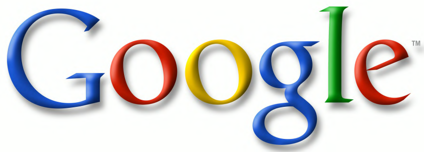
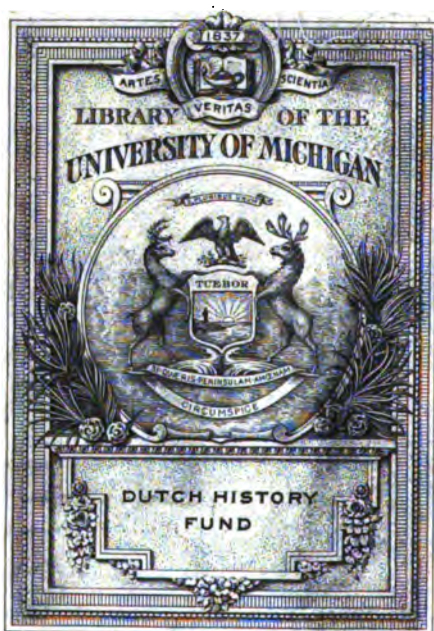

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE
DUTCH HISTORY
FUND

MENGELWERK.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

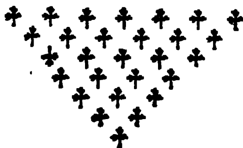
MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Konsten en Weetenschappen betrekkelyk.

Zevende Deels, Tweede Stuk.
Met Plaaten.

Te AMSTERDAM,
By A. VAN DER KROE,
en
By YNTEMA EN TIEBOEL.
MDCCLXXVIII.

INHOUD

VAN HET

MENGELWERK.

Tot Fraaije Letteren, Konsten en Weetenschappen betrekkelyk, in het Zevende Deels Tweede Stuk.

I N H O U D.

Her-

Proe-

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

HET AKELIG STERVEN VAN EEN GODVERZAKER.

De voortreffelyke YOUNG zegt: „ *Een zieltoogende losban-„ dige predikt, schoon stilzwygend, ook boven dien be-„ ter, dan de beroemdste prediker op den predikstoel*". Centaur: pag. 126.

Gun my, ô Lezers! in dit uur, Ul: aandagt! dan zal ik trachten deze waarheid, door eene waarachtige geschiedenis, te staven; dan zal ik toonen het groote onderscheid, dat 'er is tusschen het Sterfbed van eenen zorgeloozen Godverzaker en eenen Addison —; beide egter leerzaam, — beide treffend —; daar de eerste zyn wezen en bestaan verwenscht, vervloekt, en in zyne zonden smoort; leert ons de ander als een Christen sterven.

Is 'er wel eene leere afschuwelyker, dan die van eenen zogenaamden Vrygeest? Op welke losse droggronden steunt dezelve, en hoe ras valt ze in duigen.

Ik erinnerde my onlangs, voor het sterfbed van eenen dier monsters, het zeggen van den vermaarden SAURIN (*); „ *ik hebbe nog nooit een' Vrygeest gekend, die niet, op zyn „ sterfbed, zyn stelzel herriep en versoeide.*"

De laatste ogenblikken van een' myner bekenden, die zyn Atheismus voor my, zo veel hy kon, verborgen had gehouden, deden my sidderen; schoon dezelve vol van berouw en leedwezen scheenen te zyn.

Nimmer kan 'er een akeliger, — nimmer harttreffender, dog teffens nimmer een leerzaamer toneel voor den Sterveling geopend worden. — Verbeeld u, myne Heeren; — verbeeld u een persoon, met wien ik opgevoed ben, — dien ik dagelyks moest zien; — dien ik in zeker opzigt

(*) Zie J. SAURIN *Nouveaux Serm. p. 414. Tom. II.*

zigt myn Vriend noemde; by wien ik wel eens verkeerde begrippen omtrent onzen geopenbaarden Godsdienst ontdekte; welke ik, zo veel my mogelyk was, tegen ging; dog dien ik nimmer als een Godverzaker gekend had: — Verbeeld u, zeg ik, dien Vriend zieltoogende. — Verbeeld u zyne deugdzaame, godvreezende Huisvrouw, zugtende en kermende op de bedſponde, met drie onnozele kinderen voor dezelve, alle knielende en bitter wenende. — Myn hart was geheel met droefheid vervuld, op het aanſchouwen van dit regt betreurenswaardig huisgezin, zo dat ik myne traanen niet konde weêrhouden. — Nauwlyks hoorde hy my inkomen, of het ſcheen, dat zyne afgematte kragten herleefden. —„ Myn waardſte Vriend". (dit waren zyne eerſte woorden,) „ myn waardſte Vriend, „ God lof, dat ik nog leeve; — dat ik nog kragten hebbe, om myn harte voor u open te leggen; — om u eene korte ſchets van myne gruwelen te geven; want, „ wilde ik die alle optellen, dan moest ik weder op nieuw „ beginnen te leeven; — myn tyd is kort; — de dood „ ſtaat voor de deur; — ogenblikkelyk ga ik in een eeuwig verderf. — Gy weet niet, met welke omzigtigheid, „ ik myne God verlochenende en hemeltergende ſtellingen, die ik thans, dog helaas te laat! met ſilte traanen „ beklaag, voor u verborgen hebbe gehouden. — Wat „ heeft het my niet dikwerf moeite veroorzaakt, myne „ ſpotzucht te weêrhouden, als ik u van God, van zyn „ woord, zyn dienst, zyne grote wonderen en daaden „ hoorde ſpreken? als ik u met yver voor zyne zaak zag „ uitkomen; als ik u in den gebede aantrof. — Ach, „ my uitzinnige! — Wat lagchte ik niet om uwe, zo ik „ my verbeelde, dwepery. — Wat moeste ik my geen „ geweld aandoen, om niet luidkeels uit te roepen: — „ O dwaas, welke uitzinnigheid een' God te aanbidden, „ die men niet zien kan; die nimmer beſtaan kan; en „ dien men ook niet nodig heeft. — Alles is immers uit „ de natuur en alles beſtaat gewis door dezelve. — „ Zouden wy ons dan pynigen, ons zelve tot last zyn; „ onzen korten leeftyd, dien wy in weelde en wellusten, „ zo veel ons mogelyk is, vrolyk moeten doorbrengen, „ zouden wy dien, ten dienſte van een wezen, dat niet „ aanwezig is of zyn kan, nog bekorten: — ydelheid! „ — Wy kunnen en moeten ons, hoe minder hoe beter, met zulke vertelſeltjes ophouden. — 't Is niet „ kwaad dat men het gemeen, het graauw iets diergelyks

„ voorpraat, om het zelve in teugel te houden: — maar
„ ons, —— wy zyn te verlicht in dezen, om zulks te
„ geloven. — En wie zyn zy, die u uwen God, op
„ zulk eene innemende wyze, zoeken te leeren kennen?
„ — Zie de hoop eens over, — dronkaarts, ——
„ hoereerders, — overſpeelders, —— nog ſlimmer,
„ guiten vind men 'er immers onder. —— Hoe voelen
„ hunner prediken u uwen God met den monde, en ge-
„ loven 'er zelve zo veel van in hun harte als wy; die dat
„ zelvs in hunne openbaare byeenkomſten toonen, die
„ met alles ſpotten. — Zou het wel mogelyk kunnen
„ zyn? — Zou 'er een God kunnen zyn, die zulke
„ ſnoodaarts, zulke overtreders zyner wet ongeſtraft zou
„ laten? — Onmogelyk. —— Zou een Vorst, die
„ zyne wetten en billyke bevelen veragt en beſpot zag,
„ niet de overtreders der zelve ten ſtrengſten, en ten
„ voorbeelde van anderen, ſtraffen? —— voorzeker
„ ja! — Verwagten wy dit zo zeker van een aardsch
„ Monarch, wat moeten wy dan niet vreezen van een'
„ God, zo die beſtond! —— Uwe Leeraars vertellen
„ ons, dat die God, wien gy eert, den zulken ook eens
„ gewis zal ſtraffen, niet zo zeer in den tyd, als wel in
„ de eeuwigheid: — voorzeker beuſelingen! —Wat
„ eeuwigheid! wie leert ons eene eeuwigheid? — De
„ Bybel zeggen ze: — wat Bybel! — dat dwaalboek
„ vol verborgenheden; — die loze vonden van wellus-
„ tige paapen, om 't gemeen in ſlaap te wiegen, zig van
„ het hunne meester te maken, om zig daar door des
„ te beter, in allerlei weelde en wellusten te kunnen
„ baden. — Die zogenaamde hemel, — die eeuwige
„ verrukkingen, — die zaligheden aan geene zyden
„ des grafs, laat ik hun en u gaarn over; zo ik mynen
„ Hemel maar hier mag hebben, en zo vergenoegd ver-
„ der mag voort leven; als ik het vermaak maar als myn'
„ God mag hulde zweeren, en aan dezen kant des grafs
„ gezegend en zalig zyn. Zo myne begeerlykheden my
„ maar alleen mogen beheerſchen, en niets myne ver-
„ makelykheden ſtooren, dan wenſche ik geenen ande-
„ ren Godsdienst te kennen; dan wenſche ik met denzel-
„ ven tot myn vorig Niet weder te keeren. — Dit,
„ myn waardſte, myn opregte Vriend, zyn maar flaauwe
„ ſchetzen van myne goddeloze dwaalleer! — dit zyn
„ maar enige der banken, daar myne veege ziel ogenblik-
„ kelyk op ſchipbreuk zal lyden. — Welke vervloekin-

„ gen, — welke verachtingen, — welke godslaste-
„ ringen, heb ik niet uitgebragt, tegen u, ô geduchte
„ Majesteit! — De strengste straffen zyn te zagt voor
„ myne overtredingen! — De hel zelve niet ysselyk ge-
„ noeg, voor myne met lust begaane gruwelen! — Met
„ wat moeite heb ik dezelve voor u, myn welmenende
„ Vriend, niet verborgen. — Gy wenschte steeds my
„ van myne valsche begrippen van den Godsdienst te zui-
„ veren; en ik, ik was overtuigd, dat gy my te sterk waart;
„ dat ik myne verkeerde stellingen geen voldoende kragt
„ kon byzetten. — Ik was zelvs bevreesd, dat ik door u
„ aan my zelven ontdekt mogt worden; daar myne ziel
„ een afgryzen van uwe goddelyke en op echte fonda-
„ menten steunende leer had, die ik in myn hart vervloek-
„ te, en daar door alle haare vervloekingen op my laad-
„ de. — Hoe dikwyls, ik herdenk het met schaamte,
„ zei deze Gode-lasterende tong; zo 'er een God is, dat
„ hy my ogenblikkelyk straffe, dat hy my doe verzin-
„ ken, op dat 'er een teken van zyne magt aan my moge
„ gezien worden; tot overtuiging, tot staving van zyn
„ heilig, en, zo men ons op wil dringen, ter eeuwiger
„ zaligheid leidend woord! — Myn einde schynt te na-
„ deren. — O God, welke pynen! — Welke smar-
„ ten! — welke angsten martelen myne afgematte
„ ziel! — Waarom ben ik niet in den baarmoeder ge-
„ smoord! — Waarom niet in de geboorte van één ge-
„ scheurd! — Waarom ben ik, aller afschuwelykst mon-
„ ster, geboren! — Waarom heb ik niet het schade-
„ lyk pestgift met myne eerste melk ingezogen! — Waar-
„ om ben ik niet in myne onschuldige jongelings jaa-
„ ren weggevaagd; zo dat 'er geen overblyfzel van my
„ meer te vinden ware! — Waarom my niet, in my-
„ ne mannelyke jaaren, toen myne ongeregtigheden de
„ hairen myns hoofds in menigte te boven gingen, door
„ uwen blixem, zo menigwerf getergd, verpletterd! —
„ Waarom my gespaard! 't Was u immers bekend, welk
„ een snoodaart ik was, en nog verder stond te wor-
„ den! — 't Was u immers bekend, geduchte Opperheer,
„ dat ik U, uw woord, uwe dienaars, ja alles wat U hei-
„ lig en dierbaar is, zou schenden en onteeren! — Of,
„ kond gy behagen scheppen in my voor eeuwig te ver-
„ derven? — Was het by U, reeds van eeuwigheid,
„ bepaald, my den duivel ten proije over te leveren?
„ — Dan, wat onderneem ik; is het my arm, verach-

„ te-

„ telyk, ja, dat alles overtreft, my Godslasteraar geoorloofd met den Alwetenden te twisten? — Schaamte, berouw en leedwezen, ô Ontfermer, bedekken myne kaaken! — tegen U, heb ik gezondigd, door zonden op zonden te hoopen; billyke redenen tot toorn hebt gy: — waar versteek ik my voor denzelven. Bergen zyn onvermogend', eeuwige heuvelen te gering, om my voor Uw aangezigt te verbergen. — De afgrond zelve zou my een toevlugt zyn, kon ik daar Uw alziend oog ontvlieden: — maar neen! — dit 's even zo min mogelyk als het verbergen van myn schuld: — geene verontschuldigingen —, geene bewimpelingen kunnen my iets baten; — ik hebbe voorbedachtelyk en met opzet gezondigd, en daarin myn grootste vermaak gevonden. — Een vervloekte Vriend heeft my uitgelokt; heeft my geleerd, ten minsten aanleiding gegeven, om mynen God te verlochenen; dien beminde ik, als mynen Jonathan, doch helaas! tot myn eeuwig ongeluk. Had ik hem nimmer gekend, zyne God-onteerende begrippen nimmer met lust overgenomen; dan zou myne ziel tegenwoordig zo niet gefolterd worden. — Dat hy nu hier was, om het uiteinde van my, die door hem bedorven ben, voor eeuwig bedorven, te aanschouwen! — mogelyk leerde hy nog van my, zynen zondenweg te verlaten, daar het voor hem nog tyd is, zig tot Hem te bekeeren, wiens naam Ontfermer is, dog die my, op 't ogenblik, zal doen ondervinden teffens een Wreker te zyn. — Voor hem, was het nog tyd, om zig aan my te spiegelen. O dat hy zag, welke smarten, welke zielsangsten my nu verteeren! Alle de vermaaken, die ik immer in de zonde gesmaakt hebbe, zyn niet waardig, schoon 'er ook geen leven hier namaals was, de helft der folteringen, die ik thans in myne ziel, op dit bedde van smarten, gevoele. — Myne lichaams ongemakken, — myne smarten en pynen, zyn niet te vergelyken by de wroegingen van myn geweten. — Zie daar de dood! — hy nadert! — hy wenkt — O God! — Ontfermer! — kan het zyn spaar my nog éénen dag! Genade! — barmhartige Hemelheer! — genade! — duizendmaal verbeurd! — duizendmaal verwenscht! — nog één uur! — Vaarwel, vaar voor eeuwig wel, al wat my dierbaar is op aarde; — vaarwel tederst beminde eggenoote! Spaar uwe tranen, ik ben dezelve onwaardig!

 — „ Schreit

„ —Schreit niet om my, waardste panden onzer liefde; en „ neemt geen deel in myne smarten; gedenkt nimmer aan „ my, als aan uwen Vader, maar wel als aan uwen ziel„ verderver; die, ware het mogelyk geweest, uwe te„ dere harten te vergiftigen met het Zaad van ongeloof „ en godslaster, daar zyn grootste vermaak in gesteld zou „ hebben. ——Wischt myn beeld geheel uit uwe har„ ten; en verlaat u alleen op de wyze en deugdzame les„ sen van uwe godvrezende Moeder; die ik zo menigmaal „ in uw byzyn belagchte; volgt haar voorbeeld steeds na, „ en leeft voor eeuwig gelukkig. —— Uwe, myn welme„ nende Vriend, uwe traanen doorweken myn hart, houd „ op van schreijen; bid met my; bid voor my; zo 'er „ voor zulk een zondaar nog gebeden mag worden. —— „ Die God, dien ik zo zwaar beledigd hebbe, dien ik „ nu zelve nog door myne zugten beledige, zy steeds met „ u! Hy doe u hier het goede in eene ruime maate ge„ nieten, en beloone voor eeuwig uwe deugd! — Ik „ wenschte meer te zeggen! — O kon ik nu dien tyd te „ rug roepen, die zo onachtzaam, en vol van ongerech„ tigheden is vervlogen! —— dog te laat! —— helaas te „ laat! — O had ik nog kragten, om my voor u te ver„ ootmoedigen, voor U, dien ik zo zeer vertoornd heb„ be; rechtvaardig Opperwezen! —— kan het zyn, sla „ nog een oog van ontferming op my nietswaardigen ne„ der. — Alle myne zonden zyn U bekend; ik hebbe „ meerder gezondigd, dan alle zondaren voor my; —— „ myne deugden, (ô, hoe weinige zyn dezelve in ver„ gelyking van myne ondeugden,) myne deugden zelve „ zyn verdoemelyk; —— wat smeek ik dan nog om ont„ ferming. —— Alle myne zugten alle myne gebeden en „ smeekingen dienen slegts om myne schulden te verzwa„ ren. —— Zo ik vergiffenis verwierf, wie zou dan ver„ wezen worden? —Kan het zyn, verberg my maar voor „ uw vertoornd aangezigt; dan zal de Hel zelve my een' „ Hemel zyn. —— O Dood! — O Helle! — één ogen„ blik nog ô God! —— O Rechter! ik ben voor eeuwig „ verlooren"!

Hier mede blies hy den veegen adem uit. Dat dit geval diepe indrukken in onzer aller harten moge maken, is myn innigste wensch en bede.

Z.

SCHEI-

SCHEIKUNDIG ONDERZOEK OMTRENT DEN AART DER GRAVEELSTOFFE.

Door B. TIEBOEL, *Apotheker in Groningen, en Lid van de Holl. Maatsch. der Weetenschappen.*

My werdt in den jaare 1772, door een Voornaam *Medicus*, een weinig Graveelstoffe, ter onderzoek, overgegeeven. Zy was genomen uit de Pis van een Lyder, die eenigen tyd eene ontbinding, van *alcali causticum* gebruikt hadde.

§. 1.

Deeze Stoffe, kort voorheen uit de bezonke Pis genomen, was Orange kleurig: pisagtig van reuk en smaak; zand- of aardagtig op 't gevoel. Ik liet ze op een zagt vuur droogen, terwyl zy een vluggen (*alcalinen*) pisreuk verspreide. Het gedroogde Poeder verloor, binnen weinige dagen, byna alle deszelfs kleur. De oorzaak van deeze kleur was my onbekend.

§. 2.

Ik verdeelde het gedroogde poeder in drie gelyke deelen, en deed elk deel in een zuiver Horologie glaasje.

§. 3.

By het eene gedeelte van het poeder (§. 2.) mengde ik een weinig Vitriool-geest, (samengesteld uit één deel Vitriool-olie en drie deelen waters). Dit tekende ik met N° 1.

By het tweede gedeelte mengde ik een weinig frisch uitgeperst Citroen-zap. Dit tekende ik met N°. 2. Op het laatste gedeelte goot ik een weinig van een loog-zoutige caustike ontbinding van vast Plantaartig loog-zout en levendige Kalk van Oesterschelpen.

§. 4.

Ik plaatste de glaasjes in zand, op een zelfden trap van warmte, en liet ze dus zes uuren staan, de mengzels nu en dan eens met een glazen pypje omroerende, en zo wanneer de Scheivogten te verre uitgedampt waren, vulde ik ze met nieuwe aan.

§. 5

Na de mengzels te hebben laaten koud worden, goot ik de ontbinding voorzigtig af van het zetzel.

§. 6.

De ontbinding door Vitriool geest (§. 3. N°. 1.) hadde een geelagtig roode kleur.

§. 7.

De ontbinding door Citroen-zap (§. 3. N°. 2.) was geelagtig van kleur.

§. 8.

De ontbinding door het *alcali causticum* was roodagtig.

§. 9.

Ik heb de ontbinding door Vitriool-zuur (§. 6.) in een glaasje laaten uitdampen, doch konde deeze uitdamping, uit hoofde van het zich meer en meer *concentrerend* Vitriool-zuur, niet tot droogwordens toe voortzetten. — Het overblyfzel was zwartagtig van kleur, en uit hoofde van deszelfs ongemeen bytenden smaak, konde ik 'er, boven dien, geen byzonderen smaak in ontdekken.

§. 10.

Het zetzel dat 'er van de ontbinding door Vitriool-zuur (§. 6.) overgebleeven ware, heb ik zo lang met zuiver water afgewassen, tot dit geen de minste tekenen van zuur meer toonde. Het overblyfzel bestond uit een aardagtig, rood, vies smaakend poeder.

§. 11.

De ontbinding door Citroen uitgedampt zynde, liet een dik, bruinrood vogt na, vies van smaak.

§. 12.

Het wel afgewassen en gedroogd zetzel uit de ontbinding door Citroen-zap was aardagtig, bleek-rood van kleur; vies van smaak.

§. 13.

Na de uitdamping van de roodagtige loogzoutige ontbinding, (§. 8.) bleef 'er een vies, naar Pis smaakend, loog-zout over.

§. 14.

Het wel afgewassen ingedroogd zetzel van de loog-zoutige ontbinding, gaf een uit den witten grysagtige aarde, byna smaakeloos.

§. 15.

Uit deeze proefneemingen volgt, 1: Dat geene der gebruikte Scheivogten in staat is geweest om deeze Stoffe geheel te ontbinden, schoon de hoeveelheid van het Scheivogt 'er anderzints, uit hoofde van het weinige zetzel,

zel, wel toe in ſtaat ware geweest, en te meer daar het Scheivogt warm is geweest.

2. De Scheivogten hebben alleen gewerkt op de noch-overgeblevene pisagtige, zoute, ſlymige, phlogistiſche olieagtige, en zeepagtige van het zetzel, die zich aan het waare gedeelte der graveelſtoffe hadden vastgehegt. Men zou echter kunnen zeggen dat die *heterogene* Stoffen de vrye werking der Scheivogten op de waare graveelſtoffe belet hadden. Echter zal men in 't vervolg zien dat zy zelfs de gezuiverde Stoffe des zetzels niet hebben konnen ontbinden.

3. 'Er blykt uit dat het *alcali cauſticum* ſterkst op deeze Stoffe heeft gewerkt. Het van dit zetzel overgebleevene poeder was immers minder gekleurd, en minder onaangenaam van Smaak. Dit blykt nader zo men overweegt, dat alle vaste loog-zouten, en in ons geval noch verſterkt door het meer ontbindend vermogen van het *alcali cauſticum* der Kalk, best in ſtaat zyn om alle vette olieagtige Stoffen te ontbinden of te ontſluiten. Dit vermogen is niet zo doorſtraalend in de zuuren, welke voornaamelyk het *alcali* en *phlogiston* tot zich neemen, doch de zeepagtige Samenmengzels *decomponeeren*, en met derzelver *alcaline baſis* zich vereenigen. Zulks bleek ook uit het gevolg, om dat het overblyfzel of *Sediment* na de bewerking met Citroen-zap en Vitriool-geest door meerdere teruggebleevene en onopgeloste deeltjes onzuiverder ware. —— Wel is waar, het uitgedampt Vitriool-zuur was veel ſterker gekleurd dan eene der andere uitgedampte Scheivogten, doch daar uit volgt juist niet de ſterkere werking van dit zuur. —— Men moet hier eene uitſtekende eigenſchap van het *acidum Vitrioli* in het oog houden; naamlyk, dat een zeer klein gedeelte olie, of van een of ander *phlogistisch* lighaam in ſtaat is aan het Vitriool-zuur een hooge kleur mede te deelen, en voornaamlyk als het zuur *geconcentreerd* is.

§. 16.

'Er was nu nog te onderzoeken in hoe verre deze Scheivogten werkten op de overgeblevene afgewasſene en gezuiverde Stoffe. Ten dien einde liet ik $\frac{1}{3}$ van deze Stoffe warm ſtaan trekken met Citroen-zap, en $\frac{1}{3}$ met de loogzoutige *cauſtike* ontbinding. Ik konde nochthans niet gewaar worden dat zy 'er iets van hadden ontbonden. Dus ik deeze Stoffen op nieuws door afwasſing met warm water zuiverde, en ze met het overige $\frac{1}{3}$ deel eerst met *gecon-*

centreerde en daarna met verdunde Vitriool-olie liet trekken. Om nu te weeten of dit Vitriool-zuur iets ontbonden hadde, verdunde ik eerst dit Vitrool-zuur met een weinig water, en vermengde het met een weinig van de ontbinding van vast loog-zout. Ik ontdekte geen de minste *præcipitatie*, noch eenige verandering, welke nochthans zou hebben moeten volgen, indien 'er eenig aardagtig gedeelte van het poeder ontbonden ware geworden. Het poeder hadde geene andere verandering ondergaan, dan dat het een weinig witter, en fynder van zelfstandigheid geworden ware.

§. 17.

Dit poeder bezit de volgende eigenschappen:

1. Een uit den witten grysagtige kleur, zeer fyn van zelfstandigheid, zagt op 't gevoel.
2. Aardagtig en smaakeloos.
3. Met water tot een pap gemaakt, glibberig en zagt op 't aanraaken, even als zeer fyne kley, echter minder glibberig dan gewoone kley.
4. *Effervesceert* of bruischt niet met zuur.
5. Maakt het vlugge deel van het ammoniak-zout niet los.
6. Met water tot een dikke pap vermengd liet deeze zich in 't vuur wel hard branden, doch was de samenhang minder dan by gewoone kley.

Behalven deze aarde vond ik 'er in een zeer klein gedeelte zeer fyn zand.

Of nu reeds de natuur deezer aarde door anderen onderzogt en bepaald is weet ik niet.

Uit deeze eigenschappen heb ik mogen besluiten dat het eene *kley-aarde* zy.

Dat de Steenstoffe niet met zuuren opbruischt, nog zich door *alcali causticum* liet ontbinden, heeft ook de Heer LIVRE, Apotheker te *Mans*, waargenomen (*).

§. 18.

Men zal nu vraagen, hoe ontstaat hier in 't Dierlyk ligchaam de Kleyaarde? Ik zal niet op my neemen om dit, zonder tegenspraak, te beslissen. — Uit de fraaije proefneemingen van den Heer BAUMÉ (*Diss. sur les Argilles*), en uit die van den Heer *Pörner*, welke deeze Verhandeling ver-

(*) *Journal de Medecine*, T. XXX. *Hedend. Vad. Letter-Oef.* II. D. No. 8.

vertaald en met voortreffelyke aanmerkingen verrykt heeft (*), blykt genoegzaam, dat de Kley niets anders is, dan eene, tot de alleruiterste fynheid verdeelde en met Vitriool-zuur en *Phlogiston* voorziene glasagtige aarde. —— Is nu deeze Kley reeds als eene glasagtige aarde in ons lighaam overgebragt?—of wordt zy daar uit zand, door bykomst van Scheivogten voortgebragt? of ontstaat het zand uit de glaswordende aarde der Kley? Hier toe schynt de Heer PÖRNER over te hellen. — My is niet bewust dat de vaste deelen van ons lighaam een glasagtige aarde uitleveren, maar wel eene kalkagtige. Men stelt voor vast, dat alle byzondere zoorten van aarde *Modificatien* zyn van ééne oorspronkelyke aarde, en die men voor de zuiverste glasagtige aarde houdt, te meer, daar men stelt dat die aarden, de byzondere Modificatie vernietigd zynde, eindelyk in het heevigste vuur tot glas overgaan. —— Zou 'er nu een gedeelte van deeze aarde in ons dierlyk lichaam zo door zuur en *Phlogiston* bewerkt worden, dat 'er eene Kleyaarde gebooren wierde? De gewassen, zegt men, hebben, neffens Kalkaarde, ook een gedeelte glasagtige aarde by zich, zou ook deeze 'er wat toe doen? —— Het *Sal nativus urinæ*, of het eigenaartig en byzonder natuurlyk zout der Pis, zo ook de *Phosphorus*, hebben een glasagtige aarde by zich. Zou dan, eindelyk, dit natuurlyk Pis-zout voor een gedeelte *gedecomponeerd* worden in ons lighaam, en uit deszelfs aarde met *Modificatie* van zuur en Phlogiston een Kleyaarde geboren worden. Ik zou op een dwaalweg vol *Hypothesen* omdoolen zo ik ondernam deeze gewigtige vraagen te beantwoorden, des ik ze voor kundiger overlaate. Alleen moet ik noch aanmerken, dat, by aldien de waarneemingen van zommigen doorgaan, dat in die plaatzen, waar het water, welk ten algemeenen gebruike dient, onzuiver, troebel, met leem en Kleyagtige deelen bezwangerd is, ook altoos de bewoonderen meest met Graveel en Steen gekweld zyn; dat dan de eerste vraage veel schyn van waarheid zoude hebben. — De aardagtige *basis* der Steen bruischt niet met zuuren, en men kan vry aanneemen dat zy met die der Graveelstoffe van een zelfden aart zy. De Graveelstoffe kan derhalven tot een Steen samengroeijen, zo ras zy zich aan een Kern

(*) *Anmerk. uber Hern* BAUMÉ, *abhandlung von Thon.* Leip. 1771.

Kern heeft vastgezet, en in de famengroeijing geholpen wordt door de by der hand zynde olieagtige, zouten, flymige, en andere bindende ftoffen.

§. 19.

Betreffende nu de werking der geneesmiddelen op den Steen, zo weeten de *Medici* heden met volle zekerheid, en uit waarneemingen van veele beroemde Mannen en uit hunne eigene ondervinding, dat de loog-zouten en wel voornaamelyk die door het *caufticum* der Kalk fcherper zyn gemaakt, van de meeste nuttigheid zyn. Maar nu, hoe werken deeze middelen? — Wy hebben gezien dat zelfs het *alcali caufticum* den aardagtigen *bafis* der Steen, of de Kleyaarde, niet heeft kunnen ontbinden. — Het *alcali* is zelfs niet in ftaat om door Kooking het Vitriool-zuur uit de Kley los te maaken, welk Vitriool-zuur altoos een famenftellend deel der Kley uitmaakt. De Heer BAUMé bevond, dat, daar hy een gedeelte Kley twaalf uuren lang heeft laaten kooken, dezelve noch niet heeft konnen ontbinden (*). Hy zegt wel dat 'er een gedeelte Kley ontbonden ware, doch zy was, onveranderd haare natuur, weder uit de ontbinding neêrgezakt. De Heer PöRNER merkt hier omtrent aan, dat de Kley wel door het *alcali* van deszelfs Vitriool-zuur kan bevryd worden, doch dan moeten deze beide Stoffen eenige uuren in een Kroes *gecalcineerd* worden. — De aardagtige *bafis* der Steen blyft derhalven onoplosbaar in de Scheivogten, en dit is ook de natuur eener zuivere glasagtige aarde. Hier uit nu volgt dat de geheele zelfftandige ftoffe der Steen in ons lighaam door geen geneesmiddel, van welke natuur het ook zy, volkomen kan ontbonden worden. Genoeg zo wy deszelfs Samenhang maar los maaken. Hier van nu heeft men voldoende blyken. De geneesmiddelen werken derhalven alleen op die deelen, welke oorzaak zyn van de Samenhegting der aardagtige Stoffe tot een Steenagtig lighaam. — De Stoffen nu, welke deezen Samenhang uitmaaken zyn voornamelyk van die Natuur, dat zy voor de ontbindende kragt der loog-zouten moeten wyken: dus, by aldien men het vermogen van deeze ontbindende zouten verfterkt door de meer ontbindende kragt van het *alcali caufticum* der Kalk, en het geen buiten dien door genoegzaame proeven kan bevestigd worden dat gefchieden kan, blykt

(*) Zie de gemelde Vertaalde Verhandeling.

blykt, buiten alle tegenſpraak, dat, volgens de waarneemingen der *Medici*, de *alcalia cauſtica* de beste Steenbréekende middelen zyn. Q. E. D.

§. 20.

Ik heb in de 3de eigenſchap van myne Graaveelſtoffe gezegd, dat zy niet wel zo vet en glibberig ware dan gewoone Kley. De redenen hier van zyn, zo ik met veel zekerheid geloof, deeze:

1. De witte Kley is altoos minder kleevend en bindend dan de gewoone blaauwe zoort van Kley uit hoofde van mindere *phlogiſtiſche* oliedeeltjes:
2. Dit bindend vermogen is zeer byzonder in de Kley. Men acht in 't algemeen dat het afhangt van het *phlogiſtiſche* gedeelte, of liever van het *Phlogiston* naauw veréénd met het Vitriool-zuur. Het koomt my vry zeker voor dat het Vitriool-zuur de kley iets van haar *Phlogiston* ontnomen heeft: of dat dit geſchied zy door het *alcali cauſticum;* gemerkt ook de Heer ELLER (*) zegt, dat men door loogzoutige ontbindmiddelen de Kley van haare kleevende eigenſchap berooven kan, en ook hangt de mindere Samenbakking af van het verlies van deeze Stoffe.

17 11/9 77.

(*) *Traité ſur la fertilité des Terres. Mem. de l'Ac. Roial. de Berlin*, 1749.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DE EENZAAME MEREL.

Volgens den Heer DE MONTBEILLARD, Medeſchryver van den Heer DE BUFFON.

De *Eenzaame Merel* is waarſchynlyk de Κόσσυφος βαιὸς, of de *Kleine Merel*, van welke ARISTOTELES zegt, dat zy gelyk is aan de *Zwarte Merel*, uitgenomen dat zy eene bruine Pluimadie, en geen geele Bek heeft, en gewoon is zich op de rotzen of hooge daken te onthouden; ik ken geen Vogel, dan de *Eenzaame Merel*, op welken dit alles past; daarenboven onthoudt zich dezelve op de Eilanden van den *Archipel*, en kon gevolglyk aan ARISTOTELES, en zyne Berigtbezorgers niet onbekend weezen.

gen. In 't hedendaagsche Grieksch heet zy Μιρλα, in 't Latyn *Passer, seu Turdus Solitarius*, waar van de Italiaanen *Passera Solitaria*, de Franschen *Paisse Solitaire*, de Duitschers *Passer Solitary*, en de Engelschen *Solitary Sparrow* gemaakt hebben. De Turken noemen dezelve *Kajabulbul*, 't geen zo veel zegt als *Nagtegaal der rotzen*, en de Zweeden *Sten-Naechtergahl*, 't welk 't zelfde betekent; by de Poolen is zy bekend onder den naam van *Wrobel osbny*.

Gelyk de *Berg Merel* en de *Blauwe Merel* (*) is deeze eene bewoonster der bergen, en hooggeagt wegens den uitmuntenden zang: het is bekend dat Koning FRANCOIS DE I, een zonderling genoegen schiep in dezelve te hooren; en dat tegenwoordig nog een geleerd Mannetje van deeze soort, te *Geneve* en te *Milaan*, zeer duur verkogt wordt, en te *Smyrna* en te *Constantinopole* nog veel meer geldt.

De natuurlyke wildzang van de *Eenzaame Merel* is, in de daad, zeer zagt, zeer fluitende, maar een weinig droevig, gelyk de zang zyn moet van alle Vogels, die in eenzaamheid leeven: deeze houdt zich steeds alleen, uitgenomen in den paartyd. Ten dien stonde zoeken het Mannetje en het Wyfje elkander niet alleen op; maar zy verlaaten dikwyls de droeve bergtoppen en wildernissen, waar zy dus lang afgezonderd leefden, om in bewoonde plaatzen te komen, en zich by de menschen te vervoegen. Zy gevoelen de behoefte der gezelligheid op een tydstip, waar in de meeste Dieren, aan 't gezellig leeven gewoon, zich van alles afzonderen: men zou bykans zeggen dat zy getuigen willen hebben van hun geluk, om 't zelve op alle mogelyke wyzen te genieten. In de daad zy weeten zich te bewaaren voor de ongelegenheden der menigte, en, te midden van de maatschappy, eene eenzaamheid te maaken, door zich te verheffen tot eene hoogte, waar zy niet dan zeer bezwaarlyk kunnen gestoord worden. Zy hebben voor eene gewoonte, hun nest, van vezelen der planten en veeren gemaakt, boven op een enkeld staanden schoorsteen, op den kant van een oud kasteel, op den top van een hoogen boom te plaatzen, en bykans altoos digt by een hoogen tooren: op het haantje van dien tooren, of

(*) Zie de *Natuurl. Hist.* deezer *Merel*, *Vaderl. Letteroef. VI. D. bl.* 539, enz.

of den windwyzer, onthoudt zich het Mannetje uuren lang, ja zomtyds geheele dagen, het Wyfje terwyl het te broeden zit oppassende; tragtende de verdrietlykheden van dit werk, door eenen onophoudelyken zang, te verzagten: die zang, hoe aandoenlyk en teder ook, is niet genoegzaam om de aandoening, die hem vervult, uit te drukken: een eenzaame Vogel voelt meer en sterker dan een ander; zomwylen ziet men 't Mannetje zich zingende verheffen, met de vleugelen slaan, de staartpennen uitspreiden, de veeren van den kop overeinde zetten, en met deeze trotze houding verscheide cirkels maaken, waar van het geliefde Wyfje het eenig middelpunt is.

Indien een ongewoon geraas, of het vertoon van eenig nieuw voorwerp aan het broedend Wyfje eenige onrust veroorzaakt, vlugt het na haare schuilplaats, te weeten op den tooren, of 't kasteel, door 't Mannetje bewoond, en komt welhaast weder by 't broedzel, 't welk zy nooit verzaakt.

Zo ras de jongen uitgekomen zyn, houdt het Mannetje op met zingen; doch niet met minnen: integendeel, hy zwygt alleen om zyne beminde een nieuw liefdeblyk te geeven, en met haar de zorg der opvoedinge te deelen: want by de Dieren geeft de vuurigheid der liefde niet alleen eene grooter getrouwheid te kennen, om aan den eisch der Natuure te voldoen, in het voortzetten van 't geslacht; maar ook een brandender en bestendiger yver tot behoudenis van 't zelve.

Deeze Vogels leggen doorgaans vyf of zes Eyeren: zy kweeken hunne Jongen op met Insecten, deeze strekken hun ook tot voedzel, terwyl zy mede druiven en andere vrugten gebruiken. Zy verschynen in de maand April in de Landen, waar zy gewoon zyn den Zomer over te brengen, en vertrekken op het einde van Augustus; zy komen 's jaarlyks weder op dezelfde plaats, die zy het eerst tot hun verblyf gekoozen hebben. Zeldzaam ziet men twee paaren in een zelfde streek.

De Jongen, uit het nest genomen, kunnen veel geleerd worden: de buigzaamheid van hun gorgel schikt zich naar alles, 't zy deuntjes, 't zy woorden: want zy leeren ook spreeken en beginnen midden in de nagt den gorgel te roeren, zo ras zy het kaarslicht zien. Zy kunnen in een kooitje acht of tien jaaren leeven, als zy wel worden opgepast. Men vindt ze op de bergen in *Frankryk* en in *Italie*, op bykans alle de Eilanden in den *Archipel*, boven

al op *Zira* en *Nia*, waar zy tusſchen de Steenhoopen nestelen, en op het Eiland *Corſica*, waar ze niet als Trekvogels aangemerkt worden, volgens het berigt my medegedeeld door den Heer ARTIER, Hoogleeraar in de Natuurlyke Historie te *Bastia*. Ondertusſchen is het in *Bourgogne* eene ongehoorde zaak, dat de *Eenzaame Merels*, die, in den voortyd tot ons overkomen, op de ſchoorſteenen en kerktoorens nestelen, en daar den winter doorbrengen: doch dit alles kan wel zamenſtemmen, 't is zeer mogelyk dat de *Eenzaame Merel* het Eiland *Corſica* niet verlaat, en nogthans van het eene landſchap na 't andere gaat, en van woonplaats verandert, met het veranderen der jaargetyden, omtrent op dezelfde wyze als in *Frankryk*.

De zonderlinge eigenſchappen deezes Vogels, en de uitneemendheid van zynen zang, hebben het Volk eene ſoort van eerbied voor hem ingeboezemd; ik weet Landen waar hy voor een gelukſpellenden Vogel gaat, daar men het ſtooren van zyn nest niet dan noode zou dulden, en zyn dood bykans voor een algemeen onheil aanzien.

De *Eenzaame Merel* is een weinig kleinder dan de *Gewoone Merel*; doch heeft een veel ſterker, en aan 't einde gekromder, Bek, en, naar evenredigheid, veel korter Pooten. Haare Pluimadie is min donker en overal met wit gevlekt, uitgenomen aan den Stuit op de vleugel en ſtaartpennen: daarenboven hebben de Hals, de Keel, de Borst, en de Dekvederen der Vleugelen in het Mannetje een blauwe kleur, met een purperagtigen weerſchyn; dit beſpeurt men volſtrekt by 't Wyfje niet: zy is eenpaariger bruin van kleur en de vlekjes zyn geelagtig. By beiden is de regenboog des Oogs geelagtig oranje, de opening der Neusgaten ruim, de kanten van den Bek, naar de punt toe, zyn rond uitgehoold, gelyk bykans alle *Merels* en *Lysters*: het binnenst van den Bek is geel, en de Tong, aan 't einde, in drie deelen geſpleeten, waar van het middelſte het langſte is. De geheele lengte deezes Vogels haalt acht of negen duimen.

AAN-

AANMERKINGEN VAN DEN HEER ROBISON, HOOGLEERAAR IN DE NATUURKUNDE OP DE HOOGESCHOOLE TE EDENBURGH, OVER DE WERKING DER WINDEN IN HET VOORTBRENGEN VAN HETTE EN KOUDE.

ACOSTA is de eerſte Wysgeer die reden heeft tragten te geeven van de verſchillende Graaden der Hette in de *Oude* en *Nieuwe Wereld*, door het nagaan van de Werking der Winden (*). De Heer DE BUFFON neemt zyne Beſpiegeling aan, en heeft ze niet alleen verſterkt, door nieuwe waarneemingen, maar zyne verrukkende bekwaamheid, in fraai voorſtellen, aangewend, om dat alles in het treffendſte licht te plaatzen (†). De volgende Aanmerkingen van den Hoogleeraar ROBISON ſtrekken om eene Leerſtelling van zo veel belangs in alle naſpeuringen, omtrent de geſteldheid der onderſcheide Lugtſtreeken, op te helderen.

Wanneer een koude Wind over land heen waait, moet dezelve, in dien overtocht, de oppervlakte eenigzins van haare Hette berooven. Hier door wordt de Koude van dien Wind verminderd. Maar, indien de Wind langen tyd uit één en dezelfde ſtreek waait, zal dezelve allengskens over eene reeds verkoelde oppervlakte heen gaan, en niet meer van zyne ſcherpe Koude verliezen. Hier uit volgt, *dat de wind*, over eene groote uitgeſtrektheid lands waaijende, *alle de* ſtrengheid van verſtyvende Vorst medevoert.

Laat dezelfde Wind over eene wyduitgeſtrekte diepe Zee waaijen: het bovenſte water zal onmiddelyk tot een zekeren graad verkoeld, en de Wind gevolglyk verwarmd worden. Maar het bovenſte en kouder water, ſoortlyk zwaarder wordende dan het warmer water beneden, zinkt; het warmer water neemt de plaats in, 't geen, op zyne beurt, weder koel wordende, de lugt, die 'er over heen gaat, blyft verwarmen, of de Koude daar van verminderen. Deeze verwisſeling van het boven water, en de agtereenvolgende opklimming van 't geen warmer is, als me-

(*) ACOSTA *Hist. Moral.* Lib. II. III.
(†) BUFFON. *Hist. Nat.* Tom. II. 512. &c. &. IX. 107 &c.

mede de daar uit ontstaande vermindering van de Koude der lugt, wordt geholpen, door de golving der baaren, en de beweeging van ebbe en vloed. Dit houd stand, en de Koude van den Wind zal blyven afneemen tot al het water zo verre bekoeld is, dat het water aan de oppervlakte niet sterk genoeg geroerd wordt, om het stremmen door de Vorst voor te komen. Wanneer de opvlakte bevriest, wordt het water van beneden niet langer verwarmd, en het neemt steeds toe in Koude.

Uit deeze beginzelen kan men de strengheid der Winterkoude in uitgestrekte Landen verklaaren; derzelver zagter aart op de kleine Eilanden, en de allesoverheerende Winterheerschappy in de deelen van *Noord-America*, die ons best bekend zyn. In de Noordwestlykste deelen van *Europa* wordt de felheid van den winter gemaatigd door de Weste winden, die doorgaans in November, December en January, waaijen.

In tegendeel, wanneer een warme Wind over land waait, verhit dezelve de oppervlakte: deeze moet derhalven ophouden de Hette des Winds te verminderen; doch dezelfde Wind, over het water waaijende, brengt 't zelve in beweeging, het kouder water van beneden na boven, en verliest dus, by aanhoudenheid, iets van zyne eigene Hette.

Maar het groot vermogen der Zee, om de Hette des Winds, daar over heen waaijende, te maatigen, ontstaat hier uit, dat de oppervlakte der Zee, van wegen haare doorschynendheid, door de Zonnestraalen, tot geen hooger graad kan verwarmd worden: terwyl de Grond, aan den invloed der Zonnestraalen blootgesteld, zeer schielyk eene groote hette verkrygt: wanneer, derhalven, de Wind over een verzengd Vastland heen waait, word de Hette welhaast bykans ondraagelyk; maar geduurende den overtocht over een wyduitgebreiden Oceaan, allengskens verkoeld: zo dat dezelve, op een vergelegen oever komende, weder ter ademhaalinge geschikt is.

Deeze beginzels zullen rede geeven van de smoorende Hette der groote vaste landstreeken in den verzengden Wereldriem; van de gemaatigder Lugtgesteltenisse der Eilanden, op dezelfde breedte; en van de meerdere Zomer warmte, die uitgestrekte Landen, in gemaatigder of koelder Wereldriemen gelegen, te beurt valt, met die der Eilanden vergeleken. De Hette eener Lugtstreeke hangt niet af van de onmiddelyke werking der

Zon-

Zonneſtraalen; maar van derzelver aanhoudende werking, van het uitwerkzel, dat zy voorheen veroorzaakt hebben, en eenigen tyd in den grond blyft. Dit is de rede waarom het 's nademiddags te twee uuren het warmſte van den Dag is, waarom in 't midden van Zomermaand de Zomer het heetst, als mede de Winter, in 't midden van Louwmaand, het koudst is.

De bosſchen, die den grond van *America* bedekken, en de zonneſtraalen verhinderen het aardryk te verwarmen, brengen veel toe tot de gemaatigdheid der Lugtſtreeke in de deelen, omſtreeks den Evennagtslyn. De grond, niet verwarmd zynde, kan dezelve de lugt niet verhitten: en de boombladeren, die de ſtraalen van den grond te rug gekaatst ontvangen, vormen geene ſtofklomp, groot genoeg om zo veel Hette, als tot dat einde noodig is, in te drinken. Daarenboven is het een bekend ſtuk, dat de groeiende kragt der Planten eene doorwaasſeming der bladeren veroorzaakt, geëvenredigd aan de Hette waar aan dezelve is blootgeſteld, en, volgens de natuur der uitwaasſeming, verwekt deeze doorwaasſeming eene Koude in de bladeren, geëvenredigd aan de doorwaasſeming. Op deeze wyze wordt de uitwerking der bladeren, om de nabygelegene lugt te verwarmen, verbaazend veel verminderd.

WAARNEEMING OVER HET VOORDEEL VAN HET HORIZONTAAL PLAATZEN DES THERMOMETERS.

Door den Heer

DE SERVIÉRES.

'T IS, in de daad, zeer te bevreemden, dat, zints de uitvinding des Thermometers, alle Natuurkundigen zich van dit Werktuig, op eene zeer onvoordeelige wyze, bediend hebben. De zwaarte van het Vogt in de Thermometerpyp begreepen, verhindert de verdunning of uitzetting van 't zelve, wanneer de Thermometer recht over einde hangt. Uit deezen hoofde wyst de Thermometer altoos minder Graaden van uitzetting aan, dan dezelve zou moeten doen, indien de werking der Hette op de vloeiſtoffe niet, voor een gedeelte, verhinderd was door derzelver zwaarte. Schoon ik deeze waarneeming mede deele, moet

ik nogthans bekennen, in den grond dezelve verschuldigd te zyn aan den Abt DEIDIER. Hy laat zich, in zyn werk over de Werktuigkunde, in deezervoege hooren: „Wanneer het koud word krygt het Vogt, in het daalen, eene snelheid, die de maat van inkrimping vermeerdert; wanneer het, integendeel, warm word, belet de zwaarte van het Vogt, het klimmen, door de uitzetting veroorzaakt; en het moet, gevolglyk, minder klimmen, dan daalen (*)".

De Abt DEIDIER geeft geen middel aan de hand, om deeze onvolmaaktheid des Thermometers te verbeteren. Niets, ondertusschen, valt gemakkelyker. In stede van dezelve recht overeinde te plaatzen, hebbe men ze horizontaal te zetten. Ik durf voluit verzekeren, dat twee Thermometers even ligt beweegbaar, en op dezelfde wyze gemaakt, de Thermometer in een horizontaalen stand geplaatst, eer zal uitzetten, dan de rechtstandige. De zaak is te blykbaar om bewys te vorderen. Ik verzoek, over zulks, alle Natuurkundigen, die de maate van warmte nauwkeurig willen kennen, den Thermometer horizontaal te plaatzen, om dus de beste waarneemingen te kunnen doen: ik volg deeze handelwyze, en denk, dat een ieder, die op nette waarneemingen gesteld is, myn voorbeeld te volgen hebbe.

(*) DEIDIER *La Méchan. gen.* &c. 1741. in 4to. Liv. III. Chap. VI. §. 92. p. 584.

WINTERSCHEN-DAG BESCHOUWING,

Door

DAMON en MYRTIL.

DAMON.

MYrtil! wy zouden, terwyl wy onze verkleumde handen by den haard warmen, en ledig neder zitten, wel iets verzinnen kunnen, dat ons, zo niet leerde, ten minste vermaakte. Hebt gy lust tot het aanvangen van het een of ander?

MYRTIL.

De zelfde gedachten, vriend Damon! klimmen in myn geest op. Hebt gy iets bedacht? laat ons dan, hoe eerder

der hoe liever, der doodfche ledigheid vaarwel zeggen.

DAMON.

Eene fterke neiging, om een gezang aan te heffen, vervult my.

MYRTIL.

Het was deeze neiging, die my ftraks al toeriep, „ Zing liever, haardfluimerende, dan levendig dood neder „ te zitten". Eene zelfde begeerte werkt dus in ons gelyktydig. Laat ons zingen: maar vergun my het onderwerp te bepaalen.

DAMON.

Waarom zoude ik niet? reeds weet ik waar 't op uit zal koomen. —— Gy zyt der geestige Ismene niet onverfchillig.

MYRTIL.

Dient dit ook, myn vriend! op dat gy, zonder fchyn van uwe liefde tot Silvia te geeven, haar uwen zang kunt wyen?

DAMON.

Laat ons dat daar laaten, en het onderwerp van onzen zang bepaalen. Wat wilt gy ——, en waar op zult gy zingen?

MYRTIL.

Het eertyds groene veld, thans het gewaad der Deugd draagende, roept my toe: „ Laat ik het voorwerp uwer „ zangen zyn".

DAMON.

Haare gedaante-verandering —, de witte kruinen der hooge linden —; de dikbefneeuwde daken onzer hutten, eisfchen dat ik tot hen myne ftem verheffe. Onze keus koomt des overeen. Zo werkt het, in éénen nagt, geheel onkennelyk geworden aardryk op onze zinnen! doch.... laat ons aanvangen: en wel, met die onbedwongenheid, die tusfchen waare vrienden plaats heeft —— Gy zyt de oudfte.

MYRTIL.

Het eertyds groene veld, thans het wit gewaad der Deugd draagende, roept my toe: „ Bezing my, zanggezinde Herder! bezing de groote wisfeling, die my, —— die alles, wat gy aanfchouwt, te beurte valt! bezing alles! want alles is als nieuw". —— Hoe verwonderlyk is tegenwoordig onze Waereld! de Aarde draagt eene gryze kruin: de bladerlooze boomen, en barre ftronken, roe-

 pen

pen my toe: „ Zy is in 't afgaan haarer dagen! zy helt ter versterving e!" Uit myne laage hut, landwaards ziende, is alles doods ——; alles is naar, en woest!.... ô Welk eene verandering!

DAMON.

De onkennelyk geworden aarde — de witte kruinen der hooge linden — de dikbesneeuwde daken onzer hutten eischen dat ik hen bezingen zal. Waar moet ik beginnen? alles is als nieuw! een geheel wit tooneel omvangt my! De wegen, — de velden, — de heuvels — hunne toppen — de dalen aan hunne voeten.... alles is wit! voor een onbekenden niet te onderscheiden; — ja voor my zelven, meest al, niet te onderscheiden:.... ô welk eene verandering!

MYRTIL.

Myne oogen, vestigen zich op de voor my liggende vlakte, die in de Lente zo oogbetoverend groen is, en met duizend keurige, geurige, en schoone bloempjes praalt.... Heb ik in deeze vlakte gezeten, en gezongen?

En land, en bosch, en berg wordt groen;
Geen sneeuwvlok daalt, geen winden woên,
Geen hagel treft de daken:
Een zagte warmte dryft het kruid,
En bloem, en gras ten velden uit,
't Geen 't hart van vreugd doet blaaken.

Heb ik aldaar zo gezongen, terwyl ik alles aanschouwde, en gevoelde, wat ik zong?... ô Welk eene verandering!

DAMON.

Is het daar geweest, dat ik myn Schaapjes zag loopen — graazen — springen, en vrolyk dartelen? Is het daar geweest, dat ik, door den heuschen Myrtil ondersteund, in den schoonsten Lente-avond, terwyl alles om ons blydschap ademde, aldus aanhief.

Hoe welkoom zyt ge, Lentetyd!
Heel 't aardryk juicht! en poogt om stryd
Uw lof op 't zeerst te maalen.
Het oorbetoovrend landgekweel —
De Schoone zang der Filomeel,
Vervult en berg, en daalen.

Is

Is het daar geweest, dat ik aldus zong? neen! thans zie ik niets van al het geene ik toen voor oogen had; niets! tot zelfs het vlak der Aarde, alles is ontzigtbaar, en veranderd!....maar... ik zie de wooning van Silvia — onze buurt... ja; ik ben toch naby de plaats daar ik toen dus zong! het is zo!.... ô Welk eene verandering!

MYRTIL.

Gints, aanfchouw ik het Elfenbosch, in welks kronkelige paden de Landjeugd ten reie gaat, als het met frisfche en jonge bladeren bedekt is. Hoe verre verfchillende is het thans, van die betoverende gedaante in de Lente! Op een geheel witten grond, ftaat tegenwoordig niets dan dorre ftronken; wier takken, door de menigte fneeuw te zeer gedrukt, gebroken nederhangen, of dreigen te breeken onder den last hunner zwaarte. Ik zie aan den ingang die groef, waar onder het helderfte water ——; het zagtstvloeiend beekje, verborgen legt.... ô Ismene! Ismene! vergeefsch, zoud gy thans aan deszelfs boord zitten, om u in 't helder vogt te fpiegelen, ter verzekering dat gy in de daad zo fchoon zyt, als ik u vleieloos gezegt heb —— als ik u menigmaal gezegt heb, en nog zegge. Dat helder beekje is niet meer! deszelfs bevroozen oppervlak is bedekt! het ligt geheel bedekt onder dezelfde ftof die onze klavervelden onkenbaar maakt...... ô welk eene verandering!

DAMON.

't Is of een fterke voorjaars dauw de velden drukt;... neen! *deeze vergelyking* is niet juist! den dauw is nimmer die zuivere witheid eigen geweest: het oog zoude zig als dan ook verliezen in de nederdaalende vogtdeeltjes — dat doet het niet! Ik zie, over eene wyde baan, verafgelegen hutten, en bosfchen; maar, even als hier, geheel wit. Geen één eenig groen plekje heeft de geftolde regen vry gelaaten; zelfs niet onder die Linden, waar door het licht der Zonne nooit is heen gebroken; in welker fchaduw ik, naast myne Silvia nederzittende, haar, het eerst, mynen wensch verklaarde.... Nimmer zal ik dien dag dat uur vergeeten! 't Was in den namiddag, in 't laatst van de Lente, dat wy elkanderen, naby die Linden, ontmoetten. Wy zagen elkander onverwagt: onverwagt! Wy zagen elkander, en bloosden! Ik fprak haar aan... maar hoe! en wat ik zeide weet ik niet. Wy fpraken te famen: deeden eenige treden voorwaards; geraakten eindelyk in de fchaduw dier Linden, en za-

zaten aldaar neder...., Wie was ik toen? Damon? neen! Damon was altoos levendig, —— altoos ryk van praat... thans was hy ſtil, beſchroomd, en wist haast niets te zeggen. Zeker heeft Silvia myne verwarring gezien; zy zeide 'er egter niets van. Ik drukte haare hand,.. ik zeide, ſtamerende, dat ik haar lief had; dat.... ik weet het niet! Zy, egter, verſtond my; zy zag voor haar neder.... dus zaten wy! Gouden Zon! zegenryke lichtbron! waarom waart gy diestyds niet met my? gy, die de geheele aarde beſchouwt, zaagt gy my niet? zaagt gy my niet naast Silvia zitten? waarom vertraagde gy niet in uwen loop? waarom ſnelde gy met dezelfde ſpoed naar de Westkim, Toen gy digt aan dezelve naderde, herkwamen wy uit onze zoete mymering; en met die herkoming, werd de zorg voor ons Vee in ons levendig. Dit zette ons aan tot ſcheiden —— tot ſcheiden! eer wy onze harten nog half hadden uitgeſtort...., Hoe zwaar viel dit my! Duizendmaalen —— na haar een zoeten nagt gewenscht te hebben, deed ik eenige ſtappen om van haar af te gaan; doch even zo veel maalen keerde ik weder, om haar de laatſte kus te geeven,....; eindelyk!... eens moest het toch! wy verlieten elkander,

Nimmer! zal ik dien dag, —— dat uur, vergeeten! Thans vervult het mynen geest geheel, om dat ik thans die lommerryke Linden — dat zielbekoorend Rustplekje, van alle ſchoonheid beroofd zie.... Vergeefsch zou myn lieve Silvia 'er thans tragten te rusten! Tot de knieën door het ſneeuw boorende, zou zy bezwyken, eer zy tot het gewenschte plekje maar halverwege genaderd was.... ô Welk eene verandering!

MYRTIL.

Wondre gedaante verliezing! waar van zoude ik nu een Kransje voor myne Ismene maaken? waar zoude ik bloempjes vinden, indien ik voor haar een tak wenschte te vervaardigen? Zo even wilde ik buiten treeden, maar het vliegende Sneeuw door den gonzenden wind, als het zand van den oever der Zee, voortgedreeven, vloog my in de oogen, zo dat ik naauwlyks konde zien; — ik keerde haastig weder te rug...., ô Welk een naare dag is deeze, by die ſchoone dagen in de Lente, wanneer alles danst, en juicht! Ik zie ginter de hekken waar in ik, des Zomers, myn wol-vee jaag, om het te ſcheeren; dat gezigt verzekert my, dat daar naast myne Schaapjes graazen, als de Lente gras en klaver ſtrooit; zoude ik anders

wel

wel zeggen kunnen? „ Daar, Myrtil; zat gy, toen het Kieftje van zyn nestje op vloog, en om u heen dwarlde; — de Leeuwrik boven u in de lucht zweefde. Daar zat gy, toen de Spreeuw floot: of met een Stroohalm, om zyn nestje te verryken, van u weg vloog. Daar zat gy, terwyl de Musch tjilpte, — de Oijevaar klepte, — de Koekkoek zyn naam snapte, en al het geschapene, op verschillende wyze, vreugd en vrolykheid aanduidde,"— Zoude ik dat anders wel zeggen kunnen? ja, kan ik het thans, genoegzaam overreed, wel zeggen? Heden zie ik van dat alles niets! Geen één-eenig vliegertje zweeft door, —— of huppelt op de takjes: zy zyn allen naar elders geweeken, daar de lucht min streng is, —— en daar zy voedzel kunnen vinden..... Hun vertrek is wys! zy zouden hier nu van honger sterven; ten zy onze buurt vervuld ware met goedaartige Ismenes, om hen zo lang te voeden, als het aardryk onder de Sneeuw bedolven ligt..... Maar, hoe wisten zy dat deeze groote verandering zoude invallen? reeds lang voor deezen dag hebben zy onze velden en bosschen verlaaten.... hoe wisten zy het?....welk eene vraag! Onze Dorp-Zwaanen keerden onlangs, zo dra de wateren bevroozen waren, van een verren afstand, trapvoetende herwaards, om, even als in den voorigen winter, door de handen der menschen gevoed te worden. Durven wy gelooven de eenigste Schepzelen te zyn, wien het vermogen is gegeeven van te kunnen gadeslaan en te onthouden? Neen! dit waar te trotsch gewaand. Het redelooze vee heeft eene kennisse verkregen, genoegzaam voor hunne soort, —— en ter hunne zelfbewaaring: die kennis heeft hen aangezet ons te verlaaten, toen de tyd daar toe was opgedaagd. —— Zy hebben ons verlaaten! alles heeft ons verlaaten, tot zelfs de kratschende Kraay!.... ô Welk eene verandering!

DAMON.

'T Is of ik my agter het Elsen-boch bevinde, in welks zandige uitgestrektheid het oog niets anders aanschouwt, dan onregelmaatige vlakten en hoogten. Laage, en verhevene Sneeuwhoopen zyn op onze velden geworpen! min hoog dan die zandbergen, maar anders gelyk in gedaante: 't welk my doet neigen om te gelooven, dat ze beiden op eene zelfde wyze voortgebragt zyn, —— door aanblaazing des Winds...., Verwonderenswaardig is deeze herschepping! Hoe is het mogelyk, dat ze zyn

kan! dat ze zyn kan, in zulk een korten tyd! Gisteren morgen was 'er nog geen Sneeuwvlokje nedergedaald; — alles was kennelyk: de kleinste akker vertoonde zich geheel tusschen zyne afscheidinge. Thans is het eene ruimte — een veld: veel gelykende naar een verdronken Oord; welks wateren alleen de huizen en boomen onoverstroomd gelaaten hebben; ter herkenning dat het de zelfde Oord is.

Wie hadt deeze groote verandering durven voorzeggen, buiten de oude Menalcus? niemand! Hy alleen kon, door zyne oplettendheid, het met zekerheid voorspellen. 'Er zal Sneeuw komen, voerde hy my gisteren morgen te gemoet; — de lucht verdikt, — 't word koud, — de wind gaat naar het Z. Z. O, en verder; — van daar krygen wy zwaare regens. — Waren wy drie maanden vroeger, 'er zou een sterke regen nederdaalen; nu zal de Koude het vogt doen stollen, en tot Sneeuw gemaakt nederwerpen. Dus zeide hy: het is zo uitgekomen...Leert de opmerking zulke voorspellingen? Laat ik dan, van dit uur af, de verschynzels van de natuur gade slaan; deeze kennis kan niet anders dan nuttig weezen.

Welk eene verandering van Tooneel heeft deeze gestolde regenvloed voortgebragt! allerwegen zyn die dingen als van gedaante en aart verwisseld. Gints heeft zig een dyk gevormd, puntig afgesneden, snel, en daar met diepe groeven ingehouwen; verder staan heuvels als in 't wilde, over eene wyde uitgestrektheid neder geworpen. Ik zie dorpwaards..., welk eene vertooning! aan de eene zyde zyn de hutten geheel door de Sneeuw bedekt; .... lieve Silvia! gelukkig, dat de deur van uwe wooning ten Westen zy; aan de overstaande zyde, is uw huis, tot aan het dak onder de Sneeuw begraaven; gelukkig? zagt! ware het anders, ik zou immers, met myne Spa, een weg door dien Sneeuwberg maaken? haar aldus eens te zien en te spreeken koomen? en door myne dienstvaardigheid mogelyk aangenaam in haare oogen kunnen worden? aangenaam worden? .... ô Wat is de Liefde vleiende, zo lang 'er slegts een vonkje van hoop overig is....

MYRTIL.

Gy zwygt? Damon! hebt gy 't voorwerp onzer beschouwing geheel uit het oog verlooren? of al genoeg gade geslagen? immers neen! het voorwerp is te verwonderende — te werkende op de zinnen, om reeds stil te zwygen.

DA-

DAMON.

Gy hebt gelyk, Myrtil! maar welk een jaargety heeft geene voortbrengzels, ter verwondering? Laat ons, eer wy scheiden, 'er even over praaten: ik ben beschouwens moede. Deeze verandering is verwonderende! maar is zy het meerder dan de groei van eene takje, dat, een maand te vooren, in myne handen een droog stukje hout was? Is ze verwonderlyker dan die zomerverschynselen, die schrik en verbaasdheid rond voeren? dan die najaarsstormen, die onze hutten op hunne grondslagen doen waggelen? Welk verschynzel in de natuur is niet verwonderenswaardig, als men het wel beschouwt? De Zon ryst op na het Oosten, wandelt den Aardbol rond; staat, na de wenteling eens jaars, weder in het zelfde punt.... het konstigste uurwerk is onmogelyk tot die geregelde maat of beweeging te brengen.... is dit niet verwonderende? Is het groeien onzer velden, — het bloeien onzer boomen, — het zetten — en rypen der vruchten.... is dat alles niet verwonderende?

MYRTIL.

Alles! vriendelyke Herder! de aart van het kleenste Stofje zelfs is zo. Maar het eene verschynzel werkt sterker dan het ander op de zinnen; om dat het eene zig meer dan het andere voordoet; wy worden gewoon aan alles, 't geen wy dagelyks voor oogen hebben. De schoone morgens in de Lente, en den Zomer, zouden, indien zy zeldzaam te zien waren, door veele menschen worden gade geslagen: nu zyn 'er maar weinigen, die om het heerlykste tooneel, dat gezien kan worden, hunne rustplaatzen willen verlaaten. Evenwel is de tegenwoordige gedaante-verandering onzer Aarde zeer wonderlyk! De oplettende Menalcus mag zeggen, dat ze voorvalt, als de koude lucht het nedervallend vogt doet stollen: dat gelooven wy. — Maar hoe geschiedt dat? hoe vormt de enkele koude die geregelde Sneeuw-Sterren, en andere regelmaatige gedaanten. Ja, ze valt voor als de koude ons luchtgewest aandoet; doch, daar wy menschen niets van dat alles kunnen uitwerken, daar blyft ieder verschynsel, — daar blyft de tegenwoordige verandering, niet te min een konstgewrogt van een, voor ons overal blykend, doch onbegrypelyk, alvermogend Konstenaar.

DAMON.

Hoe wys — hoe wel doet gy! in de werkstukken der

Na-

Natuur, dien magtigen Werkmeester te beschouwen, die ons deeze verandering deed toekomen; 'er tevens voorwerpen in te vinden, die u elk oogmerk van zyn aanweezen verzekeren; en u, ter zyner grootmaaking en eerbied, opwekken. Wie zou u, daar gy zulk een goed hart bezit, —— alles zo loflyk opmerkt, en zo wys toepast, niet ten Vriend begeeren? Laat ons dikwyls zamenkoomen, heusche Myrtil! het zal den band, die ons reeds bindt, naauwer toetrekken; en wy zullen, in den Winter van ons leeven, als onze hairen door de Sneeuw des ouderdoms wit geworden zyn, van het beschouwen van een Winterschen-dag tot ons zelven overgaan, en zeggen: „ Niets is op aarde bestendig! alles is verwisseling! Even zo als het groene Veld, door de ruwe hand van den Herfst, word ingeleid in het doodsche ryk van den Winter; —— zo word de Zomer van 's menschen leven, door den Herfst in hunnen Winter overgebragt, om eerlang tot het ryk des Doods in te gaan".

MYRTIL en DAMON.

Voltooi, uw werk barre Winter! maak de Wateren tot eene vaste Stof; — het aardryk tot een harden klomp. Uwer overheersching is paal en perk gesteld! de Lente zal u opvolgen; om, even als het morgenlicht, na het wyken van een pikdonkeren nagt, des te heerlyker te voorschyn te treeden.

's Levens Herfst! volg onzen Zomer! Winter! breng dien Herfst ten val!
Voer ons in die schoone Lente, die geen Winter volgen zal.

J. V. P.

OVERDENKINGEN NOPENS DE DWAASHEID DER MENSCHEN, DIE, OVER 'T ALGEMEEN, HET GEEN HUN HET DIERBAARST IS, DOORGAANS HET MEEST VERWAARLOOZEN.

Niets is, niets kan den Mensch van hooger waarde zyn, dan het *Leven*, en in het zelve *hier* tydlyk en *namaals* eeuwig gelukkig te zyn. —— De Mensch stelt, van alles wat hy bezit, niets op een duurder prys dan zyn *Leven;* en hy ziet geen tydstip met een angstval-

valliger gezigt naderen, dan dat, het geen een eind maakt aan zyn verblyf in deze beneden-gewesten. Zulks heeft plaats niet alleen by de Jeugd en in de Manbare jaren, maar ook by de Ouden van dagen. Men ontdekt dit niet slegts by hen, die in voorspoed leven, maar ook by dezulken, die onder tegenheden gebukt gaan. Zy zelfs, die eene gegronde verwagting hebben op een gelukkig verscheien, zien de verbreking van de banden der natuur, en de slooping hunner aardsche wooning, niet zelden, met ontroering aan. —— En niet minder sterk is 's menschen neiging om *in dit Leven* gelukkig te zyn. Alle de poogingen der menschen, hoe verkeerd zy ook zomtyds mogen wezen, bedoelen, ontwyfelbaar, de bevordering van hun tydlyk geluk. Ieder verbeeld zich die middelen in 't werk te stellen, welken best geschikt zyn, om het geluk, dat hy, naar zyn vermogen en omstandigheden, op het oog heeft, te bejagen. Dit staat by allen vast: elk tragt zyn tydlyk geluk te bevorderen; en omtrent dit allergewigtigst stuk, in dit Leven, is geen mensch onverschillig, zo lang hy het gebruik van zyn verstand niet derft. —— Dan hier by bepaalt zich 's Menschen begeerte niet; hy wenscht niet alleen *hier tydlyk*, maar ook *namaals eeuwig* gelukkig te leven: dit is niet minder algemeen, dan 't voorgemelde, by allen, die maar eenig denkbeeld van een leven na dit leven hebben. Ieder, wie hy ook wezen moge, wenscht dit van harten, en hy kan niet, dan met de ysselykste naarheid, met de angstvalligste wanhoop gedenken, aan een ongeluk, dat eeuwig moet duuren. —— De Rampzaligheid komt hem zo naar, zo ysselyk voor, dat hem het harte wegkrimpt; dit ziet men best by dezulken, die zich voorhenen, door de Wereldsche begeerlykheden weggesleept, geen tyd vergunden, om aan die allergewigtigste zaak te denken, wanneer hun Sterfuur nadert. —— Dan, dan breekt hun het angstig zweet vaak van alle kanten uit; zy wenschten gelukkig te zyn; zy wenschten om een zalig uiteinde; zy wenschten, dat zy in hun leeftyd aan hun eeuwig geluk gearbeid hadden. 'Er leeft, om alles by een te trekken, geen Mensch, of hy heeft eene zugt voor het Leven; 'er leeft geen Mensch of hy bedoelt zyn geluk in dit Leven; en hoopt op een bestendig geluk, met het afleggen van het zelve. Hier

kit-

kittelen de losbandigste vermaken de zinnelyke geneugten, en men stelt daarin zyn grootst, zyn bestendig geluk. Daar word men door schraapzugt gedreven, en stelt zyn wezenlyk geluk in 't opeenstapelen van schatten; wanende door eene andere handelwys ongelukkig te zullen worden. —— Zy, die naar hoogheid, naar eer, naar aanzien staan; onregtvaardig handelen; nimmer te vreden een onvergenoegd leven leiden; haat twist en tweedragt zoeken; Moeitemakers, Bedilzugtige Menschen zyn, of op andere wyzen, met versmading der Deugd, de Ondeugd liefkozen; die allen bedoelen hun geluk; elk hunner wenscht gelukkig te wezen, en bovenal een gelukkig uiteinde te hebben. —— Laat zelfs de overgegevenste Booswigt getuigen; hy wenscht gelukkig te worden; en ik houde my verzekerd, dat 'er onder de Zonne geen mensch, die eenig denkbeeld van een leven na dit leven heeft, gevonden word, of hy wenscht, by 't afleggen van zyn tydlyk leven, een gelukkig einde te hebben. —— Dan, hoe is 't mogelyk, dat, daar 'er zo een algemene trek by alle menschen gevonden word, tot het *tydlyk* leven, om, geduurende het zelve, en vooral by het eindigen daar van, gelukkig te zyn; hoe is 't mogelyk dat 'er nogthans niets meer verwaarloosd word, dan zulks ter harte te nemen ——! Zo echter handelen verre de meesten; omtrent niets gaan zy onagtzamer en slordiger te werk, dan omtrent dat geen 't welk hun het dierbaarst is: en zulks, 't geen ten uiterste zeldzaam is, schynt in eene omgekeerde reden plaats te hebben. Ze zyn naamlyk onoplettend op het geen hun boven alles dierbaar is; en gedragen zich in tegendeel ten uiterste naauwkeurig, omtrent dat geene, het welk, op zichzelven beschouwd, geene wezenlykheid in zich bevat.

Dit is, zal men mogelyk zeggen, eene volmaakte Wonderspreuk —! Niets word op aarde by den mensch hoger geschat, dan zyn leven: niets gaat hem meer aan 't herte dan in het zelve gelukkig te wezen; geen ding agt hy zo dierbaar, dan om, by het afleggen van zyn tydelyk leven, gelukkig te zyn; en, ondertusschen, hy gedraagt zich omtrent niets met meer onverschilligheid. —— Eene stelling voorwaar, die de grootste tegenzeggelykheid insluit; eene stelling, derhalve, die zich zelve vlak tegen spreekt! ——. Maar niet al zo. ——

Ik

Ik meen myn gezegde te kunnen goed maken; en te toonen, dat het op eene algemene en bedriegelyke bevinding rust. Als ik dit gedaan zal hebben, dan agt ik de waarheid myner ſtelling bewezen, en myn bedoeld oogmerk bereikt te hebben.

Indien de mensch de juiste waarde eener zake altoos regt in agt nam, en 'er bondig over redeneerde, dan, ja dan zou altyd het zwaarſte by hem het zwaarſte wegen, en hy zou, omtrent het geen hem het dierbaarst was, onmogelyk onagtzaam zyn kunnen. Maar wie is onkundig van 's menſchen handelwyze ten dezen opzigte? —— Wie is niet overtuigd, dat het grootſte gros der Stervelingen te vaak verkeerd redeneert; dat zy veeltyds eer als dwazen, en zinneloozen, dan als redelyke en verſtandige Wezens denken —— ? Vele goederen dezer Wereld hebben, voor de Zintuigen, een allerbevalligst voorkomen; en, dat te verwonderen is, die het bevalligst voorkoomen hebben, bezitten doorgaans het minst wezenlyks in zich. —— Het blinkend Zilver, het ſchitterend Goud is by den mensch hoog geſchat; doch wat zyn de Metalen op zichzelven beſchouwd? —— Welke is hunne innerlyke waarde? —— Voorwaar, zy bezitten 'er niets van, buiten het geen de mensch 'er willekeurig aan gehegt heeft. —— Nogthans zyn zy de middelen, waar door wy ons in dit leven al het nodige bezorgen; en ze zyn, in der daad, zo als de orde der zaaken zich nu toedraagt, volſtrekt onontbeerlyk; zonder dezelven zouden velen van gebrek vergaan, en de Menschlyke-Maatſchappy in verwarring geraken. —— Niemand kan my echter tegenſpreken, dat de Metalen geene innerlyke waarde in zich bezitten, boven andere voorwerpen, die ons in de natuur voorkomen; veeleer hebben in tegendeel de Veldgewasſen, de Kruiden, de Vrugten der boomen, het Vee, de Visſchen, de Vogelen eene innerlyke waarde in zich; aangezien zy ſtrekken, om ons natuurlyk leven te onderhouden, om ons te voeden en te verkwikken. — Waarom ſpotten wy met de Indiaanen, wanneer wy hun beuzelingen, in ons oog, zien inruilen, tegen waren, naar onze gedagten, van een zeer hoogen prys? Waarom lachen wy met hun, als wy hun koralen, en eene menigte geringe ſnuisteryen voor het kostelykst Metaal in ruiling weten in de handen te ſtoppen? —— Denkelyk lachen zy, op hun-

hunne beurt, ons ook uit; dat wy zaken van zo veel waarde geven, voor iets, dat by hen in geen tel is. Zy hegten 'er eene willekeurige waarde aan, even als wy aan het Goud en Zilver. — Deze Metalen zyn nochtans, by vele Menfchen, de eenigfte, ten minften de voornaamfte dryfveren, die hen in beweging brengen, en aan het werk houden. Om deze flaaft, zwoegt en zweet de Mensch; deze wekken zyne zorgen op, maken zyne lusten gaande, en vervullen zyn hart met een rusteloozen kommer, om ze te verkrygen, verkregen hebbende te behouden, en het behouden nog geftadig te vermeerderen. — Zaken van veel edeler natuur, veel nuttiger voor den mensch, welken hy, om zyn tydlyk leven te onderhouden, niet ontberen kan, zullen dikwils ten eenemaal verwaarloosd worden, indien men geen uitzigt heeft om 'er iets voor te ontvangen van oneindig minder waarde; om 'er voor te ontvangen, Metalen van eene willekeurige waarde, die op zichzelven ons niets tot voeding, tot onderhouding of verkwikking aanbieden; die ons leven niet kunnen verlangen, aangenaam, noch gelukkig maken. — Voor deze heeft men nochtans alles ten besten; men ontziet geene moeite noch arbeid, om tot derzelver bezit te geraken. — Ja, zyne Gezondheid en Leven daar voor op te offeren, hoe hoog ze ook anders te fchatten zyn.

'Er is toch den Mensch, naast het Leven, niets dierbaarder op deze Wereld, dan de Gezondheid. Alles, wat men heeft, alles wat men zich verbeelden kan te bezitten, word, zonder de gezondheid, laf en fmakeloos. — Laten ons alle de Goederen dezer weereld omringen; voeg by dezelven al het aangename, wat de uitgezogtfte aardfche goederen kunnen opleveren; vermeerder die met Eer, met Aanzien, met Vrienden, met Magen, met als wat een tydlyk fortuin den mensch verfchaffen kan; en daar benevens met alles wat eene ryke verbeelding u in gedagte kan brengen. Verbeeld u een mensch in 't genot van dat geluk, en vertoon hem alles wat hy bezit, in een tyd, dat hy zyne gezondheid derft. — Welke aandoeningen zullen zy op zyne Ziele maken —? aangename..? ach neen! het is 'er ver van daan —! Zy zullen veel eer het gemoed prangen en benauwen, dan het zelve met ftrelende aandoeningen verkwikken. — Wat zou zulk een mensch niet geven

voor

voor de herstelling zyner Gezondheid? — Wanneer men deze derft, dan kan 'er niets van te groot eene waarde zyn, om 'er niet aan op te offeren. Aan alle zyden laat men, hoe veel 't ook koste, hulpe aanbrengen, en reikt, op eene zwakke en streelende hoop, onzeker misschien, mildelyk zyne goederen uit; dewyl men dan eerst regt leert, hoe hoog de gezondheid boven tydlyke goederen te schatten zy. — Zulks leert men bovenal wanneer 't op het Leven aankomt; als de kwynende Gezondheid den mensch met den aanstaanden dood dreigt; als de vrees, de benauwde en bange vrees, toeneemt; dat men welhaast een eind zien zal aan dit Leven; wanneer men zelfs meent, dat dit tydstip met snelle schreden nadert, dat het haast gedaan zal zyn. — Dan, als 't 'er zo hopeloos uitziet; dan komen den Mensch zyne schatten nietig voor; dan zou hy, met al zyn hart, om zyn leven maar te behouden, en ware het mogelyk nog wat te rekken, alles gewillig schenken, wat hy in de wereld dierbaar schat. — Deze aandoening is noch des te sterker, noch des te prangender, naar gerade de dood zich verschrikkelyker vertoont —; naar mate hy zyne ysselykheden verdubbelt. Het is ontwyfelbaar, dat de Dood, gelyk we reeds gezegd hebben, den mensch altoos verschrikkelyk voorkomt; maar de nevensgaande omstandigheden kunnen zyne akeligheid noch merkelyk verzwaren. Wanneer Hemel en aarde als zamenspannen, om ons den dood in alle zyne ysselykheden voor te houden —; de rommelende Donders van het eene aspunt des Hemels tot het andere rollen; de pikzwarte wolken de felste Blixems uitschieten, en 't aardryk beeft, onder 't loeien der Stormwinden. Wanneer men, in zulk een onweêr met eene zwakke kiel dobbert op de woedende baren, die met een schriklyk geweld bruischen, waar door de Zee zich hemelhoog verheft; zo dat de woedende golven zich met de pikzwarte wolken schynen te vermengen. —— Wanneer men dus, van voren, de hortende en tuimelende baren, die zich, door gonzende Winden gezweept en opgejaagd, als bergen verheffen, van agteren en ter zyden steile rotzen en doodelyke klippen, waarop de Zee de ysselykste branding maakt, ontdekt; wanneer men, boven zich, niets dan eene zwarte en donkere nagt, en, beneden zich, een gapenden afgrond,

grond, die de veege kiel, met al wat 'er op en in is, ieder ogenblik dreigt te verzwelgen, gewaar word; wanneer men, met één woord, waar men zich wend of keert, geene redding althans, maar de ysselykste vertooning van een allerjammerlykften en vastdreigendften dood te gemoete ziet! —— Dan, dan grypt de angstvalligheid, benauwdheid, en koude schrik den mensch in 't hert. ——. Dan vertoont zich de Dood, met alle zyne verschrikkelykheden van rontzomme, en doet het hardste hart van angst en wanhoop wegkrimpen. — Wat zou men in deze treurige omstandigheden niet geven om van 't gevaar gered te worden? Niets, zeker, agt men dan te dierbaar; alle zyne bezittingen en nog meer zou men 'er voor verpanden. —— Zo hoog waardeert de Mensch zyne Gezondheid en zyn Leven! Maar is hy, naar evenredigheid hier van werkzaam, om, het geen hem zo dierbaar is, in agt te nemen? Ver van daar: hy stelt zyn Leven op nieuw aan gevaren bloot, en verspilt zyne Gezondheid, om tydlyke goederen na te jagen.

Zie den stouten Zeeman, hy heeft zo dra niet eenigen adem geschept, of hy stelt zich, zonder daar over in het minst te dralen, terstond weder aan dezelfde gevaren bloot; en betrouwt het dierbaarste pand, dat hy bezit, zyn Leven, aan eene zwakke kiel, op de trouwelooze golven. —— Slaa het oog op den moedigen Krygsman, die, deels door zugt tot Roem, deels door Geld, bewoogen, op het bloedig Oorlogsveld den dood in het aangezigt ziet. Nergens woed de dood wreeder dan in het Oorlog; nergens rigt hy verschrikkelyker verwoestingen, of treuriger schouwtooneelen aan. —— Het is niet ongemeen, dat 'er, in één enkelen Veldslag, in weinige ogenblikken duizenden sneuvelen. Wie yst niet! —— (Verschrikkelyke gedrogten, die het Oorlog uitgevonden hebben.) Hier is het duizend tegens één, als men het dierbaarste, dat men bezit, het Leven, 'er ongeschonden van afbrengt. —— Dit ondertusschen weêrhoud den Krygsman niet. Hy streeft vol moed naar 't slagveld; duizenden vallen 'er, maar zyne stoutheid doet hem niet schrikken. Hy streeft, bespat van 's menschen bloed, onverzaagd over bergen van lyken heen. —— Dan 't is de Zeeman, 't is de Krygsman alleen niet, die zyn Leven aan doodlyke gevaren bloot-

stelt-

ſtelt. —— Even dit doen zy, die in de Mynen graven, om 'er de blinkende Metalen uit te halen. — Dat menige Ryke eens bedagte, hoe velen hun dierbaar leven gelaten hebben, voor de ſchatten; welken hy mogelyk nog onregtvaardig naar zich getrokken heeft. —— Hoe ongelukkig is het lot van velen hunner, die zich, om de blanke Parels van den bodem der Zee, tot ſieraad der edele Jufferſchap af te halen, aan een Element overgegeven, dat alleen geſchikt is voor de Visſchen, en eenige weinige zoorten van andere dieren? — Men zegt, dat deze menſchen, behalven voor het water, nog veel meêr te vrezen hebben, voor de Hajen, en andere Zeegedrogten; die, geweldig verhit op menſchenvleesch, hun jammerlyk verſlinden en om 't leven brengen. —— Zo menigmaal men eene met kostlyke paarlen verſierde Dame aanſchouwt, mag men wel vragen: ô mensch! bedenkt gy wel ooit hoe velen hun dierbaar Leven mogelyk uitgeſtort hebben, voor dat men u die ſchatten heeft kunnen bezorgen; die ſieraden, waar mede gy nu pronkt, en waar op uw hart zo dikwils hoogmoedig is? — Voeg hier by alle de zodanigen, die zich, voor hun tydlyk beſtaan, een beroep uitkiezen, waar door zy bloot ſtaan voor eene reeks van ongelukken; waar door ze hunne Gezondheid en hun Leven dagelyks in de waagſchaal ſtellen. Daar onder zyn 'er, die met de grootſte gevaren vergezeld gaan; ja men vind 'er, die, om hun beſtaan in de Wereld te vinden, met voordagt bedryven uitdenken, die men, wegens de ysſelyke doodsgevaren, die 'er aan verknogt zyn, met ſchrik aanſchouwen moet. De buigingen, draijingen, bewegingen en ſprongen, welken men de Kunſtenaars met het verwringen der Lighaamen, ziet verrigten, waar over wy ons dikwils moeten verwonderen, gaan veelal met de grootſte gevaren van het Leven vergezeld. Men verrigt ze nochtans om de aanſchouwers te vermaken; welken daarom alleen 'er hun geld aan beſteden; en doorgaans des te gereder zyn, om ze ryklyk te betalen, naar mate dat die kunſtenaryen gevaarlyker zyn. By mangel hier van agt men ze der beſchouwinge niet eens waardig, ondertusſchen lopen zy, die ze verrigten, ieder oogenblik gevaar, van hun Leven, of ten minſten van hunne Gezondheid, te verliezen. —— Deze kunſtenaryen te aanſchouwen,

telt men onder de vermaken; en ze worden ook gemeenlyk by uitstek geoefend, op zulke tyden die men 'er toe geschikt heeft, om zich op allerleie wyze te vermaken. O Wonderlyk bedryf van redelyke Wezens! moet men hier uitroepen, als men 'er wysgeerig over denkt. Men noopt anderen door Geld, en dezen laten zich daar door bewegen, om hunne Gezondheid en hun Leven, hun anders zo dierbaar, in 't hachlykst gevaar te brengen! Het vooruitzicht op eene ruime belooning haalt by zodanige menschen alles over; en men vind, in allerleie staten en omstandigheden, waaghalzen, welken niets ontzien, als ze maar goed geld verdienen kunnen. Men stelle eene groote belooning, op het uitvoeren eener zeer gevaarlyke daad, in welker verrigting naauwlyks één van de honderd het leven zou afbrengen: men zal 'er vinden, die naar den prys dingen; schoon zy anders zo gaarne leven als hunne Medemenschen. — Dog laat ons nog een stap verder gaan.

Alle de tot dus ver opgenoemde Menschen zyn nog, in eene mindere of meerdere mate, op zodanig eene wyze werkzaam, met opzigt tot hun bestaan in dit Leven; en beoogen, hoewel langs gevaarlyke wegen, hun voordeel: maar hoe groot een aantal van Menschen is er, buiten dezulken, die deze onwaardeerbare schatten, *Gezondheid* en *Leven*, ieder oogenblik in het grootst gevaar brengen, zonder dat zy daar door eenig het minste voordeel genieten? Men vind 'er, die dat doen uit eene zoort van brooddronkenheid, waar in zy eene zeker eer stellen. Zy loopen, met voordagt, het gevaar in den mond, wanende daar door boven hunnen Evenmensch uit te munten; schoon zy met deze verrigtingen 'eer nadan voordeel doen; en, noch voor zich, noch voor de Maatschappy, iets nuttigs te wege brengen. — Eene verkeerde eerzugt dryft hen aan, om iets te durven ondernemen, 't geen een ander niet bestaan durft. Zo zoekt men de gevaren op, in ryden, in varen, in klimmen, in iets boven zyne vermogens te ondernemen, in gevaarelyke plaatzen te onderzoeken, en in duizend andere omstandigheden, die in de dagelyksche zamenleving voorkomen; waar in men niets anders bedoelt, dan zyne kragten of stoutmoedigheid boven anderen te toonen. Hoe vele Menschen zyn 'er wyders niet, welken hunne Gezondheid ondermynen, en hun Leven verkorten, door

het

het slaafagtig opvolgen der wellustige Vermaken! Vermaken, die de Zeden bederven, de Maatschappy bena delen, en derzelver Navolgers doorgaans in een poel van jammeren storten. —— Derzulker aantal is zeer groot. 't Zy genoeg, tot een voorbeeld, gewag te maken van onmatige Wynzwelgers, die 'er eene Eer, eene zonderlinge Eer, voorwaar! instellen, in zich minder, dan redelooze dieren te maken; en den Wyn te kunnen inzwelgen, in eene zo groote hoeveelheid, als de beesten het water. —— Die roemen menig een van den bank gedronken te hebben. —— ô Iedele Eerzugt! ô dwaze menschen! wat is 'er schandelyker, dan alle redelykheid af te leggen, en u te verlagen, tot eenige graden beneden het allerredeloosste dier? —— Welke eene Eer! Bedenkt gy 't wel, ô mensch! bedenkt gy uwe uitzinnigheid wel? Bedenkt gy wel, hoe gy, buiten een schandelyk misbruik van den Wyn, zo heilzaam in deszelfs regt gebruik, u eigen zelven, uw eigen zelven benadeelt; uw eigen welvaard ondermynt; uw dierbaar Leven verkort, en maakt, dat gy 't niet tot op de helft uwer dagen brengt; of, zo 't u al gelukke, tot eenen matigen ouderdom te leven, veroorzaakt, dat ge een elendig leven leid? Veelligt valt u, door uwe buitenspoorigheid, een drom van plagen en jammeren op het lyf, waar door gy veel eer den dood zoudt kiezen, dan zulk een rampzalig leven. —— Geen tyd word u overgelaten, om bedaard te denken. Wanhoop vervoert u. Hoedanig denkt ge zal uw uiteinde in zulk een staat zyn? Ik zal het u met één woord zeggen: Allerrampzaligst! —— Dit heet op de schandelykste wyze het allerdierbaarste verwaarloozen. Zo dwaaslyk gaat men nogthans vaak te werk; en noch erger, noch baldadiger verwaarloozen zy zichzelven, die zich aan 't onmatig gebruik van sterken drank verslaven. Deze hebben in het laatst nooit eenige flikkering van redelykheid meêr: de eene vlaag van redeloosheid op de andere; en hoe jammerlyk laten zulke dronkaarts dikwils hun leven, 't geen zy niet slegts ter helft verkorten; maar als tot geen leven maken? Zy hebben doorgaans naauwlyks bewustheid van hun aanwezen, en worden eindelyk volstrekt buiten staat gesteld om iets te kunnen verrigten. —— Is dit niet het dierbaarste dat men bezit, op de onzinnigste wyze, verwaarloozen. Heet dat

niet tegens zichzelven wreed te zyn in den hoogsten trap? En, ô allerrampzaligste omstandigheid! —— Eeuwig rampzalig! —— ô Droevig lot! —— ô Wreedheid buiten weêrga? geen nut van zyn leven gehad te hebben, en, by het afleggen van het zelve, te storten in de eindelooze Rampzaligheid? — Dit is voorwaar, op de ongehoordste manier, het geen men anders ten hoogste schat, te verwaarloozen!

Behalven deze gemelden zyn 'er nog zeer vele anderen, die niet minder dwaas en verkeerd omtrent zich zelven handelen. Zy allen, die de wellusten, de ongebonden wellusten des vleesches volgen, zyn veeltyds niet minder Wreedaards omtrent zichzelven. Laten zy getuigen, welken slaafagtig aan de wellusten dezer Wereld dienstbaar geweest zyn; —— laten zy getuigen, welken de begeerlykheden hunnes Vleesches opgevolgd, en een ongebonden gedrag geleid hebben; hoe vroeg zy bestreden zyn geworden, door een geweldigen aanval van de smartlykste ongemakken, waar door zy, zo ze niet al jong naar 't graf gesleept, door al hun leven gemarteld geworden zyn; zonder hoop, van herstelling, tot in den dood. Van de duizend is 'er geen één, zyne Lichaamskragten mogen zo sterk wezen als men wil, van de duizend is 'er geen één, die niet vroeg de wrange vrugten van een wellustig leven smaakt. Grievende ongemakken, smertelyke pynen en hevige ziekten druischen op hun aan; waar door het niet zelden gebeurt, dat zy den dood tot hulp roepen; ja, in eene vlaag van Wanhoop, de handen aan zichzelven slaan. —— Zy, die de wellusten des vleesches najagen, worden vaak aangevallen door ziekten en plagen, te schandelyk om te noemen, die hun vleesch en gebeente verteren; waar door de wereld een walg van hun heeft. Hoe velen hunner zyn reeds jong bedorven, die in hunne wassende jaren de drukkende gevolgen daar van ten jammerlykste smaken; en wier vermogens uitgeput zyn, voor dat zy hunne mannelyke jaren bereikt hebben. — Hoe velen zyn niet martelaars, en ongelukkige slagtoffers van hunne vuile en dertele lusten geworden! —— Hoe schandelyk veronagtzamen de zodanigen hunne Gezondheid en hun Leven, mitsgaders hun tydlyk geluk; en hoe ongeschikt maken zy zich om aan hun eeuwig geluk te denken, en daar over te

zor-

zorgen! Dit ondertusschen ziet men niet zeldzaam; zeer velen worden 'er gevonden, welken zo dwaaslyk handelen, en veel liever hunne zondige driften, en begeerlykheden, involgen, dan de lusten van hun vleesch bestryden?

Alle deze bygebragte voorbeelden, die met weinig moeite te vermenigvuldigen waren, zyn, vertrouw ik, overgenoeg, om de waarheid myner stellinge, klaar en overtuigend, te bevestigen; en te toonen, dat de menschen veelal het meest verwaarloozen, het geen zy het hoogst en dierbaarst te schatten hebben, dat zy vaak niets beduidende beuzelingen in deszelfs plaats verkiezen; en zo dwaaslyk handelen, in weerwil van die natuurlyke neiging, welke ieder mensch heeft, om gelukkig te zyn. —— Eene ernstige overweging hier van spoort ons zekerlyk eigenaartig aan, om de oorzaken dezer strydigheid, in neiging en handelwyze, na te vorschen; om te onderzoeken, hoe 't bykome, dat de Menschen, over 't algemeen, zulk eene verkeerde handelwyze houden? Dan dit onderzoek zal ik, om voor tegenwoordig niet te breedvoerig te zyn, tot eene volgende gelegenheid uitstellen.

C. V. D. G.

DE HEDENDAAGSCHE MAN VAN EER, GESCHETST IN DE GESCHIEDENIS VAN DEN HEER BELVILLE.

(Uit het Engelsch.)

Menschen, die de grondwetten van Deugd en Zedelykheid aantasten, dringen aan op derzelver onzekerheid, en brengen in 't midden, derzelver verscheidenheden in verschillende landen, ja zelfs op verschillende tyden in dezelfde landen. Zedelykheid, zeggen zy, is een plaatslyk, bygevolge, een ingebeeld ding; naardemaal 't geen, onder deeze lugtstreek als een Ondeugd verworpen, onder eene andere als eene Deugd betragt wordt; en, huns oordeels, spreekt de stem der Natuure zo veele verschillende Taalen als 'er Volken in de wyde wereld gevonden worden.

De gevaaren en slegte gevolgen deezer loopen elk in 't oog; doch de valschheid daar van niet minder; het gunstigst oordeel, dat men kan stryken over de voorstanders van dezelve, bestaat hier

In; dat zy Gewoonte en Gebruik, voor Natuur en Rede, neemen. De onveranderlyke Wetten van Regt en Zedelykheid zyn de eerste en algemeene uitvloeizels der menschlyke Rede nog onbevooroordeeld en onbedorven: en wy mogen met even veel gronds zeggen, dat Ziekte de natuurlyke gesteldheid is van het Lichaam, als dat Onregtvaardigheid en Zedeloosheid de natuurlyke gesteltenis is van de Ziel. Wy krygen de meeste ongesteldheden in het eerste, door de ongeregeldheid onzer lusten, en in de tweede, door bot te vieren aan den heerschenden invloed der Driften; maar in beide die gevallen, spreekt de Rede, als wy dezelve raadvraagen, eene geheel andere taal.

Ik erken, dat de in zwang gaande Gebruiken en Gewoonten der meeste Landen, niet op de Rede gegrond, doch, in tegendeel, maar al te dikwyls daar mede lynrecht strydig zyn. Dan, in dit geval, zullen verstandige lieden deezer landen ze veroordeelen, en 'er een afschrik van hebben, schoon zy dikwyls, al te toegeevend, zich daar naar schikken, of, ten minsten, geen moeds genoeg hebben, om 'er zich openlyk tegen te verzetten.

Lieden van rang en aanzien worden, in alle Landen, zeer eigenaartig, Lieden van Fatsoen, van de Mode, geheeten: om dat zy, met de daad, daar van de regelmaat opgeeven. In stede van zich te onderwerpen aan de Wetten, ontleenen zy maatregels van hunne eigene lusten en driften; en maaken dan Wetten, daar mede strookende: Wetten, die, schoon niet op Regt gegrond, noch door Wettig Gezag gestaafd; maar al te menigmaal over Regt en Gezag zegepraalen, en die beide hoonen. Dit is Fatsoen, dit is Mode.

In dit licht heb ik dikwyls het woord Eer beschouwd, in de betekenis naar de Mode deezes Lands opgevat, en moet bekennen, dat, was dit de algemeene meening van 't zelve, door dit gansche Ryk, zulks kragtdaadig zou strekken om de leer, die ik tragt te bestryden, te bekragtigen: en dermaate zou aanloopen tegen die Eer, welke rede, regt en gezond verstand ons aanwyzen, dat ik geenzins verwonderd zou weezen, indien de Menschen het bestaan der Eere zelve in twyfel trokken.

Het Character van een Man van Eer, zo als men dit in de groote Wereld opvat, is iets zo zonderlings, dat het een bepaald onderzoek verdiene; en, schoon gemaklyker waar te neemen, dan te beschryven, zal ik myne Leezers daar eene beschryving van tragten te geeven, opgehelderd door eenige oorspronglyke stukken, my gelukkig in handen gevallen.

Een Man van Eer is iemand, die stoutlyk van zichzelven verklaart, zodanig te weezen, en die elk, wie zulks betwist, al ware het op de beste gronden, het leeven wil beneemen. Hy is oneindig verre verheven boven het bedwang, waar mede de Wetten van GOD of Menschen de Zielen van het laag Gemeen prangen; hy kent geene andere banden dan die van Eer: en van dit

woord

woord is hy zelve alleen de uitlegger. Hy kleeft zeer ſterk aan de benaaming van eene Party, ſchoon hy de beginzels van dezelve geheel niet in agt neeme. Zyne Verteering gaat zyn Inkomen verre te boven, niet ten aanziene van de noodwendigheden des leevens, maar omtrent de overtolligheden; op dat de ſchulden, door hem gemaakt, hem Eere mogen aandoen. In zyn voorkomen moet een trotsheid en onbeſchoftheid doorſtraalen, die men veronderſtelt dat ontſtaat uit de bewustheid der Eere, aan hem verſchuldigd. Indien hy oploopend, en onhandelbaar is in den ommegang, en een goed deel dierlyken moed bezit, verkrygt hy het roemryk Character van een Man, kiesch en teder in het ſtuk van Eer; en, wanneer alle deeze hoedanigheden behoorelyk gepaard gaan met de bevalligſte ondeugden, is de Man van Eer volkomen: hoewel zyne Vrouw, zyne Kinderen, zyne Dienstboden, en die hem goed leveren, anders mogen oordeelen.

BELVILLE houdt men voor een Man van de allervolklonkendſte Eer, die deeze of eenige vroegere eeuw voortbragt. De Mannen zyn grootsch op de kennis aan hem, en de Vrouwen op zyne beſcherming; zyne Party verheft 'er zich op dat hy dezelve onderſchraage, en zyne Eer wordt dikwyls aangehaald als een wettiging van den handel dier Partye. Maar eenige oorſpronglyke Brieven, die ik mynen Leezeren zal mededeelen, zullen hun tot eenige nadere kennis van dit zo ſchitterend Character opleiden, dan eene enkele beſchryving kan doen.

Hy hadt groote goederen verſpild, door eene overdaadige leevenswyze; doch bovenal door grof ſpeelen: zeer kiesch zynde in het ſtuk van Eer, ſchreef hy den volgenden Brief aan zyn Procureur, naa ongelukkig in 't ſpeelen geweest te zyn.

Aan den Heer TH. GOOSETREE, *Procureur, in Furnival's Inn.*

Myn Heer!

Ik hadt gister avond een vervloekt ſlegt ſpel, en moet in één week duizend Ponden hebben; bezorg my dezelve, op welk eene wyze ook; want ik wil liever myne goederen ten uiterſten bezwaaren, dan de minſte vlek in myn Eer krygen. Wat die ſchreeuwende ſchurken van Winkeliers en Leveranciers betreft, moet gy op myn voorregt ſtaan blyven, en hun zo lang afweeren als u mogelyk is: wy kunnen eenigen hunner doen tuimelen, eer zy my kunnen uitwinnen. Ik blyf de uwe,

BELVILLE.

Maar of de poogingen van Mr. GOOSETREE ook mogten mislukken, beſloot de Heer BELVILLE, door 't zelfde beginzel van Eer ge-

gedreeven, om, van een anderen kant, het krygen dier somme wis te neemen, en schreef daarom deezen Brief aan een' eerlyk Staatsdienaar.

Myn Heer!

Ik werd op gisteren, uit uw naam, door **** verzogt, om te stemmen voor het stuk, dat morgen in overweeging zal genomen worden; doch, dewyl het geheel tegen myn denkbeeld en beginzels aanliep, gaf ik hem geen beslisfend antwoord; maar nam het nog eenigen tyd in overweeging. Ik heb daarom nu de eer om u te berigten, dat ik besloten heb voor die zaak te stemmen; dan ik moet u tevens verzoeken my onmiddelyk met **** de vyftien honderd Ponden te zenden, die hy my gisteren aanboodt, en die ik morgen volstrekt noodig heb. Ik weet dat gy my te wel kent om te schroomen dit voorshands te betaalen, en dat gy de eerste niet zult weezen, die de Eer in twyfel trekt van

Uwen getrouwsten en nederigsten Dienaar,

BELVILLE.

Ik vind eenen anderen Brief, van dezelfde dagtekening, aan eene Mevrouw, die blykt de Egtgenoote geweest te zyn van zyn gemeenzaamsten Boezemvriend.

Myne Beminde!

Ik heb heden den uwen ontvangen; uwe ongerustheid over uw Man smert my ten hoogsten; schoon ik niet met u van gevoelen kan weezen, dat hy onze verkeering verdagt houdt. Wy zyn van Kinderen af zamen opgevoed, en hebben, zints dien tyd, altoos in de naauwste vriendschap geleefd; zo dat ik durf zeggen dat hy zo min zal denken dat ik hem, op deeze wyze, verongelyk, als hy my verdagt houdt dat ik ten oogmerk heb hem te vermoorden. En gy weet het is op dit vertrouwen, en de zekere gerustheid van zyn kant, dat myn geluk, 't welk ik by u geniet, steunt. Wees, egter, in alle opzigten, verzekerd, dat gy in handen zyt van een Man van Eer, die niet zal dulden dat gy op eenigerlei wyze slegt behandeld wordt; en, indien myn Vriend tot eenige onaangenaame uitersten met u voortsloeg; vertrouw hier op, ik zal den Hoorndraager wel vinden, al zou hy het met den hals bekoopen.

Uw teder-liefhebbende.

De vierde en laatste Brief is aan een Vriend, die waarschynlyk zo hooge denkbeelden hadt van Eer als hy zelve, althans

wan-

wanneer wy des mogen oordeelen uit de natuur van 't geval, waar in hy hem om bystand verzoekt.

Waarde CAREL!

Ik bid u kom terstond by my, om my in een affaire van Eer ten dienst te staan. Weet dat ik gister avond, in een vermengd gezelschap, een vervloekte leugen vertelde: en een styfzinnige hond van een kerel durfde my dit in 't aangezigt verwyten: waar op ik hem in 't oor luisterde, dat hy deezen morgen in *Hyde Park* zou hebben te komen, en een Vriend medebrengen, indien hy 'er één in de wereld hadt. De Schoft was naauwlyks myn ongenoegen waardig: doch gy weet hoe teder ik ben in alles wat myne Eer betreft, ik ben . . . .

Uwe BELVILLE.

Het blykt uit deeze egte stukken, dat de Heer BELVILLE, met de edelste gevoelens van Eer vervuld, alle zyne schulden, uitgenomen de weezenlyke, betaalde; zyn woord zorgzuldig hieldt in het snood verkoopen van zyn Geweeten aan een Staatsdienaar; dat hy gereed was, om, ten koste van zyn Vriends leeven, de Vrouw zyns Vriends te beschermen; daar hy deeze, door de gelegenheden, die de Vriendschap hem aanboodt, bedorven hadt; dat hy de waarheid met den dood wilde straffen, wanneer deeze, hoe regtmaatig ook, hem van gebrek aan waarheid beschuldigd hadt.

Deeze Man van Eer, bewust van zyne eigene verdiensten en deugd, betoont zich een onbarmhertig Berisper van de minste ondeugden en feilen in anderen: en is mild met de scheldnaamen van *Schurk*, *Schobbejak*, omtrent allen, die, in een laager leevenskring geplaatst, eenig kwaad pleegen. Een bedremmeld landjonker, die zyne stem goedkoop verkoopt, is by hem een domme hond. De vlytige Arbeidslieden en Winkeliers zyn een hoop schelmen, die men beter zeden moest leeren, en niet toelaaten, dat ze lieden van Fatsoen lastig vielen: Dienstboden zyn slonsen en ledigloopende jakhalzen, die kwaalyk behandeld, en slegt betaald moeten worden, om hun de onbeschoftheid af te leeren.

Men kan zich niet verbeelden hoe verderflyk het voorbeeld van zulk een Schepzel is voor de Maatschappy: men verwondert zich over hem, en volgt zyn voetspoor; hy bederft niet alleen den onmiddelyken kring zyner kennissen: maar de besmetting strekt zich in 't oneindige uit, even gelyk de kringen door een vallenden steen in 't water gemaakt, die allengskens van het middelpunt verwyderende, wel min zigtbaar, doch grooter worden.

Aan zulk een gedrag, aan zodanige voorbeelden in de groote Wereld, moet met het hoogste regt, het algemeen heerschend

ſchend Zedebederf worden toegeſchreeven. Maar is dit de kragt der Mode, en 't vermogen der voorbeelden van lieden in den eerſten rang, zo groot om Ondeugd en Zedeloosheid eene ſchynbaare waarde by te zetten, in ſpyt van alle Godlyke en Menschlyke Wetten, hoe algemeen heerſchende zouden zy de Deugd niet kunnen maaken, als zy ten voorſtande van haare zaak zich wilden benaarſtigen. Hoe moeten zy, in bedaarde oogenblikken, zichzelven beſchuldigen, als zy opmerken, dat zy, door hun verdervend voorbeeld, hunne tydgenooten en volgende geſlachten verſlaafd en bedorven hebben?

DE LASTER.

(Uit het Engelsch.)

Van alle Characters, in de Menschlyke Zamenleeving, is 'er geen veragtlyker, geen ſchadelyker voor de Maatſchappy, dan dat van een Lasteraar. Hy ſchynt alleen een verſtand te bezitten geſchikt tot boosaartige en heillooze oogmerken; hy neemt alle gelegenheden waar om zich te doen gelden, en alle zwakheden en ongelukken van anderen te baate, om hun te verdrukken. Hy benydt de zodanigen, die hy met den zagten band van onderlinge Vriendſchap vereenigd ziet, en loert op de eerst voorkomende gelegenheid om dien band te verbreeken. — Hoe verligtend is de troost eens Vriends, wanneer rampſpoed knelt; en in voorſpoed is zyne verkeering een der grootſte aangenaamheden des leevens. Welke denkbeelden zyn, overzulks, haatlyk, welke woorden ſtreng genoeg om een Schepzel te beſchryven, 't welk 'er op uit is om ons van dien troost en dat genoegen te berooven? — Hoe wreed is de Lasteraar, indien hy onzen goeden naam ſchende, by Menſchen, die het in hun vermogen hebben ons hun ongenoegen te doen voelen. — Ja misſchien, om ons van allen welvaard te berooven, door ons hunne gunſten te onttrekken, of tegen ons aan te werken. Een ſnoodaart van dien ſtempel gaat in verdelgzugt alle verbeelding te boven. De Heer ADDISON merkt te regt op, „ dat een eerlyk Man zyn goeden Naam zo dierbaar agt als zyn „ Leeven: en betuigt dat hy niet kan naalaaten te denken, of de „ Man, die door Laster heimlyk myn goeden Naam kwetst, zou, kon „ hy zulks even geheim en ongeſtraft doen, ook my het Leeven „ beneemen." Is dit waarheid, dan moeten allen, die men op Laster betrapt, aangemerkt worden als Moordenaars in hun hart; zy verdienen die veragting, dien afſchrik, welken zo haatlyk een misdryf in ons verwekt.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

VERHANDELING OVER DEN AANWAS DER KENNISSE VAN DE GEZALIGDEN HIER NAMAALS.

EEn juist, een volmaakt denkbeeld te willen vormen, van het oneindige Wezen, dat onafmetelyke volmaaktheden bezit, kan niet anders aangemerkt worden, dan als eene poging, te zwaarwigtig voor menschelyke vermogens, te hoog voor bepaalde verstanden, te groot voor bekrompen vernuften, en te uitgestrekt om door zwakke begrippen bevat te kunnen worden. — En r lyk dit plaats heeft omtrent dien eersten Oorsprong aller dingen, even zo is 't gesteld met opzigt tot zyne Werken. Wy bekrompen, nauw beperkte vernuften, zyn even zo min in staat, om juiste, om volmaakte denkbeelden te vormen van alle de werken, van alle de handelwyzen, de byzondere bestieringen van dit aanbidlyk Wezen; en nog veel minder is 't ons mooglyk, deszelfs oogmerken, en wyze einden, altoos te kunnen nagaan. En is dit waarheid, met betrekking tot Gods werken en handelingen, die wy gestadig voor onze oogen hebben; — hoe veel minder is 't dan te wagten, dat wy, kortziende menschen, volmaakte kundigheden van de Hemelsche, van de bovenmaansche zaken zouden bezitten? van zaken zo ver buiten ons bereik, zo oneindig boven ons vermogen verheven. Bezitten wy van de Godheid, en zyne oneindige werken, welken ons gezigt gestadig beschouwen kan, niet dan maar zeer bekrompe begrippen; hoe flaauwe denkbeelden kunnen wy ons dan slegts vormen, van die genadige handelwyze, welke God hier namaals houden zal, met die genen, welken in zyne eindelooze Liefde en Vriendschap zullen delen? — „ Geliefde, zegt „ Joannes, daarom met regt, nu zyn wy Kinderen Gods, „ doch het is noch niet geopenbaard, wat wy zyn zullen, „ Dit weten wy, als Hy zal geopenbaard zyn, dan zullen

„wy Hem gelyk wezen; want wy zullen Hem zien gelyk „Hy is". — Wanneer men dit nagaat, bevroed men ligt, dat elk, wat wy ons van dien ſtaat voorſtellen, wat wy daar van zeggen, buiten het geen Gods eeuwig Woord ons dien aangaande met duidelyke woorden berigt, dat het namentlyk is „ een zeer uitnemend gewigt van Heerlykheid", dat alles, wat men 'er meer van zegt, niet verder gebragt kan worden, dan tot een minderen of meerderen trap van waarſchynlykheid. — Uit dien hoofde moet dan ook alles, wat wy over dit wigtig ſtuk zeggen, in de ootmoedigſte, in de nedrigſte gedagten van ons zelven geſchieden; in de bewustheid, dat wy zwakke Stervelingen van dat Godlyk licht niets meêr dan enkele ſchemeringen, of, op zyn hoogst genomen, eenige flauwe ſtralen ontdekken. Dan met dit alles kan het ons, ſchoon wy 'er weinig van weten, niet ongeoorlofd zyn, eenige byzonderheden, aangaande dezen allergelukkigſten ſtaat, het toppunt van 's menſchen volmaaktheid, met een hart vol van de vereischte eerbied, met diep ontzag, met ootmoedige nedrigheid, eenig nauwkeurig onderzoek te doen. — Tot deze ſoort van byzonderheden betrekken wy, zo we oordelen, onder anderen, met regt, het denkbeeld van den *geſtadigen aanwas der kennisſe der gezaligden;* dat ſommigen ten ſterkſte voorſtaan, terwyl anderen het wraken, als ſtrydig met het denkbeeld van volmaaktheid. Het lust my, in dit ſtuk tot het eerſte gevoelen overhellende, eens te beproeven, in hoe verre het my mogelyk zy, overtuigelyk te doen zien, dat deze ſtelling het denkbeeld der volmaaktheid geenzins verwoest; maar in tegendeel onderſteunt en verſterkt. — Ik zal ten dien einde eerst zulke zaken voordragen, die onmiddelyk opzigt hebben op den mensch; en ten tweeden zulken, die buiten den mensch zyn. — Dan eer ik hier mede een aanvang make, zal 't zyne nuttigheid hebben, vooraf nog iets te zeggen wegens de volmaaktheid, en te bepalen, hoe we dezelve te begrypen hebben.

Daar is naamlyk eene *volſtrekte*, en eene *betrekkelyke volmaaktheid.* De eerſte kent noch eind noch palen, en kan niet toenemen, om dat zy oneindig, onveranderlyk en altoos noodzakelyk dezelfde is. — Men begrypt wel dra, dat deze volmaaktheid niets anders, dan het oneindig volmaakt Opperwezen alleen toekomt; en dat het zelfs deze volmaaktheid aan geen ander Wezen kan mededelen; gemerkt God zyns gelyken niet kan

voort-

voortbrengen, gene Goden, of Wezens van dezelfde Natuur als hy bezit, kan telen: dewyl God zelve als dan den eersten stap van de volmaaktheid tot de onvolmaaktheid doen zou, het geen de klaarblykelykste tegenzeggelykheid insluit. —— Dan de twede of betrekkelyke volmaaktheid is eene volmaaktheid, tot welke de mensch kan komen; die hy kan bezitten, zonder immermeer tot de hoogste of volstrekte volmaaktheid te kunnen geraken. — Dus was, by voorbeeld, het eerste paar menschen volmaakt in den staat der Regtheid; wanneer men dien staat betrekkelyk maakt tot den genen, waar toe ze eerlang verviel. —— Men houde deze noodzaaklyke onderscheiding der volmaaktheid wel in gedagten, en ga dan met my na, hoe alles samenloope, om de bovengemelde stelling, ten aanzien van de betrekkelyke volmaaktheid, voor welke de Mensch alleen vatbaar is, te begunstigen.

Bepalen wy ons hier toe, in de eerste plaatze, tot het geen onmiddelyk betrekking heeft op den mensch; we zullen, zo we met de vereischte oplettendheid te werk gaan, en onze aandagt op 's menschen natuur vestigen, terstond gewaar worden, dat we den Mensch altoos hebben te beschouwen als een eindig en bepaald Schepzel, dat in alle zyne vermogens binnen zekere palen beperkt is. Dit zo zynde, kan de mensch tot genen staat, hoe voordelig hoe volmaakt ook, gebragt worden, of hy blyft altoos een mensch, en kan nimmer hooger aangemerkt worden, dan als een Wezen, dat slegts bepaalde vermogens bezit. Zonder opzettelyk de eigenschappen van het Lighaam te onderzoeken, om daar uit tot de bepaaldheid van den mensch te redeneren, bepaal ik my thans alleenlyk tot 's menschen edelste deel; zyn denkend, zyn geestlyk wezen. Dit zelfs is geenzins oneindig, en kan, zo men gegrond beweren mag, nimmer oneindig worden in kennis. —— De Alwetendheid is eene eigenschap, die alleen der Godheid toekomt. —— Het Verstand, de Wetenschap van een geschapen Wezen, hoe groot ook, moet altoos beperkt blyven, waar of hoe men het zelve ook begrype. —— Alles te weten, en nochtans een Schepzel te zyn, sluit in zich tegenzeggelykheden, die niet overeengebragt kunnen worden. — Alle Schepzels bewegen zich in hunne byzondere, in hunne eigen kringen, door den Oneindigen Alwyzen bepaald; en hoe voortreffelyk, hoe volmaakt zy ook, in betrekking tot anderen, of die van hun eigen zoort zyn, ze kunnen zich echter

nooit buiten dezelven bewegen. —— Men vind deze orde in allerleie rangen en clasfen der fchepzelen zo nauwkeurig waargenomen, dat ieder zoort, hoe na het een ook aan het ander moge komen, nochtans binnen zynen eigen kring blyve. —— Men ontdekt zeer doorflepen, zeer vernuftige dieren, die het laagfte zoort van menfchen ten uiterfte naby komen. Men vind onder de redelyke Schepzels menfchen, die een verftand hebben als een Engel. —— 'Er zyn veelligt Engelen, die, in den rang der Schepzelen, het naast aan de Godheid komen. —— Dan gene van alle deze Schepzelen nochtans zal zich ooit buiten zynen kring kunnen uitbreiden; hoe voortreffelyk het ook zyn moge, en uitfteke in den rang, onder welken het behoort. —— De Alwyze heeft zyne Schepzels al trapswyze volmaakter gevormd; en zulke Schepzels, welke het naast aan de volmaaktheid komen, zyn ook in de onmiddelyke nabyheid van God; zy ftaan voor zynen throon, zy dienen Hem. — Maar nochtans blyven deze Throongeesten Engelen, kunnen nimmer de volmaaktheid der Godheid bereiken: en even zo is het gelegen met al het overige gefchapene, nooit zal een Beest een Mensch, een Mensch een Engel, noch een Engel God worden. — De Wyze Schepper heeft, niet zonder de gewigtigfte reden, in al het gefchapene, deze nette orde gelegd; welke wy, in alle hare omftandigheden, met gene mogelykheid kunnen nafpooren. Ieder Schepzel blyft gevolglyk altoos dat gene, dat het is; en moet binnen dien kring blyven, voor welken God het gefchikt heeft, om zich daar in te bewegen. — Een mensch moet dierhalven ook altyd een mensch blyven, dat is, een Schepzel van zynen Maker afhankelyk, bepaald in zyne vermogens, en dus ook altyd bepaald in zyne Kundigheid en Wetenfchappen. — Begryp dan den ftaat der gezaligden tot den allerhoogften trap der volmaaktheid dien zy beklimmen kunnen; de mensch zal echter nimmer ophouden een mensch te zyn; en dus kan men deszelfs volmaaktheid nooit hoger aanmerken, dan als eene betrekkelyke. —— Hoe volmaakt dierhalven onze Wetenfchappen in dien eeuwigen gelukftaat ook zyn mogen; hoe wyd zig onze kennis dan moge uitbreiden, nimmer kan ze de volmaaktheid der Godlyke Wetenfchap bereiken; nooit zal ze tot dat hoogfte toppunt van Wysheid geraken. En is dit waarheid, kan onze kennis dien trap nooit bereiken,

zo

zo moet die altoos beneden de Godlyke blyven; zou 'er dan eenige ongerymdheid in liggen, te ſtellen, dat ze *ook geduurig kan toenemen*, toenemen tot in eeuwigheid? dat ze trapswyze voortga, en echter volmaakt is? dat ze geſtadig vordere, zonder dat de zaligheid hier door het geringſte verminderd, of verkleind worde? Zulks loopt, evenwel, zal hier mogelyk iemand zeggen, aan tegens het denkbeeld, 't geen wy van den ſtaat der volmaaktheid vormen. Doch deze tegenwerping zou ik met eene zoortgelyke kunnen oploſſen; namentlyk met te vragen: Wie heeft ooit den aanwas van kennis aangezien voor eene onvolmaaktheid; voor iets, dat den mensch ongelukkiger zou maken? —— dan ik zal, op het einde dezer Verhandeling, veelligt nog wel nadere gelegenheid krygen, om die bedenking met een woord te wederleggen. —— By aldien men inmiddels twyfelen mogte, of zulk een ſtaat den naam van volmaakt wel verdiene, zo ſtelle men denzelven maar betrekkelyk tot dien, waar in de mensch hier op Aarde verkeert. ——— Zal de ſtaat hier namaals, by dezen vergeleken, niet een ſtaat van volkomen volmaaktheid zyn? —— Dezelve zal door gene inmengzels van leed of jammeren vergiftigd worden. —— Het verſtand zal opgeklaard en 't oordeel verlicht zyn: daar benevens zullen de vermogens der ziele veel uitgebreider worden. ——— Maar met dit alles kan het verſtand nog geduurig toenemen, en de ziel kundigheden verkrygen van zaken, welken haar hier in den tyd nog niet voorgekomen waren. —— Zullen wy den mensch, om hem als gelukkig te beſchouwen, meer willen toekennen, dan daar hy vatbaar voor is; 't geen mogelyk zyn gelukſtaat merkelyk zou verminderen? Zullen wy hem buiten den rang der menſchelykheid plaatſen? om dat wy een verkeerd denkbeeld hegten aan de volmaaktheid; het zelve niet beperken tot die volmaaktheid, waar voor de Mensch ſlegts vatbaar is; maar 't uitbreiden tot die volſtrekte volmaaktheid, welke alleen het oneindig wezen toekomt.

Ik zou hier wyders kunnen aandringen, hoe ons de Heilige Schrift leert, dat 'er onderſcheiden trappen in den ſtaat der Gezaligden plaats zullen hebben; doch ik zal 'er, om niet al te langwylig te zyn, ſlegts weinig van aanroeren; hoewel ik anders daaruit een aantal van bewyzen aan de hand zou krygen, om het gevoelen, voor den *aanwas van de kennis der Gezaligden hier namaals*,

 te

te staven (*). —— Dat 'er trappen in de volmaaktheid zullen gevonden worden, leert ons de Bybel zo klaar, dat elk een, die 'er maar het minst in bedreeven is, hier van ten volle overtuigd moete zyn. —— Maar zullen 'er zodanige onderscheiden trappen plaats hebben, en nochtans elk van de Gelukzaligen op zich zelven volmaakt gelukzalig zyn; dan kan het ook niet anders wezen, of 'er zullen in derzelver kennis insgelyks onderscheiden trappen zyn, schoon ieder op zichzelven eene volmaakte kennis zal bezitten, even gelyk elk volmaakt gelukzalig zal zyn. — Doch zulke trappen kunnen 'er zekerlyk, gelyk een ieder terstond bezeft, in de *kennis* gene plaats hebben, ten zy dezelve *oneindig aanwasse*.

Maar buiten dit alles zullen wy hier voor nog overtuigender bewyzen aantreffen, wanneer wy, volgens de voorheen gestelde orde, verder overgaan, tot de beschouwing van zaken, die buiten den mensch zyn.

Ons grootste geluk tog bestaat in de kennis van den oneindigen God; in het overwegen zyner onbegrypelyke Grootheid; in de beschouwing zyner eindelooze Goedheid; en, met één woord, in de bewondering van alle zyne oneindige, onuitputtelyke volmaaktheden. —— Houd uwe aandagt hier by een weinig stil; overweeg, en 't zal u ontzag, eerbied, en liefde inboezemen; 't zal een voornaaamst gedeelte uwer gelukzaligheid uitmaken; of u een voorsmaak van dezelve schenken. Overweeg, welk eene onuitputtelyke Bron de eeuwige Godheid zy! —— Wat weet, wat kent de mensch van dat Wezen? —— Niets buiten 't geen daar van in de H. Schrift geopenbaard is. De Gezaligden zullen, 't is waar, eene verlichter, eene opgeklaarde kennis bezitten: maar met dat alles, is dit Wezen te oneindig, om het eensklaps met het alleropgeklaarste verstand te bevatten. Het oneindige te doorgronden gaat, en zal altoos het menschelyk vermogen zo ver te boven gaan, als Gods volmaaktheden die der Stervelingen overtreffen. De stap van het eindige tot het oneindige is te wyd, de ruimte te verbazend uitgestrekt, en de Godheid veel te hoog, veel te verheven, dan dat wy, uit eenen armelyken, uit eenen bekrompen staat van kennisse, eenen stap zouden doen, die ons eensklaps tot de kennis der hoogste volmaaktheid bren-

(*) Zie *Dan.* XI: 3. *Luc.* XIX: 17, 19. 2 *Cor.* IX: 6. *Rom.* XI: 6. 1 *Cor.* III: 8.

brengen zou; indiervoege dat wy, op éénmaal, in één enkel tydstip, alles zouden zien en kennen, wat 'er in te kennen is; zonder verder meêr nieuwe wonderen in de zelve te ontdekken. —— Ik herhaal het andermaal, de stap is te groot, om de Godheid met één enkelen opslag te doorgronden; dat zou behooren tot de eerste, de *volstrekte volmaaktheid*, welke het Opperwezen alleen toekomt; en waartoe geen Sterveling, in hoedanig eenen staat ook beschouwd, immermeer geraken kan. —— Indien hy hier toe kwame, zou hy, van een bepaald en eindig, een onbepaald en oneindig Wezen, van een mensch God zelve worden.

Ja, de oneindige Godheid is eene onuitputtelyke Bron, die tot in alle eeuwigheid nieuwe wonderen zal opleveren; en dan nog zal dezelve nimmer te doorgronden zyn. —— Bepaalt men zich tot de beschouwing van dat eeuwig Wezen, 'er wordt niet minder dan de eeuwigheid gevorderd, om het zelve volkomen te kennen, —— en zelfs in die eeuwigheid blyft het nog de eigenste onuitputbre Bron. —— Ik ken gene woorden, om my hier omtrent met genoegzame kragt uit te drukken. 't Is derhalve gene Dwepery, nopens dit stuk te belyden, dat men 'er meêr van gevoelen en levendiger indrukzels van ontwaar kan worden, dan men in staat is anderen mede te delen; en dat 'er geen mogelykheid is, om de zaak zelve eigenaartig uit te drukken. —— Kunnen wy, dit overwegende, denken dat de mensch, hoe volmaakt hy ook worde, hoe volkomen zyn gelukstaat ook wezen moge, ooit zal kunnen ophouden, van in kennisse van dat onbegrypelyk Wezen toe te nemen? —— zal hy niet gestadig nieuwe wonderen in het zelve ontdekken, welken hem bestendig noopen, om zyne kennis uit te breiden, en de beschouwing dezer wonderen zynen staat niet eene blyvende, eene voortduurende, volmaaktheid toeschikken? —— Zal het niet een voornaamst deel van zyn eeuwig geluk uitmaken? en zal de eeuwigheid dan niet zyn eene aaneenschakeling van zaligheden, die onze begrippen oneindig overtreffen? Het is immers volstrekt onmogelyk, dat de mensch op éénmaal tot de uiterste diepte, of tot de verhevenste hoogte, zou kunnen indringen. —— Eeuwig moeten de Gezaligden in een Eeuwigen God nieuwe wonderen vinden! —— Van trap tot trap zal hunne kennis voortgaan; en, ô! onbegrypelyk wonder! nochtans zal de Godheid eeuwig onuitputtelyk blyven. ——— Hoe verheven de kennis

nis der Gezaligden ook begrepen moge worden, kan men ze wel zo begrypen, dat zy ooit tot dien trap zal kunnen opklimmen, dat hun niets meêr te leeren valt, dat 'er niets meêr tot hunne Wetenſchap kan bykomen, dat ze de Godheid, om zo te ſpreken, geheel hebben uitgeput? —— Nimmer, nimmer, zal ik, tot dat denkbeeld kunnen komen. —— In dat eeuwig Wezen zullen de Gezaligden eene diepte vinden, welke zy nimmer peilen kunnen.

Laat ons, ter nadere bevestiginge hier van, nog met één woord van eenige der Godlyke volmaaktheden gewagen. —— In alle eeuwigheid te beſtaan, een Wezen te zyn, dat nooit begin genomen heeft, nooit voortgang, noch einde hebben zal; eeuwig dezelfde te zyn, zonder ſchaduwe van verandering; wie zal dit ooit regt begrypen? Oneindig te zyn is een eeuwig ondoorgrondbaar wonder! Overal, en in gene plaatze ingeſloten te zyn; Alwetend te zyn, en dat Eeuwig; alle de byzondere oorzaken en gewrogten te kennen, en daaromtrent van eeuwigheid de bepalingen gemaakt te hebben; alle de einden naar de middelen geſchikt, en die wetten van eeuwigheid vastgeſteld te hebben; —— met één woord, de Godlyke Overalomtegenwoordigheid, en Alwetendheid, zyne volmaaktheden, die eeuwige voorwerpen van verwondering, en onlcegbare Bronnen blyven moeten. —— Wie zal de diepte van Gods Wysheid in eeuwigheid doorgronden? —— of wie zal de eindperken zyner Almagt bepalen? —— De Oneindige Wysheid kent alle de verſtanden der eindige Wezens! — zy doorgrond alles, en weet altoos de beste einden voor zich te bereiken! — Men verwondert zich vaak over de uitgebreidheid van zommiger kundigheden; maar in de Godheid is de Wysheid van alle redelyke Wezens opgeſloten. — Nog meêr, zy is de Bron van alle Wysheid! — 't Is nog niet genoeg, de Godlyke Wysheid is oneindig! — De Godlyke Almagt is door geen vermogen te ſtuiten; al wat heerlyk, al wat voortreffelyk is, kan de Godlyke Almagt bereiken! — Zy is eene onbegrypelyke, eene oneindige volmaaktheid van God! – Zal men nu deze Godlyke Eigenſchappen, die gene palen, gene perken kennen, ooit volkomen naſpooren? Zullen wy tot de volmaaktheid toe den Almagtigen vinden? Is het eenigzins waarſchynlyk, dat de Gezaligden zulks in éénen enkelen opſlag zullen doen? Heeft men niet veel reden,

den, om te gelooven, dat de kennis geduurig nieuwe trappen van vermeerdering ontvangen, en eeuwig aanwassen zal, door altoos nieuwe ſtof voor zich te vinden?

Zal men, dit nagaande, met eenigen grond kunnen beweren, dat de Zaligen hier namaals minder volmaakt zullen zyn, als zy geduurig in de Godskennis toenemen? — Zal het hun iets van de volmaaktheid ontnemen, als zy zich beſtendig op nieuw moeten verwonderen over de Godlyke Volmaaktheden? —— Veel eer mag men, naar myn inzien, ſtellen, dat het hunne Zaligheid zal uitbreiden; en hun ſteeds nieuwe Bronnen van geluk openen, die de Zielen eindeloos verkwikken zullen, met wateren des Levens, welken nooit zullen ophouden te ontſpringen, om de gezaligde Zielen eindeloos te drenken, en derzelver gelukſtaat in eeuwigheid beſtendig te maken.

Oordeelt men egter dit alles niet genoegzaam ter bevestiginge van de beweerde ſtelling, wel aan, men ſla dan verder het oog op de groote werken der Scheppinge, op die wydluftige gewrogten, welken de Almagt van den eeuwigen God uit den boezem van een enkel Niet geroepen heeft. Deze groote Werken Gods geven een allertreffendst bewys van de oneindigheid des Scheppers; en derzelver overweging zal ons, zo ik vertrouw, het denkbeeld van de *trapswyze vordering der kennisſe der Gezaligden* ten kragtigſte ſtaven. De beſchouwing dier voortbrengzelen van Gods Almagt zal ons wel dra doen opmerken, *hoe veel 'er te kennen*, hoe veel 'er te ontdekken zy; en dat 'er zich geſtadig, hoe veel men ook wete, nog meer aan onze kennis opdoet.

Hier tog moet een ieder, in verwondering opgetoogen, uitroepen: „ Hoe groot zyn uwe Werken, ô Here"! Derzelver beſchouwing boezemt, voorwaar, de Ziel een allerdiepst ontzag en eerbied in. Hoe meêr men Gods Werken overweegt, des te onbegrypelyker komt ons de Godheid voor, en des te kleiner, des te geringer word de mensch in zyn eigen oogen. —— Slaan wy ons gezigt over de hoogte, beſchouwen wy de werken, die zich aldaar vertoonen, wy zien in alles, wat in die bovengewesten aan ons oog voorkomt, den gedugten Vinger van eenen Almagtigen God. Slaan wy, uit die hoogte, ons gezigt op de beneden Wereld, op alles wat ons binnen den kring, waar in we ons zelven bewegen; omringt,

wy vinden, zelfs in de allergeringste, in de allerkleinste Schepzels, de onbegrensde grootheid van den oneindigen Maker. —— En slaan wy eindelyk ons gezigt op ons eigen zelve, op ons menschen, wy vinden daar aan den eenen kant de doorslaandste bewyzen van de onafmetelyke Grootheid des Scheppers, en aan den anderen kant onze eigen bekrompenheid; wy zien dan ten klaarste, dat een geschapen Wezen by de Godheid minder is, dan een enkele Druppel by den wyden Oceaan; of een allerkleinst, een allernietigst Stofje, by den ontzaglykften Berg. —— Om hier van des te dieper indruk te erlangen, en tevens te zien, hoe kragtig zulks strekke ter bevestiginge van het boven beweerde, zal 't der moeite wel waardig zyn, deze groote Werken nog wat meer byzonder te beschouwen: dan wy zullen dit, om voor tegenwoordig niet te breedvoerig te zyn, tot eene volgende gelegenheid uitstellen.

C. V. D. G.

(Het vervolg hier van in 't naastkomende stukje.)

BRIEF VAN G. J. VAN WY, *Heelmeester te Amsterdam*, aan de Heeren L. HENGEVELT en J. VAN DER HAAR, *Beide zeer kundige en beroemde Heelmeesters te Arnhem en 's Bosch.*

OVER HET SUBLIMAAT, IN EEN MOEILYK GEVAL, NUTTIG BEVONDEN.

Myne Heeren!

UWel Eds. te melden, dat het Sublimaat, volgens myn voorschrift (*a*), behalven in de opgegeevene gevallen, bestendig wel te slaagen, ook in andere verouderde ongemakken van die natuur, die volgens de Heeren Schryveren der Hedendaagsche Vaderlandsche Letter-Oefeningen, 6de Deel No. 8, te regt, door de gewoone middelen, moeielyk te overwinnen, geoordeeld worden, zeer

(*a*) Zie myne *Verh. over het bytende Sublimaat*, enz. 2de druk.

zeer voordeelig geweest is, zal, hoope ik niet onaängenaam zyn, te verneemen (*b*).

M. E. Tn. oud ruim elf jaaren, kreeg na een langduurige derdendaagſche Koorts, door de *Cort. Peruv.* geneezen, eene zeer zwaare *ophthalmia* op beide de oogen, welke door de gewoone middelen, en behandeling, niet te helpen was. —— Van de geboorte af aan, was zy altyd zwakkelyk geweest.

Den 18den April 1777 kwam zy my, geleid door haare Moeder, om raad vraagen. Ik vond beide de oogen zodanig ontſtoken, dat zy niet als eene bloedvlak vertoonde. —— De vaten rondsom de *Cornea* tot berſtens toe met bloed opgevuld zynde, deeden my beſluiten, om ſommigen van dezelve door te ſnyden; waar door ik, deeze ontſteeking, gewoonlyk *Chæmoſis* genoemd, met behulp van andere dienſtige middelen, overwon. —— Het geheele hoornvlies van beide de oogen was zodanig ondoorſchynend geworden, dat zy niets, hoe genaamd, zien konde; beide waren zy aschgraauw van kleur, en het linker oog vertoonde daarenboven een wezenlyke *ſtaphylonia*, puilende voor een aanmerkelyk gedeelte buiten den *orbita* uit. Het regter oog ontlastte geduurig, door een kleine zweer, aan den onderkant van de *Cornea*, het wateragtige vogt. — De etter tusſchen de bladen der *Cornea* lang opgehouden zynde, had, aan 't regter oog, doorſlyting van de buitenſte en binnenſte bladen gemaakt, en hier door ontlasting verkreegen; maar in 't linker was dezelve, waarſchynlyk, verdikt, taai en lymig geworden, om dat men niet tydig ontlasting konde bezorgen, gelyk in 't geval van *Hypipion*.

Noch ik, noch een gezelſchap Genees- en Heelkundigen, (die dit Meisje dikwils gezien hebben) konden eenige hoop op de herſtelling des gezigts voeden; integendeel, de geduurig herhaalde ontſteekingen deeden veel eer een geheele vernietiging der oogbollen, door verettering, vreezen; dan, ook deeze ontſteekingen overwon ik eindelyk, door eenige variceuſe, met bloed gevulde, vaatjes, over de *Cornea* heenloopende, geheel af te ſnyden. — Ondertusſchen

(*b*) De redenen waarom ik deezen Brief, in de *Hedend. Vaderl. Letter-Oefen.* verzogt te plaatzen, was, om dat ook anderen onzer Kunstgenooten, in ſoortgelyke gevallen, mogelyk eenig nut uit dezelve trekken zouden.

ſchen wierd het geheele ongemak, mogelyk niet ongegrond, beſchouwd, uit de verplaatſte Koortsſtoffe voort te komen.

Ik ging, derhalven, op de best gebruikelykſte manier met in- en uitwendige middelen voort, zonder merkelyke beterſchap, tot dat zy den 20ſten Mai de Koorts wederom kreeg, dewelke ik oordeelde niet te moeten ſtuiten, zo lange zulks niet noodzaakelyk zyn zoude, dan, na eenige weeken, bleef dezelve geheel weg, zonder iets, dan de gewoone ontlastende middelen, gebruikt te hebben.

Beide de oogen bleeven nog in gemelde omſtandigheden voor zo verre de verduistering van het hoornvlies betreft. — Het hoornvlies van 't linker oog, was zodanig neergezonken, door de geduurige ontlasting van het wateragtig vogt uit de oogkamers, dat het ſcheen als of dezelve met de *uvea* t'zaam geplakt, en vereenigd was, en de linker oogbol puilde nog even zeer uit.

Het was nu, dat de Moeder van gemelde M. E. Tn. my verhaalde, dat laatstgemelde, zedert langen tyd, voor dat zy aan de Koorts gelaboreerd hadde, over bepaalde pyn in 't voorhoofd geklaagd had, dewelke nu heviger was, en verzeld ging van pynen in de beenen, vooral des nagts, met verheffing. —— Hier op deed ik eenig onderzoek, maar geen redenen, nog andere kentekenen van de *Lues venerea* bevindende, konde ik ook de geneeswyze, langs dien weg, niet gegrond inrigten; te meer, om dat ik in 't laatst van Juny eenige beterſchap begon te beſpeuren, na dat de zweer van het hoornvlies des regter oogs geſlooten, en niet meer met de *uvea* t'zaam geplakt en de linker oogbol byna tot zyne natuurlyke grootte verminderd was, zonder andere kwikbereidingen, dan die welke ik ſomtyds onder hydragoga inwendig, en uitwendig onder de middelen voor de oogen, vermengde, gebruikt te hebben.

In 't begin van July, hadden beide de oogen hunne natuurlyke grootte en gedaante weder hernomen, en zy begonnen eenigzints ſchemerlicht gewaar te worden, het welk trapsgewyze, dog traag, toenam, tot aan 't einde van deeze, en begin van de volgende Maand.

In 't laatst van July, ontdekte ik eene uitzetting, of harde vergrooting van het regter *tuber osſis frontis*, en zy klaagde my, byna niet meer te kunnen gaan, alzo beide haare beenen zeer gezwollen en pynlyk waren, het welk de

de moeder, *zugt*, noemde, en aan de voorgaande koorts toeschreef. Maar dezelve voor 't eerst onderzoekende, stond ik zeer verwonderd, de onderste *conduli* van scheen en kuitbeen der beide beenen, zeer aanmerkelyk verbreed en uitgezet te vinden; het was ook van dat gevolg, dat zy, binnen korten tyd, niet meer gaan konde, en, in 't midden van de Maand Augustus, de koorts wederom kreeg.

By het Gezwel aan het Voorhoofd (*Tophus*), dat zeer aanmerkelyk uitpuilde, kwam eindelyk ontsteeking; en schoon een nader en naauwkeurig onderzoek, en ontkenning van 's Moeders zyde, my geen voldoenende redenen verschaften, om de kwik, tot de basis myner geneeswyze te verkiezen, zo had ik egter, uit een en andere omstandigheid, die zy my verhaalde, de waarschynlykheid van een verouderd overgeërfd gift opgemaakt en vastgesteld; en hierom deed ik het Meisje de gewoone Kwikbereidingen, en Houtdranken gebruiken, dog, zonder merkelyke verandering, tot aan 't midden van de Maand September.

Den 6den September, gaf ik haar het Sublimaat volgens myn voorschrift (*a*), een half grein daags, tot aan 't einde van dezelve Maand, en hier door bespeurde ik meerder te vorderen: — de koorts genas, en de pynen in de beenen waren eenigzints verminderd.

De Mazelen, zeer sterk in zwang gaande, vielen haar te beurt, dog, reeds den 14den October, konde ik het *sublimaat adust.* weder toe dienen, zynde in gemelde tusschen dagen belet, door een geduurigen hoest.

Van

(*a*) Terwyl ik geoordeeld heb, dat deeze Brief ook aan anderen eenig nut doen konde, zo zal ik teffens, tot dat oogmerk mede deelen, wat de schrandere Heer J. VAN DER HAAR, geoordeeld heeft, niet minder dienstig te kunnen zyn, in een Brief, aan my geschreeven den 15den July 1777. Zie hier het voorschrift. ℞. Extract. Rad. Zarzap. dr. III. Pulv. Gumm. Arab. dr. I. merc. sublim. Corrosiv. adust. gr. XX. f. pilul. no. LX. of ℞. Pulv. Rad. Zarzap. dr. II. merc. S. C. adust. gr. XX. mucilag. gumm. arab. q. s. f. pilul. no. LX. om hier van in drie reizen daags, telkens twee pillen met eenig zagt dog ruim vogt te doen gebruiken. Zyn Ed. zegt. „In verouderde ongemakken, zoude ik dit voorschrift verkiezen". en verder: „twee greinen „ merc. s. c. adust. daags, 40 of 50 dagen lang, gebruikt, schynen „ my toe de meeste verouderde ziekten, waarin de kwikmiddelen „ algemeen voorgeschreven worden, onder eene goede leefwyze, „ te zullen kunnen geneezen; althans dit is my, tot hier toe, ge„ lukt, en in vry booze gevallen".

Van den 14den tot den 20ſten, gaf ik haar een half, en van toen, tot aan 't einde deezer, een grein daags.

In deezen tyd, waren de oogen aanmerkelyk opgehelderd, de verduistering nam trapsgewyze en aanmerkelyk af, en zy begon het een en ander onderſcheidentlyk te zien, dog, by de *Tophus* aan het Voorhoofd, ſchoon merkelyk geminderd, kwam *abſces*, en doorbraak van de huid; mogelyk had men dit voorgekomen, had men het ſublimaat tydiger, en op den duur, gebruiken konnen.

Het gewoone *Decoct. lign.* was haare dagelykſche drank; en de geheele Maand November door, gebruikte zy dagelyksch een grein ſublimaat, uitgezonderd den 5den, 8ſten, 10den, 12den, 14den, 17den, 19den, 21ſten, 23ſten, en 26ſten, heeft zy op de gewoone manier 8 Pillen daags, dog in dezelve 2 grein gebruikt, zonder het minſte ongemak daar van te beſpeuren; integendeel, men vernam nu dagelyksch verbetering der oogen, en vermindering van pynen en zwelling der beenderen, zo, dat zy dagelyks, vry ver van my afwoonende, alleen, zonder gewoone hulp van haare Moeder, tot my konde komen; met een woord, de oogen zyn zodanig wederom herſteld, dat zy geen merkelyke verhindering ontdekt, dan, dat zy door kleine onoverwinlyke witte vlakjes, eenigzints belet is in de laagte te kunnen zien, dan door middel van zulke wendingen der oogen, als de natuur haar gewend en geleerd heeft; daarenboven is zy genoodzaakt, de voorwerpen, om naauwkeurig te zien, korter dan te vooren, toen zy gezond ſcheen, voor de oogen te houden.

Van den 1ſten tot den 8ſten December, heeft zy dagelyksch een half, en van toen tot den 16den dito, weder een heel grein ſublimaat gebruikt, en toen oordeelde ik 't niet meer nodig te zyn, dewyl het gezwel (*Tophus*) aan het voorhoofds been geheel verdweenen was; alleen bleef 'er eene afſchilfering van de buitenſte tafel, waarſchynlyk, over, dewyl een klein fistuleus gaatje by aanhoudenheid open blyft, het welk door den tyd, de ziekte geneezen zynde, geen andere, dan uitwendige, middelen, en 't vermogen der natuur, ſchynt te vereiſchen; terwyl zy thans, voor 't overige, zeer gezond is, en haare beenen, byna, van natuurlyke dikte zyn. — Het ſchynt ondertusſchen, dat 'er een geringe *Diasthaſis*, (die gemelde zeer geringe dikte, of liever verbreeding, thans veroorzaakt, want de uitzetting of vergrooting der beenderen is niet

meer

meer aanwezig) ontſtaan is, dog die geene hinder veroorzaakt. — Dan, des noods, indien zy eenigen hinder krygen mogte, of men mogte kunnen vooronderſtellen, dat 'er eenig ſmet overgebleeven was, waar van men egter geen de minſte verwagting heeft, zullen dezelfde middelen, zonder twyfel, de geneezing beſtendig maaken. —— Ondertusſchen merk ik reeds eenige vermindering en herſtelling van de eenigzints afgeweekene beenderen, in 't laatſte van December, en dezelfde behandeling aanhoudende, vleije ik my, met geheel te overwinnen (*a*).

Ik geloof, dat het duidelyk genoeg te zien is, dat alle deeze ongemakken, uit een verouderd overgeërfd ſmet, voortgekomen zyn, en dat het *ſublimaat adust.* ook in deeze gevallen, ongemeen voordeelig is, gelyk de ondervinding geleerd heeft. —— Dog indien men mogte denken, dat de koorts, van een anderen aart en natuur geweest zy, en dat de overige ongemakken uit het te rug blyven derzelve, en verplaatzing deezer ſtoffe, voortgekomen zyn; dan blyft het nog zeker, dat het ſublimaat, ook in deeze gevallen, ongemeen voordeelig zyn kan. Ondertusſchen blyve ik het eerſte gevoelen aankleeven, als meer met den aart der zaake overeenſtemmende. Ik ben

Myne Heeren!

UWEds. zeer ootmoedige Dienaar

G. J. VAN WY.

Amſterdam
3. *January* 1778.

(*a*) Alleen voornemens zynde, de nuttigheid van het ſublimaat, aduſt. in moeijelyke gevallen, aan te toonen, heb ik, zo ver de uitwendige behandeling betreft, niet nodig geagt, omſtandiger melding te maaken.

EENIGE WAARNEEMINGEN EN AANMERKINGEN NOPENS DE LUCHTSGESTELDHEID TE AMSTERDAM, IN HET JAAR 1777;

Uit de dagelykſche Aantekeningen getrokken en medegedeeld; door den Maaker der Veertigjaarige Tafel.

Daar ik, zo uit het werk van den beroemden Hoogleeraar VAN SWINDEN, over den ſtrengen winter van 1776, als uit de Aanmerkingen van den naauwkeurigen Heer HOLL op 't zelve Jaar, gemerkt heb, dat zo wel myne *Veertigjaarige Tafel der warmte &c*, als myne medegedeelde Waarneemingen der Jaaren 1775 en 1776, in 't laatſte ſtukje der *Natuurkundige Verhandelingen*, door de liefhebbers met zo veel genoegen zyn ontvangen; zo ſpoort zulks my aan, om ook eenige myner Waarneemingen in het geëindigde, niet min aanmerkelyke Jaar 1777, hier ter plaatſte gedaan, gemeen te maaken.

Wat de drie eerſte maanden betreft, heb ik reeds het voornaamſte, zo ten aanzien van den langduurigen, en niet zachten winter, als van de ongewoone hitte op den 25, 26 en 27 Maart, in 't genoemde ſtukje gezegd; zie pag: 696—701. Ook kan men achter 't register van 't zelve, ten aanzien van April, vinden, dat die maand koud en windig is geweest, en de Thermometer den 6. 's morg: ten 6 u: tot 30 gr: gedaald was, doch ten 7 u: op 33 ſtond; echter had men den 11 en 12 ook eene vry groote warmte, zynde den 11—45: 65: 53, en den 12—50: 67: 50: in tegendeel den 26 's avonds weder eene koude van 38½ met ſneeuw, die in deezen winter op 53 dagen in deeze Stad gevallen is, zynde buitengemeen veel.

Nu begin ik met Mai; welker aanvang ons een beter Saiſoen bragt, van gemaatigde warmte en vrugtbaaren regen; doch na de helft dier maand wierden die regens tot plasregens, en wy behielden een aanhoudend regenſaiſoen van 3 maanden; zo dat tot den 3 Augustus nooit meer dan 2 of 3 dagen achter een zonder regen verliepen, dan alleen van 30 Mai tot 7 Juni, in welke 9 dagen het maar eens, op den 4 's avonds, geregend heeft; in Juli vooral, waren de regens dikwyls zeer zwaar, en voornaamlyk op den 21, wanneer van 's middags tot in den nacht een plasregen gevallen is, zo ſterk als my in verſcheidene

Jaa-

Jaaren niet geheugt. —— Billyk veroorzaakte dan dit natte Saifoen groote bekommering, en 't zoude, wanneer het in Augustus en September aangehouden had, gelyk in voorige natte Zomers meest gebeurde, treurige gevolgen te weeg gebragt hebben; doch welke, gelyk ftraks blyken zal, nog even in tyds door de gunftige Voorzienigheid zyn afgewend.

Doch zo billyk de vrees voor den regen was, zo regtmaatig waren niet in alles de klagten, die men daarby voegde, over de Koude van dit Saifoen. Immers de Maimaand wierd daar door niet benadeeld; die maand was volkomen middelmaatig warm; en fchoon men zulke warme dagen daarin niet had, als wel in andere jaaren, men had ook zulke koude dagen niet als wel anders, en veel minder N. en N. W. winden, welke in de 93 aantekeningen te famen maar 26 maal gewaaid hebben in die maand; en in tegendeel in Mai 1775, 58, en 1776, 50 maal. De laagfte Thermometer was den 12 's avonds 46½ gr: en de hoogfte den 30 's midd: 67½, maakende dus, op mynen zo ras beweegenden Thermometer; een verfchil van niet meer dan 21 gr: 't welk in die maand, die aan zo groote en fchielyke veranderingen is onderworpen als éene andere, iets zeldzaams is; zynde 't verfchil in dezelve maar eens, in 1757, 20 gr: geweest.

In Juni waren de 4 eerfte dagen warm, ftaande myn Thermometer,

den 1	64.	77.	59½.
2	62.	71.	59
3	63.	73.	64½.
4	69.	77½.	68.
en nog den 16	64.	76.	64.

doch behalven deeze dagen mogt men Juni, met vry meerder recht, koud noemen; zynde de middelmaat der 26 laatfte dagen niet meer dan 58⅔ gr: en de koudfte dagen deeze:

den 6	58.	61½.	51	den 23	53.	60.	53
7	52.	58.	52	24	56½.	62.	53
8	56.	57.	49	25	55½.	61.	52
9	53.	57.	51	28	52.	59.	55.
10	53.	58.	50½				

Juli was meest ook wel zeer koel te noemen; echter was de koudfte ftand 56 gr: en de warmte, die men van den 12 tot den 19 had, maakte dat het nog omtrend ee-

eene middelmaatige maand was; deeze dagen waren de warmste.

den 12	62½.	75.	64.
16	66.	76.	68.
17	67½.	78½.	70. —— 's mid: 3 u: 79.
18	70½.	75½.	67.

behalven dit was 't hoogste 71 gr: op den 23.

Doch op den 3 Augustus, 's morgens nog zwaar geregend hebbende, en ten 11 u: Nieuwe Maan zynde, wierd het op dat uur droog; en men kreeg eene der aanmerkelykste en aangenaamste veranderingen, van het natte en koele Saisoen, in bestendige droogte en warmte (*), zo dat op den 8 en 9 dier maand de hitte groot wierd: en op mynen Thermometer dus stond:

den 8.			den 9.		
's morg:	5½ u:	58	's morg:	5 u:	63
	7	— 64		6	— 65
	8	— 67		7	— 68½
's mid:	2	— 79½		8½	— 75½
	3	— 80	's mid:	1½ a 2½	— 85
's av:	9	— 71½	's av:	9	— 67
	10 en 11	— 70		10	— 66½
				11	— 66

De schielyke vermindering der zwaare hitte op deezen 9, was 't gevolg van eene hevige donderbui; welke 's avonds van 6 tot 7 u: losbarstte, en wel recht boven deeze Stad; zynde zo over 't Y als in de Diemermeer merklyk minder geweest, en de bui naar 't N. af-

(*) Ik zeg *een der aanmerkelykste* veranderingen; want de gevolgen daar van strekten zich uit tot diep in November. — Daar de 7 eerste maanden van 't Jaar, dooreen omtrent 1 gr. kouder waren dan de middelmaat naar myne tafel, waren de 5 laatste dooreen circa 1½ gr: warmer, dan die middelmaat. — Drooge dagen had men alhier

In Mai — 6. Juni 11. — Juli 7. Samen 24.
— Augustus 16. Sept. 22. en Oct. 18. ——— 56.

't welk dus tot elkander stond als 3 tot 7. — Zo de zaak in 't geheel onderzoek waardig is, op gronden die ik in 't berigt tot myne Tafel heb opgegeeven; dan zou deeze verandering verdienen, dat men naging, of, behalven de Nieuwe Maan, eenige reden daarvan in de aspecten der Planeeten te vinden ware.

afgetrokken: een naar Suriname bestemd Schip in 't Y, leed eenige schade door dit onweêr. —— Schoon nu deeze 2 dagen de eenige in die maand, en in den geheelen Zomer waren, op welke de hitte den trap van 80 gr. bereikte, bleef die echter, na het gemelde onweêr door die geheele maand aanhouden tot den 28, zynde de verdere warmste dagen:

den	11	62. 76. 67.		den	16	67. 74. 65.		
	12	66½. 78½. 68.			20	64. 73. 65.		
	13	68. 74: 64.			21	63. 79½. 67.		
	14	68. 76: 64.			24	62. 73½. 62½.		
	15	66½. 76½. 65:			25	62. 76. 67.		

Den 29 kreeg men 's morgens een styven regen met eenigen donder; dit veranderde de lucht, en den 30 op den middag begon een zwaare regen met Z. t. O. wind, die 's av. O. Z. O. liep byna Storm; de Therm. daalde 's av. 10 u: op 56 gr: doch was den 31 ('t geen zeldzaam is) in den nog duurenden regen, gerezen, 's morg: ten 7 u: op 64, en 8 u: 65, daalende echter 's midd: weder tot 62½ en 's av: tot 57 gr: De wind bleef zeer hard waaien, zynde 's morg: tot 8 à 9 u: Z. W. doch liep toen zeer schielyk in 't gevaarlyke N. W. en wierd een Storm, zo hevig, dat niet alleen veel schade aan daken en schoorsteenen, &c. geschiedde, maar dat wel 30 Schepen in den omtrek van ons land gestrand of beschadigd zyn; waar onder het jammerlyk verbryzelde Schip *Overhout*, van Ceilon t'huis komende: treffend ongeluk, in 't gezicht van 't Vaderland, en in een jaargety, waar in men zulks zo weinig kon verwachten! —— Deeze Storm hield dien dag aan, en wierd de 3 eerste dagen in September nog gevolgd van sterke winden, meest uit denzelfden N. W. hoek, met zeer zwaare regenbuien, en op den 3 's morg: met hagel verzeld; zynde die ochtend zo koud, dat myn Therm: van 6 tot 8½ u: met de buien rees en daalde tusschen 49 en 51 gr:

Doch hoe slegt deeze herfstmaand begon, het weeder bedaarde den 4 en 5, en daar op volgde, in 't overige dier maand, zulk een ongemeen bestendig, helder en droog Saisoen, als ik denk in die maand ooit beleefd te zyn. Ik heb de luchtsgesteldheid in die 25 laatste dagen, en dus in 75 maal, niet min dan juist 60 maal *helder* en *omtr: helder* aangetekend, en in die zelfde 25 dagen

gen is maar 3 maal regen gevallen, en t'elkens niet veel; t. w. op den 12 's av: den 22 's morg: en 30 's av: na 9 uuren.

De warmte in die maand was van den 6 tot 9, op den middag 70 a 73 gr: anders doorgaands gemaatigd, doch ook nu en dan vry koel, als op

den 15	53.	62½.	53.
16	49.	65.	57.
21	49½.	60½.	55.
23	54.	62.	50.
24	50.	62.	52.
25	47.	65.	56.

Maar zeer ſchielyk volgde daar op tot het einde der maand eene zo groote warmte, dat daar van, in myne 40 jaarige tafel, weder in dit Saiſoen geen voorbeeld is, en dus waardig dat ik daar van myne extra Waarneemingen mededeele; ze zyn als volgt:

den 26.		27.		28.		29.		30.	
's mo. 6½ u:	52.	's mo. 6	57.	's mo. 6 u: }		's mo. 6 u: }	58.	's mo. 6 u: }	
7	53.	7	58½	7 }	60½	7 }		7 }	54.
8½	57.	8½	63	8 }		8	63.	8½	59.
's mi. 2	71½	's mi 2	75	's mi. 12	74	's mi. 2	76.	's mi. 2	71.
3	71	3	76	2	71	3	75½	3	70.
's av. 8	63	4	75½	's av. 8	66	's av. 6½	69	's av. 9	64.
10	62	's av. 10	65	10	63	8	65	10	63.
		11	64			10	63½	11½	62.
						11	61		

doorgaands met extra heldere lucht, en ſtille O. en Z. O. winden, behalven op den laatſten avond, als gezegd is, iets regen.

Den 1 October hield deeze extra warmte nog aan, ſtaande myn Therm: 's middags weder op 71 gr: en nog den 7 op 68 gr: voorts was in die maand nog, op verſcheidene dagen, de middag warmte 64 en 65 gr: en geen grooter koude dan 49 gr: tot den 18 's av: 48 gr: zynde de middelmaat dier 18 eerſte dagen 57$\frac{25}{54}$, doch toen de wind O. loopende, en fel doorwaaïende, wierd het in eens zo koud, dat myn Therm: den 19 's morg: gedaald was tot 44 gr: den 20, 41, den 21, 37, den 22, 30½, en eindelyk den 23 tot 27 gr: zynde die 2 laatſte nachten alle Slooten zo ſterk toegevroozen, dat ze des daags niet weder ontdooiden, ja in wateren van meer belang was merklyk Ys gekomen; daar na klom echter nog in die maand, op den 30, de warmte tot

64

64 gr: en op den 4 November nog eens tot 60 gr: —— Zo dat wy in deeze merkwaardige Wynmaand zo veel verandering van warmte en koude gehad hebben, als in ten minsten 40 voorgaande famen; zynde op 1 gr: na zo warm, en 1 a 2 gr: kouder geweest als, naar myne tafel, federt 1736: om dit klaarer te toonen; zie hier myne extra waarneemingen der 5 aanmerkelykfte dagen.

den 1.		7.		22.		23.		30.	
'smo.6u:	60.	'smo.7u:	55.	'smo.6¾u:	30½	'smo.6¾u:	27.	'smo. 7¼u:	50.
7 -		9	57.	7¼	31 -	7¼	27½	8½ -	51.
8 -	62.	's mi.2	68.	8	32 -	7½	28 -	'smid.2	62.
'smi. 2 -	71.	3¼	66.	8½	93 -	8¾	30 -	3 -	64,
3 -	70.	'sav.10	58½	'smi. 2	43½	'smi. 1	41½	4 -	
'sfav.8 -	64.			3	44 -	2	42 -	7½ -	58.
10 -	62½			4	43 -	3	42½	10 -	55.
				'sav. 9	34½	'sav. 9	33½		
				10. 11	33 -	10. 11½	34 -		

De droogte bleef in deeze October nog aanhouden; 't regende wel op meer dagen dan in Sept. doch van geen belang; daar door wierd in 't begin van November het regenwater in deeze Stad zo ongemeen fchaars, dat men even bekommerd wierd over de droogte, als in Juli over den regen; echter kreeg men in die maand, eerst van den 8 tot 10, en vervolgends na den 18, zeer buiig en windig weeder; en wel meest uit het N. W. zo dat die fchadelyke wind ons tot 3 maal in 9 dagen met het zelfde gevaar dreigde, (doch God dank! alleen *dreigde*) 't welk de 2 voorige jaaren in dien zelfden tyd ons land zo fmertelyk trof. Deeze Stormen hadden wy van den 19 's av: tot 20 tegen den avond: van tusfchen 22 en 23, tot 's namiddags den 24: en noch heviger, doch korter van duur, den 28 van 's middags van 12 tot 4 a 5 uuren: de kragt der wind in 16 dagen, van 19 Nov: tot 4 Dec: was 71½.

Voorts was November zeer zacht, en de veranderingen van den Thermometer zo klein, als ze in de voorige maand groot waren; na den reeds gemelden 4, tot 4 Dec: ingesloten, was de hoogfte ftand 54 en de laagfte 40 gr: behalven 's avonds den 29, en 's morg: den 30, toen die beidemaalen op 37 ftond.

In December bleef het water tot den 30 nog open, en evenwel was het gansch geen zachte maand; myn Thermometer ftond den 1 's mid. 2 u: op 49, doch 4½ u:

46, den 4 op 48, daar na niet hooger dan 45 gr: na den 14 bleef die beſtendig onder 40 gr: behalven den 17 's midd: 41 gr: en na dien 17 klom die maar eens tot 37 gr: doch zakte ook op niet meer dan 5 dagen in die maand onder 't vriespunt: t: w:

den 10	30½.	33.	32½.
21	30½.	33½.	32.
24	27.	31½.	30.
30	30½.	32.	28.
31	27.	31.	30.

blyvende op dien laatſten dag alle veerſchuiten ſtil liggen.

De luchtsgeſteldheid was zo donker, dat ik van 17 Nov: tot het einde des jaars, zynde in 45 dagen, niet meer dan ééns *helder* en 6 maal *omtr: helder* heb aangetekend. De wind was, tot den 13 meest N. W. W. en Z. W. maar van den 14 af, byna zonder afwyking tusſchen O. en N. en wierd de 2 laatſte dagen zo ſterk, met jagtſneeuw verzeld, dat het jaar met een O. N. O. Storm affcheid nam; die echter myns dunkens nog zo fel niet was, als op den 7, 13 en 14 Jan: 1776; deeze 's morgens den 1 Jan: 1778 bedaarende, bleef met den aanvang van dit Jaar de O. wind, donkere lucht, en maatige Vorst, voortduuren.

Dus was over 't geheel in dit Jaar, de Winter langduurig, de Lente koel, de Zomer gemaatigd, en de Herfst zacht; het was een vrugtbaar jaar in Veldvrugten, doch ſlegt in Boomvrugten; en 't is in zeldzaame verwisſelingen van warmte en koude, ruim zo aanmerkelyk geweest als een der voorigen. Men zie het nader uit dit tafeltjen, waar in ik eenige hoogſte en laagſte ſtanden des Therm:, in dit ééne jaar, ſtellen zal tegen de hoogſte en laagſte op na genoeg gelyke tyden in 42 voorige jaaren; waar van ſommige echter verſchillend zyn van 't hoogst of laagst in die *geheele* maand; en den 20 Feb: 1765 te verſtaan is, als 't koudſte in dien tyd, behalven Febr: 1740 en Maart 1748.

20 Feb,	1765	Zwanenb;	15 gr:	18 en 20 Feb.	1777		14 gr.
28 ——	1775	Amſt.	57 -	27 ——	——		57 -
23 Maart	1776	——	65½ -	27 Maart	——		74 -
15 April	1771	Zw.	30 -	6 April	——		30 -
6 ——	1754	——	64 -	11 ——	——		67 -
14 Aug.	1773	——	86 -	9 Aug.	——		85 -
1 Sept.	1739	Haarl.	46 -	3 Sept.	——		49 -

18 Sept.

18 Sept,	1770 Zwanenb.	76 gr:	27 en 29 Sept.	1777:	76 gr.
1 Oct.	1762 ——	72 -	1 Oct.	——	71 -
25 ——	1749 ——	29 -	23 ——	——	27 -
31 ——	1772 ——	64 -	30 ——	——	64 -
10,11 Nov.	1736 Haarl.	60 -	4 Nov.	——	60 -

De schielykste veranderingen op mynen Therm: waren

27 Maart	's mid.	74.	Verschil	in 17 uuren	28 gr:
28 ——	's morg.	46.			
——	's av.	41.	——	in 32 ——	33 -
29 ——	's morg.	38.	——	in 41 ——	36 -
4 Juni	's mid.	$77\frac{1}{2}$.	——	in 32 ——	$23\frac{1}{2}$ -
5 ——	's av.	54.			
25 Sept.	's morg.	47.	——	in 31 ——	$24\frac{1}{2}$ -
26 ——	's mid.	$71\frac{1}{2}$.			
23 Oct.	's morg.	27.	——	in 31 ——	$27\frac{1}{2}$ -
24 ——	's mid.	$54\frac{1}{2}$.			

Behalven de verandering van 19 gr: op den 9 Aug: hier voor gemeld; is 't wel eenige maalen in 't Voorjaar, als ook in September, gebeurd, dat de Thermometer van 's morgens tot 's middags 16, 18 a 20 gr: gerezen is; doch behalven dat ik daarvan de meeste gevallen, zo in myn hier voor gemeld bericht van den Winter dezes jaars, als hier, reeds gemeld heb, als den 26 en 27 Febr: 25—27 Maart, 11 en 12 April, 26 a 29 Sept: zo is zulks, by helder en stil weeder, zo ongemeen niet, of ik houde eene verandering van 10 gr: van 's avonds tot 's morgens, voor ruim zo aanmerkelyk.

De middelmaat der warmte van 't geheele Jaar was als volgt.

	gemiddeld	hoogst.	laagst.	kracht der wind.
Jan:	$33\frac{25}{}$	49.	19. $14\frac{1}{2}$	$2\frac{6}{}$
Feb:	$32\frac{37}{}$	$56\frac{1}{2}$. 57	14.	$4\frac{6}{}$
Maart	$42\frac{67}{}$	74.	30.	$4\frac{7}{}$
April	$45\frac{84}{}$	67.	33, 30	$5\frac{8}{}$
Mai	$55\frac{8}{}$	$67\frac{1}{2}$	$46\frac{1}{2}$	$4\frac{2}{}$
Juni	$59\frac{74}{}$	$77\frac{1}{2}$	49.	$3\frac{7}{}$
Juli	$63\frac{13}{}$	$78\frac{1}{2}$. 79	56.	$4\frac{3}{}$
Aug:	$65\frac{70}{}$	85.	56.	$3\frac{7}{}$
Sept.	$60\frac{54}{}$	76.	47.	$3\frac{0}{}$
Oct:	$52\frac{74}{}$	71.	$27\frac{1}{2}$, 27	$4\frac{7}{}$
Nov:	$47\frac{0}{}$	60.	37.	$4\frac{6}{}$
Dec.	$36\frac{55}{90}$	49.	27.	$3\frac{9}{10}$
's Jaar.	$49\frac{771}{1095}$	85	14.	$4\frac{18}{120}$

dus

dus 2½ gr: kouder dan 1775, ¾ gr: kouder dan 1776, en ½ gr: warmer dan middelmaatig, naar myne tafel. Waar ik in de Kolom der hoogste en laagste Therm: 2 getalen heb gezet, betekent dat het grootste of kleinste buiten 't uur der gewoone waarneeming was, en dus moet ik daar omtrend nog melden, dat zo dikwyls het 's morgens 8 a 9 u: kouder, of 's mid: 3 a 3½ u: warmer is dan op den vastgestelden tyd der waarneeming, ik dit op den kant aantekene, doch in de optelling der maand niet rekene, ten zy in een buitengewoon verschil gelyk 23 Juli 1775, en 6 Jan: 1777; evenwel is meestentyds myn Thermometer 's mid: ten 3 u: reeds 1 gr: en somtyds 2 en 3 gr: gedaald.

Vergelykt men nu deeze observatien weder met die van den Heer Dr. SCHAAFF in dit jaar, zal men 't verschil niet minder, ja nog grooter vinden dan in de 2 voorige; zo groot, dat het my noodzaakt daar van weder iets te zeggen. —— Zekerlyk moet het onderscheid maaken of een Thermometer in de ruime lucht hangt, of op een kleine binnenplaats; 't kan ook zyn, dat nu en dan de afstand der huizen daar aan deel heeft, woonende zyn Ed: een goed quartier gaans N. of N. t. W: van my: doch dit zal niet veel gebeuren; 't onderscheid is veel te groot, en dagelyks door Zomer en Winter heen loopende, om alleen aan zulke oorzaaken toe te schryven; en daar en boven al te onregelmaatig als men 't eene Jaar by 't andere ziet —— In 1775 was de middelmaat van 't Jaar met my gelyk, als ook die der maanden *Jan: Febr: Maart, Mai* en *Juli;* in tegendeel *April* en *Juni* 2 gr: laager, *Aug:* en *Sept:* 2 gr: hooger, en *Oct: Nov:* en *Dec:* dooreen 1 gr: hooger dan by my. —— In de felle Koude van 23 tot 26 Jan: van dat Jaar was zyn Ed. ook veel laager, daar ik in de Winters van 1776 en 1777 vry laager was; in dien Zomer was ik op de warmste dagen veel hooger, daar zyn Ed. in die van 1776 en 1777 veel grooter warmte aantekende: Zie *Natuurk: Verhand:* N 20. p: 648. en 679. 680 —— In 1776 was de middelwarmte van 't Jaar by zyn E: 1½ gr: hooger dan by my, en dus maar ¾ gr: Kouder dan 1775, daar 't verschil tusschen die 2 Jaaren, by my, op Zwaanenburg, en te Breda eenpaarig boven 2 tot 2¼ gr: is; in de byzondere maanden is zyn E: in *Mai* iets laager, in *April* gelyk, maar anders 1 a 2 gr: en van *Aug:* tot *Dec:* tusschen 2 a 3 gr: hooger dan ik. —— In dit Jaar 1777 is zyn E: altyd hooger;

ger; 't kleinste verschil is in *Mai* ¾ gr: anders 1½ a 2 gr: en in de laatste maanden, als ook in *Januari* 2½ gr: zo dat het geheele jaar, als December à rato is 1¼ gr: van my verschillen zal; en wil men staaltjes van onbegryplyke onregelmaatigheden op byzondere dagen hebben; zie uit veelen:

	Dr. SCHAAFF.			IK.		
Jan. 6.	33.	32.	30 -	—30.	31.	19 - 's av. 11¾ u: 14½.
9. 's mid: 41			——	——	34.	NB. met byv. *geen dooi.*
Febr. 26.	44.	50.	47 -	—39.	56.	45.
27.	44.	60.	48 -	—39½	56½	48.
28.	43.	51.	42 -	—39	47½	37½
Aug. 31.	59.	66.	56 -	—64.	62½	57. Zie hier voor.
Oct. 22.	37.	46.	41 -	—31.	43½	33.
23.	33.	45.	41 -	—27½	42.	34.
Nov. 30.	48.	50.	47 -	—37.	44.	50.

Deeze laatste dag gaapt nog het allerwydste, en is met geene mogelykheid overeen te brengen; te minder, daar ik op dien namiddag, om de aanhoudende en aan elks gevoel blykbaare toeneeming der warmte, extra aangetekend heb, ten 12 u: 42, 1 u: 44, 4 u: 47, 8 à 10 u: 50, en 11 u: 49½ gr: 't weêr was regenig, met sterken wind, 's morg: Z. t. O. 8. 's mid: Z. t. W. 8 a 13. 's av. W. t. N. 10 kr.

Doch wat ook van al deeze verschillen zy, en byzonder ook van de oneenpaarigheid der eerste en laatste helft van 1775, ik durve voor de naaukeurigheid myner waarneemingen instaan; en ik kan daar by voegen, dat op Zwaanenburg in dit Jaar de gemiddelde Thermometer zelden boven ¾ gr: van den mynen verschilt, behalven in Februari 1 gr: hooger. —— 't Is waar, dat ik in den Zomer van 1775 ook zo eenpaarig niet ben geweest met den Heer BRUNINGS, echter veel eenpaariger dan de Heer SCHAAFF; en ik heb daar en tegen, toen zo wel als in 1776 zo regelmaatig overeengestemd met den Heer HOLL te Breda, als behoudens den afstand der plaatzen mogelyk is (*).

Ik

(*) Uit vergelyking der Waarneemingen van dien Heer in den Winter van 1776 blykt, dat aldaar de eerste felle Koude van 6 tot 9 January zo streng niet getroffen heeft, als hier omstreeks; daar het anders aldaar ruim zo sterk schynt te vriezen.

Ik moet bekennen, en ik heb 't in dit jaar op nieuw gezien, dat de Thermometer van den Heer BRUNINGS op Zwaanenburg 's Winters in vriezend weeder, meest 1, 2 a 3 gr: hooger ſtaat dan de myne, als ook des Zomers in koel weeder iets hooger; daar en tegen in alle Saiſoenen by ongewoone warmte, en in den Zomer, zo dra de hitte tot boven 70, 75, 80 gr: of hooger klimt, meest 1, 2 a 3 gr: laager op den middag, zynde 's morgens en 's avonds weder gelyk met my, of ſomtyds iets hooger. —— Dit zou misſchien eenig vooroordeel tegen mynen Thermometer verwekken, en 't heeft my zelven in 't begin wel eens achterdochtig gemaakt; doch nu van deszelfs naauwkeurigheid overvloedig verzekerd zynde, en vindende, dat de Hoogleeraar VAN SWINDEN, in zyn Ed. *Obſervations ſur le froid de* 1776, p. 105, aanmerkt, dat dit verſchil, ten minſten in de Vorst, doorgaat, als men de waarneemingen in de meeste Hollandſche Steden vergelykt met die op dat huis gedaan worden; zal dit ook de myne genoegzaam rechtvaardigen. — Alleen zal men reden van dit verſchynzel vraagen. — Ik zal 't waagen iets daar omtrend in overweeging te geven.

Dat huis ligt tusſchen de twee groote wateren, het Haarlemmermeer en 't Y: daar uit leidt de Heer NOPPEN af: *Haarl: Maatſch:* 1 D: p: 501, 502, dat de lucht aldaar met meerder waterdampen moet vervuld zyn dan te Spaarendam, en daar meerder dan te Haarlem. Voeg hier by, dat de Heer DUYN *Aanm: op 3 Winters*, p: 77—79, de nabyheid van de Zee aanmerkt, als de waarſchynlykſte oorzaak, dat het in Jan: 1742 op de Helder, veel minder vroor dan te Bergen, Alkmaar, Haarlem, &c. Zie 't wonderbaare tafeltje aldaar p: 77. —— Zou het om dezelfde redenen niet kunnen zyn, dat het op Zwaanenburg, dat door die twee groote plasſen omgeeven is, doorgaands iets minder vroor dan te Amſterdam, 't welk dan naast gelyk zou moeten ſtaan met Spaarendam, als ook door 't Y ten N. O. beſpoeld wordende? te meer daar het overal doorgaat dat de landwinden de droogſte, en in den winter de koudſte zyn. Dit ten aanzien van den Winter: wat den Zomer aangaat; dat het daar op koele dagen, en 's nachts iets warmer is, zou men dan uit dezelfde meerdere waterdampen moeten afleiden; vergelyk 't geen de Heer HOLL

zegt

zegt p: 8 in zyn E: *Meteorologische Aanm: op 't Jaar* 1776, in N. 1, der *Genees- Natuur- en Huishoudkundige Jaarboeken*, onlangs uitgekomen. —— Maar betrekkelyk tot de warme dagen in den Zomer, moet men vooraf opmerken, dat de aantekening aldaar 's middags ten 12 u: geschiedt, en de myne ten 2 uuren, 't welk doorgaands 't warmst op den dag is, de luchtsgesteldheid zonder verandering blyvende; dit kan in groote warmte wel 2 gr: verschil maaken; ten minsten dat verschil vond ik op den warmsten dag in dit Jaar den 9 Aug: wanneer aldaar 83 gr: 's midd: is aangetekend, zo dat myn Thermometer toen juist het midden gehouden heeft, tusschen die der Heeren BRUNINGS en SCHAAFF, zynde de laatste op 87 gr: geweest; en zo heb ik het meest in deezen en in den voorigen Zomer gevonden. Voorts weet elk, dat op warme Zomerdagen de hitte, in de Steden, grooter is, en langer tusschen de huizen opgehouden word, dan op 't ruime land; en schoon myn Thermometer, naar deeze Stad te rekenen, eene zeer ruime en frissche lugt heeft, door geen zeer hooge huizen omzet, is echter die ruimte niet te vergelyken met die van 't huis Zwanenburg, alwaar 't uitzicht rondom door byna niets dan den gezigt-einder gestuit wordt: misschien verschilt het ook iets, dat de Thermometer aldaar tegen 't W. t. N. en by my recht tegen 't N. hangt (*).

Maar

(*) Een Thermometer recht tegen 't N. zal men zeggen, is in den Zomer 's morgens blootgesteld voor verwarming door de zonnestraalen, en ook 's namiddags na 3 of 4 uuren. — Op deezen laatsten tyd is de myne daarvan bevryd door huizen: maar 's morgens heb ik dat ongemak van 't laatst van April tot diep in Augustus, — doch daartegen gebruik ik deeze voorzorg; dat ik, zo dikwerf de Zon schynt, ten minsten ½ uur voor de waarneeming, of zo veel vroeger als ik op ben, den Therm. afneem, en tegen 't W. hang, op een plaats, die 's namiddags van de Zon bescheenen word; verplaatsende hem weder ten 8½ à 9 uuren: zo heb ik in elk der 3 waargenomene Zomers gedaan, dus blyven myne waarneemingen, ook in dezen, eenpaarig. — De beste plaats voor een Thermometer, om 't minste hinder van de Zon te hebben, als men slechts op éénen waarneemt, houd ik te zyn recht tegen 't N. W: doch men heeft dit niet altyd in zyne hand, vooral niet in deeze Stad. Het verschilt ook hoe hoog een Thermometer boven den grond hangt, ik denk hoe hooger hoe kouder, althans in den Winter; de myne is

Maar moest het dan, naar dezelfde beginsels, ook te Haarlem niet 's Zomers warmer, en 's Winters kouder zyn dan op Zwaanenburg? en evenwel, uit vergelyking der aantekeningen van de Heeren DUYN en NOPPEN, in de Jaaren 1738—41, schynt het tegendeel te blyken; zie 't geen ik daar over gezegd heb, *Nat: Verh:* N. 20, p: 668. —— Ik zou in bedenking geeven, of niet de nadere ligging van Haarlem by de Noordzee dit kon beantwoorden. —— Maar ligt Amsterdam niet nader by de Zuider Zee dan Zwaanenburg en Haarlem? En is Amsterdam niet overal bekend als vervuld met vochtige dampen uit den brakken grond? —— Hier geraak ik in twyfel; doch ik geef al dit gezegde niet hooger op dan als bedenkingen; ik spreek als Liefhebber, niet als Natuurkundigen; en ik blyf, by dat alles, tot nog toe denken, dat de Thermometers door de Heeren DUYN en BRUNINGS gebruikt, iets traager in beweging zyn dan die van den Heer NOPPEN, en de myne. — Ik zal 'er nog by voegen, of het meer klaarheid geeven mogt, dat; daar myne verschillen met den Heer SCHAAFF in elk der drie door my waargenomene Jaaren, in 't najaar 't allergrootst zyn, ik in tegendeel in 't zelfde Saisoen 't allermeest met Zwaanenburg overeenkome; immers de groote warmte en koude der laatste October heeft aldaar met my zeer overeengestemd; zynde op dat huis aangetekend:

den 1.	60.	71.	62.
7.	56.	68.	59.
22.	32.	42.	32.
23.	28.	40.	39.
30.	50.	58.	53.

De laatste middag maakt het meeste verschil: doch dit kan zeer wel uit de vroegere waarneeming ontstaan, alzo myn Therm: toen ten 3 u: 2 gr: hooger stond dan ten 2 u.

Blyven 'er nu verschillen, die uit het gezegde niet te vereffenen zyn, dan toonen ze, dat op die tyden eene we-

9 a 10 Voeten boven de Straat en dus niet te hoog noch te laag. — Ik moet ook 's Winters in de Kamer stooken, aan welker venster hy hangt; doch ik heb gevonden dat dit geenen invloed op denzelven heeft.

wezenlyk onderſcheidene luchtsgeſteldheid op de eene en andere plaats geheerscht heeft; dat dit, ſchoon de plaatſen na by elkanderen liggen, geen tegenzeggelykheid inſluit, is reeds door den Heer DUYN aangetoond, p: 77, 78; en ik zal 't door twee voorbeelden in dit jaar ſtaaven.

Het eerſte is in de hitte in 't laatst van Maart, wanneer op Zwaanenburg niet hooger is aangetekend dan:

den 25	47.	58.	53.
26	52.	60.	55.
27	55.	67.	55.
28	48.	54.	42.

dit maakt een verbaazend verſchil met myne waarneemingen, *Nat: Verh:* N. 20, p: 701, welke echter op deeze dagen door die van den Heer SCHAAFF van alle verdenking bevryd worden. — Maar zo is 't niet met het andere voorbeeld den 1 Juni; toen is op Zwaanenburg aangetekend . . . . 62. 69. 60.
en alhier door den Heer SCHAAFF 62. 69. 61.
in tegendeel heeft myn Thermometer dus geſtaan:

's morg:	6 u: 61.	7 u: 64.
's mid:	12 - 76.	1 - 77.
's av.	8 - 62.	10 en 11 u: 59½.

Ik verſchil dus zeer veel van beiden, die volmaakt overeenkomen, en evenwel ſtaat my nog zeer wel voor, dat ik, eer ik 's middags myn Therm: gezien had, tot iemand zeide. „ *Nu zal 't heden voor 't eerst warmer zyn als in die hitte in Maart*"; als ook dat ik op de 2e volgende dagen minder warmte gevoelde, — 't eenige dat ik zeggen kan, is, dat ik toen, Zondag zynde, den Therm: ten 2 of 3 u: niet waargenomen heb; en 't dus wel zyn kan, daar 't 's avonds met N. W. wind veel koeler wierd, dat die verkoeling hier reeds voor 2 uuren moet begonnen zyn; en dan moet het op Halfwegen een plaatslyk verſchil zyn. — Een gelyk geval moet 'er plaats gehad hebben, in de door my waargenomene zwaare hitte op den 23 Juli 1775, zynde ook Zondag, 's mid: 12 u: 86½, 2 u: 80, 3 u: 78; zie *Nat: Verh:* N. 20, p: 646; zynde die middag door den Heer SCHAAFF 77, en op Zwaanenburg 78 gr: aangetekend: daar de eerſte ook doorgaands ten 2 u: aantekent, is dat verſchil niet grooter dan 't veeltyds in dien Zomer was; maar daar ik met den laatſten op 't zelfde uur 8½ gr:

ver-

verschil, moet zulks een wezenlyk en merkwaardig onderscheid der warmte aantoonen.

Dat voorts myn Thermometer, hoe aandoenlyk ook, niet al te aandoenlyk is, kan daar uit blyken, dat die in November 1777, in 24 a 25 dagen, en wederom van 14 Dec: tot 2 Jan: 1778 in 20 dagen, met geen grooter verschil dan 14 gr: geloopen heeft: en in dien laatsten tyd heb ik op nieuw by herhaaling blyken gezien, dat het vriespunt geen ½ gr: hooger noch laager moest staan; onder anderen 's morgens den 2 Jan: 1778, toen die op 32½ stond, zynde dien nacht een vochtige doek slap, en de sneeuw droog gebleven; sterker bewys van naaukeurigrigheid is niet mogelyk: echter heb ik ook in dien tyd weder gezien, dat het ook vriezen kan als de Therm: hooger staat; op den 18 Dec: stond de myne 's morg: op 33½ gr: hebbende die nacht eenig ys, zelfs in de graften, gemaakt; doch wyl ik dit op myn Therm: tot hier toe, in ieder winter slechts 1 of 2 maal bespeurd heb, meen ik dit een kleine speeling der natuur, en anders 32 gr: het vry vaste vriespunt te mogen noemen: en dan kan nog op alle zulke waarneemingen *'s morgens* gedaan, deeze uitzondering gemaakt worden, dat de Thermometer 's nachts op of onder 32 gr: kan gestaan hebben; evenwel eens heb ik 't 's avonds gezien, den 18 Jan: 1775.

Nog iets tot besluit. —— Het was op den 3 Januari deezes Jaars 1778, dat myn Thermometer, die 's morgens ten 8 uuren op 28 gr: stond, ten 9 u: op 26 zakte, en 's avonds ten 6, 8 en 10 u: op 22 gr: staan bleef: dit was de eerste maal dat die laager kwam dan 23 October; en hier uit kon men vraagen; Hoe komt het dan, dat nu in 't laatst van Dec: zo veel meerder ys gemaakt is, met geen grooter koude dan 27 gr: ? — Doch hier in kan meer dan ééne omstandigheid merklyk verschil maaken; en wel (1.) Of de koude alleen 's morgens zulk een trap bereikt, en de Therm: 's middags weder boven 40 gr: klimt, gelyk in October, dan of die den geheelen dag omtrend het vriespunt blyft. (2.) Of dezelfde koude in October of Maart komt, dan in December of Januari, zynde zekerlyk in de eerstgenoemde maanden de grond warmer. En (3.) of dezelfde koude schielyk op eene warmte van tusschen 40 en 50 gr: invalt, dan of de kwik voor de Vorst reeds 2 a 3 weeken onder

der 40 gr: is gebleven, waar door 't water veel kouder word gemaakt; en dit laatste schynt nu vooral medegewerkt te hebben, om de Wateren, met minder trap van koude dan gewoonlyk, te sluiten; als ook de voorafgevallene sneeuw.

Worden deeze waarneemingen weder met genoegen ontvangen, dan hoop ik op dezelfde wyze ook in 't vervolg die mede te deelen; wenschende dat ook deeze liefhebbery moge medewerken tot bevordering, deels van de kennis der luchtsgesteldheid van ons Vaderland, en van het nut dat daaruit zou kunnen voortvloeien; deels van dat hoogste einde, waar mede ik 't bericht myner *Veertigjaarige Tafel* besloot.

L.

Amsterdam,
19 *Jan.* 1778.

P. S. De Vorst waarmede dit Jaar begon, heeft tot den 14 Jan. aangehouden, met donkere lucht O. en N. O. winden en Sneeuw, doch niet zwaar; en de koude zeer gematigd, zynde de koudste dagen behalven den 3 reeds gemeld. —— den 5. 24. 25. 28.
13. 22. 26½ 24½
en anders niet lager dan 27, 28 en 30 gr: den 14 op den middag kreeg men dooi met yzel en zeer laage Barometer, doch waar op geen storm, ja naauwlyks wind gevolgd is, zynde 't Ys met extra mooi weeder den 20 en 21 weggegaan. —— 't Is zeldzaam dat de Oostewind, een gansche maand geduurd hebbende, ons geen feller koude heeft aangevoerd, — den 16, 19 en 20 klom de warmte tot 46 gr: maar tusschen 25 en 26 Jan: begon het op nieuw te vriezen.

Staande myn Therm: den	26.	30.	31½	26.
	27.	21½	28.	23.
	28.	21.	30.	26.
	29.	32½	39.	37.

voorts van 31 Jan: 's avonds tot 4 Feb: 's middags, en dus in 4 volle dagen hoogst 33 en laagst 31½ gr:

Deeze dagen voege ik nog by, om die te konnen vergelyken met de waarneeming van den Heer KALENBERG *Amst: Courant* 31 *Jan:* die wel het straks gemelde bekragtigt, dat het hoe hooger hoe kouder is, maar al mede hooger uitkomt dan de myne, schoon de Thermo-

mometers van denzelfden maaker zyn; 't is waar de onderste hangt tegen 't Z. W., doch dit kan de eenige reden van 't verschil niet zyn, dewyl de myne nog ruim zo laag is, als die van zyn Ed. op een hoogte van 78 voeten. —— Van waar komt het dan dat andere waarneemers zo veel hooger zyn dan ik? —— Ik denk in 't keurige Werk van den Hoogleeraar VAN SWINDEN iets ter oplossing te hebben gevonden. —— Ze is decze.

Op de oorspronglyke Schaal van *Fahrenheit* is 32 gr: niet de Koude van reeds gemaakt Ys, maar van water onder 't Ys, of Ys tot Water overgaande, dus de grootste Koude waar voor water vatbaar is zal 't water blyven. —— Dit punt is volgens den Hoogl. p. 5. overal en altyd vast, en verandert zelfs niet door 't veranderen van den Barometer, gelyk 't punt van kookend water doet p. 194. schoon de Ys-maaking met denzelfden trap van Koude verschillend kan zyn door de meer of mindere Ys-deeltjes in de lucht. —— Dit punt is verschillende van de waare 0 van *Reaumur*, welke de Koude van reeds bevrozen water aanduidt, en naar 's Prof. berekening op 30½ gr. van *Fahrenheit* uitkomt. — Op alle zulke Thermometers die in de Vorst zich 1, 2 en 3 gr. doorgaands hooger houden dan de myne, moet dan 't vriespunt op de wyze van *Reaumur* bepaald zyn, immers daar mede naast overeenkomen, daar de myne volmaakt met *Fahrenheit* overeen stemt, en zelfs behoudens die overeenstemming, zich nog ¼ a½ gr. laager kon houden, 't welk misschien geschieden zoude als ik die uit de glazen buis nam. Zie nader 't werk van Prof. VAN SWINDEN, *Dissert. sur les Thermometres*, pag. 49—52, en 78—84.

ONT-

ONTDEKKINGEN OVER DE SEXE DER BYEN, VERKLAARENDE DE WYZE OP WELKE ZY HAAR GESLACHT VOORTZETTEN; BENEVENS EEN BERICHT VAN HET NUT, 'T GEEN GEHAALD KAN WORDEN UIT DEEZE ONTDEKKINGEN, DOOR DEZELVE TE WERK TE STELLEN.

Door Mr. JOHN DEBRAW, *Apothecar in Addenbrooks Hospitaal, en Lid van een Oeconomische Societeit in het Graafschap Lingen in Westphale; der Koninglyke Societeit medegedeeld, door den Eerw.* NEVIL MASKELYNE B. D. F. R. S. *en Koninglyk Starrekundige.*

(*Phil. Transact.* Vol. LXVII. *For the Year* 1777.)

Het Gemeenebest der Byen heeft, ten alle tyde, algemeene agting verworven en de verwondering gaande gemaakt: derzelver opkweeking, een voorwerp onzer aandagt zo waardig, heeft die van veele geleerden getrokken, en trekt ze nog; dezelve is, in de laatste Jaaren, kragtig voortgezet; doch de wyze, waar op zy haar geslacht voortzetten, schynt, tot heden toe, het vernuft der eeuwen, in de poogingen, om dezelve te ontdekken, te leur gesteld te hebben. De bedreevenste Natuurkundigen hebben zeer gedoold in hun begrip, dat de Byen, zo wel als de andere Stammen der Dieren, zich voortzetten door paaren, schoon zy bekennen noit in staat te zyn om ze op de daad te betrappen.

PLINIUS, die in 't zelfde begrip stondt, dat zy, in deeze byzonderheid, niet van andere Dieren verschillen, merkt op: *Apium coitus visus est nunquam. Der Byen paaren is noit gezien.* SWAMMERDAM, die schrandere Waarneemer, nimmer in staat geweest zynde om dit te ontdekken, koesterde een denkbeeld, dat het Wyfje, of de Koningin, zonder paaren bevrugt wierd, dat een leevendig maakende *aura* of *Zaadlugt*, uit het lichaam der Mannetjes uitwaasemende, en door het Wyfje ingeslurpt, haare Eitjes bevrugtte (*). Eindelyk heeft de onvergelyklyke REAUMUR zich verbeeld, dat hy, voor een groot gedeelte, dit dekkleed opgeligt, en de wyze van de voortteeling der Byen bykans volkomen beweezen hadt.

Dit

(*) [Zie zyn *Bybel der Natuur*; Bl. 433, 434, als mede 515, 516.]

Dit gedeelte der Natuurkunde is, zints eenige jaaren, het hoofdvoorwerp geweest van myne nafpeuringen, daar toe ongevoelig ingewikkeld door het vermaak, 't welk my een zo keurig onderzoek verfchafte: en, fchoon 't zelve gepaard ging met meer zwaarigheden en verhinderingen, dan men veelligt zou denken, heb ik my niet laaten affchrikken, en zorgvuldig gewagt, my in 't maaken van gisfingen toe te geeven. Om een nieuw Stelzel, ten opzigte van de Byen, in te voeren, 't welk grootendeels alle voorgaande aangenomene gevoelens wederftreeft, is het noodig, aan 't zelve, eer het den dag zie, alle ftevigheid te geeven, die het van verfcheide proeven, gelukkig herhaald, kan ontvangen. De uitflag van alle deeze proefneemingen, alle gedaan in Glazen-korven, die een volflaagen baarblyklykheid met zich brengen, leveren genoegzaamen grond op, om te beweeren, dat de Byen tot dat flag van Dieren behooren, onder welke, fchoon zy onderfcheide Sexen hebben, niet gezegd kan worden dat 'er eene wezenlyke paaring plaats heeft, en dat haare Eitjes, even als de Kuit der Visfchen, zeer waarfchynlyk derzelver vrugtbaarheid verfchuldigd zyn aan een bevrugting der Mannetjes, gelyk het vervolg van dit verflag zal uitwyzen.

Het ftrekt my tot geene geringe voldoening, dat de beroemde MIRALDI hier over dergelyk een begrip vormde; het fmert my, dat hy verzuimd heeft het te bekragtigen. Hy fchryft in zyne *Obfervations*: „ Wy zyn „ tot nu toe niet in ftaat geweest, om te ontdekken op „ welk eene wyze de bevrugting toegaat, of dezelve „ gefchiedde in 't lichaam van het Wyfje, of op de „ wyze der Visfchen, naa dat het Wyfje of de Konin„ gin haar Eitjes gelegd heeft: de vloeibaare witte zelf„ ftandigheid, waar-mede elk Eitje omgeeven is, in het „ diepfte van het Celletje, weinig tyds naa dat het ge„ legd werd, fchynt dit laatstgemelde denkbeeld te be„ gunftigen, als mede dat men dikwyls opgemerkt heeft, „ hoe een groot gedeelte der Eitjes onvrugtbaar blee„ ven in het Celletje, waar wy de bovengemelde witte „ zelfftandigheid niet konden ontdekken (*)."

Dee-

(*) *Hist. de l'Acad. des Sciences*. 1712. p. 332. [De Heer SWAMMERDAM fchynt niet geheel vreemd te weezen, dat het met de *Byen* op de wyze der Visfchen toeging. Zie het boven aangehaalde Werk, bl. 433.]

Deeze kundige Natuurkenner hadt, door eene nauwkeurige waarneeming der *Hommelbyen*, zo wel als SWAMMERDAM, eenige gelykvormigheden aan de Manlyke deelen ter voortteeling ontdekt; en daar uit gegist, dat zy de Mannetjes waren onder de *Byen*; doch hy erkent, benevens de overigen, dat hy ze nooit op de daad der paaringe hadt kunnen betrappen.

De Byen, de proeve van zo veele scherpziende oogen, in alle eeuwen, doorgestaan hebbende, hadden, gelyk een geestig Schryver aanmerkt, het character van eene onschendbaare kuischheid verworven, tot dat REAUMUR haaren roem bevlekte. Hy maakt de Koningin niet beter dan eene MESSALINA (*), schoon hy niets meer kon zien dan 't geen strekte, om enkel verdenking te verwekken.

Om te beter begreepen te worden in myn berigt, van myne eigene Proeven op de Bevrugting der Byen genomen, laat ik hier het hoofdzaaklyke der denkbeelden, door de bovengemelde Natuurkundigen, wegens dit stuk gevormd, vooraf gaan. Zy beweeren, dat de *Koningin* het eenig Wyfje in de Korf is, en Moeder van het volgend Geslacht; dat de *Hommelbyen* de Mannetjes zyn, die haar bevrugten; en dat de *Werkbyen*, die Wasch van de bloemen haalen, de verwonderlyke zeshoekige Huisjes vormen, en dezelve naderhand met Honig vullen, geene byzondere kunne hebben.

Maar onlangs heeft de Eerwaardige Heer SCHIRACH, een *Hoogduitsch Natuurkundige*, ons een zeer daar van verschillend gevoelen medegedeeld, over de Geslachten, die het Gemeenebest der Byen uitmaaken, in een Hoogduitsch Werkje (†). Ik zal 'er alleen uit overneemen, wat hy ons van de *Werkbyen* zegt; dewyl de hoedanigheid en de verrigtingen der *Hommelbyen* stukken schynen, waar omtrent de Heer SCHIRACH zelve nog niet vast gaat.

(*) Zie JUVENAL. *Sat.* VI. vs. 128.

[(†) Wy hebben hier van eene *Fransche Vertaaling*, door den Heer J. J. DE BLASSIERE. Zie een Uittrekzel van 't zelve, in onze *Hedendaagsche Vaderl. Letter-oefen.* I Deel 1ste Stuk, bl. 120. Ook kunnen wy niet nalaaten, onzen Leezer te wyzen tot een Brief over de *Byen*, aan de Heeren Schryveren van het *Journal des Sçavans*, door den Heer BONNET; geplaatst in het Mengelwerk onzer *Nieuwe Letter-oefeningen.* V Deel 11de Stuk, bl. 208. enz.]

gaat. Hy houdt ſtaande dat alle de *Gemeene* of *Werkbyen* Wyfjes zyn, in eene vermomde gedaante, in welke de deelen, die de Sexen onderſcheiden, en inzonderheid de *Ovaria* niet te vinden, of, ten minſten, door derzelver verregaande kleinheid, tot nog der waarneeminge ontſnapt zyn: dat ieder deezer Byen, in den eerſten tyd haars beſtaans, in ſtaat is een *Koningin* te worden, indien de ganſche Zwerm het goedvondt haar op eene byzondere wyze op te voeden, en tot dien rang te verheffen. Met één woord, dat de Koningin alleen twee ſoorten van Eitjes legt, te weeten, die daar de *Hommelbyen* uit voortkomen; en waar uit de *Werkbyen* gebroed worden.

De Proeven, door den Eerwaardigen SCHIRACH genomen, ſchynen de waarheid zyner beſluiten daar uit opgemaakt, op de voldingenſte wyze, te ſtaaven: hoe zonderling ze, in den eerſten opſlage, ook mogen ſchynen: en, in de daad, ik kan, door den beſtendig gelukkigen uitſlag myner veelvuldige Proefneemingen, die ik omtrent twee jaaren, vóór dat de Heer SCHIRACH zyn Werkje in 't licht gaf, begon, en, zints dien tyd, alle ſaiſoenen herhaalde, de waarheid daar van, myns oordeels, bevestigen.

Toeval alleen was my gunſtig in deeze ontdekking, terwyl ik zeer zorgvuldig alles waarnam, om te weeten van welken dienst de *Hommelbyen* waren. In de Lente des Jaars MDCCLXXI, ontdekte ik, voor de eerſte keer, 't geen MIRALDI ſlegts gegist hadt, naamlyk de Bevrugting der Eitjes door de *Mannetjes*, en ik kreeg toen eerst kennis van het onderſcheid der grootte, in de *Hommelbyen* of *Mannetjes*, waar van de Heer MIRALDI, in deezer voege ſpreekt: „ Wy hebben onlangs een groot getal „ *Hommelbyen* gevonden, veel kleinder dan die wy voorheen waarnamen, en die, in kloekheid van geſtalte, „ de *Werkbyen* niet overtroffen; zo dat het zeer bezwaarlyk zou gevallen zyn dezelve in dien Korf van de „ *Werkbyen* te onderſcheiden, was derzelver aantal niet „ zeer groot geweest. Het kan zeer gemaklyk weezen, „ dat in die Korven, waar wy geen kloeke *Hommelbyen* „ konden ontdekken, eene menigte van deeze kleine „ geweest is, die zich onder de *Werkbyen* vermengden, „ en daar voor gingen, zo lang wy nog onkundig waren, van 't beſtaan dier kleindere (*).” REAUMUR ſchryft

(*) *Hist. de l'Academie des Sciences.* 1712. p. 333.

schryft ook: „ Wy hebben *Hommelbyen* gevonden, niet „ grooter dan *Gemeene* of *Werkbyen* (*)".

Zy zyn, nogthans, der waarneeminge van den Heer SCHIRACH en van zynen Vriend Mr. HASTROF, Lid van het *Byen-Genootschap* in *Opper Lusatie*, ontsnapt; deeze laatstgemelde vernietigt, in een Geschrift, in den Jaare MDCCLXIX overgeleverd, den dienst der *Hommelbyen* in den korf te eenemaal, en brengt dit zonderling gevoelen ter baane, dat de *Koninginne* Eitjes legt, waar uit Jongen voortkomen, zonder eenige gemeenschap met de *Hommelbyen*. Tot welk einde zou dan de wyze Natuur de *Hommelbyen* voorzien hebben met dien grooten voorraad van Zaadvogt? Waar toe dan een zo grooten toestel van Zintuigen ter bevrugtinge, door REAUMUR en MIRALDI op 't keurigst beschreeven?

Doch ik verzoek hun te mogen aanmerken, dat deeze Heeren my toeschynen al te schielyk besluiten getrokken te hebben uit hunne Proefneemingen, wanneer zy de *Hommelbyen* verwerpen als niets doende tot de voortplanting deezer Insecten. Hunne waarneemingen, dat de Korven bevolkt worden op een tyd des jaars, als 'er geene *Hommelbyen* in weezen zyn, leveren geen besluit altoos op: dewyl het blykt, dat zy geene *Hommelbyen* gezien hebben, dan die van eene kloeke gestalte; hun stilzwygen over 't verschil in grootte onder hun wettigt deeze aanmerking.

Maar, om den draad myner Proefneemingen weder op te vatten, ik had myne Glazen-korven, (†) met onvermoeide oplettendheid, waargenomen van het oogenblik af, dat de *Byen*, onder welken ik zorg gedraagen had om een groot getal *Hommelbyen* te laaten, in dezelve gedaan wierden, tot den tyd dat de *Koninginne* haare Eitjes lag, 't welk doorgaans op den vierden of vyfden dag gebeurt. Ik ontdekte, dat, op den eersten of tweeden dag (en altoos vóór den derden,) zints de Eitjes in de celletjes geplaatst waren, een groot getal *Byen*, zich aan elkander vastgemaakt hebbende, in de gedaante van een gordyn, van het bovenste tot het onderste van den Korf hingen, op dezelfde wyze als zy te vooren gedaan hadden ten

(*) REAUMUR *Hist. Nat. des Insect.* p. 519.

(†) Ik bediende my van Glazen-korven in stede van gewoone, om redenen al te duidelyk, dat ze eenige verklaaring vorderen.

ten tyde dat de *Koninginne* haare Eitjes lag: een bewerking die, (indien wy over het Instinct der Insecten mogen gissen,) ingerigt schynt, om wat 'er gebeurt te bedekken: het zy hier mede zo 't wil, het beantwoordde aan 't oogmerk, om my te onderrigten, dat 'er iets voorviel. In de daad ik merkte kort daar naa op, dat verscheide *Byen*, wier grootte ik door het dikke gordyn, (mag ik my dus uitdrukken,) niet recht kon onderscheiden, het agterste gedeelte huns lyfs in een Celletje staken, en, het daar in laatende zinken, eene korte wyle in die gestalte bleeven. Naa dat zy waren weggegaan, zag ik met het bloote oog, eene kleine hoeveelheid witagtig vogt, gelaaten in den hoek des grondstuks van ieder celletje, waar in een Eitje lag: het was zo vloeibaar niet als Honig, en hadt geen smaak in 't geheel. Den volgenden dag vond ik dit vogt opgeslurpt in 't Popje, 't welk, op den vierden dag, verandert in een worm, aan welke de *Werkbyen* een weinig Honigs tot voedzel brengen, geduurende de eerst acht of tien dagen naa deszelfs geboorte. Naa dien tyd houden zy op met voedzel te geeven; want zy sluiten de Celletjes digt, waar deeze Wormpjes nog tien dagen in opgeslooten blyven, staande welken tyd zy verscheide veranderingen ondergaan, te lang om hier gemeld te worden.

Om my van de weezenlykheid deezer waarneeminge te verzekeren, en te bewyzen, dat de Eitjes door de *Mannetjes* bevrugt worden, en dat hunne tegenwoordigheid noodig is op den tyd der Broedinge, deed ik de volgende Proeven. Ik liet in den korf de *Koninginne* alleen met *Werkbyen*, zonder eenige *Hommelbyen*, om te zien of de Eitjes, door haar gelegd, vrugtbaar zouden weezen. Ik nam, ten dien einde, een zwerm, stortte alle de Byen in een tobbe met water, liet ze daar in blyven tot ze geheel buiten bezef waren, 't welk my gelegenheid gaf om de *Hommelbyen* te onderscheiden, zonder eenig gevaar te loopen van gestooken te worden. Naa dat ik de *Werkbyen* en haare *Koninginne*, uit dien bedwelmden staat, had doen bekomen, door ze op een papier in de zon uit te spreiden, plaatste ik ze weder in een Glazen-korf, waar zy welhaast, naar gewoonte, begonnen te arbeiden: de Koningin lag Eitjes, die ik weinig dagt dat bevrugt zouden weezen: dewyl ik, myns oordeels, alle de *Hommelbyen* of *Mannetjes* hadt afgezonderd; ik lette daar om niet op deeze Byen. Dan, naa 't verloop van twintig dagen,

gen, (den gewoonen tyd van 't uitkomen;) bevond ik eenige der Eitjes in Byen veranderd, sommige bedorven, en verscheide Celletjes met Honig gevuld. Terstond maakte ik hier uit op, dat eenige der *Mannetjes* myne opmerking, by het uitzoeken, ontglipt zynde, alleen een gedeelte der Eitjes bevrugt hadden; maar, om myzelven te vergewissen van de waarheid myner veronderstellinge, oordeelde ik het noodig den ganschen broedkoek, die in den Korf was, weg te neemen, en dus de Byen te noodzaaken een nieuwen voorraad te vervaardigen; volstrekt besloten hebbende nauwkeurig haare bewegingen gade te slaan, als 'er nieuwe Eitjes in de Celletjes gelegd waren. — Dit deed ik, en eindelyk werd de verborgenheid ontdekt. Op den tweeden dag, naa dat de Eitjes in de Celletjes gelegd waren, ontdekte ik dezelfde werkzaamheid, in myne voorgaande Proefneeming beschreeven, naamlyk, dat de Byen in de gedaante van een gordyn hingen, terwyl andere het agterlyf in de Celletjes staken. Ik bragt toen myn hand in den korf, brak een stuk van den koek af, waar in twee van deeze Insecten waren, die ik hield om nader te onderzoeken. Ik vond in geen van beiden een Angel, (eene hoedanigheid aan de *Hommelbyen* alleen eigen,) en ze ontleedende, ontdekte ik, met behulp van DOLLONDS Microscoop, in haar, de vier Cylindrische lichaampjes, die het lymerig witagtig vogt, door MIRALDI in de grooter *Hommelbyen* waargenomen, begreepen.

Tot dien tyd toe nog geen onderscheidende grootte der *Hommelbyen* waargenomen hebbende, sloeg ik terstond de stukken over de Byen, door MIRALDI en REAUMUR, in 't licht gegeeven, open, en zag, hoe zy dit onderscheid dikmaals hadden aangetekend. Ik heb reeds, hier boven, het hoofdzaakelyke hunner waarneemingen, op dit stuk, vermeld. De rede van dit onderscheid moest onder andere Verborgenheden der Natuure geplaatst worden. Ik vond het daarom noodzaaklyk, in myne volgende proeven, nauwlettender te weezen in het verdelgen der *Mannetjes*, zelfs der geenen, die ik vermoedde van deeze Sexe te weezen.

Andermaal dompelde ik die zelfde Byen in 't water, en toen ze my voorkwamen in een bedwelmden staat te weezen, drukte ik elk derzelven zagtlyk tusschen myne vingers, om de zulken, die met Angels gewapend waren, te onderscheiden van die 'er geene hadden, en dus alle te verdelgen, die ik kon denken *Mannetjes* te zyn. Van dee-

deezen vond ik 'er zeven- en vyftig, even groot als *Werkbyen*, een weinig witagtig vogts uitgeevende op de drukking der vingeren. Ik doodde ze alle: en plaatſte de Zwerm weder in den Glazen-korf, daar zy onmiddelyk op nieuw den arbeid begonnen, en Celletjes bouwden. Op den vierden of vyfden dag, zeer vroeg in den morgenſtond, had ik het genoegen van te zien dat de *Koningin-ne* haar Eitjes in de Celletjes lag, ſteekende het agterſte gedeelte haars lyfs in elk derzelve. Ik bleef op de wagt het grootſte gedeelte der volgende dagen; doch kon niets ontwaar worden van 't geen ik te vooren gezien hadt.

De Eitjes, in ſtede van, naa den vierden dag, op de gewoone wyze, te veranderen, vond ik in denzelfden ſtaat als zy waren op den eerſten dag, uitgenomen eenige met Honig overdekt. Dan 's anderen daags, omtrent den middag, gebeurde 'er iets zonderlings: alle de Byen verlieten haar eigen Korf, en deeden haar best om in eenen digt byſtaanden Korf te geraaken: aan den voet van deezen vond ik haare *Koningin* dood liggen, buiten twyfel in het gevegt geſneuveld. Van deeze gebeurtenis kan ik niet wel eene andere reden geeven, dan dat de ſterke trek om het geſlacht voort te zetten, zo duidelyk in deeze Inſecten te beſpeuren, en waar toe de medewerking der *Mannetjes* zo volſtrekt noodzaaklyk ſchynt, haar bewoog om haare eigene wooning te verlaaten, waar in geene *Mannetjes* gevonden werden, en verblyf te neemen in eene andere, die, wel van Mannetjes voorzien zynde, beter ſtrekte ter beantwoording van haar oogmerk. Indien dit niet genoegzaam is om den Leezer te overtuigen van de noodzaaklykheid, dat de *Mannetjes* deel moeten hebben in de vrugting der Eitjes, zal de volgende Proeve, zo ik my verbeeld, niet misſen hem des te verzekeren.

Ik nam het ſtuk uit den korf, 't welk, gelyk ik hier boven aanmerkte, niet bevrugt was, ik verdeelde 't zelve in twee deelen: het eene zette ik onder een glazen klok, N°. 1, met Honig tot voedzel der *Byen*; ik droeg zorg om 'er eene *Koningin*, doch geen *Hommelbyen*, onder de Byen daar in te laaten. Het andere deel plaatſte ik desgelyks onder één glazen klok, N°. 2, met eenige weinige *Hommelbyen*, eene *Koningin*, en een aantal *Werkbyen*. De uitſlag was, dat 'er, in het glas N°. 1, geen bevrugting geſchiedde: de Eitjes bleeven in den zelfden ſtaat als toen ze in 't glas gedaan werden, en op den zevenden dag de Byen vryheid geevende, vlogen zy alle weg, even als in de

de voorgaande proeve. Doch in het glas N°. 2, bespeurde ik, den eigen dag naa dat de Byen 'er onder gezet waren, de bevrugting der Eitjes, door de *Hommelbyen* in elk celletje 't welk dezelve bevatte: de Byen verlieten haar Korf niet, toen ik ze vryheid gaf om uit te vliegen, en, in het tydsverloop van twintig dagen, onderging ieder Eitje de bovengemelde noodzaaklyke veranderingen, en zy maakten eene vry talryke Volkplanting uit, waar in ik, tot myne groote verwondering, twee *Koninginnen* vond.

Volkomen verzekerd van de bevrugting der Eitjes door de *Mannetjes*, liet ik af hier op eenige verdere Proefneemingen in 't werk te stellen: my meer bekommerende, om, zo 't my mogelyk was, reden te geeven van 't verschynzel deezer nieuwe Koninginne.

Ik giste, dat ik, of twee *Koninginnen*, in plaats van ééne, zou gelaaten hebben by de Byen, onder dit Glas gezet, of anders, dat de Byen, door eenig middel, haar byzonder eigen, een anders gemeene By in eene *Koningin* konden hervormen.

Om dit te toetzen, herhaalde ik de Proefneeming, met eene verandering. Ik maakte vier Glazen-korven te krygen, van boven plat, die ik beter keurde dan de klokswyze, door my voorheen gebruikt, dewyl ik dan nauwkeuriger kon zien wat 'er gebeurde. Ik nam een groot stuk Broed uit een ouden Korf, en 't zelve verdeeld hebbende in verscheide stukken, deed ik 'er eenigen die Eitjes, Wormpjes, Popjes, Honig, enz., in zich hadden onder elk der gemelde glazen, en plaatste in elk een genoegzaam aantal *Werkbyen*, by welke ik eenige *Hommelbyen* liet; doch droeg zorge dat 'er zich geene *Koningin* onder bevondt.

De Byen, zich zonder *Koningin* bevindende, maakten een vreemd geraas en gedommel, 't welk omtrent twee dagen aanhieldt: deeze verstreeken zynde, bedaarden zy, en gingen aan 't werk; op den vierden dag bespeurde ik, in elken Korf het begin van een Celletje voor een *Koningin; een gewis voorteken dat een der ingeslootene Wormpjes welhaast in eene Koningin zou hervormd worden.* Het Celletje der Koninginne bykans vervaardigd zynde, waagde ik het eene opening te maaken, waar de Byen konden uitvliegen, en bevond dat ze zo geregeld wederkeerden als zy doen in Gemeene Korven, en geene neiging altoos betoonden om haare woonstede te verlaaten. Om kort te gaan, naa

het verloop van twintig dagen ontdekte ik vier Jonge *Koninginnen* onder dit nieuwe geslacht.

Aan een der Leden van deeze Universiteit, welbedreeven in de Natuurlyke Historie der Byen, den uitslag deezer Proeven mededeelende, oordeelde hy het noodig dezelve te herhaalen, om des te beter verzekerd te zyn van een verschynzel zo onwaarschynlyk, dat de Eitjes, door de Natuur geschikt om *Gemeene* of *Werkbyen* voort te brengen, hervormd zouden worden in Wyfjes of Koninginnen. Hy bragt eene tegenwerping in 't midden, die, by de uitgave van SCHIRACHS werk, het welk kort daar naa het licht zag, blykt ook dien Heer tegengeworpen te zyn, door zyn Schoonbroeder den Heer WITHELMI; hier in bestaande, dat de *Koningin-By* eens Korfs, behalven de Eitjes, welke zy in de Celletjes der *Koninginnen* legt, ook *Wyfjes* of Koninginne Eitjes hadt kunnen leggen, of in de gemeene Celletjes, of in verscheide deelen des Korfs. Hy veronderstelde, verder, dat in de stukken Broed, by de laatstgenome Proeven gebruikt ter voortbrenginge van eene *Koninginne*, steeds één of meer van deeze *Koninginne Eitjes*, of liever de Wormpjes, daar uit voortkomende, begreepen geweest waren.

Maar de kragt deezer tegenwerpinge werd, kort daar op, weggenomen, door denzelfden gelukkigen uitslag, die eene menigte van Proeven, naderhand genomen, bekroonde: derzelver verhaal zou hier te lang vallen; en deeze Heer, zo wel als de Schoonbroeder van den Eerwaardigen SCHIRACH, vondt zich, eindelyk, gedrongen te erkennen, dat de *Werkbyen* het vermogen hebben om een gemeen Onderdaan ten Throon te heffen, wanneer het Gemeenebest eene *Koningin* behoeft; en dat, diensvolgens, elke Worm in den Korf in staat is, om, in zekere omstandigheden, de Moeder van een volgend Geslacht te worden: dat dezelve deeze gedaanteverwisseling tot *Koningin* deels verschuldigd is aan de uitsteekende grootte van het Celletje, en de byzondere plaatzing in 't zelve; doch voornaamlyk aan een zeker voedzel, naar dien toestand geschikt, en zorgvuldig toegediend door de *Werkbyen*, zo lang de staat van Worm duurt, waar door, en misschien door andere middelen, tot nog onbekend, de ontwikkeling en uitbreiding van het beginzel der Vrouwlyke deelen, vooraf bestaande, te wege gebragt wordt, en die verscheidenheden in grootte en gedaante voortkomen, die naderhand de Koningin, op

eene

eene zo zigtbaare wyze onderscheiden van de *Gemeene Werkbyen.*

Voorts blykt het ten klaarsten, uit de Proeven door den Heer SCHIRACH en my genomen, hoe het algemeen omhelsde gevoelen, dat de *Koninginne* eene byzondere soort van Eitjes legt, byzonder geschikt om andere Koninginnen voort te brengen, eene dwaaling is. De gelykvormigheid myner ontdekkingen met die van den *Hoogduitschen Natuurkenner*, in 't bewyzen van de Sexe der *Gemeene Byen*, streelt my niet weinig; hoe zeer wy ook van elkander verschillen, wat den dienst der *Mannetjes* of *Hommelbyen* betreft, die hy, gelyk wy voorheen zagen, voor geheel nutloos hieldt. Het smaakt my desgelyks niet weinig, dat onze Proeven, wegens het voortbrengen eener *Koninginne* uit een gemeen Eitje, zo wonder wel zamenstemmen.

Ten besluite zal ik nog aanwyzen, welk voordeel uit deeze waarneemingen te trekken zy, het voordeel naamlyk om Kunstzwermen of nieuwe Volkplantingen te maaken, of, met andere woorden, de middelen te verschaffen, om deeze nutte Insecten sterk te doen vermenigvuldigen: een stuk van eenig aanbelang voor dit Koningryk, [en ook voor ons Land,] als zynde dit het eenig middel om den jaarlykschen uitvoer van verbaazende sommen gelds, om Wasch te koopen, voor te komen: het niet onderhouden van een genoegzaam aantal Byen, om 't zelve te vergaderen, doet ons elk saisoen veel verliezen.

Het in 't werkstellen van deeze nieuwe kunst heeft, gelyk de Eerw. SCHIRACH ons berigt, zich verspreid door den *Opper Lausnitz*, den *Palts*, *Boheme*, *Beijeren*, *Silesie*, en zelfs in *Poolen*. In eenige deezer opgemelde Landschappen heeft de Regeering hier toe de hand gebooden, en daar aan bescherming verleend. Zelfs heeft de Keizerin van *Rusland* dit stuk van zo veel aanbelangs gerekend, dat ze iemand na *Klein Bautzen* gezonden heeft, om in de algemeene beginzelen, en de geringste byzonderheden, van deeze nieuwe Kunst onderweezen te worden.

ZAMENSPRAAK TUSSCHEN KAREL DEN EERSTEN EN OLIVIER CROMWEL.

(*Het Fransch gevolgd.*)

KAREL DE EERSTE.

Hoe! is 't Cromwel, myn vernielder, myn beul, die zich voor myn gezicht vertoont!

OLI-

OLIVIER CROMWEL.

Ja, hy is 't, beef niet; hier kan ik u geen het minfte kwaad doen.

KAREL.

Ach! ik zou, u ziende, van fchrik fterven, zo ik nog fterven kon.

CROMWEL.

Ik verdien ten volle uwen haat, 't is waar; maar het Heelal is my zyne verwondering, en geheel Engeland zyne erkentenis, fchuldig.

KAREL.

Zyne erkentenis, aan u, die een Koning deed fterven, om een Tyran aan 't zelve te geven!

CROMWEL.

Gy waart voor Engeland ook een Tyran, maar een zwakke, een onvoorzichtige en een bepaalde tyran. De fiere Engelschman verwaardigde zich niet uw jok te dragen; hy nam de boeijens, waarmede ik hem beladen had, in dank aan: wanneer hy dezelfde hand, die hem geketend had, het roer van ftaat verftandiglyk zach beftieren; de vyandelyke volken te onderbrengen, en hun den Scepter der Zee uit de handen wringen. — Groot-Brittannie is my de Opperheerfchappye fchuldig, die zy noch bezit.

KAREL.

Gy had, zonder twyffel, gaven, Barbaar; maar myn dood moet uwe gedachtenis voor eeuwig doen vervloeken.

CROMWEL.

't Is waar, dat ik veel heb vermogt: geboren onder de laagfte clasfe van uwe onderdanen, heb ik u overwonnen, u onttroond. Ik ben verder gegaan; ik heb u laten vonnisfen als de geringfte der burgers; en uw bloed heeft opentlyk onder de handen van een beul geftroomd. Ik heb één eenig voorbeeld gegeven in de dach-registers der waereld; en ik was waardig dat te geven. — Het Heelal is 'er over verwonderd geweest, en de Koningen der aarde hebben gezidderd op hunnen troon; maar, zo gy met onzydigheid myn gedrach kunt beoordeelen, zult gy zien, dat ik uw val moest bewerken. Uw Vaderland was overwonnen, maar niet verwoest. My te vergenoegen met u 'er uit te jagen, of u van uwe vryheid te beroven, zou niets gedaan geweest zyn. Ik had u, door een

heim-

heimlyken weg kunnen doen omkomen; verbergende, als eene zwakke vyand, de hand, die u zou geslagen hebben. Dat was 'er noch op; maar uw dood zou als dan zonder glorie voor my, en zonder vrucht voor de nakomelingschap, geweest zyn. Ik heb u willen straffen, maar niet vermoorden. Ik heb u tot een slachtoffer willen doen strekken, door de hand van dezelfde wetten, die gy geschonden had, en aan het hoofd van het zelfde Volk dat gy verdrukt had. Ik heb door uwe straf eene groote waarheid aan de Waereld willen leeren: namentlyk dat de Wetten *souveraine* meesteressen moeten zyn van Koningen en Volkeren. —— Uw dood, veel nuttiger voor uw Vaderland, dan uw gantsche leven voor 't zelve geweest is, heeft den allervaststen grond voor de vryheid gelegd. Uwe bloedige beeldtenis, onophoudelyk om Engelands troon warende, zal de Tyranny van denzelven verdryven; schreeuwende met een ysselyke en bulderende stemme, aan de Vorsten, die na u op denzelven zullen zitten: O! KONINGEN, WEEST RECHTVAARDIG, EN EERBIEDIGT HET RECHT DER MENSCHEN! Ik heb nooit kunnen vermoeden, dat ik den Hemel zou honen, met u ter dood over te geven; daar benevens was het de Natie zelve uw natuurlyke rechter in dit Eiland, die u ter straffe geleid heeft.

KAREL.

Zo dan, verfoeijelyke Vadermoorder, geeft gy voor, veel verdienste by uwe Natie te hebben, daar gy u bezoedelde met de ysselykste der misdryven; maar indien gy, door myn dood, de handen der Koningen hebt wederhouden, hebt ge die der Dwingelanden niet gestyfd?

CROMWEL.

Het kwaad is ligt, in vergelyking van het goed. Verbeeld u, dat 'er, tegen één Koning, honderd Tyrannen zyn: en stel u voor, dat te vreezen het lot van het menschelyk geslacht is; zy is 't die de tronen beter bewaart, dan de ontzachelykste legermachten; dit zo zynde, kan myn voorbeeld niet besmettelyk wezen. Ten andere; de menschen, die my gelyken, zyn een zeldzaam gewrocht van de natuur. Men zal 'er genoeg vinden, die de gaaf van een bekwaam Kapitein zullen vereenigen, met die van een diepdenkenden staatkundigen; maar die kracht, die verhevenheid van karakter, welke de menschen noch meerder dan de *genie* of het vernuft onderwerpt; wie zal deze gaven tot dienzelfden trap bezitten

ten als ik? Ik was noch niet meer dan Colonel in het Bataillon van Yorck; wy wierden in de eerste *attaque* te rug gedreven; en de Generaal, den moed verliezende, vluchtte met de Soldaten. Ik vlood hem na, en hem inhalende, zeide ik tot hem; *de vyanden zyn daar niet; ze zyn aan deze zyde.* Ik bracht hem weder terug in het gevecht, en onze overwinning was volkomen.

Ik nam, op eene andere keer, zitting in het Parlement. Ik ondervond enige tegenstribbelingen tegen myne ontwerpen; Ik wierd zeer driftig; *Ik zal u lieden, gelyk dit horologie, verbreeken,* zeide ik tegens de vergaderde Leden; en met een verbryzelde ik myn horologie tegens den grond. Het Parlement bewaarde eene zeer eerbiedige stilzwygendheid, en gehoorzaamde my zonder morren. —— Geloof my, de Natuur heeft my geschikt om de menschen te regeren; en, ons beiden in het zelfde tydperk doende geboren worden, heeft zy my de plaats op den Throon, en u die op het Schavot aangewezen.

KAREL.

Wel hoe! bloeddorstige! was het niet genoeg voor u, om zulke ongehoorde taal op de aarde te voeren? moest gy my hier noch als een slachtoffer van uw wraak komen mishandelen? moet gy nu nog de rust van myne Schim stooren?.... Maar, ik zie den Helschen geest, die ons nadert, hy zal my over uwe nieuwe verongelykingen wreeken.

MINOS

Ga, vertrek, ongelukkige Vorst, vertroost u zelven; Cromwel heeft zich ten uwen voordele gewroken. —— Duizendmaal veel ongelukkiger in het midden der grootheid, daar hy u uitgebonsd heeft, dan gy, dien hy in het graf heeft doen delen. —— Zyne verheffing is niet dan eene lange pyniging, eene lange straf geweest. —— Zyne verbeeldingskracht, altoos vervuld met harsenschimmen, deed hem moordenaars, zelfs in zyne allerwaardste vrienden, ontdekken. De vrees voor den dood heeft hem niet één eenig aangenaam ogenblik in zyn leven doen genieten. —— De ongelukkige heeft niet één enigen nacht de aangenaamheden van de rust genoten. Naauwlyks sloot de slaap zyne ogenleden of hy meende zyn wreker te gevoelen, die hem den degen in den boezem drukte, dat hem yling deedt ontwaken (*). —— Gevreesd by de

(*) Men weet dat Cromwel alle nachten van bed veranderde, uit de vreeze die hy voor moordenaaren had.

de gehele waereld op zyne beurt..... Hoe gelukkig zou hy, (dit leven eindelyk verlaten hebbende, voor welk tydpunt hy zo veel vrees had,) wezen, zo niet de dood voor hem geweest ware een overgang tot het lyden van nieuwe plagen.

Zo wierd eer Proserpyn, de ontstelde maagd, met kracht
Door Pluto weggevoerd in 's Afgronds naaren nacht;
Hy lachte bars, en, in zyn schik met dezen zegen,
Benydde hy Jupyn zyn' Blikfem, noch zyn regen.

G. H. K.

OP HET ONTYDIG AFSTERVEN VAN EEN MINNAAR.

O niets ontziende dood! verwoestende wreedaart! Mogen de zoetste genoegens, de onschuldigste vermaken voor uwe gestrenge vervolgingen niet veilig zyn?—Van het toppunt van geluk en vergenoeging ploft gy den mensch in den kuil van bitterheid.—O ongelukkige Vriendin! hoe smertelyk is uw verlies! Ach! ach! uw welbeminde hartenvriend is u ontrukt; de tederste banden zyn verbroken; die uwer liefde zyn schier in haren eersten bloey verscheurd. Helaas! een zo geweldige slag moest u dan geheel ter neder werpen, en uwe verslagen ziele in diepen druk en rouwe dompelen. Moest zig dan het al te wreede noodlot, niet te vreden, met u reeds zo lange gefolterd te hebben, voor 't laatst, nog eens, ten uwen onherstelbaren koste verzadigen? Moest de al vernielende kragt des doods u zo ontydig van elkander scheuren? Beklaaglyk lotgeval! Jammerlyk vooruitgezigt! Myn geest bezwykt op het aanschouwen van uw treurgelaat. Uw boezem is beklemd; uw hart door droefheid overstelpt; door benauwdheden geprangd; door tranen doorweekt. En geen wonder: alle uwe hoop is verydeld; uwe voornemens in duigen gesmeten; uw genoegen gestremd; *al uw geluk* verloren. — Myn ziele weent, in bittere droefheid, met u, over het verlies van hem, wiens vriendschap zy zo hoog waardeerde. En elk, wiens harte niet versteend

is,

is, voelt zig door uw ongeval getroffen. —— O ongelukkige liefde! Bron van elende! Vreugd van weinige ogenblikken, die de ſmarte des te gevoeliger maakt! Moest uw gevoelig hart, daarom, voor *waare liefde* vatbaar zyn, om dat de ſlag, die u gedreigd wierd, u des te zwaarder treffen zoude? Pynigend voorregt! Hoe veel wenſchelyker ware het, het verrukkelyke van eene hartelyke toegenegenheid nooit te hebben geſmaakt, of van derzelver gevoel te zyn beroofd geworden! —— Of zou men beſtaan te zeggen, dat uwe liefde by God, die de Heer van leven en dood is, zou afgekeurd geworden zyn? Misſchien, myne vriendin! bezwaart u die gedagte, dat het eene ſtraf des hemels zy, dat gy ..... Maar neen; uwe liefde was opregt, en had de deugd tot leidsvrouw; Ze was een voorbeeld der beste en wezentlyke vereischten van een gelukkigen egt; verre van verfoeyelyke inzigten van hoogmoed of eigenbaat; ze bevorderde de betragting uwer pligten, en konde het Opperwezen dus niet dan welgevallen. —— De algemeene goedkeuring wettigde uwe keuze en ſtrekte u tot een waarborg van het geluk, dat u te wagten ſtond. —— Doch waarom vergunde de Hemel u dan niet het zoet genot van dat geluk, dat gy zo wel verdiende? Vermetele gedagten! Zullen wy den hogen raad der Godheid doorgronden? *Wie heeft ooit den weg des Heeren gekend, en wie is zynen raadsman geweest.* Gewislyk myne Vriendin kleeft deeze onbezonne denkenswyze niet aan. Onſchuldige aandoeningen vervullen haar hart. Wel aan dan, dierbare Vriendin! beklaag u vry, betreur uw lot, dat u het Slagtoffer uwer liefde maakt. Uwe klagten zyn regtmatig. Uw leed is onuitſprekelyk. Maar, laten uwe tranen u niet zo verre vervoeren, dat ge u aan ondankbaarheid zoud ſchuldig maken. Laat de deugd u, gelyk by het leven van uwen braven vriend, ook na zyn dood beſtieren, om gelaten te zyn in de ſmarten, die u van boven worden toegezonden, en onderworpen aan den Goddelyken Wil. Aanhoor de alvermogende troostredenen van Godsdienst en verſtand, die anders zo veel vat op uw gemoed hebben. Hier zult gy uwen beknelden boezem kunnen ontlasten; hier zult gy verlichting vinden in uwe angstvallige ogenblikken. Vrede en kalmte zullen wederkeeren in uw ontrust gemoed. Uw hart, met die gevoelens bezield, heeft dan, voorzeker, al zyn geluk nog niet verloren. Hoe zwaar het ook gewond zy, het ziet altoos eene

vei-

veilige toevlugt voor zig open. —— Maak dan gebruik, waardige vriendin! van die edele grondbeginzelen van deugd en Godsvrugt, welke gy mogelyk aan de liefde te danken hebt. Erken, met waare dankbaarheid, de gunst, welke God u daar door beweezen heeft; voorwaar de grootste weldaad, die u immer kon gebeuren. Denk, dat het die zelfde God is, wiens slaande hand u thans bezoekt. Het moet uwe smart verminderen, dat het zyn wil, en niet die der menschen is, die uwe vereeniging onmogelyk maakt. Hef uwe ogen naar hem op, in het midden uwer droefgeestigheid. Stel u dikwils voor den geest, dat hy de liefde zelve is, en alleen weet, wat ons het beste zy. Vertrouw op hem, en laat zyn wil u dierbaar zyn. Wy, in alle onze vermogens engbeperkte Schepselen, zyn niet in staat om tot in het binnenste zyner heilige besluiten in te dringen; maar dit mogen wy, dit moeten wy geloven, dat zyn bestuur vol wysheid en ontferming is. Zie slechts neder op het einde, en ge zult bevinden, dat hy u goedertieren gebleven is, en zig, in alle uwe bekommeringen, uw waar geluk ten doel gesteld heeft. O grootheid van Ziele! Verhevene denkbeelden! die ons verre boven alle smarten verheffen! Welk eene onuitputlyke bron van vertroosting spruit 'er niet voort uit dit gezegend vertrouwen op de Godlyke voorzienigheid! O hoe gelukkig agt ik uwen zaligen Vriend, die zelfs, by leven en by sterven, u tot dit zoort van vertroostingen heeft aangemoedigd! Verdryf dan, beste Vriendin, verdryf uwe naargeestige gedagten; smoor uwe zwaarmoedige aandoeningen. Gy hebt 'er te meer reden toe; daar ge vertrouwen moogt, dat God uwen tederstbeminden uw oog alleen onttrokken heeft; om hem van des te zwaardere bitterheden te bevryden, en des te eerder in het bezit te stellen van die zalige stonden, welke alhier, in deeze valei van elende, niet te vinden zyn. —— Maar uwe droefheid overmeestert u. Het denkbeeld van den dood valt u bezwaarlyk te verduwen. Uwe gedagten zyn gestadig gevestigd op dien schrik der natuur, die u van het voorwerp uwer liefde zó wreedelyk heeft afgescheurd, en het streelend vooruitgezigt uwer gegronde verwagting heeft te leur gesteld. Dit maakt u troostloos. —— Dan, myne vriendin! hebt gy niet het beste doelwit, dat gy u, in uwe onderlinge verbintenis, kost voorstellen, bereikt? In het bestendig geluk van uwen beminden vriend stelde ge immers uw grootst genoegen. Wel, heeft hy u geen gegronde hoope nage-

laten; dat hy het voor eeuwig verworven heeft? Dat hy de tedere vriendschap, die hem aan u verbonden hield, verwisseld heeft, met het genot eener veel zaliger vreugde, die hem de vriendschap met den Heere Jesus te wege brengt? Wel, is dan hierin geen troost voor u te vinden? Is het gedenken aan zyn dood u zo verschrikkelyk? Zyne laatste ogenblikken waren ogenblikken van vrede en vreugde. O hoe leerzaam was zyn voorbeeld! Christelyke nayver bestuurt hier myne pen en doet my uitroepen: „ Hoe gelukkig en gerust is het afsterven van een waar Christen! „ Zyn dood is het begin des levens! Zyn sterfbed is, „ om my met YOUNG uittedrukken, een heiligdom voor „ zyne ziele! In het midden der doodsbenauwtheden, „ terwyl de natuur reeds ligt te sterven, blinken 'er op „ zyn aangezigt straalen van blydschap die de schaduwen „ des doods overtreffen"! Wel aan, myne Vriendin! breng u den dood van uwen minnaar, onder dit gezigtspunt, voor uwen geest. Geen denkbeeld zal u ooit aangenamer bezigheid of meerder troost verschaffen kunnen. O hoe gelukkig zou ik my zelven agten, wanneer ik my beroemen konde, u in deeze gemoedsgesteldheid gebragt of gesterkt te hebben! Myn ziele zou opspringen van vreugde, wanneer ik u, door uwe liefde, zag opgeleid, om, in het selfste uwer smarte, gestadig uit te galmen:

„ *Om* wel te sterven *wil ik leven.*
„ *Het is my wel, wat God my doet;*
„ *Hem waard te zyn, naar deugd te streven,*
„ *Zy hier de zorg van myn gemoed.*

De Zender van dit Stukje wordt verzogt, het in Zyn Ed. Brief vermelde vroegtydig in 't begin dezer Maand te zenden; zo wy 'er, naar Zyn Ed. begeerte, gebruik van zullen maaken in N°. 3, van ons Mengelwerk.

ZEDELYKE BEDENKINGEN.

Zyne bezittingen door verwaarloozing te verliezen is zeker misdadig: maar alle ongelukkigen zyn niet ongelukkig niet elendig geworden door hun eigen toedoen.

Dan

— Dan hy, die waarlyk gebrek lyd, 't zy met of buiten zyn schuld, moet geholpen worden.

Geef agt op uwe zaken, wie gy ook wezen meugt, door onagtzaamheid en verwaarloozing, kan een welgesteld man arm worden, alle zyne goederen verliezen en den onderstand van anderen noodig hebben. — De armoede brengt iemand in de uiterste veragting. —— En, hoe hard moet het vallen, zyn leven in de grootste veragting te moeten slyten, onder de overtuiging, dat men 'er zelf de oorzaak van is.

Nooit is ons geluk uitgebreider, dan als wy onzer geen wangedrag bewust zyn, en als wy weldadigheden geoefend hebben.

Zy lyden een ondragelyk hartzeer, die, in hoogheid verheven, eensklaps van den throon des geluks afgebonsd worden.

De Weldadigheid is eene schitterende Deugd, en doet hare beminnaars ver boven anderen uitblinken.

Hy, die een tederen, edelmoedigen en medelydenden inborst bezit, vliegt terstond toe, om den behoeftigen te ondersteunen, den elendigen uit zyne jammeren te verlossen, den hongerigen te spyzen, en den naakten te kleeden. O welke eene schoone, welke eene hemelsche Deugd!

Een goed gedrag verwerft ieders gunst, zelfs die der vyanden, en der ondeugenden: maar niemand verwerft meer gunst dan een medelydend mensch.

't Is opmerkelyk, dat het geluk den meesten tyd hem ontvlugt, die hetzelve het sterkste najaagt; en hem, die 'er weinig moeite om doet, van zelve in den mond loopt. — Het komt denkelyk daar van daan, dat het geluk niet gedwongen, maar geleid; niet te sterk opgezogt, maar by voorkomende gelegenheden aangegrepen moet worden.

Is 'er wel iets ongeschikter op de gehele wereld, dan een ondankbaar mensch? Is 'er wel iets hatelyker, dan de ondankbaarheid? — Is 'er wel iets lager dan deze Ondeugd?

Het gebeurt denzulken, die anderen wel doen, wel eens dat hun lagen gelegd worden; 't is om dat zy, even als de grooten, de aanzienelyken der aarde, boven anderen uitsteken. Zy schitteren te zeer, verwekken nyd en afgunst, en loopen gestadig gevaar, van aangevallen te worden.

Het zyn de grootste lafhartigen, die den dood te gemoet lopen, met de handen aan zichzelven te slaan; om dat ze vrezen, het gewigt hunner rampen niet te zullen kunnen dragen. C. V. D. G.

WAARNEEMINGEN
omtrent de
LUGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM,
in January 1778.
DOOR *ANTONIUS WILHELMUS SCHAAF*, Med. Doct.

D.	Barometer. 's.morg.	's midd.	's av.	Therm. mo.	mi.	av.	Winds Streek. 's morg.	's midd.	's av.	Weder. Gesteldh.
1	29. 7	29. 7½	29. 8	29	32	34	N O	N O	N O	Sneeuw.
2	— 10	— 10	— 11	32	35	34	N	N	N	Betr.Held.
3	30. 0	— 11½	— 10¼	30	31	30	O t Z	Z	Z	Helder.
4	29. 9½	— 9½	— 9½	28	30	31	Z t W	Z t W	Z t W	Sneeuw.
5	— 10½	— 10½	30. 0	28	29	31	O t Z	O t Z	O	Held.Betr.
6	30. 3	30. 2½	— 2½	31	38	32	N O	N O	N O	Betr.Held.
7	— —	— —	— —	31	36	33	—	—	—	— —
8	— 2¼	— 2¼	— 2¼	33	36	34	—	—	—	Mist.
9	— 3	— 3	— 2¾	34	35	33	O	O	O	Betr.
10	— 1½	— 0	29. 11½	31	36	34	N O	—	—	Mist.
11	29. 10	29. 9½	— 8½	31	35	32	—	N O	N O	Sneeuw.
12	— 7½	— 7	— 7	31	37	33	O Z	Z	Z W	—
13	— 7	— 6	— 4	26	29	29	Z O	Z O	Z O	Held.Betr.
14	— 1	28. 11	28. 9½	39	37	36	O	O t Z	Z	— Reg.
15	28. 10	— —	29. 0	38	40	40	Z	Z O	Z O	— —
16	29. 3	29. 4	— 4½	41	45	44	—	Z	Z	Betr. Held.
17	— 6	— 6½	— 6½	41	46	42	—	—	—	Mist. —
18	— 7	— 7	— 6	41	46	40	Z W	Z W	Z W	Held. Reg.
19	— 4½	— 4½	— 5½	43	47	42	Z	Z t W	Z t W	Mist —
20	— 6	— 6	— 4½	42	47	43	Z t W	Z W	Z W	Held. Wolk.
21	— 1	— 1	— 2	44	45	42	Z W	—	W	Storm Reg.
22	— 0½	28. 11½	— 0	40	46	42	—	—	—	Held.Reg.
23	— 3	29. 4½	— 4½	43	46	43	W t Z	W	Z W	— —
24	— 4	— —	— 5	42	45	41	Z W	N O	N O	Mist Held.
25	— 4	— 5	— 8½	44	38	36	N O	—	—	Reg. Sn.
26	30. 1	30. 2½	30. 3½	33	34	31	—	—	—	Held.
27	— 2	— 0	29. 11	24	30	28	Z O	Z O	Z O	—
28	29. 11½	29. 11	— 11¼	23	31	30	N O	W t Z	W t Z	Mist Held.
29	30. 0	30. 0	30. 1	34	38	37	Z W	Z W	Z W	—
30	— 1	— 1½	— 1¼	37	38	37	—	—	—	—
31	— 1¼	— 1	— 1	32	37	36	N O	N O	N O	—

Hoogste Barometer d. 30. 3½ }
Laagste Barometer d. 28. 9½ } middelb. d. 29. 6½.

Hoogste Thermometer gr. 46 }
Laagste Thermometer gr. 23 } middelb. gr. 36.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

VERHANDELING OVER DEN AANWAS DER KENNISSE VAN DE GEZALIGDEN HIER NAMAALS.

(*Vervolg van bladz.* 94.)

Vestigen wy, naar het onlangs voorgestelde oogmerk, onze aandagt op de groote Werken Gods, zo worden we natuurlyk in de eerste plaatze opgeleid, ter beschouwinge van het Hemelsche, en hier in verleent ons het voortreffelykste van het geschapene eene overruime stof van bespiegeling. Men verstaat my ongetwyfeld; en denkt terstond op het Ryk der volmaakte Geesten.

Zuivere Geesten! —— ô Verbazende Gewrogten! —— Wonderbarelyke Schepzels! —— Wie geeft 'er my eenig klaar denkbeeld van? —— Onstoffelyke Geesten! —— Engelen. —— Throongeesten! —— Dit is al, wat ik 'er van te weten kan komen. —— De groote Stigter van 't Heelal heeft goed gedagt om 'er ons niets meêr van te leren. —— Ook kunnen wy ons gene denkbeelden vormen van een onstoffelyk Wezen. —— Wy weten van ons eigen Redelyk deel, onze onstoflyke en onsterfelyke Ziel, zo verbazend weinig, dat wy schier zeggen kunnen 'er bykans niets van te weten. —— Hoe veel minder kennis moeten wy dan niet hebben van Wezens, tusschen welken en ons nog zulk een wyden afstand is! —— Midlerwyl doet 'er zich echter, in de ordening der volmaakte Geesten, eene Godlyke Wysheid op, die de menschelyke Wysheid oneindig te boven gaat; en waarin het menschelyk vernuft eene eeuwige bron van verwondering ontdekken kan. — De Godlyke Majesteit, Wysheid en Almagt straalt 'er allerzigtbaarst in door. — Hoe veel is hier te weten! Hoe zeer zullen de Gezaligden zich verwonderen, wanneer zy in deze duistere zaak een klaarder inzien krygen! Welk een verbazend aantal van wonderen zullen zy, in de beschouwing dezer voortreffelyke Schepzels, ontdek-

ken; omtrent derzelver bedieningen, de orde dezer Throongeesten, hun bestaan, en vele andere dingen, van welken wy in dit leven diep onkundig zyn! —— Hoe zal derzelver verbazend aantal hen verrukken! het zal denkelyk grooter, en veel ontzaglyker zyn, dan men 't gewoonelyk vermoed. —— Deze voortreffelyke Dienaars des Allerhoogsten zullen hunne denkbeelden aan de Gezaligden mededeelen, op eene verheven, en vòor ons nog onbegrypelyke wyze. —— Welke onze denkbeelden ver te bovengaande Wonderen zullen zy van den grooten, den oneindigen God ophalen. Ze behooren onder de eerste Schepzelen, door God voortgebragt; wat is 'er, zedert de Schepping der Wereld, niet al gebeurd? wat hebben zy, na de ontrolling zo veler Eeuwen, niet al wonderen van God aanschouwd? van hoe vele gebeurtenissen zyn ze getuigen geweest? — Hoe opgetogen zullen de Gezaligden staan, wanneer ze alle die Wonderen hooren? — Hoe veel zal hier mede te delen, hoe veel te vernemen vallen? —— Hoe zullen zy als in verrukking weggevoerd worden: wanneer zy het Hemelsch muzyk, de volmaakte Lofzangen dezer onstoflyke Wezens, hooren! Hoe opgetogen, hoe geheel vervoerd, zullen ze zyn, als zy het driemaal Heilig hooren uitgalmen! —— O! onze denkbeelden schieten thans oneindig ver te kort, om te kunnen begrypen, hoe het zich, in die Hemelsche gewesten, onder dat volmaakt gezelschap, zal toedragen! —— Als men hierop zyne aandagt vestigt, bemerkt men wel dra, dat zich hier te veel zal voordoen, om op éénmaal gekend, om op éénmaal doorgrond te kunnen worden. De Gezaligden kunnen gewis niet anders, dan by trappen, in deze groote verborgenheden voortgaan? —— Doch laat ons, van de volmaakte Geesten, daar wy zo weinig van weten, afziende, ons oog vestigen op de zigtbare dingen; de wonderen, daar in ten toon gespreid, kunnen ons genoeg bezig houden.

Het geen hier eerst onze aandagt vordert, is de Onmetelyke Ruimte, in welke God de Almagtige het Heelal geplaatst heeft. —— Eene Ruimte, waar in wy, dagelyks, voor onze oogen zo vele ontzaglyke Werelden met gemak zien omwentelen, en zich bewegen, zonder elkander te raken, in den loop te stuiten, of tegen elkander aan te bonzen; Werelden, van welken ver de meesten onzen aardbol oneindig in uitgestrektheid overtreffen. Maar welk een Werk, hoe groot, hoe ontzag-

lyk is dat gewrogt van den Almagtigen, het Geheelal! —— Wie kan zig eenig denkbeeld vormen van eene Ruimte, gefchikt om het Geheelal te omvatten? waar zyn de palen, de eindperken dier Ruimte, en, zeg my, wat is 'er buiten deze Ruimte? Wie zal my hier op een voldoenend antwoord geven? Te vergeefs zou men 'er antwoord op verwagten; te vergeefs zou men zich onderwinden dit duistere na te fpooren. —— Men verbeelde zich hier eene gezaligde Ziel, welke, geplaatst boven aan de ftarren, een inzien krygt in dit wetenswaardig onderwerp. — Welke ontdekkingen zal zulk eene Ziel, omtrent dit onderwerp alleen, te doen hebben, en hoe zal ze, langs dezen aangenamen weg, opgeleid worden tot den Formeerder, den grooten Werkmeester aller dingen! — ô Welk een fchat van diepe verwondering voor de Ziel! En hoe hooger hare verwondering ryze, hoe uitgebreider hare kennisfe noodwendig worden moet; dewyl de verwondering niet verwekt kan worden, dan na eene nieuwe ontdekking van iets, dat in de Ziel verwondering baart; en alle verwondering ophoud, zo dra men ophoud nieuwe ontdekkingen te doen; of zo dra onze kennis, dat het zelve is, nalaat toe te nemen; dat hier nimmermeer plaats zal kunnen hebben.

Hoe vele millioenen van voorwerpen doen zich toch in die onmeetbre Ruimte op! — Hier heeft God den Hemel uitgebreid; dat Azuurgewelf als een dunnen doek gefpannen; en alle de lichtende lichamen, die zich voor ons oog vertoonen, in hunnen juisten ftand geplaatst: ô almagtige Werking van den Oneindigen God. Dit is door zyne hand gevormd, en 't is wonderlyk in onze oogen! Daar 'er, vóór de Schepping, geen enkel Stofje was; daar 'er niets aanwezen had, dan de Almagtige alleen: — zie daar nu eene volle wereld! — ô Onbegrypelyk Wonder! te wonderbaar, om door beperkte Vernuften in eeuwigheid doorgrond te kunnen worden! — Wat is 'er buiten de Hemelen? waar zyn hunne eindperken? — Wie zal ze ons aanwyzen? Nochtans heeft de Oneindige dezelven binnen hunne juiste perken bepaald; Hem alleen is ook maar bekend, hoe ze gemaakt zyn. Zyne kennis doorgrond alle oorzaaken, om dat zy allen van Hem afhangen. Hy alleen bepaalt alle gewrogten, om dat 'er gene oorzaken buiten Hem zich roeren kunnen. — Hy weet dierhalven alles, om dat Hy alles voorzien heeft. —— Zyne Wetenfchap alleen kan niet in trappen vorde-

deren, om dat Hy dan zou ophouden Alwetend te zyn, en zulks tevens zyne Onafhanglykheid zou verwoesten. — Gods Kennis, Gods Alwetendheid is Hem eene volstrekt noodzaaklyke Eigenschap; en zo is 't met alle zyne Eigenschapen; om dat Gods Wezen, Gods Aanzyn in zichzelven volstrekt noodzaaklyk is. Ook kan 'er, buiten den Oneindigen God, nimmer eene Bestaanlykheid van zodanig eene natuur zyn, om dat 'er nimmer twee volstrekt noodzaaklyke Wezens zyn kunnen. Hoe moet de Ziel, bezeffende dat dit den eenigen waren God alleen eigen is, hier door in de verrukkendste verbaasdheid, in eene aangename onuitputtelyke verwondering wegge voerd worden! — Hier zekerlyk openen zich gedurig nieuwe bronnen van verwondering; en de kennis moet zich noodwendig meêr en meêr uitbreiden, gemerkt het onbegrypelyke dat zig hier gestadig opdoet. — De Ziel verwondert zich, reeds in dit leven, op eene aangename en zalige wyze, in de beschouwing der groote Werken Gods, over de Oneindige Magt van derzelver Formeerder. — Maar hoe heerlyk, hoe voortreffelyk, zal dit geschieden, dan, wanneer zy den Hemel zelven onder zich heeft; wanneer Zon, Maan en Starren zich beneden haar zullen omwentelen? — Zy zal dan ongetwyfeld een klaarder inzien krygen, in dit groote Wonder, dat Bouwstuk des Almagtigen, het Paleis van den grooten God. — Zal nu de gezaligde Ziel op éénmaal hier alles kunnen over en doorzien? Zal zy alle de wonderen, om zo te spreken, op een punt des tyds ontdekken; en alle die heerlykheid en luister van dit groot, dit pragtig Gebouw op éénmaal onder het oog krygen? Is dit niet veel eer een Werk, dat de Vermogens van een bepaald wezen, zo als de Ziel altyd blyven zal, verre overtreft?

En wat zal men denken van de beschouwing der ontzaglyke gevaarten die de groote Formeerder der Wereld, binnen de ruimte van den uitgespannen Hemel, geplaatst heeft? Hoe vele Werelden bewegen zich hier, die allen geregeld op hunne assen draien, en zich onbelemmerd vry en ruim bewegen? Op welke onmetelyke afstanden zyn deze Werelden van elkanderen geplaatst? afstanden, die ons verstand verbysteren! — Wie weet het getal dezer Werelden, waar van velen zo verbazend groot zyn, dat ze onzen aardbol onbedenkelyk veel te boven gaan, te bepalen? Onnadenkelyk groot is derzelver getal; die in den Melkweg alleen zyn

on-

ontelbaar (*)! — Hoe oneindig moet, wyders, niet het getal der verschillende voorwerpen wezen, welken op zo vele duizenden van Werelden geplaatst zyn! Wy weten te weinig van den aart en de natuur der Sterren, om 'er iets met zekerheid van te bepalen: — dan daar 'er verscheiden Sterren zyn, die met onzen aardkloot veel overeenkomst schynen te hebben, zo is het zeer waarschynelyk, dat 'er zoortgelyke Schepzelen, als wy zyn, op geplaatst zullen wezen. — En zekerlyk althans heeft men 'er niet aan te twyfelen, dat 'er zich millioenen van voorwerpen, millioenen van Wonderen zullen opdoen, waar van de gezaligde Zielen een veel klaarder inzien, eene juistere bevatting zullen verkrygen, dan de schranderften 'er ooit op Aarde van bekomen konden. Zo vele Werelden, zo onbedenkelyk wyd van elkander geplaatst: — zo vele voorwerpen, zo veele millioenen van Wonderen; — zo verbazend groot, dat de overdenking ons het hoofd als doet draien. —— Het Geheelal, dat ontzaglyk gevaarte, met al deszelfs volheid; dat groote Werk van den Oneindigen God, zo in een punt des tyds te doorzien, alle de onderscheiden werkingen, alle de verschillende oorzaken, gewrogten, einden en oogmerken in één oogenblik te kennen; zo eene oneindige diepte op eenmaal te doorgronden, is voorwaar het werk alleen van den Almogenden; maar geenzins van wezens als wy menschen zyn. — En wie, wie zal dan dat Wezen aller Wezens bevatten! dat Wezen, 't geen de oorzaak is van alle die gewrogten; gewrogten, waarvan wy nog maar slegts een klein gedeelte beschouwd hebben: dat egter, myns oordeels, genoegzaam is, om ons, op goeden grond, te doen besluiten, dat de kennis der Gezaligden na dit leven trapswyze zal moeten toenemen.

Komt dit egter zommigen nog niet voldoende voor, ze vestigen dan, benevens dit alles, met my het oog op de Verborgenheden, door de Openbaring verkondigd; die, hoewel reeds in zo verre geopenbaard, als ons menschen in dit leven ter zaligheid dienstig is, nochtans in vele opzigten Verborgenheden blyven, die wy op Aarde niet kunnen doorgronden; en zelfs voor de Gezaligden in den Hemel nog onleegbaare bronnen van wonderen zyn zul-

(*) Zie het geen ik nopens dit onderwerp bygebragt heb in de *Hedend. Vaderl. Letter-Oef. Mengelwerk*, IV. D. bl. 91, 92.

zullen. —— Men neeme, ten voorbeelde, de Leer der Drieëenheid, en die der Menschwordinge van Gods Zoon. —— Hoe men hier over ook denke, geen Sterveling, hoe vermeten, zal ooit wanen, dat hy deze Verborgenheden volkomen verstaat: ze zyn te diep voor onze bepaalde begrippen, te hoog voor ons beperkt Verstand, in dit tegenwoordig leven. En wat zullen wy denken van de gezaligden hier namaals? Zal de Eeuwigheid wel in staat zyn, om die verbazende, die groote wonderen te ontknoopen, en ze ons zo te doen doorzien, dat ze gene verborgenheden meer behelzen; maar zich, geheel en al opgeklaard, aan 't verstand der Volmaaktheden in de Heerlykheid vertoonen? Zal de Mensch, die, hoe volmaakt ook in den staat der Zaligheid, echter een Mensch, een wezen met bepaalde vermogens blyft, zal zul een Mensch die Verborgenheden ooit zo kunnen doorgronden, dat hy, schoon een eindig wezen, dezelven volkomen begrype! —— Is 't niet veeleer te geloven, dat wy, hoe meer wy in kennis toenemen, 'er des te meer nieuwe wonderen in ontdekken zullen? Wonderen van Almagt en Wysheid; wonderen van Liefde, Barmhartigheid, Ontferming en Genade; wonderen die ons Gods oneindige Volmaaktheden ten toon spreiden; wonderen, die de gezaligden in eene brandende Liefde tot God zullen doen ontvlammen; wonderen, die zy niet zullen kunnen uitspreken, terwyl zy hen gestadig in verrukking zullen vervoeren! — Wat zullen de gezaligden in 't beschouwen dier wonderen, in 't genieten van al dat heil, dat hierdoor voor hun te wege gebragt is, niet zien en ondervinden? Hoe zal alles strekken om hun de onveranderlyke liefde en trouw van God te ontvouwen? Hoe vele nieuwe bewyzen zullen zy 'er gestadig van ontwaar worden? — En hoe zal zich hun verstand in 't naspooren van dat alles verlustigen, om, ware het mogelyk, de diepte daarvan te doorgronden! —— Maar eene diepte, die noch Menschen noch Engelen in eeuwigheid doorgronden zullen: een diepte, waarin zich steeds nieuwe wonderen opdoen, die den gezaligden nieuwe Verborgenheden ontdekken! —— Of zouden de Gezaligden dit alles in een enkel oogenblik zo volkomen verstaan, dat 'er niet meer te ontdekken ware? Neen zeker! dit denkbeeld, dunkt my, doet de grootheid dezer Verborgenheden te kort: veeleer, mag men denken, is hier eene hoogte, eene

leng-

lengte, eene breedte, eene diepte, die zelfs het verstand der gezaligden te boven gaat; nadien 'er alle de schatten der Godlyke Wysheid in verborgen zyn. —— En wie, die dit bezeft, zal het ooit in twyfel kunnen trekken, of zy niet geduurig trapswyze in kennisse moeten vorderen? Wie, die dit nagaat, begrypt niet, dat zulks een allerzaligste staat is; daar de Algenoegzaame God onophoudlyk nieuwe bronnen van zyne Wysheid en Genade opent, voor hun, die gezaligd zyn geworden? — Zou het dan niet ten uiterste ongerymd wezen, zulk een staat onvolmaakt te noemen, alleen, om dat onze kennis, in deze groote, in deze verbazende, in deze oneindige Verborgenheden, in de eindelooze eeuwigheid trapswyze zal toenemen?

Voeg hier by, dat 'er, ongetwyfeld, buiten deze en andere Verborgenheden, welken de Openbaring ons aangeduid heeft, nog oneindig vele Verborgenheden zyn, waarvan de mensch in dit leven volmaakt onkundig is; die God den Stervelingen niet geopenbaard heeft, om dat ze in dit leven geheel en al onvatbaar zyn voor kundigheden van die natuur. Verborgenheden, die God bewaard heeft, voor een volmaakter staat; Verborgenheden, die zelfs dan nog groot voor ons zullen zyn, als ons verstand opgehelderd zal wezen. —— En zou zich dat alles terstond zo aan 't menschlyk begrip vertoonen, dat het Verstand 'er alles te gelyk van bevatten konde; dat het in een punt des tyds alles indiervoege doorzage, dat 'er in de eindelooze eeuwigheid niets meer van te ontdekken noch te leren ware! Is het niet ten uiterste onwaarschynlyk, dat een menschlyk begrip, 't geen altoos, in hoedanig eenen staat ook beschouwd, op een oneindigen afstand van den alwetenden God moet blyven, dat alles op éénmaal zou begrypen? —— Komt het niet veel aannemelyker voor, dat zich hier wonderen zullen openbaren, waarin de gezaligden diepten zullen vinden, die ondoorgrondelyk, hoogten die onbereikelyk, lengten die onafmetelyk, en breedten die onoverzienlyk zyn? Wonderen dierhalven, in welker beschouwing en overdenking de gezaligden zich eeuwig zullen verlustingen; terwyl ze dezelven trapswyze nader leren kennen, en gestadig nieuwe stoffe vinden, om zich te verwonderen over de Godlyke Volmaaktheden, die 'er zich in ontdekken. —— Hoe meer men al het tot dus ver aangevoerde oplettend overdenkt, hoe levendiger men gevoelt dat 'er zich voor de gezaligden, in de eindelooze eeuwigheid,

geſtadig nieuwe voorwerpen zullen opdoen, om hunne kennis te vermeerderen; en dat ze gevolglyk niet eensklaps alles zullen bevatten; maar trapswyze in kennis toenemen tot in eeuwigheid.

Hier mede zou ik deze Verhandeling, als myne beweerde ſtelling genoeg betoogd agtende, kunnen afbreken; dan laat ik 'er, ter nadere ophelderinge van het gehele Stuk, eindelyk nog byvoegen, dat men den Staat der Gezaligden, in de volmaaktſte heerlykheid na dit leven, nimmer moet aanmerken als een *Staat van Werkeloosheid.* Dit denkbeeld, ſchoon in het vorig beredeneerde opgeſloten en als ſtilzwygende vooronderſteld, is echter van dien aart, dat het nog wel eene nadere, eene byzondere overweging waardig zy.

Men zou ons waarlyk geen gunſtig denkbeeld van den Staat der hoogſte Volmaaktheid inboezemen, by aldien men ons leren wilde, dat dezelve beſtaan zal in *eene rustende Ledigheid*, in *eene altoosduurende Werkeloosheid.* —— Natuurlyk is de Mensch afkeerig van zodanig eenen Staat. —— Dezelve behelst niets Zaligs, niets dat den naam van eenig geluk mag dragen. —— De Ledigheid is zelfs een last voor den Werkeloosſten mensch: ze verveeld hem geweldig. Ieder mensch zal, gelyk de bevinding ten overvloede leert, ſchoon hy zich niet altoos tot het nuttige tot het heilzame bepale, (latende al veeltyds het beste varen, terwyl hy het ſlegtſte verkiest,) zich altoos eenige bezigheid opzoeken, om dat hy in den aart van werkeloosheid afkerig is: 't zy dat deze bezigheid iets heilzaams op het oog hebbe, of ſlegts in enkele beuzelingen beſta, om den zukkelenden tyd door te helpen. Maar wie is in dit leven, (en wat zou ons beletten dit denkbeeld van geluk tot het toekomende leven over te brengen?) gelukkiger dan hy, die zich zulke bezigheden weet te verſchaffen, waar door zyne kundigheden in nuttige zaken toenemen? —— Wy hebben geen wezenlyker geluk, dan als wy ondervinden iets van aanbelangs ontdekt te hebben —— wy gevoelen ons geluk nooit levendiger, dan wanneer wy in de kennis van wezenlyke zaken vorderen. —— Dit is waarlyk in dit leven eene Bronwel, waaruit een aangenaam genoegen voortvloeit; een genoegen, dat onze Ziel geheel vervult, daar alle andere vermaken, zamen genomen, niet by halen kunnen; daar alle Wereldſche geneuchten voor zwigten moeten. —— Hoe lastig, hoe

ver-

verdrietig zou ons leven worden als deze Bron gestopt wierd!

Het is zekerlyk zeer ver van daar, dat onvernuftige menschen, dat lieden, die zich in grove zinlyke vermaken verlustigen, de vergenoegdsten de gelukkigsten zouden zyn: het tegengestelde is ten vollen blykbaar, voor een ieder die ooit acht sloeg op hunne levenswyze. Veeleer is dit het deel van den verstandigen Man, die zyn grootst vermaak, en het wezenlykst deel van zyn geluk op Aarde, vind, in zyner Ziele eene verstandige nuttige bezigheid te bezorgen, en dezelve daar mede werkzaam te houden. —— Hy stelt alles, wat hem leerzaam toeschynt, aan zynen geest voor; overweegt het zelve; en zyn redelyk wezen word gelyk een Tafereel, waar op de dingen zich als afgeschilderd vertoonen; die hy verder van alle kanten beschouwt. Hy rust niet, voor dat hy, door de bovenschors gedrongen zynde, tot in het binnenste der zaken inziet. — Hy geeft acht op de werkingen der voorwerpen, die hem omringen, en spoort derzelver oorzaken op, zo na hem mogelyk is; hy ziet de gewrogten, en redeneert 'er uit tot de oorzaken, van welken zy oorspronkelyk zyn. — Kortom, hy wend en keert, beziet en doorziet de zaken zo lang, tot hy ze kent, in zo verre dezelven door zyn verstand begrepen en gekend kunnen worden. En daar uit ontstaat dan eene vergenoeging, die zyne gehele ziel vervuld, die zyn geluk uitbreid, en hem als een voorsmaak der volmaakte Gelukzaligheid schenkt. — Van die natuur is de neiging en de werkzaamheid van een man van verstand, van hem, die een goeden smaak heeft, en de waarde der zaken op derzelver rechten prys weet te stellen. — Zo gedragen zich de Verstandigen, die zich in dit leven willen gelukkig maken, en wapenen tegens de aanvallen van drukkende tegenspoeden; welken anders veelal de menschen geheel ter neder drukken, en verpletteren: zo bereiden zy zich, ten dezen aanzien, ter verkryginge van de eindelooze Gelukzaligheid hier namaals.

Zou nu dat geen, het welk men in dit leven, met recht, een wezentlyk geluk, eene Zaligheid, mag noemen, zou dat, in de Heerlykheid hier namaals, eene onvolmaaktheid worden? — Niets zou ik minder kunnen denken, niets kan ik bezwarelyker gelooven; gemerkt 'er niets meêr tegen de rede, en het denkbeeld, dat wy van 's menschen geluk hebben, stryden kan, dan te stellen,

dat iets, 't geen in den tyd een voornaam, een wezentlyk deel van ons geluk uitmaakt, dat zulks in den volmaakten Gelukstaat, 's menschen Zaligheid zou kunnen verminderen. Het is daarbenevens eene onweêrsprekelyke Waarheid, dat de Gezaligden gestadig werkzaam zyn zullen. 'Er zal immers een altoosduurende Lofzang in hunne kelen zyn, de verheffinge Gods zal hunne tongen eeuwig bezig houden; zy zullen Hem, die op den Throon zit, en 't Lam dat voor hun geslagt is, looven, danken, en verheerlyken, met altoosduurende Lofzangen. —— Dog wat zal hun hier toe bestendig meerder stoffe verlenen, en rustloos opgetogen houden, dan dat zy hunne kennis geduurig zullen zien vermeerderen, dan dat ze gestadig trapswyze voortgaan in het verkrygen van nieuwe kundigheden? —— Dit zekerlyk moet hen geheel vervullen met aandoeningen, die hen onophoudelyk Gods lof zullen doen verkondigen, Hem pryzen, Hem verheerlyken, en zynen Naam groot maken, in de eindlooze eeuwigheid, daar ze gestadig nieuwe wonderen ontdekken, die hen verrukken.

Tot dus ver heb ik, met de vereischte eerbied en nederigheid, getragt eenig licht over dit onderwerp te verspreiden. Niemand zal deze myne pogingen, zo ik hoope, wraken, noch dezelven aanzien als een bewys van verwaandheid, in iets te willen weten en bepalen, omtrent zaken, van welken wy op zo een wyden afstand zyn, en waarvan wy, uit dien hoofde, zo weinig weten, of bepalen kunnen. —— Wat tog, zou ik in zulk een geval wel mogen vragen, wat tog zou een mensch beletten, om met de gepaste eerbiedigheid zodanige stellingen voor te dragen, die met de Rede strooken, en geenzins met Gods woord stryden, schoon ze betrekking hebben tot duistere stukken, waarvan wy in dit leven weinig kunnen weten? — Indien alle Lieden naar billykheid oordeelden, zou ik my gaarne aan de algemene Regtbank onderwerpen; dan, daar men dit van ieder één niet verwagten kan, dunkt my het allerveiligst te zyn, my zelven weinig te bekreunen aan menschen, die een zieken geest hebben, en de regels van billykheid, in het beoordelen van den Naasten, dikwerf uit het oog verliezen. Myn grootste doelwit is my zelven en mynen medemensch, ter eere van den Allerhoogsten, te stigten. Indien ik alleenlyk dat doel getroffen mag hebben, dan acht ik myn arbeid rykelyk genoeg vergolden. En voor 't overige kan ik niet na-

lyken te betuigen, dat my de beweerde ſtelling, van den trapswyzen voortgang der Gezaligden in kennis, in eeuwigheid, zo bekorelyk voorkomt, dat ik, zo ik 'er al in mogte dwalen, myn ſtervelyk leven lang niet van te recht gebragt begeer te worden; daar my dit denkbeeld een ſtrelend vooruitzigt op het toekomende verleent, en een diepen indruk van 't oneindige van Gods Volmaaktheden, en 't onnaſporelyke zyner Werken, inboezemt.

ô God! ô gedugte God! hoe groot zyt gy! wie kan uwen Naam uitſpreken! wie kan aan u gedenken, zonder het diepſte ontzag? Hoe groot zyn uwe Werken! wie kan ze naſporen, zonder de verrukkendſte verwondering? Wie, wie zal u in eeuwigheid bevatten? U! den oneindigen, den volmaakten, den onbegrypelyken God! Wie zal uwe Werken in eeuwigheid doorgronden? Werken, die 't Verſtand van eindige wezens ver te boven gaan! Gene onzer denkbeelden zyn in ſtaat, 'er ſlegts de flauwſte ſchets van te geven; de eeuwigheid zelve zal niet genoegzaam zyn om onze kennis palen te zetten. Gy blyft voor deze en voor de toekomende Wereld ondoorgrondelyk! Uwe Werken zullen ons in eeuwigheid onuitputbre bronnen van nieuwe kundigheden blyven! Wy, in welken ſtaat ook beſchouwd, zullen altoos bepaalde wezens zyn, bepaald in vermogens, bepaald in verſtand, geſchikt om onze kundigheden ſteeds uit te breiden, en in eeuwigheid nieuwen te ontvangen: aangezien wy, hoe volmaakt ook na dit leven, nimmer den trap van Alwetendheid zullen bereiken. —— Dwalen wy, ô God! met zo te denken, dat onze kennis van U en uwe Werken, trapswyze, in eeuwigheid zal toenemen, wy vertrouwen, ô Goedertieren God! dat het vergevelyk zal zyn in uwe oogen; om dat het voortkomt, uit een ontzagbarend denkbeeld van uwe onuitſprekelyke Grootheid; die wy, door uwe genade in Jezus Christus onzen Heiland, eeuwig en altoos hoopen te eerbiedigen en te verheerlyken!

WAARNEEMING VAN VASTE LUCHT, GEBRUIKT TEGEN 'T KOUDE VUUR, EN EEN LONGE-TEERING.

(*Medic. Memoirs by* J. C. LETTSOM.)

P. B. zynde een Geneeskundige, werd in Maart 1774 aangetast van eene Koorts, en ontsteeking in de ingewanden, die in 't koud vuur eindigde; ten minsten de toevallen gaven deeze uitkomst te kennen, schoon hy na zyn dood niet geopend is: dog twee dagen voor zyn dood stilden de pynen, de buik werd aanmerkelyk gespannen en opgezwollen, met braaken; de ontlasting van water was weinig, daar by kwam slaapeloosheid; de polsslagen in een minuit waren 140; ook voegde zich hier nog by de hik, naa dat een ontlastend lavement toegediend was, en een drank met 6 dragm. *Castor* oly, 't welk weinig of geen uitwerking gedaan had, zo werd 't volgende, met toestemming van *Dr. Sims*, en andere Heeren van de Kunst voorgeschreven. ℞ *Infus. Cort. Peruv. unc. ij. Fiat haust. alternis horis repetend.* ℞ *Aq. Cinnam. ten. unc. j. Sal. absinth. scr. j. Fiat haust. sumend. quartis horis; postquam quam primum capiat succ. aurant. sevill. sesunciam, ut inde fermentatio in ventriculo excitetur.* Warme stoovingen werden geduurig op den buik gelegd; ook werdt den lyder dikwyls wyn gegeeven; en behalven de zoute dranken, werd een lavement van vaste lucht alle drie uuren toegediend: Selzer water, 't welk een groot deel van deeze lucht bevat, werdt by tusschenpoosen gebruikt: doch dit alles was van geen dienst; braaken en hik volgden hier op, en ten laatsten maakte de dood een einde van dit treurspel; schoon men met deeze hulpmiddelen aangehouden had van 't eerste vermoeden van een versterving af aan, en ten minsten vier- en twintig uuren voor dat 'er braaking ontstond. ——— Ik heb eenige weinige dergelyke gevallen waargenomen, en insgelyks in een rooden loop; schoon in deeze gevallen vaste lucht overvloedig gebruikt werdt, scheen het geen verlichting toe te brengen. —— Men is zonder twyfel veel verschuldigd aan *Dr. Priestley* en *Dr. Percival*, voor derzelver natuurkundige naspooringen, aangaande een onderwerp, 't welk zo veel nut in de geneeskunde belooft, schoon de verhaalen, door hen bygebragt, weinig pleiten in

in deszelfs voordeel: in 't koud vuur der ingewanden, 't welk meer een plaatfelyke ziekte is dan de roode loop, of een rotkoorts, zoude men zich vleijen met een goed gevolg, en ik heb 'er niet meer van ondervonden. —— Ik heb 'er insgelyks de proef mede genomen in een longteering, na 't openbreeken van de zweer (*vomica*) in een lyder die een genoegzaame maat kragten overhield; doch het deed duidelyk nadeel; de ontlasting uit de borst was niet verbeterd nog verminderd, ook was 'er geen een toeval door verzagt: in dit geval werd de waasfem van een opbruisfend vogt in de longen ingeademd. —— Zo men van befpiegelingen mag gebruik maaken, als proeven ontbreeken, is het natuurlyk te verwachten van de bekende eigenfchap van de vaste lucht tegen de verrotting: dat het zoude bevonden worden van groot voordeel te zyn in zekere rot-ziekten, fchoon niet in de teering, dewyl de longen zich geduurig in een gezonden ftaat ontdoen van eene menigte vaste lucht, en in ziekte zyn ze 'er waarfchynlyk overlaaden mede. —— De manier van vaste lucht te verzamelen, en van Pyrmont water te maaken, door *Dr. Priestley* medegedeeld, is zeer gemakkelyk en gemeen; doch deeze zyn op gelyke wyze befchreven door *Dr. Black*, Hoogleeraer in de Scheikunst te Edenburg, verfcheide jaaren geleeden. Deeze beroemde doch zedige Scheikundige is de uitvinder van verfcheide andere ontdekkingen geweest, waar van hy zich de eer nooit heeft aangemaatigd.

BERIGT EENER REIZE IN AFRICA VAN DE KAAP DE GOEDE HOOP, BENEVENS DE BESCHRYVING EENER NIEUWE SOORT VAN KOEKKOEK, IN AFRICA; DEN HONIG WYZER GEHEETEN. *In eenen Brieve van* Dr. ANDREAS SPARRMAN, *Lid vande Koninglyke Academie te Stokholm, aan* Dr. JOHN RHEINHOLD FORSTER. F. R. S.

(Uit *The Philofopical Tranfact.* Vol. LXVII. *For the Year*, 1777.)

„ Geen gering gedeelte onzer Leezeren heeft voldoe-
„ ning gevonden in de Dagverhaalen der Drie
„ Reizen, door Mr. FR. MASSON, in *Africa* gedaan (*).
„ De

(*) Zie *Hed. Vaderl. Letteroef. VI. D. 2de Stuk. bl.* 255. 274. & 323.

„ De innerlyke gesteltenis van dat Werelddeel is nog
„ weinig bekend, en alle berigten van geloofwaardige
„ Mannen, die, met een waarneemend oog, vreemde
„ Landen bezoeken, verdienen de aandagt der Weetgie-
„ rigen. 't Is, te deezer oorzaake, dat wy den vol-
„ genden Brief, den 19 Dec. MDCCLXXVI der *Ko-*
„ *ninglyke Societeit* te *Londen* voorgeleezen, mededeelen.
„ Wat de Reis zelve betreft, het Berigt daar van dient
„ meest om ons hoop te geeven, van naderhand des uit-
„ voeriger verslag en meer byzonderheden te ontvan-
„ gen, die wy onzen Leezeren toezeggen, zo ras ze
„ ons ter hand komen. De Beschryving van den *Ho-*
„ *nig-Wyzer* kan hier van tot een Proeve dienen".

Gottenburg, den 16. Sept.
MDCCLXXVI.

Myn Heer!

Naa eene afweezigheid van vyf jaaren uit myn Vaderland, in 't zelve wedergekeerd zynde, oordeel ik my verpligt u een kort verhaal te geeven van mynen Tocht in *Africa*, dien ik ondernam weinig tyds naa dat ik van U, aan de *Kaap de Goede Hoop*, afscheid genomen had. De Reis rondsom de Wereld, welker gevaaren en vermaaklykheden ik met u deelde, strekte alleen om myn lust tot het voortzetten myner Reizen, en het doen van nieuwe ontdekkingen, op te wekken.

Ik toog, met den aanvang van Augustus, des Jaars MDCCLXXV, uit de nabuurschap van de *Stad der Kaap* op reis, met geen ander gezelschap dan den Zoon van den *Hollandschen Luitenant* EMELMAN, die, in vroeger tyd, mynen geleerden Vriend Dr. THUMBERG, op een dergelyken Tocht vergezeld hadt, en eenige *Hottentotten*, die myne Ossen oppastten.

Het eerste ongeluk, dat my overkwam, was het verlies van den Thermometer, my door u gegeeven; deeze brak, eer ik de heete bronnen bereikt had. Dit strekte slegts (mag ik my dus uitdrukken,) tot een voorspook van grooter ongelegenheden. De droogte was, in dit Jaar, zo sterk, dat men, by menschen geheugenisse, in de Volkplanting, eene dergelyke niet ondervonden hadt; zy noodzaakte de Inwoonders hunne Landgoederen te verlaaten. Een groot gedeelte van hun Vee stierf door gebrek aan Gras en Water, en ik heb menigwerf den knagendsten dorst ge-

geleden, in de heete woestynen, die ik doortrok: dan ik was, op onze reize, te zeer gehard om te schroomen voor de moeilykheden van schaarschen leeftocht, voor de ongemakken der reizigeren, en den invloed der lugtstreeke. Het treffendst ongeluk, 't welk dit drooge en dorre jaar my veroorzaakte, was de vernieling dáár door in het Groeiend Ryk te wege gebragt.

Verre van zo gelukkig te weezen als Dr. THUMBERG, die met meer dan duizend soorten de *Flora Capensis* vermeerderd heeft, vond ik alles verschroeid; alleen ontdekte ik, in de digtst begroeide bosschen, eenige Planten, die het gansche jaar duuren, welke my nieuw voortkwamen, en die ik, op het naazien van het Kruidregister des gemelden Heers, geloof, dat hem ook onbekend waren. Van deeze zal ik u, zo ras ik tyd kan uitkoopen, om myne Verzameling eenigzins in orde te brengen, eenige staaltjes zenden.

Aan den anderen kant ben ik zeer gelukkig geweest ten opzigt van de Dieren, inzonderheid de Viervoetige. Ik zal niet spreeken van Leeuwen en andere Roofdieren, die ik menigmaal op vollen dag gezien, en wier brullen ik in den nagt gehoord heb, schoon ze nimmer ons Vee eenigen overlast aandeeden. Voornaamlyk heb ik jagt gemaakt op de *Antelopes*, en Dieren van deeze soort. De Heer EMELMAN en ik, met negen *Hottentotten*, en een wagen door verscheide Ossen getrokken, en eenige jagtpaarden, trokken gelukkig een woestyn door van vyftig mylen, waar in wy grooter jagt hielden, dan waar op eenig *Duitsch Vorst* kan roemen. Op deeze Reis drong ik dieper landwaard in dan iemand myner Voorgangeren; honderd mylen verder gaande dan de laatste *Christen* of *Hollandsche Wooning*, in het Gewest der *Geele*, (of gelyk ze doorgaans genaamd worden,) *Chineesche Hottentotten*.

De groote *Buffels*, die de Wildernissen van *Africa* bewoonen, schynen my toe, schoon ik 'er zeer veele gezien heb, niet te verschillen van den *Americaanschen Bison*. Ik heb desgelyks, in dat Werelddeel, eene soort van *Bontsem* gevonden, door LINNEUS *Viverra Putorius* geheeten, strydig met het denkbeeld van den Heer DE BUFFON, die deeze soort tot *America* schynt te bepaalen. Aan den Zeekant gelukte het my een leevende *Zeekoe* (*Manatee*) te vangen, ondanks de moeilykheid die het vangen van een zo verbaazend groot schepzel vergezelde. Ik zag

daar,

daar, desgelyks, eenige Eilanden, op welke men my verhaalde dat een *Engelsch Schip* vergaan was. Ik hield dezelve eerst voor de *Doddingtons Eilanden;* doch hadt naderhand reden om daar aan te twyfelen, dewyl men ſtelt dat deeze Eilanden op hooger graaden Zuiderbreedte liggen.

Ik heb gelegenheid gehad om veele keurige en gewigtige waarneemingen te doen op de onderſcheide Stammen van *Hottentotten*, hunne Huishouding, Jagtpartyen, en andere gewoonten. 't Is myn oogmerk een Verhaal hier van met zommige aanmerkingen over de Natuurlyke Historie van den Olyphant, den *Rhinoceros* en andere Dieren, voor de drukpersſe te vervaardigen. Ik bezit eene nauwkeurige Kaart van het gedeelte van *Africa* door my bezogt, behelzende alle de Bergen, en kleinſte Rivieren, tot de *Baay de la Goa;* deeze denk ik zal aan het Werk geene geringe waarde byzetten. Alleen ſmert het my, dat ik niet in ſtaat was de Voorwerpen der Natuurlyke Historie af te tekenen; honderd maalen wenschte ik uw Zoon, tot dat einde, by my te hebben.

Dewyl ik meer dan negen maanden op deeze Reis beſteed had, vond ik, by myne wederkomst aan de *Kaap*, dat myne Kennisſen alle hoop om my weder te zien hadden opgegeeven: vermids zy al dien tyd taal noch teken van my vernamen. Ondanks de veelvuldige gevaaren, aan welke ik my, op deezen Tocht, blootgeſteld gevonden had, was ik in zeer ſterke verzoeking om 'er nog één jaar te blyven, hoopende op een beter geluk in myne Plantkundige ontdekkingen. Het vooruitzigt, nogthans, om 't geen ik bekomen had te verzekeren, deedt my beſluiten van dat plan af te zien. In de daad, ik dagt, op dien tyd, weinig, dat myne Verzameling in *Zweeden* het grootſte gevaar liep. Eenige weinige dagen geleden is 'er een aanmerkelyk gedeelte van door brand beſchadigd; inzonderheid hebben 'er myne opgezette Vogels by moeten lyden: eenige nog onbeſchreevene zyn vernield.

Naardemaal ik my ten vollen verzekerd hou, dat elke nieuwe ontdekking in de Natuurlyke Historie u een zonderling genoegen verſchaft, neem ik deeze eerstkomende gelegenheid waar om blyk te geeven van myne bereidvaardigheid, om het myne tot vermeerdering van uw genoegen toe te brengen; en voeg by deezen Brief eene Beſchryving van een zeldzaamen Vogel, eene ſoort van *Koekkoek*, door my uit de vlammen gered. Alleen wil ik

u

C. Bogerts sculps.

u gebeden hebben dezelve aan te zien als een onderpand van gewigtiger mededeelingen, zo ras myne zaaken gehengen om myne papieren in orde te ſchikken. Indien gy, ondertusſchen, denkt dat de bygevoegde Beſchryving, en de nevensgaande Aftekening, de aandagt van de *Koninglyke Societeit* waardig zy, zult gy my grootlyks verpligten met de eere van ze aan dat geleerde Lichaam te vertoonen. Ik blyf, met alle hoogagting.

Beſchryving van den Honig-Wyzer, of Cuculus Indicator.

Deeze zonderlinge ſoort van *Koekkoek* wordt op een grooten afſtand van de *Kaap de Goede Hoop* gevonden, in de binnenſte deelen van *Africa*, en is geheel onbekend aan de lieden daar woonagtig. De eerſte plaats, waar ik van deezen Vogel hoorde was in een Bosch, *Groot Vaders Bosch* geheeten, gelegen in eene woestyn digt by eene Rivier door de Hottentotten *T'kaut'kai* genaamd. De *Hollanders* daar omſtreeks noemen deezen Vogel, den *Honig-wyzer*; van wegen de zonderlinge eigenſchap om den Wilden Honig aan de Reizigers te ontdekken. De Kleur heeft niets treffends of ſchoons, gelyk de nadere Beſchryving zal uitwyzen; in grootte moet hy onderdoen voor den *Europiſchen Koekkoek*; maar het Inſtinct, 't welk hem aandryft om zyn voedzel, op eene byzondere wyze, te zoeken, is in de daad verwonderenswaardig.

Niet alleen de *Hollanders* en de *Hottentotten*, maar ook eene ſoort van Viervoetig Dier, door de *Hollanders* een *Ratel* geheeten (*), worden dikwyls tot de nesten der Wilde Byen gebragt door deezen Vogel, die hun ten Gids ſtrekt om de nette plaats aan te wyzen. De Honig het meestgeliefde voedzel deezes Vogels zynde, zet eigen belang hem aan om mede te werken tot het berooven der Byen: dewyl 'er altoos iets voor hem overſchiet. 's Morgens en 's avonds gaan de *Honig-wyzers* eeten: en hun ſchel geroep, op een gierenden toon, *Cherr*, *Cherr*, is als dan het teken waar op de Honigzoekers zorgvuldig letten; van tyd tot tyd beantwoorden zy 't zelve met een

(*) Waarſchynlyk een nieuwe ſoort van *Das*.

een zagt gefluit; de Vogel, dit hoorende, vaart voort met roepen. Zo ras zy elkander zien, vliegt de Vogel allengskens na de plaats waar het Byennest is, steeds het geschreeuw *Cherr*, *Cherr* herhaalende. Indien het gebeurt dat hy de Honigzoekers verre vooruitgevloogen is, die, in het volgen, dikwyls verhinderd worden, door kreupelbosschen, rivieren, en andere beletzelen, keert de Vogel te rug, verdubbelt zyn geroep; hun, als 't ware, hunne traagheid verwytende. Eindelyk zien zy den Vogel, eenige weinige oogenblikken, boven zekere plaats zweeven, en dan stilletjes vertrekken na een digt by gelegen boschje of eene andere rustplaats. De Honigzoekers kunnen zich verzekerd houden, het Byenest op die eigenste plek te zullen vinden, 't zy in een boom, 't zy in de spleeten van een rots, 't zy, ('t geen dikwyls 't geval is) in den grond. Terwyl de Honigzoekers bezig zyn met de Honig weg te neemen, zit de Vogel nauwlettend te kyken hoe dit werk toe- en voortgaat; wagtende op een deel van den buit. De Honigzoekers missen nimmer een klein gedeelte voor hun Geleider over te laaten; doch draagen doorgaans zorge van niet meer te laaten liggen, dan om den honger te verzadigen. De begeerte des Vogels door deeze schaarsche bedeeling alleen sterker aangezet, en gansch niet voldaan zynde, is hy genoodzaakt een tweede verraad te pleegen, door een ander Byenest te ontdekken, in hoop van betere belooning te zullen ontvangen. Men heeft wyders opgemerkt, dat hoe nader de Vogel aan het Byenest kome, hoe hy zyn geschreeuw meer verdubbelt, en schynbaar onverduldiger wordt.

Menigmaalen heb ik gelegenheid gehad om deezen Vogel te zien, en getuigen te weezen van de verwoesting eeniger Byenesten, door middel zyner verraaderye. Slegts twee keeren mogt het my gebeuren een *Honig-wyzer* te schieten, 't welk myne *Hottentotten* met groote verontwaardiging zagen. Naar deeze twee (die beiden voor Wyfjes gehouden worden,) heb ik myne beschryving opgemaakt. De Inwoonders beschuldigen vry algemeen deezen Vogel, dat hy zomtyds de zodanigen, die zyne aanwyzing volgen, op plaatzen brengt waar zich Wilde Beesten of vergiftige Slangen onthouden: dit heb ik zelve nogthans noit gezien: dan ik wil gaarne gelooven, dat zulks toevallig kan gebeuren, wanneer schadelyke Dieren, digt by de plaats van een Byenest, hun verblyf hebben.

Terwyl ik my in de binnenste gedeelten van *Africa* ont-

onthield werd my een Nest vertoond, 't welk eenige Boeren my verzekerden, dat het 't Nest was van een' *Honig-wyzer*. Het was zamengesteld uit dunne vezeltjes van boombast, in de gedaante van een Vles: de hals, en opening, hing na beneden, en een boogswyze koord was, dwars voor de opening, aan wederzyden vast gemaakt, misschien voor den Vogel geschikt om op te rusten.

De Pooten en Klaauwen van den *Honig-wyzer* zyn zwart, de Hals en Borst vuil wit, met eenigen nauwlyks merkbaaren gloed op de Borst: de Buik wit; de Dyen zyn witagtig met eenige langwerpige zwarte vlekken; de Vleugels, die, digtgeslaagen, tot een vierde gedeelte van den Staart reiken, zyn boven op bruin met eenige geele vlekken; de Staart, kegelvormig van gedaante, bestaat uit bruine vederen met witte doormengeld, gestippeld met donkere vlekken; de Oogkringen zyn yzerkleurig. De langte van den punt des Beks tot het uiterste van den Staart, is omtrent zeven duimen; de langte van den Bek, van 't grondstuk tot den tip, die loodverwig is, en voorts geelagtig, haalt weinig meer dan een halven duim.

ELECTRISCHE PROEVEN, MET DE GLAZEN RUITEN VAN Dr. BEVIS.

Door H. B. S. M.

By gelegenheid, dat ik, in de *Vaderlandsche Letteroefeningen*, eene korte beschryving las van de nieuwuitgevondene *Electrophores Perpetuels*, beving my de lust zulks in 't klein te onderzoeken. Ten dien einde goot ik wat pik op een papier, ter dikte van een hand-palm; en plaatste dit, na dat het koud geworden, en een weinig met een leer-lapje gewreeven was, tusschen twee blikken plaatjes. Wanneer ik deeze beiden aangeraakt had, en het bovenste met eene zyden koord ophefte, bevond ik, dat het electriecq was; want het trok linne draaden aan. Ik nam vervolgens verscheide andere proeven, als, met het bovenste plaatje alleen aan te raaken; met het pik op de Tafel alleen te plaatsen; met eene venster-ruit te warmen en te wryven, vervolgens met eene diergelyke ruit, warm gemaakt zynde, met wasch te bestryken, en dan te wryven. Alle deeze proeven hadden dezelfde uitwerking; en de laatste manier toonde de meeste kragt te bezit-

ten; doch alles duurde niet zeer lang, of de kragt was weg, en zy moest op nieuw opgewekt worden.

Onder het doen deezer proeven, herinnerde ik my eenige, hier mede overeenkomende uitwerkzels, in de ruiten van Dr. BEVIS befpeurd te hebben. Deeze ruiten worden maar aan eene zyde bekleed, en de bekende eigenfchappen daar van zyn, dat zy, met de onbekleede zyde op elkanderen gelegd zynde, dezelfde uitwerking geeven, als eene enkele ruit. Wanneer nu de Lugt droog is, en de ruiten fterk geëlectrizeerd worden, kleeven zy zo fterk aan elkanderen, dat, wanneer men de bovenfte ruit opligt, de onderfte 'er aan blyft hangen; doch, worden zy ontlaaden, of word 'er gemeenfchap tusfchen de beide bekleedzelen gemaakt, dan laaten zy elkanderen los. ——— De overeenkomst, welke ik tusfchen deeze ruiten en de *Electrophore* befpeurde, beftond hierin. Wanneer ik ze electrizeerde, de bovenfte opligtede, om te zien, of de onderfte 'er aankleefde, maar zy niet fterk genoeg geëlectrizeerd waren, en ik vervolgens de ruit maar even aanraakte, befpeurde ik, dat de Electrometer daalde, zodanig dat dezelve geen blyk meer van Electriciteit vertoonde; maar, fcheidde ik de beide ruiten geheel van elkander, dan vertoonde dezelve zig electriecq: plaatfte ik de beide ruiten wederom op elkanderen, dan was de electriciteit verdweenen. Dit is het zelfde verfchynzel als de *Electrophore perpetuel* vertoont; want het metaalen plaatje geeft geen teken van electriciteit, als het op pik of de ruit ligt, maar alleen, na dat het aangeraakt is, en by de zyde koorden 'er van opgeligt wordt. Ik befloot hier op de eigenfchappen van deeze ruiten nader te onderzoeken.

Dezelve niet ten vollen geëlectrizeerd hebbende, bevond ik beftendig dezelfde uitwerkzels; vervolgens zeer fpoedig met den duim het bekleedfel van de bovenfte ruit aanraakende, trok ik 'er eene vonk uit: dezelve wederom op de onderfte ruit plaatzende, en weder opligtende, konde ik 'er geene vonk meer uittrekken; ten zy ik het bovenfte bekleedzel eerst aanraakte, terwyl deeze beide ruiten op elkanderen waren. Ik herhaalde dit ontelbaare reizen, altoos met denzelfden uitflag; doch, dewyl ik de ruiten gewarmd had, om zo veel te beter uitwerking te hebben, bemerkte ik echter, dat, naar maate de warmte verminderde, het uitwerkzel ook flaauwer was; zo dat men, na verloop van een uur, geene uitwer-

king

king meer aan de ruiten konde bespeuren; ten zy dezelve wederom gewarmd en geëlectrizeerd wierden. Het weder was by het doen deezer proeven niet zeer gunstig: anderzins zou de kragt, denk ik, langer in de ruiten hebben blyven huisvesten.

Uit deeze proeven blykt dan ten allerduidelykste, de overeenkomst, welke de *Bevisiaansche* ruiten met de *Electrophore perpetuel* hebben. De rede van deeze verschynzels laat ik aan de Geleerden over. De volgende proeven, vertrouw ik, zullen hunne aandagt niet minder waardig zyn.

By een zeer gunstig lugtgestel, de ruiten ten sterkste geëlectrizeerd hebbende, zo dat zy aan elkanderen kleefden, ontlaadde ik dezelven, met gemeenschap tusschen de bekleedzelen van beide de ruiten te maaken, en zy hechteden niet meer aan elkanderen; doch, het bovenste bekleedzel aanraakende, of ten tweedenmaale gemeenschap tusschen de beide bekleedzelen maakende, kleefden zy wederom zo aan elkanderen vast, dat, door de bovenste op te ligten, de onderste mede opgeligt wierd: maar, ten tweedenmaale, van den anderen verwyderd wordende, wilde de aanhechting niet meer gelukken.

Na het doen van deeze proeven dagt ik te moeten onderzoeken, wat ik verder met de twee ruiten zoude kunnen doen. Ten dien einde warmde ik twee ruiten, bekleedde dezelven aan de eene zyde, en besmeerde de onbekleede zyde met een stuk wasch. Na de ruiten gewarmd te hebben, wreef ik ze met een zyden lap; maar, wat was ik verwonderd, dat zy dezelfde uitwerking niet alleen hadden van de geëlectrizeerde ruiten, maar dat zy ook volmaakt beantwoordden aan alle de proeven, welken met de *Electrophore perpetuel* genomen worden, ja nog meerdere!

De glazen, welken ik gebruik, zyn 10 duimen vierkant, ik bekleed ze met een rond stuk plaat-zilver, of verzilverd papier, van 10 duimen middellyn. Dit doe ik om zo veel te meer oppervlakte te hebben; dewyl de ondervinding leert, dat de oppervlakte veel meer dan de inhoud de kragt der vonken vermeerdert. De vonken ontlasten zig, door de scherpe kanten van het metaal, op eenen veel verderen afstand; en de hoeken der ruiten zyn verder van het bekleedzel af; 't welk een noodzakelyk vereischte is; dewyl anderzints, als de electriciteit zeer sterk is, de vonken ontsnappen, voor dat men 'er om denkt. Of men eene, of beide de ruiten met wasch besmeert, is on-

verfchillig: ik doe het maar aan eene; en dat is, in eenig opzigt, beter; om dat men dan de uitwerking zeekerder heeft; voor al, als men, terftond na de wryving met wasch, proeven wil doen. Want, door de beide ruiten met het ftuk wasch te wryven, worden zy eenigzints electriecq, het welk volftrekt fchadelyk is. Een der ruiten moet maar geëlectrizeerd worden: want wordt de Electriciteit in beiden opgewekt, dan kan men geene de minfte uitwerking verkrygen. Men moet ook zorg draagen dat het wasch 'er niet te dik op gefmeerd worde; want dan zullen de uitwerkzels in lang na zo goed niet zyn. Door het geduurig warmen heb ik het ongeluk gehad een myner ruiten te fcheuren, welke fcheur vervolgens zo vergroot is, dat de beide ftukken, enkel door het bekleedzel, aan elkanderen gehouden worden; zonder dat dit echter de proeven het allerminfte hindert (*a*). In tegendeel geeft dit my het voordeel dat ik altoos maar eene en dezelfde ruit tot de wryving kan gebruiken. Wanneer ik proeven wil doen, plaats ik de beide ruiten op eene ftoof, die zo veel warmte heeft als het glas kan verdraagen; en daarom verwisfel ik de ruiten geduurig, dan de eene dan de andere boven, tot dat zy eene genoegzaame warmte hebben. Vervolgens wryf ik de eene met een zyden lap, zo fterk drukkende als het glas het verdraagen kan. Tachtig à 100 maalen op en neer te wryven, geeft haar eene fterke kragt: dikwils heb ik met 10 maalen op en neder te wryven, overvloedige electriciteit verwekt. Vervolgens plaats ik de beide ruiten op elkanderen; en ik maak gemeenfchap tusfchen de beide bekleedzelen. Als ik dit doe, door eerst de onderfte en de bovenfte ruit aan te raaken, gevoel ik meest altoos eene kleine fchok; geëvenredigd aan de kragt welke in de ruiten huisvest. Dan ligt ik de bovenfte ruit, by twee over elkander ftaande hoeken, met de duimen op, ter hoogte van 7 à 8 duimen; terwyl ik met één der vingeren, omtrent het midden van de ruit, alwaar het bekleedzel tot by den rand van 't glas is, eene vonk trek. Deeze vonk dus uit den rand getrokken, is altyd fterker, dan wanneer men dezelve boven uit het midden van 't bekleedzel trekt. Men kan dit zo dikmaal herhaalen als men wil, zon-

(*a*) Myne beide ruiten zyn thans meer dan van één ftuk: echter gelukken alle de proeven volmaakt wel.

zonder dat men vermindering van kragt kan bemerken; mits men zorg draage, dat de ruiten eene gelyke warmte behouden; en dit kan gemaklyk geschieden, door de ruiten op eene stoof te plaatsen, en ze geduurig dan de eene dan de andere boven te leggen, terwyl men ondertusschen kan voortvaaren proeven te doen; want, dit is één van de groote voordeelen, welken deeze ruiten boven de *Electrophore* hebben, dat, als men eene ruit gewreeven heeft, de beide ruiten gelyke uitwerking hebben.

Zo lang de ruiten dus eene evenredige warmte kunnen behouden, heb ik nooit bemerkt, dat de kragt verminderde. Maar, of schoon de gesteldheid der lugt weinig invloed op de kragt der vonken hebbe, dewyl die altyd vry gelyk, en veel sterker zyn, dan ik uit myn klein werktuig heb kunnen trekken; zo dat egter haare gesteldheid zeer veel doet, tot het behouden van de kragt der ruiten; want, by dampig weder is, na verloop van één uur, als de ruiten koud zyn, de kragt weg; daar, by eene drooge lugt, de kragt, na verloop van 15 à 16 uuren, en als de ruiten maar op nieuw gewarmd worden, even sterk is.

Ik heb meest alle de proeven, welken de Abt JACQUET met de *Electrophore perpetuel* gedaan heeft, met myne ruiten herhaald; en ik ben verzekerd dat de overige 'er ook mede gedaan kunnen worden. Men kan met deeze ruiten verscheiden fraaije proeven doen. Een stukje goudblad op dezelven leggende, kan men het, naar welgevallen, doen ryzen en daalen. Eenige kleine en zeer fyne veertjes, of andere ligte lichaamen, verspreiden zich, by het opligten van de bovenste ruit, met eene verbaazende vlugheid over het geheel vertrek. Wanneer de ruiten sterk geëlectrizeerd zyn, ontlast het Vuur zig aan alle kanten, 't welk niet alleen eene fraaije vertooning maakt, maar ook zeer natuurlyk het flikkeren van den Blixem in de Wolken nabootst. Kortom, dewyl men met deeze ruiten proeven doen kan, die met de *Electrophore perpetuel* niet kunnen gedaan worden, hebben zy nog het voordeel, dat het aantal der toestellen, tot het doen van alle electricaale proeven, welken al vry veel zyn, hier door niet vermeerderd wordt.

By nader onderzoek heb ik bevonden, dat de even sterke kragt der beide ruiten ieder van eenen byzonderen aart is: naamlyk: de gewreeven ruit *positief* en de andere *negatief*. Ik ontdekte dit, wanneer ik een klein fles-

je zou laaden; en geen genoegzaame vonken uit de bovenste ruit krygende, keerde ik het vlesje het onderste boven; doch hoe meer vonken ik 'er aan bragt, des te meer verminderde de electriciteit in 't Vlesje. Vervolgens bevond ik, dat ik, met zo veel vonken als ik het Vlesje laadde, ook met byna een diergelyk getal het zelve ontlaadde; maakende het geen onderscheid, of ik het Vlesje eerst *negatief* of *positief* laadde.

Nog heeft de ondervinding my geleerd, dat men de kragt der Vonken merkelyk kan vergrooten; als men de vonken uit de bovenste ruit trekt, met eene metaalen ketting, die gemeenschap heeft met het bekleedzel van de onderste ruit.

LEEVENSBERIGT VAN DEN GROOTEN NATUURKENNER CAREL LINNÆUS, *Koninglyk Lyfarts, Professor te Upsal, Ridder der Noordstar-Orde, Lid van meest alle vermaarde Academien, en Societeiten der Weetenschappen in Europa.*

Uit het Latyn van den Hooggeleerden Heere DAVID DE GORTER Jz. *M. Doctor en Professor, Lyfmedicus van haare Ruskeizerlyke Majesteit* enz. enz.

CAREL LINNÆUS werd, den vier-en twintigsten van Bloeimaand, des Jaars MDCCVII, in het Zweedsch Landschap *Smaland*, in het Kerspel *Stenbrohult*, gebooren (*a*). Zyn Vader, NILS LINNÆUS (*b*), is te dier plaatze veertig jaaren Leeraar der Kerke geweest, en, den twaalfden van Bloeimaand in 't Jaar MDCCXLVIII, vier-en zeventig Jaaren bereikt hebbende, overleden. Zyn Zoon, SAMUEL LINNÆUS, Broeder van CAREL, bekleedt die Standplaats.

De Bynaam LINNÆUS stamt, gelyk hy zelve vermeldt (*c*), af, van een *Zweedsch woord*, *Linn*, by ons *Linde*, in 't Latyn *Tilia*. In zyne vroegste jeugd reeds vertoonde zich zyne zugt tot het naspeuren der Planten, die

(*a*) LINN. *Reisen durch Schweden*. Lips. 1756. 8vo. 1. Theil. p. 71.

(*b*) NICOLAUS was den 1. July 1674 gebooren.

(*c*) *Flor. Suec.* 471.

die hy, als 't ware, van zynen Vader hadt overgeërft: deeze was een groot Liefhebber van zeldzaame Planten, en bezat een tuin, voorzien met alle in *Zweeden* eenigzins ongemeene Gewasfen; waar in onze LINNÆUS, nog een Jongeling, zich oefende, en de omliggende plaatzen met onvermoeiden yver doorzwierf, om kennis te krygen aan de Planten, hem daar voorkomende (*d*). Niet alleen trokken de Planten zyne opmerking; maar hy fchiep tevens groot vermaak in de Infecten. Met deeze oefeningen fleet hy zyne Jeugd (*e*).

Op dat hy, in 't vervolg, iets by de hand zou hebben, om, anderen dienst doende, zichzelven het noodige te verzorgen, bepaalde hy zich tot de Geneeskunde. Door zynen Vader, in de eerfte beginzelen der voorbereidende weetenfchappen, onderweezen, en gelukkig onderlegd, ging hy, uit eigen beweeging de Geneeskunde verkoozen hebbende, in den Jaare MDCCXXVII, na de Hoogefchool te *Lunden*: waar hy boven al den beroemden Hoogleeraar en Lyfarts, K. STOBBÆUS, in de Natuurkunde hoorde (*f*).

Doch, in 't volgende Jaar MDCCXXVIII, de Hoogefchool van *Lunden* verlaaten hebbende, vertrok hy na die van *Upfal*, om zich voornaamlyk op de Geneeskunde toe te leggen; hier hieldt hy, met yver, de Lesfen van den uitmuntenden LAURENTIUS ROBERG, en verzuimde intusfchen de Plant- en Vogelkundige onderwyzingen niet van OLAUS RUDBECK *den Zoon*; noch ook de Natuur- en Starrekundige van ANDREAS CELSIUS. Zyne fnipper uuren befteedde hy in Dieren, en bovenal Infecten, op te fpeuren en te befchryven (*g*). Hier verkeerde hy gemeenzaam met PETRUS ARTEDI; zich aldaar desgelyks, in de Geneeskunde oefenende, en een zeer groot Liefhebber der Natuurlyke Historie; naa zynen dood beroemd geworden door zyn Werk over de *Visfchen*, door LINNÆUS, in den Jaare MDCCXXXVIII, in 't licht gegeeven. Deeze Medeleerlingen deelden elkander dagelyks hunne waarneemingen mede: Nayver en Eerzugt fpoorden beider vlyt

(*d*) LINN. *Reifen.* als bov. *Orat. de Telluris habitabilis incremento.* p. 55. *Epist. erudit ad Haller.* Vol. II. p. 391.
(*e*) *Elenchus animalium Sueciæ.* Lugd. 1743.
(*f*) *Flor. Lapp. Præf.* p. 3.
(*g*) *Elench.* als bov.

vlyt aan; nogthans hadden zy elk hunne byzonder meestgeliefde Studien. ARTEDI bevlytigde zich bovenal op de Stookkunde, de Visſchen, en de Tweeſlachtige Dieren; LINNÆUS op de Vogel-Inſecten-, en inzonderheid de Plantkunde (*h*).

Twee jaaren in deezer voege te *Upſal* geſleeten hebbende, hadt hy zo veele blyken van zyne bekwaamheid gegeeven, dat hy, in het Jaar MDCCXXX, nog Student in de Geneeskunde, verkoozen wierd om de Plantkundige Lesſen voor RUDBECK te houden: zo dat hem, van zynen beroemden Hoogleeraar zelve, werd toevertrouwd, in den Tuin der Hoogeſchoole, openlyk, de Plantkunde te leeraaren (*i*). Nog grooter eer viel hem ten deele, in den Jaare MDCCXXXII. De Koninglyke Maatſchappy der Weetenſchappen te *Upſal* oordeelde hem boven anderen waardig en bekwaam, om hem, op haare kosten, na 't verafgelegen *Lapland* te laaten reizen, daar op te ſpeuren en te beſchryven, wat de goede Natuur, in de afgelegenſte Noordſche Gewesten, voortbragt (*k*). Gereed om derwaards heen te trekken, en bewust hoe veele gevaaren hy, op die Reis, zou loopen, maakte hy ARTEDI, by Uiterſten wille, Erfgenaam van alle zyne Handſchriften en Verzamelingen, de Natuurlyke Historie betreffende, indien hy mogt overlyden. ARTEDI beloofde van zynen kant, dat hy, zo dit gebeurde, het deswaardige in het licht zou geeven (*l*). Hy ving deeze Reis aan, en volvoerde dezelve in den tyd van een halfjaar: in 't welk hy de bosſchen van *Upland*, de wouden van *Geſtricia*, de heuvels van *Helſingen*, de bosſchen van *Medelpadia*, de bergen van *Angermanland*, de wouden van *Westrobothnie*, de wildernisſen van *Lapmark*, de toppen der *Alpen*, de ſtranden van *Finmak*, de meiren van *Ostrobothnie*, de heiden van *Finland*, en de eilanden van *Aland*, doorkruiste, en dus de geheele *Bothniſche Golf* omtrok (*m*) en alles, wat hy in elk Ryk der Natuure kon waarneemen, getrouw aantekende. Uit deeze aantekeningen heeft hy alles,

(*h*) ARTEDI *Ichtyol. in Vita Auctoris.*
(*i*) *Epist. ad Hall.* Vol. I. p. 414.
(*k*) A. BOBERG, *Progr. ad Orat. Linn. de necesſitate peregrinationum.* p. 32.
(*l*) ARTEDI *Ichtyol.* als bov.
(*m*) *Flor. Lapp.* p. 6.

les, wat tot de Planten behoort, in zyne *Flora Lapponica* geplaatst en gemeen gemaakt. Niet weinig Grooten worden 'er in *Zweeden* gevonden, die de Leden der *Upsalsche Hoogeschoole* met jaargelden vereeren, ten einde de Studenten, die schaars van middelen voorzien zyn, doch in oordeel en kunde uitmunten, door dezelve ondersteund, op de gronden, daar gelegd, voort werken, en hunne Letter-oefeningen voltooijen. Dus heeft onze LINNÆUS ook den naam van *Stipendiarius Wredianus* gedraagen (*n*).

Van zyne *Laplandsche Reize* wedergekeerd, heeft hy te *Upsal* in de Scheid- en Plantkunde één jaar lang onderweezen.

In den Jaare MDCCXXXIII aanvaardde hy eene Reis na verscheide Mynwerken van *Zweeden*, om zich, in de Mynwerkkunde, meer en meer bekwaam te maaken. In 't volgend Jaar MDCCXXXIV doortrok hy, op kosten, van den Edelen Bevelhebber van *Dalekarlie*, den Baron NICOLAUS REUTERHOLM, *Dalekarlie*, vergezeld van zeven anderen, wier hoofd hy was, om de Natuurlyke Historie van dit Westlyk *Zweedsch-Landschap*, en een gedeelte van *Noorwegen*, op te maaken en te vermeerderen (*o*). Van deeze Reis te ruggekeerd, onthieldt hy zich in de Hoofdstad diens Landschaps *Fahlun*; eene maand, gaf 'er les in de Mynwerkkunde, en oefende de Geneeskunst, zeer van allen bemind. Aldaar was een Arts, teffens Raadsheer der Stad, DANIEL MORÆUS, een Man, die niet alleen onder de *Zweedsche Geneesheeren* van zynen tyd, maar ook in Geleerdheid, boven alle uitmuntte; hy werd in dit arm gewest onder de rykften geteld. Deeze vondt grooten smaak in onzen LINNÆUS, noodigde hem dikwyls ten zynen huize; hy hadt twee Dogters, welker oudste, SARA ELIZABETH, schoon was. Een Vry-Baron hadt haar vergeefsch gevryd: als LINNÆUS haar zag, stondt hy versteld, en werd op haar verliefd: zy, in 't einde bekoord door zyne braave zeden, overwonnen door liefkoozingen en beloften, beminde hem weder, en gaf het jawoord. De arme LINNÆUS schaamde zich in 't eerst het haaren Vader te openbaaren: in 't einde ontdekte hy, egter, zyne liefde; de Vader hing in twyfel. Maar, LINNÆUS wel geneegen, schoon niet in zyn schik over den staat waarin deeze zich bevondt, zei-

(*n*) Vide *Titulum Dissertationis Inaugur.*

(*o*) *Flor. Lapp. Præf.* p. 6. *Bibl. Bot.* p. 144. ARTEDI *Ichtyol. in Vita Auctoris.*

zeide hy, eindelyk, myne Dogter zal drie jaaren ongetrouwd blyven, dan eerst zal ik het u zeggen (*p*).

De zaaken op dien voet ſtaande, brandde LINNÆUS, die, met zo veel vrugts, de gemelde Reizen, door zyn Vaderland, gedaan hadt, van verlangen, om ook vreemde Gewesten te bezoeken: om dus, met nieuwe ſchatten, zyne reeds verkreegen kundigheden, in de Natuurlyke Historie, te vermeerderen. Tot het volvoeren van dit oogmerk was hy op de beste wyze toegerust; dewyl hy niet alleen de *Griekſche* en de *Latynſche Taalen* verſtondt, maar ook de leevende Taalen, thans, by de onderſcheide Volken in *Europa*, in gebruik.

In 't Jaar MDCCXXXV verliet hy zyn Vaderland, ſlegts voorzien van zes- en dertig Dukaaten, en, wanneer hy een groot gedeelte van *Noorwegen*, *Deenemarken* en *Duitschland* reizende bezien hadt, ſloeg hy den weg op na de *Nederlanden*, reeds zints lang het voorwerp zyner wenſchen (*q*), en kwam, den vyftienden van Wiedemaand, vergezeld van zynen Landsgenoot, den Heer FAHLSTED, Student in de Geneeskunde te *Harderwyk*, om de waardigheid en tytel van Geneesheer te verkrygen: waar mede hy ook, naa het ondergaan van 't gewoon onderzoek, met grooten lof, den drie- en twintigſten der zelfde Maand, verëerd werd door mynen Vader J. DE GORTER, toen Hoogleeraar in de Geneeskunde op deeze Hoogeſchoole (*r*); in welken tyd ik dagelyks met hem botanizeerde, en genoeglyke avonden ſleet.

Van *Harderwyk* vertrok LINNÆUS na *Amſterdam*; waar hy terſtond den rykvoorzienen Artzeny-tuin dier Stad bezogt. Op dien eigenſten tyd wandelde daar, by toeval, de Ed. Heer GEORGE CLIFFORD, een uitſteekend Liefhebber der Plantkunde, die, den buitengemeenen yver deezes Vreemdelings in het bezien en onderzoeken der Planten ontdekkende, hem terſtond aanſprak, en noodigde op zyne Lustplaats *Hartekamp*, tusſchen *Haarlem* en *Leyden* gelegen, om daar zyne Gewasſen te komen bezien (*s*). LINNÆUS aanvaarde gaarne deeze uitnoodiging, en trok met den Heer CLIFFORT, na *Hartekamp*. Op deeze aller-

aan-

(*p*) *Epist. Erud. ad Haller.* P. I. Vol. I. p. 414.

(*q*) *H. Cliff. in Dedic.*

(*r*) Zyne Disſertatie hadt ten onderwerp *Hypotheſin novam de Febrium intermittentium cauſa.* Harderov. 1735. in 4to. Herdrukt in LINN. *Amæn. Acad.* Vol. I. Lugd. B. 1749.

(*s*) *H. Cliff. in Dedicat.*

aangenaamſte Lustplaats, waar natuur en Kunst zich vereénigen, voorzien van Wandeldreeven, Bloemperken, Standbeelden, Vyvers, door kunst aangelegde Duinen, en Doolhoven, en de zeldzaamſte Dieren van allerlei ſoort, heeft hy geen enkel uur, geen enkelen dag, maar een groot gedeelte van den tyd, dien hy in *Holland* doorbragt, geſleeten. Zo heerlyk een verblyfplaats aangetroffen, zulk een ryk Beſchermheer verkreegen hebbende, van wiens edelmoedige genegenheid hy, van dag tot dag, meer blyken ontving, herkreeg hy, in korten tyd, zyne kragten, door zo veel reizens, onder het dreigen van veelerlei gevaaren, uitgeput, en vondt zich tevens ontheven van den drukkenden last der armoede, dien hy, in den voorgaanden tyd zyns leevens, hadt moeten draagen (*t*).

In deezer voege op *Hartekamp* leevende, zat hy niet ledig in de ſchaduw des lustryken Hofs; maar maakte, zo ras hy 'er kwam, eene Naamlyst van de verbaazende menigte Planten, uit alle deelen der Wereld, waar op deeze Lustplaats mogt roemen: ook ſpeurde hy, de Duinen van *Holland*, tusſchen *Hartekamp* en de *Noord-Zee* gelegen, doorkruisſende, de zeldzaamſte *Hollandſche Planten* op, en bragt ze op *Hartekamp*. Ondertusſchen bezogt hy dienzelfden Zomer de *Leydſche Hoogeſchool*, waar hy den grooten BOERHAAVE, toen nog in volle kragt van lichaam en geest, begroette (*u*), en van hem op 't minzaamst ontvangen werd: ook verwierf hy de vriendſchap van JOH. FRED. GRONOVIUS en ADRIANUS VAN ROIJEN, door wier onderrigting hy zyne kundigheden, omtrent de Vreemde Planten, zeer uitbreidde: dewyl niet alleen de zeer groote verzameling der Gedroogde Planten van die Heeren alle dagen voor hem openſtondt; maar hy ook, door hun begeleid, in den Academie-Tuin, en andere rondſom *Leyden* gelegene Hoven, dezelve in 't leeven bezigtigde. Aldaar heeft hy ook het eerſte Werk van zynen vrugtbaaren geest, dat zelfde Jaar, in 't licht gegeeven (*v*), waar door hy, in de Geleerde Wereld bekend werd. Van *Leyden*, waar hy eenige weeken zich onthouden hadt, ging hy weder na *Hartekamp*, en verder na *Am-*

(*t*) *Orat. de necesſitate Peregrinationis.* l. c.
(*u*) *H. Cliff. in Præf.*
(*v*) Onder den tytel *Systema Naturæ per tria Naturæ Regna*, in groot Fol. Niet uitgegeeven in den jaare MDCCXXXIV, gelyk

Amsterdam, waar toen zyn *Fundamenta Botanica* onder de pers waren (*x*). Intusschen heeft hy het eerste deel daar van, naamlyk de *Bibliotheca Botanica*, op de Kamer van den Hooggel. JOAN. BURMANNUS, wiens gemeenzaame Vriendschap hy genoot, vervaardigd (*y*). Den volgenden Winter hieldt hem, behalven andere bezigheden, onledig de *Musa Paradisæa* of *Musa Cliffortiana*, een Palmboom, die in *Holland*, voor de aankomst van LINNÆUS, noit Bloemen voortgebragt hadt; doch nu, onder zyn opzigt, in den Jaare MDCCXXXVI, de langgewenschte Bloemen voor 't oog der aanschouweren opende. Deeze onderzogt LINNÆUS op 't nauwkeurigste, en beschreef dezelve; welke beschryving hy, met twee koperen Plaaten vercierd, op kosten van den Heer CLIFFORT, uitgaf.

Dit afgedaan hebbende, ondernam hy, door dien zelfden Beschermheer ondersteund, en met Brieven van voorschryving voorzien, eene reis na *Engeland*, waar hy welhaast de vriendschap verwierf van de Heeren SLOANE, COLLINSON, MILLER, DILLENIUS; de beroemde Tuinen van *Celsea* en *Oxfort*, als mede den onvergelyklyken schat van Natuurlyke Zeldzaamheden van den Heer HANS SLOANE bezag, benevens alles wat *Londen* en *Oxfort* merkwaardigs opleverde.

Omtrent den Herfst deezes Jaars uit *Engeland* in *Holland* te rug gekomen, verrykte hy de Lustplaats *Hartekamp*, met eene menigte Gewassen, door hem, uit *Engeland*, medegebragt.

Midlerwyl was de vermaardheid van LINNÆUS dermaate toegenomen, dat hy, den derden van Wynmaand dienzelfden Jaars, door de *Keizerlyke Academie der Natuuronderzoekeren*, in 't getal van derzelver Leden werd aangenomen, met den Bynaam van DIOSCORIDES DEN II.

Wederom de gastvryheid van den Heer CLIFFORT genietende, deelde hy der Geleerde Wereld meer gedenktekens van zyn vrugtbaar vernuft mede: als zyne *Genera Plantarum*, zyne *Flora Lapponica*, en de *Critica Botanica*,

lyk SEGUERII *Bibl. Bot.* heeft: want in dit jaar was LINNÆUS nog in *Zweeden*.

(*x*) Dat dit werk in den jaare MDCCXXXV reeds gedrukt was, blykt uit ARTEDI *Ichtyol. in Vita Auctoris*; schoon de Drukker het jaartal MDCCXXXVI daar voor geplaatst hebbe.

(*y*) De Voorreden van de *Bibliotheca*, &c. is ondertekend den 8. Aug. MDCCXXXV, hoewel de tytel het jaar MDCCXXXVI inhoude.

ea, door hem voor lang ter drukpersſe vervaardigd: en reeds door my te *Harderwyk* gezien. By deeze Werken kwamen andere, nu eerst bearbeid, te weeten zyn *Corollarium Generum Plantarum*, en daar benevens zyne *Methodus Sexualis ex Syſtemate naturæ et Generibus Plantarum ſimul excerpta*. Boven al muntte uit zyn *Hortus Cliffortianus*; een Werk vercierd met zes- en dertig koperen Plaaten, voor rekening van den Heer CLIFFORT zelve gedrukt, 't welk hy, naa zyne wederkomst uit *Engeland*, de eerſte Naamlyst verworpen hebbende, in drie Vierendeel jaars zamenſtelde (z). Ten einde de Heer CLIFFORT een Handboekje mogt hebben, 't welk hy gereedlyk opſlaan kon en met zich door den Tuin neemen, vervaardigde LINNÆUS daarenboven zyn *Viridarium Cliffortianum*; de Planten bevattende, op dien tyd, te deezer Lustplaats te vinden. Op den eigenſten dag dat hy dit *Viridarium* hadt afgedaan, den zevenden naamlyk van Wynmaand des Jaars MDCCXXXVII, nam hy affcheid van dit voor hem zo lang aangenaam Paradys, en trok na *Amſterdam*, van waar hy, twee dagen laater, na *Leyden* keerde. —— Reeds hadt hy, voor twee maanden, na *Zweeden* moeten vertrekken (*a*), om geſtand te doen aan de beloften, zyner Minnaresſe en haaren Vader gedaan. Hy bleef niet te min te *Leyden*, daar zich onthoudende by den beroemden VAN ROIJEN, hadt hy ten oogmerke tot het einde van Sprokkelmaand des volgenden jaars te blyven (*b*). Doch in Louwmaand ſtorte hy in eene zwaare ziekte, die hem meer dan zes weeken het bedde deedt houden. Wanneer hy begon te herſtellen, verliet hy *Leyden*, om op *Hartekamp* een vrijer lugt te ademen, en zyne verloorene kragten te herkrygen (*c*). Op dien tyd heeft hy de *Ichtyologia* van ARTEDI, die in het voorgaande jaar, door een ontydigen dood, te *Amſterdam* in 't water was omgekomen, afgemaakt, en, met eene Leevensberigt des Schryvers voorzien, in 't licht gegeeven. Op dit Werk volgde een ander zeer nuttig, ten tytel voerende *Clasſes Plantarum*.

Door dit alles toonde hy zulk eene bedreevenheid, in deeze ſoort van weetenſchappen, en zodanig een uitſteekend

(z) *H. Cliff. in Dedicat. Epist. Erud. ad Haller.* Vol. I. p. 312.

(*a*) *Epist. Erud. ad Haller.* Vol. I. p. 336.

(*b*) *Ibid.* p. 156.

(*c*) *Ibid.* p. 360.

kend verstand te bezitten, dat niet alleen de grootste Mannen in de kunst zich verwonderden over zyne verbaazende Geleerdheid en Ondervinding, in zo jonge jaaren; maar bykans verstomden over zyne schranderheid in de Plantkunde. Daarenboven hadt hy, door zyne heusche zeden, by de *Hollanders*, zo groote agting verworven, dat ze hem alle Eere waardig oordeelden, en zyn vertrek noode zagen. Maar de zucht tot zyn Vaderland, en inzonderheid tot het voorwerp zyner liefde te *Fahlun*, dreef by hem boven. Hy kon, egter, niet nalaaten vooraf nog een reisje na *Parys* te doen, om daar de Verzamelingen van TOURNEFORT, PLUMIER, SURIANE, VAILLANT en JUSSIEU te bezien (*d*), met oogmerk, om van daar, naa eene halve maand verblyvens, den weg, over *Duitschland*, na zyn Vaderland te neemen, *Gottingen* aan te doen, om daar den vermaarden HALLER, dien hy als een Vader eerde, te zien, en van hem in de kennis der *Mofchen* byzonder onderwys te ontvangen; voorts over *Leipzich* te trekken, om een bezoek af te leggen by den voortreflyken LUDWIG, de Insecten van FRISCH, en tevens de verscheidene Delfstoffen van *Duitschland* te bezigtigen.

In gevolge hier van, begaf hy zich, in den Voorzomer des Jaars MDCCXXXVIII, na *Parys*, waar hy, terstond, by zyne aankomst, met veel eerbetoons, ontvangen werd, door de geleerde Mannen, by welken zyn Naam reeds bekend geworden was, en inzonderheid door den beroemden B. JUSSIEU, met wien hy den Koninglyken Tuin, de heerlyke Plantverzamelingen, veele, zo openbaare als byzondere Plantkundige Boekeryen, en alles wat hem bezienswaardigs kon vertoond worden, bezigtigd heeft. Eéne maand bleef hy te *Parys*, en ontving, in dien tyd, de Eer, dat hy Lid wierd van de Koninglyke Maatschappy der Weetenschappen. Maar, wanneer hy zou vertrekken, alles, wat hy zich, in *Holland* zynde, beloofde, niet verkreegen hebbende, was hy genoodzaakt ter Zee, langs den kortsten weg, na zyn Vaderland weder te keeren (*e*). Hy begaf zich, derhalven in Wiedemaand na *Rouaan*, waar hy scheep ging. Dus kwam hy, naa, als een zwervende Vogel, zo lang rond gevloogen te hebben, in den Herfst diens zelfden Jaars MDCCXXXVIII, in zyn Vaderland, doch arm, weder. (*Het Vervolg in een naastkomend Stukje.*)

(*d*) *Epist. Erud. ad Haller.* p. 336.
(*e*) *Ibid.* 362.

GEDAGTEN OVER HET HUWLYK.

Men hoort van alle kanten niet dan gerugten van tweedragt en oneenigheden in het huwlyk; niet dan van allerleie wanbedryven, welken hunne geboorte aan den echt verschuldigd zyn; niet dan van ligtvaardige overtreedingen der tederste pligten, en schandelyke onteeringen der nauwste betrekkingen. Met één woord, onder de menigvuldige rampen en onheilen, welken hier te Lande dagelyks meer en meer de overhand neemen, zyn 'er geene, die zo veel velds winnen, als de *ongelukkige Huwlyken.* Die zyne aandagt eenigzints gevestigd houdt op de gebeurtenissen deezer waereld, kan niet dan met ontroering gewaar worden de treurige bedryven, welke hieromtrent van tyd tot tyd voorvallen. Het huwlyk, eene zo heuglyke instelling voor het gansche menschdom, en zo eigenaartig geschikt, om den mensch den last van dit leven gemaklyk te doen draagen, schynt thans, helaas! wel verre van den grondslag te leggen tot eene volkomen vergenoeging, niet anders te zyn, dan eene uitvinding, om het menschdom te pynigen; het aangenaame van dit leeven geheel te vernietigen, en alle goede werkzaamheid onzer redelyke vermogens te bedwelmen of uit te dooven. Welk een deerniswaardig misbruik is dit van eene der heilzaamste instellingen? Hoe drukkend is de last des huwlyks, wanneer het zelve zoo verbasterd wordt! Intusschen is evenwel het huwlyk een Staat van zo veel aanbelang, niet alleen voor yder byzonder mensch, maar ook voor alle burgermaatschappyen, welke zonder het zelve niet bestaanbaar zyn, dat niemand de veragtelykheid en vernedering, waar toe het thans ontaart is, met onverschilligheid kan aanzien. „ Niets is een zekerder blyk, zegt, de vernuftige STEELE, van de bedorvenheid deezer eeuw, dan de in „ zwang gaande gewoonte, van met zulk een gelukkigen staat, als „ het huwlyk, den spot te dryven". Hoe veele redenen hebben we des niet, om ons te bedroeven over onzen toestand; daar we, door de toeneeming van dit kwaad, weldra tot op den oever van onzen ondergang zullen zyn voortgesneld? Het zelfde, 't geen weleer de Roomsche Republicq tot haaren val bragt, zal ook ons den doodsteek geeven, op onzen leeftyd toch is volmaakt toepasselyk, 't geen de Lierdichter HORATIUS van dien der Romeinen getuigt:

Fæcunda culpæ sæcula nuptias
Primum inquinavere & Genus & Domos:
Hoc fonte derivata clades
In Patriam, Populumque fluxit.

Geen wonder daarom, dat het van alle eeuwen de loflyke bezigheid der wysste mannen geweest is, ontwerpen tot verbeteringe van het huwlyk te maaken; en zeker is 't nauwlyks mogelyk, het

menschelyk vernuft op eene nuttiger wyze werk te geeven. Onze eeuw, de vrugtbaarste van allen, in werken, die tot volmaaking van het huwlyk strekken moesten, is teffens de vrugtbaarste, in het voortbrengen der droevigste tooneelen van onheil en verdriet, welken uit het huwlyk geboren worden. Waar zal men deeze verkeerde uitwerking aan toeschryven? Hoe is 't mooglyk, dat dit kwaad zo sterk toeneemt, daar zulke schoone hulpmiddelen tegen bekend zyn? Misschien mag men zeggen, dat de meeste hunne ontwerpen te algemeen gemaakt hebben, zonder behoorlyk te letten op, en dezelven te schikken na, de gebreken van 't volk, waar onder zy verkeeren. Die eenige kennis van 't menschelyke hart bezit, weet, dat het, over 't algemeen, dan eerst regt, en met vrugt getroffen wordt, wanneer men aan 't zelve iets voorstelt, waar toe het eene regtstreeksche, eene byzondere, en niet slegts eene algemeene, of zydelingsche betrekking schynt te hebben.

In het geene wy voorgenomen hebben, omtrent het huwlyk te zeggen, zullen wy deeze les tot den rigtsnoer *onzer gedagten* neemen. ——— Onze verkeering zig egter voornamentlyk bepaald hebbende tot Lieden der aanzienlykste rangen, moeten onze gezegdens niet buiten deezen kring getrokken, noch aangemerkt worden, als gaande over algemeene oorzaaken, die *overal* en *onder allerleie standen van menschen*, zonder onderscheid, zouden plaats hebben. Hier benevens moeten wy den Leezer vooraf nog melden, dat wy, niet voorneemens zynde, eene verhandeling over *het beste huwlyk* te schryven, slegts eenige bedenkingen zullen opperen, die ons, als zo veele *oorzaaken der menigvuldige ongelukkige huwlyken*, in onze dagen voorgekomen zyn.

Wanneer we oplettend gade slaan den thans heerschenden smaak, de beweegredenen, welken onze Vrouwen meestal bepaalen, in 't doen van eene keuze, zullen we welhaast veele voorname bronnen ontdekken, waar uit wy dagelyks zo veele heillooze huwlyken zien ontspringen. Daar men tog zeggen mag, dat de Vrouwen, in dit opzigt, en tot zo lang, het hoogste bewind is opgedraagen; en haar bestier, ten aanzien van haar zelven, als dan van zeer veel invloeds op 't gedrag der Mannen is, als welken zig ten dien tyde voornaamentlyk ten doel moeten stellen, om haar te behaagen; zal het ontwyfelbaar, zo niet geheel, ten minsten voor een groot gedeelte, op der Vrouwen denk- en handelwyze aankomen; en het wel of kwalyk gelukken der huwlyken het meest van haar lieder voorbeeld afhangen.

Maar behoeft hy, die, in den dagelykschen ommegang met de beminnelyke Sexe, slegts de minste oplettendheid heeft op 't geene hy alle oogenblikken ziet gebeuren, nog te vraagen, welke de voornaame drangreden, de eenige dryfveer is, om derzelver keuze te beslissen! Is het, helaas! niet al te zeker, dat zy aan zulken onzer, zonder eenige bedenking, den voorrang geeven, welken, niet anders geleerd hebbende, dan gekkernyen of onnuttige vertelzels

uit

niete rabbelen, altyd in staat zyn, veel uiterlyke vertooning te maaken, zogenaamde *douceurs* te zeggen, en haar geduurig, door walgelyke kwinkslagen, en onbetaamelyke schertseryen tot lagchen weeten te beweegen? Is het, helaas! niet al te zeker, dat zy dezulken onzer met smaadheid en veragting behandelen, die, hunnen tyd aan wezentlyke dingen besteed hebbende, niet in staat zyn, woorden zonder zin uit te brengen, of zig zelven te leenen, om een veragtelyk Klugtspel te vertoonen? Leert ons de dagelyksche ondervinding niet maar al te wel, dat men in onze dagen, om by de Sexe regt aangenaam te zyn, een vast besluit dient genomen te hebben, om allen schyn van verstand of wysheid af te leggen, en dien van zotheid, losheid en ongebondenheid aan te neemen? Geene waare verdiensten altans, geene kundigheden voorzeker, geen solide karacters komen meer by dezelve in aanmerking; ten zy zodanig een, welke zig deeze hoedanigheden heeft eigen gemaakt, gelukkig, door eene ongemeene sterkte van geest en lighaam, eene genoegzaame vrolykheid en levendigheid heeft overgehouden, om te vermaaken. Doch dan is 't nog niet de agting voor zyn uitsteekend verstand of deugden, welke hem de agting der Sexe bezorgt, maar *het verwonderlyke*, waar op zy zeer gesteld is, en zyne overige hoedanigheden. „Breng eenen lossen en leevendigen „ knaap", zegt de verstandige Schryver van den *Onderzoeker*, „ in „ 't gezelschap der Vrouwen, die alles, wat hem in de harssenen „ komt, uitrafelt, en, is 't niet raak, 't is mis, voortpraat. De „ verscheidenheid der denkbeelden, die hy 't gezelschap oplevert, „ zal den Vrouwen aangenaam zyn, en zelfs te vlug denkende, om „ te onderzoeken, of die denkbeelden juist zyn, of door de schielyke opeenvolging van dezelven daar toe den tyd niet hebbende, zal hy alle de schoonen vermaaken; allen zullen zy naar hem „ luisteren; een algemeen geschater zal eene heerlyke toejuiching „ wezen aan zynen geest; terwyl onze Wysgeer van spyt zal „ stampvoeten, dat niemand meer na zyne grondige aanmerkingen „ hoort, om alleen het oor te geeven aan het zot geklap van deezen jongen Windbuil, die, door alle de gunstbewyzen, welke „ hy omfangt, op zyne schitterende bekwaamheden vertrouwende, „ zig meester maakt van de geheele Converſatie, en alle de oogen „ tot zig trekt, gelyk hy zig van de harten der meeste Vrouwen „ verzekert. — Zie daar, vervolgt hy, wat middelen 'er behooren ter hand geslagen te worden, om zig in de genegenheid der „ Vrouwen in te dringen; en zie daar te gelyk, wat de reden „ zy, dat zo veele jongelingen van uitmuntende verdiensten, dog „ die de gaaf van bevalligheid van geest en lichaam missen, wier „ smaak ook niet met dien der Vrouwen overeenstemt, niettegenstaande al hun verstand, alle hunne geleerdheid alle de goedaartigheid van hun hart, altyd het voorwerp zyn van de onverschilligheid, zo niet van den afkeer, der Vrouwen. De goedaardigheid, 't is waar, draagt wel haare goedkeuring weg, in zo „ verre zy maakt dat zulk eene man niet gehaat worde, maar

„ nimmer zal zy hem veele harten onder de ſchoone Sex winnen;
„ *hy is goed*, zie daar al den lof, die men hem geeft, en het is
„ een lof, die een ſoort van verwyt en van veragting inſluit, als
„ of zulk een man goed was, alleen uit zwakheid. In tegendeel,
„ een man, die de Vrouwen kan vermaaken, *al bezit hy een kwaad-*
„ *aartig hart en een haatlyk gemoed*, zal veel beter by de meeste
„ Vrouwen zyn oogmerk bereiken, en 'er niet alleen veelen vin-
„ den, die met hem met genoegen verkeeren, maar zelfs, die hem
„ *veel eer* haare hand en hart zouden geeven, dan aan eenen ande-
„ ren. — *Zeer veele, zo niet de meeste, vrouwen willen het met*
„ *eenen man, die haar weet te vermaaken, wel waagen met hem onge-*
„ *lukkig te worden*".

Dit is het tafereel, 't welk deeze uitmuntende Schryver van den ſmaak der hedendaagſche Sexe geeft. Het zelve is juist overeenkomſtig met het verſlag, 't welk wy 'er zo even van gedaan hebben. Wy mogen 'er nog gerust byvoegen, dat wellust en ontugt tegenswoordig, zo die al voor geen verdienſten by de Sexe gehouden worden, egter by dezelve in geen afkeer zyn, noch in de Mannen verfoeid worden. Veelal ziet men den voorrang gegeeven aan dezulken, welken, een oneerlyk gedrag gehouden hebbende, en in onkuischheid geoeffend zynde, zig, vóór het huwlyk, den *vaderlyken* eerenaam reeds verworven hebben; en van welke dus niet veel anders te hoopen is, dan dat ze het huwlyk als een veiligen zetel der wellust beſchouwen zullen.

Kan men nu, daar dit de beklaagenswaardige toeſtand der Schoonen, in onze wysgeerige dagen, zy, zig nog verwonderen, dat zo veele rampen en onheilen den huwlyken ſtaat dagelyks verzellen? Zou het niet veeleer ten hoogſten te verwonderen zyn, indien zulks anders ware? Is 't mooglyk, dat een huis, van zulke bouwſtoffen opgemaakt, tegen eenig geweld van buiten beſtand zy? Heeft men niet natuurlyk te verwagten, dat het ſchielyk zal inſtorten? Nauwlyks kan men behoorlyk in het bezit van elkanderen geſteld zyn, of men ontdekt het bedrog, waar aan men is blyven hangen; en dit is dan reeds het begin der elende, waar mede men zyn ganſche leeven door zal te worſtelen hebben. De Man, niets geleerd hebbende, dat eenige weezentlyke waarde heeft, of in ſtaat is, op den duur, en in ernſtige omſtandigheden, te behaagen, kan aan zyne Vrouw dat aangenaam gezelſchap niet verſchaffen, 't welk noodzaaklyk vereischt wordt, om den tyd met elkanderen met vermaak te korten; en neemt, om alle zelfsverveeling te ontgaan, ligt den toevlugt tot geduurig uitloopen. De Vrouw, hier door beroofd van 't geen vooral in ſtaat moest zyn haar aan huis te binden, en insgelyks genegen, om zig der huisſelyke zorgen te onttrekken, ſlaat daar op denzelfden weg in. En zulks heeft natuurlyk ten gevolge, dat deeze lieden, zig bykans niet dan om te ſlaapen, in huis bevindende, die nauwe betrekking, welke den een, als 't ware, aan den anderen verknogt, kwyt raaken; hunne onderlinge verpligtingen verwaarloozen; en tot dat geene vervallen,

len, waar door al het zoete van het huwlyk wordt weggenomen, en de band, die te voren bekoorlyk was, in eene knellende keten verandert. —— De Vrouw, daarenboven, de veragtlyke onkunde van haaren Man meer en meer ontdekkende, kan hem met al die tederheid, liefde en agting niet behandelen, waar mede hy zig zal verbeelden, te moeten bejegend worden; — en zie daar, eene nieuwe, eene onuitputtelyke bron van rampen en ongenoegens! Want dit moet men tot eere der Vrouwen bekennen, dat zy in haaren aart, of in zig zelven, eene zekere agting en eerbied hebben voor verstandige Mannen, en niet vatbaar zyn voor die laagheid van ziele, welke men onder de Mannen niet zeldzaam ziet stand grypen. 't Zyn alleen de dikke nevels deezer waereld, der eerste jeugd, en der bedorven opvoeding, die haar verstand in deszelfs dageraad bedwelmen, waar door wy het thans niet eerder zien doorbreeken, dan wanneer het te laat is, en zy reeds de Slagtoffers harer verkeerdheid geworden zyn. Mogten zy, door zo veele treffende voorbeelden geleerd, haare oogen eens vroeger openen!

Ten tweeden. Hoe is 't mooglyk, dat hy, die niets geleerd heeft, de pligten van een goed Vader des huisgezins betragte? dat hy een verstandig gebied voere over zyne huisgenooten? — Dat hy zynen kinderen eene goede opvoeding geeve? — Dat hy zodanige schikkingen in de verteering maake, waar door men in denzelfden staat kan blyven? met één woord, dat hy alles indiervoege regele, dat zelfs het huishouden duizenderleie genoegens voortbrenge? — In tegendeel, zyn verzuim, of de verkeerde bestiering van dit alles baart dagelyks eene Zee van ongenoegens; „ en zyn egt wordt", om my met den beroemden GELLERT uit te drukken, „ eene bron van verdrieten en dwaasheden, zyn huis „ een baijert van verwarringe, ten zy zyne Egtgenoote alle deeze „ onheilen door de zeldzaamste verdiensten weet te verhoeden". Ontroerende gedagten! Een enkel voorbeeld moest genoeg zyn, om de Sexe deeze haare dwaasheid te doen verfoeijen!

Ten derden. Welke hoop kan 'er zyn van het *Karakter* derzulken, die hunnen geheelen leeftyd hebben doorgebragt, zonder ooit tot zig zelven te komen; hunne verpligtingen te leeren; hun verstand te beschaaven; zig zelven te leeren kennen, en hun hart te verbeteren? Doorgaans leert de ondervinding, dat men, in zulker Karakter, zo al niets zeer aanstootlyks, althans niets vindt van byzondere waarde, veel min dat van zodanigen aart is, dat wy hetzelve eenen byzonderen eerbied zouden kunnen toedraagen; of, om deszelfs verhevenheid en uitmuntendheid, onze hoogste liefde en agting waardig keuren. Maar van welk aanbelang is het wederzydsch *Karakter* niet voor Egtgenooten? Het is van zulk een gewigt in den huwlyken staat, dat daar van vooral het geluk, het duurzaam geluk, der egtelingen afhangt; en dat, zonder dat het zelve van weerszyden al zeer goed is, geen huwlyk immer gelukkig zyn kan; maar noodwendig in eene verbintenis moet ont-

ontaarten, waar uit de verdrietelykste oneenigheden voortkomen; van welker minsten wy naauwlyks in staat zyn de hartgrievende omstandigheden voor onze verbeeldinge te brengen. Mogten zo veele Schoonen, als nog over haare vryheid beschikken kunnen, daar zy zo veele leevendige schilderyen voor zig hebben, zig in tyds nog spiegelen, eer zy voor altoos in dezelfde ketenen gekluisterd worden.

Eindelyk, schoon zomtyds niets van dit alles het gevolg eener zo dwaaze en schandelyke keuze zy; dit is toch altyd zeker, dat zodanig een huwlyk nimmer gelukkig is, en ook waarlyk niet gelukkig zyn kan. Hoe is 't mooglyk, dat Jongelingen, die nooit hebben leeren denken; wier verstand en hart zelfs niet door het leezen van een goed boek beschaafd en verbeterd, veel min door eenige kennis van deugd en Godsdienst vercierd is; die, daar ze zelfs niet vatbaar zyn voor die aandoeningen, welken slegts een gevolg zyn der beschaafdheid, die gevoeligheid missen, welke alleen in edele zielen valt: hoe is 't mooglyk, dat zulke Jongelingen, aan hunne wederhelft, die onbeschryflyke aandoeningen van tederheid en liefde zouden kunnen doen gevoelen, welken alleen de zaligheid des huwlyks uitmaaken, doch voor welker gewaarwordingen hunne onbeschaafde ziel niet vatbaar is? Mogten zo veele voorbeelden, als op dit zelfde tydstip de waarheid deezer aanmerking, helaas! maar al te zeer bevestigen, de beminnelyke Sexe tot nadenken brengen! Mogten zy eindelyk eens opmerken, dat klugtmaakers van het publiek, dat ligtmissen, windbuilen en veragtelyke leegloopers, op den duur, geene goede, geene aangenaame Mannen zyn, waar mede zy gelukkig zouden kunnen leeven; maar in tegendeel zo veele geessels voor het Vrouwelyk geslagt, uitgezonden, om het zelve de straf van haare verkeerdheid en schandelyke dwaasheid te doen ondergaan!

Middelerwyl is de oorzaak van dit kwaad van zodanigen aart, dat 'er voor het tegenwoordige geslagt, het welk reeds eene opvoeding genooten heeft, misschien geene verbetering, althans geene herstelling te hoopen zy. 't Is haast onmogelyk, dat een meisje, 't welk zelfs niets geleerd heeft, dan te lagchen, te speelen, zig op te schikken, uit te gaan, de modes te agtervolgen, enz., dat zig nooit andere, dan romanesque denkbeelden van het huwlyk gevormd heeft, niet den voorrang zoude geeven aan eenen Jongeling, die haar in alles gelyk is; en eenigen prys zoude stellen op verhevener kundigheden, welke het bezit van elkanderen welhaast toont, dat de waare en wezentlyke vereischten zyn, om op den duur gelukkig te kunnen leeven. —— „ De genegenheid „ eener vrouw voor eenen man", zegt de Engelsche *Spectator* heel aartig, „ is alleen de eigenliefde overgebragt op een ander voor„ werp. Zy zou wel wenschen, dat de minnaar in alle deelen „ vrouw wierd, *mits hy niet van Sex veranderde*". En de uitneemende Schryver, dien ik te voren heb aangetogen, voegt 'er by: „ De overeenkomst van wyze van denken tusschen twee menschen

„ maakt

„ maakt altyd een verband van vriendschap en genegenheid; de-
„ zelve beginzelen, dezelve oogmerken, dezelve begeerten, zie
„ daar, wat den een aan den anderen moet verknogten. Het geen
„ de een wenschte, dat de ander deed, doet deez' uit smaak.
„ Eene Vrouw bemint den Opschik, kuidrugtige Vermaaken, Bals,
„ Concerts, het Spel, den Schouwburg, en boven al, zy ver-
„ langd schoon gevonden te worden; zie daar den smaak der mees-
„ te Vrouwen. Nu een Man, die, gelyk zy, het grootste werk
„ maakt van zyn kapzel; voor wien de zorg zyner kleeding eene
„ gewigtige bezigheid is; een man, die om een bal by te woonen,
„ veele mylen ver reizen zoude; die zig verveelt, doodelyk ver-
„ veelt, wanneer hy niet speelen kan; een man, die zynen lieven
„ persoon overal voor bevallig zoude willen doen doorgaan; zie
„ daar eenen man regt geschikt voor het grooter deel der vrou-
„ wen; en al wat hy mannelyks heeft is misschien dat geene, dat
„ hem by de geboorte.... Van zulk eenen man moet eene Vrouw
„ wagten, dat hy mét haare neigingen altyd overeenstemmen zal;
„ 't geen zy begeert, hy verlangt het: 't geen zy bedoelt, hy streeft
„ 'er na. Hy is 't ook, die door zynen smaak den haaren als goed-
„ keurt en regtvaardigt; en 't is aangenaam, 't is bovenal aange-
„ naam voor iemand, wiens groot doelwit is de goedkeuring en de
„ bewondering van anderen weg te draagen, zulken te vinden, die
„ door hun gedrag, door de overeenstemming van hunnen smaak,
„ zulk iemand op de onbedrieglykste wyze toejuichen".

Wanneer wy dit alles gadeslaan, blyft 'er voor het tegenwoordige weinig hoop van verandering overig. Onze aanmerkingen, tot stuiting van dit vernielend kwaad ingerigt, zyn dus niet zo zeer geschikt voor het tegenwoordige, als wel voor het toekomende, of nog onopgevoede, geslagt. 't Is over 't algemeen, in allerlei soort van zaaken, altyd moeijelyk bevonden, eene *gewoonte* te vernietigen; maar 't gaat, buiten twyfel, boven het menschlyk vermogen, eene ingewortelde *heblykheid* uitterooijen.

De waaragtige oorzaak van het kwaad, van de dwaaze keuze der Sexe, van het rampzalig lot van zo veele huwlyken, is gelegen in de ongelukkige opvoeding, welke haar, tot schande van dit Volk, onder ons gegeeven wordt. Onder alle de beschaafde Volken der geheele waereld is dezelve nergens misschien slegter, dan by ons. Niet te vreden, met het dwaaze, het zotte, het belagchelyke van andere Natien over te neemen, hebben wy ons daar en boven zorgvuldig gewagt van al 't goede, dat nog by haar overig is. Onze *Assemblées*, of andere publieke plaatzen, zyn de schouwtooneelen van de dwaasheid van een verwyfd Koningryk; terwyl wy 'er te gelyk nog dat geene missen, 't welk deeze vertooningen, en de Sexe, in één woord, in dat Land draaglyk maakt. Onze Sexe is even buitenspoorig in haaren opschik, leevenswyze, gedrag enz, als in Vrankryk en elders; maar zy mist nog daar en boven die leevendigheid, bevalligheid, geestigheid en *beschaafdheid des verstands*, welke haar in andere Landen bygebleven is.

 En

En hoe droevig staat het boven dien by de meesten met haare Godsdienstige en Zedelyke grondbeginzelen? Met het innigste leedweezen moeten wy betreuren, dat de Godsdienst, zo in kennis, als beoeffening, van dag tot dag, in een meer en meer toeneemend verval geraakt. De diepste onkunde, zelfs in de eerste en eenvoudigste leergronden, straalt van alle kanten door. En vindt men nog zommige, die eenigen oppervlakkigen schyn van kennis vertoonen, dan nog, in plaats van eenen Godsdienst te belyden, welken zy door overtuiging aanneemen, en welke, de zagtmoedigheid en nedrigheid leerende, eene eigenaartige strekking heeft, om 's menschen hart van hoogmoed en kwaadwilligheid te zuiveren, kleeven zy eenen Godsdienst aan, waar van zy alleen de woorden zig eigen gemaakt en onthouden hebben; en die, op geene andere grondslagen rustende, geen den minsten indruk maakt op haar gedrag of leeven; dan voor zo verre dezelve haar allerlei gruwelen en ondeugden, door eene nauwgezetheid in uiterlykheden, leert vergoeden. Terwyl zy van *het Zedelyke*, dat buiten den Godsdienst altoos op losse schroeven rust, nauwlyks meer weeten, dan 't geen ze by geval op de Schouwburgen hebben zien vertoonen, of uit deeze of geene, over 't algemeen meer Zedenbedervende Romans, in 't geheugen gehouden hebben. — Rampzalige toestand! Is 'er met eenige mooglykheid van de huwlyks verbintenissen der zodanige, zonder verstandige en deugdzaame inzigten gemaakt, en met even zo min huisselyke bekwaamheden voorzien, iets goeds te wagten? Hoe zullen zy, die zig, vóór haaren echt, nooit op 't verkrygen van wezenlyke verdiensten hebben toegeleid, voor eene goede keuze vatbaar zyn; of zig na denzelven in staat bevinden, om de onheilen, uit hunne verkeerde keuze voortvloeijende, door een zorgvuldig beleid af te weeren. Hoe zullen zy zelfs, daar ze nooit op 't geen een wezentlyk vereischte des huwelyks uitmaakt, hebben leeren letten, haare pligten, die ze nauwlyks kennen, getrouwlyk waarneemen? Wat zal haar, bid ik, weerhouden, om zig geheel en al aan haare Zinsvermaaken over te geeven? Indien eerbied voor den Godsdienst haar beschermengel niet is, waar door zullen zy toch haare wellustige driften in bedwang houden? — Te regt vraagt GELLERT, „ of zulk eene Vrouw, die onbedreeven is in vrouwelyke konsten en kundigheden; die niet meer verstand bezit, dan tot haar opschik vereischt wordt, en geen andere deugd kent, dan haaren rykdom; of schoonheid; eene vrouw zonder opvoeding; de slaavin van haare driften; die nog nimmer ernstig overdagt, waarom de mensch op deeze waereld leeft; of zulk eene vrouw haaren man gelukkig, de huwelyksliefde duurzaam, het huis gerust en gezegend, en haare kinderen wys en deugdzaam zou kunnen maaken"? Hoe weinig kan men van zoo eene Vrouw verwagten, dat zy by haare vereeniging zig het hoofdoogmerk van eene deugdzaame betragting van alle de onderlinge pligten zal ten doel stellen? Daar zy geheel ongeschikt is, om zelfs in het tydelyke haar waar geluk te bevorderen, hoe

voel

veel te meer zal zy haar eeuwig welvaaren in den wind slaan? Mogt de tyd haast komen, in welken zy, dien deeze pligt is aanbevoolen, de opvoeding van 't geen hun zo dierbaar behoorde te zyn, eens regt ter harte namen!

Zo de Ouders zorg droegen, dat hunne Dogters al vroeg, op eene redelyke wyze, in de beginzelen van Godsdienst en Zedenkunde wierden onderweezen, den behoorlyken prys op de deugd leerden stellen, en regtmaatigen afkeer van de ondeugd hebben, met haar hart en verstand, door het leezen van goede en nuttige boeken, te verbeteren en te beschaaven; indien zy haar eene byzondere agting inboezemden voor wezentlyke verdiensten, kundigheid, verstand, deugdzaamen inborst, en alles, wat in een carakter groot en waardig kan genoemd worden; indien zy haar eenen regtmaatigen afkeer inscherpten tegen allerlei laagheid en lafhartigheid, als zynde het tegenovergestelde van 't geen men in de Mannen altyd moest zien uitmunten; hoe veel goeds zou hier uit op het Menschdom voortvloeijen! In plaats van het geen thans gemeenlyk geschiedt, zouden zy den voorrang aan zulken geeven, die door geleerdheid, verstand, dapperheid, edelaartigheid of eenige andere uitneemende hoedanigheden, zig zelven boven hunne tydgenoten hadden verheven; en dit zou te gelyk veele ongelukkige huwlyken voorkomen. Indien de hoedanigheden van den geest en het hart voortaan de keuze der Sexe omtrent de Mannen bepaalden, en dus de oorzaak verviel, welke haar thans gewoon is te bestieren, zou teffens de oorsprong weggenomen zyn, waar uit wy zo even alle de gemelde rampen en onheilen des huwlyks hebben zien ontspringen. Ondertusschen moet niemand deeze aanmerking zo zeer misduiden, dat wy met dezelve zouden willen te kennen geeven, dat de uiterlyke gedaante der Mannen by de Sexe in geenerlei aanschouw zoude mogen komen. In tegendeel, een welgemaakt Man is een hoofdsieraad, de eer der Vrouwen, en regt geschikt om in haar dien eerbied te verwekken, welke op het geluk des huwlyks zo veel invloeds heeft. Eene rustige en welgeregelde gestalte van eenen Man is dus, in zo verre, zelfs een wezentlyk vereischte tot het huwlyk. Maar dat de Sexe hier aan nimmer zo zeer blyve hangen, dat zy alle zielshoedanigheden, waar van veel meer afhangt, ligtelyk overstappe! „ De uitnee„ mendste lighaamsgesta te", zegt zeker Schryver over 't huwlyk, „ is geen zeker kenmerk van de inwendige Zielsvolmaakthe„ den. Dit denkbeeld by veelen der oude Wysgeeren, zo 't „ schynt, als eene onbetwistbaare waarheid aangenomen, word „ thans by alle verstandigen te regt verworpen. De ondervinding „ toont ons, dat de gebreken kunnen woonen, dat de veragtelyk„ ste driften kunnen huisvesten, in een lighaam, 't welk een mees„ terstuk der volmaaktheid is. Met zulke ondeugden zou de en„ kele schoonheid ons voor ongeluk niet beveiligen kunnen. Wy „ zien hier uit, derhalven, dat de schoonheid der gedaante, „ schoon het eerst ons inneemende egter onder het laatste zyn

„ moet, 't welk in aanmerking komt, hoewel het egter geenzints
„ te veronagtzaamen is". — Hoe streelend zou het vooruitzigt en de hoop des huwlyks zyn, indien deeze uiterlyke gedaante des lichaams altoos van een goed verstand, beschaafdheid en eene edele ziel, verzeld ware!

Nog eens, indien de hoedanigheden van den geest en het hart voortaan de keuze der Sexe bepaalden, welk eenen algemeenen invloed zou dit niet hebben? Indien zy, geleerd hebbende den zelfden prys te stellen op alles, wat deugdzaam en voortreffelyk is, welken zy nu hegten aan alles, wat in den daad schandelyk en verfoeijelyk is; indien wezentlyke verdiensten, een uitmuntend caracter, by haar vooral in aanmerking kwamen, welk een vrolyk gelaat zou de Godsdienst al aanstonds vertoonen. Onze Jongelingen, die, om geestig en aangenaam te zyn, thans alles moeten verzaaken, wat ernstig en betaamlyk is, ja zelfs die eerbied en dat ontzag voor God en zynen wil, die de edelste dryfveeren onzer daaden zyn, zouden als dan genoodzaakt worden, zig op de kennis en beoffening van eenen redelyken Godsdienst toe te leggen; en dit zou den dageraad aankondigen van vrede, vertrouwen, zagtmoedigheid, eerbaarheid, regtvaardigheid, en wat al deugden meer. Het zou het waare en eenige middel zyn, om den rampzaligen voortgang van ongeloof en Godverzaaking te stuiten. De Godsdienst zou dan niet langer het voorwerp van bespotting en verguizing zyn, in onze fatzoenlyke gezelschappen. Men zou zig dan ten haaren koste niet langer vermaaken. En zy zou eindelyk al die vreugde en menschlievendheid onder het menschdom te weeg brengen, waar van zy alleen de bron en oorsprong is.

Maar niet minder zou deeze invloed zig uitstrekken op de weetenschappen, waare wysheid en goede Zeden. Indien deeze ons aangenaam maakten in 't oog der beminnelyk Sexe, zouden onze hooge Schoolen althans niet langer de treurige toneelen zyn van verkwisting, luiheid, ongebondenheid en bederf der goede Zeden. Ieder zou zig dan om het zeerst toeleggen, op zulke zaaken, die hem in 't oog der Schoonen beminnelykst maakten, en de vaste hoop gaven, van eenmaal daar door te zullen slaagen in 't verkrygen en bezitten van dat geene, 't welk het begin, de dryfveer en het einde van alle onze daaden is. Hoe zeer zou, met dit klimmen van de waarde der weetenschappen, het geluk der maatschappy toeneemen! Hoe gerust zouden Ouders en Voogden hunne kinderen en pupillen naar deeze plaats zenden; waar van daan zy konden verzeekerd zyn dat zy niet dan met eenen ryken oogst van waare geleerdheid en wezentlyke verdiensten stonden te rug te komen; doch van waar wy thans verre den grootste hoop niet anders zien mededraagen, dan verwilderde hersenen, losbandige Zeden, en een door overdaad en wellust bedorven lichaam. — Indien de Sexe haare belangens wel kende, moest ze van zelfs opmerken, dat ze, uit de verandering haarer dwaaze keuze, een dubbel voordeel trekken zou. Om niet alles te zeggen. Indien

dien zy op waare eer, dapperheid, menschlievendheid, edelmoedigheid, opregtheid, ſtandvastigheid en ſoortgelyke voortreffelyke deugden den verdienden prys ſtelde; indien zy aan de bezitters deezer uitmuntende hoedanigheden, met belangneeming, den voorrang gaf; indien zy, daar en tegen, alle hoogmoed in het eene, en laagheid in het ander opzigt, onverſchilligheid en ontrouw, met verfoeijing bejegende, onze verwyfde Saletjonkers en Lafbekken met verontwaardiging van zig weerde; zouden wy den roem onzer Voorouderen weldra zien herleeven. Onze Officieren zouden, voor een groot gedeelte, niet langer de ſchande der Natie zyn; en wy zouden niet langer kruipen op den wenk van nietige Schepzelen: niet opentlyk den ſpot dryven met het geen ons op aarde 't dierbaarst behoorde te zyn, onze eed en pligt namentlyk; noch ons zelven om tydelyken welvaart verkoopen. De Vryheid zou, in plaats van zo veele belaagers, zo veele handhaavers vinden, en in 't caracter der Natie een ſteun hebben, waar op zy onwankelbaar en veilig zou blyven rusten. — Mogten die tyden eens wederkomen, toen de grootſte Helden, de edelſte Voorſtanders der Vryheid, de braafſte caracters, de grootſte Dichters en vermaardſte Geleerden in de Schoole der Sexe gevormd wierden! Toen het by de Sexe tot ſchande gerekend wierd, in de vereischte omſtandigheden, voor zyn Vaderland niet geſtorven te zyn, of niet overwonnen te hebben! Wie kan, zonder droefheid over onzen tegenwoordigen toeſtand, de oude tyden herdenken! — de Geſchiedenisſen van dit Land leezen! Mogten die tyden eens wederkeeren! — Hoe wenschlyk ware 't, dat Ouders en Voogden hier uit regt leerden opmerken, hoe gewigtigen post zy bekleeden! — daar eene verzuimde of kwalyk ingerigte opvoeding zo veel kwaads, en eene goede en betaamlyke zo veel goeds voor het menschdom te weeg brengt. — Mogten nog eenmaal de aangevoerde waarheden den diepſten indruk maaken op de gemoederen van het ſchoone geſlagt zelve. Mogten zy allen, welken daar toe behooren, zig even zeer beyveren, om haare eigen waare belangens, de onzen, en die der maatſchappy, te behartigen! daar haare bekoorlyke aantrekkelykheden haar zo veel vermoogen geeven, om de rampen des huwelyks, en met dezelven de onheilen van ons Land, te verwyderen. —— Dan hier toe alleen bepaalt zig dit alles niet; indien men 't wel overweegt, zal men 'er teffens, aan den anderen kant, ten duidelykſte uit afleiden, dat veelen onzer Jongelingen niet minder te mispryzen zyn, die door eene kwalyk geplaatſte dienstwilligheid, dikwyls tegen hun beter weeten aan, hunne goedkeuring toonen over het gedrag der Sexe, welke zy door hunne laffe vleitaal onophoudelyk verheffen, en ſtyven, in het geene zy bewust kunnen zyn, dat niet dan tot haar ongeluk gedyën kan. Mogt de opregtheid voortaan hunnen ommegang beſtieren! op dat ook zy, zo veel zy konden, toebragten, om de onvermydelyke rampen des huwelyks, welken daar uit voorſpruiten, af te weeren! . . . .

Maar

Maar 'er doet zig, behalven deze algemeene nog eene byzondere oorzaak op, welke wy mede als eene bron van veele rampzalige huwlyken hebben aan te merken, en daarom niet stilzwygende voorby mogen gaan. Het Geld namelyk, die Afgod, welken wy steeds met den meesten yver dienen, speelt hier insgelyks eene voornaame rol. Dit is het begin in onze vooruitzigten, en het einde in onze besluiten. Wy schaamen ons niet, opentlyk koophandel te dryven met onze persoonen, en ons zelven, als 't ware, aan de meestbiedende der Sexe uit te looven. Daar 't geld alleen de dryfveer van ons bestaan, ons eenig verlangen is, bekreunen wy ons zelfs aan geene uitwendige hoedanigheden; met welk eene gestrengheid wy die ook anders in de Sexe mogen vorderen; terwyl wy die der Ziele zo min in aanschouw neemen, als of wy een Standbeeld kogten, tot sieraad onzer wandeldreeven. — De Sexe in dezelfde omstandigheden zynde, en geene middelen zullende hebben, om in de waereld naar de Mode te blyven leeven, handelt op dezelfde wyze; nu door haar eigen vryen wil, en dan door eene onwederstaanbaare schikking der Ouderen. — Maar zyn dit gronden, die ons vrymoedigheid geeven, om God eenen zegen over deeze verbintenissen af te bidden? — om op de gunst der Voorzienigheid te hoopen? — Is 't wel mogelyk, dat zulke huwlyken, waar in nooit aan derzelver hoofdoogmerk gedagt is, andere, dan rampzalige gevolgen hebben? Is 't te verwagten, dat liefde en genegenheid in dezelven zouden huisvesten! Moet het niet veeleer gebeuren, dat de bitste verwytingen, welken het genot dier rykdommen gestadig vergezellen, al het genoegen daar van wegneemen? Hoe menigwerf gelukkiger is het lot van zulke egtgenooten, die, hoewel maar sober bedeeld van tydelyke goederen, egter in eene volle tevredenheid met dezelven, de moeijelykheden van hunnen staat, door zig getrouwelyk van alle hunne pligten te kwyten, in zoetheden verkeeren; en uit dezelve een duurzaam voedsel voor hunne liefde trekken!

Ondertusschen is deeze verfoeijelyke hebzugt een onvermydelyk gevolg van het Zedenbederf, waarin wy geraakt zyn. De wellust, weelde, overdaad en verkwisting, die, zedert eenigen tyd, zulke vorderingen by ons gemaakt hebben, dat wy 'er dagelyks de eisselykste verwoestingen van zien, zyn de bronnen van het kwaad, dat wy zo even beschreeven. En de onkunde, die, hand over hand, onder ons toeneemt, om dat de meesten zig verbeelden, dat verdiensten in geene aanmerking meer komen, maar integendeel strekken, om ons in 't laage en veragtelyke te houden, is eene andere oorzaak, welke ons dwingt tot het beöogen alleen van ryke partyen, om daar door aan een goed bestaan te geraaken. Niemand, die zyn Vaderland nog eenigzins lief heeft, kan hier aan, zonder eene ontroerende droefheid, gedenken; onze harten moeten versmelten van weedom, als wy begrypen, dat het kwaad zulke diepe wortelen geschooten heeft, dat alle hulpmiddelen hoopeloos schynen, en 't te dugten is, dat dit kwaad geen einde zal

nee-

neemen; dan met onzen geheelen en spoedig aanstaanden ondergang.

Eindelyk heeft onze hoogmoed, en ydele eerzugt, nog eene bron geopend, om het getal der ongelukkige huwlyken te vermeerderen. Zy heeft ons aangezet, om met alle magt te beletten, dat onze kinderen zig met niemand vereenigen (zo als wy spreeken) *beneden hun fatzoen.* Schoon alle menschen van natuure gelyk zyn, en de Zaligmaaker der menschen den Christenen de nedrigheid des gemoeds zo zeer heeft aanbevolen, zyn wy zo verre gegaan, dat wy eene *hoogere geboorte*, zo als wy die dwaaslyk noemen, meenen te mogen houden, voor eene voldoende reden om de keuze onzer kinderen te bepaalen; hoe zeer tegens dezelve niets anders in te brengen zy, dan dat de Voorouders des persoons, omtrent welke zy gaat, geen zo lang genot van de voorregten der regeering gehad hebben, als de onze. —— Niettegenstaande de vryheid in geene zaak zo noodzaaklyk is, als in 't huwlyk (want wie kan een voorwerp beminnen, die zyn hart aan een ander gegeeven heeft?) maatigen wy ons het regt aan van eene willekeurige beslissing; en treeden, zonder eenig medelyden, die regten met voeten, waar op wy zelven zo zeer gezet waren, en waar aan wy al 't geluk, dat onze egt ons gebaard heeft, te danken hebben. — Wy herinneren ons niet, dat de Schepper ons de byzondere zorg over onze kinderen niet langer aanbevolen, en een onbepaald gezag over dezelve niet gegeeven heeft, dan zo lang zy geenen eigendom hebben, en onbekwaam zyn om zig zelven te bestieren. Wy bedenken niet, dat 'er een tyd komt, op welken zy, eigendom verkreegen hebbende, en bekwaam geworden zynde, om voor hun zelven te oordeelen, zy ook op eene onafhankelyke wyze beginnen te bestaan; die onderwerping aan dat gezag hunner Ouderen om die reden ophoudt, en verandert in die eerbied en toegeevendheid, welke men aan weldoenders verschuldigd is. Zonder ons hier mede in 't minste te bemoeijen, of zelfs te letten op het wezentlyk geluk of ongeluk, dat uit die huwlyken op onze kinderen staat neer te komen, doen wy juist het tegenovergestelde; en, misbruik maakende van die Goddelyke en natuurlyke wetten, welken de kinderen eene duure verpligting opleggen, om hunne Ouderen gehoorzaam te zyn, oeffenen wy ons gezag met eene willekeurigheid en onbarmhartigheid, die zelfs het caracter der Natie te boven gaan. Zekerlyk is de verpligting van kinderen jegens hunne Ouders zeer groot; en naar maate de weldaaden der Ouderen jegens hun menigvuldiger zyn, vinden zy zig ook tot des te grootere dankbaarheid gehouden. De raad der Ouderen moet hun derhalven in eene zo gewigtige zaak, als 't huwlyk, boven alles ter harte gaan; en daar zy geene andere reden hebben, dan om zig verzekerd te houden, dat dezelven nooit andere inzigten, dan hun wezentlyk welzyn, beoogd hebben, zyn zy ook verpligt, dien allezins te eerbiedigen; en hunne liefde liever te bedwingen, dan ten koste van de rust en het genoegen van

twee

twee menfchen, aan wien zy zo veel fchuldig zyn, hunne dikwyls blinde liefdedrift op te volgen. Zie daar de billyke verpligting, welke den kinderen, naar Gods woord, in allerlei omftandigheden jegens hunne Ouderen wordt opgeleid. —— Maar, wanneer de keuze der Kinderen op wezentlyke verdienften gegrond is; wanneer deugdzaame inzigten hunne liefde hebben opgewekt; en zy dus, in eene gegronde verwagting van eene gelukkige verbindtenis, door de eigenzinnigheid of baatzugt hunner Ouderen te leur gefteld worden, zou men dan nog, met regt en reden, eene zo willekeurige onderwerping van dezelve kunnen vorderen? Met het zelfde regt zou men, volgens eene zo onbepaalde uitlegging dier wet, den Ouderen het vermogen kunnen toefchryven, om hunne Kinderen tot het aangaan van een huwelyk, waar van hun hart afkeerig was, te noodzaaken; en hun eene verpligting daar toe op te leggen. Wie is 'er die zulks zou durven ftaande houden? In tegendeel, zo wel in het eene als in het andere, is 't gedrag der Ouderen te laaken. „ En hoe meerder geluk of ongeluk van zul„ ke huwlyken afhangt", dus laat zig de braave GELLERT hooren, „ des te ftrafwaardiger handelen zy, die ons, tegen onze neiging, „ door tyrannige drangredenen, tot den echt dwingen, of 'er van „ te rug houden". Mogten zulke door hoogmoed en eigenliefde verdwaasde Ouders eens tot nadenken komen, en begrypen, hoe fmartelyk de wroegingen zyn zullen, welken zy ten geenen dage over dit *point d'honneur* zullen gevoelen. Christus heeft verklaard, dat wy *allen* flegts *éénen Meester* hebben, en dat hy, die de *eerfte* zou willen zyn, aller *dienaar* worden zal. Is het te denken, dat hy ons, over de overtreeding van zyne wet geene rekenfchap zal afvorderen? of zal dan ook het gezag, dat hun tot betere oogmerken verleend was, hun kunnen beveiligen?

Niemand egter trekke deeze aanmerking zo ver, dat 'er uit volgen zou, dat het bloote onderfcheid in de ftanden deezes leevens *nooit* in aanmerking komen kan. Een huwlyk tusfchen een fatzoenlyk Man en eene Dienstmeid, tusfchen eene Burger Dogter en een Edelman, tusfchen een Ambagtsman en eene Juffrouw van goeden huize, die eene daar aan overeenkomftige opvoeding genooten heeft, kan nooit gelukkig zyn; en valt dus niet onder den kring onzer bedoelinge. - - „ Deeze Standen", zegt een voortreffelyk Schryver, „ geheel te verwaarloozen en uit het oog te ver„ liezen, is zeker ten uiterften gevaarlyk; niet, om dat zy, „ die zig in de laagere ftanden deezer waereld bevinden, niet „ even goede en braave menfchen zouden kunnen zyn; maar omdat „ de een in den anderen als dan veele ontbeeringen zal befpeuren „ van zulke dingen, die ons in onzen ftand niet kunnen nalaaten „ behaaglyk te maaken, en als oorzaaken van vergenoeging voor te „ komen. Het is voor iemand, die uit zulken laagen ftand verhee„ ven is, hoe voorzigtig en fchrander hy ook zy, zeer bezwaar„ lyk, om nedrig te zyn, zonder laagheid, of zyne waardigheid te „ handhaaven zonder trotsheid. Gelykheid van ftand, derhalven,

„ fchoon

„ schoon niet volstrekt noodig tot het geluk des huwlyks, is „ evenwel eene omstandigheid, die niet gering moet geagt worden". Men mag 'er bydoen, dat het ten uitersten bezwaarlyk is, om, onder de heffe des volks, een persoon te vinden, bekwaam, om het geluk te volmaaken van eene, die eene beschaafde opvoeding genooten heeft; zulk een persoon, die behoorlyke begrippen heeft van het schoone, het eerlyke en betaamelyke. — Zulke gevallen hebben wy derhalve in onze voorgaande aanmerking niet kunnen beoogen; maar zulken, waarin de beide persoonen eene gelykmaatige opvoeding genooten hebben; en dus in den uiterlyken stand aan elkanderen genoegzaam gelyk waren.

Zie daar de voornaamste bronwellen geopend, welke eenen onophoudelyken vloed van jammer en elende over 't Huwlyk uitspreiden, en alle de springaderen van deszelfs welvaart verlammen. — Wie onzer is 'er, die eenigzins belang stelt in een gerusten loop van zyn leeven, die zig niet zorgvuldig wagten zal, om in die knellende boeijen te geraaken? Wie onzer, egter, die zig eenig denkbeeld kan vormen van 't geluk en de geneugten, welke ons 't huwlyk alleen in staat is aan te brengen, zal zig door deeze droevige gevolgen van den huwlyksband laaten afschrikken? „ Ongelukkige voorbeelden", zegt de meermaalen aangehaalde, doch nooit genoeg gepreezen GELLERT, „ moeten ons wel behoedzaam, „ dog nimmer verzaagd maaken". En elders, „ eene verbindtenis, „ zonder verstand en deugd gemaakt, zonder keuze en voorzigtigheid, zonder kundigheid van en toegenegenheid der wederzydsche harten, zou zulk eene verbindtenis haar ongeluk wel aan de „ huwlyksbanden durven wyten? Den huwlyken staat te beschouwen als de vryplaats van eigenbaat, wellust, ligtvaardigheid en „ eerzugt, en tevens te ondervinden, dat het huwlyk niet gelukkig maakt, moge eene zeer gegronde klagt, maar ook tevens „ eene welverdiende straf wezen". — Men beschouwe verder het beminnelyke tafereel van de genoegens van eenen gelukkigen Egt, het welk deeze uitmuntende hand ons vervolgens ter aanpryzing van den Egt afschildert, en men zal met HORATIUS mogen uitroepen:

Felices ter & amplius,
Quos irrupta tenet copula; nec malis
Divulsus querimoniis
Suprema citius solvit amor die.

Worden 'er middelerwyl zodanigen gevonden, dien, niettegenstaande alle hunne omzigtigheid, een ongelukkig lot te beurt gevallen is, ze kunnen hunnen staat, door de verstandige raadgeevingen van eenen HALLIFAX, of door de beminnelyke voorschriften van eene Mevrouw CHAPONE, merkelyke verlichting toebrengen.

Ten besluite. In welke omstandigheden wy ons ook mogen bevinden, laat de deugd steeds onze Leidsvrouw zyn; toetzen we onze neigingen van liefde altoos aan dezelve; en 't zal niet anders zyn kunnen, of wy zullen, tegens den afstand van laage en geringe vermaaken, waar van zy ons verbiedt het denkbeeld in ons harte te voeden, eene geduurzaame vreugde ter belooninge ontfangen.

WAAR-

WAARNEEMINGEN
omtrent de
LUGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM
in February 1778.

DOOR *ANTONIUS WILHELMUS SCHAAF*, Med. Doct.

	Barometer.			Therm.			Winds Streek.			Weder.
D.	*'s. morg.*	*'s midd.*	*'s av.*	*mo.*	*mi.*	*av.*	*'s morg.*	*'s midd.*	*'s av.*	*Gesteldh.*
1	30. 1	30. 1¼	30. 1¼	33	34	35	N O	O	O	Mist.
2	— 2	— 2½	— 2¾	32	33	34	O	—	—	—
3	— 4	— 3½	— 3½	32	33	35	—	Z W	Z W	—
4	— 3	— 2	— 1	34	36	34	Z	O t Z	O t Z	—
5	29. 11½	29. 11	29. 10	31	35	34	Z W	Z W	Z O	Betr. Held.
6	— 9	— 8½	— 8½	32	41	40	Z t O	Z	Z	Held.
7	— 8	— 8	— 9½	40	44	43	—	Z t O	Z t O	— Wolk.
8	— 11	— 11	— 10	38	43	42	Z t W	Z t W	Z t W	— —
9	— 10	—	30. 0¼	39	40	38	Z O	N O	N O	Mist.
10	30. 0½	30. 0½	— 0½	32	33	34	O	O	O	—
11	— 1½	— 2	— 2½	34	33	33	O t N	O t N	O t N	—
12	— 3	— 3½	— 3½	32	36	34	O	O	O	— Held.
13	— 3½	— 2½	— 2½	30	33	32	—	N W	N W	— —
14	29. 9	29. 6	29. 3½	29	33	35	Z	Z	Z	Sn. Mist
15	— 3	— 2½	— 2	30	35	34	O	Z W	Z W	—
16	— 1	— 1	—	32	37	33	Z	Z	Z	—
17	— 1½	— 1½	—	31	35	34	N t O	N t O	N O	—
18	— 3	— 3½	— 4½	32	35	34	—	—	N t O	—
19	— 6	— 6	— 6½	32	36	34	—	N W	N W	— Held.
20	— 7½	— 7½	— 9½	33	38	35	N t W	—	Z W	Mist.
21	— 10½	— 11	— 11	35	36	40	Z W	Z W	—	—
22	— —	— 10	— 10	39	43	42	—	W t Z	W t Z	— Reg.
23	— 6	— 4½	— 3½	43	44	40	—	W	W	Reg. Wind.
24	— 1	— 0½	— 0	37	35	37	W	W t N	W t N	Sneeuw.
25	— 0	— 1	— 2½	36	41	40	N W	N W	N W	Buij. Hagel.
26	— 4	— 4½	— 7	35	38	35	—	—	—	— Sn.
27	— 1	— 8	— 5½	33	37	35	WNW	Z W	Z W	— Hagel.
28	— 1½	— 1	— 1¼	32	39	39	Z	—	—	— Sn.

Hoogste Barometer d. 30. 4 }
Laagste Barometer d. 29. 0 } middelb. d. 29. 8.

Hoogste Thermometer gr. 44 }
Laagste Thermometer gr. 29 } middelb. gr. 35⅗.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

ZEDIG ONDERZOEK, VAN WAAR DE VERREEZEN HEILAND ZYNE KLEEDEREN BEKOMEN HEEFT, MET WELKEN HY AAN MARIA EN DE OVERIGE VERSCHEENEN IS.

Het heeft al lange myne opmerking verdiend, dat 'er in zo eene vindingryke Eeuw, als wy thans beleeven, niet de een of ander is opgestaan, die opzetlyk zyne bedenkingen gemaakt heeft, over de kleederen van den verreezen Heiland, naardien 'er bykans niets is, of het word 't voorwerp van nyvere Bybelminnaars overdenking. Het is waar, dat dit Stuk wel dikwerf 't onderwerp in Godvrugtige gezelschappen geweest is; maar het bleef altoos by vraagen, zonder dat 'er iets wezenlyks op geantwoord wierd: dit heeft my bewoogen myne gedagten deswegens voor te draagen.

Dan, wy verstouten ons niet, om met volkomen zekerheid deeze vraage te beantwoorden; wy geeven alleen onze bedenkingen op, ter beproevinge in hoe verre zy aanneemelyk zyn of niet; mogelyk word hier door de weg gebaand, om iets anders en beters der geleerde waereld mede te deelen.

Zou de Heere Jesus ook verscheenen zyn in Hoveniers kleederen? om dat Maria meende, toen de verreezen Heiland by haar stond, dat het de Hovenier was, Joh. XX, 15; van welken ook kleederen in den Hof kunnen geweest zyn, die de Heiland dan kon aantrekken. Laat een Manicheen gevoelen dat Hy zulk eene veranderde gedaante, 't zy in kleeding als anderzins, had aangenomen, wy voor ons gelooven dit niet. Maria giste zulks maar, om dat zy hem, in den vroegen morgenstond, in 't voorjaar, in den Hof ontmoetede, wanneer 'er in de Hoven veel te doen valt. Vorders denk ik, schoon de Heiland, als God aangemerkt, regt had tot alles, en dus ook tot de kleederen van den Hovenier, dat hy als Mensch dezelven niet konde naasten. — Daarenboven zoude hy mo-

gelyk aan den Hovenier en anderen, gelegenheid tot onbetaamelyke gedagten gegeeven hebben.

Zou Hy dan ook naakt verscheenen zyn? Dit geloove ik nog minder; want, schoon Hy zich met een verheerlykt Lichaam aan zyne vrinden vertoond hebbe, zou nogtans de zedigheid zulks verbieden. En alhoewel de zaligen, in de stoorelooze eeuwigheid met geene natuurlyke kleederen zullen bekleed zyn, zo kan zulks in deezen tot geen bewys strekken; naardien Maria en de overige, aan welken Hy verscheenen is, hier nog in een staat van onvolmaaktheid, niet geheel bevryd van ongeregelde driften, enz. leefden, daar, in de gewesten der onsterffelykheid, zelfs al wat schaduw van zonden heeft, verre zal geweerd zyn. Is Hy dan ook verscheenen met zyn doodgewaad, waar mede hy begraven was? Ganschlyk niet. Dit behoeft geen bewys in 't geheel; naardien Johannes ons aantekent, dat Petrus en een ander Discipel, welke waarschynelyk Johannes geweest is, die uit zedigheid zyn naam verzwygt, gelyk hy elders meer doet, de doeken zagen leggen in het graf, gelyk ook de zweetdoek, σουδάριον, of 't kleed, waar mede Jooden en Grieken gewoon waren het hoofd of aangezigt te bedekken, Joh. 20. 5—7. Ook zou dit geen gewaad geweest zyn, om daar mede zo lange op aarde te verkeeren.

Heeft Hy dan ook wonderkleederen aangehad, welken door zyne of des Vaders alvermogen op nieuws geschapen waren? Neen! De Almagtige verandert wel de geschapene dingen, maar schept niet meer nieuwe: dit is door zyne onbeperkte magt op den eersten dag, of in den kring der zes eerste dagen van 's Werelds Morgenstond, volbragt.

Heeft de Voorzienigheid, of zyne beminde vrinden ook kleederen in den Hof verzorgd, om zyne verheerlykte naaktheid te dekken? Dit schynt my ongegrond; want wat het eerste betreft, zy moest ze op nieuws geschapen hebben, dit is even wederlegd; of zy moest ze van den een of ander den Heiland hebben toegevoegd; maar hier tegen zou kunnen gelden, het geen wy in de eerste aanmerking hebben bygebragt. En wat zyne vrinden betreft, hoe konden die kleederen voor hem in den Hof verzorgen, daar zy nergens minder, dan op zyne opstandinge, dagten?

Maar wat dan? Heeft de verreezen Jesus geen kleederen van den Hovenier aangehad? Is hy niet naakt verscheenen?

nen? Heeft hy zyn doodgewaad afgelegd? Heeft Gods Alvermogen hem geene Wonderkleederen aangetrokken? Heeft de Voorzienigheid, hebben zyne beminde vrinden zyne verheerlykte naaktheid niet met natuurlyke kleederen gedekt? Blyft 'er dan niets overig? Ja; —— 'er is nog iets, en dat schynt my 't gevoeglykste: dat namelyk des Heilands kleederen maar zyn geweest aangenomen kleederen, die Hy kon aanneemen en wederom a eggen. Kleederen, die niet onmiddelyk geschapen, maar alleen veranderde stoffen waren; immers, het is by de navorschers der Natuur zeker, dat alle lichaamen, ten opzigt van het gemeene weezen, eenerlei zyn. Dat het eene hard, het andere zagt, het eene steen, het andere hout is, enz. komt alleen van de verscheide figuur, gelegenheid, zamenvoeging en beweeging der deeltjes. Naardien de verreezen Jesus niet alleen een Mensch, maar ook de waaragtige God, de Schepper van de geheele natuur was; en bygevolge ook met eene volkomen juistheid de natuur der dingen kende, zo kon hy ook eenige stoffe veranderen van gedaante, en die schikken ter formeeringe van zyne kleederen. Dat men dit nu voor geen bloote gissing te houden hebbe, kan blyken uit dit volgende.

1. Die maar een weinig beleezen is, in de Schriften van 't Oude en Nieuwe Verbond, weet, dat de Engelen dikmaals in zigtbaare gedaanten gekleed verscheenen zyn. Wat men ook van hunne lichaamlykheid moge denken, dit althans erkent men gereedlyk, dat zy voor zich geene natuurlyke kleederen noodig hebben. Waar van daan hadden zy nu deze kleederen? Zekerlyk heeft de Almagtige dezelven uit reeds geschapene stoffe voor hun bereid, op dat zy te welvoeglyker voor 't sterffelyk oog zigtbaar zouden zyn; en zy hebben dan deeze kleederen by hun vertrek wederom afgeleid. Is dit nu zo met de kleederen der Engelen toegegaan, wel waarom zou men zulks ook niet van de kleederen van den verreezen Heiland mogen denken? Te meer word ik hier in bevestigd.

2. Om dat zodanige natuurlyke kleederen ook net geschikt waren voor den verreezen Jesus; naardien Hy, gelyk de Engelen, hier op aarde maar een korten tyd zogt te vertoeven. 't Waren maar veertig dagen, dat Hy die noodig had; 't Land der ruste, daar Hy na toe stond te vertrekken, kent geene natuurlyke kleederen, 't behoeft ze ook niet: daar is hette noch koude, schaamte noch ongeregelde drift.

3. Vorders, kan ons gezegde nog gesterkt worden, door Jesus Thriompheerende Hemelvaart. Toen Hy met zyne Jongeren op den Olyfberg was, van welken Hy opvoer, denk ik zal niemand beweeren, dat Hy naakt was; maar redelyker besluiten, dat Hy, zo wel als zyne lievelingen, gekleed was. Hy trok ook zyne kleederen niet uit, noch wierp ze af, gelyk wel eer Elias, 2. Kon. II. 13; maar Hy voer op daar zy het zagen, met kleederen en al. Zo Hy nu kleederen had aangehad, gelyk alle andere menschen, zo zoude Hy dezelven hebben moeten vernietigen, of ten minste afleggen; vermits ze niet geschikt waren voor de bovenhemelsche Gewesten. Maar dit behoefde nu niet; wanneer hy slegts met dezelven handelde, gelyk God wel eer gedaan had met de kleederen der Engelen; door namelyk dezelven te veranderen, gelyk by de aanneeminge geschied was; dan keerde de stoffe der kleederen maar weder tot die, uit welke zy genomen waren.

4. En eindelyk, om dat op geene wyze, hoe genaamd, immers naar myne gedagten, anders betoogd, of zelfs eenigzins waarschynlyk gemaakt kan worden, van waar de verreezen Heiland zyne kleederen bekomen heeft, en in 't geheel niet te vermoeden is, dat hy naakt zoude verscheenen zyn.

Zo my iemand hier op mogte vraagen, uit welke stoffe de Heiland zyne kleederen genomen heeft, zou ik hem antwoorden, met eene wedervraage, die ik meen, dat my in deezen geoorloofd is; waar uit hebben de Engelen hunne kleederen gehad; of wy al zeggen uit de Lugt, of uit eenige andere stoffe, het doet, mynes bedunkens, niets ter zaake. Het zyn aangenomen kleederen geweest, die zy konden aanneemen en afleggen; en dit meenen wy ook van de kleederen van den verreezen Heiland.

Zie daar myne bedenking; zo dezelve iemand niet mogte behaagen, die geeve iets anders en voldoenders op, 't zal my tot blydschap strekken.

J. G.

AAN-

AANMERKINGEN WEGENS HET THANS ALGEMEEN BEKENDE GENEESMIDDEL UIT DE HARST VAN POKHOUT EN DE RUM BEREID.

Door CASPARUS RENSING, *Med. Doctor.*

Een geneesmiddel, het welk voor eene ziekte als onfeilbaar aangeraaden is, ondergaat menigmaal het rampzalig lot, zo het niet altyd de beloofde uitwerking doet, van door den tyd geheel in het vergeetboek te worden gesteld, of maar alleen by die weinige in gedagtenis en agting te blyven, die zelve het nut daar van ondervonden, of onder wiens oog het middel van goede uitwerking geweest is.

Ten bewys hier van strekke het Teerwater, de *Oxymel colchicum*, *oleum Asphalti*, *extractum Cicutæ*, om veele anderen niet op te tellen.

De oorzaak legt (vooronderfteld zynde dat het geneesmiddel goed is,) alleen in de te onbepaalde belofte, en te ver uitgestrekte verwagting die men 'er van maakt, en hier door misleid, maakt men van een goed middel menigwerf een verkeerd gebruik.

De volgende aanmerkingen zyn niet voor Geneeskundigen geschreeven, om dat ik geloove dat zulks overtollig zoude zyn; vaststellende, dat een Geneesheer (wil hy zig niet tot den rang van Kwakzalver verlaagen) zorg draagen zal, de oorzaaken der kwaal naar vermoogen op te speuren en te overweegen, en als dan, maar niet eerder, naar hulpmiddelen, geschikt zo wel tegen het ongemak, als overeenstemmende met het lichaam van den Lyder, omzien zal.

Men heeft op Martinique en elders de Harst van Pokhout, in de Rum opgelost, met vrugt tegen de Podagra enz. gebruikt; dit middel door de nieuwspapieren bekend gemaakt, bewoog verscheide Lyders om het zelve tegen deeze zo lastige als pynlyke kwaal te beproeven. Dog de uitkomst was zeer verschillend: gelyk zulks niet wel anders uitvallen kon, naardien die geene, welke het gebruikten, geen gegronde kennis van het middel, nog van de oorzaaken hunner ziekte hebbende, alleen op goed geluk (om zo te spreeken) een k ns waagden.

Veele, en wel niet het geringste getal van hun, die door de

de podagra gekweld worden, hebben zig dit ongemak door een kwaade leevenswyze veroorzaakt; en niet zelden gebeurt het, dat de waare oorzaak als nog in de eerste weegen of ingewanden huisvestende, tevens met de kwaal zelve, door een zagt buikzuiverend geneesmiddel, ligtelyk kan uitgeroeid worden. Voor de zodanigen is dit middel meer schadelyk dan nuttig, alzo het zelve, een verhittend vermoogen bezittende, de in de ingewanden bedervende en rottende stoffen spoediger tot het bloed en de verdere Sappen overbrengt.

Anderen, van een bloedryk gestel, hebben, om die zelfde verhittende kragt, niet alleen weinig dienst van dit geneesmiddel te verwagten; maar stellen zig daarenboven nog aan gevaar van ontsteeking bloot.

Nog anderen, wier zenuwgestel te aandoenlyk of te prikkelbaar is, kunnen dit middel al mede niet verdraagen, uit hoofde van de al te sterke drift, die daar door in hun bloed veroorzaakt word, door welke als dan hun Zenuwgestel nog sterker geprikkeld en aangedaan word.

Verscheiden oorzaaken zoude ik nog kunnen optellen; dog dit kort bestek laat zulks niet toe, en de voorschreeven zyn voldoende, om het algemeen tot een nauwkeurige overweeging te leiden, voor dat zy besluiten om een onvoorzigtige proef me dit middel te waagen; waar door zy hun lichaam en leeven in gevaar brengen.

By dat al blyft dit middel nogthans goed en nuttig, wanneer het gebruikt word, door Lyders, inzonderheid van een meer gevorderden Ouderdom, van een Koud, Slymig, Wateragtig gestel, wier bloed door geestryke dranken niet onmiddelyk in te sterke beweeging gebragt word. Wanneer de oorzaak der ziekte in een taaije scherpe wateragtige of slymige stoffe schuilt: waar door als dan Zinkingen, Rheumatismus, Scorbut, Hand- of Voeteuvel of Jigt, ontstaan zyn: in het laatste geval, dient wel inzonderheid gezorgd te worden, dat dezelve niet veroorzaakt zy door ophouding van gewoone zuiveringen, ontlastingen van overtollige stoffen of van volbloedigheid, wanneer dit middel niet dan nadeelige gevolgen kan naar zig sleepen.

Deeze waarschouwinge moet ik hier nog byvoegen, te weeten, dat in alle ziekten, hoe ook genaamd, daar eene waare ontsteeking in het bloed plaats heeft, dit middel ten uitersten nadeelig en schadelyk is.

En liefst wilde ik een ieder, die van dit middel, dat

ik

ik meen tot de Clasſe der *Heroica* (ſterkwerkende Geneesmiddelen) met regt te kunnen rekenen, gebruik willen maaken, aanraaden, vooraf met een kundig Geneesheer te raadpleegen, of hun lichaamsgeſtel het zelve toelaat, en de oorzaak van hun Ziekte gegronde reden oplevert, om van dit Geneesmiddel een gewenschte uitwerking te kunnen verwagten.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DEN DIKBEK.

Door den Heer DE BUFFON.

De *Dikbek*, dus geheeten, om dat zyn Bek naar evenredigheid zyner grootte verbaazend dik is; draagt in 't Latyn den naam van *Coccothauſtes*, in 't Fransch, *Gros Bec*, of *Mangeur de noyaux*, in 't Italiaansch *Froſone*, in 't Hoogduitsch *Kirsch-finck*, in Zwitſersch *Klepper*, in 't Zweedsch *Talbit*, in 't Engelsch *Gros-Beak*.

Deeze Vogel behoort tot onze Gematigde Lugtſtreek, van *Spanje* tot in *Zweeden*. Dit geſlacht, ſchoon niet wild vliegend, is niet talryk; men ziet den *Dikbek* het geheele jaar in eenige onzer *Franſche Gewesten*, waar dezelve niet vertrekt, dan voor zeer korten tyd, in de ſtrengſte Winters. Des Zomers bewoont hy doorgaans de Bosſchen, zomtyds de Boomgaarden, en vervoegt zich 's Winters by de Boerenwooningen en Koornſchuuren. Het is een ſtilzwygende Vogel, wiens ſtem men zelden hoort, en die geen vasten toon heeft; het ſchynt dat zyn Gehoor zo volkomen niet is als dat van andere Vogelen, en dat het hem daar aan zo wel als aan Stem mangele: hy komt op geen gefluit, en wordt, ſchoon een boschbewooner, daar door gelokt noch gevangen. GESNER, en de meeste Vogelbeſchryvers, houden het vleesch deezes Vogels voor goed om te eeten; doch ik heb het dor en ſmaakloos gevonden.

In *Bourgogne* heb ik opgemerkt, dat 'er minder *Dikbekken* in den Winter dan in den Zomer zyn; en omtrent den tienden van April eene groote menigte aankomt: zy vliegen by kleine troepen; zetten zich, by de aankomst, in 't kreupelhout neder; maaken hun nest in 't geboomte, op de hoogte van tien of twaalf voeten boven het uitſchieten der groote takken, tegen den ſtam aan: zy ſtel-

len het, even als de Tortelduiven, zamen uit dorre takjes doorvlogten met kleine hairworteltjes: doorgaans leggen zy vyf blauwagtige Eitjes, met bruine vlekjes.

Het is naast te gelooven, dat ze maar eenmaal 's jaars broeden: dewyl het Geslacht zo klein in getal blyft; hunne Jongen voeden ze met Insecten enz. als men die uit het nest wil haalen verdeedigen zy dezelve kloekmoedig en byten fel; hun dikke en sterke Bek komt hen te staade om Nooten en andere harde lichaamen te kraaken; en, schoon ze tot de Graaneetende Vogelen behooren, gebruiken zy veel Insecten. Ik heb langen tyd *Dikbekken* gehouden, zy weigerden vleesch te eeten; maar namen al 't andere greetig. Men moet zorg draagen om ze in een afzonderlyke plaats te zetten: want, zonder krakeelagtig te schynen, en om, zo te spreeken, een enkel woord te zeggen, dooden zy de zwakkere Vogels, by welken zy opgesloten zyn. Zy vallen ze niet van vooren aan: maar byten in de huid, en neemen een stuk mede. In den vryen staat leeven zy van allerlei Graanen, Nooten, of liever van de kern der Vrugten. De andere Vogels eeten het vleesch der Kersen enz. de *Dikbekken* kraaken de pit en eeten de Kern. Zy aazen desgelyks, op de vrugt der Sparre- en Pynboomen, van Heestergewassen, enz.

Deeze eenzaame wilde, stilzwygende, hardhoorige Vogel, die min vrugtbaar is dan de meeste andere Vogelen, staat als 't ware op zichzelve, en is niet onderheevig aan een der verscheidenheden, die, bykans alle, uit een overvloed der Natuure voortkomen. Het Mannetje en Wyfje hebben dezelfde grootte en gelyken zeer veel op elkander: weinig Vogels zyn 'er, by welken het verschil der Sexen een zo gering onderscheid maakt, 't bestaat meest in de kleuren die het Mannetje wat helderder heeft dan het Wyfje, en dat het laatstgemelde grys in stede van zwart is, van het oog tot het grondstuk des Beks.

AEN

AEN DE HEEREN ONDERNEEMERS DER VUURMACHINE TE ROTTERDAM.

Myn Heeren!

Eindelyk zyn onze verlangens naer 't Raport der Heeren Commisfarisfen, nopens uwe Vuurmachine te Rotterdam, vervuld. Wy verheugen ons opregtelyk wegens den Lof, die uwen patriottifchen yver ten algemeenen nutte daerin word gegeeven; ook deelen wy met al ons hart in 't afkeurende gedeelte van dat Rapport; fmertende ons zeer de gedeeltelyke mislukking uwer poogingen, ter voller overtuiging onzer Landgenooten, van 't verregaend nut en vermogen uwer geapproprieerde Machine, boven alle Watermolens, en de tot nog toe in trein gebragte Water - Werktuigen. Maar vreezende, dat deeze, gelyk ook de reeds uitgegeevene groote geldfommen u den moed zullen beneemen, om daar mede verder voort te gaen, zoo hebben wy de pen opgevat, om u, zoo veel in ons is, aen te moedigen, van tog het Werk niet te laeten vaeren, maer met verdubbelden Yver voort te gaen; en het Werk, op dien Edelen voet, als het begonnen, en tot nog toe doorgezet is, te voltooijen.

Staet ons toe, als uwe waere Vrienden, en Mede-Liefhebbers van 't Vaderland, openhartig, onze gedagten over uwe onderneeming te mogen openleggen; U Ed. zullen uit het geheele beloop derzelve zien, dat het uit een even edel beginzel is voortgevloeid.

Niemand zal u dien roem betwisten, dat nooit eene onderneeming van dit aenbelang op een edeler voet is ondernomen. Niet alleen hebben U Ed. door bynaer ontebovenkomelyke zwaerigheden moeten heen worstelen ter bekoming van de plaets ter vestiging en opbouw uwer Machine; borge moeten ftellen voor alle nadeelige gevolgen, die daer uit zouden hebben kunnen ontftaen; belooven naer gedaene proefneemingen alles wederom in voorigen ftaet te brengen; maer ook alles op eigen Kosten ondernomen, zoodanig dat men zeggen mag, dat deeze onderneeming genoegzaem het vermogen van byzondere perfoonen te boven gaet; waer door het zoude

schynen, of U. Ed. eenigzins onbedagtelyk hadden gehandeld, door niet bevoorens de kosten uwer onderneeming genoegzaem te hebben overrekend. Wy maeken voorbedagtelyk hier van melding; hoewel wy zeer wel weeten, dat zulks uwe oplettendheid niet ontslipt is; om dat het eene beweegreden moet uitleveren, ter aenhouding en dadelyke voltooijing van 't begonnene.

Vervolgens dat UEd. niet volkomen geslaegt zyn in uwe bedoeling, is, naer onze onderrigting, gedeeltelyk aen u zelven toe te schryven; door den aenleg van dat gedeelte van 't werk, 't geen tot den ophef of opbreng van 't boezemwater moest dienen, niet volkomen, ingevolge uw eerst opgemaekte bestek, en niet stevig genoeg gemaekt te hebben; waervan de reden zig aenstonds opdoet, in de vermyding van reeds drukkende kosten. Het is voor 't overige toe te schryven, aen de nieuwe en naer deeze Landen ingerigte, en gantsch ongewoone toepassing, van 't vermogen der Vuurmachine; welke, als geheel nieuw zynde, u, onder deszelfs opbouw en beproeving, van zelve nieuwe verbeeteringen deed gaede slaen; welke UEd. gaerne van tyd tot tyd in 't werk willende te passe brengen, u uw eerste oogmerk deed missen; ofte te sterk gezet om uw eerst uitgedagte ontwerp, om het met houten pompen uit te voeren, (niet tegenstaende UEd. ondervonden, dat dezelve natuurlyk veel te zwak waren,) volstrekt te willen houden. Eene wat al te sterke aenkleeving aen eens opgemaekte ontwerpen; waer door men van zig niet heeft kunnen verkrygen, om van die zoo zeer geliefde nieuw uitgedagte ontwerpen af te gaen; te meer, om dat men maer in 't oog hadde, proeven te neemen, waer toe men dagt dat deeze zwakke aenleg voldoende genoeg zoude zyn.

Deeze, in alle nieuwe dingen, gewoone bevinding, behoorde op uwe geesten geen vat te hebben; en is niet overeenkomstig met het edele van uwen aenleg; waerom wy ook vertrouwen, dat ze dien invloed niet zal hebben, dat het werk niet tot volkomenheid zoude gebragt worden.

In dit vertrouwen worden wy nog te meer bevestigd, door de algemeene toejuiching, niet alleen van Liefhebberen van nutte Kunsten en Weetenschappen, maer ook door den gegronden Lof u van de Vaderen onzes Vaderlands, op

op ingekomen Rapport, in hunne Resolutie dieswegens, gegeeven; en door de ontwyffelbaare zekerheid van 't vermogen uwer Machine, boven alle Watermolens, in 't Rapport der deskundigen, van 's Lands wegen, daer toe gecommitteerd, die alles met zoo veel naeuwkeurigheid onderzogt hebben, voorkomende; en in zoo verre het uwe onderneeming begunstigt, buiten alle tegenspraek gesteld. Daer uit tog is 't nu zeker, dat een Vuurmachine van die grootte of Caliber, als de uwe, tegens 4½ Watermolens, op één en denzelven tyd kan werken; 't geen dus zelfs eene halve Watermolen meerder is, dan UEd. altoos hebben gecalculeert.

Een Rapport dat UEd. zoo veel te dierbaerder moet zyn, om dat de tweede ondergetekende, en daer van Rapport doende, opentlyk tegens uwen aenleg was opgekomen; en de onmogelykheid van deszelfs uitvoering hadde getragt te betoogen. UEd. hebben niet geschroomd deezen tegenstreever tot een mede Examinateur van uw Werk toe te laeten; gelyk ook deeze even Edelmoedig zig daer van niet onttrokken heeft; en nu opentlyk, door zyne ondertekening, zyne voorige dooling heeft erkend: van wien men des veronderstellen mag, dat hy alles met zoo veel te meer naeuwkeurigheid zal hebben gade geslagen. Hier door hebben UEd. den roem van eenen ongeloovigen Wysgeer overtuigd te hebben, en een getuigschrift verkreegen, dat daer door boven alle uitzondering is gesteld.

By deeze gelegentheid kunnen wy echter niet voorby, twee a drie misvattingen, die ons in dat Rapport onder het oog gevallen zyn, op te geeven. Die Heeren neemen het ons niet kwalyk, dat wy ons die vryheid aenmatigen; hunne Edelmoedige Characters doen ons zelfs op hunne erkenning hoopen; te meer, daer ons oogmerk eenig en alleen is, de meerdere uitbreiding van de kennisse van het onderwerp, waer over wy handelen. De eerste bestaet daer in, dat hun Ed. op pag. 14 zeggen, dat de hoogte der houten Vloering drie duimen boven het Rottepeil ligt; daer wy, dezelve menigmael gezien hebbende, zeker weeten, dat die veertien duimen boven dat peil is liggende; doch dit Stuk is van geen wezentlyk belang. Het tweede is van meer gewigt: op pag. 7 stellen hun Ed., dat het een verschil maekt, in den wezentlyken opbreng van een Vuurmachine,

ne, van de helft op twee derde, of dezelve het water uit diepe Mynen moet oppompen, dan of dezelve het water maer eene geringe hoogte van zès of agt Voeten heeft op te brengen; en dat wel om het meerder gewigt van de yzeren Stangen, &c. die in de Myn-Pompen vereischt worden. Dit zullen hun Ed., wanneer zy deskundigen en de overal in werking zynde Vuurmachines raedpleegen, gantsch anders bevinden. Want 'er is geen eene Vuurmachine ergens aen den gang, die het water uit diepten moet opbrengen, of het gewigt der Stangen en Kettingen is, in eene vereischte orde, gecontrabalanceerd, by de eene op deeze, by de andere op geene wyze. Zoodanig eene gedagte moest natuurlyk, by de opregting der eerste Machine, van zelve reeds invallen; en dus heeft uwe Machine daer in niets vooruit boven de gewoone; het zuivere vermogen des dampkrings, op ieder vierkanten duim, is hier even het zelfde als zulks in alle andere Vuurmachines is. Eene derde aenmerking, die wy de vryheid neemen zullen op te geeven, raekt eene periode op pag. 11, te weeten: *dat de gewoone Vuurmachines meerendeels van veel kleindere Vermogens zyn als de uwe.* Hier omtrent zoude de ondervinding hun Ed. mede gantsch van het tegendeel kunnen overtuigen. 'Er zyn zekerlyk zeer veel Vuurmachines, wier Cylinder niet wyder is, dan tusschen de 40 en 50 duimen; zelfs worden 'er gebruikt van 18, en ook van 32 en 36 duimen; maer dit neemt niet weg, dat, in Engeland, meer dan honderd Vuurmachines aen den gang zyn, wier Cylinders de wydte hebben van tusschen de 60 en 70 duimen; en dat 'er zelfs gebruikt worden, met Cylinders van 80 duimen middellyns. In den Jaere 1776 heeft men, in 't Graefschap Cornwall, een oude Myn getragt weder aen den gang te brengen, waer toe men vier nieuwe Vuurmachines met Cylinders van 72 duimen middellyns, alle op dezelve put staende, heeft opgeregt. Gevolglyk kan uwe Vuurmachine in 't geheel niet voor eene van eene ongewoone grootte gehouden worden; dewyl derzelver Cylinder maer de wydte heeft van 50 duimen. Wy vatten nu, na deezen uitstap, den draed van onze voorige Redeneering weder op.

Het is dan, ingevolge van het ingebragte Rapport van uwe Machine, zoo als dezelve zig nu bevind, en het

het welk, hoewel daerom de volle aenpryzing ter in gebruik brenging in deeze Landen van Hun Ed. Gr. Mog. niet heeft kunnen wegdraegen, nogtans onbetwistbaer zeker, dat het vermogen van uwen aenleg op 4½ Watermolens moet worden gesteld. Hier in dan mag men besluiten, hebben UEd. volkomen geslaegd, naemelyk in het verregaende Vermogen uwer Machine, boven alle Watermolens; het geen eene van uwe bedoelingen is geweest.

Dit doelwit nu zoo volledig door UEd. verkreegen zynde, zoo verpligt zulks u ook, om het tweede als voornamentlyk door uwe eigen hoofdigheid en bekromheid veroorzaekt, naer te jaegen en daer te stellen.

Staet ons nu toe, alle beweegredenen ten dien einde te mogen aenvoeren. Ten eersten verpligt u uw eigen aenleg, en uwe beginzelen, in uwe eigen Requesten voorhanden; als waerinne UEd. voorkomen als menschen, welker wedergae men zelden zal vinden; die zoo gereedelyk hunne overtollige middelen willen gebruiken, ten algemeenen nutte; die alle mogelyke gebeurtenissen voor hunne rekening neemen; zig gewillig verbinden alles wederom in *statu quo* te herstellen; die derhalven volkomen zeker meenen te zyn in hunnen voortgang; en zig door geene zwaerigheden laeten weerhouden. Mag men, kan men van zulke Menschen verwagten, dat zy dit zo ver gebragte werk nu zullen laeten steeken? Hier is geen keuze voor UEd.; ten zy UEd. wilden gelyk gesteld worden, met lieden, die wel schoone gevoelens ten toon spreiden; doch wanneer het op de uitvoering aenkomt, toonen tot het veragtelyke zoort te behooren: ten zy ulieden openlyk willen aengezien zyn, voor menschen, die hunne rekening kwalyk gemaekt hebben, en dus uitgelagchen behooren te worden. UEd. hebben dat edel vertrouwen in uwe zaek gehad, dat gy niet geschroomd hebt, uwen tegenstreever, die openlyk tegens uwe Stellingen was opgekomen, tot een onderzoeker van uw Werk, en dus als regter t . te laeten, en daer in volmaektelyk geslaegd; door de volleedige goedkeuring van uw eerste denkbeeld, door deezen edelmoedigen Tegenschryver. Behoorde zulks UEd. dan niet aen te spooren, om daerin te volharden, en dat eerste denkbeeld tot volmaektheid te brengen?

Ten

Ten tweeden, de Vaderen onzes Vaderlands noodigen u daer toe op zulk eene edele wyze, zodanig, dat zy zelfs met tegenzin eenige afkeuring voortbrengen, van de NB. door uwe verslapte poogingen, en misluk-te proeven uwer onderneeming; en opentlyk erkennen, hunne verlangens, dat zy een gunstiger besluit ter aenpryzing hadden kunnen opmaeken; behoorde dit u niet kragtdaedig ter volharding aen te noopen?

Ten derden, het algemeene nut en de behoudenis deezer Provincie, welke van Jaer tot Jaer met Overstroomingen gedreigd word, roept u ter daedelyke voortbrenging van een middel, zoo heilzaem en zoo prompt in zyne uitwerking; en waer van UEd. altyd, met zoo veel vertrouwen, hebben gesprooken; te meer, daer de uitkomst dit uw vertrouwen wettigt.

Staet het u vry, een zoo kragtdaadig middel ter behoeding kennende, uw Vaderland daer van onkundig te laeten? 't Is immers niet genoeg, zyne gedagten dieswegens open te leggen; het welk men als hersfenschimmen kan aenmerken, en op zyn best als bespiegelingen van eenen weldenkenden Wysgeer; maer 'er moet bykomen, betooging en overtuiging; te meer daer uw Werk eenigzins in een kwaeden naem geraekt is, door uwe verflauwing, en daerop niet gevolgde volledige aenpryzing onzer Souvereinen. Heeft niet een uwer in zyne discoursen by ons, meermaelen, eenige Schetsen daer van opgegeeven; en tevens verhaeld, ook daer van mentie gemaekt te hebben, in deszelfs Brief aen den Heer Pensionaris *Emants*? Zullen UEd. nu, na al dat gerugt gemaekt, en de geheele Wereld in de verwagting gesteld te hebben, dat bergen zouden baeren, het Werk laeten steeken, en dat om eene kleine vermeerdering van kosten; daer kundige Engelsche Werkluiden u aenbieden, de onderneeming ten hunnen pericule te willen opvatten, en het Werktuig tot volmaektheid te brengen.

Is het niet een der eerste trekken van 't Character eenes waeren Wysgeers, niet alleen weldenkende, maer ook weldoende te zyn? Hier nu komt het alleen op doen aen; daerin behoorden ook uwe Characters onderscheiden te blyven van andere.

Hebben wy u niet meermaelen hooren klaegen over de gerustheid, waerin de Ingezetenen deezer Provincie

wa-

waren; daer ze nogtans zoo zeer aen Overstroomingen onderworpen zyn; zodanig dat ze alle Jaeren in vreeze en bekommering zyn moeten, dat, zoo niet geheel, ten minsten een gedeelte der Provintie of der nabuurige landen, werden geinundeerd? Zullen UEd. ze nu in die gerustheid, en aen alle die gevolgen blootgesteld *laeten* blyven?

Is niet uw plan, om zekere polders, zekere gedeeltens deezer provintie, in tyden van nood, van zelven met water tot eene bepaelde hoogte te doen onderloopen; en daer door de beddingen der Rivieren te ontlasten, den afloop der Wateren gemakkelyker en ruimer te maeken, en alle gevaeren uit Ysdammen ontstaende, voor te komen? daer UEd. het in uwe magt meenen te hebben, om die geinundeerde gedeeltens deezer provintie, op zulke tyden, als UEd. zullen verkiezen, en wanneer zulks voor het Land zelve noodzaekelyk zyn zal, wederom droog te maeken door uwe Machines; welker vermogen als gelyk aen 4½ molens nu wel bevestigt is; maer niet derzelver duurzaemheid; ook deeze hoedanigheid moet door UEd. buiten allen twyffel worden gesteld.

Daer en tegen zoo UEd. het besluit neemen, van het Werk niet door te zetten, dan zyn UEd. immers gehouden alles af te breeken, en *in Statu quo* te herstellen; kan zulks bestaen met het Character eenes waeren Wysgeers. Zullen UEd. een gebouw sloopen, dat u zo veel geld gekost heeft; dat volmaektelyk vast en onwrikbaer in alle zyne deelen staet; waervan de zwaere steenen muuren nu tot een massa versteend zyn, volkomen in staet, om de beurtelingse overgangen van den grooten hefbalk te kunnen wederstaen, 't geen zoo volkomen beantwoord aen uwe verwagting, zoo volmaekt geschikt is, om de binnen Stad van 't overtollige Water te ontlasten? Zullen UEd. den Ketel, den Cylinder, die u zoo veel gelds gekost hebben, voor oud Yzer verkoopen, en tot duurzaeme Voorwerpen van bespottinge doen verstrekken?

Eindelyk, myne Heeren, zyn uwe beurzen uitgeput, zyn uwe overtollige middelen verspild, en zyn UEd. niet bestand voor de volgende Onkosten, die ter volmaeking en in stand houding van uw werk vereischt worden; of kunt gy niet besluiten, tot een meerdere uitgif-

gifte, om dat de reeds uitgeschootene Sommen zoo verre boven uwen eersten aenleg of bepaeling gegaen zyn? Is het 'er zo mede gelegen, wel aen, maekt een bestek op van die verbeteringen; maekt daervan een spreekend plan, zoodanig dat het een ieder overtuigen kan, dat deszelfs uitkomst beantwoordend zal zyn: doet dit, met het ernstig voorneemen van de gantsche bestiering daer van te laeten, aen iemand, wiens zaek het van zyn eerste Jeugd af geweest is, die niet alleen de Theorie verstaet, maer daerenboven in de praktyk volkomen kundig is; bereekend, naer zyne opgave, en die van andere kundigen, alle de nog toekomende kosten; deeze zullen zoo onmaatig niet zyn, of 'er zal middel kunnen gevonden worden, om bylaege te bekomen. Wy vertrouwen dat UEd. een gedeelte van die Onkosten geerne zult kunnen en willen voor uw Rekening neemen; wel aen, vervoegt u aen de Regeerders uwer Stad, met overleg van uw plan; vraegt van dezelve onderstand: deezen, voor haere Stad, daervan het voordeel genietende, zullen ook geerne daertoe het hunne willen toebrengen; UEd. hebben immers reets zoo veele blyken van goedwilligheid van dezelve ontfangen, dat wy ons vleijen durven, dat uw aanzoek aldaer niet te vergeefs zal zyn.

Of anders, vervoegt u deswegens aen den Souverein zelven; deeze reets proeven gezien hebbende van uw Werk, en daer door van de in 't Rapport bepaelde uitwerking zeker, zal, by verdere overtuiging, ook uwe Verwagting niet te leur stellen.

Of vervoegt u, uw plan opgemaekt zynde met al den aenkleeve van dien aen den Oeconomischen Tak; ook deeze, als tot diergelyke Oogmerken uitdrukkelyk geschikt, zal ongetwyffeld, indien alles in een overtuigelyk licht gesteld word, het hunne toebrengen.

En ten laetsten, verkiezen UEd. geen der opgegeevene wegen, opent dan eene Inschryving, en noodigt alle Liefhebberen u daer inne te ondersteunen; UEd. kunnen verzekerd zyn, dat wy zelven, benevens andere waere beminnaers hunnes Vaderlands in deeze Stad *Dordrecht* genegen zyn om daer in deel te neemen. Wy zyn

Myn Heeren!

Uwe Waere Vrienden,

En mede liefhebberen des Vaderlands.

Dordrecht. 2. *Maert*, 1778.

BRIEF

BRIEF AAN DE WEL EDELE HEEREN DIRECTEUREN EN LEDEN VAN DE MAATSCHAPPY DER DRENKELINGEN TE AMSTERDAM.

Wel Edele Heeren!

Overtollig zou het zyn, Wel Ed. Heeren, uit te weiden in Lofuitingen, wegens de verpligting, welke het geheel menschdom heeft aan uwe meer dan gewoone goedheden, in niet alleen de middelen aan de hand te geeven, om menig mensch, voor dood gehouden, uit de kaaken des doods te ontrukken, in niet alleen de Inwoonderen van Amſterdam met eer-, en prysvergelding te bekroonen; maar zelfs deeze uwe milddaadigheid uit te ſtrekken, tot elk onderdaan van ons Gemeenebest, die het geluk heeft van een voor dood gehouden Drenkeling te herſtellen. Eene weldaadige ſchikking, waar in Gylieden, boven alle Landen, en derzelver Genootſchappen, de eer hebt van de eerſte te zyn; en van alle Menſchenvrienden, in andere Landen, gevolgd te worden. Met hoogagting Ulieder inrigting beſchouwende, heb ik de vryheid genomen myne gedagten over een ook in dit geval nuttig Werktuig, Uw Ed. met deezen onder 't oog brengen; my vleijende dat het Ulieder goedkeuring zal wegdraagen.

Het is, gelyk de ondervinding ten overvloede getoond heeft, baarblyklyk, dat het inblaazen van den Tabaksdamp van de hoogſte nuttigheid is, in Darmbreuken, en kronkels, en vooral in het herſtellen der Drenkelingen; van waar men, zelfs door Vorſtelyke bevelen, buitens Lands; hier toe, op veele plaatzen, werktuigen in gereedheid moet houden. Dit zou, naar 't my voorkomt, met nut algemeener, gemaakt kunnen worden; indien men bedagt was op een min kostlyk werktuig. Menig een zou ongetwyfeld, in de vereischte gevallen, gebruik maaken van een werktuig, waar door de Tabaks-damp met weinig moeite, en in eene genoegzaame hoeveelheid, kon ingeblaazen worden; indien de kosten van het zelve niet zoo hoog liepen. Dit heeft my aangezet U Wel Ed. een werktuig voor te draagen, welks kosten

niet hoog loopen, en dat in de kragt van werking voor geen ander behoeft te wyken. Men neemt een nieuwen blaasbalk, (*gelyk men gewoon is tot het aanblaazen van 't Vuur te gebruiken*) die ten hoogsten 16 Stuivers kost. Men laat die, om hem nog beter te hebben, dubbel maaken, gelyk die der Smeden zyn; waar door de lugt en damp geheel en al, door de pyp van den blaasbalk ontlast word, en dus te minder, boven door de bus uitgeparst word. Men plaatst, op de drie gewoone togt- of lugtgaten, eene rood-koperen bus, volgens de nevensgaande Figuur, met derzelver drie pypen F. F. F.; welke van onderen zoo wyd zyn, dat dezelve in de togtgaten passen; maar welker openingen in de bus niet wyder zyn, dan in eene gewoone Tabaks-pyp; om het doorvallen van den Tabak te beletten.

Deeze pypen zyn 1½ duim, of wat meer, lang; ten einde een natten doek om dezelven te kunnen slaan, in dien men lang wil aanhouden met blazen, om den blaasbalk door de groote hitte niet te bederven. De bus heeft een dekzel A. B. C., dat met een Scarnier D. open gaat; en de stippen E. E. E. E. zyn de togtgaten van het dekzel. Men vult die bus met Tabak en een weinig brandende Swam; waar door dezelve met weinig moeite aangaat.

Onder aan de pyp van den Blaasbalk kan men een draad laaten maaken, om 'er de ledere pyp des te beter aan te schroeven. Van zodanig een Werktuig zal men alle die voordeelen kunnen erlangen, welke een kostelyker Werktuig kan opleveren.

In hoope van U W. Ed. hier mede geen ondienst te doen, heeft het my goed gedagt, dit Werktuig, door de algemeen gezogte *Hedendaagsche Vaderlandsche Letteroeffeningen*, openlyk bekend te maaken; zo, om het dus meer algemeen bekend te doen worden, als om in 't openbaar te verzekeren, dat ik ben

U Wel Ed. Onderdaanigste
Dienaar,

JAN HENDRIK RUMPEL,
Med. en Chir. Doctor.

Graave, 10 *Jan.*
1778.

E
B
E
E
E
A
C
D
F
F
F

LEEVENSBERIGT VAN DEN GROOTEN NATUURKENNER CAREL LINNÆUS, *Koninglyk Lyfarts, Professor te Upsal, Ridder der Noordstar-Orde, Lid van meest alle vermaarde Academien, en Societeiten der Weetenschappen in Europa.*

Uit het Latyn van den Hooggeleerden Heere DAVID DE GORTER Jz. *M. Doctor en Professor, Lyfmedicus van haare Ruskeizerlyke Majesteit* enz. enz.

(*Vervolg van Bladz.* 128.)

In den Jaare MDCCXXXVIII, in zyn Vaderland wedergekeerd zynde, zette hy zich te *Stokholm* neder, met oogmerk om de Geneeskunde te oefenen; dan hy werd, over zyne Plantkunde, van allen uitgelachen: en toen hy van SIGESBECK, zyn *Petersburgschen Vyand*, versmaad wierd, verviel hy in eene algemeene veragting; en 'er was niemand, die hem een' zieken Knegt ter geneezinge betrouwde; dus sleet hy slaaplooze nagten en verdrietlyke dagen: hy leefde in een armlyken doch eerlyken staat. Maar, binnen kort, nam zyn ongelukkig lot een keer, en de voorspoed begon hem minzaam toe te lachen. LINNÆUS werd by de aanzienlykste Persoonen gehaald, alles liep hem mede, men ontboodt hem overal, hy won veel gelds; van zeer vroeg in den morgen, tot den laaten avond, bezogt hy de Zieken, en bragt geheele nagten aan 't ziekbedde door; toen riep hy uit: „ ÆSCULAPIUS schenkt alles goeds; FLORA verwekt alleen „ SIGESBECKKEN"? diensvolgens gaf hy FLORA een scheidbrief, en besloot, alles, wat hy daaromtrent verzameld hadt, (en hoe groot was die schat!) aan mot en schimmel over te geeven. Kort daar op keurde men hem boven anderen bekwaam tot eersten Arts van 's Konings Vloot (*f*). In eene vergadering van Burgeren werd hy aangesteld tot Koninglyken Plantkundigen, die de Plantkunde, in 's Konings Hofstad *Stokholm*, openlyk zou onderwyzen, en hem daar voor een jaargeld toegelegd. Hier op begon hy zyne Planten weder te beminnen; dan zy-

(*f*) BOBERG, *Programm.* l. c. *Epist. ad* HALL. I. p. 415.

zyne Liefde tot de Jonge Dogter, nu vyf jaaren geleden ontſtooken, was niet uitgebluscht, en zy beminde hem nog, niet tegenſtaande een ander, terwyl hy op reis was, na haar hand gedongen hadt. ——— Een, naamlyk, der beste Vrienden van LINNÆUS, die hem, terwyl hy zich in *Holland*, onthieldt, de Brieven van zyne Beminde bezorgde, hadt het laatſte jaar MDCCXXXVIII, 't welk LINNÆUS by zynen Vriend VAN ROIJEN te *Leiden* doorbragt, (het vierde jaar zyner uitlandigheid,) geoordeeld dat de Jonge Dogter hem toekwam; (want de Vader hadt, met toeſtemming van de Dogter, niet meer dan drie jaaren toegeſtaan:) ook beweerde hy dat LINNÆUS zo ſchielyk in zyn Vaderland niet zou wederkeeren: bykans hadt hy haare hand verworven; doch 'er kwam een derde tusſchen beiden, die het bedrog ontdekte; hy moest deezen verraadlyken trek, met het doorſtaan van veele onheilen, boeten. LINNÆUS vervoegde zich by zyne Bruid, en tradt in 't Huwelyk (*g*).

Het volgende Jaar MDCCXXXIX koos de Graaf van TESSIN, Voorzitter der Koninglyke Kanſelarye, LINNÆUS tot Voorzitter van de Koninglyke Academie der Weetenſchappen te *Stokholm;* deeze waardigheid, vier maanden, volgens de inſtelling dier Academie, bekleed hebbende, gaf hy dezelve, naa het houden eener plegtige Redevoeringe, aan zynen Opvolger, op den derden van Wynmaand, over (*h*).

In dit zelfde Jaar, den twaalfden van Oogstmaand, ontving hy een Brief van den beroemden HALLER, Voorzitter der Academie te *Gottingen*, reeds den vier- en twintigſten van Slagtmaand des voorgaanden jaars geſchreeven, waar in hem de Waardigheid en 't Ampt van Hoogleeraar, met een tuin te *Gottingen*, op de verpligtendſte wyze, werd opgedraagen: bykans even eens als eertyds de Hoogleeraar HERMANNUS het Hoogleeraarſchap in de Plantkunde TOURNEFORT aanboodt; 't welk hy met een ander zou verwisſelen, zo lang TOURNEFORT leefde. Maar LINNÆUS antwoordde. „ De twee Hoogleeraarſchappen „ in

(*g*) *Epist. ad* HALL. I. p. 415. 416.
(*h*) Het onderwerp was, *de Memorabilibus in Inſectis*. Deeze is, uit het *Zweedsch*, in 't *Nederduitsch*, vertaald, te *Leyden* in 't licht gegeeven; en, in 't *Latyn* overgezet, geplaatst in de *Amæn Acad.* Vol. II.

„ in de Geneeskunde te *Upsal* ſtaan open te vallen,
„ beide de Hoogleeraars RUDBECK en ROBERG, door den
„ last des ouderdoms gedrukt, verzoeken hun ontſlag:
„ indien dit gebeurt, zal, misſchien, de Heer ROSEN de
„ Opvolger weezen van ROBERG, en ik die van RUD-
„ BECK: valt dit anders uit, dan begeer ik te *Stokholm*
„ te leeven en te ſterven, en zal myns Mededingers
„ zaak niet op my neemen" (*i*).

Anders was de uitſlag; in Lentemaand des volgenden Jaars MDCCXL, ſtierf RUDBECK, Hoogleeraar in de Kruidkunde te *Upsal*, en de Heer NICOLAAS ROSEN, een Man desgelyks door veele verdienſten uitmuntend, ſtondt na het opengevallen Hoogleeraarsampt, en verkreeg 't zelve (*k*). LINNÆUS gaf, aan zyne *Stokholmſche Medeburgeren*, van dag tot dag, meer blyken van zyne bekwaamheid, en verwierf, meer en meer, hunne genegenheid. Wanneer, derhalven, de Heer LAURENTIUS ROBERG, in 't jaar MDCCXLI, ontſlag van zyn Hoogleeraarſchap verkreegen hadt, werd LINNÆUS, in de plaats zyns ouden Leermeesters, tot gewoon Koninglyk Hoogleeraar in de Geneeskunde van den Koning zelve verkooren, en met algemeene ſtemmen der Stenden, onder toejuiching der *Upsalſche Studenten* in de Geneeskunde, tot die waardigheid verheeven.

Maar, eer hy dit roemryk Ampt aanvaardde, deedt hy eene Reis, tot welke hy, ter volmaaking van de Natuurlyke Historie des Vaderlands, door 's Lands Stenden verzogt was, na de *Zweedſche Eilanden*, *Oeland* en *Gottland*: deeze volvoerd hebbende, ving hy, op den vyf-en twintigſten van Wynmaand, dienszelfden jaars, zyn Hoogleersampt aan met eene ſtaatlyke Redenvoering (*l*).

Dan

(*i*) *Epist. ad* HALL. I. p. 416.
(*k*) *Ibid.* II p. 19.
(*l*) Zyne ſtoffe was *Quid quantumque emolumenti in Medicina ex itinere per Provincias Patriæ inſtituto ſperari queat.* Uitgegeeven te *Leiden* MDCCXLIII, door J. F. GRONOVIUS, en daar naa gevoegd in de *Amœnit. Acad.* Vol. II. Dan de beroemde GESNERUS beklaagt zich, dat de *Leydenaars*, zonder hem te raadpleegen, zyne *Disſertationes de Vegetabilibus*, by deeze Redenvoering geplaatst hebben; daar hy nog veel in dezelve te veranderen en daar by te voegen had. *Epist. ad* HALL. II. p. 145.

Dan dewyl, in het naastvoorgaande Jaar MDCCXL, gelyk wy reeds vermeld hebben, de Heer ROSEN, OLAUS RUDBECK was opgevolgd, gingen deeze twee nieuwverkooren Hoogleeraars met elkander een Verdrag aan om te ruilen. *Rosen* zou het bezoeken der Gasthuizen op zich neemen; de Ontleed-, Natuur-, Ziekte-, en Geneeskunde, als mede de bereiding der Geneesmiddelen behandelen: LINNÆUS, daar en tegen, het opzigt op den Academie-Tuin, en les houden over de Natuurlyke Historie, de Leevenswyze, de Onderscheiding der Ziekten en de Plantkunde (*m*). In deezervoege niet meer, door een allerdrukste practyk, die hy te *Stokholm* hadt, afgetrokken, en van middelen voorzien, gaf hy zich te *Upsal*, nu vry van zorgen, geheel over aan de Plantkunde, en de daar toe behoorende Letteroefeningen, om welke voort te zetten hy gewenscht hadt te *Upsal* te komen (*n*).

Met welk een trouwe, met welk eene wakkerheid, hoe onopspraaklyk en bedreeven, hy den hem toebetrouwden post heeft waargenomen, zou te lang vallen te vermelden. Getuige hier van zy de Academie-Tuin, die, door de Koeijen en andere Dieren betreeden, in den jaare MDCCXLII, op kosten der Academie, met algemeene stemmen van den Academischen Raad, onder goedkeuring van den Kanselier, den Graaf GYLLENBERG, hersteld (*o*), met Stookkassen, met andere Gebouwen, een Huis voor den Hoogleeraar (*p*), en andere Gestigten voor het *Academisch Musæum*, op 't heerlykst, vercierd is (*q*); welken hy, zaaden uit bykans alle oorden der Wereld gekreegen-hebbende (*r*), met zulk een aantal Planten verrykt heeft, dat de *Upsalsche Artzeny-Tuin* heden geenzins den laagsten rang bekleedt onder de Kruidtuinen, op rekening der Vorsten onderhouden. —— Getuigen hier van zo veele bekwaame en uitmuntende Mannen, zyne Kweekelingen. ——— Getuigen hier van zo veele heerlyke gedenktekens van zyne geleerdheid en vlyt, die den naam

(*m*) *Amænit. Acad.* Vol. I. p. 32.
(*n*) *Epist. ad* HALL. I. p. 418. II. p. 19. 76.
(*o*) *H. Upsal. in Præf.*
(*p*) *Epist. ad* HALL. II. p. 155. 76.
(*q*) *Ibid.* p. 390.
(*r*) *Ibid.* p. 155.

naam van LINNÆUS tot de laate Naakomelingschap zullen doen overblyven, die zo veel en zo groot zyn, dat, om dezelve te vervaardigen, de arbeid van één éénig Man niet genoegzaam schyne. Deeze hielden hem niet alleen onledig, hy vondt zich daarenboven ingewikkeld in eene drukke Briefwisseling met de voornaamste Mannen deezer Eeuwe: ja de meeste Liefhebbers van Gewassen vervoegden zich, om stryd, by hem, en zogten zyne vriendlyke onderrigting. Geheele bladzyden zou ik met Naamen opvullen, wilde ik ze allen opnoemen; veelen haalt hy zelve op, in de Voorreden, gevoegd voor zyne *Species Plantarum.*

Laat ons liever toonen hoe zeer hy, in zyne uitgegeeven Werken, de *Plantkunde*, op dat ik niet zegge de *Geheele Natuurlyke Historie*, want dan zou ik te breed uitweiden, hervormd hebbe.

Onder de veelvuldige blyken deezer Hervorminge, munt boven al uit zyne nieuwe *Methodus Sexualis*, of wyze om de Planten uit de Sexen te onderkennen. Dat by de Planten, zo wel als by de Dieren verschil van Sexe plaats heeft, hadt PLINIUS reeds aangeduid (*s*). MILLINGTON, GREW, en inzonderheid VAILLANT, hebben dit naderhand op 't fraaist getoond; terwyl JULIUS PONTEDERA zich daar tegen, op zo jammerhartig eene wyze, verzette. Maar heden ten dage is het onderscheid van de Sexen der Planten, door de Proeven van LINNÆUS, HALLER, KOEHLREUTER, en anderen, zo duidelyk beweezen, dat geen Plantkundige, wanneer men alleen CAR. ALSTON uitzondert, daar aan meer twyfele. Op dit onderscheid der Sexe, als zynde de kern van den geheelen Bloem, heeft LINNÆUS allereerst zyn Stelzel gebouwd, waar van het ook den bogemelden naam van *Methodus Sexualis* draagt.

Vóór LINNÆUS heeft RUD. JAC. CAMERARIUS, naar 't oordeel van den beroemden HALLER, eenige beginzels van 't Stelzel, door LINNÆUS ingevoerd, overgeleverd (*t*). Deeze is, in de daad, de eerste Schryver geweest, die duidelyk de Sexe der Planten en derzelver Voortteeling betoogd, en verscheide waarneemingen opgeleverd heeft, waar

(*s*) *Hist. Nat.* Lib. XIII. C. 4. en Lib. XVI. C. 25.

(*t*) In een' Brief *de Sexu Plantarum*, gedrukt te *Thubingen*, 1694. 12mo, en te vinden in de *Misscell. Nat. Cur.* Dec. III. App. als mede in GMELINI *Opuscula*, 1749. 8vo.

waar van LINNÆUS gebruik maakte; doch wat de Rangschikking aanbelangt, niets des betreffende wordt by hem gevonden; maar veel by JOH. HENR. BURCKHARD, een *Brunswyksch Geneesheer*, als die, reeds, in den Jaare MDCCII, getoond hadt (*u*), dat de Hoofdrang van het getal en 't maakzel der zaadvezeltjes (dus noemt hy de Stofknopjes der Helmstyltjes); doch de Ondergeschikte Rangen van het verschillende maakzel der Scheede, dat is, het Styltje, kon ontleend worden. Dan schoon hy dus veele dingen waargenomen heeft tot de onderscheiding der Sexen behoorende, hem in laateren tyd klaarder gebleeken, is hy, nogthans, even min voor den Uitvinder van dit Nieuwe Stelzel te houden, als, in andere Weetenschappen, iemand voor den eersten Oprigter van een Nieuw Stelzel zou gaan, die eerst eenig denkbeeld ter baane bragt, waar op een ander, als op een gelegden grondslag, bouwde. Om hier op niet langer stil te staan, dat BURCKHARD verre was van het opmaaken eens zodanigen Stelzels, wyzen zyne eigene woorden, ten vollen uit (*v*). „Doch, naardemaal de Deelen, tot de Voortteeling behoorende, minder zigtbaar zyn, en niet ligt het oog der aanschouweren trekken, oordeel ik het raadzaamer, dat *derzelver maakzel in de vergelyking der Gewassen voorbygegaan, en dan gelet worde op de gesteldheid en het getal der zaadvezeltjes*, en dit niet overal; maar alleen in Planten, die onvolmaakte Bloemen draagen, waar zy in het bepaalen der Rangen even eens kunnen dienen, als, in volmaakte Bloemen, de schikking en 't getal der Bloemblaadjes". LINNÆUS komt, derhalven, de Eer toe, dat hy niet alleen de Sexen der Planten duidelyker dan zyne Voorgangers getoond maar ook een Nieuw Stelzel daar op gebouwd, en 't zelve met veel vlyts en naauwkeurigheids voltooid heeft (*w*).

De

(*u*) In eenen Brieve *de Charactere Plantarum ad Leibnitium*, 1702, 4to, door HEISTER, in den Jaare 1750 in 8vo te *Helmstad* herdrukt.

(*v*) *Ibid.* p. 153.

(*w*) Dit stelzel steunt op de *Aphorismi*, of Korte Spreuken, in zyne *Fundam. Bot.*, van §. 132. tot §. 150 voorgesteld, welker eerste, of de §. 132, hy verklaard heeft in eene Redenvoering de *Telluris habitabilis incremento*; van alle geeft hy eene Verklaaring

in

De *Characters*, of *Kenmerken der Geslachten* waren voorheen derwyze geschikt, dat ze nauwlyks konden toereiken om de bekende Geslachten te onderkennen: waar uit ontstondt, dat, zeker nieuw Geslacht ontdekt zynde, de Characters der nabykomende Geslachten moesten veranderd worden: daarenboven waren ze, in elke Leerwyze, verschillende. Veel, zeer veel, hadt het in, standhoudende Characters uit te vinden. En naardemaal alle wel onderweezene Plantkundigen den grondslag der bevrugtinge, en derhalven ook zeker gedeelte daar van moeten erkennen, heeft LINNÆUS, op nieuw, alle Characters van het Getal, de Gedaante, de Plaatzing en Evenredigheid van alle deelen, tot de Bevrugting behoorende, ontleend, en zo onwrikbaar vastgesteld, dat ze voor alle reeds aangenomene Leerwyzen, of die naderhand aangenomen zullen worden, kunnen dienen. Hoe veel arbeids dit kostte zal niemand ligt begrypen, dan die zelve de proeve genomen heeft. Want niet alleen moesten alle Geslagten, maar ook alle Soorten onderzogt, de Helmstyltjes en Stampertjes nagegaan worden; deeltjes, eertyds veragt, voor van geener waarde, en 't vuil der Planten gehouden. LINNÆUS heeft reeds, in de Voorreden der eerste Uitgave van zyn *Gen. Plantarum*, verklaard, dat dit een arbeid van tien jaaren geweest was, en in de Opdragt van zyne *Biblioth. Botan.* dat hy, ten dien einde, acht duizend Planten onderzogt hadt, waarby naderhand ontelbaare gekomen zyn.

De *Soorten der Planten* heeft hy de eerste, naa TOURNEFORT, niet alleen tot zekere en vaste Geslachten gebragt; maar ook, op dat ze van elkander zouden onderscheiden worden, by alle nieuwe *Soort-onderscheidingen* gevoegd: want het kwam 'er op aan, om de zekerste kenmerken ter Onderscheiding aangenomen, met alle mogelyke kortheid, die der klaarheid egter geen nadeel toebragt, voor te draagen, ten einde het niet noodig wa-

in zyne *Spons. Plantarum*, te *Upsal* 1747 uitgegeeven, en herdrukt in de *Amœnit. Acad.* Vol. I. p. 61. *Seqq.* als mede in zyne *Philosophia Botanica*. De rede van zyn Stelzel geeft hy op in de Voorreden der *Gen. Plantarum*, in welk Werk, als mede in de onlangs uitgekomene *Mantiss.*, hy alle de deelen der Bevrugting van alle de tot nog bekende Planten, beschreeven, en, volgens de beginzelen door hem aangenomen, geschikt heeft.

ware, by elke Soort, de Beschryvingen en de Afbeeldingen der Schryveren, dikwyls zeer gebrekkig, te raadplegen. Deeze *Onderscheidingen* heeft hy eerst gevoegd by alle Planten in zyne *Flora Lapponica*, in zyn *Hort.* en *Virid. Cliffort.* in zyne *Flora Suecica*, *Flora Zeylanica*, *Hort. Upsal.* en *Materia Medica*, geplaatst, en eindelyk, by alle volkomen bekende Planten, in het groote Werk, waar aan hy veele jaaren besteed heeft, en by allen hoogstgeagt wordt, getyteld : *Species Plantarum*, in welks laatste Uitgave 9000 Soorten onder 1233 Geslachten, voorgesteld worden (*x*); waar by, in twee *Mantiss.* 879 Soorten en 102 Geslachten, en in de dertiende Uitgave van zyn *Systema Vegetabilium*, door den beroemden J. A. MURRAY vervaardigd, 27 Soorten en 6 Geslachten, komen: indien men hier van aftrekke 9 Soorten, thans tot Verscheidenheden gemaakt, zyn 'er 1020 Soorten, door LINNÆUS met Soort-Onderscheidingen aangeduid.

De *Verscheidenheden*, die, eertyds, met zyne Soorten, het zelfde Regt gehad hadden, waar van ze alleen, door toevallige eigenschappen, verschilden, heeft hy eerst verworpen, en geene Planten dan aan zyne Soorten onderworpen, in zyne Werken bygebragt, 't welk alleen genoeg zou weezen om zyn' Naam onsterflyk te maaken.

Nieuwe Wetten omtrent de. Geslachtlyke, Soortlyke Dubbelnaamigheid der Planten en de verscheidenheden waar te neemen heeft hy niet als een Wetgeever, maar zedig, voorgesteld (*xx*).

Door eene nieuwe vinding heeft hy, daarenboven, *Toenaamen* aan de Planten gegeeven, ten einde, door dezelve elke Plant van Planten, die denzelfden Bynaam hebben, konne onderscheiden worden. Eerst heeft hy deeze *Toenaamen* gebruikt in eene Verhandeling, getyteld *Pan Suecus*, en vervolgens, in den Jaare MDCCLIII, in zyne *Spec. Plant.* en, eindelyk, ook, in de drie Ryken

(*x*) Volgens de telling van JONAS THEOD. FRAGRÆUS, een Zweed. *In specimine Oeconomico*, waar in de Oeconomie ten onregte twyfelagtig gesteld wordt, aan de *Acad. Scient. Petropol.* Ao. 1764, voorgesteld, 't welk de Academie, egter, niet heeft uitgegeeven. Dan, naar de berekening van den beroemden OEDER, (*Elem. Bot.* p. 337.) telt men 'er omtrent 7320.

(*xx*) *Fund. Bot.* §. 210—324; dit alles heeft hy met voorbeelden en redenkavelingen opgehelderd in zyne *Critica Botanica*.

ken der Natuure, ingevoerd, en overal op den kant, tot groot gemak der naazoekeren, geplaatst. Deeze Naamen ſtrekken tot veel behulps in 't leeren der Plantkunde; deeze immers kennende, kan ieder Plant even gemaklyk genaamd als voorgeſteld worden, (allen omſlag agterwege laatende,) terwyl voorheen, om zekere Plant te bepaalen, de geheele ſoortlyke verſcheidenheid, tot grooten last van 't geheugen, met veel omhaals van woorden, en breedvoerige beſchryvingen, moest opgehaald worden, daar ook die ſoortlyke verſcheidenheid aan verandering onderhevig is, als 'er nieuwe Soorten ontdekt worden; dit maakte het veranderen van den Soortnaam noodzaaklyk. Eindelyk heeft hy, door deeze Naamen, tevens tegengegaan, de klagten der zodanigen, die niet hadden kunnen dulden, dat de Naamen van BAUHINUS, en die, vóór den tyd van LINNÆUS, in gebruik, winkelnaamen, en algemeen bekend waren, uitgemonſterd wierden.

Vervolgens heeft hy de *Deelen der Planten*, door zyne Voorgangeren niet genoegzaam nagespeurd, nauwkeurig onderzogt, en het gebrekkige aangevuld; en de Kunstwoorden, by de Schryvers deels ongenoegzaam, deels in 't wilde aangenomen, vermeerderd, en alle derwyze bepaald, dat men heden niet langer herwaards en derwaards op allerlei wyzen geſlingerd wordt: om dit einde te bereiken heeft hy de eerſte trekken van het *Stelzel der Bladeren* in zyne *Hort. Cliffort.* opgegeeven, dezelve in zyne *Philoſophia Botanica* vermeerderd, en in zyne *Delin. Plantæ* nog volkomener voorgeſteld.

De *Beſchryvingen der Planten*, in vroegeren tyde, in eenen Redenkunſtigen ſtyl, of met hoogklinkende woorden voorgedraagen, vervulden geheele bladzyden; hy heeft ons, in zyne ſtraksgemelde *Delin. Plantæ*, geleerd; behalven de zelfſtandige naamwoorden, uit de naamen der deelen en de byvoeglyke naamwoorden, de woorden der omſchryvinge ontleend, geene andere te gebruiken, weshalven alle niets beduidende woorden weggeweerd zynde, nu elk woord van gewigt is, en, gelyk men ſpreekt, een pond weegt: dit kan ieder ten vollen blyken, uit de Beſchryvingen van veele onbekende, zeldzaame en nieuwe Planten, in verſcheide zyner gulde Schriften voorkomende.

De *Geboorte Plaatzen* der Planten, daarenboven, ten welken opzigte een diep ſtilzwygen was by de meeste Schry-

Schryveren, dan alleen by den Soortnaam der Planten, heeft hy naarstiger opgezogt, en overal by de Soorten gevoegd.

Wyders heeft hy de *Eigenschappen der Planten* dieper nagespeurd, als de Uitbotting, de Gedaanteverwisseling, de Ontwikkeling, Duur, Zaaijing, Lente- en Zomerstand Bladschieting, Trouwen, Dag- en Uurwyzing, Slaap, als mede de Huishouding en Staatkunde der Natuure in de gras- en bloemryke velden, waar de kudden weiden. In dit alles heeft hy eene deur geopend, door welken, in volgende tyden, de Plantkundigen, op de onmeetlyke tooneelen der Natuure, zullen treeden: terwyl de tegenwoordige Eeuw nog op den dorpel der Plantkunde staat.

De *Natuurlyke Leerwyze*, een eerst en allernoodzaaklykst vereischte in de Plantkunde, bekoorde ook den beroemden LINNÆUS, zo dat hy 'er langen tyd aan arbeidde: wanneer hy deeze niet kon voltooijen, heeft hy de Stukken daar van uit alle de opgegeevene Stelzels verzameld, en reeds in den Jaare MDCCXXXVII, in een Werk, 't welk ten Tytel voerde *Classes Plantarum Ordines LXV*, doch alleen met Getallen, zonder bygevoegde Naamen, uitgegeeven. Dertien jaaren laater heeft hy 'er LXVII Rangen van gemaakt in zyne *Philosophia Botanica*, eenige nieuwe daar bygevoegd, andere zamengetrokken, alle Naamen daar by geplaatst; in 't slot 117 Geslachten optellende, die hy onbepaald liet, wanneer, nog eens zo veele jaaren verstreeken zynde, het bykomen van 140 nieuwe Geslachten, het getal der geenen, die 'er ingevoegd moesten worden, tot 257 vermeerderd hadt. De *Steenplanten*, reeds in den Jaare MDCCLI uitgemonsterd zynde, heeft hy 'er zo veel werks op gedaan, dat hy 'er niet meer dan 104 onbepaald heeft moeten laaten.

Wat wonder, derhalven, dat hy, voor zo veel arbeids, verdiende Eerbelooningen ontvangen hebbe? Onder deeze moet, in de eerste plaats, geteld worden, dat hy aangenomen wierd tot Lid van bykans alle Academien en Societeiten der Weetenschappen.

Ten allen tyde heeft men het, voor een zonderling eerbewys, gehouden, den Naam eens waardigen Plantkundigen aan eene Plant te geeven, waar door zyne gedagtenis, onder het laate naageslacht, vereeuwigd werdt: dus is, door den Heer JOH. FRED. GRONOVIUS, met het hoogste regt, een Plant, met den Naam van LINNÆUS,

ge-

gedoopt, die de geheugenis deezes grooten Mans altoos bewaaren zal, en tot zynen lof spreeken.

In den Jaare MDCCXLVI, heeft de Ed. Graaf C. G. TESSIN, een Man, van onschatbaare verdiensten, en een groot Beschermheer van Kunsten en Weetenschappen, LINNÆUS door een Gedenkpenning, vereeuwigd (y). Op de eene zyde deezes Gedenkpennings ziet men het Afbeeldzel van LINNÆUS, met dit randschrift CAROLUS LINNÆUS M. D. *Bot. Prof. Upsal. Ætat.* 39. De andere zyde praalt met dit opschrift.

CAROLO
GUSTAVO TESSIN
ET
IMMORTALITATI
EFFIGIEM
CAROLI LINNÆI
CL. EKEBLAD AND. HOPKEN
N. PALMSTIERNA
&
C. HARLEMAN, dic.
MDCCXLVI.

In het jaar MDCCXLVII, werd hy door den Koning vereerd met den tytel en waardigheid van *Koninglyken Lyfarts.*

Wanneer hy, in den jaare MDCCXLIX, ontdekt hadt op welk eene wyze de Paarlen gebooren en voortgebragt worden, in de Oesterschulpen, en kon te wege brengen, dat elke Paarl-oester, die men opgreep, naa 't verloop van vyf of zes jaaren, een Paarl voortbragt van grootte als het zaad der *Gemeene Wikke*, werd hy, voor die uitvinding, door de Stenden des Ryks, heerlyk beloond (z).

Het jaar MDCCLII zag hem tot *Ridder van de Noordstar Orde* verheffen.

Toen in den jaare MDCCLV, de Koninglyke Academie der Weetenschappen te *Stokholm*, volgens den Uitersten wil des Graaven VAN SPARRE, de eerste keer Gouden Eerpenningen uitdeelde aan de Geleerden, die der Academie

(y) *Dedicat. Systematis Naturæ.*
(z) *Epist. ad* HALL. II. p. 411.

demie de beste Stukken leverden, heeft LINNÆUS terstond één dier Pryzen weggedraagen (*a*). —— Als, in dit zelfde jaar, de klank der verdiensten van LINNÆUS in de Natuurlyke Historie, ook tot de *Spanjaarden* was doorgedrongen, verzogt de Koning van *Spanje*, hier door bewoogen, hem na *Madrid*, om, met den tytel en de eer van *Vry Baron* beschonken, daar zyn dagen te slyten, en het opperto evoorzigt, in geheel *Spanje*, te hebben over alles wat tot de Planten behoort; teffens werd hem vryheid van Godsdienstbelydenis toegestaan. Maar zyn Vaderland de voorkeus geevende, bedankte hy voor die uitnoodiging, en reeds door verdiensten waare beroemd, bleef hy zyn voorig Ampt bekleeden.

De Keizerlyke Academie der Weetenschappen te *Petersburg* ontving, in den jaare MDCCLIX, verscheide Verhandelingen, na den Eerprys dingende, dien zy had toegezegd aan den Schryver, die de *Sexen der Planten, door nieuwe bewyzen en Proeven, behalven de reeds bekende, best bekragtigde of bestreedt.* Onder deeze Verhandelingen was 'er een, die boven alle uitstak: dan de Spreuk, ter Ondertekening gebruikt, *Famam extendere factis*, deedt de Regters in twyfel hangen om aan dezelve den Eerprys toe te kennen; dewyl deeze den Schryver genoegzaam ontdekte: ook viel het geenzins bezwaarlyk, uit de behandeling zelve, LINNÆUS te kennen: en, wanneer, by het openen van 't bygevoegde Briefje, ten vollen bleek, dat hy de Schryver was, zou hy, volgens de Wet, die de Leden van het behaalen der Eerpryzen uitsluit, denzelven niet hebben kunnen wegdraagen. Deeze zwaarigheden verhinderden, egter, de Academie niet om den Prys van honderd Ducaaten, op dit stuk der Plantkunde gesteld, aan de uitsteekende verhandeling van CAREL LINNÆUS toe te wyzen.

Op deezen Eerprys volgde een ander zeer groote Eerbelooning voor een Geleerden: hy wierd naamlyk, in den jaare MDCCLXII, tot den *Ryks Adelstand* verheeven, met het regt van Adelopvolging voor zyne Naakomelingen, van waar hy den naam voert VAN LINNÉ.

On-

(*a*) De Verhandeling, door hem ingeleverd, voerde ten opschrift: *De utilibus in Lapponiæ montibus et progerminantibus & studio colendis herbis. Amæn. Acad.* Vol. IV. p. 416.

Onder de belooningen, hem ten deele gevallen, mag ook geteld worden zyn Huwelyk, 't welk hy, korten tyd naa zyne wederkomst in Zweeden, aanging met de beminnenswaardige SARA ELIZABETH MORÆA, die hy, gelyk wy gezien hebben, reeds voor lang tot zyne aanstaande Bedgenoote verkooren hadt. By haar heeft hy vyf Kinderen verwekt (*b*). De oudste Zoon, mede CAREL geheeten, is hem als *Demonstrator* in den Academie-Tuin te *Upsal* toegevoegd, en betradt, zich op de Plantkunde, met allen yver uitliggende, 's Vaders voetstappen; ons verslag doende van de voortbrengzelen diens Academie-Tuins.

Gelyk, door alle eeuwen heen, de uitmuntendste Mannen blootstonden voor de pylen hunner Vyanden; voor bittere Scheldnaamen, laster en bedilzugt, was LINNÆUS hier voor geenzins schootvry: het kon niet missen of zyn Stelzel moest, even gelyk alle Stelzels, waar in nieuwe, en tot nog niet aangenoomen, gevoelens voorkwamen, te gader met zo veele uitneemende Werken door hem uitgegeeven, allen in 't oog loopen, en dit zommiger nyd opwekken, en anderer berispzugt gaande maaken. Onder deezen hebben eenige met een scherpe penne tegen hem geschreeven: dan LINNÆUS, altoos wonderlyk bedaard, heeft zich in geen Lettergeschil gemengd; gedagtig aan de oude spreuk: *Tacitus pasci si posset corvus, haberet plus dapis minus rixæ.*

Hy hadt ook den grooten BOERHAAVE beloofd, op zyn voorbeeld, nooit twistschriften te zullen beantwoorden; en hy betuigt daar mede veel voordeels gedaan te hebben (*c*): want van de rechtschaapen Liefhebbers en Kenners der Plantkunde, die deeze Tegenstanders moesten uitleveren, werd hy, naar verdiensten, met allen lof, beschonken: en de uitmuntenheid zyner *Methodus Sexualis*, die hy ingevoerd, en uitgewerkt heeft, bragt te wege, dat hy, indien niet meerder, ten minsten eventveel en even aanzienlyke Naavolgers gekreegen heeft als TOURNEFORT, die allen op de noodzaaklykheid deezer Leerwyze aandringen. Immers heeft hy, behalven zyne Leer-

(*b*) Uit eenen Brieve, in den Jaare 1758, den 8 Dec. aan my geschreven, in welken hy ook vermeldt, dat zyne Jaarwedde 1000 Guldens was, en niet meer.

(*c*) *Epist. Erud. ad* HALL. Vol. II. p. 409.

Leerlingen, wier Naamen hy opgeeft in 't begin der Twaalfde Uitgave van zyn *Systema Nat.* en agter de Voorreden van zyne *Spec. Plant.* onder alle Volken bykans eenen Aanhanger: 't welk zeer verre de verwagting te boven gaat van zyn hardnekkigsten tegenstreever LAUR. HEISTER, die aan den beroemden HALLER schreef (*d*). „ Of veelen hem zullen volgen zal de tyd „ leeren".

In den jaare MDCCLXXVI, heeft hy ontslag van zyn Hoogleeraarschap verzogt. Maar zyne Majesteit wilde Hem, in 't bestuur der Academie, niet missen: weshalven hy last gaf, dat LINNÆUS wel ontheeven zou weezen van Lessen te houden, en het Jaargeld eens ontslaagen Hoogleeraars trekken; doch dat hy, naar welgevallen, den Academischen Raad, en de Zittingen der Geneeskundige Faculteit, zou bywoonen. Waar op zyn Zoon CAREL LINNÆUS DE JONGE tot gewoon Hoogleeraar, op de gewoone wedde, is aangesteld (*e*).

LINNÆUS sleet het overschot zyns arbeidzaamen leevens, voor een goed gedeelte, op het Landgoed *Hammarby*, waar van hy Heer was; zich, zo lang zyne zielsvermogens het toelieten, onledig houdende met het veranderen en verbeteren zyner Werken, de Plantkunde en de Natuurlyke Historie betreffende. Want, afgemat door zo veel werks, begaven hem, in den laatsten tyd zyns hooggeklommen ouderdoms, de zielsbekwaamheden; een groot jaar meest onaandoenlyk en bezefloos zittende: dan niet lang was hy een zo deerniswaardig voorwerp; dewyl hy, den tienden van Louwmaand deezes jaars MDCCLXXVIII, in den ouderdom van één- en zeventig jaaren, zyn roemryk en nuttig leeven geëindigd heeft.

(*d*) *Ibid.* Vol. I. p. 280.
(*e*) *Commentarii de Rebus in Scientia Naturali & Medicina gestis.* Vol. XXII. P. II. p. 373.

De Hoogleeraar DE GORTER heeft de Vriendlykheid gehad, om de *Latynsche Leevensbeschryving* eenen onzer Begunstigeren in *Geschrifte* ter hand te stellen, die dezelve, vertaald, aan ons medegedeeld heeft; waar voor wy beide die Heeren ten hoogsten verpligt zyn, en onzen dank betuigen. Ons *Mengelwerk* verder hunner Begunstiginge aanbeveelende.

ON-

ONDERZOEK NAAR DE REDEN, WAAR BY HET TOEKOMT, DAT DE MENSCHEN, OVER 'T ALGEMEEN, HET GEEN HUN HET DIERBAARST IS; DOORGAANS HET MEEST VERWAARLOOZEN.

(*Vervolg van bladz.* 39.)

Ter beantwoordinge van de onlangs voorgestelde Vraag, hoe 't bykome, dat de Menschen, over 't algemeen, zulk eene verkeerde handelwyze houden, dat ze, het geen hun het dierbaarste is, doorgaans het meest verwaarloozen, zou ik my kunnen beroepen op 's Menschen natuurlyke verdorvenheid; en ik zou, met 'er deze reden van te geven, zekerlyk, by zommigen volstaan kunnen. Dan ik begryp zeer wel, dat anderen eene meer byzondere en nadere bepaling van my zullen afvorderen; waarom ik aan derzulker begeerte zal tragten te voldoen, door de hoofdoorzaken hier van bepaalder aan te wyzen.

De eerste reden, die vele menschen hunne ware en voornaamste belangens over het hoofd doet zien, terwyl zy zich intusschen vaak met beuzelingen paajen, heeft men, myns oordeels hier in te zoeken, dat zy gene genoegzame oplettendheid omtrent zich zelven gebruiken. —— Gaat de bedryven uwer medemenschen in de zamenleving na; let naukeurig op hunne handelwys; gemeenlyk zult gy bevinden, dat eene onverschonelyke onagtzaamheid de grootste oorzaak is, van alles wat hun tegenloopt. —— Ik sta toe, 'er kunnen somtyds onvoorziene gevallen gebeuren, die goede en heilzame oogmerken dwarsboomen. —— Maar hoe menigmalen ontdekken wy, als wy ons gehouden gedrag gadeslaan, dat 'er in der daad zulke gevallen uit het zelve moesten geboren worden; hoe menigmalen zien wy ten klaarste, dat het nu gebeurde geenzins te vrezen geweest ware, indien wy een ander gedrag gehouden hadden. Eene drift, eene onoverwinnelyke begeerte, sleept den mensch vaak mede, overheerscht hem, en maakt dat hy alles voorby ziet, of uit het oog verliest, uitgenomen alleen dat geen, waar door hy gaande gemaakt is. Vleeschelyke lusten wekken iemands driften op, en maken dezelven dermate gaande, dat wy 'er alles aan opofferen, wat wy in de Weereld dierbaar bezitten. Anderen beheerscht eene onmatige Geldzugt, die hen op niets anders doet denken, dan op het verkrygen van rykdom, en 't vermeerderen, hunner bezittingen: terwyl eene derde zoort door eer- en roemzugt weggesleept word. Als deze en dergelyke begeerlykheden der menschen driften in beweging brengen, worden ze gewisselyk ten eenemaal onagtzaam omtrent alle hunne andere belangen: alles, wat zodanig een bedryft, loopt in dit één middenpunt zamen, en gene andere dryfveer brengt hem in beweging. —— Zonder agt te

ſlaan op zig zelven, of zyne ware belangen, zet hy alles op om dat geen te bejagen, naar 't welk alle zyne daden en bedryven geregeld worden, en nooit kan hy op iets, buiten dien kring geplaatst, een naukeurig oog vestigen. Dit is des ééne der voornaamſte oorzaken, dat men veelal het dierbaarſte verwaarloosd, en daar voor verkiest zulke zaken, die geen wezen hebben, op het einde niets dan een ydel overlaten; terwyl zy de ziel met kwelling, en den boezem met hartzeer, in plaats van met ware vergenoegdheid vervullen.

Eene twede niet min gewigtige reden, welke een mensch het geen hem het dierbaarſte is, doet verwaarloozen, meen ik te vinden in de verkeerde Redenering, en het verlaten der Rede. — Door onze bedorven Redenering ſtryken wy over vele zaken een gansch verkeerd oordeel, ſchoon wy al de innerlyke goede of kwade waarde der dingen kennen. — De Reden, moet men zeggen, is nog onbedorven, ongeſchonden, en goed; dewyl zy, als een geſchenk van den Algoeden Gever, afdalende van de hoogſte Volmaaktheid, dient om ons de ſchakels aller waarheden te ontdekken; geſchikt zynde om den mensch als eene heldere Fakkel op de duisterſte paden voor te lichten. Maar de Rede, thans huisvestende in zondige Schepzelen, word veelal niet gevolgd; men verlaat derzelver veilige leiding, of overdwarst ze, door eene verkeerde, door eene kwade Redenering; en van daar komt het, dat de mensch in zo vele gevallen verkeerd handelt; dat hy zo vaak afdoolt van het regte en veilige ſpoor. — 't Is zo, ik geef zulks gaarne toe, de Rede is niet in alle opzigten vermogend, ten minſten in dien ſtaat waar in de Mensch zich nu bevind; ze is niet toereikend, om alles te doorgronden. Daar zyn noodzakelyke Waarheden, aan welker kundigheid des menſchen geluk verknogt is, die dus noodwendig moeten geweten worden, welke boven het bereik van 't Redelicht klimmen, en, zonder tusſchenkomst van een ander nog vermogener Hulpmiddel, eeuwig in duisterheid omwonden zouden blyven. Maar de Rede kan in 't ontdekken dier waarheden, welken binnen het bereik van haar vermogens zyn, ons niet doen dwalen, zo wy 'er anders maar een behoorlyk gebruik van maken. Hier van mogen wy ons verzekerd houden: want buiten de Rede hebben wy niets om de waar- of valschheid van eenig voorſtel te toetzen, het onderſcheid tusſchen deze twee te leren kennen, en verzekering te verkrygen, dat Waarheid Waarheid zy. Dewyl de Rede, daarenboven, onmiddelyk afdaald van den Oneindigen en milden Gever alles goeds, die den mensch niets ſchenken zal, dat hem zou doen dolen, of waar op hy zich in 't naſpeuren der Waarheid niet veilig zou kunnen verlaten; die den mensch niets ſchenken kan, niets ſchenken wil, dan 't geen goed en heilzaam is, zo kunnen we hier aan niet twyfelen; te meer, dewyl anders het oogmerk, waar toe zy geſchonken is, ten eenemaal dwaas en ydel zyn zou, geenzins pasſende aan eene volmaakte wysheid. Ze is toch, buiten tegenſpraak, den Mensch geſchon-

schonken, om hem tot een licht te dienen, ter ontdekkinge van waaren valschheid; en wy zouden, by aldien wy dit hulpmiddel misten, met gene mogelykheid het waar onderscheid dezer twee zo noodzakelyk nogthans als heilzaam voor ons, kunnen vinden: en dit oogmerk der Alwyze Goedheid staaft ten kragtigste de waarheid onzer Stelling. —— De Mensch, 't is waar, verwydert zich vaak zeer verre van 't regte spoor der Rede; dan zulks komt geenzins voort uit een gebrek van de Rede zelve: maar de Rede, nu huisvestende in zondige Schepzelen, word, door derzelver verkeerdheid, door valsche Redeneringen, overdwarst; daar uit volgt dan noodwendig, dat men niet langer naar de inspraak der Rede luistere, of hare leiding opvolge; maar, in tegendeel, gehoor lene aan eene verdorven Redenering, die den mensch van 't regte spoor afleid, hem jammerlyk doet dwalen, en zyne daden verkeerd doet inrigten. —— Het is dus onze verkeerde Redenering, maar geenzins de Rede, die ons doet dwalen, en ons hier aan overgevende, kan 't niet anders zyn, of wy moeten vervallen tot grove verkeerdheden, die grooter worden, naar mate wy verder van de Rede afwyken, en dezelve meêr verlaten. —— Hier uit ontstaat het, dat wy zo dikwerf het heilzaamste voorby of over het hoofd zien, en in deszelfs plaats verkiezen dingen, die geen wezen altoos hebben, die na de genieting in de Ziel een ydel laten, of liever dezelve vervullen met de wanhopigste, met de allerjammerlykste aandoeningen, welken de gedugtste, de rampzaligste gevolgen hebben. —— Daarom, nog eens, het is geenzins de Rede, maar de valsche en verkeerde Redenering, die den mensch de bedorve neigingen zynes vleesches doet involgen; die hem de ongebonden Wellusten doet bejagen, en met eene drieste driftigheid oploopen. Dit doet de Rede niet; neen! Het tegendeel is zo zeker, als 'er licht is; want zy leert, zo men anders maar door dezelve geleerd wil worden, dat al wie zyne bedorven Redeneringen involgt, wel dra in eene verderfelyke slaafsche dienstbaarheid vervalt. Zy leert den aard en de natuur der zaken kennen; wat bestendig; wat onbestendig; wat wezentlyk en wat loutere ydelheid zy; wat de Deugd ten gevolge hebbe, wat ze den mensch schenke, en wat al schoone goederen de Ondeugd hem ontneemt. —— Zy leert hem de rampzalige uitkomsten van een wellustig leven, en de wrede gevolgen die het na zig sleept; wat men veelal in den tyd, en welke rampen men in de Eeuwigheid onvermydelyk van de wellusten te wagten hebbe. Zy leert met één woord wat ons gelukkig, en wat ons ongelukkig maken kan. —— Zo veel vermogen bezit de Rede, en hare Leer is onbedriegelyk. —— De valsche Redenering, daarentegen, ontdekt ons niets van den aard dier zaken, gemerkt zy nimmer gewoon is door de schors tot in het binnenste door te dringen, maar alles oppervlakkig te beschouwen. Dan dit is 't niet alleen; zy zoekt nog daarenboven de waarheid, wanneer ze zich klaar

aan het verstand voordoet, te verdonkeren, en den mensch te misleiden, door eene bevallige uitwendige vertooning der dingen; hem pajende met zeer onbestendige goederen, die ras in ydelheid en damp verkeren. Zy beschouwt de Deugd als een Dwingelandes, en stelt de grootste vryheid in de Ondeugd; voorwendende dat deze laatste alle de begeerten van den Mensch vervullen kan. —— Ondertusschen misleid zy den armen Sterveling allerjammerlykst; stort hem vaak van den eenen ramp in den anderen, en brengt te wege, dat hy, 't geen hem het dierbaarste behoorde te zyn, op de schandelykste, op de onverschoonelykste wyze verwaarloost. —— Zie daar, en zo ik vertrouwe, niet ten onregte, de valsche Redenering en het verlaten der Rede aangewezen, als eene der voornaamste Bronnen, waar uit zulk eene groote menigte van verkeerde handelingen voortvloeijen, die den mensch tot de uitsporigste dwaasheden doet vervallen, en zyne ware belangen onbedagtzaam over 't hoofd zien.

Men voege hier by, ten laatste nog, als eene byzondere Bron, de zugt naar Geld, waar door schier alle menschen, als door het voornaamste Rad, 't geen hunne bedryven gaande maakt, bewogen worden. —— Met welk een onbedenkelyken ernst ziet men vele menschen aangedaan, om 'er een groot deel van onder hunne magt te krygen! Het Geluk der Stervelingen word veelal afgemeten naar den grooten hoop penningen die zy bezitten; en hun ongeluk naar zy 'er van misdeeld zyn. — De willekeurige waarde, welke men aan het Geld gehegt heeft, is de oorzaak, dat het thans, zo als de gesteldheid der zaken nu is, onder ons niet gemist kan worden. Vóór dat men een prys op de Metalen gesteld had, bestonden de Rykdommen der gegoedste Lieden veelal in Vee en Landeryen. Men ruilde Waren tegens Waren, gelyk zulks heden nog in vele Oostersche Landen plaats vind. Maar nu verkrygt men een wettigen eigendom op landen en goederen, door middel van geld, 't geen men voor dezelven besteed; en dit draagt dan den naam van koopen en verkoopen. — Door het vermogen, dat dit zelfde blinkend Metaal op de harten der Stervelingen oefent, zyn Kunsten en Weetenschappen aan 't bloeijen geraakt. Het geld brengt den Werkman aan den arbeid. — Hier door word het Koorn op de Velden geöogst, in de Schuuren ingezameld, op den Molen gemalen, en in den Oven tot smakelyk brood gebakken. Door 't geld word onze spys aangenaam toebereid; en door 't zelve discht men de keurigste geregten op onze tafels. — Door dat Metaal worden ons de Waren van de vier Waerelddelen in den schoot gebragt. — De Zeeman ontziet storm noch onweêr, geweld van golven noch prangende doodsgevaaren; schoon hy, in eene beroerde Zee, vaak te worstelen hebbe met den verschrikkelyken dood; hy bezoekt, door zugt tot Geld gedreven, alle vreemde Kusten; of vermoeit zich, terwyl hy een onrustig leven leid op de rustelooze baren, om Waterbewooners uit den afgrond

der

der Zee op te haalen. Hy tart alle gevaren, en voert met zich landwaards duizenden, ja millioenen, van Zee inwooneren, en vergast zynen medemensch op ſmakelyke geregten. Geen mensch was tot deze en ſoortgelyke bedryven te bewegen, indien men 'er door het geld niet toe genoopt wierd. En, inderdaad, hoe vele ſchoone, hoe vele heerlyke zaken zou men derven moeten, zo de menſchen omtrent dit Metaal onverſchillig waren! Het is des in de tegenwoordige toedragt der zaken niet te misſen; noch tot levensonderhoud, noch tot noodwendigheden, welken tot dekking, kleding, inwoning, gemak, en duizend zaken meêr, vereischt worden. —— Dan ik behoef niets meer te zeggen, nopens het vermogen, dat het geld op de harten der Stervelingen oefent; elk kent het, ieder weet het, elk ondervind het in eene meerdere of mindere mate. Ook heb ik desaangaande, in 't voorige gedeelte dezer Verhandelinge, reeds ten overvloede getoond, hoe dit zo verre gaat, dat zelfs vele menſchen hunne gezondheid, noch leven ontzien, om des Gelds wille; ja, dat meêr is, 'er vaak hun eeuwig geluk aan opofferen. Zo veel vermag de zugt tot geld op den Mensch, dat niets hem gereder, over 't geen hem het dierbaarst is, doe heên ſtappen, niets hem meêr zichzelven verwaarloozen. Zo zegeviert de zugt tot geld over den mensch dagelyks: —— ſtaag ziet men dat gebeuren, en door die gebeurtenisſen de waarheid van myn gezegde bevestigd. —— Dagelyks rigt dat blinkend Metaal nieuwe zegetekenen op onder de Menſchen, en zegeviert over de kragtigſte overtuigingen. De wigtigſte, de vermogendſte bewyzen, uit de Rede en de bevinding beiden ontleend, zyn veel te zwak, om de algemene drift tot geld te beteugelen; en te beletten dat de mensch daaraan niet zyne gezondheid, zyn leven, en dikwils zyn Eeuwig geluk opoffere. —— Het is vergeefsch te beweren, dat het geld de vermogens derft, om ons de ware vergenoegdheid in het hart te ſtorten. —— 't Is vergeefsch overtuigd te zyn, dat wy onze ſchatten, zo niet eer, ten minſten op het einde des levens, gewis verlaten; dat zy ons tegens de bange uure des doods niet beveiligen kunnen, noch in dezelve baten. Dit alles, ſchoon men 'er ten vollen van overtuigd zy, kan geen genoegzamen indruk maken op de gemoederen der ſtervelingen, die door het Geld als betoverd zyn. 't Is of de glans van Goud en Zilver het doodlyk vermogen bezat, 't geen men aan enige vergiftige Dieren toeſchryft, die men zegt, dat door de uitſchietende ſtralen van hun gezigt den Aanſchouwer dooden kunnen. —— Vele Menſchen hebben ſlegts de vertooning van het geld te zien, en hunne oogen zyn betoverd; hunne drift raakt gaande, en de gehele mensch is zo beguicheld, dat 'er noch rust, noch duur by hem zy; in zo ver zelfs, dat hy, in zyne drift, niet ontziet, zich in de wreede kaken des doods, of in een poel van eeuwige Rampzaligheid te ſtorten. —— Zo uitſpoorig is veelal de dwaze geldzugt, die den onzinnigen, den ongelukkigen, ſterveling werpt, in eene

slaverny, waar in hy dikwyls voor altoos geketend blyft; die hem geen genot doet smaken van het waardigste dat hy bezit; en hem maar al te vaak in een jammerpoel van ongeluk en elende stort.

Met dit alles wil ik egter niet beweren, dat de mensch onverschillig moet zyn omtrent zyn tydelyk bestaan; dat hy, met voorbyzien van het zelve, zich eenig en alleen op die goederen behoort uit te leggen, welken buiten het bereik van alle verandering geplaatst zyn. ——— Men wane geenzins, dat ik een betamelyk gebruik maken van de goederen dezer Wereld afkeure of begeere, dat men zich geheel van die middelen ontbloote, welken geschikt zyn, om in onze nooddruft te voorzien. —— Neen! Het is zo ver van daar, dat ik integendeel het in agt nemen hier van voor een grooten pligt houde; dien de mensch, zonder zich grovelyk te bezondigen, niet mag verwaarloozen. —— Te zorgen voor zyn tydelyk bestaan, Huisgezin, Kinders en Naastbestaanden is een onvermydelyke pligt, welken ieder mensch ten duurste is aanbevolen. ——— Maar 't is de onmatige geldzugt, die ik afkeure; die zugt, welke den mensch zyne grootste belangen doet voorby zien; zyn wezentlyk geluk doet verohagtzamen, en dus te wege brengt dat hy zyn allerdierbaarste verwaarloost. —— Dit misbruik van de goederen dezer wereld wraak ik; gelyk ik in den hoogsten trap afkeure, alle die vermaken, welken ons van onze verpligting doen afzien; die ons van een deugdzaam leven afleiden, en op het pad der ondeugd voeren. —— Midlerwyl wil ik, dat de mensch een matig gebruik zal maken van de goederen der wereld, die daartoe geschikt zyn, op dat men ze zou gebruiken en geenzins misbruiken. —— De mensch is zo gevormd dat hy vatbaar zy voor vermaken; hy mag zich vermaken; maar 'er zich geenzins slaafagtig aan overgeven.

Zie daar, zo ik agte, de drie voornaamste Bronnen aangewezen, uit welken veler verkeerde handelingen voortvloeijen; of de reden aangetoond, waar by het toekomt, dat de menschen, over het algemeen, 't geen hun het dierbaarst is, doorgaans meest verwaarloozen. ——— Dwaze stervelingen, mogen wy op de overweging hier van wel zeggen, als wy zyn, dat wy ons vaak zo lafhartig overgeven aan verkeerde neigingen; aan kwade driften en begeerlykheden; dat wy ten enemaal, onder de heerschappy van derzelver slaafschen dienst weggesleept worden! Hoe onvoorschoonelyk gaan wy dus te werk, in zaken van zulk een groot aanbelang. —— Hy word voor een dwaas, voor byna uitzinnig uitgekreten, die los en onbedagtzaam enige Wereldsche Goederen waagt, zonder de behoorlyke voorzigtigheid in agt genomen te hebben: maar hy, die een schat van zo vele waarde, als zyne gezondheid, een schat, zo dierbaar als zyn leven, en, dat alles overklimt, een schat van zulk' een onwaardeerbren prys, als zyn eeuwig geluk is, schandelyk verwaarloost, handelt volstrekt onverantwoordelyk. —— Hy, die zulk een schat verpant, tegens goe-

goederen, die in zichzelven niets wezentlyks bezitten, en op zyn best maar enige dierlyke geneugten verfchaffen kunnen, begaat de grootfte uitzinnigheid, tot welke men vervallen kan. — Nochtans is dit veelal 's menfchen gewone handelwyze. — Ik fpreek niet by vergrooting; elk fla flechts een aandagtig oog op de bedryven der ftervelingen; elk, 't geen nog nader komt, onderzoeke zyne eigen handelwyze, en hy zal in duizend gevallen bevinden, dat hy dikwils, al te onbedagtzaam, zyne dierbaarfte panden in de waagfchaal fteit, dat hy vaak, al te onbezonnen, omtrent zichzelven te werk gaat; zich vergapende aan verleidende harzenfchimmen; ten eenemaal onagtzaam zynde in 't onderfcheiden der goederen, die wezentlyk zyn, van zulken die in zichzelven geen wezen hebben; terwyl hy, door verkeerde Redenering misleid, het regte fpoor der rede verwaarloost. —— Elk lette maar op zichzelven, of hy niet menigvuldigmalen in dezen gestruikeld hebbe, en van het regte fpoor geweken zy? Ver de meeste menfchen zullen nog daar en boven by zichzelven overtuigd zyn, dat het Geld menigwerf de voornaamfte en eerfte dryfveer is, welke hen beweegt; en dat zy daar voor maar al te dikwils het dierbaarfte hunner bezittingen verwaarloosd hebben. — Dan de uure komt, het tydftip, ô ontzachelyk oogenblik! het tydftip komt, dat men zal moeten uitroepen: Ydelheid der Ydelheden, 't is alles Ydelheid! ——— In dat tydftip zal noch Eer, noch Aanzien gelden; noch Majefteit, noch Grootheid iets vermogen; noch Sterkte, noch Dapperheid iets kunnen uitwerken; de uitgezogtfte vermaken zullen walgen; het Geld zal zyn gantfche vermogen verliezen, en in 't minst niet meêr kunnen baten; ja alles wat de wereld bezit en geeft zal als dan geen 't allergeringfte voordeel kunnen aanbrengen. —— Gelukkigen zy dan, welken zich niet ten eenemaal flaafagtig aan de wereld, en 't geen dezelve alleen maar fchenken kan, hebben overgegeven; die niet gelyk zyn aan de beeltenisfen, in dit myn Tafereel afgemaald! Gelukkigen zy, die veel geduurzamer Goederen op het oog hebben, dan de Wereld, met alle hare Volheid oplevert! Dan de bedriegelyke Goederen van dezen tyd, welken zo vele onbedagtzame ftervelingen al te deerlyk misleiden! Gelukkigen zy, die de Wereld, met al haar bedrieglyk fchynfchoon, vaarwel kunnen zeggen, met een vooruitzigt op veel beter Goederen! Goederen die beftendig zyn, en in de Gewesten der Eeuwige Gelukzaligheid bewaard worden; alwaar ze aan gene wisfolvallige veranderingen onderhevig, in alle eeuwigheid beftendig zullen blyven! —— De zulken zyn voorwaar veel gelukkiger, dan dat zy de grootfte bezittingen der Wereld waren deelagtig geworden; „ want wat zal het den mensch baten, fchoon hy de gehele Wereld won, en hy moet fchade lyden aan zyne Ziele"?

Wel aan dan, ô menfchen, waarom langer voortgetreden op het pad der verkeerdheid! —— Waarom langer zo onredelyk te werk gegaan, dat wy goederen van zo veel waarde vaak verpanden tegens

gens zulken, die ons dikwils fchielyk ontvlugten, en die wy zelven, zekerlyk, eens zullen moeten verlaten! —— Dat wy niet onagtzaam omtrent ons zelven zyn; dat wy, 't geen het hoogst te waarderen is, 't geen wy het duurfte fchatten moeten, niet op den laagften prys ftellen. —— Men wyke nimmer van het fpoor der Rede, door onbedagtzaam gehoor te geven aan de infpraak onzer verkeerde, en verdorven Redeneringen. —— Laten wy toezien, dat de verleidende Geldzugt ons niet wegflepe, om onze Schatten tot bergen op te ftapelen; om onzen Rykdom uit te breiden; terwyl wy ondertusfchen onzen Hemelfchat uit het oog verliezen. Vlugtig gaat alles voorby; vlugtig is de Wereld met al haar fchynfchoon heen gevlogen; heen gevlogen, eer wy 'er aan denken, voor wy het merken. —— De vrolyke dagen onzer Jeugd zyn weinige, en haast voorbygaande. —— De gezetter leeftyd volgt hen fchielyk op; en deze word wel dra weder vervangen door den bevenden ouderdom. —— Dan, dan verdwynt eerlang alles. De wereld gaat voorby met alle hare heerlykheid, met haren gehelen luister. Zy, die ons zo fchoon, zo bekoorlyk, zo ruim, zo uitgeftrekt voorkwam, word ons dan walgelyk, veragtelyk, nauw en bekrompen. Wy vinden haar volftrekt ongenoegzaam om de wyduitgeftrekte begeertens onzer ziele te kunnen verzadigen: alle hare aanlokkende bevalligheden behagen ons niet langer, ze zyn ons veel eer vervelende: alle de Wereldfche vermaken, hare uitgezogtfte vermaken, hebben den minfte indruk niet meer op het hart; eensklaps verliezen zy al haar vermogen. — De wellusten dezer Wereld walgen; men befchouwt haare fchoonfchynende goederen met een oog van verontwaardiging. Het is: Vaarwel Wereld met alle uwe begeerlykheden! gy dient ons niet meer; en zyt onzen dienst onwaardig! De tyd is voorby, elke fchrede, die men vast waggelende voortzet, is een tred nader aan het Graf. — Daar ftaat de Dood, de onverbiddelyke Dood, ons in te wagten. —— Wat dan? ——. Daar ftaat de Dood ons aan te grimmen, om ons zo, zo aan te grypen. —— Wat dan? —— Daar is geen verbidden, daar is geen omkoopen aan! —— Alle de Schatten van de gehele Wereld, zyn kragteloos, en buiten vermogen, om dat tydftip één ogenblik te verzetten. —— De Dood grypt ons aan! —— Wat dan? —— Alle de bedryven van ons leven nemen hier eensklaps een einde! —— Het Gordyn werd neergelaten; wy hebben onze Rol op dit vergankelyk Toneel uitgefpeeld! —— De Dood grypt ons aan, wy vallen in het Graf! —— Gelukkigen, zo wy in den dood zelfs hoopen, en met eenen gelaten Geest blymoedig de Eeuwigheid inftappen.

C. V. D. G.

PALEMON.

Door den Heer GESSNER.

Hoe aangenaam glinstert het Morgenrood, door die Hazelaars en wilde Rozenbomen, die zich tot myn venster uitstrekken. Hoe vrolyk zingt de Zwaluw, aan de balken die het dak van myn hut ondersteunen! De kleine Leeuwrik in de hoge lucht! De gehele Natuur is ontloken; de Dauw heeft de planten verlevendigd; zy schynen verjeugd; ja ik zelf schyn verjeugd te wezen. —— Myn stok, de steun myns ouderdoms, zal my tot aan de deur myner woning brengen. Daar zal ik my tegen over de opgaande Zon nederzetten, en myn gezicht over de groene Velden laten dwalen.

O hoe schoon, hoe treffende, hoe heerlyk is alles, wat my omringt! Alles wat ik hoor is de stem des Geluks en der erkentenis. De Vogels in de Lucht, de Herders op de Velden, zingen van wegens de vreugde, die hen verrukt, die hen vervoert. De kudden op de groene Heuvels, en in de met ruischende Beken doorsneden Dalen, drukken door hun geloei hunne vreugde uit. Hoe lange, ô Gôon! hoe lange zal ik nog getuigen zyn van uwe goedheid, van uwe liefde? Negentig maal heb ik reeds de verandering, de verwisseling der Saizoenen gezien; en wanneer myne gedachten zich rugwaards wenden, van 't tegenwoordig ogenblik tot dat van myne geboorte, en zich in dat uitgestrekt, in dat aangenaam Verschietgezicht verlustigen, dan, dan ontsnapt het begin van dien tyd aan myn gezicht; en 't schynt zich in een heldre en zuivre lucht te verliezen. ——— Ach! hoe is dan myn hart ontroerd! —— De verrukking, die myn tong niet kan uitspreeken; de vreugdetranen die ik stort, zyn dat, ô Gôon, niet al te geringe tekenen van dankzeggingen voor uwe weldaden? —— Ach! vliet myne tranen, vliet langs myne kaken! —— Wanneer ik terug zie, schynt myn gehele leven een langduurige Lente geweest te zyn; en de droevige ogenblikken, die zich in deszelfs loop vermengden, zyn van die voorbygaande Stormwinden geweest, welke de Lusthoven, de Velden, en de Planten verfrisschen. Nooit heeft eene verderfelyke besmetting myne kudden verminderd; nooit heeft enig ongeluk myne boomen doen Sterven; nooit heeft het wangunstig lot langen tyd in deze Hut gehuisvest.

Met welke vervoeringen beschouwde ik het toekomende, wanneer myne kinderen spelende en lachende waren in myne armen; of wanneer myne hand hunne waggelende schreden bestierde! Met welk ene vreugde zag ik die jonge Spruiten als in 't verschiet op wassen! Ik stortte vreugdetranen; ik, ik zal ze, zeide ik, voor alle onheilen en ongemakken behoeden; ik zal voor hunnen ver-

deren wasdom zorg dragen. De Goden zullen myne pogingen met hunnen zegen achtervolgen. Zy zullen opgroeien, zy zullen vruchten voortbrengen, zy zullen tot bomen worden, en derzelver verkwikkelyke schaduwe zal een nieuw leven aan mynen zwakken ouderdom byzetten. Dus sprekende, drukte ik ze tegens mynen boezem. Thans zyn zy, door de zegeningen der Goden, tot een rypen ouderdom gekomen; en myn gryze ouderdom vind onder die lommer een gelukkige, een vreedzame Schuilplaats. Even zo heb ik deze Appel-, Pere- en grote Note-bomen, die ik in myne jeugd rondom myne Hut gepoot heb, zien opwassen; zy breiden hunne oude Takken zeer verre uit, en overdekken myne kleine woning met een aangename lommer.

De wreedste van alle myne smerten is geweest, ô tedere Mirta! op dien tyd, wanneer ge, op myn kloppenden boezem, en onder myne omhelzing, den laatsten adem uitblies. De Lente heeft reeds twaalfmaal uw Graf met Gebloemte en Lauren vercierd. De dag, de gelukkige, de gezegende dag nadert, op welken myn Gebeente by 't uwe geplaatst zal worden; ja wie weet, of niet de aanstaande nacht dat stondje zal aanbrengen!

Och! met welk een strelend genoegen zie ik myn gryzen baard op myn borst golven; zy draagt getuigenis van mynen ouderdom; speelt vry jeudige Zephirs rondsom my; dartelt vry met de witte kronkels van mynen gryzen baard; immers zyn zy 't zo wel waardig als de blonde hairen van een jongeling of als de bruine lokken, die om den sneeuwwitten hals eener jonge maagd zwieren, die in 't prilste harer schoonheid is.

Mogt deze dag voor mynen Ouderdom een dag van vreugde zyn! Ik zal myne kinderen byéén verzamelen, benevens myn kleinzoon, die reeds begint te stamelen; wy zullen den Goden eene Offerhande toebrengen. Het Altaar zal hier voor den ingang myner Hut geplaatst worden. Ik zal myn kale kruin met een bloemkrans omringen; myn zwakke hand zal de Lier aanvaarden; en al te zamen zullen wy Lofzangen rondsom den Altaar zingen. ——— Dan zal ik myn tafel met bloemen en lauwren vercieren; en wy zullen, in 't midden van ons vrolyk onderhoud, het Offer eeten. —— Palemon, dit gezegd hebbende, richtte zich, al bevende, al waggelende, op; op zyn stok leunende, riep hy zyne kinderen, en vierde vrolyk met hun een Feest, ter eere van de GODEN.

C. H. E.

AAN

AAN EEN VRIEND

O penitus toto corde recepte mihi!

Hoe kunt gij, ô mijn Vriend! aan mij tog lesfen vraagen,
Ter reegling uwer treên in 't glibbrig leevensfpoor?
Mistrouwt ge u-zelv', uw gang, in deez' zo donkre dagen,
Dat ge een zo zwaare vraag mij ftelt op 't vriendlijkst voor?
Een zwaare vraag? ô Ja! durv ik mij onderwinden,
Die zelf een zondig mensch, en broos en feilbaar ben,
Den weg te wijzen om het veiligst fpoor te vinden?
Daar ik de fterke kragt van 's Waerelds fchijnfchoon kenn'!
'k Zal egter, waarde Vriend! zo 'k hoop, tot uw genoegen,
Aan uw verzoek voldoen; de vriendfchap noopt me 'er toe;
En als een *David* naar zijn' *Jonathan* mij voegen,
Och! dat mijn les u ftigtte en aan uw vraag voldoe!

Gij leeft en leeft vernoegd, in 't groot bezit van Oudren,
Wier hoop en fteun gij zijt, hun een'ge Zoon, hun lust;
Zij draagen blij den last des leevens op hunn' fchoudren,
Dewijl hun hart in uw gehoorzaamheid berust.
Ik kende u in uw jeugd, 'k leer u thans beter kennen;
'k Vond toen, en vinde als nog, in u, gezeglijkheid;
Wil des der driften paard, beftieren, wijslijk mennen,
Het blijve in 't enge fpoor dat naar den Hemel leidt.
Bemin uwe Ouders, die zo minzaam voor u zorgen;
Toon, door een braaf gedrag, dat gij hen waardig zijt;
Zij denken aan hunn' Zoon van d'avond tot den morgen,
En bidden, dat hij voor verleiding blijv' bevrijd.
Denk, ô mijn waarde Vriend! hoe fterk hun hart zou bloeden,
Als gij uw deugd verloor, der boozen weg betrad:
Schuw zelfs den fchijn daar van; doe nimmer hen vermoeden,
Dat in uw hart het zaad van 't kwaad heeft grond gevat.

Mijn

Mijn vriendſchap, u voorheen gulhartig aangebooden,
  Bemerkte ik ſtreeld' hen zeer; en daar ik ſtond bekend
Voor braaf, voor eerlijk, en een vijand van de ſnooden,
  Wierdt gij mij toevertrouwd. 'k Heb alles aangewend,
Zo veel my mooglijk was om uwen aart te ontdekken.
  Zo fris, zo welgemaakt, als m'immer Jongling zag,
Vreesde ik dat *Delilaas* u tot haar mogten trekken:
  Dan uw opregtheid gaf mij blijken dag aan dag,
Dat, en uw jeugd en deugd was zuiver en beveiligd,
  Hoe zeer uw ſchoon gelaat u reên tot vreezen gaf.
„ Ik heb", dus was uw woord: „ mijn hart der deugd geheiligd".
  Dit blijve uw grootſte keus tot dat gij daalt in 't graf.
Maar hebt gij, beste Vriend! uw hart zo kunnen ſluiten,
  Dat ge in uws leevens jeugd, ſteeds vlekloos, zuiver bleeft,
Vooral, wanneer natuur en driften heevig muiten?
  Gy zwijgt: —— dit 's mij genoeg. — Gij hebt alleen geleefd;
En ſleet zomwijl uw tijd, in wulpsheid, in vermaaken,
  Waart trots op uw gelaat, en, prees men zulks, verheugd;
Dan, ô mijn dierbre Vriend! deez' brooze en ijdle zaaken,
  Schoon ſtreelend, zijn 't bederf der onërvaaren jeugd.
Verſchoon mij, dat ik u dus vrijlijk aan durv ſpreeken,
  De waare vriendſchapspligt maakt mij in deezen koen;
En was me uw zedige aart ten vollen niet gebleeken,
  Mijn hart zou nooit mijn tong die woorden uiten doen.
Mijn hart, dat denkt en voelt, ſteeds zuiver is gebleeven,
  Zig niet beſmetten liet door 's Waerelds zoet venijn,
Zou de allerkleinſte vlek van ſchuld u niet vergeeven;
  En gij, gij zoudt den naam mijns Vriends onwaardig zijn.
Dit doet me u, ('t ſta mij vrij!) omtrent den Godsdienst vraagen;
  Gij, in den ſchoot der Kerk van Neêrland opgevoed,
Zijt nog geen Lid dier Kerk! wat doet u zulks vertraagen?
  O 't uitſtel, waardſte Vriend! is in dit ſtuk niet goed.
„ Ik hoor dikwerf", zegt gij: „ mijne Ouders ook dus ſpreeken:
  „ Zij laaten me in de keuze eens Godsdiensts egter vrij

„ Tot

„ Tot dat mij, overtuigd, ten klaarfte zij gebleeken;
„ Welk Kerkgeloof mijn hart het meest aanneemlijk zij".
Denkt gij dus, braave Vriend! dan moet ge ook onderzoeken;
't Is niet genoeg dat gij getrouw ter Kerke gaat;
Lees, oefen u dan ook in Godgeleerde Boeken;
Zie, wat in 's Heeren Woord u voorgefchreeven ftaat.
De Godsdienst is de band der Maatfchappij; ze is heilig;
Hij die haar nutheid wraakt is een veragtlijk mensch;
De Leer van Neerlands Kerk is goed, ze is heilzaam, veilig;
Draal niet, vest uw geloof; dit 's mijn, uws Ouders wensch.

Hoe meer, mijn *Jonathan!* hoe meer ik u leer kennen,
Bevestigt uw gedrag, mijn keuz', van u tot vrind;
Kweek des die vriendfchap aan, wil naar mijn raad u wennen;
Gij zult bij de uitkomst zien, welk nut gij daar bij vindt.
En daar uwe Ouders in onz' vriendfchap zig verblijden,
Berustende in de zorg, die ik voor u betoon;
Moet gy het laf gevlei van fnood' verleiders mijden:
Hunn' liefde en mijne zorg wagt billijk op dit loon.
Denk ook, geëerde Vriend! om eindlijk eens te huwen;
Het is u raadzaam; 't blijv' niet lang meer uitgefteld:
Daar gij de Sexe mint, waarom dien band te fchuwen?
Hoe meer gij zulks vertraagt, hoe meer ge u-zelven kwelt.
Het Heilig Trouwverbond, in zuiverheid des harten
Geflooten, hoedt de jeugd voor veelerleij gevaar:
Die wél vereenigd is kan vrij verleiding tarten;
Die 't zoetst genoegen zoekt wordt zulks in d'Egt ontwaar.
Clorinde mint u fterk; gij kunt haar niet beminnen;
Ze is waardig uwer keuze; uw jeugdig hart is vrij;
Kan dan haar tederheid uw wedermin niet winnen?
Uwe Ouders wenfchen ook dat ze uw Beminde zij.
Gij zegt: „ genegenheid zal mij alleen doen trouwen,
„ Een Egt om 't geld, uit drift, is, altoos laakens waard".

Spreekt

Spreekt dus uw hart, dan zal u 't huwlijk niet berouwen;
Hij die uit liefde trouwt is 't allerbest gepaard.

Kan ik, mijn waarde Vriend! u beter lesſen geeven?
De Godsdienst is de bron van 't duurzaamst' waar geluk;
Eene eensgezinde Trouw is 't ſtreelendst zoet van 't leeven;
Opregte vriendſchap is een troost in bittren druk.
Dat dan, ô *Jonathan!* mijn raad uw hart moog treffen!
En gij, dien volgende, u op 't hoogst gelukkig vindt;
Dan zal de tijd aan u op 't duidlijkst doen bezeffen
't Gewigt, de waarde en 't nut van een welmeenend Vrind.

L'amitié pour guide.

AMSTERDAM,
1778.

DE BEIDE EZELS EN HET PAARD.

Twee ezels, ongemeen op hunnen ſmaak geſteld,
By zomertyd de ſtal ontweken,
En wandlend, van elkaâr verzeld,
Door gras- en klaverryke ſtreken,
Vermaakten zich met dus elkandren toe te ſpreken:
„ Heer broeder! wat is bloem, en gras,
„ En Klaver laf van ſmaak om te eten!
„ Dit voedſel mogen paarden vreten;
„ Hen ſmake eene ſpyz' die ſteeds ons haatlyk was.
„ Voor ons, wy kunnen ons op kieſcher' ſmaak beroemen,
„ En dus ons, boven hen, zeer hoog bevoorrecht noemen:
„ Wy minnen niet dan ſpyz' die brandend is en byt:
„ Wy minnen doorn- en distelſtruiken!"
„ Ha!" ſprak zyn kameraad; „ ha! wat ben ik verblyd,
„ Dat gy altyd met my van één gevoelen zyt!
„ Geen klaver, bloem, of gras, is waard' dat wy 't beruiken.

„ Hier

„ Hier, broeder! hier; gaan wy naar dezen kant:
„ Hier kryg ik iets in 't oog, iets, recht van onzen trant:
„ Hier zie ik doorn en distel groeijen:
„ Hier kunnen we eens ter dege in ſnoeijen!"
Zy ſpraken; en terſtond daar dravend heengeſpoed,
Vertrapten zy het gras verachtlyk met den voet.
Intusſchen was een ros hen zagtjes nagetreden;
Hy had hun gantsch geſprek verſtaan,
En voelde zich met hen begaan;
Hy grinnikte, en riep uit: „ Wat ſmaak!... wat ſpoorloosheden!"
„ Goed!" zeide een langoor toen; „ berisp, beſchimp ons vry!
„ Wy minnen *le haut goût*: dit is eerst lekkerny.
„ Wees met uwe laffe kost te vreden,
„ Tot gy zo keurig zyt als wy."
Het moedig paard, getergd door deze zwetſery,
Sprak: „ Nooit word u door hem, die zich aan gras, en klaver,
„ En voedſelryke haver,
„ Verzaden mag, uw keus benyd:
„ Gy durft, verwaand, uw ſmaak meer kiesch dan d'onzen heeten!
„ 't Is zigtbaar dat gy ezels zyt:
„ Want wie zou anders doorn- en distelſtruiken vreten!"

P. J.

1778.

NABERIGT.

De tyd van Jonathan en David is niet zo zeer *voorby*; als wel in alle Eeuwen zeldzaam. Hier in is gevolglyk, onzes oordeels, geen ſlag voor een geestig Puntdicht te vinden. Daar benevens hebben wy aan te merken, dat een Puntdicht, 't welk met een onverwagten ſlag eindigen moet, geene voorafgaande denkbeelden behoort te vervatten, die niets ter zaake doen; of 't moeten zulken zyn, die ons als van den bedoelden ſlag afleiden, en onze gedagten ſterk tot geheel iets anders trekken.

WAAR-

WAARNEEMINGEN

omtrent de

LUGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM,

in Maart, 1778.

DOOR *ANTONIUS WILHELMUS SCHAAF*, Med. Doct.

D.	Barometer. 's morg.	's midd.	's av.	Therm. mo.	mi.	av.	Winds Streek. 's morg.	's midd.	's av.	Weder. Gesteldh.
1	29. 2	29. 2½	29. 3½	38	43	41	Z W	Z	Z	Mist. Held.
2	— —	— 1	— 2	40	43	40	Z	Z t W	Z t W	Held.
3	— 3½	— 3½	— 3½	39	42	39	W t Z	N O	N O	Mist. Held.
4	— —	— —	— —	38	40	36	N O	—	—	Betr.
5	— 2	— 2	— 2½	37	38	37	N	N	N	Mist. Vogt.
6	— 4	— 5	— 7	39	42	38	Z W	W t Z	N W	Held. Betr.
7	— 8	— 8	— 8	39	42	38	N O	N O	N O	Betr.
8	— —	— 8½	— —	38	39	38	—	—	—	Mist.
9	— 7¾	— 7	— 7	38	40	39	—	—	—	—
10	— 7½	— 8½	— 10	40	42	41	N W	W t Z	N W	— Vogt.
11	— 11	30. 0	30. 1½	42	42	38	—	O	O	— Held.
12	30. 3½	— 4	— 4½	32	42	35	O	—	—	Held.
13	— 4¾	— 4¾	— 4	32	42	36	O t Z	—	N O	—
14	— 3	— 2½	— 2	36	42	37	N	N W	N W	Sn. Held.
15	— 1¼	— 1½	— 1½	37	45	40	N W	N	N O	Held.
16	— —	— 1¼	— 1¼	40	42	39	—	—	N	— Betr.
17	— —	— —	— 0½	38	42	37	W	W	W	Betr. Held.
18	29. 11	29. 10	29. 10	40	46	45	Z W	W t Z	W t Z	Regen.
19	— —	— 10½	— —	43	46	40	N	N	N	Held.
20	— 8	— 6¼	— 5½	40	48	42	Z O	O	O	— Wolk.
21	— 5	— 6	— 5	44	50	47	W t Z	W t Z	W t Z	Regen.
22	— 2½	— 3	— 3	48	52	47	Z W	Z W	Z W	—
23	— —	28. 10	— 0	49	50	46	—	Z O	W	— W. St.
24	— 1½	29. 2½	— 2	45	49	46	W t Z	W	—	— —
25	— 1	— 3	— 6	44	45	39	W	N O	N	— —
26	— 10	30. 0	30. 1	38	44	39	N	N t O	N t O	Held.
27	30. 1½	— 2	— 2	40	46	40	W t Z	W t Z	W t Z	—
28	— —	— 0½	29. 11½	41	46	43	Z W	Z W	Z W	Reg. Wind.
29	29. 11½	29. 11½	— 10	46	52	48	—	—	—	— —
30	— 10	— 10	— 9½	48	52	49	W	W	W	—
31	— 9	— 9	— 10	48	47	45	—	—	—	Mist. Reg.

Hoogste Barometer d. 30. 4¾ } middelb. d. 29. 7⅞.
Laagste Barometer d. 28. 10 }

Hoogste Thermometer gr. 52 } middelb. gr. $41\frac{27}{31}$.
Laagste Thermometer gr. 32 }

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

REGTMATIGHEID DER KLAGTEN OVER DE STEEDS DOORBREKENDE ONGODSDIENSTIGHEID IN ONS VADERLAND; EN 'S MENSCHEN VERPLIGTING TOT EERBIED VOOR DEN ALLERHOOGSTEN.

Men kan niet ontkennen, dat de klagten, welke dagelyks en van de Geestelykheid, en van hun, wien de Christelyke Godsdienst ter harte gaat, wegens eene onverschoonlyke lauwheid en onverschilligheid, in 't stuk van Godsdienst, ook onder zulke menschen die voorgeven van deszelfs noodzakelykheid in hun gemoed ten vollen overtuigd te zyn; men kan, zeg ik, geenzins ontkennen, dat dusdanige klagten, op de billykste en onwcêrsprekelykste gronden, rusten — Elk een zal my zulks gereedlyk toestemmen, zo dra hy maar de handelwyze veler menschen, slegts met eene middelmatige oplettenheid, gadeslaat — Dit steeds meer en meêr toenemend kwaad moge zynen grond hebben in eene slaafachtige, eene al te groote verkleefdheid aan de zienelyke dingen, die den mensch veelal aftrekken van 't geen hem 't heilzaamst en nuttigst is; die de begeerten der stervelingen vaak te sterk gaande maken, en opwekken om de iedelheden na te jagen; of het moge zynen grond hebben in eene al ten grooten invloed, welken de Deïstery, Naturalistery, en allerlei vyandigheden tegens de openbaring, op der menschen harten en handelwyze in deze eeuw maken; in welke zo vele wandrogtelyke gevoelens den Christen Godsdienst van alle kanten aanvallen en bestryden. Hoe 't hier mede ook gelegen zy, dit althans is zeker, dat de onverschilligheid voor den Godsdienst, de ongodsdienstigheid in 't algemeen, zodanig onder ons toegenomen is, en nog hand over hand toeneemt, dat de ware Godsvrugt daar door als onderdrukt en verduisterd worde. Een kwaad, dat by allen,

die een waaragtig belang in den dienst van hunnen God, en deszelfs betragting, ſtellen, eene gevoelige ſmart en treffende aandoeningen moet verwekken. — De Christenheid heeft, ten dezen opzigte, mag men zeggen, hare vorige ſchoonheid grootlyks verlooren, en eene gansch wanſtaltige gedaante gekregen. Zulks is, helaas! maar al te baarblykelyk in ons Vaderland te beſpeuren. Want, daar wy Nederlanders, wel eer uitmuntten in alle Christelyke deugden, die den mensch een zonderling ſieraad byzetten; daar wy weleer de treffendſte de ſchitterendſte voorbeelden gaven, zo in onze afzonderlyke Godsdienst-oefeningen, als in het naarſtig bywonen, en helpen vieren van den openbaren en gemeenſchappelyken Godsdienst, heeft zulks in onze dagen geen plaats meer. Men legt zich thans veelal nergens anders op toe, dan om zynen tyd door te brengen in losbandige vermaken, meest geſchikt om de zeden te bederven, de gezondheid te ondermynen, en zich zelven en zyn huisgezin in den grond te helpen. Een eerbiedig Godsdienſtig gedrag, en 't bywonen van den Godsdienst, beſchouwt men grootlyks, ten minſten, als eene onverſchillige zaak, en by gevolg te laag voor verheven verſtanden; zo men nog niet tot veel erger vervalt, en daadlyk den ſpot dryft met de zulken, die 'er nog een hogen prys op ſtellen.

't Is voorwaar zeer te verwonderen, dat menſchen die in hun gemoed anders overtuigd zyn, of zulks althans voorgeven, zich echter mede laten wegſlepen door dien verderfelyken vloed, welke veelal zynen oorſprong neemt, uit eene zedenverdervende en verpestende deistery. — Deze heeft nogthans zo veel vermogen, dat zy, zelfs by wyze van weêrſtuit, invloed heeft op menſchen, die zich niet ſlegts zouden ſchamen, geteld te worden onder het getal van de beſtryderen der Godlyke openbaring; maar die zelfs zich verzetten, tegens dien verderen verderfelyken inbreuk, van dat onder ons heerſchend, en van tyd tot tyd toenemend, kwaad. — Dit getuigt ontegenzeglyk het algemeen bederf der zeden, thans zo hoog geklommen als het nog immer onder onze Natie geheerscht heeft. 't Is niet ongelyk aan eenen verderfelyken vloed, die van alle kanten uitbarst, en met een toomeloos geweld doorbreekt, het beklaaglyk gevolg van zulk een levenstrein.

Want

— Want hy, die zonder eerbiedige Godsdienſtigheid leeft, die bezit, wat hy ook moge voorwenden, geen wezenlyken Godsdienst; en den zulken ontbreekt het aan een veiligen beſtierder zyner bedryven. Een mensch, die den Godsdienst gering agt, kan geen ware beginzels van deugd bezitten; om dat de Godsdienst het eenig ſteunpunt is van alle onze deugdzame handelingen. En dit is 't, waarover men in ons Vaderland maar al te veel reden van klagten heeft. Plaatzen in ons Vaderland, zo ten platten lande als in de ſteden, waar in de Voorvaderlyke Deugden onlangs nog algemeen waren, zyn dermate veranderd en verſlegt, dat zy hare ſchoone gedaante op eene zigtbare wyze verloren hebben. De gebreken onzer Nabuuren, waarvan wy Hollanders eertyds diep onkundig waren, zyn met derzelver gewoonten, met de Modes van uitheemſche Landen, ongevoelig ingeſlopen, en ſluipen dagelyks nog meer en meer onder ons in. Het gevolg daarvan is allerbeklagelykst: het verderfelyk gevolg daarvan is, eene gehele uitrooijing van alle eerbied voor God, en eene volſtrekt koele onverſchilligheid voor zynen Dienst; welken men aan alle plaatzen in ons Vaderland ziet doorbreken. —— Dit is een heerſchend kwaad der Natie. Dezelve is veelal zo koel, zo onverſchillig in dit ſtuk, dat men zich over den Godsdienst weinig of niet bekreune; en zich deszelfs zaak niet meer aantrekke. Eerbiedige Godsdienſtigheid is geenzins het beweegrad der menschlyke bedryven, die ons in de Maatſchappy als lofwaardig voorkomen. Welke pligten de menſchen ook onder elkander mogen waarnemen, die hunne betrekking tot de Maatſchappy hebben; hoe eerlyk zy zig ook mogen gedragen; het vloeit niet voort uit een beginzel van Godsdienst. Godsdienſtigheid is de dryfveer niet, welke de daden der menſchen regelt. Was dit zo, dan zou ze ook invloed hebben, op de pligten, die jegens God te betragten zyn. Maar dezen worden ſchandelyk verwaarloosd, om dat 'er geen eerbied voor God in 't harte huisvest. Noch gunſten, noch ſtraffen; noch voorſpoed, noch tegenheden; noch overvloed, noch gebrek hebben den vereischten indruk op het hart, om de Natie over 't algemeen hare pligten jegens God te doen betragten, en Godsdienſtiger te maken. — Welk een ſchrikkend vooruitzigt verleent dit aan allen, die voor

des Heren Woord beven! — Hoe is 't intusschen mogelyk, dat zulk een groot kwaad plaats kan hebben, by menschen, die geen Godverzakers zyn; noch geteld mogen worden onder de bestryders van het Godlyk Bybelboek? Zyn dan zodanige menschen onkundig van hunne verpligting tot eerbied voor den Allerhoogsten? Is dat mogelyk? Is deze verpligting dàn zo moeilyk te bezeffen? Neen, ô Neen! 't is onoplettenheid. Men zou zeker zyne verpligting bemerken, wanneer men 't stuk maar eenigzints ernstig wilde overdenken. Niets tog is klaarder, dan dat wy menschen onder de duurste verpligting liggen, om God met de diepste eerbiedigheid te dienen. Zou men hieraan nog eenigzints kunnen twyfelen? Welaan, men verwaardige myne bedenkingen nopens dit onderwerp met aandagt; en men zal, vertrouw ik, zyne verpligting gevoelen, onder een overtuigelyk bezef, dat de onoplettendheid hieromtrent, en de verwaarloozing daarvan, by voortgang, eene onvergeefelyke misdaad is.

Hy, die gelooft, die volkomen in zyn gemoed overtuigd is, (en wie is van deze waarheid niet ten vollen overreed;) dat 'er waarlyk een God zy; een aller volmaaktst Opperwezen, 't geen aan al wat wy zien, aan al wat ons omringt, en aan ons zelven het bestaan geschonken heeft: die daarenboven overweegt, dat dit zelve Wezen, van welke al het zienelyke zynen oorsprong ontvangt, hem met duizend en duizend weldaden dag by dag overlaad; die moet ook tevens ten vollen overtuigd wezen, van zyne verpligting jegens den Schepper en Bestierder aller dingen. Hy kan niet nalaten van levendig op te merken, dat hy Hem eene oneindige dankbaarheid, eene eeuwige erkentenis verschuldigd is; dat hy zulk een Wezen met ontzag moet eeren, en hartelyk dienen; dat hy Hem, met alle nedrigheid, in onderwerping aan zyne alwyze bestiering, moet vreezen. ——— Wy zyn van natuure veel te onopmerkzaam omtrent alles, wat zich in de natuur aan ons gezigt vertoont; wy zien de schoonste de verbazendste wonderen, die zich in eene groote menigte onder de geschapene dingen opdoen, veelal over het hoofd en voorby: wilden wy dezelven ernstig gadeslaan, zy zouden ons zekerlyk in de diepste, in de verbazendste verwondering opgetogen houden over het Oneindig Wezen,

waar van al het zienelyke zyne oorſprong ontvangen heeft. En die verwondering zou onzer aller gemoederen met geen minder eerbied omtrent dat zelve Wezen vervullen. Namen wy dit behorelyk ter harte, wy zouden terſtond begrypen, dat het zelve alle eer en dienst vordert van ſchepzelen, die redelyke begrippen van deszelfs oneindige volmaaktheden kunnen vormen. Ongetwyfeld moet de ontzaglyke Bouwheer van 't groot Heelal gediend worden, door ons menſchen, met redelyke vermogens begaafd. Hier door zyn wy in ſtaat geſteld, om eenigermate flauwe begrippen van de Grootheid, de oneindigheid van onzen Maker te verkrygen. Hier door zyn wy de geſchiktſte wezens op Aarde, om Hem te kunnen dienen. En dat dit waarlyk het oogmerk van den grooten Schepper geweest is in 't voortbrengen van zulke ſchepzelen, als wy menſchen zyn, kan uit derzelver aart en natuur genoegzaam afgeleid worde. Wy zyn tog, ſchoon wy in voortreffelykheid alle ſchepzelen, die ons op aarde omringen, zeer ver te boven gaan, zo afhankelyk, dat wy ieder oogenblik den byſtand, en de medewerking van onzen Schepper noodig hebben. Hy moet ons onderhonden, beſtieren en regeren: zonder dat kunnen wy ons roeren noch bewegen. Moet dit denkbeeld alleen in ons niet verwekken, het denkbeeld van ontzag en eerbied? het denkbeeld om onze bedryven zo aan te ſtellen, dat ze onzen Maker niet mishagen, maar hem in tegendeel welbehagelyk zyn mogen? Moet het, met één woord, in ons niet verwekken, het denkbeeld om God te dienen? Is 't wyders niet eene onbetwistelyke waarheid, dat alle geſchikte orde medebrengt, dat wy aan Wezens, welken boven andere in voortreffelykheid uitſteken, eenen meerderen eerbied ſchuldig zyn, dan aan die van een lager ſtand? De aart, en de natuur, van ons menſchen is immers hier naar geſchikt; wy bevroeden aanſtonds ten dezen opzigte onze verpligting; de alwyze Schepper heeft deze neiging niet zonder gewigtige reden, zyne redemagtige ſchepzelen ingedrukt. Wy hebben eene geſchikte bevatting van eene meerder- en minderheid. — Naar mate de volmaaktheden velen en uitſchitterender zyn, ryzen onze agting en eerbied omtrent het voorwerp, 't geen 'er mede begaafd is; en naar gerade dezen minder zyn, houden wy het onzer agting en eerbied minder

waardig. — Hy, die daar mede ſtrydig handelt, verzuimt zynen pligt, en laat na het geen hy verſchuldigd is te doen. —— Brengen wy dit nu over op het allervolmaaktst Wezen; hoe veel eer, welk eene hoogagting zyn wy dan niet aan dat Wezen verſchuldigd? — En wie, dit nagaande, bezeft niet ten klaarſte, dat dit Gedugte Wezen, uit aanmerking van deszelfs oneindige grootheid, eene andere eer vordert, dan men aan geſchapen Wezens verſchuldigd is? Het eischt zekerlyk een oneindig hooger trap van eerbied, dan de grootſte Monarch op Aarde vorderen kan: want zo oneindig als de Schepper het ſchepzel overtreft in waardigheid, zo veel moet ook de eer, die men Hem toebrengt, de eer te boven gaan, welke men aan eindige Wezens verpligt is. Dat oneindig volmaakt Wezen moet even zo wel door eer en agting groot gemaakt, als door vreeze ontziën worden. Aan Hem is men allen nederigen dienst, en eene volmaakte onderwerping, ſchuldig; waar door het ſchepzel ten diepſte vernederd, en de Schepper ten hoogſte verheerlykt word. Deze dienst vloeit onvermydelyk voort, uit de oneindige waardigheid, de onafmetelyke grootheid, en de onbegrypelyke magt van onzen Formeerder; uit de natuur zyner eerbiedens waardige volmaaktheden; uit den luister en heerlykheid zyner hooge Majeſteit. Dan daar benevens vloeit dezelve niet minder voort, uit zyne onmetelyke Goedheden, uit den rykdom zyner algenoegzaamheid; mitsgaders zo uit de eindigheid en bepaaldheid aller ſchepzelen, als uit den aart en natuur van eindige ſtervelingen zelven.

Bovenal vermeerdert deze onze verpligting, om God met alle eerbiedigheid te dienen, nog merkelyk, wanneer we agt geven op onze alleszinſche afhankelykheid, van onzen grooten en oneindigen Formeerder; die wy zo even ſlegts ter loops beſchouwden, en nog wel eene nadere opmerking verdient. In alle gevallen, in alle omſtandigheden, het zy geringe of gewigtige, kleine of groote, hangen wy van onzen grooten Maker af. In onze allervryſte daden zyn wy niet onafhankelyk van God. De allergrootſte, en zo ook de allerkleinſte, verrigtingen kan het Opperwezen, door duizend bykomende omſtandigheden, op duizenderleie wyze, beletten; eene kleine eene geringe verandering werpt zich tusſchen beiden; en zie daar alle onze voornemens verydeld;

deld; alle onze bedryven krygen een andere zwaai, en wy misfen ons geheele doel. ——— De alles bestierende Voorzienigheid Gods gaat over alle onze gangen, en zonder hare hulp loopen alle onze verrigtingen op niet. Dezelve gaat niet minder over onze zedelyke, dan over onze natuurlyke bedryven; geene, hoe genaamd, kunnen daar van uitgesloten worden; zelfs weet God van verre alle onze gedagten — ons leven en onze dood staan in zyne hand; Hy neemt onzen adem weg, en wy sterven. ——— Al ons geluk en voorspoed is eenig en alleen in de handen van onzen God. ——— Noch rykdom, noch schatten, noch eer, noch gezag, noch hoogheid, noch Majesteit, kan ons een bestendig duurzaam geluk beloven; in alle dezen hangen wy alleen af van Hem, die schatten, eer, majesteit en scepters uitdeelt naar zyn welbehagen. ——— Ja wy zyn zo afhankelyk van onzen Formeerder, dat wy ons roeren, noch bewegen, en zelfs geen enkele gedagte vormen kunnen, zonder zynen Goddelyken wil. ——— Welk eene verpligting nu legt zulk een afhankelyk bestaan op ons, die in den aart zo gering zyn, in betrekking tot onzen Maker! Hoe zeer zyn wy niet gehouden, om ons, voor zulk een oneindig Wezen, op het allerdiepste te vernederen! ——— Om ons gedrag naar zynen Wil en welbehagen te regelen! ——— Om alles te doen, of te laten, volgens den inhoud zyner bevelen! ——— Met één woord, om dusdanig een Wezen onzen dienst volkomen toe te wyden! Met welk een ontzag moet onze Ziel niet vervuld zyn, voor Hem, die het leven en den dood in zyne hand heeft! ——— Zouden wy een Mensch, een Monarch niet eeren, zouden wy naar den wenk van een aardschen Koning niet leven, zouden wy zulk eenen niet ontzien, en ons diep voor Hem vernederen, van wien onze welvaard, ons geluk of ongeluk, van wien het dierbaarst, dat wy bezitten, afhing; die over ons leven en dood beschikking had? ——— Gewisselyk; wy zouden ons in het stof voor hem vernederen; wy zouden ons gehele gedrag naar den wenk van zynen Wil inrigten. ——— Is dit waarheid, met welk eene eerbied behooren wy dan niet aangedaan, met welk een ontzag behoort onze boezem dan niet vervuld te wezen, voor Hem, onder wiens Koninglyk gezag wy weten, dat we allen staan: voor Hem, die de gan-

ſche Weereld beſtiert en regeert; voor Hem, die ieder ogenblik over ons beſchikken kan; voor Hem, die ons aan de verderving, aan de vernieling kan overgeven; voor Hem, die tot den mensch zegt: keer weder tot het ſtof, en de akelige Grafkelder word zyne nare woning; voor Hem, die tot den dood zegt: grypt dezen aan; en op dat bevel rukt dezelve den Mensch van onder de Levenden, en werpt hem in zyne zombere doodsſpelonk!

Zie daar, welk een bezef van duure verpligting het denkbeeld onzer afhankelykheid in ons kan verwekken; dit moet ons zekerlyk nopen, om den dienst van God nimmer op eenen lagen prys te ſtellen; om ons met alle onze vermogens, met alle onze kragten, op den zelven toe te leggen. En gelukkig hy, die onder een aandoenlyken indruk hiervan leeft! Want de Godsdienst is inderdaad, voor den mensch, de zekerſte, de allerveiligſte Gids, op het pad zyns levens; de veiligſte Gids welke hem het regte ſpoor aanwyst, en tegens alle dwalingen beveiligt. Een mensch zonder Godsdienst is, als een Schip, dat, zonder Stuurman, op de ongenadige golven dobberende, ieder ogenblik gevaar loopt, van op de klippen te barſten te ſtooten. — De Fakkel van den Godsdienst verlicht, in weerwil der duisternis van onkunde, by- en ongeloof, onzen weg zodanig, dat wy, met eene volkomen veiligheid, op den zelven kunnen voortwandelen. Zy mag nu en dan door vele nevels verduisterd worden, maar nimmer is zy ten eenemaal uit te blusſen; even gelyk de Zon hare lichtgevende kragt niet geheel verliest; ſchoon zy zich wel eens agter zwarte wolken verbergt, welken hare glanzige ſtralen voor eenen tyd te rugge houden. De fakkel van den Godsdienst mag in zommige gevallen een flauw licht verſpreiden; vooral wanneer zy beneveld is, met dikke dampen van ongeloof; zy mag voor ons gezigt dan zonder veel luister ſchynen: doch haar ſchitterglans word nimmer ten eenemaal uitgedoofd. — De beſtryding der Godlyke Openbaring, de geringagting van den Godsdienst, zyn als zo vele nevels en wolken, die dat licht omgeven; zy kunnen ons deszelfs vollen luister zomtyds onttrekken; maar, indien wy 'er verſtandig en gemoedlyk agt op geven, zal zich het licht der waarheid nooit geheel voor ons verbergen; het zal ons nog be-

bestendig min of meer blyven bestralen; zelfs in de tyden der grootste versmading en kleinagting van den Godsdienst. Ja, hoe sterk beneveld zich alles ook eens moge vertoonen, dan nog zullen wy in 't heuchelyk vooruitzigt mogen leven, dat alle die duistere nevels van onkunde en ongeloof eerlang verdwynen zullen; dat zekerlyk geschieden zal. De waarheid staat dan wel dra in vollen luister, van een helderen en onbenevelden Hemel af te schitteren. — Zoo heeft men, in vroegere dagen, eene menigte donkere nevels van Godsdienst bestryderen zien verdwynen, en op die zelfde wyze zullen alle de nieuwe opgekomen dampen eens opklaren, dan zal de Godsdienst, ô vleiend denkbeeld! dan zal de Godsdienst, over 't algemeen, op hoger prys geschat worden. ——— De koele onverschilligheid, de onverschoonelyke verwaarloozing van den dienst aan God verschuldigd, zal dan plaats maken voor een vuurigen yver om God te dienen. ——— Dan zal de Godlyke luister van onzen schoonen Godsdienst, na zo lang beneveld geweest te zyn, door duistere wolken van onwetenheid en versmading, met des te helderer glans, gelyk in vroegere dagen, als de Zon aan eenen onbenevelden Hemel schitteren. ——— Dog laat ons, na dezen uitstap, weder keeren, ter overdenkinge onzer verpligtinge.

Vinden wy ons, door onze afhankelykheid van onzen Maker, gehouden tot een eerbiedigen wandel voor zyn aangezigte, wy zullen dezen band van verpligting nog veel nauwer toegehaald zien, wanneer wy te gelyk in overweging nemen, de goedheden Gods, de onschatbare bewyzen van gunst, waar mede wy op ieder ogenblik in ons leven begiftigd worden; welken wy, zondige en behoeftige Schepzelen, van het heilig en volzalig Opperwezen, onzen grooten Schepper, ontvangen. ——— Met het hoogste regt mag men 't als een onwaardeerbaar geschenk aanmerken, dat wy het aanzyn onder de geschapen wezens ontvangen hebben. Wy hadden eeuwig in het Niet kunnen blyven, even zo wel als wy tot het aanwezen gekomen zyn. Ten aanzien van ons eigen bestaan, is 'er geen de minste reden dat wy worden moesten. Ons bestaan was uit den aart van ons wezen geenzins noodzakelyk; ons aanzyn wierd alleen noodzakelyk door Gods besluit. God nam

voor, ons het zelve te ſchenken; en, uit kragt van dit zyn onveranderlyk voornemen alleen, moesten wy noodwendig in den tyd aanwezig worden. Die goede en goeddoende God, welke de dingen roept, die niet zyn, even als of zy waren, heeft ons, ingevolge hier van, onder de Wezens gebragt; die heeft elk onzer, in den tyd, één zyner Schepzelen doen worden; die heeft, dat meer is, ons onder zodanige Schepzelen het aanwezen geſchonken, welken, door vele ſchoone hoedanigheden, boven alle andere Schepzelen hier op Aarde uitmunten. Wy menſchen zyn ontwyfelbaar bedeeld met hoedanigheden, welken te vergeefsch buiten ons gezogt zouden worden, in die ontzaglyk groote menigte van wezens, welken zich binnen den zelven omtrek bevinden, waar in wy geplaatst zyn. Men vernedere den Mensch zo veel men wil; men ſtelle, dat de Mensch, buiten de Maatſchappy, in den blooten natuurſtaat geplaatst zynde, zich even als het redeloos Vee zou gedragen. Met dit alles maakt egter het redelyke, waar mede het Menschdom begaafd is, en het redelooze, dat men in 't Vee beſpeurt, een zeer grooten afſtand tusſchen den Mensch en het Vee. En dit onderſcheid is zo zigtbaar, zo tastbaar, dat hy, die 't zelve voorby ziet, gewislyk van alle oordeel ontbloot moet zyn. In het allerwildſte Mensch, zo 't anders nog zyn natuurlyk vermogen bezit, ontdekt men tog altoos hoedanigheden, welken die van het vernuftigſte, van het ſchranderſte Gedierte verre te boven ſtreven. Men vergelyke den grootſten dwaas maar eens, by een van de ſlimſte dieren; men ga hem na in zyne overleggingen, zonder hem daar over te hooren redeneren, men zal weldra ontdekken, dat ook hy, in dezen opzigte, de ſchranderſten onder de dieren overtreft. ——— Van deze waarheid zou men nog klaarder overtuigd kunnen worden, indien 't ons mogelyk ware, de redeneringen der dieren te verſtaan, welken zy, by hun overleg, (zo ze voor eenig overleg en oogmerk, dat nog niet bewezen is, vatbaar zyn,) houden. Men moet zich, 't is waar, over zommiger bedryven zeer verwonderen; dog 't is tevens zigtbaar, dat alle die bedryven zich niet wyder uitſtrekken, dan tot het geen hunne behoefte en 't voortbrengen van huns gelyken raakt. ——— Hoe vernuftig, met welk overleg en beleid, zy ook mogen ſchynen te werken, het raakt egter alleen de opgemelde einden, waartoe zy door de natuur geleid wor-

worden; en deze bedryven zyn nog maar weinigen in getal. —— Een ieder, die dit nagaat, bespeurt, buiten tegenspraak, dat de overleggingen van het verstandeloosste mensch die van 't redeloos gedierte ver te boven streven, en zich verre buiten den kring van het vernuftigste beest uitstrekken. Ongetwyfeld zou men 'er nog beter van overtuigd worden, indien men de denkenswyze der Dieren konde nagaan; men zou dan ten duidelykste zien, hoe ver het Gedierte zich beneden den Mensch bevind.

Velen zeggen: de Maatschappy vormt den mensch. 't Zy zo; maar breng den vernuftigsten onder de dieren in eene Maatschappy, of beschouw dezulken, welken de zamenleving, even gelyk de menschen, beminnen, die in Maatschappyen leven. Men zal zich zekerlyk over veler bedryven verwonderen, dit wil ik geenzins ontkennen: maar hoe oneindig wyd blyft, met dit alles, nogtans de afstand tusschen het Redelyke en Redelooze. —— Ik besluit derhalven, en, zo ik vertrouw, met het hoogste regt, dat wy Menschen, door menigerleie begaafdheden, boven alle andere Schepzelen, op dezen aardbodem geplaatst, uitmunten. En ik vind hier in, myns oordeels, zo sterk eene rede van verpligting, aan onzen Algoeden Schepper, dat wy, al ontvingen wy, boven dit geschenk, niets anders van Hem, wy, alleen daar door, overvloedige stoffe van eeuwige dankzegging aan Gode zouden hebben; stoffe om Hem te loven, te eeren, te dienen, groot te maken, en te eerbiedigen. —— Dan, nemen wy daar benevens in aanmerkinge, de veelvuldige bewyzen zyner gadelooze Goedheid, met welken wy, buiten dit, beschonken worden; hoe sterk moet dat ons verbinden aan zulk eenen Weldoener! Eene ernstige overweging hiervan moet ons ten levendigste overtuigd doen zyn, van de onvermydelyke noodzakelykheid, van onze duure verpligting om God te dienen; zo dat wy ons verzuim, ten dezen opzigte, met geen schaduw van verschoonlykheid kunnen verdedigen; maar belyden moeten, dat de verwaarloozing, van God eerbiedig te dienen, eene volstrekt onverantwoordelyke wandaad is. —— Zal ik, ter volkomener overtuiginge daar van, hier alle de bewyzen van Gods gunst, met welken Hy het Menschdom begiftigt, optellen? Eer zou ik, met mynen kor-

ten

ten arm, den Hemel bereiken, dan dat ik alle de Goedertierenheden onzes Gods zou vermelden kunnen. Ik sta hier in waarheid verlegen, niet wetende tot welke gunstbewyzen, tot welke onwaardeerbare weldaden van God ik myne, en myner Lezeren aandagt bepalen zal. —— God is goed! —— Hy is oneindig goed! —— Dag by dag overlaad Hy ons met Geestlyke en Lighamelyke zegeningen! —— Zyne Goedertierenheden zyn dierbaar, dies der menschen kinderen onder de schaduwe zyner Vleugelen toevlugt nemen: daar Hy hen drenkt aan de beken zyner Wellusten. — De dag aan den dag stort 'er overvloedige sprake van uit, en de nagt aan den nagt toont 'er wetenschap van. —— Onze God is goed; —— Onze God is oneindig goed; —— het is genoeg gezegd! —— Hem te dienen betaamt des allen menschen. —— Zynen dienst te verwaarloozen, is dan eene onvergeeflyke misdaad. —— Hy betoont aan het menschdom eene oneindige Liefde; schenkt aan het zelve onbegrensde Goedertierenheden, Hemelsche Weldaden; en de mensch is snood genoeg, om daar omtrent ongevoelig te verkeren; om ze met ondankbaarheid te beantwoorden; om in den dienst van zynen grooten Weldoener koel en onverschillig te zyn; verachtende den Rykdom van Gods Goedertierenheid. —— Het redeloos gedierte, voorwaar, schynt in dit geval zodanige menschen te overtreffen; want vraagt het hun, zy zullen u leeren, dat men aan zynen Weldoener dank verschuldigd is; dewyl zy op hunne wyze erkentenis betoonen; de Algoedheid looven, en gevoelig zyn voor 't geen zy ontvangen. —— De Hemelen zelfs vertellen Gods eer, en het uitspanzel verkondigt zyner handen werk. —— Zal dan de mensch, de mensch alleen, daar alles, Hemel, Aarde en Zee, als met luider stemme, den Lof des Allerhoogsten verkondigt, zal dan de mensch alleen, zo veel voortreffelyker dan al het gedierte des Velds, zo rykelyk van zynen Schepper beweldadigd, zal deze, deze alleen, zynen duuren pligt verwaarloozen? zynen Weldoener vergeten? Hem en zynen dienst gering agten? ô Snoodheid, zonder weerga! ô boosheid, die u, ô mensch, onteert! Eene snoodheid, eene boosheid, die Gy, vroeg of laat, eens al te jammerlyk, maar helaas te laat, als 'er geen herstel meer op zal zyn, zult moeten bezuuren. Hoe straf-

waar-

waardig, hoe onverantwoordelyk tog is uw gedrag! — Zal men den Godsdienst gering agten; onverschillig, koel, yverloos omtrent denzelven verkeren, daar de Goedertierenheden des Heeren zich uitstrekken over alle 's menschen nooden en behoeften. Het aardryk is vol van zyne Goedertierenheden; zyne bewyzen van gunst en liefde hebben geen einde. Nergens heeft men gebrek, van alles heeft men vol op, tot verkwistens toe. —— Dan het is of die ryke, die milde overvloed de weelde, de wellust, de dartelheid en de verkwisting geteeld hebben: snoode gebreken, die het menschelyk hart van zynen pligt aftrekken, en God en Godsdienst in kleinagting brengen. De mensch verdartelt de gunsten van zynen grooten Weldoener; en bekreunt zich weinig aan zynen Dienst. Onvergeeflyke ondankbaarheid; indien men de weldaden des Heeren dus vergeet; Hem in geene erkentenis houd; en alle gronden van Godsdienst laat varen, even als of ze den mensch in 't minste niet noodzakelyk waren, als of men 't gevoeglyk zonder dezelven konde stellen.

Zal ik, na dit alles, nog breder over dit onderwerp uitweiden? Neen! Ik heb, mynes oordeels, genoeg ter overtuiginge gezegd. De zaak van den Godsdienst in 't algemeen, en deszelfs noodzaaklykheid voor alle menschen, zyn in deszelfs aart en natuur gegrond. 't Komt 'er maar op aan, om den mensch tot oplettendheid te brengen. Is de mensch daar toe geschikt, dan heeft de Godsdienst geen bewys van elders noodig: hy bewyst uit zyn eigen zyne volstrekte noodwendigheid; in zo verre, dat men slegts den dienst van God, van een volmaakt goed, wys, magtig en heilig Wezen, hebbe te noemen, om een overtuigend denkbeeld van deszelfs noodzaaklykheid in te boezemen.

G. V. D. G.

EENIGE BYZONDERHEDEN, WAARGENOMEN IN EEN DOOF MENSCH.

(*Medical Memoirs by* J. C. LETTSOM.)

Henry *Humphry*, 66 Jaaren oud, werd in 't Hospitaal toegelaaten, den 28. Febr. 1774, wegens een

een Borstkwaal. 't Was omtrent 45 Jaaren geleden dat dit Mensch zyn gehoor verlooren had, zonder eenige duidelyke oorzaak; schoon hy aanmerkte, dat hy op dien tyd zeer hard van zyn Vader behandeld was, die hem dikwyls, op een wrede wyze, op zyn hoofd sloeg; behalven dit, had hy zeer veele toevallen ondergaan, waar onder anderen was, dat hy een of twee maalen van een Paard gevallen was. Deeze omstandigheden evenwel scheenen geene onmiddelyke gevolgen op zyn gehoor gehad te hebben.

Hy kan zich nog verbeelden klanken gehoord te hebben, en welke indrukkingen die voorheen in hem te weeg bragten. Hy schynt nu nog een onderscheiden denkbeeld te hebben van de verschillende wyze, waarop 't zintuig van 't Gehoor, door verschillende voorwerpen, aangedaan wordt: hy is in staat eenige harde klanken onderscheiden te hooren, inzonderheid die van trommen en snaphaanen, en de verschillende toonen van de eersten kan hy onderscheiden; doch, zonder dat hy ziet waar en wanneer 't geluid gemaakt wordt, kan hy zich geen denkbeeld maaken hoe naby 't zelve is; wegens deeze omstandigheid, schoon hy het geraas van een Rytuig gewaar wordt, is hy dikwyls in gevaar geweest van overreeden te worden, wanneer hy 't zelve niet gezien hadt. Wanneer hy in een Kerk is, kan hy 't geluid der Klokken hooren; doch hy heeft 'er geene gewaarwordingen van, wanneer hy op de open straat staat: en zo is het gelegen met alle overige klanken of geluid, 't zy dat de plaats of grond, waar op hy staat, mede geschud en in beweeging gebragt wordt. Wanneer hy staat op een planken vloer, de minste slag of beweeging op de vloer of tafel, digt by hem gemaakt, hoort hy duidelyk; doch wanneer een even zwaar geluid of geraas gemaakt wordt, aan eenig ding, by een Koord opgehangen, dat geen gemeenschap met de Vloer heeft, gevoelt hy niets van 't geluid. Van 's gelyken wanneer hy staat op een steen of een marmeren Voorhaardstede, in 't zelfde Vertrek, is hy niet in staat om te hooren, of 'er moet een zwaar geluid of geraas gemaakt worden, in staat om de marmeren steenen te doen schudden. Wanneer hy beide zyn ooren toestopt, en zyn mond digt toesluit, zo maakt dit geene verandering, en heeft geene uitwerking op zyn gehoor. Wanneer hy 't eind

van

van een ſtok tusſchen zyne tanden neemt, zo kan hy den kleinſten ſlag, op 't zelve gedaan, gewaar worden; doch de klanken der woorden kunnen hem, op deeze wyze, niet medegedeeld worden.

Ik heb zyne Ooren zeer naauwkeurig onderzogt, zonder in ſtaat te zyn van eenig ongewoon verſchynzel te kunnen ontdekken: 'er was wel eenige verzameling van hardagtige ſtoffe, naar Wasch gelykende, in dezelve; doch door gedaane inſpuitingen kwam 'er geene verandering in zyne doofheid.

Zyn Vrouw ſpreekt met hem zeer gemakkelyk, door de beweeging van haare lippen, 't welk ze doet door langzaam te ſpreeken, en door haar mond wyd te openen. Ieder een kan door een geringe oefening ligt in ſtaat geraaken met hem te ſpreeken, tot welken einde 't noodzaakelyk is, recht tegen over zyn aangezigt geplaatst te zyn; zyn Vrouw zelfs is in de noodzaakelykheid van deeze voorzorg te gebruiken. By myne derde Viſite was hy reeds in ſtaat van de beweeging myner lippen vry wel te verſtaan, ſchoon dezelve, wanneer ik hem 't eerst zag, geheel en al onverſtaanbaar voor hem waren.

AANMERKINGEN OVER DEN INVLOED DER LUGT OP DE PLANTEN.

(*Uit het Engelsch.*)

In de volgende Aanmerkingen wordt de Lugt aangemerkt als een Vloeiſtof des Dampkrings, belaaden met ongelykſlachtige deeltjes, ſteeds werkende op de Lichaamen die dezelve omringt, en geduurig de beurtwisſelingen van eene ongelyke geſteltenis ondergaande.

Eene eenvoudige ontleedkundige beſchouwing der Planten, en de herhaalde Proeven op dezelve in de lugtpomp gedaan, ſtrekken volkomen ten bewyze, dat 'er geene Plant is of dezelve heeft in zich eene zekere hoeveelheid Lugts: die, op welk eene wyze ook daar in gekomen, ſteeds haaren invloed oefent. Dit brengt, naar maate ze ſterker of ſlapper is, zeer groote uitwerkzels te wege in het werktuiglyk geſtel der Planten. Deeze inwendige Lugt ſtrekt ten evenwigt van de ver-

veranderlyke drukking des Dampkrings, en ondergaat de verschillende indrukken van een ongelyke Lugtsgesteltenis; waar uit voortkomt eene beurtlingsche werking en wederwerking tusschen de deelen, die de Plant uitmaaken: eene beurtlingsche werking niet min noodig tot de beweeging en kleinzing der vogten, dan tot de uitwaassseming der nutlooze en bedorvene deelen.

Behalven deeze Veerkragtige Lugt huisvest 'er in elke Plant eene Lugt van zwaarder natuur (*), een gedeelte van de Plant uitmaakende. Deeze Lugt is bykans volkomen vast, en geeft geen blyk van veerkragt, of 'er moet gisting bykomen. Wanneer de gisting eenen genoegzaamen trap bereikt heeft om de deeltjes van deeze vaste Lugt te scheiden, vereenigen zy zich weder, en dampen uit in de gedaante van eene veerkragtige Lugt: in welken nieuwen staat de uitgebreidheid daar van tot gemeene Lugt staat als 48 tot 1.

De zuiverste Lugt des Dampkrings is noit zonder smet. Dezelve heeft in de ontbinding altoos eene menigte van dampen geëvenredigd aan de daadlyke hette, en eene vereeniging van oorzaaken, welker kragt onmogelyk juist kan bepaald worden. Deeze Dampen ryzen steeds uit de aarde op, en zyn een zamenmengzel van aard-, zout-, zwavelagtige en andere uitdampingen. 't Is gemaklyk te begrypen dat ze zullen nedergestooten worden, wanneer de Lugt, die dezelve ophoudt, de betrekkelyke zwaarte verliest, of eene verandering in de maate van hette ondergaat. Hier uit ontstaan zulke verhevelingen, als Mist, Regen, Sneeuw en Hagel. De deelen, waar uit dezelve zyn zamengesteld, zyn waterdeelen, in deeze verhevelingen gevormd door de verschillende trappen van hette, als mede de hoeveelheid en hoedanigheid der uitwaassemingen.

Regen-water verschaft aan de Planten het meeste voedzel: uit het zelve trekken zy voornaamlyk haar olie en zuur: en elk deel haarer oppervlakte ontleent 'er onderhoud van. Boomtakken zullen 'er eenigen tyd in leeven, en zelfs wortels schieten. Nogthans zal het voedzel van Water alleen ontleend ongenoegzaam weezen, iets van de Aarde moet daar bykomen. Maar de Regen, langzaam in de Aarde indringende, zonder de

tus-

(*) MILL's *Chymical Elements of Agriculture*. Sect. XII.

tusschenruimten voor de Lugt noodzaaklyk digt te sluiten, ontbindt de onderscheide deeltjes, maakt de voedende deelen los, en bereidt dus een voedzel, voor de Planten geschikt. De Regen werkt, derhalven, op eene dubbele wyze mede tot de vermeerdering des groeis, door onmiddelyk een voedend vogt te verschaffen, en door de Aarde vrugtbaar te maaken met de deeltjes welke dezelve daarin agter laat, en de beginzels die dezelve daar ontbindt.

De Sneeuw is enkel een zamenmengzel van even bevroozen Dampen en salpeteragtige Zouten: dezelve bewaart, nogthans, de Zaaden der Planten voor de vernielende uitwerkzelen van strenge Vorst- en snydende Ooste winden, op een tyd dat de bevrooze Aarde buiten staat is om voedzel te verschaffen. Deeze is min nadeelig dan sterke Regenvlaagen, die het voedzel der Planten verderven, en het sap met eene overmaat van Water vervullen.

De Hagel vernielt de vrugt, door het omwindzel der bladeren af te slaan, eer de knop vast genoeg gezet is.

De Mist veroorzaakt, door de hoedanigheid en den overvloed der Uitwaasemingen, een verrotting in het stuifmeel, wondt de tedere vezeltjes van den bloezem, en stuit den voortgang des Groeis.

't Is de wederkeerige werking van de in- en uitwendige Lugt, die den Groei bestuurt. De Dampkring, zeer uitgezet, drukt de Sapvaten, in het bastagtig bekleedzel der Planten; het Sap in deeze vaten, met de Lugt daar in beslooten, verdikt, of, op eene andere wyze gedrongen zynde in de inwendige vaten, laat de Lugt, die voor deezen toevloed wykt, het nieuwe Sap toe in de opslurpende vaten te dringen, en zich te vervoegen onder het bastagtig bekleedzel, by die deelen, waar dezelve de minsten wederstand ontmoet. Wanneer de drukking van den Dampkring vermindert, wykt, door eene werktuiglyke wederwerking, het Sap, voor de drukking van de binnen Lugt; die de ingeslooten vaten drukkende, van daar tot de Sapvaten van het bastagtig bekleedzel, en het buitenste gedeelte van de Plant, wederkeert. Op deeze wyze wordt, door eene beurtlingsche inademing en uitademing, afhangende van de verschillende gesteldheid der Lugt het groeiend leeven der Planten voortgezet.

De zeer groote uitzetting der vaste Lugt in de Planten, als 'er gisting plaats hebbe, is door ons hier voor in opmerking genomen. Hier uit meent men te mogen besluiten, dat de kragt deezer deeltjes, vóór derzelver ontbinding, of wederhouden of vernietigd, als mede dat de veerkragt daar op volgende, als door kunst, gemaakt was: zodanig dat de veerkragt der Lugt eene toevallige hoedanigheid zy, welke dezelve bezit, terwyl ze in zekere hoeveelheid by elkander is; maar verliest, wanneer ze verstrooid of opgeslurpt is.

Eene Kunst-lugt kan gemaakt worden uit verscheidenerlei soorten van Lichaamen, als rype vrugten, gistende en opbruischende vogten, rottende, dierlyke en groeiende zelfstandigheden: de Lugt, op die wyze verkreegen, verschilt weezenlyk van gemeene Lugt: dewyl ze op 't oogenblik een kaars uitdooft, en de Dieren, die 'er adem in poogen te haalen, doodt. Misschien is de bovengemelde dikke Lugt van deezen aart. Ik breng, nogthans, deeze laatste aanmerking slegts in 't midden om ze aan eene nadere proeve te onderwerpen.

OVER DE NUTHEID VAN DE BOOMSTAMMEN TE WASSCHEN EN TE WRYVEN, OM DERZELVER JAARLYKSCHEN GROEI TE BEVORDEREN. *Zynde een Uittrekzel eens Briefs van* Mr. MARSHAM, *aan den Lord Bisschop van* Bath *en* Wells.

(*Phil. Transact.* Vol LXVII. *For the Year* 1777.)

Verscheide jaaren geleden, had ik reeds ten oogmerke om den raad van den beroemden Dr. HALES, om de Boomstammen te wasschen, benevens dien van Mr. EVELYN, om dezelve te wryven, en dus den groei te vermeerderen, te werk te stellen; maar andere bezigheden hebben my verhinderd tot het jongst verloopen voorjaar; toen heb ik, zo ras de knoppen begonnen te zwellen, myn Boom van den grond tot aan de kroon, ter hoogte van dertien of veertien voeten, gewasschen. Ik deed het eerst met water en een styven borstel, tot dat de Stam geheel gezuiverd was van mosch en vuiligheid; vervolgens wies ik alleen met een grooten doek. Ik herhaalde de wassching vier of vyf maalen ter week, geduurende den droogen tyd der Lente, en het voorst des Zomers: wanneer

neer vervolgens de regen overvloediger viel, deed ik het zeldzaamer.

De ongewasſchen Boom, wiens groei ik my voorſtelde, met den gewasſchen te vergelyken, was (op vyf voeten van den grond,) vóór den aangroei des laaſten jaars, 3 voet 7 duim en $\frac{0}{10}$; en in den Herfst, naa den aangroei 3 voet 9 duim, $\frac{1}{10}$ en dus de aangroei 1 duim en $\frac{2}{10}$. De gewasſchen Boom was de laatſte Lente 3 voet 7 duim en $\frac{2}{10}$, en in den Herfst, 3 voet 9 duim, en $\frac{7}{10}$, en de aangroei 2 duim en $\frac{5}{10}$, dat is een tiende van een duim meer dan den dubbelen aangroei van den ongewasſchen Boom.

Vermids het onderſcheid zo groot was; en dewyl eenig onbekend toeval den groei des ongewasſchen Booms kon belemmerd hebben, voegde ik den jaarlykſchen aangroei van vyf andere *Beuken-Boomen* van denzelfden ouderdom (te weeten allen die ik gemeeten had) by elkander, en bevond, dat de byeengeſtelde aangroei der zes ongewasſchen Beuken-Boomen was 9 duim en $\frac{3}{10}$, 't welk door zes verdeeld, één duim vyf tienden en een half oplevert, voor den aangroei van ieder Boom: gevolglyk was de aanwinst van groei, door 't wasſchen, negen tienden en een half.

Om de Proeve op het onbetwistbaarst te neemen, bepaalde ik my tot twee myner grootſte *Beuken-Boomen*, gezaaid in den Jaare MDCCXLI, en in den Jaare MDCCXLIX verplant. De gewasſchen Boom was, van het eerſte jaar, de grootſte geweest, tot het Jaar MDCCLXVII, wanneer zyn mededinger de grootſte werd en bleef, tot ik den anderen begon te wasſchen. Ik bepaalde my tot den minst tierenden Boom, als den besten om de Proeve ten oogſchynlykſten te neemen. De Boomen waren ten naasten by van dezelfde hoogte en gedaante, maakende een kroon van omtrent vyftig voet diameter. Ik oordeel het noodig deeze omſtandigheden te melden: want ik weet, by ondervinding, dat een korte en uitſpreidende Boom, een ruime plaats hebbende, twee of drie, en misſchien vier maalen meer zal toeneemen, dan een ſmalgekroonde Boom, van denzelfden ouderdom, digt by andere Boomen ſtaande. Dus nam myn gewasſchen *Beukenboom* meer dan zes maalen meer toe dan Mr. DRAKE's ſchoone *Beukenboom* te *Schardeloes*; ſchoon deeze Boom zeer gezond ſcheen, als ik denzelven in de Jaaren MDCCLIX en MDCCLXVI zag. Maar hy nam enkel 2 duim en $\frac{9}{10}$ toe, in deeze zeven jaaren: 't welk misſchien

fchien kan toegefchreeven worden aan de verbaazende hoogte; haalende vier- en zeventig en een halven voet tot de takken, en flegts zes voeten en vier duimen in den omtrek; hebbende een kleine kroon, en weinig ruimte om zich uit te breiden.

DE VOORNAAMSTE LEEVENSGEVALLEN VAN DEN HEER DE JUSTI.

„ Meermaalen hebben wy, in vroegere Deelen van „ ons Mengelwerk, een en ander ftukje van den „ Heer DE JUSTI geplaatst: en daar wy gewoon zyn, als „ 't ons mogelyk is, eenig verflag te doen van 't Leeven „ der zodanigen, die ons ftoffen tot opbouw van ons „ Werk leverden, inzonderheid, wanneer het aanmer„ kenswaaardige zaaken behelzen, kunnen wy niet nalaa„ ten het volgend Berigt, uit de *Franfche penne* van Ma„ dame D. M. gevloeid, onzen Lezeren mede te deelen".

'Er zyn Menfchen zo zonderling van Character, dat het onmogelyk is hun te noemen, zonder in de ziel van allen de dubbele aandoening van hoogagting en berisping te verwekken; tot der zodanigen getal behoort de Heer DE JUSTI; in zyn gedrag was hy berispelyk; door zyne bekwaamheden verdient hy allen lof.

Hy heeft zich in verfcheidenerlei gedaanten vertoond. De gunst lachte hem toe, de tegenheden omringden hem; het goed geluk fcheen zyn lot te willen verzekeren; in eene lastige behoefte moest hy veelal zyne dagen flyten.

De Heer DE JUSTI is in *Duitschland* veel bekender dan in *Frankryk:* nogthans is zyn Naam, in 't laatstgemelde Koningryk, voor lang doorgedrongen. Van alle Volken waren de *Franfchen* alleen by hem weezenlyk geagt: hy merkte de Werken der *Franfchen* aan als Meesterftukken waar over hy opgetoogen ftondt, en van welke hy een groot getal overzette. De Kunften en Handwerken, door de Academie der Weetenfchappen te *Parys* uitgegeeven, kwamen hem voor als een ftuk zyns arbeids waardig; hy zette zich met yver aan de vertaaling; doch deeze arbeid te zwaar zynde voor één enkel mensch, haalde hy de Compagnie der Boekverkoopers te *Leipzich* over, om hem eenige Medehelpers

toe

toe te voegen: hy bleef, ondertusſchen, de algemeene beſchikking over dit verbaazend groote Werk houden. De onbeſchofte aanmerkingen, daar op gemaakt, doofden zyn yver niet uit; de goedkeuring, hem geſchonken door rechtſchaapen waardeerders van verdienſten, ſtrekten tot vergoeding van de ongegronde vitteryen, met veel ophefs in 't licht gegeeven. Zyn ſtyl was deftig, zuiver en fraay. Hy was de eerſte in *Duitschland*, die de Weetenſchappen aangenaam wist te maaken, door een bevalligen ſtyl, die het dorre en drooge wegneemt: veelen zyner verwonderaaren hebben hem den *Duitſchen* BUFFON geheeten. Hy verkoos zyn naam niet te plaatzen voor alles wat hy vertaalde; maar *l'Art des Forges de M. M.* DUHAMEL en BOUCHU, dagt hem een Werk geſchikt om hem eer te geeven, en men ziet zyn naam als Vertaaler by die deezer beroemde *Franſchen Schryveren.*

In het opſpeuren der afkomst van den Heer DE JUSTI vindt men zich, gelyk dit niet zelden ten opzigte van groote Mannen gebeurt, zeer verlegen. Men weet volſtrekt des niets te bepaalen; veelen houden hem voor de vrugt eens onwettigen minnehandels. In den jaare MDCCXX ſtudeerde hy te *Jena*, en droeg den blauwen Mantel, waar aan men in *Duitschland* de Studenten onderkent, die geen genoegzaam onderhoud van hunne Ouders kunnen krygen, tot goedmaaking der kosten. Wanneer men dit livery van behoefte heeft aangetoogen, ſtaan de Schoolen open, en elk burger brengt door zyne liefdegaaven iets toe tot onderſtand. Deeze Studenten, om hunne dankerkentenis te betuigen, gaan by hoopen aan de deuren hunner weldoenderen zingen: veeler deezer Jongelingen leggen zich op de muzyk toe, 't welk dikwyls hunne Concerten zeer aangenaam maakt, door de welgeregelde mengeling van Stemmen en Speeltuigen. LUTHER begunſtigde dusdanige Schoolen, en in de *Lutherſche Landen* heeft men ſtigtingen, ten voordeele deezer behoeftigen.

Langen tyd verkeerde de Heer DE JUSTI onder dit vernederd geſlacht: een edelaartig voorkomen, een vernuft dat zich zeer gunſtig ontwikkelde, eene verbaazende vaardigheid in de afgetrokkenſte weetenſchappen, een zeer ſterk geheugen, eene leevendige verbeeldingskragt, maakte dat de beroemde ZINK, te *Jena*, Hoogleeraar in de Staatkundige Huishouding, het oog op hem liet vallen. Deeze agtenswaardige Man, getroffen door de bekwaamheden

zyns Leerlings, droeg niet alleen byzondere zorge om hem in zyne ſtudien te helpen; maar deedt daarenboven alles om hem uit dien vernederden ſtand te helpen: hy liet eene buitengewoone inzameling, ten zynen behoeve, doen, en hem eene Stelling in de Staatkundige Huishouding verdeedigen: waar in de Jonge DE JUSTI blyken gaf van groote bekwaamheden; de ſtreelendſte en welverdiende loftuitingen wegdraagende.

Een nieuwe loopbaan was 'er dus voor deezen verwonderlyken Mensch geopend: die ſchoone morgen ſpelde een helderen dag; doch dezelve werd beneveld. Trotsheid vermeesterde zyne ziel; zagtaartig en minzaam, in zyn laagen ſtand, toonde hy zich, in voorſpoed, opgeblaazen en heerschzugtig: hy veragtte zyne Medeſtudenten, verwierp allen goeden raad, en tastte zelfs de Hoogleeraars aan in ſchimpſchriften. Daarenboven veranderde hy ook van zeden: een ſlegt Meisje deedt hem zyne Studien verwaarloozen: eindelyk vergat hy zyn pligt zo verre, dat hy zich met haar te diep in liet. Op dien tyd brandde het oorlogsvuur in *Duitschland* over de Opvolging des Keizers. Schoon de Hoogeſchoolen het voorregt genieten om de Studenten van den Krygsdienst te bevryden, werdt, nogthans, de Heer DE JUSTI op de rol der Soldaaten, aangetekend, en waarſchynlyk heeft gebrek aan geld, om de onkosten zyns ongebonden leevens goed te maaken, hem doen beſluiten tot dien onvoorzigtigen ſtap.

Soldaat des Konings van *Pruisſen* geworden, leedt het niet lang of hy deedt zich met onderſcheid kennen: hy werd Onder-Officier, vervolgens Onder-Luitenant. Zyne vaardigheid in 't rekenen, waar door hy, in een oogenblik, de grootſte rekeningen voor het Regiment kon opmaaken, zou hem tot de waardigheid van *Quartiermeester* bevorderd hebben, had hy zich in geen geſchil met hooger Officieren ingewikkeld; een geſchil waar door hy in ongenade viel. Hy werd verlaagd, in de gevangenis gezet, en, zo men wil, geſlaagen. Om zich aan zo veel ſmaads te ontrekken, liet hy zich gevangen neemen, en de vlugt kiezende, begaf hy zich na *Leipzich*. Daar voerde hy de pen voor een Compagnie Boekverkoopers. Alle de kleine Werkjes, door hem vertaald en opgeſteld, eer hy zich tot het vervaardigen van uitgebreider Werken zette, werden met groote graagte geleezen door allen, die, in 't krygsleeven, ſmaak in dusdanige Lettervrugten vinden.

den. Welhaast was de Heer DE JUSTI moede van op eene zo weinig voordeels geevende wyze te arbeiden: hy wilde voor zich zelven arbeiden, en verkogt zyne handschriften zeer duur, of liet ze voor eige rekening drukken.

In den Jaare MDCCXLIX, ging hy, door eene liefdevlaag ongelukkig overvallen, een nadeelig Huwelyk aan. Een Boeren Meisje, 't welk hy op een Dorpfeest zag, deedt hem smoorelyk verlieven. Drift redekavelt niet, en de Heer DE JUSTI, door zyne neiging vervoerd en door liefde vermeesterd, verbindt zich aan een Boerinnetje. Welhaast hadt hy des berouw en afkeer van 't voorwerp zyner vuurige genegenheid: zyne Verkeering met de Hoogleeraaren te *Leipzich* bragt die verandering te wege. Het kwetste zyn hoogmoed, dat zyne Vrouw ontbloot was van alle opvoeding; hy hadt 'er misschien eene allerbeste Vrouw van kunnen maaken; doch hy deedt geene moeite altoos om dien gelukkigen omkeer te wege te brengen: hy was getrouwd, zonder te denken, en werd zonder reden onregtvaardig, en verzaakte haar, die hy ten steun hadt moeten strekken.

Omtrent deezen tyd nam de schitterende agting van den Heer DE JUSTI een aanvang. Zyn Werk over de Staatkundige Huishouding verschafte hem eene menigte hoogagteren: elk wenschte hem te zien, zyn roem verspreidde zich door gansch *Duitschland*, en hy werd welhaast te *Weenen* geroepen; de Keizerin Koningin wilde met hem raadpleegen. Deeze groote Vorstinne, die, by de verbaazendste bekwaamheden om te regeeren, den verstandigsten yver voor de Weetenschappen voegt, wilde in het Collegie, door haar opgerigt, les gehouden hebben over de Staatkundige Huishouding. De Heer DE JUSTI scheen haar toe de man te zyn waardig tot het bekleeden van die post; dan eene zwaarigheid, die men niet voorzien hadt, vertraagde de volbrenging van dit ontwerp. De *Luthersche Godsdienst*, waar van onze Geleerde belydenis deedt, was een onoverkomelyke hinderpaal, en zyne gehegtheid aan zyne begrippen, voorheen betoond, benam alle hoop om hem andere gevoelens te doen aanneemen. Niet te min haalde het denkbeeld van zyn fortuin te maaken, en de raad eener Vrouwe, die hy beminde, als mede het verlangen om een vaster bestaan te krygen, hem over om *Roomsch-Catholyk* te worden, en hy trouwde ten zelfden tyde de Vrouw, op wier aanraaden hy deezen stap deedt. Hy

 be-

betoonde zich niet getrouwer in dit tweede Huwelyk dan in het eerfte, en zyne verandering van Godsdienst bezorgde hem de beoogde voordeelen niet. Groote Mannen hebben meer vyanden dan anderen. Middelbaare verdienfte is nayverig omtrent uitfteckende, en de heimlyke laagen van den nyd benadeelen dikwyls de zodanigen, die door de Natuur gevormd zyn om hunne tydgenooten te verlichten. De Heer DE JUSTI ondervondt deeze droeve waarheid; de uitflag van eene kuipery, tegen hem gemaakt, was, dat men hem aankondigde, dat hy de gedagten, om tot Hoogleeraar in het *Therefiaanfche Collegie* benoemd te zullen worden, moest laaten vaaren. Om deeze onregtvaardigheid te bewimpelen, betuigde men hem dat hy na iets anders moest uitzien, waar in hy haare Majefteit even nuttig kon weezen.

Zyn verblyf in *Saxen*, en zyne verkeering met de voornaamfte Opzigters der Mynwerken, hadden hem in ftaat gefteld om kundigheden te verkrygen van dat gedeelte, door hem behandeld in zyn Werk over de Staatkundige Huishouding. Hy gaf zich geheel aan die Studie over, en maakte ingang te krygen by de Raadsheeren van den Opperraad der Mynwerken en Geldmiddelen te *Weenen*; welhaast werd hy in dien aanzienlyken rang geplaatst. Zyne bekwaamheden deeden alles van hem verhoopen; men twyffelde in geenen deele of hy zou hier, gelyk in andere opzigten, uitmunten: diensvolgens werdt hy gezonden na *Schemnitz*, in *Hungaryen;* van daar na andere landen aan 't Huis van *Oostenryk* behoorende: maar trots op zyne nieuwe waardigheid, taste hy alles aan; niets bleef vry van zyne berisping, en hy verwekte zich eene menigte van vyanden. Men fchreef tegen hem; niets beteugelde zyn trotfchen aart. De werkzaamheid van zyn vernuft, zyne verbaazende vlugheid in de pen te voeren, deed hem antwoorden aan verfcheide Perfoonen, die hem aanvielen, terwyl hy, ten zelfden tyde, eene menigte van Verhandelingen opftelde en deedt drukken. Eindelyk zou de Heer DE JUSTI hebben moeten bezwyken voor de menigte van befchuldigingen, wanneer eene gelukkige omftandigheid zyn val in ongenade vertraagde.

De Mynen van *Hanneberg* en *Neder-Oostenryk* bezoekende, meende hy eene allergewigtigfte ontdekking gedaan te hebben; op het zien van eenige anderen, die Zilver uitleverden, fchreef hy Verzoekfchrift op Verzoekfchrift aan den Opperraad der Mynwerken, om het bewer-

werken van die Mynen te verzoeken; te kennen geevende, dat hy daar voor haare Majesteit een ryke bron van schatten hoopte te openen. By deeze dringende Verzoekschriften, zondt hy allerwegen Berigten; de voordeelen van dit aangepreezen werk hoog opgeevende. Het Hof van *Weenen* leende het oor aan deeze winstbeloovende voorslagen. Het bepaalde te *Hanneberg* alles te vervaardigen, noodig tot die groote onderneeming, en de Heer DE JUSTI werd benoemd tot Opziender van dit Werk. Het leedt niet lang of men ontdekte dat de uitslag niet beantwoordde aan de opgevatte verwagting: nauwlyks kon men een vierde gedeelte der kosten goed maaken, en 'er kwam bevel dit vrugtloos werk te staaken.

De Heer DE JUSTI, moedloos over de ongunst waar in hy vervallen was, begaf zich na *Erfurt*, en aan zyne oude werk; daar vertaalde hy *L'Art des Forges de* M. M. DUHAMEL en BOUCHU; daar stelde hy zich voor stiller te leeven: en' deedt eene gelofte om alleen van 't schryven te bestaan. Hy hieldt dezelve niet. De Academie van *Gottingen* hem tot een haarer Leden hebbende aangenomen, haalden verscheide Ingezetenen dier Stad hem over om by hun eene veilige schuilplaats te zoeken. De Heer DE JUSTI luisterde na die uitnoodiging, en verliet zyn vreedzaam verblyf. Welhaast werd hy van wegen zyne Majesteit van *Groot-Brittanje* benoemd tot Commissaris der Politie en Raadsheer der Mynwerken; dan het blykt, dat de eerstgemelde tytel meer sloeg op de Mynen, die men voor hadt hem te laaten bezoeken, dan op de goede orde, welke hy in *Gottingen* zou stellen, dewyl hy in die Stad altoos zonder eenig gezag geleefd heeft. Hy gaf daar lessen in de Staatkundige Huishouding, en de Natuurlyke Historie, en hadt het genoegen, dat lieden van den eersten rang zyne lessen over die twee gewigtige onderwerpen bywoonden. Ten dienzelfden tyde hadt hy de hand in het *Journal van Gottingen*, een *Journal* in *Duitschland* zeer beroemd, volkomen gelyk aan dat der *Sçavans* in *Frankryk*; doch waar aan men dikwyls eene doorslaande partydigheid, en een al te scherpen toon in het berispen, verweeten heeft. De Uittrekzels, door den Heer DE JUSTI bezorgd, liepen over de Weetenschappen, waar in hy onderwees: indien de fraaiheid van styl derzelver leezing aangenaam maakte, by de meesten droegen zy, wat de zaak zelve betrof, dikwyls de goedkeuring der Kundigen niet weg; en zyn smaak voor 't vergrooten, zyn heete drift, om zyne

Medegeleerden te gispen, wikkelde hem in eene menigte van zwaarigheden. Menigwerf ſtondt hy op 't punt om de Opperſchryvers van dit Journal te verlaaten. Zy wilden dat hy zyne Landgenoten hooger prees, de *Franſchen* en *Engelſchen* laakte, om dat zy de vryheid gebruikten van het Schoolſtof af te ſchudden: maar een Man als de Heer DE JUSTI wist van geen believen in 't geheel. De weg, dien men, naa ARISTOTELES, hadt ingeſlaagen, hem op verre na de beste niet dunkende, juichte hy de poogingen toe der buitenlandſche Geleerden, die zich eenen nieuwen weg zogten te baanen; en den geest van 't ſlaafſche juk ontheffende, dezelve aanzette om te denken, en daar door een nieuwen dag te verſpreiden op de menschlyke kundigheden.

In den Jaare MDCCLVII gaf hy zyne Verhandeling over de *Mineralogie* in 't licht, die hem by de Grooten in aanzien bragt, en eene menigte van vyanden onder de Mynwerkers en kundige Mineralogisten berokkende. In eene cierlyk geſchreevene Voorreden wraakt hy alles wat de Schryvers hier over gezegd hadden: de Heeren LINNÆUS, WALLERIUS, VOLLESSDORFF, ontgaan zyne beſtraffende penne niet; hy belooft hunne dwaalingen te recht te zullen brengen; doch bemoeit 'er zich geenzins mede in 't beloop zyns Werks. De klaarheid in de berigten, en de weluitgevoerde beſchryvingen van zommige Mynen munten uit in dit anderzins zeer gebrekkig Werk; waar in hy veele nutlooze zaaken, van den gemeenen weg afwykende, met hardnekkigheid ſtaande hieldt, en zich belachlyk maakte onder de Mynkundigen van *Freyburg* en *Hartz*.

Te midden van deeze geleerde twisten, zou hy gelukkig hebben kunnen weezen: maar een Charaćter zo vuurig als het zyne, een vernuft zo vrugtbaar en ſtout als hy bezat, moest hem noodwendig verwyderen van eenen gerusten ſtaat, en eindelyk in de diepte des onheils dompelen.

In den Jaare MDCCLVIII brandde het vuur des Oorlogs in *Duitschland*, en verſpreidde alle zyne verſchrikkingen in dat gedeelte van *Europa*, en maakte het verblyf in *Gottingen* zeer onzeker voor de Ingezetenen. Eene menigte begaf zich van daar. De Heer DE JUSTI zyne Lesſen niet kunnende agtervolgen met denzelfden toeloop, en dezelfde voordeelen, verreisde na den *Opper-Rhyn*, zich voorſtellende na *Zwitſerland* te gaan, waar

de

de Vrede huisvestte. Eene ſtaatkundige gebeurtenis deedt dit beſluit, door de Rede gevormd, veranderen.

De Koning van *Pruisſen* en de Hertog van *Wittenberg* veranderden hunne Geldmunten. De Heer DE JUSTI, die reeds dit onderwerp in zyne Verhandeling, over de Huishoudkunde verhandeld hadt, nam deeze gelegenheid waar om een nieuw afzonderlyk Werk over de Geldmunten te ſchryven. Hy toont in 't zelve, dat de Vorſten, door de weezenlyke waarde van 't gemunt Geld te verminderen, en 't zelve, desniettegenſtaande, op een veel hooger prys dan het waardig is te houden, zichzelven bedriegen: dewyl dit Geld weder in hun ſchatkist komt. Deeze Verhandeling is, buiten tegenſpraak, de beste, ooit uit de pen van deezen beroemden Schryver gekomen; doch was, egter, de oorzaak zyns ongeluks. De weinige behoedzaamheid, waar mede hy van den *Pruisſiſchen Vorst* en den Hertog van *Wittenberg* ſpreekt, de ſtoute wyze op welke hy zelfs hun gedrag doorſtrykt, gaf den zodanigen, die de toegang tot deeze Vorſten hadden, gelegenheid om hun dit gebrek aan ontzag te doen opmerken. De Heer DE JUSTI werd, diensvolgens, gevangen genomen in het Hertogdom *Wittenberg*, terwyl hy 't zelve doorreisde; geheel niet denkende dat hem dusdanig een lot over 't hoofd hing. Men bragt hem na 't Kasteel van *Breslaw*, waar hy, in den beginne, de hardigheden der gevangenisſe beproefde; doch vervolgens een zagter onthaal genoot. Men ſtondt hem toe aan de tafel der Officieren te eeten, en zelfs te ſchryven; mits hy zich onthieldt van onderwerpen, het Staatsbeſtuur raakende. Ten dien tyde verzamelde hy alles wat hy opgeſteld hadt over de Chymie en de Mineralogie, en zondt het aan een Drukker te *Berlyn*, die het uitgaf onder den Tytel van *Melange de Chymie et de Mineralogie*. Dit eerſte Deel eenen vry goeden opgang gemaakt hebbende, door den natuurlyken ſmaak die de *Duitſchers* voor de Weetenſchappen hebben, vervaardigde de Heer DE JUSTI een tweede, 't welk eenige jaaren laater te voorſchyn kwam. Hy wreekt zich, in dit Werk, over de ſteekende aanmerkingen, door den Heer P. POTT op eenige zyner denkbeelden gemaakt; aanmerkingen die hy verdiend hadt, door dien Hoogleeraar zelve aan te tasten. Het meerendeel der Verhandelingen, die deeze twee Deelen uitmaaken, loopt over onderwerpen van weinig aangelegenheids, als, by voorbeeld, om te weeten of 'er Yzer in de Mynen is dan

niet; of het mogelyk zy het Zee-zout in Salpeter te veranderen, en het voordeel, 't welk een Staat daar van zou trekken, enz. Het zou te lang vallen hier van eene optelling te doen, om tevens te toonen op welk een verwaate wyze hy zyne denkbeelden voordraagt; steeds pochende, ontelbaare Proeven gedaan te hebben, daar hy zich bedient van de Proeven door anderen genomen; meesterlyk de kunst bezittende om 'er een nieuwen draai aan te geeven. Zodanig een Man was de Heer DE JUSTI, van de zyde der *Chemie* en *Mineralogie* beschouwd. Merken wy hem aan als een Staatkundige, dan spreeken veel groote Mannen, in *Duitschland*, van hem met lof; en geen gering aantal Heeren, die zyne Leerlingen geweest zyn, heffen hem hemel hoog.

De Heer DE JUSTI stelde zich niet alleen voor, een vervolg te schryven van dit laatstgemelde Werk, doch daar en boven de *Encyclopedie* over te zetten, of liever 'er een in 't *Hoogduitsch*, op den voet der *Fransche* ingerigt, te vervaardigen, wanneer zyne geduurige zwakheden hem een kort aanstaanden dood dreigden. Zyne sterke en verheeve Ziel deedt hem dit oogenblik zonder schrik aanzien, en hy stierf met eene geruste onverschilligheid. Dusdanig was het einde van dien verwonderlyken Man, over wien de Openbaare Papieren van *Duitschland* op zo verschillende wyzen gesprooken hebben. Men kan, tot zyn lof zeggen, dat hy groot geweest is in wederspoed, en nooit iemand tot last, edelaartig, onbaatzoekend, en weldaadig. Meer beleids in zyn gedrag, meer standvastigheids in zyn ontwerpen, zouden hem een gelukkiger lot hebben kunnen verschaffen; doch het gebeurt maar al te dikwyls, dat groote Vernuften zich niet altoos door 't licht der Rede laaten bestuuren.

HET MENSCHLYK LEEVEN.

Οἵηπερ φύλλων γενεή, τοιήδε καὶ ἀνδρῶν.

HOMERUS.

„ De Vinding, de leevendigheid van verbeeldings-
„ kragt, in het volgend Stukje van Dr. PEARCE,
„ doorstraalende; de nutte lessen daarin opgeslooten; de
„ bon-

„ bondige aanmerkingen, daar by gevoegd, haalden ons „ over om het onzen Leezeren mede te deelen".

Cicero ſtelt, in het eerſte Boek zyner *Tuscul. Quest.* de verkeerde beoordeeling, die de Menſchen gereedlyk vellen over den Duur des Menschlyken Leevens, met de eeuwigheid vergeleeken, zeer geestig voor. Om zyn bewys op te helderen haalt hy eene plaats aan, uit de Natuurlyke Historie van ARISTOTELES, betreffende zeker ſoort van Inſecten op de oevers van de Rivier *Hypanis; die nooit den dag, op welken zy gebooren zyn, overleeven.*

Laat ons het denkbeeld van deezen cierlyken Schryver voortzetten, laat ons veronderſtellen dat een der ſterkſten van deeze *Hypaniaanen* (in de Geſchiedenisſe zo vermaard,) in zeker opzigt met den tyd zelve gelyktydig by het aanbreeken van den dag begon te beſtaan, en dat hy, door de ongemeene ſterkte zyner geſteltenisſe, in ſtaat was om leevend en werkzaam te blyven, ſtaande de ontelbaare Minuten, in tien of twaalf uuren begreepen. Geduurende zulk een langen reeks van Seconden moet hy, op zyne wyze, door opmerking en ondervinding, een grooten ſchat van Wysheid hebben opgedaan. Hy ziet neder op zyne Medeſchepzelen, die omtrent den Middag ſtierven, en merkt ze aan als gelukkig verlost van de veelvuldige ongelegenheden des ouderdoms; en kan, misſchien, aan zyne Kindskind een verbaazende overleevering ſchenken van daaden, uitgevoerd eer nog eenige verhaalen des Volks waren opgeſteld. De Jongen, die één uur oud zyn, naderen tot hem met eerbiedig ontzag, en luisteren na zyn leerzaam onderhoud. Alles wat hy zegt zal vreemd klinken in de ooren van dit kort leevend geſlacht. De omloop van één Dag zal aangemerkt worden als de geheele duur des Tyds; en het eerſte aanbreeken des Lichts zal, in hunne Tydrekenkunde, het groot tydmerk der Scheppinge weezen.

Laat ons verder veronderſtellen, dat dit eerwaardig Inſect, deeze NESTOR onder de *Hypaniaanen*, weinig tyds vóór zyn dood, omtrent het ondergaan der Zonne, alle zyne Afſtammelingen, Vrienden en Kennisſen, by zich ontbiedt, brandende van begeerte om aan hun zyne laatſte gedagten mede te deelen, en hun, met ſtervende lippen, te vermaanen. Zy komen misſchien byeen onder de ſchaduw van een Paddeſtoel, en de ſtervende Wyze ſpreekt hun in deezer voege aan.

„ Vrienden en Medeburgers, ik bemerk dat het

„ lang-

„ langste leeven ten einde loopt; dat van 't myne is
„ thans op handen; ik beklaag my niet over myn lot;
„ dewyl myn ouderdom my een last geworden, en 'er
„ voor my niets nieuws onder de Zonne is. De ram-
„ pen en omwentelingen, die ik gezien heb in myn
„ Land, de menigvuldige byzondere onheilen waar aan
„ wy allen bloot staan; de deerlyke ziekten, die ons
„ geslacht treffen, hebben my ten overvloede deeze Les
„ geleerd, dat geen Geluk bestendig of duurzaam kan
„ weezen, 't welk wy bouwen op dingen buiten onze
„ magt gesteld. — Groot is de Onzekerheid des Lee-
„ vens! — Een verbaazend aantal Kinderen is, in één
„ oogenblik, omgekomen, door één' scherpen Wind; eene
„ menigte onzer omzwervende Jeugd werd door een
„ onverwagten Rukwind in de golven geslingerd. Welke
„ verdelgende Watervloeden hebben wy moeten lyden
„ door een Stortregen! Onze sterkste woonplaatzen kun-
„ nen het niet uithouden tegen de Hagelbuien; en zelf
„ een donkere Wolk doet de stoutste harten beeven.

„ Ik heb, in de eerste eeuwen, geleefd en verkeerd
„ met Insecten van een kloeker gestalte en sterker maak-
„ zel, en (ik mag 'er byvoegen,) van grooter deugd dan
„ iemand in het tegenwoordige Geslacht op mag roe-
„ men. Ik moet u betuigen, op dat gy te meerder ge-
„ loofs zult slaan aan myne laatste woorden, dat de Zon,
„ die gy ginder ziet, nu in 't *Westen* even boven het
„ water staat, en niet verre van de Aarde afschynt, by
„ myn geheugenisse in 't midden van het Uitspanzel
„ scheen, en haare straalen recht op ons nederschoot.
„ De Wereld was ten dien tyde veel beter verlicht, en
„ de lugt veel warmer. Houdt het voor geene zuffery
„ des ouden dags, wanneer ik u verzeker, dat dit heerlyk
„ Licht beweegt. Ik zag het eerst in 't *Oosten* opko-
„ men, en begon myn leevensloop korten tyd naa dat
„ het boven de kim verrees. De Zon is, eenige eeu-
„ wen, de ruimte des uitspanzels doorgegaan, bestendige
„ hitte en gadeloozen glans verspreidende; maar nu zy
„ daalt, en, inzonderheid, nu in 't laatste, zo veel in
„ kragt afneemt, voorzie ik, dat de geheele Natuur,
„ in 't kort, zal bezwyken, en dat het geschaape Heelal,
„ in minder dan eene eeuw van Minuten, in een stikdon-
„ keren nagt zal begraaven worden.

„ Helaas! myne Vrienden! Hoe ydel heb ik myzel-

„ ven

„ ven eens gevleid met de hoope, dat ik hier voor al-
„ toos zou blyven! Hoe heerlyk zyn de celletjes, die
„ ik voor my gemaakt heb! Hoe groot een vertrouwen
„ ſtelde ik op de ſterkte en vlugheid myner leden! Maar
„ ik heb lang genoeg geleefd voor de natuur, en zelfs
„ tot roem; en niemand uwer, die ik agter zal laaten,
„ zal dezelfde voldoening hebben in het leeven, ſtaan-
„ de de donkerder en afneemende Eeuw, die ik zie dat
„ een aanvang neemt".

Deeze verſiering op de gedagten van CICERO gebouwd, zal niet vreemd voorkomen aan allen, die kennis hebben aan de Leerwyze, by de Onderwyzers des Menschdoms, in ouden tyde, gebruikt. SALOMO verzent den Luiaard tot de Mieren; en wy mogen, zyn voorbeeld volgende, den Eerzugtigen, den Gierigen Man, die de kortheid en onzekerheid des Menschlyken Leevens ſchynt over 't hoofd te zien, op de kleine Diertjes aan den oever van de *Hypanus* wyzen: laat hy hunnen kortvoorbygaanden ſtaat overweegen, en voorzigtigheid leeren. Wy gelyken de *Dagdiertjes*, (*Ephemeri*,) wy hebben ſlegts één Dag leevens. De Morgen, de Middag, en de Avond des Leevens, maaken het gansch beſlag des tyds, ons geſchonken, uit: veelen zeer veelen komen om in de eerſte tydperken; en de één uit duizenden, die overblyft tot de avondſcheemering, wordt niet gelukkig gerekend.

Het recht gebruik van deeze Bedenking moet den Mensch niet onverſchillig maaken ten opzigte van de Naakomelingſchap, noch zynen yver ſtuiten in het ſtreeven na het vermeerderen van nutte kundigheden, noch ook zyne naarſtigheid uitdooven, om, door eerlyke middelen, een genoegzaam onderhoud voor zich en de zynen te winnen; in tegendeel, onze eige natuur zet ons tot beſpiegelen en arbeiden aan: de traage, de vadzige, die zich aan de ledigheid overgeeft, en wiens geheele leevenstyd nutloos voorbyglipt, is zichzelven tot een last, en elk uur verlegen met zyn tyd. —— Wat hebben wy dan te leeren, uit onzen onwisſen en kortſtondigen ſtand? Het allergewigtigst voorſchrift der Wysheid, het grootst Leerſtuk van Menschlyke Voorzigtigheid, 't geen wy onszelven, van onze jeugd, tot onzen ouden dag, beſtendig moeten herinneren, en onze harten indrukken als het altoosduurend zegel des gezonden

den Verſtands; naamlyk: „ Dat 'er in dit leeven niets
„ gevonden wordt ſterk genoeg om een wys Man te be-
„ weegen, om ééne waarheid, ééne Deugd op te offe-
„ ren aan de dwaasheid der Geldzugt of de krankhoof-
„ digheid der ydele Eere".

Dit is beſtendig het oordeel geweest der verſtandigſte Mannen, in alle eeuwen: dit wordt op 't keurigst en nadruklykst voorgeſteld in het *Boek der Wysheid*, waar de Schryver de verſchrikte Godloozen, dus ſpreekende, invoert. „ Voorwaar wy zyn van den weg der „ Waarheid afgedwaald, en het licht der Geregtig- „ heid heeft ons niet geſcheenen, de zonne der Ge- „ regtigheid is ons niet opgegaan. Wy zyn ver- „ ſchrikt geworden in de paden der Ongeregtigheid „ en des verderfs: wy hebben woeste omwegen door- „ reisd, en den Weg des Heeren niet gekend. Wat „ heeft ons de Hoovaardigheid gevorderd? en wat heeft „ ons de Rykdom met het pochen medegebragt? Alle „ dingen zyn voorbygegaan gelyk een ſchaduwe, en ge- „ lyk eene voorbyloopende tydinge. Gelyk een Schip, „ vaarende door de baaren des waters, waar van, als het „ voorbygevaaren is, geen ſpoor gevonden wordt, „ noch den rechten weg zyner reize door de baaren. „ Of gelyk 'er geen kenteken gevonden wordt van de „ vlugt eens Vogels, die door de lugt vliegt: maar als „ de vleugelen bewogen worden gaat de ſlag der wieken „ door den ligt geſlaagen wind, die door de kragt des „ zuisſens geſpleeten wordt, en daar naa vindt men „ geen teken in hem des doortochts. Of gelyk wan- „ neer een pyl, na het doelwit geſchooten zynde, de „ lugt die daar door verdeeld was, terſtond weder zamen- „ loopt, alzo dat men zynen doorgang niet weet: alzo „ ook wy, als wy gebooren zyn, terſtond zyn wy be- „ zweeken; en kunnen geen teken der Deugd toonen; „ maar zyn in onze Boosheid verteerd geworden" (*).

(*) Het *Boek der Wysheid*. H. V. vers. 6—14.

My-

Myne Heeren!

„ Het Gerucht noemt den beroemden FRANKLIN als Schryver „ van het nevensgaande Stukje. Hoe dit zyn mooge, onder het „ leezen geviel het my zo wel, dat ik besloot het te vertaalen, „ en het u te zenden, met vryheid om 'er, naar uw welgevallen, „ gebruik van te maaken. Misschien oordeelt Gy, dat het eene „ plaats verdient in het *Mengelwerk* uwer Letteroefeningen. Ik „ ben, enz.

DE WYSHEID VAN DEN GOEDEN MAN RICHARD (*) OF GEMAKLYK MIDDEL OM 'S LANDS LASTEN TE BETAALEN.

Ik heb wel hooren zeggen, dat niets eenen Schryver zo veel vermaak doet, als zyne werken met eerbied te zien aanhaalen door andere Geleerden. Het is my zelden gebeurd, dat vermaak te genieten. Want, hoewel ik, zonder verwaandheid, mag zeggen, dat ik, zedert het vierde gedeelte eener Eeuwe, my, jaarlyks, eenen aanzienlyken naam gemaakt hebbe onder de Opstellers van Almanachen, is het my bykans nooit gebeurd te zien, dat de Schryvers, myne Medebroeders, in het zelfde soort van werk, goedvonden my met eenige lofredenen te vereeren, of dat eenig ander Schryver de geringste melding van my maakte; zo dat gebrek van toejuichingen my te eenemaal den moed zoude benomen hebben, indien ik niet een klein zaakelyk voordeel uit myne voortbrengzelen had getrokken.

Ik heb, eindelyk, besloten, dat het Volk de beste Rechter myner verdiensten ware, dewyl het mynen Almanach koft, te meer, dewyl ik, onder de menschen verkeerende zonder bekend te zyn, dikwyls eenige myner Spreuken door den eenen of den anderen heb hooren herhaalen, terwyl men 'er altoos in het slot byvoegde, „ gelyk de goede man Richard zegt". Dit heeft my eenig vermaak veroorzaakt, en getoond, dat men niet alleen werk van myne lessen maakte, maar dat men ook eenigen eerbied had voor myn gezag, en ik wil wel bekennen, dat het my somtyds gebeurd is my zelven op den deftigsten toon aan te haalen, om daar door de luiden te meer aan te moedigen om myne grondregels zig te herinneren en ze te herhaalen.

Oordeelt hier uit, hoe wel ik in mynen schik moest zyn over een geval, welk ik u ga verhaalen. — Voor eenige dagen te paard rydende, hield ik stil op eene plaats, daar veel menschen byeen waren vergaderd by eene verkooping, welke daar gehouden

(*) Een zeer bekend Almanachmaaker in een ander Waerelddeel.

den werd. Dewyl het uur der verkoopinge nog niet daar was, koutte het gezelschap over de flegtheid der tyden, en iemand van allen, zig vervoegende tot een perfoonaadje met gryze hairen, die vry wel gekleed was, zeide hem: „ En gy Vader Abraham, „ wat denkt gy van deezen tyd? Zyt gy niet van gedachten, dat „ de zwaarte der belastingen eindelyk dit land te eenemaal zal doen „ te grond gaan?. Want, hoe zal men het aanleggen om ze te be-„ taalen? Hoe wilt gy, dat men zig hier omtrent zal gedraagen"? Vader Abraham was eenigen tyd bezig met zig te bedenken, en antwoordde: Indien gy myne wyze van denken wilt weeten, zal ik ze u zeggen met weinig woorden: „ want voor den verstandigen „ zyn weinig woorden genoeg. Het is de veelheid der woorden „ niet, die de maat vol maakt, gelyk de goede man Richard zegt". ——— Allen vereenigden zig om Vader Abraham aan het spreeken te krygen, en, na dat het geheele gezelschap zig in het rond om hem heen geschaard had, hield hy de volgende Redenvoering.

Myne waarde Vrienden en goede Buuren, het is waar, dat de belastingen zeer zwaar zyn, maar evenwel, indien wy geene andere te betaalen hadden, dan die de Regeering ons afvordert, mogten wy hoopen, dat wy ze met minder moeite zouden kunnen onder de oogen zien; maar wy hebben nog eene menigte andere, die zeer veel lastiger zyn; by voorbeeld, onze luiheid beneemt ons tweemaal zo veel als de Regeering; onze trotsheid driemaal zo veel, en onze onbedachtheid nog viermaal zo veel. Deeze belastingen zyn van zulken aart, dat het den Commisfarisfen niet moogelyk is derzelver gewigt te verminderen, of 'er ons van te verlosfen; evenwel is 'er nog iets voor ons te hoopen, indien wy eenen goeden raad willen volgen: „ want, gelyk de goede man „ Richard zegt, in zynen Almanach van 1733, God zeide tot den „ mensch: help u zelven, en ik zal u helpen".

Indien 'er eene Regeering ware, die haare Onderdaanen verplichtte het tiende gedeelte van hunnen tyd regelmaatig aan haaren dienst te besteeden, zoude men zekerlyk die voorwaarde zeer hard vinden: maar de meesten onder ons worden, door hunne luiheid, belast op eene veel meer gewelddaadige wyze. Want indien gy den tyd nagaat, welken gy doorbrengt in eene volstrekte ledigheid, dat is, of met nietmetal te doen, of in onachtzaame verstrooijinge van gedachten, welke tot niets goeds leidt, zult gy vinden, dat ik de waarheid zegge. De ledigheid brengt de ongemakken met zig, en verkort den tyd des leevens op eene aanmerkelyke wyze. „ De ledigheid, gelyk de goede man Richard zegt, „ gelykt den roest, zy verslyt meer dan de arbeid: een sleutel, „ dien men gebruikt, is altoos glad". Maar, indien gy het leeven bemint, gelyk de goede man Richard elders zegt, „ verkwist „ dan den tyd niet, want het leeven is daarvan gemaakt". Hoe veel tyds besteeden wy niet aan den slaap, boven het geene wy natuurlyk denzelven moesten toestaan? Wy vergeeten „ dat een slaa-

„ slaapende Vos geene Hoenders vangt", en dat wy tyds genoeg zullen hebben om te slaapen, als wy in de kist liggen. Indien de tyd het kostbaarste van alle goederen is, „ dan moet de ver-„ spilling des tyds, gelyk de goede man Richard zegt, de grootste „ van alle verkwistingen zyn; dewyl men, gelyk hy elders zegt, „ den verloren tyd nooit wedervindt, en het geene wy *tyds genoeg* „ noemen, nog altoos te kort bevonden wordt". Wakker dan, laat ons werken, terwyl wy kunnen. Met behulp van werkzaamheid, zullen wy meer afdoen, en met minder moeite. „ De ledig-„ heid, gelyk de goede man Richard zegt, maakt alles moeilyk" „ de nyverheid maakt alles gemaklyk; hy die laat opstaat, woelt „ den gantschen dag, en begint naauwelyks met zyne bezigheden, „ wanneer het reeds weder nagt is. De luiheid gaat zo traaglyk „ voort, gelyk de goede man Richard zegt, dat de armoede haar „ eensklaps agterhaalt; dryft uwe zaaken voort, gelyk hy elders „ zegt, en laat zy het niet zyn, die u voortdryven. Vroeg te bed „ gaan, en vroeg weder opstaan, zyn de twee beste middelen om „ zyne gezondheid, zyne goederen, en zyn verstand te bewaaren".

Wat betekenen hoop en reikhalzen na gelukkiger tyden? Wy zullen den tyd goed maaken, door van onszelven te beginnen. „ De nyverheid, gelyk de goede man Richard zegt, heeft geene „ wenschen noodig. Hy die op hoop leeft, loopt gevaar van „ door honger te sterven: 'er is geen voordeel zonder arbeid". Ik moet van myner handen werk leeven, dewyl ik geene landeryen bezit; indien ik die al bezat, zyn zy zwaar belast, en, gelyk de goede man Richard met reden aanmerkt, „ een handwerk is zo „ veel waardig als een landgoed, een beroep is eene bezigheid, „ die altoos eer en voordeel by u doet gepaard gaan". Maar men moet zig toeleggen op zyn beroep, en zynen goeden naam staande houden, anders zullen noch het landgoed, noch de winkel, ons onze lasten helpen betaalen. „ Die naarstig is, zegt de goede „ man Richard, heeft het gebrek niet te vreezen". De honger kykt eens aan de deur der werkzaamen, maar hy durft 'er niet binnen treeden. Die deur wordt even zeer geëerbiedigd door Commissarissen en Gerechtsdienaaren; want, gelyk de goede man Richard zegt, „ de naarstigheid betaalt de schulden, en de wanhoop „ vermeerdert ze". Het is niet noodig, dat gy schatten vindt, of dat ryke bloedverwanten u tot hunnen Legataris aanstellen. „ De „ waakzaamheid, gelyk de goede man Richard zegt, is de moeder „ van den voorspoed, en God weigert niets aan de naarstigheid". Werkt terwyl de luiaart slaapt, en gy zult koorn kunnen verkoopen, en nog overhouden. Werkt geduurende alle oogenblikken welke heden genoemd worden, want gy kunt niet weeten, wat al hinderpaalen gy morgen zult ontmoeten. Dit is het, 't geen den goeden man Richard doet zeggen: „ één goed heden is be-„ ter dan twee morgens. En weder: hebt gy iets te doen te-„ gen morgen? Doe het heden". Indien gy de huisbediende van een goeden meester waart, zoudt gy u dan niet schamen,

wanneer hy u een luiaart noemde? Maar gy zyt uw eigen meester. „ Wordt dan schaamrood, gelyk de goede man Richard zegt, dat gy uzelven luiheid te verwyten hebt.". Gy hebt zo veel te doen voor uzelven, voor uw gezin, voor uw Vaderland, voor uwen Vorst; staat dan op met het krieken van den dag; dat de Zon, wanneer zy de aarde beschouwt, niet moge zegge: „ zie „ daar een laaghartige, die sluimert". Geen uitstel; zet u aan het werk, laat uwe handen vereelt worden door het behandelen uwer werktuigèn, en bedenkt, gelyk de goede man Richard zegt, „ dat „ eene kat, met wanten aan, geene muizen vangt". Gy zult my zeggen, dat 'er veel te doen is, en dat gy 'er de kracht niet toe hebt. Dit kan zo zyn: maar hebt slegts goeden wil en volharding, en gy zult wonderen zien. Want, gelyk de goede man Richard zegt in zynen Almanach, ik kan my niet wel herinneren in welk jaar, „ water dat by aanhouding druppelings valt, zal eindelyk „ eenen steen doen slyten". Met arbeid en gèduld doorknaagt eene muis eene kabel, en kleine, maar herhaalde, slagen vellen groote eiken.

My dunkt, ik hoor iemand van u allen zeggen: „ moet men dan „ niet eenige oogenblikken van uitspanninge neemen"? Ik zal u antwoorden, myne Vrienden, het geen de goede man Richard zegt: „ besteedt uwen tyd wel, indien gy de rust wilt verdienen, en „ laat geen uur verloren gaan, dewyl gy van geene minuut verzekerd zyt". De uitspanning is een tyd, welken men tot iets nuttigs kan besteeden. Niemand dan de werkzaame kan zig dat soort van uitspanning bezorgen, waar toe de luiaart nimmer geraakt. „ Het geruste leeven, gelyk de goede man Richard zegt, en het „ ledige leeven zyn twee zeer verschillende zaaken". Gelooft gy, dat de luiheid u meer genoegen zal geeven dan de arbeid? Gy hebt ongelyk. Want, gelyk wederom de goede man Richard zegt, „ de luiheid baart zorgen, en uitspanning, zonder noodzaaklyk„ heid, brengt lastige moeilykheden voort. Veel menschen zouden „ wel willen leeven, zonder werken, door hun vernuft alleen; „ maar het mislukt hun by gebrek van voorraad". De naarstigheid, in tegendeel, brengt altoos genoegen, overvloed en aanzien met zig. Het vermaak volgt de zulken, die het vlieden. De wakkere spinster heeft nooit gebrek aan hembden. „ Zedert dat „ ik eene kudde schaapen, en eene koe heb, groet ieder een my, „ gelyk de goede man Richard zeer wel zegt".

Maar, behalven de naarstigheid, heeft men nog standvastigheid, kloekmoedigheid en voorzorg noodig. Men moet zyne zaaken nagaan met zyne eigene oogen, en niet te veel op anderen vertrouwen. Want, gelyk de goede man Richard zegt, „ ik heb nooit „ eenen boom, dien men dikwyls verplant, of een gezin, dat „ dikwyls verhuist, zo wel zien voortkoomen als anderen, die „ op dezelfde plaats blyven". Drie verhuizingen doen evenveel schade als één brand. Het is genoegzaam even goed den boom in het

het vuur te werpen als hem te verplanten. Zorgt voor uwen winkel, en uw winkel zal voor u zorgen. Indien gy uwe zaaken wilt afgedaan hebben, gaat ze dan zelve doen. Indien gy wilt dat zy niet afgedaan worden, zend 'er dan eenen anderen ; zal het den Landbouwer wel gaan, dan moet hy zynen ploeg bestuuren, of dien zelve trekken. Het oog des meesters doet meer dan beide zyne handen. Het gebrek van voorzorge doet meer nadeel dan het gebrek van kundigheid. Het oog niet te laaten gaan over zyne arbeiders is even het zelfde als zyne beurs aan derzelver bescheidenheid over te geeven. Al te veel vertrouwen op anderen is de ondergang van veele menschen. Want, gelyk de Almanach zegt, „ in de zaaken deezer waereld wordt men niet behouden „ door het geloof, maar door geen geloof te hebben". De zorgen, welke men aanwendt voor zigzelven, zyn altoos voordeelig. Want, gelyk de goede man Richard zegt, „ de kundigheid is voor „ den leergierigen, en de rykdommen voor den waakzaamen, gelyk „ de magt voor de dapperheid, en de hemel voor de deugd". Indien gy eenen getrouwen dienaar wilt hebben, welken gy kondt beminnen, hoe zult gy dit aanleggen? Dien uzelven. De goede man Richard raadt de voorzigtigheid en zorgvuldigheid aan, zelfs omtrent voorwerpen van het geringste aanbelang, derwyl het dikwyls gebeurt, dat eene kleine onachtzaamheid een groot kwaad veroorzaakt. „ By gebrek van eenen nagel, zegt hy, verliest men „ een hoefyzer; by gebrek van een hoefyzer verliest men het „ paard; en, by gebrek van een paard, gaat de ruiter zelve verloren, dewyl zyn vyand hem agterhaalt en doodslaat, en dit al„ les, dewyl hy niet gelet heeft op eenen nagel van zyn paards „ hoefyzer".

Dit is genoeg, myne Vrienden, met betrekkinge tot de Naarstigheid, en tot de Oplettendheid, welke wy moeten besteeden aan onze eigene zaaken; maar daarby moeten wy nog de Maatigheid bezitten, indien wy ons willen verzekeren van de goede uitwerkselen onzer Naarstigheid. Indien iemand niet weet te spaaren, terwyl hy wint, zal hy sterven zonder eenen stuiver te bezitten, na zyn geheele leeven als aan zyn werk vastgelymd geweest te zyn. „ Hoe vetter de keuken is, zegt de goede man „ Richard, des te magerder is het Testament". Veele rykdommen worden verkwist ter zelfder tyd, waarin men ze wint, zedert dat de vrouwen den spinrok en de breinaald verwaarloosd hebben om de theetafel, en de mannen voor de punch de byl en den hamer hebben verlaaten. „ Indien gy ryk wilt zyn, zegt hy „ in eenen anderen Almanach, leer dan niet alleen hoe men „ wint, maar weet ook, hoe men spaart". De Indiën hebben de Spanjaarden niet verrykt, dewyl derzelver uitgaven grooter waren dan hunne voordeelen.

Staat dan af van uwe kostbaare dwaasheden, en gy zult u minder te beklaagen hebben over de slegtheid der tyden, over het

drukken der belastingen, en over het bezwaarlyke onderhoud van uwe groote huizen. Want, gelyk de goede man Richard zegt, „ de wyn, de vrouwen, het ſpel en de kwaade trouw verminde„ ren het goed, en vermenigvuldigen de behoeften". Het kost meer ééne ondeugd te voldoen, dan twee Kinderen op te voeden. Gy denkt misſchien, dat een weinig thee, eenige weinige kelkjes punch van tyd tot tyd, eenige lekkernyen voor de tafel, een weinig opſchik meer aan uwe klederen, en eenige tydkortingen nu en dan, niet van veel aanbelang kunnen weezen; maar herinnert u wat de goede man Richard zegt, „ veel kleintjes maaken een groot". Weest op uwe hoede tegen kleine verteeringen. 'Er is ſlegts een klein lek noodig om een groot Schip te doen zinken. Lekkerheid in den ſmaak baant den weg tot den bedelzak. De gekken geeven feestmaaltyden, maar de verſtandigen eeten 'er van.

Hier zyt gy nu byeen gekoomen op eene verkooping van fraaſigheden en kostbaare vodderyen. Gy noemt dit goederen; maar, indien gy niet op uwe hoede zyt, zullen 'er voor ſommigen uwer, groote nadeelen uit ontſtaan. Gy rekent, dat deeze dingen goed koop verkoft worden, dat is te zeggen, voor minder geld dan zy gekost hebben; maar, indien gy ze niet weezenlyk noodig hebt, zullen zy voor u altoos te duur zyn. Herinnert u nog eens wat de goede man Richard zegt: „ Indien gy iets koopt, dat voor u „ overtollig is, zult gy welhaast verkoopen het geene gy het noo„ digſte van doen hebt. Bedenk u altoos eer gy u bedient van ee„ nen voordeeligen koop". De goede man oordeelt misſchien, dat dikwyls de voordeeligheid van den koop in ſchyn beſtaat, en dat zy, u belemmerende in uwe zaaken, u meer ſchade toebrengt, dan zy u voordeel gedaan heeft. Want ik herinner my, dat hy elders zegt: „ Ik heb veel menſchen zien te grond gaan door het „ doen van voordeelige koopjes. Het is eene dwaasheid, zegt „ wederom de goede Man Richard, dat men zyn geld beſteedt om „ berouw te koopen". Dit is het evenwel 't geen men alle dagen op de verkoopingen doet, by gebrek van den Almanach gelezen te hebben. „ De verſtandige, zegt wederom de goede man Richard, „ leert uit de rampen van anderen". De dwaazen worden zelden verſtandiger door hun eigen ongeluk. Ik ken zeker iemand, die, om zyne ſchouders te verſieren, zynen buik heeft doen vasten, en zyn gezin bykans gebrek aan brood heeft doen lyden. „ De zyden ſtoffen, „ de ſatynen, de ſcharlakens, en de fluweelen, gelyk de goede Man „ Richard zegt, maaken eene koude keuken". Verre van tot de behoeften des leevens te behooren, kan men ze nauwlyks onder de geriefſlykheden rekenen. Dus is het, dat de kunstbehoeften van het menſchelyke geſlagt talryker zyn geworden dan de natuurlyke. „ Tegen één mensch, dat waarlyk arm is, zegt de goede man Ri„ chard, zyn 'er honderd behoeftigen". Door deeze en diergelyke buitenſpoorigheden worden luiden van fatzoenlyken huize to-

art

armoede gebragt, en genoodzaakt hunne toevlugt te neemen tot hen, welken zy te vooren verachten, maar die zich hebben weeten ſtaande te houden door Naarſtigheid en Maatigheid. En dit bewyst, „ dat een boerenkinkel op zyne voeten ſtaande, gelyk de „ goede Man Richard zeer wel zegt, grooter is dan een Heer op „ zyne knieën". Misſchien waren zy, die het meeste klaagen, erfgenaamen geweest van deftige goederen, maar, zonder de middelen te weeten, door welken die byeen vergaderd waren, hebben zy tot zigzelven gezegd, „ het is dag, en het zal nooit nagt „ worden. Eene zo kleine verteering op eene bezitting, gelyk de „ myne, verdient niet, dat men 'er acht op geeve". Maar, in den grond der zaake, „ verbeelden de gekken en de kinders zig, ge- „ lyk de goede Man Richard zeer wel zegt, dat twintig guldens „ en twintig jaaren nooit kunnen ten einde komen". Maar, door geduurig wat uit de kist te neemen, zonder 'er weder iets in te doen, zal men 'er welhaast den bodem van vinden; en dan, gelyk de goede man Richard zegt, „ kent men de waarde van „ het water, als de put droog is". Maar dit hadden zy terſtond kunnen weeten, indien zy hem hadden willen raadpleegen. Zyt gy begeerig, myne vrienden, te weeten, wat het geld waardig is? Gaat en beproeft om iets van iemand te leenen; hy, die eene leening wil doen, moet eene kwaade bejegening verwachten. Het zelfde gebeurt hun, die aan ſommige luiden geld leenen, wanneer zy, het geene men hun ſchuldig is, wederciſchen. Maar daar over ſpreeken wy nu niet. Ten opzigte van het geene ik ſtraks zeide, ondetrigt ons de goede man Richard voorzigtiglyk, dat trotsheid op den opſchik een doodelyk wanbegrip is. Raadpleegt uwe beurs, eer gy uwe zinnelykheid raadpleegt. De trotsheid is een bedelaar, die zo luid ſchreeuwt als de behoefte, maar die oneindig onverzaadelyker is. Indien gy 'één fraai ſtukje gekoft hebt, zult gy nog tien andere moeten hebben, op dat de verzameling volledig zy, en het eene met het andere overeenkoome; want, gelyk de goede man Richard zegt, „ het is gemak- „ lyker de eerſte grilligheid te bedwingen, dan alle, die nader- „ hand opkoomen, genoegen te geeven". Het is even dwaas voor den armen, dat hy de Aap des ryken wil zyn als het voor den Kikkert was, dat hy zig wilde opblaazen om den Os in grootte te evenaaren. Groote Schepen kunnen meer waagen; maar kleine Vaartuigen behooren zig nimmer van den Oever te verwyderen. Dwaasheden van deeze ſoort worden ſchielyk geſtraft: want, gelyk de goede man Richard zegt, „ de eerzugt „ die van de trotsheid het Middagmaal houdt, heeft de verach- „ ting tot haar Avondmaal". En de goede man zegt nog elders: „ de eerzugt ontbyt met den overvloed, houdt het Middagmaal „ met de armoede, en het Avondmaal met de ſchande". Wat voordeel trekt men voor het overige van deeze ydele begeerte om opgepronkt voor den dag te koomen, waartoe men zig zo

veel moeite geeft, en waarom men zig blootstelt aan zo veele verdrietelykheden. Dit kan noch onze gezondheid bewaaren, noch ons geneezen van onze ziekten. In tegendeel, zonder de persoonlyke verdienste te vermeerderen, geeft het aanleiding tot afgunst, en verhaast het vernielen van onze bezittingen? Wat is een vlinder? ten hoogsten niet meer dan eene gekleede rups, en zie daar wat een *petit maître* is. Gelyk wederom de goede man Richard zegt, „ welk eene zotheid is het, dat men zig om zulke „ overtolligheden in schulden steekt". By deeze verkooping, myne Vrienden, biedt men ons zes maanden crediet aan, en misschien is 't het voordeel van deeze voorwaarde, welk sommigen onzer bewogen heeft zig hier te laaten vinden, dewyl wy, geen gereed geld hebbende om te besteeden, hier gelegenheid zullen vinden om onze zinnelykheid te voldoen zonder iets uit te geeven. Maar, bedenkt gy wel wat gy doet, wanneer gy u in schulden steekt? Gy geeft eenen anderen recht op uwe vryheid. Indien gy op den bepaalden tyd niet betaalt, zult gy beschaamd zyn uwen Schuldeischer te zien, gy zult beschroomd zyn, wanneer gy hem aanspreekt, gy zult u vernederen tot het inbrengen van armhartige redenen van verschooninge; allengskens zult gy uwe oprechtheid verliezen, en uzelven eindelyk onteeren door de blykbaarste en verachtelykste leugens. Want, gelyk de goede man Richard zegt, „ de eerste „ misslag is, dat men zig in schulden steekt, de tweede dat men „ liegt". Hy die schulden maakt, heeft altoos de leugen kort agter zig. Een vrygeboren Engelschman [een Hollander mogten wy ook wel zeggen] behoorde nooit te bloozen, noch beschroomd te zyn om iemand aan te spreeken, of in het aangezigt te zien, wie hy ook mogt weezen. De armoede is niet dan te dikwyls bekwaam om den moed en alle mannelyke deugden te vernietigen. „ Een le- „ dige zak, zegt de goede man Richard, kan bezwaarlyk regt over „ einde staande blyven". Wat zoudt gy denken van eenen Vorst, of van eene Regeeringe, die u, door een Plakaat, op straffe van gevangenis of slaavernye, wilde verbieden u te kleeden gelyk de luiden van aanzien? Zoudt gy niet zeggen, dat gy vry geboren zyt; dat gy het recht hebt om u zo te kleeden als u goeddunkt, dat zulk een Plakaat eene openlyke schending zoude weezen van uwe voorrechten, en dat zulk eene Regeering als een Dwingeland handelde? En ondertusschen onderwerpt gy uzelven aan die dwinglandye, wanneer gy u in schulden steekt uit grillige verkiezing van te pronken. Uw Schuldeischer heeft het recht, om, indien het hem behaagt, u van uwe vryheid te berooven, door u voor al uw leeven op te sluiten in eene gevangenis, of u te verkoopen als eenen slaaf, indien gy niet in staat zyt hem te betaalen. Wanneer gy den koop, die u behaagt, gesloten hebt, kan het gebeuren, dat gy weinig denkt om de betaaling; maar de Schuldeischers, „ gelyk de „ goede man Richard zegt, hebben beter geheugen dan de Schul- „ denaars. De Schuldeischers, zegt hy wederom, zyn, onder al-

„ le

„ le gezindheden ter waereld de bygeloovigste. 'Er zyn geene „ naauwkeuriger waarneemers dan zy, van alle de dagen en ty- „ den van den Almanach". De tyd rolt over u heen, zonder dat gy 'er acht op geeft, en men gaat een eisch om betaaling aanstellen, eer gy de minste schikking gemaakt hebt om 'er aan te voldoen. Indien gy, in tegendeel, om uwe schuld denkt, zal de bestemde tyd van betaaling, die u eerst zo ver af scheen te weezen, ten uitersten kort schynen, wanneer hy nadert. Het schynt, dat de tyd vleugels heeft aan zyne hielen zo wel als aan zyne schouders. „ De Vasten is zeer kort, gelyk de goede man Richard „ zegt, voor hun, die op Paaschen moeten betaalen". Hy, die van eenen anderen geld ter leen neemt, en een Schuldenaar, zyn twee Slaaven, de eene van den Leener, de andere van den Schuldeischer; hebt een afgryzen van deeze slaavernye. Bewaart uwe vryheid en uwe onafhangelykheid; weest naarstig en vry; weest zedig en vry. Maar misschien denkt gy het tegenwoordige oogenblik in eenen staat van overvloed te zyn, die u toelaat eenige zinnelykheid te voldoen zonder gevaar van u te benadeelen. Maar spaart, terwyl gy kunt, voor den tyd des ouderdoms en der behoefte, „ de Morgenzon duurt niet al den dag, gelyk de goede „ man Richard zegt." De winst is onzeker en voorbygaande, maar de uitgaaf zal altoosduurende en zeker zyn. „Men kan gemaklyker „ twee Schoorsteenen timmeren, dan eenen warm houden, gelyk „ de goede man Richard zegt; daarom ga liever te bed zonder „ Avondmaal, dan dat gy met schulden belast opstaat." Wint zo veel u moogelyk is, en weet het geene gy gewonnen hebt te bezuinigen. Dit is het waare geheim om uw lood in goud te veranderen. Het is wel zeker, dat, indien gy den steen der wyzen bezat, gy u niet zoudt beklaagen over de slegtheid der tyden, en de bezwaarlykheid van het betaalen der belastingen.

Deeze leer, myne Vrienden, is die der reden en der voorzigtigheid. Gaat evenwel uw vertrouwen niet enkel plaatzen op uwe Naarstigheid, op uwe Waakzaamheid en op uwe Zuinigheid. Deeze zyn, in waarheid, uitmuntende dingen; maar zy zullen u te eenemaal onnut zyn, indien gy, voor alles, niet den zegen des Hemels geniet. Smeekt dan ootmoedig om dien zegen; weest niet ongevoelig voor de behoeften der zulken, aan welken dezelve geweigerd is; maar verleent hun vertroosting en hulp. Herinnert u dat Job arm was, en dat hy naderhand weder gelukkig wierd.

Ik zal 'er niet meer van zeggen. De ondervinding houdt eene School, in welke de lessen duur te staan koomen; maar zy is de eenige, in welke de verstandloozen kunnen onderwezen worden; en nog leeren zy 'er niet veel zaaklyks: want, gelyk de goede man Richard zegt, „ men kan eenen goeden raad geeven, maar „ niet een goed gedrag." Bedenkt derhalven, dat hy, die niet weet, hoe hy eenen goeden raad moet ontvangen, ook niet op eene nuttige wyze kan ondersteund worden: want, gelyk de goede

man

man Richard zegt: „ *Indien gy niet naar de Reden wilt hooren,* „ *zal zy niet nalaaten zig te doen gevoelen*".

De oude *Abraham* eindigde dus zyne Redenvoering. Het volk luisterde naar zyne woorden; men keurde zyne grondregels goed; maar men liet niet na, op het oogenblik, juist het tegendeel te doen, gelyk het gewoonlyk gaat by de Leerredenen: want de verkoopinge begonnen zynde, koft ieder, op de buitenspoorigste wyze, in weerwil van alle vertoogen des Redenaars, en van de vreeze, welke de Vergadering had van de belastingen niet te zullen kunnen betaalen. De geduurig herhaalde melding, welke hy van my gemaakt had, zoude voor elk ander mensch verdrietig geweest zyn, maar myne verwaandheid werd op eene wonderlyke wyze gestreeld, schoon ik wel verzekerd was, dat onder al de Wysgeerte, welke men op myne rekening stelde, geen tiende gedeelte was, dat my toebehoorde, en dat ik niet al naleezende verzameld hadt uit het gezond verstand van alle Eeuwen, en van alle Volken. Hoe het zyn moge, ik besloot my te verbeteren, na de herhaling, welke ik gehoord had, en hoewel ik had stil gehouden, met oogmerk om stof tot een nieuw kleed te koopen, bepaalde ik my vervolgens om het oude nog wat te draagen. Indien gy ook zo doen kunt, Leezer, zult gy even veel winnen als ik.

RICHARD SAUNDERS.

LEERZAAME WRAAK.

De Moeder van André, een borst altoos gezind
Zeer ligt een ander te verschoonen,
Kon deze zagtheid in haar Kind
Niet dulden, zonder vaak 'er afkeer van te toonen.
Haar driftige aart zag, in de minste tegenspraak,
Haar Zoon verongelijken.
't Was haar gewoonte om hem gevoelig door te strijken,
Zo hij niet ras besloot tot een gewisse wraak.
Eens, dat Andréas inderdaad beledigd,
En weder spoedig waar bevredigd,
Was zulks zo schandlijk in haar oog,
Dat zij hem openlijk een laffen bloodaart noemde;
De wraak als waare grootheid roemde;
En eindlijk haaren zoon tot deeze taal bewoog;

„ Nu

„ Nu zal geen Schepzel mij weer plaagen,
„ Of 't zal, zelvs op den minſten ſchijn,
„ Het voorwerp van mijn wraaklust zijn.
„ 'k Wil dit verwijt niet meer verdraagen".
't Gebeurde kort hier na, dat 's Moeders lieveling,
Gewoon om op haar ſchoot zijn uurtjes te verſlijten,
En elk, behalven haar, te bijten,
Van hem een Stukje broods ontving;
Maar 't brokſken, even na 't ontvangen,
Als niet voldoende aan zijn verlangen,
Onwaardig uit zijn mondje ſmeet,
En grommende onz' André in een der vingren beet.
Nu voelde hij, door Letjes tanden
Gekwetst, voor 't eerst, het wraakvuur in zijn boezem branden;
Waar door zo fel een ſtrijd ontſtond,
Dat elk aanſchouwer zat te trillen en te beeven.
Dan ſloeg André, dan beet de Hond!
Ten laatſten echter moest de ſcherpe bijter ſneeven.
Maar was zijn Moeder nu met deeze wraak te vreên?
Wat vraag! nog naauwlijks kwam haar 't ongeluk ter ooren,
Of zij hadt haar geduld verlooren.
, Foei, — ſprak ze, — foei André! Hebt gij een hart van ſteen?
, Het beest heeft zeker, buiten weeten,
, Dit ongelijk u aangedaan.
, Is 't mooglijk, dat ge uw' pligt in zo ver kunt vergeeten,
, Dat gij mijn Letje dood durft ſlaan!
, Gij zult deez' daad mij duur betaalen!
, Och, was het arme dier voor geld weerôm te haalen'!
„ Maar Moeder", — ſprak de Zoon, — „ wees toch zo driftig niet!
„ 't Is immers op uw raad geſchied:
„ Of zoude ik mij, op 't felst, van mijnen Naasten wreeken,
„ Als hij, uit onvoorzigtigheid,
„ Ligt zonder opzet of beleid,
„ Mij hoont, of ſlechts durft tegenſpreeken;

„ On-

„ Onkundig, of hij mij niet veel meer kwaads vergaf?
„ En mag een vuile Hond mij bijten zonder ſtraf?
„ Dit kan geen reedlijk mensch beweeren.
„ Doch wat zijn dood betreft, die is mij waarlijk leed!
„ Alleen, dit onheil kan ons leeren,
„ Hoe ras de wraakzugt ook ten doodſlag is gereed.
„ Nu derft 'er ſlechts een Hond het leven;
„ En gij, — gij dreigt mij reeds! — Gij gaaft gewis een Schat
„ Zo ge uwen gunstling weder hadt.
„ Maar, Moeder! had ik zulks dan aan een Mensch bedreeven,
„ Waar — waar zoude ik mijn ſtraffe ontgaan!
„ Een mensch kan in de gunst des Hemel-Konings ſtaan".

W. H. D.

SPOORE AAN DE JEUGD.

Streeft met yver, edle Jeugd!
Op den ſmallen weg der deugd.
Open haar uw oor en harte.
Vlied de wellust als de pest;
Daar ze in 't hart haar' zetel vest,
Baart ze niet dan dubble ſmarte.

Haat de onnutte ledigheid,
Die alom u ſtrikken ſpreid,
Zy, met wellust naauw verbonden,
Stort vaak menig, eer hy 't weet,
In een' poel van grievend leed,
Daar geen einde aan wordt gevonden.

Zoek Gods Macht en wys Beſtuur,
In de Werken der Natuur,
Met verwondering te ontdekken.
In dit uitgeſtrekt geheel,
Zien wy zelfs het minſte deel
Tot des Scheppers glorie ſtrekken.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

HET VERVAL VAN DEN OPENBAREN, OF GEMEENSCHAPLYKEN GODSDIENST, IN NEDERLAND, ERNSTIG TEGENGEGAAN.

Heeft men, gelyk ik onlangs toonde (*), maar al te veel reden, tot regtmatige klagten over de fteeds doorbrekende Ongodsdienftigheid in 't algemeen, in ons Vaderland; men heeft ze zeker niet minder over het verval van den Openbaren Godsdienst in 't byzonder, en de onverfchilligheid van 's Lands Ingezetenen daaromtrent; dat men niet ongegrond mag aanmerken, als eene der zigtbaarfte uitwerkingen dier Ongodsdienftigheid. Zulks getuigen onze plegtige Godsdienstige Vergaderingen zo duidelyk, dat het eenen ieder, die nog eenigen lust heeft ter handhavinge van den Gemeenfchaplyken Godsdienst, noodwendig in 't oog loope. —— Hoe klein, hoe gering tog is het getal van hun, die 'er opzetlyk hun werk van maken, om den Openbaren Godsdienst by te woonen; in vergelyking van 't geen in vroegere dagen plaats had! Weleer blonk onze Natie uit, in het vlytig bywoonen van den Gemeenfchaplyken Godsdienst. Men rekende het eene eer, niet flegts een Christen in naam te wezen, maar zulks ook met de daad in zyn geheele gedrag te toonen; en byzonder te doen doorftralen, door het naarftig waarnemen van den Openbaren Godsdienst. Dan in onze dagen waant men veel te verheven van geest te zyn, om zich daaraan te bekreunen. Men telt het meermaals onder de laagheden, onzer verftandige Eeuwe onwaardig, veel in de Kerk te gaan, en aldaar te hooren prediken. Dit is, zegt men, goed, voor menfchen van een middel-

(*) Zie ons *Mengelw.* boven *bladz.*

delmatig verstand, van bekrompen begrippen; maar voor Luiden van een goeden smaak, van meer verstand en oordeel, is het van geene de minste nuttigheid. De waarheden, aldaar verkondigd, zyn hun te oud; ze zouden dezelven gaarne voor versleten willen houden: die waarheden behagen althans aan zulke verlichte verstanden niet. Schoon de Waarheid altoos een beminnelyk voorkomen hebbe, vele menschen steken 'er nogthans den walg van; en wat wel byzonder het Godsdienstige betreft, dat behoort, hunnes oordeels, zo gemeenschaplyk niet te geschieden. Men kan God, zeggen zy, even zo goed en beter t' huis dienen, dan in de Kerk; daar men 't veelal niet naar zynen smaak vind; en waarvan men, door vele voorkomende beletzelen, afgetrokken word. —— Men kan t' huis zynen Godsdienst oefenen; 't is zo. Dog is het gemeenlyk niet ver van daar dat men het doet? Elk, die zo spreekt, vrage zich in gemoede af, of het niet eene loutere uitvlugt zy; of hy, den openbaren Godsdienst nalatende, en dit ter verschooninge inbrengende, in zyn huis wel immer den Godsdienst oefene? My dunkt, ik houd my vry wel verzekerd, dat zulke menschen, welken weinig of niet ter Kerke gaan, den Openbaren Godsdienst zelden of nooit bywonen, dat zulke menschen, zeg ik, in hunne huishoudelyke en byzondere Godsdienstoefeningen, doorgaans zeer slordig, onverantwoordlyk nalatig zyn. Ja 't komt my voor, dat ik op goeden grond wel een stap verder mag gaan, en beweren, dat 'er by dit slag van menschen, op welken ik tegenwoordig het oog heb, inderdaad geen Godsdienst huisvest.

Naar myn inzien kan een mensch, die maar eenigen lust heeft, om Godsdienstig te leven, den Openbaren Godsdienst met geen onverschillig oog beschouwen; hy kan omtrent dit allergewigtigst stuk niet onagtzaam zyn; hy kan het zelve niet verwaarloozen. Maar zy, in wier hart gene gronden, gene beginzels van Godsdienst huisvesten, die zullen, niet dan met dwang, met grooten weerzin, tot de verkondiging van Gods woord komen; en daar zynde, zullen zy zich onder het gehoor magtig vervelen. My dunkt, dat de beste proef, om iemands Liefde tot den Godsdienst in 't gemeen te onderzoeken, is, of hy ook eenigen lust doe blyken, om den Openbaren Godsdienst by te wonen, en te helpen

pen vieren. Is iemand daaromtrent afkerig, spreekt hy 'er met geringagting van, men kan zich veilig verzekerd houden, hy moge voorwenden, wat hy wil, 'er huisvest gene ware liefde Gods in zynen boezem; de Godsdienst, welken hy verrigt, verdient dezen schoonen naam niet, om dat zyn hart ongevoelig, koel en onverschillig blyft. ——— Het zelve mag men ook besluiten van hun die veelal, met kleinagting, van de Leeraars spreken, en 'er roem op dragen, dat zy zich weinig bekreunen, of 'er Leeraars zyn, dan niet; die, wat hun belangt, het zonder Predikanten zouden kunnen stellen. ——— Dusdanige Lieden, zy mogen met hun verstand willen brilleren, zy benadelen den Christelyken Godsdienst niet weinig; en zyn, mag ik myn gevoelen regt uit spreken, schadelyker, dan openbare Deïsten. Want de Godsdienst, welken zy bezitten, is in den grond eenige trappen minder dan die der Deïsten zelven, of te minsten, zy oefenen volmaakt de practyk der Deïstery, hoe zeer zy 'er in hunne theorie van verschillen.

't Is my bekend, dat 'er onder de zulken gevonden worden, die veel weten in te brengen tegen de wyze van prediken, en Godsdienst-oefenen; die magtig veel te bedillen hebben op de Leeraars en hunnen dienst; die om de verschillende wyzen van Openbare Godsdienstoefening den gehelen Openbaren Godsdienst veronagtzamen. Dan ik ben niet minder verzekerd, dat het doorgaans zulke menschen zyn, die zich, door eene gewaande geleerdheid vervoerd, magtig veel op hunne bekwaamheden laten voorstaan; en meer met hunne waanwysheid dan met den Godsdienst raadplegen. Ook vind men 'er niet weinigen, die over hunnen Leeraar, deszelfs werk en bediening klagen, zonder de vereischte kundigheden te bezitten, om 'er over te kunnen oordelen. 't Is niet zeldzaam duidelyk te bemerken, dat ze slegts praten, om dat ze hooren praten; en meer uit de Kerk blyven, om dat zy geen lust tot den dienst van God hebben, dan om dat zy juist bekwaam zyn, om recht te kunnen oordelen, over den aart van de bediening der Leeraren.

Midderwyl wil ik in genen dele ontveinzen, dat de verschillende manieren van Openbare Godsdienstoefening veel nadeels aan den Godsdienst toebrengen; de menschen in verscheiden opzigten slingeren, en maar al te

veel, met enige schynbare reden, te rug houden van den Openbaren Godsdienst by te woonen. Ik wil derhalve niet ontkennen, dat de klagten, welken men daarover vaak hooren moet, maar al te gegrond zyn. Het ware te wenschen, dat men, omtrent de wyze van Openbare Godsdienstoefening wat eenpariger dagte. Want by velen is dit onderscheid zo groot, dat het geenszins onopgemerkt kunne blyven, of met een volkomen genoegen van de eene en andere zyde aangehoord worden. Komt hier by dan nog partyzugt, zo word het verschil nog grooter, en 't gevolg daarvan neemt toe in schadelykheid; dat alle Leeraars behoort te noopen, om tegen zulke verkeerde handelwyzen, die den Openbaren Godsdienst benadelen, op hunne hoede te zyn. ——— Hoe men ook over de beste Openbare Godsdienstoefening moge denken, dit dunkt my staat vast; men kan nooit te eerbiedig, te deftig, te éénstemmig, te vreedzaam in den Gemeenschaplyken Godsdienst verkeren. ——— Leeraars, die 'er oneerbiedig in te werk gaan, brengen geen geringe blaam, of kleinachting, maar zelfs eene groote veragting op denzelven. Wat vereischt 'er meer eerbied, meer ontzag, dan de Godsdienstige verschyning voor den oneindigen God; den Heer van 't Heelal; den Beschikker van ons geluk en ongeluk; den Bepaler van ons leven en dood; die in majesteit en heerlykheid ver verheven is boven alle de denkbeelden van stervelyke menschen? ——— Moet het niet by velen natuurlyk tot minagting van den Godsdienst strekken, als men op den kanzel eene taal laat hooren, welke men, by 't aanspreken van een fatzoenlyk Man, niet zou durven gebruiken? Wanneer een Leeraar, zelfs in zyne gebeden tot God, zich opzetlyk bedient van spreekwyzen en manieren van voorstellingen, die, ver van deftig te zyn, uit eigen aart, door derzelver laagheid, de eer, en 't aanzien van 't Opperwezen kwetzen, of althans den Toehoorder oneerbiedigheid inboezemen; en veeleer zynen lust tot spotten opwekken, dan hem tot eerbied en ontzag bewegen? — Wie weet wyders niet, hoe nadelig het voor den Godsdienst zy, denzelven niet eenstemmig te vieren? 't Is waarlyk met geen woorden uit te drukken, welk eene verwarring zulks moet veroorzaaken, by alle de zodanigen, die niet slegts uit sleur ter Kerke gaan, maar God met hun verstand dienen; en welk

welk een schadelyken invloed zulks moet hebben, op menschen, welken niet recht Godsdienstig zyn. En eindelyk, hoe noodzaaklyk is 't, dat een Leeraar in den dienst van God vreedzaam en zagtmoedig verkere? Hy tog behoort allerwege de voetstappen te drukken van zynen zagtmoedigen Meester, die zo veel geduld oefende in zyne omwandeling op Aarde; wiens prediking liefde en vrede was; die den verkeerden met zagtmoedigheid leidde; den afgedwaalden vriendelyk op den rechten weg poogde te brengen, en te rug trok met koorden van liefde; die omtrent den onrechtzinnigen geen onverzoenlyken haat deed blyken, maar hem, met eene verstandige overtuiging, zagtmoedig leerde. Hoe vele misvattingen hadden de besten zyner Vrienden, de verlichtsten zyner Jongeren niet, omtrent het geen zyn Koningryk betrof? Hoe dwaas oordeelde men dikwerf over zyne Leer, en den aart van 't Euangelie? Dan, wel verre van denzulken harde woorden toe te spreken, hen te haten of te verdoemen, wendde Hy, met de grootste lydzaamheid, alle pogingen aan, om hun de gezondste begrippen in te boezemen. Zulk een treffend voorbeeld heeft een Leeraar, in 't bestier zyner Gemeente, te volgen. Met liefde, zagtmoedigheid, en eene vreedzame gemoedsgestalte zal hy groote dingen ten voordele van den Godsdienst uitwerken; waartegen een bitter, een haatdragend, een vervolgzugtig Leeraar den menschen een afkeer tegen den Godsdienst inboezemt.

Men verschoone my dezen uitstap; dezelve is, ik beken het, wat groot; maar 't gewigt der zake heeft my als vervoerd; en ik vlei my by velen des te ligter verschoning te zullen verwerven, om dat het belang van den Godsdienst zelve voor my pleit. Immers zyn de onagtzaamheid van eerbied in den Godsdienst, de laagheid van taal op den kanzel, de verwaarloozing van eenstemmigheid in onze Gemeenschaplyke Godsdienstoefeningen, en de bittere partydigheid in 't voorstaan zyner gevoelens, aan te merken als zeer voorname bronnen, waaruit de verflauwing en verwaarloozing van den Openbaren Godsdienst voorvloeit. ——— Dan, om weder ter zake te komen, schoon ik al toesta, dat men grond moge hebben, om over deze of gene gebreken in de bediening der Leeraars te klagen; schoon ik het wenschlyk agte, dat de uitoefening van den

Openbaren Godsdienst veelal op eene betere leest geschoeid ware, met dit alles egter beweer ik, dat zulks den mensch geenzins ontheft van zyne verpligting, om den Openbaren Godsdienst by te wonen. Want, wat men ten dezen opzigte voorwende, men kan, indien men 't ſtuk eenigzins ernſtig overdenke, niet wel onkundig zyn, van de noodzaaklykheid, om God openbaar en gemeenſchaplyk te dienen; elk een moet zyne verpligting daartoe terſtond ontwaar worden, zo dra hy ſlegts weinige ogenblikken op dit onderwerp wil doordenken.

Vóór dat God zyn oud Bondvolk, Israël, tot zyn eenig Volk, van onder alle de Natien der Wereld had afgezonderd; vóór de plegtige inſtelling van den ouden Wettiſchen Godsdienst, had men des Heren naam al beginnen aan te roepen, dat gewislyk in 't openbaar en op eene gemeenſchaplyke wyze geſchiedde. Dog by uitſtek had zulks ten plegtigſte plaats, na dat Israël, de ſlaafſche dienstbaarheid van Egypte verlaten hebbende, op eene wonderbare wyze in veiligheid gebragt was. Toen immers gaf God dit Volk bepaaldlyk te kennen, hoe Hy van het zelve begeerde gediend te worden. Met welk een aantal van plegtigheden, met welk eene ſtatelykheid was die Openbare Godsdienst der Joden ingerigt! Naar 's Heren uitdrukkelyk bevel moesten zy den Sabbath gemeenſchaplyk onderhouden: op den Sabbath des Heren hielden zy hunnen Openbaren Godsdienst. Van dezen was het genen Jood geoorloofd zich te ontrekken. Dan mogt men geen hand aan eenig dienstwerk ſlaan: de ganſche Natie moest dien dag eenparig vieren. Aan dit gebod heeft het Joodſche Volk door alle tyden heen gehoorzaamd; tot op dezen huidigen dag toe, vieren zy hunnen Rustdag nog gemeenſchaplyk; en oefenen op denzelven hunnen Openbaren Godsdienst gemeenſchaplyk uit. —— De Jooden hebben van voor lang hunne Synagogen, in welken zy vergaderen, en den dienst des Heren verrigten; waar in zy het Volk leren en gezamentlyk God dienen: met dat oogmerk vergaderen zy, nog heden, pligtſtatig in hunne Synagogen byeen. Zy hebben hunne Rabbynen, die de Wet van Mozes en de Propheten lezen en uitleggen, en met het Volk opgaan, om den God van Israël te dienen.

Het blyde Euangelie begon zo dra zyn heugelyk licht niet te verſpreiden, of de Christenen vergaderden insgelyks te zamen om God te dienen. Hun groote Leer-

mees-

meester was hun daar in voorgegaan. Hoe vele Leerredenen heeft Hy in het openbaar niet uitgesproken, voor eene groote schare, en met dezelve den Openbaren Godsdienst gevierd? Hy predikte geloof en bekering. —— De Jongeren van Jezus drukten de voetstappen van hunnen grooten Meester. Hy had geleerd in den Tempel, een Gebouw, een Huis Gods, geschikt ter handhavinge van den openbaren dienst des Heren. Hy had ook geleerd en gepredikt in het open Veld. Dit voorbeeld volgden zyne Discipelen. Nu leerden zy eens in den Tempel; dan predikten zy het Euangelie op de straten, ten aanhooren van de gehele Wereld; en op een anderen tyd verrigtten zy hunnen gemeenschaplyken Godsdienst in byzondere huizen, wanneer zy de vervolging der verbitterde Jooden vreesden. Toen de Leer van Jezus, op den grooten Pinxterdag, plegtig ingewyd wierd, waren zy allen eendragtiglyk byéén, byéén om hunnen Openbaren en gemeenschaplyken Godsdienst te houden; op eenen tyd, wanneer het gansche Joodsche Volk ook zamen kwam, om zynen God het Pinxterfeest te vieren, om den plegtigen Godsdienst gemeenschaplyk te verrigten.

Vervolgens is de eerste dag der weke, inzonderheid, tot eenen dag afgezonderd, om op den zelven den Openbaren Godsdienst te oefenen; de eerste Christenen hebben des te liever dezen dag verkoren, om dat de Heer Jezus Christus op den zelven van den dood verrezen, en den donkeren Grafkelder uitgetreden is. Mogelyk heeft men dezen dag te meer bepaald, tot het vieren van den Christelyken Godsdienst, om dat het, daar de Wettische Bediening nu plaats maakte voor de Euangelische, min voeglyk zyn zou, dat wy onze plegtige Godsdienstige byéénkomsten hielden, op den zelfden dag, waar op de Joodsche Sabbath, die nu afgeschaft is, gevierd word. —— Van het begin der Stigting van den Christelyken Godsdienst, tot op heden, zyn deze Godsdienstige Vergaderingen onder de Christenen gehouden; waar in zy hunnen Godsdienst predikten en leerden. Hier uit zyn allengskens alle de byzondere Gemeenten der Christenen voortgekomen, welke gezamentlyk dit loflyk voorbeeld gevolgd zyn, en den Christelyken Openbaren Godsdienst gemeenschaplyk gevierd hebben.

Tot heden toe heeft dit voortreffelyk gebruik onder

 ons,

ons, en alomme in 't Christendom, plaats. By alle Volkeren, die de Leer van Christus belyden, is men gewoon eenen dag, en wel den eersten dag der weke, af te zonderen; en dien Gode toe te wyden. Deze dag is plegtig geschikt, om den Allerhoogsten gemeenschaplyk en éénpaarig te dienen en groot te maken; om hem, door 't zingen van Psalmen en 't uitspreken van Gebeden, te looven, te danken en te verheerlyken; mitsgaders om op dien dag onderwezen te worden in de Verborgenheden des Heren; ten einde te leren, welke de weg is, om met God in Vriendschap te geraken; en dien wy bewandelen moeten, om in de Gewesten der Gelukzaligheid aan te landen. ——— Tot zulk een plegtig gebruik is deze dag afgezonderd; ter begunstiginge hiervan doet men, onder ons, op denzelven ophouden, allerlei zoort van bezigheden, handwerken en bedryven; veroorloovende niets, dan het geen zeer noodzakelyk is, en de mensch onvermydelyk behoeft; ten einde de Godsdienst ongestoord, en des te geschikter geoefend zou kunnen worden. ——— Behalven dezen eenen dag, heeft men ook nog andere dagen, op welken men Godsdienstig zamenkomt. ——— Dan, nadien het elk een niet by kan brengen, dagelyks den Godsdienst by te woonen, heeft men den Zondag alleen, by uitstek, daar toe bepaald, en hieromtrent de vereischte schikkingen gemaakt; ten einde een ieder zich, op dien dag ten minsten, tot dit allerheilzaamst, tot dit allernoodzaaklykst werk zoude schikken.

Met dit alles is het ondertusschen zeer ver van daar, dat men een algemenen lust onder de menschen bespeurt, om dien bepaalden dag tot dit allernuttigst oogmerk te besteden. Hier over vallen zeer algemene klagten; en ze zyn in waarheid zo gegrond, dat ze van geen mensch tegengesproken kunnen worden: te minder, daar 't niet wel anders kan zyn, of men moet ten volle overtuigd wezen van de noodzakelykheid der openbare Godsdienstoefeninge. Elk vrage het zyn eigen hart, zyn eigen gewisse; onze Gewetens zyn zo veel als zekere Godspraken, die in dit geval niet wel feilen kunnen; en onze harten zyn zo veel als de Tempels van den Godsdienst. Die zelfde harten, die zelfde gewetens getuigen, en zeggen ons elken stond, dat God openbaar en gemeenschaplyk gediend moet worden. Zy overtuigen ons van de volstrekte nood-

noodzakelykheid onzer pligtsbetragting; die vóor ons van 't uiterfte nut is, en waaruit het oneindig Wezen geen het geringfte voordeel trekken kan. God is en blyft de eeuwige, de oneindige, de almagtige, de volzalige God; zyne zaligheid zou niet geftoord noch verminderd worden, alfchoon Hy van geen fterveling eenigen dienst ontvinge. Al het voordeel, dat uit den Godsdienst te trekken is, komt alleen op den mensch: het daar uit voortvloeiende heil raakt ons, en ons alleen. Het raakt, dat hooger klimt, een ftuk van het alleruiterfte gewigt; het raakt ons eeuwig behoud; niet flegts een geluk, dat befloten is binnen den kring van eenige jaren, binnen den kring van eenige eeuwen, maar een geluk, dat, in de onbeperkbare Eeuwigheid, eindeloos zal beklyven, en beftendig toenemen. Hoe is 't mogelyk, zou men zeggen, dat een mensch, een redelyk wezen, met rede, verftand en oordeel begaafd, hieromtrent onverfchillig zou kunnen zyn! Hoe is 't u mogelyk, ô Mensch, zulks te wezen, in een geval, het welk u niet alleen van naby raakt, en u voordeel kan aanbrengen; maar 't welk u zo van naby raakt, dat 'er uw eeuwig behoud, uw eeuwig welzyn, uwe eindelooze zaligheid aan verbonden is; en daar het verwaarloozen van uwen pligt u dreigt met een eeuwig verderf, met eene eeuwige rampzaligheid! —— Het is maar al te zeker, dat men, dus doende, het dierbaarfte te fchandeloos verwaarloost en te roekeloos waagt. Is 'er wel eenige grond, om te kunnen vertrouwen, dat wy in Gods gunst zullen delen, wanneer wy ons zo weinig aan Hem laten gelegen liggen; wanneer wy zynen Dienst verwaarloozen en gering agten.

Beflommerd door de bezigheden, bekommerd, alleen bekommerd over de goederen van deze Wereld, over aardfche fchatten, die haast voorbygaan, over eer, grootheid en aanzien onder de Volken, worden wy vaak afgetrokken van het geen ons beftendig geluk, onze eeuwige zaligheid betreft. Wy zyn inderdaad al te veel gefteld op de goederen van dezen tyd, op het geen de Wereld uitlevert; en deze bezigheid houd ons te rug, van op den dienst des Heren te denken. —— Dan dit is 't niet alleen; wy worden niet flegts door onze bezigheden, door 't bejagen van aardfche goederen, van den Godsdienst afgetrokken; zulks zou nog eenigermate ver-

schoonelyk mogen schynen; om dat 'er onze tydlyke welvaard aan verbonden is: maar de meesten laaten zich nog op eene veel schandelyker wyze wegslepen. ——— Zy geven zig over aan vermaken, en wellustigheden, die de zeden bederven; en vele menschen zeer ras van hunne aardsche goederen ontzetten; hen in den tyd zelfs ongelukkig maken; hen en hun gansch Huisgezin, Vrouw, Kinderen en Naastbestaanden in een poel van jammeren storten; die de gezondheid ondermynen; en een drom van jammerlyke wederwaardigheden op den mensch afzenden. ——— Deze vermaken, die wellustigheden, waar aan men, eens aan dezelve overgegeven zynde, zo verslaafd geraakt, dat het Leven zonder dat genot een bittere last worde; dezen trekken niet weinig menschen af van hunnen pligt. Hier door geraakt de Godsdienst, welke hen, in 't bejagen der Wellusten en Vermaken in den weg staat, in kleinachting. Dit veroorzaakt by velen, indien zy nog eenigen agt slaan op hunnen tydelyken welvaard, en hunne aardsche bezigheden nog eenigermate ter harten nemen, dat ze den tyd, ter handhavinge van den Openbaren Godsdienst geschikt, gebruiken, om zich te vermaken; dewyl zulks gevoegelykst geschieden kan, op zodanig eenen dag, op welken de gewoone en dagelyksche bezigheden 'er het minst by lyden; zo dat men 'er gene of weinige schade by hebbe. ——— By andere menschen is de eene dag als de andere. Voor dezulken, die zich ten eenemaal verslaafd aan de Vermaken en Wellusten over geven, is 'er geen tyd om aan eenigen, veel minder aan den Openbaren Godsdienst, te denken. Zy leven alleen om zig te vermaken, om aan de lusten van hun bedorven hart den ruimen teugel te vieren.

Is de mensch dan enkel voor de aardsche wellusten geschapen, of voortgebragt, om door Wereldsche bezigheden weggesleept te worden? Is hy enkel in de Wereld gekomen, om ras vergankelyke goederen te vergaderen; die vaak zo schielyk verdwynen, als zy vergaderd zyn? Zou dit het oogmerk kunnen wezen van een Alwyzen Schepper? Zou hy zulke voortreffelyke Schepzelen tot zulk een laag en onedel einde voortbrengen? ——— Dit zeker was den Schepper onwaardig! ——— Neen; wy zyn gewis tot veel edeler oogmerken geboren; en om daar aan te voldoen, moeten wy 'er ons

werk

werk van maken, om den pligt, welken wy aan Gode verschuldigd zyn, dat is Godsdienstig te wezen, en den Openbaren Godsdienst naarstig waar te nemen, met ons gehele hart te betragten. Wy moeten leven tot nut en voordeel van onzen Evenmensch, en ons eigen welzyn, ons eigen geluk nooit voorbyzien, nimmer uit het oog verliezen. Deze twee laatstgemelde pligten zullen wy betragten, als wy in waarheid werk maken van den Godsdienst. Hier door zullen wy nuttige en voortreffelyke leden der Maatschappy wezen; terwyl zy in tegendeel de zamenleving ten uitersten nadelig zyn, welken dien grooten pligt, aan hunnen Schepper verschuldigd, veronagtzamen; eene, voorwaar, onverantwoordelyke misdaad, die met eeuwige, met eindelooze elenden geboet zal worden! —— Hoe een gering gedeelte van ons leven, hoe weinig tyds, is hier toe geschikt! In een gansch jaar zyn 'er slegts twee-en vyftig dagen by uitstek geschikt, om gemeenschaplyk God te dienen. En zulk een geringe tyd is nog te veel voor eene groote menigte, om aan hun eeuwig geluk te arbeiden; te veel voor zulke ernstige bezigheden Welk een onverschoonlyk, welk een onverantwoordelyk gedrag, wat uitzinnigheid is dit! zal men op eenigen grond kunnen hoopen, dat God, aan wien men zich zo weinig bekreunt, zich zal laten gelegen leggen, om denzulken, die zo ver hunnen pligt vergeten, eenige gunst te bewyzen. Welk een naar, welk een jammerlyk vooruitzigt! —— Hoe vrezelyk moet het uiteinde zyn, hoe allerverschrikkelykst voor den zodanigen de ontzaggelyke Eeuwigheid!

Ziet daar, hoe men met reden te vrezen hebbe, dat het lot derzulken, die, verslaafd aan de Wellusten of overgegeven aan het bejagen der aardsche goederen, veelal den Openbaren Godsdienst verwaarloozen, ten uiterste betreurenswaardig, allerjammerlykst wezen zal. Maar is dit waarheid, nog onverschoonelyker, nog oneindig onverantwoordelyker is het gedrag van hun, die, schoon zy niet geteld zouden willen worden onder het getal der Deïsten, nogthans met den Openbaren Godsdienst, en deszelfs Bedienaren, ja met allen, die 'er een hogen prys op stellen, openlyk den spot dryven. Ik heb meer dan eens zulke lieden ontmoet, die, als zy in eenen lugtigen luim eens regt aartig willen wezen, durven spotten, met al wat heilig

is,

is, met den Godsdienst, met de Openbaring, en met derzelver Leeraren. Ik heb zulke aartige kwanten, by alle gelegenheden, dezelfde aartigheden een en andermaal hooren herhalen; en opgemerkt, dat zy, als zy van niemand toegejuichd wierden, zich zelven den lof toezwaiden, en om hunne ryke vindingen hartelyk lachten. Ondertusſchen heb ik, dank zy den Hemel! hoe zeer zy met zichzelven ingenomen waren, nooit om zulke aartigheden kunnen lachen, maar dezelve verfoeid, en als de uiterſte laagheden beſchouwd; terwyl ik ook hen, die ze toejuichten in denzelfden rang plaatſte. —— Hoe veel nadeels zulk zoort van menſchen den Godsdienst toebrenge, en hoe veel ſchadelyker zy voor den Godsdienst zyn, dan de openbare Deïsten zelven, heb ik reeds in deze Verhandeling doen zien. —— En als men dit in agt neemt, kan men niet nalaten de regtmatigheid der klagten over dezulken te erkennen; daar zy de voorname oorzaken zyn, van de nog geſtadig toenemende lauwheid, en verflauwing, in 't waarnemen van den Openbaren Godsdienst. Zy blusſen in vele eenvoudige lieden, vooral in de zulken, wier harten aardschgezind zyn, en haken om de Wellusten dezer Wereld natejagen, al den lust tot den Godsdienst, alle de nog overig zynde grondbeginzels, ten eenemale uit. Zy maken langs dien weg vele tot ſlegte Christenen, tot onnutte, en nadelige Leden voor de Maatſchappy. —— 't Is niet te zeggen, hoe nadelig, hoe ſchadelyk dusdanige voorbeelden zyn; hoe ſchielyk zy aanhang krygen; en hoe velen terſtond gereed zyn, om hen na te volgen. Zulks heeft te meerder invloeds, om dat men 't veelal aanziet voor eene nieuwe, eene verlichter Wysgeerte, dan die der ware Christenen; voor eene Wysgeerte, meer geſchikt naar de hedendaagſche wellevendheid; meer overeenkomſtig met den zogenoemden verbeterden ſmaak; meêr ingerigt naar de gemene bevatting van onze wellevende Eeuw, waar in men de eenvoudige waarheid voor veel te laag houd, om op den duur omhelsd te worden.

Dan uw lot, ô Mensch, tot welke dezer ſoorten gy ook te brengen zyt, is beklagenswaardig. Men late zich, met veragting, met verſmading van den Godsdienst, en vooral met eene koele onverſchilligheid den Christelyken, den Openbaren Godsdienst beſchouwende, ge-

geheel en al overgeven, aan de beslommeringen der Wereld, en 't najagen van aardsche goederen. Men late zich verslaven aan de vermaken, aan de Wellusten van het vleesch. Of men late zich, dat ik nog onverantwoordelyker noem, leiden, door de nieuwe Wysgeerte onzer bedorven Eeuw, die, helaas! van onze nabuuren tot ons gekomen, zo veel ingang vind in de harten myner Landsgenooten. —— Laten deze verkeerde begrippen uwe harten vervullen, vermeesteren, geheel overmeesteren! Zegt my, gy die den Godsdienst veragt, die den Openbaren Godsdienst zo vaak verwaarloost, ter oorzake dat gy u dermate inwikkelt in de beslommeringen van dit leven; zegt my in ernst welk is de grond van uw vertrouwen? Aardsche goederen, schatten, rykdommen, eer en aanzien in de Wereld; alle deze goederen, die gy zo ieverig bejaagt, hebben gene bestendigheid. Zy verlaten u éénmaal, of gy moetze op het onverwagtste verlaten. Hebt gy dan op dezelve uwe eenige hoop, uw vertrouwen gevestigd? wel, ziet daar, het gansche gebouw uwer verwagting op éénmaal ingestort; en gy hebt niets overig dan een jammerlyk vooruitgezigt, van een eeuwig ongeluk, dat u zo, zo ogenblikkelyk staat te treffen! — Zegt my, gy die den Godsdienst, den Openbaren Godsdienst aan de vermaken dezer Wereld, aan de Wellusten der aarde, opoffert; zegt my in ernst, welk is de grond van uw vertrouwen? Schielyk, met snelle vleugelen, vliegen de tyden, de dagen, de ogenblikken van vermaak daar henen, en alles wat zy nalaten, is, in het hart, een volmaakt ydel; dat vervuld word met kwelling, met droefenis, met hartzeer; en, in het Lichaam, een aantal van ongemakken, die het leven smertlyk, allerverdrietigts en kort maken. En ten laatste doet dit alles den mensch, by 't afloopen zyner dagen nederstorten in een eeuwigen poel van jammer en elende. Zegt my, eindelyk, gy, die niet slegts onverschillig zyt omtrent den Godsdienst, maar die in uw hart een doodlyken afkeer hebt, van al wat den naam van Godsdienstig draagt; die met al wat heilig is opentlyk den spot durft dryven; zegt my in ernst, welk een grond van hoope hebt gy? welk een uiteinde kunt gy u voorstellen? Hoedanig zal uw lot zyn, dan wanneer dat ogenblik verschynt, dat de dood zynen voet

bin-

binnen uwen drempel zet; wanneer hy uwe vege Legerstede nadert; wanneer hy u in zyne vernielende armen grypt, en den laatsten adem, uit uwen stervenden, en snikkenden hals, over uwe doodsche lippen drukt? — Zegt my in ernst, hoe zal dan uw hart gesteld wezen? Of liever, laat ik het u zeggen, en u onder 't oog brengen. Een vooruitzigt op eene allerjammerlykste rampzaligheid zal het klamme doodzweet uitpersen! uwe ziel zal verscheurd worden op ieder denkbeeld van de eeuwigheid; tot dat gy eindelyk in dezelve overgaat om nimmer een enkel ogenblik van geluk meer te smaken, maar in eeuwigheid rampzalig te zyn. Zulk een jammerlyk lot hebben de veragters van den Godsdienst, naar luid der Openbaringe, te wagten. Ongetwyfeld zal het den eenen veel zwaarder, dan den anderen te verantwoorden vallen: den baldadigsten veragteren zal zekerlyk het zwaarste lot treffen: en zy, die het meeste licht ontvangen hebben, zullen het meest te verantwoorden vinden.

Dan wie is de mensch, die eene vaste eene gegronde hoop in zynen boezem kan voeden op een bestendig geluk, op eene strelende, eene eindelooze Gelukzaligheid? Het is alleen de Godsdienstige man, het is de ware Christen. —— De Christelyke Godsdienst, van den Hemel gedaald, leid ons, langs den weg der Volmaaktheid, tot ons waar en in eeuwigheid bestendig geluk. De Christelyke Godsdienst houd ons geduurig voor oogen, al wat groot, al wat volmaakt, al wat gelukkig is. — De Christelyke Godsdienst trekt ons, tot de betragting van onzen pligt, door de eindelooze, de gadelooze liefde Gods, verworven door het dierbaar bloed van Christus, onzen eenigen Zaligmaker. — Alle de groote goederen, welke ons de Christelyke Godsdienst toezegt, sluiten in zich het denkbeeld van een eindeloos, van een stooreloos, volmaakt gelukzalig leven; voor altoos te genieten in de gewesten der Eeuwigheid.

Mogten wy des, die den Christelyken Godsdienst belyden, verre uit onze harten verbannen eene al te overvloedige begeerte naar de Goederen dezer wereld; wier bezittinge tog de uitgestrekte begeerten onzer zielen niet verzadigen kan! —— Mogten wy des verre uit onze harten verbannen de Wellusten, de iedele

ver-

vermaken dezer Eeuwe, die den mensch zyne ware belangens doen verdertelen, de zeden bederven, en ongodsdienſtig maken! ——— Mogten wy vooral verre uit onze harten verbannen de geringagting, de verſmading van onzen ſchoonen Godsdienst, op dat wy niet ten eenigen tyde, met de uiterſte wanhoop en vertwyfeling, in een eeuwig en rampzalig verderf ſtorten? — Beſtraal ons hiertoe ò Eeuwige Godheid! met het licht van uwen Heiligen Geest. Vervul onze harten met zuivere blydſchap, met Godsdienſtige beginzels. ——— Bewaar ons voor eene al te groote begeerte naar aardſche goederen. ——— Beveilig ons tegens de verlokkingen der wereld, die ons ſlaafsch zouden kunnen hegten aan dartele vermaken en verleidende wellusten. Vervul onzen boezem ſteeds met eenen blakenden yver en eene vuurige begeerte naar uwen Dienst. —— Doe ons op u, in Christus, vertrouwen; op dat wy, met eene vaste hoope vervuld, in de eeuwigheid vertrouwend mogen inſtappen; en aanlanden in de gewesten der eindelooze Gelukzaligheid!

G. V. D. G.

LEVENDE, WORMPJES, WAARGENOMEN IN 'T LIGHAAM VAN EEN KIKVORSCH.

Door W. VAN BARNEVELD, *Apotheker te Amſterdam.*

Deeze Wormpjes zyn gevonden, buiten de ingewanden, in de holligheid van het Lighaam van een levenden Kikvorsch; dien ik, nevens anderen, in een gedekten glazen Vles, zedert de Maand Augustus des voorigen Jaars, tot zekere oogmerken had bewaard. Toen ik my, op den 18den April laatstleden, met een myner goede Vrinden bezig wilde houden, met den omloop des Bloeds te zien, ontdekte ik, in het darmſcheil van eenen deezer Kikvorſchen, vier of vyf zeer kleine Wormpjes. Zy vertoonden zig, door een Vergrootglas van agt lynen brandpunt, ter dikte van een dunne ſpeld, en ruim eens zo lang als dezelve; krinkelende, met een onvermoeide beweeging, langs het tedere *Meſenterium* van den Kikvorsch, 't welk reeds voor het Microscoop uitgeſtrekt lag. Maar alzo wy, door 't *Meſenterium* verhinderd,

derd, de Wormpjes niet naauwkeurig konden beschouwen, nam ik een penseeltje, gevuld met water, en streek daar mede het Darmscheil af, op een glaazen plaatje, of het my gelukken wilde, deeze Wormpjes afzonderlyk te bezien; waarin ik gelukkig slaagde. Het Wormpje nu, met eene der grootste Lensen bezien, had de gedaante van een jong Aaltje, en was byna gelyk aan de Aaltjes, die wy, in de Styfzel en den Azyn, waarneemen; behoorende volgens *Linnæus* in den Rang der Wardiertjes. Zyne beweeging was niet eenvormig, gelyk die der Azyn- of Styfzel-Aaltjes; maar buigende zich, met beide de einden des Lichaams te gelyk, over eene zyde, en in allerlei bogten; leggende nu en dan een Knoop of Strik in zyn Lichaam, veroorzaakt en weder ontwikkeld, door de beweeging, die altoos van het stompe einde zyn aanvang nam, en zich uitstrekte naar den Staart; doch de voortgang was zo gering, dat het Diertje, voor het sterkst vergrootende Glas, naauwelyks zomtyds ons oog ontweek.

Na deeze waarneeming, vroeg ik myn Vriend, hoe komen deeze *aàlswyze diertjes* daar in de holte van het Lighaam? Niet in de Maag of Darmen; maar buiten de ingewanden, en gansch afgeslooten van de buitenlucht? —— De Kikvorsch was door my wel afgedroogd en drooger geworden, alzo ik dezelve, by geval, een poosje in myn hand gehouden had. Daar benevens heb ik het water, daar deeze Kikvorsch, nevens anderen, in was geweest, zeer naauwkeurig, met het Microscoop, onderzogt; maar ik heb 'er niets, dat naar leeven geleek, in gevonden. Deeze omzigtigheid heb ik te meer in agt genomen, niet alleen om alle twyfelagtigheid voor my weg te neemen; maar ook om myne waarneeming op geene losse verbeelding te gronden; waar aan de Microscopische Waarneemers wel eens deel hebben.

Daar nu het gevoelen oud, en voor lang genoegzaam afgelegd is, dat *de verrotting leevende Schepselen zoude voortbrengen;* en byna alle Natuurkundigen het niet alleen als eene ontwyfelbaare waarheid aangenomen; maar ook door redeneeringen, gegrond op ondervinding, voldongen hebben, dat *de oorzaak van het gewrocht reeds van den beginne in de Natuur is*, komt het my zeer waarschynlyk voor, dat deeze, zo dunne en kleine Wormpjes, of eeni-

nige deelen der ingewanden doorboord en zig daar neder-gezet hebben; of door den omloop des bloeds en der vogten aldaar gebragt zyn; aldaar leeven, zich beweegen en onderhouden worden.

De wateren, of vogten, in 't algemeen, schynen het beste geschikt te zyn, om ons de wonderen der Natuur, in de zo onbegrypelyk kleine weezens, te ontdekken. Ieder vogt, 't zy Sloot- of Regen-water uit looden gooten, 't zy mist- of infusie-water, getrokkken van verschillende plantgewassen, brengt Diertjes voort, aan elk vogt byzonder eigen. Hier uit zoude men kunnen afleiden, dat 'er eene orde in de Natuur schynt te zyn, omtrent de middelen van bestaan, voor ieder dezer Schepzeltjes verordend; gelyk Vogelen, Visschen, en Beesten, met byzondere spyzen, gevoed worden. De *Insecten*, tog, die wy in deeze of geene vogten ontdekken en waarneemen, koomen daar niet in, voor dat zodanig een vogt een zekeren trap van bederf ondergaat; waar door de Eiertjes van verschillende, onbegrypelyk kleine, weezens, op deeze planten of vrugten gebragt, uitgebroeid worden. Indien dit bederf nu de oorzaak van 't gewrogt zelve ware, zou 'er dan niet uit moeten volgen, dat de *Putrefactie* van welke Lighaamen ook altoos gelyke weezens moest voortbrengen? of ten minsten onbekwaam zyn, om geduurig en onveranderlyk het zelfde weezen, uit de veronderstelde zaak, voort te brengen; waar van wy immers dagelyks de blyken zien? By voorbeeld: uit Kaas of Vygen, de Myten: uit Regenwater, Raderdiertjes? enz. Hoe ongerymd zou het daarenboven zyn, te onderstellen, dat de verrukkelykste schoonheid, het onnaspeurlyk Maakzel, de wonderbaare volmaaktheid, niet tegenstaande de onbegrypelykste kleinheid, van zommigen deezer weezens, van het blinde Lot zouden afhangen! Zulke en veele andere Redenen hebben de Natuurkundigen, met regt, doen besluiten, dat kleine voor 't oog onzigtbaare Vliegjes, overal door de Lucht zweevende, zo op de plantgewassen, als in de wateren, waar zy slegts een bekwaam voedsel voor hun geslagt aantreffen, Eiertjes leggen. Dat de zoorten, die hier uit in menigte voortkoomen, voor een tyd inwoonders der wateren zynde, na veranderd te weezen, weder bewooners des aardryks worden; en altoos weezens van hunnen eigen' aart voortbrengen, gelyk de zaaden hunne Gewassen. Zeer gemakkelyk valt dit gevoelen op te helderen, met het voorbeeld,

dat de Muggen ons verschaffen, en een ieder, met het bloote oog, kan waarneemen. Wie weet niet, dat uit het Eytje van eenen Mugge, by toeval in 't water gevallen, eerst een Wormpje, of Made, daarna een ruighairig Waterdiertje, hebbende een wonderlyk Hoofd, vervolgens eene vliegende Mug, en dus een Bewooner van een gansch ander Element, hervoort koomt? De Natuur is altyd gereed, om *Insecten* van allerlei slag en aart voorttebrengen. De Zomerwarmte en de eerste Trap van bederf zyn haar byzonder behulpzaam. De Diertjes, die geen Eiertjes leggen, maar onmiddelyk voortteelen, worden zekerlyk door den Wind vervoerd, en van de eene plaats tot den andere voortgeplant, daar ze te vooren nooit waren. Ik heb, omtrent dit Stuk, eens eene waarneeming gedaan, met Raderdiertjes, die wy maar in zommige Looden gooten aantreffen. By het uitdroogen der vuiligheden in die gooten, na een langduurig droog weder, rollen zy zich in 't rond, en blyven in dien staat, tot dat die vuiligheden weder door den regen bevogtigd worden; wanneer zy als op nieuw leeven en zig beweegen. Ik bragt een gedeelte van deezen gansch droogen Modder, op een looden Platje, daar ze te vooren nooit waren; en zy teelden wel dra in menigte voort. Zulks doet my besluiten, dat de wind niet minder bekwaam is, om dit uit te voeren. De Myten, die doorgaans menigvuldige Bewooners der Kaaswinkels zyn, kunnen, indien ze zig al niet op de Kaas onthielden, ook zeer gemakkelyk overgevoerd worden naar plaatzen, daar ze te vooren nooit waren. De Vliegen verspreiden dus haar Geslagt door middel hunner Vleugelen; wy zien hoe dat ze, op Vleesch of Edamsche Kaas, Eieren leggen; hoe die Eieren Maaden, en die Maaden wederom Vliegen worden, welken desgelyks hun Geslagt voortplanten.

'T Is waar, de Heer BAKER leert ons, dat *de Aaltjes in de Styfzel levende Jongen baaren;* 't welk een Engelsch Heelmeester JAMES SHERWOOD en de Heer NEEDHAM 't eerst ontdekten; dat Hy zelve, uit één Aaltje, honderd en meer Jongen zag voor den dag koomen; daar hy bekennen moest voor deezen van verbeelding geweest te zyn, dat die Aaltjes in Vliegjes veranderden. 't Is uit dien hoofde by den Heer BAKER twyffelagtig, hoe deeze Aaltjes in de Styfzel koomen. Zo men wilde onderstellen, dat ze in de Tarwe geweest zyn, waar uit de Styfzel gemaakt is, dan komt het hem ongeloovelyk voor, dat

dat ze door de kooking der Styfzel niet geſtorven zyn. Wil men liever denken, dat deeze Aaltjes zo wel leevend- als eijerbaarende Diertjes zyn, dan is zulks, volgens zyne meening, eene al te ongewoone byzonderheid, om, zonder het ſterkſte bewys voor derzelver waarheid, aangenomen te worden. Zie BAKER, *Nuttig gebruik van 't Microscoop.* III. Hoofdſt. Maar gemerkt 'er in de Tarwe, op de Akkers, zeer veele Koornairen gevonden worden, welker Graankorrels dezelfde Aaltjes voortbrengen, zo vinde ik naauwlyks rede, om te twyfelen, hoe die Aaltjes in de Styfzel koomen. Zou ik niet mogen denken, dat deeze Diertjes in de geſteldheid van hunne Natuur iets hebben, waardoor ze zig zo wel voor de Hitte van 't Kookend Water, als voor die van de verſchroeiende Zonneſtraalen op het Veld kunnen beſchutten? Te meer nog, daar zommigen waargenomen hebben, dat deeze Diertjes, na dat hun Leeven, in daar toe bewaarde Korrels, den tyd van vier Jaaren ſcheen ſtil geſtaan te hebben, door 't bydoen van vogten, tot hunne voorige werkzaamheid konden herſteld worden. Ik heb hier een voorbeeld van in de Raderdiertjes. Als men den droogen Modder van een Looden Plat den geheelen Winter bewaart, in den Zomer ganſche dagen in de Zon, in eene wederomkaatzende Hitte legt, dan doet die Hitte deeze Diertjes niet ſterven; maar ze kunnen geduurig, met byvoeging van Water, tot hunne voorige oeffeningen gebragt worden.

Wanneer men de dingen maar oppervlakkig beſchouwt, zal men 'er dagelyks veelen vinden, die ons aanleiding geeven, om weder te keeren, tot het by alle oplettenden afgelegde gevoelen, *dat de verrotting levende Schepzels* voortbrengt. Gebrek aan luſt of gelegenheid tot onderzoek, en de kleinheid der Schepzelen, veroorzaaken grootlyks, dat dit gevoelen, van ouds af aangekweekt, nog niet algemeen afgelegd is. Daar komt by, dat wy verkeerde vergelykingen maaken; wy branden ons aan Kookend Water; maar mogen wy hier uit dadelyk beſluiten, dat het zo ook gelegen is, met deeze kleine Diertjes. Staat het nu al vaſt, dat de Natuur der Inſecten of derzelver Eiertjes aan de onze volkomen gelyk is? Wie weet met welke Harſtagtige Eigenſchap zy voorzien en omwonden zyn, tegen de Hitte? —— Is ons intusſchen een diergelyk verſchynzel te diep, en zyn 'er nog anderen, die wy niet doorgronden kunnen; het behoort ons

veel eer aan te ſpooren, om alles nader te onderzoeken, dan ons te beweegen, om tot ongerymde onderſtellingen over te gaan. Het ſtrekke dan, om ons oog te ſlaan op de *bepaaldheid* onzer Kennisſe, en te zien op de *oneindige Wysheid* van Gods Almagt. Wie zal ons, (om hier van ſlegts eenige ſtaaltjes op te noemen,) by voorbeeld, verklaaren, hoe de groene Luisjes, die wy agter op de bladeren der Besſen- en van andere Boomen vinden, van 't eene tot het andere Zaiſoen in weezen blyven, en hunne zo allertederſte Lichaamen voor de ſtrengheid der Vorst en Wintervlaagen behoeden? Wie zal ons uitleggen, hoe de Diertjes in 't Mannelyke Zaad koomen? Hoe in de Hoofden der Schaapen en Harten, Wormen gevonden worden? De Heer RUYSCH immers ontdekte verſcheiden zoorten van Wormpjes in de Beenderen, Hersſenen, Nieren, Galblaas, Lever, enz. Wy kunnen 'er niets zekers van zeggen; maar 't is niet ongevoeglyk te ſtellen, dat derzelver Eiertjes, met het Bloed of de vogten omgevoerd, aldaar gebragt zyn; die zelfde Heer heeft óók Wormen gevonden in het *bloed;* te weeten: in de groote Slagader, onder het Hart. De Heer ANDRY meent, dat Wormen te hebben, eene aangeboorene ziekte is; en dat de Eiertjes zelven, waaruit zulke *Inſecten* voortkomen, te gelyk met alle de deelen van ons Lichaam oorſpronkelyk zyn.

Hoe 't zy, 't is gansch niet onwaarſchynlyk, of de aalswyze Wormpjes, in de holte des Lichaams van den Kikvorsch gevonden, hebben eenige deelen der ingewanden doorboord en zyn daar heen gekropen, of ze zullen, dat ik nog liever zou ſtellen, door de Circulatie, toen ze nog in de Eiertjes waren, daar heen gevoerd zyn. Het gevoelen, *dat Gelyk altoos zyns Gelyk*, en *'t bederf geen Levendige Schepzels voortbrengt*, is van zo voortreffelyke als yverige Wysgeeren beredeneerd: en 't ſtryd ook, tegen Natuur beiden en Reden, dat 'er een Geſlagt zou kunnen zyn, zonder Voorouders, en een Lusthof van Boomen en Planten, zonder Zaaden. Ik hebbe myne bedenkingen daaromtrent, by deeze gelegendheid, te meer opgegeeven, of zulks ook anderen mogt aanſpooren, tot het uitdenken van nadere proefneemingen, om zodanige verſchynzels duidelyker te verklaaren.

Amſt. den 5 May, 1778.

NA-

NATUURLYKE HISTORIE VAN DEN KRUIS-BEK.

(*Volgens den Heer* DE BUFFON.)

De *Kruisbek*, in 't Latyn *Loxia*, in 't Hoogduitsch *Kreutz-ſchnabel*, in 't Poolsch *Rrzywonos*, in 't Zweedsch *Korsnæf*, in 't Engelsch *Crosſbell*, *Crosſbeak* of *Sheld-appele*, geheeten, komt zeer naby aan den *Dikbek* (*). Deeze beide Vogels hebben dezelfde grootte, dezelfde gedaante, dezelfde geaartheid, dezelfde geneigdheden, en verſchillen niet van elkanderen dan door eene ſoort van wanſchapenheid aan den Bek: en deeze wanſchapenheid van den *Kruisbek* onderſcheidt hem ook van alle andere Vogelen: want hy is de eenige die dit Kenmerk of liever dit gebrek heeft; en ten bewyze dat dit veel eer een gebrek, eene dwaaling der natuure is, dan een haarer beſtendige trekken, blykt hier uit dat het maakzel verſchilt: terwyl de Natuur in alles bepaald is, en alle haare voortbrengzels eene vaste wet volgen in haare ontwikkelingen, en een onveranderlyken regel in haare ſchikking; daar de Bek deezes Vogels nu eens ter rechter dan eens ter ſlinker zyde gekruist is. En naardemaal wy aan de Natuur geene andere dan vaste oogmerken, en zekere ontwerpen mogen toeſchryven, onveranderlyk in derzelver volvoering, hel ik over om dit verſchil van plaatzing toe te ſchryven aan 't gebruik, 't geen deeze Vogel van zyn Bek maakt, die altoos na dezelfde zyde gekruist zou weezen, indien eenige zich niet gewenden om de ſpyze over de ſlinker in ſtede van over de rechter zyde te neemen, even gelyk men onder de Menſchen zommigen aantreft, die, by voorkeuze, de ſlinker hand in plaats van de rechter gebruiken. Deeze twyfelagtigheid van ſchikking in den Bek deezes Vogels gaat gepaard met een ander gebrek, 't welk niet dan zeer ongemaklyk zyn kan: naamlyk een bovenmaatige uitgroeijing in den boven- en onderkaak: de twee punten elkander niet kunnende ontmoeten, kan deeze Vogel niet pikken, geen kleine graankorrels opneemen, noch zyne ſpyze op eenige andere wyze dan zydelings neemen: en 't is, te deezer oorzaake, dat, indien hy die ter rechter zyde begint

(*) Zie de beſchryving deezes Vogel, hier voren, bl. 151, enz.

gint te neemen, de Bek ter flinker zyde gekruist wordt, en ook anders om.

Maar dewyl 'er niets bestaat of het heeft 't geen daar aan beantwoordt, en dus van gebruik kan zyn; dewyl daarenboven elk bezeffend weezen zich van zyne gebreken zelfs ten meesten voordeele bedient, schynt die misvormde Bek, na boven en beneden omgeboogen, aan de einden in twee tegenover elkander gestelde rigtingen gekromd, volstrekt gemaakt om de geschubde vrugten der Pynboomen te ontbolsteren, en de pitten, onder elke schubbe geplaatst, daar uit te haalen: uit deeze pitten bestaat het voornaamste voedzel deezes Vogels. Hy steekt den beneden punt zyns Beks onder de schaal om dezelve op te ligten, en scheidt ze met zyn bovensnavèl: dit kan men den Kruisbek zeer aartig zien uitvoeren, als men een rypen Pynappel in de kooi hangt. Deeze gekromde Bek is, daarenboven, dien Vogel van dienst in 't klimmen; hy bedient 'er zich, met veel behendigheids, van, om tot de hoogte op te klauwteren, en gaat ook, daar aan hangende, even als een Papegaai, de korf in 't rond: dit gevoegd by de schoonheid zyner Pluimadie, heeft hem by eenigen den naam van den *Duitschen Papegaay* gegeeven.

De *Kruisbek* woont alleen in koude Lugtstreeken of op 't gebergte in gemaatigde Landen. Men vindt ze in *Zweeden*, in *Poolen*, in *Duitschland*, in *Zwitzerland* op het *Alpische* en *Pyreneesche Gebergte*. Hy onthoudt zich volstrekt in de Landen door hem bewoond, en blyft 'er het geheele jaar: nogthans komen zy, eene enkele reize, by toeval, en in groote menigte, in andere Landen. In de Jaaren MDCCLVI en MDCCLVII, verscheenen zy, omstreeks *Londen*, in groote menigte, zy verschynen niet geregeld en op vastgestelde tyden, maar dit schynt veel eer toevallig, door onbekende oorzaaken, te geschieden, dikwyls verloopen 'er verscheide jaaren, zonder ze te zien. De *Nootekraaker* en eenige andere Vogels zyn onderhevig aan dergelyke ongeregelde uittochten, die slegts éëns in de twintig of dertig jaaren voorvallen. De eenige oorzaak, welke men daar voor kan verzinnen, is zekere ongesteldheid in de Lugtsgesteltenisse des Lands, door deeze Vogelen bewoond, die in zommige jaaren de vrugten, waar op zy aazen deedt misdraagen of vernielde: of wel dat een schielyk opkomende Stormwind hun te gelyk van dezelfde plaats wegvoerde; want zy komen in grooten getale, en teffens zo afgemat en vermoeid

dat

dat ze niet meer op 't eigen behoud bedagt zyn, en, om zo te spreeken, met de hand kunnen gevat worden, zonder weg te vliegen.

Het is naastdenkelykst, dat de soort van *Kruisbekken*, die by voorkeus koude Lugtstreeken bewoont, zich zo wel in 't Noorden der Nieuwe als der Oude Wereld bevindt; ondertusschen maakt geen Reisbeschryver, die *America* bezogt, des eenige melding. Dan 't geen my overhaalt om te gelooven dat ze 'er gevonden worden, is, om dat (zonder my te beroepen op het algemeen vermoeden, altoos door de daad gestaafd, dat alle Dieren, die voor de koude niet schroomen, van 't eene in 't andere Werelddeel overgegaan en aan beide gemeen zyn,) de *Kruisbek* zich in *Groenland* bevindt, van waar de Walvischvangers hem den Heer EDWARDS gebragt hebben: en die Natuurkundige, bedreevener dan iemand in de kennis der Vogelen, met rede opmerkt, dat de Vogels, zo Water- als Land-Vogels, die zich op hooge Graaden Noorder-Breedte onthouden, onverschillig in de min Noordlyke Deelen van *America* en *Europa* omzwerven.

De *Kruisbek* is een der Vogelen wier kleur het meest aan verandering onderhevig is; nauwlyks vindt men, in een groot getal, twee gelyken: want niet alleen veranderen de kleuren door de tinten; maar ook door de plaatzing in denzelfden Vogel, bykans in alle Saisoenen en op allerlei ouderdom. De Heer EDWARDS, die een groot aantal deezer Vogelen gezien en de uitersten deezer veranderingen onderzogt heeft, beschryft het Mannetje als roozen rood en het Wyfje als geelagtig groen: doch in beiden zyn de Bek, de Oogen, de Dyen en de Pooten volstrekt van dezelfde gedaante en kleur. GESNER verhaalt een deezer Vogelen gevoed te hebben, die in de maand September zwartagtig was, en in de maand October roodagtig begon te worden: hy voegt 'er nevens, dat de deelen, die 't eerst de roode kleur vertoonden, waren onder den hals, de borst en den buik, dat het roode vervolgens geel wierd, dat het voornaamlyk 's Winters is, wanneer deeze kleurveranderingen plaats hebben, en men wil dat ze, op onderscheide tyden, uit den rooden, uit den geelen, uit den groenen zien, en zomtyds ook aschgrauw.

Men hebbe dienvolgens, met onze hedendaagsche Naamlystvormeren, geene byzondere verscheidenheid te maaken van den *Groenverwigen Kruisbek in het Pyreneesche Gebergte;* dewyl deeze ook elders voorkomt, en men ze,

op zekere tyden, overal van die kleur vindt. Volgens FRISCH, die deeze Vogels volmaakt kende, als zeer gemeen in *Duitschland*, is de kleur van een volwasfen Mannetje roodagtig of groen met rood gemengeld; doch zy verliezen dit roode wanneer men ze in een kooy opgefloten houdt, en behouden niet dan het groen, de vaste kleur zo in ouden als in jongen: 't is, te deezer oorzaake, dat men, in *Duitschland* op eenige plaatzen de Kruisbekken *Krinis* of *Griinitz* noemt, zoo veel als de *Groenagtige Vogel*. Dus heeft de Heer EDWARDS de twee uiterften der kleurveranderingen niet recht begreepen, en 't is niet te vermoeden, gelyk zyne gekleurde Vogels uitwyzen, dat het Mannetje rood en het Wyfje groen zou weezen: alles ftrekt om ons te doen gelooven, dat, in 't zelfde jaargetyde en op denzelfden ouderdom, het Wyfje niet van 't Mannetje verfchille dan alleen hier in dat het zwakker kleuren hebbe.

De *Kruisbek*, die uitwendig zo veel overeenkomsts heeft met den *Dikbek*, gelykt hem ook in domheid: hierin fteekt hy boven andere Vogels uit, men kan hem zeer gemaklyk naderen, hy vliegt op het fchieten niet weg, en laat zich zomtyds met de hand grypen: en zo min vlug als weinig wantrouwend zynde, ftrekt hy ten flachtoffer van alle Roofvogelen: in den Zomer zwygt hy en laat zyne ftem, die zeer weinig te beduiden heeft, alleen 's Winters hooren: hy betoont, in den gevangen ftaat geene onverduldigheid, en leeft opgeflooten een langen tyd: zyn voedzel is geklopt Hennipzaad: doch dit voedzel dient om hem te fpoediger zyne roode kleur te doen verliezen. Voorts wil men dat zyn Vleesch des Zomers zeer goed is om te eeten.

Deeze Vogels fcheppen geen genoegen dan in donkere Bosfchen van Denne- en Pynboomen; zy fchynen den helderen dag te fchuwen, en weeten niet van den zagten invloed der Saifoenen; 't is geenzins in de Lente maar in 't holst van den Winter dat zy hunne minnaaryen aanvangen. Zy maaken hunne nesten in January, en hunne Jongen zyn reeds groot wanneer de andere Vogels Eyeren beginnen te leggen. Zy vervaardigen dit nest aan de groote takken der Pynboomen en doen het met de harst daar van aan dezelve vastkleeven, zy ftellen het in diervoege toe, dat Sneeuw noch Regen daar in kan dringen. De Jongen hebben, even als andere Vogels, den Bek of liever de hoeken der opening geel,

zy

zy houden dien ſteeds open zo lang zy gevoed worden. Men vermeldt ons niet hoe veel Eyeren zy liggen; doch men mag, uit de grootte, de geſtalte, en de andere overeenkomſten met de *Dikbekken*, opmaaken, dat het op vier of vyf zal aankomen en dat zy ſlegts ééns 's jaars broeden (*).

NUTTE ONDERRIGTINGEN OM TE LEEREN ZWEMMEN; MET DE AANWYZING VAN EEN MIDDEL, DOOR 'T WELK IEMAND, IN 'T ZWEMMEN ONBEDREEVEN, HET ZINKEN IN 'T DIEPSTE WATER KAN VOORKOMEN. *In eenen Brieve van* BENJAMIN FRANKLIN L L. D. & F. R. S. *aan een Vriend.*

Waarde Heer!

Ik kan niet in uw gevoelen treeden, dat het voor u te laat is om te leeren zwemmen: de rivier, aan 't einde van uw Hof, verſchaft u eene allergunſtigſte gelegenheid, om die kunst ter hand te neemen. En, daar uwe nieuwe bediening vordert dat gy dikwyls op 't water zyn moet, waar voor gy zo zeer ſchroomt, oordeel ik het der moeite wel waardig dat gy 'er de proeve van neemt: dewyl niets zo zeer ſtrekt om die vrees weg te weeren dan de bewustheid van de bekwaamheid te bezitten, om, by eenig ongelukkig toeval, na ſtrand te zwemmen, of u zelven in 't water op te houden, tot een vaartuig u redde.

Ik weet niet in hoe verre kurken en blaazen nuttig kunnen weezen om zwemmen te leeren: weinig proeven heb ik 'er van gezien. Misſchien kunnen ze van dienst zyn om het lichaam te onderſchraagen terwyl men de ſteek leert of de wyze om handen en voeten tot het maaken van voortgang uit te ſpreiden. Maar gy zult geen zwemmer weezen, voor dat gy eenig vertrouwen kunt ſtellen in de kragt van 't water om u te onderſteunen: ik zou u, derhalven, raaden dat vertrouwen, in de eerſte plaats, te verkrygen: bovenal daar ik 'er verſcheiden ken die door een weinig oefenings, in 't geen daar toe noodig

(*) [In de uitgezogte Verhandelingen, by *Houttuin*. III. D. bl. 479, vinden wy verſlag van een *Leeuwerik*, met een gekruisten Bek, te *Bloemendaal* gevangen]

dig is, ongemerkt de zwemsteek gekreegen hebben, ons als 't ware door de natuur geleerd.

De handelwyze die ik bedoel is deeze. Kiest eene plaats waar het water allengskens dieper wordt: treed daar in bedaardlyk voort tot dat het water aan de borst komt, keer u dan om na het land toe, en werp een ey in 't water tusschen u en den oever, het zal na den grond zinken, en, als het water helder is, gemaklyk door u kunnen gezien worden. Het moet zo diep in 't water liggen, dat gy het niet kunt raaken dan door 'er na te duiken. Om u zelven te bemoedigen tot dit bestaan, moet gy bedenken dat gy van dieper na ondieper water gaat, en dat gy, weder op uw beenen komende, en op den grond staande, uw hoofd verre boven het water zult uitsteeken. Duik dan in 't zelve, met open oogen, na het ey toe, en poog, door met handen en voeten, in het water te werken, voor uit en by 't ey te komen. In deeze onderneeming zult gy bevinden, dat het water u tegen wil en dank opbeurt, dat het zinken zo gemaklyk niet toegaat als gy u verbeeldde; dat gy niet dan met moeite tot het ey kunt naderen. Dus voelt gy de kragt des waters om u te ondersteunen, en gy leert op die kragt vertrouwen; terwyl uwe poogingen om dezelven te overwinnen, en het ey te bereiken, u de wyze leeren hoe gy met handen en voeten in 't water moet arbeiden: eene werking die u naderhand te passe komt in 't zwemmen om uw hoofd hooger boven 't water te houden, en in 't zelve weg te spoeden.

Te ernstiger raad ik u deeze leerwyze aan, dewyl ik, schoon ik denk u, in ons gesprek, voldoende redenen gegeeven te hebben, dat uw lichaam ligter is dan water, en dat gy 'er langen tyd in zoudt kunnen dryven, als uw mond vry was om te ademen, en gy u zelven in een voegzaamen stand hieldt, niet durf veronderstellen, dat gy de noodige tegenwoordigheid van geest zoudt hebben, om alle de onderrigtingen, u gegeeven, omtrent de houding en beweegingen, in agt te neemen; zonder dat gy, door ondervinding, een hebbelyk vertrouwen op de ondersteunende kragt des Waters gekreegen hebt. De schrik, de verlegenheid, kan u dit alles doen vergeeten. Want, hoewel wy onszelven beroemen redelyke Schepzels te zyn; schynt rede en verstand, in zodanige gevallen, ons weinig te stade te komen; en de Dieren, die wy slegts een geringe flikke-

kering van rede en verftand toeftaat, blyken ons, in dit ftuk, voor uit te weezen.

Ik zal, egter, deeze gelegenheid waarneemen om u de byzonderheden, in ons laatstgehouden gefprek aangeroerd, te herhaalen, ten einde gy, door dezelve, op uw gemak, te overweegen, zo diep in 't geheugen inprent, dat ze u, by eene voorkomende gelegenheid van dienst mogen weezen.

Voor eerst. Dat, fchoon de beenen, de armen en 't hoofd van de Mensch, vaste deelen zynde, foortlyk zwaarder zyn dan versch water, de romp nogthans, inzonderheid het bovenfte gedeelte, ter oorzaake van de holligheid, zo veel ligter dan water is, dat het geheele lichaam, zamengenomen, te ligt is om gansch en al onder het water te zinken; maar dat een gedeelte zal boven blyven, tot dat de longen met water opgevuld zyn: 't geen ontftaat door water, in ftede van lugt, in te neemen; wanneer een perfoon, in 't fchrikken poogt te ademen, als neus en mond onder water zyn.

Ten Tweeden. Dat de beenen en de armen foortlyk ligter zyn dan zout water, en door 't zelve gedraagen zullen worden; zo dat een menschlyk lichaam, in zout water, niet zou zinken, fchoon de longen als voorheen gevuld waren, dan alleen door de grooter foortgelyke zwaarte van het hoofd.

Ten derden. Dat, overzulks, iemand op zyn rug in zout water liggende en zyne armen uitftrekkende, gemaklyk in een' ftand kan blyven dat hy mond en neus ter ademhaalinge vry houde, en, door eene geringe beweeging der handen, het omwentelen kan voorkomen, indien hy anderzins daar toe eenige neiging gevoelde.

Ten vierden. Dat iemand, in versch water, zich op zyn rug nederliggende, niet lang in dien ftand kan blyven, dan door met de handen in het water beweeging te maaken. Laat hy dit naa dan zullen de beenen en het benedenfte gedeelte des lighaams allengskens zinken, tot hy recht over einde kome, in welken ftand hy zal blyven, de holte van de borst het hoofd over einde houdende.

Ten vyfden. Maar, indien in deezen rechtftandigen ftand het hoofd recht tusfchen de fchouders gehouden worde, even als wanneer wy op den grond ftaan, zal de zinking, door de zwaarte van dat gedeelte des hoofds, 't welk buiten het water is, dieper dan neus en mond gaan; en misfchien en weinig boven de oogen komen, weshalven ie-

iemand, met zyn hoofd in dien ſtand, niet lang in 't water kan blyven.

Ten zesden. Het lichaam als vooren onderſchraagd en over einde blyvende, zal hy, het hoofd achter over liggende, zo dat het achterſte gedeelte geheel onder 't water komt, en de zwaarte van 't zelve grootlyks daar door onderſteund worde, het aangezigt boven water en de ademhaaling vry houden, by elke inademing een duim ryzen, en by elke uitademing even zo veel zinken: doch noit zo laag dat het water hem over den mond kome.

Ten zevenden. Indien, derhalven, iemand, geheel onbedreeven in de zwemkonst, by toeval in 't water geraakende, tegenwoordigheid van geest genoeg hadt om zich van woelen en ſlaan te onthouden, en het lichaam den natuurlyken ſtand te laaten aanneemen, zou hy lang voor verdrinken bevryd kunnen blyven, en misſchien lang genoeg om hulpe te ontvangen. Want, wat de kleederen betreft, derzelver bykomend gewigt is in 't water niet zeer groot, en wordt door het water onderſchraagd: ſchoon men dezelve, uit het water komende, zeer zwaar vindt.

Maar, gelyk ik reeds gemeld heb, zou ik u noch iemand raaden het te laaten aankomen op deeze tegenwoordigheid van geest, in zodanig eene gelegenheid, doch zich in 't zwemmen te oefenen, 't welk te wenſchen ware dat een ieder jong leerde: de menſchen zouden, by veele gelegenheden, door die kunde, te veiliger, en gelukkiger weezen, als ontheven van de lastige aandoening der vreeze, om nu niets te zeggen van 't genoegen in zulk eene vermaaklyke en gezonde lichaams-oefening opgeſlooten. Alle Soldaaten moesten, myns bedunkens, inzonderheid leeren zwemmen, het zou dikwyls te ſtade komen in het verrasſen van den vyand, en het behouden van hun eigen leeven. En, indien ik Jongelingen had op te voeden, ik zou de ſchoolen (alle andere dingen voor 't overige gelyk geſteld zynde) de voorkeus geeven, waar gelegenheid was om eene zo heilzaame kunst te leeren, die éénmaal geleerd zynde, noit vergeeten wordt.

Ik ben,

Myn Heer, enz.

B. FRANKLIN.

TWEE-

TWEE VOORBEELDEN VAN MENSCHEN IN EEN BOSCH, AFGESCHEIDEN VAN DE MENSCHLYKE ZAMENLEEVING, GROOT GEWORDEN.

(Overgenomen uit de *Memoire ſur les travaux, qui ont rapport a l'exploration de la Mâture dans les Pyrenées.* Par M. LE ROY.)

In de wyduitgeſtrekte en digte bosſchen, die het *Pyreneeſche Gebergte* op zommige plaatzen bedekken, vatte men, in dat, 't welk den naam draagt van *d'Isſaux*, omtrent dertig jaaren geleden, eene jonge Dogter, tusſchen de zestien en zeventien jaaren oud, in 't wilde opgegroeid: dit bosch zeven of acht jaaren bewoond hebbende. Zy was met andere Kinderen derwaards heen gegaan, door eene zwaare ſneeuwjagt overvallen, en nevens dezelve genoodzaakt daar den nagt door te brengen. Deeze zogten 's anderen daags haare Gezellin te vergeefsch, en moesten het opgeeven. De Herders zagen en greepen, naa 't verloop van zeven of acht jaaren, dit weg geworden Meisje; het kon zich niets herinneren, het hadt te eenemaal het gebruik der ſpraake verlooren, en wilde niets dan Kruiden eeten. Men bragt deeze jonge Dogter in het Hospital van de Stad *Moleon*, waar zy eenen geruimen tyd geleefd heeft; door verdriet kwynende, ſteeds haare verloore vryheid betreurende: zy ſprak noit, en bleef bykans den geheelen dag onbeweegelyk zitten, met het hoofd op beide de handen nedergebukt. Haare grootte was gelyk aan die van andere jonge Dogters, zy hadt iets hards in haar uitzigt.

In den Jaare MDCCLXXIV ontdekte men, in deeze zelfde ſtreeken, een andere Wilde; de nabuurige Herders van het Bosch *d'Yyrat*, niet verre van *St. Jean Pied de Port* gelegen, zagen hem eerst. Hy bewoonde de rotzen, aan dit Bosch grenzende. Deeze Mensch was rustig van geſtalte, ruig als een Beer, en zo vlug als de *Hiſars*, (een ſoort van *Wilde Geiten* in het *Pyreneeſche Gebergte* dus geheeten,) van een vrolyken, en zo 't ſcheen, zagt van aart: dewyl hy geen kwaad altoos deedt. Dikwyls bezogt hy de Herders Hutten, zonder iets uit dezelve weg te neemen. Hy hadt geen kennis aan Brood, Kaas of Melk; hy vondt zyn grootſte vermaak

maak in de Kudden te verstrooijen, door met lachen een groot getier te maaken; zonder eenig kwaad te doen. De Herders zonden meermaalen hunne Honden op hem af; waar op hy, als een pyl uit een boog, weg vloodt: nooit gehengde hy dat men hem te na kwam. Op zekeren morgen kwam hy aan de deur van een hut, daar eenige Werklieden, door de Sneeuwjagt belet, zich den ganschen nagt hadden moeten ophouden. Hy bleef recht overeinde aan de deur staan, met beide de handen de posten grypende; hy keek de Werklieden aan en lachte. Een derzelven zogt stilletjes hem te onderkruipen, en by 't been te vatten: als hy hem zag naderen, verdubbelde hy zyn gelach, en vloodt heenen. Naar 't aanzien oordeelde men, dat deeze Man omtrent dertig jaaren bereikt hadt. Dewyl dit Bosch van eene groote uitgestrektheid is, en gemeenschap heeft met de vervaarlyke groote Bosschen, aan *Spanje* toebehoorende, komt het niet onwaarschynlyk voor, dat daar omstreeks een jong Kind verlooren geraakt is, en middel gevonden heeft, om zyn bestaan in de Kruiden des Velds te vinden.

AANMERKINGEN OVER DE NAAUWE VERWANTSCHAP TUSSCHEN DEN LANDBOUW, KOOPHANDEL EN HANDWERKEN.

(Ontleend uit ANDERSONS *Observations on National Industry.*)

Niemand, in de Huishoudelyke Staatkunde, eenigzins geoefend, zal betwisten dat de Landbouw, de Koophandel, en de Handwerken, de voornaamste stukken zyn, om 's Volks yver en werkzaamheid wakker en bezig te houden: en dat het geluk van een Land natuurlyk afhangt van den bloeienden Staat, waar in elk deezer takken zich bevindt: hier uit volgt onmiddelyk, dat alle poogingen om één deezer drie middelen ter welvaard te bevorderen, tot benadeeling van de andere, nadeelig moet zyn voor een Gemeenebest, en, in 't einde, tot verwoesting strekken van dat middel zelve, welks voortzetting men beoogde. Geen Staat kan ten hoogsten toppunte van Volksgeluk opklimmen, of 'er moet eene gelukkige verééniging plaats vinden tusschen deeze drie hoofdbezigheden: die onderling elkander stutten en styven. De

Land-

Landbouw ſtrekt onbetwistbaar ten hegtſten grondſlage van den voorſpoed eens Staats: dewyl de voordeelen, daar uit herkomſtig, min blootgeſteld zyn aan de toevallen en veranderingen der tyden, dan die uit Koophandel en Handwerken ontſtaan. 't Is ook blykbaar, dat elk plan, ſtrekkende om de belangen des Landbouws te bevorderen, onvermydelyk ten algemeenen voorſpoed van den Staat ſtrekke: terwyl het zomtyds gebeure, dat de Koophandel of de Handwerken een ſtrydig uitwerkzel te wege brengen. Het is overzulks, min gevaarlyk de belangen des Landbouws boven die des Handels, ter harte te neemen, dan het tegendeel te beſtaan: want het blykt, dat, ten allen tyde, de belangen des Landbouws, met die des Koophandels en der Handwerken, zamengaan, ſchoon het geenzins altoos zo klaar zy dat het der Kooplieden belang is den voorſpoed des Landbouws te begunſtigen.

Zomwylen nogthans zyn de Menſchen kortzigtig genoeg geweest om vast te ſtellen, dat de Landbouw begunſtigd mag worden, ten nadeele van Koophandel en Handwerken beide: een verkeerd begrip, deeze drie worden best zamengevoegd, en vormen veréénigd een drievoudig ſnoer, bezwaarlyk te verbreeken.

Men heeft eenige voorbeelden van Volken, die ter oorzaake van de byzondere ligging hun 's Lands bloeiden door den Koophandel, zonder Landbouw; men treft desgelyks eenige weinige voorbeelden aan dat de Handwerken bloeiden onder een Volk, 't welk ſlegts weinig voordeels van den grond des Lands trok: doch 'er is, in de geſchiedenisſen aller voorgaande eeuwen geen één enkel voorbeeld van een Volk, 't welk voor eenen langen reeks van jaaren een bloeienden Landbouw hadt, zonder den byſtand des Koophandels of der Handwerken, of van beiden teffens.

Zien wy het ſtuk te recht in, wy zullen welhaast ontdekken, dat het niet anders zyn kan. Welk eene aanſpooring, immers, kan de Landbouwer hebben om den grond te bearbeiden, als de Koophandel en de Kunſten hem niet aandryven? In dit geval zal elk ſlegts zo veel gronds ontginnen en bewerken, als genoegzaam is tot zyn eigen onderhoud, en niets meer; zo dat indien de grond honderdmaal meer kon opleveren dan voor hem genoeg is, al het overige onbebouwd en woest zal blyven. En, wanneer, in zulk een Land, iemand dwaas genoeg ware, om veel te zaaijen en de moeite te doen om een ryken

oogst

oogst in te zamelen, wat voordeel zou hy daar van trekken! Elk heeft genoeg tot zyn eigen leevensonderhoud; niemand behoeft dat overtollig voortbrengzel: dit moet gevolglyk bederven, zonder eenig nut te doen aan den eigenaar.

Ter deezer oorzaake moet een Land, alleen door Akkerlieden bewoond, een woonplaats van vadzigheid en elende weezen. —— Is de grond uit eigen aart vrugtbaar, weinig arbeids zal overvloed te wege brengen; doch, door mangel aan oefening, zal zelfs die geringe arbeid een last weezen, en menigmaal verwaarloosd worden; te midden van den overvloed zelve, zal men gebrek voelen, en 's Menfchen ziel bykans vernederd worden tot dezelfde laagte als de dieren des velds. —— Is het Land van eenen min vrugtbaaren grond, de Inwoonders zullen wat meer vlyts moeten aanwenden, en daarom te gelukkiger zyn; doch het geluk van zulk een Volk is, ten beste genomen, zeer gering.

De zodanigen, derhalven, die den Landbouw in eenig Land willen doen bloeien, kunnen geene hoope fcheppen om in deezen hunnen toeleg te flaagen, zonder den Koophandel en de Handwerken te hulp te roepen: als die, door den Landbouwer van zynen overvloedigen voorraad te ontlasten, zynen arbeid bezielen, leeven en werkzaamheid in hem opwekken.

Zonder deezen prikkel tot arbeid is het eene ydelheid onder de zonne beweegredenen te gebruiken om vadzige inwoonders uit hunnen fluimerflaap op te wekken. —— 't Is te vergeefsch hun te toonen dat de Aarde in ftaat is om, voor weinig arbeids, eenen overvloedigen oogst op te leveren. Laat Handwerkslieden in de Nabuurfchap woonen, die elk ftuk, 't welk de Landman kan ter markt brengen, koopen, en de laatst gemelden zal, welhaast, vlytig worden. De onvrugtbaarfte ftreeken zullen iets nuttigs opleveren. Het land zal, in ftede van door werklooze omzwervers afgeloopen te worden, een rustig geflacht voortbrengen van luiden tot nutten arbeid gefchikt, men zal de ftem van feesthouding en vrolykheid hooren in alle plaatzen, daar voorheen de elende jammerde, en de zugten van mismoedigheid gehoord werden.

Wat ik hier heb bygebragt is geen ftuk van loutere befpiegeling: de tegenwoordige ftaat van de Stad *Aberdeen*,

deen, in welker nabuurschap ik woon, kan hier van ten blyke eener spreekende ondervinding strekken. Deeze Stad heeft, in de laatste dertig of veertig jaaren, groote vorderingen gemaakt in Koophandel en Handwerken. Het getal der Inwoonderen is, in dat tydperk, grootlyks toegenomen. ——— 't Geld is 'er veel overvloediger geworden dan voorheen. ——— De Leevenswyze is beschaafder en kostbaarder geworden, wat tot weelde dient aangegroeid. ——— Ingevolge hier van zyn de openbaare wegen vermeerderd en verbeterd, het getal der wagenen en paarden vergroot. ——— Om alle deeze oorzaaken heeft men een grooter voorraad van versche spyze in 't gemelde tydperk, te dier plaatze, noodig gekreegen.

Maar, uit hoofde van de byzondere ligging dier Stad, was het een stuk van eenig bezwaar, de voortbrengzels der landeryen in de nabuurschap te vermeerderen, en de dagelyks aanwassende behoefte daar van te vervullen. Deeze Stad is gelegen te midden van de dorste Landstreeke, welke men zich met mogelykheid kan verbeelden. Want behalven eenige weinige Morgen Lands, tusschen de monden van de Rivieren de *Dee* en de *Don*, digt by de Stad, was 'er geen duim gronds eenige mylen in 't rond, 't welk de inwoonders met eenige leevensnoodwendigheden kon voorzien. Ten Oosten ligt de Oceaan, ten Zuiden komt het *Grampische Gebergte* digt aan de Rivier, uitloopende in een uithoek, aan de zuidzyde van de Haven, *Girdle Ness* geheeten, ten Westen, en ten Noorden is dezelve eenige mylen ver omringd met eene wyduitgestrekte dorre streek lands, het elendigste, 't welk men zich kan voorstellen: waar in niets voortkomt dan groote steenhoopen op elkander gestapeld, hier en daar doormengd met eenige weinige boschjes schraal staande en meest doode heide, of van den anderen gescheiden door poelen en moerassen, en dus een aller ongunstigst uitzigt tot den Landbouw opleverende.

Doch wat is 'er 't geen 's Menschen vinding en vlyt niet kan volvoeren! ——— welk een bestaan is te stout om door den Mensch ondernomen te worden, als hy het vooruitzigt hebbe, om, voor zynen arbeid, beloond te worden! Deeze woeste en onvrugtbaare streeken zelve dagt men in Koornvelden te kunnen veranderen. ——— De grond werd ontgonnen. ——— Men liet door bus-

buskruid de steenen springen, en voerde ze, met groote kosten, weg, —— men bemestte den grond, — en duizenden van Morgens leveren tegenwoordig eenen ryken oogst op, en geeven overvloedige rente.

Op alle andere plaatzen, waar ik geweest ben, zou men het onmogelyk gerekend hebben, zodanige gronden tot eenig nuttig gebruik te bekeeren; en de waagziekste onderneemer, dien ik elders heb aangetroffen, zou zich afgeschrikt vinden van het bebouwen eens velds te bestaan, 't welk een *Aberdeener* voor eene kleinigheid houdt. De gewoonte heeft hem dien zwaaren arbeid hebbelyk gemaakt, en gemeenzaam met dusdanige onderneemingen; — onderneemingen, die elders niet kunnen aangevangen worden, dewyl, buiten zulk eene byzondere gelegenheid, als ik beschreven heb, de Onderneemer nooit voor zyne moeite en gedaane kosten kan betaald worden. Want waar kan in *Europa* iemand honderd Ponden Sterlings of meer te koste leggen aan een Gemet (of *Acre*) gronds, eer hy 'er eenigen vrugt van konne trekken, met eenig vooruitzigt dat hy het uitgeschoote geld of een behoorlyke rente daar van zal trekken! Dit is ondertusschen niet zeldzaam omstreeks *Aberdeen*.

Nog meer: want tot zulk een hoogte is de geest van verbetering des gronds daar toe opgeklommen, dat men niet alleen, met allen vlyt, deeze dorre velden bebouwt, maar zelfs tot een hoogen prys ten dien einde koopt; en hooge jaarrenten geeft voor gronden, die voorheen bykans niets waardig waren, en die, eer ze tot zaaylanden in staat zyn, zeer veel kosten. Met dit alles wordt de Land- en Akkerbouw hier gelukkig voortgezet.

Kon ik een voldingender bewys bybrengen dat een goede Markt altoos den Landbouw bezielt? of is het mogelyk een overtuigender reden aan te voeren ten voordeele van het arme Volk in andere streeken, die door de Eigenaars beschuldigd worden van onwilligheid, en andere slegte hoedanigheden, om dat zy de landen niet naar den wensch der Bezitteren bearbeiden? als men in aanmerking neemt, dat veelen, die deeze verbeteringen omstreeks *Aberdeen* te wege brengen, menschen zyn uit afgelegene hoeken des lands gekomen, waar men geenerlei soort van verbetering ondernam, — en dat men geene andere beweegreden gebruikt heeft om hun daar

toe aan te zetten, dan deeze éêne altoos en overal ſterk werkende, hun eigen belang?

Onder hoe veele ongelegenheden moest de Landbouw niet zugten, indien 'er geene andere Markt is om de vrugten des velds kwyt te worden, dan door middel van een verafgelegen Koophandel. En, ſchoon de Koophandel, onder behoorelyke bepaalingen gedreeven, hoogst heilzaam is en alle aanmoediging verdient, kan een Staat tot de uiterſte zwakheid vervallen, terwyl de Koophandel bloeit.

Hoewel de Kooplieden, door een verbaazende in- en uitvoer, groote ſommen gelds in 't land brengen, en ſchatten tot eene vervaarlyke hoogte op een hoopen, kan het Volk, de waare rykdom van een Staat, elendig worden.

Dit was, naar alle waarſchynlykheid, het geval van het oude *Tyrus*. Dit was, buiten allen twyfel, het geval van het eertyds magtige *Carthago*, 't welk, door het verkeerd denkbeeld, dat de Rykdom de ſterkte van een' Staat uitmaakte, de *Kooplieden* ten hoogſten top deedt klimmen, terwyl het Volk tot de jammerlykſte ſlaaverny vernederd werd. Maar wanneer het beproevend uur des gevaars kwam, — wanneer *Carthago* van alle kanten met zwaarigheden omringd wierd, — voelde het zyne inwendige zwakheid, — het eigen Volk ging tot de onderdrukkers over, en boodt den overwinnenden vyand hulpe, — de bezoldigden lieten de Stad zitten, en vlooden: en *Carthago* bevondt, wanneer het te laat was, dat het vertrouwd hadt op een ſcherpgepunt yzer, 't welk, wanneer het daar op wilde ſteunen, het hart doorboorde: waar door het nederſtortte, als een groot gedenkteken, door dwaasheid op eenen wegwellenden zandgrond opgerigt; 't geen aangevallen in een puinhoop veranderde, tot verwondering en verbaasdheid van alle omliggende Volken.

Geen Volk laat zich, derhalven, door ſchyn bedriegen! Een Land kan een winstgeevenden Handel dryven, terwyl de kragt en ſterkte in verval zyn. — De Kooplieden mogen ryk en verrykt worden, terwyl de Staat inwendig afneemt en uitgeput raakt. — De Grooten in den Lande kunnen zich in weelde baaden, daar de Slaaverny met groote ſchreden nadert, of zich laaten bedwelmen, door den zwymeldrank van verſcheidenerlëie uitſpanningen en de uitgezogtſte vermaaken, terwyl de Staat op den kant des verderfs waggelt.

GESCHIEDENIS VAN PHILEDONES,

(Uit het Engelsch.)

De Zedekundige Schryvers van alle eeuwen ſtemmen, in dit ſtuk, overéén, dat voorbeelden veel kragtiger zyn dan Lesſen. Wy mogen hier byvoegen, dat zo veel als de voorbeelden lesſen te boven gaan, de ondervinding de voorbeelden overtreft.

Behalven alle de Beſpiegelingen der Wysgeeren, alle de Bedreigingen der Wetgeeveren, en alle de Vermaaningen der Godgeleerden, levert de Wereld een zo groote menigte treffende voorbeelden op van de ſlegte gevolgen eens verkeerden gedrags, dat ze niet kunnen nalaaten het oog der aanſchouweren te trekken. Maar, indien lesſen of voorbeelden het Menschdom hadden kunnen hervormen, zouden wy, in onze dagen, de heillooze Ondeugden, Heerschzugt, Nyd, Gierigheid, en Wellust, alleen kennen uit de verſleete klagten daar over uitgeſtort in de Schriften van zwaargeestige Hekelſchryveren. Dan wy zien, des niettegenſtaande den Liefhebber van vermaak het pad betreeden, langs 't welk zyn Metgezel tot ſmerte en verſmaadheid naderde: wy zien nog den gefronſten wenkbraauw boven 't greetig oog des gierigaarts, op 't vermeerderen van ſchatten peinzende; wy aanſchouwen het norsch gezigt des nydigaarts de meerderheid van andere begrimmen: wy ontdekken de hunkeringen der heerschzugtigen na die eeretrappen en onderſcheidingen, welke den voorgaanden bezitter nyd en kommer op den halze haalden.

De overgegeevene najaagers der Ondeugden, Heerschzugt, Gierigheid, en Nyd, kunnen niet te rug geroepen worden, zelfs door het gevoel van de ongelegenheden uit hun verkeerd bejag herkomſtig. De Gierigaart, 't is waar, deelt niet in de vermaaken van genoegelyken ommegang en vriendelyke verkeering; noch ſmaakt de feesthoudingen der weelde, hy is een vreemdeling van de zagtigheden des gemaks; maar hy verheugt zich in de gunſtige veranderingen van den prys der Fondſen, en heeft geleerd het gemis van weezenlyk genot te vergeeten. —— De hoop vergezelt den Heerschzugtigen, en leert hem lachen over mislukkingen en teleurſtellingen. —— De Nydigaart zelve kan, op 't aanſchouwen van eens anders ongeluk, zomtyds vermaak vinden. In deezervoege kan zelfs de ondervinding, de onheilen deeze Ondeugden vergezellende, de daar aan verſlaafde Stervelingen niet tot Leevensbeterſchap beweegen: om dat 'er altoos een ingebeeld even groot geluk overblyft, genoegzaam om 't gemis van de gewoone voldoeningen des leevens, waar van zy verſtooken zyn, op te weegen. By de zodanigen is Les, Voorbeeld, en Ondervinding, kragtloos.

Zom-

Sommigen zyn 'er, nogthans, die, schoon zy de ooren stoppen op 't hooren des beste Lessen, en de oogen sluiten op 't zien der leerzaamste Voorbeelden, tot den weg van Pligt en Geluk wedergebragt worden, als de Ondervinding hun op zichzelven doet letten. Deeze behooren tot het vrolyk leevend soort van Menschen, die zich verlustigen in de gewesten des Vermaaks, die, om zo te spreeken, geene bloeme des velds laaten voorbygaan of zuigen 'er den honig des wellusts uit. Meestal bevinden deeze vrolykheid minnende Stervelingen zich in den bloei huns leevens; dezelfde leevendigheid van aart, die hun doof maakt voor de bedaarde lessen der Wysheid, en blind om de spreekenste voorbeelden op te merken, doet hun te gevoeliger weezen voor de knellende onheilen der Ondervinding. Voor de zodanigen zal het geen verlooren arbeid weezen een waarschuwenden raad in 't midden te brengen, ten einde zy stil staan in hunnen loop, wanneer zy bemerken van het rechte spoor te zyn afgeweeken: en wederkeeren tot den weg des geluks, als zy de jammerlyke gevolgen huns misslags gevoelen.

Philedones, het bedwang der Schoolsche opvoeding ontkomen, waar hy zich gekweeten hadt met den loflyksten nayver, verviel op de Hoogeschool tot een ydel en verkwistend gedrag. Op zyn eerste verschynen onder de jongste Studenten kon hy niet nalaaten op te merken, dat hy met koelheid ontvangen wierd, en ten voorwerpe van algemeene veragting strekte. Hy was te schrander om niet te ontdekken waar uit deeze koelheid en versmaading voortsproot. Zyn hoofd met niets vercierd dan met de loshangende hairlokken hem door Natuur geschonken, zyne kleeding wel eenige modes ten agteren, maakte hem het voorwerp van spottcrny. Dit gebrek ontwaar wordende, zogt hy 't zelve terstond te verhelpen. De nieuwmodische Kleermaaker werd ontbooden, deeze kleedde hem naar den eersten trant; een Coëffeur van smaak stelde zyne kunst te werk aan het golvend hair. Hy was dus ten vollen uitgedoscht, en brandde van verlangen om zyne Medestudenten te ontmoeten. Verrukt door de vriendlyke bejegening, welke hem nu ten deele viel, besloot hy na het verheeven character van voorganger in de *Bon Ton* onder zyne Metgezellen te dingen.

Naar gelange hy meer smaaks kreeg in 't gezelschap zyner lustige Makkeren, besteedde hy minder tyds om de kennis te onderhouden met zyne voorheen gemeenzaame Vrienden, zyne Boeken. De Dichters, die hem eertyds, in een uur van uitspanning, verlustigden, moesten agterstaan als 'er een Plaisier party werd voorgeslaagen: een schuimende beker behaagde hem veel beter dan de drooge lessen der Wysbegeerte.

Dus lang hadt hy nog zo veel van den Letteroefenaar overgehouden, dat hy zich vernoegde met uitspanningen, die, schoon tydspillende, niet ondeugend waren. Met het vermeerderen zy-

ner kennisfen, breidden zich zyne oogmerken uit; en hy viel in 't begrip dat hy, om een naam te maaken, zich moest onderfcheiden door het een of ander bedryf, uitfteekende boven anderen. Dus werd hy, zonder aanprikkeling van drift, een Lichtmis, en, zonder den wyn te minnen, een Zuiper.

Eindelyk verfcheen hy in een nieuw Character. De onfchuldige vrolykheid van eenen natuurlyk lustigen aart moest nu aangevuld worden door een gedwongen lach en gemaakte losbandigheid. Te onvrede over zyn gedrag, hadt hy geen moeds genoeg om 't zelve te verbeteren. Met wederzin begaf hy zich tot het neemen van vermaaken, die hy verfoeide, en dompelde zich in ondeugd om de gevoeligheid te verfmooren.

Dit was een allergewigtigst tydftip, waarin het wederkeeren hem mogelyk was. De ondervinding hadt hem genoeg getoond van de Ondeugd om 'er hem van af te fchrikken, en de hebbelykheid hem nog zo zeer niet gebonden, of hy kon die banden verbreeken.

Dan PHILEDONES begon, door het dikwyls herhaalen zyner langs hoe ongebondener vermaaken, die fchroom te derven, welke altoos de nieuwelingen op den weg der ondeugd vergezelt. Hy kon niet nalaaten met verwondering te rug te zien op zyne eigene kinderagtigheid, als hy zich de vrees en ongerustheden, die hem nog onlangs bekroopen, herinnerde. —— Hier in werd hy verfterkt door de zorglooze vrolykheid zyner Makkeren; de meesten deezer, ouder dan hy, hadden reeds voor een geruimen tyd het bloozen verleerd, en de vrees der onfchuld uitgefchud. PHILEDONES kon niet dulden dat iemand hem ergens in overtrof. Welhaast ftondt hy gelyk met den vrygeestigften van alle zyne kennisfen. Doch zomtyds bezwykt het lichaam eer dan de ziel. PHILEDONES ftortte in een gevaarlyke ziekte, de Geneesheer wanhoopte aan zyne herftelling.

Nimmer vertoont zich iemand beter dan op het ziekbedde, gelyk men in 't algemeen aanmerkt. PHILEDONES verklaarde, by aanhoudenheid, met de diepfte verzugtingen, zich tegen de ydelheid der wereldfche vermaaken, befchreidde de dwaasheid zyner Jeugd, en befloot, als de Hemel hem herftelling van de kwaale vergunde, een yverig voorftander van de zaak der Deugd te zullen weezen. De Geneesheer gaf hoop van beterfchap, en binnen weinig weeken was PHILEDONES herfteld.

Hier deedt zich eene nieuwe gelegenheid op om weder te keeren tot het bedaard en fchuldloos leeven eens Geletterden, waartoe hy oorfpronglyk gefchikt was. De driften fliepen, de kragt der hebbelykheden was gefnuikt, en de verzoekingen bevonden zich op eenen grooten afftand. PHILEDONES omhelsde dit gelukkig oogenblik; vondt fmaak in het bezef zyner eigene leevensbeternis, en was, met één woord, gelukkig.

Zo ras hy de voorige gezondheid en fterkte weder kreeg, vervoeg-

voegden zich zyne voorgaande kennisfen by hem, met gelukwenfchingen over zyn herftel. Philedones ontving hun eerst met al de koelheid van iemand, die alle zyne voorgaande misgangen aan hun raad en voorbeeld toefchreef. Het gebrek aan zyne gewoone gulhartigheid in hun te ontvangen, fchreeven zy toe aan de overgebleevene zwakheid der ongefteltenisfe; zy herhaalden hunne bezoeken. Philedones kwam tot zyne voorgaande leevendigheid, en vervoegde zich op nieuw by de verlaaten gezellen en bedervers zyner Jeugd.

Nu was hy volkomen gewapend tegen alle aanvallen van inwendige knaaging, en alle beftraffing van de vrienden der deugd. De Ondeugden, waar aan hy zich tot nu toe overgegeeven hadt, fcheenen hem beuzelagtig en veragtlyk: maar zyn geest, hoe vatbaar ook, vondt welhaast genoegzaame bezigheid en onderhoud aan de fpeeltafel. De fchielyke opvolging der aandoeningen van hoop en vrees gaven zo veel bezigheids aan zyne ziel, dat hy, van de fpeeltafel afzynde, het leeven laf en ondraagelyk vondt. De Wyn en fterke drank is de beftendige toevlugt voor dat gedeelte des Menschdoms, 't welk zich toelegt op de Kunftenaaryen, om den tyd de kostlykfte aller bezittingen, te verfpillen. De geheele bezigheid van Philedones beftondt nu in het werpen van de teerling, en het infchenken en ledigen van den beker. Het eerfte benadeelde, als het geluk hem tegenliep, zyn beurs, het laatfte verzwakte zyn geftel.

Het verflag van de verfchillende beurtwisfelingen van geluk en ongeluk, van verheffing en vernedering, zou een eindlooze taak weezen. Genoeg is het te vermelden, dat hy eene zo aanzienlyke fom verfpeelde, als genoegzaam geweest zou zyn, om hem, in den ouden dag, een gerust en vreedzaam leeven te doen leiden, dat hy eene lichaamsgefteltenisfe bedierf, met welke hy gelukkig voor zichzelven, en nuttig voor anderen, zou hebben kunnen beftaan; dat hy als een fchandbrok zyne dagen doorbragt, en onbeweend ftierf.

SELINDE.

Selinde, een deftig mensch, van onbefproken leven.
Zy ftaat ten minfte 'er voor bekend,
Heeft zich, als andren, meê by 't *Vroome* Volk begeven,
En al haar handel op der *Vroomen* wyz' gewend.
Zy flyt haar dagen meest by lieden, die, van 't leven
Des waren Christendoms, het nauwfte denkbeeld geven;

Spreekt van zich zelv', haar hart en weg,
En hoort, wel driemaal 's weeks, naar 't meesterlyk gezeg
Van sombren Stuurgraag; die, met prevelen en preken,
Selinde menigmaal een moed in 't lyf kan spreken:
Of, zo 't hem wel gevalt, (het staat in zyne magt,)
Eenklaps haar Vroomheid maakt verdagt.
Ze is graag by dezen man van veel gewigt en waarde,
Sinds hy in stilheid zich bedaarde.
ô Zoetheid voor Selindes ziel!
Wyl niets op aard haar zo geviel,
Als in een *Vroom* gezin, in zoetheid neergezeten,
By zoet en stichtelyk gesprek!
Hoe zeer de dag zyn schaduw rekk';
Hier kan ze huis en hof, en man, en kind, vergeten!
„ Wel hoe! zou dan Selind
„ Haar huis, haar man en kind,
„ Op riemen laten dryven?
„ Om by 't gewenscht genot van *Vroom* gesprek te blyven"? —
Zo staat het met Selindes zaak:
Zo gaat, met reên, de spraak:
Haar man, die de orde mint, en Vroomheid weet te schatten,
Krygt menigwerf gelegenheid,
Hoewel niet zonder tegenheid,
De *Vroomheid* van zyn vrouw gansch kwalyk op te vatten.
Maar hy bemint den vreê, is liefderyk en goed;
Hy leeft gelyk een Christen leven moet,
En mint zyn medemensch, voor elk gedienstig, vaardig:
Hy is Selindes min, en onderwerping waardig.
„ Hoe draagt zich toch Selinde dan,
„ Omtrent zo wenschelyk een man"?
Die kan, by *vroomen* neergezeten,
(Zy is voor 't goed',) hem uuren lang vergeten.
„ Hoe leeft Selinde zo verkeerd;
„ Waar word ze dus geleerd"?
Dit word haar eigen, by de *vroomen*:
Daar kan zy niet van tusschen komen.

Ze

Ze is in confcientiewerk, in 't goede, en zou een man,
Die voor dien weg niet is, noch nimmer worden kan,
Haar van een nut gefprek, en *vroome* vrinden fcheiden,
Ligt op een burgerlyk natuurlyk dwaalfpoor leiden?
Neen zeker; 't was te veel gewaagd;
Wat of ge onwetend vraagt?
Zo lang Galeen zich mild verledigt,
Tot antwoord op haar vraag; haar toeftand peilt en wikt;
Haar wandel op de leest van zyne *vroomheid* fchikt;
Is zy in haar gemoed' verdeedigd.
„ Mint dan die *vroome* vrouw haar lieve kinders niet"?
Of fchoon ze een ander liefst haar kroost behandlen ziet;
Zy mint het, ja! maar onderfcheiden.
De goede Doris en Jannet,
Wier hart zich op het fpoor van deugd en zeden zet,
Vermag zy geen van beiden.
Ze is echter *vroom*, *voor 't goede*, en acht haar *medevroomen*;
Doch laat, wanneer ze iets wereldsch heeft vernomen,
Op kind, of meid, in huis,
Nu eens bedekt, of dan met woest gedruisch,
Haar wrevle driften woên; die kan zy niet betoomen.
„ Hoe kan dit vroom en Christlyk zyn?
„ Is 't met Selinde ook fchyn"?
Het driftig voorbeeld voor haar dienstvolk en haar kindren,
Kan immers nooit de ware vroomheid hindren.
Hoe 't zy: Selinde is *vroom*, en leest een ganfchen dag,
Zo veel zy lezen mag.
„ Wie past op 't kleine kind, en 't kinderlyk bezorgen"?
Gy vraagt, van nu tot morgen;
De meid bezorgt het kind,
Terwyl zy 't teer bemind,
En past op 't kinderlyk bedryven.
„ Doch waar Selinde een vroome vrouw,
„ Dan dunkt me, dat ze, uit moedertrouw,
„ Liefst zelv haar kind behandlen zou",
Dan kon ze niet aan 't lezen blyven;

Want

Want dit verricht ze kloek,
In 't een of ander ſtichtlyk boek,
Haar door Oront, met zyn beſtorven wezen,
In haren toeſtand aangeprezen.
Ze ontvangt terwyl een Vriend, waar van haar man niet weet:
Of laat, om tydverdryf, zich vinden
By deze of gene *vroome* vrinden,
Daar zy, uit zucht voor 't goede, al 't huisbeſtel vergeet:
Of brengt iets aan Sileen, die graag wat lekkers eet.
Selinde is gul, goed geefs, voor *vroome* menſchen ——
Wie zou haar beter wenſchen?
„ Is deze goede vrouw niet gadeloos bemind,
„ Van meid, van knecht en kind"?
Elk weet, zy is voor 't goede, en mint byzonder *vroomen:*
Maar toch, men ziet in huis haar liever gaan dan komen;
Want liefde en goedertierenheid
Word ſchaars door deze vrouw in 't huisgezin verſpreid:
Haar ongelyk beſtaan moet elk gedurig vreezen.
„ Hoe kan dat vroom en Christlyk wezen"?
Selinde is *vroom* en goed,
Gelyk zy wezen moet.
En leeft vol liefde en zucht voor haar byzondre vrinden;
Die gaarne zich by haar, en haars gelyken, vinden;
Dat Volk bedeeld ze mild!
't Zyn enkel *vroomen*, daar zy gunst en goed aan ſpilt.
Selinde is weergaloos voor 't goede,
En wie zich voor het goede ooit aangegeven heeft;
Wyl ze enkel voor het goede leeft.
Zy weigert anderen haar weldaân, in gemoede,
En trekt alleen der *vroomen* lyn.
„ Hoe kan het Christlyk zyn"?
Haar meid, noch knecht mag nimmer loopen
Om nooddruft, eetbre waar', of ander goed te koopen,
Dan by de *vroomen* van haar ſlag;
Wyl ze andre menſchen niet vermag:
Want deez' is wereldsch; en een ander, kan zy gisſen,
Moet zeker op zyn weg het ſpoor der *vroomheid* misſen.

Die

Die in haar kring niet is bekend,
Noch aan haar boekjes of gesprekken is gewend,
Mag in haar liefde en gunst niet deelen.
't Zyn, op zyn best, natuurlyk goede lien,
Die nooit Selinde in haar gezelschap heeft gezien:
Dus kan ze Waarmond zelv geen schuldige achting bien.
De wyze Waarmond kan haar *vroom* gemoed niet streelen;
De oprechte Vroomhart spreekt te ruim
Hy heeft den Bybel op zyn duim;
Maar meld niets van den weg der *vroomen*,
Van ondervinding, stand of staat,
En wat in 't hart al ommegaat:
En hierom durft Selinde, zonder schroomen,
Van Vroomhart spreeken met Onchristelyken smaad,
By goe bekenden, in gemoede.
Zy is, zo als ik zeg, voor 't goede:
Waarom ze ook liefdeloos op andre menschen let;
Zy wikt en weegt een ander wonder net.
De goede Ismeen kwam laatst ter Kerke treden:
Selindes oog ontdekte ras,
Van welk een wereelds hart en wuften aart zy was:
Selinde zag het aan haar kleeden.
„ Hoe! kent die vrouw Ismene dan?
„ Of denkt ze 'er by geruchte van"?
Hier komt gerucht te pas, noch zekere onderrichting:
Ismeen word niet by 't Volk geteld,
Dat by Selinde alleenig geld:
Des geeft ze veel ontstichting.

* * * *

Onlangs wierd deze vrouw, den braav' Arganth bekend,
Arganth, die staag zyn hart aan deugd en pligt gewent,
Ach! sprak de oprechte man, wierd veeler waan genezen,
'Er zouden van dit soort van *vroomen* minder wezen!
Te dikwerf word op losfen grond gebouwd.
Hoe vaak word *schyn* voor *zyn* beschouwd?
Wat blikt en blinkt is al geen zuiver goud.

V. B. T. E.

WAARNEEMINGEN

omtrent de

LUCTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM,

in April, 1778.

DOOR *ANTONIUS WILHELMUS SCHAAF*, Med. Doct.

D.	Barometer. 's. morg.	's midd.	's av.	Therm. mo.	mi.	av.	Winds Streek. 's morg.	's midd.	's av.	Weder. Gesteldh.
1	29. 11	29. 10¾	29. 9½	46	48	47	W	Z W	Z W	Betr. Reg.
2	— 8½	— 7	— 6	47	60	53	Z	Z	Z	Held.
3	— 5	— 5	— 5½	52	58	52	Z W	W	Z W	—— Dond.
4	——	— 7	— 7½	52	56	51	——	——	W	—— Reg.
5	— 9½	— 10	— 10½	49	54	50	W	——	W t Z	Held.
6	— 11	— 10½	— 11	51	60	56	Z W	Z t W	Z W	——
7	30. 0	30. 0½	30. 1½	54	65	55	——	N W	O	——
8	— 2	— 1½	— 1	55	67	54	O	O	——	——
9	— 0½	— 0½	— 0½	56	68	57	——	——	——	——
10	— 1	— 1½	— 1½	57	70	57	——	——	——	——
11	— 2	— 2	— 2	56	68	56	——	——	——	——
12	— 1½	— 1½	— 0	57	59	52	N W	N W	N W	——
13	29. 11	29. 10	29. 10	52	60	50	——	——	Z W	—— Reg.
14	— 5½	— 6½	— 5	42	48	40	——	——	W t Z	Don. H.Sn.
15	— 5	— 5	——	38	38	37	——	——	N W	Buij. Sn.
16	— 5½	—	— 7	37	41	39	W t N	W t N	W t N	——
17	— 6¾	— 7	——	41	43	44	Z W	W t Z	W t Z	——
18	— 8	— 10	— 10½	44	50	45	N W	W	W	——
19	— 10½	— 10½	— 9	47	55	50	Z W	Z W	Z W	——
20	— 8	— 7½	— 6	50	51	49	——	W	——	——
21	— 5	— 5	— 4½	48	51	46	——	——	W	——
22	——	— 5½	— 6½	46	53	45	N W	N	N	——
23	— 7	— 7½	— 7½	46	50	45	N	N W	N W	——
24	— 7½	——	— 8	45	52	46	——	N t O	N t O	Held. Betr.
25	— 8	— 8	——	45	46	45	——	N	N	Regen.
26	— 7	— 7	— 6	46	46	45	——	——	——	——
27	— 5½	— 5½	— 5½	46	52	46	N t O	N O	N O	—— Held.
28	——	——	——	47	55	50	——	O	O	Held. Reg.
29	— 5¼	— 4¾	— 4	50	56	53	O t N	O t N	O t N	—— Dond.
30	— 3	— 3	— 3	55	64	54	Z O	Z O	Z	——

Hoogste Barometer d. 30. 2 } middelb. d. 29. 8½.
Laagste Barometer d. 29. 3 }

Hoogste Thermometer gr. 70 } middelb. gr. 50⅓.
Laagste Thermometer gr. 37 }

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

DE VERPLIGTING TOT GEMEENSCHAPLYK BIDDEN IN DEN OPENBAREN GODSDIENST AANGEDRONGEN.

Onder het schryven myner onlangs voorgestelde bedenkingen, nopens het handhaven van den Openbaren of Gemeenschaplyken Godsdienst; liepen myne gedagten meer dan eens, op het betamelyke van gemeenschaplyk te bidden, wanneer men staatlyk te zamen komt, om God in 't openbaar te dienen. Dan ik wederhield myne penne, om gene te brede uitweiding te maken; te meer, daar ik, by ene andere gelegenheid, reeds ter loops van dit Stuk gesproken had (*). Edoch de verdere overdenking van het nadeel, dat het uit het oog verliezen der gemeenschaplykheid in 't bidden, voor den Godsdienst, met zich sleept, noopte my om dit onderwerp andermaal met meer gezetheid te beschouwen, en de verpligting daar toe aan te dringen. —— 't Is naamlyk bekend, dat velen gewoon zyn hunne Gebeden, in den Openbaren Godsdienst, op zodanig ene wyze in te rigten, dat zy, niet in den eersten, maar in den derden persoon bidden. Hier door heeft dan de byeenvergaderde Gemeente, eigenlyk gesproken, geen deel aan 't Gebed; dan alleen voor zo verre, dat ze hare Gebeden uitstort voor Lieden, buiten hare Vergadering; en deze hare Godsdienstige verrigting uitoefent voor anderen; terwyl hare eigen noden, onaangeroerd, geheel over 't hoofd gezien worden; even als of men zamen kwame, om niets voor zich, maar alles voor anderen, van Gode te bidden. Ik kan, hoe meer ik dit Stuk inzie, my niet wederhouden van te denken, dat zulks in genen dele beantwoord aan, maar veel eer lynrechtstrydig is met de natuur van een Gemeenschap-

(*) Zie *Hedend. Letter-Oef.*, *V. D. Mengelw. bl.* 139, 140.

ſchaplyken Godsdienst, dien wy in 't openbaar handhaven; als welke uit eigen aart van ons vordert, dat wy, op zodanig ene wyze, en met dat oogmerk, in Gods Huis te zamen komende, ook gemeenſchaplyk bidden.

Men zal my, zo ik vertrouw, niet willen betwisten, dat tot het uitoefenen van den Openbaren Godsdienst vooral behoort het Bidden en Pſalmzingen; of om nog ſterker te ſpreken, dat het Bidden en 't Pſalmzingen eigenlyk de Godsdienstoefening der Vergaderde Gemeente alleen uitmaakt. Dit tog is ene waarheid, welke van ieder een toegeſtemd word. Maar, heeft men dit voor ene erkende waarheid te houden; is dus het oogmerk van de Vergaderde Gemeente, om God, in hare byeenkomst gemeenſchaplyk te dienen, te verheerlyken, te danken voor genoten weldaden, en om nieuwe of aanhoudende zegeningen te ſmeken; dan is het ook allernoodzakelykst, dunkt me, dat men ten uiterſte oplettend zy, om beide deze Godsdienſtige verrigtingen, met éénſtemmige harten en monden, uit te oefenen. Zulks is tog ten hoogſte nodig, zal men Gode enen welbehagelyken dienst opdragen; gemerkt hem zekerlyk alle wanorde mishaagt; en hy, als een God van Orde, de eenſtemmigheid, de eensgezindheid, en alle orde beminnen moet. —— Ook wend men, om in het Pſalmgezang dusdanig eene éénſtemmigheid uit te werken, alle pogingen, alle moeite aan, die met mogelykheid ter bevorderinge hier van in 't werk geſteld kunnen worden. Daar toe wekt men de gemeente op; daar toe zet men alle leden op de allerernſtigſte wyze aan; zonder te onderzoeken, wie als waardige Leden deze Godsdienſtige verrigtingen hebben uit te oefenen, en wie als onwaardige ongeregtigde Pſalmzingers van deze Godsdienſtige bedryven uitgeſloten behoren te worden. —— Vordert men nu zulk ene eenſtemmige Godsdienstverrigting in 't Pſalmgezang; is het de pligt van ieder lid der Gemeente, om zich daar op toe te leggen, ten einde deze Godsdienstoefening gemeenſchaplyk uitgevoerd worde; zo dat de ganſche Gemeente, als met ééne ſtem, met éénen monde, en één harte, den Lof des Heeren verheffe, en den Allerhoogſten Pſalmzinge; waarom zou men dit zelfde ook niet in 't Bidden vorderen? Behoort deze éénſtemmigheid, deze gemeenſchaplykheid niet nog veel meer plaats te hebben; in het Gebed; daar de vergaderde menigte tog op- en zamen komt, om haren God éénſtem-

ſtemmig te loven, te danken, te verheerlyken, en hare noden aan hem voor te dragen? —— Doch, men zal hier tegen mogelyk inbrengen; het kleinſte getal der vergaderde leden zyn ware bidders; elk kan niet bidden; terwyl de minſte de betamelyke oogmerken en einden, om dat gewigtig werk te verrigten, hebben. —— Maar, wie zal durven zeggen, dat alle de Pſalmzingers deze Godsdienstoefening verrigten, met het hart; dat één en het zelve einde en oogmerk, namentlyk, de verheerlyking van God, hun aandryve, hun beziele? —— Wie zal durven zeggen, dat zy allen, met betrekking tot zichzelven, de Pſalmen zingen, of regt hebben zich daarvan dat geen toetepasſen, 't geen de ware leden, met verzugtingen voor zichzelven, tot God brengen kunnen?

Alle die genen, welken de Vergadering uitmaken, zyn zo min ware Zangers, als alle de leden ware Bidders zyn. — Zou men nu, om dat elk niet met een even zuiver oogmerk zingt, gelyk alle leden niet met één zelve oogmerk bidden, de eenſtemmigheid, de gemeenſchaplykheid in 't zingen verwerpen, en ene onderſcheiden wyze daaromtrent moeten invoeren, even gelyk men in het Gebed doet? —— Welk ene verwarring, welk ene ontſtigting zou dit niet in de Godsdienstoefening veroorzaken! —— Maar zal het minder ontſtigten, de gemeenſchaplykheid in het bidden uit het oog te verliezen? Schoon de verwarring voor het uitwendige zo groot niet moge zyn, zo zigtbaar niet moge doorſtralen, zy is daarom egter niet minder voor het gemoed, voor het inwendig gehoor der Ziele? —— Zal God dan, die de Orde in zulk enen hogen trap bemint; en in den dienst, welken men Hem zal toebrengen, de hoogstmogelyke éénſtemmigheid vordert, zal die met genoegen kunnen aanſchouwen, dat men 'er in 't Gebed opzetlyk van afwyke? —— Voorwaar, geenzins! —— En is dit waar, vordert God op het allerſterkſte zulk eene gemeenſchaplykheid, zodanig ene éénſtemmigheid, zal dan een Leeraar hier van mogen afwyken, en zich daar in eigendunkelyk gedragen? Is dat, op goeden grond te verdeedigen? Behoort hy niet in tegendeel, met zyne Gemeente, opgaande om God te dienen, altoos ten ernſtigſte ter harte te neemen, dat het zyn voornaam doel, zyn byzonder oogmerk wezen moet, om dit gemeenſchaplyk te verrigten?

Al wat ik tot dus verre voorgedragen heb, ſteunt, meen ik, op de gezonde reden. De Leeraar vergadert met zyne

ne Gemeente, het oogmerk is God éénstemmig te dienen; hiertoe is hy alleen de mond der Gemeente. De Gemeente komt te zamen, om zich met den Leeraar in een stemlyk gebed te vereenigen, ten einde den Allerhoogsten te danken voor genoten weldaden, en zegeningen; waar voor de Gemeente byzondere stoffen hebben moge; den Algenoegzamen te smeken om geestlyke, en lighamelyke zegeningen; om eenen byzonderen zegen over het woord, dat verklaard staat te worden; hem te bidden om den Geest van bekeering; te bidden om de vervulling van alle de nooden der Gemeente; te bidden, om de uitbreiding van het Ryk van Christus, om den bloei en wasdom van de Algemeene Kerk, aan alle plaatzen, over den ganschen aardbodem verspreid, en verder voor alles, wat de voorbidding der Gemeente vordert. ——— De Leeraar vergadert plegtig met zyne Gemeente, om die Godsdienstoefening zo éénparig te verrigten, als of één mond, en één hart, den Hemel smeekt. De Leeraar vergadert statig en plegtig met zyne Gemeente, om deze Godsdienstoefening zo te verrigten, dat men redelykerwyze moge verwagten, dat hy zich naar het beste deel zyner Gemeente, naar ware aanroepers van Gods naam, naar opregte Bidders zal schikken. ——— Dit behoort althans het eind-oogmerk van de byéénkomst der Christenen te zyn. Zo moet men gezamentlyk God dienen, zyne zonden, zyne misdaden belyden, vergeving afsmeeken, Gods naam verhoogen, verheerlyken en groot maken. Zo moet men gezamentlyk zich voor den Throon des Allerhoogsten nederwerpen, zich op het diepst verootmoedigen en vernederen. ——— Laat elk Leeraar dit gewigtig stuk vry met de vereischte aandagt onpartydig overwegen; me dunkt, ik houd my verzekerd, dat hy volkomen overtuigd zal worden; dat het Bidden in de openbare Godsdienstige byeenkomsten, waarlyk, indiervoege ingerigt, en op zodanig eene gemeenschaplyke eenstemmige wyze uitgeoefend behoort te worden.

Ik beken middelerwyl gaarne, dat een mensch ligt feilen kan; mitsgaders, dat ik, dit met alle menschen gemeen hebbende, in myne redeneering mis zou kunnen tasten; maar 't geen my, die inderdaad anders nimmer gewoon ben, zo sterk voor myn gevoelen te pleiten, te kragtiger noopt om my indiervoege uit te drukken, is, dat ik dit denkbeeld zo duidelyk gestaafd vinde, in het onfeilbaar woord van God; het geen ons ten eeuwigen rigt-

rigtſnoer van alle onze daden en handelingen zyn moet. Twyfelt men hier nog een ogenblik; welaan, men ſla het Godlyk Boek, den Bybel, open: men zal 'er in aantreffen, een overgroot getal van voorbeelden van gebeden, onder de bedeeling der Oude en Wettiſche huishouding, van Gods Gemeente, toen alleen uit Jooden beſtaande, gedaan; welke nimmer anders dan eenſtemmig wierden ingerigt. De Profeten, de Priesters, de Koningen, die allen waren niet anders dan de mond van het Volk, om tot God te ſpreken; om hem in alle hunne noden gezamentlyk en éénſtemmig te ſmeken; om gezamentlyk hunne zondên te belyden; om gezamentlyk hunnen God voor genoten gunſten te loven en te danken; met één woord, om hunne Godsdienstoefeningen altoos gemeenſchaplyk te verrigten. Lees, maar lees met aandagt, alle de plaatzen, in het Oud Verbond voorkomende; niet één zal myn gevoelen tegenſpreken: alle die voorbeelden zullen het zelve in tegendeel ten ſterkſte, op het alleronweêrſprekelykſte bevestigen. Gemakshalve heb ik hier beneden, uit velen, eenige weinige voorbeelden van zodanige gebeden en dankzeggingen aangetekend (*).

Behoeft men, dit behorelyk indenkende, nog eenigzins in twyfel te ſtaan omtrent een ſtuk van zo veel aanbelang, van zulk een gewigt; daar het onfeilbaar woord van God ons geene andere voorbeelden van gebeden en dankzeggingen aan de hand geeft, dan zulken, die allen in den eerſten Perſoon zyn ingerigt. 'Er word, 't is waar in het Oud Verbond niet uitdrukkelyk bevolen, hoe men zyne Gebeden hebbe in te rigten. ——— Maar wie zal ons eenen veiliger weg aanwyzen, dan de Bybel; en welke voorbeelden kan men geruster volgen, dan die, welken ons als volgbeelden in de Heilige Bladeren worden voorgeſteld? ——— Doch veelligt zal iemand hier op zeggen: 'er is, onder den dag der nieuwe huishouding, eene merkelyke verandering in dit ſtuk gekomen. De Godsdienst vordert nu dat men anders handele, en op zulk

(*) Zie onder anderen Jozua VII. 7. Rigt. VIII. 10—15. 1 Kon. VIII. 56—59. 2 Chr. XIV. 11. XX. 3—12. Esr. IX. 6—15. Neh. IX. 33—38. Jez. XXXIII. 2. Jerem. XIV. 19—22. Klaag. V. Dan. IX. 4—19. Pſ. LX, LXVI, LXIX, LXXIX, LXXXV, XC, XCV, CIII, CXV, CXXIII, CXXIV.

zulk eene onderscheiden wyze predike en bidde. Zulk eene onderscheiden wyze van Bidden, van zyne Gebeden, niet in den eersten, maar in den derden Persoon in te rigten, is de voorzigtigste; nademaal vele onwaardige Bidders zichzelven, anders, roekeloos, en by de ware aanroepers van Gods naam vervoegen. —— Dan in dit geval, zo ik het stuk, gelyk ik vertrouw, wel inzie, bekommert zich een Leeraar angstvallig, daar het niet behoeft. Het is zyn werk niet, te onderscheiden, wie regt hebben om zich by zyn Gebed te voegen: elk moet weten, met wat hart hy God dient, en God aanroept. Maar, behalven dit, men kan niet zeggen, dat 'er waarlyk eenige Leden in de Gemeente voor zichzelven bidden, wanneer de Leeraar zyne Gebeden in den derden Persoon inrigt; noch ware Aanroepers van Gods naam, noch slegts mondbelyders zyn hier de Bidders in de Vergaderinge; om dat en voor Gelovigen, en voor Godloozen, en voor halfgelovigen, voor halfbekeerden, en voor den Leeraar eene Voorbidding geschied. -- Weinig moeite zou het zyn, dit stuk wydlopiger te beredeneren; dan het is niet nodig dit gemeenschaplyke van den Godsdienst, ook onder den dag der nieuwe Huishoudinge, met menschelyke bedenkingen te betogen; Gods woord leert het. - Nergens word de Gemeenschaplykheid van den Godsdienst ons klaarder geleerd, dan in het Nieuw Verbond. — De Euangelisten, de Apostelen, de Opzieners der Gemeenten, verrigtten altyd met insluiting van zichzelven, hunnen Godsdienst gemeenschaplyk. Alle de voorbeelden, van Gebeden en Dankzeggingen die wy in de Euangelische Schriften aantreffen, zyn in den eersten Persoon ingerigt. De gansche Godsdienst, welken die eerste Verkondigers van 't Euangelie met de Gemeenten oefenden, was gemeenschaplyk. Hunne taal was nooit anders, dan *wy* en *ons*. Zy leerden, dat wy, Christenen, alle onze noden, op ene gemeenschaplyke wyze, in den naam van Jezus den Vader moeten opdragen (*). De eerste Christen Kerk volgde standvastig dat voorbeeld na. Hare openbare Godsdienstoefening was gemeenschaplyk en éénstemmig. Het beste deel der Gemeente komt 'er in voor, als alleen de Gemeente uitmakende: alle de vroege voorbeelden van Gebeden, in de openbare Godsdienstverrigtingen, welken nog voorhan-

(*) Zie onder anderen Johann. XIV. 13. XV. 7. XVI. 23. Hand. IV. 24—31. Eph. I. 3.

handen zyn, ſtaven myn gezegde op het allerkragtigſte. En welk een zegen had te Kerk toen; hoe brak toen het Christendom aan alle plaatzen door; hoe bloeide toen de Gemeente? —— Maar in later tyd begon men deze loflyke gewoonte, uit ene zugt naar wat nieuws, naar wat ongewoons, te veranderen; men verliet het ſpoor onzer brave voorgangeren, en zogt een ander op, naar eigen goeddunken aangelegd. Men verliet, ('t geen wy bovenal wenſchen, dat eens ernſtig ingedagt mogt worden,) het veiligſte voorbeeld, dat men zich ter navolging kon voorſtellen; het Voorſchrift, ons door den mond der Wysheid, onzen groten Leermeester nagelaten. Een Voorſchrift, dat Hy, met zyn eigen mond, zyner Kerke ter navolginge heeft aanbevolen, toen hy zyne Discipels leerde bidden, niet onderſcheiden in den derden, maar gemeenſchaplyk in den eerſten Perſoon; zeggende: *Gy dan biddet aldus; wanneer gy biddet, zo zegt: Onze Vader, enz.* Matth. VI. 9. Luc. XI. 2. Hy gaf hun dus een voorſchrift, naar 't welke zy hunne gebeden behoorden in te rigten. En dit voorſchrift mogen zy allen, die, als Gezanten en Uitleggers van 't Euangelie, de Leer van Christus prediken, zich als een veilig volgbeeld voorſtellen. Ja, naar dit voorſchrift, hebben ze zich, agtervolgens die leerwyze van Jezus Christus, myns oordeels, verpligt te agten, om alle hunne Gebeden, die ze met hunne Gemeenten in 't openbaar doen, in te rigten; ten ware zy waanen wyzer en verlichter te zyn, dan hun Godlyke Leermeester; en een gebrek te zullen verhelpen, het geen Hy zelve niet opgemerkt had.

BRIEF VAN WYLEN Mr. WILLIAM HEWSON, *Lid van de Koningl. Maatſch., en Leeraar in de Ontleedkunde te Londen,* aan Dr. JOHN HAYGARTH, *Geneesheer* te *Chester.*

(*Med. and Philoſ. Comment.* Vol. 3. p. 1.)

Ik heb nu, myn Heer, eenigen ledigen tyd, en zal myne belofte tragten te voldoen, met u eene ſchets van myne Waarneemingen mede te deelen. —— De roode deeltjes van 't bloed, oneigentlyk bolletjes genaamd, zyn, in alle dieren, vlak, en van zeer verſchillende ge-

daante in onderscheiden Dieren; in Menschen, zyn ze klein, en vlak als een Schelling, ze schynen in 't midden een donkere vlak te hebben. Om ze duidelyk te zien, meng ik 't bloed van een mensch met versche wei (*serum;*) dewyl men te vooren hieraan niet gedagt heeft, kon men ze niet onderscheiden zien. LEEUWENHOEK in 't byzonder zich verbeeldende, dat een ronde gedaante de geschiktste was tot de beweeging, besloot dat ze rond moesten zyn in 't menschelyk lichaam; schoon hy zelfs en anderen erkenden, dat in Kikvorschen, enz. waarin ze dezelve duidelyker zagen, om dat 't bloed in die Dieren dunner is, de bloeddeeltjes vlak waren. Nu bewyze ik, dat dezelve vlak zyn in alle Dieren. 't Is ongemakkelyk in 't menschlyk bloed, waar deeze deeltjes klein zyn, te bepaalen, wat of die zwarte vlek is, welke in derzelver middelpunt gevonden wordt. Eenigen hebben gemeend dat 't een opening was: doch in een Kikvorsch, waarin dezelve zes maalen grooter zyn dan in een mensch, is 't ligt te zien, dat 't geen opening is; maar dat 't in tegendeel een vast lichaam is, 't welk in 't midden van een vlak blaasje bevat wordt. In plaats dan van dit gedeelte van 't bloed te noemen *roode bolletjes*, zoude ik 't noemen *roode blaasjes;* want ieder deeltje is een vlak blaasje, met een kleine vaste schyf in deszelfs middelpunt. —— Ik vind dat 't bloed van alle Dieren dergelyke blaasjes bevat. In 't menschlyk bloed worden er millioenen van gevonden; en dezelve deelen 't de roode kleur mede; doch, in de Insecten, zyn ze wit, en in vergelyking veel minder in getal, dan in een mensch en in de viervoetige Dieren. Dewyl dezelve vlak zyn in alle Dieren, vermoede ik dat die gedaante eene omstandigheid van belang is; doch dit kan door 't mengen met verscheide vogten veranderd worden. Ik heb gevonden, dat 't is door een bepaalde hoeveelheid onzydig zout (*neutral salt*) in de wey bevat; dat dit vocht bekwaam gemaakt wordt tot 't bewaaren van deeze blaasjes in haare vlakke gedaante: want by aldien dezelve met water vermengd worden, wordenze rond, en ont inden volkomen; doch wanneer men een weinig onzydig zout by 't water doet, ondergaan ze geene verandering in haare gedaante, en worden niet ontbonden. — als men verder in aanmerking neemt, dat 't bloed van alle Dieren gevuld is met deeze deeltjes, moet men gelooven dat dezelve tot gewichtige einden in de dierlyke huishouding dienen; en dewyl dezelve zo ingewikkeld in hun

hun faamenftel zyn, is 't onwaarfchynlyk dat ze zouden voortgebragt worden door eene werktuiglyke fchudding, en beweeging in longen, of bloedvaten, gelyk als men vermoed heeft, maar waarfchynlyk zyn 'er eenige werktuigen, byzonder gefchikt tot derzelver voortbrenging. Dit zal ik tragten te bewyzen, wanneer ik derzelver faamenftel een weinig meer in 't byzonder verklaard hebbe, en de wyze gemeld, hoe ik dit aantoone. Ik neem 't bloed van eene Padde of Kikvorsch, waarin deeze deeltjes zeer groot zyn; ik meng 't met de wey van menfchen bloed, om 't dunner te maaken; ik vind dan dat ze zich allen vlak vertoonen; ze doen 't zelve in de bloedvaten van dit Dier; zo als ik duidelyk gezien heb in 't dunne vlies, tusfchen de toonen, terwyl 't Dier nog in leeven was, en vast gehegt in de Mikroscoop. Ze vertoonen zich in deeze Dieren gelyk fchyfjes van Komkommers. Vervolgens menge ik een weinig bloed met water, 't welk dezelve aanftonds rond doedt worden, en dan begint 't te ontbinden terwyl ze rond zyn. Ik laat 't vlak van 't Mikroscoop overhellen, zo dat ze langs 't zelve heen rollen; als dan kan ik duidelyk 't vaste deeltje in 't midden zien vallen van de eene zyde tot de andere, even gelyk eene erwt in eene blaas. Een onzydig zout 'er nu by gedaan zynde, herftelt ze weder in hunne vlakke gedaante: doch zo men 't zout 'er niet by doet, ontbindt 't water trapswyze 't blaasje, en dan blyft de kleine fchyf allen over. Zodanig is 't faamenftel deezer deelen. Ik heb deeze proeven aan eene meenigte van myne kennisfen vertoond, die allen eenpaarig overeenkomen, dat dezelve voldoende zyn. De Mikroscoop die ik gebruik is een eenvoudige *lens*, en daarom kan dezelve even min bedriegen als een paar brillen, welke, gelyk bekend is by allen die dezelve gebruiken, de voorwerpen niet wanftaltig, maar alleen grooter dan ze zyn, vertoonen. ——

Door nadere proefneemingen ben ik overtuigd dat 't gebruik van de Borstklief (*thymus*) en de waterklieren is tot voortbrenging der vaste deelen in 't midden der blaasjes; ik kan dit op zo een voldoende wyze aantoonen, als 't gebruik van eenig ingewand in 't menfchelyk lichaam; dit gefchied, door deeze klieren te openen, en 't vocht, 't welk in derzelver cellen vervat word, te onderzoeken; 't welk ik met deeze kleine vaste lichaamen opgevuld vinde. Ik vind nog daar en boven, dat de Watervaten dezelve opneemen van deeze klieren,

en voeren ze in de bloedvaten, die dezelve naar de milt brengen, in wier cellen ze overtrokken worden met de gemelde blaasjes: dus maaken dan de borst- en water-klieren de middelpunts-deeltjes, en de milt de blaasjes die rondom dezelve zyn. Dat dit 't gebruik van de milt is, blykt uit 't onderzoek van 't water (*lympha*) 't welk uit dezelve voortkomt door de Watervaten, welke deszelfs ontlastbuizen zyn; want die *lympha*, strydig met 't geen in andere deelen van 't lichaam waargenomen wordt, is buitengemeen rood. —— Maar behalven dat deeze klieren geschikt zyn tot 't maaken van de roode blaasjes van 't bloed, vind ik dat ze insgelyks in de Watervaten in verscheide deelen van 't lichaam, wier rokken bloedvaten hebben, gevoeglyk geschikt tot deeze afscheiding, gemaakt worden. Zo dat de borst- en waterklieren niet meer zyn dan aanhangzels van 't water-saamenstel, (*Lymphatic System*) om de middelste deeltjes te maaken; de milt is een aanhangzel van de Watervaten om de blaasjes te maaken, welke de middelste deeltjes bevatten. — Ik gis dat het 't saamenstremmende water (*coagulable lymph*) is, 't welk in 't roode gedeelte van 't bloed veranderd wordt, uit een zonderlinge waarneeming, die lang bekend is geweest; namelyk, dat het bloed in de milt-ader niet te saamenstremt, wanneer 't aan de lucht bloot gesteld wordt, gelyk 't bloed van de overige aders doet; zo dat 't schynt beroofd te worden van zyn samenstremmende lymph in den doorgang door de milt. — 't Is zeer aanmerkelyk dat men de milt uit een Dier kan uitsnyden, zonder dat zulks zyne gezondheid benadeelt. Ik heb de proef 'er van genoomen op een hond, en heb hem anderhalf jaar in 't leeven behouden, zonder waar te neemen dat zyne gezondheid in 't minst gekraakt was. Hieruit hebben sommigen besllooten, dat de milt een nutteloose zwaarte zou zyn, 't geen ongerymd is; wanneer men in aanmerking neemt, dat alle Dieren met rood bloed dezelve hebben. Daarom stemt het meer overeen met 't geen wy kennen van de dierlyke huishouding, te besluiten, dat, dewyl een dier leven kan zonder milt, 'er waarschynlyk een ander deel van 't lichaam is, dat deszelfs plaats vervangen kan. ——— De Insecten hebben blaasjes, op een gelyke wyze, als de onze, dog verschillende in kleur saamgesteld. De Insecten hebben evenwel noch milt, noch borst- en water-klieren; en daarom worden in dezelve waarschynlyk deeze blaasjes

in

in de Watervaten gemaakt. Doch de Natuur heeft ons en de overige meer volmaakte Dieren, buiten de Watervaten, deeze klieren gegeeven; op dat een gevoeglyke hoeveelheid van deeze gewigtige blaasjes ons des te beter zoude verzekerd worden, eveneens als ze ons twee ooren gegeeven heeft, om daar door des te beter ons 't gehoor, geduurende 't leeven, te verzekeren, schoon wy met één oor volkomen kunnen hooren. — Ik heb u dan, myn waarde Vriend, eene schets van myne nieuwe gevoelens medegedeeld. Ik verwagt 'er meer van dat ze uw verlangen zullen voldoen, dan u overtuigen; dewyl 't onderwerp al te ingewikkeld is, om in een Brief medegedeeld te worden; schoon ik niet twyfele of ik ben in staat deeze stellingen te bewyzen, wanneer ik tyds genoeg zal hebben om 't onderwerp wydloopiger te behandelen. Vaarwel, en geloof, dat, enz.

NATUURLYKE HISTORIE VAN HET PEST-VOGELTJE.

(Volgens den Heer DE MONTBEILLARD, Medeschryver van den Heer DE BUFFON.)

Het *Pestvogeltje* wordt door ARISTOTELES Γιαφαλος geheeten, in 't Latyn voert het verscheide naamen *Garrulus Bohemicus*, *Avis Bohemica*, *Adepellus*, *Pteroclia*, *Fullo*, *Gallulus Sylvestris*, *Zinzirella*, in 't Hoogduitsch desgelyks *Boehmer*, *Boeheimle*, *Boehmische drostel*, *Hauben drostel*, *Pest-vogel*, *Krieg-vogel*, *Wipstertz*, *Seideschwantz*, in 't Zweedsch *Siden-swantz*; in 't Italiaansch *Beccofrisone*, *Galletto del Bosco*, *Uccello del mondo novo*, in 't Engelsch *Bohemian Chatterer*, *Bohemian jay*, *Silk-tail*, in Boheme *Brkostaw*, in 't Poolsch *Jedwabnicska*, *Jemioluche*; in 't Fransch *Jaseur*.

De kenmerktekenende eigenschap, die het *Pest-vogeltje* (ten onregte van zommigen Beemer genaamd), van alle andere Vogelen onderscheidt, zyn de kleine roode byhangzeltjes, waar in verscheide middelvederen der vleugelen uitloopen. Deeze byhangzeltjes zyn niet anders dan verlengingen der pennen die buiten de baardjes uitsteeken: welke verlenging vlak is, en zich uitbreidt in de gedaante van een klein paletje, en eene helder roode kleur aanneemt;

neemt: zomtyds telt men acht pennen aan elke zyde, met deeze byhangzeltjes voorzien: eenigen zeggen, dat de Mannetjes 'er zeven en de Wyfjes vyf hebben; anderen beweeren, dat de Wyfjes ze geheel en al derven: wat my betreft, ik heb 'er gezien, die 'er zeven aan den eenen en vyf aan den anderen hadden: eenigen waren flegts van drie voorzien, zommigen geheel daar van ontbloot, en verfchilden ook in andere deelen der Pluimadie: eindelyk heb ik ook opgemerkt, dat deeze byhangzeltjes zich zomwylen na het beloop der lengte langwerpig verdeelden in twee bykans gelyke takkén, in ftede van kleine paletjes te vormen van één ftuk, zo als gewoonlyk gefchiedt.

LINNÆUS heeft, met vollen regt, deeze Vogeltjes onderfcheiden van de *Lysters* en de *Merels*, wel opgemerkt hebbende, dat zy, behalven de kleine roode byhangzeltjes, die zo zeer tot onderfcheiding dienen, gansch anders van maakzel waren, een veel korter en krommer Bek hadden, gewapend met een dubbelen tand of liever uitholing digt by den tip en in den boven en in den onderkaak enz: doch het is bezwaarlyk te begrypen hoe hy de *Pest-vogeltjes* heeft kunnen voegen by de *Klaauwieren*, erkennende dat zy op Besfen aasfen, en geen vleeschvreetende Vogels zyn: in de daad zy hebben veele trekken van overeenkomst met de Klaauwieren, 't zy in de fchikking der kleuren, voornaamlyk aan den kop, 't zy in de gedaante van den Bek enz: maar het onderfcheid van Inftinct is veel weezenlyker, en niet min ten vollen beweezen: dewyl het Pestvogeltje, ondanks zo veele uitwendige overeenkomften en gelykvormigheden, op eene geheel andere wyze leeft, en gansch ander voedzel gebruikt.

Het valt niet gemaklyk het eigen Vaderland deezer Vogeltjes te bepaalen: men zou zich zeer bedriegen als men, uit de naamen de *Boheemfche Gaay*, de *Boheemfche Snateraar*, de *Boheemfche Vogel*, door GESNER, BRISSON, en veele anderen, daar aan gegeeven, opmaakte dat *Boheeme* het natuurlyk Land deezer Vogeltjes was, of dat zy aldaar zich het meest onthielden: zy trekken 'er door even als door veele andere Gewesten: in *Oostenryk* houdt men ze voor Vogeltjes uit *Boheeme* en *Stiermark*, om dat men ze uit die ftreeken ziet komen; maar in *Boheeme* is 'er evenveel gronds om ze aan te zien voor Vogeltjes uit *Saxen* en in *Saxen* weder voor Inboorlingen van *Deenemarken*, of van andere Landen, door de *Baltifche Zee* befpoeld. De Engelfche Kooplieden verzekerden LISTER,

dat

dat de *Pest-vogeltjes* zeer gemeen in *Pruissen* waren; RZACZYNSKI leert ons, dat zy door groot en klein *Poolen* en *Lithauwen* trekken; van *Dresden* ontving de Heer de REAUMUR berigt, dat ze omstreeks *Petersburg* nestelden. De Heer LINNÆUS beweert, waarschynlyk op goede berigten afgaande, dat zy den Zomer doorbrengen en gevolglyk broeden in landen hooger op gelegen dan *Zweeden*; doch zyne Berigtschryvers hebben hem niet onderrigt van dit broeden of eenige omstandigheden: eindelyk heeft de Heer van STRALEMBERG FRISCH betuigd, de *Pest-vogeltjes* in *Tartarye* in de spleeten der rotzen gevonden te hebben: hier is het ongetwyfeld dat zy nestelen. Wat voor 't overige ook zyn moge van de woonplaats, waar aan de *Pest-vogeltjes* de voorkeur geeven; ik meene dien, alwaar zy eene gepaste lugtstreek, overvloed van voedzel, en andere noodwendigheden, voor hunne leevenswyze geschikt, aantreffende, het leeven genieten en hun geslacht voortzetten; het blyft toch waar, dat zy niet minder dan rustende en plaatshoudende Vogels zyn; zy zwerven geheel *Europa* door. Zomtyds vertoonen zy zich in 't Noorden van *Engeland*, in *Frankryk*, in *Italie*, en buiten twyfel in *Spanje*; doch, ten opzigte van 't laatstgemelde Koningryk, is het alleen eene gissing: want wy moeten bekennen, dat de Natuurlyke Historie van dit schoone Land, zo ryk, zo digt by ons gelegen, bewoond door een Volk, in zo veele andere opzigten, beroemd, ons maar weinig meer bekend is dan die van *Californie* of *Japan*. Uit *Gesner* mogen wy opmaaken, dat de *Pest-vogeltjes* zeldzaam zyn in *Zwitzerland*.

De uittochten der Pest-vogeltjes zyn, wat het Jaargetyde betreft, in elk Land geregeld genoeg; doch, indien zy alle jaaren reizen, gelyk ALDROVANDUS hadt hooren zeggen, houden zy op verre na niet bestendig denzelfden koers. De jonge Prins ADAM VAN AVERSPERG, Kamerdienaar van haare Keizerlyke Majesteiten, een der Heeren in *Boheeme*, die de heerlykste Jagt heeft, en 'er het allerbeste gebruik van maakt: dewyl hy dezelve doet strekken tot het bevorderen der Natuurlyke Historie, onderrigt ons, in een Berigtschrift, den Heer DE BUFFON toegezonden, dat deeze Vogeltjes alle drie of vier jaaren van 't gebergte in *Boheeme* en *Stiermark* met den aanvang van den Herfst, in *Duitschland* komen, en op 't einde van dat Jaargetyde wederkeeren, en dat men geduurende den Winter, in *Boheeme*, 'er geen één enkele ziet: onder-

tusschen zegt men dat men in *Silesie*, 's winters deeze Vogels op 't Gebergte vindt. Die zich in *Frankryk* en *Engeland* verwyderen vertoonden zich in het holste van den winter en altoos in een klein getal: dit gaf grond om te gelooven, dat zy verdwaalden waren, door eenig toeval van den grooten hoop afgeraakt; al te vermoeid om zich by hunne makkers te vervoegen, of te jong om den weg weder te vinden. Men zou hier uit mogen besluiten, dat *Frankryk* en *Engeland*, zo min als *Zwitzerland*, in den doorgaanden weg liggen dien de voornaamste Benden houden. Dit zelfde kan men van *Italie* niet zeggen: want men heeft 'er deeze Vogeltjes in grooten getale zien komen, byzonder in 't Jaar MDLXXI, in de maand December: het was geenzins vreemd, daar vlugten van hon derd en meer te aanschouwen: en men vong 'er dikwyls veertig te gelyk. Dezelfde zaak gebeurde in den Jaare MDXXX, in de maand February, ten tyde dat CAREL DE V zich te Bologne liet kroonen: want in de Landen, waar deeze Vogels alleen van tyd tot tyd gezien worden, maaken hunne verschyningen een tydmerk in de Staatkundige geschiedenis, des te meer, om dat zy, wanneer zy in groote menigte gezien worden, by het Volk, men weet niet waarom, te boek staan als voorbooden van Pest, van Oorlog, en andere Volksrampen. Ondertusschen zal men van deeze Onheilen de Aardbeevingen moeten uitmonsteren: want, in den Jaare MDLI, heeft men opgemerkt, dat de *Pestvogeltjes*, die zich in *Modena* en bykans in alle deelen van *Italie* vertoonden, bestendig zorge droegen om *Ferrara* te ontwyken, even als of zy de Aardbeeving, die zich eenigen tyd daar naar deed gevoelen, en de Vogels des Lands deedt wegvlieden, voorgevoeld hadden.

Men weet niet ten vollen welk eene oorzaak hun aandryft om dus hun gewoon verblyf te verlaaten, en verre reizen te doen: 't is de koude niet, die hun aanport; dewyl zy zich, gelyk wy gezien hebben, met het begin van den Herfst op reis begeeven: daarenboven geschieden hunne uittochten alleen om drie of vier, en zomtyds om de zes of zeven jaaren, en zomtyds in zo grooten getal, dat zy de Zon verduisteren; zou het eene verbaazende vermenigvuldiging zyn die deeze zeldzaame uittochten te wege brengt, gelyk wy dit zien in eene soort van Springhaanen, en *Noordsche Rotten*, onder den naam van *Lemings* bekend, en ook onder

de

de Menfchen is waargenomen, in tyden dat zy min befchaafd en bygevolge veel fterker en onafhanglyker waren van het evenwigt, 't welk zich langzaamerhand in de Natuur gevestigd heeft? Of zouden de *Pest-vogeltjes*, van tyd tot tyd, uit de plaatzen huns verblyfs verdreeven worden, door gebrek aan voedzel, 't welk zy elders gaan zoeken. Men wil dat zy wederkeerende zeer verre na de Noordfche Gewesten trekken, dit wordt bekragtigt door het getuigenis des Graaven van STRAHLENBERG, die, gelyk wy hier boven vermeld hebben, ze in *Tartaryen* gezien hadt.

Het geliefdfte voedzel der *Pest-vogeltjes*, wanneer zy zich in Landen bevinden waar wynftokken groeijen, zyn de Druiven; van hier heeft ALDROVANDUS hun den naam van *Ampelis* gegeeven: naast de Druiven geeven zy, zo men wil, de voorkeuze aan de besfen van Keelkruid, van wilde Roozen, van Geneverboomen, van Lauwrier, van Pynappelen, aan Peeren, wilde Kruisbesfen, en in 't algemeen aan fappige vrugten. Het *Pest-vogeltje*, door ALDROVANDUS bykans drie maanden gekweekt, at geen besfen van Klimop of gebraaden Vleesch dan in den uiterften nood, het gebruikte noit eenig Graan; het dronk menigmaal, en telkens by acht of tien teugen. Aan het Pestvogeltje, 't welk men in de Menagerie te *Weenen* poogde te onderhouden, gaf men kruim van wittebrood, gehakte wortelen, geplet Hennipzaad en Geneverbesfen: op welke laatstgemelde het zich meest gefteld toonde; doch, niettegenftaande alle genome voorzorge, leefde het flegts vyf of zes dagen: dit komt niet voort uit de bezwaarlykheid om de *Pest-vogeltjes* te temmen, of om dat het bezwaarlyk valt dezelve aan den opgeflooten ftaat te gewennen: maar een Vogel, gewoon aan de vryheid en bygevolge om in zyne eigene behoeften te voorzien, zal altoos beter 't geen hem benoodigd is vinden in de ruime lugt en 't open veld, dan in de best voorziene en zorgvuldigst opgepaste befloote verblyfplaats. De Heer de REAUMUR tekent op, dat de *Pest vogeltjes* op de zuiverheid gefteld zyn: dat de opgeflootene altoos hunne uitwerpzels op eene en dezelfde plaats brengen.

Deeze Vogeltjes zyn van eenen gansch zamenleeving-lievenden aart; zy trekken doorgaans by groote benden op, en zomtyds by ontelbaare vlugten teffens; doch, behalven den algemeenen fmaak, dien zy in het gezellig leeven vinden, fchynen zy vatbaar voor eene onderlinge ver-

verknogtheid van verkiezing, en eene byzondere genegenheid, onafhanglyk van de wederzydsche neiging der onderscheide Sexen: want niet alleen streelen het Mannetje en Wyfje elkander, en geeven elkander beurtlings te eeten; maar men heeft dezelfde kenmerken van goede verstandhouding en vriendschap bespeurd, tusschen Mannetje en Mannetje, tusschen Wyfje en Wyfje. Deeze geschiktheid om te beminnen, eene hoedanigheid zo aangenaam voor anderen, gaat dikwyls gepaard met groote ongelegenheid voor den bezitter. Zy veronderstelt in hem altoos meer zagtaartigheids dan werkzaamheids, een grooter maate van vertrouwen dan van oordeel, meer eenvoudigheids dan voorzigtigheids, een grooter maate van aandoenlykheid dan van kragt, en stelt hen bloot over de strikken van weezens die minder beminnen en meer door persoonelyk belang gedreeven worden, spannen. De *Pest-vogeltjes* worden, daarom, ook geteld onder de domste Vogelen, en gemaklyk in grooten getalle gevangen. Veelal vangt men ze te gelyk met de *Lysters*, zy smaaken omtrent even eens: 't welk vry natuurlyk is: dewyl ze bykans van 't zelfde voedzel leeven: veelen worden 'er teffens gedood: om dat zy zich zo digt byeen vervoegen.

Wanneer zy vertrekken laaten zy hun geschreeuw hooren: dit is *zi*, *zi*, *ri*, volgens FRISCH, en allen die ze leevende gezien hebben: het is veel eer een gesnaater dan een zang: en den naam van *Jaseur* of *Snateraar*, aan hun gegeeven, duidt genoegzaam aan, dat men op de plaatzen, waar zy dus genoemd worden, hun de bekwaamheid om te zingen of te spreeken niet heeft toegekend. De Heer de REAUMUR wil hun zelfs den tytel van *Snateraar* betwisten; doch de Prins van *Aversperg* zegt dat hun zang zeer aangenaam is; dit kan overeengebragt worden: het is zeer mogelyk dat het *Pest-vogeltje* eenen aangenaamen zang heeft in den paartyd, en dien laat hooren in de landen waar het zyn geslacht voortplant; dat het elders, zelfs in vryheid zynde, niets doet dan snateren, en eindelyk opgeslooten te eenmaal stilzwygt.

Bevallig is de Pluimadie van het *Pest-vogeltje* als het stil zit; maar om 'er een volkomen denkbeeld van te vormen, moet men dit Vogeltje zien wanneer het de vleugels openslaat, den staart uitspreidt, en de Kopkuif opsteekt, met één woord, wanneer het al zyne schoonhe-

heden ten toone ſtelt, dit is te zeggen, men moet het zien vliegen, en van naby zien vliegen. Zyne oogen van het ſchitterendst rood glinſteren met een zonderlingen glans, te midden van den zwarten band waar in ze geplaatst zyn: dit zwart ſtrekt zich uit onder de keel en rondsom den bek, de min of meer donkere lyfkleur van den kop, den hals, den rug, en de borst, de aschgrauwe kleur van den ſtuit wordt omringd door een ſchitterende lyst van wit, geel en rood, gevormd door de verſchillende vlekken der vleugelen en van den ſtaart; deeze is aan den wortel aschgrauw, zwart in 't midden, en geel aan 't einde: de pennen der vleugelen zyn zwart, de derde en vierde aan 't einde met witte vlekken, de vyf volgende geel getekend, alle de middelpennen wit, en de meeste deezer loopen uit in de helderroode byhangzeltjes, waar van ik hier boven geſprooken heb. De bek en pooten zyn zwart, en veel korter naar evenredigheid dan die van den *Merel.* De geheele lengte van het *Pestvogeltje* is, volgens BRISSON, zeven en een vierde duim, de Staart twee en een vierde duim, de bek negen lynen, desgelyks de pooten, de vlugt haalt dertien duimen. Ik heb 'er gemeeten, die, in alle opzigten, veel grooter afmeetingen hadden; misſchien is dit verſchil in grootte enkel een gevolg van verſcheidenheid in Sexe en jaaren, of mogelyk een enkele uitzondering op den algemeenen regel.

Ik weet niet hoe 'er de Jongen uitzien; maar ALDROVANDUS onderrigt ons dat de rand van den Staart by de Wyfjes zwakker geel is, dat zy op de middelpennen der vleugelen witagtige en geen geele vlekken hebben, als de Mannetjes: hy voegt 'er nevens, 't geen bezwaarlyk valt te gelooven, ſchoon hy het als eene eigen gedaane waarneeming opgeeft, dat de Staart der Wyfjes uit twaalf pennen beſtaat, terwyl die der Mannetjes 'er maar tien heeft. Het is veel gereeder en natuurlyker te gelooven, dat het Mannetje of de Mannetjes, door ALDROVANDUS waargenomen, twee dier pennen verlooren hadden.

NIEUW ONDERZOEK NAAR DEN OORSPRONG DER BOEKDRUKKUNST; WAARIN GETOOND WORD, DAT MEN DE EERSTE DENKBEELDEN DAAR VAN AAN DE BRABANDERS VERSCHULDIGD IS.

Door

Den Heer J. DES ROCHES.

Aanblyvend Secretaris van de Keizerlyke Koninglyke Akademie der Wetenschappen te Brussel.

Gelezen in derzelver Vergadering, den 8 January, 1777.

Expirante vapore
Vides unde ignis cluet mortalibus divus.
Nævius ap. Varr. *de L. Lat. L.* 6.

(Uit het Fransch.)

Eertyds betwistten zeven Steden malkanderen de eere der geboorteplaats van *Homerus*; zeven Christen gemeenten maakten aanspraak op den beroemden *Grotius*: tot heden toe telde men maar vier onderscheiden Volken, die regt meenen te hebben op de uitvinding der Boek-Drukkunst; een vyfde komt 'er zig thans by voegen, en 't is dus niet onmogelyk, dat dit getal van vier nog tot een zevental zal aangroeien; een getal dat zedert twee duizend jaren aan zulk zoort van zaken schynt toegewyd.

De Uitlandsche Geleerden hebben niet gunstig gedagt over het gevoelen der Hollanderen, die de Stad Haarlem, als de bakermat der Drukkunst beschouwen, tot den tyd toe, dat de *Origines Typographicæ* van den Heer *Meerman* te voorschyn kwamen. Deze Vreemdelingen hadden in dit hun verschil tevens het hoogste ongelyk, en het grootste gelyk.

Zy hadden ongelyk daar in; dat zy, in het algemeen, de geheele uitvinding aan Duitschland toeschreven; daar de Hollanders hun Boeken toonden, die gedrukt waren, lang vóór dat eenig Werk uit de Drukpersssen van Straatsburg, of van Mentz, was te voorschyn gekomen. Deze Boeken vond men bykans nergens dan in de Nederlanden.

Het

—— Het meerendeel was geschreven in eene taal, welke niet dan in de Nederlanden gang had. De bladzyden zonder cyffergetallen, zonder wyswoordjes, zonder blad-letters, alleenlyk aen de eene zyde van het papier gedrukt, om dat de agterzyde met den doorgevloeiden inkt geheel bemorst was; de houten letters, die in sommige uitgaven beweegbaar, in anderen vast, maar altyd grof en lomp waren, en volkomen gelyk, aan die van onze Handschriften (*) van dien tyd; de allerslegtste inkt, dien men maken konde; de verlegenheid die overal heerschte in de verdeeling der woorden, waar van dikwils de laatste letter staat aan 't begin van eenen nieuwen regel; kort om, alles brengt het kenmerk mede van eene allereerste onderneming; alles toont eenen Werkman aan, die nog weinig in zyne zaken bedreven is: slegte en kwalyk bereide gereedschappen; met één woord, eene kunst, die nog maar in zyne geboorte is. Voegt by dit alles, de volledige toestemming der Historieschryvers van Duitschland zelf, welken, ooggetuigen geweest zynde van de Voortbrengzelen van *Guttenberg*, van *Fust* en *Schoëffer*, openhertiglyk erkennen, dat deze Vinders der Drukkunst de eerste denkbeelden daar van geput hebben, uit de grove beginzelen, die men 'er in Holland reeds van geboren zag. En al had men deze gewigtige bekentenis niet, zoude de waarheid der zaak even onbetwistbaar zyn. De enkele beschouwing dezer eerste gedenkstukken is alleen genoeg, om de ongeloovigste verstanden, en de alleronkundigste menschen, te overtuigen. Daar is zulk een groot onderscheid tusschen de *Donati* en het Psalmboek van *Fust*, tusschen de *Speculum humanæ salvationis* en den Bybel van Mentz, dat men een zeer aanmerkelyk tydverloop, tusschen die onderscheiden Werken, moete vast stellen. Dit is eene waarheid, die de Heer *Meerman* in den vollen dag gesteld, en op het allergrondigste bewezen heeft; en die, door hen, die zyn Werk hebben gelezen, en nog veel minder door hen, die gelegenheid gehad hebben om de oorspronkelyke Stukken na te zien, niet kan tegengesprooken worden.

De Uitlandsche Geleerden bedrogen zig; wy voegen 'er

(*) *Manuscripten.*

'er by dat hun misslag onvermydelyk was. Zy hadden voor zig de eerste uitgaven van Mentz, waar van vele Afdrukken (*) in Frankryk en in Duitschland gevonden werden. Zy hadden geen kennis van de Hollandsche Letterkunde; zy verstonden de taal niet; en hadden dus nooit onderzogt, waar op deze Natie zig grondde; zy spraken 'er alleen van op hooren zeggen, en diensvolgens spraken zy 'er kwalyk van. Natuurlyk moesten zy, (gelyk zy ook elk oogenblik gedaan hebben,) de drukken in het hout met die in het koper, en de onbeweegbare of vaste letters, met de lossen, onder malkanderen verwarren.

Maar hadden zy hier in het hoogste ongelyk, zy hadden daarentegen hier in het grootste gelyk, dat zy aan *Laurens Jansʃoen* de eer der eerste uitvinding betwistten. De bewyzen, die men daar voor te berde brengt, zyn inderdaad niet van dien aart, dat eene gezonde oordeelkunde derzelver gegrondheid kan toestemmen. Van zoo vele Hollandsche Schryvers, die tydgenoten van dezen *Laurens* waren, is 'er geen één, die melding van hem maakt; allen hebben ze ten zynen opzigte het diepste stilzwygen gehouden. De hedendaagsche Schryvers beroepen zich alleen op het getuigenis van Doctor *Junius*; die het gehoord had van twee stok-oude menschen; deze hadden het, in hunne kindsheid, mede van een gryzaard van tagtig jaren; die zig liet voorstaan, dat hy het in zyne jongheid had hooren vertellen, in den Winkel van *Laurens*, alwaar hy, volgens zyn zeggen, gewerkt had, met denzelfden Huisdief (*a*), die de Gereedschappen, door

(*) *Exemplaren.*

(*a*) Deze Dief was, naar dit verhaal, een der Werkgasten van *Laurens Jansʃoen.* Wanneer op Kersnagt een iegelyk ter Kerke was, pakte hy de Letters en Gereedschappen, door zyn' Meester uitgevonden, by malkanderen, en bragt ze naar elders. Hy had 'er eene vragt aan voor verscheiden Wagens. Deze Diefstal is vry kwalyk uitgedagt. Heeft deze Knegt, die de Uitvinding naar Mentz wilde overbrengen, kunnen gelooven, dat Duitschland geen hout genoeg kan opleveren, om Persʃen en Letters van te maken? Men zie dit Verhaal, of liever dit Verdigtzel in de *Batavia* van *Junius.* Bladz. 256.

[Wy kunnen, terwyl we dit Stuk, ons toegezonden, ter nadere onderzoekinge aanbeveelen, (de waarheid tog wordt nooit benadeeld door een opregt onderzoek,) niet nalaaten hier aan te merken,

door zyn' Meester uitgevonden, mede nam, en de Vrugten van zynen Diefstal ging plukken. Volgens zommigen, deed hy dit te Mentz; doch volgens anderen, in Engeland; want men is het zoo min eens over de plaats, als over den tyd van dit bedryf. —— Ik zal 'er hier slegts overheen stappen, om dat ik 'er vervolgens nog weder op zal moeten komen, na dat ik verhaald zal hebben, wat tot dit nieuw onderzoek gelegenheid gegeven heeft.

Ik had reeds verscheidenmalen deze zonderlinge drukken in het hout, welken uit de onvolkomen drukpersſen der Nederlanden gekomen waren, vóór dat de Duitschers de gegoten letters hadden uitgevonden, onderzogt. Ik was, zoo wel als alle myne Landgenoten, overtuigd, dat deze kostbare Gedenkstukjes van het jaar 1440, of daar omtrent, waren; en dat men omtrent dien tyd nog nergens dan in Holland gedrukt had. Doch hoe groot was myne verwondering, wanneer, in het voorleden jaar, een myner Vrienden te Antwerpen my een Oorspronkelyk Geschrift (*) van de Regering dier Stad vertoonde, gedagtekend den 22 van Hooimaand 1442; in 't welk uitdrukkelyke melding word gemaakt van de Drukkers, die een Gilde uitmaakten. Ik verkreeg een Uittrekzel van dit zonderlinge Schrift; en nam vastelyk voor, myn onderzoek verder voort te zetten. Dan, terwyl verscheide beletzelen my daar in ophielden, zond myn Vriend, die begerig was, om de waereld van deze ontdekking kennis te geven, den 11 van Slagtmaand, 1776, een na-

ken, dat onze Schryver dit Verhaal van *Junius* over 't geheel in een ongunstiger licht stelt, dan het verdient; men leeze slegts, om hier van overtuigd te zyn, het Verhaal van *Junius* zelve. Vooral doet het ons vreemd, dat hy den Dief met zulk eene groote vragt doet vertrekken. Zyn Voorganger *Schoëpflin* laadde dezelve nog na genoeg op één Wagen, noemende dezelve, *plusquam plaustri vecturam*, maar onze Autheur spreekt van *eene vragt voor verscheiden Wagens*; daar intusschen het Verhaal van *Junins*, naar den aart van 't geval, geen meer bagagie aanduidt, dan één Man gemaklyk kan inpakken en wegvoeren. Men zie dit Verhaal over 't geheel verdeedigd door *Mr. G. W. v. Oosten de Bruyn*, in zyne *Beschryving van Haarlem. I. D. bl.* 229—239; alwaar de hier op nieuw aangevoerde bedenking wegens de grootte der vragt, op *bladz.* 238 en 239, beantwoord wordt.]

(*) *Authentique Acte.*

nader Berigt op dit Stuk, waar van de zakelyke inhoud aldus luid:

„ Gelegenheid gehad hebbende om eene naauwkeurige „ aantekening te maken, van alle de papieren, welken „ in de Archiven der Gildekamer van St. Lukas te Antwerpen, doorgaans de Schilders-Kamer genaamd, berusten, vond ik daar, onder anderen, een boek met „ een zeer ouden band, behelzende, voor 't grootste „ gedeelte, Handvesten (*) en Wetten (†) van die „ Broederschap (‡), geschreven op perkement, en „ meestal nagezien (§) door den vermaarden *Cornelis* „ *Graphæus*, Secretaris der Stad. Dit Boek is getekend „ No. 1. Het eerste Stuk dat 'er in voorkomt, is ook „ het oudste in dagtekening, zynde eene Wet (§§) van „ den Raad (§§§), ten behoeve van de Gildebroeders van „ St. Lukas, van den 22 van Hooimaand, 1442; rakende de aanneming tot het Meesterschap, en de „ Wetten op de Gildebroers, Leerlingen enz". Het begint in dezervoege:

, Wy Jan van der Brugghen, Riddere, Heere tot , Blaesvelt, Schoutet t' Antwerpen ende Marcgraeve , 's Landts van Rien, Burghermeestere, Schepenen ende , Raede van der Stadt Antwerpen, doen condt eenen , yegelycken, hoe dat de goede mannen ende 't ghesellschap ghemeynelic [genaemd (⁎)] van den Schilders, , houte Beeltsnyders, Metzelry-snyders, Gelase-makers, , Verlichters, Prenters. . . . . . en alle die den Gielde , van St. Lukas aencleven, ons te kennen hebben gegeven' enz.

„ Het einde van deze Wet luid aldus": . . . .

, Sonder fraude oft arglist in oirconde van al dat voorz. es. . . . . ghegeven in 't Jaar ons Heere als men screeff, duysent vier hondert en tween viertich, tween twintig daghe in Julio. . . gecollationneert, metten originaelen , brieve, opten rugge gheteeckent A. is bevonden con- , cordeerenden van woirde tot woirde, by my, C. Grapheus'!

„ Men zoude hier drie zoorten van zwarigheden kunnen

(*) *Privilegien.* (†) *Reglementen.* (‡) *Confrerie.* (§) *Gecollationeert.* §§ *Reglement.* (§§§) *Senaat.* (⁎) Dit woord staat niet in het oorspronkelyke.

„ nen te berde brengen; de eerste over de egtheid van
„ dit Stuk; de tweede over de naauwkeurigheid van de
„ dagtekening, en de derde over de ware betekenis van
„ het woord *Prenters*.

„ Aangaande de eerste en tweede bedenking zal het
„ genoeg zyn te zeggen, dat dit afschrift bekragtigd
„ is, (*) door *Cornelis Graphæus*, welke stierf in 't Jaar
„ 1558. Hy verklaart, dat hy het zelf heeft nagezien,
„ en dat hy het van *woirde tot woirde* met het oorspronk-
„ kelyke overeenkomstig bevonden heeft. Het is geen
„ valsch of verdigt Stuk; men weet, waar het berust;
„ men kan het naauwkeurig onderzoeken, en het laat
„ geen reden tot eenig kwaad vermoeden over. Ook
„ kan 'er geen misslag in de dagtekening plaats hebben,
„ dewyl dezelve geheel in Schrift is uitgedrukt, even
„ zoo als ik het boven heb aangehaald.

„ Betreffende de betekenis van het woord *Prenters*.
„ Het is het eenigste woord, dat in de Registers van
„ de Broederschap (†) in gebruik is, in den geheelen
„ loop dezer Eeuw, en zelfs geduurende de veertig eer-
„ ste jaren der volgende. Het woord *Drukker* komt aldaar
„ het eerst voor, op 't Jaar 1542; en dat van *Boeke-*
„ *printere* op 1558, in de vermaarde Wet (§) van *Phi-*
„ *lippus den* II. In alle de voorgaande aannemingen word
„ het woord *Printer* voor *Drukker* gebruikt. By voor-
„ beeld: *Martin Gheeraert*, *Printere*, 1485, *Kerstiaen*,
„ *Printere*, 1486, *Henneke D. Printere*, 1486, *Matthys*
„ *van der Goes*, *Printere*, 1487, en een groot aantal an-
„ deren tot aan het Jaar 1542, wanneer men vind:
„ *Mathias Crum*, *Druckere*; en dit laatste woord heeft
„ in het vervolg de overhand behouden. Voeg hier by
„ het woord *gheprent*, het geen men, in plaats van het
„ woord *gedrukt*, vind op de Tytelbladen van alle de
„ boeken, welken de Antwerpsche Persen, geduuren-
„ de de eerste Eeuw der Drukkunst, hebben uitgele-
„ verd.

„ Mogelyk vraagt men naar de reden, waarom deze
„ Registers zoo laat beginnen, en waarom de namen der
„ eerste Drukkers 'er niet in gevonden worden? Ik ant-
„ woorde: dat de eerste registers verloren geraakt zyn,
„ ten

(*) *Geauthentiseert.* (†) *Confrerie.* (§) *Reglement.*

„ ten minste, men heeft dezelven tot hier aan toe niet „ kunnen ontdekken. Dit blykt zelf uit het gene daar „ wy hier over handelen; dewyl het ons te rug wyst „ naar eene vroegere Wet (*) van den 15 van Louw- „ maand 1435; het geen niet meer te vinden is. Zelf „ heerscht 'er in de Registers, die nog voor handen „ zyn, eene onvergeeflyke slordigheid. Dikwils zyn van „ de aangenomen Meesters niet dan de voornamen te „ boek gezet. De aanstelling van *Matthys van der Goes* „ staat op het Jaar 1487. En men weet, dat die Kon- „ stenaar vele jaren voor dien tyd te Antwerpen reeds „ gedrukt heeft, als blykt uit de tytels hier onder aan- „ gehaald (*b*). Ook word een goed aantal Drukkers, „ wier werken bekend zyn, 'er in 't geheel niet op ge- „ vonden.

„ Men kan nog tegenwerpen dat het woord *Prenters*, „ in die vroege tyden, eene algemeener betekenis kan „ gehad hebben; en dat, onder die enkele benaming, „ konden begrepen zyn, de Plaat Drukkers, de Speel- „ kaarten-makers, de Drukkers op Cottoen of op ande- „ re Stoffen, zonder gehouden te zyn, dit woord te „ bepalen tot het drukken van boeken alleen.

„ Ik heb hierop te antwoorden, dat dit een onge- „ hoorde zin zoude zyn. Dat men my eens ééne enkele „ plaats aantoone, ik zeg niet in de Registers van de „ Broederschap (†) van St. Lukas, maar in alle de „ Boeken, in alle de Handschriften (§) van de vyftien- „ de Eeuw, daar die zoorten van Drukkers onder de „ benaming van *Printers* voorkomen. Het is zeker, dat „ dit woord niet anders betekent dan de Boekdrukkers, „ en men zal nooit bewyzen dat deze benaming aan an- „ dere Drukkers gegeven zy.

„ De Plaatdrukkers worden genoemd, *Heilige Prin-* „ *ters*, *Figuer-Printers*, of *Beeldekens-Printers*, en nooit

„ *Prin-*

(*) *Reglement.*

(*b*) *Visioen van Fondalus*, &c. gheprent t'Antwerpen bi mi, *Mathys Goes.* 1472. 4°.

Spiegel der Kersten Geloeve, gheprent t'Antwerpen, 1482. bi mi, *Mathys van der Goes.* 4°.

Leven en Lyden ons Heere Jhesu Christi, gheprent t'Antwerpen, bi mi *Mathys Goes*, 1484. 4°.

(†) *Confrerie.* (§) *Manuscripten.*

„ *Printers* by uitstek. De Registers zyn daar omtrent „ zoo naauwkeurig als men zoude kunnen wenschen. „ Het woord *Caerte-Printers* vind men 'er in 't geheel „ niet in; zy worden altyd *Caerte-spel-makers* genaamt. „ De Cottoen Drukkers, of Drukkers op Stoffen, wor- „ den aangeduid met de benaminge van *Cleerscrivere*, „ gelyk de Glasschilders met die van *Gelasescrivere*; en „ ik herhaal dus nog eens, dat het woord *Printer* niet „ anders betekent, en niet anders kan betekenen, dan een „ Boek-drukker.

„ Men zal mogelyk zeggen, dat, wanneer 'er in 't „ Jaar 1442 Boek-drukkers te Antwerpen geweest wa- „ ren, men die in dat Geschrift (*) met den naam van „ *Boek-printers* zoude hebben uitgedrukt, om dezelven „ te onderscheiden van andere Kunstenaars, welken op „ eene andere wyze drukten. Waar op ik antwoorde „ dat deze tegenwerping niet doorgaat; om dat hier uit „ volgen zoude, dat noch *Martin Gheeraert*, noch *Ker- „ stiaan*, noch *Henneke*, noch *Matthys van der Goes*, noch „ vyftig anderen, geen Boek-drukkers geweest zyn, om „ dat zy in de aantekening hunner aanstelling *Printers*, „ en niet Boek-printers genoemd worden. Men be- „ hoeft slegts eene matige kennis te hebben van den „ aart en het gebruik der Nederlandsche Taal (c), om „ te weten dat *Prenter* en *Boek-prenter*, of, gelyk men „ hedendaags zegt, *Drukker* en *Boek-drukker* het zelfde „ betekenen, en onverschillig door malkanderen ge- „ bruikt worden. Dit is zoo zeker, dat men zig dus; „ wanneer men van eene andere zoort van Drukkery „ wil spreken, van het woord *Drukker* niet bedienen „ kan,

(*) *Akte*.

(*) Men verstaat in Braband en Vlaanderen, door *la Langue Flamande*, de Vlaamsche Taal, om die te onderscheiden van de Hollandsche, *la Langue Hollandoise*. Dan, gemerkt het hier niet aankomt op het onderscheid tusschen het Vlaamsch en Hollandsch, 't welk, toen de Druk-kunst is uitgevonden, nog geen plaats had, denk ik de mening van den Schryver best getroffen te hebben, met het *Langue Flamande* te vertaalen door *Nederlandsche Taal*, en niet *Nederduitsche*, het geen anderzins natuurlyker zoude zyn; doch nu verwarring veroorzaken, waarom ik zulks ook vervolgens in agt genomen hebbe.

Aant. van den Vertaaler.

„ kan, en men verpligt is, 'er een woord by te voe-
„ gen, als dat van *Plaat-drukker*, *Cottoen-Drukker* of der-
„ gelyke, zonder welke byvoeging wy niet verstaan
„ zouden worden.

„ In de daad alles moet ons doen gelooven dat de
„ *Printers*, waar van in het Schrift (*) van 1442
„ word melding gemaakt de *Boek-prenters* of Boek-druk-
„ kers waren. Want men vind dezelfde inleiding in
„ een ander Geschrift (†) van den 9 van Slagtmaand
„ 1470, alwaar men dezen woorden leest": , Alsoe wy
, in den Jaere ons Heeren MCCCC ende tweenveer-
, tigh twe en twintich dage in Julio, den goeden man-
, nen ende gesellschape gemeynelik van den Schilders,
, houten Beeldsnyders, Metzelry-snyders, Gelasemakers,
, Verlichters, *Printers* ende allen den ghenen, die der
, Gielden (*d*) van St. Lukas aenclevende (syn) met ee-
, nen anderen onsen brieve verleent ende gegeeven heb-
, ben sekere Ordonnancien, punten ende vryheden
, &c'. „ Een derde geschrift (⁎) van het Jaar 1472
„ begint met even dezelfde woorden; en deze laatste
„ is in een vierde van het Jaar 1488 vernieuwd ge-
„ worden, al wederom met dezelfde inleiding, en met
„ benaming doorgaans van de *Printers* onder de andere
„ Gildens, die deze Broederschap uitmaken. Men
„ heeft in deze drie laatste Geschriften (‡), en in vele
„ volgenden, nooit getwyfeld of deze *Printers* waren de
„ Boek-drukkers; waarom zoude men dan nu een oo-
„ genblik toeven met toe te stemmen, dat het zelfde
„ woord, in eene zelfde Spreekwyze, en in dezelfde
„ omstandigheden gebezigd, volgens alle regelen van
„ het gezond verstand, in het Schrift (§) van 1442
„ ook dezelfde betekenis hebben moet, waar in het in
„ alle de volgende voorkomt!

„ Het is dan bewezen, niet door gissingen, maar door
„ een Oorspronglyk geschrift, (§§) dat het Boek-druk-
„ ken reeds in het jaar 1442 te Antwerpen in zwang
„ was;

(*) *Acte*. (†) *Acte*.
(*d*) Volgens den Brabandschen en Vlaamschen Tongval zegt men daar nog gewoonlyk *de Gheld* voor *het Gilde*.
(⁎) *Acte*. (‡) *Actens*. (§) *Acte*.
(§§) *Authenticq Instrument*.

„ was; en dat de Boek-drukkers, toen reeds, aldaar tot
„ een Gilde vereenigd waren. Laat ik 'er nog byvoe-
„ gen, dat zy daar in voorkomen, niet als een nieuwe-
„ lings aangesteld Gild, maar als een Gild, dat reeds
„ zyne bestendigheid gekregen had. Wanneer men nu
„ den tyd dezer aanstelling maar het minste vervroegt,
„ moet men aanstonds komen in een veel vroeger tyd-
„ perk, dan het gene de onderscheiden Steden, die zig
„ de eer der uitvinding aangematigd hebben, tot nog
„ bepaalden".

Zie daar een Uittrekzel van het my toegezonden Bericht. Ik geloof dat de Schryver het zeer wel heeft, ten aanzien van de betekenis, die hy aan het woord *Printers* hegt. Ik zelve maakte, in het eerste oogenblik van verwondering, die tegenwerping, welke hy hier zoo kragtiglyk wederlegt. Ik val nu zyne gedagten volkomen toe, en zal my te vrede houden, met alleenlyk aan te merken, dat, al ware het zoo, dat deze plaats de Plaat-drukkers alleen betrof, (het geen ik ver ben van te gelooven,) het bewys, dat men daar uit voor de Drukkunst ontleent, niet minder onbetwistbaar zoude zyn. Men is thans tog overtuigd, dat de beide Uitvindingen ten naasten by van een zelfden tyd zyn; dat zy eenen zelfden oorsprong hebben; en dat zy dezelfde proeven hebben ondergaan, of liever, dat het maar ééne en dezelfde Uitvinding is. Zy die de *Specula Humanæ Salvationis*, de *Figuræ Typicæ* der Twee Testamenten, de Platen van het Lied der Liederen, de Geschiedenis van St. Jan den Euangelist, de *Ars moriendi*, en de *Tentationes Daemonis*, met aandagt beschouwd hebben, zullen ongetwyfeld de waarheid hiervan erkennen. En zy, dien 't niet gebeuren mogt, dit oorsprongkelyke onderzoek te doen, kunnen 'er van overreed worden, by het inzien van 't negende Hoofdstuk der *Origines Typographicæ* van den Heer *Meerman*, en der Werken, door dien beroemden Schryver aangehaald. *Schoëfflin*, 't is waar, was van een ander gevoelen; dog men zal in 't vervolg van dit onderzoek zien, dat die vermaarde Schryver den bal heeft misgeslagen. Men zal, zo ik hoop, het oor wel willen lenen aan de bewyzen die ik 'er voor zal bybrengen: 't zoude zeker niet billyk zyn, de waarheid te kort te doen, ter gunste van groote Mannen.

(*Het Slot van dit onderzoek by de naaste gelegenheid.*)

LEE-

LEEVENSBERIGT VAN DR. OLIVIER GOLDSMITH.

OLIVIER GOLDSMITH werd te *Roscommen*, in *Ierland*, in den Jaare MDCCXXXI, gebooren; zyn Vader, die een klein Landgoed aldaar bezat, hadt negen Zoons, van welken OLIVIER de derde was. Oorspronglyk werd hy tot den Kerklyken dienst geschikt, en, ten dien einde, naa een grondig onderwys in de geleerde Taalen, benevens zyn Broeder, den Eerw. HENRY GOLDSMITH, omtrent het einde des Jaars MDCCXLIX, na *Dublin* gezonden. Op deeze Kweekschoole van Geleerdheid onthieldt hy zich eenige Jaaren, wanneer hy de waardigheid van *Bachelor der Kunsten* verkreeg; doch dewyl zyn Broeder, naa de Hoogeschool verlaaten te hebben, geene bevordering in de Kerk verwierf, veranderde OLIVIER, op raad van GOLDSMITH, Deken van *Cork*, van oogmerk, en bevlytigde zich op de Geneeskunde; eenige Lessen over de Ontleedkunde te *Dublin* gehoord hebbende, vertrok hy, in 't Jaar MDCCLI, na *Edenburg*; op deeze Hoogeschool, met vollen regt voor een der vermaardste in *Europa*, ten opzigte van de Geneeskunde, gehouden, zette hy zyne oefeningen daar in voort, onder verscheide Hoogleeraaren. Zyne goedhartigheid wikkelde hem welhaast in onverwagte zwaarigheden, en hy vondt zich genoodzaakt *Schotland*, op 't schielykste, te verlaaten: dewyl hy zich verbonden hadt eene vry groote som voor een Medestudent te betaalen.

Eenige weinige dagen daar naa, omtrent den aanvang des Jaars MDCCLIV kwam hy te *Sunderland*, digt by *Newcastle*, waar hy gevat werd, door de regtsvervolging van zekeren BARCLAY, een Kleermaaker te *Edenburg*, by wien hy voor zyn Vriend borg geworden was. Door de tusschenkomst van LAUGHLIN MACLARE *Esq.* en Dr. SLEIGH; die zich toen op de Hoogeschool bevonden, werd hy schielyk uit de handen des geregts verlost, en ging scheep op een *Hollandsch Schip* na *Rotterdam*, van waar hy, naa een kort verblyf, zich na *Brussel* begaf. Hier op bezogt hy een groot gedeelte van *Vlaanderen*; en eenigen tyd te *Straatsburg* en te *Leuven* geweest zynde, te welker laatstgemelde plaats hy Licen-

centiaat in de Geneeskunde werd, verzelde hy een Engelsch Heer na *Bern* en *Geneve*.

Het is volkomen zeker dat deeze vernuftige en ongelukkige Man, het grootste gedeelte van deeze reis te voet deedt. Hy hadt *Engeland*, zeer weinig gelds by zich hebbende, verlaaten; doch zyn Philosophische geestgesteltenis deedt hem betuigen: „ Het raakt my weinig dat „ ik zonder middelen ben; op welk eene plaats der we„ reld ik my bevinde, zal ik myn aandeel van de goe„ deren der aarde hebben; en een Mensch heeft zeer „ weinig noodig"! Met deeze gedagten gewapend, en gezond van gestel, zette hy zyn oogmerk voort, om de zeden en gewoonten der Menschen reizende te leeren kennen.

Hy verstondt het *Fransch* eenigermaate, en speelde redelyk op de fluit. Dit laatste, 't geen hy tot zyn vermaak en uitspanning geleerd hadt, strekte hem zomtyds tot een middel van bestaan. Zyne Geleerdheid verschafte hem eene heusche ontmoeting in de meeste Kloosters; en zyn fluitspeelen maakte hem aangenaam by de Boeren in *Vlaanderen* en *Duitschland*. „ Wanneer „ ik", verklaart hy ergens, „ met het vallen van den „ avond aan 't huis van een Boer kwam, speelde ik „ een myner vrolykste deunen; hier door kreeg ik, „ niet alleen huisvesting voor dien nagt, maar ook ee„ ten voor den volgenden dag". „ Doch", voegt hy 'er nevens, „ ik moet bekennen dat myne bekwaamheid „ in de Muzyk denzelfden gelukkigen uitslag niet hadt „ by lieden van een hooger rang: zy hielden my voor „ een jammerhartig Speeler, en ik ontving noit eenige „ belooning voor myne aangewende moeite om hun „ te behaagen".

Toen de Heer GOLDSMITH te *Geneve* kwam, werdt hy aangepreezen als een bekwaam toeziend Reisgenoot voor een jong Heer, die onverwagt een grooten schat geërfd hadt van zyn Oom den Heer S.... in leeven een Lombaardhouder te *Holborn*. Deeze Jonge Heer, tot een Procureur opgevoed, besloot, het geld zyns Ooms in handen krygende, de wereld te gaan zien: en een verdrag met GOLDSMITH maakende, bedong hy de vryheid om zelve het opzigt over de beurs te hebben: en GOLDSMITH bevondt weldra, dat hy de kunst van geld te bestuuren wonderwel verstondt: gierigheid was

de

de bovendryvende drift, en heerschende hartstogt; van dien Jongen Heer. De meeste onderrigtingen, die hy zogt op te doen, bestonden hier in, hoe hy best zyn geld zou bespaaren, en op de onkostlykste wyze zyne reis voortzetten: of 'er ergens iets gekogt kon worden, waarop voordeel zat, als men het te *Londen* verkogt? Zeldzaamheden, welke hy, zonder een penning te besteeden, kon te zien komen, zogt hy vlytig op; maar als 'er iets voor betaald moest worden, betuigde hy doorgaans, gehoord te hebben, dat ze niet beziens-waardig waren. Nooit betaalde hy zelve eene rekening, ten einde hy niet altoos onder 't oog kreeg, hoe zeer veel het reizen kostte: eene zo verregaande gierigheid viel in een jong Heer, die nog geen twintig jaaren bereikt hadt. Terwyl GOLDSMITH zich in *Zwitzerland* onthieldt, kweekte hy, by aanhoudenheid, zyn Dichtvermogen aan, waar van hy op de Hoogeschool te *Edenburgh* reeds eenige blyken gegeeven had.

Van *Geneve* toog GOLDSMITH, met zyne jonge Reisgenoot, door de Zuidelykste deelen van *Frankryk*, waar deeze, eenig verschil met hem gekreegen hebbende, hem het klein gedeelte des bedongen loons betaalde, en van *Marseille* na *Engeland* overstak. Onze Zwerver vondt zich weder, van allen inkomen beroofd, in de wyde Wereld gelaaten, en doortrok, eene menigte van rampspoeden verduurende, door het grootste gedeelte van *Frankryk*.

In 't einde zyne nieuwsgierigheid voldaan hebbende, werd hy bedagt om weder na *Engeland* te trekken, en kwam, in 't laatst des Jaars MDCCLVIII, te *Douvres*. Menigmaal heeft hy verklaard, dat hy, te *Londen* komende, maar weinig stuivers bezat. Volstrekt een Vreemdeling in deeze Hoofdstad, vondt hy zich zeer verleegen, dus aan alles gebrek hebbende. Met moeite ontdekte hy in welk gedeelte der Stad zyn oude Vriend Dr. SLEIGH woonde. Deeze ontving hem met de vuurigste genegenheid, en boodt hem gulhartig huis en tafel aan, tot hy eenig middel van bestaan vondt. GOLDSMITH, geen Vriend tot een last willende weezen, omhelsde korten tyd daar naa, met greetigheid, een voorslag hem gedaan, om wylen den Eerw. Dr. MILNER de behulpzaame hand te leenen in het onderwyzen van Jonge Heeren op de *Academie* te *Peckham*: hy kweet zich zeer tot voldoening

ning van dien Heer, eenen korten tyd: dan eenige eere ingelegd hebbende door het schryven van eenige Berigten en Boekbeoordeelingen in *the Monthly Review*, haalde de Heer GRIFFITH, Eigenaar diens werks, hem over, om het in orde schikken deezes werks op zich te neemen: hier op besloot hy zich aan 't schryven te begeeven, en keerde na *Londen* als de markt waar zyne bekwaamheden als Schryver den hoogsten prys zouden doen, en tevens de meeste eere inleggen. Dewyl zyne geldmiddelen zich in eenen zeer slegten staat bevonden, besloot hy zeer spaarzaam te leeven, en nam zyn intrek in een afgelegen hoek van *the Old-Bailey*, waar hy verscheide geestige kleine stukjes schreef. Wylen de Heer *Newbery*, die, ten deezen tyde aan Mannen, in Letterkundige bekwaamheden uitsteekende, groote aanmoediging schonk, werd een beschermer van onzen nieuwen Schryver: en gaf hem deel in een sterk getrokken Werk.

Het geluk, zo lang verdonkerd, scheen nu voor hem eenigzins op te daagen. De eenvoudigheid van zyn Character, de braafheid van zyn hart, en de waardy zyner Lettervrugten, maakten zyn gezelschap aangenaam in veele aanzienlyke Familien, en hy verliet zyn elendig verblyf in *the Old-Bailey*, om 't zelve te neemen in de beschaafder buurt van *the Temple*, waar hy geschikte kamers huurde, en op eene deftige wyze leefde. Verscheide Dichtwerken deeden hem in den rang der eerste Dichteren van den tegenwoordigen tyd plaatzen.

Onder verscheide Persoonen van aanzien, begeerig om hem te kennen, bevondt zich de Hertog van NORTHUMBERLAND; zyne ontmoeting aan 't Huis diens Hertogs, wanneer hy daar eerst kwam, is verhaalenswaardig, dewyl ze ons een treffende trek van zyn Character oplevert. „Ik was, zegt hy, door myn Vriend Dr. PERCY verzogt om myne opwagting te maaken by den „Hertog, die in een myner Werkjes een zonderling „genoegen gevonden hadt. Ik kleedde my in myn beste gewaad, en by my zelven overlegd hebbende, hoe „ik myn aanspraak te dier gelegenheid zou inrigten, „ging ik na 't *Northumberlands Huis*; de Knegts gezegd „hebbende dat ik met zyn Genade iets byzonders te „doen hadt, werd ik in een Zydkamer gebragt, daar „eenigen tyd gezeten hebbende, kwam 'er iemand, als

„ een

„ een Heer zeer netjes gekleed, te voorschyn. Ik nam
„ hem voor den Hertog, en stortte al den voorraad van
„ pligtpleeging en voorbedagte aanspraak uit, om hem
„ te bedanken voor de eere my aangedaan: hier op ver-
„ klaarde hy, tot myne groote verbaasdheid, dat ik,
„ by vergissing, hem voor zyne Genade genomen hadt,
„ die terstond by my zou komen. Met tradt de
„ Hertog ter Kamer in. Ik was zo verlegen over dee-
„ ze ontmoeting, dat ik nauwlyks woorden kon vinden
„ om den Hertog voeglyk aan te spreeken en te bedan-
„ ken. Ik vertrok zeer op myzelven te onvreden, we-
„ gens den begaanen misslag".

Eene andere geschiedenis, mede strekkende om ons GOLDSMITHS character te doen kennen, kunnen wy niet nalaaten hier plaats te geeven. Voor de uitgave van zeker Werkje hadt de Boekverkooper hem een Banknoot van honderd Guinjes ter hand gesteld voor de Copy. GOLDSMITH vertelde dit eenige uuren naa de ontvangst aan een zyner Vrienden, deeze gaf te kennen dat dit eene vry groote som was voor een zo klein Werkje. „ In de daad", antwoordde GOLDSMITH, „ dit dunkt my „ ook, ik ben niet gerust geweest, naa dat ik dit Bank- „ briefje ontving: ik zal, daarom, weder na den Boek- „ verkooper gaan, en 't hem ter hand stellen". Hy deedt zulks, het geheel aan den Boekhandelaar laatende hem te betaalen, naar maate van de voordeelen die het Werkje aanbragt: en deeze waren niet gering. De belangloosheid des Schryvers was de geheele Stad door bekend, elk wilde dat Dichtstuk hebben, en de Boekverkooper drong, op zyn beurt, om met hem de voordeelen, uit de verkoop spruitende, te deelen.

Hy vervaardigde, behalven zyne andere Schriften, Tooneelstukken; dan niettegenstaande den grooten opgang, welken zyne Werken maakten, zo dat hy, gelyk in 't zekere berigt wordt, in één jaar 1800 Ponden St. daar mede won, bevondt hy zich in geene ruime omstandigheden: dit ontstondt deels uit de milddaadigheid van zyn aart, deels uit eene ongelukkige zugt tot spel, in welks kunststreeken hy onervaaren was, en dus ten prooi strekte van allen die eerloos genoeg waren om voordeel te doen met zyne onkunde.

Kort vóór zyn' dood, hadt hy een Plan ontworpen, tot het vervaardigen van een *Algemeen Woordenboek der Kunsten*

ften en Weetenschappen: een Berigt daar van werd uitgegeeven. Tot dit Werk hadden eenigen zyner geleerde Vrienden, inzonderheid Sir JOSHUA REINOLDS, Dr. JOHNSON, Mr. BEAUCLERC, en Mr. GARRIK, hem beloofd de hand te zullen leenen, door de ſtukken, tot verſcheide Onderwerpen, te verſchaffen. Van dit Werk beloofde hy zich alles goeds. Deeze onderneeming kreeg, egter, van de Boekverkoopers die aanmoediging niet, welke hy dagt dat ze verdiende, en hy beklaagde zich hier over bykans tot het laatſte oogenblik zyns leevens.

Eenige jaaren was hy, op onderſcheide tyden, geplaagd geweest, door eene ſmertlyke moeilykheid in 't wateren, die het laatſte gedeelte zyns leevens bitter maakte; deeze gepaard met de wederwaardigheden, welke hem, uit andere oorzaaken, troffen, deedt hem tot eene doorgaande moedloosheid vervallen. In deezen ongelukkigen ſtaat tastte hem een felle koorts aan, die, verkeerd behandeld, hem op den vierden van Grasmaand des Jaars MDCCLXXIV, in den ouderdom van drie- en veertig jaaren, wegrukte.

Zyne Vrienden, die talryk en van aanzien waren, hadden beſlooten, hem in de *Abdy van Westminſter* te laaten begraaven, en zyn Graf met een Gedenkteken te vereeren. De Slipdraagers van het Doodkleed zouden zyn Lord SHELBURNE, Lord LOUTH, Sir JOSHUA REYNOLDS, en de Heeren BURCHIE, BEAUCLERC en GARRIK; door eenige onbekende omſtandigheden werd dit oogmerk agterwege gelaaten, en zyn overſchot op het Kerkhof van den *Tempel* begraaven.

POPE treft zyn Character in één regel.

> *In wit a Man, ſimplicity a child.* Dat is:
> In Geest een Man, in Eenvoudigheid een Kind.

De geleerde rust, die hy wenschte te genieten, werd al te dikwyls afgebrooken door ſtoorenisſen, uit zyne te groote ryklykheid ontſtaande: dit vervoerde hem zomwylen tot bulderende vlaagen van drift; maar zyne geſtoordheid bedaarde op een enkel oogenblik bedenkens; zyne Knegts wisten zich van die gelegenheid te bedienen, door hem kort naa de voorbygaande vlaag te ont-

ontmoeten; vast verzekerd dat zyne gunst het geledene ryklyk zou vergoeden.

De algemeene agting, zyne Dichtwerken toegedraagen, en het herhaald genoegen, waar mede zy geleezen werden, strekken tot onlochenbaare kenmerken van derzelver verdiensten. Hy was een vlytig en nauwkeurig waarneemer van 't natuurlyke, gelukkig in de keuze zyner denkbeelden en zyner onderwerpen, en slaagde wonder in het welluidende der maatklank: en, schoon zyne dikwyls verleegene omstandigheden hem verhinderden de laatste hand te leggen aan verscheide zyner stukken, zyn 'er eenige die voor de best beschaafdste in de *Engelsche Taal* niet behoeven te wyken. Uit een en ander stukje deezes Schryvers, in 't *Nederduitsch* vertaald, kennen hem onze Landsgenooten, en zy zullen, zo wy hoopen, dit Leevensberigt met genoegen geleezen hebben.

GEDAGTEN BY HET EINDIGEN EENS ZOMER-ONWEDERS.

„ *De nevel scheurt, de lucht werd klaar,*
„ *Het onweêr gaat al onder*".

POOT.

De stem des Donders zwygt; — de vuurstof des hemels is verteerd; — het onweder heeft uitgewoed...... Komt te voorschyn in huis geweekene Stervelingen! Komt te voorschyn! Het lucht-gewest is gezuiverd van de benauwde hitte, die ons deedt zwoegen, en met moeite ademhaalen. Eene streelende, eene betoverende frisheid werkt op de zinnen, neemt in, en verrukt. De los gebroken Wind is gevat, en weêr aan den band geslagen. De plasregens hebben opgehouden; 't is droog, en stil. Komt te voorschyn! deelt in het aangenaamste weder, dat u omvangen kan! en verfrist uwe longen, door de zuivere lucht in te ademen, welke u thans omringt. Die angstverwekkende zwarte wolken zyn van ons geweeken — weg geweeken! Een dunner wolkdamp volgt hen na; — zweeft in dezelfde rigting, als die vuurzwangerige lighaamen, boven u, om insgelyks van ons te wyken, en de eigen kleur des hemels voor onze oogen te laaten komen. Komt buiten! Gy zult u als in een ander gewest, — in een volmaakter verblyfplaats, waanen overgevoerd te zyn. Die benauwende hitte is nu nergens meer, dan in uwe geslooten wooningen. Een aangenaame — een allerbekoorlykste, dampkring omheint ons! een dampkring zo fris, zo ligt; dat de aamborstige zelve 'er door

door verlevendigd wordt: en tevens eene zo zuivre dampkring, dat gy voorwerpen kunt beschouwen, die gy anders door den verren afstand onmogelyk te zien kost komen.... Komt buiten Stervelingen!

De stem des Donders zwygt; —— de vuurstof des hemels is verteerd; —— het onweder heeft uitgewoed. Aanschouwt en gevoelt, hoe lief, hoe zagt, hoe aangenaam, hoe streelend het weder in een half uur tyds is veranderd! Komt buiten! Ziet op het verloopene uur, en vergelykt het by dit stip des tyds! Toen rees eene zwarte lucht op, van waar nu de heldere hemel staat door te breeken. Toen begon de nagt in den dag; —— nu begint de dag in den schemer avond. Toen was alles stom en verslagen; nu vangt een algemeen gejuich aan! Aangenaame toonen beginnen door het ruim des hemels te rollen. Toen zwoegden de velden van angst; de bosschen stonden te treuren; nu beginnen de velden weêr wellust te ademen; en de bosschen zig weder te stellen in hunnen voorigen staat van genoegen. De natuur herleeft! haare doodsche kwyning is geëindigd! zy treedt, even als een uwer van den dood geredde en herstelde Natuurgenooten met een lachend, met een bly, —— een aanlokkend gelaat, te voorschyn. Komt buiten Stervelingen!

De stem des Donders zwygt; —— de vuurstof des hemels is verteerd; —— het onweder heeft uitgewoed! De zo even benauwende drukkende lucht, en als onbekwaam ter golvinge, is ligt en los geworden; draagt de blyde toonen van het juigend gedierte vaardig tot ons over!... Hoort het! en wordt ook blygeestig! Kan myn toon u niet treffen, en opwekken, hoort en aanschouwt dan het redeloos geslagt! Ziet de vischjes springen, dartelen en spartelen, met eene leevendigheid, als of de tyd hunner paaring was weder gekeerd. Ziet het gehippel —— het getrippel van het Speelzieke Bokje. De vrolyke gestalte van het goedaartige Schaap. Het geloei der benauwde Koe wordt niet meer gehoord: het land is haar land weder; zy graast in volle bedaardheid. De trotsche Viervoet schudt zyne maanen! Zyn moed heeft zig weêr verhoogt.... Waar op? op dit aangenaame —— dit betoverende uur. Wilt gy het kennen? Komt buiten! hoort en ziet! Het vergramde gezigt des Hemels is opgeklaard! Vriendelyke lachjes verspreiden zig van het Westen tot het Oosten: lokken ons aan, —— en noodigen ons om buiten te treeden.... Komt buiten Stervelingen!

De stem des Donders zwygt: —— de vuurstof des hemels is verteerd; —— het onweder heeft uitgewoed! 't Is voorby! Voorby!.... „ Zou het ook terug keeren"? Neen, het keert nimmer terug! Deze overleevering heeft de bevinding niet ten grondslage! 't Is voorby! Zal noch weder keeren, noch door een nieuw onweder opgevolgd worden: alles kondigt zulks aan! De wind heeft zig in het Westen geplaatst; het oord, daar hy zig verkiest

kiest te zetten, als het luchtgewest gezuiverd is door ontbrandingen; —— en afgewasschen door Stortregens. Het onweder is voorby! gy zoud anders het gerikkikkik der Vorschen niet hooren: gy hoort het! het onweder is voorby! Straks zal het weste windje wakker worden, —— lustig opblaazen, —de dunner wolken, die nu nog voor eenigen tyd boven u hangen en zweeven, driftig voortdryven; en van onzen hemeltrans doen verstuiven. Eer de thans ondergaande Zon het hoofd van agter de Oostkim weder opsteekt, zult gy het luchtgewest helder vinden, op eenige losse snelvliegende wolkjes na. Komt buiten Stervelingen!

De stem des Donders zwygt; —— de vuurstof des hemels is verteerd; —— het onweder heeft uitgewoed! Komt buiten Stervelingen! Komt..... Ha! Men hoort my! de geslooten deuren worden geopend; men ziet, en treedt 'er uit. De straaten beginnen te wemelen van als leevendig wordende Schepzelen: zy schaaren op hoeken van straaten, en in Vlakten byeen; —— zien rond, —— Oost en Westwaards; — onderhouden elkander, — melden hunne gedagten; — weegen de zwaarte van het gewoed hebbende onweder, van ieder slag — van elke ontvlamming, en verblyden zig, dat het zo wel geëindigd is. Ja! het is geëindigd!

De nevel scheurt — de lucht word klaar,
Het onweêr is al onder.

Het is onder! de nevel scheurt! In de Westkim ziet gy het blauw des hemels: het is onder!.... Welk een weêrsverandering komt één uur tyds voortbrengen! Pas zo lang geleên zagen wy van daar de zwartste wolken opzetten, voortschuiven, —— naar ons —— en op ons aankomen rollen: van zig uitwerpende schitterende blixems, en verblindende weerlichten. Thans wordt het zwarte floers, dat de hemel eenigen tyd voor onze oogen geheel bedekt heeft gehouden, van daar opgerold; om weder ten toon te stellen het pragtig, het Vorstelyk tooneel dat Gods oneindige grootheid, op ieder voetstap, verkondigt, tot verbaasdwording van den beschouwer. ——— Nu vertoont zich weder de blauwe hemel met zyne tintelende toortsen —— zyne zonnen; bronnen van licht en warmte, voor de om hun zweevende, doch voor ons onzigtbaare, aardklooten. In het Westen! daar word nu het dikke floers opgerold; daar! door de zelfde hand

Die onzen waereldkloot met vyftien andre bollen,
In vaste Kringen om de zigtbre Zon doet rollen,
Met eene eenpaarigheid en orde daar 't vernuft
Des wysten Stervelings voor zwymelt — staat, en suft.

Komt

Komt buiten Stervelingen! Komt allen buiten! Waart gy angstig en benauwd, toen de hemel een vertoornd gelaat aannam, en met eene schorre stem u toesprak? dat is nu voorby! Een goed huisvader, die zynen Kinderen een streng gezigt laat zien, blyft dat niet behouden, als het indruk op zyne telgen heeft gemaakt! God is goed! zelfs in zyne straffen. Ziet het thans op nieuw! Het vertoorende gelaat des hemels is niet meer! 'Er koomen weder trekken in, den goede Vader van 't menschdom eigen. Komt buiten! gy kunt nu niet zeggen:

——— Ach de lucht word zwaar!
Ons dreigt een felle Donder.

Gy kunt dat nu niet zeggen! want

'De nevel scheurt — de lucht word klaar,
Het onweêr is reeds onder.'

Het weste windje begint wakker op te blaazen; de wolken verkrygen eene groote snelheid — eene snelheid, die u klaar bewyst dat het onweder onder is.

Zyt blyde! blyde.... Waarom zouden wy ons niet naar den tyd voegen als die voeging redelyk is? Heeft de natuur onder het woeden van 't onweder getreurd! Is zy tot vrolykheid geneegen, nu het geeindigd is? dan moeten wy haar volgen! ook blyde zyn. Zy gehoorzaamt stipt aan de bevelen van haaren Meester: laat ons haar volgen! en immer volgen als 'er geen nadere eisschen zyn! Zyt blyde! zyt dankbaar blyde! de loeiende donders zyn u voorby gerold; en rollen niet meer door 't zigtbaar halfrond. De schitterende blixems, —— hoe lynregt zy ook naar de aarde neder schooten, hebben nog u, noch uwe wooningen getroffen: zy ontbarsten niet meer uit de vuurstof volle wolken; —— vliegen niet meer boven —— voor —— en om u. De plasregens liggen ter neder! 't is droog, zuiver, en bekoorlyk!

Al te angstvallige zielen! Komt nu ook uit uwe duistere schuilhoeken, om de verfrischte —— de leevendmaakende lucht in te ademen. Ziet nu eens, of uw vraag: „Waarom God de waereld niet geschapen heeft zonder onweder", redelyk was! Duizendmaal duizend vernuften kunnen geen waereld *denkbeeldig* formeeren, op duizendmaal duizend gebreken na, zo volmaakt als die Waereld, welke gy bedilde ... Wat zou de dag zyn, zo de nagt met hem geene afwisseling hield? Is het schoonste schoon wel schoon op den duur? Ik zwyge van het nut dat de onweders ons toebrengen. Zoud ge uwe grondbewooning verwisselen willen voor de dalen van Peru? daar nimmer onweders woeden;

den; maar, in derzelver plaatze, zo veele aardbeevingen den grond doen trillen, —— de wooningen doen instorten, en honderd rampzaligheden te gelyk voortbrengen. Eene eerbiedige vrees voor die natuurwonderen, die ons onspoeden kunnen toebrengen, te voeden, is redelyk; maar zo te vreezen, dat gy dezelven tragt te ontvlieden, daar gy ze niet ontvlieden kunt, is dwaas.

Geen afgrond, dal noch berg; hoe diep, hoe wyd, hoe hoog,
Omvat een zienloos stip voor 't eeuwig alziende oog.

Te voorschyn dan te dwaas beangstigde Stervelingen! en nu vooral, te voorschyn, nu

De nevel scheurt —— de lucht word klaar,
En 't onweêr is reeds onder.

Nu vooral! 't Is onder! Het zwarte veld, met de vuurige strook, en geraaffelde veelkleurige wolken, zagen wy over ons heen rollen, naar het Oosten, en aldaar nederzinken. 't Is onder. Het stevig wordend windje heeft het dikke luchtkleed van een gescheurd, en reeds in het Westen een wyd vak gemaakt ter vertooninge van 't schoone Stargewelf. Ziet het! Zyt blyde! en zingt! Zingt met allen, die zig reeds verheugen.

„ De stem des Donders zwygt; —— de vuurstof des hemels is „ verteerd; —— het onweder heeft uitgewoed. Het dampgewest is gezuiverd; —— het aardryk verfrischt. Zo heeft de „ Godheid haare wegen, langs welke zy haare zegeningen op „ deeze Aardbewooners doet neder koomen! Zo zorgt het onbegonnen al-vervulzel voor zyne Schepzelen, door eene hitte „ weg te vaagen, die hun bestaan tot groot nadeel zoude zyn. „ Zo blykt zyne grootheid, wysheid, en goedheid; zo zyne heerlykheid; —— zo zyne ontzaggelykheid, en magt".

Donderslagen schokt den dampkring! Blixemschigten stort uw vuur!
Loei, en licht! Wat zult gy treffen, buiten 't eeuwig Albestuur?

J. V. P.

SYBILLE, OF DE ZEGEPRAAL DER HUWELYKSLIEFDE.

Eene waare Geschiedenis.

Door den Heer D'ARNAUD.

Robert, Zoon van Willem, bygenaamd den Overwinnaar, door 's Vaders haat eenigzins vervolgd, was naar Palestina gevlooden, om zich te vervoegen by die Helden, welke de eerste Kruisvaart ondernamen. Binnen weinig tyds stelden zyne roemrugtige daaden hem aan het hoofd der dapperste Ridders. Zyn edele hoogmoed bleef niet bepaald by deeze zoort van roem, welke echter zeer veel geruchts maakte. — Deeze Prins hadt de edelmoedigheid, om het gebied over Constantinopolen van de hand te wyzen, en 't zelve aan zyn' Vriend Baudouïn over te laaten. De Faam hadt reeds zyn' schitterenden roem in Italien verbreid. Sybille, Dochter van eenen der Vorsten, die over Apuliën het gebied voerde, (een Landstreek die heden ten dage la Pouille genoemd word,) deedt zich met een zoort van belang alle de voortreffelyke daaden van Robert verhaalen. De moed heeft een vermeesterend recht op eene Kunne, die door de groote verbeeldingen als opzwelt; en mogelyk is 't aan dezelve geoorloofd zich te verhovaardigen, wegens deeze zoort van drift voor het heldhaftige. Het verhevene is zelden gescheiden van de deugd; en daar is eene soort van liefde, welke de edelste vervoeringen der ziele uitmaakt. Deeze was 't, welke zich deed gevoelen in het hart van Sybille, ten voordeele van den Zoon des Konings van Engeland; zy beklaagde den Prins, als het voorwerp van den weerzin der middeloorzaak zyner wordinge; zy bewonderde hem in zyne bestendige hartnekkigheid door het zoeken der stryden en gevaaren; ze ondervond zelfs eenige kwellingen, wanneer men haar den Held uitbeeldde, zo als hy een' hoop Saracynen in 't gras deed byten, welke elkander de eer betwistten van hem opteofferen: met een woord, zo deeze Prinses haar hart en hand aan iemant moest geeven, scheen een dergelyk minnaar alleenlyk deeze gifte waardig.

Sybille voegde, by eene verlokkende schoonheid, een zeer verheven karakter; zy bezat eene edele fierheid eene verheven ziel, en eene waare grootheid. —— De Prinses had tot nu toe alle de loftuitingen van eene menigte aanbidders als onverschillig aangezien en verworpen; 't zy dat zy haare onverschilligheid niet wisten te overwinnen; 't zy dat zy haaren hoogmoed niet genoeg hadden gevleid; want in het hart van eene Vrouw heerscht zo wel de hoogmoed als de liefde.

Robert kwam aan het Hof des Vaders van Sybille; op 't zien

der Prinsesse wordt hy smoorlyk op haar verliefd, en boezemt haar dezelfde gevoelens in; hy openbaart zyne neiging, en verkrygt het voorwerp zyner tederheid ten Huwelyk. De echtgenoot toont zich nog verliefder dan de minnaar; en Sybille van haare zyde laat niet minder haare leevendige neiging zien. Zy leefden niet dan voor elkander! — De Prins had vergeeten de haatelyke voorkeur, welken Willem aan zyn' tweeden Zoon gaf; hy dacht niet meer aan dien blinkenden Scepter welken men hem had aangebooden; hy bekommerde zich niet meer om de erfenis van een Koninkryk dat hem behoorde, en nu waarschynelyk in andere handen stond te vallen. Hy zag, beminde, en aanbad niets dan zyne Vrouw. — De liefde is de eerste en de voornaamste begochelaaresse der driften! De Glorie, de eerzucht, de grootheid zyn niets by het vermaak van te beminnen, en bemind te worden. Robert zou, voor een lonk van Sybille, alle de lauwren der overwinnaaren, en alle de kroonen der aarde, gegeeven hebben. — De beide echtgenooten leefden in die aangenaame vervoering, welke naauwelyks toelaat te gelooven, dat het allerzekerste geluk zyne bepaaling heeft. Hun geluk staat scheen hun altoosduurende te moeten zyn.

De Prins nam met zyne echtgenoote eerlang den weg naar zyn Vaderland. In weerwil van zyne uitsteekende liefde, onttrok zyne dapperheid zich geenzints de gelegenheid om uit te munten. Hy belegerde een zyner opgeruide Vasfallen in deszelfs Kasteel. Sybille ondervond toen, dat de tederheid zich zeer schielyk laat ontrusten; zy beefde, zy vreesde voor haaren echtgenoot. 'Er zyn oogenblikken geweest, waarin zy de glorie en dapperheid verfoeide; schoon ze de eerste banden geweest waren, die haar aan Robert verbonden hadden. Zy wil hem op de bres verzellen; haar man gebiedt, haar te wederhouden, en vliegt naar den storm. Hoe naar is de toestand des Prinsesse! Aan elk Soldaat, die zich voor haare oogen vertoont, vraagt zy: — Wel nu!... is hy in gevaar? Zou hy gewond zyn?... Moet ik zyn dood beweenen? Eenige verwarde geruchten kondigen de overgaaf der plaats aan. — De Prinses vliegt ylings eenen Ridder te gemoete die naar haar toekomt; alle haare beschouwingen bepaalen zich op 't gelaat van dien Krygsman: zy zoekt 'er het lot van haar' echtgenoot in te leezen; zy meent 'er een akelig voorteken op te ontdekken: Ik zie den Prins niet! schreeuwt zy uit. Waar is hy?... Waar is hy?... Gy geeft my geen antwoord?.... Ach! hy is niet meer! en te gelyk valt zy in de armen van haare Staatjuffers. — Wy behoeven, Mevrouw, zegt de Ridder, ons Opperhoofd niet te beklaagen; hy heeft zich met roem als overdekt; maar.... Spreek op, spreek op — hy is... gekwetst! — Gekwetst! Ach! ik heb hem verlooren! — Ik herzeg, Mevrouw, 'er is geen gevaar voor het leeven van den Prins; de wond is ligt; een pyl....

Sybille hoort niets meer; zy rukt zich uit de armen van allen,

die

die haar omringen, en vliegt naar de plaats daar zy haaren echtgenoot meent te vinden: —— Zy wordt hem gewaar, door de Soldaaten op eene rosbaar gedraagen; zy fnelt naar hem toe: —— Gy zyt gewond, waarde echtgenoot!... De wonde is doodelyk! Robert doet haar bedaaren, en verbergt de fmerte die hy gevoelt. ——— Zyne Vrouw verliet hem niet; zy zelve diende hem de middelen toe, welke men te zyner geneezing in 't werk ftelde. De Geneesheeren ontdekten, dat de pyl vergiftigd was. Op dit bericht werpt Sybille zich, buiten kennis, op de borst van haar' echtgenoot. ——— Zy bekomt van haare bezwyming, zucht, en valt andermaal, onder een hartbreekend gefchrei, in de armen van Robert. ——— Hy neemt het zeer euvel, dat zyne Geneesheeren hem zyn dood, in de tegenwoordigheid zyner echtgenoote, hadden aangezegt. Gy moest geweeten hebben, zeide hy hun, dat ik geleerd heb te fterven; maar gy moest de gevoeligheid van eene Vrouw, die ik teder bemin, ontzien hebben; eene Vrouw, die my met de grootfte droefheid een leeven doet verlaaten, dat ik haar opofferde. Ik verberg het niet; ik ben bekommerd vóor het vreezelyk oogenblik, dat ons vaneen zal fcheiden. —— Helaas! zoud gy lieden nooit de kracht der liefde gekend hebben? Ik heb alle myne ftandvastigheid noodig, om deeze yszelyke proef door te ftaan..... Myne Vrienden, voegde 'er de Prins by, myne Vrienden, gy lieden hebt my in Gevechten gezien, heden is 't dat gy my leert kennen.

Robert tracht, met al zyn vermogen, Sybille, door treffende woorden het gebruik haarer zinnen weder te geeven. Zy opent de oogen; zy kan zich niet uitdrukken; zy fmelt in traanen. Haar echtgenoot vat haare hand; fmeekt haar dat zy toch haare droefheid wil maatigen: —— Myne dagen, zegt hy, zyn door den Hemel bepaald; hy is meester van ons lot, hy kan.... Hou ftil, valt zyne echtgenoote hem al fnikkende in de reden, het is vergeefsch my te misleiden met eene valfche hoop; gy wordt my ontrukt..... Ik zie u reets in 't graf; ik kan my niet genoeg haasten om u te volgen.... ô Hemel! vergun toch dat ik voor hem fterf! —— Leef, aanbiddelyke Sybille, leef, om my te beweenen; leef, om myne nagedachtenis in waarde te houden; nooit heeft men meerder bemint.... Het is uwe zaak, om my tegens dien ontzachelyken ftorm te verfterken.... Behoud voor my uwe tederheid; zulk een troostelyk denkbeeld zal my in 't graf volgen.... ô Aanbiddelyke Vrouw! myne tedre wederhelft! moet ik u dan voor eeuwig vaarwel zeggen!... Dat men haar van dit Schouwfpel verwydere! dat men haar van hier doe vertrekken!.... Haare tegenwoordigheid grieft my de ziel.... en doet my gevoelen den fchat, dien ik verlies!.... Hemel! indien ge my op de Vlakten van Azia had doen omkoomen, zou ik dan wel zulk eene zwakheid getoond hebben!.... Gerechte Hemel! tot wat ramp ben ik gebooren!...

De Prinfes werpt zich aan de voeten der Geneesmeesteren. ——

Hoe! uwe kunst is dan uitgeput? Zyn dood is dan zeker? Een der Schildknaapen meent een middel te weeten, om het leeven van den Prins te behouden. Sybille geeft hem geen tyd om te kunnen vervolgen: ——— Ach! zeg.... zeg, welk een middel.... Eisch vry myn leeven.... De Schildknaap antwoordt, dat hy zich niet verder kan verklaaren, alvoorens hy den Prins, zonder getuigen, over de zaak gesproken heeft. Alle de omstanders gaan heen; en de Prinses zelve wordt door haar man verzogt, zich voor een wyl te verwyderen.

Naauwelyks is hy alleen, of de Schildknaap vat het woord op, Myn Heer, gy zult, hoop ik, de onbescheidenheid ten goede houden, waardoor misschien de Prinses zich beledigd agt; ik ken de edelheid van uwe ziel, uwe liefde voor den Godsdienst en voor 't Menschdom. 't Geen ik u heb voor te stellen kwetst zo wel de eene als de andere; dit kan ik voor u niet verheelen. —— 'T is waar, dat wy door dit middel een Held in 't leeven behouden, welks bestaan voor de menschelyke maatschappy zo noodzaakelyk is; maar.... Zie hier wat 'er van de zaak zy. ——— Laat iemand uwe wonde uitzuigen, en gy zult herleeven: dan de persoon, die u deeze hulp zal hebben toegebragt, kan verzekerd zyn, dat hy, als een slachtoffer van het vergift, zal moeten sterven.... Robert valt hem in de rede: ik bedank u voor uwe goede gedachten ten mynen opzichte; gy kent my zeer wel, en wagt dan myn antwoord. ——— Buiten twyfel bemin ik Sybille teder; ik word gewaar, hoe hard het my valle, van haar gescheiden te worden; maar weet met een dat ik mensch en Christen ben; ik wil 'er u mede zeggen, dat ik dit haatelyk geheim van de hand wyze: draag zorg, dat gy 'er niet van spreekt; en vooral dat myne Vrouw 'er niets van gewaar worde.... Ik zal sterven....

Sybille komt schielyk binnen: —— Wel nu! wat moet ik hoopen? De dood, antwoordt Robert, op een' mannelyken toon; alle de middelen zyn onvermogend om my te helpen; laaten wy ons tegen den wil des Hemels niet aankanten: Sybille, 't is met my gedaan! gy moet u aan het verlies van uwen echtgenoot gewennen: ik wilde u dit Schouwspel onttrekken..... maar ik zal in uwe armen den geest geeven. —— De Geneesmeesters namentlyk hadden des Prinsen lot uitgesproken; hy moet nog eenige dagen leeven. Zyne Vrouw is geduurig by hem; doch van vermoeidheid overmand, brengt men haar voor eenige uuren in haar byzonder vertrek.

De Prins komt uit eenen diepen slaap: hy begrypt niet door welk een wonderwerk zyn staat veranderd zy. Men onderzoekt de wonde; men vindt ze zuiver en van een' geheel anderen aart. Wat is de oorzaak van deeze gelukkige verandering? De Geneesheeren staan versteld; zy twyfelen niet, of hier heeft eene bovennatuurelyke oorzaak plaats gehadt. De Prinses schiet toe; en zo draa zy gehoord heeft, dat 'er voor het leeven van

haar'

haar echtgenoot niet meer te vreezen is; geeft ze zich over aan alle de vervoeringen van blydschap; dan, desniettegenstaande, laat de ontsteltenis en de verslagenheid zich midden in deeze zo leevendige vreugde zien. ——— Ik herleef dan, zegt de Prins, om voortaan nog meerder te beminnen! O myne waarde Sybille! ik vind vermaak in u zulks te bekennen; gy deedt my het bestaan betreuren; myne standvastigheid zwichte voor myne liefde. Wy zullen beide leeven..... Zyne Vrouw valt hem in de rede; gy zult leeven: ja, gy zult leeven, waarde echtgenoot..... Ik ben al te gelukkig.... Zy kan niet voleindigen; maar laat zich eenige traanen ontvlieten. ——— Gy schreit, Sybille, gy schreit, daar gy de aangenaamheid van eene wederzydsche liefde moet smaaken! Zyn myne dagen niet de uwe? ——— Zy zyn, buiten twyfel, alleen voor my; de dood zal ze niet meer dreigen.... Ik zal niet lang meer genieten.... Zy houdt stil by deeze woorden, en wordt ademloos door 't snikken. De Prins wil haar omhelzen; zy wendt hem af; en vergenoegt zich met hem de hand te drukken, onder het uitboezemen van een akelig gekerm. ——— Sybille! zyt gy 't, die u aan myne omhelzingen onttrekt! Ik vraag het u in den naam van onze Huwelyksliefde, wat is 'er van deeze geheime smarte die u verraadt? De Hemel zelf heeft de banden weder toegestrikt, die ons vereenigen? Helaas! roept Sybille, als door eene onwillige beweeging vervoerd, deeze banden.... haast zullen ze verbrooken worden.

Zy hield niet op van gestadig by haar echtgenoot te blyven, wiens gezondheid zich herstelde. Dikwils kwam hy naar Sybille, om zich in haare armen te werpen, en eensslags wederhield zy hem. ——— De Prins wist niet waar aan hy dit moest toeschryven. 't Scheen hem toe het uitwerkzel van eene onbegrypelyke eigenzinnigheid te zyn; en de bron der onophoudelyke traanen, die zy stortte, was hem onbekend.

Robert, op een' zekeren dag verwonderd van zyne echtgenoote niet te zien, vroeg naar de reden haarer afweezendheid. Hy verneemt, dat Sybille door eene onverwachte en onbekende ziekte was aangevallen. Hy gaat schoorvoetende, en met waggelende schreeden, by de Prinses. Hoe zeer was hy getroffen! Hy ziet haar bleek, neerslachtig, en byna zieltoogende. Hy loopt naar de Prinses toe; en ziet, neergeslaagen door eene droefheid, die gelyk was aan zyne ontzetting, haar zyne omhelzingen afwyzen. Wreede, roept de Prins, gy verstout u my uit uwen schoot weg te stooten! Gy sterft aan eene kwaal die gy voor my verbergt! Welke zou 'toch myne misdaad in uwe oogen zyn! Zoud gy aan myne tederheid twyffelen? ——— Neen, ik twyffel 'er niet aan hernam Sybille: en dit zelve verdubbelt het schrikkelyke van mynen toestand. Gy bemint my, waarde echtgenoot; maar geloof, dat ik niet minder kan beminnen.... gy zult gewaar worden.... vergeet niet hoe teder gy my waart...,

Het

Het gevaar, waarin de Prinses zich bevindt, vermeerdert; de Geneesmeesters vereenigen de gissingen hunner konst, om den oorsprong deezer ziekte te ontdekken; dan alle hunne nasporingen worden te leur gesteld. Eindelyk is 't bekend, dat Sybille van vergift sterft.

Robert, aangegreepen van ontroering, tracht dit akelig raadzel te ontzwagtelen; terwyl men zyne toevlugt tot verscheiden geneesmiddelen neemt. ——— Zy zullen zonder uitwerking zyn, zeide de zieltoogende Sybille; en, zich naar haar man wendende, hernam zy; gy tracht te weeten van waar het vergift komt, dat de dood in mynen boezem brengt. Ontdekt, Prins, ontdekt u de liefde niet 't geene ik gedaan heb, en 't geene ik heb moeten doen? Helaas! beminde ik u niet meerder dan my zelve? Uw Schildknaap heeft aan eene van myn gevolg vertrouwd.... Ik zeg 'er u genoeg van.... ô Hemel! roept Robert uit.... geduurende myn slaap.... Wat!,... Zou Sybille myne wonden hebben uitgezoogen? ——— Wie anders?... Wie anders toch zou hebben konnen besluiten te sterven, om uw leeven te behoeden? Dit offer heeft my niets gekost; hoewel 't my de zoetheid betwistte van in uwe armen te sterven; en zie daar, om welke beweegredenen ik my uwe omhelzingen onttrokken heb: ik had gevreesd dat het vergift.... 'T zal ten minsten niet beletten dat ge uw hand op myn hart houdt; op dat hart, dat nu meer dan ooit met liefde vervuld is. Gy leeft, waarde echtgenoot.... bemin my bestendig; breng u onophoudelyk de tederste, de ongelukkigste der Vrouwen, der minnaaressen te binnen.... Ik bid u aan.... vaar eeuwig wel.... en.... ik.... sterf.

Men zal niet onderstaan om de wanhoop, aan welke Robert zich overgaf, uit te drukken; het behoort tot het gevoel zelve, om zich getroffen te vinden wegens dit smertelyk beeld. Hy beweende, het overige van zyn leeven, een echtgenoote, welke zyne tederheid en weeklagen zo waardig was; en de nakomelingschap behoort voor altoos de gedachtenis van deeze andere Alcestis in geheugen te bewaaren.

ô! Mild gezegende echte band!
Die, door geen Huiskrakeel geschonden,
In onuitbluschbren Minnebrand,
Zelfs op den Sterfdag wordt gevonden.

G. H. K.

DICHT-

DICHTLUIM ONDER JIGTPIJNEN.

En ziek te zijn, en nog te dichten,
En luid te schreeuwen, van de pijn
Door armen, beenen en gewrigten;
En dan nogtans in staat te zijn,
Bij al dat lang verveelend martlen,
Een vers te maaken, dat is kunst;
Daar menig een zich dood zou spartlen,
Of schreeuwen om Maria's gunst.
Maar neen; dat nood'loos tijdverspillen
Vermeerdert slegts die wreede smert,
Die zich door geen ô wee! laat stillen,
Schoon 't nog zo hart geroepen werd.
Maar ach! wat zal ik toch beginnen?
Daar Jigt, die weinig dichtlust geeft,
Mijne anders half ontroerde zinnen
Bijna geheel verbijsterd heeft.
Welaan, ik zal mij aan u wreeken,
Verbruide Jigt, die mij zoo plaagt;
En bits ten kwaadste van u spreeken,
Zoo dra mij iemand naar u vraagt.
Maar echter, onder dit bedingen,
Dat gij u niet weêr wreeken zult,
En mij een zagtren toon doen zingen:
Dan lijde ik liever met geduld.

Gij dan, ô wreedste aller plaagen!
Die 's menschen vleesch en beenen vreet,

En

En zonder tanden fel kunt knaagen,
  Zo ik bij ondervinding weet.
Gij plaag van Burgers, Heeren, Boeren,
  Apthekers, Docters op een rij,
Baardscheerders, Procureurs en Hoeren,
  Geen mensch is van uw kneepen vrij.
Ja Dieven zelfs en Advocaaten,
  Die kunt, of, liever, wilt gij niet,
In hun beroep, met vrede laaten;
  ô Booze pijn! ô huisverdriet!
De zulken, die zich zelfs bederven,
  Door 't sterk gebruik van Bachus nat,
Of nagt en dag bij Venus zwerven,
  Dat gij die plaagt, dat is nog wat.
Maar hen zo fel en wreed te plaagen,
  Die slegts een weinig Wijns verdoen,
En nimmer Venus Wildbraad jaagen,
  Dat is geen handel van Fatsoen.

Zie daar, nu hebbe ik mij gewroken,
  Verbruide Jicht! ô booze prij!
En hebbe ik wat te sterk gesproken,
  Koom dan vrij nimmer weêr bij mij.

A. F. M.

WAAR-

WAARNEEMINGEN
omtrent de
LUGTS-GESTELDHEID, WEDER, en WIND, te AMSTELDAM,
in May, 1778.

DOOR *ANTONIUS WILHELMUS SCHAAF*, Med. Doct.

D.	Barometer. 's morg.	's midd.	's av.	Therm. mo.	mi.	av	Winds Streek. 's morg.	's midd.	's av.	Weder. Geſteldh.
1	29. 4	29. 5	29. 6½	51	55	52	W t N	W t N	W t N	Held. Reg.
2	— 8	— 8	— 8	52	62	57	Z W	Z W	Z W	Wolk. Reg.
3	— 7½	— 7½	— 7	58	64	58	Z	Z O	O	Betr. —
4	— 6½	— 6½	— —	62	73	58	Z O	Z W	W	Reg. Held.
5	— 9	— 10½	— 10½	58	64	57	W	W	—	Held.
6	30. 0	30. 0	— 11½	54	62	57	—	Z W	Z W	— Reg.
7	29. 11	29. 11	— 11	60	62	57	Z W	—	—	Betr. —
8	— —	— —	— —	56	61	55	W t Z	W t Z	W t Z	Held. Wolk.
9	— —	— 11½	30. 0	56	64	55	Z W	W	W	Reg. Held.
10	30. 1	30. 1½	— 1½	55	63	55	W	—	—	Held.
11	— —	— 0½	29. 11	56	65	60	Z W	—	Z O	— Wolk.
12	29. 9	29. 8	— 7½	62	74	58	Z t O	Z	W	— Reg.
13	— 7½	— 7½	— —	60	66	60	Z W	Z t W	Z t W	—
14	— 8	— 9	— 10½	61	66	58	—	W	W	— Wolk.
15	— 11	30. 0	30. 0	57	65	56	W	—	—	—
16	29. 11½	29. 11½	29 11½	58	61	57	Z W	Z W	Z W	— Reg.
17	— 9	— 8½	— 6	58	64	53	—	—	—	Reg. Wind.
18	— 7	— 8	— 8½	55	60	54	W	W	W	Held. Wind
19	— 10	30. 0	30. 1	54	60	55	—	—	—	— — R.
20	30. 1½	— 2	— 2	56	62	54	—	N W	N W	— Wolk.
21	— 2	— 1½	— 0½	56	61	56	N W	—	—	—
22	29. 10½	29. 10	29. 10	54	57	54	Z W	W	N	Buijig.
23	— 11½	30. 0	30. 0½	54	58	51	N t O	N W	N W	Wolk. Held.
24	30. 0½	— 0½	— 0	52	57	53	N W	N	N O	Betr. Held.
25	29. 11½	29. 10½	29. 10½	53	63	57	O	O	O	Held. Wolk.
26	— 10½	— —	— 10	57	63	55	—	—	—	— Wind.
27	— 9½	— 9	— 9½	56	57	54	N W	N W	N W	— Betr.
28	— 10	— 11	— 11½	54	58	53	N	—	—	Buijig.
29	30. 0	— 11½	— —	53	57	54	N W	Z W	W	—
30	— —	30. 0	30. 0	54	61	54	N	N W	NW t N	Betr. Held.
31	— —	— —	— —	57	73	61	W	W	W	Helder.

Hoogſte Barometer d. 30. 2 }
Laagſte Barometer d. 29. 4 } middelb. d. 29. 9.

Hoogſte Thermometer gr. 74 }
Laagſte Thermometer gr. 51 } middelb. gr. 58¼.

WAAR-

WAARNEEMINGEN

OMTRENT HET

WEDER

IN DEN JAARE 1778,

van January tot Mey.

In het begin van de Maand *January* deezes jaars, is het vriezend Weder geweest, doch zonder scherpe koude: eene Vorst, die ons schynt aangekoomen te zyn, uit Zweeden en Noorwegen, en niet uit de vlakke Landen van Rusland ten Oosten van ons geleegen; zoo als by voorbeeld in de jaaren 1740 en 1776, wanneer Stormwinden uit dien hoek ons eene koude lugt toegevoegd hebben, die in het Westelyke gedeelte van Europa ongewoon is, en naa gedagten van voor by de uiterste grenzen van ons Wereldsdeel, ten Oosten van de *Wolga* en de Caspische Zee, is aangevoerd; maar deeze Winter is by ons wel langduurig; doch in het geheel niet streng geweest, en zeer gelykende naa die men, volgens berigten, in Noorwegen ondervind. De 13 eerste dagen van deeze Maand hebben een soort van Vorst uitgeleverd met Sneeuw op den grond, en veel Noord-ooste Winden; de grootste koude is geweest den 13den en 28sten, hebbende de Thermometer gestaan op 22 en 23 graaden; de minste koude is geweest den 19den, 20sten, en 23sten, zynde de Thermometer 's middags op 48 graden gereesen, de hoogste stand des Barometers den 9, 30, 3 Engelsche duimen, het laagste den 15, 29 d. o l.

De Maand *February* was vry koud, vogtig en onaangenaam, met zagte Winden uit het Oosten en Zuiden met Sneeuw, doch zonder wezentlyke of doorgaande Vorst, het koudste den 13den 29 graaden, het warmste 's middags den 22sten 44 graaden, de hoogste stand des Barometers den 3den, 30 d. 4 l., en het laagste den 25sten, 29 o Engelsche duimen.

De Maand *Maart* is vry gematigd geweest, de grootste koude den 13den 32 graaden met Ooste Winden, het warmste 's middags den 30sten 52 graaden met westelyken Wind; de hoogste stand des Barometers den 13den 30 duimen 4½ lynen, het laagste den 23sten 29 o Engelsche duimen.

De Maand *April* heeft veel schoon Weder uitgeleverd, en is warmer geweest dan dikwyls in de Maand Mey; de grootste koude heeft men gehad den 16den; de Thermometer 37 graden; de grootste warmte den 30sten, 62 en 67 graaden; des Barometers hoogste stand den 11den 30 d. en 2 lynen, het laagste den 30sten 29 d. en 3 lynen.

De Maand *Mey* was in den beginne aangenaam, warm en groeizaam tot den 20sten, wanneer het Weder ongestadig was, koud, met veel noordelyke Winden; de grootste koude den 1sten 51 graaden; het warmste den 4den 73 gr. den 12den 74 gr. en den 31sten 73 graaden; de hoogste Barometer den 20sten 30 d. 2 lynen, het laagste den 1sten 29 duimen en 4 lynen.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

GAMALIELS RAAD OVERWOOGEN, OF REDENVOERING OVER DE BYZONDERE OMSTANDIGHEDEN, DIE DE EERSTE OPKOMST EN VOORTPLANTING VAN DEN CHRISTLYKEN GODSDIENST VAN ALLE ANDERE ONDERSCHEIDEN; TEFFENS DIENENDE OM AAN TE TOONEN, HOE VERRE DE TEGENWOORDIGE GESTELTENIS DER WERELD, EN DE ZIGTBAARE SCHIKKINGEN DER VOORZIENIGHEID, DE VERDERE VOORTPLANTING EN VOLDUURING DAARVAN SCHYNEN TE BELOOVEN.

Door den Eerwaarden ROBERT DICK. D. D.

Maar een zekere Pharifeus ftondt op in den Raad, met naame GAMALIEL, *een Leeraar der Wet, in waarde gehouden by al het Volk, en geboodt, dat men de Apostelen een weinig zou doen buiten ftaan. En hy zeide tot hun. Gy Israelitifche Mannen, ziet voor u wat gy doen zult aangaande deeze Menfchen: want, voor deeze dagen ftondt* THEUDAS *op, zeggende dat hy wat was, dien een getal van omtrent vier honderd Mannen aanhing, welke is omgebragt, en allen, die hem gehoor gaven, zyn verftrooid en tot niet geworden. Naa hem ftondt op* JUDAS GALILÆUS, *in de dagen der Befchryvinge, en maakte veel Volks agter zich afvallig: en deeze is ook vergaan, en allen, die hem gehoor gaven, zyn verftrooid geworden. En nu zeg ik ulieden houdt af van deeze Menfchen, en laat ze gaan: want, indien deeze raad of dit werk uit Menfchen is, zo zal het gebrooken worden; maar, indien het uit* GOD *is, zo kunt gy dat niet breeken, op dat gy niet misfchien gevonden wordt ook tegen* GOD *te ftryden.* HANDEL. V. 34—39.

Eene zeer gewigtige Gebeurtenis gaf gelegenheid tot deezen wyzen Raad. JESUS VAN NAZARETH, die het Character van der *Jooden* MESSIAS hadt aangenomen, ver-

kondigde eene nieuwe Leere, en maakte verscheide Aankomelingen tot dezelve: naa eene openlyke te Regtsstelling, was hy, als een Bedrieger, ter doodstraffe verweezen, en, te *Jerusalem*, in 't oog des gantschen Volks aan het Kruishout gehangen. De schandlyke dood van dit Hoofd des Aanhangs gaf grond van hoope, dat zyne Aankleevers zouden verstrooid en zyne Leer vernietigd worden. Dan die hoop vondt zich te leur gesteld. De Naavolgers van JESUS, schoon lieden van laagen rang, schoon zy, staande den tyd der Regtspleeging en straffe van hunnen Meester, zich zeer vreesagtig hadden aangesteld, werden, naa zyn dood, met verbaazenden moed bezield. Zy beschuldigden vrymoedig en openlyk de *Joodsche Overheid* dat deeze den MESSIAS gedood hadt, zy verklaarden dat hy door de kragt GODS opgewekt was van den doode, en verheven tot een staat der hoogste eere en agtbaarheid, uit welken hy de dierbaarste zegeningen op alle zyne Leerlingen zou nederzenden. Zy maatigden zich het Character aan van uitgekooze Getuigen om de waarheid zyner Geschiedenisse te staaven: ten blyke hier van zich beroepende op de wonderdaadige gaven des Heiligen Geests, die in hun huisvestten.

Dit veel behelzende voorgeeven ontrustte de Oversten des Volks, en dreef hun tot een angstig onderzoek over de middelen om de openbaare rust te bewaaren, en den aanwas deezes nieuw opkomenden Aanhangs te stuiten. Den Raad, op dit stuk vergaderd, van harde maatregelen te rugge te houden is het oogmerk van den door ondervinding verlichten Raadsman GAMALIEL, die, door versche voorbeelden, uit der *Jooden* eigene Geschiedenisse ontleend, en door grondregelen van erkende wysheid aantoont, dat geweldige maatregels, in het tegenwoordige geval, of noodloos of zonder kragt zouden weezen. *Ik zeg uliedén houdt af van deeze Menschen en laat ze gaan; want, indien deeze Raad of dit Werk uit Menschen is, zo zal het gebrooken worden; maar indien het uit* GOD *is, zo kunt gy dat niet breeken, op dat gy niet misschien gevonden wordt ook tegen* GOD *te stryden.* Indien dit nieuwe Stelzel het uitwerkzel zy van bedrog en begoocheling, moet het, binnen kort, geheel vervallen: dewyl het de voordeelen ontbreekt noodig om eene bedriegery opgang te doen hebben; maar indien het van hooger Oorsprong nederdaalde, zal alle tegenkanting, tegen een' Godsdienst, onder-

ondersteund door Gods Magt, zo vergeefsch als godloos weezen.

Zodanig waren de overweegingen van verstandige Menschen, wanneer de *Christlyke Godsdienst* zich eerst in de Wereld vertoonde; wanneer magt, staatkunde en geleerdheid aan den eenen kant stondt en streedt tegen eenige weinige Menschen van laagen rang, en geringe opvoeding; die, ondanks deeze tegenheden, het ondernamen hunne Leer, over de geheele Aarde, te verspreiden. Wanneer iemand onzer tegenwoordig geweest was by 't geeven van deezen Raadslag, kon hy dan, redelyker wyze, een ander gevoelen omhelsd, en begreepen hebben, dat eene Bedriegery, in zulke handen, en onder zodanige omstandigheden, zich veele eeuwen lang zou verspreiden, en eindelyk de geheele beschaafde Wereld vermeesteren? En zullen wy, naa eene ondervinding van zeventien honderd Jaaren, daar het *Euangelie* zo veele Zegepraalen behaald heeft, een strydig oordeel stryken, en gelooven, dat nog *deeze Raad of dit Werk uit Menschen is, en gebrooken zal worden?* Mogen wy, in tegendeel, niet veel eer dit gunstiger besluit opmaaken, dat deeze Godsdienst, die zo zwaare proeven doorgestaan, en zo veele vyanden overwonnen heeft, geenzins wierd ingevoerd zonder Godlyke Tusschenkomste, dat dezelve vervolgens de onderschraagende hand der Voorzienigheid genoot, en, om dezelfde redenen, door alle eeuwen heen, zal voldhuuren? Laaten wy, om deeze aangenaame hoop te versterken in de

I. plaats, eenige omstandigheden overweegen, die den *Christlyken Godsdienst*, in de eerste Opkomst en Voortplanting, onderscheiden van alle andere Godsdiensten, tot nog verkondigd. En, in de

II. plaats, nagaan; hoe verre de tegenwoordige gesteldheid der Wereld, en de zigtbaare Schikkingen der Voorzienigheid de Voortplanting en Voldhuuring van dien Godsdienst schynen te belooven.

Dit stuk, altoos troostryk voor opregte *Christenen*, is een rechttydig onderwerp, wanneer hunne vrees wordt gaande gemaakt door den afval eeniger Persoonen van de Belydenis der Euangelieleere, en door de boosheid, de lauwheid, en overschilligheid van maar al te veelen, die dezelve blyven belyden. Onder zulke moedbeneemende om-

omstandigheden, voegt het ons, by bekwaame gelegenheden, de Grondslagen, op welken onze Godsdienst rust, te beschouwen, en ons de redenen voor den geest te brengen, waarom wy gelooven, dat deeze gezegende Instelling zal stand houden en blooijen tot het laatste naageslacht.

I. Onze Zaligmaaker ving dit groote Werk aan als een Persoon met een byzonderen last van den Hemel bekleed; die, wat den opgang daar van aanbelangde, zich alleen op de magt van GOD verliet. Hy bezat niets van dat gezag, 't welk afdaalt van rang, magt, of geleerdheid; en 't geen, in byzondere tydsgewrichten, de ligtgeloovigheid der Menschen bedroogen heeft: maar werd gebooren van geringe Ouderen, bekleedde geen openbaar Character, en was geheel verstooken van eene geleerde Opvoeding.

De Geschiedenis van het Tydperk, waar in JESUS verscheen, is onbestaanbaar met eenig oogmerk om den openbaaren Godsdienst te veranderen, of met een zamenspanning onder Mannen van geleerdheid en gezag om een heilzaam bedrog onder het Volk in te voeren. De *Jooden* en de *Romeinen* vereenigden hunnen yver tegen het *Euangelie*, 't welk, in verscheidenerlei opzigten, by beiden haatlyk was. *De Koningen der aarde stelden zich op, en de Vorsten beraadslaagden te zamen, tegen den* HEERE *en tegen zynen Gezalfden* (*). Maar te vergeefsch was al hun woelen tegen den Raad des Hemels. Alle hinderpaalen verdweenen voor den Almagtigen. *De dalen wierden verhoogd, de bergen en heuvels vernederd; wat krom was werd recht, wat hobbelagtig was tot eene valeie gemaakt, en de heerlykheid des* HEEREN *geopenbaard* (†).

In dit opzigt, *Christgeloovigen*, onderscheidde de Insteller van onzen Godsdienst zich van de beroemde Wetgeevers, die, met de toegeevenheid hunner verstandige Landsgenooten, een Godlyke herkomst aan louter menschlyke Instellingen toeschreeven, om ze dus te agtbaarder te maaken in de oogen des Volks. JESUS was geen Wetgeever dan in het Huis van GOD, en, in stede van hulp of oogluiking, ontmoette hy den geweldigsten en zamenvereenigden tegenstand van de openbaare magt en wysheid zyns Lands.

En

(*) PSALM II. 2.
(†) JESAIA XL. 4, 5.

En even min als wy de invoering van onzen Godsdienst kunnen toeschryven aan een streek van Staatkunde, even min kunnen wy dezelve toekennen aan de gewoone kunstenaaryen van Bedrog. Deeze vervoegen zich doorgaans by 't belang, de eerzugt of andere wereldsche begeerlykheden van eenige weinige Mannen, die ééns in deeze zaak gescheept, weinig zwaarigheids vinden in het verspreiden hunner gevoelens. Een Man van moed en doorsleepenheid, die, in een onrustig tydperk, een aanneemelyk plan, om de Oppermagt zyns Lands in handen te krygen, vormt, zal het nooit aan medepligtigen ontbreeken, gereed om eenig bedrog, 't welk kan strekken tot gemaklyker bereiken zyns oogmerks, te begunstigen. Op deeze wyze klom de groote Propheet van 't *Oosten* op tot die verbaazende hoogte van geestlyk en wereldlyk gezag. Overweldiging was het eindoogmerk van 't Bedrog; en het vooruitzigt der magt, die op zyne Gunstelingen zou afdaalen, eene beweegreden, die natuurlyk Aanhangers lokte, en ten grondslage strekte van een toeneemende party. Wanneer wy, benevens deeze hoofdomstandigheid, de overweeging voegen van den ruwen staat des Volks, onder 't welke dit bedrog eerst veld won, het behendig gebruik maaken van de *Joodsche* en *Christlyke Openbaaringe*, en de listige inschiklykheden met de heerschende driften des Lands, valt het gemaklyk te begrypen, hoe een Propheet, welhaast in een magtig Vorst veranderd, in staat om zyne Leerlingen ruim en ryklyk te beloonen, eenen grooten opgang maakte. De Geestlyke en Wereldlyke magt eens gekomen zynde in dezelfde handen, is het dan te verwonderen, dat een Staat, in magt toeneemende, door een zamenloop van gunstige omstandigheden, en de gewoone streeken der Staatkunde, zyne Heerschappy en Godsdienst door dezelfde middelen uitbreidt?

Dan, waar is hier eene gelykvormigheid te vinden, ten opzichte der *Euangelieleere* van CHRISTUS? Doet het character van JESUS, of van den Godsdienst, door hem gepredikt, u denken op de wysheid deezer wereld? Beloofde hy zynen Naavolgeren, magt, rykdom of vermaak? Gebruikte hy eenige toegeevenheid omtrent de Menschlyke driften? Zogt hy de gunst der Stervelingen te winnen, door het botvieren aan hunne ondeugden? Vorderde hy, voor zichzelven, eenige tydlyke uitneemend-

mendheid, of plooide hy zyne Leerstellingen naar zulk een oogmerk? —— *Indien iemand agter my wil komen, die neeme zyn Kruis op en volge my* (*). *De Vossen hebben holen, de Vogels des Hemels nesten; maar de Zoon des Menschen heeft niets waar op hy het hoofd kan nederleggen* (⁎). *Gy weet dat de Oversten der Volken heerschappy voeren over hun, dat de Grooten magt over hun gebruiken; doch alzo zal het onder u niet zyn; maar zo wie onder u zal willen Groot worden, die zy uw Dienaar; en zo wie onder u zal willen de Eerste zyn, die zy uw Dienstknegt. Gelyk de Zoon des Menschen niet gekomen is om gediend te worden; maar om te dienen, en zyne ziel te geeven tot een rantsoen voor veelen* (†). *Myn Koningryk is niet van deeze Wereld* (‡). Is dit de taal eens Bedriegers, of van een Godsgezant? Sprak MAHOMETH zyne Landsgenooten, op dien trant, aan? Was niet zyn *Koningryk van deeze Wereld? streeden zyne Dienaars niet voor hem?* Hoe zeer verschilde hy van JESUS, *die in de Wereld kwam om der waarheid getuigenis te geeven* (§), en den Menschdomme ten Leidsman tot de eeuwigduurende gelukzaligheid te strekken; die nimmer deeze Godlyke Eerzugt met de minste smette van wereldsgezinde oogmerken bezoedelde?

Indien de eerste opgang der *Euangelieleere* niet toegeschreeven kan worden aan de streeken der Staatkunde, noch aan de kunstenaaryen van Bedrog, werkende op de aardschgezinde driften der Menschen, hebben wy dan niet nog eene andere oorzaak, om dit verschynzel te verklaaren, zonder de toevlugt te neemen tot de magt en tusschenkomst van GOD, te weeten, de dwaasheid, de ligtgeloovigheid, de geestdryvery der Menschen? — Hier vertoont zich het Ongeloof in zegepraal; het meet ten breedsten uit de veelvuldige valsche Godsdienstige Instellingen, die in de waereld stand greepen. Deeze, schoon afstammende van Bedrog of Geestdryvery, hebben, egter, door schynbaare voorwendzelen van eene hemelsche herkomste, elk op haar beurt, de Menschlyke Rede gehoond, en vervullen, tot op heden, het grootste gedeelte der Aarde. Ook is 'er, gelooven wy de

(*) MATTHEUS XVI. 24.
(⁎) ———— VIII. 20.
(†) ———— XX. 25—28.
(‡) JOANNES XVIII. 36.
(§) ———— XVIII. 37.

de vyanden des *Christendoms*, geene beveiliging tegen dusdanige bedriegeryen; dan een vast opzet, om alles, wat eisch maakt op eene hemelsche openbaaring, te verwerpen. Brengt men bovennatuurlyke werken in 't midden, om dien eisch te onderschraagen, deeze voorgewende proef is het zekerst kenmerk van Bedrog, en moet elk verstandig Mensch beweegen om Wonderwerken en Leer beide te gelyk, zonder eenig verder onderzoek, te laaten vaaren.

Zyn dit de overleggingen *van waarheid en gezond verstand*, of van een onbevooroordeeld hart? Mogen wy, om dat men valsche openbaaringen heeft uitgevent, vaststellen, dat GOD nimmer, op eene bovennatuurelyke wyze, zyn Wil aan het Menschdom geopenbaard heeft? Zullen wy, dewyl men nagemaakte en leugenagtige wonderwerken der Wereld heeft opgedrongen, om de gierigheid en eerzugt van byzondere Persoonen, of Genootschappen, in de hand te werken, besluiten, dat GOD nooit, in eenig geval, den gewoonen loop der Natuure stuitte, of de kenmerken zyner magt drukte op de openbaarmaakingen van zyn welbehaagen aan het Menschdom? Is de Mensch, op deeze wereld, in zo gelukkigen stand, en zo verzekerd ten opzichte van zynen toekomenden staat, dat hy geen anderen leidsman, geen anderen trooster noodig hebbe, dan 't geen 't licht der Natuur hem kan verschaffen? Is het onmogelyk, dat die gunstryke Vader des menschdoms iets aan de voorschriften der Natuure toevoege, en eene volkomener ontdekking schenke van zyne oogmerken, om de vuurigste wenschen, de uitgestrektste hoop zyner begunstigdste Schepzelen, te beantwoorden? —— Staan alle de onderscheide Godsdiensten, die op de wereld gevonden worden dermaate met elkander gelyk, dat geen derzelven eene byzondere overweeging verdient? Maaken eenige Stelzels van Godsdienst, die der *Jooden* en *Christenen* uitgezonderd, eenigen eisch op Wonderwerken, verhaald door Lieden die ooggetuigen van dezelve waren, en leefden op den tyd dat die Wonderwerken geschiedden? Ontleende, onder alle de erkende bedriegeryen, die de Wereld overstroomd hebben, één eenige den oorsprong uit een zamenloop van voorgewende Wonderwerken? Beroepen JESUS en de Propheeten, in wie de *Christenen* gelooven, en zy alleen, zich niet op Wonderdaaden als tekens hunner Godlyke zendinge?

Dikwyls hebben wy gehoord van de zeldzaame uitwerkzelen der Geestdryverye: dat Menschen door die vervoering bevangen, de spoorloosste begrippen omhelsd, met hardnekkigheid aangekleefd, en den marteldood ondergaan hebben om ongerymdheid en bedriegery staande te houden. Dit kan niet ontkend worden: Wat is 'er de rede van? In stukken, die van begrip afhangen, doolen de menschen menigmaalen, en houden hunne valsche gevoelens met dezelfde standvastigheid staande als de waarheid. Maar heeft men ooit bevonden dat dit het geval was, in stukken van gebeurtenis? Weet men een voorbeeld, dat twaalf Persoonen, van geringe opvoeding, en een eenvoudig Character, een wel zamenstemmend verhaal opstelden van veelvuldige nimmer gebeurde zaaken, in 't verdeedigen daar van tot het laatste volhardden, zonder bekentenis of ontdekking van het tegendeel, en die hun getuigenis met hun bloed verzegelden?

Indien JESUS geene Wonderwerken gedaan; maar de geloofwaardigheid zyner Zendinge alleen gebouwd hadt op de Voorzeggingen des Ouden Verbonds, of op uitwendige Verlichtingen en Gezigten, hem hadt één der Characters in den MESSIAS verwagt ontbrooken; en de *Jooden* waren, volgens zyne eigene betuiging, verschoonbaar geweest in hun ongeloof. Gevoelens afgeleid van verklaaring en gevolgtrekking laaten plaats over voor misvatting; en allen voorgeeven van Gezigten en Godlyke Inlichtingen opent een ruim veld aan bedrog en zelfsbegogeling: dan onze Zaligmaaken beriep zich op een getuigenis, waar aan geen Bedrieger zich ooit straffoos onderwierp. *De Werken, die ik doe, in den naam myns Vaders, getuigen van my. Indien ik de Werken des Vaders niet doe, gelooft my niet. Maar indien ik ze doe, en zo gy in my niet gelooft, zo gelooft de Werken* (*).

Te vergeefsch werpt men tegen, de Wonderwerken der *Heidenen* en der *Roomsche Kerke*, welke geene gelykvormigheid hebben met die van JESUS en de *Apostelen*; en in geenen deele de grondslagen van onzen Godsdienst verzwakken. De Bygeloovigheden der *Heidenen* stoften nimmer op deezen grondslag: en hunne Wonderwerken, 't zy weezenlyke of verdichte, hebben geen verband altoos met eenig Godsdienstig Stelzel. Die men veronderstelt ge-

(*) JOANNES X. 25. 37, 38.

gebeurd te zyn in *Roomsch-Catholyke Landen*, werden niet verrigt, als bewyzen van eenen nieuwen Godsdienst, maar van eenen reeds gevestigden; niet voor ongeloovigen; maar voor Menschen daar aan toegedaan; niet ter onderfteuning van een Stelzel van Godsdienst en ftrenge Zedeleere, in veele opzigten ftrydig met de tydlyke belangen der geenen, die dezelve volvoerden; maar duidelyk ftrekkende om den rykdom en magt der *Roomsche Kerke* te onderfchraagen; en lynrecht ftrydig met die heilige Verhaalen, welke alle *Christenen* voor de regelmaat van hun algemeen Geloof houden. Waar nevens wy mogen voegen, dat het bedrog, en de wyze op welke zy gedaan werden, in veele gevallen, aan den dag kwam.

Hoe onopregt wordt, derhalven onze Godsdienst geplaatst by de bedriegeryen, die de ligtgeloovigheid der Menfchen belazen? Zien wy in JESUS eenen Wetgeever, zyne Medeburgers om den tuin leidende, uit beweegredenen van perfoonlyke Eerzugt of ten algemeenen nutte? — of een Bedrieger, zigtbaar rykdom en aanzien beoogende, bezig om medegenooten te werven tot het voortzetten van een Bedrog, 't welk eene ryke vergelding aanbragt? —— of een Geestdryver, die door valfche verklaaringen der Heilige Bladeren, niets beduidende redekavelingen, inwendige verlichtingen en gezigten, eerst zelfs bedroogen zynde, vervolgens anderen bedroog? — De *Christlyke Godsdienst* rust, naar inhoud der Gefchiedenisfe, op geen grondflag van deeze foort; maar op eenen grondflag, aan denzelven byzonder eigen; op welken geen Godsdienst ter wereld ooit eenigen eisch maakte, uitgenomen de *Joodsche*.

Erkent deezen grondflag, de Opkomst en Voortgang van onzen Godsdienst is eenvoudig, en men weet 'er reden van te geeven; de Oorzaak is geëvenredigd aan het Uitwerkzel. Neemt denzelven weg, alles wordt duister en onoplosbaar. Met één woord, zonder de tusfchenkomst van GODS magtigen arm hadt de wereld nimmer den zegepraalenden opgang van het *Euangelie*, onder zo veele Volken, befchouwd: dewyl het de gunftige omftandigheden, die alleen Bedrog kunnen begunftigen, ontbrak. *Was deeze Raad of dit Werk uit Menschen geweest, het was voor lang verbrooken geworden: maar om dat het uit* GOD *was kon men 't zelve niet breeken*: en wy vertrouwen, om die zelfde reden, dat het nooit zal verbrooken worden. Dit brengt my van zelve, om, in de

II. plaats, na te gaan; hoe verre de tegenwoordige gesteldheid der Wereld, en de zigtbaare Schikkingen der Voorzienigheid, de Voortplanting en Voldunring van dien Godsdienst schynen te belooven.

[In ons naastvolgend Stukje zullen wy dit gedeelte deezer Redenvoeringe plaatzen.]

PROEFNEEMING OMTRENT DE VERBETERING DER LUGT, DOOR MIDDEL VAN DE GROEIJ DER PLANTEN.

Door J. R. DEIMAN Med. Doctor, en A. PAETS VAN TROOSTWYK.

Onder alle de gewigtige ontdekkingen, ons, door den Heer *Priestley*, in zyne proeven over de verschillende zoorten van Lugt, medegedeeld, is eene der aangelegenste de herstelling der bedurven Lugt, door middel van de groeij der Planten. Het schoone dat in deeze Proeven is; —— het niet gelukken van dezelven in de proefneemingen, die zoo hier als elders daar omtrent genomen zyn; en het gelukkig slaagen van ons in deezen, heeft ons genoopt, om de wyze, op welk wy die werkstellig gemaakt hebben, algemeen te maaken.

Alzoo wy hier verscheide maalen van vaste en Phlogisticque Lugt moeten spreeken, zal het noodig zyn, vooraf eenige byzonderheden daar omtrent aan te merken.

Door vaste Lugt verstaat men, in 't algemeen, alle zoorten van Kunst-Lugten, die, door middel van hette, gisting, opbruisching of verrotting, uit verschillende Lichaamen voortgebragt worden. —— Deeze vaste Lugt begrypen wy niets anders te zyn dan gemeene Lugt, in de byzondere Lichaamen vast gelegd; en welke Lichaamen daar aan hunne eigenschappen hebben medegedeeld.

Vaste Lugt, in 't byzonder, noemt men die, welke door de opbruisching (*effervescentia*) uit Kryt, Potasch of andere Kalkagtige Aarden, met het Oleum Vitrioli, wordt voortgebragt, ook die, welke men bekomt door gisting van Bier enz:. Deeze Lugt is niets anders dan gemeene Lugt, met een zeker eigenaartig zuur bezwangerd, onderscheiden van, en zwakker dan, de andere Mineraale

zuu-

zuuren. De Heer *Priestley* was ook in dit denkbeeld; en dagt daarom, dat het ongeabſorbeerde deel der vaste Lugt een beginzel der gemeene Lugt was: vermits de Dieren daar in leefden, en dit fermenteerde met de Nitri Lugt; hoewel 'er de kaars in uitgebluscht wierd. — Onze Proeven hebben ons dit denkbeeld ten klaarſten bewaarheid.

Het Cauſticque in de ongebluschte Kalk, als van vaste Lugt beroofd zynde, nagaande, begreepen wy dat deeze, wanneer wy die in de vaste Lugt ſtelden, noodzaaklyk eene groote affiniteit met dezelve moest oefenen. De uitſlag beantwoordde volkoomen aan onze gedagten. In zeer weinig tyds was de Lugt tot op een vierde geabſorbeerd; en 't overblyffel onderzogt zynde, beantwoordde in alles aan de eigenſchappen der gemeene Lugt. — Wy bezigden ten dien einde ook het *Sal Tartri*; daar mede geſchiedde de abſorbeering van de Lugt veel langzaamer; dan, na verloop van een dag, het overblyffel, dat een derde was, onderzoekende, bleek ons dit ook gemeene Lugt te weezen. De reden waarom in het geval der *Sal Tartri* het overſchot grooter was, dan met de ongebluschte Kalk, ſchreeven wy daaraan toe, dat de laatſte, met de vaste Lugt, ook een gedeelte gemeene Lugt inzuigt.

Dat de vaste Lugt een zeer fyn ontbonden zuur in zig bevat, is een algemeen aangenomen denkbeeld. — Trouwens de proefneemingen, die men met dezelve in 't werk geſteld heeft, en de Acidule ſmaak, welken de vaste Lugt aan 't water geeft, bevestigen dit ten klaarſten. Dan meer verſchillend zyn de gedagten der Natuur- en Scheikundigen over dit zuur: — Veele ſtellen dat het zuur in de vaste Lugt alleen zyn oorſprong verſchuldigd is, aan de Vitriool Oly, welke men tot de ontbinding van deeze Lugt gebruikt. — Men zegt, dat, door de opbruiſching (*effervescentie*,) welke het Oleum Vitrioli met het Kryt maakt, en de daar door veroorzaakte warmte, een zeker fyn gedeelte Vitrioolzuur zig in de losgemaakte Lugt ontbindt, of zig daar mede vereenigt. Maar dit gevoelen, dat zig in den beginne zeer aanneemelyk voordoet, vervalt, wanneer men in aanmerking neemt, dat men ook, met het Salpeterzuur by de Kryt- of Kalkagtige Aarden te doen, vaste Lugt verkrygt. Nu is het uit de proeven van den Heer *Priestley* bekend, dat het Salpeterzuur, wanneer het zig in de Lugt bevindt,

niet

niet alleen eene byzondere zoort van Konst-Lugt uitmaakt; maar ook andere Lugten eene aanmerkelyke verandering doet ondergaan. Dus ziet men dat het zuure weezen van de vaste Lugt niet kan toegeschreeven worden, aan dat zuur, 't welk men tot de ontbinding van de vaste Lugt gebruikt. Byzonder blykt dit, wanneer men overweegt, dat men, zelfs zonder bydoen van een of ander zuur, alleen door middel van het Vuur, uit Kryt, Kalk, Magnesia, de Loogzouten, met één woord, uit alle Loogzoutige Aarden, eene vaste Lugt verkrygt, die niet het minste verschil met de andere vaste Lugt heeft. Hier uit kan men met regt besluiten, dat, (dewyl de vaste Lugt, die men uit de opgenoemde Lichaamen verkrygt, altoos dezelfde is, het zy dat men tot derzelver losmaaking het een of ander Mynstoflyke zuur gebruikt, of dat men dezelve alleen door de hette des Vuurs uit de Lichaamen verkrygt,) dat, zeggen we, het zuure weezen, dat in de vaste Lugt is, of een weezenlyk bestanddeel van dezelve moet zyn; of dat de gemeene Lugt, die in de bestanddeelen van de Lichaamen is vastgelegd, uit deeze Lichaamen dit zuur verkrygt, en dus, daar mede bezwangerd zynde, zodanig eene Lugt wordt, aan welke wy den naam van vaste Lugt geeven.

De Heer *Priestley*, en met hem veele andere, zyn van 't eerste gevoelen: dat namentlyk de vaste Lugt weezenlyk van onze gemeene Lugt verschilt. Dan ons dunkt, dat men op deeze wyze het getal der dingen, die in de Natuur zyn, onnoodig vergroot. Men zoude tog dus doende, met het zelfde regt, alle zoorten van Kunst-Lugten, als, by voorbeeld, die, welke men door middel van Vitriool of Salpeterzuur uit het Yzer bekomt, voor byzondere zoorten van Lugt kunnen houden; die in haare zamenstelling van gemeene Lugt verschilden. En egter beweert de Heer *Priestley* met zeer veel reden, dat alle de byzondere verschynzels, die wy in deeze zoorten van Lugt ontwaar worden, niet van derzelver weezenlyken aart, maar van de ingemengde Stoffen, waarmede dezelve bezwangerd zyn, afhangt. —— Waarom zoude nu het geval by de vaste Lugt anders zyn?

Dat de vaste Lugt, werkelyk, niets anders is dan gemeene Lugt, met eene zekere fyne zuure stoffe bezwangerd, blykt uit de hier voorgestelde proeven: dan men zoude 'er nog by kunnen voegen, dat een *Alkali*, in

in de vaste Lugt geplaatst, (mits de hoeveelheid niet te groot zy) in een midden zout veranderd wordt, terwyl het overschot der Lugt, dat door 't Alkali niet geabsorbeerd wordt, aan de gemeene Lugt gelyk is. —— Edog hier op zal men vraagen, waar van daan verkrygt de Lugt dit zuur? —— Ligt het reeds als zodanig in de Lichaamen, en moet het als een weezenlyk bestanddeel van de Loogzouten en Loogzoutige Lichaamen aangemerkt worden; of hebben deeze Lichaamen het vermogen, van zodanig een zuur uit den dampkring na zig te trekken? Om deeze gewigtige vraagen te beantwoorden, ontbreeken ons nog genoegzaame Proeven: dan wy hoopen door den tyd meerder te zullen kunnen weeten.

Maar eens genomen, wy waren niet in staat om deeze vraagen ooit te beantwoorden, zo doet zulks niets tot nadeel van onze stelling; dat namentlyk het zuur geen weezenlyk bestanddeel van de Lugt uitmaakt. —— Het komt ons ondertusschen zeer waarschynlyk voor, dat dit zuur, als een weezenlyk bestanddeel van de Alkaline Zouten en Aarden moet aangemerkt worden, zoo wel als de Lugt, die wy daar uit verkrygen. —— Het is, onder de Scheikundigen, eene byna algemeen aangenomen stelling dat alle de Zouten in de Natuur van één en het zelfde beginsel hun oorsprong hebben; met dit Onderscheid, dat de Loogzouten meer t'zaamengestelde Lichaamen als de zuure Zouten zyn; en, behalven de Aarde en het Phlogiston, Lugt en Water in hunne grondmengingen bevatten. Zoude het dan niet moogelyk zyn, dat zig teffens, wanneer deeze grondmenging, op de eene of andere wyze, eenigzins gestoord, en de Lugt daar uit gedreeven wierd, een gedeelte van dit oorspronglyke losgemaakte, en met een gedeelte fyne aarde en water vereenigd, aan de Lugt die eigenschap mededeelde, welke wy aan de vaste Lugt ontwaar worden? —— Wy houden dit slegts voor eene gissing, en laaten 't aan een ieder over, om zig op de best mooglyke wyze voor te stellen, hoe en op wat wyze dat zuur, 't welk wy met de Lugt uit de Alkaline Zouten en Aarden verkrygen, mag ontstaan; tot dat wy, door nadere proefneemingen, iets zekerder daar omtrent kunnen weeten.

Onze gedagten omtrent de vaste Lugt gezegd hebbende, zal het tevens noodig zyn, die omtrent de Lugt waarin Phlogiston, en wel door 't branden van eene kaars,

op-

opgelost wordt, te melden (*). ——— Men dagt wel eer dat de vlam van eene gewoone kaars, in ééne minute tyds, omtrent drie mingelen Lugts verteerde. Aanmerkelyk, ja vreezelyk groot zoude dan de verslinding der Lugt geweest zyn, die in één enkelen dag, op den geheelen Aardbol, door middel van de oneindige menigte Vuuren, Vulcaanen enz. geschiedt. ——— Dan, dit daar laatende, men stelt, en dit is voor ons tegenwoordig oogmerk genoeg, dat deeze hoeveelheid van Lugt bedurven wordt. 't Is ondertusschen eene der gewigtigste naspeuringen, te onderzoeken, welk hulpmiddel de natuur in deezen tot herstel gebruikt. ——De Heer *Priestley* is gelukkig genoeg geweest, om de eerste te zyn, die daar omtrent eene beslissende proef gedaan heeft; en deeze, als ook nog eene andere, die wy over dit zelfde onderwerp genomen hebben, was ons byzonder oogmerk te verhandelen.

Edog, men zou vooraf kunnen vraagen, welke verandering ondergaat de Lugt, door 't branden van eene kaars? De Heer *Priestley* dagt, dat de vaste Lugt, die natuurlyk in de gemeene is, zig door middel van de Vlam daar van precipiteerde, en hy schynt de reden van het uitgaan van de kaars daar aan toe te schryven. Dan, wanneer men overweegt, hoe dat, van alle Lugten, de kaars het meest van allen in de Vaste Lugt wordt uitgebluscht; zal men zeer ligt kunnen begrypen dat gebrek aan vaste Lugt, zo die al plaats heeft, geen oorzaak kan zyn van het uitblusschen van de Vlam. Daarby, indien het waar was, dat gebrek aan vaste Lugt zulks veroorzaakte, dan moest, wanneer men weder vaste Lugt onder deeze Lugt mengde, de kaars daar

(*) De wyze, op welke men in de proefneemingen gewoon is, de Lugt door de Vlam van eene kaars te bederven, is deeze. Men bedient zig hier toe van een kromgeboogen Koperdraad, aan welks eene einde eene brandende kaars is vastgemaakt; men houd dit in 't water; egter zo dat de kaars boven 't water uitsteekt; men plaatst dan boven de kaars eenig recipient, of cylindriek glas van omtrent 6 a 7 duimen hoogte, (gelyk aan onze gewoone molglasen,) op eene kleine diepte in 't water, zoo dat de Lugt, die in 't glas is, door 't water, van de buiten Lugt afgescheiden zy; hierin laat men de kaars zoo lang branden, tot dat dezelve uitgaat, wanneer men de kaars van onder 't glas, door 't water heen, wegneemt.

daar weder in kunnen branden. Dan wy hebben dit op verschillende wyzen, met verschillende hoeveelheden, onderzogt; dog vrugtloos.

Naar ons begrip, is de reden van het uitgaan van de kaars gelegen, in het Phlogiston, dat, door middel van de Vlam, in de gemeene Lugt, in derzelver tusschenruimten wordt uitgestooten; en welke dan eerst uitgaat, wanneer deeze Lugt geen meerder Phlogiston op kan neemen. — Dat dit alleen de reden is van het uitgaan van de Kaars, blykt, wanneer men eene uitgebluschte Kaars, aan welke slegts een klein vonkje is, in gedephlogistoende Lugt, (zynde eene Lugt die zonder Phlogiston is, of ten minsten veel minder Phlogiston in zig heeft dan de gemeene Lugt,) plaatst. Want dit vonkje, zyn Phlogiston in deeze Lugt of in derzelver tusschenruimten overal en ten gelyken tyde kunnende uitstooten, doet de geheele Kaars in een ogenblik weder ontvlammen. Dan ten allerduidelykste meenen wy dit, door de volgende proefneeming, beweezen te hebben. Wy plaatsten Menie in een glas, met deeze door de Vlam van eene Kaars bedurven Lugt gevuld; na verloop van agt dagen deeze Lugt onderzoekende, bevonden wy dat de Kaars weder zoo goed in deeze Lugt brandde, als in de gemeene Lugt. Het Phlogiston meerder affiniteit met de Menie, dan met de gemeene Lugt hebbende, had zig met de Menie vereenigd; en de Lugt was daar door weder bekwaam geworden, tot onderhouding van de Vlam.

Eene zwaarigheid blyft 'er nu nog over, namentlyk, om te bepaalen, welke de reden is van het opklimmen van 't water, in deeze door de Vlam bedurven Lugt. — Wy kunnen geenzins met den Hr. *Priestley* gelooven, dat dit uit de precipitatie van de vaste Lugt, die voor een gedeelte in de gemeene Lugt aanweezig is, voortkomt. Immers, wie kan, daar wy de opklimming van 't water tot een vierde, ja zelfs tot een derde, (naar maate wy ons van eene grooten Vlam bedienden,) ondervonden hebben, zo veel vaste Lugt in de gemeene Lugt onderstellen? En by aldien dit al eens waar was, — zo de opklimming van 't water al eens een blyk ware van de precipitatie van de vaste Lugt, dan moest, gelyk de Heer *Priestley* zig ook daar op beroept, de Opryzing van de kwik in deeze Lugt niets zyn. Maar hier in heeft zig de Heer *Priestley* bedroogen; de kwik ryst in deeze Lugt tot dezelfde hoogte als 't water; of, zo 'er eenig onderscheid

ſcheid in zy, is het dermaate gering, dat zulks in geen aanmerking kan komen: wy hebben, na tweemaal dezelfde kaars, in een glas gemeene Lugt, op de kwik geplaatst, te hebben doen uitgaan, de kwik bevonden in 't glas gereezen te zyn, tot $1\frac{1}{4}$ en $1\frac{1}{8}$ duim; en op 't water gesteld zynde, was dat daarin tot $1\frac{3}{4}$ en 2 duim geklommen. Misſchien zou men dit kleine onderſcheid kunnen toeſchryven, aan een klein gedeelte vaste Lugt, dat zig precipiteert: te meer zoude men dit kunnen denken, uit de precipitatie van het Kalkwater, wanneer het zelve in deeze Lugt geplaatst wordt.

Tusſchen beiden moeten wy nog iets zeggen, nopens het verſchil van de opklimming van 't water in deeze Lugt; dat de Heer *Priestley* slegts als $\frac{1}{15}$ of $\frac{1}{16}$ gedeelte van de geheele volume aanmerkt; en wy veel meerder bevonden hebben. Dit hangt af van de verſchillende dikte van kaarſen, en de grootte van de Vlam, die men daar toe gebruikt. ——— De Heer *Priestley*, gelyk men ons gezegd heeft, bezigde hier toe een zeer dun zoort van Wasch Ligt; en daar door kan hy zig gemaklyk verzonnen hebben.

Wy begrypen dan dat men de oorzaak van 't opklimmen van 't water of de kwik in deeze Lugt hier in heeft te zoeken. Dat, terwyl men 't glas boven de kaars houdt, op dat oogenblik, de Lugt, die in 't glas is, zig door de hette van de Vlam begint uit te zetten: — dat 'er te gelyk, in dien korten tusſchentyd van het inbrengen van de kaars, en het nederzetten op het water of op de kwik, een zeker gedeelte Lugt wordt uitgedreeven. Zo lang nu de kaars blyft branden, blyft de Lugt in dien uitgezetten ſtaat; dan als ze uitgaat, begint deeze Lugt langzaamerhand weder in te krimpen, en geeft dus 't water of de kwik, door de zwaarte des Dampkrings gedrukt wordende, gelegenheid om 'er in op te ryzen. ——— 'Er worden dus drie zaaken, door de Vlam van eene kaars in de gemeene Lugt te wege gebragt. Het uitſtooten van het Phlogiston; daar van alleen het uitbluſſchen van de kaars. ——— Eene zeer geringe precipitatie van de vaste Lugt, en de uitzetting en inkrimping van de Lugt; van die beiden de opklimming van 't water of de kwik. ——— Wy zien dus, dat verſchillende zaaken ten gelyken tyde geſchieden kunnen, zonder dat de eene de oorzaak van de andere is.

De Heer *Priestley* verbeeldde zig, dat Planten en Dieren

ren beiden de Lugt op gelyke wyze aandeeden; en in die verwagting plaatste hy een Takje Menthe in een glas met gemeene Lugt, die door water affluitende: dan toen hy dezelve, na eenige Maanden, onderzogt, was deeze Lugt geenzins hinderlyk aan de Dieren of aan 't branden van een kaars geworden. Hier door kwam hy tot het denkbeeld, of 'er wel niet iets in de groeijing der Planten of *vegetatie* was, dat de Lugt herftelde. Hy plaatfte ten dien einde meer dan eens verfchillende Planten, dog meest Takjes van Menthe, in Lugt door de Vlam van eene kaars bedurven; en bevond, dat dezelve byna altoos daar door herfteld wierd.

In 't voorgaande jaar maakten wy, en méer andere Proefneemers, zoo hier als elders, dezelfde proeven werkftellig; dan onze pooging was vrugteloos; de proef beantwoordde niet aan de verwagting. Wy bedienden ons hier toe van Takjes kruifemunt, volgens de opgave van den Heer *Priestley*. Maar in dit Jaar viel ons, geduurende den loop onzer proefneemingen in gedagten of niet veelligt de fteel van een Tak Menthe, flegts voor ¼ duims gedeelte in 't water ftaande, geen genoegzaam voedfel uit 't water kon bekomen, om 'er weelig in te groeijen: —— als mede hoe 't gemaklyk gebeuren kon, dat, de plant alleenlyk voor een zo klein gedeelte in 't Water ftaande, dit deel eenige verrotting of verflenfing onderging; wanneer de Vegetatie volftrekt moest ophouden. Zulks bewoog ons, om een geheel Plantje Water-Menthe, met deszelfs wortel, te plaatzen in vlesjes van 2 duim hoogte, met water gevuld, in een glas met Lugt, bedurven door de Vlam van eene kaars, die wy door water afflooten. Wy maakten deeze proefneeming den 13 May deezes Jaars, met drie verfchillende glazen, werkftellig; en wy hadden den 22 May, toen wy dezelven onderzogten, het genoegen van te zien, dat in twee dier glazen de kaars even goed brandde, als in de gemeene Lugt: dat meer is, die Lugt met de nitreuze Lugt beproevende, ontdekten wy, dat ze zelfs iets beter dan de gemeene Lugt geworden was. Met betrekkinge tot het derde Glas, hadden wy by toeval niet gedagt, om de Plant van eenige verrotte bladen, die aan dezelve waren, te ontdoen; en dus was 'er niets in herfteld geworden. Voorts ftelden wy in een ander glas met dezelfde Lugt, den 22 May,

als voren een Plantje Water-Menthe; en de Lugt was den 27 May reeds geheel herſteld.

Terwyl wy ons, in deeze proefneemingen, bedienden van zulke Menthe of Planten, die in 't water groeijden; bezeften we te gelyk, dat verſcheide en wel de meeste Planten niet buiten de Aarde willen groeijen. Hierop beſlooten wy, eenige Plantjes Aard-Menthe, in ſteenen Potjes, met aarde gevuld, te planten: wy plaatſten dezelven den 18 May deezes jaars, in twee glazen met Lugt bedurven door 't branden van eene kaars; den 27 May die Lugt onderzoekende, bevonden wy dezelve weder volkomen gelyk aan de gemeene Lugt.

Voorleeden jaar, ſtelde de Heer *Aeneae* ons voor, of welligt de eenvoudige Damp van water de Lugt niet zoude herſtellen; — of misſchien de waterdeeltjes, in zig zelven te digt zynde om het Phlogiston aan te neemen, zulks niet doen zouden, wanneer zy zeer verdund waren? Om dit te onderzoeken, vulden wy een zeer dun glazen vlesje tot ⅓ met water; luteerden 'er voorts eene Slangswyze geboogen glazen pyp aan vast, en ſtelden dit op het Vuur. Na dat wy het water dus een kwartier uur tyds hadden laaten kooken, (op dat de gemeene Lugt, die in 't vlesje en in 't water was, zoude kunnen ontſnappen,) bragten wy de glazen pyp in een glas, met door 't branden van een kaars bedurven Lugt gevuld; en na de Damp, geduurende 2 uuren tyds, daar in te hebben opgevangen, beantwoordde deeze Lugt aan alle de eigenſchappen van de gemeene Lugt.

In alle de proeven, door ons omtrent de Vegetatie of groeijing genomen, hadden wy onze glazen, daar de planten in waren, geplaatst voor een Venſter, alwaar zy, geduurende een zeker gedeelte van den dag door de Zon beſcheenen wierden, begrypende daar mede en de groeij der Planten, en derzelver uitwaaſeming, (zoo die 'er iets in deed,) te bevorderen. De glazen daar door zeer ſterk van binnen uitwaaſemende, deed zulks ons denken, of wel niet, gelyk in de zo evengemelde Proef, de damp van 't water (daar de glazen mede afgeſloten waren,) door de warmte opgeheven wordende, zo veel aandeels aan 't herſtel der Lugt, als de groeij der Planten konde hebben: om dit te beſlisſen, vulden wy ten gelyken tyd, op den 24 May, 2 glazen met dezelfde bedurven Lugt, in welker eene, wy een Plant Water-

ter-Menthe ſtelden. Die beiden den 31 May onderzoekende, was de Lugt in het glas, waar in geen Plant geſtaan had, niettegenſtaande het zeer ſterk van binnen had uitgewaaſemd, dezelfde gebleeven; bluſſchende de Kaars tot verſcheide reizen uit: in het andere, waarin de Menthe geplaatst geweest was, vonden wy de Lugt volkomen herſteld.

Dit zy genoeg om aan te toonen, dat de Planten een zeer geſchikt herſtelmiddel voor de bedurven Lugt zyn; en wy mogen ons hier mede vleijen, de eerſten geweest te zyn, welken hier ter Stede de verbetering der Lugt door de Vegetatie te wege gebragt te hebben, of althans hunne proefneemingen des aangaande gemeen gemaakt.

'Er ſchiet nu nog een zeer gewigtig Stuk over, naamentlyk, om te bepaalen, welke de uitwerking der Planten in de bedurven Lugt zy.

Wanneer men nagaat op wat wyze de Lugt, door 't branden van eene kaars, bedurven wordt: te weeten; overmits deszelfs tusſchenruimten door Phlogiston worden opgevuld. ——— Als men in opmerking neemt, hoe het uit de proeven, die de Heer *Priestley* omtrent het Bloed genomen heeft, bekend is, dat versch Bloed uit een of ander Dierlyk Lichaam, in eene Lugt, die met Phlogiston bezwangerd is, geplaatst, in weinig tyds het Phlogiston uit deeze Lugt tot zig trekt, en daar door zwart begint te worden. ——— Wanneer men verder te gelyk overweegt, de overeenkomst, die 'er is, tusſchen den omloop der Vogten in het Dierlyk Lichaam, en in die der Plantgewasſen: dan ſchynt het ons toe, eerstlyk, dat, door de Vegetatie der Planten, het Phlogiston door de vaatjes der Planten opgenomen word; en ten anderen, dat, door derzelver uitwaaſeming, een zeker gedeelte vaste Lugt aan deeze Lugt wederom bezorgd wordt; waar door dan deeze Lugt weder aan de gemeene Lugt gelyk wordt. Dit denkbeeld verkrygt te meerder waarſchynlykheid, als men nagaat, dat één der weezenlyke vereischten, tot verbetering der Lugt door de Planten, is, dat deeze groeijend zyn; alzo enkele Takjes en bladen, waarin de omloop der Vogten, (door dien ze van den wortel zyn afgeſcheiden,) ophoudt, niet in ſtaat zyn deeze Lugt te herſtellen. Daarby is 't om 't even, welke Plantgewasſen men ook neeme, het zy dezelven reuk hebben of niet, als uit de opge-

geeven Proeven van den Heer *Priestley* blykt: des men geenzins kunne onderſtellen, dat de fyne uitwaaſemende deeltjes, of de zogenaamde Spiritus Rector, het middel zouden zyn, waar door de Lugt verbeterd wordt.

Hier mede zouden wy dit berigt onzer proefneemingen eindigen; dan wy kunnen niet wel nalaaten, by deeze gelegenheid, nog eene aanmerkelyke proef, die op de gemelden eenige betrekking heeft, mede te deelen. By de door de Vlam van een kaars bedurven Lugt, 1/1[illegible] deel brandbaare Lugt doende, brandde de kaars wederom zeer goed in deeze Lugt. Dit herhaalden wy ook met die ſoort van Inflammable Lugt, welke men uit de modder verkrygt, gebruikende dan ſlegts $\frac{1}{10}$ deel, met denzelfden uitſlag. Het opmerkenswaardigst in deeze proef is, dat die Lugt, met de Nitreuſe Lugt onderzogt, ſlegter dan te vooren geworden was, niettegenſtaande de kaars 'er zeer wel in brandde.

Dit verſchynſel dunkt ons is toe te ſchryven, aan de verſchillende baſis, waarmede het Phlogiston vereenigd is. —— Wanneer men een enkel Phlogiston onderſtelt, gelyk in de Lugt, waarin een kaars gebrand heeft, zo wordt de kaars uitgebluscht. —— Is het Phlogiston met eene zekere zuure baſis vereenigd, zo is het brandbaar; gelyk dit het geval in de Inflammable Lugt is, zo als ons byzonder gebleeken is, wanneer wy een Stuk gloeijend houtskool in de Zeezuur Lugt, (voortgebragt uit het Olium Vitrioli en Sal Marinum,) plaatſten; waarin, gelyk bekend is, de kaars wordt uitgebluscht. Toen wy dit een weinig tyds hadden laaten ſtaan, wierd 'er niet meer dan de helft van deeze Lugt door 't water geabſorbeerd, (daar anders de geheele Volume geabſorbeerd wierd,) en het overige was Inflammabel. Het blykt ook uit deeze proef, dat het zuur, het bindmiddel tusſchen Water en Lugt zynde, gelyk in de vaste en in de Zeezuur Lugt, door 't Phlogiston verhinderd wordt, zig daar mede te vereenigen.

'Er ſchynt, ten laatſten, boven dien nog een zeker Medium, tusſchen het uitblusſchen van de kaars, en de ontvlambaarheid te wezen: te weeten, zulk eene Lugt, die, alſchoon voorzien met Phlogiston, egter de kaars toelaat in dezelve te branden. Het komt ons voor, dat het Phlogiston in zulk een geval met te veel zuur vereenigd is, om de kaars uit te blusſchen; en met te weinig

nig om brandbaar te wezen; en zo, omgekeerd, ook het zuur met te veel of met te weinig Phlogiston. Dit scheen ons duidelyk te blyken, wanneer wy een glas met de helft Zeezuur Lugt, en de helft Lugt, waarin eene kaars gebrand had, vulden. Alschoon de kaars in beide die Lugten uitgebluscht wierd, brandde dezelve egter zeer wel in het overschot van deeze Lugten, toen ze onder elkander gemengd waren.

By vervolg van tyd hoopen wy de Proeven, die wy nopens de Vegetatie in de geademde en de door verrotting bedurven Lugt doen zullen, mede te deelen. Voor tegenwoordig agten wy 't genoeg getoond te hebben, hoe een ieder, dien 't gelust, deeze proeven werkstellig kan maaken. ——Proeven van de allergrootste aangelegenheid, en die ons veel Lichts in deezen wel eer duisteren Tak der Natuurkunde belooven.

Amsteldam 2 *Juny* 1778.

PROEFNEEMINGEN OVER DE HORIZONTAALE EN REGT OPHANGENDE THERMOMETERS.

Door R. HOLL, *tweede Luitenant van de Artillerie.*

Op bladz. 19 van dit *VII. Deel der Hed. Vad. Letteroef.* zag ik de Theoretische Waarneeming van den Heer *de Serviéres*, over het horizontaal plaatzen des Thermometers, ter voorkominge van de verhinderde uitzetting, die een regtstandige Thermometer, door de zwaarte zyner vloeistoffe, veroorzaakt; waar toe het werk van den Abt *Deidier* hem aanleiding gaf.

Om het onderscheid van deeze tweeërleye plaatzing des Thermometers nauwkeurig te kennen, nam ik de volgende proeven.

Vier gelykloopende Thermometers nam ik uit hunne glazen buizen, en hong ze regtstandig in den Zonneschyn, naast elkander, midden in myn Tuin; om dat ze geen warmte van andere lighaamen zouden ontvangen. Ik nam hunne uitzetting, graad voor graad, waar; die alle tot 104 graaden, volgens de Schaal van *Fahrenheit*, reezen; en bevond dat ze alle vier in de klimming en daalig zeer gelyk bleeven: dat ik verscheiden reizen

 met

met denzelfden uitslag herhaalde. Verzekerd zynde wegens de juistheid myner werktuigen tot het doen deezer proefneemingen, plaatste ik, in een zelfde ogenblik, twee van dezelven horizontaal en de twee anderen regtstandig 'er by, in den Zonne-schyn; na ze eerst een tyd in de Schaduw gehangen te hebben; alwaar ze 72 gr. tekenden. Zie hier derzelver verschillende klimming.

Regtstandige.		Horizontaale.
72	——	72
91	——	92
100½	——	103½
102½	——	107½
103½	——	108½
104½	——	106
102	——	102

De verdere daaling bleef eenpaarig tot het punt van de warmte in de Schaduw.

Men ziet uit deeze waargenomen graaden, dat de grootste klimming op den horizontaalen Thermometer 108½ gr. was; en op den regtstandigen in 't zelve oogenblik 103½ gr.; maar toen de horizontaale reeds 1½ gr. gezakt was, klom de andere nog een graad. Ik herhaalde deeze proefneeming op onderscheiden tyden en verwisselde de Thermometers, dog met denzelfden uitslag.

Vervolgens nam ik heet gemaakt water, en plaatste gelyktydig in 't zelve twee Thermometers, den éénen regtstandig en den anderen horizontaal; die my dezelfde verschynzels, als by de voorgaande proefneeming, leverden.

Naderhand heb ik ruim vier weeken een Thermometer horizontaal, by myne andere hangende, geplaatst; ik bevond dien altoos des morgens vroeg, en des avonds, met de regtophangenden gelyk; maar, by vermeerdering van de warmte, was de horizontaale, 1½ en zomtyds 2 gr. hooger dan de overigen; na dat de warmte in snelheid toenam. —— De zakking was altoos gelyktydig en na dat dezelve een half uur geduurd had, was de horizontaale Thermometer met de andere gelyk. Maar op den 12 May bleef de horizontaale Thermometer, den geheelen dag, met de anderen gelyk, schoon

de

de warmte op dien dag schielyk en niet weinig toenam; want des morgens tekende de Thermometer 61 en des middags 75 gr.; en dit was de eenigste dag, op welken ik zulks waarnam. Van welke oorzaak dit afhing, is my onbewust: vermits ik geene de minste verandering voor of na dien tyd hadde gemaakt, en niet eens, maar verscheide reizen, op dien dag, met de grootste oplettendheid den Thermometer waarnam; ook was dit, zoo als ik reeds gezegd hebbe, de eenigste dag, op welke zig deeze byzonderheid vertoonde.

Men moet, wil men deeze proeven herhaalen, wel in agt neemen, dat men den horizontaalen Thermometer dezelfde plaatzing en afstand geeve, die de regtophangende hebbe; de minste verandering zoude hier eenig onderscheid kunnen veroorzaaken.

Deeze proefneeming van den Heer *Holl* dient ter bevestiginge der voorheengemelde waarneeming van den Heer *de Serviéres*; en 't stuk schynt der nadere onderzoekinge waardig, te meer daar ons deswegens verschillende berigten voorkomen. Volgens het verslag nopens deeze waarneeming, in het *Journal de Physique Octobre* 1777, begunstigt een aantal van 60 agtereenvolgende waarneemingen, door den Hoogleeraar *Blondeau* te Brest gedaan, het denkbeeld, dat de horizontaale ligging de uitzetting vermeerdert, en dat gevolglyk die plaatzing, beter dan de rechtstandige, geschikt is, tot het doen van naauwkeurige waarneemingen. 'Er zyn, 't is waar, gelyk men ons tevens meldt, ook proefneemingen, die 'er niet aan beantwoorden; doch de vraag is, of ze met de vereischte zorgvuldigheid genomen zyn? De Heer *de Serviéres* noodigt alle Natuuronderzoekers uit, om dit onderwerp ten toets te brengen. Hy zelf stelt zig voor zulks nog nader te beproeven, en verwagt dat de uitslag hiervan zal beantwoorden aan de waarneemingen van den Heer *Blondeau*; maar belooft te gelyk, dat hy verslag van zyne bevinding zal geeven, hoe dezelve ook moge uitvallen.

Breda, 17 5/4 78.

NIEUW ONDERZOEK NAAR DEN OORSPRONG DER BOEK-DRUKKUNST, ENZ.

(*Vervolg van bladz.* 307.)

De Ontdekking, waar van ik gesproken heb, ontstak in my de begeerte, om hier omtrent nog meer ontdekkingen te doen, en ik geloof, dat my dit eenigzins gelukt is. De Lezer moge daar van oordelen: want ik durf my niet beloven alle zwarigheden te hebben weggenomen. Ik begryp het maar al te wel, dat het, om myne Stelling onwraakbaar te bevestigen, nodig zoude zyn, eene of meerdere Eerste Drukken te vinden, waar van de plaats en dagtekening ten volle bewezen waren, of eenig ander even wigtig bewys te berde te brengen. In afwagting dat het een of ander gelukkig geval my iets dergelyks moge ontdekken, zal ik voortgaan, met te melden, wat ik desaangaande reeds ontmoet heb.

Daar is in Braband nog eene Kronyk voorhanden, geschreeven, zo men meent, door zekeren *Nikolaas de Klerk*, (*Clericus*) Secretaris der Stad Antwerpen. De Schryver deezer Kronyk, wie hy ook zy, begon zyn Werk in 't jaar 1318; als blykt uit eenige verzen van het Voorberigt, hier onder aangehaald (*c*). Hy leide 'er de laatste hand aan in 't jaar 1350 (*d*). Na dat hy eenige aanmerkelyke gebeurtenisfen verhaald heeft, die onder de regering van Hertog Jan van Braband den II, wel-

(*c*) Dit Boeck waert begonnen voorwaer
Doe men screef Jhesus Christus jaer
Derthien hondert achttien mede
Al te Antwerpen in die Stede.

(*d*) Dus geviele dese dinc
Als men dertienhondert screef
Ende XLIX, ende dit bleef
Toter helft dat men daer naere
Screef dertienhondert ende L jaere
In 't Jaer van gracien bekent
Onder den Sesten Paus Clement.

welke in 't jaar 1312 ſtierf, voorgevallen waren, volgen 'er deze woorden:

In deſer tyt ſtierf menſchelyc
Die goede Vedelare Lodewyc
Die de beste was die voor dien
In de werelt ije was gheſien
Van makene ende metter hant
Van Vaelbeke in Brabant
Alſoe was hy ghenant
(e) Hy was d'eerſte die vant
Van Stampien die manieren
Die men noch hoert antieren.

Het komt, in dit geval, op eene getrouwe uitlegging dezer woorden aan; ik zoude dezelven gaarne dus verklaren:

„ In dezen tyd ſtierf, volgens het lot aan menſchen „ gemeen, *Lodewyk*, die bekwame Speeltuigmaker, de „ grootſte Konſtenaar, die men tot hier toe in het „ Heelal, tot het maken van Werktuigen, gezien had. „ Hy was van Vaelbeke in Braband, en hy droeg 'er „ den naam van. Hy was de eerſte die het drukken „ verzon, dat heden in gebruik is".

Ik heb het woord *Vedelare* door *Speeltuig-maker* verklaard. Het wortelwoord is *Vedel*, (Viool) dus moet *Vedelare* betekenen, iemand die 'er op ſpeelt, of die dezelve maakt. Ik heb my bepaald tot het laatſte, om dat 'er, in de volgende Verzen, niet van ſpelen, maar van maken, gewaagd word. Verkiest een ander liever het eerſte, ik mag het lyden; daar is gene reden ter waereld, waarom deze bekwame man geen Muſykſpeelder zoude hebben kunnen zyn. Van meer belang is in dezen het woord *Stampien*.

Stampien komt van het Duitsch woord *ſtampen*, *inſtampen*, *met geweld indrukken*. Dit woord, in 't Latyn der Middeleeuwen geraakt zynde, heeft daarin de betekenis gehouden, die ik 'er hier aan geef. *Stampus*, zegt DU CANGE, *Nota*, *Impresſio*, *Signum*, *Character*, *Exemplar*, Gall. *Empreinte*, *Modele*, Angl. *Stamp*, Ital. *Stampa*. Ver-

vol-

(e) 5 Boek, 7 Cap. op het einde.

volgens haalt hy deze woorden aan, uit een Giftbrief (*) van 't jaar 1546; welke men vindt in het Vyftiende Deel van RYMER: *Licentiam damus.... ad signandum vice & nomine nostro..... cum uno stampo, vocato a Driestamp. Ad nostrum mandatum signent & impressionem faceant sine atramento..... Et post dictam signationem & impressionem cum dicto stampo, &c.* (†)

Ik bezit een oud Handschrift (‡) van de Veertiende Eeuw, behelzende het leven der Heiligen, en eene vry rare Kronyk. Aan het einde van dit Boek vindt men eene kleine Naamrol (§) der Boekery (§§) van het Klooster van *Wiblingen;* waar van het Schrift, 't geen zeer zonderling verkort is, my toeschynt van de volgende Eeuw te zyn. Onder de Boektytels vind men ook deze:

It) doicali ipuo libo stmpio i bappiro no scrpo.

Wanneer men de uitgelaten letters aanvult, krygt men de volgende woorden:

Item) Dominicalia in parvo libro Stampato in papyro, non scripto.

De liefde voor de waarheid verpligt my te bekennen, dat de *m*, in de voornaamste verkorting *stmpio*, maar zeer moeielyk te onderscheiden is. Doch de twyfeling, die daar uit konde ontstaan, is volkomen weggenomen, door deeze woorden, *non scripto;* en nog meer door eene aantekening van die zelfde hand, onder aan de bladzyde, alwaar men met verkorting leest, *stampare Donatos*, 't welk zeggen wil, *eerste beginzelen* of *lessenboekjes voor de kinderen drukken.* Ik zal aanstonds gelegenheid hebben om nog eens op deze aantekening te komen. Het zy genoeg hier aan te merken, dat uit dit oud Boek met zekerheid blykt, dat men, in slegt Latyn van de middeleeuwen, zei-

(*) *Charter.*

(†) Wy geven vryheid .... tot het tekenen voor en in onzen naam .... met eene drukplaat, Driestamp genaamd. Dat zy op ons bevel tekenen, en een afdrukzel maken, zonder het gebruiken van Inkt. ... En na gezegde tekening en afdrukking met de gemelde plaat, enz.

(‡) *Manuscript.* (§) *Catalogus.* (§§) *Bibliotheek.*

zeide, *Stampare libros*. Daar van hebben de Italianen ontleend, hun *Stampa*, *Stampatore*, *Stampare*, voor *Drukkery*, *Drukker*, *Drukken*: en daar van komt het Fransche woord *Estampe*, voor eene *prent*, eene *plaat*. Daar nu dit woord zynen oorsprong aan de Nederlandsche Taal verschuldigd is; meen ik hier uit te mogen besluiten, dat de Nederlanders zig, ten tyde van de eerste onderneming der Drukkunst, bediend hebben van het woord *Stampen* of *Stampiën*, in plaats van *prenten* of *drukken*; en dat mitsdien het *Stampiën*, in de Kronyk van *Clericus*, het zelfde betekent als het *Stampare* in het Latyn der Middeleeuwen.

Ik geloof niet dat men deze myne uitlegging zal kunnen tegenspreken: dog laten wy zien, wat 'er uit voortvloeit; en waar in de uitvinding van dien goeden *Lodewyk*, naar alle waarschynlykheid, bestaan mag hebben. 't Is ongetwyfeld gemaklyker te zeggen, waarin zy niet, dan te bepalen, waarin zy al, bestaan heeft. Maar mogelyk geraken wy, door 'er alles van af te laten, het geen wy, naar de kennis die wy 'er anders van hebben, niet vermogen 'er by te voegen, tot de ontdekking van derzelver aart en natuur.

Het is zekerlyk niet de uitvinding der gegoten Letters, die wonderlyk fraaie uitvinding, welke niemand zal willen betwisten aan *Pieter Schoëffer van Gernsheim*; waar van de eerste proeven zyn de *Rationale Durandi* van 't jaar 1459; de *Catholicon Joannis Januensis* van 1460; de *Decor Puellarum* van 1461; (wat ook de *Boze* daar van zeggen moge (*f*); en de Bybel van Mentz van 1462.

Ook zyn het niet de in 't koper gesneden letters, uitgevonden door *Guttenberg*, *Gensfleis*, *Mentel* en *Fust*. Deze letters kwamen het eerst te voorschyn in de Bybels, die omtrent het jaar 1450 gedrukt zyn; met voordagt, zonder jaar en zonder naam van plaats (*g*) of Drukker, om het bedrog dezer kunstenaars te verbergen, die ze voor geschreven verkogten. Zy werden ook gebruikt tot het drukken van den *Psalmorum Codex* van 1457; die men te regt beschouwt, als het eerste tot nog bekende boek

(*f*) Zie de *Catalogue raisonné van Crevenna*, II. D. bl. 61. eerste uitgave.

(*g*) Men vind 'er een Exemplaar van in de *Bibliotheque Mazarine*, te Parys. Zie *de Bure* I. D. bl. 32.

boek in Europa, waar op de tyd van deszelfs uitgave gemeld ſtaat.

Nog minder is het de kunst van letters en beeldteniſſen te ſnyden in Zegels, die men in wasch of andere ſtoffen drukte. Deze uitvinding tog is al meer dan tweeduizend jaren oud. De Grieken en de Romeinen hebben die reeds gekend. De Franken hebben ze geſtadiglyk gebruikt: getuige de Ring van *Childeric;* getuige het zoo gewone ſlot in de Giftbrieven (*). *Wy hebben dit met ons zegel willen bekragtigen...... ons zegel hier op gedrukt zynde....... getekend en bekragtigd met onzen zegelring.....* (*h*) getuigen, met één woord, dat aantal zegelen, met welken zoo veele opene Brieven (†), die vóór de geboorte van onzen *Lodewyk* reeds afgegeven waren, voorzien zyn.

Wanneer wy nu dus al wat vreemd is hiervan afhouden, zoo blyft 'er niets over dan het drukken met hout, het zy met platen, het zy met letters; kortom, zoodanig als het zelve zig voordoet, in de voortbrengzelen der kunst, die de Hollanders aan *Laurens* van Haarlem hebben toegekend.

Ik begryp zeer klaar, hoe het weinige, dat onze Kronykſchryver 'er van zegt, niet genoeg is, om ons voldoende te onderrigten, aangaande het wezenlyke, en de byzonderheden van deeze uitvinding. Heeft *Lodewyk* van den beginne af prentjes (§) gedrukt zonder letters, of letters zonder prentjes? Waren de letters vast, of beweegbaar? Dit zyn lastige vragen, die men gemaklyker kan voorſtellen, dan beantwoorden: en waar in men derhalve niet dan met veel omzigtigheid te werk moet gaan. Dit ſtaat hier vast, dat 'er in dezen gehandeld word over eene eerſte onderneming in 't ſtuk van Drukken: en laat ik 'er byvoegen dat men geene voldoende bewyzen heeft voor de uitvinding door *Laurens;* dat het niet mogelyk is, dat alle de boeken, die men hem toeſchryft, uit zyn winkel gekomen zyn; en dat het ſchier onbetwistbaar is, dat men gedrukt heeft, eer hy geboren was. Dit moet ik verder betogen, zoo verre de palen van myn Geſchrift (**) zulks toeſtaan.

Ik

(*) *Chartres.*
(*h*) Zie *Mab. de re Dipl.* L. 2. C. 10. §. 4.
(†) *Diplomaas* (§) *Figuren* (**) *Memorie.*

Ik zal nu daar laten de *Figuræ typicæ veteris atque antitypicæ novi Testamenti;* mitsgaders de *Historia seu providentia Virginis Mariæ ex Cantico Canticorum iconicè exhibita;* als mede de zes onderscheiden uitgaven van de *Historia S. Johannis Evangelistæ;* en nog zoo veele andere boeken met dergelyke beeltenissen in 't hout gesneden, met Spreuken, door vast aan malkanderen zynde letters gedrukt. Zonder van deeze en soortgelyken te spreken; wy kennen vier uitgaven van den *Speculum humanæ Salvationis*, of *Spiegel der menschelyke behoudenis*, twee in 't Nederlandsch en twee in 't Latyn, waar van 'er drie zyn, die, zonder tegenspraak, de Drukken van Duitschland in oudheid verre te boven gaan. Het klein Gebedenboekje, waarvan *Meerman* de afbeelding heeft gegeven, schynt nog ouder. De onderscheidene uitgaven van *Donatus*, door dien geleerden Schryver zoo zeer betoogd, zyn van geen latere dagtekening. Dit Geschrift is een kort Begrip of Lessen-boek (*) van de Latynsche Taal; waar van men zig in de Scholen bediende, om den kinderen de buiging der Naam- (†) en werkwoorden (§) te leeren. Ik vind 'er melding van gemaakt in eene Wet (**), door den Hertog van Braband, in 't jaar 1320, voor de grote en kleine Scholen te Brussel gegeven. Men vind het in de geschreven Kronyk van *Dinterus* (*i*); alwaar men deze woorden leest: *Quatuor Subrectores ad pueros... de primis elementis usque ad Donati introitum & non ultra fideliter instruendos.* En op eene andere plaats: *Ordine tamen de introitu Donati supra scripti plenius observato*: „ Vier Ondermeesters om „ de kinderen..... in de eerste beginzelen, tot den aan„ vang met den Donatus, en niet verder, getrouwe„ lyk te onderwyzen": En op eene andere plaats: „ be„ houdens egter naauwkeurig de orde om het van den „ bovengenoemden Donatus aantevangen". Men weet in waarheid niet, of de *Donatus*, waar van deze Hertog spreekt, gedrukt of geschreven was; maar zodanig eene twyfeling zou niet stroken met de bovenaangehaalde Naamlyst der boeken (††). Aan het einde vind men de-

ze

(*) *Rudimentum.* (†) *Declinatien.* (§) *Conjugatien.*
(**) *Reglement.*
(*i*) Lib. 5. p. m. 1171.
(††) *Catalogus.*

ze aantekening, met dezelfde hand als die van de Naamlyst, geschreven:

Anno Dm. 1340. *Viguit q fet ſtapa Dnatos.*

Indien deze aantekening naauwkeurig zy, en daar is geen de minſte reden om ons het tegendeel te doen gelooven, moet men de party van *Laurens* van Haarlem, die my, zelfs, buiten deze aantekening, wanhopende ſchynt, laten varen. Had immers de drukpers van dezen Hollander, ſlag voor ſlag, zoo vele onderſcheiden uitgaven afgeleverd, en dat, om zoo te ſpreken, van het eerſte oogenblik der uitvinding af, dan zou hy ongetwyfeld een geheel ander gerugt gemaakt hebben: alle zyne tyd-, alle zyne Landgenoten hadden dan zekerlyk van hem niet ſtil gezwegen. Hoe! Heeft *Jan Gerbrand*, Prior van de Lieve-Vrouwen-Broers (*), die, met *Laurens*, in dezelfde Stad, en in dezelfde eeuw, leefde, hem niet gekend? Zoude *Jan Veldenaer*, die in 't jaar 1480 een Kronyk uitgaf, in welke hy van de Drukkunst ſpreekt, aan zynen Landsman niet gedagt hebben? Is het te verwagten dat men 'er geen een enkel woord van zoude vinden by *Reynier Snoy*, by *Willem Heda*, by *Gillis de Roya*, by *Erasmus*, en zoo vele andere Schryvers, als de vyftiende Eeuw heeft uitgeleverd, die zulk een groot licht over de Hollandſche Letterkunde verſpreid hebben? Zulk een hardnekkig ſtilzwygen zou waarlyk wonderdadig zyn; het had kunnen plaats hebben in de duisternis der veertiende Eeuw, maar in de vyftiende is 't genoegzaam onmogelyk.

En welk eene rol doet men dezen *Laurens Jansſoen* of *Janszoon* ſpelen? Nu eens is hy een doorlugtige afſtammeling van het huis van Brederode, die in de regte lyn nederdaalde uit de Graven (†) van Holland. Dan weder is hy de zoon van een gering borger, onder het allergemeenſte en veragtelykſte volkje t'huis horende; een brouwer van onrust en verwarring, een moordenaar, en als zodanig gevonnisd. Hier is hy, ten zelfden tyde, een agtbaar Regerings lid, en een oproerig burger; daar komt hy ons weder voor, als Schepen en Schatmeester (§) van de Stad; aan wien de Vaderen des Vader-

(*) *Carmeliten.* (†) *Souvereinen.* (§) *Treſorier.*

derlands, tot belooning zyner dienften, den gewigtigen post van Koster eener kerke hebben opgedragen; van waar hy den naam van *Coster* heeft aangenomen, onder welken hy in 't algemeen bekend is. Maar men weet deze fchynftrydigheden met malkanderen te vereenigen; en, zoo als zy zyn, bewyst men die uit oorfprongkelyke Stukken (*). Begeert men den Sleutel van dit Raadzel? zie hier. Men heeft alle de *Laurensfen* van Haarlem, wier Vader *Jan* geheeten heeft, by malkanderen geworpen, men heeft alle die kwanten te zamen gefmolten; en daar uit is dit zamenftel van onzen *Laurens* geboren. Voor 't overige gaat ons dit alles zoo veel niet aan; het wezenlyke is, dat men geen het minfte bewys heeft, dat deze *Laurens*, wie hy ook moge geweest zyn, de uitvinder der Drukkunst geweest is (†).

Laat ik der waarheid al verder hulde doen. De Vaderlandliefde van *Junius*, en van *Scriverius*, fchynt hunne oordeelkunde in flaap gewiegd te hebben. En de beroemde *Meerman* is in myne oogen niet minder agtenswaardig, fchoon hy het heerfchende gevoelen aangekleefd hebbe. Ik erken in dien Schryver een geest des onderzoeks; eene diep-grondige geleerdheid; en, het geen hem nog meer waarde byzet, eene rondborftigheid, die niet gemeen is. Hy heeft onderwederfprekelyk aangetoond, dat de Drukkunst in de Nederlanden in gebruik was, voor dat men 'er in Duitschland nog aan dagt. Hy zelf heeft gevoeld de zwakheid der bewyzen, waarop de de party van *Laurens Coster* zig grond; en hy geeft niet onduidelyk te kennen, dat hy aan dezelve niet is toegedaan, dan, om dat hy geen mededingers kent, die 'er meer regt op hebben.

Maar, zal men zeggen, men vervroegt die uitvinding te veel, met dezelve te verzenden tot de veertiende Eeuw. Kan dat gevoelen, tot hier toe ongehoord, het onderzoek doorftaan? Strookt het met den ftaat der zaken, en is het met de omftandigheden overeentebrengen? Ik geloof ja. *Lodewyk van Vaelbeke* mag men, zig op het voorgemelde grondende, denken, zal de eerfte beginzelen in het hout gemaakt hebben. Misfchien met eenige beeldetjes, met den naam van den heiligen, of ce-

(*) *Authentique Chartres.*

(†) [Onze Autheur behandelt dit Stuk wat al te lugtig; men bewyst niet, door iets in een befpotlyk licht te ftellen.]

eene kleine zinſpreuk, in het plankje zelve ingeſneden. De ſtaat, in welken zig de Letterkunde toen bevond, laat niet wel toe te gelooven dat hy alle de gevolgen van zyne ſchoone uitvinding voorzien zal hebben. Of hy, of een ander na hem, zal voorts bedagt hebben, om 'er eenige losſe letters nevens te voegen. Zoo tog ontmoet men dezelven, in de overblyfzelen van de eerſte houtdrukken, niet zelden: en daar is zelfs een afdrukzel (*), een van de oudſte, voor handen, in 't welke men vaste en losſe letters, beiden te gelyk, vind: Welke laatſten gemakkelyk te onderſcheiden zyn; het zy door eene het onderſte bovenſtaande Letter, of door eenig ander teken, ten overvloede by de Liefhebbers bekend. Vervolgens zal men die ſoort van letters gebruikt hebben, tot het Drukken van de *Donati;* Drukken, die grof, en leelyk voor 't oog zyn, (als blykbaar genoeg is uit de genen die tot op onzen tyd overgebleven zyn;) maar goed genoeg om den Scholieren in de hand gegeven te worden. De matigheid van den prys zal dezelven in gang gebragt hebben; zynde de geſchrevenen ongelyk veel duurder: want men moet zig niet verbeelden, dat men 'er toen reeds ſchelmery heeft laten onderlopen, met deze gedrukten voor geſchrevenen uit te venten. Zy waren hier toe veel te ſlegt uitgevoerd; en weinigen zouden 'er zig mede hebben laten betrekken. Dat zoort van bedrog is niet bekend geweest, dan by de eerſte Boekdrukkers van Duitschland. De *Guttenbergen*, de *Fusten* hebben 'er zig met voordeel van bediend, toen zy, na het uitvinden der gegoten letters aan het volkomen namaken der handſchriften geraakt waren. Als zodanig verkogten zy een aantal Bybels zonder jaartal, tot een onmatigen prys; tot dat zy, hun bedrog, door derzelver groot aantal, ontdekt zynde, genoodzaakt waren van deze list af te zien. Maar laat ik myne eerſte uitvinders niet uit het oog verliezen.

De Godsdienſtige boeken volgden wel dra op de *Donati;* en de oogmerken onzer kunſtenaars bepaalden zig tot deze twee zoorten van werken. Men heeft tot heden toe geen Bybel, noch Geſchiedſchryver, noch eenige Godgeleerde of Regtsgeleerde Verhandeling ontdekt, wel-

(*) *Exemplaar.*

welke men kan aanmerken, als een voortbrengzel van deze eerste Drukkeryen; 't welk tot een genoegzaam zeker bewys verstrekt van den geringen voortgang dezer eerst ontluikende kunst; en van het weinige werk dat 'er by de Geleerden van gemaakt wierd. Trouwens de weinige Geleerden van dien tyd vond men maar alleen onder de Monniken; en men had waarlyk niet te verwagten, dat de Monniken eene uitvinding zouden begunstigen, die eenen voornamen tak van hunnen winsthandel zoude affnyden. Zy hielden zoo veel handen aan het werk als zy maar vinden konden, tot het naschryven der Schriften; die zy dan weer verkogten aan allen, die maar geld hadden, om dezelven duur te betalen. Dit vind men onder anderen in het *Chronicon Windesemense* p. 6. *Pretium Laborum manuum suarum de singularium scripturis septimanatim exactum in bursam communem reponentes.* En p. 158. *Prior de Windesem dedit eis bonum missale, quod postmodum pro 20 antiquis Scudatis vendiderunt:* p. 409. *Fratribus suis pro pretio scribere concessit.* „ Het geld dat „ zy alle week met schryven verdienden, wierd door „ hen in eene gemeene beurs bewaart". En p. 158. „ De Prior van Windesem gaf hun een goed Misboek, „ dat zy naderhand voor 20 oude Kroonen (*) verkog„ ten". p. 409. „ Hy liet de Broers voor geld schry„ ven". Men behoefde maar weinig te doen te hebben, en aanstonds was de winst aanmerkelyk. Het Misboek, verkogt voor 20 oude kroonen, is daar van een bewys. Men vind 'er in diezelfde kronyk nog een ander, op bl. 126. *Totum Corpus Bibliæ in tribus voluminibus optime conscriptum, centum coronarum in valore.* „ Een geheele By„ bel in drie deelen, zeer net geschreven, was waardig „ honderd kroonen.

Is het, na dit alles, wel te verwonderen, dat onze eerste Drukkers zoo weinig gerugts gemaakt hebben? Zy werkten maar alleen voor het volk, en voor de kinderen in de kleine Scholen. Intusschen heeft men reden om te geloven, dat zy zig, omtrent het begin der vyftiende Eeuw, van langzamerhand verspreid hebben; en dat Antwerpen de eenigste Stad niet was, daar zy gezeten waren. Dit vind men vry duidelyk in de *Kronyk van Keulen*, een werk van dezelfde Eeuw. Na dat de Schry-

(*) *Schilden.*

Schryver, zig grondende op het getuigenis van *Ulrich Zell*, die in 't jaar 1467 te Keulen drukte, de uitvinding van *Guttenberg*, dat is te zeggen van de koperen letters, op het jaar 1440 heeft vastgesteld, voegt hy 'er met duidelyke woorden by, dat men het eerste denkbeeld dezer kunst heeft gehaald uit de *Donati*, die men te voren in Holland drukte (*k*).

Men vergunne my, by dit alles nog te mogen aanmerken, dat men, door dus den tyd der uitvindinge, gelyk ik gedaan heb, vroeger te stellen, wel verre van nieuwe zwarigheden te doen ontstaan, in tegendeel de onregelmatige gedagten en strydigheden, die deze Stoffe omringden, doet verdwynen. Men ziet den oorsprong der onzekerheden, die men in de Schryvers der Vyftiende Eeuw, welken over de Drukkery van Duitschland gehandeld hebben, ontmoet. Men begrypt het stilzwygen van *Jan Gerbrand*, van *Jan Veldenaer*, en van de andere Hollanders, tydgenoten van *Laurens Coster*. Men verwondert zig niet meer over die aanmerkelyke plaats van denzelfden *Veldenaer*, op het jaar 1450. *Die Constenaers ghemeenelick in allen Consten syn in corten tyden seer schielike veel subtylre gheworden dan si pleghen te wesen. Ende die Boeckprinters worden seer vermenicht in allen Landen.* Fol. 191. Uitgave van 1480. Woorden, welken niet alleen eene reeds voltooide kunste, een veel algemener gebruik te kennen geven, maar tevens ook bewyzen, dat de Schryver niet van gedachten was, dat de uitvinding van *Boeckprinten* in zynen tyd, en, om zoo te spreken, onder zyn oog geschied was; dewyl hy 'er, in dit geval, ongetwyfeld van gesproken zoude hebben.

Ik durf my schier voorstellen, dat de geleerde *Schoëfflin*, indien hy nog in leven ware, myn gevoelen zoude omhelzen; hy, die het drukken met platen, met letters in

(*k*) Item wie wail die kunst is vonden tzo mentz, als vursz. up die wijse, als dan nu gemeijnlich gebruicht wird, zo is doch die eijrste vurbyldung vonden in Hollant uijss den donaten, die daeselfst vur der tzijt gedruckt sijn. Ind van ind uijss den is genommen dat begijnne der vursz. Konst. Ind is vill meijsterlicher ind subtilicher vonden dan die selve manier was, und ije langer, ije mere kunstlicher wurden. *Cronica der hill Stadt van Coellen fol.* 311. Men zie ook het getuigenis van *Accursius* en van den Jood *Jos. Haccohen*, onder de Bijlagen in het werk van *Meerman*. N. 95. en N. 80.

in dezelven gesneden, gelyk hy die in de Speelkaarten vooronderstelde, tot de veertiende eeuw te rug brengt. Hy bouwde egter in dezen op een valschen grondslag, welken de liefde voor de waarheid my verbied te omhelzen (*l*). Daar wierden in de veertiende Eeuw wel Speelkaarten gemaakt; maar het is niet bewezen, dat die kaarten gedrukt wierden. Het tegendeel ziet men in den eigensten Schryver, door *Schoëfflin* aangehaald (*m*). Men vind 'er naamlyk een post op de rekeningen van *Charles Poupart*, Schatmeester (*) van Vrankryk, onder *Karel den VI*, waar in gezegd wordt: *Betaalt aan den Schilder* Jaquemin Gringonneur, *voor drie Spullen Kaarten, met goud en kleuren, met verscheiden zinspreuken* (†), 56 *Stuivers Parisis*. Deze aanmerking heeft de geleerde *Meerman* reeds voor my gemaakt (*n*) en een iegelyk, die het werk van *Bullet* gelezen heeft, zal dezelven gereedlyk maken.

Maar misschien zou *Schoëfflin* aan onze Nederlandsche Kunstenaaren niet hebben willen toeeigenen, de uitvinding der beweegbare of losse letters, welken hy toeschryft aan *Guttenberg*, en die, naar zyn gevoelen, de geheele schoonheid en waardy van de Drukkunst uitmaken. Hier in heeft hy zig zekerlyk vergist. By aldien *Schoëfflin*, in plaats van misslagen naar te schryven, die honderd-malen herhaald zyn, zelf de *Donati*, de eerste uitven van den Nederlandschen *Spiegel*, en de andere stukken daar de Hollanders het vol op houden, onderzogt had, zou hy 'er letters, die het onderste boven staan; die uit hunne plaats geraakt zyn; regels, die gedeeltelyk scheef loopen; het afdrukzel der staafjes, die de woorden van malkanderen scheiden, en 'er alle andere tekenen van eene losse letter in gezien hebben. Dan dit heeft *Schoëfflin* niet gedaan: hy heeft daarenboven geen raad gepleegd met de Hollandsche Schryvers, die de zaak van Haarlem hebben voorgestaan; ja hy heeft zelfs hunne bewysgronden niet geweten. *Ik kan my*, zegt hy, *niet verenigen met de latere Nederlandsche Schryvers, die de uitvinding van het drukken met losse of beweegbare letters, aan*

(*l*) *Vindiciae Typ.* p. 6.
(*m*) *Bullet, Recherces histor. sur les Cartes à Jouer*, p. 27.
(*) *Tresorier.* (†) *Deviesen.*
(*n*) *Origin. Typ.* p. 222 & 223.

aan de Stad Haarlem hebben toegeschreven, *'t geen noch Scriverius*, *noch*...... *Boxhorn*, *noch Bertius*, *noch Rutgers hebben durven stellen*, *welken egter de voornaamste Schryvers over dat onderwerp geweest zyn* (o). Een Schryver, die deze taal voert, heeft voorzeker, noch *Junius*, noch *Scriverius*, noch *Boxhorn* gelezen; als die het tegendeel in de allernadrukkelykste bewoordingen, die men met mogelykheid kan uitdenken, staande houden.

Men zie derhalven af, van ons het gezag van *Schoëfflin* tegen te werpen. Hoe groot een man hy ook ware, hy kon zig nogthans bedriegen, en heeft zig ook in de daad bedrogen. Het schynt dat hy in 't behandelen dezer Stoffe zoo groot een meester niet was, als in 't ontvouwen van het Algemeene Regt, en de Geschiedenis van Duitschland. Voor 't overige, beletten de misslagen, die ik aangehaald heb, niet, dat 'er in het zelfde werk bondige aanmerkingen, en wetenswaardige ontdekkingen, te vinden zyn.

Maar 't word tyd deze Verhandeling te eindigen. Laat ik, om te zien wat besluit men 'er uit maken kunne, my bedienen van de wyze der Wiskonstenaars, met het opgeven van eenige te rug kerende stellingen, die ons van het bekende naar het onbekende leiden.

Eerste Voorstel.

De gegoten letters, die hedendaags gebruikt worden, zyn uitgevonden te *Mentz*, door *Pieter Schoëffer van Gernsheim*, en het eerste boek dat met die letter gedrukt is, is de *Rationale Durandi* in 't jaar 1459.

Tweede Voorstel.

De letters, in 't koper of in andere metalen gesneden, zyn van de uitvinding van *Guttenberg*, van *Gensfleis*, van *Mentel* en *Fust*, die zig van dezelven bediend hebben, tot het drukken van vele Bybels, zonder jaartal, en van eenige andere Boeken, als *Alexandri Galli Doctrinale*; *Petri Hispani tractatus logici*. Men gelooft dat deze Boeken zyn te voorschyn gekomen, van het jaar 1440 af tot 1457; als mede dat *Fust* en *choëffer* het jaar-

(o) *Vind. Typ.* p. 86.

Jaartal en de Drukkery of den Drukker voor de eerste maal gezet hebben, op den *Psalmorum Codex*. Men houd voor valsch en verdigt, alle vroegere jaartekeningen, die men in zommige boeken vind, als: *de Conceptione Immaculata B. Virg.* 1314 (*p*). *Proeclariss. Opus Valesci de Tharata* 1401 (*q*). *Oeuvres de Pierre d'Ailli* 1410 (*r*) enz.

Derde Voorstel.

De Boekdrukkers hadden, in 't jaar 1442, te Antwerpen, te zamen een Gilde, en maakten een gedeelte uit van de Broederschap (*) van St. Lukas., zonder dat men den tyd hunner instelling weete.

Vierde Voorstel.

Lang voor dezen tyd waren 'er Boekdrukkers in de Nederlanden, die boeken met prenten, eerste beginzelen voor de kleine Scholen, en Godsdienstige boeken in het hout drukten. De oudste uitgaven, die daar van voor handen zyn, bewyzen, dat deze Drukkers zig zoo wel van losse als van vaste letters bedienden. Deze boeken zyn zonder jaartal; maar de wyze, op welke zy uitgevoerd zyn, toont duidelyk genoeg aan, dat zy van veel vroeger tyd zyn, dan alle de drukken van Duitschland. De letter van allen in 't gemeen, en de taal, in welke zommigen gedrukt zyn, bewyzen, dat 'er de Nederlanden alleen regt op hebben. Alle de omstandigheden begunstigen het gevoelen, dat dezelven tot de veertiende eeuw brengt; en een Schryver van de vyftiende verzekert het stellig.

Vyfde Voorstel.

De eerste onderneming schynt in Braband geschied te zyn, door *Lodewyk van Vaelbeke*; maar men weet niet tot wat hoogte die kunstenaar zyne uitvinding gebragt heeft.

Dit

(*p*) Zie *Bayle* in v. *Aureolus*, Nieuwe Uitgave.
(*q*) *Antv. Chr. Nasc.* t. 2. p. 602. Eerste Uitg.
(*r*) *Bayle* in v. *Ailli*. N k.
(*) *Confrerie.*

Dit zyn de Voorſtellen, dit uit het hier bovengezegde voortvloeien. Zy zyn bewezen, zoo veel het lang verloop der tyden, de duisterheid der ſtoffe, en het gebrek aan oorſprongkelyke Stukken, dat hebben kunnen toelaten. Om tot het klaarblykelyke te komen, om de ongeloovigſten te overreeden, moest ik Stukken hebben, die ik tot hier toe nog niet heb kunnen ontdekken. Indien een of ander Geleerde mogte goedvinden, dezen mynen arbeid te berispen, zoo bid ik hem, dat hy op die bekentenis agt ſla. Ik ſtel het geenzins buiten hoop, van, ten eenigen tyde, nog de eene of andere oudere uitgave, dan die, welken wy tot heden kennen, of eenig nader teken van tyd of plaats te vinden. De ongemeenſte Stukken van dit zoort, te weten de *Donati* der Hollanders, zyn op de rugbanden van oude Boeken gevonden; en wat vind men, onder de Boeken (*) in de Kloosters, niet eene menigte van die oude Banden, welken men zig nooit verwaardigd heeft te doorſnuffelen? Ik ben voornemens in die plaatzen een nieuw onderzoek in 't werk te ſtellen, en ik noodige alle Liefhebbers van ſmaak en geleerdheid uit, om het zelfde te doen.

Lillo aan de Schelde.

(*) *Bibliotheken.*

BESCHRYVING DER INWOONDEREN VAN DE VALEI PARABORGNE, IN ZWITZERLAND (*).

De Gouden Eeuw, het Ryk van *Astrea*, en wat van dien aart meer is, zyn loutere Verdichtzels, die men niet geen geduld kan leezen, wanneer ze niet opgecierd met de bevalligheden der Dichtkunde ons voorkomen: doch wil men met de daad de Gouden Eeuw, het Ryk van *Astrea* beſchouwen, men zoeke 't zelve in *Zwitzerland*, in eene Valei *Paraborgne* geheeten; dezelve is negen mylen lang en gansch niet breed, agttien mylen van *Sion*, de Hoofdſtad van *Wallisſerland*.

Hier vindt men Lieden die waarlyk vry zyn, zonder onderſcheid van rang en adel, zonder verzwakkende weelde, en hartknaa-

(*) Ontleend uit het *Journal de Paris.*

knaagenden hoogmoed, door hooge bergen van de rest des Menschdoms afgescheiden, leeven zy in stillen Vrede, alleen zich bezig houdende met den Landbouw en Veehoedery. Het Volk, onderworpen aan Wetten, 't geen 't zichzelven heeft voorgeschreeven, neemt deze op 't zorgvuldigst waar: zuivere, zagte Zeden, Godsvrugt, en goede trouw in den sterksten zin diens woords, strekken tot onderscheidende kenmerken dier edelmoedige en tevens eenvoudige Inwoonderen: zy hebben alle oude gebruiken behouden, en de herbergzaamheid is eene hunner voornaamste Deugden. Pleitbezorgers en Notarisfen zyn, in deeze Valei, onbekende weezens. Hoe ook zouden zy kunnen bestaan onder Menschen, die zich weinig met schryven bemoeien, en by welken eene mondlyke afspraak de kragt van een Eed heeft! De verbintenissen, welke zy aangaan, merken zy op een stukje houts, niet ongelyk aan den Kerfstok by onze Bakkers nog in gebruik: deeze gekorven stokjes draagen getuigenis van verkoop, van verruiling, en verzekeren iemands eigendom; en men weet geen voorbeeld dat men 'er ooit twist over gehad hebbe. ——— Eene andere byzonderheid, die dit agtenswaardig Volk met onderscheiding uitmonsterd, is, dat zy van Sloten geene kennis altoos hebben. De nagt wordt 'er zo min dieven ontrust als op den dag gebedeld. Een houten schuif is genoeg om elk gebouw, daar mede voorzien, tot een onschendbaar heiligdom te maaken.

Men deedt deeze *Paraborgners* gewis ongelyk als men op hun toepaste het zeggen van een' *Fransch Dichter.*

Pauvres de tout, & riches d'abstinence..

Arm in alles, en ryk door Onthouding: 't is waar men weet in *Paraborgne* niet van Rykdom, doch de Armoede is 'er even onbekend: elk leeft gelukkig onder dit Landbouwend en Veehoedend Volk: zy genieten dien *Gulden Middelstaat*, waar van HORATIUS zingt, naar den letter; en kan iemand gezegd worden zich te onthouden, van 't geen hy niet kan verlangen?

Gelukkig Volk, 't welk zelfs by verhaal niet weet van alle de onheilen, die de wereld treffen, van alle de driften, die, met dwingelandsch geweld, het Menschdom beheerschen, van alle de rampen, welke wy voor ons zelven teelen, zonder te denken om ons te hoeden voor die wy zouden kunnen vermyden. Het geluk deezes Volks is, om zo te spreeken, door de Natuur beveiligd; het valt zeer moeilyk in hunne valei te komen; zonder dit zou de Vreemdeling 'er welhaast zyne Kunsten, zyne Weetenschappen, zyne Bekwaamheden, maar teffens zyne Begeerten, zyne Ondeugden brengen, en alle de Deugden zouden wyken uit eene Valei, waar in zy, als 't ware, eene schuilplaats gevonden hebben. Wel mogen wy, deeze Valeibewoonders ziende, uitroepen:

O fortunatos nimium sua si bona norint!

Deeze goede *Zwitsers*, wier Leevenswyze in deugden en eenvoudigheid, naar die der Aardsvaderen gelykt, woonen als Broeders by elkanderen, zonder dat ooit iets in staat is hunne vereéniging te verbreeken. Ontstaat 'er, by toeval, want het gelukkigst leeven der Stervelingen deelt in de onvolmaaktheden van al 't aardsche, eenig ongenoegen, 't welk, als een opkomend onweêr, die zoete rust dreigt te stooren, het wordt, op 't oogenblik gestild, door 't gezag van een Opperhoofd of een der Oudsten, wier oordeelvellingen altoos met eerbied en leerzaamheid gehoord worden. Het Vaderlyk gezag heeft in *Wallisserland* niets van zyn invloed en kragt verlooren, hoe zeer het elders daar van beroofd zy.

De goedaartigheid en vriendlykheid der *Wallissers* vertoonen zich terstond aan een' Vreemdeling, die hunne Landen doortrekt; zo ras hy zich ergens ophoudt, ziet men, uit de nabuurige huizen, lieden van beiderlei Sexe te voorschyn komen, met potten vol room en melk, met manden opgevuld met brood, kaas, en vrugten; zy bieden edelmoedig aan, alles wat zy bezitten, en zouden het een hoon rekenen, wanneer men hun voor die geschenken iets in betaaling wilde geeven.

In de daad 't geen wy van de *Paraborgners* gezegd hebben, zou men voor eene Romanesque Beschryving kunnen opvatten, als wy 'er geen byzonderheid hadden by te voegen, die zeer tot bekragtiging van 't gezegde dient. De Ridder DE COURTEN (Vader van den tegenwoordigen Ridder van 't Groot Kruis, en Colonel in *Franschen Dienst*,) hadt aan de Inwoonderen van *Paraborgne* eenig geld opgeschooten. 'Er was geen ander schuldblyk dan de reedsgemelde kerfjes op hout. Naa den dood van den Ouden Ridder DE COURTEN, maakten de erfgenaamen weinig rekenings op dit geld; doch 'er was geen Boer, of hy kwam zyne schuld bekennen, en allen betaalden zy dezelve op den gezetten tyd met de grootste nauwkeurigheid.

Men moet bekennen, dat alle de Verhandelingen over de Zedekunde, en goedaartigheid, met hoe veel ophefs en zwiers geschreeven, weinig te beduiden hebben, als men ze vergelykt, met de zo gereede en ongemaakte betragting dier Deugden, waar van men in alle andere Landen, behalven in *Wallisserland* groot zou spreeken.

ZAMENSPRAAK TUSSCHEN LUCRETIUS EN DEN CARDINAAL DE POLIGNAC.

LUCRETIUS.

Myn Heer, gy hebt myn Stelzel kragtig wederlegd, en dit in verzen, die wel tegen de myne mogen opweegen; maar gelooft gy dat het Stelzel van DESCARTES beter met de waarheid over-

overeenkomt? Harsfenfchim voor Harsfenfchim; de Ondeeltjes van EPICURUS zyn zo goed als zyne fyne ftoffe en Draaikolken?

DE POLIGNAC.

Zints ik my te deezer plaatze bevind, kleef ik geen Stelzel meer aan. Ik befchouwe ze alle als Veronderftellingen meer of min vernuftig uitgedagt; meer of min waarfchynlyk. Gy zult my moeten toeftemmen, dat het Stelzel, 't geen ik volgde, alleraanneemelykst en bekoorelykst was voor iemand, eenigzins leevendig van verbeeldingskragt; en dat de Natuurkunde van ARISTOTELES, die, eer DESCARTES ter baane kwam, alleen in de Schoolen van *Europa* heerschte, geheel niet voldeedt. Maar de ontwikkeling van het Stelzel der Natuure was het voornaam oogmerk niet van myn Werk. Welk denkbeeld men omhelsde in 't ftuk der Natuurkunde, wat het leerftellige aanbelangt, doet weinig ter zaake. Vroeg of laat wordt het door de Proefneemende Natuurkunde omvergeftooten of bekragtigt, en als dan weet het Menschdom eene waarheid te meer. —— Ik had my, toen ik tegen u fchreef een grooter, en (dit durf ik tegenwoordig zeggen) een veel edeler oogmerk voorgefteld. Ik zogt my min in te laaten tot Natuurkundige ontvouwingen, die zomtyds op niets uitloopen, dan de zodanigen, die onze Schriften lazen, te bewyzen hoe ongerymd de Godverzaakery is; hoe het denkbeeld van een Opperweezen, van een Weezen noodzaaklyk tot het beftaan van alles buiten 't zelve, van een Weezen, 't welk, gelyk de befchouwing des Heelals en de gezonde Rede ons leert, zo wel de Onderhouder als de Voortbrenger aller dingen moet zyn: hoe, zeg ik, het denkbeeld van zulk een Weezen niet alleen veel waarfchynlyker, maar tevens oneindig troostryker, is, dan het denkbeeld, 't geen ons 't Heelal voorftelt als het voortbrengzel van een toevallige zamenloop der Ondeeltjes, door elkander dwarrelende, en zich aan een beg-tende.

LUCRETIUS.

Ik ben zo wel als gy, omtrent den aart der Stelzels, beter verlicht. Maar, hoe bid ik u, zou ik hebben kunnen gelooven in de Goden van myn tyd: daar ik zag dat ze voor het meerendeel vergoode Ondeugden waren. Gy hebt het geluk gehadt om gebooren te worden, in eene Eeuwe, toen men de onmogelykheid van het Veelgodendom erkende: dit heeft u op my een groot voordeel gegeeven.

DE POLIGNAC.

Hoe dat? Hebt gy SOCRATES niet gekend? Weet gy niet dat hy den vergiftigden beker gedronken heeft om het leeraaren van Gods éénheid.

LUCRETIUS.

De Leer van SOCRATES was ons niet ter hand gekomen dan door zynen Leerling PLATO, en deeze hadt dezelve met zo veele

leenfpreuken en bycieraaden omwonden, dat ik 'er my niet aan gelegen liet leggen. Die van EPICURUS kwam my veel eenvoudiger voor, en ik omhelsde dezelve. Gy weet, zo wel als ik, dat de Zeden van EPICURUS in braafheid voor die van SOCRATES niet behoefden te zwigten. Myn oogmerk was de Wetten der Natuure te verklaaren; SOCRATES hadt 'er niets van gezegd; hy bepaalde zich tot de Zedekunde; Epicurus voldeedt my, ten aanziene van myne groote hoofdzaak, veel beter. De gevoelens van THALES van ANAXIMANDER, van ANAXAGORAS, en anderen, verklaarden de duistere ftukken op eene wyze, die dezelve nog duisterer maakte. Kon ik, de gruwelen overweegende, die de Godsdienst heeft doen pleegen, de menfchenoffers, de toebrengingen aan de helfche Goden, en alle die fchriklykheden, waar mede de *Grieken* en de eerfte *Romeinen* zich bezoedelden, aanfchouwende, denken om de beginzels van SOCRATES?

DE POLIGNAC.

Deeze waren 't juist, die ze u voor den geest hadden behooren te brengen; deeze hadden u moeten overhaalen, om, gelyk hy een *Deist*, een Geloover in GOD te worden. Zo veele ftoutgewaagde gisfingen, over de Natuur der zaaken, waar van de meesten u niet fmaakten, moesten u hebben doen erkennen de ongenoegzaamheid der menfchelyke Rede, wanneer zy niet van elders onderfteund wordt: genoeg verftands was u gefchonken, om te begrypen, dat de waarneeming en de ondervinding alleen ons het waare Stelzel des Heelals kunnen ontdekken, en den loop der Natuure, indien het ooit den Stervelingen zal ten deele vallen haare geheimen te weeten. By myn tyd zelve begon de roem van DESCARTES reeds te taanen door de tusfchenkomst van een *Engelsch Waarneemer*, gelukkiger dan DESCARTES, en die misfchien weder plaats zal moeten ruimen voor iemand gelukkiger dan hy. —— Wat gy aanmerkt ten opzigte van den Godsdienst en de Leerftellingen van uw tyd, de Waarheid, welke wy niet dan naa den dood ten vollen kennen, heeft u reeds geleerd, dat die Menfchenoffers, die toebrengingen aan de Helfche Goden, wel verre van aangenaam te zyn aan 't Opperweezen, welks beftaan ik tegen u beweerde, hem een gruwel waren. 't Was de Godsdienst niet die dezelve voorfchreef, 't was het misbruik van den Godsdienst die ze invoerde. Gy kent tegenwoordig uwe dwaaling, gy verfoeit ze, dit weet ik; doch indien gy uw Dichterlyk vermogen ten koste gelegd hadt om de Zedekunde van SOCRATES te befchryven, in plaats van de Natuurkunde van EPICURUS op te zingen, zou men zo veel rede hebben om u te bedanken voor het groot gebruik uwer bekwaamheden, als om zich te verwonderen over uwe Verzen.

RAADGEEVINGEN AAN EEN JONG HEER, OM IN DE WERELD TE BEHAAGEN, HEM DOOR EENE JUFFROUW GEGEEVEN.

(*Uit het Fransch.*)

Myn waarde Heer ****, gy koestert edele begrippen, gy bezit een goed hart, een bevallig en wel aangekweekt vernuft: in de daad dit zyn heerlyke middelen om zich te doen gelden, en in den ommegang te behaagen; maar, geloof my, ze reiken niet toe om de eerzugt te voldoen, die gy koestert van aller harten te vermeesteren, en elk naar uw zin te zetten.

Deeze zo algemeene begeerte, om te behaagen, valt bezwaarlyk overeen te brengen, met het verlangen om ſterke en diepgaande genegenheden op te wekken. Indien gy bemind wilt worden, zoek men minder beminnelyk te weezen.

Men verhaalde den Heer DE MONTESQUIEU, dat FONTENELLE niemand beminde. *Zeer goed*, antwoordde die Menschkundige, *hy is 'er te beminnelyker om.* Denk aan dit zeggen, myn Heer ****, het ſchildert de wereld met een ſtouten trek. In de daad, hy, die men een beminnelyk Man noemt, is doorgaans een Mensch van een kloek vernuft, wel beſpraakt, zagt en minzaam in den ommegang: doch deeze is de Man niet, geſchikt om een Minnaar, een Egtgenoot, een Vriend te weezen: Menſchen, vatbaar voor tedere en vaste gevoelens, ſtellen te weinig belangs in 't geen de zamenleeving meest bezig houdt, om 'er veel mede op te hebben.

Om de liefde van anderen te verdienen, is het niet genoeg zyn roem te zoeken in bemind te worden, men moet het zyn geluk rekenen.

Let hier op, myn waarde Heer ****, gy bedriegt u omtrent de middelen om te behaagen: nayverig omtrent alle ſoorten van aanvalligheden, zoekt gy in uw Perſoon alle beminnelyke hoedanigheden te veréénigen. Wanneer gy in gezelſchap iemand ontmoet, die door zyne geestigheid, door zyn voorkomen, door zyn aart, u toeſchynt eenen algemeen aangenaamen indruk te verwekken, legt gy 'er u op uit, om alles, wat in hem behaagelyk is, na te volgen. Gy zegt by u zelven, wanneer 't my lust zal ik even zo vrolyk, even zo leevendig, even zo ſneedig, even zo galant zyn; en waarom zou ik dan niet even zo behaagen als hy?

Gy hebt, myn Heer ****, nog een ander misbegrip, zeldzaamer voor iemand van uwen Ouderdom, aangenomen. Gy hebt het oog geſlaagen op de Zamenleeving, op de Menſchen, op 't geen by hun geldt, hun inneemt, behaagt of mishaagt: volgens deeze waarneemingen, hebt gy beginzels vastgeſteld naar welken gy u verbeeldt uw leevenswyze en gedrag te moeten inrigten.

Bui-

Buiten tegenspraak is het wel gedaan, op de werkingen van het Menschlyk hart en den loop der wereldsche zaaken te letten; doch waarneemingen, die de vrugt niet zyn eener rype Ondervindinge, hebben doorgaans weinig te beduiden, dewyl 't haar aan bondigheid mangelt: en wat het plan des gedrags, door u gevormd, aanbelangt, draag zorg dat het u niet van den weg afhelpe, in stede van u tot leidsman te dienen.

Myn waarde Heer ****, stel u steeds voor den geest deeze gewigtige, schoon, in den eersten opslage, eenvoudige en gemeene waarheid. Dat iemand niet alleen zich nooit recht vertoone 't geen hy is: maar zelfs dat men nooit is dan 't geen men met de daad is.

De eerzugtige, de indringer, de beuzelagtige man, die zyn leeven slyt met de wereld niet te zien dan op staatlyke bezoeken, kan door op zichzelven en alle de bedryven in zynen kring te letten, anderen bedriegen met schyndeugden, en een aangenomen character; doch men misleidt zyne Vrienden, en zelfs zyne Kennisfen niet. Slaa het oog op den kring uwer bekenden, en noem my één' hunner, die niet gewaardeerd wordt, voor 't geen hy is, door die met hem geduurig verkeeren.

Men brengt zeker Character en zekere geestneiging ter wereld, deeze kunnen wy zo min veranderen als de trekken van ons gelaat. Eene Vrouw kan, met smaak en gepaste voorzorgen, haare gedaante op 't voordeeligt vertoonen: haare bevalligheden in 't schoonste licht zetten, en haare gebreken vermommen; doch dit is 't uiterste, waartoe haare kunst zich behoort te bepaalen. Ik ken geene Vrouw die zich van blanketzel bedient, of het wordt door allen bemerkt en bespot.

Het is, ondertusschen, een veel onverschilliger stuk zyne verf dan zyn character te blanketten: want wat betekent het voor u of eene Juffrouw, op welke gy het oog slaat, zich blankette? Indien het strekt om eene geele, vaadsche, of vlekkige kleur te bedekken: zy bedriegt alleen uw oog, en 't is om daar aan te behaagen. —— Dan hoe zal iemand het zich onderwinden altoos zyn character te bedekken? Het straalt, het breekt, elk oogenblik, door. Ondanks alle voorzorg, alle aandagt, worden de driften, door duizend onvoorziene omstandigheden, in beweeging geholpen, zy komen te voorschyn en verraaden onophoudelyk.

'Er is eene *Chineesche Grondregel* van deezen inhoud: *De Ziel heeft geen geheim of 't gedrag ontdekt het zelve.* Deeze Grondregel is overal even waar als te *Pekin.*

Men kan ligt een masker aandoen, en, voor eenige uuren, met een gemaakte stem spreeken; maar dit bedwang geen acht dagen agter een uithouden. Te *Venetie* gaat men de helft van 't jaar gemaskerd; doch men kent elkander even goed als of men met ongedekten aangezigte wandelde.

Ik zal deeze droeve Zedeleer besluiten met eenige Stellingen, my door geen minder Leermeesteresse dan de Ondervinding opgegeeven:

geeven; myne Vriendschap tot u doet ze te myner penne uitvlieten.

Men kan de Harten tot zich trekken door hoedanigheden, die men vertoont, doch verbindt ze niet dan door de zodanigen, die men waarlyk bezit.

Dikwils behaagt men in de wereld meer door zyne Gebreken, dan door zyne Bekwaamheden, en zelfs door zyne Deugden.

Menigmaal zal het missen alle de soorten van verdiensten, die men zou willen hebben, te bezitten. De Zamenleeving bestaat in eene soort van handel, die niet aangenaam is aan allen, dan om dat elk meent, dat geen aan te brengen, 't welk anderen ontbreekt.

Een verydelde aanmaatiging is èen verlooren veldslag: waarin gy zo veel gronds verliest als gy door de overwinning zoudt hebben kunnen bemagtigen: en in dusdanige stryden heb ik bykans noit iemand overwinnaar gezien.

Van alle aanmaatigingen, thans in zwang, is 'er geen gemeener, geen bezwaarlyker om staande te houden, dan het voorgeeven van zeer aandoenlyk tot geestdryvens toe aandoenlyk te weezen. Zielen in de daad met drift vervuld, waarlyk aandoenlyke harten, hebben middelen om elkander te treffen en te kennen, die 't verstand niet weet te ontdekken. De aandoenlykheid drukt zich niet alleen door woorden uit; de houding, de oogslag, de toon van de stem, alles moet zamenloopen, of 't is onmogelyk den rol eens recht aandoenlyken te speelen. Ik ken persoonen, die schreiden, op het hooren van een treffend treurspel, of van een verrukkend zangstuk, en des niettegenstaande van allen gehouden wierden voor koel en onaandoenlyk van aart. Ik heb opgemerkt dat 'er dikwyls niet meer dan een enkel woord, dan een juisttreffende toon noodig is, om een diepgetroffe aandoenlyke ziel aan te duiden.

Eindelyk men heeft geen tyds genoeg om al de wereld te bedriegen; en schoon men dit kon doen, 't geen men daar by zou winnen, zou nooit de gedaane moeite kunnen opweegen.

ZEDELYKE GEDAGTEN.

Hy, die zig op de kragten zyner ziele verlaat, is een dwaas! De sterksten vallen, — de wysten dwaalen. Het pad der deugd is glibberig. De Sterveling, die niet eenmaal gestruikeld heeft, moet nog geboren worden. Wie heeft dan recht, om zig op den val van een ander te verheffen!

✝ ✝

Waar op, hoogmoedige Sterveling! waar op steunt de verachting voor uwe minderen? op uw goud? op uw rang? op uwe geboorte? De stem der rede spot met die toevalligheden; en zegt, dat

uw

uw hoogmoed rust op een grond, die waggelt, terwyl gy 'er over treedt. Straks ſtort dezelve in, en doet u vallen aan de zyde van hem, dien gy verachtte; even gelyk, ryk, en groot. In 't ryk des doods heerscht geen verſchil. Gy zult daar vergeefsch, als de ryke doode in *L. Paters* droom, uitroepen: „ Ga Schurk, naar „ elders". Men zal u even gerust antwoorden. „ Ik ben u niets „ verpligt! 'k leg op myn eigen grond".

✝ ✝

Verachting baart zelden iets goeds. Waarom veracht gy dan die losbandige Jongelingen, welken gy mogelyk te regt zoudt brengen, als gy hen niet ſchuwde? —— Zo gy, en allen, die beter zyn dan zy, hen aan zig zelven overlaat, hoe zullen zy dan toch beter worden? Open voor hun uwe gemeenſchappen; —— uwe redelyke byeenkomſten; noodig hun zelfs! Zo ei middelen zyn, om hen te doen wederkeeren, dit zyn ze! Hy, die van de geheele waereld veracht wordt, heeft geene ſterke dryfveeren meer om braaf te worden. 't Is gevolglyk een groot zedelyk kwaad hem te verachten, dien men niet wenscht beter te zien.

✝ ✝

Aan de Maatſchappy, opgerigt ter belooninge van de zulken, die hunnen Evenmensch als uit den dood zelven, in het leeven doen wederkeeren, is het Menschdom dankerkentenis ſchuldig. Dan het ware te wenſchen, dat 'er nog eene andere werd opgerigt, ter belooninge van de zodanigen, die, met een blykbaar gevaar van zich zelven, hunnen Evenmensch verlosten, eer deeze nog als het leeven verlooren had. De Landman *Woltemade*, — de Capitein *Richardſon*, — de Lootsman *Bouſard*, waren Stervelingen in welken de menschlievendheid alleen genoegzaam was, om hen te beweegen, om zulke braave daaden te durven onderneemen. Maar dat zyn van die verſchynſelen, welken ons, naar evenredigheid hunner zeldzaamheid, verwonderd doen ſtaan. Die dryfveer is over 't algemeen by de Menſchen te ſlap, om hen die Helden te durven doen navolgen. Indien 'er roem en belooning op zulk eene redding wierd geſteld, zouden 'er waarſchynlyk meer groote Mannen zyn, en meer ongelukkigen van den dood verlost worden.

✝ ✝

Die eens ſteelt, zegt men, is altoos een Dief. Die dan eene ondeugd begaat, is altoos een ondeugd: dit ſtaat elkander gelyk!... Gelukkig, dat deeze ſtelling valsch is! er zou dan op den ganſchen aardbol geen één eenig braaf mensch zyn. „ Wy allen ſtruikelen in veelen". Neen! ééns is geens, als eens niet word vermeerderd: anders wordt eens, het geheel, het al.

✝ ✝

De Abt *Rancé* werd eensklaps der waereld en der wellust onttrokken, door een geweldig indrukſel, wegens de onbeſtendigheid der waereldſche vermaaken. Dit geval leert ons, dat niemand zo ſlegt kan zyn, of hy zou te verbeteren weezen; indien men maar gelukkig genoeg was, hem een indrukſel te kunnen geeven, dat de ſterkte zyner ſlegtheid overtrof.

'Er

✝ ✝

'Er word gezegt, dat 'er meerder ſmart dan vreugde in de waereld heerscht. Maar kan het wel anders zyn, daar de mensch zo weinig zyn lot zig ten besten weet te ſchikken?

✝ ✝

De zedelyke en natuurlyke waereld bevat onheilen daar geen Sterveling zig voor beveiligen kan; doch deezen ter zyden geſteld zynde, blyft 'er over, dat ieder redelyk wezen genoegzaam meester van zyn geluk is.

✝ ✝

Rykdom zoekt — en Armoede ſchuwt men. Waar in beſtaat het een en ander? Zo hy, die millioenen bezit, een onvergenoegd hart heeft; dagelyks nieuwe tydkortingen, als zo veele noodzaakelyke behoeften, om de zelfsverveeling te ontwyken, onrustig najaagt; is hy dan in de daad ryk? is hy ryker — is hy wel zo ryk, als de niets bezittende Arbeider, die te vrede is met het geene hy in 't zweet zyns aanſchyns wint? neen! De ſtraalen dier Peruviaanſche Zonne ſchitteren, maar verwarmen niet, als het hart, in de diepte der onvergenoegzaamheid, is nedergezonken.

✝ ✝

Als 'er iets nieuws in het Staatkundige of Godsdienſtige ſtand grypt, word 'er veelmaals geweldig tegen geſchreeuwd. Zo deeze ſtemverheffing niet uit wangunst voortkomt, waarom wagt men dan den tyd niet af, welke van zelven beſlisſen zal, of het nieuwe goed dan kwaad zy?

✝ ✝

Alle veranderingen, zegt men, zyn geene verbeteringen. Allen? neen! Doch waarom zouden de minſten het zyn? Kunnen wy, by de denkbeelden onzer Voorouderen, de onze nog niet voegen? duid dit niet terſtond eene meerdere kunde aan? Is 't niet waar, dat de tyd wel eens van agteren doet zien, 't geen het ſcherpſte vernuft, onmogelyk konde voorzien?

✝ ✝

De ſtaatkundigen ſpreeken van een evenwigt voor de Vorſten der Christen waereld. Welk gewigt is het, waar mede men die gelykheid tragt in ſtand te houden? Menſchenbloed! Zedeleeraars! indien het oorlog nog geen natuurlyk kwaad is geworden, verheft dan uwe ſtemme tegen het eisſelykſte kwaad, dat in de zedelyke waereld immer beſtond, of beſtaan kan!

✝ ✝

Het is een verſchrikkelyk denkbeeld, dat, terwyl twee Legers elkander tragten te verpletteren en te vernielen, terwyl elk om 't zeerſte beeken bloeds tragt te doen ſtroomen op den aardkloot, die onder hunne voeten van afgryzen ziddert; dat, zeg ik de oorzaaken daar van zig middelerwyl vermaaken, mogelyk met Bals, en Opera's!.... Dienstknegten des Doods! heeft u dit denkbeeld nimmer bezield? neen! gy konde anders onmogelyk loon trekken, om te vernielen, of vernield te worden.

J. V. P.

WAAR.

WAARNEEMINGEN

omtrent de

LUGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM, *in Juny*, 1778.

DOOR *ANTONIUS WILHELMUS SCHAAF*, Med. Doct.

D.	Barometer. 's. morg.	Barometer. 's midd.	Barometer. 's av.	Therm. mo.	Therm. mi.	Therm. av.	Winds Streek. 's morg.	Winds Streek. 's midd.	Winds Streek. 's av.	Weder. Gesteldh.
1	29. 11½	29. 11½	29. 11	62	75	58	Z	W	W	Helder.
2	— 11	— 11	— 10½	59	67	59	W	—	—	— Wolk.
3	— 9	— 9½	— 9½	57	60	56	W t Z	W t N	—	Reg.
4	— —	— —	— 8½	55	66	55	Z W	W	Z W	Held. Dond.
5	— —	— 10	— 10½	55	64	58	—	—	—	Buijig.
6	— 10½	— 9½	— 7½	57	71	61	Z	Z O	Z O	Dond. Reg.
7	— 7	— 7½	— 9	63	71	58	W	W	W	Held. Reg.
8	— 10	— 10½	— 11	59	69	61	—	—	—	— —
9	30. 0	30. 1	30. 1	59	68	57	Z	W t N	W t N	— —
10	— 1½	— 1½	— 1½	58	69	59	W t Z	—	N W	—
11	— 1½	— —	— —	60	70	62	W	W	W	—
12	— —	— 2	— 2	63	79	65	Z	Z W	O	— Wolk.
13	— —	— 1½	— 1½	65	80	66	Z O	W	N W	— —
14	— 2½	— 3	— 2½	60	72	61	N	N	—	— Betr.
15	— 1	— 0½	— 0	59	64	53	N W	N W	W	Reg.-Held.
16	29. 11½	29. 11½	29. 11½	54	64	52	—	—	N W	Wind. Buij.
17	30. 0	30. 0½	30. 0	56	64	56	N t W	N t W	N t W	Held. Wolk.
18	— —	— 0	29. 11½	60	72	61	—	—	N t O	— —
19	— —	— 0½	30. 1	63	72	62	N t O	NWtW	NWtW	— —
20	— 1	— 1½	— 2	62	71½	62	WtW	—	N	— Betr.
21	— 2½	— 2½	— —	60	66	58	N	N	WNW	— —
22	— 1	— 1½	— 1½	63	68	61	W t N	N W	W t N	— Wolk.
23	— 1½	— —	— —	65	73	66	W	N O	N NO	— —
24	— —	— 1	— 0½	60	71	68	N NO	O	O	Zon Eclips.
25	30. 0	— 0	— 0	64	78	71	O t N	O t N	O t N	Held.
26	— 0½	— 0½	— 1	68	74	64	Z t O	WNW	WNW	Betr. Held.
27	— —	— 0	29. 11	68	78	72	Z	W	O t Z	Held.
28	29. 10½	29. 10½	— 10½	69	75	67	O	—	W	Dond. Reg.
29	— —	— —	— —	67	77	72	W	—	N	Held. Wolk.
30	— —	— —	— 11	69	74	64	N	N t W	N t W	— —

Hoogste Barometer d. 30. 3 }
Laagste Barometer d. 29. 7 } middelb. d. 29. 9.
Hoogste Thermometer gr. 80 }
Laagste Thermometer gr. 52 } middelb. gr. 64¾.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

GAMALIELS RAAD OVERWOOGEN.

(*Vervolg en Slot van bl.* 338.)

Eenige omstandigheden, die den *Christlyken Godsdienst*, in de eerste Opkomst en Voortplanting van alle Godsdiensten, tot nog verkondigd, onderscheidden, overwoogen hebbende, ga ik nu voort, om, in de

II plaats, na te gaan; hoe verre de tegenwoordige Gesteldheid der Wereld, en de zigtbaare schikkingen der Voorzienigheid, de Voortplanting, en Volduuring van dien Godsdienst schynen te belooven.

Wanneer onze Godsdienst eerst verkondigd werd, onder de ongunstigste omstandigheden, die deeze Verkondiging vergezelden, mogten de Menschen, natuurlyk, besluiten, dat niets anders, dan de Zegen van GOD, en de kragtdaadige medewerking zyner Voorzienigheid, de vaststelling daar van in de Wereld kon te wege brengen. Maar nu dezelve zo verre verspreid, zo veele gevaaren ontkomen is; nu dezelve zulke magtige vyanden te leur gesteld, en de grootste Ryken aan zynen invloed onderworpen heeft, zou de Vernietiging daar van zo verbaazend zyn als de eerste Invoering en Opgang.

Een ongeregeld gedrag, of eene ongelukkige denkwyze, moge deeze Instelling wansmaaklyk doen worden voor zommigen: doch het openbaar gezag daar van zal stand houden en zich uitbreiden, of de ALMAGTIGE moest 'er tusschen beide komen om 't zelve te vernietigen, eene gebeurtenis, waar voor geen *Christen* vreest, en waar op ik niet veronderstel, dat een Ongeloovige staat maakt.

Zommige opmerkenswaardige omstandigheden, in de tegenwoordige gesteltenis der wereld, geeven redelyken grond van hoope, dat onze Godsdienst welhaast tot verafgelegene Volken zal uitgebreid, en, onder hun, op een

vaster voet gevestigd worden, dan in eenig voorgaand tydperk. Gelyk zodanig eene gebeurtenis een bykomend bewys zou opleveren voor de Godlyke begunstiging der *Christenheid*, zo zou dezelve teffens eene natuurlyke verzekering schenken aan derzelver duur, niet tegenstaande 'er uit byzondere oorzaaken, op eenige plaatzen, voor eenen tyd, eenig verval in kwame.

De tegenwoordige loop der Regeeringe en des Handels opent een aangenaam vooruitzigt aan elk aandagtig opmerker. Dewyl deeze hervoortkomt van Volken, verlicht door den waaren Godsdienst, en beschaafd door hoogschatbaare geleerdheid, en zich verspreidt door de Landen der *Heidenen* en *Mahomethaanen*, worden deeze afgelegene Gewesten vervuld met eerbied voor eene Instelling, omhelsd door lieden, die boven hun uitsteeken en gepaard met zo veele voordeelen. Persoonen, die, in zommige opzigten, onverschillig zyn omtrent onzen Godsdienst, krygen belang in de voortplanting van denzelven, en zullen niet verwaarloozen 't geen zy weeten dat de heiligste band van Eenigheid onder de Menschen, en bevorderlyk is aan het voortzetten hunner tydlyke oogmerken. Wanneer wy, derhalven, de geheele *Christen Wereld*, als door inblaazing, overtuigd zien, dat een uitgestrekte handel met afgelegene Volken, den eenigen zekeren grondslag uitmaakt van Rykdom en Heerschappye, en alles aanwenden om dien schat te verkrygen, 't geen niet geschieden kan zonder teffens het *Euangelie* uit te breiden, bespeuren wy dan niet dat de Alwyze GOD zich bedient van het Belang en de Eerzugt der Menschen, de algemeenste en vermogendste dryfveeren huns handels, als werktuigen ter bevorderinge zyner Eere? Hoe bekrompen zyn de oogmerken der Menschenkinderen; en hoe onfaalbaar de raadslagen des Allerhoogsten! Hoe onuitputlyk de middelen van GOD om zyne gunstryke bedoelingen te bereiken: daar hy niet alleen de Deugden en Bekwaamheden zyner Dienaaren, maar ook de ondeugden en tydlyke inzigten der Menschen, die den Godsdienst, waar dezelve geplant was, onteerden, gebruikt, om dien te verbreiden in onbekende Gewesten, en den Naam des Verlossers heerlyk te maaken over geheel de Aarde! O *diepte des rykdoms beide der Wysheid en der Kennisse van* GOD! *Hoe ondoorzoeklyk zyn zyne oordeelen en onnaspeurelyk zyne wegen!* (*)

Ter-

(*) Rom. XI. 33.

Terwyl de glans der *Euangelie waarheid* allengskens de duistere ſtreeken der Aarde verlicht, is het eene ſmertdyke en bedroevende waarheid, dat Volken, die langen tyd in dit aangenaam ſchynzel gezeten, en den koesterenden invloed daar van genooten hebben, ongevoelig worden voor hun geluk. Van deezen kant, nogthans, denkt men, dat de *Christenen* regtmaatigen grond van vreeze hebben. De Menſchen worden veeltyds maar al te ſchielyk groote zegeningen moede, en verſmaaden, door eene zugt tot nieuwigheid gedreeven, of door de dwaaze begeerte, om uit te ſteeken, aangezet, of ook zomwylen door verkeerdheid des harten en zondelyken lust geprikkeld, den Godsdienst hunner Voorvaderen: zy omhelzen greetig de twyfelingen ten opzigte van de waarheid; en ſlaan, in 't einde, over tot volſlaagen Ongeloof, of blyven geheel onverſchillig of dezelve waar dan valsch zy. —— Wanneer wy veronderſtellen dat de Snoodaarts, de Onverſchilligen en de Ongeloovigen zich allen tegen ons heilig Geloof vereenigden, en bekleed waren met zulke voordeelen als klem byzetten aan hunne begrippen en voorbeeld, vertoont zich de *Christlyke Kerk* in den hachlykſten en bykans hooploosſten toeſtand; doch een rypberaadener overweeging van deeze ſchynbaarheden zal onze vrees verminderen, en ons toonen, dat, ſchoon lieden van de gemelde Characters voor zichzelve verſtooken zyn van allen Godsdienſtigen troost, hun invloed, nogthans, niet verderflyk kan weezen voor de Openbaare Godsdienstbelydenis, of eenige vastſtelling, die dezelve onderſchraagt, in gevaar brengen. Het lust my dit wat byzonderer te ontvouwen.

Menſchen, van een openbaar ondeugend en zedeloos Character, kunnen aan geen Stelzel van begrippen of handelingen gezag by zetten, maar ſtrekken tot ſchandvlekken van alle Aanhangen onder welke zy zich vervoegen. Zy worden zeldzaam geraadpleegd in het oprigten van eene Kerk, of het beraamen van inſtellingen, het Burgerlyk Beſtuur raakende. Hun Character maakt hun onbevoegd tot dat werk; en worden zy, door de onnaſpeurlyke ſchikkingen der Voorzienigheid, aan 't roer der Menschlyke zaaken geplaatst, gelyk dikwyls gebeurt, kunnen zy hunne oogmerken niet volvoeren zonder den byſtand van anderen, die waarſchynlyk van eene andere geaartheid zyn, en hunne Godlooze oogmerken verydelen. —— Daarenboven worden de driften van ſnoode Menſchen zelden ge-

geſtreeld, door den Godsdienst huns Lands te veranderen. Byzondere vergunningen zyn het eenig voorwerp van zyn wenſchen, en die verkrygt hy gemeenlyk door min haatlyke middelen. De Godsdienst wordt zelfs door de Boozen met een eerbiedig oog beſchouwd: zy zyn dikwyls geneegen de ſmette hunner misdryven af te wiſchen, door de yverigſte aanmoediging van openbaare Godsdienſtigheid; en de heilige Inſtellingen werden altoos het laatst aangetast door de doldriftigſte en wreedſte Dwinglandy. In de omwentelingen, op deeze wisſelzieke wereld, zag men doorgaans de Godsdienstſtelzels van de Onderdaanen tot de Oppermagten opklimmen; en, in die weinige gevallen, waar in wy mogen denken, dat de Throon eer den Godsdienst voorgeſchreeven dan ontvangen heeft, werd dezelve noit bekleed door een ſnood Vorst (*). Menſchen van dat Character blyven of by hunne oude Godsdienstbelydenis, of even ongeſchikt zynde voor alle ſoorten van Godsdienst, ſteeken zy alleen uit door hunne Godloosheid.

De Onverſchilligen zyn vyanden, van welken wy nog minder te vreezen hebben. Zy zyn, 't is waar, voor de *Christlyke Kerk* verlooren; doch zy voeren geen ander Stelzel in, en laaten het vastgeſteld Geloof ongemoeid.

De tegenkanting der Ongeloovigen, die de grootſte vrees ſchynt te verwekken, is min te dugten, dan men doorgaans denkt. Geen anderen Godsdienst hebbende om

(*) HENDRIK DE VIII, Koning van *Engeland*, levert veel eer eene ſchynbaare dan weezenlyke uitzondering op ten aanziene van deeze bedenking. Schoon wy ſtelden, dat deeze Vorst het bovengemelde Character verdiende, een ſtuk dat nog in geſchil ſtaat, kan hy niet gezegd worden den Openbaaren Godsdienst veranderd te hebben. Zyne drift vervoerde hem om het Pauslyk Regtsgebied in *Engeland* af te ſchaffen, en een groot gedeelte der Kerklyke inkomſten in zyne magt te krygen; doch HENDRIKS hervorming liep niet verder. Hy bleef volyverig verknogt aan de oude Leerſtellingen en Eerdienst, en vervolgde, met zyne gewoone geweldigheid, alle afwyking daar van, geduurende zyne ganſche Regeering. *Engeland* was, ten dien tyde, niet meer gezuiverd van de dwaalingen der *Roomſche Kerke*, dan *Frankryk* tegenwoordig. Behalven dit, heb ik in dit gedeelte van myn bewys geen oogmerk om onderſcheid te maaken tusſchen de verſchillende gedaanten, waar onder zich dezelfde Godsdienst vertoont; maar tusſchen Godsdienstſtelzels, die op onderſcheide en geheel andere grondſlagen gebouwd worden.

om in stede van den *Christlyken* te stellen, wordt hun yver kragtloos, by mangel aan een bepaald voorwerp. Zy zullen nóit de Bygeloovigheden des *Heidendoms* weder ter baane brengen. Zy hebben geen agting voor de Leer van MAHOMETH, als die zelve op Godlyke herkomst stoft, ● deeze eer aan de *Christenheid* toekent: zulk een Leer kan geen Aanhangers vinden onder lieden, die alle eischen op Openbaaring en Inblaazing verwerpen. Zal onze Godsdienst dan vervallen, zonder dat 'er een ander in plaats gesteld worde? Of zal de Natuurlyke Godsdienst, in 't einde, genoegzaam gekeurd worden om ten leevensregel en tot troost te strekken, voor het Menschdom? Zullen alle de byvoegzels, zo ten opzigte van de zaaken, daar in begreepen, als met betrekking tot de baarblyklykheid, waar op dezelve gegrond is, overtollig gekeurd worden. ——— Deeze veronderstelling kan alleen voortkomen van de zodanigen, in wier stelzel het Geloof eener byzondere Voorzienigheid, en van een Toekomenden staat van vergelding, leerstukken uitmaaken; omtrent welke aangelegene Leerstellingen de Verwerpers van het Euangelie nog niet overeenstemmen. — En mogen wy, zelfs naa deeze veronderstelling, niet nog vraagen, in welk eene Eeuw, in wat Land, deeze Godsdienst immer de overhand hadt, zonder het behulp van bykomende instellingen? Zullen deeze aan den Natuurlyken Godsdienst worden toegevoegd, door het hoogste Gezag op Aarde, om de Menschen in eene openbaare Belydenisse te vereënigen: hoe ongelyk zou de zamenvoeging weezen van een werkstuk der Menschlyke Staatkunde, 't geen van gisteren is, en een ontwerp van voorschriften, eerwaardig door derzelver oudheid, en geheiligd door het geloof van derzelver Godlyke herkomst?

Dan, hoe kunnen wy, op eenigerlei wyze, eene stry-digheid vinden tusschen den Natuurlyken Godsdienst, en het Euangelie van JESUS CHRISTUS. Is niet elk Leerstuk van den eerstgemelden in het laatste ingelyfd? En wat is 'er in 't geheele bevang des *Christendoms* dus voltooid, dat onaanneemelyk kan weezen by de Kinderen der Menschen? Kan het hun mishaagen de Voorschriften der Natuure bekragtigd te zien, door het getuigenis van GOD zelven? Kunnen zy het euvel duiden, dat de Leerstellingen, GOD, de Godlyke Voorzienigheid, en de vrolykste hoope oit den Stervelingen geschonken, betreffende, opgeklaard en versterkt zyn? Kan de Mensch iets hebben te-

tegen die uitstraaling van Godlyk licht, en die gunstryke aanbiedingen van genade, welke zo wel voegen aan de behoeften van zynen duisteren en zondigen staat? Verzet zich de Onkundige tegen Onderwys? de Misdaadige tegen Genabetooning? de Slaaf der zonde tegen de Vryheid der Kinderen GODS? of hy die gebukt gaat onder de natuurlyke Vreeze des Doods tegen de Hoope der Opstandinge ten Eeuwigen Leeven? Hoe zyn deeze mogelyk?

'T Is waar de verborgenheden van onzen Godsdienst, die nooit, zonder eene Godlyke Openbaaring, zouden hebben kunnen ontdekt worden, en de Wonderdaaden, op welke dezelve gebouwd is, mogen wansmaak en kwaade vermoedens doen gebooren worden by eenige weinigen, die met luttel zedigheids de wegen van GOD beschouwen; doch, by verre het grootste gedeelte der *Christenen*, strekken deeze tot het hoofdcieraad onzes Geloofs, en tot het voornaamste beginzel van hunne sterke verknogtheid aan 't zelve. ——— Neemt den Natuurlyken Godsdienst afgescheiden van den *Christlyken*, zonder de Instellingen, Leerstukken, en Beloften van het Euangelie; en neemt dien zelfden Godsdienst, onderschraagd door verbaazende Wonderwerken, vercierd met de eerwaardige Plegtigheden, en bezield door de heerlyke uitzigten van het Euangelie; biedt deeze beiden het Menschdom aan: de eene als ontdekt door de kragt van menschlyke schranderheid; de ander als geopenbaard door GOD zelven; vraagt, welke stelzels zy zouden kiezen om hun gedrag naar te regelen, en hunne hoope op te bouwen? Wy behoeven, over het antwoord, geen oogenblik in twyfel te hangen. De Proef is genomen, wy weeten den uitslag. *Want het dwaaze Gods is wyzer dan de Menschen, en het zwakke Gods sterker dan de Menschen* (*).

Terwyl een gedeelte der Ongeloovigen onbekwaam is om het *Euangelie* van CHRISTUS eenigen tegenstand te bieden, zal het andere, en dat meer verdient geteld te worden, ongenegen zyn om dit te doen. Indien gy in der zodanigen getal stelt allen, die de groote Leerstukken van een Natuurlyken Godsdienst omhelzen, in een GOD, in eene Voorzienigheid, en een Toekomenden Staat van vergelding gelooven; die hunne Medemenschen beminnen, de vaststellingen van het Land hunner inwooninge eerbieden,

(*) 1 COR. I. 25.

den, en een affchrik hebben van alle nieuwigheden ftrekkende om de openbaare rust te ftooren; van zulke Characters zal onze heilige Godsdienst weinig gevaars loopen. Zy zullen zich noit opwerpen om den Godsdienst huns Lands te veranderen, of eene overtuiging van deszelfs fchadelykheid, en een blykbaar verval van geloof daar aan onder het Volk, moet daar toe den weg baanen. ——— Voor het ontftaan van zulk een tydsgewricht behoeven de *Christenen* niet te vreezen.

Het *Euangelie* heeft, tot hiertoe, gezegepraald over elken mededinger, indien de ftryd op gelyken voet gevoerd wierd; en men zal geen voorbeeld in 't midden brengen van een Volk, by 't welke deeze Godsdienst, eens gevestigd zynde, naderhand uitgerooid werd, dan door geweld van wapenen. In elk Land, waar de *Christlyke Godsdienst* is vastgefteld, behoudt het gros des Volks, hoe verzuimend en agtloos in 't waarneemen der *Euangelie wetten*, het Geloof in de Godlyke herkomst van denzelven, en ftelt de beloften, daar in begreepen, ten grondflag hunner hoope. Tot dat dit verandere, kunnen eenige weinige uitzonderingen geen grond tot bekommernis geeven. 'Er is geene rede om ongerust te weezen over eenige enkele befpiegelende Menfchen, die, op nieuwigheid gefteld, en greetig haakende na gelegenheden om zich van de rest des Menschdoms te onderfcheiden, denkbeelden verfpreiden boven het begrip van, of ftrydig met, het gezond Verftand hunner Medemenfchen, die dit doen zonder de betaamelykheid in agt te neemen, en meestal zonder gelukkig te flaagen. Welke bekwaamheden of vermogens lieden van dit Character mogen bezitten, het is in geenen deele te denken, dat zy den Godsdienst huns Lands het onderst boven zullen keeren.

Indien wy, *Christgeloovigen*, eenen Godsdienst belyden zo overeenkomftig met de Rede, en de algemeene begrippen der Menschlyke natuure, dat geen Stelzel, tot nog aan den dag gebragt, het daar tegen kan uithouden, wanneer voor 't overige de omftandigheden gelyk waren. Indien wy geene vreeze hebben voor de magt van eenen Overwinnaar, of voor het gelukkig flaagen eens nieuwen Bedriegers. ——— Indien de Natuurlyke Godsdienst een gedeelte geworden is van den *Christlyken*, elk leerftuk van denzelven daar ingelyfd zynde. ——— Indien, noch de Snoodaards, noch de Onverfchilligen, noch zelfs de Ongeloovigen, die eenig

belang ſtellen in 't welzyn der Maatſchappye, rechtmaatige vreeze kunnen verwekken, dat de openbaare Belydenis en 't Geloof van onzen Godsdienst, ten einde zal geraaken; zo mogen wy, enkel uit tweede oorzaaken redeneerende, gelyk ik in het tegenwoordige geval gedaan heb, beſluiten: het is de Wil van GOD en de Beſtemming zyner Voorzienigheid, dat deeze Godsdienst geenzins zal verbrooken worden; als mede dat, overeenkomſtig met het beginzel door GAMALIEL vastgeſteld, *deeze Raad, dit Werk, niet uit de Menſchen is.*

Kan het gemoed eens *Christens* eene aangenaamer bezigheid hebben dan de beſchouwing van den volſtandigen Duur diens Geestlyken Koningryks, 't welk GOD heeft opgerigt onder het Menschdom, om daar in zyne Wysheid en Goedheid op 't uitmuntendſte te vertoonen, afgeweekene en bedorvene Schepzels te herroepen en te verbeteren, en ter eindlooze Gelukzaligheid op te voeren? Kan een *Christen* nalaaten, met de grootſte blydſchap vervuld te worden, op de overweeging, dat het heilig Geloof, 't geen hy van zyne Voorvaderen ontvangen heeft, 't welk hem zo menigmaal den zoetſten troost verſchafte, en met de ſtreelendſte hoope der heerlykheid vervulde, zyn' invloed ſteeds wyder en wyder zal uitſpreiden, en de zegeningen, daar aan verbonden, tot de verstafgelegene tydperken uitſtrekken? —— Moet hy zich niet verheugen, om dat de Kerk van GOD, de bewaardſter zyner Wetten en Beloften, die onbeweegelyk bleef onder het raazen van zo veele ſtormen, daar op aanvallende: *welke regenvlagen, welke ſtormwinden 'er mogen komen,* onwrikbaar zal blyven, *als de Berg Sion, die van waggelen noch wankelen weet.*

De Belofte des ALLERHOOGSTEN is, buiten twyfel, de beſtſte grondſlag van 't Geloof eens Christens. Wie zich de verklaaring herinnert des Zaligmaakers: *Dat zyne Kerk gebouwd is op een rotsſteen; dat de poorten der Helle ze niet zullen overweldigen* (*); *als mede dat hy met zyne Leerlingen zyn zal tot de voleindiging der Wereld* (†), terwyl zy hunne poogingen aanwenden, om zynen Godsdienst te onderſchraagen en voort te planten, kan men niet twyfelen, of deeze verklaaringen van den mond der Waarheid zullen vervuld worden, of door de wonderdaadige tus-

(*) MATTH. XVI. 18.
(†) —— XXVIII. 20.

tusschenkomst van GOD, of langs den gewoonen weg zyner Voorzienigheid. Dan, desniettegenstaande, levert het een bykomende vertroosting op, wanneer een *Christen* de byzondere stappen en schikkingen der Voorzienigheid door welke GOD zyne genaderyke oogmerken volvoert, overweegt. Door deeze overdenkingen wordt ons Geloof versterkt, en wy erlangen de vrolyke verzekering, dat wy, bezig zynde, met het onze toe te brengen aan de uitbreiding van onzen allerheiligsten Godsdienst, ondersteund worden door de Godlyke Voorzienigheid, en Medewerkers met GOD zyn (*).

De groote Ontwerpen des ALMAGTIGEN zullen voltooid worden, *De rivieren mogen haar bruisfen, de rivieren mogen haare aanstootingen verheffen, de* HEERE *in de hoogte is geweldiger dan het bruisfen van groote wateren, dan de geweldige baaren der Zee* (†). Het kan den Oppersten Bestuurder des Heelals niet aan Werktuigen ontbreeken om zyne oogmerken te volvoeren. De kleine plans der Stervelingen mogen gelukken of mislukken; de Ryken deezer Wereld mogen beurtlings opkomen en ten gronde gaan; maar, te midden van alle deeze omwentelingen blyft ieder Christen verzekerd, *dat de Koningryken der Aarde Koningryken van God en zynen Gezalfden zullen worden.* ——— Dat dit heuchlyk tydstip aanbreeke, *dat de Naam van* GOD *geheiligd worde; dat zyn Koningryk kome; dat zyn wil op Aarde geschiedde gelyk in den Hemel. Amen.*

(*) Hier geeft de Eerw. DICK een verslag van 't geen 'er gedaan is door de *Societeit ter Voortplanting van het Christlyk Geloove, in Schotland*, voor welke Societeit hy deeze Redenvoering uitsprak, dit hebben wy, als bepaaldlyk tot het oogmerk van den dag en niet rechtstreeks tot het Onderwerp behoorende, agterwege gelaaten.

(†) PSALM. XCIII. 4.

VERHAAL VAN EEN GEBROKEN BORSTBEEN; DOOR MR. GEORGE BORTHWICK, Heelmeester onder 't veertiende Regiment Dragonders.

(*Medic. Comment. Vol. V. Part. II.*)

Een man, behoorende onder 't veertiende Regiment, werd door een kwaadaartig paard sterk met zyn borst te-

tegen de kribbe gekneld, terwyl hy bezig was met 't zelve in de stal te zadelen. —— Ik zag hem omtrent tien minuten na 't voorval, wanneer hy over een zwaare pyn in de borst klaagde, welke zich naar beide de zyden verspreidde: ook gevoelde hy eene belemmering in de ademhaaling. By het onderzoeken van 't Borstbeen, vond ik 't zelve over dwars gebrooken, onmiddelyk boven de vereeniging van de vierde ribben. Ter plaatze van de breuk kon men onderscheiden hooren een kraakend geluid als van een rasp, beide in de uit- en in- ademing. Men kon nog duidelyker de beenbreuk ontdekken, door ze te betasten; doch 't einde van 't eene gebrooken gedeelte van 't been was niet verheven boven 't andere. —— De zaak gevonden hebbende, zo als ik gemeld hebbe, deed ik hem aanstonds eene aderlaating van twaalf oncen op den arm, en liet hem zorgvuldig te bed brengen; wanneer ik rondom zyn borst wond een breed flennellen windzel met een drukdoek van dezelfde stoffe op 't borstbeen onder 't verband, 't welk maar eens rondom 't lighaam ging; op dat ik naderhand in staat zoude zyn van 't zelve, wanneer 't noodig was, gemakkelyker en veiliger los te maaken. 't Verband werd niet zo digt aangedrongen, dat 't de ademhaaling hinderde: 't oogmerk was alleen een algemeene stevigheid aan de deelen te bezorgen: 't welk ook bewerkt werd, dewyl 't kraakend geluid, ter plaatze van de breuk, sedert 't aanleggen van 't verband, niet gehoord werd. —— Den eersten nagt na 't toeval was hy zeer onrustig, 's morgens hem bezoekende, vond ik hem door een hoest aangetast, die, schoon niet zwaar, een heevige pyn door de geheele borst en in de breuk veroorzaakte. Dit toeval week schielyk na een tweede aderlaating, en eenige zagte zweet-verwekkende middelen. Van den derden dag na 't voorval, bleef hy wel tot den negenden dag: wanneer hy slaapzugtig werd, en geduurende vyftien uuren gevoelloos bleef, waarna hy volkomen 't gebruik van zyne zintuigen wederkreeg, 't welk misschien door de blaartrekkende middelen, die aan zyne voeten gelegd waren, veroorzaakt werdt. Hy klaagde vervolgens over eene verdooving in de regter-zyde, die zo toenam, dat de huid ongevoelig werd voor 't prikken met een naald. Hierna ging hy voort dagelyks in kragten aan te winnen, en was in den tyd van zeven weeken volkomen wel. De verdoo-

dooving in zyne zyde hield meer dan twee maanden aan, en ging vervolgens geheel over. Gedurende den geheelen tyd van zyne ziekte, was de pyn van de breuk en moeijelykheid in de ademhaaling, veel minder dan men zoude hebben verwagt.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DE GEMEENE MUSCH.

(Volgens den Heer DE BUFFON.)

Schoon de meeste Uitleggers en Natuurkundigen willen, dat de Gemeene *Musch* in 't Grieksch den naam van Στρουθός gedraagen hebbe, is de Geslachtnaam, en de eigenlyke van de *Gemeene Musch*, Τρωγλίτης. In 't Latyn heet zy *Passer Domesticus*; in 't Italiaansch *Passera* of *Passere Casaringo*; in 't Spaansch *Pardal*; in 't Hoogduitsch *Huss-spar* of *Haussperling*; in 't Zweedsch *Taelting* of *Grawparf*; in 't Engelsch *House Sparrouw*; in 't Poolsch *Wrobel domowy*; in 't Fransch voert zy, in onderscheide Landschappen, verschillende benaamingen, de gemeenste is *Moineau*.

Zo zeer het Geslacht der *Musschen* in getal overvloedig is, zo groot schynt ook, wanneer men de Naamlystmaakers raadpleegt, het getal der soorten. Ik zal zonder my hier mede op te houden, thans alleen spreeken van onze *Gewoone Musch*. Dezelve is al te bekend om eene breedvoerige gestalte en gedaantebeschryving te behoeven: genoeg is het, met een enkel woord aan te merken, dat deeze Vogel zich anders vertoone voor het eerste ruijen, en in verderen ouderdom. Deeze kleurverandering in Pluimadie, en in de hoeken van de opening des Beks, is algemeen en bestendig; doch 'er zyn, in dezelfde soort byzondere en toevallige verscheidenheden; want men vindt zomtyds *Witte Musschen*, ook *Bonte*, en bykans volstrekt *Zwarte* (*), ook ziet men eenige *Geele*.

De

(*) In *Lotharingen* worden *Zwarte Musschen* gevonden; doch deeze zyn zeker *Gemeene Musschen*, die zich geduurig onthouden by de Glasblaazeryen, aan den voet van 't gebergte aldaar zeer menigvuldig, steeds in den rook leevende. Doctor LOTTINGER, zich in een deezer Glasblaazeryen bevindende, zag eene menigte van *Gemeene Musschen* onder welke zich min en meer

De Wyfjes verschillen van de Mannetjes niet dan alleen hier in, dat zy een weinig kleinder zyn, en zwakker kleuren in de Pluimadie hebben.

Behalven deeze eerste verscheidenheden, waar van eenige algemeen, andere byzonder, zyn, en alle in onze Lugtstreeken gevonden worden; zyn 'er andere in afgelegener Gewesten, die schynen te bewyzen, dat deeze soort van Vogelen in ons Vaste land verspreid is van het Noorden tot het Zuiden, van Zweeden tot in *Egypte*, tot de Rivier *Senegal*, enz.

Maar in welk land de *Musschen* ook woonen, men vindt ze nooit in woeste plaatzen, of die verre van 't verblyf der Menschen verwyderd zyn: even als de *Ratten* kleeven zy onze Wooningen aan, en worden, uit dien hoofde, met regt *Huis-Musschen* geheeten: zy scheppen geen genoegen in bosschen of groote uitgestrekte velden; men heeft zelfs opgemerkt dat men 'er meer in de Steden dan op de Dorpen aantreft, dat ze niet gezien worden in afgelegene hutten, en boerewooningen in 't midden van veel bosch; zy volgen de Menschen om op hunne kosten te leeven: dewyl zo lui zyn en vraatziek, zoeken zy hun bestaan uit het geen andere gereed maaken. Onze graanzolders, onze koornschuuren, onze pleinen, onze vogelvlugten, met één woord, overal waar wy Graanen verzamelen of strooijen, onthouden zy zig liefst: en dewyl zy zo verslindend als talryk zyn, doen zy zo veel kwaads, dat ze geheel niet gewild, gehaat en vervolgd worden: de Vederen der *Musschen* dienen nergens toe, haar vleesch is niet goed ter spys, hun stem geheel onaangenaam, haare gemeenzaamheid verveelend, en haare stoutheid lastig: zy gelyken naar die lieden, welke men overal aantreft, en nergens doen mede wil hebben; op zommige plaatzen heeft men het leeven der *Musschen* op prys gesteld. In *Duitschland* zyn de Boeren, op verscheide Dorpen, verpligt, alle jaaren een zeker aantal *Musschen koppen* te leveren. [In Vriesland is men het vangen daar van geld te verdienen: mits men 'er zestien te gelyk brenge.]

't Geen de *Musschen* voor altoos een lastig Gevogelte zal maaken, is niet alleen derzelver talryke vermenigvul-

di-

meer zwarte bevonden. Een oud man te dier plaatze berigtte hem, dat de *Musschen* daar zo zwart konden worden, dat ze nauwlyks kenbaar waren.

tiging; maar ook haare ftoutheid, loosheid en list, om de plaatzen, die haar aanftaan, te blyven inhouden: ze zyn gaauw, onbefchroomd, moeilyk te bedriegen, zy ontdekken ligt de ftrikken haar gefpannen, en matten de zodanigen, die haar zoeken te vangen, af: men moet by voorraad, ten dien einde, het net fpreiden, veele uuren en menigmaal geheel vergeefsch wagten: 't is bykans alleen in tyden van gebrek en als 'er fneeuw ligt, dat de vangst redelyk flaagt. Deeze kan, ondertusfchen, weinig betekenen om eene merkbaare vermindering te wege te brengen onder eene foort van Vogelen, die drie maalen 's jaars voortteelt.

Het nest der *Musfchen* beftaat uit een weinig hooi van buiten en een weinig vederen van binnen; vernielt men 't zelve, zy maaken, in één etmaal, een ander; werpt men de eitjes weg, die doorgaans vyf of zes of meer in getal zyn, acht of tien dagen laater hebben zy weder andere gelegd; fchiet men ze op de boomen of op de daken, zy kruipen des te dieper in koornfchuuren: en 'er zyn omtrent twintig ponden koorns noodig om één paar *Musfchen* te voeden; dit hebben my lieden, die ze lang opgeflooten hielden, verzekerd: dat men hier uit, en uit hun getal, opmaake hoe groot eene verwoesting dit Gevogelte in de Graanen aanregt: want, fchoon ze in 't eerst de Jongen met Infecten voeden, en zelfs eene groote menigte opeeten, beftaat haar voornaamfte voedzel uit ons beste Graan. Zy volgen den Akkerman in den Zaaytyd, den Koornfnyder in den Oogst, den Graandorfcher op den dorschvloer, den Oppasfer van het Pluimgedierte als hy zaad aan 't Gevogelte geeft; zy zoeken het Graan in de Duivenvlugten, ja zelfs in den krop der jonge Duiven, die zy doorpikken om 'er 't zelve uit te haalen. Zy aazen ook op Honigbyen, en vernielen, met voorkeur, de eenige Infecten, die ons eenen merkbaaren dienst doen. In 't kort zy zyn zo boosaartig, zo ongemaklyk, dat men zou wenfchen een middel te weeten om ze te verdelgen.

Men heeft my verzekerd, dat, wanneer men met zwavel rookte onder de boomen, waar de Musfchen, op zekere tyden, vergaderen, en 's nagts flaapen, deeze rook haar zou doen ftikken en vallen. Ik heb de proef van dit middel genomen; doch zonder vrugt: ik deed dezelve met alle omzigtigheid, om dat ik 'er belang in ftelde: dewyl ik dit hinderlyk Gevogelte niet uit de nabuurfchap my-

myner Vogelvlugten wist te verbannen: waar zy niet alleen den zang myner Vogelen ſtoorden door haar verveelend getjilp; maar ook de beste zingvogels leerden, 't zelve na te bootzen, en dus volſtrekt bedierven. Ik liet op een muur, boven welke groote Kastange China boomen groeien, op welke de *Musſchen* 's avonds, in eene verbaazende menigte, vergaderden, verſcheide potten zetten vol zwavel, gemengd met een weinig koolen en harst; deeze ſtoffen in brand geraakende, verwekten een dikken rook, welke geen andere uitwerking deedt dan dat de *Musſchen* ontwaakten; naar maate de rook hooger klom, vloogen zy hooger in de boomen op, eindelyk vertrokken zy, en gingen op de digtbygelegene daken zitten; geen één viel 'er ter aarde; alleen ontdekte ik dat 'er drie dagen verliepen eer zy, in eenig aanmerkelyk aantal, in de berookte Boomen vloogen; doch vervolgens namen zy haare oude woonſtede weder in bezit.'

Dewyl de *Musſchen* ſterk zyn, worden ze gemaklyk in kooitjes gehouden, en leeven verſcheide jaaren in dezelve, bovenal wanneer zy geene Wyfjes by zich hebben: want men wil, dat het onmaatig gebruik derzelven het leeven der Mannetjes zeer verkort. Wanneer zy jong gevangen worden, hebben zy leerzaamheids genoeg om iemand op een enkel woord ſpreekens te gehoorzaamen, en eenigzins den zang over te neemen van zingvogelen, by welken men ze plaatst; natuurlyk gemeenzaam worden zy het nog beter in den ſtaat der ſlaavernye. Ondertusſchen beweegt deeze gemeenzaame geaartheid de *Musſchen* niet om met elkander te leeven in den ſtaat der vryheid; zy zyn eenzaamheidminnend, en dit is misſchien de oorſprong van hunnen *Franſchen* naam *Moine*, *Moineau*, afgeleid van *Monos*.

Naardemaal deeze Vogels zich noit uit onze lugtſtreeke begeeven, en altoos rondſom onze wooningen onthouden, valt het gemaklyk hun waar te neemen en te ontdekken, dat zy doorgaans alleen of by paaren vliegen: twee tyden in 't jaar zyn 'er nogthans, op welken zy vergaderen, niet om by hoopen te vliegen, maar om zich te vereenigen en met elkander te tjilpen: in den herfst op de Wilgenboomen aan den waterkant, en in den Voortyd op het groen geboomte; 's avonds komen zy te gader, en in 't aangenaamſte van 't jaar brengen zy den nagt in 't geboomte over: doch 's winters huisvesten zy dikwyls alleen, of met hunne Wyfjes, in de gaten der muuren, of on-

onder de daken onzer huizen; en 't is niet dan wanneer de koude fterk knelt, dan men 'er zomtyds vyf of zes in dezelfde verblyfplaats aantreft: waar zy, naar allen fchyn, om de warmte, zich by den anderen voegen.

De Mannetjes vegten heftig om de Wyfjes, zomtyds loopt het gevegt zo hoog dat het leeven 'er by wordt ingefchooten. Weinig Vogels zyn zo vuurig en fterk in hunne liefde. Men heeft Mannetjes gezien, die twintig maalen agter den anderen het Wyfje dekten, met dezelfden vuurigheid en blyken van genoegen; zonderling is het dat het Wyfje eerst moede fchynt van een fpel, 't welk haar min moet afmatten dan het Mannetje; doch 't welk haar te minder moet behaagen, om dat het zonder eenige voorbereiding, zonder eenige minnekoozeryen, toegaat: de Mannetjes betoonen veel drifts zonder tederheid, en alle beweegingen, die zy maaken, wyzen uit, dat zy alleen het vermaak voor zichzelven zoeken. Men vergelyke de minnekoozeryen van een *Doffer* en een *Duif* met die der *Musfchen*, en men zal bykans tusfchen dezelve alle overgangen zien van het louter natuurlyke tot het zedelyke.

Deeze Vogels nestelen doorgaans onder onze dakpannen, in de gooten, in muurgaten, of in potten daar toe opgehangen, zomtyds ook in putten en venfterbanken, die met latwerk bezet zyn; niet te min vindt men 'er, die hun nest op 't Geboomte maaken. Ik heb *Musfchen* nesten gekreegen, gehaald uit hooge Nooteboomen en groote Wilgen: zy plaatzen die nesten in den top dier Boomen, en ftellen ze toe van dezelfde bouwftoffe, dat is te zeggen van hooi buiten, en vederen van binnen: doch 't geen byzonder onze opmerking verdient, beftaat hier in, dat zy 'er eene foort van bekleedzel byvoegen, 't welk het nest bedekt, derwyze dat 'er geen regenwater kan doordringen, beneden dit bekleedzel laaten zy een ingang open, terwyl zy de nesten in de muurgaten of andere overdekte plaatzen vervaardigende, met rede de moeite van het toeftellen deezes bekleedzels fpaaren: als 't welk dan geheel overtollig zou weezen. Het Inftinct vertoont zich hier met een bykans beredeneerd bezef, 't welk ten minften de vergelyking van twee kleine denkbeelden veronderftelt.

Men vindt onder de *Musfchen* een veel luier, doch tevens ftouter foort, dan de anderen, zy geeven zich de moeite niet om een nest te maaken, doch dryven de *Huiszwaluwen*

wen uit de hunne; zomtyds bevegten zy de *Duiven*, doen ze uit haare gaten komen, en neemen ze in.

'Er heeft, gelyk uit dit alles blykt, onder dit kleine Volk, eene verscheidenheid van zeden plaats, en bygevolge, een Instinct, 't welk meer veranderd en volkomener is dan by de meeste andere Vogelen: dit ontstaat, ongetwyfeld, hier uit, dat zy in de zamenleeving zich onthouden; zy zyn halve Huisvogels, zonder onderworpen te zyn of hunne onafhanglykheid verlooren te hebben. Zy ontleenen 'er alles van wat hun aanstaat, zonder iets in plaats te geeven, en zy verkrygen die slimheid, die omzigtigheid, die volmaaktheid van Instinct, welke doorstraalt in de verscheidenheid hunner handelingen, geschikt naar de tyden, en gelegenheden.

WAARNEEMING OVER HET BY ZICH DRAAGEN VAN SPAANSCHE VLIEGEN (*Cantharides.*)

Door den Heer BOURGET.

(*Gazette de Santé.*)

Den vierden van February des jaars 1777 werd ik geroepen by een knegt, aan de Rotkoorts leggende. Op den vyfden dag zyner ziekte vond ik de pols zeer zwak, hem steeds ylende. Zyn tong bekeeken en verder alles onderzogt hebbende, werd ik te raade, hem, voor de derde keer, een Braakmiddel in te geeven, in stede van de *Spaansche vliegen* te leggen, waarom men my aan was, en de uitslag beantwoordde aan myn oogmerk. Ik keerde te rug met de *Spaansche vliegen* door my medegenomen, omtrent een half once gewigt, bedekt met een dubbel papier, in den zak van myn camisool; ik droeg ze eenige dagen by my, denkende dezelve te zullen moeten gebruiken. Doch ik betaalde zeer duur dit by my houden. Vyf of zes dagen zulks gedaan hebbende, kreeg ik kramptrekkingen in myn voeten, en voelde eene geweldige pyn in de blaas, boven al voor en naa het maaken van myn water. Ik was eenige dagen daar over ongerust; op de oorzaak peinzende, schreef ik de uitwerkzels toe aan Wyn, Thee of Koffy, die ik intusschen gebruik hadt, denkende dat deeze die lastige prik-

ke-

keling konden te wege brengen: in 't einde besloot ik iets daar tegen te gebruiken; dan my schoot te binnen, dat ik dezelfde toevallen hadt, welke zomtyds de zodanigen overkomen, die *Spaansche* vliegen gelegd zyn. Ik nam het pakje uit myn zak, en lag het op tafel neder. De eerste nagt daar aan bevond ik my beter. En ik twyfel thans niet meer of ik heb de oorzaak van myn ongemak ontdekt, hier in vind ik my bevestigd: dewyl ik 'er geheel van verlost ben door 't gebruik van Koemelk met zuiker en enkel water tot myn daaglykschen drank.

AANMERKINGEN OVER DE SCHADELYKHEID VAN HET KOPER VOOR DE GEZONDHEID.

Door J. G. KALENBERG, *Apotheker in het Aalmoesseniers Weeshuis te Amsterdam, Lid van het Provinciale Utrechtsche Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.*

Het is overbekend, dat het Koper een week Metaal is, 't welk zig ligtelyk laat ontbinden, en zo mededeelbaar is, dat het van daar den naam voere, van *Meretrix Metallorum*, of de Hoer der Metaalen. Deze kundigheid heeft al vroeg aanleiding gegeven, om op te merken, in hoe verre het Koper, door zyne gemaklyke ontbindbaarheid en mededeelbaarheid, zig vereenige met onze Vogten en Spyzen, die wy in Koperen Vaatwerk kooken; mitsgaders, om de gevolgen hier van voor onze Gezondheid na te gaan. In 't midden der vyftiende Eeuwe heeft *Fallopius* reeds waargenomen, dat al het Koper en de bereidingen daar van verdervelyk en bytende zyn; ook heeft *Angelus Sala* al tegen het inwendig gebruik des Kopers geyverd. Eenstemmig hier mede zegt *Geoffroy*, 't welk ook veele andere Scheikundigen bevestigen (*), en de ondervinding dagelyks staaft: indien het Koper aan de Lugt bloot gesteld word, bekomt het een groenen Roest; als het on-

(*) Men zie, uit veele Schriften over dit onderwerp, het Dispuut van SCHULTZ, *Mors in Olla, of de Dood in de Pot.*

onder de handen is geeft het een onaangenamen reuk van zig; en 't verwekt op den tong een wrangen, scherpen, walgagtigen smaak. Het word zo wel door 't Water als de Olien met den tyd opgelost, en van alle Zouten opgegeten. Het opgeloste Koper verkrygt van de zuure en vaste Alkalische Zouten eene groene, maar van de Pisagtige eene zeer schoone blaauwe, koleur. Men rekent dit Metaal, en voornaamlyk het Spaansch Groen, onder de vergiften: want de Spys, of ook wel het Water, dat lang in Koper gestaan heeft, word daardoor zeer schadelyk. Het veroorzaakt in de Maag en Ingewanden pynen en hevig braken; dikwils eene vergeefsche aandoening tot ontlasting; ook wel verzweering in de Darmen; by wylen bezwaarlyk ademhalen, krampagtige zamentrekkingen der Leden, en een treurigen dood, naarmate der mindere of meerdere hoeveelheid van dit vergift.

Tegen dit zeer algemeen aangenomen gevoelen hebben zig egter, voor weinige jaren, twee voorname Mannen te Berlyn, de Heeren *Eller* en *Formey*, aangekant, bewerende, dat 'er geen nadeel te wagten is van 't gebruik van Koperen Vaatwerk. Dan tegen den *Brief*, welken die Heeren deswegens gemeen gemaakt hebben, heeft de Heer *Amy*, Advocaat by het Parlement van Frankryk, eene opzetlyke *Wederlegging* geschreven; die der lezinge waardig is. Ze behelst eene zeer duidelyke ontvouwing van de nadeelige gevolgen, die het algemene gebruik van Koperen Vaatwerk met zig sleept; en toont ten allerklaarste de nietigheid der bewyzen, welken, ten voorspraak van 't Koperen Vaatwerk, bygebragt worden. Op de lezing van dat Geschrift vind men zig, met den Heer *Amy*, als genoopt om te gelooven, dat een Stuk zo ongegrond nooit uit de handen dier Heeren gekomen is; maar dat de een of andere gemeene Schryver dien Brief opgesteld, en slegts gebruik gemaakt heeft van deze beroemde en geagte Namen, om het Publiek te misleiden, en zulk een nadeelig vooroordeel in ligtgeloovigen te sterker te vestigen; waertoe men zelfs gebruik maakt van misleidende redeneringen. —— Zo zegt men, (om hier van nog een voorbeeld te berde te brengen,) „ dat de „ Geneesheeren, door behulp der Scheikunde, nooit „ iets schadelyks in het nauwkeurig gereinigd Koper „ hebben kunnen ontdekken; en dat men 'er zelfs in

„ te-

„ tegendeel heilzame geneesmiddels uit vervaardigd „ heeft". —— Dit is, mag men wel zeggen, den onoplettenden Lezer misleiden; want de vraag is niet, of het nauwkeurig gereinigd Koper geen kwade uitwerking doen kan? maar of het niet een waar vergift worden kan, wanneer het zig in zodanig eene gesteldheid bevind, in welke men het gewoonlyk in onze Keukens en Apotheken gebruikt? En dit laaste zal niemand kunnen tegenspreken, daar de veelvuldige ongelukken, die dagelyks uit het gebruiken van 't Koper ontstaan, zulks ten sterkste bevestigen. Wat wyders het gemelde nopens het geneeskundig gebruik aangaat, 't is zeker dat zulks plaats heeft; en men weet, dat de beroemde *Boerhave* van oordeel was, dat eene ontbinding van Koper, met het vlugge Olieagtige zout bereid, boven alle Pisdryvende, en tegen de Waterzugt gebruikt wordende, middelen, den voorrang verdiende: maar wie weet ook niet, dat men doodlyke Vergiften, door behulp der Scheikunde, in heilzame Geneesmiddelen veranderen kan? —— Voor 't overige leert ons dit Geschrift, ter bevestiginge van 't algemene gevoelen van voorzigtige Geneesheeren en ervaren Scheikundigen, dat het Koper door zeer veele Scheivogten ontbonden word, en, in één derzelven ontbonden zynde, eene kragt verkrygt, die aan de gezondheid ten hoogsten nadeelig is, en hevige toevallen kan voortbrengen. En zulks toont ons, wat men ook beweren moge van de schadeloosheid van nauwkeurig gereinigd Koper, dat het gebruik van Koper Vatenwerk in de Keukens en Apotheken min veilig is, dan dat van Yzeren en Aarden of Glazen Vaten; daar 't vast staat, dat het gebruik der Koperen Vaten van groot nadeel kan zyn, wanneer ze maar eenigzins onvoorzigtig behandeld worden. —— Dit is nog onlangs, met het afloopen van 't jaar 1770, aan ongeveer tweehonderd Weeskinderen, in het Diaconiehuis dezer Stad gebleken. Volgens het verhaal van den Heer *Willmet*, Apotheker van dat Huis, was dit deerniswaardig ongeval ontstaan, door 't nuttigen van Spyzen, waarvan het Vet gezouten, en nog daarenboven met eenig Salpeter aangezet was, en dat in Koper gestaan had. Het Metaal was hierdoor zodanig aangetast, dat het Vet, 't welk aan 't Koper raakte, te eenemaal eene groene koleur had aangenomen. De ongesteldheden, op het gebruiken dier Spyzen, als zware benauwdheden,

allerſterkſte opſpanningen, yſelyke ſtuiptrekkingen enz. ontſtaan, zyn allernaarst geweest. Gelukkig is 'er niemand van geſtorven; dan 'er verliep evenwel min of meer een jaar, eer deeze ongemakken geheel herſteld waren; ook zyn de Binnen-Vader en Moeder, van wegens hunne onvoorzigtigheid, afgezet. —— Wyders heeft my een later ongeval genoopt, om bepaaldlyk eenige waarnemingen te doen op de werking van den Most op het Koper; waarvan ik den uitſlag, als oordelende zulks niet ondienſtig, nog wat byzonderer zal melden.

In de maand January dezes Jaars, werd de Binnen-of Keuken-Vader, van dit Aalmoesſeniers Weeshuis, onder het drinken van witten nieuwen Most, min of meer een Koperachtigen ſmaak gewaar; en na het gebruik van 3 a 4 kelken des avonds, gevoelde hy walging, krimping, zwelling en verſtyving des Buiks; welke ongemakken hy anders nooit beſpeurd had. Gelukkig ontlastte hy met den morgenſtond die ſtoffe, maar de krimpingen bleven egter nog wel drie dagen aanhouden. Op zyne vraag, of 'er ook door de Konst ontdekt kon worden, wanneer nieuwe Most met Koper gemengd mogt zyn, die ik met Ja beantwoordde, heb ik, om van de verdagtelyke ſtoffe verzekerd te zyn, den Most getoetst; en ziet, de vlugge geest van Ammoniakzout toonde het Kopergroen zeer duidelyk aan; de Most werd terſtond blaauwachtig, tot een bewys, dat 'er Spaansch Groen in ſchuilde: ſoortgelyke gevallen, welken onmiddelyk op het gebruik van dien drank gevolgd waren, vernam ik meer in deze Stad, 't welk te wege bragt, dat de Most, door de ondervinding van de zodanigen, verdagt gehouden werd. Om nu myn evenmensch niet aan voorkomelyke onheilen bloot te ſtellen, vond ik my verpligt, deze gevallen publiek te maken; 't welk my bewoog, om, den 10 Febr. dezes Jaars, een Bericht hiervan in de Amſterdamſche Courant te geven.

Deze Gebeurtenisſen hebben my doen beſluiten, om de ontbinding van het Koper met witten Most na te ſporen. Om dit gemakkelyk te kunnen verrigten, werden my, door een beëedigd Makelaar in Wynen, verſcheiden proefjes witten Most van verſchillende Merken, regelregt van vlotſchuiten des tyds bezorgd; welken ik vooraf met den geest van Ammoniak zout toetſte, en allen zuiver bevond. Hieruit heb ik afgeleid,

dat

dat het Koper-groen, 't welk ik in den Most, voorheen in deze Stad gebragt, ontdekt had; misschien toevalliger wyze, in dezen en genen Most gekomen was; die wyders, by ongeluk, aan zommigen ten deel viel; waar door dan de gemelde onheilen ontstaan kunnen zyn.

Om dit nader te beproeven, nam ik, voor eerst, een rood Koperen bekkentje, in 't welk men de vlakte des bodems alleenlyk met Most bedekte; waar toe een half mutsje noodig was. Ik liet dezen Most 18 uuren koud daar in staan, en, op de toetzing, bevond ik, dat het Koper sterk aangegrepen, en de Most veel Koper-groen in zig bevatte. Dezelfde proeven heb ik, vervolgens, in twee bekkentjes van rood en geel Koper, etlyke malen, te weten met 12. 6. en 3 uuren herhaald; en zy gaven allen, door den proefgeest, het teken van meer of min met Koper bezwangerd te zyn. — De Most naamlyk, schoon dezelve zeer zoet van smaak zy, bevat egter een zuur; en om dit met het oog gewaar te worden, mengde ik, by eene drachma Syroop van viooolen, eene once Most; en terstond werd de Most rosagtig; een bewys van het zuur, 't welk het Koper te gretiger ontbindt.

Een druppel Most, op een strookje wit glas geplaatst, en met een sterk vergrotend glas beschouwd hebbende, ontdekte ik ontelbare, verschillende, en ondoorschynende bolletjes, als mede enkelde pluisagtige deeltjes, welken my toeschenen overblyfzelen van vliesjes te zyn; waar in 't zap der Druiven zig onthouden had; dog druppels van andere Most verschilden weder hiervan, zo in meerder en minder bolletjes als pluisjes. — Ik stelde daarbenevens een anderen druppel Most aan de Lugt bloot, om te verwaasemen, na denzelven alvorens bezigtigd te hebben: maar toen ik haar andermaal ter vergroting bragt, vertoonde die druppel zig slegts smeerig; de bolletjes daarentegen waren zigtbaarder en verhevener geworden. ——— Voorts liet ik, onder het bezigtigen van een druppel Most, door een ander, enkelde fyne vylzeltjes rood Koper, zeer omzigtig, op denzelven, onder het Mikroscoop geplaatst, strooijen; waar op de stofjes schielyk in eene sterke beweging geraakten, elkanderen wederzyds aan- en afstootten; enkelde andere punten schooten zeer vlug voort; en vervolgens geraakten zy tot stilte. ——— Deze eigenste proef

ſtelde ik ook met geel Koper in het werk, en de aangryping was overeenkomſtig met de voorgaande. Deze niet onaartige Liefhebbery is veelmalen, met onderſcheiden ſoorten van rood en geel Koper, met denzelfden uitſlag, herhaald: uitgezonderd in twee proeven van geel Koper, welken hier in verſchilden; dat, naamlyk, uit eenige punten, geelgroene wolkjes ten voorſchyn kwamen; 't welk fraai om te zien was: 't is niet onwaarſchynlyk, dat dit een allerweekst ſoort van Koper geweest zal zyn.

Om nu, benevens dit alles, ook te ontdekken, hoe groot het verſchil in de ontbinding van Spaansch groen, tusſchen den Most, en het Regenwater, mogt zyn, zo trok ik een ſchrupel Spaansch groen, met 40 deelen Most, geduurende eenen Nagt, koud in een fleſje; en eene gelyke hoeveelheid met even zo veel water. Dit alles nauwkeurig behandeld hebbende, vond ik tot myne verwondering, dat de Most 8. en het water daarentegen 10 greinen ontbonden had. Dit ſtrydig verſchil egter ontdekte zig voorts: want het heldere aftrekzel van den Most was veel groender van koleur, dan dat met water: en het overblyfzel verſchilde niet minder; gelykende dat van den Most naar klei-aarde, en dat van het water nog naar Spaansch groen: zo dat dit overblyfzel, door het troebele van den Most, vermeerderd ware. Dat intusſchen de Most, door het by zig hebbend zuur, meer Koper-groen dan het water ontbindt, blykt ten klaarſte uit de volgende proef. Ik vulde twee Kelken, elk, met 2 oncen ſchoon regenwater; in den eenen deed ik 30 druppels van 't aftrekzel van den Most; en in den anderen insgelyks 30 druppels van het aftrekzel met water. Ik toetſte die beiden met eenige druppels van den Geest van het Ammoniak zout: en weldra werd het, met Most getrokken, aanmerkelyk blauwer; ten teken van het meer inhebbend Kopergroen.

Dit alles toont ons, zo ik agte, ten duidelykſte, dat de witte Most mede behoort, onder die Vogten, welken het Koper kunnen ontbinden. En zulks kan ter wederlegginge van de gedagten der zodanigen ſtrekken, die getwyffeld hebben, of de uitwerkzels, door my in de Courant bekend gemaakt, wel weezenlyk aan den Most toe te ſchryven waren; om dat de Most, zo zy meenden,

den, geen ontbind vogt van het Koper was; het welk een ieder, die de moeite gelieft te neemen van myne proeven te herhalen, anders zal bevinden. —— Daarbenevens kan het hier bygebragte dienen, om te toonen, dat men verkeerdlyk, uit myn bericht in de Amſterdamſche Courant van 10 February, afgeleid heeft, dat de Most op zig zelve ſchadelyk zou zyn. 'Er is niets in myn bericht, dat daar toe wezenlyk aanleiding geeft; en de thans gemelde Proeven verſterken het bericht, dat, door *de Maatſchappy der Verdienſten*, in de Amſterdamſche Courant van den 17 Maart, gegeven is. „ Het „ ſchadelyke", (gelyk het aldaar zeer wel word uitgedrukt,) „ bevond zig niet in den Most, maar was, „ door zeker toeval, door Koper, veroorzaakt": dat de Wynhandelaars, en dezulken die Most gebruiken, moet aanſpooren, om hieromtrent met de noodige voorzigtigheid te werk te gaan.

BESCHOUWING OVER HET SALPETERIGE UITSLAG; EN HOE MEN HET MUURWERK DAAR VOOR ZOU KONNEN BEHOEDEN. Door den Heer J. C. WIEGLEB.

(*Acta. Academ. Elect. Moguntinæ*, 1776.)

Myn Heeren!

De volgende beſchouwing kwam my gewigtig genoeg voor, om eene plaats te verdienen in UE Tydſchrift. Schoon ik geen Bouwkundige ben, heb ik echter meer dan eens in opmerking genomen de ſlordigheid, die 'er, over het algemeen, plaats heeft, zo wel ten opzicht van het branden der Kalk, het verkiezen van zand, de evenredigheid van Kalk en zand tot het beſlag, als omtrent het bereiden van het beſlag zelve. —— Het ſchynt zomtyds, als of men met voordagt zwak muurwerk wil de bouwen. De Kalk, de Steen en het Zand onzer Vooronderen hebben niets vooruit gehad, boven de hedendaagſche bouwſtoffen. Zy hebben ons alleen overtroffen in meerder voorzorg te gebruiken, omtrent het uitkiezen, zuiveren, en mengen hunner bouwſtoffen. Door deeze zo allernuttigſte voorzorg zullen veelen hunner ge-

gebouwen de Eeuwen verduuren. —— Wy moeten schaamrood worden, zo we maar één ogenblik overweegen, in hoe verre wy, *door onze eigene flofheid*, in 't stuk der vaste bouwing, by onze Voorvaderen te kort schieten. —— *Alles moet tegenwoordig, zo wel omtrent de Bouworde als Cieraden binnens huis, à l'Antique, à la Grecque, gebouwd en vercierd zyn; en omtrent het weezenlykste der bouwing zelve, dat ons en onze Kinderen veilig en zeker zou kunnen doen woonen, verwaarloost men te deerlyk, het Antique.*

Blyve UE bestendig toegenegenen

A. T. B.

G........
1778 4/11.

Nota. Ik heb 'er niets bygevoegd dan de woorden van den aangehaalden Text uit PLINIUS.

Het Salpeterige uitslag is die zoort van bederf des muurwerks, 't welk zich aan vogtige plaatzen openbaart, wanneer de verbindende kracht der Kalk met de Steenen dermaaten ophoudt, dat de eerste, na verloop van eenige jaaren, met een hairagtig zout, uitslaat, opzwelt, en eindelyk afvalt; waarna dit bederf zelfs tot de Steenen overgaat, en dezelven langzaamerhand murf maakt; waardoor dus een merkelyk nadeel aan den muur te wege gebragt wordt.

Eer men nu op een geschikt middel tegen dit nadeel kan bedagt zyn, moet men 'er eerst de oorzaak van opspooren. —— Men weet, door ondervinding, dat deeze uitslag zich meest vertoont op vogtige en dompige plaatzen, en zeer zelden in luchtige drooge. De vogtigheid is derhalven eene der oorzaaken, doch niet de eenige; want ik heb opgemerkt, dat aan een mengzel van zuivere niet gebrande Kalkaarde en zand, gestreeken op eene vogtige plaats van een gewelf, (schoon zelfs dit mengzel niet hard werd,) geen de minste uitslag plaats had; terwyl nogtans, de plaats daar naast, met gewoone Metzelkalk bestreeken, in dien zelfden tyd uitsloeg. Dit toont ons, dat ook eene der oorzaaken hiervan gezogt moet worden in de *Kalk zelve;* en deeze houde ik wel voor de voornaamste; anderzins moest deeze uitslag insgelyks

lyks plaats hebben in het mengzel met Kalkaarde. Ook geloove ik niet, dat de vogtige uitwaasfemingen belaaden zyn met Salpeter- of Zout-deelen, en dat zy zich eerst buiten aan de Kalk zouden aanhegten, en vervolgens allengs in den muur indringen, en dus het geheele muurwerk vernielen. Men kan nogthans niet ontkennen; dat 'er, zo wel in het Zand als in de Steenen, eene oorzaak van dit uitslag zou kunnen gevonden worden; wanneer deeze beide reeds in haare natuurlyke geboorteplaats met eenig zout doordrongen waren. Dit nu zal zelden gebeuren, en het kan genoegzaam maar alleen plaats hebben in die Streeken, welke aan Zee of zoute Vloeden gelegen zyn. In zodanig een geval acht ik het, met den Heer VON RODA (zie de gekroonde Prysverhandeling over de vraag, aangaande dit Salpeterige uitslag, door het Natuuronderzoekend gezelschap van Dantzig 1770 uitgegeven,) raadzaam, om de Steenen een tyd lang aan de lucht bloot te stellen. Het zand kan gemakkelyk in groote tobben afgewasschen worden.

De oorzaak van dit uitslag dus voornaamlyk in de Kalk huisvestende, moeten wy deeze nader onderzoeken. De Kalk ondergaat, geduurende de branding, eene dubbelde verandering, van welke deszelfs nieuwe eigenschappen en werkingen afhangen; en waar onder, in ons tegenwoordig onderzoek, ook behoort, deszelfs vereeniging met zand tot een steenhard wordend *mortel.* Aanvankelyk wordt zy, in de branding, beroofd van haare wateragtige deelen, brandbaare en Bitumineuze of Jodenlymige mengzels, mitsgaders van het voornaamste gedeelte der lucht, die in haar huisvestte; en teffens vereenigt zig met dezelve een merkelyk deel van 't *Phlogiston*, of der fyne hoofdstoffelyke vuurstoffe. Deeze dubbelde verandering maakt het onderscheid uit tusschen ruwen Kalksteen en gebrande Kalk.

Indien 't nu waar zy, dat de voornaamste oorzaak van dit Salpeterige uitslag, gelyk ik gezegd heb, in de Kalk moet gezogt worden, dan is zy gelegen in de gesteldheid der Kalk, voor zo verre zy door het vuur veranderd is. Wanneer men de gebrande Kalk alleen beschouwt als eene van lucht beroofde Kalkaarde, dan kan men hier, zonder de tegenwoordigheid van een algemeen beginzel aller zouten, zich geen denkbeeld vormen van den oorsprong van een zout in de Kalk. Maar

wy weeten; uit andere vaste proefneemingen, dat even die zelfde Hoofdstoffelyke Vuurstoffe, waar mede de gebrande Kalk is opgevuld, de waare eerstoorspronkelyke oorzaak is van alle natuurlyke zouten, om dat de zoorten van zouten afhangen van het onderscheid der overige, daar mede vereenigde, Hoofdstoffen, en de verschillende evenredigheden en verbindingswyze derzelver, door de werkingen der Natuur. Hier uit nu blykt, dat de waare oorzaak van het Salpeterige uitslag eigenlyk moet leggen in de Vuurstoffe der gebrande Kalk; waar mede de dompige en vogtige lucht zich vereenigt; en waardoor dan het Salpeterzuur geboren wordt; 't welk eerst de Kalkaarde van den *mortel*, en vervolgens de zelfstandigheid van den Steen zelven, aangrypt, en dus Salpeterigen uitslag voortbrengt.

Deeze wyze van ontstaan heeft dan voornaamlyk plaats, wanneer de Kalk *mortel* geen genoegzaame hoeveelheid zands by zich heeft, en dus niet ras genoeg hard wordt; in 't byzonder ook, wanneer de gebrande Kalk bovendien nog kort voor de bereiding van den *mortel* gebrand is. In dit geval is het Salpeterige uitslag aan eene vogtige plaats onvermydelyk. —— Wanneer in het eerste geval de noodige evenredigheid der Kalk overschreeden wordt, dan blyft een gedeelte daar van onveranderd in het mengzel; en is de oorzaak, dat de *mortel* de noodige hardte niet verkrygt. In het andere geval kan het gemakkelyk gebeuren, dat 'er nog fyne stukjes Kalk in den *mortel* te rug blyven; als geene gelegenheid gehad hebbende om zich te lesschen; waarop ze zich dan naderhand in 't muurwerk lesschen, en de vereeniging verhinderen. In beide de gevallen dringt de lucht, voor en na, in den voozen, lossen (*erlockenten*) *mortel*, welke noch niet hard genoeg is; deeze voert teffens de vogtigheid in, en legt dus ten grond van het daarop volgende bederf. Want even daar door wordt niet alleen de hardwording van den *mortel* verhinderd; maar te gelyk wordt, door deeze vereeniging der vogtige lucht, met de Hoofdstoffelyke vuurstoffe der voorschreevene noch overanderde Kalk, eerst werkelyk dat zoute weezen gebooren; 't welk naderhand de naauwlyks halfverharde Kalkaarde, zo wel als de muursteenen zelven, aangrypt en verbyt. Hier uit volgt natuurlyk, dat de *mortel* eerst, ten opzichte haarer zelfstan-

ſtandigheid, voozer en loſſer begint te worden, en eindelyk geheel van de Steenen afvalt; 't welk dan de oorzaak is dat de Steen zelve allengs door het zoute weezen verbeeten wordt.

De lucht nu is hier niet, als bloote lucht, de oorzaak van het Salpeterzuur; want dan zou moeten volgen, dat zy het zelfde nadeel zou veroorzaaken aan het buitenſte gedeelte des muurwerks, dat meer aan de lucht is blootgeſteld: maar 't ſchynt, dat de dompige vogtige lucht nog een byzonder wezen in zich heeft, 't welk eigenlyk nodig is tot den oorſprong van het Salpeterzuur. Ik kan dit weezen niet nader bepaalen, dan door het te omſchryven, als beſtaande uit een vermenging der vlugge deelen van de verrotte (*vermoderten*) lighaamen. Genoeg is 't, dat de ondervinding ons leert, dat 'er in eene geheel drooge aarde geen Salpeterige uitſlag plaats heeft; maar dat 'er altoos een maatig vogtige lucht toe vereiſcht wordt. My dunkt derhalven, dat men het op nieuw ontſtaande zoute weezen zoeken moet, in de vogtige rotte uitwaaſemingen.

Ten einde nu een gereed, en kostbaar, en zeker middel te vinden, om dit nadeel, zo wel by het bouwen van een nieuwen muur te verhoeden, als het zelve te keer te gaan en te verbeteren, wanneer het reeds plaats heeft, moet men een middel uitdenken, dat dienen kan, om de naaste oorzaak van deszelfs geboorte voor te komen, en de tweede werkende oorzaak, te weeten de vogtige dampen, kragtloos te maaken.

De Heer VON RODA geloofde, dat de vogtige uitwaaſemingen de naaste oorzaak van een waar zoutagtig weezen in zich hielden; en zag dus het muurwerk alleen aan als de lydelyke ſtoffe, waarin dergelyke zoute dampen indrongen, die dan de daarop volgende invreetende werkingen veroorzaakten. ——— Om nu dit te vermyden raad hy zeer wel aan, het muurwerk, zo ras mogelyk, den vereischten trap van hardigheid te geeven; ten einde dus den toegang voor deeze zoute dampen te ſluiten.

Ik ben integendeel van gevoelen, dat 'er van buiten geene zoute dampen in den muur trekken, maar dat die ontſtaane zoute zelfſtandigheid veeleer gebooren wordt in het muurwerk, uit de vereeniging van de Vuurſtoffe der Kalk met de van buiten indringende vogtige lucht. Dit nu aan te toonen was myn eerſte oogmerk; en dan be-

bedoelde ik in de tweede plaats, den *mortel* zo veel mogelyk de grootste vastigheid te geeven; hierin stem ik met den Heer VON RODA overeen, schoon ik daar omtrent een anderen weg verkieze.

Daar ik nu de in de Kalk zich bevindende Vuurstoffe erkende, als de werkzaame grondoorzaak van dit Salpeterige uitslag, bedacht ik tot deszelfs uitdryving allerhande middelen, zonder nogthans daar door de vastheid van het muurwerk te benadeelen. My was, uit andere waarneemingen zeer wel bekend, dat de zuuren dit ras genoeg veroorzaakten, dan daar zy teffens de Kalk zelve te sterk aantastten, zag ik gemaklyk, dat Mineraale zuuren hier niet geschikt waren. —— Myne gedachten vielen eindelyk op de zuure melk, my teffens erinnerende deszelfs bekende eigenschap van, met Kalk gemengd, zeer ras tot een steenhardigen *mortel* overtegaan. —— Des nam ik 'er de proef van.

In 't midden van den Zomer 1771, mengde ik 6 deelen gewasschen zand, met 2 deelen geleschte Kalk, een deel zuure melk, in zo veel waterige melk of kaaswey als tot een goed en taai beslag of *mortel* noodig ware. Met dit mengzel bestreek ik verschillende plaatzen van een gewelf, waar van het voorige beslag door het Salpeterige uitslag was afgevallen. Dit mengzel was niet alleen zeer schielyk droog maar ook zeer hard geworden, en 't zit zelfs tegenwoordig nog gansch vast zonder de minste blyk van eenig uitslag.

In dien zelfden tyd bestreek ik andere plaatsen met het gewoone beslag, waarin de kalk de overhand hadde; dit beslag sloeg reeds uit in het volgende jaar, en viel van de Steenen af.

Ik kan nochtans niet ontkennen, dat myn zo ras hard wordend beslag niet zo eenvouwdig is als het gewoone, en eenigzins kostbaarder, dan het door den Heer VON RODA aan de hand gegeeven mengzel; 't welk ten deezen opzichte den voorrang verdient. Echter zyn deeze kosten zo zwaar niet, of men zou ze gemaklyk over 't hoofd kunnen zien. Wanneer men eens ondervond, dat het gemelde eenvoudige beslag, uit hoofde van veele nog onbepaalde toevalligheden, niet voldoende ware, en dat de omstandigheden eene eenigzins meerdere uitgave toelieten, dan konde zulks door een gewenscht gevolg zeer wel vergoed worden. Daarbenevens is 't niet noodig om alle

be-

beſlag voor eenig muurwerk met zuure melk en wey te beſlaan; dit wordt alleen vereischt in de laagſte plaatzen, en in 't buitenſte beſlag, zo verre men, volgens de geſteldheid der plaatze, eenige vreeze hadde voor vogtige dampen. Op zodanige plaatzen nu zullen de onkosten niet veel bedraagen. Het bovenſte gedeelte van een muur, meer aan de vrye lucht blootgeſteld, kan met het beſlag van den Heer VON RODA beſtreeken worden; beſtaande uit drie deelen digt en vast half glasagtig zand raadende daar toe aan het poeder van gebrookene aarden vaten, en één deel ingeweekte kalk.

In 't algemeen moet men, by het metzelen van een muur, de volgende zes zaaken in acht neemen, byaldien men het lofwaardig en nut oordeelt, zich met vrucht te bedienen van de ondervindingen onzer voorouderen, en het voor goedgekeurde van hun over te neemen; om dus aan onze nakomelingen geen reden te geeven van over de nalaatigheid hunner voorouderen te klaagen.

Ten Eerſten. Men moet, by het opmetzelen van een muur, voornaamlyk zo 'er eenige vreeze is voor een volgend uitſlag, vaste Steenen gebruiken; welke reeds eenige jaaren in de vrye lucht aan de zon en regen zyn blootgeſteld geweest. By aldien nu deeze Steenen eenige zoutdeelen bezaten, zouden deeze door den regen ontbonden worden. Bovendien weet men door ondervinding, dat genoegzaam alle zoorten van Brikſteen, (*Brickſtein*) door de afwisſelende werking der lucht, zonne en regen, van jaar tot jaar harder worden.

Ten tweeden. De bakſteen moet wel doorgebrand, van eene byna glasagtige zelfſtandigheid zyn, en een helderen klank geeven. Hoe meer de *mortel* en ſteenen deeze geſteldheid bezitten, des te minder heeft men te vreezen voor het Salpeterige uitſlag; dat door den Heer VON RODA reeds genoegzaam beweezen is.

Ten derden. Tot het bouwen van een duurzaamen muur moet de kalk al voor eenige jaaren gelescht, en in kuilen bewaard zyn. Deeze byzondere opmerkzaamheid kan men niet te ſterk aanraaden; te meer, daar men veelal gewoon is zulks te verwaarloozen. Men klaagt vry algemeen, dat men aan het in onze tyden gebouwde metzelwerk die vastigheid niet kan geeven, welke men nog beſpeurt in 't metzelwerk der Ouden. Men klaagt dan eens over de Kalk, dan over de Steenen, en eindelyk

lyk over den Metzelaar. Deeze klachten zyn ten deele onbillyk, om dat 'er, over de vastigheid van ons muurwerk, in die vergelyking, niet, dan na verloop van eenige Eeuwen, geoordeeld kan worden; dewyl het zeker is dat goede en welbereide *mortel* van jaar tot jaar harder wordt. Maar 't is bekend dat onze metzelaars hier omtrent niet meer die zorgvuldigheid in acht neemen, welke men voorheen in acht nam. Men droeg eertyds voornaamlyk zorge, om de met water geleschte kalk, eer men ze gebruikte, lange jaaren vooraf in kuilen te bewaaren. PLINIUS zegt, dat 'er eene wet was, die gebood, geene kalk, welke jonger dan van drie jaaren was, te gebruiken. *Libr.* XXXVI. Cap. 23. [Zie hier wat hy desaangaande zegt, *Edit.* ALMELOVENII. „ Intrita quoque „ quo vetustior, eo melior. *In antiquarum ædium legibus* „ *invenitur, ne recentiore trima uteretur redemptor. Ideo* „ *nulla (nullæ) tectoria eorum rimæ foedavere*".]

Wanneer men de kalk voort na de branding lescht, dan verdeelt zy zich wel; maakende met het daar op zynde water eene maatig dunne pap; doch het is 'er zeer verre af, dat deeze lessching, binnen weinig minuten, zou overgaan in alle de kleinste en fynste deeltjes; zulks vereischt meer tyds, en de lessching moet nog al by aanhoudenheid voortgaan, ter verdeelinge van de kleinste deeltjes. Byaldien men nu de zo ras geleschte Kalk tot beslag gebruikt, dan geschiedt de verdere verdeeling in 't beslag zelve; waar uit dus niet anders kan volgen, dan eene ontbinding van den reeds begonnen samenhang en der hardigheid van de *Mortels* of het beslag, 't welk dan teffens de naaste oorzaak is, van een daar opvolgend Salpeterig uitslag. Maar wanneer men de Kalk, reeds eenige Jaaren gelescht, in Kuilen heeft bewaard, dan is 'er gelegenheid geweest voor alle mogelyke ontbinding en verdeeling der fynste Kalkstofjes. Hier uit ontdekt men ook de reden, waarom zodanige oude ingeweekte kalk meer dienst doet, dan de versch gebrande; om dat zy zich dus meer verdeelt, en meerdere zandkorlen kan omkleeden en vereenigen.

Ten vierden. Het zand, 't welk dienen zal tot een duurzaam beslag, moet zuiver, en met geen fyne stuifaarde vermengd zyn. De ondervinding leert, dat de in het water verdeelde fyne Kalkdeeltjes der geleschte Kalk zich voornaamlyk plaatzen, aan de oppervlakte

der

der glasagtige zandkorrels; zich daar aan vasthegten; ze allen met elkanderen vereenigt, en dus een nieuw Steenhard mengzel uitmaaken. Dit heeft geen plaats by de andere ſtuifaarden; gevolglyk is zodanig eene aarde zeer nadeelig voor de vastheid der verbinding. Uit dien hoofde doet men geen noodeloos werk, als men het zand voorheen in tobben of bakken met water afwascht, en het, door afgieting van het, na de omroering, bovenſtaande, en met fyne aarddeeltjes voorziene, water poogt te zuiveren. Het nut van deeze afwasſching zal de genomene moeite ryklyk beloonen. Dit afwasſchen kan teffens het zand berooven van de zoutdeeltjes, ingevalle die 'er in mogten zyn. In plaats van zand zou men ook gebruik kunnen maaken van gemaalen tichel- of bakſteenen, die onder het branden geborſten zyn, of het konſtige zand van oud gebroken aardewerk. Dit heeft de Heer VON RODA voorgeſlaagen. PLINIUS heeft dit reeds als dienſtig aangepreezen. („ *Si et testæ tusæ* „ *tertia pars addatur, melior materia erit*".)

Ten vyfden. Men moet de evenredigheid van kalk en zand zeer wel gadeſlaan, dat over 't algemeen maar al te veel verwaarloosd wordt. Dit gebrek rust alleen op een valsch begrip der metzelaaren omtrent de werking en 't oogmerk der Kalkmaaking. Zy beelden zich gemeenlyk in, dat zy met kalk moeten metzelen, en daar zy teffens gelooven, dat kalk en zand, ondereengemengd, na verloop van eenigen tyd harder wordt dan bloote kalk, zo mengen zy 'er wat zand onder; en meest al heeft de kalk de overhand. Dit is nogtans een zeer groote misſlag, welke niet alleen de kosten der bouwing verhoogt, maar ook bovendien nadeelig is voor de duurzaamheid van het metzelwerk; 't welk men had konnen voorkomen. ——— Zie hier het geſchiktſte denkbeeld, 't welk ik my van het muurwerk vorme. ——— Wanneer enkelde Steenen, in eene geſchikte orde ſamengezet, en door een zeker verbind-middel met elkanderen tot een geheel verbonden zullen worden, dan moeten alle tusſchenwydten belegd of gevuld worden, met zodanig eene weeke ſtoffe, welke, na de uitdrooging, ſteenhard wordt; en de dus op elkanderen gelegde grootere Steenen onderling ſamenhegt. Hier uit volgt: dat men, hoe meer deeze tusſchenwydten met eene reeds op zich zelf ſteenharde ſtoffe konnen worden opgevuld, met

met des te meer gronds ſtaat kan maaken op een gelukkigen uitſlag. Ook is het blykbaar, dat men, hoe meer deeze tusſchenruimten der grootere Steenen met een reeds ſteenagtige ſtoffe worden opgevuld, des te mindere tusſchenruimte met het eigenlyke verbindmiddel behoeft aan te vullen. De ſteenagtige ſtoffe nu, waar mede eigenlyk het grootſte deel der tusſchenruimte van het muurwerk zal worden opgevuld, is het zand; en het eigenlyke verbindmiddel deezer ſteenagtige ſtoffe met de groote Steenen is de kalk. Diensvolgens blykt hier uit, dat het zand het grootſte deel van den *mortel* moet uitmaaken; 'er moet maar alleen zo veel kalk mede vermengd worden, als nodig is, om alle de vaste zandſtofjes aan elkander te hegten, en te maaken, dat het geheele weeke mengzel zich met de grootere ſteenen vereenigt; waar op dan de algemeene ſamenhang volgt.

Hoe veel kalks zal nu hier toe noodig zyn? Eenige proefneemingen zullen ons best in ſtaat ſtellen om dit te beoordeelen. Gebrande kalk, door water geleſcht, wordt wel, na de opdrooging, eenigzins hard, doch nimmer ſteenhard; zy blyft altoos broos; of het moest zyn dat de kalkſteen niet zuiver ware, en iets byzonder by zich hadde. Wanneer men iets van een geleschte kalkpap in eene vles doet, en zulks 'er van langzaamerhand in laat uitdroogen, dan zal de geheele kalkklomp altoos broos blyven, doch aan de wanden van 't glas zal zich eene dunne huid vasthegten; die men 'er, zonder eene lange aanhoudende afſpoeling met water, niet kan afſcheiden. Byaldien nu de andere oppervlakte der kalk, wanneer ze noch week was, eene andere oppervlakte van 't glas geraakt had, dan zou zy 'er zich even zo vast aangehegt, en beide de oppervlakten te ſamen vereenigd hebben. De ondervinding bewaarheidt dit. Ik neem twee ſchyven glas; beſtryk de eene met zeer fyn gevreevene geleschte kalk, plaats de andere ſchyf 'er op; druk en ſchuif de ſchyven zo lang over elkanderen, tot dat alle de overvloedige kalk 'er uitgeperst is, en alle de tusſchenruimten tusſchen de ſchyven glas, naauwkeurig, daar mede gevuld zyn. Na verloop van eenigen tyd, zal men gewaar worden, dat beide de glasſchyven zeer vast aan elkanderen zitten.

Deze proefneeming vertoont ons eene opmerkenswaardi-

dige eigenschap der kalk; dat zy zich naamlyk sterk vasthegt aan glas en glasagtige lighaamen; dat ze ter plaatze, daar zy derzelver oppervlakte raakt, steenhard wordt, en derhalven twee zodanige vlakke lighaamen met elkanderen vereenigt. Het geen nu in deeze eenvoudige proefneeming gebeurt, zulks moet ook plaats hebben by den *mortel*, omtrent de oppervlakten van duizenden glasagtige zandkorrels; en dus moet de geheele stoffe onderling en met de Steenen vereenigd worden.

De werking, derhalven, die in de kalk ontstaat, op de aanraaking der gebluschte kalk aan een glasagtig lighaam, bepaalt zich alleen tot de oppervlakte van de aanraakings-punten, maar gaat niet diep in de kalk. Wy worden hier door gevolglyk in staat gesteld, om de opgegeeven vraag aldus te beantwoorden. Men moet slegts zo veel geleschte kalk met het zand vermengen, als noodig is, om alle de oppervlakten der zandkorrels, en derzelver tusschenruimten, daar mede te bedekken en aan te vullen. Dit in acht neemende, zal men door de ondervinding gewaar worden, dat het beste beslag bestaat uit drie schepels zand, en één schepel Kalk.

Deeze evenredigheid geeft een dubbeld nut; te weeten: hoe meerder zand en hoe minder kalk 'er in de *mortel* is, dies te minder behoeft men voor hardwording bevreesd te zyn; dies te meer koomt het met de natuur van Steen overeen; dies te minder zal ook dergelyk beslag, na de uitdrooging, opzwellen; en de vereeniging van 't geheel zal duurzaamer zyn; om dat alleen de kalk die stoffe is, welke, na de opdrooging, opzwelt. Behalven dit nut, is ook zodanig een beslag minder kostbaar, en dies te meer opmerkenswaardig voor een bouwmeester.

Dit mengzel kan wyders, op de gemelde gronden, tot eene nog grootere volkoomenheid gebragt worden, zo wel ten opzichte der rassere hardwordinge, als ter betere afweeringe van het schadelyke salpeterige uitslag; men behoeft 'er ten dien einde maar by te mengen een half deel zuure melk, en alles verder met wey te beslaan tot een bekwaam taai beslag.

Eindelyk, *ten zesden*. Men moet, by het bouwen van een muur, de opvulling der tusschenruimten met *mortel* zeer wel in acht neemen. Hoe minder holligheden

'er by een gebouwden muur te rug blyven; dies te minder kan hy ook van den regen en vogtige lucht doordrongen worden; en dus zal hy, van vogtigheid bevryd, van jaar tot jaar steeds drooger en steenhard worden.

Zo wy 'er ons nu aan gelegen lieten leggen, om dergelyke, op de Scheikundige Kennis der lighaamen zich grondende, voorslagen, verder na te-gaan, en in gebruik te brengen, zouden wy ons wel dra niet meer beklaagen, over de verlooren geraakte kennis onzer Voorouderen in 't bouwen van steenhard en duurzaam muurwerk.

BEDENKINGEN OVER DE SLEGTE GEVOLGEN VAN VOLKS-GIERIGHEID.

(Uit het Engelsch.)

Men heeft 'er gevonden, die, in goeden ernst, beweerden, dat GIERIGHEID, hoe zeer dezelve het character van elk Mensch, hoofd voor hoofd, moge vernederen, en de Menschen bekrompen van begrip maaken, heilzaam is voor een Maatschappy. Dat byzondere Ondeugden ter baate van 't Algemeen zouden strekken, is een denkbeeld, zo hoonend voor de zaak der Deugd, dat, hoewel zulks toegestaan worde door den bespiegelenden Staatkundigen, het te wenschen ware, dat het altoos wederlegd kon worden door de Voorstanders der Zedekunde.

Gierigheid, nogthans, verschilt, in haare werkzaamheden, van andere Ondeugden. Zy is, zegt men, voordeelig aan byzondere Persoonen: dewyl zy het botvieren aan wellustige begeerlykheden beteugelt. Voor 't Algemeen is dezelve nadeelig, vermids zy het Geld, 't welk in het Lichaam van den Staat moet omloopen, gezondheid en sterkte aan alle deelen geeven, in den loop vertraagt.

De hoogzuinige Man komt zo na aan den staat der Natuure, dat hy, behalven voedzel en dekzel, nauwlyks eenige behoefte kent. Hy heeft geene begeerte tot de verfraaijingen, cieraaden, en uitgeleezene genietingen deezes leevens, om dat zy noodwendig Geld kosten. De volstrekte behoeften der natuure worden ligt voldaan, door de eigenaartige voortbrengzelen des lands, en met dee-

zen

zen is de Gierigaart te vrede. Hy brengt, overzulks, niets toe aan den buitenlandschen Koophandel, die niet alleen de overtolligheden des leevens verschaft; maar ter ryke bronne strekt van Algemeenen Rykdom. De Handelaar dringt niet door tot de verstafgelegene gedeelten der *Indien*, om Koopwaaren mede te brengen, die de naakten kleeden of de hongerigen voeden; doch die schitterende pragt, gemak, en vermaak verschaffen aan de ryken, dartelen, en weelderigen. Deeze Waaren kunnen misschien de gezondheid verzwakken, het hart bederven, en de zeden verbasteren van byzondere Persoonen; doch zy vermeerderen de geldmiddelen van den Staat, zy geeven aan denzelven sterkte in den oorlog, en ontzaglykheid in vrede.

Een Wysgeer, die zich met harssenschimmen streelt, gelyk de Staatsman van hem zou getuigen, zal mogelyk zich verzetten tegen het denkbeeld, dat de Weelde heilzaam is voor 't algemeen welweezen, om dat dezelve schadelyk is voor byzondere persoonen, die, in de daad, het Gemeenebest uitmaaken, en om dat het geluk der byzondere Leden het eindoogmerk van een verstandig Staatsbestuur moet weezen. Maar men hebbe altoos in 't oog te houden, dat wy in geen *Utopia* leeven, en dat wy, willen wy ons met geene ydele bespiegelingen streelen, onze denkbeelden moeten vormen, en onze daaden, zo ver de deugd gehenge, regelen, naar de aangenoomene begrippen, en heerschende zeden. Het ware, weezenlyk, te wenschen, dat wy na de uitsteekendheid van een *Spartaansch Gemeenebest* zogten te streeven; doch dewyl dit niet verder dan wenschen kan komen, blyft 'er alleen overig, het beste gebruik te maaken van de dingen, zo als dezelve zyn, en onze ontwerpen te schikken naar de tegenwoordige gesteltenis van zaaken. Daarenboven moeten wy, door de voordeelen uit de Weelde voor een Staat gebooren, de voordeelen verstaan, die de geldmiddelen, de magt en luister van den Staat betreffen, en geenzins die de zeden, de deugden, en het burgerlyk bestuur raaken. Niets, derhalven, van 't geen wy hier in 't midden brengen, moet aangezien worden als ingerigt om onmaatigheid en verkwisting aan te pryzen.

In alle beschaafde Landen, waar de toeneemende beschaafdheid steeds onnoodzaaklyke behoeften invoert, zal men altoos eene menigte van Kunstenaars vinden, die alleen leeven van het bezorgen zodaniger dingen, als enkel strekken om de grilligheid der weelde en de onverzaade-

 lyk-

lykheid van vermaak te voldoen, die dus greetig gezogt en ten hooge pryze gekogt worden. De kunſtige handwerksman bloeit; hy onderhoudt een Gezin; hy brengt zyne Kinderen in zyn bedryf op, tot dat, eindelyk, deeze Bezorgers van het overtollige een der talrykſte gedeelten van 't Gemeenebest uitmaaken. Hieldt de vraag na deeze dingen op, duizenden zouden onmiddelyk in de uiterſte behoefte gedompeld, en de Staat vervuld worden met leden, die niet alleen nutloos, maar tot een grooten overlast waren. Wanneer het Goud en de Diamant, tot cieraad van den Ryken en de ſchoone Kunne ſtrekkende, geen prys meer hadt, en het kostlyk kleed ter zyde gelegd wierd voor een ſtaatig eenvoudig gewaad, zouden duizenden van handen, nu door eerlyken arbeid voedzel verzorgende voor talryke Huisgezinnen, zich uitſteeken en opheffen, om bedelende om een aalmoes tot leevensonderhoud te vraagen. Aan ander Werk zouden zy zich niet kunnen begeeven; veele handwerken zouden als dan even noodloos worden, en tot de volſtrekt noodige was reeds genoeg volks.

De weezenlykſte rykdom van een Staat is volkrykheid; doch de armen zullen zich niet genoopt vinden om een Huishouden op te rigten, en een talryk kroost te verwekken, wanneer zy weeten door vlytigen arbeid het niet te kunnen voeden; doch vooruitzien, dat zy voorwerpen van anderer milddaadigheid zullen worden, of omkomen door gebrek aan dat weinige, 't welk de eenvoudige natuur vordert. De geringſte leden der Maatſchappye zullen als dan niet langer in het Huwelyk treeden; in 't Huwelyk, 't geen burgerlyk, zedekundig en Godsdienſtig beſchouwd, de voordeeligſte en eigenaartigſte gemeenſchap tusſchen de beide Sexen is. De driften zullen, egter, om voldoening ſchreeuwen, en ongebonde minnehandel hier van het natuurlyk gevolg weezen; dan de kwaalen, de zwakheden uit algemeene ongebondenheid herkomſtig, in 't einde de Bevolking geheel ſtremmen. De naakomelingſchap, uit vermengde omhelzing gebooren, zal niet alleen klein, maar, ten laatſten, zwak, zieklyk, mismaakt, en kortleevend weezen.

Volks-verkwisting zal men, mogelyk, in 't midden brengen, veroorzaakt dezelfde onheilen onder de Ryken en Grooten, als Volks-gierigheid voor de Armen te wege brengt; doch de Ryken en Grooten maaken verre het geringſte getal uit van den Staat; en zommigen hebben durven

ven beweeren, dat derzelver geheele vernietiging, zonder eenige ongelegenheid te veroorzaaken, door de lieden van minderen rang, zou kunnen geboet worden. — Men voege hier nevens, dat de Ryken het in hunne magt hebben om Weelde met Voorzigtigheid te paaren, en voldoening aan hunne lusten te fchenken, zonder de kwaade gevolgen daar van te ondervinden. Lyden zy daar door, men mag zeggen dat zy dit lyden verdienen: dewyl zy het konden vermyd hebben, door Voorzigtigheid en Maatigheid; doch dit kan niet waar zyn ten opzigte van de rampen, die de Armen, door Volks-gierigheid zouden treffen; deeze zouden zo onvermydelyk als onverligtbaar weezen.

De behoeften der Weelde prikkelen de Werkzaamheid aan, en wekken de vlyt op: terwyl de behoeften der Natuure, weinig en gemaklyk te voldoen zynde, de kragten van ziel en lichaam in een ftaat van verdooving laaten. Slaan wy het oog onzer opmerkinge op omliggende Volken, wier byzondere Staatsgefteltenisfe eene algemeene armoede onder lieden van laagen rang te wege brengt, en dus het verfpreiden der Weelde verhindert, wy zullen ontdekken dat het grootfte gedeelte een lustloos en kwynend leeven omdraagt, zonder trek om uit te munten, of zonder begeerte om hun ftaat te verbeteren.

De Landen van het *Turkfche Ryk*, die *Oud Griekenland* uitmaakten, leveren een bedroevend bewys op van de verbaazende verbastering, waar toe de menschlyke natuur kan vervallen, als zy, door flaaverny en gebrek, zich uitgeflooten vindt van den Koophandel, en verftooken van deszelfs gevolgen, kostbaare en weelderige vermaaken. Men kan niet veronderftellen dat de algemeene domheid en gebrek aan vernuft, zo zeer doorfteekende onder dit Volk, ontftaat uit eene minderheid van natuurlyke vermogens; maar moet zulks toefchryven aan eene hebbelyke ongevoeligheid; en deeze wederom aan geene andere oorzaak dan het mangel aan gefchikte voorwerpen om de hartstogten van hoop en vrees op te wekken; die de dryfveeren zyn van allen loflyk beftaan en nutte onderneeming: en die gefchikte voorwerpen kunnen alleen zich opdoen daar algemeene Vryheid en algemeene Weelde ftand grypt. ——— Elk, die maar eenige bedreevenheid bezit in de Hedendaagfche Gefchiedenis, weet, dat het kleine *Gemeenebest der Nederlanden*, hoe beperkt ook in om-

ommekreits, hoe schaars ook bevolkt, in vergelyking met de *Oostersche Volken*, grooter Mannen uitgeleverd, gelukkiger geoorlogd, en meer weezenlyken rykdom vergaderd heeft dan het geheele *Ottomannische Ryk*. En dit zal niemand verwonderen, die in aanmerking neemt, dat in de *Nederlanden* een heerschende zugt tot den Koophandel de Weelde heeft opgewekt, die nog den onvermoeiden Gelukzoeker aanzet tot het bestaan van nieuwe poogingen, welke in 't einde hem verryken, en 't aanzien zyns lands vergrooten.

Het oog op *Oud Rome* vestigende, ontdekken wy, dat het braaf, dapper en wys was onder Burgemeesters van agter den ploeg genomen; maar dat het ryk, onverwinnelyk, en met één woord, de Meesteresse der Wereld wierd, onder de zodanigen, die niet twyfelden om het voortbrengzel van een geheel Landschap op één avondmaaltyd te verteeren, of de inkomsten van een Koningryk aan eene Byzit te schenken. Het muntte, in dit tydperk, uit in kunsten boven eene geheele wereld, die het door de wapenen hadt te ondergebragt. Was *Rome* altoos by oude maatigheid gebleeven, het mogt, in de daad, de verwonderende hoogagting der Wysgeeren getrokken, en elk der inwoonderen hoofd voor hoofd gelukkiger geweest zyn; maar het hadt nooit alle de andere Volken in magt en rykdom overtroffen: deeze staatkundige voordeelen hebbe men als onafhangelyk van 't geluk der byzondere Leden, en afgescheiden van de Zeden, te beschouwen; doch wy moeten niet nalaaten hier op te merken, dat de Weelde en Overdaad, die tot vergrooting van *Rome* dienden, eindelyk, door het bederf der byzondere Leden, den val daar van veroorzaakten.

Een SOLON, of een LYCURGUS, moge op zyn kamer een Zamenstel van Wetten verzinnen, en een plan van Staatsbestuur ontwerpen, waar Onmaatigheid en Verkwisting zyn buiten geslooten; doch, indien hy verwagt, dat eene strikte onderhouding zyner instellingen zyn Gemeenebest de meerderheid zal doen krygen van Mededingers in rykdom en dapperheid, zal hy zich deerlyk te leur gesteld vinden. De twee *Grieksche Staaten*, in welke deeze groote Mannen Wetgeevers waren, onderscheidden zich nimmer door de uitgestrektheid van de landen hunner heerschappy of de menigte van inkomsten, schoon de eene geen gelyk hadt in Krygstugt en strenge Zeden, en de an-

anderen de beroemdste Helden, Dichters, en Wysgeeren kweekte.

Persie, waar de Weelde ten hoogsten toppunte klom, en de Deugden bykans in naam niet meer bekend waren, overtrof *Athene* en *Sparte* niet alleen in magt; maar vermeesterde de Wereld. Hoe verwyfd de *Persen* waren, door de warmte hunner lugtstreeke, en de verregaande kieschheid hunner zeden, veroorzaakte, nogthans, hun zugt tot vermaak, en de geest der Weelde, zulk eene vermenigvuldiging van Leden in dit Ryk, dat het bekwaam was om veele duizenden krygslieden in 't veld te zenden, en zomtyds, enkel door de meerderheid des getals, de poogingen van vernuft en dapperheid te verydelen.

Griekenland, egter, liet de strengheid haarer zeden vaaren, en bragt, onder het geleide van een *Macedonier*, gemaklyk de *Oosterfche Volken* te onder, daar het dezelve in Krygskunde en beleid verre overtrof.

Slaan wy eindelyk het oog op *Engeland*, wy zullen rede vinden om te gissen, dat de magt des Rykdoms, waar door het tegenwoordig *Oud Rome* na de kroon steekt, welhaast geheel in armoede zou verkeeren, indien Wetten, op de verteering gesteld, die weelde en overdaad weerden, welke thans onder alle rangen van Menschen in dat Ryk heerschen. De voortbrengzels der *Indien*, die 's jaarlyks een vloed van rykdom doen ontstaan, zou men gemaklyk kunnen ontbeeren, dewyl het enkel overtolligheden zyn. Byzondere Persoonen zouden, misschien, met den tyd, zonder dezelve gelukkiger weezen; doch het Staatkundig Lichaam, zo als het nu gesteld is, zou welhaast tekenen van een spoedig verval vertoonen.

AANMERKINGEN OVER DE NADEELIGE UITWERKZELEN VAN 'T LEEZEN ZONDER NADENKEN.

(*Uit het Engelsch.*)

Eene overeenkomst tusschen de vermogens des Lichaams en de bekwaamheden der Ziele, is in veele gevallen, zigtbaar. Het Oog kan geene groote uitgestrektheid met dezelfde nauwkeurigheid beschouwen, als het een enkel voorwerp van naby beziet. Het neemt de zuivere deelen alleen in opmerking, maar bepaalt zich niet

tot de kleindere, hoewel in de daad, ſchoonder vertooningen. Zo zal ook de Ziel, tot allerlei weetenſchappen zich uitſtrekkende, zelden volkomenheid in eenige byzondere Weetenſchap opklimmen. De dagelykſche Ondervinding overtuigt ons, dat de *Hellus Librorum*, de groote Leezer of Verſlinder der Boeken, die zich meer op de menigte van Boeken, welke hy doorbladert, dan den aart van 't geen hy leest, toelegt, en meer door de nieuwheid dan door de voortreflykheid van eenig werk getrokken wordt, niet dan zeer zeldzaam eene uitſteekende Geleerdheid bezitten.

Spreekwoorden behelzen doorgaans waarheid; om dat ze op de ondervinding rusten. Wy hebben in *Engeland* een Spreekwoord. *De Rolſteen vergadert geen mosch.* Om in dezelfde zinſpeeling te blyven, mogen wy 'er by voegen, dat daar de Rolſteen de geheele tuin rond gaat, de Spade, in 't beſtek van eenige weinige roeden, de kostbaare voorraad van een jaar oplevert.

Plinius de Jonge, die zo zeer uitſteekt in juistheid van begrippen, als in de bevallige wyze om ze voor te draagen, heeft, ten opzigte van dit onderwerp, eene ſpreuk nagelaaten, die, ſchoon in weinig woorden begreepen, meer leerings behelst dan geheele Boekdeelen vol raadgeevingen. Naa eenige bedenkingen in 't midden gebragt te hebben over het ter loops en oppervlakkig leezen, betuigt hy, hoe wy ons te vrede behooren te houden met weinig boeken, en die, door en door, te verſtaan. Wy moeten, zegt hy, NON MULTA SED MULTUM LEGERE of NIET VEELE BOEKEN MAAR VEEL LEEZEN. De wyze, waar op hy dit voorſtelt, de woorden door hem gebezigd, drukken dit voorſchrift diep der Ziele in, en maaken het onthouden gemaklyk.

De vermogens van 's Menſchen geest zyn niet ſterk genoeg om met eenen enkelen oogſlag kennis te verkrygen. Die ſchielyke trant, om de waarheid te leeren kennen, is bewaard voor weezens van een' hooger rang. Om eene volkomene kennis van een onderwerp in alle zyne deelen te erlangen, moet het dikwyls herzien, en uit allerlei oogpunten beſchouwd worden: een bedryf, 't welk tyd, arbeid, en aandagt vordert: geen van deeze noodige vereischten heeft plaats by den Man, die ſpoedig van de eene Weetenſchap tot de andere overgaat, en met zo veel verhaastings werkte, dat 'er geen tyd tot denken overſchiet.

Het

Het gebeurt dikwyls, dat Menschen, met zeer veele uitmuntende natuurlyke vermogens beschonken, overtroffen worden door anderen met veel minder oorspronglyke begaafdheden voorzien. Dit hebbe men aan geene andere oorzaak toe te schryven dan die geduldigheid om te werken, welke niet zelden het deel is van min vlugge verstanden, en tot eene ruime vergoeding strekt voor 't gebrek aan leevendigheid.

Een Mensch van een traag verstand kan stil staan by elken stap, om een duister onderwerp te onderzoeken, tot hy licht uit duisternis doe gebooren worden: hy kan oogschynlyk onoverkomelyke zwaarigheden doorworstelen; hy kan denzelfden arbeid zonder vermoeienis herhaalen, en dezelfde denkbeelden, zonder verveeling, op nieuw overweegen. Maar het vlug Vernuft laat alles, wat niet smaakt, vaaren, en ziet gaarne af van alle die voorwerpen, welke 't zelve niet met éénen opslag van het oog kan doorzien. De Fabel van de Schildpad en den Haas past hier te wel, om ze niet met een enkel woord aan te stippen. Een bedaard Verstand weert de verhaasting, welke het nauwkeurig onderzoek, en het volkomen doorzigt van zaaken, belet; het is in staat om de perken der menschlyke kundigheden uit te breiden, en voor zichzelve al het licht op te doen, waar voor de Mensch vatbaar is: want het gaat vast dat voor noesten arbeid nauwlyks iets te zwaar valle.

Patiens, nog op de *Latynsche Schoole* zynde, muntte geheel niet uit door vlugheid van vernuft of vatbaarheid van begrip. De Opstellen, die hy moest inleveren, waren noch leevendig noch fraay, noch in eenig opzigt schitterende; maar zelden vondt men 'er taal- of spelfouten in. Hy zag noit op tegen de moeite, om de woorden, die hy niet wist, in zyn Woordenboek op te zoeken, en schoon hy de volkomene meening of 't rechte pit van den Schryver, dien hy overzette, niet verstondt, wist hy de betekenis van elk woord zyner lesse in zyne Moedertaal, en de taalkundige buigingen van 't zelve. In het kort, hy zette zynen Letterarbeid, zonder verveeling of mismoedigheid, voort: en begaf zich, de voorbereidende Weetenschappen afgedaan hebbende, tot de Regtsgeleerdheid.

Velox, een der tydgenooten van patiens, betoonde zich zeer op de Letteren gesteld, en eene begeerte om in de Geleerde Wereld, ten eenigen tyde, uit te blinken. Doch kloek van begrip zynde, kon hy eene plaats waar op

PATIENS een geheel uur zat, op 't enkel inzien bevatten. Hy las, daarom, zyne les noit twee maalen over: maar besteedde den tyd in 't leezen van alle dagelyks uitkomende kleine geschriften, waar van hy 'er elken dag ettelyke doorbladerde. Men vatte groote hoope op van de aanstaande voortreflykheid eens zo leevendigen Vernufts. Hy ging na de Hoogeschool, gevleid door zyne Vrienden, en vol vertrouwen op zyne eigene kragten; doch het bleek welhaast, dat hy, die zich zo weinig des arbeids getroostte toen hy onder toevoorzigt stondt, bepaalde Letter-oefeningen geheel liet vaaren, wanneer hy zyn eigen meester was. PLATO, ARISTOTELES, EPICTETUS, en andere Werken der Ouden, bleeven onaangeroerd in zyne boekery; maar die van FIELDING, RICHARDSON, SMOLLET, en van alle hedendaagsche Tooneelstuk Schryveren, zwierven steeds op zyn tafel. Sloeg hy eene enkele keer het oog in COKE, in LITTLETON, het was met dezelfde vlugtigheid als hy een Maandschrift las. Toen eindelyk de tyd kwam dat hy als een Regtsgeleerde moest verschynen, en door verdiensten zyn Fortuin maaken, was hy zo onbedreeven in de Wetten van *Engeland* als een Inwoonder van *Otaheité*. Verdrietig over zyne teleurstelling, en wars van de geleerdheid, die hy noit recht behartigde, gaf hy alle hoop op, om ooit in de Wereld eenig vertoon te maaken, en ging na een klein landgoed, waar hy als een Landjonker zyne overige dagen sleet.

PATIENS, ondertusschen, schoon hy geen overvlieger wierd in zyn beroep, hadt altoos, uit hoofde van zyne bekende braafheid, en bekwaamheid om raad te geeven, eene menigte van zaaken by de hand, waar mede hy veel gelds won, en leefde als een agtbaar en geleerd Man.

HET LAATSTE OORDEEL.

LIERZANG.

GETROKKEN UIT DEN XCVIsten PSALM.

Naar het Fransche.

Juigcht, volken! juigcht; verheft uw stem;
Heft gloriliedren aan; zingt, zingt triomfgezangen!
Ziet 's aardryks Opperheer; ziet hem,
In glorie en triomf, met heerlykheid omvangen.

Op waarheid en gerechtigheid
Is zyn geduchte troon gevestigd in den hoogen.
Een duisternis, alom verspreid,
Bedekt zyn aangezigt voor alle sterflyke oogen.

Het alvernielend bliksemvuur
Vliegt, schittrend', nu en dan, rondom den troon des Heeren:
Komt, ziet, somtyds op 't eigenste uur,
Zyn hat'ren, door den gloed van 't stralend vuur, verteeren!

Onze aarde, eerbiedig en vol schrik,
Schudt vreeslyk overal op haar vernielde gronden:
In dit ontzaglyk oogenblik,
Word berg by berg, hoe hoog! door 't Zoegeweld verslonden.

Het hemelsche bazuingeschal
Doet ons de nadering van 't vreeslyk oordeel hooren;
Terwyl de Koning van 't heelål,
Dus, door de wolken, spreekt, uit zyne hemelkooren:

„ Weest schaamrood tot in eeuwigheid,
„ Onreine dienaars van vervloekenswaarde goden!
„ Die 't maakfel, door uw hand bereid,
„ Een Godlyke-eer bewecst, in spyt van myn geboden!

„ Komt, dienaars van myn wil en wenk,
„ ô Englen! dient myn wraak op deez' weêrspannelingen!
„ En gy wien ik den hemel schenk,
„ Gy, voor myn bloed gekocht! 't voegt u triomf te zingen!

„ Ik ben 't, die, uit myn' hoogen troon,
„ Het lot der waereld schik, door my uit Niet getoogen;
„ Ik ben het; die de valsche Goôn
„ Geheel verbryzel, of tot stof maak, voor elks oogen.

„ Niets bare u vrees: uw Schutsheer leeft.
„ Veracht der boozen haat; hun list zal u niet deeren:
„ De hater van uw hat'ren heeft
„ De pylen van hunn' boog zelf tegen hen doen keeren.

„ Gy, door myn zuiver licht geleid,
„ Volbragt, zo veel gy kost, myn heilige geboden:
„ Geniet nu ook de zaligheid,
„ Die ik voor u verwierf, toen my myn haters doodden.

„ Treedt toe, gezegenden! welaan,
„ Munt uit, op myne komst, in eedle dankbetooning:
„ Treedt toe, als vriend en onderdaan,
„ En heiligt uwe vreugd in my, uw Vriend en Koning".

R. S. K.

WAAR-

WAARNEEMINGEN

omtrent de

LUGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM,

in July, 1778.

DOOR *ANTONIUS WILHELMUS SCHAAF*, Med. Doct.

D.	Barometer. 's morg.	's midd.	's av.	Therm. mo.	mi.	av.	Winds Streek. 's morg.	's midd.	's av.	Weder. Gesteldh.
1	29. 10¼	29 9¾	29 0	67	74	65	Z	W t Z	Z W	Buijig.
2	— 10¾	— 11¾	— 11	65	68	65	N	NNW	WZW	Betr. Wolk.
3	— 11¼	— 10¾	— 10¼	66	74	65	W t Z	W	W t N	Held. Wolk.
4	— —	— 11¾	30 0¼	68	72	66	W	—	N t W	— —
5	30. 0½	— —	29 10¼	66	77	74	N O	O	O	— —
6	29. 11¼	— 11¼	— 11¼	71	78	69	O	N W	N W	— —
7	— —	— 10¾	— 9¾	72	79	68	N W	N NO	N	— Dond. R.
8	— 10¼	— 11¾	30 0¼	66	69	65	N t O	—	N t O	Betrokken
9	30. 1¼	30. 1½	— 1¼	67	74	66	—	NOtN	N	Held. Wolk.
10	— —	— 0¾	— 0¼	66	77	66	O t N	W	W	— —
11	29. 11¾	— 0¼	— —	68	71	63	W	N W	N	— —
12	30. 0¼	— 1¼	— 1	66	72	66	N	N t W	NNW	— Regen.
13	— 1¼	— —	— 0¼	69	79	70	W t N	W	—	Betr. Held.
14	— 0½	29. 11¾	29 11¾	71	82	75	Z O	—	NNO	Held. Wolk.
15	— —	30. 1	30 1¼	70	75	69	N t O	NOtO	NOtO	— —
16	— 0¾	— 0¼	— 0	66	78	70	ZOtO	O t N	O t N	— —
17	29. 11	29. 11	29 11½	69	77	66	Z	N	N	Dond. Reg.
18	30. 0½	30. 0½	30. 0½	68	73	67	N t O	N t O	N O	Held. Wolk.
19	— 0	29. 11	29 9½	67	77	72	N O	O t N	O t N	— Weerl.
* 20	29. 8	— 6½	— 7	73	86	70	O	O	Z W	— Dond. R.
21	— 7	— 6	— 6	67	72	64	Z	Z	Z	Buijig.
22	— 6	— 8	— 9	64	62	63	W	W	W	—
23	— 8½	— 8½	— 8½	63	65	63	Z W	Z W	Z W	—
24	— —	— 8	— —	63	65	63	—	—	W	—
25	— 9	— 7	— 7½	62	73	65	Z	—	Z W	—
26	— 9	— 10	— 10½	62	68	64	W	W	W	Helder.
27	— 10½	— 9¾	— 9½	63	73	65	Z	Z t O	Z t O	— Reg.
28	— 8½	— 9¼	— 9	66	73	66	—	W	Z W	— —
29	— —	— 9½	— 10	60	69	64	Z W	—	W	Buijig.
30	— 10	— 10	— 8½	62	69	62	W	—	Z O	—
31	— 8½	— 9	— 10	64	69	63	N O	N W	N W	—

Hoogste Barometer d. 30. 1¼ }
Laagste Barometer d. 29. 6 } middelb. d. 29. 9¼.

Hoogste Thermometer gr. 86 }
Laagste Thermometer gr. 60 } middelb. gr. 67¼.

* Den 20 's namiddags, ten 1 uuren, in de schaduwe, was de Thermometer gerezen tot 84 gr. en ten 2 uuren 86 gr, en in de Zonnestraalen 96 gr.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

AANWYZING DER VOORNAAMSTE BRONNEN, WAAR UIT HET ONTSTAAT, DAT DE MENSCHEN TOT HET VERLAATEN VAN HET PAD DER DEUGD WORDEN AANGEDREVEN, EN TOT ZEER VELE WANBEDRYVEN VERVALLEN.

Dat vele menschen tot wanbedryven en verkeerdheden vervallen, die ons, wanneer men ze met een onzydig oog beschouwd, zonder deel te hebben in de omstandigheden, zonder dat ze ons zelven in eenigen opzigte raken, zo dwaas, zo uitzinnig, en veelal zo dol voorkomen, dat men dikwils met verwondering moete vragen, hoe is 't mogelyk dat een redelyk Wezen zulke dolzinnigheden begaan kan? —— Dat vele menschen, zeg ik, tot dusdanige ongeregeldheden vervallen, bevestigd de gestadige ondervinding, met de duidelyk sprekendste bewyzen. —— Welke beletzels 'er voorkomen, welke moeitens zig opdoen, ja welke gevaren zelfs zich, met alle hunne ysselykheden, mogen vertoonen, 't is by velen van geen genoegzame kragt, om hen te wederhouden van 't bedryven van daden, die het menschdom onteeren, en als alleronbetamelykst veroordeeld moeten worden. —— Gaat de bedryven der Stervelingen eens na, hoe velen van dezelven zal men veroordeelen moeten? van hoe velen zal men getuigen moeten, dat zy, die ze begaan, uitzinnige dwazen zyn; dan inmiddels, terwyl wy anderen veroordeelen, terwyl we nog bezig zyn het vonnis over onzen evenmensch uit te spreken, begaan wy al dikwils zotheden, nog van veel erger natuur, dan die we bezig zyn te berispen. 't Is niet genoeg, om ons te weerhouden, overtuigd te zyn, dat hy, die zo te werk gaat, gevaar loopt van zyn geluk, zyn rust, en al zyn aardsch genoegen te verwoesten. 't Is niet genoeg, om menig mensch in het

het bedryven zyner dwaasheden te ſtuiten, verzekerd te wezen, dat zyne wanbedryven de treurigſte gevolgen na zich zullen ſlepen; dat hy ze niet begaan kan, dan ten koste van zyne rust, ten koste van zyn geluk, en van al zyn genoegen. 't Is niet genoeg, om ons van de Ondeugd af te ſchrikken, te zien den akeligen toeſtand van anderen, wier wanbedryven hen, zo niet in eenen poel van jammeren ſtorten, ten minſten in eenen maalſtroom van verwarring brengen, die alle hunne beste omſtandigheden vergiftigd, en de voordeeligſten zelfs op eenen allerlosſten Grondſlag vestigen. Men geeft geen regt gehoor aan die bedenkingen, en past die voorbeelden niet ernstig toe op zynen eigen toeſtand; men beſchouwd dit alles ſlegts in anderen, zonder tevens ter harte te nemen, dat een zelfde gedrag natuurlyk een en dezelfde gevolgen na zich moet ſlepen. Het zyn maar zeer weinige verheven Geesten, die, ondanks alle aanvegtingen van buiten aankomende verleidende voorwerpen; ondanks de ſterke aandryving hunner begeerlykheden, als onbeweeglyke rotzen pal ſtaan, tegen de hevigſte aanvallen hunner beſtryderen, en doodlyke vyanden. Het meerendeel van 't menschdom heeft maar een ligte aanvegting noodig om overmand te worden; en bukt al ſchielyk voor de geringſte aanvallen; —— ja velen zoeken zelfs de gelegenheden op, en ſmeden allerlei toeleg, om aan eene verdorven neiging den vryen loop te laten; in plaats van alle kragten in te ſpannen, en derzelver geweld te breken, ten einde haren verderen voortgang te ſtuiten. — Eene aandagtige overweging hier van heeft my genoopt, om de voornaamſte bronnen van dit verval in dezen aan te wyzen; en te toonen, waar uit zodanig een verkeerd gedrag veelal voortvloeit; hoe 't bykome, dat wy menſchen tot dien trap van laagheid, tot zulk eene lafhartigheid vervallen, dat wy ons ten prooie geven aan de verkeerdheid onzer neigingen.

Ik zal, vertrouw ik, niet mistasten, wanneer ik hier toe in de eerſte plaatſe brenge, eene verkeerde *zugt tot de Vryheid.* —— Welk een trek de mensch ook moge hebben naar het leven, een trek, die hem, gelyk allen Schepzelen, natuurlyk eigen is, hy zal dat groote geſchenk niet hooger waardeeren, dan zyne Vryheid. Hier aan wil hy alle zyne ſchatten opofferen; alles, wat hem dierbaar is, waagt hy, om zyne Vryheid te behouden, als

hy

hy bezeft, dat ze gevaar loopt; of, om dezelve, haar verloren hebbende, wederom te krygen. — Het is geene ondeugd in den mensch, zyne Vryheid te beschermen; ik wil het geenzins wraaken, dat men dezelve telt onder de dierbaarste panden, welke men op aarde bezitten kan. De slaverny is zekerlyk het lastigste juk, voor onze schouders; zy neemt alle de zoetigheden, alle de vermaken van het leven weg; en ik durf wel zeggen, dat het leven, onder dit juk, eer als een last te houden, dan voor een geschenk te agten is. —— Het verlies der Vryheid is daarom ook voor vele menschen zo ondragelyk, dat ze met der daad reikhalzend naar den dood verlangen, als deze de eenige redder is, om hunne banden van slaverny te slaken.

Dan men breid niet zelden de grenzen zyner Vryheid veel te wyd uit; of, om het met andere woorden te zeggen, men houd dikwerf dat geen voor Vryheid, het welk ons, alles regt ingezien zynde, in de jammerlykste slaverny kluistert. Wanneer men dit doet, en men dus omtrent dit gewigtig stuk verkeerd redeneert, dan is het gevolg, dat alle onze bedryven ten uitersten verkeerd worden. Dit doet de menschen, zo dra zy maar wanen, dat het op hunne Vryheid gemunt is, en het dit hooggeschatte pand gelden zou, alles opzetten, ten einde dit groot verlies voor te komen. Zy zyn onwillig iets te betragten, 't geen maar den minsten schyn heeft van hunne gewaande Vryheid te benadeelen; en verzetten zich hartnekkig, tegens derzulker pogingen, die 't, volgens hunne verkeerde redenering, op dezelve toeleggen. Het baat niet, of derzulker pogingen hun voordeel en geluk bedoelen; een verkeerde waan doet hen dit alles voorbyzien. —— Zo lang men, aan den anderen kant, zyne Vryheid meent te behouden, of geen argwaan opvat van dezelve te zullen verliezen, dan blyft men doorgaans gewillig genoeg, tot de betragting van alle zulke bedryven, die de verpligting ons voorschryft. Op deze wyze betragten inderdaad vele menschen eene menigte van pligten. Zy handelen, en rigten hunne levensmanier in, zo als redelyke Wezens behooren te doen; zy gaan hier in bestendig voort, tot dat, vroeger of later, eene verkeerde redenering hen stuit in deze betamelyke handelwys, en aandryft tot een onbetamelyk gedrag; wanende in het zelve meer Vry-

heid te vinden, dan in het ftipt opvolgen van de regels der Deugd, waarin zy iets menen te zien, dat een zweem van Slaverny heeft. Hoe, zegt men: zal ik my, een vry Schepzel, boejen laten fmeden, die my elendig knellen? Neen, zeker niet! Veel liever wil ik my met geweld van dezelven verlosfen. En inderdaad, wy menfchen zyn veelal van dien aard, dat men zich, om geene andere reden, van de allerheiligfte Wetten zoekt te ontflaan, dan om dat men zich verbeeld, eene grootere vryheid in derzelver fchending te zullen vinden. Door dien waan gefterkt, leeft men naar het goeddunken van een zeer bedorven hart; om vry te ademen in eene lugt, waarin men door niets, door geene wetten, hoe heilzaam, hoe voordelig ook voor de Maatfchappy, in het minfte verhinderd word. De Wetten van Deugd, van Billykheid, van Redelykheid, van alles wat pligt heet, houden zulk een mensch op ieder voetftap te rug; dezelven fchynen hem in zyne natuurlyke vryheid te hinderen, in zynen vryen loop te ftuiten, en zyne voornemens te dwarsbomen. Op zulk eene wyze denkende, word de gemaklykfte pligt een last; men fchynt dan onder de zwaarfte ketenen van dienstbaarheid gebukt te gaan; dit wil, dit kan men op geenerleie maniere verdragen. Men heeft duizend voorbeelden ter navolginge voor zich: dezen verfterken die dwaze redeneringen; flepen, door hunne misleidingen, velen ongevoelig met zich, tot zoortgelyke verderfelyke begrippen. Dit doet den bedrogen en verdorven Sterveling vaak, al te jammerlyk, zynen pligt verwaarloozen, en dien ten eenemaal veragten, onder den valfchen fchyn van des te vryer te leven. —— Zo laat de verdwaasde Sterveling zich duizend en duizendmaalen bedriegen; ja dat meer is, zo bedriegt hy zich zelven. Hy maakt zich diets, dat de kring zyner Vryheid, door eene losbandige levenswyze veel uitgebreider word, dan hy zich dien voorftelt, zo als dezelve door de Wetten der Deugd bepaald word. Dit houd hem in den waan, dat men, in het betragten van zynen pligt, in het leven naar de Wetten van Billykheid en Redelykheid, eene knellende Slaverny ondergaat.

Een mensch, die zichzelven dus misleid, en in gevolge hier van zyne verkeerde lusten en begeertens, zyne verdorven neigingen, geftadig opwekt, om, over-

ge-

gegeven aan eene gewaande Vryheid, den loop der zonde den vryen teugel te laten, en, een losbandig leven te leiden, werpt zich, onbezonnen, terwyl hy waant een lastig pak van dienstbaarheid af te schudden, in de knellendste banden eener jammerlykste Slavernye. —— Men mag, zo 't my toeschynt, deze verkeerde Redenering, omtrent des menschen Vryheid, met het hoogste regt, zeer wel houden voor eene der eerste en voornaamste bronnen van het involgen onzer verdorven neigingen. De Mensch mag in zyn binnenste ontwaren eene geduurige inwendige vermaning tot het stipt waarnemen van zynen pligt, en eene gezette deugdsbetragting. Deze inwendige vermaning mag hem tevens onder 't oog brengen, en doen zien, dat zyne Vryheid dadelyk gevaar loopt door het inwilligen zyner verdorven neigingen; en dat zulks hem werkelyk in Slaverny zal storten. Niettegenstaande dit alles neigt hy nogthans geduurig meer, om zyne kwade, zyne verdorven driften in te volgen, dan om het oor te leenen aan de inspraak der Rede; 't welk natuurlyk voortvloeit uit eene bedorven, uit eene verkeerde redenering. Hierdoor verlaat men dan, al ras, het gebaande pad der Deugd, en dwaalt, met verhaaste schreden, de grootste menigte op het spoor volgende, in de wyde en woeste vlaktens van ondeugd en ongebondenheid.

By dezen verkeerden waan van vryer te leven komt voorts als eene twede en voorname bron van des menschen verdorven gedrag, het wanbegrip, dat men veelal voed van een deugdzaam leven. Men verbeeld zich van het zelve niets anders, dan hartzeer, droefheid en verdriet. Zynen kwaden lusten den vryen teugel te geven, meent men, is het vermakelykst leven, dat men wenschen kan, oneindig genoegelyker dan zich te pynigen in de zelven te bedwingen, tegen te gaan, en gestadig te bestryden. —— In geduurige vyandschap te leven en stryd te voeren, sluit een gansch onaangenaam denkbeeld in zich. Hiertegen stelt zich alles, wat den mensch ontmoet, op den vermakelyken breden weg, alwaar hy onbekommerd geniet, wat hem bejegent, en onbeschroomd aangrypt wat hem behaagt, aan den mensch voor, onder het denkbeeld van de hoogste wellust, die zich in de bevallige gedaante van bekoorlyk en aangenaam opdoet. Zolang men zich echter nog niet ten éé-

nemaal aan zyn verdorven neigingen heeft overgegeven; zo lang men nog eenigermate den teugel zyner driften in de hand houd; zo lange dekt men zich veelal nog, met voor te wenden, dat men wel ver af is van zynen pligt te veronagtzamen; vermits men niet leeft, gelyk zy, die de deugd baldadig met voeten treden, en de wellustige neigingen van hun verdorven hart driftig involgen. Men verkiest, zegt men, een levenstrein, waarin ons de vermaken aanlachen; een levenstrein, die den mensch aan gene al te nauwe banden legt; maar hem ook, aan de andere zyde, niet al te vry den teugel viert. —— Dit is, ondertusſchen, de eerſte ſtap, dien men doet, om het pad der Deugd te verlaten, en te wandelen op den breden, den verleidenden en verderfelyken weg der ondeugd. —Velen, ja zeer velen, misleiden op deze wyze de wereld; doch zy bedriegen nog duizendmalen meer zichzelven; terwyl zy hunne lusten opvolgen; de ondeugd bedryven, en veelal naar het goeddunken van de bedorven neigingen hunner harten leven.

Naast aan den weg van onzen pligt, aan dien der Deugd, loopt een onnoemelyk aantal bypaden, die voor het oog dezelfde ſtrekking, en de eigen uitkomst ſchynen te hebben, als die der Deugd. Hierdoor verlokken en misleiden zy eene verbazende menigte van menſchen, te meer, om dat men 'er eene vertooning ziet van bykans dezelfde voorwerpen, als die, welken men op den waren weg der Deugd aantreft; waarby nog komt, dat ze dit vooruit ſchynen te hebben, dat zy eene voor het oog bevalliger vertooning maken; en veel aantrekkelyker zyn, dan die, welken elders aangetroffen worden. —— Maar deze ſchyn misleid geweldig; deze overeenkomst, hoe groot zy moge ſchynen, bedriegt te deerlyk. By een nauwkeurig onderzoek ontdekt men dra een magtig en groot verſchil, een onderſcheid zo groot, als 'er tusſchen licht en duisternis, tusſchen leven en dood, tusſchen vuur en water, plaats heeft. —— Zo dra nu de mensch zich eenigzins van de wet zyner pligten zoekt te ontſlaan; zo dra hy zyne verkeerde lusten eenigzins begeert op te volgen, begint hy allereerst één dezer bypaden in te treden. —— Zyn eerſte werk is, zichzelven van de gepastheid zyner handelingen te overreden. Een zyner gewigtigſte bedenkingen is, dat hy, een vry Schepzel geboren, zich door gene al te lastige ban-

banden van pligt, noch al te gestrenge wetten van Deugd moet laten binden; om dat de al of niet waarneming van deze en gene byzonderheden in zyne vrye willekeur staat. —— Zyne voornaamste aanmerkingen gaan, over de lastigheid, het verdriet, en het droevige van een deugdzaam gedrag; zulk een gebonden leven schynt hem toe gene aangenaamheden in zich te sluiten; maar van de alleronaangenaamste omstandigheden verzeld te gaan; hy ziet 'er zo vele moeijelykheden in, dat het voor hem niet anders zy, dan eene aaneenschakeling van kwelling en verdriet. Midlerwyl zyn dit, by de zulken, nog maar redeneringen by zichzelven; men is nog zeer zorgvuldig om het hatelyke van zyn gedrag naauwkeurig voor 't oog van anderen te verbergen; al het schoone met eene groote vertooning voor de waereld te verrigten; en zichzelven aan de gunstigste zyde te laten zien; terwyl men alle zyne wanbedryven ten zorgvuldigste voor ieder verbergt, of in het verschoonlykst licht tragt te plaatzen. Velen, dus te werk gaande, worden, voor het uitwendige, nog onder de Deugdzamen geteld; schoon zy niet te min reeds onder de heerschappy der zonde, en het slaafsche juk der Ondeugd gebukt gaan.

Zy behouden dien schoonen schyn nog al te langer; om dat het in vele gevallen bezwaarlyk valt, in het gedrag onzer medemenschen de juiste eindpalen, waar de grenzen der Deugd en Ondeugd beginnen, en eindigen, net te bepalen. Dikwerf kan eene voor het oog zeer geringe omstandigheid; eene verborgene reden, eene daad laakbaar of pryzenswaardig maken; en deze, ons onbekend zynde, zou ons over die daad een verkeerd vonnis kunnen doen stryken. In zulke twyfelagtige omstandigheden bezitten de menschen doorgaans list en loosheid genoeg. Zy weten hunne daden, die anders den nauwkeurigen toets der Deugd niet kunnen doorstaan, met veel behendigheid zo aan te leggen, en in zulk een gunstig licht te doen voorkomen, dat men wanen zou, dat zy waarlyk uit de Deugd haren oorsprong namen; gemerkt ons menschelyk doorzigt te bepaald is, om tot het innerlyke beweegrad van vele daaden door te dringen. Daarbenevens weten zodanige menschen zich ook eenen genoegzamen voorraad van bewyzen op te zamelen, ten einde hun gedrag niet slegts de vertooning van goed ma-

 ke;

ke; maar zy tevens in ſtaat zyn, om anderen te overtuigen, dat hunne levenswyze en gedrag ten minſten zo goed is, als dat van hem, die de vermetele ſtoutheid heeft van zich als een berisper tegens hen op te durven werpen. En in dit geval mist het byna nooit, of hun gedrag, in dat gezigtspunt geplaatst, verwerft den ſchoonen den beminnelyken naam van deugdzaam. Velen toch kunnen niet verder oordeelen, dan uit de voorkomende uitwendige omſtandigheden; en meerendeels blyft ook dat gene, 't welk onze daden eigenlyk goed of kwaad maakt, geheel verborgen. —— Voorts word nog een groot aantal andere menſchen misleid, door gebrek van genoegzame kundigheid, om de Deugd van de Ondeugd, in hare uiterſte grenzen, behoorlyk te onderſcheiden, en dus, om hun gedrag, zo als het betaamt in te rigten. Door een wanbegrip hieromtrent vergenoegen zy zich daar mede, dat hunne uitwendige vertooning niets in zich bevat, 't geen te ſterk aanſtootelyk is. Vele menſchen, dit voor geen egt kenmerk van Deugd en Ondeugd houdende, bekreunen 'er zich weinig of niets over, of hunne daden met de juiste en allerſtiptſte regelen van Deugd inſtemmen; als zy hun geweten maar gerust kunnen ſtellen, en het onbetamelyke of aanſtootelyke maar voor 't oog der menſchen verborgen blyft.

Het vervolg in 't naastkomende Stukje.

VERDERE PROEFNEEMING OMTRENT DE VERBETERING DER LUGT, DOOR MIDDEL VAN DE GROEIJ DER PLANTEN.

Door J. R. DEIMAN Med. Doctor, en A. PAETS VAN TROOSTWYK.

Wordt de Lugt, gelyk we onlangs zagen (*), door middel van 't Vuur, aanmerkelyk bedorven, niet minder geſchiedt dit, door de dierlyke ademhaaling en verrotting. Men weet, dat de Dieren ſlegts een zeer kleinen tyd in eene bepaalde hoeveelheid Lugts leeven kun-

(*) Zie boven *bl.* 338.

kunnen; —— dat de Lugt, door de verrotting, zeer bedurven wordt: dog min bekend is de oorzaak van dit schadelyke, en waar in het zelve gelegen is; en nog veel minder weet men gemeenlyk welk een herstelmiddel de Natuur gebruikt, tegen een bederf, dat zoo algemeen, en onophoudelyk is. Dit te overweegen, en door Proeven optehelderen, is onze tegenwoordige bedoeling. Dan, het zal niet ondienstig zyn, vooraf te onderzoeken, in hoe verre de Lugt, door dierlyke uitademing en verrotting besmet, overeenkome, met die, waar in eene Kaars gebrand heeft."

De Lugt, welke door verrotting bedurven, of, waarin een Dier gestorven is, bluscht, even gelyk de Lugt, waarin eene Kaars gebrand heeft, de Kaars tot herhaalde reizen uit. —— Tot het uitgaan van de Kaars, in Lugt, door de ademhaaling bedurven, behoort juist niet, dat een Dier in dezelve gestorven zy; eenige weinige in- en uitademingen van dezelve Lugt, ja dat meer is, eene enkele in- en uitademing, (mits men, zoo veel als mogelyk is, al de Lugt, die in onze Longen is uitademt), kunnen dat reeds te wege brengen. (†)

De Lugt, waar in een Dier gestorven, en die, welke door de verrotting bedurven is, ondergaan beiden, gelyk de Lugt, in welke eene Kaars gebrand heeft, eenige vermindering: dog zy is hier veel minder, dan in 't laatste geval: ook heeft 'er dit onderscheid in plaats. De vermindering van de Lugt, waarin eene Kaars gebrand heeft, is byna dezelfde, 't zy die op water of op quik staat; maar de vermindering der geademde, en verrotte Lugt heeft dan alleen plaats, wanneer die, door 't water, van de buiten Lugt afgescheiden is. Het

(†) Om de Lugt door de ademhaaling te bederven, bedient men zig gemeenlyk van een cylindriek glas, (gelyk wy in onze voorige proefneeming, om de Lugt door 't branden van eene Kaars te bederven, beschreeven hebben); dit plaatst men omgekeerd op water, en brengt het eene einde van eene slangswyze geboogen glazen pyp in dit glas; zoo dat de pyp, ter hoogte van ruim de helft van 't glas, in het zelve komt. Op die wyze is men in staat, om de Lugt, welke in 't glas is, door middel van die pyp, zo dikwyls uit en in te ademen, en dus zoo sterk te bederven als men goedvindt; mits men, door 't sluiten van den Neus en Mond, zorg draagt, dat men geen andere Lugt, dan die in 't glas is, inademt.

Het Kalk-water præcipiteert insgelyks in deeze beide Lugten, even als in de Lugt, welke door 't branden van eene Kaars bedurven is.

Eene vierde eigenschap (en zeker geene der minstgewigtigste), welke de Lugt, door dierlyke ademhaaling of verrotting besmet, gemeen heeft, met die, welke door 't branden van eene Kaars bedurven wordt, is het schadelyke voor 't Dierlyk Leeven. Dit hadden wy in onze voorige Proefneeming, op de Lugt, waar in de Kaars gebrand had, niet aangemerkt; denkende, dat de Proeven, door den Heer *Priestley* daar omtrent genomen, (met namentlyk Dieren in deeze Lugt te plaatsen, zonder dat die eenig letsel betoonden te hebben), zeker waren. Dog meer dan ééne Proefneeming, welke wy in dien tusschentyd daar omtrent hebben werkstellig gemaakt, heeft ons van het tegendeel overtuigd. —— Ons verschil met den Heer *Priestley* deswegens is ongetwyfeld daaraan toe te schryven, dat zyn Ed. een dun zoort van Waschlicht gebruikt heeft; daar wy ons in tegendeel van eene zeer dikke Waschkaars, en dus van eene grooter vlam, bediend hebben. —— En hier uit kunnen wy met regt besluiten, dat de Lugt, waar in eene Kaars gebrand heeft, en die, welke door dierlyke ademhaaling of verrotting bedurven is, dezelfde zyn. —— Het sterven der Dieren in de eerste, en een byzonder herstelmiddel, dat deeze drie soorten van bedurven Lugt met elkander gemeen hebben, (beiden, zaaken welken den Heer *Priestley* onbekend waren), hebben ons in dit gevoelen volkomen bevestigd.

Ingevolge hiervan zyn we van oordeel, dat het uitgaan van de Kaars, in de geademde of door verrotting bedurven Lugt, alleen veroorzaakt wordt, door het Phlogiston, dat by de ademhaaling en verrotting aan de Lugt wordt medegedeeld. — Hoe dit by de ademhaaling geschiede, dat namentlyk het Phlogiston, 't welk in ons bloed is, door deszelfs omloop, en de daar uit ontstaane warmte ontwikkeld zynde, door middel van de Longen, aan de Lugt wordt medegedeeld, heeft de Heer *Priestley*, in zyne waarneemingen, omtrent het nut der ademhaaling, ten duidelykste getoond, en met de beslissendste proeven bevestigd. —— Even zoo wordt het Phlogiston, naar ons begrip, door de verrotting los gemaakt, en verder in de Lugt ontbonden. — En dit Phlo-

Phlogiston komt ons voor van dezelfde hoedanigheid te zyn, als dat geen, 't welk, by de branding van eene Kaars, in de Lugt wordt uitgeſtooten: maar de hoeveelheid van het Phlogiston, in de door de ademhaaling en verrotting bedurven Lugt, is meerder, dan in die, waar in eene Kaars gebrand heeft. Onzes bedunkens blykt dit, uit het meerder uitgaan van de Kaars in de beide eerſten, dan in de laatſte. —— In een Glas van 11 cubicque duimen inhouds, met de geademde of door verrotting bedurven Lugt gevuld, wierd de Kaars tot 12 maalen uitgebluscht; dog ze ging ſlegts 6 reizen uit, in dezelfde hoeveelheid Lugts, door 't branden van een Kaars bedurven.

Men zou ons, en 't heeft ſchyn, hier kunnen tegenwerpen, dat het meerder uitgaan van de Kaars in dit geval veroorzaakt kon worden, doordien het bederf in de beide eerſten grooter dan in de laatſte was; of liever, dat dit Phlogiston te gelyk met iets anders vermengd kon zyn. Dan het volgende, vertrouwen wy, zal ten zekerſte toonen, dat dit verſchynſel alleenlyk aan het meerder Phlogiston in deeze beiden moet toegeſchreeven worden.

Overweegende, dat, zoo wanneer wy by de Lugt, waar in eene ophooping van Phlogiston was, in welke de Kaars by gevolg uitging, eene byvoeging deeden van gedephlogisteerde Lugt, (die geen, of althans minder Phlogiston heeft dan onze gemeene Lugt,) dat dan dit Phlogiston, zig overal in deeze gemengde Lugt verſpreidende, minder in evenredigheid met dezelfde hoeveelheid Lugts moest worden; en dus de Kaars weder gelegenheid geeven, om, op nieuw, zyn Phlogiston in deeze Lugt te kunnen uitſtooten, en in dezelve te branden. —— Wy onderzogten dit, met by de Lugt, welke door 't branden van eene Kaars zeer bedurven was, $\frac{1}{7}$ deel gedephlogisteerde Lugt te doen. De Kaars, in deeze Lugt gebragt, brandde weder zeer wel in dezelve: —— Die eigenſte hoeveelheid gedephlogisteerde Lugt voegden wy, by de Lugt, waar in een Dier geſtorven, en by die, welke door verrotting bedurven was; dog in beiden wierd de Kaars, hoewel eenige reizen minder, nogtans uitgebluscht. Wy herhaalden dit, met ſteeds de hoeveelheid gedephlogisteerde Lugt, welke wy 'er byvoegden, te vermeerderen; tot dat wy ein-

eindelyk de juiste hoeveelheid daar van, zynde ¼ deel, getroffen hebbende, de Kaars weder in deeze beide Lugten bleef branden. En deeze Lugten, met de Nitreuze Lugt onderzogt zynde, waren bykans aan de gemeene Lugt gelyk. —— Deeze Proeven bewyzen, naar ons inzien, ten duidelykste, dat het Phlogiston, in de door de ademhaaling en verrotting bedurven Lugt, veel meerder is, dan in die, waar in eene Kaars gebrand heeft. 'Er wierd tog eene meerdere hoeveelheid gedephlogisteerde Lugt vereischt, om het Phlogiston, dat 'er in opgehoopt was, te verspreiden, zoo dat 'er weder genoegzaam tusschenruimtens in de Lugt waren, om dat Phlogiston, 't welk by de branding van eene Kaars wierd uitgestooten, op nieuws te kunnen opneemen.

Wat wyders nu nog aangaat de bovengemelde vermindering van Lugt, en 't onderscheid, dat daaromtrent in de verschillende Lugten plaats heeft, deswegens hebben wy het volgende nog te melden. — Naar onze te vooren medegedeelde Proefneeming, wordt het opklimmen van 't water of de quik in de Lugt, waar in eene Kaars gebrand heeft, en dus deszelfs vermindering, meerendeels veroorzaakt, door de uitzetting van de Lugt, die door de vlam geschiedt, en de daar op volgende inkrimping, wanneer deeze uitgebluscht is. Men begrypt ligtlyk dat zulks in de Lugt, waar in een Dier sterft, of iets te verrotten staat, geen plaats kan hebben; en dat gevolglyk de vermindering, die deeze beide Lugten ondergaan, van eene andere oorzaak moet afhangen. —— Onzes oordeels is de vermindering dier beide Lugten alleen toe te eigenen, aan het precipiteeren van de vaste Lugt, welke vaste Lugt, door de ademhaaling en verrotting, van de gemeene Lugt losgemaakt zynde, zig door 't water laat absorbeeren, en dus het water gelegenheid geeft, om in deeze Lugten op te klimmen. —— Wanneer wy een Vogel, (zynde eene Huis-Mosch, van welke Dieren wy ons in alle deeze proeven, by gebrek van Muizen, bediend hebben), lieten sterven in zekere hoeveelheid van gemeene Lugt, door water afgeslooten zynde, klom het water in dezelve, en de Lugt verminderde dus, $\frac{1}{7}$ gedeelte. Dan bedenkende, dat, zoo deeze vermindering alleen door de absorbeering van de vaste Lugt, die, door middel van de ademhaaling, geprecipiteerd was, veroorzaakt wierd, dat

dan

dan deeze vermindering geenzints gebeuren moest, wanneer de hoeveelheid Lugts, in welke wy een Dier lieten ſterven, door de quik van de buiten Lugt was afgeſcheiden. De Proef, ter onderzoekinge hiervan werkſtellig gemaakt, voldeed juist aan onze gedagten, 'er gebeurde geene de minſte vermindering: en zoo dra wy deeze Lugt van de quik op 't water plaatſten, wierd de Lugt, in een oogenblik, tot denzelfden graad, als in de voorige Proef, verminderd. Dog dit laatſte gegebeurt niet altoos in dier voegen. Wanneer men 't verrigt, zoo dra het Dier geſtorven is, geſchiedt het zeker; maar, als men 'er eenigen tyd mede wagt, is de opklimming van 't water in deeze Lugt veel langzaamer, en 't bereikt maar zelden die hoogte, tot welke het anders klimt. Dan, als men deeze lugt eenige reizen door 't water doet gaan, ('t geen men verrigt met die van 't een in 't andere Glas te doen overloopen), is deeze vermindering weder als vooren. Men ziet daar uit, dat de vaste Lugt, als zy van de gemeene Lugt geprecipiteerd is, en gelegenheid vindt om geabſorbeerd te kunnen worden, zig weder, door den tyd, eene andere zamenſtelling maakt, met die Lugt, waar van dezelve bevoorens afgeſcheiden was. Dog deeze zamenſtelling is altoos zwakker, dan die, welke plaats had, voor dat dezelve geprecipiteerd was; alzoo dezelve zig, door haar telkens aan eene nieuwe oppervlakte van water bloot te ſtellen, weder van dezelve laat afſcheiden.

Niet minder beſlisſende zyn de Proeven, die wy genomen hebben omtrent de vermindering der Lugt, waar in iets ter verrotting geſteld was; om namentlyk te onderzoeken, of deeze ook alleen door de precipitatie van de vaste Lugt veroorzaakt wierd. —— Wy ſtelden, ten dien einde, in twee Glazen van gelyken inhoud, twee ſtukken vleesch, zoo na mooglyk aan elkander gelyk, en ſlooten de eene hoeveelheid Lugts door water af, terwyl wy de andere door de quik van de buitenlugt afſcheidden. Na verloop van een nagt was de vermindering van die Lugt, welke op 't water ſtond, reeds zigtbaar, gemerkt het water zoo veel meerder plaats in dezelve beſloeg. —— De hoeveelheid Lugts, welke op de quik ſtond, was ondertusſchen dezelfde gebleeven. —— Na verloop van 3 dagen was de Lugt, wel-

ke

ke op 't water ſtond, nog veel meer verminderd; en die geene, welke door de quik was afgeſlooten, bevonden wy $\frac{1}{16}$ deel vermeerderd. Wy lieten ze beiden nog eenige dagen blyven, tot dat niet alleen de Lugt, welke door de quik was afgeſcheiden, zeer veel vermeerderd was, maar dat ook de Lugt, welke op 't water ſtond, in plaats van verminderd te zyn, gelyk te vooren, nu ook merkelyk in hoeveelheid was toegenomen. Wy deden toen de beide hoeveelheden Lugts eenige reizen door 't water gaan, wanneer die beiden byna gelyk, en ieder voor 't geheel, $\frac{1}{6}$ deel verminderd waren. —— Als men nu nagaat, dat de vaste lugt, die in den beginne door de verrotting geprecipiteerd wierd, gelegenheid had, om door 't water geabſorbeerd te worden, zoo begrypt men terſtond, dat de hoeveelheid Lugts moest verminderen. —— Dog, dit water met vaste Lugt geſatureerd zynde, by gevolg geen vaste Lugt meer kunnende aanneemen, en ondertusſchen de hoeveelheid van deeze, die precipiteerde, door de voortduurende verrotting, al meerder wordende; zoo moest ook volgen, dat de Lugt, nietteegenſtaande dezelve op het water geplaatst was, in hoeveelheid moest toeneemen. —— Niet minder duidelyk is 't, dat dit ook met de hoeveelheid Lugt, die door de quik, (welke nog minder de vaste Lugt kon aanneemen), was afgeſlooten, geſchieden moest. Maar toen vervolgens aan de beide hoeveelheden Lugts, met dezelven verſcheiden reizen door 't water te doen gaan, telkens eene nieuwe oppervlakte van water wierd aangebooden, zoo had de vaste Lugt weder gelegenheid, om geabſorbeerd te worden; en hier door wierden dan de beide hoeveelheden Lugts in dit geval, zoo ſterk verminderd (*). Wy twyffelen geenzins, of dee-

(*) Om de vermindering der geademde, en byzonder die van de Lugt, waarin iets ter verrotting geſteld is waarin de vermindering en vermeerdering zeer langzaam geſchiedt, ten naauwkeurigſten waar te neemen, hebben wy ons bediend van cylindrieke glazen van $1\frac{1}{2}$ duim middellyns, welken wy, ter hoogte van een duim of meer, met water of quik vulden, terwyl het overige deel met Lugt bezet was. Deeze, met hunne opening, in een ſchoteltje met water of quik geplaatst zynde, waren wy in ſtaat, om de minſte vermindering of vermeerdering in dezelve waarteneemen. Byaldien wy die voorzorg niet gebruikt hadden, en de glazen vol Lugt in de

deeze Proeven bewyzen ten duidelykfte dat de vermindering, welke hier plaats heeft, alleen door de precipitatie van de vaste Lugt veroorzaakt word. —— En daarbenevens is het precipiteeren van het Kalkwater in deeze beide Lugten, (wanneer die op de quik geplaatst zyn,) mede geen gering bewys voor deeze gedagten.

Op de voordragt van dit alles komt natuurlyk de gewigtige vraag te berde; moet het fterven der Dieren in deeze drie foorten van bedurven Lugt, even als het uitgaan van de Kaars in dezelven, alleen aan het Phlogiston, waarmede deeze Lugten bezwangerd zyn, toegefchreeven worden? —— Zonder ons hier met Phyfiologifche fpitsvindigheden, omtrent het nut der ademhaaling, met opzigt tot het dierlyk leeven, op te houden, zullen wy, met betrekking tot dit onderwerp, alleen het volgende aanmerken. —— Dat de ademhaaling tot de voortduuring van het dierlyk leeven een allernoodzaaklykst vereischte is; niet alleen, om dat wy, door middel van dezelve, eene menigte Phlogiston door de Longen ontlasten, en aan de Lugt mededeelen; als zynde noodzaaklyk tot het voorkomen van bederf in onze Vogten; maar ook, om dat de ademhaaling tevens eene allergefchiktst middel is, om den omloop van ons Bloed, door de Longen, te bevorderen. ——Wanneer men dit overweegt, begrypt men zeer gemaklyk, dat eene Lugt, welke reeds met Phlogiston is opgevuld, niet alleen zeer nadeelig voor het dierlyk leeven zyn moet; uit hoofde dat de ontlasting van het Phlogiston, uit de Longen, niet dan bezwaarlyk in zulk een Lugt gefchieden kan; maar ook, dat deeze Lugt zelfs doodelyk voor de Dieren wordt, namenlyk, wanneer dezelve zodanig met Phlogiston is opgevuld, als de Lugt zelve, die wy uit onze Longen ontlasten. ——

Zoo

de quik of het water gefteld hadden, zouden wy door deeze beide laatften merkelyk gehinderd zyn, om zulks te kunnen befpeuren, zoo 't niet geheel ondoenlyk geweest ware. —— Daarby dient men nog in agt te neemen, dat de Lugt, waarin iets ter verrotting gefteld is, zig niet bevinde op eene plaats, die door de zon befcheenen wordt, of eene al te groote warmte heeft. Zulks zou de Lugt doen uitzetten, en te weege brengen, dat dezelve, door het water of de quik, bobbelswyze ontfnapte; men zou dan de vermindering veel grooter ftellen, en dezelve aan eene verkeerde oorzaak toefchryven.

Zoo dra dit plaats heeft, dat de beide Lugten, te weeten, de buiten Lugt, en die geene welke wy uitademen, ten opzigt van het Phlogiston, als in evenwigt gekomen zyn, dan moet zekerlyk de ademhaaling ophouden, en 't onvermydelyk gevolg hier van moet zyn, dat het Dier aan eene verstikking of beroerte sterft.

Dus gezien hebbende, welke de oorzaak zy van het sterven der Dieren in zodanig eene Lugt, valt het niet moeilyk daar uit af te leiden, waarom de Dieren in de Lugt, in welke eene Kaars gebrand heeft, langer kunnen leeven, dan in die, welke door de Ademhaaling of verrotting bedurven is. Onze Proefneemingen naamlyk hebben ons getoond, dat een vogel, in zekere hoeveelheid Lugts, die door 't branden van eene dikke Kaars zeer bedurven was, nog den tyd van 7 minuten leefde; daar andere Vogels, in eene gelyke hoeveelheid Lugts, waar in een Dier gestorven, of welke door de verrotting zeer bedurven was, slegts ééne minuut leefden (*). Men heeft de oorzaak hier van, even als die van het meerder uitgaan van de Kaars, in zulke Lugten, zekerlyk nergens anders in te zoeken, dan in het meerder Phlogiston, dat in dezelven is. Men bezeft dit zeer duidelyk, als men slegts nagaat, dat een Dier, zoo lang de buitenlugt nog niet met zoo veel Phlogiston is opgehoopt, als die Lugt, welke wy uitademen, nog eenige minuten in zulk eene Lugt kan blyven leeven; gelyk dit plaats heeft in de Lugt, welke, door 't branden van eene Kaars, bedurven is. —— Maar, zoo dra de Lugt, welke ons omringt, en de Lugt, welke wy uitademen, gelyk, en even sterk, met Phlogiston, bezwangerd zyn, dan moet een Dier, uit hoofde van eene belette ademhaaling, oogenbliklyk sterven; dat het geval is, by de door de ademhaaling in verrotting bedurven Lugt. —— Nog beslissender zyn de volgende Proeven. —— Wy hadden voorheen ondervonden, dat, wanneer wy by de Lugt, welke, door 't branden van eene Kaars, of door de ademhaaling, zeer bedurven was, zekere gedeeltens gedephlogisteerde Lugt voegden, dat dan eene Kaars op nieuws in deeze bedurven Lugten kon branden. Dit deed ons den-

(*) In dezelfde hoeveelheid gemeene Lugt leefde een Vogel 11 minuten.

denken, dat, indien het ſterven der Dieren, even als het uitgaan van de kaars, door het overtollig Phlogiston veroorzaakt wierd; —— dat, als wy dan dezelfde hoeveelheid gedephlogisteerde Lugt, by deeze bedurven Lugten, voegden, als wy gebruikt hadden, om eene kaars weder in dezelve te doen branden; dat dan ook een Dier, om dezélfde reden, weder in deeze bedurven Lugten moest kunnen leeven. Om dit te beproeven, deeden wy by de Lugt, welke door 't branden van eene kaars zeer bedurven was, ⅓ deel gedephlogisteerde Lugt; zynde juist dezelfde hoeveelheid, welke wy gebruikt hadden, om die tot het branden van eene kaars bekwaam te maaken. De uitſlag was, dat een Vogel, welken wy in dezelve plaatſten, 'er, zonder eenig letſel te betoonen, in bleef leeven. —— Wy herhaalden dit, met by de Lugt, waarin een Dier geſtorven, en welke door de verrotting zeer bedurven was, ¼ deel gedephlogisteerde Lugt te doen, waar mede wy, die, by de voorige Proeve, bekwaam gemaakt hadden tot het onderhouden van de vlam; en de uitſlag was weder niet minder gelukkig. Een Vogel, die anders, gelyk we gezien hebben, ſlegts ééne minute in deeze Lugten kon leeven, leefde nu, zonder eenige de minſte ongeſteldheid, 14 minuten in dezelven; waarop wy 'er hem uit namen. ——— Deeze Proeven voldingen dit ſtuk ten ſterkſte, als men overweegt, dat wy ons, in alle deeze Proefneemingen, van dezelfde bedurven Lugt bediend hebben, welke wy ieder in byzondere hoeveelheden verdeeld hadden; en dat dus die Lugten, welken wy in deeze proeven gebruikten, dezelfde waren, die wy, by de voorige proeven, om 'er de Dieren in te laaten ſterven, gebezigd hadden.

Wanneer men deeze Proeven naauwkeurig gadeſlaat, en indenkt, dat, naar maate de Lugt meer of minder met Phlogiston bezwangerd zy, het ſterven der Dieren ook in evenredigheid van tyd verſchilt: —— dat, naar maate van het ſchielyker ſterven der Dieren, ook eene grootere hoeveelheid gedephlogisterde Lugt vereischt wordt, om deeze, voor de Dieren, zoo doodelyke Lugt, weder aan de gemeene Lugt gelyk te doen worden, zo dat 'er op nieuw een Dier volmaakt in leeven kunne: wanneer men, zeggen wy, dit alles zonder vooringenomenheid overweegt, zal men zig ten vollen overtuigd

vinden, dat het Phlogiston, in deeze drie soorten van bedurven Lugten, de waare oorzaak van het sterven der Dieren is. — En dit afgehandeld hebbende, staat ons nu verder nog een berigt te geeven, van onze Proefneemingen, ter herstellinge dier bedurven Lugten; waarin wy even zoo gunstig geslaagd zyn, als in 't verbeteren der Lugt, waar in eene kaars gebrand had. Doch vermits het ontvouwde alrede wat breed uitgeloopen is, zullen wy dit liever tot de naaste gelegenheid uitstellen.

WAARNEEMING VAN Vader DE VAN DER ESSE, *Monnik te Brie-Comte-Robert*, OVER EEN VREEMD LICHAAM, GEVONDEN IN HET BINNENSTE VAN EEN APPELBOOM.

(*Esprit des Journaux, Mai* 1778.)

In de maand November laatstleden, liet ik eenige oude Appelboomen omverhaalen, en verscheiden hakken, om te verbranden. In het hart van een deezer boomen, ontdekte ik een doornstok, van zyn bast ontbloot; op die wyze als de Reizigers denzelven draagen; hy hadt de lengte van vier en een halfvoet. —— Het boveneinde was op geenerleie wyze vast aan het lichaam van den boom; en die losheid duurde tot op een derde der hoogte van den boom; maar, hoe nader de stok aan den grond kwam, des te meer scheen hy met het lichaam van den boom, vereenigd te zyn; en eindelyk was de vereeniging, in het gedeelte, dat in den grond gestaan had, zo volkomen, dat het hout van den doornstok, met dat van den boom, verbonden ware. —— Deeze stok was in zyne geheele lengte zeer gaaf, uitgezonderd op ééne plaats, waar de boom zelve begon te ontsteeken en te verrotten. Ik heb zorgvuldig onderzogt, of de boom in het boveneinde ook hol geweest was, en of 'er ook eenige overblyfzelen van gaten waren, door welken men het doornhout had kunnen insteeken; dan myne onderzoekingen daaromtrent zyn vrugteloos geweest; de geheele bast van den boom was schoon, gaaf, en zonder spleeten. (*)

G. H. E.

NA-

(*) In het Kabinet van Zeldzaamheden van zyne Doorluchtige Hoog-

NATUURLYKE HISTORIE VAN DE VELD-MUSCH.

(Volgens DE BUFFON.)

De *Veld-musch*, in 't Hoogduitsch *Baum-sperling*, in 't Poolsch *Ir*, en in 't Fransch *Friquet* geheeten, is zeker eene andere soort van Vogel dan de *Gemeene Musch*, en moet dus daar onder niet vermengd worden. Schoon, Inwoonders van dezelfde Luchtstreeke, van dezelfde Landen, vermengen zy zich niet met elkander, en de meeste hunner natuurlyke geaartheden verschillen geheel en al. De *Gewoone Musch* verlaat onze Huizen niet, zy zet zich neder op onze muuren, op onze daken, zy nestelt daar en teelt 'er voort. De *Veld-musch* komt ons geenszins zo naby, zy houdt zich in het land, bezoekt de kanten der wegen, kiest het kreupelhout en de laage Planten; ook maakt zy haar nest in de spleeten en gaten niet hoog boven den grond; men wil dat zy ook in 't geboomte en de gaten der oude stammen nestelt; doch ik heb ze nooit dan in 't voorbygaan in de bosschen gezien; de open landen, de vlakke velden, zyn de plaatzen haarer voorkeuze. De *Gemeene Musch* is zwaar en vry kort van vlugt, en kan niet dan huppelende, en dit nog traag en onbevallig, voortkomen, terwyl de Veld-musch zich veel vaardiger in de vlugt beweegt en beter treedt. — Desgelyks is de *Veld musch* in lang zo talryk niet als de *Gemeene*: het is zeer waarschynlyk dat zy maar vier of vyf eijeren legt, dit niet herhaalt, het by één broedzel laatende: want de Veld-musschen vergaderen met elkander in eene groote menigte omtrent het einde des Zomers, en blyven den geheelen Winter byeen: het valt zeer gemaklyk, in dat saisoen, een groot getal te vangen in de kreupelbosschen, waar zy zich verschuilen.

Deeze Vogel, zich te rusten gezet hebbende, laat niet af zich te beweegen, zich om te keeren, den staart op te

Hoogheid, den Prins Erfstadhouder, (om dit, by deeze gelegenheid, hier ter plaatse te melden,) bevind zich een gedeelte van een boom, of zogenaamd *Slagers Blok*, (waar toe men 't ook eigentlyk geschikt had,) in welks midden een gewoonlyke drietandige Yzeren Vork gegroeid is.

te wippen en te laaten vallen: alle deeze beweegingen, die hy, op eene bevallige wyze, verrigt, doen hem den Franſchen naam *Friquet* draagen: ſchoon zo ſtout niet als de *Gemeene Musch*, ſchuwt hy de Menſchen geenzins, dikwyls zelfs vergezelt hy de reizigers en volgt ze onbevreesd: hy vliegt met wendingen en draaijen en altoos zeer laag; want hy rust niet op hooge boomen.

Zeer onderhevig aan veranderingen is deeze ſoort van Vogel. Verſcheide Natuurkundigen hebben de *Berg-musch*, in 't Hoogduitsch *Ringel-ſpatz*, *Ringel-ſperling*; de *Musch met een halskraag*, in 't Hoogduitsch *Berg-ſperling*, in 't Engelsch *White-cap*, en de *Pasſera mattugia* der *Italiaanen*, als verſchillende ſoorten van de *Veld-musch* beſchouwd; ondertusſchen is de *Pasſera mattugia*, of de *Zotte Musch* en de *Veld-musch*, volſtrekt dezelfde Vogel: in de twee andere gemelde ſoorten zyn ſlegts zeer geringe verſcheidenheden: na de beſchryvingen, de afbeeldingen, en de Vogels zelve met elkander vergeleeken te hebben, is het ons gebleeken, dat deeze vier weezenlyk dezelfde Vogels zyn: en dat deeze vier Naamſoorten alle tot ééne enkele ſoort, naamlyk de *Veld-musch*, moeten gebragt worden. De *Berg-musch*, en de *Musch met een halskraag*, zyn dezelfde Vogels, en zy verſchillen van de *Veld-musch* alleen door den witten of witagtigen halskraag.

Ten bewyze dat de *Pasſera mattugia*, of de *Zotte Musch* der *Italiaanen*, de *Veld-musch* zelve is, of ten hoogſten genomen eene enkele verſcheidenheid van deeze ſoort, alleen in de ſchakeering der kleuren verſchillende, dient dat OLINA, die 'er de beſchryving en de afbeelding van opgeeft, ſtellig verklaart, dat dezelve *Pasſera mattugia* genaamd wordt, dewyl zy geen oogenblik kan ſtilzitten: en 't is aan diezelfde altoosduurende beweeging dat zy den *Franſchen naam* van *Friquet* verſchuldigd is.

Het zou zeer vreemd weezen, dat deeze Vogel, zo weinig zeldzaam in *Frankryk*, zich niet in *Italie* zou onthouden, gelyk onze hedendaagſche Naamlystmaakers geſchreeven hebben, daar zy de *Pasſera mattugia* niet voor de *Veld-musch* houden: het blykt, in tegendeel, dat 'er meer verſcheidenheden van deeze ſoort in *Italie* dan in *Frankryk* gevonden worden. De *Veld-musch* heeft zich uit gemaatigder luchtſtreeken in heeter Gewesten, en niet in kouder verſpreid: want men vindt haar niet in

Zwee-

Zweeden; het verwondert my dat de Heer SALERNE zegt, dat deeze Vogel noch in *Duitschland*, noch in *Engeland* voorkomt: dewyl en *de Duitsche* en de *Engelsche Vogelbeschryvers* daar van beschryvingen en afbeeldingen geeven. De Heer FRISCH beweert zelfs, dat de *Veld-musch* en de *Canarie Vogels* paaren, en een bastaard kroost verwekken, dat men daar van in *Duitschland* de proeve genomen heeft.

Voor het overige is de *Veld-musch*, schoon onrustiger dan de *Gemeene*, zo stout, zo gemeenzaam, zo vraatagtig niet: zy mag eene veel onschadelyker Vogel heeten: dewyl zy de Graanen niet verslindt: de voorkeus geevende aan vrugten en wilde gewassen, als de distels, waar in zy gaarne zit, en ook Insecten eet. Zy schuwt het gezelschap, en vermydt het ontmoeten van de *Gemeene Musch*, die sterker en boozer van aart is dan zy.

Men kan de *Veld-musch* in een kouwtje houden, en daar in voeden even als de *Distelvink*, zy leeft vyf of zes jaaren. Haar zang betekent niet veel; doch verschilt geheel en al van het onaangenaam en verveelend tjilpen der *Gemeene Musschen.* Men heeft waargenomen dat de *Veld musschen*, schoon zagter van aart dan de *Gemeene*, zo leerzaam niet zyn; dit ontstaat uit zyn ongezelliger gesteitenisse, welke hem van de Menschen vervreemd, en die misschien, door wat wilder te zyn, daarom te beter is.

NAUWKEURIG BERIGT VAN HET KONINGRYK THIBET, *in eenen Brieve van* JOHN STEWART *Esq. F. R. S. aan den Heer* JOHN PRINGLE, F. R. S.

(Overgenomen uit *The Philosophical Transactions* Vol. LXVII. P. II. For the Jear 1777.)

„ Het volgend Nauwkeurig Berigt van het Koningryk *Thibet* keuren wy niet alleen eene plaats, in „ ons *Mengelwerk*, waardig, om dat het ons nieuwe en nadere kennis verschaft van een groot Landschap, tot „ dus lang door de *Europeaanen* onbezogt, en hun nauwlyks meer dan by den enkelen naam bekend; maar „ tevens: dewyl elke Ontdekking van deezen aart strekt „ tot bevordering der *Natuurlyke Historie*.

 Schoon

Schoon het Koningryk *Thibet* by naam bekend zy, zints den tyd van MARCO PAOLO, en andere Reizigers van de Twaalfde en Dertiende Eeuwe, is het nooit door eenige *Europeaanen* te recht bezogt, vóór den tyd van welke ik thans zal spreeken. 't Is waar, eenige zwervende Zendelingen van de bedelende Monnikorde, waren op onderscheide tyden, tot verschillende deelen van dit Land doorgedrongen; doch hunnne waarneemingen, door onkunde en bygeloof bestuurd, en dus in een bepaalden kring omflooten, konden ons geene dan valsche en onvolkomene denkbeelden opleveren. Naa hun, hebben de *Jesuiten*, in *Du Haldes Geschiedenis van China*, de Wereld een kort Verhaal van dit Land gegeeven, met hunne gewoone arbeidzaamheid en oordeel opgemaakt, uit *Tartaarsche vertellingen*, 't welk, zo verre het loopt, vry juist schynt.

Het Land *Thibet* wordt in *Bengale* doorgaans *Boutan* geheeten. Het ligt ten Noorden van *Hindostan*; en is in de lengte daar van afgescheiden door een reeks hooge en steile bergen, eigenlyk een volduuring van 't groot gebergte *Caucasus*, 't welk zich van het oude *Media* en de oever der *Caspische zee*, rondsom de noordlykste grenzen van *Persie*, tot *Candahar* en *Cassamire* uitstrekt, en van daar den loop oostlyker richtende, de groote noordlyke sterkte uitmaakt van verscheide Landschappen des *Mogolschen Ryks*, en, gelyk wy reden hebben om te gelooven, in *Assam* of *China* eindigt.

De *Mogollers*, en alle andere *Mussalmansche Bemagtigers* van *Indie*, hebben altoos dit vervaarlyk *Tartaarsche Bolwerk* ondoordringlyk geoordeeld; en, schoon 'er in de Valeien, tusschen de laager bergen gelegen, die rechtstandig tot de groote bergketen omloopen, verscheide *Indiaansche Volken* woonen, die zy nu en dan aan hunne magt onderworpen en schatting schuldig maakten, hebben zy nooit na eene vaste en duurzaame heerschappy over dezelve gedongen. Het was, ter gelegenheid eener betwiste opvolging tusschen de Erfgenaamen van een der *Rajahs* of kleine Vorsten deezes Volks, dat de *Boutaners* van hunne bergen afgelokt wierden tot het bystaan van een der partyen, en onze [*Engelsche*] *Landvoogdy* hadt zich by de andere party vervoegd. De party,

ty, door ons geholpen, behaalde in 't einde de overhand; en, ſtaande deezen kleinen Oorlog, kreegen twee Volken, die, ſchoon nabuuren, elkander even min kenden, kennis aan den anderen.

In den aanval op eene Stad, *Cooch Behar* geheeten, geraakten onze troepen eerst ſlaags met de *Boutaners*: niets kon grooter weezen, dan de wederzydſche verbaasdheid by deeze ontmoeting. ——— De *Boutaners*, die in de vlakten nooit eenige andere dan vreesagtige *Hindoos*, naakt voor hun vliedende, gezien hadden, aanſchouwden, voor de eerſte maal, een lichaam van Menſchen, even eens gekleed en wel uitgedoscht, beweegende in eene geregelde orde, en aangevoerd door Mannen in kleur, in kleed en in weezenstrekken geheel verſchillende van die zy ooit gezien hadden: het ſchieten van 't grof geſchut, het geduurig vuur der ſnaphaanen, ging hun begrip te boven. —— Van den anderen kant vondt ons Volk zich op 't onverwagtst in den ſtryd ingewikkeld met lieden, geheel ongelyk aan hunne voorgaande vyanden in *Indie;* ruw van uitzigt, dapper in 't beſpringen, met beestenhuiden omhangen, voorzien van pyl en boog en andere wapentuigen, hun byzonder eigen.

Onze krygsbenden namen de Stad in, en verkreegen veele dingen ten buit, als wapens, kleederen en huisraad van veelerlei ſoort. Beelden van aarde met goud, zilver en geëmaileerd, werden na *Calcutta* gezonden: het bleek volkomen *Tartaarsch werk* te weezen, zeer gelykende naar de afbeeldingen by de Reisbeſchryvers te vinden: daarenboven waren 'er verſcheide ſtukken *Chineesch ſchilderwerk* en *Chineeſche ſtoffen.* — Terwyl deeze dingen ons te *Bengale* veel onderhouds verſchaften, en van ons bezien werden, bereikte het gerugt van onze verrigtingen in den oorlog het Hof van *Thibet*, en wekten de aandagt op van *Tayshoo Lama*, die, (de *Delai Lama* minderjaarig zynde,) toen het roer van ſtaat in handen hieldt. De *Dah Teniach*, of *Deb Rajah*, gelyk hy in *Bengale* genoemd wordt, (die onmiddelyk onder de *Boutaners* heerscht, en hun in den oorlog hadt ingewikkeld) een Leenhoorige van *Thibet* zynde, oordeelde de *Lama* het raadzaam zyne goede dienſten aan te wenden, en zondt, in gevolge daar van, een man van aanzien na *Bengale*, met een Brief en geſchenken aan den Land-

voogd, om vrede te verzoeken voor den *Dah*, als zyn Leenman en Afhangeling.

Mr. HASTINGS, de Landvoogd, hing geen oogenblik in twyfel, om, op de bemiddeling van den *Lama*, den vrede te schenken onder de gemaatigdste en billykste voorwaarden: en, 'er altoos op uit om elke gelegenheid waar te neemen, die het belang en den roem onzes Volks kan bevorderen, en strekken tot bevordering der Natuurkunde, stelde hy in den raad voor, om iemand, met een openbaar Character bekleed, na het Hof van *Tayshoo Lama* af te vaardigen, een verdrag van Koophandel tusschen de beide Volken te sluiten, als mede een Land en Volk, tot nog zo weinig bekend by de *Europeaanen*, te bezien.

Mr. BOGLE, een getrouw dienaar der Compagnie, wiens bekwaamheden en geaartheid hem allezins geschikt maakten tot eene zo hachlyke en buitengewoone bezending, wierd uitgekoozen om ze te volvoeren. Het behoort niet tot myn tegenwoordig oogmerk een breed verslag te geeven van den voortgang en den gelukkigen uitslag deezes gezantschaps. Genoeg is het te vermelden, dat Mr. BOGLE, ontelbaare zwarigheden doorgeworsteld zynde, in 't hart van *Thibet* kwam; verscheide maanden zich aan 't Hof van den *Tayshoo Lama* onthieldt, en naa eene afweezenheid van vyftien maanden te *Calcutta* weder kwam: zyn' last tot volkomen genoegen van den raad volvoerd hebbende. Ik heb reden om te gelooven, dat Mr. BOGLE, ten eenigen tyde, de Wereld zal vereeren met een verhaal zyner Reize, vergezeld van waarneemingen over den Natuurlyken en Staatkundigen toestand des Lands. Ik verzoek, ondertusschen, verlof om eenige weinige byzonderheden, die ik uit zyne Brieven en Papieren verzameld heb, mede te deelen.

Mr. BOGLE verdeelt het grondgebied van den *Delai Lama* in twee deelen. 't Geen onmiddelyk aan *Bengale* grenst, en door de Inwoonders *Docpo* genaamd wordt, onderscheidt hy met den naam van *Boutan*; en het andere, 't welk zich noordwaards tot de grenzen van *Tartarye* uitsteekt, by de Inboorlinge *Pü* geheeten, noemt hy *Thibet*.

Boutan wordt, gelyk ik reeds vermeldde, geregeerd door den *Dah Teniach* of *Deb Rajah*. 't Is een Land be-

bestaande uit steile en ontoeganglyke bergen, wier toppen met altoosduurende sneeuw bedekt zyn: zy worden doorsneeden van diepe Valeien, door welke ontelbaare beeken stroomen, die, in loop versnellende, eindelyk de vlakte bereiken, en zich ontlasten in de groote Rivieren van *Bengale*. Deeze Bergen zyn aan de zyden met hooge Boomen van verscheide soorten bedekt: eenige deezer, als Pynboomen, zyn bekend in *Europa;* doch andere byzonder eigen aan dit land en deeze lugtstreeke. De Valeien en de zyden der Bergen, tot bouwen bekwaam, zyn niet onvrugtbaar, en brengen graanen en ryst voort: De Inwoonders zyn een stout en oorlogzugtig Volk, koperkleurig, in kloekheid van gestalte de gemiddelde *Europische* grootte overtreffende, haastig en twistgierig van aart, en aan 't gebruik van sterke dranken verslaafd; doch eerlyk in hunnen handel; gewelddaadige roof is onder hun bykaas onbekend. De Hoofdstad is *Tassey Seddem* en gelegen aan de Rivier *Patchoo*.

Thibet begint eigenlyk van den top der groote Bergketen van den *Caucasus*, en strekt zich van daar in de breedte uit tot de grenzen van *Groot Tartarye*, en misschien tot eenige der landen des *Russischen Ryks*. Mr. BOGLE verhaalt, dat men, eens den top der *Boutansche Bergen* beklommen hebbende, aan de zyde van *Thibet* niet evenredig afdaalt, maar, steeds op een vry verheven grondvlakte blyvende, Valeien doortrekt, die wyder, doch zo diep niet zyn als de eerste; ook zyn de bergen zo steil en in 't voorkomen zo hoog niet. Voorts beschryft hy 't zelve als het woestste en dorste land 't welk hy immers zag. De boschadiën, die allerwegen het gebergte in *Boutan* bedekken, vindt men hier in 't geheel niet, en uitgenomen eenige weinige boomen, digt by de Steden, treft men 'er geen aan. — De Lugtstreek is zeer streng en ruw. Te *Chamnanning*, daar hy overwinterde, schoon gelegen op de breedte van 31 gr. 39 min. en alleen 8 graaden ter Noorden van *Calcutta*, zag hy menigmaal den Thermometer in zyne kamer op 29 gr. onder het vriespunt van FHARENHEIT's Schaal; in 't midden van April waren de stilstaande wateren alle bevroren, en het sneeuwde by aanhoudenheid sterk. Dit moet, buiten twyfel, toegeschreeven worden aan de verbaasde hooge ligging des lands en de groote

 be-

bevrooze tusſchenruimte, over welke de Noorde wind onverhinderd heen waait van den Pool, door de wyduitgeſtrekte woestynen van *Siberie* en *Tartarye*, tot dezelve tegen deeze onzaglyke hoogte ſtuit.

De *Thibetiaanen* zyn kleinder van ſtatuur dan hunne Zuidlyke Nabuuren, en van een min rustige geſtalte. Hun kleur is ook fraaijer: veelen hunner hebben eene woestheid in hunne houding, in de andere ſtreeken van het *Oosten* onbekend. Die ik te *Calcutta* zag, hadden volkomen een Tartaarsch uitzigt. Zy zyn van een zagten en vriendlyken aart; en Mr. BOGLE zegt, dat lieden, van een hoogen rang, beleefd en vermaakelyk zyn in gezelſchap; niemand verveelende met pligtpleegingen en vleijeryen.

Het gemeene Volk, zo in *Boutan*, als in *Thibet*, gaat gekleed in ruwe wollen ſtof van eigen maakzel, gevoerd met zulk bont als zy kunnen bekomen; doch lieden van meer middelen, en hooger ſtaat, draagen *Europisch Laken* of *Chineeſche Zyde*, gevoerd met best *Siberisch bont*. De Afgezant van den *Deb Rajah* vertoonde zich in zyne Zomerkleeding te *Calcutta*, juist als de figuren die wy in de *Chineeſche Schilderyen* zien, met een kegelvormigen hoed, een mantel van zyde met goud en zilver doorweeven, en ligte laarzen. De *Thibetiaan*, die den eerſten brief van den *Lama* bragt, was, van 't hoofd tot de voeten, in 't bont bedolven. Het gebruik van linnen is by hun volſtrekt onbekend.

't Voornaamſte voedzel der Inwoonderen beſtaat uit de melk van hun Vee, tot Kaas en Boter gemaakt, of gemengd met meel van ſlegte gerst of erten; het eenig graan, 't welk hun land voortbrengt: en van dit alles levert het ſlegts een gering aandeel; doch zy krygen Koorn en Ryst uit *Bengale*, en andere nabygelegen gewesten: ook worden zy voorzien van Visch uit de Rivieren, in hunne eigene en in de nabuurige Landſchappen, die men gezouten in dieper geleegene gedeelten des lands opvoert. Het ontbreekt hun aan geen Vleesch van Runderen, Schaapen en Zwynen, op de hoogten geweid. Zy hebben ook Wild; doch in geen overvloed. By hun grypt eene zonderlinge wyze, om Schaapenvleesch te bereiden, ſtand; zy ſtellen het geheele beest, naa dat 'er de ingewanden zyn uitgenomen, bloot aan de Zon, en ſchraale noorde winden, die in

de

de maanden Augustus en September, zonder vorst, waaijen, en de vogten dermaate opdroogen en de huit sluiten, dat het Vleesch een geheel jaar over goed blyve. Dit Vleesch eeten zy doorgaans raauw, zonder eenige verdere bereiding. Mr. BOGLE werd menigmaal onthaald op dusdanig een geregt, 't geen hy, schoon in den beginne onsmaaklyk, eindelyk de voorkeus gaf boven eerst geslagt en toegemaakt Schaapenvleesch, 't geen hy doorgaans taai en onsmaaklyk vondt. Het was een vry gemeen gebruik der Amptenaaren in de Plaatzen, door welke hy heen trok, hem Schaapen, op deeze wyze bereid, te schenken; die, op de pooten staande, even als of ze leefden, voor hem gebragt wierden, 't welk in 't eerst eene aartige vertooning maakte.

De Godsdienst en Staatsgesteltenisse van dit Land, die op 't naauwste aan elkander verbonden zyn, zouden eene groote plaats, in dit berigt beslaan, wilde ik daar over uitweiden. Genoeg is het voor my te zeggen, dat voor tegenwoordig, en zints de uitdryving der *Eluth Tartaaren*, het Koningryk *Thibet* aangemerkt wordt als afhanglyk van het Keizerryk *China*, 't welk zy *Cathay* heeten: 'er onthouden zich daadlyk twee Mandarynen, met eene bezetting van duizend *Chineesen* in *Lahassa*, de Hoofdstad, om dit bewind te handhaaven; doch hunne magt strekt zich zo verre niet uit: de *Lama*, wiens ryksgebied steunt op de zekerste gronden, persoonlyke genegenheid en Godsdienstigen eerbied, bestuurt alles binnen het Ryk met onbeperkt gezag.

Elk weet dat de *Delai Lama* het groot voorwerp van aanbidding is by de onderscheide Stammen van *Heidensche Tartaaren*, die heen en weder zwerven door het groot gedeelte des Vasten Lands, 't welk zich uitstrekt van de *Wolga* tot *Correa*, aan de *Japansche Zee*, misschien het wyduitgestrektste Godsdienstig regtsgebied op den geheelen Aardbodem. Hy is niet alleen de Aardspriester en Onderkoning der Godheid op Aarde; doch dewyl 't bygeloof altoos het sterkst werkt, waar het verst verwyderd is van het voorwerp, merken de wydafwoonendste *Tartaaren* den *Lama* aan als de Godheid zelve. Zy gelooven dat hy onsterflyk, alweetend, en met alle deugden bekleed is. Alle jaaren komen zy uit verschcide Oorden, om zyn beeld te eerbieden, en

'er

'er ryke gaven aan toe te brengen; de Keizer van *China* zelve, die een *Manchou Tartaar* is, blyft niet in gebreke, om hem, ten opzichte van het Godsdienstige, te erkennen, en onderhoudt, met groote kosten, in het Paleis te *Pekin*, een *Onder-Lama*, als een afgevaardigde van *Thibet*.

Men verhaalt dat veelen van de *Tartaarsche Opperhoofden* zekere geschenken ontvangen, bestaande in kleine stukjes van dat geen, 't welk hy uitwerpt, 't welk zy in gouden doosjes bewaaren, om 't by gelegenheid in hunne spyze te mengen. Dan de waarheid vordert hier te betuigen, dat Mr. BOGLE sterk ontkent, dat de *Lama* oit zodanige geschenken doet; doch dat hy dikwyls kleine balletjes geheiligd meel uitdeelt, die het bygeloof en de blinde ligtgeloovigheid zyner *Tartaarsche Afhangelingen* veranderen in 't geen hun behaagt. —— Het regtzinnig geloof is, dat, wanneer de *Groote Lama* schynt te sterven, of van ouderdom of van zwakheid, zyne Ziel met de daad alleen een oude of slegte woonplaats verlaat om eene nieuwere en betere te betrekken, en weder ontdekt wordt in 't lichaam van eenig Kind, door zekere tekens alleen bekend aan de *Lamas* of *Priesters*; en dus verschynt hy altoos.

De tegenwoordige *Delai Lama* is een Kind, slegts eenige weinige jaaren geleden ontdekt door de *Tayshoo Lama*, die hem in heiligheid van Character 't naast komt, en gevolglyk, geduurende des anderen minderjaarigheid als Opperhoofd handelt. De *Lamas*, die zo wel het talrykste als het magtigste lichaam in den staat uitmaaken, hebben de Priesterschap geheel in hunne hand; en vervullen, daarenboven, veele Monnikordes, die by hun in diepe eerbiedenisse gehouden worden.

De Ongehuwde Staat geloof ik niet dat de *Lamas* stellig wordt opgeleid; doch zy houden het voor een onvermydelyken pligt voor Mannen en Vrouwen, die een Godsdienstig leeven omhelzen. In de daad, hunne Onthouding van 't Huwelyk, hun leeven in Gemeenschappen, hunne Kloosters, hunne Choordiensten, hunne Koraalketens, hunne Vasten, hunne Boetedoeningen, geeven hun zo zeer het voorkomen van *Christen Monniken*, dat het geenzins te bevreemden is, hoe een ongeleerd

Capucyn hun Broeders noemt, en waant in alle dingen de tekens van den H. FRANCISCUS te kunnen ontdekken.

't Is een oud denkbeeld dat de Godsdienst van *Thibet* een bedorven *Christlyke Godsdienst* is. Zelfs Vader DESIDERII, een *Jesuit*, (maar geen van de *Chineesche Zending*,) die het Land omtrent den aanvang deezer Eeuwe bezogt, denkt dat hy alle hunne Verborgenheden door de onze kan oplossen; hy beweert zeer scherpzinnig, dat zy zeker een goed denkbeeld van de Drieéénheid hebben: naardemaal zy, in hunne aanspraaken aan de Godheid zo dikwyls *Konciokoik* in 't meervoudige als *Konciok* in 't enkelvoudige zeggen: en by 't leezen hunner bidkoraalen deeze woorden gebruiken *om*, *ha*, *hun*. De waarheid der zaake is, dat de Godsdienst van *Thibet*, van waar dezelve oorspronglyk moge weezen, in den grond zuiver en eenvoudig is; zeer verheevene denkbeelden van de Godheid en geen veragtlyk Stelzel van Zedeleere inboezemende; doch vervolgens werd dezelve grootlyks veranderd en bedorven door de vonden van Menschen met wereldsche inzigten vervuld; een ongeluk waar over wy ons niet behoeven te verwonderen in een Stelzel van Dwaaling, daar wy weeten dat het Stelzel der Waarheid 't zelve heeft moeten ondergaan.

De Veelwyvery gaat niet in zwang onder de *Thibetiaanen*; doch de Veelmannery, nog veel strydiger met de denkbeelden der *Europeaanen*, heeft hier plaats, en is in hoogagting. In een Land, waar de middelen om een Gezin te onderhouden niet gemaklyk gevonden worden, schynt het niet onstaatkundig toe te staan, dat eenige Broeders met elkander een Gezin oprigten, tot welks onderhoud zy hunne vereende poogingen toebrengen. Met één woord, het is gebruiklyk in *Thibet* voor Broeders ééne Vrouw met elkander te hebben; en doorgaans leeven zy met haar in groote eendragt: zomtyds (en waar gebeurt dit niet, schoon men andere Huwelyksbeginzels volgt,) ontstaan 'er oneenigheden. Mr. BOGLE geeft hier van een voorbeeld in 't geval van eene zedige en deugdzaame Juffrouw, de Egtgenoote van zes der Neeven van TAYSHOO LAMA, die zich by haaren Oom beklaagde, dat de twee jongsten haarer Egtgenooten dat deel van liefde en goedwilligheid niet toebragten, 't welk Pligt en Godsdienst hun afvorderden. Hoe won-

der

der vreemd ons dit gebruik moge fchynen, het is eene onbetwistbaare zaak dat het op deeze wyze in *Thibet* plaats heeft.

(Wy zullen, by eene volgende gelegenheid, eenig verder Berigt geeven van dit bykans onbekende deel der Wereld.)

PROEVE OVER DE KLAGTEN DER GELEERDEN.

(Uit het Engelsch.)

Eenigen hebben beweerd, dat Geluk, hoe verfcheiden ook in foort, in trappen gelyk is voor geheel het menschlyk geflacht. Ingevolge van dit denkbeeld, oordeelt men de klagten des Letteroefenaars niet beter gegrond dan die eens Arbeiders. Men heeft, 't is waar, het Menschdom dikmaaler voor oogen gehouden de onheilen van den Dichter en den Geleerden, dan de ongelukken van den Koop- en Handwerksman. Zeer zou hy, egter, dwaalen, die vastftelde dat het grooter aantal of het drukkender gewigt van de rampfpoeden der eerstgemelden, dezelve zo veel rugtbaarder maakte: dit moet veel eer toegefchreeven worden aan hunne gewoonte om alle hunne gedagten en bedryven in gefchrifte te ftellen. De Handelaar, de Ambagtsman heeft eene zwaare ziekte, hy verliest iemand van zyn Gezin, of lydt nadeel in zyne bezittingen: hy ftort een traan in 't verborgen, en de wereld ziet zynen rampfpoed niet. Terwyl een QUINTILIANUS het verlies eener Vrouwe, den dood van een Kind, der eeuwigheid wydt, als waren dit ongemeene en zeer zeldzaame gebeurtenisfen. Een Boosdoender wordt na een verafgelegen en jammerlyk oord verbannen; men hoort niets meer van den Man; doch een OVIDIUS, die, om ftrafschuldigen Minnehandel, het Ryk moest ruimen, tragt de volgende Eeuwen een traan van medelyden af te persfen.

Ondanks de fchynbaare bondigheid deezer aanmerkingen, zal een onpartydig waarneemer moeten bekennen, dat, indien de onheilen der Geleerden niet grooter zyn dan die van anderen, het gevoel daar van doorgaans treffender is. Dezelfde kieschheid van gevoel, welke hun byzonder vatbaar maakt voor 't bezef van verftandly-

lyke schoonheid, doet hun de gewoone ongelegenheden des Menschlyken leevens duidelyker gewaar worden.

De Geleerden zyn, voor 't meerendeel, diepdenkend. Terwyl zy, die andere min inspannings vorderende beroepen volgen, veelal, (schoon zommigen mogen twyfelen aan de geheele werkeloosheid der ziele) in een staat van gevoelloosheid zyn, ten opzigte van de aandoeningen des gemoeds; en byaldien geluk alleen in de ziel huisvest, moet elke beuzeling de rust stooren van hem, die altoos ingespannen is.

De geneugten voor een' Man van Letteren ontstaan uit de beschouwinge van het groote, van het nieuwe, van het schoone. Geneugten van den zuiversten en verhevensten aart. Misschien is geen staat weezenlyk gelukkiger dan die van een verstandig Man op dien tyd, wanneer hy geheel is ingenomen met het genot van een deezer drie soorten der verstandige genietingen: doch de zuiverheid en verheevenheid deezer vermaaken zelve brengen, in 't einde, elenden toe aan derzelver deelgenooten. Onze tegenwoordige toestand gehengt niet, dat verstandlyke gewaarwordingen onze geheele aandagt en bezorgdheid inneemen; en als de ziel van deeze denkbeeldige zegeningen wederkeert tot de bezigheden, waar toe zy, uit noodzaaklykheid om voor 't leevensonderhoud te zorgen, verpligt is, wordt de overgang van het streelendst genot, tot smaakloozer en moeilyker verrigtingen, oorzaak van eene maat van verdriet, geëvenredigd aan de maate des verlooren geluks.

't Vernuft heeft altoos de volmaaktheid tot voorwerp; maar volmaaktheid wordt in menschlyke zaaken niet gevonden. 't Vernuft gevoelt, overzulks, een wansmaak in de onmogelykheid om dat geen te verkrygen, 't welk het steeds op 't ooge heeft. Hier voor is 't aandoenlyk in de Letteroefeninge zelve; dit bezeft het nog meer in de bezigheden en verrigtingen des werkzaamen leevens. Voorwerpen die voor eene gemeene ziel behaaglyk of onverschillig zyn, komen eene verstandige wanschaapen en walchelyk voor: dewyl ze zo verre te kort schieten by dat denkbeeld van volmaaktheid, waarmede hy, als een' maatstok, alles vergelykt. In deezervoege strekt scherpheid van oordeel tot het ontdekken van verhoole gebreken, even gelyk een Microscoop eene vlek

ziet,

ziet, waar het ongewapend oog niets dan schoonheid beschouwt.

De Man van Letteren is doorgaans met ernstige overleggingen bezig. —— Hy leeft altoos met een zeker vooruitzigt in 't oog. De rest der Wereld offert het grootste gedeelte van hun tyd aan gemak, vrolykheid, en plaisier op. De Man van Letteren wordt zomwylen uit zyn Boekvertrek getroond om zich naar de gewoonte te schikken, of, door lastig aanhouden, overgehaald om deel te neemen in de gewoone vermaaken deezes leevens. Hy doet het met wederzin en schroom; want hy kan niet schitteren in gezelschap, en hy ziet elke afroeping aan als een hinderpaal in het volvoeren van zyn hoofdoogmerk en van zyne wenschen: hy keert vol te onvredenheids te rug; vermids, in 't uur van vrolykheid en gastery, zyne verdiensten ongemerkt doorgingen, en zyn gezag niets goldt.

De onderscheide oorzaaken, dus verre bygebragt voor de onvergenoegde geaartheid der Geleerden, kunnen hem tot geene oneere strekken; doch 'er zyn andere oorzaaken even waarschynlyk, en niet vry van schande.

Menschen, 'er gestadig op uit om hunne bekwaamheden te vermeerderen, en hunne kundigheden uit te breiden, verbeelden zich, ten zelfden tyde, hunne waarde te vergrooten, en in agting te moeten toeneemen. Elke stap, die zulk een Man voorwaards doet, vervult zyne ziel met een hooger denkbeeld van zyne eigene verdiensten, en bevestigt hem in de bewustheid van zelfwaardigheid. Maar de Wereld is niet verstendigt van elke nieuwe vordering, die de Letteroefenaar op zyn Boekvertrek maakt. Hy vermeerdert, diensvolgens, zyne eisschen op eerbiedenis, eer anderen bewust zyn van eenigen aanwas zyner verdiensten. Agting te vorderen, en dezelve niet te verkrygen, is eene allerdoodlykste kwelling voor hem, die na Letterroem dingt. Hoogmoed is, derhalven, een ryke welbron van onaangenaamheden voor den Letteroefenaar.

Elk bereikenswaardig einde heeft eene menigte die na 't zelve staat. Mededingers zien elkander natuurlyk voor vyanden aan, onderling elkanders wenschen dwarsboomende. Deeze jalousy wordt nergens overvloediger, of sterker, gevonden, dan onder de bejaagers van Lettereere. De Letteroefenaar is, diensvolgens, nydig,

dig, en geen *Siciliaansch Dwingeland* verzon immer zwaarder pyniging, dan nyd.

Of deeze alle de wezenlyke oorzaaken zyn van de klagten en elenden der Geleerden, zal 'er niet zeer op aankomen. Vast gaat het, dat zy, die zich voorzien vinden van de middelen om 't gelukkigst te leeven, doorgaans het ongelukkigst hunne dagen flyten. Uit dit alles mogen wy een gevolg trekken van zeer uitgeftrekte nuttigheid. Zy die het vuur des vernufts en de vrugten der Geleerdheid misfen, mogen zich troosten, dat zy, die voordeelen dervende, ook ontheeven zyn van de ongelegenheden daar aan verknogt: ongelegenheden, die doorgaans de voordeelen kunnen opweegen.

GEDAGTEN OVER HET FRAAIJE IN DEN SCHRYFSTYL.

(*Naar 't Engelsch gevolgd.*)

De arbeidzaame Oudheidkundige, de fmaakelooze Verzamelaar, is doorgaans wel in zyn fchik met een Boek, hoe fchraal en geestloos het moge weezen, als het eenige onderrigting verfchaft. De bloemen der Redenrykkunfte verfmaaden zy als hoeren optooizel; en de bevalligheden van Styl worden door hun verwaarloosd, als meer tot verfraaijing ftrekkende dan bondigheid medebrengende.

Maar de meerderheid der Leezeren is niet bekwaam, of begeerig, om die zugt, van vermaak te willen fcheppen, hun door de Natuur ingeboezemd, af te leggen. Behalven een Verftand om te bevatten, eene Verbeelding om uit te vinden, en een geheugen om te onthouden, hebben zy een Oor, vatbaar voor de zamenftemming van welklinkende volzinnen. Opftellen, die aan deeze laatfte bekwaamheid zo veel niet voldoen als aan de andere, mogen zy als gebrekkig verwerpen. De fynstuitgeploozenfte redekaveling, en vuurigfte welfpreekenheid, worden met wederzin aangehoord, wanneer de zamenftemming der toonen ontbreekt. Innerlyke waarde moge goedkeuring verwekken: doch uiterlyk cieraad is noodig om te behaagen. Een nauwkeurig Stelzel of een wel beweezene Gefchiedenis, hoe ruw en ongelikt van Styl, is van waarde als eene verzameling van bouwftoffen; doch geen dier beiden heeft regt op den tytel van een volkomen Opftel, tot het befchaafd is tot zulk eene maate van zagt- en vloeiendheid als die foort van Schriften vordert.

In de ruwe eeuwen der Letterkunde berustte de ziel in bondig-

heid van zin, uitgedrukt in kwalyk zamenstemmende klanken. Een ENNIUS, onder de *Romeinen*, en een SHAKESPEAR, onder de hedendaagschen, word bewonderd van wegen de juistheid en verhevenheid der gedagten, schoon de styl onbeschaafd en wanklankig is. De nieuwheid der eerste Lettervrugten veroorzaakt een zo gevoelig vermaak in 's Leezers ziel, dat dezelve niet begrype dat 'er iets ter volkomener voldoening ontbreeke. Zyn oor is niet gewoon aan afgepaste maatklanken, en, door gebrek aan betere voorbeelden, voelt hy een vermaak, ontstaande uit de hardste toonen. Zo luistert de gemeene man, met genoegen, na de schorre stem van een liedjeszanger, terwyl het kieschet oor eens liefhebbers getoefd moet worden op de zagte stemvallen eens Italiaanschen Zangers of Zangeresse.

Maar volgende Schryvers vinden het noodig, indien zy leezers hunner Werken willen vinden, bevalligheden, hunnen Voorzaaten onbekend, aan te neemen. Het valt hun bezwaarlyk, wat de zaak betreft, iets nieuws op te disschen: dewyl, in 't verloop van eenige weinige eeuwen, elk onderwerp dikwyls behandeld, en, by gevolge, schielyk uitgeput is. Schriften, die eenig Stelzel behelzen, moeten, uit eigen aart, bykans dezelfde gedagten behelzen, op eene soortlyke wyze samengevoegd. In alle opstellen, die, of uit derzelver byzondere natuur, of door dien de onderwerpen voorheen behandeld zyn, aan de uitvinding niets overlaaten, moet de nieuwigheid, is ze noodzaaklyk, veeleer in den styl dan in de stoffe gezogt worden. Een Schryver, die niets nieuws kan voegen by de Wysbegeerte van een BACON of een NEWTON, is nogthans in staat om hunne denkbeelden op zulk eene wyze over te leveren, dat hy de ruwheid verzagt en derzelver schoonheden met zulk een cieraad van welzeggen bekleedt, dat zyn Werk sterker geleezen wordt, dan die der Uitvinderen, uit welken hy 't zelve ontleende. FONTENELLE en LA PLUCHE zyn in aller handen, terwyl de bronnen, waar uit zy geput hebben, de Werken van BACON, BOYLE en LOCKE in den hoek eener Boekerye met stof begruisd staan.

Boeken, die vermaak met onderwys veréénigden, overleefden altoos de zodanigen, welke niet anders dan weezenlyk nut beoogden. Een Letterblokker alleen kan met bedaardheid zitten staroogen op eene weinig betekenende bladzyde, die niets oplevert om het oor te streelen of de verbeeldingskragt te treffen. Zodanig eene Boekoefening heeft zeer veel overeenkomsts met eene reis door dorre wildernissen, waar geen liefiyke Zonnestraal den weg vervrolykt, geen herbergzaame deur ontslooten wordt, geen betoverend verschiet de moeilykheden van den tocht verligt. Noodzaaklykheid alleen kan den reiziger aandryven woeste landschappen door, en sneeuwtoppige bergen over, te trekken; maar hy treedt met verrukking door de vrugtbaare valeien van de gelukkiger landstreeken, waar elk windje lieflyke geuren ademt, en elk gezigt eene verrukkende schildery oplevert.

'T Is

'T Is te deezer oorzaake, dat wy, in meest alle Boekeryen, de zwaarwigtige Werken, vervuld met de diepfte geleerdheid, onaangeroerd zien op de ftoffige planken; terwyl de oppervlakkiger, doch behaaglyker, gefchreevene Voortbrengzels des Vernufts, met verwondering geleezen, herleezen, en wel diep het geheugen ingedrukt worden. In de daad, het is eene bedroevende aanmerking, dat de groote werken van Geleerdheid, die den arbeid van een geheel leeven kostten, die vervaardigd werden met veel hoofdbrekens en kommers, en waar uit een onfterflyken naam te wagten fcheen, eindelyk der vergetelnisfe overgegeeven worden, om dat derzelver Schryvers verwaarloosden uitwendige fchoonheid met innerlyke waardye te verééniger.

Alle foorten van Schriften bedoelen een byzonder einde: wordt dit niet bereikt, dan fchieten zy te kort, ten opzigte van de vereischte volkomenheid. Het oogmerk van alle Gefchied- Reden- en Dichtkunftige Werken is om teffens te vermaaken en te onderwyzen. Indien elk van deeze niet alles behelst om te behaagen, wat met derzelver aart beftaan kan, 'is het gebrekkig. Op deezen fteunt het berigt der Voorftanderen van het Rym in *Engelfche* en *Nederduitfche verzen.* 't Rym, zeggen zy, wel uitgevoerd, zet iets behaagelyks by aan de natuurlyke bekoorlykheden der Dichtkunst. Men hebbe het niet te verwerpen, als een *Gottisch cieraad*, door de barbaarschheid der Kloosterlingen uitgevonden, en in zwang gebleeven door eene kinderagtige gehegtheid aan oude gebruiken; maar aan te zien en te bewonderen als een verbetering in de Dichtkunst. In de hand van een DRYDEN, een POPE, een VONDEL, ftreelt het Rym het oor met eene welluidendheid, waar by die van VIRGILIUS nauwlyks kan haalen. Een ieder zal toeftemmen, dat de Dichtwerken van een' POPE, van een' VONDEL, veel van derzelver fchoonheid zouden verliezen als zy van 't Rym beroofd wierden, fchoon de behandelde ftoffe voorts dezelfde bleef. Wy zouden als dan, 't is waar, gelyk HORATIUS, by eene andere gelegenheid, zegt, de verftrooide leden van eenen ontleeden Dichter vinden; doch ongetwyfeld alle die bevalligheden verliezen, welke uit welluidendheid en evenredigheid ontftaan. De ftoffe alleen, hoe juist de gedagten, hoe bondig de redekavelingen, mogen weezen, zullen den Schryver den naam van eèn groot Dichter niet doen verwerven.

Dergelyke aanmerkingen mogen overgebragt worden op Schriften in ondicht. Wy luisteren zelden, of het oor is bekoord, terwyl het hart overtuigd wordt. 't Is niet genoeg een Steen uit de fteengroeve te haalen, en 'er een geregelden hoop van op te ftapelen, in dien ruwen ftaat, waar in de natuur dènzelven voortbragt. Die fteenhoop moge, hoe ruw en ongefchikt, in tyd van nood een fchuilplaats verleenen, en tot alle oogmerken van gemeen gebruik dienen; maar dezelve zal het oog des voorbygangers niet trekken of met verwondering verrukken, indien de bytel en de

 mees-

meesterlyke hand des kunstenaars de verborgene schoonheden niet aan den dag gebragt, den steen naar de kunst gehouwen, en bevalligheid met schoonheid vereenigd hebbe.

't Is eene bekende zaak, dat de eerste Opstellen der beroemdste Schryveren in dichtmaat waren. De Verbeeldingskragt is 't eerste vermogen in 's menschen geest, 't geen zich ontwikkelt. De vuurigheid der jeugd, al te wild om bedwongen te worden door koele regelen, geeft zich met vermaak toe in alle de vryheden der Dichtkunste; maar wanneer de Redelyke vermogens rypen, worden zy in staat om de buitenspoorigheden der Verbeeldingskragt te bedwinge, die, misschien, van zelve bedaärder en juister wordt. In dit gevorderder tydperk daalt de ziel van de hoogten der Dichtkunst tot Ondicht. Deeze laat, nogthans, ongemerkt, eenige bevalligheden van de voorheen gehanteerde kunst over aan de nieuw aanvaarde. Een ader, dat ik my dus uitdrukke, van het Dichterlyke ontdekt men niet alleen in de Gedagten; maar ook in den Styl; die, schoon dezelve niet vervalle tot den misslag van waarlyk op maat te zyn, noodwendig in zulk eene maat voortrolt als een Dichtkundig oor eischt en goedkeurt.

Ongeleerde Leezers, onder de hedendaagschen, letten zeldzaam op de schoonheden van een welluidend opstel. Scheppen zy 'er behaagen in, zy weeten niet waar uit dit genoegen ontstaat. Meer lettende op de stoffe zelve dan op de wyze van behandeling, zouden zy misschien denken dat een Schryver slegt beraaden was, die eene lange Verhandeling schreef, over de kunst om eene Zinsnede op eenen goeden toon te doen voortloopen. Zy zullen zich verwonderen, op 't berigt, dat een der oude Letter- en Oordeelkundigen eenen onsterflyken naam verworven heeft, door het volmaaken eener Kunste, die meer in klank dan in zaaken bestaat, en, huns oordeels, van weinig belangs is. DIONYSIUS VAN HALICARNASSUS is meer van zynen roem verschuldigd, aan zyne Verhandeling over de *Schikking der Woorden*, dan aan eenig ander van zyne Werken. Het verdient, met rede, onze verwondering, dat, naa een zo uitsteekend voorbeeld in de *Grieksche Taale*, niets van dien aart, met eenen gelukkigen uitslag, in de *Engelsche*, noch ook in de *Nederduitsche*, ondernomen is.

CICERO heeft aan de goede schikking van eenen volzin eene uitwerking toegeschreeven, die alleen door de ondervinding kan blyken. Een zinsneede, van niet meer dan vyf woorden, word met algemeene toejuiching aangehoord, schoon, gelyk de Schryver erkent, de geheele verdienste daar van in de kunstige plaatzing bestondt. Verplaats maar één enkel woord, en de uitwerking zal geheel ophouden. In zyne cierlyke Zamenspraaken over het Character van een' Redenaar, laat hy zich in tot een keurig onderzoek over de maatklanken in Ondicht, en schynt in eene Redenvoering eene naauwkeurigheid van maat te vorderen, die bykans de naauwkeurigheid van maat in Dichtwerken evenaart. Het onderwerp is,

is, buiten twyfel, keurig, en deeze groote Redenkunstenaar en Welspreekende Redenaar, heeft het uitvoerig behandeld; doch dewyl de hoeveelheid der *Latynsche Woorden*, in maatklank, vastgesteld wordt door regelen, welke zeer verschillen van die der hedendaagsche taalen, hebben de Regels van CICERO op geene andere wyze iets toegebragt tot het welluidend maaken der volzinnen onzer Schryveren, dan door hun een denkbeeld in te boezemen van de schoonheid en nutheid, ontstaande uit het letten op de maatklank in Onrym.

Maar, indien zyne Voorschriften niet veel invloeds hebben om de fynste trekken van bevalligheid aan de opstellen in onze eigene taale by te zetten, kan, nogthans, zyn voorbeeld aan dezelve de inneemendste welluidendheid geeven. Zyne toonvallen zyn bykans zo behaagelyk aan een goed gehoor als een wel opgesteid Muzykstuk. Zo noodzaaklyk keurde die groote Meester der Welspreekenheid het voldoen aan het zintuig des gehoors, dat hy menigwerf een gelykluidend en overtollig woord 'er byvoegt, om zyne zinsneeden te voller en te rollender te maaken. ——— Een Schryver van zo veel naam, als CICERO, te beschuldigen, dat hy enkel klankshalven woorden bezige, zal misschien de zodanigen verwonderen, die geene bedreevenheid in zyne schriften bezitten, dan zy, die daar in eenigermaate ervaaren zyn, zullen zich terstond eene menigte van plaatzen herinneren, die de juistheid deezer aanmerking wettigen.

Maar wie tot den oorsprong deezer welluidendheid wil opklimmen moet tot de Grieksche Schryvers gaan. Hunne menigvoudige vulwoorden, die op elke bladzyde voorkomen, worden bykans alleen gebruikt om de wanklankigheid te weeren, en de welluidendheid te volkomener te doen worden. Eenige Oordeelkundigen hebben, 't is waar, het bestaan om de betekenis van elk woordje in ieder zinsnede aan te wyzen; doch hun ongelukkig slaagen, ondanks allen aangewenden vlyt, strekt tot bewys van de waarheid der bygebragte stellinge.

PLATO's volzinnen dienden CICERO tot voorbeelden. Een goed gehoor, of eene slegts vlugtige vergelyking van eenige weinige uitdrukkingen, zyn genoegzaam om op te merken hoe treffelyk de *Romeinsche Redenaar* den *Griekschen Wysgeer* op 't spoor gevolgd hebbe. Men mag, met rede, gissen dat één der oorzaaken, waarin deeze oude Schryvers, die geheel onzen tyd bereikt hebben, hunne tydgenooten, die eertyds met hun om den lauwer dongen, overleefden, mogelyk deeze is, dat zy, behalven op de rykheid van stoffe en de bondigheid van zin te letten, ook agt gaven op den bevalligen klank en het welluidend rollen hunner zinsneden.

Indien de Schryvers der tegenwoordige Eeuwe, die der voorgaande in eenige byzonderheid overtreffen, het is, misschien, in de afgepastheid en welluidendheid hunner opstellen. Een gemeen

Schryver zal thans een grooter verfcheidenheid van welrollende toonvallen in zyne vlug beflaagen fchriften brengen, dan men in de bearbeidfte ftukken van vroegere Schryveren vindt. Veele beroemde Lettervrugten van den laatften tyd, die, voornaamlyk aan den welluidenden rollenden ftyl haaren roem te danken hebben, zouden wy kunnen optellen: doch derzelver welbekende verdienften maaken het aanpryzen een overboodig werk.

BEDENKINGEN.

Er is zulk eene verwonderlyke aaneenfchakeling in de gefchapene dingen, dat men zeggen moge: „ Het gansch Heel„ al is ééne keten". Elk deel werkt op een volgend. Zo wy deeze werking volkomen na konden gaan, zouden wy mogelyk eene wederkeerige noodzaaklykheid vinden, tusfchen het beftaan van een zandkorrel, en dat van den ganfchen aardkloot. Dat verband heeft mogelyk even zeer plaats in de daaden van het menschdom. Tegenwoordig fchynt elks doen veelal geene verdere betrekking te hebben dan tot het Wezen, om welks wil het doen gefchied: dog, rugwaards ziende, vertoont zig eene keten van daaden, die de daaden van deezen en geenen, als noodzaaklyk, influit. Alles werkt om eene reden, en die reden is verknogt aan eene andere, en zo voort.

De befchouwing van 't Heel-al brengt ons een uitmuntend konftftuk voor den geest; welks millioenen raderen het naeuwkeurigst verband met elkander hebben.... Welk een Konftenaar moet de voortbrenger daar van wezen!

Gaat de menfchelyke gedaante niet perkeloos over in die der dieren? ——— Die der dieren, in die der Planten? Die der Planten, in die der denkelooze Stof zelve? Waar heeft men eene gaaping — een vak — eene tusfchenruimte gevonden; die als ledig is gelaaten? Waar doet zig eene affcheiding — een eindpaal op? Nergens! Het is eene keten, aan welke, van den mensch af voortloopende, in het ftof der Aarde, geen eene eenige fchakel mist..... Hoe verwonderlyk zyn Gods werken! allen zyn ze met wysheid gemaakt!

Het zy ik denkbeeldig nederdaal tot die kleine Wezens, welken, in geringheid van beftaan, en grooter aantal, toeneemen, naar maa-

te het oog, gewapend, verder door kan dringen; ——— of my verhef tot die Stofklompen, in het onbegrensde luchtruim, welken zig voor myn oog vermeerderen en vergrooten, naar maate ik hen tragt te beschouwen; zelfsverliezing is het einde myner nafpooringe! Dit is voor my een der grootste bewyzen, dat de Oorsprong van al 't geschapene oneindig wys — alles overtreffende — onbegrypelyk en alvermogende is. Een der grootste bewyzen! dat het menschelyk begrip eindig — en deszelfs pooging, om in de verborgenheden van dat onbevattelyk Wezen door te dringen, vermetel en strafbaar is.

✝ ✝

Even zo min, als de mensch een einde kan vinden, in de hoogte of diepte van Gods gewrochten, even zo weinig zal hy op Aarde eene volmaaktheid bereiken. In alles is een zeker, *tot dus verre, en niet verder.* En waar toe zoude ook een volmaakte kennis, van iets, voor ons meerder nuttig zyn? Zullen wy, het geene wy daar omtrent missen, niet missen om dat wy het niet noodig hebben? Een ander geloof zou, op de beschouwing der door het Heelal verspreide weldaaden en zegeningen, door het eeuwig Opperwezen geschonken, niet wel staande kunnen blyven.

✝ ✝

Niets is groot of klein op zig zelve. Eene drup waters is niets by den Oceaan; en egter is die drup zelve een Oceaan voor de duizende diertjes, die 'er in leeven, en bestaan. Onze Zon, met haare zestien wentelende Bollen om zig, bevat eene groote ruimte in vergelyking van onzen Aardbol alleen; egter is deeze ruimte niets, by die der ontelbaare zonnen en waerelden die in de voor ons oneindige ruimte elkander opvolgen. Dus — zal men iets groot, of klein heeten, moet 'er eene vergelykende maat gebruikt worden. Niets is het zonder vergelyking —— op zigzelven.

J. V. P.

DE TROTSCHE VERNEDERD.

„ ô Wat is de Mensch toch een uitmuntend Schepzel"! riep *Godricus* uit, onder het zien zweeven eener menigte van diertjes, welken zig in ééne drup waters onthielden. „ Hy „ heeft maar een enkel grooter Weezen, ——— als den Olifant, „ ——— Kameel, enz. boven zig; terwyl 'er millioenen, bene- „ den hem zyn! Ik zie het, hoe langer, hoe klaarder, dat hy de „ Heer der Waereld is! dat hy...."

Een vriend van *Godricus*, een groot Sterrekundige, hadt hem beluisterd, en trad te voorschyn, op het oogenblik, dat de trotsche man zig tot Heer van al het geschapene verklaarde. Ei! zei de verrasser! ziet gy dat, hoe langer hoe klaarder? Indien ge u niet bedriegt, wensch ik u geluk, met uwe Heerschappy! maar —— zou 'er ook iets tegen in te brengen zyn? —— Neen, was het antwoord: —— wy zien die oneindige reeks Weezens, welken wy beneden ons gewaar worden, niet boven ons. ——. Hebt gy de hoogte, vroeg de Astronomist, zo wel als de laagte beschouwd? Als ge uwe heerschappy afleidt uit de grootte, en van de geschapene dingen spreekt, moet gy ook alles in aanmerking neemen; tot die groote Stofklompen toe, welken in het Luchtgewest zweeven: hebt gy dat gedaan? Dat zyn geen leevende Schepzels, zeide *Godricus*. Wat doet dat ter zaake, voerde zyn vriend hem te gemoet, als wy 'er zó door vernederd worden, dat het regt van heerschappy in rook verdwynt? —— Hoor eens, myn Vriend! hoor eens! Ik moet u iets zeggen, eer gy van het regt, dat gy waant te hebben, gebruik maakt. Hoe veel maalen waant gy grooter te zyn, dan ééne dier weezentjes in uwe waterdrup? neem het maar ruim! willen wy eens stellen, dat gy die weezentjes zo veel maalen overtreft, als deeze aardkloot U? „ En wat zou dat dan! vroeg *Godricus*"? Gy zult het hooren zeide de ander. „ Nu, ja; dat komt my niet te gering voor". Goed, sprak de Astronomist; —— luister dan myn Vriend!

Dat diertje is een niet, by u; —— gy zyt het, in vergelyking met de Aarde; —— de Aarde is het by de Zon; —— de Zon by het Waereldgestel; —— dat Waereldgestel is niets by eenige Waereldgestellen te zaam genomen; —— deezen zyn nog minder by de verzamelingen van Zonnen, omringd door Waerelden, Comeeten, en Uitgebreidhedens, die 'er op volgen; —— en deeze vermenigvuldigde verzamelingen van Zonnen, Waerelden, Comeeten en Uitgebreidhedens zyn weder insgelyks niets by..... Hou op! hou op! riep de Heer der Waereld! ik ben verzonken! ik ben niet meer in weezen! .... Eeuwige Godheid! zyn Uwe werken zo groot! zo diep! zo wyd! Wat moet gy dan zyn! Gy! ô Wat is hy dwaas, die iets waant te weezen!... Trotsche Stervelingen! heft uw hoofd omhoog! doorloopt de uitgebreidheid boven u! 't Geen gy bevat, zult gy niet begrypen! maar het bevattelyke gedeelte is genoeg, om u, in 't bezef van uwe geringheid, te vernederen.

J. V. P.

P A L E M O N.

Herders-Zang: eene Verbeelding.

De aanminnige Silvia, wier bruin gezigt zo onweêrstaanbaar lonkt, heeft Palemons hart ontstooken, in eenen vollen gloed

gloed gezet. —— Voorheen genoot hy ruſt, de vryheid was hem liefelyk, en nu, nu verteert hem eene knagende kwelling. Wie heeft my het hart getroffen? ſprak Palemon, in eenzaamheid, op een heuveltje van Mos gezeten —— Wie heeft my het hart getroffen, ſprak hy? —— Ach! myn hart zelve antwoord my; Silvia. —— Gewis de deugdzame, de goedaartige Silvia heeft een vermogen, om harten te treffen; een vermogen zo groot, dat het onweerſtandelyk zy; een vermogen, om harten te vermeesteren, dat geen weêrga heeft. —— Ik kende te voren de kragt der liefde niet.... Maar, ô bevallig meisje, te voren kende ik ook uw vermogen niet. —— Waarom is my de donkerheid zomtyds zo bekoorlyk! Is het wel om eenige andere reden, dan om dat ze my, in eene zoete verbeelding, het byzyn van myne waarſte Silvia doet genieten. —— O verkwikkelyke duisternis, wat zyt ge my dan aangenamer, wat zyt ge my ſtreelender, dan het licht. —— Weet gy waarom? Dan doet my de zoete verbeelding Silvia in verrukking ontmoeten; dan druk ik haar zagt tegens myne hygende borst; dan zeg ik, dan verklaar ik, haar myne zuivere, myne opregte liefde. —— Voorheen haatte ik den barren Winter, en nu.... Ach waren myne wenſchen ten éénemaal onſchuldig! —— Verkwikkelyke avondſtonden, op welken ik met Silvia, als eene vale duisternis zich op de wyde vlakten verſpreidde, als de zwarte donkerheid de glinſterende ſtarrelichten voor het gezigt verborg, wanneer wy dan zamen, zonder vrees van door eenig mensch verſpied te worden, in myne veldhut zaten. —— Nimmer kleefde de Klimop vaster aan den Olm, dan myne armen, geduurig, om haren malſchen hals geſtrengeld waren. —— Nimmer verkwikte een dronk waters onder de ſchaduwryke lommer, uit eene koele bron, in het heetſte van den Zomer, eenen aamegtigen herder meer, dan my de zagte kusjes van Silvia's rozenlipjes de ziel en het hart verkwikten. —— Nimmer was het geruisch eener ſtroomende Beek zo liefelyk, voor eene mymerende ziel, als hare vleiende taal voor het hart van Palemon. — En nooit ſchiet de glansryke Morgenſter verkwikkelyker ſtralen, dan haar bruin gezigt, als zy dat liefelyk naar my heenen wend. —— Dan, ja dan verdwynt zelfs de duisternis; en 'er daagt een glans, als die van den ſchoonſten morgen. —— Ach hoe verkwikkelyk, hoe ſtreelend voor my! —— met welk eene tederheid drukte ik myne hand in de hare! —— met hoe veel.... verrukkingen, die my vervoeren....!

Liefelyke en verkwikkelyke velden, aanhoort myn kermen; weêrgalmt van myne klagten; — laten de klanken op de ſchrale Duinen afſtuiten, alom de dorre vlakten en onvrugthare ſtranden vervullen. —— Silvia is als eene ſchaduwe der Zon voor my; —— eene tusſchenkomende wolk neemt de ſchaduw weg, en de ganſche beeltenis verdwynt. Silvia is als een bedriegelyke droom; de ſlaap verlaat het geſloten oog, en alle verbeelding houd

op

op. —— Silvia is my eene iedele verbeelding.... Zy streelt my het hart.... Maar wat is het anders, dan eene dwaze verbeelding. Nochtans zweeft zy gestadig voor my, als ik in de eenzaamheid ben. Als ik slape, vertoont zy zich in myne droomen. —— Nimmer, waar ik ben, verlaat ze my —— zy volgt my, waar ik ga. —— Op alle plaatzen vergezelt ze my. —— Sluit ik myne oogen, de verbeelding schenkt my hare tegenwoordigheid; opent zich myn gezigt, zy staat voor my; —— dan omhels ik haar teder; — dan druk ik haar zagt tegens myne borst; —— dan vat ik hare hand; —— dan ontsluipt ze my schielyk, en Silvia word my eene iedele verbeelding. —— Heeft ze dan geen bestaan? bestaat zy niet anders, dan in eene iedele verbeelding? bestaat zy niet anders, dan in de dwaze, de ongelukkige denkbeelden van den beklagelyken Palemon? —— Zy bestaat. — Zy is een aanminnig Meisje —— Zy behoort onder de jeugdige Veldelingen. —— Dan zy is by Palemon niet meer, —— voorwaar, niet anders, dan eene dwaze, eene iedele verbeelding

Weêrgalmt nu, ô wyde Vlakten van myne klagende zangtoonen; laten de klanken op de dorre Duinen afstuiten, en alom de onvrugtbre stranden vervullen! —— Gy, ô ligte Zefiers, draagt ze op uwe vlugge wiekjes; voert ze met u de gansche streek door, doet ze te rug stuiten op de digtgebladerde bosschen, en laten zy van alle herders gehoord worden; op dat ze den ongelukkigen Palemon beklagen. — Dat de tedere veldbloempjes, en de zagte plantjes verslappen; dat de klaverryke beemden treuren; dat de gehele natuur in myne klagten deele! — Voert dan myne klagende Zangtoonen op uwe ligte vlerkjes mede, en drukt ze Silvia, door den boezem, in het harte.

Weêrgalmt nu van myne klagten, gy steile en hooge Duinen; kaatst ze te rug door de wyde vlakten, op dat ze alle de bloemryke beemden vervullen, en zich vermengen met de toontjes van der Vogelen wildzang. —— Vaar wel Silvia, daar ik u derven moet! —— Vaar wel! dewyl eene verdwaasde verbeelding my misleid heeft! —— Vaar wel...! Ik zal... Heb ik u dan nooit omhelsd? Heb ik u nooit met veel tederheid tegens myne borst, tegens mynen hygenden boezem, tegens myn kloppend hart, gedrukt? —— Heb ik u dan nooit.... Ik bedroef my..... Nochtans verzelt my de beeltenis van Silvia overal.... Beklagelyke Palemon! die de deugdryke Silvia, die de bekoorlyke Silvia, die eene iedele verbeelding lief.... die eene enkele verbeel.... ach zo hartelyk —— ach zo vrugteloos.....!

Dus zong Palemon, tot dat beiden, en de donkerheid, en de kwelling van zyn ontroerd hart, hem in de armen van eenen zagten, van eenen verkwikkelyken slaap neder vleidden. — Zyn mond sprak nog lang half gebroken woorden; —— zyn boezem zugtte; zyn hart klopte. —— Silvia zweefde hem gestadig voor de

ge-

gedagten. —— Hy schrikte geduurig.... zyne leden beefden, en zyne verbeelde Herderin kwam hem, in den droom, zo bekoorlyk, ja nog bekoorlyker voor, dan toen hy waakte. ——Hy sliep, schoon onrustig, nochtans tot aan den morgen. —— Hy ontwaakte, en *Silvia* was wederom eene iedele verbeelding.

C. V. D. G.

DERCELLY.

(Journal de Paris.)

Gy kent Dercelly? —— O! ja; die is myn vriend. —— Wel nu, wat denkt gy van hem? —— Zeer veel goeds; het is een aartig man, zeer gezellig, zeer getrokken by de Vrouwen; met een woord, het is een wellevend en braaf heer. ——— Alle zyne Vrienden, zelfs de zulken, die maar eenvoudig by hem bekend zyn, spreken juist zo als gy. Ik ben genegen u te geloven, ik zal u zelfs met vermaak geloven; maar Dercelly heeft niet meer dan vyf honderd Louis d'Or jaarlyks inkomen; en Dercelly houdt eene pragtige huishouding, en voert een zeer luisterryken staat. — Maar belet zulks dat hy een aartig, een braaf man is? — Neen, voorzeker; maar Dercelly, zegt men, speelt om zyn huis op te houden; het is alle dagen de *rendez-vous* van een oneindig getal van jonge lieden, aan wien het dagelyksche lot van het spel al hun bestaan geeft. Dercelly is de party van hen allen, hy is niet gelukkig, en verliest dikwyls. ——— 't Kan zyn, maar hy is een goed speler; gy zult werk hebben om in zyn gedrag, of op zyn wezen, te ontdekken, of hy wint, of verliest. Dikwyls, als hy verliest, is hy vrolyk, geestig, hy lacht zelfs de eerste, over de hardnekkigheid van zyne kwade fortuin. Wint hy, dan is hy zedig; hy beklaagt de spelers die de fortuin zo ongunstig bedeelt; hy bied hen geld aan; hy doet meer; hy dwingt hen het aan te nemen. Het is niet mogelyk meerder edelmoedigheid in zyn gedrag te doen blyken. ——— Ik beken het; maar hy is aan alle luiden geld schuldig; hun geleende geld zelfs in hachelyke omstandigheden; hy is dikwyls onder de benodigden. De Zadelmaker heeft hem dezen morgen eene zeer aanmerkelyke rekening gebragt, op welke hy, zints twee jaren, maar een zeer gering gedeelte betaald heeft. Tien Kleermakers hebben hem voor zyne gunst bedankt; velen vervolgen hem; 't is waar dat hy altoos de voorzichtigheid gehad heeft, om te weigeren van hunne rekeningen onder zich te houden. Dercelly ontvangt alle morgen twintig minnebriefjes; maar 'er zyn geen dagen, waar op hy niet even zo veel schuldbriefjes ontvangt. Die kostelyke Diamant, welke aan zyn vinger praalt, is hy nog schuldig, aan eene

We-

Weduwe, die denzelven naa den dood van haar man aan hem verkogt heeft, om het geld te gebruiken ter onderhoudinge van haare dochter in een klooster. ——— Ik weet dit alles; maar Dercelly heeft eene Tante, die buitengemeen ryk is; hy is 'er de eenige erfgenaam van: naa den dood van deze goede vrouw zullen de Rekeningen van Dercelly betaald worden. ——— Maar, zo deze Tante nog lang leeft! ——— Zy is zeven- en zestig jaren. ——— Maar, zo zy weer trouwt? ——— Op die jaren! zy zal dat niet doen, voorzeker niet. ——— Neen, want zy is eergisteren getrouwd; zy heeft een jong man gehuwd, aan welken zy al haar goed gemaakt heeft; en Dercelly vind zich tegenwoordig overladen van rekeningen, die hy nimmer kan betalen. ——— Dercelly is evenwel een braaf, eerlyk man.....

G. H. E.

GERUSTE STAET.

Terwijl schier al wat leeft tot dichten is bewoogen:
Terwijl men Maetschappij bij Maetschappijen kweekt:
Terwijl de lasteraer van bitschen nijd verbleekt:
Terwijl men zwoegt en zweet in tael- en kunstvertoogen:

Terwijl de Rentenier zich deerlijk vindt bedroogen:
Terwijl Mercuur zijn hoofd met koopmanschappen breekt:
Terwijl mèn voor een' zot om wichtige ampten spreekt:
Terwijl de oprechte trouw uit Neêrland schynt gevloogen;

Terwijl de hoovaerdij op 't hoofd der Dames prijkt:
Terwijl de Burgerpracht den Adeldom niet wijkt:
Terwijl de Zwindelaers een' eerlijk man trotseeren:

Terwijl men slegt betaelt, en daeglyks schulden maekt:
Terwijl men Washington en Howe pryst en laekt:
Leeze ik in *Bredenro*, en denk: HET KAN VERKEEREN.

Imperare sibi maximum imperium est.

1778.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

AANWYZING DER VOORNAAMSTE BRONNEN, WAAR UIT HET ONTSTAAT, DAT DE MENSCHEN TOT HET VERLAATEN VAN HET PAD DER DEUGD WORDEN AANGEDREVEN, EN TOT ZEER VELE WANBEDRYVEN VERVALLEN.

(*Vervolg van Bladz.* 436.)

Vervoert een verkeerde trek tot Vryheid de menschen tot wanbedryven, en hebben wanbegrippen van een deugdzaam leven dien schadelyken invloed, dat ze de menschen van den waren weg der Deugd afleiden, zyn dit, gelyk we gezien hebben, twee voornaame Bronnen van 's menschen verkeerd gedrag; 'er is nog eene derde, welke in dit geval niet minder opmerking verdient; te weten, de toejuiching, die dezulken veelal ontvangen, welken zich aan de bedurven neigingen van hun hart overgeven, en de Wellusten der Wereld najagen. Hunne zogenaamde aartigheden worden allerwege van de menigte toegejuicht; en dit verwekt in anderen een lust, om zodanige kwade voorbeelden na te volgen, ja, ware het mogelyk, te overtreffen. Het heeft doorgaans, als men van den weg der Deugd afwykt en dien der Ondeugd inslaat, weinig moeite in, eene menigte aanhangers te krygen. — Het toejuichen van de Wereld, de ondervinding dat der zulker daden by het wuft gemeen lof verwerven; zie daar voor velen reden genoeg, om zich dezulken tot voorbeelden van navolginge te stellen; waaruit dan voortvloeit, dat de aanhang der Ondeugenden gestadig toeneemt, geduurig aanwast. —— Daar benevens heeft men, om zich te verzetten, of te verdedigen, tegens hen, welke zulk een gedrag afkeuren, welke zich stout tegens de Ondeugd durven aankanten, allerwege hulp en bystand; ve-

len zyn terstond gereed om by te springen, en zich voor de kwade zaak in de bresse te stellen; om dien schadelyken, dien verleidenden aanhang te verdedigen of te beschermen. En 't is niet ongemeen te zien, dat zy hunne tegenstrevers, door list en bedrog, van het regte spoor zoeken af te leiden; in zo verre dat zy alles aanwenden, wat dienen kan, om hen zelfs ongevoelig op het pad te brengen, dat zy bewandelen. Door dusdanige schoonschynende, en in het oog flikkerende, omstandigheden, worden 'er niet weinigen bedrogen; die, den schyn voor het wezen houdende, zich gerustlyk overgeven, tot het najagen dier dingen, welken zulk eene aanlokkende vertooning maken, die zo bekoorlyk, zo vleiende, zo strelende aan het oog voorkomen. —— Men onderzoekt niet hoedanig de gevolgen en de uitkomsten zyn, die 'er natuurlyk uit voortvloeijen; veel minder gunt men zich de moeite, of den tyd, om derzelver aart of natuur juist na te gaan. Genoeg is 't, dat men eene menigte menschen, die men als voorbeelden gereed is na te volgen, aantreft, welker eenig en voornaam doel is, alle zulke zaken te bejagen, die alleen geschikt zyn, om de zinnelyke vermaken op te wekken, terwyl zy de Deugd doen veronagtzamen, en de Ondeugd betragten. —— Al wat de mensch, zo hy niet geheel onbezonnen zy, dan nog onder het oog houd, is, voorzigtig en loos te handelen; indiervoege, dat zyn gedrag ten meesten deele geheim, en voor de Wereld verborgen blyft. Hy ontslaat zich niet volstrekt van alle pligten; zelfs kunnen 'er gevallen zyn, dat hy met zyne daden schittert; inzonderheid wanneer hy 'er eenig oogmerk mede bedoelt, 't geen hy, zonder die, bezwarelyk bereiken kan. —— Ja, 'er kunnen vele gevallen zyn, waar in de menschen, schoon uit gene deugdzame grondbeginzels werkende, met hunne daden schitteren, zelfs boven anderen, die waarlyk deugdzaam zyn. De Deugd is in zich zelve zeer eenvouwig, en verhindert hare Minnaars dikwils eene groote vertooning te maken. Nimmer is haar opzet de Wereld, door uitwendigen schyn, te bedriegen: zy weerhoud integendeel den mensch van alle bedrog. Maar dit is het eigen doel der Ondeugd, deze leert den mensch veinzen; en die veinzery veroorzaakt, dat men den schyn voor het wezen aanziet. Velen worden dan

door

door dien schoonen schyn misleid; en verbeelden zich, dat men op dus eene wyze waarlyk, en allerveiligst, den weg der Deugd bewandelt; want de aangename vertooning van eenige uitwendige pligten, welken men betragt, maakt, dat ze dezelfde schynen te wezen, die men op het pad der Deugd heeft waar te nemen. —— Dan die vertooningen zyn als zo vele lokazen, welken den verdwaasden sterveling al verder misleiden, en hem gerust van het pad der Deugd verwyderen. —— Zo word de mensch vaak, al te jammerlyk, bedrogen, en genoopt, om voorbeelden van die natuur na te volgen. Zo bedriegt de eene mensch den anderen; zo verstrikt men elkander. —— Het ontbreekt waarlyk der zamenlevinge niet, aan eene groote menigte van zulken, die 't 'er op toeleggen, om anderen tot een kwaad voorbeeld te strekken; of ter navolginge van hun zondig gedrag te bewegen: en hoe beklagelyk is het, dat het hun gelukt hier in naar wensch te slagen; vooral by de zodanigen, die zich meest aan 't uitwendige vergapen! — Hoe beklagelyk is 't, dat men, over 't algemeen, meer geneigd is om kwade voorbeelden na te wandelen, dan de eenvouwige Deugd op te volgen! —— Men heeft inderdaad maar al te veel reden, om het gedrag derzulken, die eenige pligten met veel omslags verrigten, verdagt te houden. Hy, die waarlyk deugdzaam is, vergenoegt zich, met de toejuiching van zyn geweten; in de bewustheid, dat hy slegts doet, het geen zyn Hemelsche Vader van hem vordert. Hy wagt zich zorgvuldig van blinde leidslieden na te volgen, die, van het regte spoor verwyderd, van hunne zedelyke pligten afzien, zo dra hun eigen belang, of zekere doeleindens, hen tot een ander gedrag nopen. Hy weet dat de eerste stappen wel dra door anderen van erger natuur gevolgd worden. Die zynen voet op den breeden weg zet, treed denzelven ras verder op; hy treft al weder andere voorbeelden, van nog boozer soort, aan; en word der navolginge geheel gewoon. 't Is ook inderdaad gansch niet te verwonderen, dat zy, die éénen stap tot de Ondeugd doen, schielyk verder treden, en telkens van kwaad tot erger overslaan. Het gansche leven van den mensch is toch niet anders dan eene gewoonte; zy, die zich gewennen kwade voorbeelden te volgen, zyn wel dra onder de Slaverny der Ondeugd;

zy nemen een gedrag aan, daar toe ten eenemaale geschikt, en hun gansche gestel word verdorven. Dit neemt hand over hand toe; naarmate dat men slegter voorbeelden ontmoet, welker schreden men rustig opvolgt. Als iemand dapper naast onze zyde stryd, wint men dra Veld, dat ons, met eenen verdubbelden yver, doet voortgaan. Men krygt dan moed, om niet slegts dezelfde daden te verrigten, welke anderen bedryven; maar men tragt hen zelfs in alle opzigten voorby te streven. Ten minsten houd men, rustig en lustig, dien aangenomen levenstrein; om dat men altyd borstweringen heeft, waar agter men zich verschuilt; en verdedigers, door welken men beschermd word. 'Er zyn dan altoos beschermers, die dapper stryden, die zelfs zo stout zyn, dat zy hunnen vyand opzoeken; en dreigen alles, wat zich verdedigen of verzetten durft, uit het veld te zullen slaan. Hy, die zich met hun vereenigd heeft, verbeeld zich, dat zodanige kampvegters hem, in het verdedigen zyner kwade zaak, zonderling te stade komen; waar door hy, trapswyze gewoon zyne verdorven neigingen meerder in te volgen, op ieder ogenblik verergert. De Voorgangers worden steeds nog stouter; om dat zy anderen aanbrengen, die hunne voetstappen drukken; die, eerlang zo stout geworden als hunne voorgangers, ten laatsten hartlyk spotten met alles, wat naar ernst zweemt, en den naam van Deugd draagt; ja zelfs met de wetten van billykheid, die de zamenleving byéén bind. Zy ontrukken zich alsdan weldra aan alle banden van verpligting; tot dat zy ten laatsten de menschelykheid, in hunne persoonen, ten eenemaal onteeren.

Alle deze bedryven worden echter door eene groote menigte allerwege toegejuicht. De Wereld vind in vele dezer bedryven eene zonderlinge aartigheid; men verbeeld zich, dat zulke lieden ongelyk geestiger zyn, dan vele andere; en deze algemene toejuiching werkt inderdaad ten sterkste meê, om den mensch nog verder tot een verkeerd gedrag aan te sporen, en hem den weg der Deugd ganschlyk te doen verlaten. Van daar is die toejuiching eene ryke bron, uit welke eene menigte verdorven zeden voortvloeijen, eene menigte kwade bedryven, die de Wetten der Deugd, de Wetten van onzen pligt, verwoesten.

Maar

Maar buiten deze is 'er nog eene Bron, uit welke geen minder kwaad opwelt; waardoor de mensch insgelyks van 't ſpoor der Deugd afgedreven, en tot vele wanbedryven vervoerd word. Naamlyk eene al te groote verbeelding van zyne vermogens en bekwaamheden; Hoogmoed en Verwaandheid zyn groote, allerbitterſte vyanden van de Deugd. Een hoogmoedig, een verwaand mensch zal niet verdragen, dat hem eenige regels, hoe nuttig, hoe heilzaam in zichzelven, voorgeſchreven worden. Zyne inbeelding doet hem van zyne eigen begrippen de gunſtigſte denkbeelden vormen. Niemant denkt beter dan hy over eenig onderwerp; en hy zou het te laag vinden, de gedagten van anderen over te nemen of te omhelzen. —— Zulk eene laagheid niet! — 't Is ligt te begrypen, dat menſchen, die door hoogmoed gedreven worden, vooral niet vatbaar zyn voor eenige vermaningen; zy moeten de heilzaamſte lesſen, hoe zeer hun geluk 'er ook aan verbonden moge wezen, van de hand wyzen. Zy zyn geneigd doorgaans alles te verſmaden, wat van een ander komt, vooral zo het iets beters ſchynt te behelzen, dan hun eigen verſtand hun opgeeft. Hun hoogmoed kan zulks met geene mogelykheid dulden; minderheid is iets dat hun zo hatelyk, zo vernederend voorkomt, dat zy veel liever alles zouden opofferen, dan zulke kleinigheden verdragen. Eene al te groote verbeelding, te hoge gedagten van zichzelven te voeden, is eene wezentlyke ondeugd, zelfs in het afgetrokken beſchouwd: hoe veel te meer dan, als men de kwade gevolgen, welken die verwaandheid met zich ſleept, gadeſlaat! De hoogmoed opent inderdaad eene wyde deur voor allerleie ondeugden. Men zwaait zichzelven altoos den wierook van lof toe, hoe verkeerd men moge handelen, hoe dolzinnig men in vele opzigten ook te werk ga. Hoogmoedige en opgeblazen menſchen zyn in al hun gedrag zeer ongeregeld. Ze krygen eene hebbelykheid tot het doen van verkeerdheden, tot het plegen van ondeugden, om dat zy de neigingen van een zeer bedorven hart vrylyk opvolgen; en nergens door te ſtuiten zyn; zelfs niet door de anders overtuigendſte bewyzen. Wanneer ze door den prikkel van verwaandheid aangedreven worden, zyn ze voor alles, uitgezonderd de aandryving dier neiginge, doof. De allerlosbandigſte mensch, overgegeven aan de vuilſte driften ee-

ner verdorven natuur, die maar leeft om de wellusten des Vleesches om zyne zinstreelende hartstogten op te volgen, kan zomtyds schielyk in zynen dolzinnigen loop gestuit worden; hy is wel eens vatbaar voor overtuiging en, zyne verkeerdheid, zyn wangedrag inziende, krygt hy berouw, en verbetert zyn gedrag. Zulk een is niet buiten de mogelykheid van verbetering; zulk een word met de daad dikwils braaf en allerdeugdzaamst. — Maar een trots, een hoogmoedig mensch, de zondige neigingen van een hart, dat ten eenemaal boos is, involgende, kan bezwarelyk in zyne haatlyke wanbedryven gestuit, en tot een deugdzaam mensch gemaakt worden. Zyn hoogmoed, die hem, tot het laatste oogenblik zynes levens, om zo te spreken, byblyft, maakt hem onvatbaar voor de baarblykelykste overtuigingen. —— Een ander, hoe verdorven ook, doet zomtyds een straal van deugdzaamheid uitschitteren, zo schoon als de allerdeugdzaamste. Een losbandig mensch zal nu of dan nog edelmoedige daden verrigten. De pligt van liefde, van mededogen, betragt hy zomwylen op eene uitschitterende wyze, hy word nog al dikwils met ontferming over de elenden van zynen medemensch ten sterkste bewogen; en oefent eene edelmoedigheid, die den deugzaamsten tot een voorbeeld verstrekt. —— Maar de hoogmoedige Trotsaard is niet vatbaar voor zulke edelmoedige bedryven; veeleer beschouwt hy zulks als eene laaghartigheid, een bewys van eene kruipende ziel. Ware Liefde des naasten word van hem nimmer geoefend; den elendeling te ondersteunen is een bedryf, dat hy met veragting aanziet. Voor innerlyk medelyden is zyne ziel nooit vatbaar; om dat ze ten eenemaal vervuld is met iedelen waan, en trotsche opgeblazenheid: hierdoor ziet hy alle zyne medeschepzels aan met een oog van veragting, als waren zy uit eene onedeler stof zamengesteld, dan hy.

Zie daar de vier voornaamste Bronnen, uit welken, zo ik agte, het voortspruit, dat de Menschen zich zo jammerlyk van het spoor der Deugd verwyderen. —— Voeg hier nu by des menschen natuurlyke verdorvenheid, of, om ons in eene Zedekundige beschouwing met geen Godgeleerd verschilstuk op te houden, die gesteldheid van 't menschlyk hart, die genoegzaam allen menschen eigen is, wanneer de driften in de Jeugd op

het hevigste beginnen te woelen; die neigingen tot de Ondeugd, die driften en zondige begeerlykheden, welken den Mensch gestadig ontrusten, en hem onophoudelyk aandryven, ter bejaginge van alle zulke dingen, die in waarheid strydig zyn met onze redelyke grondbeginzels, en lynregt aanloopen tegens de opperste volmaaktheid. Dezen tog vervoeren ons, om aan te gaan tegens de zedelyke oogmerken, welken de onbevlekt veilige Formeerder heeft, met wezens van zulk eene natuur als wy menschen zyn, voort te brengen; tegens de pligten, welken wy omtrent onzen Evenmensch, als met denzelven te zamen eene Maatschappy uitmakende, te betragten hebben; en tegen de pligten, die wy ons zelven, ook ter bevorderinge van onze gezondheid en tydlyken welstand, verschuldigd zyn; met één woord, tegen alle regels van regt en betamelykheid. —— Men word door die gesteldheid, maar al te dikwerf, als met geweld gedreven, tot het verkeerde, het zondige, de lusten des vleesches en die der zinnen. Men laat 'er zich door verlokken, om dat zy, hoewel slegts voor een korten tyd, niet alleen eene strelende, eene bekoorelyke vertooning hebben, maar ook tevens, voor die weinige ogenblikken, de verkwikkelykste aandoeningen in den boezem veroorzaken.

Daarenboven is der menschen redenering, met betrekking tot hunnen wezentlyken gelukstaat, veelal verkeerd, ja dwaas. Niet zelden doet men denzelven bestaan, in 't genot van die strelende, aangename en op elkander volgende aandoeningen, waar van de eene onmiddelyk door de andere vervangen moet worden; zal 'er, door derzelver stremming, geene geweldige wyde gaping in de ziele veroorzaakt worden. Eene stremming intusschen, die dikwils gebooren word uit onvermydelyke bykomende omstandigheden, welken het vermaak ten eenemaal verstooren, en iets van eene geheel tegenstrydige geaartheid doen ontstaan. —— Men redeneert nog al verder op eene gansch verkeerde wyze, als men voorwend, dat ons, redelyken Wezens, niet zonder alwyze, zonder zeer geschikte en welberaden oogmerken, zulke neigingen, driften, en vuurige begeerlykheden ingeschapen, of het hart als ingedrukt zyn. Wanneer men daar uit wil afleiden, dat ze ons gegeven zyn, ten einde men alles, waar toe ze ons leiden, maar

vry en onbeſchroomd najagen zou; en dat gevolglyk alles, wat die trek ons aan de hand geeft, ons geoorlofd zou wezen; des wy het maar onbeſchroomd hebben aan te grypen, en 'er gebruik van te maken, naar onze lusten en begeerlykheden. —— Redeneringen van die natuur doen den mensch maar al te vaak de Deugd veragten, den weg der Deugd verlaten, en met onbedwongen driften op de paden der ondeugd wandelen.

Dan, dwaze Sterveling! is het zinneloosheid, die u beheerscht? Het is althans ten uiterſte onbezonnen, te denken, dat de mensch zyne lusten maar vry zou mogen opvolgen; dat het geoorloofd zou wezen, willekeurig gebruik te maken van zyne zondige neigingen, en te leven naar de lusten van zyn vleesch. —— Daar is tog een Opperst Goed; daar is eene onbevlekte Godheid, welke men met zulk eene handelwyze grootlyks beledigt; daar is eene Maatſchappy, waar van wy leden zyn, welke daar door nadeel lyd; die driften, willekeurig ingevolgd, zyn dryfveren van een verkeerd gedrag, by 't welke wy zelven te veel verliezen. Gods Goedheid heeft ons, met de allerwysſte inzigten, zodanige aandoeningen geſchonken, waardoor wy gevoelig zyn voor indrukzels, welken ons van buiten aankomen; die opgewekt worden, door voorwerpen, welken buiten ons beſtaan. Gewislyk hebben wy alle onze hartstogtlyke aandoeningen met geen ander oogmerk ontvangen, dan om 'er gebruik van te maken, omtrent de verſchillende voorwerpen, welken zich in het zamenſtel der Natuur opdoen. —— Doch wy hebben alle deze aandoeningen, zonder welken wy niets meer zyn zouden, dan gevoellooze blokken, ontvangen, op dat wy 'er een betamelyk gebruik, en geenzins een onbetamelyk misbruik, van maken zouden. In het misbruiken tog is het zondige gelegen; en dit is het kwaad, het zedelyk kwaad, dat de menſchen bedryven. Zy misbruiken de voorwerpen, welken zy ontmoeten, tot overdaad; werpen den teugel hunner driften uit de hand, en hollen doldriftig voort, zonder zich ergens door te laten ſtuiten. Tot zulk eene doldriftige handelwyze vervallen velen, door een dwaze redeneringe over hunne vryheid, en gelukſtaat. Zyne driften te bedwingen komt veelal voor, onder het denkbeeld, van al te gedwongen of bepaald te leven; en zynen driften

den ruimen schoot te vieren, stelt men zich integendeel voor, onder het behagelyk denkbeeld, van de ware Vryheid, van het hoogst geluk op aarde. —— Zo laat de mensch zich vaak, door eene dwaze, door eene zinnelooze redenering, te jammerlyk bedriegen, en wegslepen, helaas! tot zyn merkelyk, en dikwils tot zyn altoosduurend ongeluk. Dit toch is het beklagelyk, het rampzalig lot derzulken, die zich aan de wellusten, aan de verleidende neigingen van hun bedorven vleesch, overgeven. —— Vroeg of laat hebben zy dat lot te wagten; een lot voorwaar, dat hun ten zwaarste moet treffen, als de te voren bedreven misdaden een herdenken in hun verwekken, 't geen hun geweten ten smertelykste zal prangen en benauwen. —— Een lot, voorwaar, dat hun op 't gevoeligste moet drukken, wanneer het hun 't volstrekt verlies van een voorgaand geluk herinnert, en een vooruitzigt verwekt, van eenen allerongelukkigsten, allerrampzaligsten jammerstaat, die in eeuwigheid geen einde zal hebben!

Welaan; laat ons dan niet als dwazen, als uitzinnige zotten, te werk gaan; maar alleen het bejagen van zulke dingen in 't oog houden, welker genieting ons een bestendig genoegen, een duurzaam geluk, verschaffen kan. —— Laat ons nimmer wanen, dat wy dan eerst Vrye schepzels zyn, als wy ons overgeven aan alle losbandige begeerlykheden. —— Neen voorwaar! dat eene veel edeler drift ons beziele! eene drift, die ons doet stryd voeren tegens onze zondige Neigingen, en die ons overreed, dat de grootste Slaverny van een redelyk wezen bestaat in dienstbaar te zyn aan de zonde!

C. V. D. G.

VERVOLG DER PROEFNEEMING OMTRENT DE VERBETERING DER LUGT, DOOR MIDDEL VAN DE GROEIJ DER PLANTEN.

Door J. R. DEIMAN, Med. Doctor, en A. PAETS VAN TROOSTWYK.

Zie hier, naar laatst gedaane belofte, een berigt van onze Proefneemingen, ter herstellinge van Lugten, die

die door de ademhaaling of verrotting bedorven waren; in welke verbetering wy, als gezegd is, niet minder gunſtig geſlaagd zyn, dan in 't verbeteren der Lugt, waarin een Kaars gebrand had.

Eene Plant Water-Menthe geſteld hebbende in Lugt, welke wy door eigen ademhaaling beſmet hadden, en waarin eene Kaars, in een glas van 30 Cubicque duimen inhouds, 10 reizen agter den anderen wierd uitgebluscht, bevonden wy, dat deeze Lugt, na dat 'er de Menthe 7 dagen ingeſtaan had, volkomen herſteld was. —— Een ander Glas met zulke Lugt, die te gelyk met de andere bedurven, en waarin mede Menthe geplaatst was, twee dagen vroeger onderzoekende, ging de vlam van de Kaars nog in dezelve uit. —— Den 30 July eene Plant Aard-Menthe geſteld hebbende in Lugt, waar in een Vogel geſtorven was, onderzogten wy deeze Lugt den 7 Augustus; en bevonden, dat 'er de Kaars nog in uitgebluscht wierd. Maar in een ander Glas met zulke Lugt, 't welk van den 22 July tot den 7 Aug. geſtaan had, eer wy het onderzogten, was deeze Lugt, in dien tusſchentyd, volkomen herſteld. — Nog hebben wy ondervonden, dat de Lugt, in welke eene Muis geſtorven was, en waarin, van den 22 May tot den 3 Juny, Menthe geſtaan had, door dezelve tot den ſtaat van gemeene Lugt gebragt was. ——Den 29 Juny maakten wy gebruik van Lugt, waar in eenig Vleesch, geduurende den tyd van 10 dagen, in de Zon geſtaan had, en welke dermaate bedurven was, dat de Kaars, in een Glas van 30 Cubicque duimen inhouds, 22 maalen agter den anderen wierd uitgebluscht; niettegenſtaande dat het Glas, waar in wy de Kaars bragten, geduurende dit onderzoek, ongedekt geweest was. In deeze Lugt ſtelden wy eene Plant Water-Menthe, Aard-Menthe, Boekweit en eene Groote-Boon-Plant; ieder in eene byzondere, dog even groote hoeveelheid van dezelfde Lugt. —— Wy onderzogten die Lugt reeds den 6 July, met oogmerk, om, zoo 'er eenig onderſcheid in de verbetering met deeze verſchillende Planten was, dit te beter, uit hoofde van den korten tyd, dien dezelve geſtaan had, te kunnen ontdekken. De uitſlag was deeze. In die Lugt, waarin beide de ſoorten van Menthe en de Boekweit geweest waren, brandde de Kaars: doch in die, in welke de Groote-Boon-Plant geſtaan had, ging de Kaars nog

ruim

ruim zoo veel reizen, als te vooren, uit. —— Wy onderzogten hierop een gedeelte van deeze Lugt, waarin de beide soorten van Menthe en de Boekweit geweest waren, met de Nitreuze Lugt; die, welke door de Menthe verbeterd was, bevonden wy nog iets slegter dan de gemeene Lugt; maar die, welke door de Boekweit hersteld was, verschilde niets van de gemeene Lugt.

Wyders hebben we, met oogmerk om te onderzoeken, of de eene Plant beter dan de andere geschikt ware, om de Lugt te herstellen; verschillende Planten, zelfs eenige Boomen, als de Esfen, Ypen, Beuken, Eyken enz:, zoo in deeze beide bedurven Lugten, als in die, waar in eene Kaars gebrand had, geplaatst; dog omtrent alle deezen hebben wy geen aanmerkelyk verschil gevonden. Egter gelooven wy, dat 'er zekerlyk eenig onderscheid in sommige Planten zyn zal. Wy denken dit te meer, uit hoofde onzer Proefneeminge met de Groote-Boon-Plant, in de Lugt, waar in eene Kaars gebrand had: toen wy die Lugt, na verloop van 6 dagen onderzogten, ging de Kaars, wel verre van 'er in te branden, 16 reizen agter den anderen uit, in een Glas van 30 Cubicque duimen inhouds. —— De Kaars nimmer zoo veel maalen in de Lugt, welke door 't branden van eene Kaars bedurven is, uitgaande, begreepen wy, dat de Groote-Boon-Plant, in plaats van iets ter verbetering van deeze Lugt toegebragt te hebben, in tegendeel het bederf zeer veel vermeerderd had.

Om dit te beslissen stelden wy die Plant in een Glas van denzelfden inhoud, dog met gemeene Lugt gevuld; wy lieten dezelve, geduurende den tyd van 5 dagen, 'er in blyven; en toen wy deeze Lugt onderzogten, wierd de Kaars 'er 7 reizen in uitgebluscht (*). Opmerklyk is 't, dat dezelfde Groote Boon zoo weelig in de bedurven Lugten groeit; haare groeijing, die in weinig tyds zigtbaar blykt, is vry voorspoediger in deeze

(*) Men kan, daar men dus ziet, dat de Groote-Boon Plant de Lugt dermaate bederft, terwyl ze groeiend is, 'er eenigzins uit afleiden, wat 'er dan niet al gebeuren moet, wanneer dezelve rottende zy, en welk een bederf dit niet aan de Lugt moet te wege brengen, inzonderheid in plaatzen, gelyk hier, daar derzelver afval, zo in de gragten, als anderzints, overal verspreid raakt.

ze dan in de gemeene Lugt; en met dat al herstelt zy dezelve geenzins.

Terwyl wy dus de verschillende Planten, tot het bovengenoemde oogmerk, onderzogten, berigtte men ons, dat iemand, in deeze Stad woonagtig, ontdekt had, dat geene van alle de Vegetabilia, die men bezigde om de Lugt te herstellen, 'er beter toegeschikt was, dan de Huis-look; als die de Lugt, waarin eene Kaars gebrand had, in den tyd van 6 uuren en minder, zodanig verbeterde, dat eene Kaars, op nieuw in dezelve gebragt zynde, kon branden. —— Wy verheugden ons hier over, en namen 'er terstond de proef van: maar, niettegenstaande wy deeze Lugt eerst na verloop van een geheelen dag, en dus na tweemaal zoo veel tyds, onderzogten, ging de Kaars nogtans in dezelve uit. — Denkende, dat wy ons in deeze Proef bedroogen hadden, ten minsten, dat 'er iets zyn kon, waardoor wy zulk een merkelyk verschil met het opgegeevene ondervonden; zoo verdeelden wy eene hoeveelheid Lugts, waarin een Kaars gebrand had, in twee gelyke deelen. —— In het eene plaatsten wy weder eene nieuwe Plant Huis-look, en in 't andere eene Plant Aard-Menthe, welke al meer dan eens gediend had, om de bedurven Lugt te verbeteren. Wy lieten deeze beide hoeveelheden Lugts den tyd van 4 dagen blyven, eer wy die onderzogten. Dan, 't was wel verre van daar, dat de Menthe minder geschikt zou zyn om de Lugt te herstellen; de Kaars brandde zeer wel, in die hoeveelheid Lugts, waarin de Menthe gestaan had; en ze wierd daarentegen nog tot 6 reizen uitgebluscht, in de hoeveelheid Lugts, waarin de Huislook geweest was. —— Soortgelyke onderzoekingen op de verschillende Planten en Boomen, schoon ze niet altoos even gewenscht slaagen, zouden, waarschynlyk, in deezen van merklyk nut zyn, en by uitstek dienen, om de betere of mindere geschiktheid van deeze en geene Gewassen tot dat einde te ontdekken. —— Te meer denken wy dit, alzoo het niet alleen de Groote-Boon-Plant is, die de Lugt, in plaats van te verbeteren, bederft; maar om dat ook de Kool-Plant, zoo als de Heer *Priestley* aanmerkt, zulks mede zeer sterk doet. Wy hadden dit gaarne met de Papaver, die, gelyk bekend is, eene byzondere aandoening op de Lugt heeft, willen onderzoeken; dan hier toe

zoe heeft ons de gelegenheid ontbroken: wy twyffelen geenzins, of men zou eene byzondere uitwerking van dezelve, in de Lugt, waarin die geplaatst geweest was, waarneemen.

Het blykt dus, dat de Planten zeer geschikt zyn, om de Lugt, welke op verschillende wyzen bedurven is, te verbeteren. ——— En wy mogen, zonder ons verder uit te laaten, over den heilzaamen invloed, welke deeze ontdekking op de Geneeskunde hebben kan, 'er uit afleiden, dat men zekerlyk met veel nut Planten zou kunnen plaatsen in benauwde vertrekken, waarin de Lugt, zoo door de uitwaasseming als de ademhaaling der zieken, zeer bedurven is. De bovengemelde ondervinding van den invloed der Planten op het herstellen der Lugt stelt dit buiten tegenspraak. Intusschen zou men daarop kunnen vraagen: welk middel gebruikt de Natuur dan des Winters, wanneer 'er geen groeijende Planten zyn, tot het herstellen der Lugt? Zie hier onze gedagten desaangaande.

In onze voorige Proefneeming hebben we gezien, dat de Damp van water de Lugt, waarin eene Kaars gebrand had, verbeterde. En wy twyffelen niet, of dit zelfde, schoon ons de tyd ontbroken hebbe, om zulks met de geademde en door verrotting bedurven Lugt te onderzoeken, zou omtrent deeze beide Lugten ook plaats hebben. ——— De Heer *Priestley* heeft in zyne Proefneemingen aangemerkt, dat de Lugt, waarin het Phlogiston opgehoopt was, eene aanmerkelyke verandering onderging, door eenigen tyd in 't water geschud te worden. ——— En wy hebben, na dat wy de Lugt, welke door 't branden van eene Kaars zeer bedurven was, den tyd van 10 minuten in 't water geschud hadden, bevonden, dat eene Kaars weder in dezelve brandde; mitsgaders, dat eene Kaars, wanneer wy de Lugt, in welke een Dier gestorven was, een half uur tyds in 't water geschud hadden, slegts 4 maalen, (en dus veel minder dan te vooren,) in deeze Lugt wierd uitgebluscht: een blyk dat dezelve, door de schudding, eenigzins verbeterd was (*). Als men dit nagaat, en te-

vens

(*) Tot deeze Proef hebben wy ons bediend van eene gewoone Caraf, die wy ter halver gedeelte met Lugt, en voor de andere helft met Water, vulden; daar door heeft men eene groote Opper-

vlak-

vens in opmerking neemt, dat de Dampen, in Misten, Nevels en dergelyken, des Winters veelvuldig zyn; — als mede dat het water dan, door de winden, die in dit Jaargetyde heerschen, zeer sterk geschud wordt, dat dus telkens aan de Lugt eene nieuwe oppervlakte van water aanbiedt; — zou men dan niet als waarschynlyk mogen stellen, dat deeze Dampen en die schudding het Phlogiston, of bederf dat in de Lugt is, tot zig neemen; en dus des Winters omtrent de Lugt dat geene verrigten, 't welk de Planten en Boomen des Zomers doen? —— Wy geeven dit slegts op als een gedagte, die egter, onzes oordeels, niet van alle waarschynlykheid ontbloot zynde, nog wel een byzonder onderzoek waardig is.

By dit alles verdient in deezen nog onze opmerking, de wyze, op welke de Heer *Priestley* zegt, de Lugt, die door de Verrotting bedurven was, verbeterd te hebben: zoo dat een Dier in dezelve het leeven behielde, niettegenstaande de Kaars 'er in uitgebluscht wierd, met namentlyk viermaal zoo veel vaste Lugt by deeze bedurven Lugt te doen. —— Ter onderzoekinge hier van hebben wy gebruikt Lugt, waarin eenig vleesch den tyd van 8 dagen had staan te verrotten, (een vereischte dat de Heer *Priestley* daar by opgeeft;) maar, in plaats dat deeze, door de byvoeging van de vaste Lugt, minder schadelyk voor 't Dierlyk leeven zoude geworden zyn, was dezelve eer doodelyker voor het zelve. —— Een Vogel, welken wy in deeze gemengde Lugt plaatsten, leefde niet meer dan ééne halve minute in dezelve. —— Wy weeten deezen verschillenden uitslag nergens aan toe te schryven: en zyn niet vreemd van te denken, dat de Heer *Priestley* deeze Proef nimmer genomen, maar zulks slegts afgeleid heeft, uit zyne aangenomen vooronderstelling, dat, namentlyk, gebrek aan vaste Lugt het schadelyke van de bedurven Lugten uitmaakt. Daar wy nu getoond hebben, dat dit alleen van het Phlogiston afhangt, begrypt men ligt, dat de byvoeging van de vaste Lugt, op zig zelve zoo doodlyk voor de Dieren, als waarin het Phlogiston, ter oorzaak van de digtheid van derzelver deelen (als blykt uit derzelver meerdere Specificque zwaarte,) niet kan indringen, deeze Lug-

vlakte van Water, om de Lugt in te schudden; en men belet te gelyk, dat 'er geene de minste hoeveelheid Lugts ontsnappe.

Lugten geenzins geschikter voor het Dierlyk leeven maaken kan.

'Er zyn, met betrekking tot het dus ver gezegde, eer wy dit berigt onzer Proefneemingen besluiten, nog twee byzonderheden, die eenige opheldering vereischen. De eerste raakt de *gedephlogisteerde Lugt*; waar van wy, in dit en ons voorig berigt, meer dan eens gesproken hebben; en 't zal, vermoeden wy, niet ondienstig weezen, dezelve wat nader te beschryven.

Door *Gedephlogisteerde*, of, gelyk men ze ook wel noemt, *Dephlogisticque Lugt*, verstaat men eene Lugt, welke geen, of althans minder, Phlogiston in zig bevat dan onze gemeene Lugt. —— We zyn derzelver ontdekking aan den Heer *Priestley* verschuldigd; dog de manier, op welke men die eertyds verkreeg, was ten uiterste moeilyk, en doorgaans zeer onzeker. —— Men deed, namentlyk, een gedeelte Menium, met een weinig Spiritus Nitri gemengd, in een Snaphaans loop; het overige ledige gedeelte vulde men met droog zand. Deeze Snaphaans loop was van onderen digt gesoldeerd, en aan deszelfs boven einde luteerde men eene slangswyze geboogen glazen pyp. Men lag dien Snaphaans loop in 't Vuur; welks hette zeer sterk moest zyn, wilde men eene merkelyke hoeveelheid Lugts bekomen; men ving deeze Lugt op, met of aan de glazen pyp eene Blaas te binden, of met deeze onder een glas te plaatsen, dat met water gevuld, en omgekeerd op 't water stond, op die wyze als men de andere Konst-Lugten verzamelt. Dan deeze manier was zeer moeilyk; en daarenboven verkreeg men zomtyds slegts eene zeer kleine hoeveelheid Lugts, ja, niet zelden, in plaats van eene Lugt zonder Phlogiston, eene, welke byna geheel Phlogiston was, namentlyk Nitreuze Lugt. —— Gemerkt zulks zeer geschikt was, om iemand af te schrikken van het vervaardigen deezer zoo schoone Lugt, waar mede men de bewyzendste proeven verrigt, deed het ons in overweeging neemen, of men deeze Lugt niet op eene gemaklyker en zekerder wyze zoude kunnen bekomen. —— Na dit op de eene en andere manier onderzogt te hebben, kwam ons de volgende behandeling best voor. —— Wy vullen een dun glazen Vlesje, dat omtrent 4½ Oncen water inhoudt, voor ⅓ met Menium; daarop gieten wy 1¼ lood Oleum Vitrioli,

li, en ½ lood Water. Voorts luteeren wy, aan den hals van 't Vlesje, eene slangswyze geboogen glazen pyp, en brengen die onder een glas met water gevuld dat omgekeerd op het water staat. Wanneer wy dan onder dat Vlesje een weinig Vuur plaatsen, bekomen wy gemeenlyk van een diergelyk stookfel 30 Cubicque duimen Lugts, en wy kunnen altoos verzekerd zyn, dat de Lugt, die wy verkrygen, Dephlogisticque Lugt is.

Vraagt men nu na de reden, waarom de Lugt, welke men uit de Menium verkrygt, dephlogisticq zy? zoo antwoorden we, dat dezelve, onzes bedunkens, deeze is. —— Door middel van het Oleum Vitrioli wordt de gemeene Lugt, die zig in de Menium onthield, losgemaakt; de Menium, een Lichaam zynde, dat van Phlogiston beroofd is, oeffent natuurlyk eene zeer groote affiniteit met het zelve, welke affiniteit grooter is dan die, welke de gemeene Lugt daar mede heeft: en ingevolge hiervan neemt de Menium het Phlogiston uit de losgemaakte Lugt tot zig; zoo dat de Lugt, die in 't glas overgaat, gemeene Lugt zy, waar van het Phlogiston door de Menium is opgenomen.

Eene tweede byzonderheid, welke hier, onzes agtens, eenige opheldering vordert, is de manier, om de meerdere of mindere Phlogisticqheid der Lugt, door middel van de Nitreuze Lugt, te onderzoeken; waarom wy dezelve, als zeer veel betrekking op deeze proeven hebbende, nog beknoptlyk zullen ontvouwen.

De Heer *Priestley* heeft bevonden, dat de Nitreuze Lugt, met de gemeene Lugt gemengd wordende, effervesceerde, en de hoeveelheid Lugts verminderde; —— dat de effervescentie en vermindering niet gebeurde, wanneer 'er Phlogisticque Lugt by de Nitreuze Lugt gedaan wierd, en dat deeze beiden minder of meerder waren, naar maate dat de Lugt, die men onderzogt, meer of minder Phlogiston bevatte. Hier door begon men al ras te denken, op een middel, om de Phlogisticqheid der Lugt nauwkeuriger af te meeten; en eerlang heeft men daar toe de zogenaamde Eudiometers uitgevonden. De Eudiometer, welken de Heer *Cuthbertson*, als de geschiktste ten dien einde uitgedagt, en ons vriendlyk medegedeeld heeft, welken wy ook hier toe gebruiken, bestaat in een glazen bol van 7 cubicque

dui-

duimen inhouds; welke eene glazen pyp van iets meer dan ⅛ duim middellyns, en 11½ duimen lengte is vastgemaakt; en waar aan men, beneden, een glazen tregter plaatsen kan (*). Om dan de Lugt te onderzoeken, vullen wy een glas, van 7 cubicque duimen inhouds, met gemeene Lugt; doen voorts deeze Lugt in een ander wyd glas overgaan: vullen dan dit eerste weder met Nitreuze Lugt, en voegen die by de andere Lugt, welke in 't wyde glas is: doen vervolgens deeze Lugten, na eenigen tyd gestaan te hebben, door middel van den glazen tregter, in den Eudiometer overgaan; en tekenen ten laatste, op de glazen Pyp, de plaats, tot welke de uitgestrektheid van deeze beide hoeveelheden Lugts komt. ——— Dit teken is de maat voor alle de Lugten, welken men op dien tyd onderzoekt; en men verrigt zulks, door slegts het glas, in plaats van met gemeene, met deeze, Lugt te vullen; doende de proef verder als vooren. Naar maate nu de hoeveelheid Lugt meerder plaats beslaat, dan de gemeene Lugt, het geen door dit teken merkbaar is, is die slegter dan deeze; en naar maate die minder zy, is dezelve beter.

Dan wy hebben, in deeze onze proefneemingen, ondervonden, dat men, om hier in zeker te weezen, met veel omzigtigheid te werk moet gaan, als men de gemeene Lugt tot eene betreklyke maat voor de andere Lugten wil gebruiken. ——— De buitengewoone hitte, geduurende dit Saisoen, wekte onze aandagt op, om te onderzoeken, of de Lugt in dit geval niet meer geïnfecteerd zoude zyn, dan by een kouder Lugts-gestel. Wy bewaarden des een gedeelte gemeene Lugt, die door quik afsluitende, in 't begin van July, wanneer de Thermometer op 80 graden stond. Toen de warmte voorts toenam, zoo dat de Thermometer den 19 July tot op 90 graaden geklommen was, bewaarden wy insgelyks eene zekere hoeveelheid van deeze Lugt. Wy toetsten vervolgens die beiden tegen de gemeene Lugt den

(*) Men begrypt ligt het voordeel van deeze t'zamenstelling van den *Eudiometer*, (zoo veel als *Goede-Lugtsgesteldheidmeter*, of, in 't gebruik, *Lugtsgesteldheidmeter*, in 't algemeen;) alzoo, door den grooten bol, eene groote hoeveelheid Lugts onderzogt kan worden; en het minste verschil zig, door middel van de dunne pyp, duidelyk doet onderkennen.

den 22 July, wanneer de Thermometer tot 64 graaden gevallen was, en vonden een onderscheid van aanbelang tusschen dezelven. —— De Lugt, bewaard, toen de Thermometer 80 graaden tekende, was 1¼ duim laager, dan die van den 22 July; en die van den 19 July, toen dezelve op 90 graaden stond, was 2 duim laager dan deeze laatste: dus waren beide deeze Lugten slegter en met meer Phlogiston bezet, dan de Lugt, toen de Thermometer op 64 graaden was. —— Opmerklyk is 't in deeze Proef, dat, wanneer wy eene Lugt hadden, die 4 duim onder 't teken van de Lugt van 64 graaden stond, dat dit eene Lugt was, waarin de Kaars reeds uitging. —— Men kan hier uit beoordeelen, hoe sterk die beide Lugten, en inzonderheid die van den 19 July, door de hette aangedaan waren. —— Zekerlyk zyn deeze Proeven der herhaaling waardig; en wy twyffelen niet, of men zal, wanneer men gemeene Lugt, by verschillend Weer, Warmte, of Wind, bewaart en toetst, in dit onderzoek iets vinden, dat aanmerkenswaardig is. — Men dient derhalve, om naauwkeurig te bepaalen, of de Lugt, welke op de eene of andere wyze bedurven is, weder tot den staat van gemeene Lugt gekomen zy, eene zekere hoeveelheid gemeene Lugts te bewaaren, op dien tyd wanneer men de andere bederft. —— Verder behoort men ook, in 't onderzoeken van de meerdere of mindere Phlogisticheid der Lugt, wel in agt te neemen, dat men, tot het onderzoek van deeze, met betrekking tot de gemeene Lugt, dezelfde Nitreuze Lugt gebruikt. —— De Nitreuze Lugt is tog den eenen tyd beter, of met meer Phlogiston bezet, dan op den anderen tyd; het welk een zeer groot verschil in dit onderzoek te wege kan brengen.

Wy hoopen, dat deeze Proeven aanleiding zullen geeven tot volgende, inzonderheid over dit onderwerp: te meer, daar de Proefneemingen, omtrent de meerdere of mindere herstelling der bedurven Lugt, door middel van de onderscheiden Planten, en derzelver mindere of meerdere geschiktheid tot dat einde, als ook, omtrent het verschil, dat in onze gemeene Lugt zelve plaats heeft, buiten tegenspraak van groot nut voor 't Menschdom kunnen weezen.

Amsteldam, *den* 8. *Augustus*, 1778.

PE-

BERIGT WEGENS DE CHINEESCHE RHABARBER-PLANT.

Door J. G. KALENBERG.

In myne aanmerkingen nopens de niet genoeg bekende Rhabarber-Plant, en het Tartaarsche Gewas, voorleeden Jaar in deeze Letteroefeningen geplaatst (*); zeide ik, iemand gevonden te hebben, die het onderzoek van de Rhabarber-Plant in China op zig genomen had; met belofte van alles te zullen doen, wat hem de mogelykheid toeliet.

De persoon die dit op zig nam, is de Opper-Chirurgyn *H. Teesſen*, die reeds drie togten ten dienſte der Nederlandſche Oostindiſche Compagnie gedaan, en nu een Vierde ondernomen had, met het Schip de Ganges, gecommandeerd wordende door den Kapitein Popta, om naar China te zeilen. Agt Jaren onder myne opzigt als Leerling by my geſtaan hebbende, in welken tyd hy niet alleen de Apothekerkunst, maar ook de Heelkunst by den Heer *Labee*, leerde, en in beide Affairen zeer veel kundigheid verkreeg, agtte ik hem tot het volbrengen deezer commisſie boven anderen bekwaam. Hy is dezelfde, die in 't Jaar 1773 met het Schip Groenendaal retourneerde, en ons in de gelegenheid bragt, om de bladen van den Kajapoet-boom te leeren kennen, waar van toen een uitvoerig berigt (†), door Doctor *Houttuyn*, aan 't ligt gegeeven werd.

Na eene afweezigheid van ruim 20 Maanden kwam hy den 13 July deezes Jaars in 't Vaderland aan, ter Rheede van Vlisſingen, van waar hy my, in een beleefden brief, het volgende meldt.

✝ ✝ ✝

——— ——— „ Op Canton zynde, " (het zyn zyne eigen woorden die ik hier laat volgen,) „ heb ik, ter voldoening van mynen pligt, en UE. verlangen, informatie naar de Rhabarber-Plant genomen; en zie hier, wat

(*) Zie *Ned. Vaderl. Letteroef. VI. D. Mengelw. bl.* 93.
(†) Zie ——— *III. D.* ——— *bl.* 104.

wat ik met mogelykheid heb kunnen ontdekken. Niets dan verhaalen zyn hieromtrent te verkrygen, dewyl de Chineesen geen vreemdeling, hoe genaamd, vryheid geven, in 't land te mogen komen. Ook is het maar een gering gedeelte van Canton, 't welk de Natien kunnen bezigtigen: en dit bestaat in niets dan hunne Winkelhuizen. Hoe zeer ik my nu het vertrouwen, 't welk UE: in my hebt gelieven te stellen, zogt waardig te maaken, door eenige nadere opheldering omtrent het Rhabarber Gewas; ben ik nogthans, om reeds gezegde redenen, buiten staat gesteld in dezen aan UE: verwagting te voldoen. Herhaalde reizen heb ik verscheiden Chineesen, aangaande de Rhabarber, gevraagd, en hunne gezegden waren eenpaarig, en wel zo, als ik het successivelyk heb aangetekend. Op Canton, en in den omtrek dier stad, groeit een Gewas 't welk den zelfden naam heeft als de waare Rhabarber (Tay-houan of hoog geel); doch de Chineesen houden deze voor de slegtste, wier wortelen zy alleenlyk, zo tot zyde, als andere stoffen, te verwen, bezigen; en dit is de eenigste nuttigheid: want inwendig word zy nooit gebruikt. Ik heb een paar versche bladen van eene Cantonsche Rhabarber-Plant, welker bezigtiging my, wegens de bovengemelde redenen, niet mogelyk was, uit den tuin van een Chineesch, door middel van zyn goeden vriend, dien ik kende, bekomen, en buiten de Zon in de lugt tusschen papieren gedroogd; deze hoope ik de eer te hebben UE: by myn arrivement in Amsterdam te behandigen.

Verders kan ik UE. berigten, dat de tot ons en andere Natien gebragte Rhabarber de eenigste en egte soort is, welke in de Noordelykste Provincien van China gevonden wordt (*). Dit wierd ook nog door een ander Chi-

(*) Dewyl China na genoeg onder den Noorder Keerkring ligt, is het aldaar zeer warm; staande myn Thermometer, naar *Fahrenheit's* Schaale, welke in myn Hut, binnen Scheeps boord, geplaatst was, geduurende de maanden Augustus en September, des voorleeden jaars, doorgaans, des middags ten twaalf uuren, op 91½ en 92, en zeer enkeld op 93 graden; daar by, by op- en ondergang der Zon, kleine 5 graden laager stond: accordeerende de myne met dien van den Heer *Klinkert*, welken in zyn Ed. Kamer, in de Nederlandsche Factory, op Canton, hing. Voorzeker een groote verschil met die van ons Vaderland.

Chinees bevestigd, welke door 't Keizerryk van China gereisd hadt, en van wien zelfs de voornaamste landen van Europa als Vrankryk, Engeland, Duitschland, Italien en Holland bezogt waren. Deze toonde my op eene Globe aan, de Provincien alwaar de Rhabarber groeide; en onder deze waren Su-civen en Xençi de voornaamste, Noordlyk van Peking liggende; welkers grond vogtig en rosagtig is; en van deze plaatzen, kwam alle Rhabarber, welke de Natien in Europa brengen.

De Chineesen verkoopen, op eene daar toe bepaalde Markplaats, de Rhabarber versch aan de Russen, en deze bereiden dan hunne wortelen zelfs. De onze, daaren tegen, brengen de Chineesen uit de bovengenoemde Provincien gedroogd, en eens geschild, op Peking, van waar zy eens in 't Jaar naar Canton gebragt, en aldaar nog eens geschild en nagezien worden.

Van deze beide, naamlyk een en tweemaal geschilde wortels, zal ik de Eer hebben UE. een stukje ter hand te stellen. Volgens voorgemeld verhaal van den Chinees, die dit alles bygewoond heeft, en uit anderen, die dit by rapport hebben overgenomen, zou het verschil der zogenaamde Moskovische en Chinasche Rhabarber maar alleen van derzelver bereiding afhangen; het geen my voorkomt bedenklyk te zyn; wyl het wezentlyke onderscheid van deze beide zo aanmerkelyk is: 't geen UE. zeer duidelyk door Proefnemingen heeft aangetoond.

De gedroogde bladen dezer plant worden nooit op Canton gebragt, vermits zy in geen aanmerking zyn. De verafwezentheid der plaatzen, daarenboven, welke ik genoemd heb, van Canton af, doet alle gelegenheid verdwynen, de bladen, in den tyd van ons verblyf, magtig te worden. Dan daar de Schepen der Ed. Oostindische Compagnie Jaarlyks ten langsten tusschen 4 en 5 Maanden in China vertoeven, is 'er tot het doen der Reize naar, en van, het Rhabarberland, meer dan 6 Maanden tyds nodig. De Koopman, welke de Rhabarber op Canton brengt, was in ons daar zyn niet tegenwoordig, anders was deze zekerlyk in staat geweest, in dit geval, veel onderrigting te kunnen geven. Om my hier in nogthans plaisier te doen, heeft een bekende in de Nederlandsche Factory beloofd, dezen Chinees te ondervraagen, en zulks per missive dan te berigten. Nog daarenboven hebbe ik vry goede toezegging van een Chinees,

 een

een vriend van den Rhabarber Koopman, welk dit Jaar eenige bladen op Canton zal mede brengen, en deze zullen aan my gezonden worden.

Gelieft dus UE. groot verlangen, naar het gezigt der waare Rhabarber bladen, nog eenigen tyd uit te ſtellen. Hoopende eerlang de Eer te hebben UE. in welſtand te mogen zien.

Ik ben, enz.

Uit dit verſlag blykt wederom, hoe moejelyk het zy ontdekkingen te doen, in vreemde landen, alwaar de vrye toegang ongeoorloofd is. Wy zullen, egter, in plaatze van de hoop verlooren te geeven, liefst nog wagten of de vriend van den Chineeſchen Koopman aan zyn gegeven beloften zal voldoen. De Cantonſche Rhabarber bladen betreffende, die de Heer *Teesſen* na zyne t'huiskomst my gegeven heeft, en een Exemplaar gedroogde handpalmswyze Rhabarber, (*Rheum Palmatum*) dien ik van den Heer *N: L: Burmannus*, Profesſor der Kruidkunde dezer Stad, verzogt had, ſtrookten niet met elkander. Dus zal, waarſchynlyk, de Cantonſche een nog niet genoeg bekend ſoort zyn.

MIDDEL, OM PERSIK-EN ABRICOOSBOOMEN VOOR DE VORST TE BEWAAREN.

Ik hebbe, geduurende den tyd van drie agtereenvolgende jaaren, beproefd het volgende middel, waar door het bloeizem van de Perſik- en Abricoosboomen volmaakt voor de vorst beveiligd is gebleven, en de leidboomen eene menigte vrugten hebben uitgeleverd, niet tegenſtaande, by anderen, een ſchaarsheid van die vrugten heeft plaats gehad. Het middel is dit: *Neemt een wollen lap; bindt den zelven om den Stam van den leidboom; zet by den Stam een pot vol waters; laat het einde van dien wollen lap in het water hangen.*

Dit behoedmiddel hebbe ik geoordeeld te moeten gemeen maaken, ten nutte myner medemenſchen.

M. V.

PROE-

PROEVE OVER DE BOUWKUNDE.

(*Uit het Engelsch.*)

Tectum augustum, ingens centum sublime columnis.

VIRGILIUS.

De oorſprong van 't Bouwen is waarſchynlyk maar weinig laater dan de oorſprong des Menschdoms. De Mensch, naakt en weerloos, vondt het welhaast noodig, zich te dekken tegen de ongenade der Lugt, tegen den aanval der verſcheurende Dieren, en den inval der Wilde Nabuuren. Hy kon zich niet gerust nederliggen om te ſlaapen, eer hy een Hut gebouwd hadt, die, hoe ruw en kunstloos, aan de oogmerken van beſchutting en verdeediging kon voldoen. Indien zyn eigene behoeften en aangeboorne ſchranderheid niet genoegzaam waren om hem te onderrigten, mogt hy eene les haalen by het onredelyk deel der Scheppinge. Het nest der Zwaluwe, de plaats, door de Honigby verkoozen, om zyn' arbeid te verrigten, en zyn geſlacht voort te zetten, gaven hem eene leuze, die hy kon volgen en verbeteren; maar deeze oorſpronglyke ſoort van bouwen, door geene regelen beſtuurd, en geheel ontbloot van fraaiheid en evenredigheid, kan eigenlyk het werk van Kunst niet genoemd worden, of den naam van Bouwkunde draagen. Dezelve was, nogthans, het vrugtbeginzel dier heerlyke Gebouwen, welke naderhand, onder beſchaafde Volken der aarde, de Landen en Steden verſierd hebben.

Egypte, altoos vrugtbaar in voortbrengzelen, zo van Natuur, als Kunst, houdt men voor 't Geboorteland der eerſte groote werken van Bouwkunde. Verſcheiden beſtaan 'er nog heden ten dage, en zyn te algemeen bekend, om hier, by herhaaling, beſchreeven te worden. Zy verwekken de denkbeelden, die ontſtaan uit de grootsheid van het oogmerk, niet van kieschheid in 't volvoeren; zy verbaazen veel eer door hunne grootte, dan dat zy behaagen door hunne fraaiheid.

De ſmaak voor Werken van nutloozen omſlag, en vervaarlyke grootheid, kon niet lang heerſchen. Eenig einde, aan den arbeid en kosten beantwoordende, oordeelde men noodig. 't Is natuurlyk te veronderſtellen, en de uitkomst heeft de giſſing bewaarheid, dat eenige van de eerſte poogingen der Kunſte aan den Godsdienst zouden geheiligd weezen. De grootsheid van het Tempelgevaarte was regt geſchikt om verheevene denkbeelden van de Godheid te verwekken; en het ſchynt een vroeg aangenomen denkbeeld geweest te zyn, dat de grootſte menschlyke kunst en vlyt niet voegiyker konden beſteed worden, dan om de eer des Almagtigen ten toon te ſpreiden.

Van de Tempels der Goden kwam men allengskens tot de Paleizen, en openbaare Gebouwen, geschikt om Regtsgedingen en Volksvergaderingen te houden. In de Wooningen van byzondere Persoonen, werd de Kunst met meer keurigheids en grooter luister vertoond. Wanneer de Weelde vermeerderde, en de Kunsten toenamen, werd men bedagt, om, by de oorspronglyke oogmerken van beschutting en verdeediging, cieraad te voegen. Als de weinige behoeften der Natuure voldaan, en de gevaaren eens woesten Staats geweerd zyn, schept de rustlooze ziel van den Mensch Kunst-behoeften. Zo ras heeft hy de dringende eischen der noodwendigheid niet voldaan, of die der verbeelding doen zich hooren. Smaak komt boven, en werkt, wanneer de dierlyke begeerten voldoening ontvangen hebben. In een gevorderder tydperk der Zamenleevinge rekende men het niet genoeg, dat een Huis groot, sterk en duurzaam was: men wilde het niet alleen tot beschutting en gemak, maar ook tot cieraad, hebben. Allen, derhalven, wier opvoeding, vernuft, en bezittingen, hun in staat stelden om iets te ontwerpen of te volvoeren, schikten zich weldraa tot het bedenken van die zamenstemming, en het vormen van die schoonheid, welke aangenaame gewaarwordingen in 's Menschen geest verwekt.

Nogthans waren Menschen van die gesteltenisse, en in omstandigheden geschikt om dezelve op te volgen, in de vroege eeuwen, zeer schaars. De rechte smaak in de Bouwkunde was, ten eenigen tyde, bepaald tot het, by vergelyking gesprooken, kleine brokje Werelds, *Oud Griekenland*. Verre het grootste gedeelte des Menschdoms bleef lang in eenen staat van barbaarschheid, en daar uit volgende onzekerheid, zo ongunstig aan den voortgang van het fraaije en het schoone; doch de Inwoonders van *Oud Griekenland*, misschien, door de eenzydige hand der Natuure voorzien met aandoeningen byzonder vatbaar voor alle soort van schoonheid, zetten vry vroeg de Bouwkunde voort tot eene hoogte van volmaaktheid, boven welke de veréénde pooging der vernuften van de beschaafde Weereld zints niet hebben kunnen opklimmen. De Menschen hebben, 't is waar, het zomtyds gewaagd, door trotsheid of grilligheid daar toe aangezet, van deeze voorschriften af te wyken; doch zyn gemeenlyk welhaast tot dezelve wedergekeerd; volkomen overtuigd, dat zy, nieuwigheden zoekende, het voortreffelyke uit het oog verlooren.

Volmaaktheid volgde gemeenlyk de uitvinding, na een lang tydsverloop: en de beste voortbrengzels der Kunste zyn zelden algemeen, en zonder uitzondering, gunstig aangenomen. Maar de Orders der Bouwkunste, door de *Grieken* uitgevonden, zyn door verandering nooit weezenlyk verbeterd; en niemand zag ze ooit met wansmaak of afkeuring. Men heeft dikwyls grillige veranderingen in het Capiteel van eene Kolom, of in beuzelagtige cieraaden, aangenomen; doch, schoon ze de grootsheid des Kunstenaars mogten streelen, en de toejuiching wegdraagen van zyne partydige ver-

verwonderaaren, gaven zy zelden genoegen aan den beschouwer in 't algemeen. Onkunde en domheid mogen de *Griekſche Bouwkunde* aangezien hebben met eene onverſchilligheid, voor welke gemaklyk reden is te geeven; maar elke gevoelige ziel, ſchoon onkundig van de regelen der Bouwkunde, en vry van gunstwekkende vooroordeelen, wordt van zelve geſtreeld en verheven door derzelver gezigt. Kwistigheid van cieraad, en gedrongen grootheid, hebben nimmer dat uitwerkzel te wege kunnen brengen, 't welk EENVOUDIGE GROOTHEID veroorzaakt. 't Geen wy gezegd hebben van de *Griekſche Bouwkunde*, ſtrekt zich uit tot deeze weinige byvoegzelen, welke de *Romeinen* maakten, zo gelykvormig aan de eerſte voortbrengzelen van *Griekenland*, dat wy ze niet van elkander afzonderen, als eene onderſcheiden ſtyl uitmaakende; maar, eenvoudigheidshalven, onder ééne benaaming bevatten.

Van deezen aart is het algemeen kenmerk der *Griekſche Bouwkunde*; die, hoewel ze oorſpronglyk een ſoort van ſchoon ten toon ſpreidde, welke, door de algemeenheid van haaren invloed, gelykaartig ſcheen met het menſchelyk gemoed, op verſcheiden tyden, door ongebruik, verlooren geraakt, door een kwaaden ſmaak bedorven, en door onkunde verminkt is. Dit na te volgen in den voortgang der omwentelingen; hier over te handelen met de kunst-nauwkeurigheid der afmeetingen, en de byzondere wyzen van verandering aan te toonen, zou het werk weezen van een Bouwkunſtenaar of een Geſchiedſchryver. Ik zou, dat doende, tot een droog en dor verſlag treeden. Ik vermeet my geenzins, eene onderwyzende Les, of eene Geſchiedkundige Verhandeling, op te ſtellen; maar tragt alleen de aandoeningen van den keurigen, ſchoon algemeenen Beſchouwer, uit te drukken, zonder de gezetheid en nauwkeurigheid van iemand, die zich voor een grondig kenner uitgeeft.

Staande het tydperk der Letterkundige duisternisſe, die alle de Volken van *Europa* bedekte, lagen de oude Kunſten, ter oorzaake van derzelver naauwe verknogtheid aan de oude Geleerdheid, in dien zelfden nagt begraaven. De Gebouwen, nogthans, tot Godsdienſtige, Burgerlyke en Huislyke Gebruiken geſchikt, bleeven noodig, en 't menschlyk gemoed, in de ongunſtigſte omſtandigheden zelve, werkzaam, vondt wyzen van Bouwkunde uit; waar van geen oud modél beſtondt. De geleerde Oudheidkenner weet dezelve te onderſcheiden, en met naauwkeurigheid den *Gottiſchen*, dén *Saraceenſchen Styl*, aan te wyzen, als mede de andere ſtylen, en de veranderingen, die dezelve, met den tyd, ondergaan hebben. De algemeene Beſchouwer begrypt ze alle onder den hoofdnaam van de *Gothiſche Bouworde*; en, in de daad, de groote gelykheid tusſchen dezelve, in veele van de treffendſte trekken, en de algemeene denkbeelden over het onderwerp, billyken het eenigermaate ze aan te merken als van denzelfden ſtam, toevallig verſcheiden, door die gelykſlachtige on-

geregeldheid, mag ik my dus uitdrukken, welke dikwyls bespeurd wordt, zo in Werken der Kunste als der Natuur. Wy mogen 'er, met de woorden van OVIDIUS, van zeggen:

Facies non omnibus una,
Nec diversa tamen, qualis decet esse sororum.

De veelvuldige eerwaardige Gedenkstukken, die in *Engeland* zyn overgebleeven, om getuigenis te draagen van de grootheid onzer Voorvaderen, stellen elk in staat om zich van den *Gothischen Bouwtrant* een denkbeeld te vormen, uit eigen waarneeming; en men moet bekennen, dat zy de duidlykste kenmerken vertoonen van groote bedreevenheid, van grooten arbeid, en groote kosten. Smaak, daar de Bouwers van die tyden weinig mede op, en om welken aan te kweeken zy weinig gelegenheid hadden, moet men in hunne Werken niet zoeken, en zal dezelve, waarlyk, zelden daar in gevonden worden. —— Tot de volmaaking van een Gebouw schynen zy, op zekeren tyd, het noodig gekeurd te hebben, in kleine cieraaden veel werks te vertoonen, en het oog te verblinden door verguldzel, beeldwerk, schildery en anderen opschik (*). Dat eenig gedeelte groot kan weezen, door deszelfs eenvoudigheid, en schoon, door het ontbeeren van cieraaden, kwam bykans in hunnen geest niet op. Zy hadden de voorbeelden der Oudheid niet voor oogen, en de Verhandelingen der Wysgeeren, die de waare oorzaaken van 't groote en 't schoone naspeurden, niet in handen. Geen wonder, derhalven, dat de Metzelaar en Timmerman, en die verder tot het zamenstellen der Gebouwen de hand leenden, hunne bekwaamheid toonden, in werkstukken te vervaardigen, die vol verbeelding en grillig waren. De moeilykheid des uitvoers, en het vertoon van ongemeenen arbeid, waren menigwerf de eenige kenmerken van uitmuntenheid, zo by den Aanschouwer, als by den Kunstenaar, in eene Eeuw dat men geene gelegenheid hadt om een' kieschen smaak aan te kweeken, of een bondig oordeel te stryken, gegrond op voorschriften, of steunende op voorbeelden.

Maar de hedendaagsche Aanschouwer is onvermydelyk gemeenzaam geworden met den *Griekschen styl*, en verkrygt, zonder daar toe groote moeite aan te wenden, regels om over de fraaije Kunsten te oordeelen, overeenkomstig met de waarheid, de natuur en de eenvoudigheid. De *Gothische Abdy*, of de *Zaal*, intreedende wordt hy getroffen door denkbeelden van staatlykheid, en heeft een besef van sombere grootheid; het gegroefde gewelf, het languitgestrekt ruim, het donker schemerlicht der nauwe vensterraamen, ver-

(*) Deeze wordt de *Opgeschikte*, of *Floride*, geheeten, door alle die de verschillende soorten van *Gothische Bouwkunde* onderscheiden.

verwekken eene soort van ontroering, byzonder geschikt naar de oogmerken van de Hoofdkerk. Misschien zal, egter, het voorkomen van oudheid, 't welk de *Gothische Gevaarten* thans verkreegen hebben, een gelyk deel krygen in het voortbrengen van dit uitwerkzel op den Aanschouwer. Wanneer hy de Abdy alleen aanmerkt als een werk der Bouwkunde, zonder Godsdienstige of Geschiedkundige denkbeelden toe te laaten, en zonder bot te vieren aan de vooroordeelen der Oudheidkundigen, zal hy mogelyk zich niet langer door verwondering getroffen, of tot Godsdienstigheid geneigd, voelen. Wanneer hy zonder vooroordeel het oog opent, erkent hy, dat, hoe uitgestrekt de grondvlakte, en hoe groot het gevaarte zy, zyne aandagt afgetrokken wordt van de beschouwing der grootheid des geheels, door eene KWISTIGHEID VAN KLEINE CIERAADEN, welker hoeken het oog mishaagen, en de eenheid des voorwerps wegneemen. Eene groote menigte van denkbeelden kan den behoorlyken indruk niet maaken, of de vereischte uitwerking te wege brengen, wanneer zy ons teffens aandoen. JUVENALIS zong reeds:

Pectora nostra duas non admittentia curas.

Terwyl wy de zamengehoopte deelen beschouwen, verwaarloozen wy 't geheel; en als wy op 't geheel letten, door onze aandagt van de deelen af te trekken, 't welk niet gemaklyk of aangenaam valt, worden deeze kwistige cieraaden, waar uit de zamengestelde deelen bestaan, ons onverschillig of aanstootlyk, om dat ze noodloos, overtollig en verveelend zyn. In stede van aangenaame gewaarwordingen te verwekken, 't welk een ondergeschikt oogmerk, in elk Gebouw ten openbaare gebruike verordend, moet weezen, veroorzaaken zodanige Gebouwen denkbeelden, die eenigermaate moeilyk vallen, door de verwydering van geest welke zy te wege brengen. Laagheid is dikwyls de uitslag waar men verhevenheid beoogde, en de kleinheid straalt zelfs te midden van de grootheid door.

Tegenwoordig vindt men dikwyls de *Gothische Bouworde* onbehaagelyk, door eene onevenredigheid en onvoeglykheid, die misschien oorspronglyk behaagden. Een lange en dunne pylaar ondersteunt zomtyds oogschynlyk een gewigt, 't welk te groot schynt om door denzelven gedraagen te worden: en schoon de Waarneemer verzekerd is, dat dezelve eeuwen gestaan hebbe, moet hy, nogthans, in den eersten opslage, geweld op zichzelven doen, om niet eenigermaate bevreesd te worden. Schoon schielyk, ten opzigte van de veiligheid voldaan, zal, egter, het gebrek aan eenstemmigheid hem aanzetten om een stuk zeer mismaakt te heeten, 't geen mogelyk, door het vertoon van eene meer dan gewoone kunde, onze Voorvaders behaagde. Het scherp toeloopend Gewelf is in zichzelven onbehaagelyk en ongeschikt, schoon wy, door 't altoos te zien in Gebouwen, door oudheid of het heilig gebruik eerwaardig, daar

aan eenige ſtaatlykheid hegten. De ongeſchikte hoek, in den top, ſtuit den voortgang van het oog, 't welk vermaak ſchept in 't onbelemmerd volgen van den geheelen omtrek eens cirkels of halven boogs. Men hebbe de voldoening, die men zomtyds ſmaakt op 't gezigt daar van niet te houden voor eene onoploslyke zwaarigheid tegen de algemeene juistheid deezer bedenkinge; want behaagende denkbeelden, gepaard met onbehaagende voorwerpen, zullen dikwyls hun aangenaamen invloed, door nadering, mededeelen, en misvormdheid niet langer onbehaaglyk maaken. Het gezigt van het *Gothisch Gewelf*, in een oud Gevaarte, door onze Voorvaderen geſtigt, herinnert ons mogelyk de Geſlachten, die ons voorgegaan zyn, vernieuwt het denkbeeld eener gebeurtenisſe, of van een beroemd Man, of wendt onze gedagten op de Godsvrugt, den yver, en braafheid onzer Voorvaderen; dit verwekt, over 't geheel genomen, ſombere, doch tevens behaagende, denkbeelden over de heiligheid van het Gebouw door den Tyd EERWAARDIG geworden. Alle of eenige deezer willekeurige byvoegzelen kunnen eene aangenaamheid byzetten aan een voorwerp, 't welk wy anderzins met een onverſchillig oog, of met walging, zouden aanſchouwen.

De geſchilderde Glazen, een in 't oogloopend cieraad onzer oude Gebouwen, leveren ons een voorbeeld op, waar uit wy mogen oordeelen over den algemeenen ſmaak, die in alle andere cieraaden heerschte. Schitterende kleuren, nog ſchitterender gemaakt door de doorſchynendheid van 't glas, moeten in het denkbeeld der geenen, die eene eeuwe of twee geleden leefden, de volmaaking der ſchoonheid geweest zyn. Diensvolgens zagen zy met een genoegen, niet geſtuit door de kieſche denkbeelden van hedendaagſche fraaiheid, de zwierige Kist, waar in de heilige overblyfzelen bewaard werden, het vergulde Altaar, het geſchilderde Gedenkteken, en de zoldering met wapens opgeſchikt. Juistheid van afbeelding, en een ſtipt volgen der natuur, ontbraken; doch de plaats daar van werd ten overvloede vervuld door de ſchittering van verbysterenden glans. Misſchien mag men, met rede, in twyfel trekken, of de eigenaartige bevalligheden der onopgeſmukte Natuure in 't geheel behaagden aan oogen, gewoon alleen het Kunſtige te bewonderen? De beroemde *Venus de Medicis* zou waarſchynlyk weinig fraais gehad hebben, zo zy niet uitgedoscht ware als de *Lieve Vrouw van Loretto*. Het hoeragtig blanketten van glas gaf men, doorgaans, den voorrang boven het kuisch ſchilderen op doek. Van deezen aart is in 't algemeen de voorkeus waar men geen kieschheid van ſmaak heeft. 'Er valt geen twyfel aan, of een *Indiaan* zou hooger waarde ſtellen op een *Hoogduitſchen Pop*, die weinig naar een Mensch lykt, doch zeer opgeſchikt is, dan in een Standbeeld door een PHIDIAS vervaardigd, of door een APELLES geſchilderd. Geen wonder, dat onze Vooronders, in een tyd dat zy de natuur noch de Ouden raadpleegden, in hunne werken van kunst, alle kenmerken van barbaarsheid vertoo-

toonen. Optooizel treft onmiddelyk de zinnen, en eene vry groote maate van beschaafdheid is 'er noodig, eer de eerste en sterke beslissing der zinnen kan overwonnen worden door de voorschriften van oordeelkundige kieschheid.

De deelen van een Gebouw, die tot versterking van 't zelve dienen, moeten, is het mogelyk, tot de schoonheid daar van medewerken. De zwaare onderschraagingen der *Gothische Bouwkunde*, eens verondersteld zynde dat ze tot steunzels noodig waren, 't welk nogthans altoos het geval niet was, oordeelt men tegenwoordig zelden dat tot cieraad strekken; doch dat ze menigmaal alleen tot cieraad dienden, mogen wy daar uit besluiten dat ze geplaatst wierden waar ze als steunzels geheel overtollig waren. En, waarlyk, in dit licht beschouwd, beantwoordden zy volkomen aan dien algemeenen smaak, die zich scheen te vergasten in overtollige byvoegzelen, mits dezelve het denkbeeld van zwaaren arbeid en moeite inboezemden. In een Kasteel, in een vestingwerk, doen ze altoos eene goede uitwerkinge, dewyl zy het vertoon van veiligheid vermeerderen, en tot wezenlyke sterkte dienen: maar in Gebouwen, tot den Godsdienst en de Kunsten des Vredes geheiligd, verwekken zy die walging aan gezuiverden smaak, welke ontstaat uit het verkeerd toevoegen van steunzels en cieraaden. Ook hebbe ze, op zichzelven beschouwd, geen de minste schoonheid. Zy missen de rondheid van een Kolom, de rechtstandigheid van een Pylaster, en hebben eene menigte van onbevallige hoeken.

De onderschraagingen van binnen zyn dikwyls ook zwaar en onbevallig (*). Zelfs dan wanneer 'er zich eene groote gelykvormigheid opdoet met de *Grieksche Bouworde*, vinden wy geene voetstappen van de *Grieksche Bevalligheid*. De Pylaaren zyn vervaarlyk dik, en missen de noodige hoogte om een behaagelyk voorkomen te krygen. De voetstukken, de schaften, en de capiteelen, zyn, zonder zamenstemming, byeen gevoegd, en schynen door de Kunstenaars niet aangemerkt als één geheel uitmaakende, 't geen, welgeëvenredigd zynde, een voorwerp oplevert, 't welk altoos behaagt. De meeste Kunstenaars wisten, waarschynlyk, in eene eeuw van onkunde, het onderscheid tusschen de Bouwordes niet: door dezelve grillig byeen te voegen, of eenige der weezenlyke deelen over te slaan, maakten zy, 't is waar, eene Kolom, niet geheel ongelyk aan de *Grieksche*; doch al te zeer vermomd en misvormd, om onder de Ordes der Oudheid geteld te worden. De cieraaden van de Capiteelen zyn grillig en wanstallig. De Architraaf, de Fries, en 't Hoornwerk heeft men behouden in eene verminkte, eigenzinnige en ongeregelde gedaante. Onder alle deeze nadeelen, wykt het weinige, dat 'er nog overgeble-

(*) Men moet erkennen dat 'er een *Gothische Styl* is, die zeer lugtig voorkomt, en behaagt als dezelve niet tegen de *Dorische*, *Ionische* en *Corinthische Fraaiheid* overgesteld worde.

bleven is van de *Griekſche Bouwkunde*, in ſchoonheid voor de *Gothiſche*, wanneer dezelve, in den besten ſtyl, zuiver en onvermengd voorkomt. De vermenging der twee Stylen in 't zelfde Gebouw, welke geenzins ongemeen is, heeft noit eene goede uitwerking: dewyl de *Gothiſche* de eenpaarigheid van den *Griekſchen* wegneemt, en de Griekſche de lompheid van den *Gothiſchen* nog meer doet afſteeken, door de tegenoverſtelling van de ſchoonheid daar aan eigen.

Men heeft de Donkerheid, eigen aan Gebouwen in dien ſtyl, voor iets uitmuntends aangezien: en gewild, dat ze de ziel in die ernſtige geſteltenis brenge, welke byzonder aan de Godsvrugt voegt. Zulk eene uitwerking moge dezelve, misſchien, in eene groote maate veroorzaaken op gemoederen, aan bygeloof en geestdryvery verſlaafd, of onder den ſterken invloed eener leevendige verbeeldingskragt ſtaande; doch waarom Licht, een der heerlykſte werken der Scheppinge, het vuur van Godsdienſtigheid zou doen verflauwen by den redelyken en door geen drift vervoerden belyder, kan met geen goede rede geſtaafd worden. De inbeeldingen van alle Menſchen worden, nogthans, aangedaan door zeer beuzelagtige oorzaaken: en hy weet weinig van de menschlyke natuur, die het vermogen der verbeelding op het ſterkſte verſtand niet kent; doch het is de zaak der Wysbegeerte de heerſchappy der rede over de verbeelding te handhaaven. Eene Godsdienſtige dofgeestigheid moge noodig gekeurd worden onder de bygeloovige bewoonders van een Klooster; wier gemoederen, zo te dugten ſtaat, dikwyls zo duister zyn als hunne verblyfplaatzen: doch het Licht is lieflyk, en lieflykheid is eene eigenſchap der onſchuld. Indien de ſchuldige moet leeren berouw krygen en knaaging voelen, door de donkerheid des Tempels, is het te denken dat dit berouw zo kortſtondig zal zyn als de oorzaak, en, even als andere voortbrengzels der verbeelding, ſchielyk verdwynen. Dat onze Voorvaders dit oogmerk niet hadden, mogen wy daar uit afneemen, dat zy de nauwe venſters niet tot de Kerken alleen bepaalden, maar ook elders plaatſten. Wy mogen vrylyk beweeren, dat dit ontſtondt uit gebrek aan ſmaak en oordeel, geenzins uit overtuiging van de byzondere voegelykheid der duisterniſſe voor Godsdienſtige geſtichten. Men zou bykans zeggen, dat het een blyk van bekrompenheid van ziel was, ſpaarzaam te weezen met dat Licht, 't welk de Maaker der Natuur met de ruimſte hand geſchonken heeft.

Dan terwyl wy den bekrompen ſmaak onzer Voorvaderen beriſpen, moeten wy hunne uitgebreide goedgunſtigheid, en ongemaakte Godsvrugt pryzen. De talryke gebouwen, door hun aan de geleerdheid gewyd, hoe lomp en onaanzienlyk in 't voorkomen, dienden tot Kweekſchoolen van Mannen, die hun Land en het Menſchdom tot cieraaden ſtrekten. De Arm- en Gasthuizen waren niet min geſchikt om onderſtand te verleenen aan de behoeftigen en zwakken, ſchoon zy zwier en evenredigheid derfden. Het Godvrugtig hart boezemde zo vuurig in een *Gothiſche Kerk* haare

ver-

verzugtingen uit, als het zulks in een Tempel, naar den eersten *Griekschen Smaak* gebouwd, zou hebben kunnen doen. De Smaak onzer Voorvaderen is, in der daad, niet langer een voorbeeld voor onzen; maar hunne Deugden zullen altoos de gepaste voorbeelden den onzer navolginge blyven.

Het herleeven der oude Letterkunde werd schielyk gevolgd door het herleeven van den rechten Smaak. De laatstgemelde was een natuurlyk gevolg van het eerstgenoemde. Door de kennis aan de Schriften der ouden werd de ziel, om zo te spreeken, geopend, men verkreeg wyder uitzigten, en de weetlust wakkerde aan. Het doorreizen van vreemde Landen, om kundigheden op te doen, om den oorlog voort te zetten, en den koophandel te bevorderen, werd algemeen en gemaklyker gemaakt door den geest van vry onderzoek, die begon te heerschen. Onze Kunstenaars zagen de overblyfzels niet van de *Griekfche* en *Romeinsche Bouwkunde*, of zy kreegen een denkbeeld van schoonheid, 't welk zy, op hunne beurt, een daadlyk bestaan gaven. De Nieuwe Bouworde, gelyk de Oude, by derzelver ontwaaking, na zo veele eeuwen slaapens, mag genaamd worden, werd onmiddelyk vergeleeken by die plaats vondt, en kreeg eene welbeoordeelde voorkeuze. Men hadt dezelve alleen te zien, om ze te agten, en aan te neemen.

En, in de daad, de schoonheden deezer Bouworde zyn van zulk eenen byzonderen aart, dat ze zelfs de niet onderweezenen treffen en bekooren. Dezelve ontleent, even als het Maakzel des Heelals, van de eenvoudigheid veel van haare schoonheid. De cieraaden zyn zuiver, fraai, inneemend, en nooit overtollig. Zy zyn voorbedagtelyk geschikt om blyk van matigheid te geeven, en strekken dikwyls, met de daad, zo wel tot onderssteuning als tot opschik. Veele der weezenlykste deelen zyn, uit hoofde van derzelver gedaante en evenredigheid, zo schoon, als die bepaaldlyk cieraaden mogen heeten. De Kolom van elke orde, met alles wat daar toe behoort, en de halfronde of langwerpige boog, zonder een uitloopend toppunt, schynt in de gedaante iets te hebben, 't welk vermaak schenkt aan de ziel, die onkundig is van regelen en oordeelkunde in 't bouwen.

De zugt tot het nieuwe en vreemde heeft men, egter, dikwyls gevonden dat aan het nieuwe en ongemeene den voorrang gaf boven het geen voor uitmuntend gekeurd en aangenomen was: tot voldoening van deeze ingeschaape zugt der menschelyke natuure, heeft men voorlang verzaakte en uitgestampte ongerymdheden dikwyls doen herleeven, en de gedrogtlykste nieuwigheden ingevoerd. 't Is, derhalven, hoe zeer ook te berispen, geenzins te verwonderen, dat veelen, strydig met den algemeenen Smaak des Menschdoms, de *Gothische Bouworde* steeds bewonderen en tragten in trein te brengen; of, dat zy, der *Grieksche Schoonheid* moede, in de *Noordsche Gewesten*, een styl tragten in te voeren, dien zy den *Oosterschen* noemen; doch dikwyls vermengd wordt

met

met en gewyzigd door hunne eigene grillige en kinderagtige vindingen. Vindingrykheid in 't ontwerp, kunde in 't uitvoeren, en zeldzaamheid in 't voorkomen, kunnen veroorzaaken, dat Gebouwen zelfs van deezen grilligen Smaak een kortstondig vermaak verwekken by nieuwsgierigen of onkundigen; doch het is te hoopen, dat de algemeene verbastering van smaak, die dezelve voorwerpen van algemeene goedkeuring kunnen doen worden, niet schielyk stand zal grypen. Wat zou dit anders zyn, dan Duisternis boven Licht, dan Wanstalligheid boven Schoonheid, dan Woestheid boven Beschaafdheid stellen?

Van eene zo noodlottige Staatsverwisseling voor de fraaije Kunsten loopen wy weinig gevaar. De maatstok van smaak, dat groot vereischte in veele der werken van menschlyk vernuft, schynt in de Bouwkunde ontdekt en vastgesteld. De grilligheid van eenige weinigen kan dezelve niet veranderen; en het is niet waarschynlyk dat dezelve zal verlooren raaken, of dezelfde nagt van diepe onkunde, die eertyds oud *Griekenland* en *Rome* overdekte, moest geheel *Europa* in duisternis dompelen; eene gebeurtenis al te onwaarschynlyk om verwagt te worden, dan door de geenen, die zich met harsenschimmen ophouden.

Het oog te behaagen is tegenwoordig zo zeer het oogmerk in het stigten van Woonhuizen, als het ooit was in het bouwen van Paleizen, Raadhuizen en Kerken: en, schoon de tegenwoordige handelwyze, om de werken der oorspronglyke Kunstenaaren te vermenigvuldigen door stukadoorzel in stede van Steen te gebruiken, door de cieraaden in vormen te gieten, die te vooren gebeeldhoud en gehakt wierden, en door verguldzel in plaats van weezenlyk goud te bezigen, den *Griekschen Styl* gemeen gemaakt hebben in Gebouwen tot gemeen gebruik geschikt, blyven zy, nogthans, hoe zeer misplaatst en verkwist, de innerlyke schoonheid behouden, en behooren niet minder geagt te worden, wanneer een verstandig Bouwkunstenaar dezelve op gevoeglyke plaatzen bezigt.

Schoonheid, zonder nutheid en sterkte, is, in de daad, van luttel betekenis: doch daar mede veréénigd, eischt zy algemeene goedkeuring en hoogagting. Wy zien, in onze dagen, allerwege veele schoone Gebouwen, gesticht ten Godsdienstigen gebruike, tot liefdaadige oogmerken, tot het voortzetten der Geleerdheid, en het genot van de aangenaamheden des leevens. Wy mogen ons zelven geluk wenschen, dat de gelukkige Kunst ontdekt en te werk gesteld is om 't fraaije met het gemaklyke, het schoone met het nutte, zamen te paaren.

HARDERSKOUT, TUSSCHEN DEN OUDEN DAMON, EN DEN DEUGDLIEVENDEN MENALKAS, OVER 'S WERELDS ONBESTENDIGHEID.

By gelegenheid van den dood der deugdryke Rozelinde, Huisvrouw van Menander.

Niet ver van de hut van den braven *Menander*, zaten *Damon* en *Menalkas*, op een heuveltje van zagte mos; beiden zaten zy eene poos zonder fpreken, terwyl 'er tranen van droefheid langs hunne wangen biggelden. De Eerwaardige *Damon* was de eerfte, die dit treurig-ftilzwygen, met deze deftige aanmerking, brak.

DAMON.

Aan hoe veele treurige wederwaardigheden, aan hoe veele jammerlyke ongevallen, zyn wy arme Stervelingen niet ten doel gefteld? Tusfchen het fterven en het geboren worden is 'er flegts de ruimte van eene handbreedte! ons leven is van weinige dagen; echter vol onrusten, vol moeijelykheden, vol verdriet!

MENALKAS.

Wy zyn gelyk aan die fchoone bloemen, welken, met zo veel zorg gekoesterd, van daag in vollen luister ftaan; maar morgen, voor de ruwfte bejegeningen eener ongeftadige en guure lugt blootgefteld zynde, morgen, helaas! nederliggen in het Stof. Op éénmaal zien wy al haren luister verdwynen; alle hare fchoonheden vergaan!

DAMON.

Hartbrekende omftandigheden, waar op deze uwe befpiegelingen myne aandagt bepalen! ——— *Rozelinde*, de voortreffelyke *Rozelinde*, is, als eene aangename Lentebloem, ter aarde neergeftort; zy is ontluisterd; alle hare fchoonheden... helaas! zy zelve is niet meer!

MENALKAS.

Rozelinde ontlook als eene frisfche Roos, die den Tuin verfiert met hare aanlokkende fchoonheden; die de lugt vervult met hare verkwikkelyke geuren; en boven alle bloemen in luister uitfchittert. *Menander*, de nu zo diep in rouw gedompelde *Menander*, aanbad haar. Zy luisterde naar zyn bidden; zy verhoorde hem; en dit verhooren dient nu alleen tot een overwigt zyner hartgrievende droefheid!

DAMON.

Menander was de Man, de Vriend, de Aanbidder van *Rozelinde*. Ach, riep hy in de harthrekendfte droefheid uit! „ Hoe „ kon

„ kon ik hare bevalligheden aanſchouwen, zonder gevoelig door
„ dezelven getroffen te worden, zonder hare uitmuntende gaven
„ te aanbidden! Hoe kon ik hare aantrekkelyke hoedanigheden
„ aanzien, zonder altoos haar verwonderaar te blyven! ———
„ Ja hoe kon ik hare uitſchitterende Deugden aanſchouwen, zon-
„ der verrukt te worden." —— *Menander* was de Aanbidder van alle die gaven, met welke zy zo gunſtig bedeeld, zo overvloedig beſchonken was. ——— *Menander*, de troostelooze *Menander*, blyft nog de vuurige Aanbidder van zyne *Rozelinde*, wel van hem geſcheiden; maar nooit uit zyn hart te wisſchen!

MENALKAS.

Hoe vergenoegd leefde *Menander!* Met hoe veel aardsch geluk wierd zyne Ziel geſtreeld! Welk een vermaak ſtelde hy in de bezitting zyner *Rozelinde.* Alle hare bevalligheden gebruikte zy om hem te behagen; zy beminde hem even zo hartelyk, teder en opregt, als zy van hem bemind wierd. Hy woonde in hare tedere Ziel, en zy woonde in de zyne. Hy waardeerde haar boven al de Wereld; en zy ſchatte hem dierbaarder dan haar eigen leven!

DAMON.

Duizend aangename vooruitgezigten vervulden de boezems van dit deugdzaam Paar; vervulden ook onze.... Waar zyn ze gebleven...? Helaas! — Het gewigt der ſmart, over het misſen van dezelve, drukt des te zwaarder, naarmate de verwagting te zielſtrelender was! —— Nu... nu helaas! bedekt de zwarte aarde alle die vermakelyke vooruitzigten, alle die zoete verwagtingen; en derzelver gemis verſcheurt de ziel jammerlyk, door de gevoeligſte ſmarten. Hoe ledel zyn des menſchen overleggingen! in ſtede van genoegen, in ſtede van zielſtreelend vermaak te genieten, is de boezem met hartgrievende ſmert, en de mond met jammeren vervuld. Daar ligt nu al de verwagting, al de hoop!

MENALKAS.

Ja, daar ligt alle hoop! zo onverwagt worden veelal onze vooruitzigten verijdeld! ——— zo vergaan onze verwagtingen! ——— De grootſte vreugd verkeert in de uitgezogtſte droefheid; en 's menſchen grootst geluk op aarde word vaak vervangen van de knellendſte rampſpoed? —— Myn kloppende Boezem word met doodlyke benauwdheid toegedrukt! — Zy is niet meer! helaas! zy is niet meer!

DAMON.

Waar zyn die tyden, waar die verkwikkelyke ogenblikken, nog onlangs door ons zo vuurig gezogt, als wy onder elkanderen zo vele onſchuldige vermaken genoten? waar zyn die ogenblikken gebleven, die wy zamen met zo veel genoegen doorbragten? —— waar zyn nu alle onze voornemens. Hoe weinig dagten wy onlangs, dat dit alles van zulk een korten duur geweest zou zyn! —

Hoe

Hoe weinig dagten wy toen, elkanderen voor eeuwig te moeten verlaten! —— Harttreffende omstandigheden! Myne ziel, myne ziel, word, jammerlyk, als van één gescheurd!

MENALKAS.

„ Myne ziel word van één gescheurd, jammerlyk van één ge-
„ scheurd", riep de doodlyk bedroefde *Menander* „ zy heeft my
„ verlaten!.... my begeven!.... Helaas! verlaten!.... Daar ligt
„ die aangebedene.... daar ligt.... *Rozelinde*, myn gezigt voor
„ altoos.... uit myne armen gerukt"....

DAMON.

Daar liggen nu alle verwagtingen! —— *Rozelinde*, nog korts al *Menanders* vermaak, het voorwerp onzer achting, is nu in de magt, in het geweld des doods. —— Hoe is die glans, die aangebeden schoonheid, verduisterd! —— In de groeve der verteringe, word, die nog korts aangebeden *Rozelinde*, een voorwerp van afgryzen; verschrikkelyk voor de aanschouwing. Nog korts al de lust, al het vermaak van *Menander*; nu het aas van veragtelyke wormen; nu aan het verderf, aan de verrotting, overgegeven, welhaast geheel tot stof verkeerd!

MENALKAS.

„ Rampzalige *Menander*", sprak de troostelooze Herder:
„ Vriendelyke *Rozelinde*, bevallige *Rozelinde*, hoe hebt gy me
„ kunnen verlaten! —— my vergeten! hoe, hebt gy my kunnen
„ vergeten? —— Neen! gy hebt my niet vergeten. —— In de
„ jongste ogenblikken uwes levens, —— ach! toen betoonde gy
„ my nog de allerlevendigste bewyzen uwer onkreukbre trouwe,
„ uwer ongeveinsde liefde! —— Nooit vergeet ik die ogenblik-
„ ken... nooit... u te derven... moedelooze vertwyfeling... Ik
„ bezwyk, ach ik"!....

DAMON.

Te vergeefs kwelt een nietig Sterveling zich, om het onbewegelyk besluit des Hemels, ten zynen gevalle, te willen omdraijen. —— O dwaas bestaan van ons aardelingen, dat wy ons al te vaak laten wegslepen, door eene iedele vertooning van aardsch, van los geluk; zo driftig, om ons te ontvlieden, als wy, om het zelve te bejagen. —— Bepalen wy onze aandagt, by het onbestendige van al het aardsche, dan word onze ziele welhaast vervuld met deze Hemelsche Wysheid: „ dat alles ydelheid zy" —— Waar is die staat op aarde, welke ons schootvry stelt, tegens de verderfelyke pylen des doods? Wie is de mensch, die de palen van het eeuwig besluit des Hemels kan verzetten! Hoe iedel zyn derhalven onze klagten; de dood is tog onverbiddelyk, en by 't graf is gene ontferming!

MENALKAS.

Rozelinde wierd weggerukt, uit de armen van *Menander* gescheurd,

scheurd, in de vaag van haar leven in het vernielend Graf neergestort! ——— Nauwlyks was deze bloem op haar schoonst ontloken, of ze wierd, als van een doodlyk onweêr, te deerlyk van haren steel gerukt, en in het Stof ter neergeslagen. ——— Zo word deze bevalligheid eene prooi der wormen in het veragtelyk graf. ——— Zo verdwynen alle die bevalligheden, even gelyk de aangenaamste Veldbloemen al haar schoon verliezen, wanneer zy, door eene felle hagelbui, tegen den grond neergeslagen, en van het veragtelyk slyk bemorst worden.

DAMON.

Zo iedel is al het aardsche; —— zo onstandvastig, zo vergankelyk des menschen leven. —— Niets verdwynt schielyker dan bevalligheden; dezen hielden *Menander* opgetogen; maar hoe schielyk zyn ze verdwenen; even als eene Veldlely, die met zo vele tedere schoonheden staat te pryken, doch door een onverwagte rukwind ter neder word gesmeten, en op eenmaal al haren luister derft.

MENALKAS.

Hoe is *Menanders* hart ontroerd! —— „ Zy is weg", zegt hy,
„ zy is weg, aan wie myne Ziel al haar welgevallen had! Geen
„ enkele voetstap van al dat aanbiddelyke is 'er meer te bespeuren!
„ ———. Myne *Rozelinde* ligt in een akelig huis, waar van de
„ enge omtrek geen drie treden gronds beslaat! —— O verbazende verandering! —— O hartbrekende omstandigheden! ——
„ hoe ontroert myne Ziel by elke overdenking! —— hoe klopt
„ myn boezem! —— Hoe bloedt die wonde, my, door dit treurig
„ verscheien, zo gevoelig toegebragt!

DAMON.

Maar wie had *Menander* van dit alles een bestendig genot toegezegd? Hy zichzelven. —— Iedele toezegging! —— Een zwakke rietstaf, daar men niet op leunen kan! —— De Bloem der Jeugd bloeit maar weinige ogenblikken; de tyd maakt verschrikkelyke veranderingen: onder de Zonne is niets bestendig; en doorgaans niets van korter duur, dan uitwendigheden.

MENALKAS.

Menander had zich nog eene reeks van jaren met zyne *Rozelinde* voorgesteld; een tyd, voor den Sterveling de gelukkigste op aarde. Hoe veel vermaaks had hy zich in hare bywoning, in haar gezellig verkeer, beloofd! ——— Dit alles op éénmaal te moeten derven! ô, onder dien last moet *Menanders* gevoelige ziel bezwyken!

DAMON.

Vlieden niet onze jaren snel daar henen? is de tyd onzes levens niet onbedenkelyk vlugtig? De ogenblikken van vermaak zyn als ligte schaduwen, die verdwynen, terwyl ze voortkomen? 's Menschen

ſchen geluk op aarde heeft nauwlyks de gedaante van beſtendig. —— Het ganſche leven is ſlegts eene iedele vertooning. —— Onze aardſche zaligheid is eene ſchim, die ons ontſlipt, terwyl wy 'er naar tasten; iets, dat zelden nog zo lang duurt, als ons leven; en hoe kort is het zelve!

MENALKAS.

Eene gezellige verkering is een geluk, dat wezenlyk te waarderen is; een aardſche ſchat, die groot, eene zaligheid, die in dit leven, ontwyfelbaar, eene der volmaaktſten is. —— Is 'er een wellust te ſmaken, het is zekerlyk deze. Zy kan de ziel ſtrelen, met de onafbeeldelykſte aandoeningen. —— De mensch zoekt vermaken op; maar gene is 'er, die by deze halen kan.

DAMON.

Edoch! met hoe vele bitterheden word, al veelmalen, dat verkwikkelyk zoet vermengd? —— Hoe vele omſtandigheden kunnen zich niet tusſchen beiden werpen, en ons beletten, om 'er nog maar nauwlyks de helft van te ſmaken? Aan hoe vele wisſelvallig heden is de mensch niet ten doele geſteld. —— Het geluk verkeert, en wy, arme Stervelingen, beginnen wel dra alles te ontbreken. —— Hoe droevig kunnen wy, nederige Harders, dikwils geſlagen worden! Onze kudden verdwynen vaak, even als de Sneeuw voor de warme Zonneſtralen; wanneer eene vernielende ziekte onder dezelven heerscht. Onze Oien werpen geene Lammeren! —— Onze hutten zyn vol droefheid, terwyl onze Herderinnen, door vege krankheden aangegrepen, de treurigſte voorwerpen onzer medelydende aanſchouwinge zyn!

MENALKAS.

Zulke omſtandigheden kunnen niet anders dan eene gevoelige ziel geweldig prangen. *Menander* verlieſt al den Lust, al den wellust van zyn leven. —— Haar, wier deugdzaam verkeer de onuitdrukkelykſte geneugten in den boezem ſtort; —— Haar, op wier gelaat eene aangename vriendelykheid geſchilderd ſtaat. —— Haar, wier omgang eenparig, wier eenige toeleg is te behagen, en uit wier gezigt de bevallige vergenoegdheid levendig uitſchittert. —— Zulk eene te verliezen...! Ach! geen wee zo groot. —— Geen jammer zo treffend! —— Omſtandigheden, die alle verbeelding van droefheid te boven gaan!

DAMON.

Zo wisſelvallig is alles, wat wy in de natuur beſchouwen. —— Ik zag diep gewortelde Eiken uit den Grond rukken, door eenen geweldigen ſtormwind. —— Ik zag al het ſchoon der velden op eenmaal vernield, door eene ysſelyke Onweêrsbuije. Ik zag, door zulk een Onweêr, de verſchrikkelykſte verwoestingen aangeregt. Ik zag, in een oogenblik, de hoop des Landmans geheel vernield; alle de Veldvrugten bedorven; en eene treurige vernieling vertoonde zich alomme voor myne oogen! Wat treft den

mensch! ——— dikwils, op het onverwagtste, alles wat wy omtrent andere voorwerpen in de natuur zien gebeuren. Van daag vleit hem nog al de wereld! —— Van daag lacht hem het geluk nog van alle kanten toe: —— slegts één nagt verloopt 'er; en zie daar, morgen, zyn wy der veragtinge overgegeven. —— Morgen worden wy van elk verstooten. ——— Van daag hebben wy van alles volop; morgen stort men in de schamele armoede, en wy hebben van onzen Evenmensch den onderstand noodig, welken wy gewoon waren aan anderen, met eigen handen, toe te reiken.

MENALKAS.

Ja, Damon! niets is 'er bestendig onder de zonne. ——— Het is Lente, het is Zomer het is Herfst en Winter, op zynen tyd. —— Maar welke verbazende omwentelingen brengen zy in de natuur voort! ——— Niets is 'er bestendig onder de zonne. ——— De bloemryke Lente word van den vrugttelenden Zomer, en deze van den rypen Herfst, opgevolgd .Maar de ruwe winter plondert wel dra alles, wat deze voortteelden, en de gansche natuur verkeert in eenen kwynenden, in eenen stervenden staat!

DAMON.

Menalkas, hebt gy niet opgemerkt, hoe veel overeenkomst 'er is tusschen ons leven en de verschillende Saisoenen. De eerste jeugd is aan de bloemryke Lente, de Jonglingschap aan den Zomer de Manbare jaren aan den vrugtdragenden Herfst, en de gryze ouderdom aan den alles vernielenden, den trillenden Winter, gelyk. ——— Hoe menige jeugdige bloem word in de Lente niet afgemaid? Hoe velen zyn 'er, die de Zomerdagen niet bereiken? Nog veel minder, die rype herfstvrugten dragen. En zy allen, die nog overschieten, worden eindelyk, door den alles vernielenden Winter verslonden. —— De bloeijende jeugd is niet schootvry voor de verderfelyke pylen des doods; velen bereiken den zomer van hun leven niet; en schoon men al herfstvrugten moge dragen, eerlang komt de gryze Winter, en doet ons sterven.

MENALKAS.

Ja, brave *Damon*, uwe aanmerkingen zyn regt: maar hoe weinig denken wy 'er aan, als wy gezond en fris zyn. Nauwlyks kan men zich verbeelden, dat, het geen anderen overkomt, ook ons kan treffen. De dood is een ysselyk gedrogt. ——— De natuur schrikt 'er voor, op ieder oogenblik, als men 'er aan gedenkt.

DAMON.

Nergens, nogtans, behoorden wy bestendiger, en met meer ernst, aan te denken, dan dat wy allen de sterfelykheid in onzen eigen boezem dragen; dat wy dierhalven van ons leven geen ogenblik zekerheid hebben. ——— Flus was de jeugdige *Dafnis* nog gezond en fris; een onverwagt toeval grypt hem aan, werpt hem

in

in de alvernielende kaken des doods, en hy is nedergedaald in het akelig graf. ——— De brave, de godvrugtige *Palemon* gaf korts geleden nog de schoonste lessen. Zyne lippen vloeiden nog van wysheid. Hoe schoon waren de redenen welken uit dien gulden mond vloeiden! Welk eene overtuigende taal sprak zyne welbespraakte tong. Zie daar, nu ligt hy in het stof des doods; en de groeve der verderving is zyn deel geworden. ——— Zie ik op myne vorige dagen te rugge, het is zo geweest, als nu; en als wy 'er niet meer zyn zullen, zal het blyven gelyk het nu is. ——— Als ik te rugge zie op myn levenstyd, dezelve is als eene vlugtige schaduwe weggevlogen; nogtans zyn de dagen van droefheid by my weinigen geweest. De ogenblikken van verdriet, welken zich, nu en dan, onder myn bykans onafgebroken geluk mengden, zyn even als die donkere dagen geweest, welken ons, wanneer ze voorby zyn, de opgeklaarde schoonheid des Hemels, als met een dubbelen luister, doen verschynen. *Menalkas*, ik smaakte myn geluk des te beter, wanneer eene wolk van tegenspoed den glans myner gelukzon eens verborg. ——— Hoe vele veranderingen heb ik in de natuur niet gezien. Al het geboomte om myne hut heb ik met eigen handen geplant; ik heb het zien opwassen; en nu worden wy verkwikt door deszelfs aangename schaduwe; terwyl het zingend gevogelte ons met zyn zang vermaakt: en zyne nestjes, onder de digte bladjes, ter broedinge toestelt. ——— Hoe vele veranderingen heb ik in het menschelyk geslagt niet al gezien. Die nog niet geboren waren, toen ik 'er al was, en de Schapen mynes Vaders Veldwaards dreef, zyn nu volwassen Harders knapen; en die toen reeds volwassen waren, zyn 'er niet meer. Ik heb geslagten zien opkomen; ik heb geslagten zien verdwynen. Ik heb rykdom en armoede, voor- en tegenspoed, onder de menschen gezien. Ik heb den tyd beleefd, dat het trappelend Oorlogspaard al rinnikende door de Velden snorde, alles vertrad en vernielde, wat de arbeidzame hand van den noesten Akkerman te velde had. ——— Zo vele en nog meer veranderingen heb ik gezien, *Menalkas*, terwyl myne zwarte Hairlokken zo wit geworden zyn als wolle. Weldra zal ik 'er zelve niet meer zyn; weldra zal men *Damons* dood ook gedenken; en als hy eenigen tyd in 't graf gelegen zal hebben, zal zyne gedagtenis weldra onder de levenden vergeten worden.

MENALKAS.

Dat de vriendelyke mond van *Damon* spade gesloten worde! ——— Dat my zyne leerzame gesprekken nog niet haastig ontrokken worden! ——— Dat nimmer de gedagtenis van *Damon* uit het geheugen der Stervelingen verdwyne! dat ze leve, zo lang deze velden door harders en hun Vee bezogt worden!

DAMON.

O met hoe veel vermaak, heb ik alle deze byzondere veranderingen gezien! De droefheid is al dikwils een inmengzel geweest,

om myne voorſpoed des te ſmakelyker te maken. Lang genoten voorſpoed verliest veel van hare aangenaamheid; als 'er zich niet nu en dan eenige tegenſpoed onder mengt. De mond begint van het zoet des honigs te walgen, als 'er niet nu en dan een inmengzel van bitterheid tusſchen beiden komt. Men waardeert geen geluk of voorſpoed op den regten prys, voor dat men tegenheden geſmaakt heeft. ——— O hoe ſchoon vertoont zich alles aan een jong gezigt! Maar de ogen van een opmerkzaam man, oud geworden, zien dat alles iedelheid is; dat door den tyd aan alles een einde komt.

MENALKAS.

Het is dan der Stervelingen algemeene lot, dat zy voorſpoed en tegenſpoed, geluk en ongeluk, beiden beproeven moeten: en 'er is niets zo beſtendig, of de onbeſtendigheid kan zich ſchielyk tusſchen beiden werpen, en den Staat van geluk doen veranderen. Wy menſchen zyn veel te onoplettend, dan dat wy 'er altyd behoorlyk agt op ſlaan; hoewel wy ieder ogenblik gelegenheid hebben, om van deze waarheid overtuigd te worden. Mogelyk had ik 'er nimmer met zo veel ernst aan gedagt, had de bittere dood van *Rozelinde*, de betreurenswaardige Staat van *Menander*, en vooral uwe ernſtige en godvrugtige overdenkingen, my daar niet by bepaald. Hoe veel voordeels, brave *Damon*, heb ik uit uwe leerzame geſprekken niet getrokken! Myn hart vergete ze nimmer! Ik dank 'er u voor, en bidde den Hemel om uw lang leven!

DAMON.

Welk zoete vrugten trek ik nog in myne oude dagen uit onze zamenſpraken! Het zyn van de laatſte vrugten, welken ik van myne grysheid plukke. Ons geſprek is lang geweest: maar tevens leerzaam. De avond valt; keren wy naar onze Stulpen; en vervrolyken wy ons beſtendig met de herhaling dier gedagten, waar mede wy ons, in 't laatſte geſprek, hebben bezig gehouden.

DE VOORNAAMSTE LEVENSBYZONDERHEDEN VAN DE VERMAARDE MEJUFFROUW NINON DE L'ENCLOS.

Mejuffrouw DE L'ENCLOS, die, onder den naam van NINON, in de laatst verloopene Eeuwe, zich zo vermaard gemaakt heeft door de bekoorlykheden van haar vernuft zo wel als door haare perſoonlyke bevalligheden, was het eenig kind van den Heer DE L'ENCLOS, en Edelman van *Touraine*: en van Mevrouw DE RACONIS, zyne Egtgenoote, eene Dame van *Orleans*; zy werd te Parys den dertienden van Bloeimaand, des Jaars MDCXVI, gebooren, en ontving den doopnaam ANNA.

Haar

Haar Vader hadt, in zyne jeugd, den krygdienst gevolgd, in 't laatst der Regeeringe van HENDRIK DEN IV, en het begin der Regeeringe van LODEWYK DEN XIII. Onder een der misnoegden van zynen tyd gerekend, werd hy, als zodanig, door den beruchten Kardinaal DE RETZ, in 't getal zyner vrienden geplaatst, en bleef het overige zyns leevens aan diens belangen verknogt. Haare Moeder was zeer bygeloovig Godsdienstig en klein van verstand.

De Heer DE L'ENCLOS, schoon in 't Staatkundige een partytrekker, was een Man van verstand en geleerdheid; en, onder andere bekwaamheden, een volmaakt Meester in de Muzyk, bovenal bedreeven op de Luit. Haar Vader, die haar zeer beminde, onderwees zelve haar op dit Speeltuig, en zy werd 'er by uitstek op bedreeven.

Zy verloor haare Ouders, nog zeer jong zynde; tot deezen tyd was zy opgevoed door eenen Vader, die haar in alles beliefde, en eene Moeder, die haar in alles tegenging. Eene zeldzaame opvoeding, recht geschikt om een grillig Character te vormen! Maar, om ons niet in te laaten tot de byzonderheden van haare vroegste jeugd, is het genoeg hier aan te merken, dat de Natuur haar zo ryklyk begaafd hadt, dat ze bykans, zonder eenigen bystand, zichzelve vormde. Zy droeg haar Vaders verstand grooten eerbied toe, en omhelsde blindeling zyne begrippen. Dan, schoon de snedigheid haars begrips haar wel haast de zwakheden van haare Moeder deedt bemerken, belette zulks niet in 't minste om haar de pligtschuldige gehoorzaamheid eens kinds toe te draagen.

NINONS Moeder stierf, toen zy slegts veertien jaaren bereikt hadt, en haar Vader overleefde haare Moeder slegts één Jaar: zo dat zy, in den gevaarlyken ouderdom van vyftien Jaaren, meestresse wierd van zichzelve en van haar goed. Doch, niet tegenstaande haare jongheid, bespeurde men in haar een manlyk verstand zonder manlyke zeden; zy was bevallig zonder ligtvaardigheid; geestig zonder bitsheid; zy bezat een keurig begrip, een gezond oordeel, en fynen smaak.

Haar gestalte was meer dan middelbaar van hoogte, noch rank, noch vet, welgemaakt en keurig geëvenredigd: zy hadt, alles zamen genomen, eene schoone gedaante; doch geschikter om op een nader beschouwen in te neemen, dan om op het eerste voorkomen te treffen.

Zy drukte zich op eene sterke wyze uit, en zonder zich toe te leggen om te overtuigen, haalde zy anderen in haar gevoelen over. Zy bezat alle de behendigheden, en streeken der Coquettery, gepaard met al den geest der galantery: haar geheele voorkomen boezemde de hevigste aandoeningen in: want zy bezat die betoverende bevalligheden, welk eene Dame, op 't veroveren van harten gesteld, kan bezitten, en scheen zelve die aandoening te gevoelen, welke zy in haare verwonderaaren ontstak.

Voor 't overige was zy driftig van aart, en werd door haar smaak en verkiezingen geslingerd; ligt geraakt en gevoelig omtrent het minste ding dat haar zelve betrof, was zy koel, onverschillig en onaandoenlyk omtrent alles wat anderen raakte; zy bekreunde zich die dingen, waar in zy geen persoonlyk belang hadt, luttel. Dit was de geestgesteltenis van de vermaarde NINON DE L'ENCLOS. Hoe veele byzonderheden zyn daar in op te merken, om haare misslagen en gebreken te vergoelyken of te verschoonen!

Haare schoonheid en andere natuurlyke bevalligheden (gering, in de daad, in vergelyking met de gaven haars vernufts,) bragten te wege dat zy, nog zeer jong, ten Huwelyk verzogt wierd, en zich omringd vondt door eene menigte die na haare hand dongen; maar, dewyl zy toen reeds een zonderlingen afkeer hadt van het Huwelyksleeven, en één geest op vryheid gesteld, kon zy noit overgehaald worden om in ernst te denken tot het aangaan van zulk eene verbintenisse.

NINON leefde ongehuwd; doch hadt een groot aantal kennissen en vrienden, 't welk van dag tot dag vergrootte: naardemaal zy de aantrekkelykste begaafdheden omdroeg: want behalve haar vernuft, verstand, en schoonheid, verstond zy de Muzyk volmaakt, speelde uitsteekend op de Klavecimbaal, de luit, en andere speeltuigen. In 't zingen hadt zy eene zwakke stem; doch zy zong in een allerkieschten smaak, en danste op 't allerbevalligst.

Nimmer spilde zy veel tyds aan haar toilet; maar was altoos zo veel te netter gekleed, als zy 'er minder opgesteld scheen om dus voor den dag te komen. Doorgaans droeg zy eenvoudige maar kostbaare stoffen, en schikte zich steeds naar de verschillende modes der tyden, en haare eigene jaaren. In haare reden straalde eene groote leevendigheid door, doch tevens een groote maate van goedaartigheid. Zy bezat de kunst van vrienden te maaken, en nog meer die om ze te behouden. Schoon ligtvaardig in haare verbintenissen, was zy zeer omzigtig in het te raade houden haarer geldmiddelen, en geregeld in de schikking van haar geheele huishouding: zy hadt een jaarlyks inkomen van omtrent tien duizend Livres, en hier van altoos één Jaar inkomen in voorraad, ten einde zy, by eene voorkomende gelegenheid, haare vrienden kon bystaan.

Weinige Bedienden hield zy: eene werkmeid, eene kamenier, een lyfknegt, een koetzier, en een kok maakte haar Huishouding uit; doch zy verstondt de kunst om zich wel te laaten dienen: zy hieldt altoos haar Character op, en beval alles met een zeker air van deftigheid.

Zy mogt, met reden, gezegd hebben dat ze haar eigen Leermeestres geweest was, en hadt, in opzigte haarer vorderingen in Smaak en Verstand, weinig verpligting aan anderen. Eer zy tien Jaaren bereikte, hadt zy MONTAIGNE en CHARRON geleezen; op haar veertiende was zy in gansch *Parys* beroemd, wegens haare geestigheid en kunde. Zy verstond het *Spaansch* en *Italiaansch* volkomen

men; hadt de beste Schryvers, in beide die taalen, met oordeel, geleezen, en ſprak ze gemaklyk. Geſchiedſchryvers, Wysgeeren, Dichters, oude en hedendaagſche, als mede Romanſchryvers, las zy alle. Zy hadt zich verrykt met alle de ſchoonheden en ſchatten der Ouden, waar nevens zy de bloemen der toenmaalige geleerdheid voegde; en, hoewel zy *Grieksch*, noch *Latyn* verſtond, velde zy een keurig oordeel over de beste vertaalingen van VAUGELAS en ABLANCOURT. Zy ſchreef gelyk zy ſprak, met eene verrukkende eenvoudigheid, en altoos voor de vuist weg: zy hadt een verheven gemoed, eene grootheid van ziel, kieschheid in haare gevoelens, en eene onnavolgbaare zwier in haare uitdrukkingen.

Als zy eenige haarer gevallen vertelde, hadt zy 'er den rechten trant op: doch zy deedt het zeldzaam; dewyl zy het tweemaal vertellen van één zaak ten uiterſte haatte. Op zekeren dag klaagde de beroemde Schilder MIGNARD zich by haar, dat zyne Dogter een ſlegt geheugen hadt. „Ik wensch 'er u geluk mede", was haar antwoord: „want dan zal zy u met het ophaalen van gevallen niet verveelen". Van dit over en weder over vertellen was zy eene zo groote vyandin, om dat zulks ligt een gezelſchap verveelt, en teffens 't zelve tot eene zekere laagheid doet vervallen. Haare kundigheid was vry van vertoon, gepaard met zedigheid en eene beleefde oplettenheid op de zodanigen, met welken zy verkeerde. Zy wist veel; maar liet 'er zich nooit iets op voorſtaan, noch tragtte 'er mede te pronken.

Welk een onderſcheid tusſchen deeze bekoorlyke Juffrouw, en het gros onzer hedendaagſche Juffertjes: wier geheele verdienſten in eene bevallig gelaat geleegen is! Die, ontbloot van verſtandige denkbeelden, geen hooger bezigheid kennen dan knoopen en kaartſpelen; die, zonder te leezen of den ommegang met kundigen, niets weeten, dan, gelyk papegaaijen, 't geen zy hier en daar hoorden, naaklappen; die, buiten het jammerhartig en gevaarlyk hulpmiddel het ſpel, kwaadſpreekenheid, en minnekout, geen geſprek kunnen gaande houden; die, met het klimmen haaren jaaren, niets verkrygen dan eene vermeerdering van belachlyke zotheden, en, wanneer haare Aanbidders allengskens haar begeeven, en eindelyk geheel verlaaten, zich overgeeven aan ſombere naargeestigheid, ingebeelde ongeſteldheden; en zomtyds het overſchot haars ſlegts beſteeden leevens tot den Godsdienst ſchikken.

NINON woonde in de *Parlement Straat* agter de *Plaats Roijal*, in een huis, 't geen ze op lyfrente gekogt hadt. 't Was klein, maar by uitſtek net en gemaklyk: het beſtondt uit twee vertrekken: het eerſte was een ruime zaal, waar ze haar gezelſchap ontving, 't geen gewoonlyk 's avonds ten vyf uuren kwam, en ten negen uuren vertrok. Deeze zaal was vercierd met de portraiten haarer beste Vrienden, geſchilderd door de grootſte Meesters. Hier was ook haar klavecimbaal en boekery geplaatst. In het andere vertrek, was een klein kabinetje, fraaijer opgecierd dan eenig ander gedeelte

van

van het huis. De Geschiedenis van PSYCHE was, aan de zoldering, in pleisterwerk afgebeeld: en alle de paneelen vertoonden, de minnaryen der oude Fabelkunde. Geen der wreedheden van de Liefde was hier afgebeeld: zy waren zelfs tot het minste denkbeeld daar van toe hier uitgemonsterd, alles scheen het welgelukken dier drift te ademen.

In dit vertrekje was zy gewoon te zitten, en ook te blyven wanneer het gezelschap klein was; hier hield zy ook haar luit. Zy speelde zeldzaam; doch als zy het deedt zou iemand zich veelligt verbeeld hebben dat het haare eenigste bezigheid was. Hier mede bezig zynde vergoedde zy bykans 't geen men daar door aan haare gesprekken verloor: naardemaal zy het vermogen bezat om haar geest als in 't speeltuig te doen overgaan; en 'er zo streelende klanken uit te haalen, dat de uitdrukkingen, als ik dus mag spreeken, zo aandoenlyk en teder waren, dat de ziel in de verschillende toonen dier welzamenstemmende Muzyk scheen te speelen, en haare vingers, als 't ware, gevoelens uitdrukten. Zy hadt ook een klein Landhuis by de *Cordeliers*, zeer aangenaam gelegen ten aanziene der lugtsgesteltenisse, het water en landgezigt: in dit verblyf sleet zy doorgaans de Zomermaanden, en bleef 'er niet zelden den Herfst over.

Schoon Mejuffrouw DE L'ENCLOS eene Ziel bezat, natuurlyk tot de Galantery geschikt, was zy noch eene Coquette, noch *onstandvastig*. Zo lang haare drift duurde minde zy opregt en getrouw: want zy was onbekwaam tot eenig bedrog of onopregtheid: dan, op 't oogenblik dat haare genegenheid ophieldt, en dit gebeurde zomtyds oogenbliklyk, als zy 'er minst op dagt, nam alle verkeering van dien aart voor altoos een einde.

Voor het overige was zy van eene gelykmaatige geaartheid, en allerbevalligsten ommegang; eene uitneemende Vriendin; edelmoedig, belangloos; zeer levendig, strikt in 't houden van haar woord, en, wat de regtvaardigheid betreft, allereerlykst.

Onder haare Minnaars bevondt zich de Heer de GOURVILLE, een Man van smaak, hooggeagt wegens zyne veelvuldige goede hoedanigheden, en zeer verknogt aan den Prins van CONDÉ. Deeze, in den Jaare MDCL, ten tyde van den Burger-oorlog, onder den naam van de *Fronde* bekend, op 't onverwagtst gebannen, en verpligt zynde het Ryk te ruimen, eer hy tyds genoeg hadt om schikking op zyne huislyke zaaken te maaken, maakte, den avond, eer hy vertrok, zyne opwagting by Mejuffrouw DE L'ENCLOS; haar verzoekende twintig duizend gouden Kroonen, die hy met zich bragt, te bewaaren tot het hem vry stond weder te keeren. Doch het niet voorzigtig oordeelende zyne geheele bezitting aan ééne hand te vertrouwen, hadt hy eene gelyke somme gegeeven aan den Heer DE ——— een Man, in die dagen, uitsteekend door de strengheid zyner zeden, nauwgezetheid van geweeten, en, in *Parys*, wegens zyne eerlykheid beroemd

Eer twee maanden verstreeken waren was Mejuffrouw DE L'ENCLOS,

CLOS, gelyk dit niet zelden gebeurde, in een nieuwen minnehandel ingewikkeld. De arme de GOURVILLE ontving hier de tyding van in zyne ballingschap, en was ten uiterste ontsteld over dit nieuws; hy beklaagde zich menigmaalen over zyne onvoorzigtigheid dat hy geen getuigschrift genomen had van het toevertrouwde pand, 't geen hy in beide de gevallen scheen vergeeten te hebben: hy hadt het geheel op haare genegenheid te hemwaarts laaten aankomen, en weinig denkbeeld, dat eene Vrouw als NINON, wanneer de banden van genegenheid verbrooken waren, die van eerlykheid ongeschonden zou laaten. Dit gevoelen hadt zo veel invloeds op hem, dat hy, zes maanden daar naa, verlof gekreegen hebbende om weder te keeren, in stede van na Mejuffrouw DE L'ENCLOS te gaan, zich by den Heer DE ——— vervoegde, om het geld, hem toevertrouwd, af te vraagen: 't geen hy toen rekende zyn geheele bezitting te weezen. Maar in welk een verlegen en raadloozen toestand bevondt hy zich, wanneer deeze uitwendig eerlyke Man, ondanks den roem zyner braafheid, de onbeschaamde schurkagtigheid hadt om volstrekt het toevertrouwde pand te lochenen, en hem in 't aangezigt te zeggen, dat hy noit een penning ter bewaaringe van hem ontvangen hadt!

Mejuffrouw DE L'ENCLOS eenige dagen daar naa van zyne aankomst gehoord hebbende, en verwonderd over zyn verzuim, als mede het weinig verlangen om haar te zien, zondt een boodschap om hem des te bestraffen. Den volgenden morgen maakte hy zyne opwagting: en als zy op zyn gelaat een gezette droefgeestigheid bespeurde, vroeg zy na de oorzaak van deeze kwelling; hy verhaalde haar de evengemelde gebeurtenis. „ Myn Heer", was haar antwoord, „ ik heb ook, staande uw afweezen, een groot onge„ luk gehad, en moet my geheel op uwe toegeevenheid verlaaten „ om vergiffenis te verwerven. Ik heb verlooren" (hier hieldt zy eene wyl op) — „ ik heb verlooren de genegenheid, die ik voor „ u hadt: maar ik heb myn geheugen niet verlooren. De twin„ tig duizend Gouden Kroonen, die gy my ter hand stelde, zyn „ onaangeroerd gebleeven in 't zelfde koffertje als gy ze my ge„ bragt hebt. Neem ze terstond met u, en wanneer het u be„ haagt my, op een anderen tyd, met uw gezelschap te vereeren, „ denk dan dat gy, schoon gy eene Minnaares verlooren hebt, „ een Vriendin hebt gewonnen". —

Toen NINON het zes- en vyftigste jaar haars ouderdoms bereikt hadt, kwam de Ridder de VILLIERS, een Natuurlyke Zoon, dien zy hadt by den Graaf van JERSEY, een *Engelsch Edelman*, in *Parys* van het land, daar hy opgevoed was, zonder zyne weezenlyke Ouders te kennen. Hy zag zyne Moeder. ——— Hy werd op haar verliefd. De vermeerdering, het geweld zyner drift ontrustte de ontroerde Moeder. Eindelyk, wanneer niets anders dan de ontdekking van 't geheim hem kon beletten zyne dringende aanzoeken voort te zetten, bragt zy hem in haar Slaapvertrek, en zeide, op de Klok wyzende, „ Roeklooze Jongeling, ziet „ daar! op dat uur nu twee- en twintig jaaren geleden, bragt ik

„ u

„ u, op dit eigenste bed ter Wereld"! De beschaamde Jongeling vloodt na den tuin, en doorstak zich.

Dit toeval scheen geschikt om ook de dagen van NINON te eindigen. Het leedt meer dan twintig jaaren eer de troostlooze Moeder na eenige taal van een tederen aart wilde luisteren. Ten laatsten hieldt de Abt DE GEDOINE by haar aan, en werd toegelaaten.

Dus, op haar tachtigste jaar een Jong Heer van vyf-en twintig jaaren in liefde ontstooken te hebben, liet zy hem korten tyd daar naa vaaren. De Abt was zeer aangedaan over 't gekreegen afscheid; schoon hy haar bleef agten en beminnen, zo lang zy leefde; doch op geen anderen voet dan dien van Vriend met haar verkeerende.

Zy gebruikte noit eenigen anderen drank dan Water; doch at zeer smaaklyk: en was zo vrolyk en leevendig aan tafel, dat veelen gewoon waren te zeggen dat de Soup haar in 't het hoofd geloopen was.

Zy pleeg te zeggen, dat zy elk beminde dien zy agtte; doch beleedt openhartig, dat zy niet altoos de zodanigen, die zy beminde, agting toedroeg.

CHRISTINA, Koningin van *Zweeden*, die, in den Jaare MDCLVI, te Parys kwam, waar zy zich twee jaaren onthieldt, was zeer ingenomen met den ommegang van Mejuffrouw DE L'ENCLOS, en verklaarde, by haar afscheid, het geheele Hof, „ dat zy, in *Frankryk*, geene Vrouw hadt aangetroffen, die haar „ zo zeer behaagde, of over welke zy zich dermaate verwonder- „ de als de uitmuntende NINON.

CHRISTINA gaf haar geschenken en lofspraaken, alle moeite aanwendende om haar te beweegen, dat ze mede na *Rome* zou trekken. Maar lofredenen doen alleen de zodanigen, die 'er niet aan gewoon zyn, het hoofd draaijen. ——— Zy maakten NINON niet trots. Zy bedankte haare Majesteit voor de goede gevoelens, die zy van haar hadt, maar liet zich niet overhaalen tot de reis.

Deeze vermaarde NINON stierf den 17 van October des Jaars MDCCVI, te Parys, in den hoogen ouderdom van negentig jaaren, en vyf maanden, beweend door alle haare Vrienden en Kennissen. 't Is van haar alleen dat iemand met regt mogt schryven, „ dat zy de bloemen der Lente behouden hadt, zelfs toen de „ Herfst reeds verstreeken was: en dat de tyd, die alle dingen „ schendt, over alle haare bekoorelykheden heen ging, als een pyl „ door de lugt snellende, die geen teken zyns doortochts agter- „ laat".

Uit dit alles mogen wy opmaaken, dat NINON gelyk de meesten, twee Characters hadt, doch met deeze onderscheiding, dat zy die beide verdiende, een goed en kwaad naamlyk. Zy bezat een edelmoedig, doch een zwak Hart, en edele Beginzels, doch te zwak om haar te behoeden om geen slachtoffer haarer Driften te worden.

ZEDELYKE STELREGELS.

Op de jeugd werken ontegenzeggelyk de weereldsche begeerlykheden het hevigst; doch velen vatten ze maar ter vlugt. Dan de driften en begeerlykheden der bejaarden zyn tajer en aanhoudender, dezen zyn bezwaarlyk te overwinnen.

Voor hun, welken hunnen ziedende driften den ruimen teugel op den hals gesmeten hebben, is de Woning der Deugd niet anders, dan een akelige Kerker.

De Weg der Deugd is in den beginne hobbelagtig, en met doornen, maar in 't vervolg word hy effen en vermakelyk.

Eenvouwigheid, gepaard aan Netheid en geregelde orde; Matigheid, verbonden aan Welvoeglykheid, moeten een ieder van den perzoon, in welken zy huisvesten, doen denken, dat hy een man van een goeden smaak is.

„ De Rykdommen, zei zeker Wysgeer, zyn voor de genen, die ze kwalyk gebruiken, even als een scherp zwaard in de handen van een Kind; of als een heilzaam geneesmiddel in de hand van een onkundigen Kwakzalver; schoon zy beiden, onder 't opzigt van bedreven menschen, nuttig en heilzaam zyn.

Hoewel ieder mensch eenen natuurlyken trek tot het geluk hebbe, willen echter weinigen dien schat, ten koste van hunne vermaken, koopen.

Gelyk 'er gene geregelde bedryven zyn, noch eenige bestendige gezetheid by den mensch is, indien hy zyne handelwyze niet gegrond hebbe op zuivere Deugd; en alle voornemens en besluiten hem walgelyk voorkomen, als hy zyne heerschende lusten moet verzaken; zo zyn ook alle gedwonge deugdsbetragtingen, en afgeperste pligten, nimmer vermogend, om aan de ziel die bedaarde kalmte te verschaffen, waar in met der daad haar wezenlyk geluk bestaat. Om die reden kan het nooit in vollen nadruk den naam van Deugd dragen, 't geen niet vrywillig, uit eene overbuiging en neiging van het hart, voortvloeit.

Alle aardsche zaken zyn onbestendig, onstandvastig, bedriegelyk en los, de allergewenschte dingen zyn vol wisselvalligheden. —— In het bestendigst aardsch geluk, werpen zich een aantal toevallen, welken men veelal voor ontydig aanziet: doch de mensch behoorde wyzer te zyn, daar hy tog, door de gestadige bevinding, leert, dat binnen den aardschen kring niets bestendigs gevonden word. — 's Menschen leven is eene aanéénschakeling van geluk en ongeluk. Ons geluk, dat het zekerst schynt, is vaak het allernaast aan zyne verandering. — Eene enkele schrede voor of agterwaards te treden doet den mensch in een poel van jammeren storten; en men verwisselt op het alleronverwagtste niet zelden den wenschbaarsten staat, tegens de allerjammerlykste ongevallen. ô Wankelbare grondslagen, waar op het gebouw van ons aardsch geluk gestigt is!

WAAR:

WAARNEEMINGEN

omtrent de

LUGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM,

in Augustus, 1778.

DOOR *ANTONIUS WILHELMUS SCHAAF*, Med. Doct.

D.	Barometer. 's.morg.	's midd.	's av.	Therm. mo.	mi.	av.	Winds Streek. 's morg.	's midd.	's av.	Weder. Gesteldh.
1	30 0	30 0½	30. 1	63	67	62	N O	N W	W	Buijig.
2	— 1½	— 1½	— 1½	62	68	66	Z W	W	——	Helder.
3	— 2	— 2	——	65	70	66	W	——	——	——
4	— 1	— 0½	— 0½	67	76	68	——	——	——	—— Betr.
5	29. 11	29. 10	29. 10	68	77	69	——	——	Z W	—— Wolk.
6	— 9½	— 9½	——	69	74	68	——	——	W	Betr. Reg.
7	— 10	— 10	— 11	68	75	67	——	——	——	Reg. Held.
8	— 11	30. 0	30. 0½	67	73	68	O	N O	N O	Helder.
9	30. 0½	— 0½	— 0½	68	74	67	W	W	W	—— Reg.
10	— 0½	— 0½	——	66	73	66	——	——	——	Betrokken
11	29. 11½	29. 11½	29. 11½	65	69	67	——	——	——	——
12	——	——	——	67	70	68	——	——	——	Helder.
13	— 11	— 11	— 10	69	72	68	——	——	——	——
14	— 7	— 8	——	73	75	65	Z W	——	——	Reg. Dond.
15	30. 0	30. 0½	30. 2	64	68	64	W	——	——	Helder.
16	— 3	— 3½	— 4	64	69	63	N	N W	N	——
17	— 5	— 5	——	62	70	61	N O	N O	N O	——
18	— 4	— 3	— 2½	61	71	65	O	O	O	——
19	— 2½	— 2½	— 2	62	72	66	Z O	——	——	——
20	— 1½	— 1	— 1½	66	72	66	N O	N O	N W	——
21	——	— 1½	——	65	74	66	——	——	N O	——
22	— 0½	— 1	— 0½	66	69	65	——	——	——	—— Wolk.
23	— 1	— 1½	— 2½	64	71	63	Z W	W	N W	——
24	— 3	— 3½	— 4	65	69	67	N W	N W	N W	——
25	— 4	— 3¾	— 3	66	70	65	——	——	——	——
26	— 2½	— 2¾	— 2½	65	67	60	——	NNW	NNW	—— Wolk.
27	— 2	— 2½	——	60	63	61	NNW	N	N O	Buijig.
28	— 3½	— 3½	— 4	60	66	60	N t O	N t O	N t O	Helder.
29	— 4	— 4	— 2	61	65	61	N W	N W	N W	—Betr. R.
30	29. 11½	29. 10	29. 10	61	62	57	W	W t Z	W t Z	Buijig.
31	— 9½	——	——	55	58	55	N W	N	N	——

Hoogste Barometer d. 30. 5 } middelb. d. 30. 0.
Laagste Barometer d. 29. 7 }

Hoogste Thermometer gr. 77 } middelb. gr. $66\frac{11}{31}$.
Laagste Thermometer gr. 55 }

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

REDENVOERING OVER DE WEELDE, MET BETREKKING TOT DEN KOOPHANDEL, BESCHOUWD.

Door JOZUA TUCKER, D. D. *Deken van Glocester.*

Den Heeren Schryveren der Hedendaagsche Vaderlandsche Letteroefeningen.

Myne Heeren!

„ Hoewel uw geagt *Mengelwerk* verre, zeer verre, is, „ van, in eenigerlei opzigt, eene Verzamelplaats „ van Twistschriften te weezen, staat het, nogthans, „ zo veel ik zien kan, open voor Stukjes, die dezelfde voorwerpen, uit een geheel ander oogpunt, den „ Leezer onder 't gezigt brengen. Dit vrymoedigt my „ om Ul. de ingeslootene Redenvoering toe te schikken. „ Tot het vertaalen daar van vond ik my opgewekt by „ het leezen van een onlangs geplaatst geestig Vertoog, „ ten opschrift voerende, *Bedenkingen over de slegte gevolgen van 's Volks Gierigheid* (*). De Eerw. TUCKER, die, in zyn Vaderland bekend staat voor een „ Man van diep doorzigt in 't stuk van Staatkunde en „ Koophandel (†), ligt 'er zich op uit, om, in deeze „ Re-

[(*) Zie de *Hedend. Vaderl. Letteroeff.*, *VII. Deel. II. Stuk. Bl.* 418.]

[(†) Wy hebben van deezen Heer TUCKER reeds twee dubbelleezenswaardige Stukjes geplaatst, die tot blyken strekken van zyne bekwaamheid in beide de gemelde opzigten. Het eerste een antwoord op de gewigtige vraag, *of een Ryk land het kan uithouden* tegen een Armer land van gelyke *natuurlyke voordeelen in het opleveren van Behoeften en Goedkoopheid der Manufactuuren. Hed. Vaderl. Letteroef. III. D. II. St. bl.* 124, en *Aanmerkingen over het*

„ Redenvoering te bewyzen, dat het algemeen Denk-
„ beeld, als of de Weelde een middel zou weezen om
„ een grooter aantal handen werk te verschaffen, dan
„ anderzins bezigheid zouden gevonden hebben, en daar
„ door den Koophandel bevoordeelt, eene groote misslag
„ is, steunende op eene oppervlakkige beschouwing; en
„ tragt, verder, aan te toonen, dat de Beginzels van
„ zuivere en onbedorve Zeden altoos de beste Regels
„ zyn zullen, om den onderlingen en algemeenen Handel
„ te bevorderen en uit te breiden. Keurt Gl. het eene
„ plaats waardig dan beantwoordt gy aan het oogmerk
„ van uwen Begunstiger. Ik ben, enz.

✠ ✠ ✠ ✠ ✠ ✠ ✠ ✠

Die deeze Wereld gebruiken als niet misbruikende.
PAULUS: I *Cor.* VII. 13.

De Zamenhang, waar in de bovenaangehaalde woorden van Apostel PAULUS voorkomen, is duister; eene duisterheid, welke wy misschien moeten toeschryven aan onze Onkunde van de Gebruiken en Handelingen, waar op de Kruisgezant zinspeelt, en ongetwyfeld, terwyl hy schreef, op 't oog hadt. Doch welk eene duisterheid 'er ook in den Zamenhang moge weezen, geene duisterheid is 'er in de woorden zelve: op zichzelve beschouwd, zyn ze eenvoudig en duidelyk; en zy behelzen eene Leer, die niet alleen uit andere deelen der Schriftuure kan worden opgemaakt; maar teffens een allerweezenlykst verband heeft met het Belang en 't Geluk des Menschdoms, in dit en in het Toekomend Leeven. Nogthans is deeze Leer zelden voorgedraagen met die klaarheid en nauwkeurigheid, of verdeedigd met dien klem en volle blykbaarheid, als het gewigt van zulk een onderwerp vordert.

Geene andere dan de volgende Leerstelling is in deeze woor-

het gedrag der Americaanen, omtrent Engeland, en de beste wyze om die Volkplantingen daar aan nuttig te maaken, ald. bl. 391. Wy twyfelen geen oogenblik, de toegezonden Redenvoering geleezen hebbende, daar aan eene plaats in te ruimen: en beveelen ons in de gunst van den Zender.

woorden begreepen; —— dat het ons geoorlofd is, ja dat het ons als een Pligt gebooden wordt, *deeze Wereld te gebruiken: maar niet te misbruiken.* —— Waar in bestaat nu, aan den eenen kant, het recht gebruik deezer Wereld? —— En wanneer kunnen, aan den anderen kant, de Menschen gezegd worden deeze Wereld te misbruiken. —— Voorwaar dit zyn zeer eenvoudige Vraagstukken: en, nogthans, hoe eenvoudig ze ook mogen weezen, zou men, met dezelve klaar en voldoende te beantwoorden, veel geschils, over de Natuur, over de goede en kwaade Uitwerkzels der Weelde, bespaard hebben. Met alleen, vooraf, wel te bepaalen, wat is *Weelde?* hadt men, aan de eene zyde, veel ergernis geevende Toestemmingen, en, aan de andere zyde, veel slegt gegronde Zegevieringen geheel voorkomen.

Dit stuk te bepaalen, heb ik my in deeze Redenvoering voorgesteld. En, om te beter het moeilykst stuk, in 't behandelen deezer stoffe, in 't oog te houden, zal ik het Gebruiken of Misbruiken deezer Wereld, alleen in zo verre beschouwen als het de kostbaarste Cieraaden deezes Leevens, en die verfraaijingen betreft, die aan de hoogere Rangen in de Zamenleeving voegen. Want, indien wy kunnen bewyzen, dat Weelde den Voortgang zelfs van Grootheid en Luister stuit, is het zeker overtollig ons tot het overweegen van mindere zaaken in te laaten. Ja, de volyverigste Voorstanders van Buitensporigheid en Verkwisting zyn tot die hoogte van ongerymdheid niet opgeklommen, dat zy beweeren, dat Menschen van een Middelbaaren en Laager Rang, dat Handwerkslieden, en geringe Arbeiders, den Lande dienst doen met meer te verteeren dan zy kunnen winnen, en dus zichzelven en hunne Huisgezinnen bederven. Deezen, zullen zy gereedlyk toestemmen, moeten zich binnen de paalen van Gemaatigdheid houden: de Deugden van Vlytigheid en Spaarzaamheid betragten, zo om hun zelfs wille, als ten dienste van anderen.

Om dan ons Onderwerp aan te vangen, en, volgens het gelegde plan, te werk te gaan. Het eerste Kenmerk van Weelde is: wanneer de Verteering het Vermogen te boven gaat: dat is, wanneer de Menschen, voor eenigen tyd, in de groote Wereld schitteren, en vervolgens tot Armoede en een geringen staat vervallen; of oneerlyke

wegen moeten inslaan, om de kosten hunner buitenspoorigheden goed te maaken.

Het tweede Kenmerk van Weelde bestaat hier in, wanneer de Menschen zulk een Leevenstrein volgen, die, schoon dezelve hun eigen Leeftyd konne uithouden, hun nogthans belet om Voorraad op te leggen; of ten minsten een geschikten voorraad voor het volgend Geslacht. Dit, in de daad, verschilt zeer weinig van het voorgemelde Kwaad tot een afgelegener Tydperk te verschuiven: en dezelfde Uitwerkzels zullen in beide de gevallen plaats grypen.

Wilden wy hier nog byvoegen de Uitwerkzels, die hervoortkomen uit het voldoen van zinnelyken Lust, en het botvieren aan Vleeschlyke Begeerten; andere Kenmerken en Tekens van Weelde zouden wy nevens de voorgaande kunnen melden. Maar deeze alleen kunnen genoegzaam strekken om te bewyzen, voor zo verre wy het stuk tegenwoordig beschouwen, dat Weelde, zelfs in de groote Wereld, en in den voordeeligsten stand aangemerkt, die nuttige zaak niet is voor de Maatschappy, als de Zedenschryver zelve zomtyds onbedagtzaam erkend, en de Voorstanders der Ondeugd voorgewend hebben te kunnen betoogen.

Men veronderstelle eens, dat de Hoofdstad van eenig groot Koningryk of Gemeenebest, op de bovengemelde bedagtlooze en onvoorzigtige wyze, eene Eeuw lang handelde. Welke gevolgen zouden daar uit voortvloeijen? Welken Voortgang zou 'er stand grypen in de fraaiste en schoonste Kunsten, van 't begin tot het einde diens Tydperks? — Misschien zou, in 't eerst, een grooter maat van Kunde, Vinding en Vlytbetooning opgewekt worden, door de verbaazende geldsommen, verspild in het oprigten van heerlyke Gebouwen, en om deeze te vercieren met de heerlykste voortbrengzelen van Kunst en Vernuft. Doch hoe lang zal men zulk eene Buitenspoorigheid kunnen uithouden? En, wanneer Gebrek en Behoefte volgden, welk eene Aanmoediging zou dan gegeeven worden aan den Man van Vernuft, aan den vlytigen Kunstenaar, om op die Modéllen voort te werken of ze te verbeteren? Derhalven, toegestaan zynde, dat het eerste Geslacht in zulk eene Hoofdstad, zich vertoonde met een glans, zo schitterend en verbaazend, dat dezelve het oog deedt schemeren, en den Nyd van onkundige Aanschou-

schouweren gaande maakte: wat zou 'er, nogthans, helaas! van het tweede worden? Want de luister van 't zelve moest noodwendig verminderen. In het derde Geslacht zou de Olie van hun steeds donkerder brandenden Lamp geheel verteerd zyn; en wanneer wy voortgaan met onze beschouwingen tot den staat van het vierde, vyfde en zesde Geslacht, zal het vertoon daar van steeds verslimmeren; door den natuurlyken Overgang van Verspilling tot Armoede, zouden de weinige elendige Afstammelingen der eerste Verkwisteren zich verheugen, als zy een hoek mogten betrekken van de vervallene Paleizen hunner Voorvaderen, hun tot Hutten ter wooning dienende.

Deeze gevolgen loopen elk in 't oog; en, in de daad, ze zyn onvermydelyk. Welk een Hulpmiddel kan, derhalven, aangewend worden tot Geneezing van zulk eene verteerende Kwaale, die, als een Kanker, in- en doorvreet, tot dat alles weg is? Geen —— Dan zulk een, 't welk door het Kwaad te geneezen of liever te bedekken, duidelyk toont, dat de oorzaak, de eigenlyke oorzaak daar van, geen ander dan *Weelde* was. Het Hulpmiddel bestaat hier in, dat een deugdzaamer, zuiniger, en vlytiger slag van Menschen de plaats der voorgaanden inneemt, die, de Verblyfplaatzen der Verspillenden en Verkwistenden koopende, en daar in leevende, den luister van die eertyds beroemde Hoofdstad, welke anderzins in een woestyn zou veranderen, ophouden.

Dit kan niet gelochend worden. —— Doch is dit niet het eigenst Beginzel, 't welk wy beweeren, te weeten, dat Weelde, wanneer men die laate doorwerken, onvermydelyk Bederf berokkene? Als mede, dat het voorkomen van zulk een Bederf aan een daar tegenovergestelde oorzaak moet worden toegeschreeven? Met één woord, indien de Onheilen, ontstaande uit het misbruik der Goederen deezer Wereld minder schade toebrengen dan zy anderzins zouden gedaan hebben, of eenigermaate hersteld worden, moet dit alleen toegeschreeven worden aan het recht Gebruik, en het wel aanleggen, dierzelfde Goederen.

Om dit stuk in een nog helderder daglicht te zetten, zal ik het omkeeren, en het voorgestelde geval, uit een tegenovergesteld gezigtpunt, beschouwen: verbeeld u, dat de Inwoonders van zulk eene Hoofdstad, van den

beginne af, hunne zaaken wel aangelegd en altoos dien zelfden koers gehouden hadden. Welke zouden dan de gevolgen geweest zyn? En op wat wyze zou het voortzetten der fraaije Kunsten, door deeze verandering van 't geval, vertraagd of bevorderd weezen? Wanneer wy ons verbeelden, dat de Inwoonders dier Hoofdstad van onderen op begonnen, dan moeten wy toestaan dat de *Noodwendigheden* deezes Leevens de eerste Voorwerpen zouden weezen van hunne Aandagt en Bezorging. Deeze bezorgd, en een aanwasfend beginzel van Rykdom vastgesteld zynde, zouden de Menschen natuurlyk hunne Begeerten uitbreiden, en de gedagten laaten gaan op de *Gemakken* en *Aangenaamheden* hunner onderscheide Standen, — hunner onderscheide Standen, zeg ik, dewyl 'er verschillende rangen onmiddelyk zouden plaats grypen, zelfs dan, wanneer alle de Inwoonders elkander in Deugd gelyk waren: —— deeze zouden ontstaan uit de ongelykheid der Bekwaamheden, der Kunde, der Bevlytiging, het Geluk of Ongeluk, 't geen hunne Bedryven vergezelde. Hier om, zeg ik, zouden de *Gemakken* en *Aangenaamheden* hunner onderscheide Standen, de naaste voorwerpen hunner Bezorging weezen; en zeer waarschynlyk zou het eerste Geslacht het hier by laaten berusten en geen stap verder gaan. —— Maar het tweede Geslacht, het zelfde Plan van goede Huishouding volgende, zou, zonder eenig nadeel aan deszelfs omstanstigheden toe te brengen, verscheide trappen hooger klimmen: zo dat Werken van Vernuft zich zouden beginnen te vertoonen: een Smaak in Fraaije Kunsten zou gebooren, onderscheide Talenten opgewekt, en den nayver onder de Kunstenaars zelve en hunne voorstanders gaande gemaakt worden. Van zodanige *Verfraaijingen* en *Verbeteringen* in de Maatschappy is de opklimming tot het *Grootsche* en *Heerlyke* gemaklyk en natuurlyk: en dus zou de zaak van Geslacht tot Geslacht kunnen voortgaan in eene bykans eindelooze vordering en verscheidenheid. Ja, men kan niet zeggen waar het zou ophouden, of welke de Grenspaalen zouden weezen, die het voortgaan zouden stuiten. Want het gaat niet door, schoon men het veelal als eene waarheid aanneeme, dat groote Steden en groote Ryken, even als de Mensch, hun tyd *moeten* hebben. In de daad, het *kan* zo weezen; doch men zal geene reden kunnen bybrengen, dat het

het *zo moet* zyn: want de Mensch, welke voorzorge hy ook neeme, moet ſterven: dewyl de gezetſte Leefregel het naderen en overvallen des ouden dags niet kan voorkomen. Doch, indien het Lichaam van den Staat altoos een behoorlyken Regel volgt; indien het nooit afwyke van de Paden der Deugd, zich door Weelde niet verarme, of de vermogens door Wellust verzwakke; ja, dat meer is, indien het, naa zich, ten deezen aanziene, grootlyks benadeeld te hebben, de gepaste hulpmiddelen, (goede en weluitgevoerde Wetten naamlyk,) in tyds gebruike, zal het van deeze gevaarlyke Kwaale geneezen worden; en hoe langer het beſtaa, hoe meer ſterkte en gezondheid het zal verkrygen: want langte van dagen verſterkt de Geſteltenis van zulk een Lichaam in ſtede van het te verzwakken.

Doch laaten wy, zonder dit verder voort te zetten, nu zien waar de groote vraag op uit komt; te weeten, of de Perſoonen, die deeze Wereld *gebruiken*, of die dezelve *misbruiken*, over 't geheel genomen aangemerkt moeten worden als de wezenlyke Beſchermers en Voorſtanders der Kunſten en Weetenſchappen? En welk van beiden, Weelde of Deugd, door elk verſtandig Staastbeſtuur verdient aangenomen te worden, om Bezigheid te vinden voor het grootſte aantal van werkzaame Leden, elk in zyn' kring? —— Voorwaar, indien men eene nauwkeurige lyst gehouden hadt van het aantal in de twee ſtraks veronderſtelde Hoofdſteden, geduurende eene opeenvolging van Geſlachten, zou dit ſtuk ſchielyk, en ten vollen, uitgeweezen zyn, en niet in twyfel getrokken kunnen worden. Want kan 'er iets, in de Zedelyke en Staatkundige Wereld, tot een betoog opklimmen, het is —— Dat een jaarlykſche aanwas van Rykdom, van Bevolking, en vermeerdering van Staatlyke Gebouwen, zo openbaare als aan byzondere Perſoonen toekomende, heilzaamer moest weezen voor de Beoefenaars der beſchaafde Kunſten, dan eene jaarlykſche Vermindering van Schat, Ontvolking, en Verval.

Uit deeze betoogde waarheid vloeijen verſcheide gewigtige gevolgen voort; met de voornaamſte op te haalen zal ik myne Redenvoering beſluiten.

In de eerſte plaats, blykt het ten duidelykſte uit al het bygebragte, dat 'er geene weezenlyke en ſtandhou-

dende ſtrydigheid konne weezen tusſchen de Wetten eener Gezonde Zedeleere en eener Gezonde Staatkunde: welke ruwe en niet doordagte Gevoelens, met deezen regel ſtrydig, men ook omhelsd hebbe. Want, zelfs in die gevallen, waar men te vooren zich in 't algemeen verbeeld heeft dat ſtrikte Zedekunde moest wyken, is het nu blykbaar dat de zaak anders beſtaat: en alle de eiſchen, die de Weelde, in het voordeeligſte licht beſchouwd, met mogelykheid kan maaken, komen hier op uit. —— Dat dezelve, voor een korten tyd, een ſterker Vraag verwekke, na de vercierende Gedeelten van Huisraad, Kleeding en verderen Toeſtel, dan 'er, de Voorzigtigheid geraadpleegd zynde, hadt behooren te weezen. Een groot voordeel in de daad! Een voordeel waar op men mag ſtoffen! Een voordeel zeer te wenſchen! Want deeze ſchielyke en voor een tyd ſnelle Omloop van Bevlytiging, in het Staatkundig Lichaam, is juist even als een koortzige Omloop van 't Bloed in 't Natuurlyk Lichaam: een Omloop, die, voor eene korte poos, de Geesten opwekt, en een valsch vuur ontſteekt; doch onvermydelyk eene algemeene verzwakking en verſlapping veroorzaakt; en doodlyk zal weezen, wanneer dezelve niet, by tyds, geſtuit worde.

Waarlyk 'er is iets buitenſpoorigs, om niet te zeggen iets Godloos, in de Veronderſtelling, dat de Zedeleer en Staatkunde, recht bepaald en wel begreepen, tegen elkander zouden aanloopen. Want welk een Denkbeeld zou ons dit opleveren van het Godlyk Weezen? Welk een vreemde Beſtemming der Wereld zou het zyn, als onze Pligt en ons Belang altoos met elkander ſtreeden? Ja, dat wy om het meeste goed aan het Menschdom te doen, en het grootſte getal van GODS redemagtige ſchepzelen te voeden en te helpen, ongehoorzaam zouden moeten zyn aan de Wetten van onzen Schepper? —— Neen. Onze gunstryke Schepper, onze wyze Zedelyke Beſtuurder, heeft dusdanig eene Schikking der dingen niet beraamd. Hy is dat kortzigtig, dat onbezorgd, of kwaadaartig Weezen niet, 't welk het onzen Pligt doet zyn, 't geen, over 't geheel genomen, zelfs ten opzigte van de zaaken deezer Wereld, ook desgelyks ons Belang niet is.

In de tweede plaats, mogen wy, uit het verhandelde dit nuttig beſluit trekken. Dat de Spreekwyzen, de

We-

Wereld te gebruiken of *te misbruiken*, of, met andere woorden, dat *Maatigheid* en *Onmaatigheid* betrekkelyke uitdrukkingen zyn, welker betekenis bepaald moet worden door de Omſtandigheden des Gevals. Want het geen by den eenen Mensch de ſterkſte Maatigheid is, kan by eenen ander eene groote Onmaatigheid weezen: het *gebruiken* deezer Wereld, en het *misbruiken* van dezelve, moet t'huis gebragt worden tot de Geſteltenis, de Omſtandigheid, den Leeftyd, den Staat, van deezen of geenen in 't byzonder.

Dus, by voorbeeld, is hy, die deeze Wereld naar eisch gebruikt, en gelyk elk verſtandige en deugdzaame ze behoort te gebruiken, de Man, die zyne genietingen aan de volgende bepaalende Regels onderwerpt. Dat hy —— *voor eerst*, zyne Uitgaven minder maakt dan zyn Inkomen. —— *Ten tweeden*, zyn gezin en Afhangelingen behoorlyk bezorgt. —— *Ten derden*, iets oplegt tegen tyden van Ongelegenheid. —— *ten vierden*, zich zelven verpligt om een goed Huishouder te weezen, ten einde hy te beter de behoeften der Armen kan helpen onderſteunen. —— *Ten vyfden*, geene Lustopvolgingen inwilligt, die de Gezondheid zyns lichaams kunnen krenken, of zyne zielsbekwaamheden bederven. —— En, *eindelyk*, in alle zyne Genietingen, het oog ſlaat op den invloed, dien hy op anderen kan hebben, in dier voege dat hy hun geen ſlegt of gevaarlyk voorbeeld geeve.

Wie zyne Vermaaken, Uitſpanningen en Verteeringen, volgens deeze Regelen bepaalt, is geen Weelderig maar een Maatig Man. Hy misbruikt de goede gaven der Voorzienigheid niet; maar maakt 'er een gebruik van, beantwoordende aan het gunstryk oogmerk des Schenkers. Ja, deedt hy minder, onthieldt hy zich zelven dusdanige genoegdoeningen als hy, beſtaanbaar met deeze Regelen, kan genieten, hy zou aan zynen Staat niet beantwoorden, noch leeven in dien kring, waar toe zyn Rang en Character hem geregtigen. In 't kort, hy zou de *gierige Man* weezen, van wien GOD een gruwel heeft: de Man, die, door de Wereld niet genoeg te gebruiken, dien Omloop van Vlyt en Werkzaamheid niet bevorderde, welke hy moest voortzetten. Hy zou, door in *gebreke* te blyven, 't zelve nadeel aan de Maat-

schappy doen, als de *Weelderige*, door Overdaad te pleegen.

Indien, derhalven, in de derde plaats, en ten besluite, beide deeze uitersten de algemeene Welvaard benadeelen, en haatlyk zyn in 't oog des ALLERHOOGSTEN, zien wy, in dit geval als in alle andere, dat Deugd en goede Zeden de beloften hebben van dit zo wel als van het toekomende Leeven. En zeker zyn dan de voorwaarden van ons afgevorderd, om hier naamaals gelukkig te worden, zo hard en streng niet als de verkeerde voorstanders en geslaagen Vyanden van den Godsdienst ons wel zouden willen diets maaken. Want welke zyn deeze harde voorwaarden? Dezelve zyn, zo verre het thans verhandelde Onderwerp betreft, geen andere dan deeze, —— dat wy de Wereld moeten gebruiken en niet misbruiken, —— zy zyn 't geen een voorzigtig Man om zyn eigen tydlyk Belang zou doen, schoon 'er geen Leeven naa dit Leeven te wagten stondt, —— zy zyn, 't geen een weldaadig Man zou te werk stellen, ten Algemeenen Beste, —— en 't geen een *Christen* zal verrigten, in gehoorzaame Onderwerping aan de Bevelen van GOD, en tot behoudenis zyner eigene Onsterflyke Ziel.

WAARNEEMING EENER OPERATIE DER DOORSNEEDE VAN DE KRAAKBEENIGE VEREENIGING DER SCHAAMBEENDEREN, GEDAAN DOOR G. R. F. GROSHANS, *Med. Doctor te Geertruidenberg.*

Aan de Wel Edele Heeren Uitgevers der Hedendaagsche Vaderl. Letter-Oeffeningen.

Wel Edele zeer Geleerde Heeren!

„ Neeme de vryheid Uw Eds. hier nevens toe te zenden, de eerste Waarneeming die op een leevend „ Mensch, (zoo ver my bekend is) in ons Vaderland „ gedaan is, aangaande de Doorsneede der Schaambeenderen; zy is my medegedeeld door den Heer *Groshans*, „ Med. Doctor te Geertruidenberg, en te gelyk verzogt 'er zodanig gebruik van te maaken als ik goed „ vond. Het belang derzelve verdient zekerlyk, om, zoo „ spoe-

„ spoedig als mogelyk is, algemeen bekend te worden, „ dierhalven zoo Uw Ed. het goedvinden, om hetzelve een plaats te geeven in Uw Eds Letter-Oeffeningen, zoo zal deeze nuttige Operatie, welke nog in zyn geboorte is, en door voorbeelden moet bevestigd worden, geen geringe luister krygen, ter aanmoediging van andere, welke het gewigt dezer Operatie kennen".

„ Verders blyvende met alle hoogachting,

Wel Edle zeer Geleerde Heeren!

Uw Eds Dienstwillige Dienaar
A. VAN DE LAAR, M. D.

's Hage, den 25. September,
1778.

Den 10. Juny, 1778, heeft de Heer *Bruhl*, Chirurgyn en Vroedmeester te Capel, in de Langstraat, my laaten weeten en verzogt, by hem te komen in het Dorp Sprang: ik vertrok aanstonds, en kwam by een Vrouw, genaamt *Adriana Vos*, oudt 31 Jaaren, lang 3½ voet, zeer mismaakt, van een ongezond Gestel, en voor de eerstemaal Zwanger; zy was reeds vier dagen in arbeid geweest, en had van den 6 Juny af weën gehad, die, van tyd tot tyd, sterker waren geworden, maar die vervolgens ook weder waren verminderd, en eindelyk geheel opgehouden; wy vonden het Heiligbeen met een bult voorwaards uitsteekende, welk het kleine Bekken zoo vernaauwde, dat 'er, tusschen het Heiligbeen en de vereeniging der Schaambeenderen, na onze naauwkeurigste bepaaling, maar tweé duimen ruimte was.

Daar dagt voor ons niets overig te zyn, schoon het leeven van 't Kind onzeker was, als de *Sectio Cæsarea*; maar het gevaar, daar aan verbonden, deed ons liever overgaan tot de nieuwe aangepreezen Operatie van den Heer *Sigault*: ik besloot hier met des te meer vrymoedigheid toe, om dat ik te Straatsburg, in den jaare 1774, gelegenheid gehad hadde, om de doorsnyding der Schaambeenderen te doen, aan vier doode Vrouwen, en by die gelegenheid gezien hadde, dat, by drie Vrouwen, aanstonds na de doorsneede, de Schaambeenderen, door eenige pooging om ze te doen wyken, wel 2 duim

duim van den anderen afwykten; maar by de vierde maar 1½ duimen.

Het kostte weinig moeite, om onze Lyderesse tot de Operatie over te haalen; zy reikhalsde maar alleen na 't ogenblik haarer verlossinge, en onderwierp zich aan alles wat tot dat einde besloten wierd.

De Vrouw behoorlyk gelegt zynde, zoo nam ik een zeer scherp en afgeslepen Scheermes, omwonden, tot op 2 duim na, met een stuk linnen: vervolgens liet ik de Heer *Bruhl* de twee *Labia muliebria* na beneden drukken, en ik spande het vel aan den bovenrand der Schaambeenderen, en snee met de andere hand, naauwkeurig in het midden, het vel en vet door, tot op een halven duim afstand van de bovenste vereeniging der *Labia muliebria*, vervolgens snee ik de Kraaksbeenige vereeniging der Schaambeenderen door, zonder de *urethra* of *clitoris* te kwetzen.

De Vrouw betuigde niet veel pyn gehad te hebben, en zoo aanstonds als het doorgesneeden was, verwyderden de schaambeenderen wel een half duim van elkander; ik tragtte het kind te keeren, en, onder de poogingen, die ik daar toe aanwendde, wierd ik met verwondering gewaar de verdere verwydering der schaambeenderen, dat, hadden 'er weën gekomen, zo had mogelyk het kind van zelfs kunnen gebooren worden; maar ik vond, door de droogte en zaamtrekking der Baarmoeder, zoo veel tegenstand en moeite, dat ik, in plaats van het kind te keeren, het zelve met de kromme Tang van *Smellie* zeer gemakkelyk en spoedig verloste; hebbende de Operatie en afhaaling van 't kind in den tyd van 12 a 13 Minuuten verricht, en bevonden dat de grootste afstand der schaambeenderen, onder het afhaalen van 't kind, niet boven de 2 duimen geweest is, zonder dat ik eenig gekraak van 't Bekken gehoord heb.

Het kind was voldraagen en dood; en bleek reeds vóór de Operatie gestorven te zyn geweest.

Na 't afhaalen der *Placenta*, zuiverde de Heer *Bruhl* de wonde van 't bloed, lag 'er compressen op, in warmen wyn gedoopt, en maakte, met een Servet, het verband rondom het lyf; verbond de wonde des anderen daags; lag 'er een Digestief en Compressen op, en behandelde verder de wonde zeer eenvoudig tot dat de Vrouw hersteld is geweest.

In

In den geheelen loop der ziekte heeft de Vrouw zeer gemakkelyk gewaterd, en om den anderen dag afgang gehad; van den vierden dag af, na de Operatie, kon de Vrouw zich, zonder hulp, van de eene zyde op de andere leggen; den zestienden dag kon ze ſtaan, maar niet gaan; en op den vyf- en twintigſten dag, ſtond de Vrouw op, en ging zoo regt en zonder ongemak, als voor haare zwangerheid; genietende verder een aanhoudende en gewenschte gezondheid.

PROEVEN OP DE ALOË.

Door JOH. TERSIER, *Apotheker te Amſterdam.*

Vyf Soorten van Aloë zyn by ons bekend, onder de naamen van *Aloë Succotrina* of *Succotorina*, — *Aloë Caballina*, *Aloë Hepatica*, — *Aloë Capenſis*, — en *Aloë Lucida*.

Ik heb alleen de vier eerſte Soorten onderzogt, dewyl de oprechte *Aloë Lucida* thans weinig voorkomt, en dus niet genoegzaam ten gebruik kan dienen.

Vier oncen van iedere Soort, afzonderlyk ontbonden in drie pinten Regenwater, liet ik één nagt bezinken, waarna ik de vogten afgoot, en langzaam uitdampte tot eene volkomene droogte.

De bezonkene ſtoffen, zeer droog uitgedampt, ontbond ik ieder afzonderlyk, met goeden voorloop, en liet ze, na eene genoegzaame zuivering, op nieuw uitwaasſemen.

Door deze bewerkingen heb ik bekomen

uit de *Aloë Succotrina*		uit de *Aloë Hepatica*	
Extr. Gumm.	*unc.* ij, *dr.* ʒ.	*Extr. Gumm.*	*unc.* ij ʒ *ſcr.* ij.
Reſin.	*dr.* xi ʒ.	*Reſin.*	*dr.* x.
Fæces.	*dr.* ij, *ſcr.* j.	*Fæces.*	*ſcr.* j.
uit de *Aloë Caballina*		uit de *Aloë Capenſis*	
Extr. Gumm.	*unc.* ij, *ſcr.* iij ʒ.	*Extr. Gumm.*	*unc.* ij, ʒ, *dr.* iij.
Reſin.	*dr.* iv, *ſcr.* j.	*Reſin.*	*unc.* j. *ſcr.* j.
Fæces.	*dr.* ʒ.	Deze laatſte ſoort gaf geene *Fæces.*	

Hier uit nu ziet men dat 't ten uiterſte noodzaaklyk is, dat 'er geen *Aloë* inwendig gebruikt worde, ten zy dezelve vooraf gezuiverd is, en dat men, ten onrechte, de *Aloë Succotrina* beter achte dan de andere, ten ware de kragten der Extracten verſchilden, 't welk ik aan 't onderzoek der Geneesheeren overlaate.

KORT

KORT BEGRIP DER WAARNEEMINGEN VAN DEN HEER GLEDITSCH, WEGENS DE ZWERVENDE SPRINGHAANEN.

„ Een der byzondere oogmerken en nuttigheden van „ ons *Mengelwerk* is, buiten twyfel, onzen *Vaderlandsche Leezeren*, eene verscheidenheid van nutte kun„ digheden voor den geest te brengen; ten dien einde „ voegt het ons op de tydsgelegenheden te letten, en „ zulke stukken uit te kiezen, als byzonder kunnen die„ nen te hunner onderrigtinge. Thans gewaagen de „ Nieuwspapieren van de *Springhaanen* en derzelver ver„ woestingen: het heeft ons daarom goed gedagt, dit „ *Kort Begrip der Waarneemingen van den Heer* GLEDITSCH, „ over deeze Diertjes, hier te plaatzen."

De Heer GLEDITSCH merkt aan, dat zeer zagte winters dermaate de voortteeling van verscheide kleine dieren, en inzonderheid van de Insecten, begunstigen, dat hunne vermenigvuldiging, die van andere jaaren, in welke het duizendste gedeelte hunner eiren niet uitkomt, zeer verre te boven gaat. Hy besluit daar uit, dat zulk eene buitengewoone menigte van Insecten, of andere Dieren, een veel grooter voorraad van vrugten zal verslinden, dan, zonder eene zo meer dan gewoone vermenigvuldiging, genoegzaam zou geweest zyn; 't geen buiten twyfel tot nadeel van menschen en beesten moet strekken, in zo verre zelf, dat 'er gebrek en hongersnood uit konne voortspruiten. Het zyn, voegt 'er de Heer GLEDITSCH by, niet altoos zwermen van vreemde Insecten, die deeze beklaaglyke verwoestingen aanregten in koornlanden, tuinen, bosschen, enz.; — men moet ze ook toeschryven aan dezulken, die, in ons eigen land gebooren, ter plaatse hunner geboorte eerst de vernieling beginnen, en daar mede voortgaan in de nabuurige landstreeken.

Het soort van voedsel, 't geen de meesten deezer dieren zoeken, toont klaar genoeg, dat het land van allen geenszins even groote schade lydt. De trekvogels, by voorbeeld, die, by benden vliegen, 't zy land of watervogels, doen bykans geen nadeel: dewyl zy aazen op wormen, vliegen, en dergelyke, waar door geen' aan-

merk-

merklyken hinder wordt toegebragt. Van dien aart zyn ook de groote By- en Hommelzwermen, de geheele heirlegers van Muggen en Vliegen, die meer overlast doen dan schade. Men kan dit niet zeggen van de groote benden Ruspen, Mieren, Mollen, Kreekels en Slekken, die in het voorjaar en in den herfst te voorschyn komen: zy spellen den Landman veel kwaads, schoon hun veel grooter overkome door de landrotten, welke zommige van eene bruine aschverwige kleur zyn, met een zwarte streep over den rug, en andere een staart hebben, die afgehakt schynt.

Dan onder de vreemde Insecten, over welke de *Brandenburgsche* landen 't meest te klaagen hebben, en die de meeste gewassen van allerleie soort verslinden, komen 'er geene in vergelyking met de Springhaanen, die trapswyze voortrukken. Zints den jaare 1733 zyn ze in die landen verscheenen, en men merkte op, dat zy, tot den jaare 1739, van hun geslacht hadden naagelaaten, die vervolgens, door de strengheid des winters, verdelgd zyn. In het jaar 1744 ontdekte men weder nieuwe benden, die de woestynen van *Tartarie* verlaaten hadden, en zich niet alleen door geheel *Hongarie*, *Zevenbergen* en *Poolen* verspreidden; maar ook doordrongen tot in *Schotland*, en de nabuurigste koningryken. Zy kwamen weder in *Brandenburg* omtrent den Oogsttyd, wel voornaamlyk zich vertoonende rondsom de dorpen *Dietersdorf*, *Neyen-Timpel*, enz.; en in eenige landen omtrent *Berlyn*, aan de zyde van de *Hall poort*. Zy hadden veel overeenkomsts met de groote veelkleurige Springhaanen, die van Europischen oorsprong zyn, en zich onthouden op alle plaatsen, waar gewassen staan; doch men ontdekte egter verscheide merkbaare ongelykheden. De vreemde Springhaanen waren veel dikker van lichaam, en hadden veel korter sprieten, en de scheede der lyfmoeder stak niet buiten het lichaam.

In het jaar 1750 kwamen 'er ontelbaare troepen uit groot *Polen* in het Hertogdom van *Dossen*, en in het gedeelte van *Nieuw Mark*, *Sternberg* genoemd; zy verspreidden hunne verwoestingen omtrent de steden *Dossen*, *Zullichouw*, en *Ziesenzig*, en bovenal rondsom de dorpen *Glessein*, *Langefeld*, *Heinersdorf*, *Polenzig*, *Radach* en *Zerbow*, waar de schade zeer groot was; dewyl men nog niets van den oogst hadt ingezameld. Andere benden trok-

trokken den *Oder* over, en vielen neder in het regtsgebied van *Munchenberg*, en omstreeks *Berlyn*; waar de Heer GLEDITSCH gelegenheid hadt om 'er veele waar te neemen, in den omtrek van eenige dorpen: in de maand September vondt hy 'er eenigen in de tuinen en boomgaarden van de hoofdstad, boven al in het *Frederikstadsche* gedeelte. Deeze Springhaanen, dus burgers geworden, gingen in dikte die van hunne soort, welke op 't land leefden, verre te boven; een groei die zy aan den overvloed van voedzel, 't geen ze daar aantroffen, verschuldigd waren.

Veele Schryvers hebben gehandeld van dit soort van Springhaanen, van hunne reistogten en vernielingen, het dagt den Heere GLEDITSCH daarom niet noodig 'er eene nieuwe beschryving van te geeven. De Heeren *Frisch* en *Ræsel* schryven 'er het nauwkeurigst en minstfabelagtig over. De afbeeldingen en uitleggingen, welke zy geeven, zyn zeer nut om de Springhaanen wel te kennen.

Het is, zegt hy, den Oosterschen Springhaanen eigen, om by troepen te reizen, van welke verscheide zwermen, uit een ontzaglyk getal bestaande, die na dikke wolken gelyken, zomtyds; door haare eigene zwaarte, uit den hemel vallen, en zich schielyk verspreiden over het land, waar zy, in een oogenblik, de beste veldgewassen opeeten. Men kan zich nauwlyks verbeelden, hoe groote verwoestingen zy aanregten in weinig uuren. De Heer GLEDITSCH houdt zich verzekerd, dat de schade, welke zy toebrengen van luttel betekenis zou zyn, indien ze, gelyk andere, in minder menigte te gelyk kwamen.

In hunne eerste woede vallen zy aan op fyne kruiden, en teere planten, die overvloed van zagte sappen hebben: wanneer dit smaaklyk voedzel hun begint te ontbreeken, tasten zy alles aan als peulvrugten, boombladeren, en de buitenste bast; zy ontzien dan geenszins kruiden, die een flegten reuk of een' bitteren of wrangen smaak hebben. Ondertusschen heeft de natuur aan dit verderflyke soort van Springhaanen een trek tot reizen gegeeven, die hun verhindert om lang op dezelfde plaats te blyven. Een' zeer langen tyd kunnen zy honger, dorst, en andere ongemakken, uitstaan; in die gevallen egter vermindert, door schraalheid van voedzel, en de geduurige verandering van spyze, hunne dikte; en dit

be-

bedriegt onkundigen, die ze dan aanzien voor de veelkleurige groote Springhaanen, welke hier omstreeks gewoonlyk zyn.

De Schryver is van oordeel, zich niet te moeten ophouden met aanmerkingen te maaken, over de kleurvermengingen en de veranderingen, welke de Springhaanen, geduurende den Zomer, ten dien opzigte, ondergaan: hy laat, zegt hy, aan de zodanigen, die willens hunnen tyd te zoek brengen om door onzekere hoedanigheden zaaken af te beelden, de bezigheid over om de characters uitteleggen, welke de streepen, vlekken, en stippen van verschillende gedaante en grootte op de wieken van deeze Insecten maaken. Buiten twyfel muntte in deeze weetenschap een Soldaat uit, die voortyds aan *Jean Sobieski*, Koning van *Poolen*, verbaazende wonderen wilde voorspellen, naar aanwyzing van de streepen en vlekken der Springhaanen; dan de bespotting van den Koning was het eenig loon van zyne moeite.

Men heeft in het paaren van dit soort van Springhaanen niets opgemerkt dat verschilt van dat der anderen; maar de Heer GLEDITSCH deedt hieromtrent eene zeer zeldzaame waarneeming. Ik heb gezien, zegt hy, dat drie Mannetjes met een en het zelfde Wyfje paarden: en, naar alle waarschynlykheid heeft de natuur haare inzigten met deeze byzonderheid. Wanneer men de zeer groote overvloed van Eieren in aanmerking neemt, zal men gereedlyk tot de gedagte komen, dat de bevrugting niet genoegzaam zou volbragt worden door ééns met het Mannetje te paaren: het is derhalven noodig dat het zelfde Mannetje verscheide maalen met het Wyfje zich vermenge, of dat anderen hem van die moeite onthefsen. Vóór myne nauwkeurige waarneeming des aangaande zegt de Schryver, ging men niet zeker of het altoos het zelfde Mannetje was, dan of 'er meer dan één het zelfde Wyfje gebruikten.

Wanneer de Eieren bevrugt zyn, legt het Wyfje van dit soort dezelve op den grond, verkiezende bovenal zandige plaatzen, of die hoog zyn, Wynbergen, Boomgaarden, Heuvels, met Kreupelbosch begroeid, of uitsteekende hoeken met gras bedekt, welke zy in de Landen en Wouden aantreft. En daar dit Wyfje geene scheede van de Lyfmoeder heeft, die buiten 't Lichaam gaat, laat zy de Eitjes de een naa de ander vallen,

drukkende meer dan het halve Lyf langs den grond: zomtyds ſtroit zy ze, overal, op misthoopen, mosagtige plaatzen, en de wortels van afgeknaagde planten. De kleine Eitjes zyn aan elkander gebonden door een harde lymerigheid, en als in een vlies opgeſlooten, waar in zy geduurende zes of zeven maanden verborgen blyven. De zyden van Heuvels, die met Doornhaagen omzet zyn, verſchaffen in den winter de veiligſte ſchuilplaats aan dit gebroedzel; op den vlakken grond, 't zy dezelve met groente begroeid, of kaal zy, loopen zy meer gevaar om ontdekt en door Menſchen of beesten vertreeden te worden.

Dan 't geen den Heer GLEDITSCH hier het alleraanmerkenswaardigſte ſchynt, is de tyd zelve van 't paaren en het Eieren leggen. Als dan komen de heirlegers van Springhaanen, voorheen wyd van een verſpreid, t'zamen, in zeer digtgeſlootene troepen, op de heesteragtige plaatzen, waar van wy geſprooken hebben, of op het Land, tusſchen de ſtoppels, naa den Oogst overgebleeven, en beyveren de voortplanting van hun *geſlacht*; een werk dat zelden langer dan zes of zeven weeken duurt. Wanneer het voleindigd is, zyn de Springhaanen van beiderlei kunne uitgeput en afgemat, worden ziek, verliezen allengskens de kragten, en ſterven. Het is nogtans met geene zekerheid te bepaalen, of 'er meer ſterven door de zwaare wonden, welke zy elkander toebrengen, dan door vermoeienis en verzwakking, uit hoofde des gepleegden minnehandels. De Mannetjes tasten, in hunne drift, andere Mannetjes aan, ook de Wyfjes beſchadigen ze, door het eene of andere lid te verminken, en wel inzonderheid door de ſprieten te kwetzen: met één woord deeze boosaartige Inſecten bejegenen elkander met zo veel vinnigheids, dat waarſchynlyk, in dergelyke gevegten, het grootſte gedeelte omkomt.

De ſterkte van hun kleinen kop, van hun pooten, en van hun bek, doen ons ligtlyk bevroeden dat die wonden zeer erg moeten weezen. Indien men onbedagtzaam de groote Springhaanen, of die van de zwervende ſoort zyn, aantast, byten zy niet zelden dat 'er het bloed nakomt: ook voeden zy zich, gelyk reeds gemeld is, niet alleen met de zagtſte en ſmaaklykſte deelen der planten, maar met den bast der boomen zelfs. 't Is eene algemeene be-

bevinding dat Springhaanen, gevangen en by elkander gezet, elkander verslinden, met geweld de agterste pooten en de sprieten uitrukken, enz. Eene Waarneeming van den Schryver over een Mannetje strekt, om de beschryving van hunnen verslindenden aart te voltoien. Naa de paaring volbragt te hebben, oefende dit ondankbaar Mannetje een soort van dwinglandy over 't Wyfje, die men aan geene andere oorzaak kon toeschryven dan 't gebrek van voedzel: hy klom op 't Wyfje, 't geen hem met alle haare kragt weerstand boodt, hy scheurde het vleesch 'er leevend af, en zoog het vogt, met geweld, uit, en dus kw... 't ellendig Wyfje om 't leeven, zonder haare Eitjes gelegd te hebben. De Heer GLEDITSCH wordt door dit voorbeeld bewoogen, om te gelooven, dat 'er vastgestelde wetten der natuur zyn, ten opzigte van zekere Insecten, welke dienen om te verhoeden dat 'er geene al te sterke voorteeling, altoos ongemaklyk of nadeelig aan andere dieren, plaats hebbe. Hy merkt tevens aan, dat de staat, waar in de Springhaanen zich op den paartyd bevinden, den Landlieden eene allergunstigste gelegenheid verschaft, om, met weinig moeite, een zeer groot getal benevens de geheele nakomelingschap, om hals te brengen.

De geduurige en schadelyke omzwervingen der Springhaanen gaan van omstandigheden vergezeld, die onze opmerking verdienen. Zy vliegen, by voorbeeld, veel sneller, en verheffen zich veel hooger in heet, helder, en droog weer, dan wanneer de Lugt bewolkt, regenagtig of koud is; ook zyn ze 's morgens en 's avonds traagst, en beweegen, met veel meer moeite, de vleugels, dan op den middag. Van hier is het, dat zy, wanneer men ze, met geweld, in een regenagtigen of kouden tyd wil verdryven, wel hun best doen om op te vliegen, maar onmagtig zyn om een langen togt te doen; zy daalen schielyk weder na beneden, als uit de Lugt vallende, en moeten vervolgens hun' weg, loopende, afleggen. Men heeft als dan, om ze uitterooien, die nieuw uitgevondene Spuiten, om ze met heet water te bespuiten, welke de Heer GLEDITSCH ook anderzints schynt af te keuren, niet noodig.

Naa deeze aanmerkingen gaat hy over tot het verhaalen van de eerste verschyning der Springhaanen in den jaare 1750: wanneer ontelbaare heirlegers van deeze

ze verslindende dieren, die men geloofde uit *Poolen* gekomen te zyn, in den Oogstryd verscheenen, en, in het *Sternbergsche*, hunne verwoestingen begonnen; 't was eene zeer onverwagte gebeurtenis. Omtrent het midden van de maand Juny, kort voor den avond, zag men, op zommige plaatzen, de Lugt donker worden, en bemerkte, dat de wolken, welke men bespeurde, niet anders waren dan vreeslyke troepen Springhaanen. Dit verbaazend vertoon werd wel dra gevolgd van de nederstorting dier Insecten, welke, als door hunne eigene zwaarte neder gedrukt, uit den hemel vielen. Het geheele regtsgebied van een zeer bekend dorp, *Schmagarzy* geheeten, werd 'er door bedekt. Het kleinste gedeelte kwam op de weiden neder, en hadt zich nog niet verspreid, wanneer, met het vallen van den avond, van een koelen daauw vergezeld, het overige gedeelte van deeze schriklyke menigte zich nederzette op de boomen, Kreupelbosschen, en Doornhaagen, waar zy zulk een dikken drom uitmaakten, dat de takken ter aarde boogen, en eenige door het gewigt braken. Op het zien van een zo droevig schouwspel, was de Heer van die Landstreek, reeds andere schaden in de inzameling der vrugten geleden hebbende, bedagt op een middel om zich van die nieuwe vyanden te ontslaan. Hy merkte op, dat de vreemde Springhaanen, die niet vóór den avond op de Boomen, maar weinig uuren geleden, nedergekomen waren, zich nog niet over 't Land konden verspreid hebben. Hy nam waar, hoe de wind waaide, en in welken hoek dezelve stondt; hier op liet hy de nabygelegene plaatzen waarschuwen, en al het landvolk byéén vergaderen, hun bevel geevende, hoe zy, in dit ongeval, zich moesten gedraagen; voornaamlyk hier in bestaande; dat zy een groot getier moesten maaken, en, met zo veel geweld, als mogelyk was, op Koperen Vaatwerk slaan. Dit middel werd, met het aanbreeken van den dag, beproefd, en hadt deeze gelukkige uitwerking, dat de Springhaanen zich in benden verdeelden, allengkens opvloogen, en de Landstreek verlieten. Dewyl de Lugt nog koud en met dampen bezet was, ging die wolk van Insecten in 't eerst moeilyk voort, en verhief zich, met een langzaame vlugt, niet hooger dan omtrent zes voeten boven 't Graangewas. Men begon te vreezen dat ze niet hooger op zou steigen, maar

met

met de opkomst der zonne bereikte ze de hoogte der bosschen, en ging eerlang veel hooger; wordende door den wind gedreeven na den kant van de Landſtreek *Bucholz*; dan de Inwoonders reeds verwittigd van het middel om ze verdryven, waren gereed om ze te ontvangen, en maakten, op het gezigt hunner aankomst, een vervaarlyk geraas, 't geen den gewenschten uitſlag hadt. De Springhaanen gingen dus veel verder, zonder rusten; en als de hitte van den dag de Lugt verdund hadt, ſtreek eene groote menigte ſchielyk neder in de velden van *Zerbouw*, welke aan die van *Drosſen* grenzen. De Inwoonders daar ter plaatze, luttel van 't gevaar verwittigd, deeden geene moeite om ze op de vlugt te dryven, dan in weinig uuren werden zy, door de ſchade, die zy in 't koorn leeden, tot hunne kosten wys. Andere troepen, over den *Oder* gevloogen, daalden neder in de zandige velden van *Lebus*, en de laatſte kwamen in de nabuurſchap van *Berlyn*, alwaar zy ſoortgelyke vernielingen, en eene rechtmaatige vreeze, verwekten, van dezelfde ramp weder in het voorjaar te zullen ondervinden, wanneer de winter hun, door zagtheid, gunſtig ware; een vrees die bovenal plaats hadt in die ſtreeken, waar men eene groote menigte Eieren vondt.

Eene zo droeve verwagting wekte geheel *Duitschland* op, om behoed- en hulpmiddelen te vinden. Het getal der Eiren is zo verbaazende groot, dat men zich tot vernielinge geene genoegzaame hulp kan belooven van de zyde der vogelen en Inſecten, die den Springhaanen vyandig zyn. De Eiernesten der Wyfjes behelzen gewoonlyk 130 of 150 bevrugtte Eitjes. Behalven verſcheidene Inſecten die 'er zich mede voeden, vinden zy vyanden in de varkens, vosſen, korhoenders, raavens, ſpreeuwen, enz. doch alle deeze vernielders, te zamengenomen, verſlinden het honderſte gedeelte niet. Het eerſte middel, 't geen men te werkſtelde, beſtondt in het omploegen der Landen; dan 't zelve, ſchoon in eenige gevallen goed, was aan verſcheide onoverkomelyke zwaarigheden onderworpen, behalven, dat het niet wel gebruikt kon worden op die plaatzen, waar de Eitjes der Springhaanen, gelyk wy vermeld hebben, het veiligst en overvloedigst zyn, den geheelen winter verborgen blyven, en uit welke de jonge Springhaantjes op hun gemak kunnen voortkruipen, en, op dien tyd

dat de planten het sappigst zyn, na de vrugtlanden loopen. —— Een ander en zekerder middel, 't geen men aanwendde, om dat verderflyke geslacht uit te rooien, bestondt hier in, dat men de Springhaanen, zo dra zy uit hunne Eitjes te voorschyn kwamen, in daar toe vervaardigde kuilen wierp, en dus veele duizenden tevens om 't leeven bragt.

Eindelyk geeft de Heer GLEDITSCH berigt van de verscheidene leevensstaaten der Springhaanen, van den tyd dat zy in de Eitjes opgeslooten zyn, tot hunnen dood toe, en brengt ze tot vyf onderscheidene.

1. Het eerste tydperk van het leeven der Springhaanen is, wanneer zy nog in de Eitjes zyn opgeslooten, dit duurt zes of zeven maanden, of van 't einde van September tot het midden of einde van de volgende Maimaand.

2. In het tweede tydperk komen de Springhaanen uit de Eitjes voort, zyn zeer klein, en hebben luttel voedzel noodig; hunne eerste togten doen zy te voet na de digtsbygelegene landen met tedere gewassen, die eerst beginnen uit te schieten; deeze staat, die hun tot den volgenden bereidt, duurt omtrent vyftien dagen.

3. Van het begin der maand Juny tot het midden van July, zyn de Springhaanen in hun derden leevensstaat, of in dien der jeugd, welke zeer schadelyk is voor de veldvrugten: dit tydperk behelst in zich alle de veranderingen, die hun overkomen in hunnen groei, tot den tyd dat hunne lichaamen den volkomen wasdom, en de leden hunne natuurlyke grootte, bekomen hebben, uitgenomen de wieken die nog niet vry, maar in hunne kookers als opgeslooten, zyn. —— De Heer GLEDITSCH klaagt zeer, dat de meeste Landlieden dit tydperk geheel verwaarloozen: hy agt het ruim zo schadelyk als het volgende: dewyl zy, in den tyd van vyf of zes weeken, welken hun jeugd duurt, het beste der gewassen opeeten, die als dan nog geen steelen hebben, die het geweld hunner tanden eenigsins konnen wederstaan.

4. De staat van volkomenheid der Springhaanen is, in de Landstreek van *Brandenburg*, omtrent het midden van de maand July; wanneer zy, een weinig voor den Oogst, bekwaam worden om hunne duslang opgeslootene wieken te beweegen, en hoog in de Lugt te vliegen. Als

dan

dan verzamelen zy zich in groote troepen, en rigten, dus zwervende, de deerlykfte verwoestingen aan.

5. Het vyfde en laatfte tydperk is dat hunner voortteeling, en tevens van hun dood; dit begint omtrent het einde van de maand Augustus, en eindigt met September of den aanvang van October.

BRIEF VAN DEN HEER DE LA LANDE, OVER HET VUUREN DER ZEE.

Gezonden aan de Heeren Schryveren van het Journal des Sçavans.

Myne Heeren!

In de Reis van Capt. COOK leezende, vind ik deeze waarneeming. „Tusfchen acht en negen uuren 's avonds „ vertoonde zich de ganfche Zee, (omtrent de Kaap der „ Goede Hoope,) zo ver wy zien konden, als verlicht, „ of, zo als de Zeelieden het noemen, geheel in vuur. „ Dit verfchynzel is eenigermaate zeer gemeen; maar „ de oorzaak daar van is zo algemeen niet bekend. De „ Heeren BANKS en SOLANDER hadden my, op myne „ voorige reis, aangetoond, dat zulks veroorzaakt wierd „ door Zee-Infecten. De Heer FORSTER fcheen nogthans „ dit gevoelen niet te begunftigen. Ik liet, derhalven, „ eenige putzen met water fcheppen, welke wy vol von„ den met eene onnoemelyke menigte kleine ronde In„ fecten, omtrent zo groot als de knop van een fpeld, „ en gansch doorfchynende: 'er was geen twyfel of 't „ waren leevende Dieren, zo lang zy in hun eigen ele„ ment waren; fchoon wy geen leeven in hen konden „ befpeuren, was de Heer FORSTER nu wel zeer over„ tuigd van de oorzaak dees Zeebrands" (*). Deeze beroemde Reizigers fchynen niet geweeten te hebben, dat het Verfchynzel dier fchitteringe, en van het licht geeven des Zeewaters, den vroegeren Wysgeeren veel werks verfchaft heeft, en dat het eene bykans uitgemaakt

(*) COOKS, *Voyage towards the South Pole, and round the World,* Vol. I. p. 75.

maakt ſtuk is, dat de Diertjes de eenige oorzaak daar van niet zyn.

ARISTOTELES ſchryft dit Licht toe aan de vette en olieagtige hoedanigheid der Aarde en der Zee. Wy vinden 'er gewag van by BACON in zyn *Novum Organum;* in de Verhandeling van BOYLE, over den oorſprong der gedaanten en hoedanigheden; in het Vertoog van OZANAM over de Phosphorusſen; in de *Memoires de l'Academie* van de Jaaren MDCCIII en MDCCXXIII; in BARTHOLINUS *de luce animalium;* in DONATI als hy de Natuurlyke Historie der *Adriatiſche Zee* beſchryft; in een Werk getyteld: *Dell Eletricismo* te *Venetie* in 't Jaar MDCCXLVI uitgegeeven, door eenen Officier der Koninginne van *Hongarye*; in de *Memoires de l'Academie* van 't Jaar MDCCL, door den Abt NOLLET; in het derde Deel der *Memoires* aan de Academie door Buitenlandſche Geleerden overgeleverd, waar de Heer LE ROI, Geneesheer te *Montpellier*, en de Heer GODEHEU DE RIVILLE deeze ſtoffe verhandeld hebben; in een Werk van den Heer VIANELLI, 't welk tot tytel voert: *Nuovo Scoperte intorno de luci notturne dell'acqua marina;* in een Vertoog van den Heer GRIZELINI, Geneesheer van *Venetie* ten opſchrift hebbende: *Nouvelles Obſervations ſur le Scolopendre marine;* in eene Memorie door den Heer POUGET, Luitenant-Generaal der Admiraliteit te Cette in den Jaare MDCCLXVII, der Academie voorgeleezen, handelende over 't lichtgeeven der Zee; in de *Amœnitates Academicæ van* LINNÆUS, Diſſ. XXXIX; en in de *Tranſactions Philoſophiques* der Koninglyke Societeit te *Londen* voor 't Jaar MDCCLXIX, een ſtuk van den Heer CANTON.

Dit laatſte ſtuk, (om 'er iets byzonders van te zeggen,) behelst Proeven, die ten bewyze ſtrekken, dat het lichtgeeven des Zeewaters ontſtaat, uit de verrotting van dierlyke zelfſtandigheden. Een klein wit Viſchje, in Zeewater gedaan, deedt het naa 't verloop van acht- en twintig uuren blinken. Deeze proeven gaan even goed in gemeen water, waar men een dertigſte gedeelte van deszelfs gewigt aan gemeen Zout in doet.

De Heer DE BUFFON heeft my berigt, dat zoet water waar in hy Hout te weeken gelegd hadt, lichtgeevend wierd. Desgelyks verzekerde my de Heer CADET, dat Olie van Hartshoorn, gedistelleerd, het water deedt ſchitteren. De Heer RIGAULT verklaart in het *Journal des*

Scavans, 1770. p. 148. in 4to, dat het lichtgeevend Zeewater, van de Haven van *Brest* tot de *Antillische Eilanden*, eene ontelbaare menigte van kleine, ronde, lichtgeevende Polypen bevat, zy hebben niet meer dan een vierde van een linie, over 't kruis gemeeten, en maar een arm, die een zesde van een linie in de langte haalde.

Het schynt eene beweeze waarheid, dat de Zee verscheide soorten van Diertjes voedt, die licht van zich geeven. De Heer DAGELET, een Starrekundige, in den Jaare MDCCLXXIV, van zyne Reize na het Zuiden te rug gekomen, heeft Wormpjes medegebragt, die in 't water schitteren als men ze in beweeging helpt. De Diertjes, door GRISELINI en VIANELLI beschreeven, verschillen van elkander; en deeze wederom van die des Heeren GODEHEU. De Heer ADANSON heeft veele soorten van *Scolopendres* gezien, die insgelyks licht verwekten; doch by de Academie verklaard, dat het zand van *Senegal*, naa dat het Zeewater geweeken was, zich schitterend vertoonde, als men 'er den voet van afligtte, en dat de Zee lichtgeevend is zonder Diertjes. De Heer TURGOT, met zyne Reisgenooten nat van Zeewater zynde, was als met Phosphorus bestreeken, en de kleederen gaven 's anderen daags, als men ze wreef, nog licht. De Heer FOUGEREUX, die mede lichtgeevende Diertjes heeft waargenomen, erkent dat het niet wel aangaa daar aan al het lichten van de Zee toe te kennen; doch dat men eene Phosphorique stoffe, door verrotting voortgebragt, daarbenevens moet stellen. De Heer LE ROI heeft Vonken verkreegen door het vermengen van verscheide Vogten, doch Brandewyn gaf de sterkste; hy besluit 'er uit, dat dit verschynsel toegeschreven moet worden aan eene Phosphorique stoffe, die brandt en verlooren gaat als zy licht geeft. Dit licht vertoonde zich aan hem in de gedaante van kleine greintjes, die hem in geenerlei opzicht als Diertjes voorkwamen. De Heer GODEHEU heeft eene soort van Visch, die naar de *Tonynen* zweemt, door hem *Bonite* genaamd, waargenomen, in welk een schitterende olie was; en naa de lichtgeevende Zee-Insecten gezien, beschreven en afgebeeld te hebben, houdt hy zich verzekerd, dat men het vuuren der Zee veilig mag toeschryven aan de Vetten en Olien, waar mede het Zeewater zeker bezwangerd is.

De Abt NOLLET hadt lang, met den Schryver van het Werkje *Dell' Eletricismo*, in den Jaare MDCCXLVI, uitgegeeven, geloofd, dat dit Vuuren door de Electriciteit veroorzaakt wierd. Vervolgens kwam hy tot de gedagten, dat kleine Diertjes 't zelve te wege bragten, of onmiddelyk of door een vogt, 't geen ze in de Zee verfpreidden: ondertusfchen heb ik hem hooren zeggen, dat hy niet durfde ontkennen, dat 'er eene andere oorzaak van was. Men heeft dikwyls beweerd, dat dit Vuuren zich fterkst vertoonde ten tyde van Stormen: doch de Heer NOLLET hadt dit niet waargenomen.

De Kuit van Visch kan hier aan veel toebrengen. De Heer DAGELET zag, by het inzeilen der Baay van *Antongil*, op het Eiland *Madagascar*, geheele banken van Visch-Kuit, bykans ter uitgeftrektheid van een vierde eener myle; men zou ze, uit hoofde van de kleur, voor Zandbanken genomen hebben; zy gaven een zeer onaangenaamen ftank, en de Zee was eenige dagen te vooren gansch fterk verlicht geweest. Het kwam hem voor, dat de Zee, over 't algemeen, veel meer vuurde aan de Kusten dan in volle Zee.

Meermaalen heeft die zelfde Heer, op de Reede van de *Kaap der Goede Hoope*, de Zee zeer fterk verlicht gezien by ftil weer: als dan veroorzaakte het flaan der riemen in het water, en het bruifchen vóór den boeg, een helder en witagtig licht. Wanneer hy het water, 't welk deeze Phosphorus behelsde, in de hand nam, zag hy, verfcheide minuuten lang, een licht in korrels van grootte als Speldekoppen: deeze drukkende, kwam het hem voor dat hy een dun en zagt vliesje voelde: eenige dagen daar naa, was de Reede, met eene ontelbaare menigte kleine Visfchen, vervuld.

't Is, derhalven, waarfchynlyk, dat verfcheide oorzaaken het Vuuren der Zee te wege brengen: en dat het licht, door roeren verwekt, verfchilt van 't geen men zomwylen over de geheele oppervlakte der Zee verfpreid vindt: dit licht, 't welk zich zomtyds, zo ver men zien kan, uitftrekt, levert een allerzonderlingst verfchynzel op, boven al onder de verzengde Luchtftreek en in den Zomer.

Het licht, 't welk een Schip veroorzaakt door het zeilen, is helder en fchitterende; dit fchryft de Heer de Heer DAGELET toe aan de Diertjes door hem waargeno-

nomen; maar het licht, 't geen men zomwylen over de geheele Zee verfpreid vindt, is min fchitterend, ftiller en bleeker, dit wordt door andere oorzaaken dan door Diertjes te wege gebragt (*).

Parys, den 4 *Dec.* 1777.

UITTREKZEL VAN TWEE BRIEVEN, GEZONDEN AAN DE HEEREN SCHRYVEREN VAN HET JOURNAL DE PARIS, OVER DE VOORDEELEN, UIT HET ZORG DRAAGEN VOOR DE ZWALUWEN ONTSTAANDE.

Myne Heeren!

De verwaarloosfte voorwerpen worden ftukken van gewigt in 't oog eens Natuuronderzoekers, ik heb Zwaluwen opgekweekt en gevoed met Infecten. Ik heb ontdekt dat het getal der Infecten, die zy verflinden, bykans zo ontelbaar is als het zand aan den oever der Zee. Een weinig hier op denkende, fprak ik by my zelven, hoe veel zyn wy aan deeze weldoende Vogeltjes niet verfchuldigd? Zy bewaaren onze zaaden, onze vrugten, voor een heir befchaadigende Infecten; onze kleederen voor vernielende Motten. Een aanzienlyk Heer heeft waarfchynlyk foortgelyke bedenkingen gemaakt; en deeze Vogeltjes, waar in zo weinigen eenig nut ftellen, met geen onverfchillig oog aangezien. Te *Navarre*, dat verblyf, door de Natuur zo ryk voorzien, kan men, te midden der bosfchen, en op de oevers der Rivieren, in den

(*) Wy kunnen niet nalaaten, ten dienfte onzer *Nederduitfche* Leezeren, aan te merken, dat zy, uit de veelvuldig aangehaalde Schriften, in deezen Brief, het Vuuren der Zee betreffende, de *Waarneemingen omtrent het Licht, 't welk het Zeewater by nagt uitgeeft, door den* Heer LE ROI, kunnen vinden in de *Uitgezogte Verhandelingen* by HOUTTUIN, VI. bl. 407, enz.; als mede een *Vertoog over het Vuuren der Zee*, door den Heer GODEHEU DE RIVILLE, in het VII Deel dienszelfden Werks, bl 255. Men voege 'er by een' *Brief van* JOB BASTER over de by nachtlichtende Vonkjes in het Zeewater, bl. 116 dienzelfden Deels. En de *Natuurkundige Uitfpanningen van* den laatstgemelden Heer. I Stukje bl. 36. Tab. IV. Fig. I. 1, 2, 3, 4, 5.

den avondſtond wandelen, zonder voor het ſteeken der Muggen, die lastige plaagen, te ſchroomen. De Prins, die zich daar onthoudt, heeft het dooden der Zwaluwen verbooden, en zints dien tyd hebben zy zyn Kasteel als hunne Wykplaats aangemerkt: zy vliegen 'er by duizenden; en ſchynen haare dankbaarheid te betoonen door de aangenaamheid en vrugtbaarheid, welke zy aan dat gelukkig gewest ſchenken. Het ſchynt my, derhalven, toe, myne Heeren, dat het eene zaak van zeer veel gewigts zou weezen het dooden van een zo weldoend geſlacht te verbieden. 'Er valt geen twyfel aan, of de oevers der Rivieren, waar de Jaagers zich in 't ſchieten op deeze Vogeltjes oefenen, worden 't meest door Inſecten geplaagd, de landeryen daar omſtreeks zyn min vrugtbaar, de moeskruiden komen 'er ſchaarſcher voort, en de vrugten zyn meest altoos geſchonden. Myne eenvoudige waarneeming, hoop ik, zal uwer aandagt waardig zyn.

LE JARDINIER D'AUTEUIL.

Myne Heeren!

De Schryver van den Brief, die zich tekent LE JARDINIER D'AUTEUIL heeft gelyk; de Zwaluwen zuiveren de lugt van millioenen Inſecten, dit gaat overal even zeer door in *Rusland*, zo wel als in *Navarre*.

Haare Majeſteit, de Keizerin ELIZABETH hadt, aan wylen den Graaf D'ESTERHASI, Afgezant der Keizerin Koningin aan haar Hof, een Landgoed verleend, gelegen aan den kant des grooten wegs van *Petersburg* na *Peterhoff*, waar door die Afgezant nader by 't Hof was, ſtaande den tyd, welken deeze Vorſtin zich op dit heerlyk Kasteel onthieldt.

Geduurende het eerſte Jaar, dat de Graaf D'ESTERHASI dit Landgoed bewoonde, was men 'er geheel niet geplaagd met Muggen; eene zeldzaame zaak omſtreeks *Petersburg*.

Den tweeden Zomer bemerkte hy 'er veele, en in den derden, was 'er eene groote menigte. De rede hier van was, dat de Keizerin aan den Afgezant van 't *Weenerhof* vryheid gegeeven hadt, om in den omtrek van dat huis te mogen ſchieten. Hy maakte 'er gebruik van, en ſchoot de Zwaluwen, die in een groot Steenen kasteel, op last van

van Keizerinne ANNA, niet verre van dat huis gebouwd, nestelden. Dit Kasteel hadt veele jaaren onbewoond gestaan; en eene verbaazende menigte Zwaluwen hadt zich derwaards vervoegd, die de lugt daar rondsomme van Insecten zuiverden.

De Afgezant, overtuigd van het nadeel 't geen hy gedaan hadt, door het verdelgen der Zwaluwen, hadt 'er zo veel smerts van, als ik altoos gevoel, wanneer ik deeze weldoende Vogels zie dooden, boven al omstreeks Landhuizen. Ik ben, enz.

PROEVE WEGENS DE HEDENDAAGSCHE LETTERKUNDE, EN 'T VERWAARLOOZEN DER OUDE SCHRYVEREN.

(Uit het Engelsch.)

Klagten over het Tegenwoordige uit te storten, en het Voorledene te pryzen, is zo langen tyd het geliefde onderwerp geweest van lieden, die zich in hunne oogmerken te leur gesteld vonden, of zeer weinig kennis bezaten, dat alles, wat eenigzins van de verbastering der Tegenwoordige Eeuwe spreekt, terstond aangezien wordt als eene uitboezeming van te onvredenheid, of het gevolg eener oppervlakkige kunde: doch de ongerymdheid van uitvaarende en zwellende lof- en lastertaal, behoort de bedaarde aanmerkingen van Waarheid, Rede en Ondervinding, niet te doen agterwege blyven.

Deugd en Ondeugd zyn, in onderscheide tydperken, eer in wyze dan in maat veranderd; doch de Staat der Letterkunde heeft geweldige omwentelingen ondergaan: nu eens scheen dezelve met den heerlykften luister, dan eens werdt ze geheel overschaduwd van de duisternissen der bastaardye.

De Staat der Geleerdheid van de vroegste tydperken af na te gaan, en de oorzaaken van den vloed en ebbe in dezelve, mag ik my dus uitdrukken, op te speuren, is een werk, 't welk veel arbeids, schranderheids en beleezenheids vordert. Geringere bekwaamheden, en een min diepgaand onderzoek zal, egter, genoegzaam zyn om de regtmaatigheid te ontdekken van de beschuldiging des vervals in de hedendaagsche Letterkunde, en, die ontdekt hebbende, de oorsprongen hier van aan te wyzen.

Een

Een geestig Schryver heeft opgemerkt, dat, daar elke Eeuw haaren onderſcheidenen naam draagt, naar iets in welke zy byzonder boven andere uitſteekt, de Tegenwoordige Eeuw, met vollen regt, de EEUW DER SCHRYVEREN mag heeten. 't Is eene onlochenbaare waarheid, dat, zints eene reeks van jaaren, de eerzugt, om als Schryver in de wereld te verſchynen, zeer algemeen geweest en gewerkt hebbe, van den Opſteller der zwaarwigtige Woordenboeken, uit eene menigte van deelen beſtaande, tot den Schryver van losſe ſtukjes en nieuwstydingen. Eigenaartig zou men veronderſtellen, dat, onder eene zo groote menigte Mededingers na Lettereere, eenigen den prys zouden ſtryken: dat nayver veelen tot het beſtaan van iets groots zou aanzetten, en dat de algemeene werkzaamheid der puikverſtanden eenig verbaazend Werkſtuk zou te voorſchyn brengen, 't welk alle de Schriften onzer Voorzaten overtrof, en de hoogagtende verwondering der laatſte naakomelingſchap verdiende. Men heeft, egter, opgemerkt, dat de Geleerdheid der tegenwoordige Eeuwe, ſchoon wyduitgeſtrekt, *niet* diep gaa, en dat haare Voortbrengzels, ſchoon talryk, niet uitmuntend zyn.

De veelvuldigheid der Schriften ſtrekt ten bewyze van derzelver haastige geboorte, en ſchielykheid dient tot een vermoedelyk kenmerk van gebrek aan verdienſten. In dit ſtuk doet 'er zich eene overeenkomst op tusſchen de Natuurlyke en de Letterkundige Wereld. De voortbrengzels der Natuure in het Planten- of Dieren Ryk, weeten wy, dat, naar maate van derzelver traagen of ſchielyken groei, duurzaam of ras verganglyk, vast of los van zelfſtandigheid zyn. De Eik en de Olyphant komen langzaam tot volkomenheid, doch houden het lang; het Kapelletje en de Tulp vergaan bykans zo ſchielyk als zy zich vertoonen. De Dichtwerken van VIRGILIUS kostten den Dichter veel tyds en arbeids; doch zy hebben bykans twee duizend jaaren eene algemeene verwondering weggedraagen: terwyl de verzen van dien Dichter, die zich beroemde twee of drie honderd Verzen te kunnen ſchryven, terwyl hy op zyn éêne been ſtondt, misſchien in zo korten tyd verlooren gingen als zy waren opgeſteld.

Maar het ſchielyk vervaardigen der Schriften, in den tegenwoordigen tyd, is geen grooter hinderpaal tegen der-

derzelver uitſteekenheid, dan de baatzoekende oogmerken der Schryveren. De gewigtige pligt om het Menschdom in de Zedekunde te onderwyzen, tot de Weetenſchappen op te leiden, werd oudtyds alleen toevertrouwd aan Mannen tot die taak byzonder bekwaam, door de aandrift van hun vernuft, door de omſtandigheden, waar in zy zich geſteld vonden, en aanhoudende oefening. In de tegenwoordige Eeuwe is het beroep eens Schryvers een winstzoekende bezigheid geworden, en 't wordt meer waargenomen door lieden, die den prikkel des hongers voelen, dan die zich door de hoop eens onſterflyken Naams gedreeven vinden. Maar 't gaat vast, dat gierigheid de ziel ontadelt en verlaagt, den Mensch onbekwaam maakt tot het vormen van verheevene gevoelens, en het beſtaan van edelmoedieg onderneemingen. Men hebbe zich, diensvolgens, niet te verwonderen, dat de Werken ontbloot zyn van Vernuft, daar zy niet voortkomen uit een edele drift, door de zugt tot roem ingeblaazen; doch uit de laage begeerte tot geld.

De bedorven ſmaak der Leezeren is eene andere oorzaak van de verbastering der Schryveren. Zy, die voor 't Gemeen ſchryven, moeten den ſmaak van 't Gemeen voldoen. Te vergeefsch zyn hunne Opſtellen geſchoeid op de leest der beste Schryveren, en ingerigt naar de Voorſchriften der keurigſte Oordeelkundigen, indien zy niet zamenſtemmen met de volksgrilligheid en het verkeerd oordeel des Gemeens. In eene Eeuw, waar in de ſmaak om te leezen algemeen heerscht, zullen veele Werken, in plan en uitvoering beide gebreklyk, door zommige Leezeren, met groote toejuiching ontvangen worden. Het mangel aan de verdienſten van juist te redenkavelen, en zuiverheid van taal, ſtrekt by het meerendeel, de halfgeleerden, en de onkundigen, tot geene tegenwerping. In de daad, onnauwkeurige gedagten, oppervlakkige en winderige taal, ſtrooken met de denkwyze en den ſmaak der Zielen niet gewoon te denken, en ongevoelig voor het ſchoone van een welgepolyst Werk. Van hier heeft men gezien, dat Schryvers, van bekende verdienſten, die in bekwaamheid en geleerdheid uitſtaken, wanneer zy het Gemeen zogten te behaagen, weezenlyke uitmuntenheid derfden, en, ſtrydig met hun eigen oordeel, een valſchen ſmaak aannamen.

Met

Met dit alles zal het, misſchien, niet van de waarheid vervreemd weezen, als wy de klagten, tegen de hedendaagſche Schryveren, toekennen aan onkunde, aan nyd, aan grilligheid. In alle deelen der Letterkunde, zo die tot de Verbeeldingskragt, als die tot de Wysbegeerte en Weetenſchappen behooren, vindt men Schryvers van deeze Eeuwe, die welverdienden roem verkreegen hebben; en, misſen zy die oorſpronglykheid van gedagten, die bondige Geleerdheid, zo heerlyk uitſchitterende in de Werken der Schryveren van den eerſten rang, zy hebben eene kragt, een zwier en netheid, hunnen Voorgangeren onbekend.

Men moge hier by nog in aanmerking neemen het verwaarloozen der Oude Schryveren. Schoon het waar zy, dat, heden ten dage, de Geleerdheid, in 't algemeen, veele bewonderaars hebbe, en het Character van een Man van Smaak en Letteren niet alleen begeerd wordt in de plaatzen waar de oefenplaats der Letteren is, maar ook in beſchaafde Gezelſchappen; niet alleen door den Wysgeer, maar ook door den Saletjonker, is het nogthans te bejammeren, dat 'er zo weinig zugt tot waare Geleerdheid ſchynt over te blyven, en zeer luttel eerbieds voor de onnavolgbaare voortbrengzels van *Griekenland* en *Rome*, en ſlegts eene geringe bevlytiging op de afgetrokke Weetenſchappen, en diepzinnige naſpeuringen. Men leest tot vermaak, tot uitſpanning, tot tydverdryf, dit kan een drooge redeneertrant en bondig ſchryven niet altoos verſchaffen. Vaardig opgeſtelde, losſe en oppervlakkige ſtukjes, ſtreelen de Verbeeldingskragt zonder het verſtand te vermoeijen: en in deeze geringe voldoening te genieten, wordt de tyd verkwist in dit beuzelagtig leeven, zonder op 't verbeteren der Zeden, of het uitbreiden des Verſtands, te denken.

Door het verwaarloozen der oude Schryveren, kennen wy hunne ſchoonheden niet, en veronderſtellen trotslyk, dat de uitmuntenheid zich bepaalt aan hedendaagſche Schryveren, dat men alleen door vooroordeel en wanbegrip de Oude kan bewonderen. De zodanigen zelfs, die weezenlyk gevoelig zyn voor de uitſteekenheid der Oude Schryveren, vindt men dikwyls gereed om derzelver verdienſten te verkleinen: dewyl zy het leezen daar van verwaarloosd hebben; zy zoeken de ſchande hunner onkunde te vergoelyken, met voor te

wen-

wenden, dat de kennis dier Schriften niets begeerlyks in zich hebbe. Daar is 'er, die, hoewel zy hunne hoogagting voor de Ouden betuigen, hunne Werken niet in 't oorspronglyke leezen; zich verbeeldende, dat zy, zonder den moeilyken arbeid, om hun geheugen met doode taalen te belasten, alle de schoonheden daar van, door 't behulp van Overzettingen, kunnen aanschouwen.

Den geenen, die beweeren, dat de hoogagting voor de Oude Schryveren, op vooroordeel steunt, hebben wy alleen te zeggen, dat de eenstemmige toejuiching van geheele Volken, door een reeks van eeuwen, met geen schyn van rede, kan toegeschreeven worden, aan blinde verkleefdheid en onkundige verwondering. —— Zy, die de *Grieksche* en *Latynsche Schryvers* veroordeelen, om dat zy de moeite niet willen neemen tot het recht verstaan derzelven, verdienen bestraft te worden over hunne luiheid, en veragt van wegen hunne kunstenaary. —— Lieden, die HORATIUS en VIRGILIUS, in Vertaalingen, hoe wel ook uitgevoerd, leezen, moeten weeten, dat zy van de onuitdrukbaare bevalligheden dier Dichteren, op deeze wyze, geen beter denkbeeld kunnen vormen, dan zy zouden maaken van de Meesterstukken van eenen RAPHAEL, of van eenen GUIDO, uit de broddelaaryen van een Naaschilder. In het overbrengen uit de eene in de andere taal vervliegt, wanneer het Werken van Vernuft zyn, de geest niet zelden, en 'er blyft slegts een *Caput mortuum* over.

NAUWKEURIG BERIGT VAN HET KONINGRYK THIBET. *In eenen Brieve van* JOHN STEWART, *Esq. F. R. S. aan den Heer* JOHN PRINGLE, *Bart.* F. R. S.

(Uit *the Philosophical Transactions.*)

(*Vervolg van Bladz.* 458.)

De handelwyze, die zy omtrent de dooden houden, is desgelyks zonderling: zy begraaven ze niet in den grond gelyk de *Europeaanen*, noch verbrandden ze gelyk de *Hindoos*; maar brengen ze op den top van eenigen digtbygelegen berg, om door het Wild Gedierte en het Roofgevogelte verslonden, of door den tyd en de veranderingen van de lugtsgesteltenisse, waar in zy liggen, verteerd

te worden. De afgeknaagde rompen en wit geworden beenderen liggen hier en daar verstrooid; en, te midden van dit schriklyk tooneel, houdt een oud Man of Wyf, alle aandoeningen, behalven die des bygeloofs, uitgetoogen hebbende, het verblyf, om het naargeestig werk te verrigten van de lyken te ontvangen, elk eene plaats aan te wyzen, en de overblyfzels, wanneer ze te wyd en ver verstrooid zyn, by een te verzamelen.

Schoon de Godsdienst van *Thibet*, in veele der voornaamste Leerstellingen, rechtdraads strydig is met die der *Bramins* in *Indie*, heeft dezelve, in andere opzigten, daar mede veel overeenkomsts. Zy hebben, by voorbeeld, een diepen eerbied voor de Koe; doch brengen dezelve geheel over van de gemeene soort tot die, welke de Staarten draagt, waar van ik vervolgens zal spreeken. Zy draagen ook groot ontzag toe aan de Wateren van den *Ganges*, welker oorsprong zy in den Hemel stellen: en een der eerste uitwerkzelen, die het verdrag met den Lama voortbragt, was een verzoek aan den Opper-Landvoogd, om een plaats, tot den eerdienst geschikt, aan de oevers dier Riviere te mogen bouwen. Dit werd, gelyk gy denken kunt, niet geweigerd, en toen ik uit *Bengale* vertrok, was 'er een plek gronds met de daad tot dat einde bestemd, twee of drie mylen van *Calcutta*. Aan den anderen kant bezoeken de *Sunniasses* of *Indiaansche Bedevaartgangers*, als eene heilige plaats, *Thibet* menigmaalen, en de *Lama* onderhoudt 'er altoos twee of drie honderd.

De verblyfplaats van den DELAI LAMA is te *Patali*, een groot Paleis op een gebergte digt aan den oever van de *Barampooter*, omtrent zeven mylen van *Lahassa*. De TAYSHOO LAMA heeft verscheide Paleizen of Kasteelen, in een derzelven hieldt de Heer BOGLE by hem vyf maanden lang zyn verblyf. Hy beschryft den Lama als een der minzaamste en verstandigste mannen, die hy ooit ontmoette: bewaarende zyn' rang met de gemaatigdste gezagbetooning, leevende in de grootste zuiverheid van Zeden, zonder stugheid of gemaaktheid. Alles ademde, binnen de poorten, vrede, orde, en beschaafdheid. Het Kasteel is van steen, met veele kamers, groote zaalen, wandelplaatzen en gaanderyen. De kamers zyn in 't algemeen ruim, naar den *Chineeschen smaak* opgeschikt, met verguld, geschilderd, en verlakt werk. Twee gemakken zyn 'er waar van zy geene kennis altoos hebben, Trappen naamlyk, en Vensters. Naa de bovenvertrekken kan men niet komen dan op Ladders van hout of yzer: in stede van Vensters hebben zy alleen gaten in het dak met luiken, zo gemaakt dat ze aan de wind- en regen zyde digt gedaan kunnen worden. Brandstoffe is 'er zo schaars dat men dezelve weinig anders dan tot kooken gebruikt: al de verwarming laaten zy aankomen op hunne bonte rokken en andere kleeding.

De Lama, die zeer kundig is in alles wat *Tartarye*, *China*, en de Koningryken van het Oosten betreft, deedt nauwkeurig onder-

zoek

zoek na de Gesteltenis van *Europa*, na de Staatkunde, de Wetten, de Kunsten, de Weetenschappen, het Staatsbestuur, den Koophandel, en het Krygsweezen; op alle deeze stukken poogde de Heer BOGLE hem voldoening te geeven, en stelde ten zynen dienst een kort verhaal op van den Staat van *Europa* in de *Hindostansche Spraake*, 't welk hy beval dat in de *Thibetsche* zou worden overgezet. De Lama, te *Latack*, een Grensgewest digt by *Cassamire*, gebooren zynde, verstaat de *Hindostansche Spraake* volkomen, en sprak daar in altoos met den Heer BOGLE; doch het Volk, 't geen zich verbeeldt, dat hy alle Taalen kan, geloofde dat hy met hem in 't *Engelsch* sprak, of, gelyk zy het noemden, de *Europische taal*. Het *Russisch Ryk* was het eenige in *Europa* hem bekend; hy hadt een hoog denkbeeld van den rykdom en sterkte der *Russische Monarchye*, en gehoord van den voorspoedigen Oorlog door dezelve gevoerd tegen het *Romeinsche Ryk*, (want dus noemde hy het *Turksche Gebied*,) doch hy kon niet begrypen hoe 't zelve op eenigerlei wyze *Cathay* kon gelyken. Veelen der *Tartaarsche Onderdaanen* van *Rusland* komen te *Thibet*, en de Czaar heeft zelfs, verscheide maalen, Brieven en Geschenken aan den Lama gezonden. De Heer BOGLE zag by hem verscheide Stukken in *Europa* vervaardigd, als Schilderyen, Spiegels, aartigheden van Goud, Zilver en Staal, voornaamlyk *Engelsche*, die hy, langs deezen weg, verkreegen hadt; in 't byzonder een slaanhorlogie van GRAHAM, 't welk, gelyk zy betuigden, eenigen tyd dood geweest was. Terwyl hy zich daar onthieldt, kwamen 'er verscheide *Mongols* en *Calmukken*, uit *Siberie*, met welken hy verkeerde.

De Stad *Lahassa*, de Hoofdstad, is groot, en wordt beschreeven als zeer volkryk en bloeiende. Deeze strekt tot verblyfplaats der voornaamste Bedienden van Staat, als mede van de *Chineesche Mandaryns* en hun gevolg. Dezelve wordt desgelyks bewoond door *Chineesche* en *Cassimiriaansche* Kooplieden en Kunstenaars, en is de dagelyksche verzamelplaats van ontelbaare handelaars uit alle oorden daar heen komende, of by kleine partyen of met vastgestelde caravaanen. De Wateren van de *Groote Rivier*, gelyk zy dezelve met veel nadruks in hunne taal noemen, bespoelen de wallen. Vader DU HALDE laat deeze Rivier, welke hy noit vermoedde de *Barampooter* te zyn, zeer nauwkeurig, van derzelver oorsprong in het *Cassemiriaansche Gebergte*, (waarschynlyk uit dezelfde bron, waar aan hy den oorsprong van den *Ganges* toeschryft,) door de groote Valei van *Thibet* loopen, tot hy dezelve, zich schielyk zuidwaards wendende, in het Koningryk *Assam* verliest: dan hy veronderstelt voorts met veel oordeels, en op waarschynlyker gissing, dat deeze Rivier ergens in *Pegu* of *Aracan* de *Indiaansche Zee* bereikt. De waarheid nogthans is, dat deeze Rivier zich schielyk in 't midden van *Assam* weder omwendt, en dit Land doortrekkende, omstreeks *Rangamatty*, onder den bovengemelden naam, in *Bengale* komt: daar den loop zuidelyker neemende, ver-

eenigt zy zich met de *Ganges*, met een gelyken zo niet met een grooten vloed waters: maakende, ter plaatze van de zamenkomst, een zamenstrooming van versch water, die in de bekende wereld bezwaarlyk eene wedergade zal vinden; deeze ontlast zich in de Baay van *Bengale*. Twee zulke Rivieren, zich in dit gelukkig Gewest vereenigende, maaken met al het schoone, vrugtbaare en gemaklyke daar door veroorzaakt, het den naam van 't *Paradys der Volken* waardig, een naam altoos daar aangegeeven door de *Moguls*.

De voornaamste Handel van *Lahassa* of *Pekin* wordt gedreeven door *Caravaanen*, die volle twee jaaren besteeden op derzelver heen en te rug reis. Hier over hebben wy ons geenszins te verwonderen, wanneer wy in aanmerking neemen, dat de afstand niet minder kan weezen dan twee duizend *Engelsche Mylen*; en nogthans moeten wy hier aanmerken, dat een Boode, van *Lahassa* na *Pekin* afgevaardigd, in drie weeken daar komt: eene byzonderheid, die zeer tot eere strekt van de *Chineesche schikking* op zaaken het burgerlyk bestuur betreffende, weetende eene zo spoedige en daadlyke gemeenschap vast te stellen, door gebergten en woestynen van zo groot eene uitgestrektheid. ——— De Handel met *Siberie* wordt gevoerd door Caravaanen die na *Seling* trekken, 't welk ongetwyfeld het *Selinginsky* der *Russische Reizigeren* is op de oevers van het Meir *Baykal*. Hier door kunnen wy reden geeven van een zonderling geval door BELL vermeld: te weeten, dat hy, op den oever eener Riviere van dien naam, een Man vondt van eenige jongens den Visch, welke zy vingen, koopende, en weder in 't water werpende; uit deeze omstandigheid, en het merk dat hy op 't voorhoofd droeg, hieldt hy hem voor een *Indiaan*. Met den Man in gesprek treedende, vondt hy zyne gissing bewaarheid. Deeze verklaarde, dat hy van *Madras* kwam, en twee jaaren op deeze reis doorgebragt hadt; ook noemde hy by naame eenige der *Engelsche Heeren*, aldaar zich onthoudende. Deeze *Indiaan* moet ongetwyfeld als een *Faquier* of *Sunniassy*, door *Bengale*, na *Thibet* gereisd, en van daar met de Caravaane na *Selinginsky*, waar BELL hem aantrof, getrokken weezen.

Het verdient hier onze opmerking, dat de *Indiaanen* de kunst verstaan om van den Godsdienst een groot gewin te maaken. De *Faquiers* zyn gewoon, in hunne Bedevaarten van de Zeekusten na de binnenste deelen des Lands, Paarlen, Koraalen, Speceryen, en andere kostbaare Koopmanschappen van geringen omslag met zich te neemen, die zy, op hunne te rugreize voor Stofgoud, Muskus, en andere soortgelyke dingen verruilen: dezelve gemaklyk verbergende in hun hair en de kleederen die zy om den middel draagen; op deeze wyze dryven zy, hun groot getal in aanmerking genomen zynde, geen geringen handel. De *Gosseigns*, mede eene Godsdienstige Orde, doch in rang boven de *Faquiers* verheven, dryven een uitgebreider en openlyker handel met dit Gewest.

Een

Een byzonder verslag van den Koophandel zou vervreemd weezen van het oogmerk deezes Briefs; doch dewyl het Berigt van *Thibet*, 't geen ik u wilde overzenden, zeer onvolkomen zou zyn, wanneer ik de bronnen niet vermeldde, waar uit dit Land, zo blykbaar arm en onvrugtbaar, een voorraad van vreemde waaren, tot gemak en weelde dienende, van welke ik in 't voorbygaan gesprooken heb, haalt, moet ik aanmerken, dat zy, behalven hun Handel in Paarden, Zwynen, Rotszout, Ruwe Lakens, en andere Koopmanschappen, vier hoofdartykels hebben, die op zichzelve genoeg zyn om hun alle vreemde Waaren, welke zy behoeven, te bezorgen, en deeze artykels zyn natuurlyke voortbrengzels, en verdienen een nadere beschouwing.

Het eerste, schoon 't minst aanmerkelyke, is dat der Koe-staarten, zo beroemd in gansch *Indie*, *Persie* en de andere Koningryken. Zy komen van eene soort van Koe of Stier, zo het my voorkomt, verschillende van die in eenig ander Land gevonden worden. Zy zyn kloeker van gestalte dan de Gemeene *Thibetsche* Koeijen, en hebben geen bult op den rug. De huid is bedekt met wit hair, zich als zyde vertoonende; doch de grootste byzonderheid is de Staart, die zich in de langte en in de breedte uitstrekt, gelyk de maanen der Paarden, doch veel fynder en glanssiger is. De Heer BOGLE zondt twee Koeijen van deeze soort aan den Heer HASTINGS; doch ze stierven eer ze *Calcutta* bereikten. Deeze Staarten worden tot een zeer hoogen prys verkogt, en, in zilveren handvatzels gezet, gebruikt tot *Chrowras*, gelyk men ze noemt, om de vliegen te verdryven; en geen Man van aanzien in *Indie* gaat uit, of zit in staatzy in zyn huis, zonder twee *Chowrawbadars* by zich met dusdanige werktuigen in hunne handen.

Het tweede artykel is de Wol, waar van de *Shaul*, de keurlykste Wolle stof in de geheele wereld, zo hooggeschat in 't Oosten, en nu zo wel bekend in *Engeland*, vervaardigd wordt. Vóór dat de Heer BOGLE zyne Reis deedt, waren onze denkbeelden, die Wol betreffende, zeer ruw en onvolkomen. Dewyl alle *Shauls* van *Cassamire* komen, besloot men dat de stoffe, waar uit ze gemaakt werden, ook in dat land viel. Men hieldt het voor het Hair van een byzondere soort van Geit, voor het fyne onderhair van de borst der Kameelen, en maakte daaromtrent duizend andere gissingen: doch nu weeten wy met zekerheid dat het komt van *Thibetsche Schaapen*. De Heer HASTINGS had 'er een of twee van, toen ik van *Bengale* ging, in zyne diergaarde. Ze zyn klein van gestalte, in gedaante niets verschillende van onze Schaapen, uitgenomen dat de Staart zeer breed is; doch hunne vagten muntten, in fynheid, langte en schoonheid van Wol, boven die van alle Schaapen in de geheele Wereld uit. De *Cassemiriaanen* hebben den handel daar in tot zich getrokken, en in alle gedeelten van *Thibet* Kooplieden die ze opkoopen en na *Cassemire* zenden, waar die Wol verwerkt

 wordt,

wordt, en groote voordeelen aan dat Land geeft, als mede aan *Thibet* waar dezelve oorspronglyk valt.

Muskus maakt een derde hoofdartykel des Handels uit: het zal niet noodig weezen hier van veel te zeggen: dewyl de natuur, de hoedanigheid, en waarde deezer kostlyke koopwaaren in *Europa* zo wel bekend zyn. Alleen zal ik hier aanmerken, dat het Muskusdier zeer gemeen is op 't gebergte; doch by uitneemenheid vlug zynde, en zich doorgaans enkel onthoudende op de woestste en en ontoeganglykste plaatzen, is de jagt op dezelve zeer gevaarlyk en moeilyk. Wy hebben Muskus in het natuurlyk zakje na *Bengale* gezonden, niet zonder groot gevaar van reeds vervalscht te weezen; doch des niettegenstaande overtrof dezelve verre alle Muskus ooit in *Europa* verkogt.

Het vierde of laatste artykel, waar van ik nog moet spreeken, is Goud, 't welk in menigte uit *Thibet* gevoerd wordt. Men vindt het in 't zand der *Groote Rivier*, als mede in de groote en kleine beeken, die van 't Gebergte afvlieten. De hoeveelheid, op deeze wyze verzameld, schoon aanmerkelyk, uit hoofde van het volksvoordeel, vergoedt den verzamelaar slegts schaars de moeite daar aan besteed. Maar, behalven dit, zyn 'er Mynen van dat kostbaar Metaal in de Noordlykste gedeelten van *Thibet*, die den *Lama* toebehooren, en verpagt worden aan lieden daar in werkende. Het wordt noit in erts gevonden, maar altoos in een zuiveren staat van Metaal, ('t geen ik geloof het geval te weezen in alle andere Mynen van dit Metaal,) het moet alleen afgescheiden worden van de Steenen waar in en aan het zit. Men heeft den Heer HASTINGS te *Calcutta* een brok gezonden, omtrent van grootte als de Nier van een jongen Os, bestaande uit harden vuursteen met goud dooraderd. Hy liet denzelven midden door zaagen, en vondt dien geheel en al gelardeerd, (mag ik die spreekwyze gebruiken,) met het zuiverste Metaal. Schoon zy in *Thibet* Goud in overvloed hebben, bedienen zy 'er zich niet van om 'er geld van te slaan, dit wordt 'er noit gemunt; doch men gebruikt het nogthans in den handel, en de goederen worden gewaardeerd by de beurs vol Goudstof, gelyk onder ons by Geld. De *Chineezen* voeren 'er jaarlyks veel Gouds uit, 't geen zy in betaaling krygen voor hunnen arbeid en kunststukken.

Gaarne wenschte ik, by dit Verhaal, iets te kunnen voegen van de Planten en andere voortbrengzelen uit het Ryk der Gewassen in dit Land: doch ik durf niets mededeelen dan 't geen, zo verre myne kundigheden strekken, egt en nauwkeurig is. De Heer BOGLE zal, buiten twyfel, in staat zyn om de Geleerden in dien tak te voldoen, ten opzigte van veele byzonderheden, waar omtrent ik tegenwoordig nog geen berigt ontvangen heb. Hy zondt na *Calcutta*, veele Zaaden, Kerns en Vrugten, waar van slegts een gedeelte behouden overkwam. Van de laatstgemelde heb ik 'er eenige geproefd; ze waren meest al soortgelyke met de *Euro-*

pische, als Perziken, Appelen en Peeren, enz., en daarom te aangenaamer voor ons op *Bengale*; doch zy kwamen my smaakloos en slegt voor.

Ik zal nu, myn Heer, deeze aanmerkingen besluiten met u verschooning te verzoeken, dat ik dus een nieuw voorwerp der nieuwsgierigheid heb aangebooden, zonder middel te weeten om 'er een genoegzaamer voldoening aan te schenken. Tyd en gelegenheid kunnen my daar toe beter in staat stellen als ik weder na *Indie* keer. Ondertusschen hoop ik dat de Societeit, als eene zeldzaamheid, wel zal willen ontvangen de Overzetting van den oorspronglyken Brief, welken de TAYSHOO LAMA aan den Heer HASTINGS ter hand stelde door den Afgezant van hem afgevaardigd om den Vrede voor den DEL RAJAH te verzoeken. Dezelve kwam my in het waarneemen van myn post in handen, en ik nam 'er, met toestemming van den Gouverneur, een afschrift van.

De oorspronglyke Brief is in 't *Persiaansch* geschreeven, eene Taal, die de Lama moest gebruiken: dewyl die van *Thibet*, schoon zeer fraai en uitdruklyk, zo men zegt, in *Bengale* geheel onverstaanbaar zou weezen. Een Brief, opgesteld door een Man van een Character, waar van men in 't *Westen* zo veel gesprooken, doch 't zelve zo weinig gekend heeft, is uit dien hoofde alleen een voorwerp van weetgraagte: en wanneer men bevindt, dat dezelve gevoelens van regtvaardigheid, goedertierenheid en Godsvrugt ademt, en geschreeven is in een eenvoudigen Styl, die deftig voortrolt, en doorgaans vry is van die hoogvliegende benaamingen en sterke verbloemde spreekwyzen, zo gemeen onder de andere *Oostersche Volken*, twyfel ik niet of hy zal met genoegen ontvangen worden: hoe 't ook zy, deeze Brief zal kunnen dienen tot een staal van de denk- en schryfwyze, onder een Volk, van welks Land en Zeden ik eene schets heb opgeleverd.

Overzetting eens Briefs van den TAYSHOO LAMA *aan den Heer* HASTINGS, Gouverneur *van* Bengale; *den negen- en twintigsten van Maart des Jaars MDCCLXXIV ontvangen.*

„ De zaaken deezes Lands bloeijen in alle opzigten. Ik ben „ nagt en dag bezig om uw geluk en voorspoed te ver„ grooten. Door de Reizigers uit uwe Gewesten onderrigt zyn„ de van uwen grooten roem en agting, ontsluit zich myn hart ge„ lyk de bloeisem in de Lente, overvloeiende van voldoening, „ blydschap en vreugde. Dank zy GOD, dat de Star uws geluks „ aan 't klimmen is. Dank zy hem, dat geluk en vrede my en „ myn Gezin omringen."

„ Niemand te beledigen, niemand te vervolgen, is myn oogmerk; „ 't is zelfs het byzondere kenmerk onzes Aanhangs, ons de nood-

„ zaaklyke verfrisfing des flaaps te ontzeggen, als deeze eenig na-
„ deel aan iemand zou toebrengen; maar ik ben onderrigt dat gy
„ in regtvaardigheid en menschlievenheid ons verre overtreft.
„ Mogt gy voor altoos den zetel van regtvaardigheid en magt
„ bekleeden! Mogt het Menschdom, onder uwe fchaduw, de ze-
„ geningen van Vrede en Overvloed genieten!

„ Door uwe gunst, ben ik de *Rajah* en *Lama* van dit Land, en
„ heersch over eene menigte van Onderdaanen: eene byzon-
„ derheid waar van gy, ongetwyfeld, onderrigt zult weezen,
„ door de Reizigers uit deeze Landftreeken. Herhaalde keeren
„ heeft men my doen verftaan dat gy in vyandlykheden ingewik-
„ keld zyt tegen den DAH TERRIA, tot welke, men zegt dat des
„ *Dahs* eigen misdaadig gedrag, verwoestingen en mishandelingen
„ op uwe grenzen aanrigtende, oorzaak gegeeven hebbe. Dewyl
„ hy van eene ruwe en onkundige afkomst is, heeft hy, in voor-
„ gaande tyden, zich desgelyks fchuldig gemaakt aan misdaaden
„ tot welke zyne gierigheid hem aanporde. Het is niet onwaar-
„ fchynlyk, of hy heeft de blyken hier van vernieuwd, en de ver-
„ woestingen, de plunderingen, door hem aangerigt op de gren-
„ zen van *Bengaalfche* en *Baharfche* Landfchappen, hebben u
„ aangezet om uw wraakneemend Leger op hem af te zenden. Zy-
„ ne party heeft de nederlaage gekreegen, veelen van zyne Man-
„ fchap zyn gedood, drie fterkten heeft hy verlooren, en de wel-
„ verdiende ftraffe ontvangen. Het is zo klaar als de Zon op
„ den middag, dat uw Leger de overwinning behaald heeft; en dat
„ gy, was het uw wil geweest, hem, in den tyd van drie dagen,
„ geheel zoudt hebben kunnen verdelgen; want hy hadt geen
„ kragt om u te wederftaan.

„ Maar ik neem het thans op my zyn Middelaar te weezen: en
„ u onder 't oog te brengen, dat, dewyl de meergemelde DAH
„ TERRIA een Afhangeling is van den DELAI LAMA, die in dit
„ Land met onbepaald gezag den Schepter zwaayt, (maar wiens
„ Ryksbeftuur, uit hoofde zyner Minderjaarigheid, tegenwoordig
„ aan my toevertrouwd is,) als gy voortgaat om verder leed te
„ doen aan des *Dahs* Land, het den Lama en alle zyne Onderdaa-
„ nen tegen u zal verbitteren. Hierom verzoek ik u, uit kragte
„ van onzen Godsdienst en Gewoonten, alle vyandlykheden tegen
„ hem te ftaaken, en, dit doende, zult gy my groote gunst en
„ vriendfchap betoonen.

„ Ik heb den *Dah*, wegens zyn gehouden gedrag, beftraft; hem
„ vermaand in het toekomende van deeze flegte bedryven af te
„ laaten, en u in alle dingen te gehoorzaamen. Ik ben verzekerd
„ hy zal zich volgens mynen raad gedraagen, en 't is noodig dat
„ gy hem met medelyden en goedertierenheid bejegent.

„ Wat my betreft ik ben flegts een *Faquier* (*); en het is de
„ ge-

(*) De oorfpronglyke Brief in de *Perfiaanfche Taal* zynde, is dit woord ge-
bruikt

„ gewoonte myns Aanhangs, met het gebedesnoer in onze hand,
„ te bidden voor het Welzyn des Menschdoms, om den Vrede
„ en 't Geluk der Ingezetenen van dit Gewest. En ik bid u
„ thans, met ongedekten hoofde, dat gy in het toekomende van
„ alle vyandlykheden tegen den DAH wilt doen ophouden.
„ Het zou noodloos weezen deezen Brief grooter te maaken:
„ dewyl de Brenger van denzelven, die een *Gosseign* is (*), u
„ van alle byzonderheden een nader verslag zal geeven: en het
„ is te hoopen dat gy u daar na zult schikken. In dit Land is de
„ Dienst van den ALMAGTIGEN de Belydenis van allen. Wy arme
„ Schepzels zyn in niets aan u gelyk; nogthans eenige weinige
„ dingen by de hand hebbende, zend ik ze tot erkentenisse, en
„ hoop dat ze van u zullen worden aangenomen."

DE BEVALLIGHEID VOORTREFFELYKER DAN DE SCHOONHEID.

Eene Droom, voor de Jufferschap.

(Uit het Engelsch.)

Eenige avonden geleden, verscheide uuren gesleeten hebbende in het gezelschap van kundige Persoonen, die te vergeefsch reden zogten te geeven, waar om de *Bevalligheid* eenen zo onwederstaanbaaren indruk hebbe op 't menschelyk gemoed, viel ik, na eenig bedenken op dit onderwerp, in slaap, en verbeeldde my, in den droom, geplaatst te vinden, tusschen twee Landschappen; 't een het Ryk der *Schoonheid*, het ander de Valei der *Bevalligheden*, geheten.

Het eerste was vercierd met alles wat de weelderige Natuur kon verschaffen, de Vrugten van onderscheide Lugtstreeken vertoonden zich op 't Geboomte, het Bosch wedergalmde van den uitgeleezensten zang, de Wind blies liefiyke geuren; ieder bekoorelykheid, die ontstaan kon uit welgepastheid en juiste verdeeling, deedt zich hier op: alles boodt een verschiet aan van eindeloos vermaak.

De Valei der Bevalligheden scheen, in tegendeel, geenzins uitlokkende; de Stroomen en de Bosschen waren 'er juist zo als zy zich in andere landen opdoen; geene keurlyk aangelegde bloemperken,

bruikt, 't welk alleen in dien eigenlyken zin kan toegepast worden op iemand die het *Musulmannische Geloof* omhelst: het kan hier alleen een Geestlyke in 't algemeen betekenen. Misschien vertaalde men het best door *Monnik*.

(*) Hierdoor verstaat hy een *Geestlyk Persoon* van den Aanhang der *Hindoes*.

ken, geen welzamenstemmend muzyk in 't bosch; de beek was omzet met allerlei gewasfen; flegtzingende Vogels mengden hun stem met die des Nagtegaals. Alles was eenvoudigheid, alles natuur.

Reizigers worden altoos 't meest door treffende voorwerpen gelokt, ik trad het Ryk der *Schoonheid* in, met langs hoe sterker opgewekte nieuwsgierigheid, en beloofde my zelven eene gadelooze voldoening, als ik zou ingeleid worden tot de heerschende Godinne. Ik zag eenige Vreemdelingen, die, met het zelfde oogmerk, binnen traden; en, 't geen my niet weinig verbaasde, was dat verscheide anderen zich spoedden om deeze verblyfplaats van oogschynlyke gelukzaligheid te verlaaten.

Naa eenige moeite aangewend te hebben, had ik, eindelyk, de eer van ingeleid te worden tot de Godin, die de *Schoonheid* in persoon verbeeldde. Zy zat op een' Throon, aan welks voet verscheide Vreemdelingen nevens my gebragt werden: allen stonden wy verrukt en opgetoogen op 't beschouwen haarer gedaante. —— „ Hemel! welke Oogen! welke Lippen! welk eene Kleur! welk „ eene volmaakte Gestalte!" ——— Op alle deeze uitboezemingen, zogt de *Schoonheid*, met nedergeslaage oogen, de Zedigheid na te bootzen; doch kort daar op weder in 't rond ziende, om, als 't ware, elk Aanschouwer in zyne gunstige gedagten te bevestigen; nu eens tragtte zy ons te verstrikken door haare *glimplachjes*, dan eens door een ernstigen oogslag ons zo wel eerbied als tederheid in te boezemen.

Deeze plegtigheden duurden eenigen tyd; en hadden onze oogen dermaate bezig gehouden, dat wy die geheele wyl het stilzwygen der Godinne vergaten. Welhaast, nogthans, begonnen wy dit gebrek te ontdekken. „ Hoe," zeiden wy onder elkander, „ hoe zullen wy hier niets aantreffen dan kwynende gebaaren, „ dan tedere lonken, en buigingen des hoofds? Zal de Godin „ zich enkel verwaardigen onze oogen te voldoen?" ——— Op dit zeggen tradt een van 't gezelschap voorwaards, om haar eenige vrugten, onder den weg verzameld, aan te bieden. Zy ontving het geschenk met den liefsten lach, en een der blankste handen ooit oogen voorgekomen; doch geen enkel woord vloeide van haare lippen.

Ik bemerkte dat myne Metgezellen moede wierden van langer hulde toe te brengen: zy trokken, de een voor de ander naa, af, en, besluitende niet alleen agter te blyven, stond ik desgelyks op myn vertrek. Aan de poort des Tempels gekomen zynde, werd ik te rugge geroepen, door eene Vrouwe, *Hoogmoed* geheeten, die misnoegd scheen over het gedrag van 't gezelschap: op een vergramden toon voegde zy my toe. —— „ Waar heen haast gy u, „ de Godin der *Schoonheid* is hier!" ——— *Ik heb haar gezien*, was myn antwoord, *en schoonder gevonden dan het gerugt vermeld hadt*. —— „ En waarom wilt gy haar dan verlaaten," vervolgde de

de *Hoogmoed.* —— *Ik heb haar lang genoeg gezien*, luidde myn wederwoord, *ik weet ten vollen alle haare trekken my voor den geest te brengen: haare Oogen zyn nog dezelfde: haar Neus is zeer schoon; doch nu eveneens als een halfuur geleden: kon zy wat meer leevendigheids in haar Weezen brengen, ik zou, misschien, my bewoogen gevoeld hebben om langer in haare tegenwoordigheid te vertoeven.* —— „ Wat betekent het, was hier op 't woord der „ *Hoogmoed*," of zy eene Ziel hebbe dan niet? Heeft zy eene „ Ziel noodig daar de Natuur haar zo schoon vormde? Hadt zy een „ gemeen Gelaat zy mogt 'er op uit zyn om het te verbeteren; „ doch daar de weezenstrekken alle mogelyke volmaaktheid heb- „ ben, zou alle verandering strekken om ze te misvormen. Een „ schoon Gelaat is reeds ten toppunte van volmaaktheid, en eene „ schoone Juffrouw moet alleen bedagt weezen om het daar by te „ laaten berusten: de trekken, die 'er door denken in zouden ko- „ men, kunnen niets anders dan verwarring te wege brengen."

Ik zweeg, op 't hooren deezer taale; en haastte my om in de Valei der Bevalligheden te geraaken. Ik vond allen, die voorheen myne Tochtgenooten geweest waren in het Ryk der Schoonheid, op denzelfden weg.

Als wy de Valei intraden, scheen het gezigt allengskens te verfraaijen: wy vonden alles zo natuurlyk, zo geschikt, zo behaagelyk, dat onze Zielen, te vooren door verrukking als verstyfd, nu opgeruimd en vrolyk wierden. Wy hadden ten oogmerk by de heerschende Godinne onze eerbiedenis af te leggen; doch zy was nergens te vinden. Een onzer Reisgenooten beweerde dat haar Tempel ter rechte hand gelegen was; een ander dat men dien ter slinker hand moest zoeken; een derde beweerde dat die recht vooruit lag; een vierde dat wy denzelven reeds voorby waren. Met één woord, wy vonden alles gemeenzaam en bekoorelyk; doch konden niet bepaalen waar de BEVALLIGHEID in persoon te vinden was.

In deeze aangenaame onzekerheid bragten wy eenige uuren door; en schoon verlangende om de Godin te zien, werden wy, over het uitstel niet verdrietig. Elk deel der Valeie vertoonde ons eenige kleine schoonheid, die, zonder zich in eens aan ons oog op te doen, de ziel innam, en over de bekoorelykheden van ons verblyf opgetoogen hieldt. Wy volhardden, nogthans, in ons zoeken, en zouden 'er mede bezig gebleven zyn, waren wy niet gestuit door eene Stem, die, schoon wy niet konden bemerken van waar dezelve kwam, ons, op deeze wyze, aansprak.

„ Indien gy de Godin der *Bevalligheid* wilt vinden, zoekt haar „ niet onder eene bepaalde Gedaante: want zy neemt duizend ge- „ daanten aan, welke geduurig, onder het zien, veranderen: „ haare verscheidenheid behaagt veel meer dan haare Gedaante. In „ het beschouwen haarer schoonheid gaat het oog met een verruk- „ kend genoegen over elke volmaaktheid heen weiden, en, niet

„ in

„ in ſtaat om zich ergens bepaald op te vestigen, wordt het ver-
„ rukt door het geheel. Nu is zy beſpiegeling met een ſtaatlyk
„ uitzigt, dan medelyden met een traan in 't oog: nu dartelt de
„ vreugd om haar heen, dan kundigt elke trek kommer aan; nu
„ lokt haar gezigt ons uit om haar te naderen; dan beſtraft het
„ onze vermetelheid. De Godin kan, eigenlyk geſprooken, niet
„ Schoon genaamd worden onder een van deeze gedaanten; doch
„ verkrygt, door ze alle zamen te voegen, eene onwederſtandlyke
„ *Bevalligheid.*"

ZEDELYKE GEDAGTEN.

Alle menſchen bykans hebben eenen heimelyken trek naar rykdommen, om vele goederen in de wereld te bezitten. Zommigen vallen zy gemakkelyk ten deel; anderen kosten zy veel zweet en arbeids; een derde zoort mag werken en wroeten, nagt en dag zig rusteloos afflooven, wat zy ook doen, zy kunnen ze niet magtig worden. ——— Maar hadden zommigen te voren geweten, wat zy hun zouden gebrouwen hebben, gewis, zy hadden 'er zich te voren zo veel niet over bekommerd.

Men moet zich grootlyks verwonderen, als men opmerkt, hoe veel het dikwils ſchelen kan, door wien iets gedaan, of gezegd word. Men vind menſchen, die in veler oogen geen kwaad kunnen doen, die niet verkeerd kunnen handelen, wat zy ook bedryven. Anderen weder kunnen by velen nooit iets doen, dat den naam van goed mag dragen: al wat zy aanvangen word veroordeeld. —— Op eene dergelyke wyze eerbiedigt men 't geen van zommige menſchen geſproken word, even als zo vele godſpraken; terwyl men alles veroordeelt, wat anderen voortbrengen; het moge zelfs zo goed wezen, als 't behoort. Ontſtaat dit uit vooroordeel? Gewis, voor een groot gedeelte. Doch aanzien en gezag hebben ook 'er vry wat in te zeggen. En daarenboven is 'er nog iets, dat ik niet weet te noemen, 't geen den eenen mensch in alles doet ſlagen, en den anderen in niets.

Haat de Leugen, en ſpreek altyd de Waarheid, is eene ſpreuk welke men niet al te letterlyk moet opvatten. —— De Leugen is men verpligt altyd te haten; —— doch met de Waarheid te ſpreken kan men zomwylen meêr na- dan voordeel doen. Zomtyds vereiſchen de omſtandigheden, dat eene Waarheid verborgen blyve, die dezelve dan ongeroepen openbaart ſpreekt wel Waarheid, doch hy doet veel beter met te zwygen. ——— Maar, als men ſpreekt, dan moet men beſtendig de Waarheid ſpreken.

Men mag niemand benadelen: en de pligt van elk mensch vordert, om aan zynen Evenmensch, naar vermogen, alle goed te doen.

Hoe

Hoe veele menschen vind men niet in de Zamenleving, die de gebreken van anderen met een opslag van het oog zien; die in deze ontdekking een groot vermaak scheppen, als of zy der wereld eenen byzonderen dienst deden, met haar bekend te maken, dat zy steeds veel kwaads in anderen ontdekken; terwyl ze nooit zo ver komen kunnen, dat ze zich zelven onderzoeken; veel minder dat zy zich weten over te halen om de ontdekte gebreken te vergeven.

Die in het schryven gewoonlyk slegts denken om hunne eigen eer te bevorderen, en om hunne lezeren te behagen, bekreunen zich doorgaans weinig aan de Waarheid en de Oprechtheid.

Indien wy altyd bedagten, dat wy, menschen zynde, zeer ligt tot misslagen vervallen kunnen, indien wy altyd in overweging namen, hoe wy te aller uure bloot liggen, om 'er toe te vervallen; wy zouden waarlyk gereder zyn, om geringe misslagen in anderen over het hoofd te zien.

Wie gene gelegenheid geeft, om argwaan of kwaad vermoeden te verwekken; om wat reden zal hy bevreesd zyn, daar zyn eigen geweten hem vry pleit?

Het gebeurt al' dikwils, dat de grootste wanbedryven, de hoogheid en de overvloed vergezellen; maar welke gedrogten van snoode misdadigers worden 'er ook niet vaak onder den laagsten stand van het menschdom gevonden?

Zomtyds is het licht der waarheid zo zwak en flaauw, dat het schynt te zullen uitgaan. Doch zelden zyn de menschen zo geheel verstandeloos, of liever, nooit zyn zy tot dien trap van onkunde gekomen, dat 'er niet eenigen gevonden wierden, welke de verduisterde waarheid ontdekten.

Onagtzaamheid, luiheid, en onoplettendheid, baren doorgaans zo vele gebreken, dat ze eene gehele Natie tot den ondergang doen neigen, wanneer zy algemeen heerschen. Waakzaamheid, oplettendheid en yver doen daarentegen een Volk bloeien, wanneer ze heerschende Deugden zyn.

Nimmer kan iemand de Waarheid verlaten, en de leugen liefkoozen, zonder het Opperwezen, op de onbetamelykste wyze, te beledigen; daar dat Wezen tog de Waarheid zelve is. —— Op gelyke wyze kan men niet ophouden wel te doen, en overslaan om kwaad te bedryven, zonder den band der Maatschappy te verscheuren.

De daden van eenen Veinzaard kunnen den schyn hebben van Regtvaardig en Deugdzaam, om dat hy zyn kwaad weet te verbergen agter het kleed van schyndeugd. —— Dan, hoe listig en doortrapt hy ook wezen moge, door den tyd raakt zyn bestaan tog min of meer bekend.

Hy, die het gebied in handen heeft, slaat zomtyds tot de wreedste en geweldigste middelen over, als zyn hart boos is, en hy zyn oogmerk zoekt te bereiken, om zyne kwade lusten op te

vol-

volgen, en zyne ziedende driften te voldoen. —— Menschen, die op zulk eene wyze te werk gaan, maken zich doorgaans gevreesd: maar men vreest ze gewoonlyk gelyk men dwingelanden vreest, zonder liefde, zonder achting. Men is slaafsch, maar geenzins burgerlyk onderdanig.

C. V. D. G.

DE GEHOONDE JIGT.

Wat smart moet hy niet al verdragen,
  Die zig ten nut van 't menschdom kwelt;
Die slooft en draaft, by nagt en dagen,
  Word als een vagebond geteld.

Ik, Jigt, moet dit meê ondervinden,
  Hoewel ik, yvrig in de weer,
Ter hulp van vyand en van vrinden,
  Zoo by den Knegt, als by den Heer,
Zelfs ongevraagd, by klein en grooten,
  Door kunst te streelen hunne leen,
De kwade dampen uit te stooten,
  Of pakken in een hoek by een.
Ik kom by goeden en by kwaden;
  Gulhertig help ik yder een,
Die zig door Wellust overladen,
  Of die deez' paden niet betreên.
Ik kon een reeks van kwalen noemen,
  Door my verhoed, en ook hersteld:
Maar 't is myn zaak niet om te roemen,
  Ik win 'er meê geen duit aan geld.

En gy durft nog ten kwaadsten melden,
  My bits, in styl, in toon en stem,
Veragten, smaden, lastren, schelden,
  Zelfs in de kuur; gy A. F. M. (*)

Dat

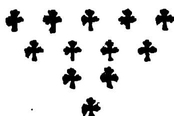
(*) Zie boven, bl. 326.

Dat ik aan Burgers, Boeren, Heeren,
  Hem, die verdient, of dient den Galg,
Met lust, door 't schreuwend wee, zou leeren
  Te vreeten spys, waar van ik walg;
Gy durft aan myne konstbedryven,
  Die slegts maar zoo wat smert aandoen,
Meer wreedheid, dan den beul, toeschryven:
  Is dat een handel van fatsoen?

Dat zy, met tieren, schelden, razen,
  Myn konst verydlen, door hun schuld,
Die zig in wyn en tryn veraazen,
  Met deezen hebbe ik nog geduld.
Maar gy, die, onder 't opereeren,
  Zoo lugtig uwe snaaren stelt,
Met hoôn en smaad my durft braveeren,
  Wie is 'er tog, dien dat niet knelt?

Ik zal u een geheim ontdekken;
  (Doch eigen schuld gesteld ter zy',)
Ik maak myn Hof by dwaas, noch gekken,
  Maak gy dan vast weer staat op my.

WE

WAAR

WAARNEEMINGEN

omtrent de

LUGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM, *in September*, 1778.

DOOR *ANTONIUS WILHELMUS SCHAAF*, Med. Doct.

D.	Barometer. 's morg.	Barometer. 's midd.	Barometer. 's av.	Therm. mo.	Therm. mi.	Therm. av.	Winds Streek. 's morg.	Winds Streek. 's midd.	Winds Streek. 's av.	Weder. Gesteldh.
1	29. 10½	29. 10½	29. 9	55	58	56	N	N t W	N t W	Buijig.
2	— 8	— 9	— 9	55	58	56	——	N W	N W	———
3	— 8½	— 8	— 8½	55	58	55	N t W	W t N	W t N	———
4	— 9	— 10	— 9½	56	62	57	N W	N W	N W	———
5	— 9½	——	— 10½	56	59	57	——	——	——	———
6	— 11	— 11½	——	56	63	58	N t O	N O	N t O	Helder.
7	— 9½	— 9	— 9½	56	64	60	N O	O	N O	Reg. Held.
8	— 10	— 10	— 10½	60	63	57	——	N t O	N t O	Buijig.
9	— 11½	30. 0	— 11½	57	64	57	N	N	N	Held. Wolk.
10	——	29. 11½	— 10	58	62	56	N t O	O t N	O	———
11	— 8	— 6	— 5	55	63	60	Z O	Z O	Z O	———
12	— 5½	——	— 6	57	65	56	W	Z W	Z W	Buij. Weerl.
13	— 6½	— 7½	— 9½	56	60	58	——	W	W	Wolk. Reg.
14	— 11½	30 0½	30. 2	57	65	58	N	N O	N O	Buijig.
15	30. 2½	— 2	— 1½	56	64	56	O	O t N	O t N	Helder.
16	29. 11½	29. 10	29. 8½	56	69	60	Z	Z W	Z W	—— Reg.
17	— 8½	— 9½	— 10	57	60	96	W	N W	N W	Buijig.
18	— 11	30. 0½	30. 1½	54	60	56	Z W	W t N	W t N	Helder.
19	30. 2½	— 4	— 4	56	66	58	W t Z	W t Z	W t Z	—— Wolk.
20	— 5	— 5	— 5	55	62	60	Z	Z W	Z W	—— Betr.
21	——	——	— 4½	58	67	59	W	N W	N W	———
22	— 4½	— 4½	— 4	59	66	58	N O	N t O	N O	Mist. Vogt.
23	— 3	— 2½	— 1	58	65	57	N O	O	O	Helder.
24	— 0	29. 11	29. 10½	59	69	59	W	Z W	W	Mist. Betr.
25	29. 10¾	— 10	— 9	59	64	58	N	N	N O	Helder.
26	— 8	— 7½	— 5	59	62	57	O t Z	Z O	Z	Betr. Reg.
27	— 2½	— 2½	— 6	58	58	54	Z	Z	——	Reg. Wind.
28	— 9	— 10	30. 0	51	55	50	N W	N W	N W	Buij. Hagel.
29	30. 2	30. 2½	— 2½	49	55	48	N	——	——	Helder.
30	——	— 0	29. 10	46	56	52	Z O	Z	Z	———

Hoogste Barometer d. 30. 5 }
Laagste Barometer d. 29. 2½ } middelb. d. 29. 9¾.

Hoogste Thermometer gr. 69 }
Laagste Thermometer gr. 46 } middelb. gr. 57⅔.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

AANMERKINGEN OVER DEN INVLOED DER WYSBEGEERTE OP DE ZEDEN EN DE WETTEN.

(*Uit het Fransch.*)

Allen, die, zonder eenig onderscheid te maaken, tegen de Weetenschappen, en bovenal tegen de Wysbegeerte, uitvaaren, schynen de oogen geslooten en vast voorgenomen te hebben niet te willen zien, hoe veel deels zy hebben in de deugd en het geluk, nog op aerde overgebleeven. Laaten wy de Jaarboeken der Oude en hedendaagsche Wysbegeerte opslaan, en raadpleegen, wy zullen ons gedrongen vinden aan dezelve regt te doen, en haare verdiensten te erkennen.

In de woestheid der oude tyden, waar in het *Heidendom* ons niets anders voor oogen stelt dan Volken, godsdienstig door bedrog, en ondeugend door godsdienst, zouden de klaarste beginzels der natuurlyke billykheid onvermydelyk hebben moeten bezwyken voor de gedrogtlyke ongerymdheden der Afgoderye; indien een klein aantal van Wysgeeren dat kostbaar pand niet bewaard hadt, onder de *Heidensche Volken*.

De eerste Wetgeevers waren Wyzen, die de eerbiedenis der Volken in den rang der Goden plaatste, om dat zy weldoenders des Menschdoms waren. OSIRIS, MERCURIUS en MNEVES, schreeven aan *Egypte* wetten voor; en geheel de Oudheid heeft het Ryksbestuur van *Egypte* aangezien als een voorbeeld van de schranderste Staatkunde. ZOROASTER deedt in *Persie* de goede zeden bloeijen. Hy leeraarde de goedwilligheid, de liefde des Regts; en maakte dat men smaak kreeg in deezen verheeven grondregel. *Doet aan anderen 't geen gy wilt, dat u geschiedde* (*).

Zints

(*) *Sadder*. P. LXXI.

Zints twee duizend en meer jaaren, geniet CONFUSIUS de eer, van het beste Staatsbestuur vastgesteld te hebben, 't welk een wyduitgestrekten Staat voegt. De duur des *Chineeschen Ryks* is een bewys van de volmaaktheid der Staatsgesteltenisse; en tevens het standhoudend uitwerkzel van den gelukkigen invloed der Wysbegeerte op den Burgerstaat.

Van de zeven *Griekfche Wyzen* regeerden zes hun land; en hunne Landgenooten smaakten de zoetigheden van eene regtvaardige en gematigde Regeering. THALES, die geen deel in 't bewind der openbaare zaaken nam, onderhieldt, in zyn Vaderland, door zyne lessen en zyn voorbeeld, de liefde tot de Zamenleevings deugden. —— SOCRATES, en zyne Leerlingen, bevlytigden zich byzonder op de pligten des Burgerlyken leevens; en het is nog een algemeene grondregel onder de *Hedendaagsche Wysgeeren*, dat het beoefenen der Menschkunde de eenige oefening is, den Mensch voegende; dat alle andere Weetenschappen moeten t'huis gebragt worden op die groote kundigheid, welke het gedrag van byzondere Persoonen, en het Staatsbestuur, regelt.

De Wysbegeerte, te *Athene* den zetel gevestigd hebbende, was 'er de ziel der Opvoedinge; zy leerde de Jongelingen zich vroegtyds te onderwerpen aan de onderscheide posten des Burgerlyken leevens, en de Bedieningen aan te zien, min als eergeevende onderscheidingen, dan als staatlyke verbintenissen, om verstandiger, regtvaardiger en stipter in het onderhouden der Wetten te zyn, dan Burgers van een laager rang. Zy verpligtte alle Leden van den Staat, om zich te schikken tot het bevorderen van 't algemeen oirbaar, en voerde hun tot waardigheden op; hun leerende, dezelve met eere te bekleeden. In het kabinet der Staatsmannen toegelaaten, was zy hun Raadgeefster; zy redenvoerde voor het Volk, en haare besluiten waren zo veele Godspraaken: zy vormde, in de Legerplaatzen, verdeedigers des Vaderlands. Indien CARNEADES, CRITILAUS, DIOGENES de *Stoicyn*, en anderen, tot het uitvoeren van gewigtige onderhandelingen benoemd, aan het denkbeeld, 't geen men zich van hunne Staatkundige bekwaamheden gevormd hadt, beantwoordden, ARISTIDES, de regtvaardige ARISTIDES, deedt zich op eene uitsteekende wyze kennen in de Veldslagen van *Marathon*, van *Salamine* en *Phe-*

Phocie. Welke Mannen hebben immer hunnen Vaderlande grooter diensten gedaan dan XENOPHON, DEMOSTHENES en POLIBIUS?

Bezwaarlyk vondt de Wysbegeerte ingang in *Italie*; doch zo ras zy 'er te *Rome* voet gekreegen hadt, zag men haar de Pleitzaal regelen, en CRASSUS en ANTONIUS, de Wetten, onder het opzigt der beide SCEVOLAS, volmaaken; groote Mannen, van allerlei soort, hervoortbrengen, en bovenal in CICERO en ATTICUS toonen, hoe verre zy de Burgers, in het welzyn des Vaderlands, kan doen deelen, zo te midden van de lastige zorge des Staatsbestuur, als in de gerustheid eens afgezonderden leevens. De *Romeinen* hebben aan haar de beste Vorsten dank te weeten: zy vormde de welgeplaatste harten van een TITUS, van een TRAJANUS, der ANTONYNEN. Dwinglanden vereerden de Wysbegeerte met hunnen haat, en deeden haaren luister door vervolging beter opblaaken. Toen bepaalde zich het getal der braave Lieden tot den kleinen kring der Wysgeeren: de deugd zogt, wanneer NERO haar den hartaar wilde afsteeken, eene schuilplaats in de ziel der bevoorregte Mannen, die, in een algemeen zedeverderf, zich van misdryf durfden onthouden.

Wanneer de Kunsten en de Weetenschappen verlooren gingen, in de tyden van Staatsjammer en onheil, toen *Italie* den Barbaaren ten prooije werd, scheen de fakkel der Rede uitgedoofd, om niet, dan naa een nagt van duizend jaaren, weder ontstoken te worden. De Wysbegeerte schonk geene lessen meer aan het Menschdom; de regten der Natuure geraakten in vergetelnisse. Van rondsomme vertoont zich niets anders dan schreeuwend onregt en schennis, dan hoogmoed en kruipende slaaverny, dan dwinglandy en verdrukking. Nooit was Vorstenmoord, Overspel, Bloedschande, Tweegevegt, en Moord algemeener; nooit hadt men zo veele trouwlooze huisgenooten, zo veel verraaderyen, zo veel burgeroorlogen, zo veel staatontrustende bewegenissen van allerlei aart, of een zo verregaand misbruik van de beste en heiligste zaaken. Overal verzogt het misdryf het bloed der onschuld aan de ondeugd. De schoonste Landschappen werden verwoest door wilde Dieren, met den naam van Overmeesteraars bestempeld: de Godsdienst strekte ten dekmantel of tot het werktuig van de doem-

lykste driften: de gemeene trouw werd geschonden aan den voet der altaaren. Welk een schriklyk tafereel der tien Eeuwen van onkunde! *Europa* hadt toen geen Wyzen, die de Jeugd tot de zamenleevingsdeugden vormden, die met de Vorsten verkeerden en de Overheden leerden regt doen, die het Volk vreede en eendragt inboezemden: of die, iets meer kunnende uitvoeren, groote voorbeelden tegen een groot bederf overstelden.

Naa deeze lange slaapziekte, bykans zo schriklyk als de dood zelve, ontwaakte de Rede, en schrikte op't gezigt der gedrogten, die haar omringen. Het Vernuft, met de gave van denken gewapend, bied zich aan om ze te bestryden. De Waarheid volgt in den trein des vernufts; haar glans breekt met moeite heen door de dikke wolken der onkunde. Eenige Geleerden deeden de gedaante der wereld veranderen. De Zede en Staatkundige Weetenschappen waren, nogthans; de eerste niet, die, met het herleeven der Letteren, de aandagt der meesten trokken. De Dicht- Geschied- Natuur- en Wiskunde werden met meerder yvers omhelsd en voortgezet. De Zedekunde, eigenaartig eene zo aangenaame en inneemende Weetenschap, hadt by de laatste Wysgeeren, als EPICTETUS en BOËTIUS, een stuursch en afzigtig voorkomen gekreegen: een noodzaaklyk uitwerkzel van de ruwheid der tyden die zy beleefden. De twistzieke beuzelpraat der Schoolen was althans niet geschikt om 'er een bevalliger gedaante aan by te zetten. Men bevlytigde zich toen meest op de Letterkunde. Maar zo ras de Menschen vatbaar werden voor het vermaak van kundigheden op te doen, schepten zy ook genoegen in deugdzaam te zyn. ERASMUS durfde het waagen, zyne Tydgenooten eene schildery hunner Ondeugden voor oogen te houden, zonder hun te ergeren. 't Is waar hy deedt hun meer lachen dan bloozen over hunne dwaasheid; doch zyne lessen onder het masker van geestigen boert verbergende, leverde hy, den *lof der Zotheid* schryvende, de schoonste beeldtenis van een Wyzen op.

MONTAIGNE schreef, zonder daar voor uit te komen, eene bevallige Zedekunde, geschikt naar de onderscheide standen des Menschlyken leevens. CHARRON maakte van de Wysheid eene kunst; doch hy putte de beginzels uit het menschlyk hart. LA BRUYERE; de Menschen

ſchen ſchilderende zo als zy waren, toonde hoe zy moesten weezen. LA ROCHEFOUCAULT hekelde de Hovelingen: en vervolgde, zonder ophouden, de kwaalyk begrepene Eigenliefde, onder de verſchillende gedaanten, welke zy aannam, om zyne ſlagen te ontwyken: en na dien *Protheus* van alle de vermommingen ontbloot te hebben, liet hy dezelve over aan zyne eigene leelykheid, als aen zyn wreedſten beul.

LOCKE deedt zyne Landgenooten de onheilen eener verwaarloosde of verkeerde Opvoeding opmerken. Die verlichte Meester wees hun den weg, om hunne Kinderen een gezond lichaam, een vryen geest, en een deugdzaam hart te geeven. Teffens een diepdenkend Staatsman, handelde hy ook over het Burgerlyk Beſtuur, en hy handelde daar over met die onpartydigheid, welke de evenaar moet houden, wanneer men de regten des Volks en de voorregten der Vorſten tegen elkander opweegt. WOLLASTON bepaalde de natuur van Goed en Kwaad, en toonde, waar in het onderſcheid gelegen was. HUTCHESON bragt het Zedelyk gevoel ter baane. SHAFTESBURY maakte eene edelmoedige en onbaatzugtige goedwilligheid tot een maatſtok van verdienſten en deugd.

De GROOT hadt reeds, in 't begin der voorgaande Eeuwe, zyn onſterflyk Werk: *Het Regt des Oorlogs en des Vredes*, uitgegeeven. Een voortbrengzel van een eerst verſtand, ryp geworden in ſtaatsbedryven, en tegen den last der wederwaardigheden opgegroeid. Uit de beginzelen des Burgerlyken Regts en der Staatkunde, trekt hy regels, om de Volken in Vrede te houden, of daar toe weder te brengen als zy in Oorlog geraakt zyn; om Regt en Menschliefde te doen ſtand grypen in een toeſtand, die een omkeering ſchynt van alle orde, en allen gevoel van medelyden verdooft.

PUFFENDORFF zette de Weetenſchap, door DE GROOT uit de barbaarschheid gered, in een nieuwen dag. Begaafd met eenen doordringenden geest, een juist oordeel, en vry van vooropgevatte begrippen, klom hy tot de eerſte beginzelen der Zedekunde op, en met nauwkeurigheid de aaneenſchakeling der Zedekundige Waarheden volgende, vormde hy een geregeld Stelzel van de Pligten eens Menſchen, eens Burgers, en der Overheid, die hy uit het beginzel der Gezelligheid doet voortvloeijen.

CUMBERLAND, WOLF, BURLEMAQUI, hebben dit gebouw

bouw hooger opgetrokken: en het Werk van MONTESQUIEU moet, naa eene menigte van Geschriften, over allerlei takken van Staatsbestuur, te hebben voortgebragt, eindelyk de Weetenschap der Huishoudelyke Staatkunde tot eene trap van volkomenheid opvoeren, die der Wysgeerte tot onverwelklyken roem zal strekken, en den laster den mond stoppen.

TWEE GEVALLEN VAN EEN ONTWRIGTING VAN 'T HEUPEBEEN, MET EEN VERHAAL VAN DE WYZE VAN HERSTELLING. Door Mr. THOMAS ANDERSON, *Heelmeester te Leith.*

(*Medic. and Philos. Comment. Vol. III. p. IV.*)

In September, 1772, zondt Mr. *Bruce*, Heelmeester te Musselburg, om my; verzoekende, dat ik met hem wilde koomen in de Koolwerken van *Lord Abercorn*, hebbende een van de Koolwerkers zyn linker Heupebeen ontwrigt. Ik vond aldaar de Heeren *Bruce* en *Stewart*, Heelmeesters te Musselburg, en *Simpson* en *Clarkson*, Heelmeesters te Dalkeith, welke zo even begonnen waren, de herstelling, met behulp van katrollen, te beproeven. Men stelde hiermede verscheide poogingen in 't werk; doch de band, om de knie eindelyk afslippende, nam men ze weg. Hier door kreeg ik gelegenheid van 't geval te onderzoeken; ik vond de linker knie drie of vier duimen verder vooruitkomende, dan de regter, en de een kon op geen agt of tien duimen naby de ander gebragt worden, dewyl de voet naar buiten gedraaid was. Wanneer 't Been naar boven en beneden, op een zachte wyze, bewoogen werd, gevoelde hy weinig pyn; doch ik bemerkte, dat, als 't geheel of ten naasten by uitgestrekt was, 't hoofd van 't been vast geraakte. Hy klaagde meer, als 't in deeze legging was, over pyn, wanneer men 't Dyebeen poogde om te draaijen; 't zelve veroorzaakte hem geene ongegemak, wanneer de Dye opwaards naar de buik geplaatst was. Uit 't bovengemelde verschynsel was 't zeker, dat 't hoofd van 't been verplaatst was uit de gewrichtsholte, naar beneden en binnewaards na de groote holte van 't *Ischium*, en Schaambeen. Ik was overtuigd, dat al-

alle poogingen tot herſtelling, op de gemeene wyze, met een uitgeſtrekte Dye, in 't werk geſteld, te vergeefs waren, naardien daar door alle de Spieren uit gespannen werden, welkers werking misſchien in ſtaat zoude zyn alle uitrekking, die wy in 't werk konden ſtellen, te overtreffen, maar door 't Dyebeen ten naasten by in een regte lyn met de tronk te brengen, waardoor de Spieren zeer ontſpannen wierden, ſtelde ik my voor, dat de herſtelling veel gemakkelyker plaats zoude hebben, en dat de uitrekking tevens veel minder zyn zoude. —— Terwyl ik dit onderzoek deed, was de Lyder geplaatst op een tafel, op zyn rug. Ik ligte 't Dyebeen op, tot dat 't byna eenen regten hoek met de tronk uitmaakte, en met myn regterhand in de knieholte te plaatſen, vatte ik 't Dyebeen, en rekte 't uit, zo veel als ik kon. Door dit te doen, vond ik dat ik 't hoofd van 't been verplaatſen konde: op den zelfden tyd drukte ik, met myn linkerhand, op 't hoofd, en de binnezyde van de Dye naar de gewrigtsholte toe, terwyl ik met myn regterhand een klein cirkelwyze dray aan 't Dyebeen gaf, om de *rotula* binnewaards in zyne natuurlyke plaatſing te brengen. In myne tweede pooging, ſprong 't been in 't gewrigtshol, met een knap, die door de rondomſtaande Heeren waargenoomen werdt; doch meest van den armen man zelve, die aanſtonds uitriep, dat hy wél, en van alle pyn vry, was. De knien konden toen by elkander gebragt worden; de beenen waren gelyk in lengte, en de voet in zyne natuurlyke plaatſing. De knien werden, voor eenigen tyd, ſaam gebonden door een rol lind, om de beweeging van de Dye te beletten; met drie weeken was hy weder aan zyn werk, zonder de minſte ſtyfte in de geleeding gewaar te worden.

2. Een Jonge, agt Jaaren oud, van een ſterk gezond geſtel, terwyl zyn zuster hem op haar rug droeg, viel, door 't losſlaaten van zyn handen om haar neck, op zyne linker zyde. Zy hielt hem evenwel by de beenen, die rondom 't midden van haar lighaam geplaatst waren, zo dat die deelen ſterk gerekt wierden. Hy werd naar huis gebragt, en klaagde over de linker Dye en heupe, 't welk hy zeide dat door een val van zyn zusters rug veroorzaakt was. De ouders, arm zynde, en denkende dat 't alleen gekneusd was, wagten 18 dagen, voor dat

dat ze eenige hulp zogten. Ter deezer tyd vond ik hem, in zyn bed, op zyn rug leggen, met 't voorste gedeelte van 't Dyebeen naar binnen gekeerd; de knie vergeleeken met die van 't regterbeen, was ten vollen vier duimen korter, 't been was naar buiten gekeerd, en in de heup was een aanmerkelyke spanning en zwelling. Op deeze vertooning, vermoedde ik een breuk van den hals van 't been; doch, by nader onderzoek, was ik schielyk van de ontleeding overtuigd, en dat 't hoofd van 't been naar boven en agterwaards van 't gewrigtsholte, in de holle gedeelte van 't *ilium*, waar 't zich vereenigt met 't *ischium*, gedreeven was. De geringste pooging, om 't been van plaatsing te doen veranderen, veroorzaakte hem de heevigste pyn; hy kon alleen verdraagen dat 't zagt opwaards bewoogen werd, indien, op den zelfden tyd, de knie geboogen werdt naar de regter zyde. Hy klaagde zo zeer over pyn, veroorzaakt wegens de beweeging, om de plaatsing van 't been te ontdekken, dat de herstelling, op dien tyd, niet beproefd werd. De Heup werd *gestoofd en* gewreeven met olie, met kamfer bezwangerd; in den nagt werd 'er een pap op gelegd. Den volgenden voor den middag bezogte ik hem met twee jonge Heeren; hy werd overdwars in 't bed geplaatst, en 't Dyebeen opgeligt, zo dat 't een scherpe hoek met de tronk maakte. In deeze plaatsing lag de knie aanmerkelyk overgekeerd naar de regter zyde, terwyl 't been zeer buitenwaards gekeerd was. Hy werd, door een medehelper, vast gehouden, terwyl ik zyn been, met beide myne handen, boven de knie, vatte, staande aan de zyde van 't bed, en opwaards trekkende: ik bevond, dit doende, dat ik 't hoofd van 't Dyebeen van de plaats, daar 't was geleegen, beweegen konde; maakende daarop een sterke uitrekking, vatte ik met de linkerhand 't midden van 't onderbeen, 't welk ik naar binnen bragt. Hier door kreeg 't Dyebeen een cirkelwyze draay, die 't hoofd naar de gewrichtsholte heen bewoog, waar in 't met een gevoelig geluid sprong. De Jonge riep onmiddelyk, dat hy wel was; hy kon nu verdraagen dat 't Dyebeen zagt naar alle kanten bewogen werdt. De Dyebeenderen werden, geduurende twee weeken, met een verband, samen gebonden, met drie weeken was hy in staat te wandelen; doch hy klaagde nog één of twee weeken over styfte in 't gelid.

PROE-

PROEVEN, OM TE TOONEN DAT HET GLAS DOORDRINGBAAR IS VOOR DE ELECTRISCHE VLOEISTOFFE. In eenen Brieve van JOHN LYON, aan den Schryver van *The Gentlemans Magazine*.

Myn Heer.

Naardemaal dit geschrift, Proeven en Waarneemingen in de Electriciteit behelzende, voor de Koninglyke Societeit geleezen, en by haare papieren weggelegd is, verzoek ik u 't zelve, om het algemeener bekend te maaken, in uw Maandwerk te plaatzen. Dewyl het onderwerp moeilyk is, hoop ik, dat, het geen ik te zeggen heb, mèt aandagt zal geleezen, en met opregtheid onderzogt worden: vindt men dat ik mis hebbe, dan verwagt ik die zelfde goedgunstigheid aan te treffen, die andere Schryvers, in soortgelyke gevallen, bejegenden.

Door deeze hoope gesterkt, zal ik het waagen, eene veronderstelling in twyfel te treffen, die door Dr. FRANKLIN gemaakt, en, door de tegenwoordige Liefhebbers der Electriciteit, omhelsd is. Dwaalingen, door zo veel gezags gestaafd, kunnen niet missen voor waarheden door te gaan, tot dat eenig stout Proefneemer het betreeden spoor verlaat, en het waage, een nieuw pad in te slaan, om zyne kundigheden te vermeerderen.

Vermids dit geschrift alleen strekt tot eene Inleiding, van 't geen ik over de Electriciteit meen in 't licht te geeven, zal ik, voor tegenwoordig, my eer bevlytigen, om de twyfelingen van anderen te versterken, dan om eenige nieuwe beginzels, ten opzigte van de *Electrische Vloeistoffe*, aan te bieden. De Hoogleeraar MUSSCHENBROEK, Dr. FRANKLIN, de Abt. NOLLET, Vader BECCARIA, M. WILSON, en veele anderen, (mag men uit hunne Schriften oordeelen,) schynen verre van overtuigd te zyn, dat de *Electrische uitvloeizels* niet door Glas heen gaan. Dr. FRANKLINS veronderstelling heeft deeze zwaarigheid in zich: naamlyk, indien het Glas toelaat dat het *Electrisch vuur* door de poriën

heen gaat, kunnen wy geene reden geeven van het wonder verschynzel der *Leydsche Vles.*

Indien deeze fyne vloeistoffe niet door het Glas heen dringe, houden wy dan geene ongerymdheid staande, als wy, op Dr. FRANKLINS, beginzels redenkavelen? Laaten wy het eene lichaam niet op het ander werken, waar het niet is? Redenkavelen wy dan op zulke beginzelen, als de Liefhebbers der Electriciteit in andere takken der Wysbegeerte erkend hebben?

Eene Proeve met den Zeilsteen.

Plaats een Naald in een Glaazen Pyp: laat de pyp hermetisch verzegeld zyn. Breng 'er den Zeilsteen by, de Naald word bewoogen: en wy schroomen niet te zeggen, dat dezelve van den Zeilsteen, door het Glas word aangetrokken.

Eene Proeve met de Electriciteit.

Plaats een klein Veertje, of hang aan een *draad* een ligt Vlierballetje, in een Vles, laat dezelve hermetisch verzegeld weezen, trek het aan met een geëlectrifeerde staaf of buis, en het Glas, zegt men ons, is ondoordringlyk voor de Electrische vloeistoffe, en wy zyn verpligt eene veronderstelling aan te noemen van *Positive* en *Negative Electriciteit*, om reden te geeven van de beweeging in het Veertje op het Vlierballetje.

Zyn de deeltjes der Zeilsteen Stoffe kleinder dan die der Electrische Vloeistoffe, of verschillen zy zo zeer in gedaante, dat het Glas de eene doorlaate, en de andere belette? Wy bekennen onze onkunde van de grootte en de gedaante deezer onbegryplyke kleine stofdeeltjes, en nogthans schryven wy aan 't zelfde verschynzel twee verschillende oorzaaken toe.

De Heer IZAAK NEWTON leert ons, dat wy, *zo* verre het ons mogelyk is, dezelfde oorzaaken moeten vaststellen, voor de natuurlyke uitwerkzels van dezelfde soort. Dewyl de groote Maaker der Natuure, in zyn Werken, geen grooter verscheidenheid van oorzaaken gebruikt dan 'er volstrekt noodig zyn, is 't het Werk der Natuurlyke Wysbegeerte, om zo veele verschynzels als 't kan zyn, tot eenige algemeene bekende oorzaak

zaak te brengen. Dit moet men doen, door de verschynzels met elkander te vergelyken in derzelver onderscheide omstandigheden; vindt men dat ze daar in overeenkomen, dan hebbe men ze als uitwerkzels van dezelfde soort aan te merken, en aan dezelfde oorzaak toe te schryven; door dit middel zullen de oorzaaken, welker bestaan beweezen is, algemeener beschouwd, en onze kundigheden uitgebreider worden.

Indien zy op deeze gronden redekavelen, moet ik de vryheid neemen, om als myn gevoelen op te geeven, dat de beweeging van de Naalde, (in de gemelde Proeven) veroorzaakt wordt door de *Magnetische*, en de beweeging van het Veertje of de Vlierballetjes door de *Electrische*, *Vloeistoffen*, vrylyk door het Glas heen dringende. Wanneer men dit toestaat zal men met D. FRANKLIN zeggen: hoe is het dan mogelyk reden te geeven van het wonder verschynzel der *Leydsche Vles*, en veele andere dergelyke verschynzelen, zo menigvuldig voorkomende? Dit zyn, ik beken het, zwarigheden; doch het past ons niet ons schielyk te laaten vervaaren door zwaarigheden in een Stuk, 't geen men nog niet ten vollen onderzogt heeft: want met voort te werken zullen wy misschien de waarheid agterhaalen.

Dewyl dit onderwerp keurig en moeilyk is, zal ik voorzigtig te werk gaan, en het nog niet voor toegestaan rekenen, dat de Electrische stoffe door 't Glas heen dringe: ik zal van stap tot stap vorderen, tot ik spreekender bewys aan voere.

Eene Proeve met den Zeilsteen.

Strooi zagtjes eenig Staalvylzel op een wit Papier, leg het op een Glazen ruit. Indien gy een Zeilsteen onder het Glas houdt, zullen de kleine staaldeeltjes, door de uitvloeizels van den Zeilsteen, aangedaan worden, en de rigting van de daar na toe gehoudene Pool aanneemen: het gevolg, 't welk wy uit deeze Proeve trekken, is, dat de Magnetische Vloeistoffe door het Glas heen dringe.

Eene Proeve met de Electriciteit.

Om in de Electriciteit eene Proeve van gelyken aart te doen, neem ik het zelfde Glas, Papier en Staalvylzel,

zel, (Zemel- of Vlierballetjes zyn beter,) 't welk ik op de volgende wyze van alle andere gemeenſchap afſluit. Op een Mahognie houten ſtoel, met Glazen pooten, plaatſte ik vier Wynkelken, op elken hoek een, en op 't midden van den ſtoel voeg ik een kleine glazen ruit, waar op ik een koperdraad zet, geſtooken of geſchroefd in een metaalen voet, om 't zelve te onderſteunen, en 't is op dezelfde hoogte met de glazen. Aan dit koperdraad maak ik een keten vast, en hegt dezelve aan den Conductor van de Eliĉtriſeer Machine. Op de Wynkelken en het koperdraad zet ik myn glazen ruit met het Papier en het Staalvylzel; en daar boven, op den afſtand van omtrent een duim, plaats ik een drooge en warme metaalen plaat, onderſteund door een ſtandaard, die gemeenſchap met den vloer heeft. Wanneer myn toeſtel in deezer voege gereed is, word, zo ras ik de Electriſeer Machine begin te draayen, het Staalvylzel, door de metaalen plaat aangetrokken en weg geſtooten. Ik weet wel, men zal antwoorden, dat de *Negative Electriciteit* dit uitwerkzel te wege brengt. MUSSCHENBROEK verhaalt ons ook, dat de *Electriſche Vloeiſtoffen* niet gaan door Papier met gaten, noch door fyn linnen. Hoe komt dan deeze fyne Vloeiſtoffe by de Staaldeeltjes? Verſpreidt dezelve zich onder de oppervlakte van 't papier, klimt het dus by de kanten op, en in dier voege in ſtede van door het Glas heen te dringen, na het Staalvylzel op de bovenvlakte? Zeker de Natuur neemt nooit zulk een krom pad!

Om, indien het mogelyk ware, voor te komen, dat de natuurlyke hoeveelheid *Electriſche ſtoffe*, die men veronderſtelt te huisvesten in de porien aan elke zyde van het glas, met zulk eene kragt wrogten als de tegenwoordige veronderſtellige Leerwyze ons wil doen gelooven, deed ik een bekleedzel van pek aan den bovenkant van myn glazen ruit, 't welk ik my verbeeldde genoegzaam te weezen om deeze fyne ſtoffe in de porien van het glas te beſluiten, of althans de kragt daar van te beneemen; maar, niettegenſtaande deeze voorzorge, herhaalde ik myne *Magnetiſche* en *Electriſche Proeven* met denzelfden uitſlag. De Magnetiſche en Electriſche uitvloeizels gaan door het pek en 't papier heen, of over derzelver oppervlakten; dit denk ik kan niet gelochend worden. Maar men onderrigt ons, dat pek zo wel als

glas, geen Conductor is in de Electriciteit. Volgens welke gronden zullen wy dan reden geeven van deeze zeldzaame uitwerkzelen? Zal de veronderstelling van *Positive* en *Negative Electriciteit* ons, in dit geval, helpen? Ik denk neen. —— Maar ik heb nog niet afgedaan.

Ik nam vervolgens een glazen ruit, tien duimen in 't vierkant, en plaatste dezelve op myn ruit met pek bedekt, en op dit laatstgemelde stuk glas zette ik myn papier met Staalvylzel, en herhaalde myne proeven, met denzelfden uitslag.

Om deeze Proefneemingen zo verre te brengen als ik ze voor tegenwoordig noodig oordeel, nam ik daar op een rond stuk glas van acht duimen middellyns, aan de eene zyde wel dik met zwavel bestreeken, en een ander van zeven duimen middellyns met wasch bedekt; en ik zette het eene boven op 't ander op 't glas, met pek bestreeken, en myn Staalvylzel werd, door de Metaalenplaat, op dezelfde wyze aangetrokken en afgestooten, als op de enkele glazen ruit.

Welke besluiten kunnen wy uit deeze Proefneemingen trekken? Blykt het niet, als wy onze zinnen mogen gelooven, dat de *Electrische uitvloeizels* door eene zelfstandigheid kunnen heen dringen, waar door de Zeilsteen deeltjes vrylyk gaan.

Men zal het misschien langwylig vinden dat ik zo lang stil staa om waar het mogelyk één Stuk te betoogen. Dan het is een stuk van aanbelang, en dat, beweezen zynde, tot een sleutel kan dienen om de deur van dit deel der Natuurkunde te ontsluiten, om, binnen korten tyd, grooter vorderingen te maaken. Ik zou nog eene groote menigte van Proeven kunnen bybrengen alle strekkende om te bewyzen dat de Electrische stoffe door Glas dringt; doch ik oordeel de gemelde genoegzaam tot myn tegenwoordig oogmerk.

Ik gaa derhalven voort, om te toonen, dat niet alleen de oneindig kleine deeltjes der Electrische Vloeistoffe, maar ook de laading van een groote Vles blykbaar door Glas heen dringe, zonder daar aan de minste schade toe te brengen.

Neem een Glazen ruit, van tien of twaalf duimen middellyns, meer of min naar de grootte van uw Vles; plaats dezelve op de keten, langs welke gy voorhebt de vonk van de binnen- na de buiten-zyde van uw Vles

te leiden. Laat het einde van uw keten gehaakt weezen aan een ſcherpe pen, rechtſtandig op den horizon geplaatst, met de punt digt aan de onder oppervlakte van uw ruit, en overgeſteld aan een ander punt op de boven oppervlakte van het Glas waar op men ook de Vles moet zetten, zo dat hy binnen 't bereik des laatstgemelden punts zy. Ik plaats het andere einde van de keten op een Mahognie houten ſtoel met Glazen pooten, en met een koperdraad in myn hand, met het einde gevestigd op de keten aan den ſtoel vast, ontlaad ik de vles door ſchielyk de knop aan te raaken, en de laading gaat blykbaar door het Glas heen. In de Brieven van FRANKLIN wordt ons berigt, dat een Vles niet kan gelaaden worden, ſtaande op Glas, of 'er moest eene gemeenſchap zyn tusſchen deszelfs bekleedzel en de vloer. Ik zal hier alleen zeggen, dat ik de voorgaande Proeven ten minſten honderd maalen genomen heb, en dat zy zelden mislukten.

Dewyl ik vrees, dat al het bygebragte niet genoegzaam zal weezen om eene begunſtigde *veronderſtelling* te laaten vaaren, zal ik 'er dit nog byvoegen.

Neem denzelfden toeſtel als in de laatſte Proeve; doe een glazen handvatſel aan het ontlaadend koperdraad: laat iemand het bovenpunt neemen, en dit houden tegen het onderpunt, digt aan het glas, met de eene hand, en laat hy, met de andere hand, het bekleedzel van de Vles aanraaken. Laad, wanneer hy dus ſtaat, de Vles, en ontlaad dezelve ſchielyk door de knop, met het koperdraad aan te raaken, en als hy niet bemerkt, dat de Electriciteit, niet tegenſtaande den hinderpaal van het Glas, hem door het lyf gaa, zal ik my zeer bedroogen vinden.

Ik zal hier nog maar alleen byvoegen, wat ik, ten aanziene van dit ſtuk, voor my zelven gedagt heb. Ik liet my niet voorinneemen door de proeven, noch beheerſchen door de waarneemingen myner voorgangeren. Hoe verre ik ſlaagde in de doordringbaarheid van het Glas, ten opzichte van de Electriſche Vloeiſtoffe, te bewyzen, laat ik aan het oordeel der rechtſchape Liefhebberen. Heb ik mis, ik ſtaa bloot voor overtuiging, en zal myne dwaaling, wordt ze my aangeweezen, gereedlyk erkennen. Kan, integendeel, het hier ter nedergeſtelde den toets van ſtreng onderzoek doorſtaan, die zal

zal my aanzetten, om eenige verdere Proeven, deezen tak der Natuurkunde betreffende, het Gemeen mede te deelen.

Dover, 10. *July*, 1778.

GESCHIEDKUNDIG VERSLAG VAN DE ONDERSCHEIDE REISTOCHTEN, TER ONTDEKKINGE IN HET ZUIDER-HALFROND GEDAAN.

(Overgenomen uit de *General Introduction*. of *a Voyage towards the Sout-Poole and round the World*, door JAMES COOK.)

Den Schryveren der Hedendaagsche Vaderl. Letteroef.

Myne Heeren!

„ Gy hebt, in uw *Mengelwerk*, eenigen tyd geleden (*), „ een Berigt geplaatst, *wegens nog onbeschreevene* „ *Scheepstochten, naar de Noordpool gedaan*, door DANIEL „ BARINGTON, aan de Koninglyke Societeit overgele- „ verd: deezer dagen de *Engelsche Reisbeschryving* van „ COOK doorbladerende, vond ik, in de *Algemeene Inlei-* „ *ding*, een kort en zeer keurig *verslag van de onderschei-* „ *de Reistochten, ter ontdekking in het Zuider-halfrond ge-* „ *daan*. Dit is in de *Nederduitsche Uitgave* van de ge- „ melde niet geplaatst, en, onzes inziens, de aandagt „ uwer Leezeren wel waardig zynde, schoon geene *on-* „ *beschreevene Scheepstochten* vermeldende, gelyk het straks „ aangetoogene Berigt, ten opzigte van de Noord- „ pool, deelen wy UE. mede, in de hoope. van het „ met eene plaats vereerd te zien in uw nuttig *Mengel-* „ *werk*". Wees verzekerd dat ik ben, enz.

✝ ✝ ✝ ✝

Of het onbezogte gedeelte van het *Zuider Halfrond* enkel een onmeetbaare Waterplas zy, of eenig ander Vast-land behelze, gelyk de Bespiegelende Aardsrykskunde schynt te willen, is een vraagstuk, 't welk niet al-

(*) Zie de *Hedend. Vad. Letteroef. VI. Deels. II. Stuk. Bl.* 414.

alleen de aandagt der Geleerden, maar ook die van de meeste Zee-mogenheden in *Europa* bezig gehouden heeft. —— Ik zal hier een beknopt verslag doen van de onderscheide Reistochten ter ontdekkinge in 't Zuider Halfrond ondernomen, en daar in den leiddraad der tydorde volgen.

De eerste, die den grooten stillen Oceaan overstak was FERDINAND MAGALHAENS, of MAGELLAN, een *Portugees*, die in *Spaanschen dienst* den 10 van April des Jaars MDXIX, met vyf Schepen, van *Seville* zeilde. Hy ontdekte de Straat die nog zyn Naam draagt, en op den 27 van November MDXX. daar door gezeild zynde, stevende hy den *Stillen Zuider Oceaan* in.

In deeze Zee ontdekte hy twee onbewoonde Eilanden, welker ligging men niet wel weet. Hy ging vervolgens onder de linie door, ontdekte de *Ladrone Eilanden*; en van daar kwam hy op de *Philippine Eilanden*, op een deezer sneuvelde hy in een gevegt met de Inboorelingen. Zyn Schip, de *Victory* geheeten, was het eerste dat de Wereld rond zeilde; en 't eenige van zyne Vloot, 't welk de gevaaren en ongemakken, zyne heldhaftige onderneeming vergezellende, ontkwam.

De *Spanjaarden* deeden, naa dat MAGELLAN hun den weg geweezen hadt, verscheide Reistochten van *America* westwaards aan, eer ALVARO MENDENA DE NEYRA, in den Jaare MDXCV, zyne Reis ondernam, welke de eerste is, die men geregeld kan nagaan: want van de voorgaande Tochten hebben wy geene nauwkeurige berigten ontvangen. — Wy weeten, nogthans, dat op dezelve *Nieuw Guinea*; en de Eilanden, *Salomos Eilanden* geheeten, en verscheide andere, ontdekt zyn. De Aardryksbeschryvers verschillen grootlyks wegens de ligging van *Salomos Eilanden*. De waarschynlykste gedagten is, dat ze die hoop Eilanden uitmaaken, die men naderhand *Nieuw Brittanje*, *Nieuw Ierland*, enz. genaamd heeft.

Op den 9 April des Jaars MDXCV zeilde MENDENA, ten oogmerk hebbende zich op deeze Eilanden neder te zetten, met vier Schepen van *Callao*, en zyne ontdekkingen, westwaards aanzeilende, waren, de *Marquesas*, op de Zuiderbreedte van 10°. — Het *Eiland St. Bernardo*, 't welk ik voor 't zelfde houde, als 't geen de Commandeur BYRON het *Eiland of Danger* noemt. —— Vervolgens het *Solitary Eiland* op de Zuiderbreedte van

10°

10° 40' en 178° Westerlengte, en, eindelyk *Santa Cruz* ongetwyfeld het zelfde als 't geen Captein CARTERET *Egmond Eiland* heet. Op dit laatstgemelde Eiland ſtierf MENDANA met veelen zyner Tochtgenooten: en de verſtrooide overblyfzels der Vloote werden na *Manilla* gebragt door PEDRO FERNANDEZ DE QUIROS, den Opperſtuurman.

Deeze zelfde QUIROS was de eerſte, dien men uitzondt enkel met inzigt om een *Zuidelyk Vastland* op te doen; en, in de daad, hy ſchynt ook de eerſte geweest te zyn, die eenig denkbeeld had van deszelfs beſtaan. —— Hy ſtak den 21 van December des Jaars MDCV te *Callao* in Zee, als Stuurman van de Vloot, onder het bevel van LUIS PAZ DE TORRES, beſtaande uit twee Schepen en ééne Bark, West Zuid West aanhoudende, ontdekten zy op den 26 January des Jaars MDCVI, zich toen, volgens hunne rekening, duizend *Spaanſche Mylen* van de *Americaanſche Kust* bevindende, een klein laag Eiland op 25° Zuiderbreedte. Twee dagen laater kwam hun een ander te vooren, dat hoog was met een Vlakte boven op. Dit is, naar allen ſchyn 't zelfde als 't geen Captein CARTERET *Pitcarins Eiland* noemt. —— QUIROS ſchynt, naa het verlaaten deezer Eilanden, zyn' koers West Noord West en Noord West aangezet te hebben, tot 10° of 11° Zuiderbreedte, en vervolgens Westwaards, tot hy aan de Baay van *St. Philip* en *St. Jago* kwam, op het Eiland *Tierra del Espirito Santo*. Op deezen weg ontdekte hy verſcheide Eilanden, waarſchynlyk eenige van die gezien zyn door laatere Zeelieden. —— De Baai van *St. Philip* en *St. Jago* verlaatende, ſcheidden de twee Schepen van elkander. QUIROS ſtevende met de *Capitane* Noordwaards aan, en keerde weder na *Nieuw Spanje*; grootlyks geleden hebbende door gebrek aan leeftogt en water. —— TORRES ſtuurde met de *Almirante*, en de Bark, West op, en ſchynt de eerſte geweest te zyn, die tusſchen *Nieuw Holland* en *Nieuw Guinea* doorzeilde.

Eene volgend beſtaan, om, in den *Stillen Zuider Oceaan* ontdekkingen te doen, geſchiedde onder het beleid van LA MAIRE en SCHOUTEN. Zy zeilden uit *Texel* den 14 van Juny des Jaars MDCXV met de Schepen de *Eendragt* en *Hoorn*. Het laatſte verbrandde, by ongeluk, in *Port Deſire*. Met het andere ontdekten zy de Straat, die

die den naam van *La Maire* draagt: zy waren de eersten, die, *Kaap Horn* omzeilende, in den *Stillen Oceaan* kwamen. Zy ontdekten het *Honden Eiland* op 15° 15′ Zuiderbreedte 130° 30′ Westerlengte. —— *Zonder Grond* op 15° Zuiderbreedte en 143° 13′ Westerlengte. —— *Waterland* op 14° 46′ Zuiderbreedte en 144° 10′ Westerlengte; —— en vyf- en twintig mylen Westlyker het *Vliegen Eiland*, op breedte van 15° 29′. —— De *Verraaders* en *Cocos Eilanden* op 15° 13′ Zuiderbreedte 137° 13′ Westerlengte; —— twee graaden Westlyker het Eiland *de Hoop*, en het *Horn Eiland* op 14° 56′ Zuiderbreedte en 179° 30′ Oosterlengte. —— Vervolgens deeden zy de Noordzyde van *Nieuw Brittanje* en *Nieuw Guinea* aan, en kwamen in October des Jaars MDCXVI op *Batavia*.

Behalven eenige ontdekkingen op de West- en Noordkusten van *Nieuw Holland*, werd 'er geene gewigtige Reistocht na den *Stillen Oceaan* ondernomen vóór het Jaar MDCXLII, wanneer TASMAN van *Batavia* zeilde, met twee Schepen aan de *Nederlandsche Oostindische Maatschappy* toebehoorende, en *van Diemensland* ontdekte; zynde dit een klein gedeelte van de Westkust van *Nieuw Zeeland*, —— de *Vriendlyke Eilanden*, —— en die *Prins Willems Eilanden* genoemd worden.

Dus verre oordeelde ik best het verslag van den voortgang der Ontdekkinge in den *Zuider Stillen Oceaan* niet af te breeken, anderzins zou ik eer gemeld hebben, hoe de Heer RICHARD HAWKINS, in den Jaare MDXCIV, omtrent vyftig mylen ten Oosten van de Rivier *la Plata* zynde, door een storm van zyn beoogden koers oostwaards werd gedreeven, en, toen het weer bedaarde, na de *Straat van Magellan* stevenende, onverwagt Land ontmoette: hy zeilde het omtrent zestig mylen langs, en heeft het zeer nauwkeurig beschreeven. Hy noemde 't zelve *Hawkins Maiden Land*, ter eere van zyne Koninglyke Meesteresse, Koningin ELIZABETH, en zegt dat het zestig mylen van het naaste gedeelte van *Zuid America* afligt.

Captein JOHN STRONG, het Schip *Farewell* voerende, en van Londen afgezeild, ontdekte dat dit Land uit twee groote Eilanden bestondt: hy voer in 't Jaar MDCLXXXIX door de Straat, die het Oostlykst en Westlykst deezer Eilanden van elkander scheidt. Aan deeze Straat gaf hy den

den naam van *Falklands Baay*, ter eere van zynen Patroon Lord FALKLAND; deeze naam is naderhand onbedagt gegeeven aan de twee Eilanden daar door van een gescheiden. —— Van deeze Eilanden spreekende, moet ik 'er byvoegen dat volgende Zeelieden hun tyd zullen spillen, indien zy op 45° Zuiderbreedte na *Pepys Eilanden* zoeken: dewyl het thans vast gaat dat *Pepys Eilanden* niets anders zyn dan deeze *Falklands Eilanden*.

In April des Jaars MDCLXXV werd ANTONY LA ROCHE, een *Engelsch Koopman*, op zyne terugreize uit den *Zuider Stillen Oceaan*, waar hy een handeldryvenden tocht gedaan hadt, door winden en stroomen veel Oostlyker dan de *Straat la Maire* gevoerd, en geraakte op eene kust, die zeer ligt dezelfde zyn kan, als ik op myne laatste Reis bezogt, en het Eiland *Georgia* genoemd heb. —— LA ROCHE, dit Land verlaaten hebbende, ontdekte op 45° Zuiderbreedte een groot Eiland, met eene goede haven aan den Oostkant; waar hy hout, water en visch vondt.

Dr. EDMUND HALLEY, die beroemde Starrekundige, werd in den Jaare MDCXCIX benoemd, om 't bevel te voeren over zyner Majesteits Schip de *Paramour Pink*, op een Zeetocht ingerigt tot het vermeerderen van de kennis der Lengte op Zee, en de Veranderingen van het Kompas: als mede ter ontdekking van de onbekende Landen, die men veronderstelde in 't Zuidelyk gedeelte van den *Atlantischen Oceaan* te liggen. Op deezen tocht bepaalde hy de Lengte van verscheide plaatzen, en gaf, naa zyne t'huiskomst, zyne Kaart der Miswyzingen uit: tevens eene nieuwe wyze, om de Lengte op Zee waar te neemen, voorstellende. Dan, schoon hy ten opzigte van de twee eerstgemelde oogmerken zyner Reize gelukkig slaagde, vondt hy geen onbekend *Zuidland*.

De *Hollanders* rustten, in 't Jaar MDCCXXI, drie Schepen uit om ontdekkingen te doen in den *Zuider Stillen Oceaan*, onder bevel van den Vlootvoogd ROGGEWIEN. Hy zeilde uit *Texel* den 21 Augustus, en *Kaap Horn* omzeilende, ontdekte hy in dien Oceaan het *Paasch Eiland*, waarschynlyk gezien, doch niet bezogt, door DAVIS (*). Ver-

(*) Zie WAFER'S *Description of the Isthmus of Darien*.

——— Vervolgens ontmoette hy, tusschen 14° 14′ en 15° 47′ Zuiderbreedte, en tusschen 142° en 150° Westerlengte, verscheide andere Eilanden, die ik agt eenige te zyn van die door *Engelsche Zeelieden* gezien waren. ——— Voorts ontdekte hy twee Eilanden op 15° Zuiderbreedte en 170° Westerlengte, door hem *Bouwmans Eilanden* geheeten; en eindelyk het *Enkel Eiland* op 13° 41′ Zuiderbreedte 170° 30′ Westerlengte. ——— Deeze drie Eilanden zyn, buiten twyfel, dezelfde, die door BOUGAINVILLE de *Zeelieden Eilanden* genaamd worden.

In den Jaare MDCCXXXVIII zondt de *Fransche Oostindische Maatschappy* LOZIER BOUVET met twee Schepen uit, om ontdekkingen te doen in den *Zuider Atlantischen Oceaan*. Hy stak, op den 19 van July des gemelden Jaars, van de Haven *l'Orient* in Zee, landde op het Eiland *St. Catharina*, en zette van daar zyn' koers Zuid Oostwaards. Op den 1 January des Jaars MDCCXXXIX ontdekte hy Land, of 't geen hy voor Land hieldt, op Zuiderbreedte van 54° en 11° Oosterlengte. Ik heb, op myn' laatsten tocht, verscheide pogingen gedaan om dit land te vinden; doch zonder vrugt. 't Is, derhalven, zeer waarschynlyk, dat, het geen BOUVET zag, niets anders was dan een groot Ys-eiland. ——— Van hier stevende hy Oostwaards aan op de Zuiderbreedte van 51° en 35° Oosterlengte, waar op de twee Schepen van elkander scheidden: het een ging na het Eiland *Mauritius*, het ander keerde na *Frankryk* weder.

Naa deezen Zeetocht van BOUVET, sluimerde de geest der Ontdekkinge, tot dat zyne tegenwoordige Majesteit van *Groot Brittanje* een plan vormde om ontdekkingen te doen, en het Zuider-halfrond te laaten doorreizen: in den Jaare MDCCLXIV werd hier mede een aanvang gemaakt.

De Bevelhebber BYRON zeilde, diensvolgens, in dit Jaar, met de Schepen de *Dolphin* en *Tamer* onder zyn bevel, op den 21 Juny uit *Duins*, en de *Falklands Eilanden* aangedaan hebbende, stak hy door de Straat van *Magellan* in den *Stillen Oceaan*, waar hy ontdekte de Eilanden *Disappointement*, *George*, *Prins Walles*; de Eilanden van *Danger*, *York Eiland*, en *Byron Eiland*. Hy keerde den 9 May des Jaars MDCCLXVI in *Engeland* weder, en in de volgende maand Augustus werd de *Dolphin* op nieuw uitgerust, onder bevel van Captein WALLIS, met de *Swallow*,

low, gevoerd door Captein CARTERET. Zy zeilden zamen tot zy het Westeinde van de *Straat Magellan*, bereikt en de *Groote Zuid-Zee* in 't gezigt hadden, wanneer zy van elkander scheidden.

Captein WALLIS zette zyn koers Westlyker aan dan een Zeeman vóór hem, op zo hoog een breedte, bestaan hadt; doch hy ontmoette geen Land voor dat hy binnen den Keerkring was, waar hy ontdekte de Eilanden *Whitsunday* —— *Queen Charlotte* —— *Egmont* —— *Duke of Gloucester* —— *Duke of Cumberland* —— *Maitea* —— *Otaheite* —— *Erineo* —— *Tapamanou* —— *How* —— *Scilly* —— *Boscawen* —— *Keppel* —— en *Wallis*; in May des Jaars MDCCLXVIII keerde hy in *Engeland* weder.

Zyn Medegenoot Captein CARTERET hieldt een anderen koers, op welken hy ontdekte de Eilanden *Osnabrug* —— *Gloucester* —— *Queen Charlottes Eilanden*, als mede *Carterets* en *Gowers* Eilanden, —— en de Straat tusschen *Nieuw Brittanje* en *Nieuw Ierland*; in Maart des Jaars MDCCLXIX kwam hy te rug in *Engeland*.

De Scheepsvoogd BOUGAINVILLE zeilde in November des Jaars MDCCLXVI uit *Frankryk* met het Fregat *la Boudeuse* en het Voorraadschip *l'Etoile*. Eenigen tyd op de Kust van *Brazil* en de *Falklands Eilanden* doorgebragt hebbende, stevende hy in January des Jaars MDCCLXIX, de Straat van *Magellan* door, en den *Stillen Oceaan* in. Daar ontdekte hy de *Vier Facardines*, *Harpe Eiland*, 't welk ik voor 't zelfde houde als 't geen ik naderhand *Lagoon Eiland* noemde; —— als mede het *Mutz* en *Boog Eiland*. —— Omtrent twintig mylen verder ontmoette hy vier andere Eilanden; — en vervolgens landde hy op *Maitea* —— *Otaheite* —— de *Zeelieden Eilanden*, en *Verloore Hoop*, die voor hem nieuwe ontdekkingen waren. —— Toen zeilde hy tusschen de *Hebrides* door, —— ontdekte de droogte van *Diana*, en eenige andere, —— het Land van *Kaap Deliverance*, —— en eenige Eilanden meer ten Noorden. —— Voorts zeilde hy ten Noorden van *Nieuw Ierland* om: kwam te *Batavia*, en in Maart des Jaars MDCCLXIX in *Frankryk*.

Dit Jaar was opmerklyk door den overgang van de Planeet *Venus* over den Schyf der Zonne: een verschynzel van groot belang voor de Starrekunde; en 't welk

overal de aandagt trok van de beminnaaren dier Weetenschap.

Met den aanvang des Jaars MDCCLXVIII leverde de *Koninglyke Maatschappy* aan zyne *Groot Brittannische Majesteit*, een Geschrift over, waar in de voordeelen werden opgeteld, die men zou kunnen trekken uit nauwkeurige waarneemingen deezes overgangs in onderscheide deelen der Wereld; inzonderheid uit eene reeks van waarneemingen gedaan op Zuiderbreedte, tusschen de 140 en 180 graad Westerlengte van het Koninglyk Observatorie te *Greenwich*; en dat Schepen, daar toe behoorelyk uitgerust, noodig zouden weezen om de Waarneemers na de bestemde plaatzen over te brengen; doch dat de Koninglyke Societeit buiten staat was, om de kosten, tot zulk eene onderneeming vereischt, goed te meaken.

In gevolge van dit Vertoog kreeg de Admiraliteit last van zyne Majesteit, om behoorelyke Schepen ten dien einde te verzorgen. De *Endeavour*, tot een Koolschip gebouwd, werd gekogt, en tot de Zuidreis uitgerust, en men vereerde my met het Bevelhebberschap over 't zelve. De Koninglyke Societeit benoemde kort daar op my, benevens den Starrekundigen Mr. CHARLES GREEN, om de noodige Waarneemingen op den Overgang van *Venus* te doen.

Eerst had ik tot oogmerk dit groot en voornaam stuk onzer Reize te volvoeren op de *Marquesas* of anders op een der Eilanden door TASMAN, *Amsterdam*, *Rotterdam* en *Middelburg* geheeten, nu beter bekend onder den naam van de *Vriendlyke Eilanden*. Dan, terwyl men bezig was met de *Endeavour* uit te rusten, keerde Captein WALLIS van zyne Reize rondsom de Wereld te rug, op deeze hadt hy verscheide Eilanden in de *Zuid Zee* ontdekt, en onder andere *Otaheite*. Dit Eiland kreeg de voorkeus van alle de bovengemelde, ter oorzaake van de gemakken daar te vinden: als mede, om dat men van deszelfs ligging wel verzekerd, en 't zelve in alle opzigten zo geschikt was tot ons oogmerk.

Ik kreeg, over zulks, bevel, om rechtstreeks na *Otaheite* te stevenen, en, naa het volvoeren der Starrekundige Waarneemingen, het oogmerk, om ontdekkingen in den *Stillen Zuider Oceaan* te doen, voort te zetten; door Zuidwaards aan te houden tot de Breedte van 40°; dan, indien ik geen Land aantrof, Westwaards te zeilen tusschen

ſchen de 40° en 35° tot ik *Nieuw Zeeland* bereikte, dit te onderzoeken, en langs den koers, dien ik het gevoeglykst oordeelde, na *Engeland* weder te keeren.

Ter volvoeringe van dit alles, zeilde ik den 30 van July MDCCLXVIII van *Deptfort*, en den 26 Augustus van *Plymouth*; kwam te *Madeira*, *Rio de Janeiro*, en de Straat *la Maire*, en ſtak, Kaap *Horn* omzeilende, met de maand January des volgenden Jaars den *Stillen Zuider Oceaan* in.

Ik poogde het rechtſtreeks op *Otaheite* aan te zetten, en 't gelukte my gedeeltlyk; doch ik deed geene ontdekking, eer ik binnen den Keerkring was, daar trof ik aan *Lagoon Eiland*, —— de *Twee Groups* —— *Bird Eiland* —— *Chain Eiland*, en kwam den 31 van April op *Otaheite*, waar ik my drie maanden onthieldt, in welken tyd wy de Waarneemingen van den Overgang der Planeet *Venus* volvoerden. —— Deeze gedaan hebbende, verlieten wy 't zelve: ik ontdekte de *Societeit Eilanden* en *Oheteroa*; hier op zette ik den koers Zuidwaards tot ik de Breedte van 40° 22' en de Westerlengte van 147° 29' bereikte: op den 26 van October kwam ik aan de Oostzyde van *Nieuw Zeeland*. Ik hield aan met de Kust van dit Eiland te onderzoeken tot den 31 Maart MDCCLXX, wanneer ik dezelve verliet, en na *Nieuw Holland* ſtevende; de Oostkust van dat groote Land, welk gedeelte nog nooit bezogt geweest was, naagegaan hebbende, zeilde ik tusſchen den Noordlyken uithoek daar van en *Nieuw Guinea* door, te laatstgemelde plaats landende: ik deed het Eiland *Saru*, *Batavia* en de *Kaap de Goede Hoop* aan, en kwam in *Engeland* den 21 July des Jaars MDCCLXXI.

Op deeze Reis werd ik vergezeld door Mr. BANKS en Dr. SOLANDER; de eerſte een Heer van groote middelen, de ander een doorkundig Leerling van den grooten LINNÆUS, en een der Boekbewaarderen van het *Britſche Museum*, beide in de geleerde Wereld beroemd, wegens hunne uitgeſtrekte en nauwkeurige kennis in de Natuurlyke Historie. Deeze Heeren, door zugt tot weetenſchap geprikkeld, en aangezet om hunne kundigheden uit te breiden in de verafgelegene Gewesten, die ik ging bezoeken, verzogten de Reis met my te mogen doen. De Admiraliteit ſtondt gereedlyk een verzoek toe, 't welk zo veel voordeels aan 't Gemeenebest der

Letteren beloofde. Zy gingen met my Scheep en deelden in alle de gevaaren en moeilykheden van deezen verdrietigen Scheepstocht.

[Een breeder Verhaal van eenige deezer Tochten vindt de *Nederduitsche Leezer*, in de Reizen rondsom de Wereld, gedaan door Commandeur BYRON, Captein WALLIS, Captein CARTERET, en Luitenant COOK, te *Rotterdam* by *R. Arrenberg* in 't Jaar MDCCLXXIV uitgegeeven; en de nadere Ontdekkingen van den laatstgenoemden in zyne *Reis na de Zuidpool en rondom de Wereld*, in dit Jaar te Rotterdam gedrukt by *A. Bothall*, *D. Vis*, en *P. Holstein*; waar van wy in onze *Letteroefeningen*, in het Eerste Stuk deezes VII. Deels, Bl. 425. aankundiging gedaan hebben.

KORTE GESCHIEDENIS VAN DEN NYL

(*Uit het Hoogduitsch van Profr.* MEINERS *Philos. Schriften, Goett.* 1775. *I Theil. p.* 180.)

De Nyl leverde den reizenden Grieken zo veele zonderlinge, en van hunne natuurkennis verre af zynde verschynzelen, dat men zich niet behoeve te verwonderen, als men ziet dat onderzoekingen omtrent den oorsprong en het regelmaatig stygen van deeze Rivier, welke aan het dor en regenloos Egypten alle vrugtbaarheid mededeelt, de eerste en wydluftigste afdeelingen in hunne Natuurkunde uitmaakten. Over den Chaos, en den oorsprong der wereld, hebben de Grieksche Wysgeeren niet meerder of ongerymder gebeuzeld, dan over deezen wondervollen stroom van Egypten.

Alrede ten tyde van HERODOTUS (*a*) vond men eene menigte van onderstellingen over de oorzaak van zyn regelmaatig opzwellen, en de daar door te weeg gebragte zegenryke overstroomingen. Eenige zogten ze in de Etesische of Oost-Noord-Oostelyke winden; die den Stroom van den Nyl tegen waaijen, en daardoor den loop zynes waters stuiten zouden. Anderen geloofden dat de sneeuw, die van de Ethiopische gebergten afsmelt, den Nyl buiten zyne oevers deed treeden. Anderen dag-

ten

(*a*) *Herod.* Lib. II. Cap. 19—35.

ten aan eene gemeenschap der onbekende Nylbronnen, met eenen nog onbekenden Oceaan. HERODOTUS wederlegt alle deeze gissingen, en brengt ten laatsten zelf eene te voorschyn, nog ongerymder dan alle de voorige.

Zo groot een wonder en geheim het wassen van den Nyl was, in HERODOTUS tydt, even zoo onbekend waren de bronnen deezelven, en het land waaraan hy zynen oorsprong te danken had. Van alle Grieken, Egyptiers, en de overige bewooners van Africa, die ik, zegt HERODOTUS (*b*), gelegenheid gehad heb te leeren kennen, heeft niemand zelf voorgewend de bronnen van den Nyl te weeten, veel min ze te hebben gezien. Alleen een Priester, of heilige bediende van Minerva te Saïr, was stout genoeg, HERODOTUS hier van een sprookje te verhaalen, het geen deeze nogthans voor niets meer dan de zotheid eenes Egyptischen Priesters hield. Tusschen Syene en Elephantine, twee Steden van Opper-Egypten, lagen, [zeide die man van Eer,] een paar toegespitste bergen, in welker midden twee grondelooze bronnen waren, uit welke den Nyl zyn oorsprong nam. —— Deeze gantschlyke onweetenheid van alle de Egyptische Priesters, wegens de bronnen en het wassen van den Nyl, wederspreekt niet onduidelyk, [om dit in het voorbygaan aan te merken,] het geen men zoo willekeurig aangenomen en geloofd heeft, van de groote geleerdheid en kennis der Weetenschappen onder de Egyptische Priesters; byzonder ook de zoo menigmaalen vooronderstelde gemeenschap en kennis der Egyptiers, met de inwooners van de binnenste deelen van Africa, inzonderheid met de Ethiopiers. —— HERODOTUS (*c*) brengt nog eene vertelling van den oorsprong des Nyls by, die op een bloot gissen steunde; en geene opmerkzaamheid verdiende, al had hy ze ook niet uit de vierde hand ontvangen.

Nog ten tyde van DIODORUS (*d*) waren de bronnen van den Nyl ganseh onbekend, en onder alle stellingen, welken men tot dien tyd toe, ter oplossing van zyn opzwellen, uitgevonden had, was nog geene eenige algemeen aangenomen, schoon de waare oorzaak reeds ontdekt was. De belachlykste onder alle redeneeringen, die hy

(*b*) *L. c.* Cap. 28.
(*c*) *L. c.* Cap. 32.
(*d*) *Diod. Siculus.* Lib. I. pag. 44—50.

hy bybrengt (*e*), is die der Egyptische Priesters, welker naleezing ik allen bewonderaars der Egyptische Wis- en Aardryks-kunde aanbeveele. Zy deelden de Aarde in drie Zona's of streeken: in die, welke zy zelven bewoonden; in eene andere regt tegen over dezelve gelegen; en eindelyk in eene derde, die deezen beiden van elkander scheidde, en gantsch onbewoonbaar was. De beide eerste waren, volgens hunne meening, zichzelven juist gelyk; en onderscheidden zich alleen daar in, dat de Jaargetyden in dezelven steeds tegen over elkander gesteld waren. Zy namen hierop dit gevoelen voor waarheid aan, dat de Nyl, uit den eersten Aardgordel, (of streek,) door den tweeden, in dien welken zy bewoonden, vlood; en dat even daarom de bronnen des Nyls onbekend zyn en blyven zouden; dewyl men, om tot dezelve te komen, eene geheel onbewoonde en menschenhaatende streek door moest gaan. —— De Egyptenaars moeten des niet alleen met Abysfinien, maar ook met het Zuidlyk Arabien, onbekend geweest zyn. Ook hier vallen, in het natte Jaar Saizoen, zwaare, hoewel niet zulke aanhoudende, regens, als in andere Landen. (*Niebuhr. retsbesch*r. *p.* 125. 327. *hoogd. uitg.*) 'Er ontstaan stroomen, waar voorheen geene waren, en anderen, die nooit geheel uitdroogen, vloeijen over en mesten, even als de Nyl in Egypten, de velden, die niet verre van hunne oevers leggen. Eene zulke onweetenheid als de Egyptische zou onbegrypelyk zyn, indien ze maar, ten tyde hunner eigene Koningen, de lengte van de Roode Zee hadden overgescheept. AGATARCHIDES van Knidos, alleen, leidde den vloed des Nyls van den in Ethiopien vallenden regen af (*f*).

Ten tyde van STRABO twyffelde geen mensch meer aan de waarheid deezer verklaaring. De onophoudelyke regens en overstroomingen in Ethiopien waren, door de Scheepvaarten der Ptolomeen op de Roode Zee, door den handel, langs de kusten en in de binnen-deelen van Africa, buiten twyfel gesteld. Alleen wykt STRABO in de opgaave van den eersten Griek, die de jaarlyksche overstroomingen uit ware oorzaaken verklaarde, van

DIO-

(*e*) *L. c.* pag. 49.
(*f*) *L. c.* pag. 50.

DIODORUS af. Eenige stelden in STRABO's tyd (g), dat KALLISTHENES deeze ontdekking van ARISTOTELES ontvangen had. Anderen bragten dezelve tot TRASYALKUS van Thasus, ja tot aan HOMERUS. In den tyd van STRABO en AUGUSTUS waren de egte oorzaaken van het zoo veel verwonderingbaarend stygen des Nyls algemeen bekend. Alleen zyne bronnen wist noch Griek, noch Egyptier; men zogt ze zelfs in de uiterste grenzen van Mauritanien (h).

De ontdekking der Nyl-bronnen was voor de yverige Jezuiten gespaard; die, in het begin der laatste Eeuw, voornamen Ethiopien of Abyssinien te bekeeren, en de inwooners deezer landen in den schoot der katholyke kerk te brengen. PIETER PAIZ, een Portugeesch Jezuit, was de eerste Europeaan die 1618 den Nyl aan zynen oorsprong zag. Hy ontspringt, volgens de verhaalen van deezen Jezuit, en van Vader LOBO, aan den voet van eenen kleinen berg, in de Provincie van *Sacahala*, in het Koningryk Gojam (i), uit twee hoofd-bronnen, die bykans 2 palmen in de doorsnede hebben, en een steenworp van den anderen leggen. De gansche streek hier om henen is moerassig, en zoo beweegbaar, dat men overal, met een sterken tred, het water uit den grond kan doen opborrelen. Nog tot op heden zyn de landen, door welken de Nyl loopt, eer die in Egypten komt, derzelver bewooners, en alle krommingen van deezen stroom, niet genoeg bekend. Wat daar van ontdekt is kan men vinden by LOBO, ter aang. plaats *p.* 132. 267. & *Suiv.* Men kan hier over ook naslaan, *Maillet descr. de l'Egypte. p.* 40.

Zoo wel deeze Portugeezen, als die geenen, welken *Maillet*, geduurende zyn zestienjaarig verblyf in Egypten, vroeg (k), zeiden eenpaarig, dat het in bykans drie maanden, waar in de Nyl in Egypten aanvangt met wassen, in Ethiopien onophoudelyk regent: dat het toeneemen van den Nyl, van de langduurigheid en heftigheid des regens in de binnengewesten van Africa afhangt; en dat de vettigheid en drabbigheid van den Nyl, uit de daar

(g) *Strabo.* pag. 1139. *ed.* 1707.
(h) *Ibid.* pag. 1182.
(i) *Lobo Voyage historique d'Abissinie* pag. 266.
(k) *Maillet.* pag. 54.

daar in byeenloopende regenplasfen, moet worden verklaard.

Men geloofde al verre gekomen te zyn, toen men de bronnen des Nyls, en de egte oorzaaken zyner jaarlyksche styging, ontdekt had: maar de meesten hielden nog den aanhoudenden regen in Ethiopien, en het daar door veroorzaakt opzwellen des Nyls, voor iets, dat deezen landen geheel alleen eigen was. Zy wisten niet het geen een voortreflyk Reisbeschryver der voorgaande Eeuw op het beste verklaard heeft (*l*). Te weeten, dat 'er, in de heete landstreeken, eigenlyk maar twee Jaargetyden zyn; het drooge en het natte, die de Europeaanen dikwerf, doch zeer oneigenlyk, zomer en winter noemen: dat deeze jaartyden in de landen, die onder de heete Lugtstreek liggen, evenredig tegen over elkander staan, naar maate dat zy tot verschillende Polen naderen: dat men in dezelfde maanden, waarin het in heete landen, op Noorder breedte, onophoudelyk regent, het schoonste weder heeft in die heete landen welken onder den zelfden Climaat-graad, dog op Zuider breedte, liggen.

In alle landen, die van 1 tot 23 graaden Noorder breedte liggen, vangt het vogtig Jaarsaizoen in April en Mey aan; en duurt, onder bykans onophoudelyke regenvlaagen, tot in November of tot het begin van December, voort. Alle stroomen beginnen dan, even als de Nyl in Ethiopien en Egypten, te zwellen, en met gelyke gevolgen en verschynzels over hunne oevers te treeden, zoo als de Nyl in Egypten doet. ——— Met het einde van November neemt het droog en heeter Jaargetyde een aanvang, en duurt, onafgebroken, tot in het begin van April. Geduurende deeze maanden worden alle Rivieren en Stroomen al kleiner en kleiner, tot dat zommige geheel uitdroogen. ——— In de heete landen, Zuider breedte, zyn regens en overstroomingen van even langen duur en gelyken aart; dog deeze gebeuren aldaar in de regtstreeksch tegen overgestelde maanden. Met regt kon daarom DAMPIER (*m*), welke deeze Jaargetyden in verscheiden oorden van Azia en Amerika gezien had, zeggen, dat de overstroomingen van den Nyl geen aan Egypten alleen eigen wonder zyn.

De

(*l*) *Dampier Voyage au tour du monde* Vol. II. Ch. 7. pag. 356.
(*m*) *Voyage*. Lib. III. pag. 41.

De Nyl vangt in April reeds aan met wasfen, na dat hy, geduurende de zes laatfte maanden, dikwerf tot op eenige Ellen (of Peeken) uitgedroogd is (n). Zoo ras zyn aanwas aan het einde der maand bemerkt word, vervoegt zich iemand, uit een geflagt, zedert eenige Eeuwen lang hier toe beftemd, tot den Nylmeeter (o) en tekent, in eene openbaare *autentieke oirkonde*, de diepte des Nyls voor zynen merkbaaren wasdom op (p). Van het einde van April tot den 29 Jun. ftygt hy gewoonlyk 8 of 9 Ellen of *Cubitus*; op welken dag men ten tweedenmaal den aanwas des Nyls, in een autentiek gefchrift aantekent. Van dien dag begint men eerst het ryzen deszelven den Divan, en daarna in de Stad Cairo, bekend te maaken, met welke aankondiging men alle morgens zoo lang voortvaart, tot dat hy die hoogte bereikt heeft op welke men het groote Canaal by Cairo openen, en het water over gantsch Egypten zynen vryen loop laaten moet.

Onder het wasfen van den Nyl, vestigen alle inwooners van Egypten hier op alleen hunne opmerking; naar maate der veranderingen van de rivier, gaan zy, met eene beftendige afwisfeling, van hoop tot vrees, en van vrees tot hoop, over. Indien de aanwas des Nyls maar een weinig vertraagt, begeeft zich eene ontelbaare menigte volks, uit de poorten van Cairo, naar den oever van den Nyl, en flaat, met eene angftige naaukeurigheid, deszelfs kleinfte beweegingen gade. Algemeene fchrikken

(n) *Maillet.* pag. 57. & *Suiv.*

(o) *Mikias* geheeten. Zie *Maillet.* pag. 67. *Pococke.* I. D. I. St. en *Norden* op de 23. 25. 26. Tafels zyner Hoogd. *Reisb.* geeven 'er goede en nette aftekeningen van.

(p) Het is zonder twyffel een misflag, als de Heer *Niebuhr. Reisbefchr. hoogd. uitg.* pag. 125. zegt, dat de Nyl eerst in het midden van Junius begint te wasfen, en in de eerfte dagen van deeze zelfde maand des volgenden Jaars het droogst is. Verder dat de Egyptiers algemeen gelooven, [het welk tog *Pocock.* Vol. I. p. 199. *Eng. uitg.* ook getuigt,] dat in den nagt van 17 tot 18 Jun. de Nyl in Ethiopien begint toe te neemen, of dat, zoo als men zich daar uitdrukt, dan de eerfte Droppels vallen. *Nieb.* p. 128. *Maillet*, zoo wel als *Shaw.* [*Reis.* p. 435. *hoogd. uitg.* en *Norden* p. 82.] zeggen, dat hy in het midden deezer maand niet eerst begint te wasfen, maar dan alrede zeer merkelyk, ongeveer 8 of 9 Ellen, gefteegen is.

ken verspreiden zich by de waarneeming van het minste vallen van het Nyl-water; terwyl integendeel land en oever van vreugde-geschrey weêrgalmen, wanneer zyn toeneemen merklyk zichtbaar is.

Zoo ras de Nyl de hoogte van 16 Cubitus (*q*) bereikt heeft, wordt daar van een openlyk getuigschrift in tegenwoordigheid van den Basſa vervaardigd: en alle groote en kleine pachters van den Grooten Heer zyn verbonden, voor het volgend Jaar te betaalen, en een derde der Somme voor uit te tellen. Komt daar en tegen de Nyl niet tot die hoogte van 16 Ellen, zoo zyn alle Landery-pagters bevryd van het gewoon pacht-geld te voldoen.

Wanneer die blyde tyding den Basſa en den Stedelingen bekend gemaakt wordt, begeeft deeze zich, met een prachtig gevolg (*r*), naar den mond van het groote Canaal, tusſchen Oud- en Nieuw Cairo, die by den aanvang van het wasſen des Nyls met een dam bezorgd word. De Basſa zelve ſteekt een yzeren ſchup in deezen dam: terſtond beginnen dan de Turken, Jooden, en *Copten*, welken deeze eer gezamentlyk toekomt, den zelven onder een algemeen vreugde-geſchrey door te ſteeken, om het water van den Nyl in het Canaal, en, door het Canaal, over de vlakten te leiden. —— Dergelyke plegtigheden heeft men, in vroegere en laatere tyden, te onregt aangezien voor een feest, het welke men den Nyl, als een wezenlyke Godheid beſchouwd, vierde.

Myſophilus.

(*q*) De grootte van deeze maat, [*Cubitus*, *Peek*, *Dra*,] is niet naaukeurig bepaald. *Maillet* rekent deeze Egyptiſche Elle op 2 Franſche Koningl. voeten. *Shaw*, p. 434, 435. *hoogd. uitg.* op 25 Engelſche *Pou.* De tyd wanneer de Nyl by Cairo de hoogte van 16 *Peeken* of *Dra's* bereikt, is alle jaaren onderſcheiden. *Shaw* geeft een merkwaardig register hier van op, gemaakt door een Italiaan *Gabrieli*, die, geduurende 30 jaren, telkens den dag naaukeurig heeft aangetekend, op welken het groot Canaal in Cairo doorgeſtoken wierd. Zie ook *Pocock* Vol. I. p. 158.

(*r*) *Norden.* 18 *Tafel. Maillet.* p. 72. *ed. franc. Hasſelquist.* p. 91 *hoogd. uitg.*

PROE-

PROEVE OVER DE CHARITOMANIA, OF HEFTIGE GESTELDHEID OP 'T BEVALLIGE.

(*Uit het Engelsch.*)

Zeker geestig Schryver heeft opgemerkt, hoe, op zommige tyden, eene besmetlyke zotheid, ons geheele Koningryk, bevangt. In dagen van oorlog wordt de geest des Volks beurtlings opgebeurd of te neer geboogen, door ingebeelde Overwinningen en Nederlaagen. In vredestyd drukt de vrees voor Oorlog; het berigt van Pest; het gerugt van den inval des Pretendents, of den overheerschenden invloed der Paaperye; het verhaal van een dolle Hond, of van een Staartstar, op elks aangezigt, droeve, trekken, vervult het hart met schrik, en doet de tong klagt op klagt loozen.

De zotheid, die tegenwoordig de overhand heeft, is, in de daad, niet van deeze droefgeestige soort, maar zeer verkeerd en algemeen. Zy is haaren oorsprong verschuldigd aan de laatst uitgekomene werken van Lord CHESTERFIELD, zo druk geleezen, zo algemeen bewonderd. Het Bevallige wordt daar in, op zulk eene kragtdaadige wyze, aangepreezen, dat elke ongelikte beer, die de meening deezer Schriften kan bevatten, zich bewoogen vind, om alle de fraaiheden van een Heer aan te neemen. Botterikken, Schoolvossen, Landjonkers, Vossenjaagers, leggen de ernsthaftigheid en ruwheid hunner voorvaderen af; en zoeken elkander den loef af te steeken, in het nabootzen van den trippelenden gang, en de lispende uitspraak, van een *Fransch Dansmeester*.

Naardemaal dit staan na het Bevallige eene nieuwe Kwaal is, zal ik, met verlof der Heeren Geneesmeesteren, de vryheid neemen om daar aan een nieuwen naam te geeven, en *Charitomania* te noemen. In de volgende Proeve waag ik het de oorzaak, de verschynzels, en de geneezing deezer ontrustende Kwaale, voor te draagen. Ik hoop dezelve zal ten minsten dezelfde aandagt verdienen als menigvuldige Geneeskundige gevallen, zo menigmaal door eigenwyze Geneesheeren het gemeen medegedeeld.

Een

Een Jongman, in *Londen* op een winkel besteld, werd door de *Charitomania* aangegrepen, als hy in een Magazyn eenige weinige Brieven van Lord CHESTERFIELD, over de kunst van Behaagen, geleezen hadt. Eer hem dit ongeluk bejegende sprak hy met een manlyke stem, en ging deftig burgerlyk gekleed. Maar tegenwoordig is zyn hair naar den eersten zwier opgemaakt, zyn rok naar de nieuwste mode gesneeden, hy spreekt met een Vrouwe stem, stelt zich galant aan als 'er van de Sexe in de winkel komt; met één woord hy heeft alle de aaperyen en kuuren van een volslaagen *Petit Maitre* aangenomen. —— Zyn staat overwoogen hebbende, schreef ik hem een grein gezond Verstand voor, om op te merken, dat een voorkomen en eene houding, die aan een buitengewoon Afgezant van eenig *Duitsch Hof* zou voegen, gansch belachlyk waren agter een toonbank in *Cheapside*.

Een jong Godgeleerde vondt zich, door deeze Kwaale, zo vervaarlyk aangetast, dat hy, voorheen gansch eenvoudig in zyne kleeding geweest zynde, daar op de vingers vercierd hadt met eene verscheidenheid van Ringen; zyn hair, van kleur veranderd, verspreidde een geur van allerlei reukwerken; zyn hoed was een weinig grooter dan een nootendop; en zyne geheele gedaante derwyze verwisseld, dat hy gansch uit de kennis geraakt was by zyne voorgaande kennissen, die hy ook niet meer scheen te kennen. —— Deeze Ongesteldheid ging gepaard met een ander niet ongewoon verschynzel, eene onwederstandlyke *Pauperophobia* of *Schrik voor de Armen*, welke hem aanzette om bestendig het gezelschap der Ryken en Grooten te zoeken, en dat der arme *Christenen*, als de Pest, te schuwen. Op den Predikstoel was hy buiten staat de oogen hemelwaards te heffen, hy voelde eene onverwinnelyke neiging om het Vrouwlyk gedeelte der Vergaderinge te beglouren. —— Ik prees hem, schoon ik vrees vrugtloos, aan, om alle avonden een weinig oogenblikken bedaard by zichzelven neder te zitten, en, eer hy na bed ging, te bedenken, of het Cieraad van een Heilig Leeven hem niet oneindig beter zou voegen, dan alle deeze Bevalligheden, waarop hy zich zo zeer gesteld toonde.

De twee beroemde Hoogeschoolen deezes Koningryks zyn met deeze Kwaale droevig besmet. Dezelve gaat ver-

vergezeld van eene *Bibliophobia*, of *Boekenschrik*, die hun niet alleen belet om agt te slaan op de kruieragtige taal der Goden by HOMERUS; maar aandryft om hunne Boekenkamers in Kleedkamers te veranderen, om in den spiegel te kyken als zy hunne Woordenboeken moeten inzien; om de kunst te leeren van eene schoone getrouwde Vrouw te behaagen, als zy de lessen over de Redeneerkunst moesten houden. Ik heb alle de Lyders, die van deeze plaatzen my kwamen raadvraagen, te verstaan gegeeven, wel in overweeging te neemen, dat de *Bevalligheden* zelden verkiezen te blyven, wanneer men de *Zanggodinnen* weggezonden heeft.

Een eerlyk Man, die, van zyn veertiende tot zyn veertigste jaar, een Kaarssenmaaker geweest was, schielyk ryk geworden, door eene erfenis eens verren Naastbestaanden, die hem noit hadt toegesprooken, werd onmiddelyk aangetast door eene allergeweldigste *Charitomania*. Men rook in zyn byweezen niet langer de sterke reuk van talk; maar de geuren van welriekende wateren, hem voorheen onbekend. Eertyds droeg hy een voeglyke paruik, met twee rijen krullen; deeze werd schielyk afgelegd en gevolgd door een wonderlyk hairbosch met een staart, dikker en langer dan de dikste en langste kaars, oit door hem gemaakt. Welhaast vondt hy zich omringd door het schadelyk gebroedzel van Fransche Meesters, Dans- en Muzykmeesters, en Paruikemaakers. ——— Zyne ongesteldheid ging gepaard met een volslaagen verlies van zyn geheugen, hy kende geen een zyner voorgaande Makkeren, die hy gewoon was éêns ter week, in een Bierhuis, te zien. In hunne plaats zogt hy verkeering met de geestige knaapen in de Koffyhuizen naar de mode, in 't westeinde van de Stad. Het aanmerkelykste in zyn geval is, dat hy, hoe doorsteekend zyne verandering ook mogt weezen, in stede van met medelyden en inschiklykheid ontvangen te worden, allerwegen smaad en uitjouwing ontmoette. ——— Na verscheide voorschriften gegeeven te hebben, die misluk-ten door dien de Kwaal zo diep was ingeworteld; gaf ik hem als ongeneeslyk op.

Wilde ik alle de gevallen deezer ongesteltenisse, my voorgekomen, optellen, ik geloof dat ik daar over een werk van verscheide deelen in *Folio* zou kunnen schryven. Ik zal my, derhalven, vergenoegen met dit kort

berigt opgegeeven te hebben van deeze fchriklyke fmetziekte, als 't welk eenigermaate kan dienen om de oorzaaken, de natuur en de uitwerkzelen daar van te verklaaren: en, met eene openhartigheid, onbekend aan myne Medebroeders Kwakzalvers, het volgend onfchatbaar geheim geneesmiddel, welk, in tyds genomen, onfeilbaar geneest, mededeelen. „ Laat de Lyder zichzelven ee„ne kleine dofis toedienen van eenige greinen Gezond „ Verftand, en één fcrupel Zedigheid; dit zal hem on„ getwyfeld afhelpen van alle de ongemakken uit ydel„ zinnigheid ontftaande". ——— Of heeft de Lyder geen harts genoeg om zyn eigen Doćter te weezen, dat dan zyne Vriënden op het geraakte deel een blaartrekkende pleifter van fpot leggen.

PROEVE, OVER DE VERSCHEIDE MIDDELEN, AANGEWEND OM DE DENKBEELDEN AAN 'T GEMEEN MEDÉ TE DEELEN. —— DE OVERLEVERING —— DE SCHRYFKUNST —— EN DE DRUKKUNST —— MET EEN VERSLAG VAN DE VOORDEELEN DER LAATSTGEMELDE —— EN AANMERKINGEN OVER DE VRYHEID DER DRUKPERSE.

(Naar *het Engelsch* gevolgd.)

Dat de begeerte tot kundigheden, om den wil der kundigheden zelve, of, gelyk men dit, in een gevorderden ftaat der Maatfchappy, gewoon is te noemen *Liefde tot de Letteren*, een bykomende zugt zou weezen, onbekend aan de Natuur, dat men dezelve zou moeten tellen onder de verfraijingen, door de Befchaafdheid aangebragt, is een gevoelen door de ondervinding niet gefchraagd, en tot fchande ftrekkende voor de aangeboore waardigheid eens redelyken Schepzels. Verbeelding en Aandoening, de kragt des Verftands en de Gevoelens van het Hart zyn, misfchien, van natuure even fterk en vatbaar in den ruwen *Indiaan*, als in het befchaafde Lid eens gevestigden Burgerftaats. Mogelyk zouden deeze gelykfoortige vermogens, even gefchikt tot werkzaamheid, en deeze neigingen even zeer op voldoening gefteld weezen, indien de Wilde niet fteeds moest flaaven, om de noodwendigheden deezes leevens te verkrygen; noodwendigheden, die de Wysgeer doorgaans ten deele vallen, zonder de tusfchenkomst van zyner handen arbeid.

De Kweekeling der Natuure gevoelt, te midden van alle deeze ongunftige omftandigheden, de aandrift van zekere begeerte tot kundigheid, en zoekt voldoening. Hy bezit geheugen; hy moet

zich,

zich, derhalven, zonder dat zyn wil hier toe mede werke, veele der indrukken, op zyne zinnen gemaakt, herinneren; hy bezit een vermogen van denken, 't geen hem leert redekavelen over, en gevolgen te trekken, uit de voorwerpen zyner ondervindinge en waarneeminge, zonder dat hy zulks beöoge. Hy voelt in zich eene verbeeldingskragt, bekwaam om voorlede denkbeelden van vermaak en smerte te herroepen, en vatbaar om gestreeld te worden, door het schoone, het nieuwe, en het groote. Ieder natuurlyke werkzaamheid van natuurlyke bekwaamheden gaat met voldoening gepaard. Hy wordt dit ontwaar uit de onvoorbedagte verrigtingen zyner zielsvermogens; hy erkent, stilzwygende, dat het overeenkomstig is met zynen aart, en tragt, diensvolgens, dit te herhaalen, uit te strekken, en duurzaamer te maaken. Maar de voorwerpen, die onder de kennisneeming zyner zinnen vallen, en zyne persoonlyke ondervinding, voldoen noch in aantal, noch in gewigt, aan zyne vatbaarheid. Hy wordt opgeleid om te onderzoeken, wat omgegaan is onder zyne Voorvaderen; en, op zyne beurt, door zyne Naakomelingschap verzogt, om zyne eigene aanmerkingen te voegen by de berigtgeevingen zyner Voorvaderen.

Waarschynlyk is dit de oorsprong der OVERLEVERINGE: eene wyze om kundigheden mede te deelen, eertyds algemeen, en mogelyk nog in weezen op de nieuw ontdekte Eilanden van den *Stillen Oceaan*, op de oevers van de Rivier *Senegal*, en aan den voet der *Andes*. De *Indiaansche Patriarch* zit nog onder den lommer van een boom, en haalt den Godlyken oorsprong op van zyn' Stam of Geslacht, of vermeldt de krygsbedryven zyns Voorzaats, of zyne eigene kloekmoedigheid. De luisterende menigte draagt het verhaal mede, en vult het gebrek van 't geheugen aan, door behulp der verbeelding. De geschiedenis verspreidt zich, de tyd hangt 'er het zegel aan, en men heeft hier eindelyk de egtste geschiedenis, hoe duister en fabelagtig ook, van een Volk, naa dat het uit de barbaarschheid verreezen, en een zetel van kunsten en weetenschappen geworden is.

In den vroegsten en ruwsten staat der Letterkunde, indien wy deeze benaaming mogen geeven aan de poogingen der verstands bekwaamheden, toen men geene Letteren kende, zyn menigmaal de kragtigste, en misschien volmaaktste, schoon kunstloosste, Dichtstukken voortgebragt. Weinig agts sloeg men op Geschiedkundige waarheid: dewyl deeze zich meer by de Rede dan by de Verbeelding vervoegt: doch de dichterlyke opstellen kwamen te voorschyn met merktekens van Vernuft, aan die van Inblaazing grenzende. Men hoort den Wilden, of uit zyn geheugen, of door eigenvinding, een Oorlogszang aanheffen, en de zagte toonen der Liefde slaan, bezield met de aandoeningen van een gevoelig hart, en het mangel van geregeldheid en bevalligheid aanvullende, door de kragt en de leevendigheid van natuurlyke uitdrukkingen.

Mogen wy op de verhaalen van eenige Schryvers afgaan, dan heeft men Zangstukken, gelyk in langte met de beroemdste Heldendichten van *Griekenland* en *Rome*, zonder behulp van Letteren, van de vroegste oudheid af, tot den tegenwoordigen tyd, overgeleverd; en in ons eigen Land, in onze eigene eeuwe, weeten wy, dat overgeleverde vertellingen, zo in rym als in onrym, in menigte rondloopen by lieden van den laagsten rang, onkundig van de eerste beginzelen der Geleerdheid. De Bewoonder van een elendige hut, hoe dom en onweetgierig hy moge schynen in 't oog van den beschaafden Waarneemer, heeft zyn voorraad van onderhoudende gesprekken; en weet den bangen winterschen avond te korten met toververtellingen, met sprookjes van reuzen en spooken, welke hy gelooft op 't woord zyner Voorouderen, en welke zyne toehoorders, met even veel vermaak en lichtgeloovigheid, ontvangen; ten oogmerk hebbende, dezelve aan het opkomend geslacht mede te deelen.

Het vroegtydig verschynen, en de algemeenheid van kundigheden, door Overlevering bekomen, schynt het denkbeeld te staaven, dat de zugt tot Letteren onder de eerste en sterkste begeerten behoort, in 't menschlyk gemoed huisvestende. Wy zien hoe dezelve ongerymdheid gelooft, zich over wartaal verwondert: wy zien hoe deeze een der sterkste kenmerken draagt *van natuurlyke* neiging, te weeten, eene gereedheid om de Rede te verwaarloozen en voldoening na te jaagen.

Deeze brandende begeerte tot kennis, waar uit de OVERLEVERING den oorsprong ontleende, was schielyk bedagt op het uitvinden van verbeteringen, die de algemeene noodzaakelykheid daar van wegnamen. Men ontdekte welhaast dat de Overlevering vergezeld ging met groote ongelegenheden, en, in den volkomensten staat, gebrekkig moest weezen. Duizend gewigtige omstandigheden ontsnapten onvermydelyk de sterkste geheugenis, en behalven de miskwaamen, uit de zwakheid van dat vermogen herkomstig, en ontstaande uit de algemeene neiging om te vergrooten, en de eenvoudige waarheid op te cieren, gaf het gebrek aan geschreevene gedenkstukken, om 'er zich op te beroepen, geduurig gelegenheid tot bedrog. Oprechtheid van oogmerk, en sterkte van geheugen gingen niet altoos gepaard by hun, die het op zich namen, de Gebeurtenissen te vermelden. Naauwkeurigheid en juistheid van afbeelding waren zeldzaam, en de Burgerlyke Geschiedenis van elk Volk, geen uitgezonderd, is, in de eerste tydperken, duister, afgebrooken, en zodanig als men natuurlyk te wagten hebbe van mondlyke Overlevering.

De uitvinder van middelen, om 't gebrek van 't geheugen te vergoeden, en de gelegenheid tot bedriegery weg te neemen, zal men ligt voorzien, dat als een groot Weldoender des Menschdoms zou aangemerkt, en, door de uitbundige dankbaarheid der onbeschaafde Eeuwen, boven den rang der Menschlykheid verheeven

war-

worden. Dus heeft men aan THEUTH, den Uitvinder der Letteren, onder de *Egyptenaaren*, en aan den zelfden Persoon, met den naam van HERMES, onder de *Grieken*, bestempeld, Godlyke eere bewezen; eene Vergoding zeker, op de beginzelen der rede, ruim zo verdeedigbaar als die van BACCHUS, den Kweeker des Wynstoks, of van HERCULES, die den stal van AUGIAS zuiverde.

Om deeze hunne ontdekking mede te deelen, vonden de uitvinders der Letter-tekenen het noodig, dezelve te merken op eenige zelfstandigheid, geschikt om ingedrukt of doordrongen te worden. Welke deeze zelfstandigheid was, is een voorwerp van weetgierig, doch onaangelegen, onderzoek. De oorspronglyke wyze, om de nieuw ontdekte characters op te schryven, was, hoe ook aangelegd, waarschynlyk zeer onvolkomen. Doch, gelyk het toegaat met alle ontdekkingen van weezenlyk gewigt, werd het denkbeeld, daar van ééns opgevat, voortgezet, met dat algemeene vuur, en die opmerking, welke zelden mist groote verbetering mede te brengen. De steen, het blad van den palmboom, de biblos of bast van den lindenboom, het looden schryftafeltje, de toebereide papyrus, het pergament, en het met wasch bestreeke schryftafeltje, diende, naar gelange de vordering toenam, of de zaak vereischte, om den geschreeven arbeid des ouden Dichters, Wysgeers, Wetgeevers, en Geschied-boekers, te ontvangen.

Dat veele der edelste poogingen van de oude Vernuften, schoon geschreeven op zelfstandigheden, zo broos als de papyrus, of dermaate aan uitvryving onderworpen, als het met wasch bestreeken schryftafeltje, den tegenwoordigen tyd bereikt hebben, kan alleen toegeschreeven worden aan de veronderstelling, dat derzelver in 't oog loopende schoonheden meer dan gemeene waakzaamheid en zorge, om ze te bewaaren, veroorzaakte.

In een veel laater tydperk vondt men eene zelfstandigheid, vervaardigd uit gescheurd linnen, schooner, gereeder, duurzaamer, en beter tot de oogmerken van schryven geschikt, dan alle de voorgaande stoffen, daar toe uitgedagt. Dezelve ontving den naam van zeker gewas, aan de oevers van den Nyl groeijende, 't geen, schoon eenigermaate daar na gelykende, verre daar voor moest wyken. Van een poreus, schoon vast, weefzel, ontving het de characters zeer gemaklyk, en behieldt ze duurzaam. De gemaklyke wyze, waar op men het Papier verkreeg, en beschreef, behoedde de oude Schryvers voor de mogelykheid, om in de vergetelnisse te geraaken, en, het mag, strikt gesprooken, gezegd worden, dat gedenkteken, duurzaamer dan Koper, opgerigt te hebben, 't welk een beroemd Dichter zichzelven voorspelde, met een vertrouwen, eindelyk geregtvaardigd door de letterlyke vervulling zyner voorzeggingen.

De bezigheid, om de overblyfzels der *Grieksche* en *Romeinsche Letterkunde* over te schryven, werd eene nutte, eene onschuldige en aangenaame bezigheid voor veelen, die, in de donkere

eeuwen der onkunde, lustloos zouden gekwynd hebben binnen de muuren van 't eenzaam klooster. Ontslaagen van de beslommeringen des burgerlyken leevens, onbekwaam tot Letteroefeningen, door gebrek aan Boeken, en gelegenheden tot vordering, schikten zy den tyd, die hun van de Godsdienstige verrigtingen overschoot, tot het overschryven van Werken, die zy menigmaal weinig verstonden. De slaafsche bezigheid van overschryven werd niet versmaad door de zodanigen, die zelve niets wisten uit te vinden; en de uitschryvers vonden zich aangemoedigd door nayver, om elkander te overtreffen in de schoonheid en verscheidenheid hunner cieraaden, de getrouwheid van naschryven, en de menigte van het werk door hun verrigt.

Doch, daar ieder letter van elk Afschrift, onderscheiden met de hand gevormd moest worden, kon het volstandigste aanhouden maar weinig werks afleggen. Men schreef die Boeken niet met de vaardigheid eens hedendaagschen uitschryvers; maar met eene staatlyke styfheid, of eene naauwkeurige fraaiheid, beide even ongeschikt om spoedig voort te gaan. De Werken waren, overzulks, zeldzaam, gevolglyk zeer hoog geagt, en werden, by verkoop, ten duuren pryze betaald. Weinigen, in de daad, uitgenomen gekroonde of gemyterde Hoofden, en Genootschappen, konden zich een zo groot aantal verzorgen, dat *het den naam* eener Boekery verdiende, en zelfs de hooggeroemde Boekeryen van Vorsten en Kerkvoogden waren zodanig, dat de Verzamelingen van veele Amptlooze persoonen tegenwoordig ze verre overtreffen. Arm te zyn was, ten dien tyde, hoe groot iemands leerzugt of lettermin mogt weezen, een onoverkomelyke hinderpaal, om in Geleerdheid te vorderen: misschien maaken wy ons aan eene onredelyke bitsheid schuldig, wanneer wy de Monniken in 't algemeen luiheid en onkunde ten laste leggen; niet overweegende, dat een onwillige misslag ophoudt berispenswaardig te weezen; dat onkunde onvermydelyk is, waar de middelen, om kundigheden te verkrygen, schaars zyn; en dat de luiheid niet wel vermyd kan worden, wanneer de vereischten tot geschikte bezigheid niet te verkrygen zyn, dan met groote kosten, of oneindige moeite.

Het was mogelyk min met oogmerk, om deeze ongelegenheden voor te komen, dan het baatzugtig inzigt om grooter winst te doen, door den gewoonen prys te vorderen voor afschriften, gemaklyker en vaardiger vermenigvuldigd, dat men eene nieuwe wyze ter hand nam, het BOEKDRUKKEN naamlyk: —— eene Kunst, die, van alle Kunsten, in de Geschiedenissen gemeld, de gewigtigste is, en de aangelegenste gevolgen hadt.

Dat men de eerste voortbrengzels der Drukpersse voor het Handschrift wilde doen doorgaan, mogen wy besluiten uit de gelykheid van de Drukletters met die men schreef, uit het overslaan der groote Letteren en Cieraaden, die 'er met de pen by geschree-

schreeven werden, om de bedriegery gemaklyker te maaken, en uit de geheimhouding der eerste vinderen, welke zo verre ging, dat ze in verdenking van tovery vervicle; aan deeze schreef men, in den beginne, de buitengewoone vermenigvuldiging der Afschriften toe.

Maar het bedrog werd schielyk ontdekt. De volkomene gelykheid van de gedaante der Letteren, van de plaats en 't getal der woorden, op elke bladzyde, de byzondere netheid, en bovenal de veelvuldige Afschriften van denzelfden Schryver, bragten de waarheid onvermydelyk aan 't licht. Men begeerde dezelve niet langer te bedekken, wanneer men de voordeelen overwoog, en bedagt, hoe, door de nieuw gevonden Kunst, de Boeken in 't oneindige vermeerderd konden worden. Het bleek welhaast, schoon het in 't eerst niet bespeurd wierd, dat deeze nieuwe wyze aangenaamer voor den Leezer, en gemaklyker voor den Uitschryver, zou weezen; en dat de gedrukte Boeken, in 't algemeen, het gebruik der Handschriften zou doen ophouden, door eene voorkeuze, op oordeel gegrond. De Boekdrukkunst werd eerlang een handwerk, en de bezigheid van uitschryven, die voorheen alleen handgebaar en winst verschaft hadt, aan den Weetgierigen en den Ledigen, werd het bestendig bedryf en 't leevensonderhoud eener menigte van Kunstenaaren, als mede een ryke bron van winstryken handel.

In 't algemeen verleent de Geschiedenis van eene Handwerklyke Kunst een schraal onthaal aan lieden, die smaak vinden in de Wysbegeerte, en de fraaiheden der Letterkunde. Dezelve vertoont menigmaal Kunstbedreevenheid vereenigd met laagheid van aart en slegtheid van zeden; waar door wederzin zich met verwondering vermengt: doch de gedenkschriften der Boekdrukkunst maaken eene uitzondering op deeze algemeene aanmerking. Veelen hebben zich op de Boekdrukkunst toegelegd, wier Letterkundige bekwaamheden een Hoogleeraarsstoel eere zouden aangedaan hebben. Door hunne Aantekeningen helderden zy den zin en meening op der Schryveren, den Letter van wier Werken zy verfraaiden, door schoone en naauwkeurige Drukken.

De naamen van ALDUS, van ROBERT en HENDRIK STEPHANUS, van TURNEBUS, en veele anderen, die de schoone Drukkunst met diepe Geleerdheid paarden, zullen altoos met eerbied en dankbaarheid vermeld worden, door den Liefhebber van Oude Letterkunde. 't Was een groot geluk voor de Geleerdheid, dat, op een tyd, als de dierbaarste Werken der Ouden alleen voor handen waren in Handschriften, zomtyds onleesbaar geschreeven, en dikwils verminkt of bedorven, 'er eenige Mannen opstonden, wier kunde en schranderheid hun in staat stelde, om, door de nieuwlings ontdekte Kunst, de waare leezing te bepaalen, en op te leveren. Deeze Mannen waren grooter Weldoenders van het Menschdom, dan veelen, die zich beroemder gemaakt hebben. 't Is

geene ydele eere die *Italie* van de MANUTII, *Duitschland* van de FORKAS, *Frankryk* van de STEPANI, de *Nederlanden* van eenen PLANTINUS, en *Engeland* van CAXTON, ontleent.

Elk Letterminnaar ziet, met smert, te rugge op die tyden wanneer een ERASMUS de proeven nazag, van 't geen ALDUS drukte (*); wanneer een Drukker, even als een Schilder der Oudheid, zyne Werken aan den Voorbyganger vertoonde, en aanwyzing van de Drukfeilen verzogt; wanneer de Wetgeevende magt van een groot Volk, door een Bevelschrift, zorge droeg voor de netheid der uitkomende Werken.

Alle de vroegere voortbrengzels der Kunste, met eene ingewikkelde hoogagting, boven de laateren te stellen, is niets anders dan zich door den engbepaalden geest van een Liefhebber der Drukkunst te laaten bestuuren. 't Is nogthans, met die zaak weezenlyk dus gelegen, dat zy, in nauwkeurigheid, die natuurlyk verwagt mogt worden van de grootere geleerdheid der Drukkeren, de prachtiger uitgaven van laateren tyde overtreffen. Ik stem toe, dat de schielyk voortkomende pennevrugten van den hedendaagschen Schryver in 't licht verschynen op schooner papier, met een netter letter, dan de Vyftiende Eeuw vertoonde; en ook, als het Werk in de Moedertaale geschreeven is, vry naauwkeurig. Men moet desgelyks erkennen, dat, de vaardigheid des *Drukkers* in aanmerking genomen zynde, de maate van nauwkeurigheid, waar mede de dagelyksche nieuwspapieren voor den dag komen, in de daad te verwonderen is, en een doorslaand blyk oplevert, hoeveel vlyt kan doen, wanneer dezelve tot werkzaamheid gedreeven wordt, door de hoope op de overvloedige winst, welke onze meer dan *Atheniensische* nieuwsgierigheid geduurig verschaft. Een PLANTINUS zou, misschien, de mogelykheid van zulk spoeden ontkend hebben. Boeken van Geleerdheid, egter, inzonderheid wanneer ze in doode taalen geschreeven zyn, komen traager van de pers; doch bezwaarlyk met dezelfde nauwkeurigheid. De verkeerde gierigheid, de groote onkunde van den hedendaagschen Uitgeever, verydelt dikwyls al den gedaanen arbeid van vroegere Drukkers, Overzienders en Uitleggers, die met een nauwziend oog de Proefbladen lazen, en de Handschriften vergeleeken.

De Letter-voordeelen, ontstaande uit de Drukkunste, loopen dermaate in 't oog, dat wy, met dezelve breedvoerig van stuk tot stuk aan te wyzen, even dwaas zouden handelen, als hy, die, op den vollen middag, der zonne eene kaars ontstak, om te beter te kunnen zien.

Maar de Zedekundige heeft niet min dan de Geleerde belang by de

(*) SCALIGER verwyt, in zyne *Refut. Cic.* ERASMUS, dat hy de Proeven nazag der Drukpersse van ALDUS den Ouden, te *Venetie*. ERASMUS lochent de beschuldiging in 't algemeen, schoon hy toestemt, dat hy de Proeven verbeterde, als zyne eigene Werken gedrukt wierden.

de gevolgen, uit de werktuigelyke vermenigvuldiging der Boeken, ontstaande. Aan deeze oorzaak schryft hy toe, die verandering in Zeden en Gevoelens, welke, binnen het verloop van twee Eeuwen, stand gegreepen heeft, en het oog van den opperylakkigsten beschouwer niet kan ontgaan. De Wysbegeerte, eertyds bepaald tot eenige weinige uitgekoore Mannen, met de zelfzoekenheid van eenen ALEXANDER, die ARISTOTELES berispte over het gemeenmaaken van de geheimen der Geleerdheid, heeft nu haaren invloed verspreid op de Geringen zo wel als op de Grooten, op den vrolyken en lustigen zo wel als den ernsthaftigen en blokkenden, op den Koopman en Handwerker zo wel als op den bespiegelenden Letterminnaar. De noeste Boekhandelaar geeft Korte Begrippen en Handleidingen uit, over allerlei onderwerpen van Menschlyke kunde; zy worden, voor een' kleinen prys, onder de geringste leden der Maatschappye, verspreid; de meesten hebben hen leezen geleerd.

Eene zekere maate van Geleerdheid, die eertyds zeldzaam was, en iemand een in 't oogsteekend character byzette, heeft zich onder het Volk verspreid, en, in een vry land, als het onze, waar geene staatkundige banden het vry onderzoek belemmeren, zeer groote veranderingen te wege gebragt in 't algemeen stelzel van Zedekunde. Veel goeds is daar uit gebooren; gelukkig, indien het niet vergezeld ging met dat onvermydelyk inmengzel van veel kwaads, het lot des Menschdoms. De Geleerdheid, in deezer voege aan 't gemeen medegedeeld, heeft ons de woestste wildheid der ruwe onkunde doen verwisselen voor beleefdheid en heuschen ommegang; doch tevens eene algemeene werkloosheid en valsche kieschheid ingevoerd. De Geleerdheid strekte ten middel om het beeld der Deugd, ten meesten voordeele, in deszelfs natuurlyke schoonheid te vertoonen; maar heeft ook het hoeren optooizel der Ondeugd toegevoegd, door de bycieraaden eener bedorvene verbeeldingskragt. Zy diende tot een bestendige fakkel, om den Mensch, op 't pad der waarheid, voor te lichten; doch is tevens een dwaallicht geweest, om hem op 't spoor der dwaaling te brengen, en, eindelyk, in den jammerpoel der elenden te dompelen. Worden wy dikwyls in bekooringe gebragt, om te roemen, dat wy eene verlichte eeuwe beleeven; wy voelen ons niet zeldzaamer gedrongen, om de oude tyden van onkundige, dan tevens onschuldige, eenvoudigheid weder te wenschen. Indien wy zomtyds, met eene vermengde aandoening van smaad en medelyden, te rugge zien op de voorgaande ongeletterde Eeuwen, betuigen wy ook, nu en dan, gereed te zyn, om den trots op meerdere kunde af te staan voor 't weezenlyk geluk van Volks braafheid, die, schoon ze niet te eenemaal verdweenen zy, geen gelykmaatige vordering gemaakt heeft met onzen voortgang in Weetenschappen. ——— Hier, nogthans, geldt de oude grondregel, die elk weet, dat het misbruik eens dings geene genoegzaame rede is

om het gebruik te wraaken. Men hebbe, daarenboven, te bedenken, dat de tegenwoordige tyden altoos gezien worden door de bedriegende middenstoffen van vooroordeel en drift, en dat de berispende oordeelvellingen des hekelschryvers niet steunen op weezenlyke verbastering; maar op de algemeene neiging, die, door alle eeuwen heen, de Menschen aanporde, om tegen de heerschende zeden uit te vaaren. Indien het waarheid zy, dat vordering in kennis een natuurlyk en pryzenswaardig voorwerp is van 's Menschen begeerte; moet ook de menschlyke natuur, hoe algemeener die vordering is, des te gelukkiger en volmaakter worden, en ook die Kunst, waaraan men dezelve grootendeels heeft dank te weeten, des te meerder hoogagting wegdraagen.

Maar hoe twyfelagtig de uitwerkzels van de algemeene verspreiding der Geleerdheid ook mogen weezen op de Zeden der zodanigen, die, met het zelfde gemak, waar mede zy Boeken verkrygen, niet kunnen kiezen en oordeelen, valt 'er geen twyfel aan, of zy zyn heilzaam voor anderen, wier oordeel bestuurd wordt door eene verstandige opvoeding, en wier gevoelens niet verbasterd zyn door de bedorvenheid der tyden.

Vóór dat de Drukkunst stand greep, hadt de Letterminnaar, die, met wederzin, het denkbeeld van te kwynen in het lui en vadzig kloosterleeven, beschouwde, nauwlyks eenig uitzigt om zynen vlyt en bekwaamheden te koste leggen, dan op de kinderagtige wartaal eener schoolsche Wysbegeerte, zo min geschikt om het hart te verbeteren en deugden te kweeken, als om waare kundigheden in 't verstand te storten: maar, zints dat gewigtig tydperk in de Jaarboeken der Geleerdheid, is elk, zelfs de armste Beminnaar der Zanggodinnen, in staat gesteld, om, zonder veel bezwaars, zich de werken eigen te maaken van de *Grieksche* en *Romeinsche Wysgeeren*, de groote Meesters in bespiegelende en daadlyke Zedekunde. Hy wordt onderweezen door dezelfde Leermeesters, die een XENOPHON en een SCIPIO vormden; hy kan, in zyn afgesloote kamer, verkeeren met de beroemde Wyzen der Oudheid, en bykans dezelfde voordeelen genieten, als of hy daadlyk met SOCRATES onder eenen boom zat, met PLATO in het *Lyceum* wandelde, en CICERO in zyne eenzaamheid op *Tusculum* vergezelde.

Alles wat strekt om een nieuw licht te verspreiden over 't verstand van een geheel Volk, of eene verandering te wege te brengen, in 't algemeene stelzel der Zeden, brengt schielyk eene gelyke omwenteling in hun Staatkundig Character te wege. Kasteelen in de lugt, die, door den damp der onkunde heen gezien, voor weezenlyke zaaken gehouden worden, verdweenen by het dagen van het licht der Geleerdheid, even als de betovering overgaat op het beleezen des bezweerders. De Zon der Geleerdheid brak door, alles klaarde rondsom op, en zy, die gebeefd hadden vóór de ingebeelde nagtverschynzels, waagden het den

weg

weg te vervolgen; en elk voorwerp, 't welk hunne aandagt trok, gade te ſlaan. Om onverbloemd te ſpreeken, de vooroordeelen, ten opzigte van het Burgerlyk Beſtuur, gevormd door onkunde, en gekoesterd door Staatkundige magt, verdweenen ſchielyk, toen de Drukkunst de Boeken vermenigvuldigd, en den geest des onderzoeks opgewakkerd hadt; zy gaven plaats aan de voorſchriften eener wel onderweeze Rede. Men begon de natuurlyke regten des Menschdoms, naar eisch, te begrypen, op het regt der Volken te letten, blinde gehoorzaamheid werd, aan den eenen kant, met dezelfde ſtrengheid niet meer gevorderd, en, aan den anderen kant, met dezelfde ſlaafschheid niet meer betoond. Wat 'er nog over bleef van de Leenregeering kon niet lang ſtand houden, toen men, uit de Boeken, vryer denkbeelden kreeg over de Monniken, en een groot deel van waardigheid en gezag kon verkreegen worden, niet alleen door geboorte en rykdom; maar door enkel in letteren uit te munten. Het onderſcheid van Leenman en Leenheer hieldt ſchielyk op het eenige te weezen in de Maatſchappye, wanneer de Menſchen, door 't gemak, 't geen de Boeken hun verſchaften, opgeleid wierden om fraaije kunſten te leeren, zich op de Wysbegeerte, en de Geleerdheid, toe te leggen. Deeze Letteroefeningen boezemden eene edele verhevenheid van geest in, die het verſmaadde, nederige hulde te bewyzen aan rykdom, van Letterkunde ontbloot. Rykdom, van kundigheid verſtooken, in de daad, kon dien rechtſchaapen eerbied, welken men natuurlyk verſchuldigd is, en gereedlyk toebrengt, aan weezenlyke verdienſten, niet verwerven, of met geweld afperſen. Door 't leezen werden de Menſchen tot denken gebragt, en door denken ontdekten zy, dat zy zich in eene groote dwaaling geſtooken hadden, wanneer zy hunne Overheden aanzagen als een hooger rang van Weezens; doch zy leerden, ten zelfden tyde, het geluk kennen, van onder een welgeregeld Staatsbeſtuur te leeven, en den pligt van gehoorzaamheid in vergelding voor beſcherming, als mede de Staatkundige noodzaaklykheid der onderwerping.

De Geſchiedenis, de verhandelingen over de Staatkunde, verſchaften rechtmaatige denkbeelden van de Burgerlyke Maatſchappy, en een bezef der nutheid bragt eindelyk die vrywillige berusting voort, die eertyds gevorderd werd door aanmaatigingen van het Godlyk regt, of door de onmiddelyke tusſchenkomst van gezag. De zugt tot overheerſching, die tot ſmaad ſtrekte van den yzeren ſchepter des onkundigen en ongeletterden Dwingelands, werd, in den verlichten Vader zyns volks, gevolgd, door een geest van goedertierenheid en wysgeerige gematigdheid. De magt, welke eertyds ſteunde op den losſen zandgrond van Volksvooroordeel en vreeze, verkreeg, toen die vooroordeelen en die vrees, door vry onderzoek, verdreeven waren, vastigheid op den grondſlag der Reden.

Nie-

Niemand noeme het eene enkel bespiegelende veronderstelling; dat wy deeze heilzaame gevolgen aan de uitvinding der Drukkunste toeschryven: naardemaal hy, die alle de afgelegene, zo wel als nadere, uitwerkzels der Drukkunste overweegt, dezelve tot het voortbrengen daar van genoegzaam zal keuren. Wanneer lieden van allerlei rang schielyk in staat gesteld worden om hunne bekwaamheid tot denken, met kragt, te werk te stellen; eene bekwaamheid, die alleen geslaapen hadt, uit gebrek aan gelegenheid om te ontwaaken, moet het uitwerkzel daar van zo treffend weezen in de Zedelyke en Staatkundige Wereld, als 't geen in de Natuurlyke plaats grypt, by de wisseling van Nagt en Dag, van Winter en Lente.

In deezervoege heeft de Drukkunst meer toegebragt tot het geluk der Koningryken, en gewigtiger gebeurtenissen in derzelver geschiedenissen doen ontstaan, dan alle de poogingen der hooggeroemde Vermeesteraaren en Wetgeeveren der Oudheid. Dat dezelfde Kunst, die deeze heilzaame gevolgen hervoortgebragt heeft, ook ongebondenheid voedzel verschaft, oproer gekoesterd, en den vlam des Burgerkrygs ontstooken hebbe, moet toegeschreeven worden aan dien elendigen staat der menschelyke zaaken, waarin al het goede, door zeker gewigt van daar mede vergezeld kwaad, word opgewoogen.

Aan de Drukkunst zyn wy de Hervorming, voor geen gering gedeelte, verschuldigd. Te recht wordt opgemerkt, dat, indien de Boeken van LUTHER alleen vermenigvuldigd waren, door het traaglyk uitschryven, ze weinig in aantal zouden geweest, en het gemaklyk gevallen zou hebben, die op te koopen of te verbieden; maar in overvloed van de Drukpers komende, verspreidden zy zich over 't land, met de snelheid eener overstroominge, die te meer kragts krygt door de poogingen, aangewend om den voortgang daar van te stuiten. Hy die het bestondt, de verspreiding der Boeken, ééns van onder de Pers gekomen, te verhinderen, ondernam eene taak, zo bezwaarlyk als het verdelgen van den Hydra. Tegenstand was vrugtloos, de Godsdienst werd hervormd; en wy, die het hoogste belang hebben, in deeze gelukkige omwenteling, behooren ons te herinneren, dat de poogingen van LUTHER veel min zouden betekend, of kragteloos geweest zyn, zonder de bykomende hulp der Drukkunst.

Hoe zeer de zaak van den Godsdienst, door deeze Kunst, bevorderd wierd, moet elk blyken, die in aanmerking neemt, dat dit middel de Gewyde Schriften ter hand gesteld heeft aan een ieder: daar zy, behalven dat ze eertyds opgeslooten waren in eene doode taale, niet, dan met veel moeite, konden verkreegen worden. De veelvuldige Verklaaringen des Bybelwoords, van allerlei soort, die strekken om de Godsvrugt te bevorderen, en den *Christen Wysgeer* te vormen, zouden waarschynlyk noit opgesteld geweest zyn, en zeker haaren heilzaamen invloed zo verre niet

ver-

verfpreid hebben, indien de Drukkunst onbekend gebleeven ware. Door dezelve is het licht, gefchikt om eene duistere Wereld te verlichten, in een voordeeligen ftand geplaatst, om deszelfs ftraalen te verfpreiden.

Dan is deeze loflyke Kunst een allerheerlykst middel geweest, om de Leerftellingen van den Godsdient op te helderen, en de Pligten der waare Godzaligheid aan te dringen, dezelve heeft ook, bovenal in de Eeuw die wy beleeven, den wortel van Godsvrugt en Zedelyke Deugd zoeken te knakken, door gevoelens voort te planten, gunftig voor den Materialist, den Twyfelaar, en den Losbandigen. Hedendaagfche Schryvers zyn 'er door in ftaat gefteld, om, op eene fchandelyke wyze, hunne gierigheid, trotsheid en grilligheid voldoening te fchenken, door het verfpreiden van Stelzels, ftrekkende om de waardigheid der menschlyke natuure en het geluk der Stervelingen te verwoesten. Maar, fchoon het misbruik der Kunfte zeer te bejammeren is in de veelvuldige Werken, welke van de Pers zodaniger Boekverkooperen komen, die alles voor winst veil hebben, ontftaat, uit dit kwaad, het voordeel, dat de Waarheid, daar zy groot en overwinnend is, nieuwen luister moet verkrygen, en door de meerderheid haarer fterkte in den ftryd met de drogredenaaren te toonen.

In deezervoege heeft de Drukkunst, in welk een licht ook befchouwd, de aandagt getrokken en agting verworven. De kunstrykheid der vinding wekte de weetgierigheid der Kunftenaars altoos op; het nauw verband, waar in dezelve fto[illegible] met de Geleerdheid, maakte haar een voorwerp der Gefchie[illegible]nde; en door haaren uitgeftrekten invloed op de Zede- en Staatkunde, als mede op den Godsdienst, is zy nu een zeer aangelegen voorwerp van befpiegeling geworden.

Maar hoe zeer wy het Menschdom mogen geluk wenfchen met deeze uitvinding, zyn 'er mogelyk, die wenfchen, dat ze, even als de vond van het buskruid, altoos in 't duister en onbekend gebleeven ware. Ten opzigte van de uitwerkzelen der Drukkunfte op de Letterkunde, beweeren zy, dat daar door het getal der Boeken derwyze vermeerderd is, dat het veel eer tot verbystering, dan tot verlichting, diene: en, met betrekking tot de flegte uitwerkzelen op de Zeden, klaagen zy, dat 'er eene valfche verfraijing is ingevoerd, onbeftaanbaar met de eenvoudigheid en oorfpronglyke zuiverheid van waare Deugd. Omtrent het eerfte mogen wy zegen, dat, hoewel zy een oneindig getal van geheel onwaardige Werken in 't licht brenge, ftukken van waar vernuft en keurig opftel altoos hunne waarde zullen behouden; en het zal der rechtfchaape Oordeelkunde altoos gemaklyk vallen, deeze te fchiften en te fcheiden van den nietsbeduidenden hoop: en, fchoon, met betrekking tot de zedelyke uitwerkzelen, de waarheid ons de bekentenis afperfe, dat Zedeloosheid en Ongodsdienftig-

ſtigheid daar door verſpreid zyn, en men, op de onbeſchofſte wyze, de geheimen des byzonderen leevens verſpreid, en ſchandlyke geſchiedenisſen algemeen gemaakt heeft, zullen, nogthans, deeze onheilen verdwynen, als de tyd en de waarheid over de valschheid zegevieren.

De vryheid der drukpersse is een onderwerp, waar over men niet, dan met de uiterſte omzigtigheid, moet ſpreeken. *Elk* Letterminnaar ſchrikt, met rede, op de enkele gedagten, van het aanſtellen eener Regtbanke in 't Gemeenebest der Letteren; elk Liefhebber zyns Vaderlands moet, met verontwaardiging, het voorſtel verwerpen, om de ſtem der waarheid, door de bedreigingen des gezags, te doen zwygen: doch tevens zal elk waar Vriend der Geleerdheid en van het Menschdom, die, vry van driftige partyzugt, deszelfs waare belangen verſtaat, zich verheugen, op 't aanbreeken van den dag, wanneer de voordeelen van de Vryheid der Drukpersſe ontheven worden van de miskwaamen, uit ongebondenheid herkomſtig, die, zonder het beraamen van eenig geſchikt hulpmiddel, zal aanhouden, zo lang 'er, aan den eenen kant, behoeftige en ſchraapzugtige Uitgeevers zyn, en, aan den anderen kant, oproerige en beginzellooze Leezers gevonden worden.

Maar tegen nieuwigheden in eene byzonderheid, *zo nauw verbonden* aan Burgerlyke Vryheid, moet men, in een *Vry Land*, altoos met de grootſte zorgvuldigheid waaken. De Menſchen zullen dikwyls een tegenwoordig kwaad, welks natuur en uitgeſtrekt[illegible] zy by ondervinding weeten, liever geduldig draagen, dan [illegible]r loopen van een toekomend onheil, 't welk, misſchien, het gelukkig voorgeſtelde einde ruim zou opweegen. Indien dan het onbeperkte gebruik der Drukpersſe het Palladium der Vryheid is, gelyk men 't dikwyls noemt, dat het ons dan nimmer door list of geweld ontnomen worde! en mogelyk zyn de rampen, uit het misbruik van dit voorregt herkomſtig, van dien aart, dat ze, eenen vryen loop gelaaten zynde, in 't einde, zichzelve te recht brengen: want het gaat vast, dat 'er een tydperk kan komen, en mogelyk naderen wy thans ſterk tot hetzelve, waar in de verwaatene ongebondenheid van ſpot- en bekelſchriften te veragtlyk wordt, om de aandagt te trekken, en dus mist in haare boosaartige oogmerken. Gierigheid zal het uitgeeven ſtaaken, wanneer de Menſchen te wys zyn om te koopen: partyſchap en trotsheid zullen zwygen, wanneer zy niet langer gehoor krygen: men weet, by ondervinding, dat ſtraf en dwangmiddelen gewigt byzetten aan oproerige Schriften, door de aandagt, die zy anders niet zouden gaande maaken, op te wekken, en dus juist dat geen veroorzaaken, 't welk men zogt te weeren; even gelyk de middelen, om den brand te blusſen, dien zomtyds geweldiger doen woeden.

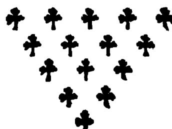
Dan dit netelig ſtuk der Wetgeevende magt aanbeveelende, wenſchen

ſchen wy, en hier in zal het verlichte en beste deel des Menschdoms met ons zamenſtemmen, dat de tyd niet verre af zy, waar in de hoedanigheden van het Hart, met dezelfde vuurigheid, zullen aangekweekt worden, als de vermogens des Verſtands, waar in de zugt om byzonder te weezen, en de geldgierigheid niet langer Werken in 't licht zullen brengen, ſtrekkende om het Volk eene valſche Wysbegeerte, een dwaalend Geloof, of oproerig Gedrag in te boezemen: waar in de Drukkunst niet langer misbruikt zal worden om de Ondeugden te blanketten of de dwaasheid te regtvaardigen; doch, werkende tot bereiking van de gepaste einden, teffens de belangen van Geleerdheid en Deugd bevorderen, belangen, die, zonder onnatuurlyk geweld, niet kunnen geſcheiden worden.

HET HEDENDAAGSCH HUWELYK.

Koom, volg myn raad, myn Vriend! een vrouw voegt in uw jaren.
—— Een ongehuuwde ſtaat behaagt my beter, Vriend.
—— Ik weet een voorwerp, dat uw' aandacht wel verdient.
—— De Hemel wil me altoos voor zulk een last bewaaren!
—— Jong: — weg! — niet zonder geest: — een praatſter!
— deugdzaam: — ſchyn!
—— En ſchoon: — te meer gevaar! — van rang: — 't zou
—— my berouwen!
—— Verſtandig: — ja, genoeg om my ten plaag te zyn!
—— En honderd duizend Gul.... — koom aan, ik zal ze trouwen!

WAARNEEMINGEN

omtrent de

LUCTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM,

in October, 1778.

DOOR *ANTONIUS WILHELMUS SCHAAF*, Med. Doct.

D.	Barometer. 's morg.	's midd.	's av.	Therm. no.	mi.	av.	Winds Streek. 's morg.	's midd.	's av.	Weder. Gesteldh.
1	29. 7	29. 6	29. 5	48	51	52	Z t O	Z O	Z O	Betr. Reg.
2	— 4½	— 4	— 4	50	53	51	Z	Z W	Z W	Buijig.
3	— 4	— 3½	— —	50	54	52	Z W	—	W	—
4	— 4½	— 5	— 5½	51	56	53	W t Z	W	—	—
5	— 5½	— 6	— 6½	51	56	52	W	—	W t N	—
6	— 7½	— 7	— —	49	55	53	O	O	O	Mist. Reg.
7	— 5	— 4½	— 4½	54	58	56	—	Z O	Z O	Reg. H. R.
8	— 4½	— —	— 4	57	59	57	Z t O	Z t O	Z	—
9	— 4	— —	— —	58	60	57	Z	Z W	Z W	—
10	— —	— 4	— 5½	54	59	50	Z W	N W	N W	Held. Wolk.
11	— 6½	— 7	— 8	47	48	46	N	NNW	N	— Buijig.
12	9	— 10	— 10½	46	52	45	—	N t O	O	—
13	— 11	— —	— 9	45	50	44	Z O	Z	Z	Helder.
14	— 8	— 7½	— 7	45	52	45	Z W	N W	N W	—
15	— 7	— 7	— 7½	45	51	48	N W	N W	N W	Mist. Reg.
16	— 10	— 10½	— 11	43	46	45	O	N	N	Reg. Buijig.
17	— 11	— —	— —	43	48	44	N W	W	O	— —
18	— 11½	— 11½	30. 0	44	46	40	O	O	O	Helder.
19	30. 0	— 11	29. 8	38	46	40	—	—	—	—
20	29. 6	— 5	— 5½	40	43	39	—	—	—	— Wolk.
21	— 7	— 7	— 6½	38	48	46	—	Z	Z	— Reg.
22	— 6½	— 8	— 7½	48	53	45	Z	N W	N W	Mist. Held.
23	— 7	— 3	— 2	46	52	46	Z O	Z	Z	Regen.
24	— 0	28. 11½	28. 11	50	55	52	Z	—	—	— Wind.
25	— —	29. 0	29. 2	50	55	52	—	—	—	— —
26	— 8	— 9	— 10	45	47	43	N W	N W	N W	Helder.
27	— 10½	— 11	— 11	43	46	44	W t N	W	Z	— Wolk.
28	— —	— 10	— 10½	43	48	46	Z O	Z O	Z O	— —
29	— 9	— 10½	— 11	47	52	50	Z	Z	Z W	Betr.
30	— 11½	30. 0½	30. 0	52	56	52	Z W	W	W	Regen.
31	— 10	29. 9	29. 10	52	55	51	Z	Z W	—	Helder.

Hoogste Barometer d. 30. 0½ } middelb. d. 29. 5¼.
Laagste Barometer d. 28. 11 }

Hoogste Thermometer gr. 60 } middelb. gr. 49½.
Laagste Thermometer gr. 38 }

᾽# MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

REDENVOERING TEGEN DE TE VERREGAANDE INSCHIKLYKHEID.

Door WILLIAM WOOD.

En de Koning werdt bedroefd; doch om de eeden, en de geenen die met hem aanzaten, geboodt hy dat het haar zou gegeeven worden.

MATTH. XIV. 9.

De *ziddering der menschen ligt een' strik.* Al te zeer gevoelig te weezen, voor 't geen de menschen van ons denken, is hoogst nadeelig voor onze standvastigheid in Deugd. Want het zal dikwyls gebeuren, dat de gevoelens des Menschdoms niet zamenstemmen met onze eigene overtuiging van pligt. En indien wy, by deeze gelegenheden, in twyfel hangen om 'er ons tegen te verzetten, zullen wy afwyken van het pad des regts, en de uitmuntenheid onzer Characters verminderen. 't Is, daarom, noodzaaklyk, bestand te weezen tegen de kragt van 't belachlyke, onregtmaatige bedilling uit te tarten, en zelfs vervolging, ja den dood liever te lyden, dan de heilige voorschriften des Geweetens te schenden. In onze verkeering met onze medemenschen moeten wy bedenken, dat de agting der verstandigen en braaven het hoofdvoorwerp onzer bedoelinge behoort te weezen, en dat wy zomwylen voor het ondervinden van de boosheid der snooden zullen blootgesteld zyn.

Maar wy loopen het meeste gevaar niet van de uitlaching, den smaad, of de vervolging der menschen. Wanneer de aanval zo openlyk en onvermomd geschiedt, zyn wy zeker op de wagt: wy hebben tyd om onzen staat te overdenken, en onze Godsdienstige beginzels te hulp te roepen. Tegenstand geeft kragt aan onze oorspronglyke besluiten, overtuigt ons, dat eene meerdere maa-

maate van kloekmoedigheid noodig is; brengt dien edelaartigen hoogmoed, ontstaande uit eene behoorelyke inägtneeming van de waardigheid der menschlyke natuure, in beweeging. Wy herinneren ons terstond, dat het schandelyk voor ons zou weezen, het op te geeven: en worden, door eene loflyke gevoeligheid, aangezet om het belachlyke met rede te bestryden, den smaad met veragting te bejegenen, en het geweld der vervolginge met moed te verduuren.

In een ander opzigt is de onbehoorelyke invloed onzer Medemenschen veel kragtdaadiger in zyne werkingen, en allerschadelykst in de gevolgen. Wy ontmoeten hiervan een voorbeeld in onze Textgeschiedenis. Wanneer HERODES hoorde, op welk eene byzondere wyze de Dogter van HERODIAS de vervulling zyner belofte begeerde, stondt hy op den voorslag verlegen; en hieldt voor een oogenblik zyne toestemming te rugge. Het leeven van een onschuldig Man was van te groot eene waardye om weggegeeven te worden in een vrolyke luim: en niets was verder van zyn oogmerk, *toen hy de voorbaarige belofte deedt*, waar van zyne misdaadige Medegenoot zich zo onedelmoedig en wreed bediende. Maar hy herinnert zich dat hy iets moest toegeeven aan de Gasten, daar ter maaltyd gezeten. Zy waren mede bekoord geweest door het dansen van de Dogter van HERODIAS; zy waren getuigen van de belofte, haar gedaan in de niets kwaads bedoelende vrolykheid zyns harten, en wenschten, dat haar verzoek mogt ingewilligd worden, hoe onredelyk het in zichzelven was, en hoe verderflyk in de gevolgen. Hy was, derhalven, gedrongen om de belofte te voldoen, ten gevalle der geenen *die met hem aanzaten*, zo wel als *om zyn' eed*, en geboodt derhalven, dat het hoofd des Doopers haar zou gegeeven worden.

De *Romeinsche Landvoogd* FELIX kan tot een ander voorbeeld dienen van dezelfde laakenswaardige gesteltenis. Hy was ten vollen overtuigd geweest van PAULUS onschuld, door de manlyke welspreekenheid en kragt zyner verdeediginge. Hy werd in 't hart getroffen, toen deeze eerwaardige gevangene over de *Regtvaardigheid*, *Maatigheid*, en het *Toekomend Oordeel* handelde. Hy hadt de wanverdiensten van zyn eigen Character gemerkt, als hy 't zelve vergeleek met het Character van een Man, die voor hem in ketenen stondt, en zyne regterlyke uit-

fpraak wagtte. Maar, fchoon zyn eigen geweeten tegen hem getuigde — fchoon hy niet kon nalaaten, op te merken, dat PAULUS ten onregte befchuldigd was, liet FELIX, toen twee jaaren daar naa PORCIUS FESTUS in zyne plaats kwam, *den Jooden eene gunst willende bewyzen*, PAULUS gebonden.

'T Was dezelfde gereedheid, om zich te laaten beftuuren door de onvoeglyke wenfchen van anderen, die PILATUS aanzette, om den Zoon van GOD in de handen der *Jooden* over te leveren. *Wat heeft hy dan kwaads gedaan?* vroeg hy, met zo veel nadruks, als zy met dollen overmoed fchreeuwden: *Kruis hem*, *Kruis hem*; doch wanneer zy, met oproeriger geweld, dit geroep herhaalden; liet PILATUS, den *Jooden ten wille zynde*, BARNABAS los, en gaf JESUS over om gekruizigd te worden.

Ontelbaare andere voorbeelden van denzelfden verkeerden invloed zouden wy kunnen bybrengen, uit de Heilige Bladeren, en de Gefchiedenisfen aller Volken. Doch het is niet noodig, tot vroegere eeuwen te rug te keeren, om hier van blyken aan te treffen. Wy zien zulks, maar al te dikwyls, in onze verkeering met de wereld. ——— Wy voelen dit niet dan te fterk in den loop onzes eigen leevens. Wy zyn allen, in 't een of 't ander opzigt, gereed, om ftrydig met ons eigen oordeel te handelen, ten einde wy ons naar 't heerfchend gevoelen fchikken, en onze Medegenooten verpligten. Veelvuldig zyn de gelegenheden, waar in wy voorflagen omhelzen, die ons *bedroeven*; doch welke wy, *om dé geenen die met ons aanzitten*, niet willen weigeren.

Deeze dwaaling is te gevaarlyker: dewyl ze ontftaat uit eene vriendlyke gefteltenisfe, en niets anders is dan eene overmaat van goedaartigheid. Het vriendlyk hart fchept een zonderling vermaak in genoegen te fchenken: de edelfte voldoening van 't zelve ontftaat uit het geluk des Menschdoms: en als het verzekerd is, dat het dit geluk te wege brengt, ondervindt het een ftreelend vermaak, welks gelyk geen ander voorwerp kan opleveren. Zodanig een Mensch moet eenig geweld op zichzelven doen, eer hy kan weigeren de begeerten zyner Medemenfchen in te volgen. De menschlyke natuur heeft zulk eene fterke neiging tot gezellige aandoeningen, dat wy natuurlyk verlangen een goed gevoelen te koesteren van den geenen met welken wy verkeeren. Wan-

neer een Vreemdeling ons wordt aangeboden, zyn wy terstond genegen om hem heusch en beleefd te bejegenen; om zyne wenschen voor te komen; en onze gereedheid te betoonen, om hem genoegen te schenken. En daar dit het geval is, wanneer 'er geen andere band plaats heeft dan het deelgenootschap der menschlyke natuure, hoe kragtig moet dan de invloed niet weezen, van dit gezellig beginzel, als 'er persoonlyke kennis bykomt, als deeze door gewoone verkeering versterkt, en aangezet is door de genoeglyke belooningen van wederzydsche genegenheid! Hoe verrukkend is de goedkeurende glimplach der geenen, die wy langen tyd bemind hebben! Hoe veel ongelegenheden zullen wy niet verdraagen, om hun voldoening te geeven? Hoe veel arbeid, zullen wy niet te over vergoed rekenen, door een enkelen straal van genoegen, die ten dankbaaren ooge uitschittert?

Deeze aandoeninge, myne Broeders, maaken het zuiverste en treffenst gedeelte uit van ons aardsch geluk; en de beginzels, waar uit zy voortvloeijen, zyn de eer onzer natuure. Maar gelyk het uitoefenen en *het regt* bestuur daar van de volmaaking is der gezellige Deugd, zo verdient de overmaat, of liever het verkeerd toepassen, niet min dan het volstrekte verzuim, den schandlyken naam van Ondeugd.

Het valt zeer gemaklyk eene verpligtende en believende geaartheid in eene onvoeglyke maate, op te volgen, men kan dezelve betoonen in omstandigheden, die een daar tegenovergesteld gedrag vorderen: en zy kan hoogst schadelyk weezen aan onze zedelyke voortreflykheid en ons waar geluk. In de daad, wy moeten tegen het verkeerd inwilligen van elke loflyke neiging, met de uiterste behoedzaamheid, waaken: want zy vervoert ons op eene nauwlyks merkbaare wyze: en, dewyl het oorspronglyk beginzel goed is, bedriegen wy ons zelven ligt, wy maaken ons diets, dat alle de gevolgen daar van die zelfde benaaming verdienen. Hoe gereed veraart Godsdienst en Godsvrugt in waanziek Bygeloof en ongeregelde Geestdryvery! Hoe bezwaarlyk is het, dit kwaad te verbeteren, en de ziel in den behoorlyken staat te herstellen! Even zo zal goedaartigheid en inschiklykheid, worden zy niet naar eisch geregeld, welhaast in laakbaare gemaklykheid, en wankelheid van inborst ver-

anderen. De oorſpronglyke genegenheid om te behaagen zal eene hebbelykheid worden, om elk verzoek in te willigen; en hoe zeer wy aan- en opzien tegen de gevolgen van eenige daad, welk een wederſpraak des harten wy hooren, zullen wy', *om de geenen die met ons aanzitten*, onze toeſtemming geeven.

Zodanig eene hebbelyke geſteltenis, myne Broeders, is in zichzelve ontëerend; en allerverderflykst in haare uitwerkzelen.

I. Zy is ontëerend voor den Man, die onder haaren invloed zyne dagen doorbrengt.

't Is het Character van een der ſlegtſte Mannen in de Oudheid (*), dat hy de bekwaamheid bezat, om perſoonen, van geheel ſtrydige Characters, in den kring zyner kenniſſen te hebben, en zich naar hunne verſchillende neigingen te ſchikken, den perſoon aanneemende, dien tydsgelegenheid vorderde: met de droefgeestigen was hy ſtuurſch; met de lugtigen vrolyk; met de ouden deftig; met de jongen lustig; met de boozen ſchaamtloos; met de losbandigen ongebonden. - Deeze veranderlykheid van aart was in *hem* het uitwerkzel van kunst, en voorbedagtlyk aangekweekt om zyne ſchandlyke oogmerken tegen de vryheid zyns Lands, en den eigendom zyner Medeburgeren, te beter te doen gelukken.

De geaartheid, waar over ik thans ſpreek, heeft iets daar op gelykende, in 't voorkomen, ſchoon zy in oorſprong verſchille. Want de perſoon, in welken zy gevonden wordt, is even bekwaam om zich te vervoegen by Deugdzaamen, als by Ondeugenden —— by Voorzigtigen, als by Bedagtloozen —— by Liefhebbers van verſtandige vorderingen, als by Slaaven hunner zinnelyke lusten. Maar, in dit geval, is de gereedheid om te behaagen het uitwerkzel van eene goedaartige zwakheid, en eene ongezindheid, om byzonder te weezen, en eene dwaaze begeerte om allen te voldoen. Hy bezit geene genoegzaame ſterkte van geest, om eenigen voorſlag te weigeren; dus wordt hy altoos geſlingerd door 't gezelſchap, waar in hy zich bevindt, en hy volgt het geleide

(*) CATALINA. Zie CICERO's Redenvoering, tot verdeediging van CŒLIUS.

de van elk eenen, met wien hy verkeert. Is hy gelukkig genoeg om in den kring te geraaken van verstandigen en deugdzaamen, hy treedt gereed in hunne gevoelens, zeden, en werkzaamheden; hy erkent de verheevenheid hunner Characters; hy besluit, met hun voorbeeld, zyn voordeel te doen, en versmaadt alle verbintenis in 't vervolg der onmaatigen en ongodsdienstigen. Doch zyne voorneemens verdwynen, zo ras hy zich buiten het gezelschap zyner deugdzaame vrienden bevindt. De eerste persoon van eene tegenovergestelde geaartheid, die hem aan boord klampt, beweegt hem, dat besluit te laaten vaaren, wischt alle die loflyke indrukzels uit, en brengt hem op het spoor der dwaasheid. In deezervoege kaatst het lydlyk spiegelglas onophoudelyk het beeld des aangebooden voorwerps te rugge. Maar, wanneer de voorwerpen weggenomen zyn, verdwynen de beeldtenissen terstond mede. Andere voorwerpen volgen, en het uitwerkzel is volstrekt het zelfde; 't zy ze schoon of leelyk, aangenaam of onaangenaam zyn, zy leveren eene schildery op, die even onderscheiden is, en met gelyke gereedheid ontvangen wordt.

'T Is gereed te begrypen, myne Broeders, dat zulk eene zielsgesteltenisse geheel onbestaanbaar is met eenige deftigheid in character. 'Er is, in de daad, eene zekere maate, in welke deeze gereedheid, om de gesteltenissen van anderen aan te neemen, met welvoeglykheid overeenstemt en nuttigheid baart. Niemand zou verkiezen met een droefgeestig gelaat in een huis van vrolykheid te treeden, of een schaterend gelach te laaten hooren, by 't zugten en kermen der bedrukten. De algemeene beginzels van medelyden, en 't betaamelyke, zullen ons overhaalen om ons naar 't gezelschap te schikken: en de meewaarigheid, het menschlyk gemoed eigen, zal het voor ons gemaklyk maaken, ons naar tydsgelegenheid te schikken, zo verre de welvoeglykheid vereischt. Het vermaak der menschlyke zamenleeving hangt, daarenboven, grootlyks af van eene wederzydsche inschiklykheid omtrent elkanders smaak en oogmerken. Wy scheppen natuurlyk genoegen in zulk een pligtbetoon aan ons verstand afgelegd; en krygen onvermydelyk eene genegenheid tot den man, die ons met eene zo streelende opmerkzaamheid vereert.

Deeze gesteltenis strekt, derhalven, wanneer zy behoo-

hoorelyk geregeld wordt ten wenschlyken cieraade des gezelligen leevens. Maar, gelyk dezelve niet schuldloos zyn kan, als men ze doet dienen tot oogmerken van eenen kwaaden toeleg, zo houdt zy ook op aangenaam te weezen, wanneer men weet dat het eene hebbelykheid is, die zich over 't geheele gedrag verspreidt, zonder eenigen voorbedagten toeleg of agtgeeving op 't welvoeglyke. Voorwaar, wie kan veragtlyker weezen, dan een Mensch, zonder standvastigheid, en steeds wankelend in zyne besluiten, die geen bestendig Character kan hebben, en zich geduurig schikt en plooijt naar de gesteltenis zyner Medegenooten? Welk een staat kan men maaken op zyne beloften en toezeggingen? Hoe kunnen wy genoegen scheppen in zyne betuigingen van goedkeuring? Hy is niets meer dan de Echo der persoonen, met welke hy verkeert, en gereed om zyne toestemming te geeven aan elk gevoelen, hem voorgesteld. Geheel geene gevoelens hebbende die zyn eigen zyn, denkt en handelt hy naar dat anderen hem leiden; en of hy verstandig of dwaas, deugdzaam of ondeugend is, hangt af van den tyd, van de grilligheid of het oogmerk zyner Medgezellen. En hoe kan hy, met die onbestendigheid van gesteltenisse, een voorwerp van agting weezen? Zyne goedaartigheid moge hem zomtyds koeltjes aanpryzen. Maar welke verdiensten steekt 'er in goedaartigheid, die op geene beginzels steunt, en eer het uitwerkzel is van eene werklooze ziel, dan van een menschlievend hart? Men zal, ten hoogste genomen, dikwyls in gunstige bewoordingen van hem spreeken; men zal, in 't algemeen, zyne dwaalingen en misslagen beklaagen; doch hy zal nimmer toejuiching verwerven of genegenheid winnen.

Eene dus buitenspoorige begeerte om genoegen te geeven aan alle onze Medemenschen, zal zich, over zulks, in haar oogmerk te leur gesteld vinden, en, in stede van iemand algemeen aangenaam te maaken, hem tot een staat van nietsbeduidenheid verwyzen. Doch dit is de minste ongelegenheid daar uit herkomstig. Want wy moeten, in de

II plaats, aanmerken, dat dezelve hoogst schadelyk is in de gevolgen.

Wanneer wy dit stuk in 't algemeen beschouwen, zullen wy bevinden, dat dusdanig eene gesteltenis te eenemaal

maal onbeſtaanbaar is met eenige maate van Deugd. Want Deugd is niets minder dan eene gevestigde hebbelykheid om goed te doen, eene beſtendige en eenpaarige herhaaling van uitſteekende daaden, tot zo lange dat zy uitſteekende deelen van iemands Character, en met vaardigheid en gemaklyk volvoerd worden? Maar welk eene ſoort van hebbelykheid kan zich een perſoon van dien ſtempel eigen maaken, uitgenomen de hebbelykheid om *Onbeſtendig* te weezen? En is dit bykans geene volſlaagene tegenzeggelykheid? Men zou byna, met even veel gronds, vast en beſtendig weêr verwagten, in onze veranderlyke lugtſtreeke, waar de wind geduurig alle ſtreeken van het Kompas rond loopt, als eenpaarigheid in beſluit en gedrag by een Man, die naar elken aanzoek zich ſchikt, en de geaartheid aanneemt van elk een ieder met wien hy verkeert. Het zou niet ongerymder weezen, letters op het water te ſchryven, en te verwagten dat zy daar in zouden blyven, dan te hoopen dat eenige goede indruk, dien deeze veranderlyke Mensch, by geval, ontvangt, in hem zal volduuren.

Eene geſteltenis, zo ongeſchikt tot vordering in Deugd, kan niet bekwaam weezen om geluk te verkrygen. Wanneer de ziel, in deezervoege, geduurig geſlingerd wordt van 't een in 't ander uiterſte, moet dezelve een tooneel van ongenoegen, onrust en knaaging weezen. Schoon zy onmagtig is, het genomen beſluit te houden, kan zy de bewustheid en de geheugeniſſe niet afleggen. Het bezef haarer zwakheid zal menigmaal hartknaagend nadenken veroorzaaken. Zy zal de onvoeglykheid en dwaasheid haars gedrags ontwaar worden; en teffens ondervinding van 't voorledene leeren, dat zy op geene beterſchap, in het toekomende, kan hoopen. Van waar kan zy, derhalven, eenigen troost haalen, of waar eenigen ſteun vinden? Zy is altoos geneegen om zich te ſchikken naar elken aanzoek; — zy weet hoe natuurlyk een afkeer zy heeft van weigeren, en is teffens verzekerd, dat zy, ter oorzaake van deeze vatbaarheid van aart, dikwyls tegen eigen overtuiging aan zal handelen.

Een Mensch van deeze geaartheid kan, over zulks, niet verwagten, eenig beſtendig geluk te zullen genieten; zelfs dan, wanneer hy gelukkig genoeg mogt weezen, om de verderflyke kunstſtreeken der listigen en boozen

te ontwyken. Doch het is voor hem nauwlyks mogelyk, zich te beveiligen tegen de gevaaren, die hem van alle kanten omringen. Het getal der geenen, die altoos gereed zyn om hun voordeel te doen met de zwakheid hunner medemenfchen, en de goedaartigen dienstbaar te maaken tot het volvoeren hunner belangen, is, helaas! maar al te groot. De wereld is vol van lieden, die alle verfcheidenheid van Characters aanneemen. En, indien wy geen behoorelyk onderfcheid maaken in de perfoonen, met welken wy verkeeren, indien wy ons zelven niet wapenen tegen de vyanden van betaamlykheid en deugd, zullen wy menigwerf vervoerd worden tot heillooze dwaalingen, en ondervinden dat de *begeerte om te verpligten*, zo wel als de *vrees van aanftoot te geeven, een valftrik is.*

Dat wy, derhalven, myne Broeders, oplettend en voorzigtig zyn in alle onze gezellige verbintenisfen. Dat wy ons bovenal benaarftigen, om vaste beginzels te krygen, ten opzigte van ons gedrag; beginzels, die wy noit, in eenig geval, opofferen. Dat wy ons toeleggen op die onveranderlyke wetten van zedelykheid, welke van een altoosduurende verpligting zyn voor elk zedelyk werkend weezen; en naar deeze heilige grondregelen alle onze daaden inrigten. Worden my aangelokt om ftrydig daar mede te handelen, dan voegt ons eene edele onbuigzaamheid. Het Character van goedaartigheid, en van eenen volgzaamen inborst, zal, in de daad, eene fchraale vergoeding weezen voor het verlies onzer onfchuld en het verkragten van ons geweeten. —— In alle andere opzigten voegt het ons minzaam, toegeeflyk, en vriendlyk te weezen —— het zal ons Character tot eer ftrekken, wanneer wy ons ligt laaten overhaalen, en toonen ongenegen te weezen om onzen medemensch moeite te veroorzaaken. Doch in 't ftraks gemelde geval moeten wy verheven zyn boven allen invloed. Wanneer voeglykheid van gedrag en zuiverheid van zeden 'er by zouden lyden, is Goedaartigheid Zwakheid —— Beleefdheid Dwaasheid —— en Infchiklykheid Zonde.

AANMERKINGEN OVER EEN ZOGENAAMD PYNSTILLEND KWIKZOUT, *den Uitgeever der Hedend. Vaderl. Letter-Oefeningen toegezonden*, door den Heer A. WESTERMAN, M. D.

Naardemaal eenige Geneesheeren en Scheikunstenaaren, in Frankryk, het groot getal der Mercuriale geneesmiddelen, met een *Sal Sedativum Mercuriale*, ofte *pynstillend Kwikzout*, waaraan zy wonderlyke uitwerkingen toeschryven, vermeerderd hebben, zo neeme ik de vryheid, van UWEdelen eenige aanmerkingen ofte proeven over den *Borax*, het *Sal Sedativum Hombergianum*, en het *Sal Sedativum Mercuriale*, mede te deelen.

Het voorstel van den Heer *Morveau* was, om een pynstillend Kwikzout, ofte *Sal Sedativum Mercuriale* voort te brengen, dat, behalven zyne Mercuriale eigenschappen, overeen moest komen, met het *Sal Sedativum Hombergianum*; en zyn Edele vleide zich dit nieuwe voortbrengzel te bezitten; doch wanneer men deszelfs bereiding overweegt, en eenige Scheikunstige proeven daarop te werk stelt, zo schynt het duidelyk genoeg te blyken, dat zyn Edele niets meer, dan een enkelvoudig Kwik-Salpeter, ofte *Nitrum Mercuriale*, te voorschyn heeft gebragt: en dat 'er, tot nog toe, geen Middelzout bekend is, waar mede men het Kwikzilver ontbinden kan; hoewel men in het Scheikunstige reeds overlang geweeten hebbe, dat alle plant- zo wel als berg-zuuren niet alleen, maar ook alle vaste en vlugge loogzouten, in staat zyn, om dit metaal, of volstrekt te ontbinden, of te corroderen en aan te grypen.

De *Borax*, om daar mede te beginnen, die het eigentlyke *Sal Sedativum Hombergianum* in zich bevat, is een vast berg-loogzout, dat de volgende eigenschappen bezit. 1°. Het heeft een loogagtigen smaak, die niet scherp maar in het begin zelfs eenigzins zoet is. 2°. Het verandert de hemelblaauwe kleur der plantgewassen in groen. 3°. Het stoot alle lichaamen, die in zuuren ontbonden zyn, daar uit ter neder, onder de gedaante van een onaangenaam geel poeder. 4°. Het dryft alle vlugge loogzouten uit alle lichaamen, waar in dezelven zich bevinden. 5°. Het vereenigt zich met alle geperste oliën

en

en maakt met dezelven eene zeep uit. 6°. Het vermengt zich met allerhande zuuren, zonder eenige opbruizing te verwekken, doch vereenigt zich echter zodanig met dezelven, dat uit deeze vermenging een middelzout geboren word, verschillende, naar mate van het zuur dat men gebruikt heeft. 7°. Het maakt de ontbindinge des Aluyns troebel, en vereenigt zich met het Vitriool-Zuur, dat in den Aluyn gevonden word. 8°. Het vereenigt zich eindelyk met het poeder van keisteenen, op eenen vereischten graad van hitte, en word met hetzelve in een eenvormigen Glasklomp veranderd.

Dit vaste Berg-Loogzout wordt ons toegevoerd, uit de Oost-Indiën; is als dan zeer onrein, en vermengd met allerhande vuiligheden, waarom men hetzelve ook ruwen Borax noemt. —— Op het gevoel bemerkt men, dat het eenigzins smeerig is; welke smeerigheid nochtans niet onder de eigenschappen van den Borax moet gerekend worden. Naardemaal dezelve dit met alle andere vaste Loogzouten gemeen heeft, dat het niet tegens de vrye lugt bestand is, zonder in eene nutteloozе aarde te veranderen, zo hebben de Handelaars de gewoonte, van by elke 150 pond Borax, in kalfsledere zakken ingepakt, een mengzel, bestaande uit 7 pond bloem van Oly, en gekarnde melk, te doen ingieten, wanneer zy dezelven gemeenlyk, in plaats van *Borax*, *Tincal* noemen. De Hollanders en de Venetianen bezitten eene kunstgreep, om deezen ruwen Borax van haare byhebbende onreinigheden en smeerigheid te zuiveren, door middel van Scheikunstige werktuigen, van een zonderling maakzel, tot dit einde alleenlyk nuttig. Deeze bewerking is onder den naam van rafineeren bekend; en men verkrygt daar door dien zuiveren en kristal gelykenden Borax, welke, in het vuur geworpen zynde, smelt, uitdygt, en in een soort van glas verandert, welk glas zich in zuiver water weder laat ontdoen, zo dat het als dan tot den voorigen Borax hersteld kunne worden, met deeze uitzondering; dat dit Loogzout als dan voor koud water byna onvatbaar is, en zich niet dan in warm water laat ontdoen, waaruit het, op de minste bekoeling, ook weder uitzakt.

Uit dit zonderlinge Berg-Loogzout heeft de Heer *Homberg*, door eene kostbaare en moeilyke bewerking, een ander, in veele opzigten van wonderbaarlyk zout,

te voorschyn gebragt, dat onder den naam van het *pynstillende zout van Homberg* bekend is, en op de volgende gemakkelyke wyze van den Heer *Geoffroy*, insgelyks, verkreegen word. Men voegt naamlyk, by eene kookende ontbinding van den Borax, met groote voorzigtigheid, eene genoegzaame hoeveelheid Vitriool-Oly, en laat dit mengzel bekoelen; dan zet zich, op den bodem van het glas, een zeer dun zout neder, dat vervolgens, met koud water afgewasschen, en gedroogd zynde, het vereischte voortbrengzel uitmaakt; terwyl men uit het overblyvende vogt het Wonderzout van *Glauber* trekt.

De ontembaare aart der Vitriool-Oly vordert, dat men in deeze bewerking zeer langzaam voortgaa, tot dat de Borax met eene genoegzaame hoeveelheid zuur verzadigd is, het geen men niet wel anders dan door eene proeve met de Vioolen-Syroop ontdekken kan. Sommige Scheikundigen hebben wel getragt de vereischte hoeveelheid der Vitriool-Oly te beschryven, welken men, in de ontbinding van den Borax, storten moet; doch alzo men niet wel altoos even sterke Vitriool-Oly hebben kan, en het gevaar der bewerking met sterke Vitriool-Oly altoos grooter is dan met verslapte, zo begrypt men ligtelyk, dat het bepaalen van derzelver hoeveelheid niet wel doenlyk is. Ook is het de Vitriool-Oly niet alleen, waar door men het pynstillende zout van *Homberg* uit den Borax verkrygen kan, maar het zuur des Salpeters, het zuur des Zeezouts, en alle zuuren uit het groeiend Ryk, zyn hier even geschikt toe: alleenlyk met dit onderscheid, dat men, na de afzonderinge des pynstillenden zouts, uit het overblyfzel met Salpeter-zuur verkrygt Vierkant Salpeter; uit het overblyfzel met zuur des Zee-zouts, het waare Zee-zout, en uit het overblyfzel met eenig plantzuur, zout van *Seignette*, zonder dat hierdoor de eigenschappen van het pynstillende zout veranderd worden, welken hoofdzaaklyk deezen zyn. 1°. Het laat zich bezwaarlyk in koud, doch gemakkelyk in warm, water ontbinden. 2°. Het is bestand tegen het vuur, en blyft onveranderd in eene aanmerkelyke hitte. 3°. Wanneer men Voorloop over het zelven in brand steekt, zo gaat 'er eene groene vlam van op, doch het zout ondergaat noch ontbinding, noch verandering. 4°. Het maakt de ontbindingen der metaalen en aarden in zuuren gedaan, niet troebel, waar uit blykt, dat het-

zel-

zelve niets Loogagtigs in zich bevatte. 5°. Het brengt eenige verandering te weeg in de ontbindinge des zilvers in Koningswater, en doet daar uit eenig ſtof ter nederzakken, onder de kleur van perzik-bloemen. En, om dat dit zelfde verſchynzel te weeg gebragt word, door eene aanmerkelyke hoeveelheid Salpeter-zuur, zo willen ſommige Scheikundigen hier uit beſluiten dat het pynſtillend zout van eenen zuuren aart is; hoewel hetzelve noch opbruiſche met Loogzouten, nochte eenige verandering in de kleur der Vioolen Syroop ten roode veroorzaake: des men met genoegzaam regt ſchynt te mogen beweeren, dat dit pynſtillende zout van *Homberg* van eenen tot nog toe geheel onbekenden aart is.

Veele Scheikundigen zyn wel van gedagten, dat dit pynſtillend zout eenig Vitriool-zuur in zich bevatte; om dat het Salpeter-zuur, dat men, door middel van het Vitriool-zuur, uit het Salpeter verkrygt, insgelyks, door middel van het pynſtillende zout uit het Salpeter kan verkreegen worden. Doch, deeze redeneering gaat niet door, om dat men, by ondervinding, weet, dat alle lichaamen, die waarlyk eenig Vitriool-zuur in zich bevatten, met brandſtoffe, in een bekwaam Vuur behandeld, waare Zwavel opleveren; daar evenwel dit zout, te gelyk met brandſtoffe in de allervinnigſte hitte verhouden, onveranderd te rugge keert. Men voege hier by nog ten overvloede, en deeze eigenſchap is alleen tegen de gedagten van den Heer *Morveau* genoegzaam, „ dat eene ontbindinge des pynſtillenden zouts „ in ſchoon water geene verandering te weeg brengt, in „ eene ontbindinge des Kwikzilvers in ſterk water"; daar nochtans alle lichaamen, die eenig Vitriool-zuur in zich bevatten, het Kwikzilver, uit ſterk water onder eene Citroengeele kleur, doen uitvallen.

Wanneer men wyders den ruwen Borax met naauwkeurigheid beſchouwt, zo bevind men dezelve vermengd te zyn met uitwerpſelen van dieren, voornaamlyk van muizen, of dergelyken, met ſnaveltjes en klaauwtjes van klein gevogelte, en andere dingen. Als men dien Borax verder op het vuur onderzoekt, zo levert dezelve eene ſtinkende Oly op; des men byna zoude mogen twyfelen, of niet het pynſtillende zout in zich bevatte, eenig dierlyk zuur; om dat het dierlyk zuur ſterker is dan alle Berg-zuuren. En dit zo zynde, dan viel het

lig-

ligtelyk te begrypen, waarom men, door middel van het pynſtillende zout, den zuuren geest uit het Salpeter kan verkrygen.

Met dit pynſtillende zout van *Homberg* moest nu, behalven de Mercuriale eigenſchappen, ten naauwkeurigſte overeenkomen, het nieuwlings uitgevonden *pynſtillende Kwikzout*, welks bereiding, volgens den Heer *Morveau*, deeze is; alleenlyk met uitzondering, dat de ingredienten, op de aangeweezene wyze, volgens de kunst gezuiverd waren, om die onverwagte præcipitatie te ontgaan; welke den Heer *Morveau* is overgekomen.

Ik nam Kwikzilver, dat, door deſtillatie, van onder ongebluschte Kalk, in gedeſtilleerd water gezuiverd was; ontbond hetzelve in gepræcipiteerd ſterk water; en verlengde deeze ontbinding met gedeſtilleerd water; hier by voegde ik eene genoegzaame hoeveelheid Borax in gedeſtilleerd water ontbonden. Onder de bekoeling van dit mengzel zette zich op den bodem van het Glas een Citroengeel poeder neder, dat, met gedeſtilleerd water afgewasſchen, en in de lugt gedroogd zynde, *het nieuwe* pynſtillende Kwikzout uitmaakte.

Uit de opgenoemde eigenſchappen van het pynſtillende zout van *Homberg* is duidelyk genoeg gebleeken, dat hetzelve noch daadelyk zuur, noch Loogagtig zy, maar dat het tot de waare Middelzouten behoore; als mede, „ dat het geene verandering te wege bragt in de ontbin„ dinge des Kwikzilvers in ſterk water gedaan". Nu ſtaat ons te onderzoeken, op wat wyze het pynſtillende Kwikzout aan zyne Citroengeele kleur gekomen zy.

Om dit te ontdekken, dient men aan te merken, 1°. dat het eene der eigenſchappen des Salpeters zy, dat hetzelve, in water ontbonden zynde, uit dit Scheivogt uitzakke, in eene onregelmaatige gedaante, en zich ſchikke naar den bodem van 't vlesje, waar in het verhouden is. 2°. Dat het zuur des Salpeters, van zyne loogzoute grondſtoffe beroofd zynde, daar mede wederom kan vereenigd worden.

Nu vermengde ik eene waterige ontbindinge van het pynſtillende Kwikzout, met eene dergelyke ontbindinge van het Sal Sodæ; en dit mengzel, van zyn overtollig vogt beroofd zynde, gaf een onregelmaatigen zoutklomp, die, op eene koole vuurs gelegd, het volmaakte uitwerkzel des Salpeters gaf; ook liet het, in de

hand

hand warm geworden zynde, een knappend geluid hooren, en 't begon, even gelyk het Salpeter, vogtig te worden. De Citroengeele kleur van het pynstillende Kwikzout was, door het bygevoegde Loogzout, in hoog bruin veranderd.

Ik volgde de proeven van den Heer *Crohawe*, en stelde eenig pynstillend Kwikzout in een bekwaam Glas, maar op bloot vuur; hier gingen terstond Salpeter-zuure dampen uit op, en het pynstillende Kwikzout wierd in rood præcipitaat veranderd: even boven het roode præcipitaat hing de driekleurige Mercurius. En wanneer ik het pynstillende Kwikzout met eene gelyke hoeveelheid Yzervylsel, en een weinig gedestilleerd water in den mortier vreef, zo vereenigde zich de Salpeter-geest met het Yzer, en verliet de Kwik onder zyne loopende gedaante. Men mag, uit dit alles, met den Heer *Crohawe* billyk besluiten, dat het pynstillende Kwikzout, het welk in het geheel geene overeenkomst vertoonde te bezitten met het pynstillende zout van *Homberg*, niets anders is geweest, dan Kwiksalpeter, of Mercurius, ontbonden in, en vereenigd met, zyn eigen Scheivogt; 't welk de volgende proefneemingen bevestigen.

Een grein van dit pynstillende Kwikzout, in eene groote hoeveelheid schoon water ontbonden, wierd daar uit gestooten, door een weinig Sal Sodæ, onder eene onaangenaame geele kleur; niets anders dan men gewoon is te zien van het Kwiksalpeter.

Gevitrioolde Wynsteen, vereenigd met het pynstillend Kwikzout, verschafte het mineraale Turbith; even gelyk het Kwiksalpeter; en het mengzel zelve leverde het gewoone verschynsel der bovendryvende cristallyne zoutdeeltjes op.

Eindelyk, eene waterige ontbinding des pynstillenden Kwikzouts, met gemeene pekel aangevuld, wierd wit, en verschafte de blanketsel Kwik, of het witte præcipitaat: het water, waarmede dit blanketsel afgezoet was, wierd wit, op het byvoegen van Ammoniac-Geest; ros, op het byvoegen van Sal Sodæ, en onaangenaam geel, op het byvoegen van Borax.

Het zoude zekerlyk niet onaangenaam geweest zyn, indien de Heeren *Chaussier*, *Morveau*, en zo veelen als 'er Geneeskundige proeven met dit pynstillende Kwikzout genomen hebben, het geluk gehad hadden, van de ge-

nees-

neeskragten van den Mercurius, met die des pynstillenden zouts van *Homberg*, te vereenigen; doch de scheikundige overeenkomst van dit Kwikzout met het Kwiksalpeter, schynt genoegzaam te toonen, dat het zelve niet veel beter dan tot uitbyten van Wratten en weeldrige uitwasfen geschikt is.

Ik eindige derhalven dit onderzoek, en blyve met hoogagting

Wel Eedele Heeren,

UW. E. O. Dienaar

A. WESTERMAN, M. D.

ONDERZOEK, BETREFFENDE DE UITWERKZELEN DER ELECTRICITEIT, ZO NATUURLYKE, ALS DOOR KUNST TE WEGE GEBRAGTE, OP DEN BAROMETER.

Door den Heer CHANGEUX.

De Electrische stoffe verwarmt, brandt, en ontbindt zelfs de lichaamen waar ze by komt, even als de Vuurstoffe, waar van dezelve waarschynlyk alleen in eenige toevallige eigenschappen verschilt; zy zet gevolglyk ook de lichaamen uit. Wanneer men, derhalven de Kwik eens Barometers aan de Electriciteit bloot stelt, dat is, wanneer men in de porien van dat Halve Metaal, meer of min van de Electrische vloeistoffe brengt, zal de Kwik daar door aangedaan worden naar gelange van die hoeveelheid en de uitzetbaarheid des Kwiks (welke naar maate van de zuiverheid verandert,) en wy zullen de twee volgende verschynzels zien.

Voor eerst. De Kolom Kwik zal toeneemen in de geheele uitgestrektheid, welke dezelve in den Barometer beslaat; en gevolglyk klimmen.

Ten anderen. De Kolom Kwik, uitgezet zynde, zal, ten opzigte van de lugt des Dampkrings, eene min soortlyke zwaarte hebben dan vóór de uitzetting, en bygevolge, zal de lugt 'er te meer op werken, en dezelve doen klimmen tot dat ze met elkander in evenwigt zyn.

Hoe verre gaan deeze uitwerkzels? Zyn ze merkbaar en

en gewigtig genoeg om 'er uit te kunnen besluiten, dat de Natuurlyke Electriciteit des Dampkrings veel invloeds hebbe op de veranderingen van den Barometer, en aan te merken zy als een der hoofdoorzaaken van de beweegingen, die wy daar in waarneemen? Dit te onderzoeken is wel der moeite waardig.

PROEVEN.

Indien men, in 't Kwikbakje eens eenvoudigen Barometers, een keten of een staafje van yzer of koper plaatst, gemeenschap hebbende met den Conductor eener goede Electriseer-machine, en men die doet werken, zal, op 't oogenblik, al de Kwik in den Barometer belaaden worden met Electrische stoffe. Men ziet een schitterend licht den geheelen glazen buis langs loopen, en in 't bovenste ledige gedeelte zich verheffen (*). Wanneer de Kwik zo veel mogelyk met Electrische stoffe vervuld is, ryst dezelve *zomtyds* eene halve linie, of één linie en ten hoogsten twee linien. Om dit te weeten, draagt men zorge dat de hoogte des Barometers vóór de Proefneeming zeer juist gemerkt worde.

Ik zeg dat de Kwik *zomtyds* ryst: want, in veele gevallen, schynt de Electriciteit 'er niets op te werken.

Om, op eene veel nauwkeuriger wyze, de uitwerkzels van de Electriciteit op den Barometer, te bepaalen, kan men zich van de volgende Proeve bedienen.

Men neemt een pyp van dezelfde wydte als de pyp des Barometers, met welke men de proeve doet. Men vult deeze pyp en het bakje, dat hermetisch geslooten wordt, met Kwik, ter zelfde hoogte als de Barometer staat: op deeze wyze heeft men eene soort van Thermometer, aan 't boven einde open. Indien men, in dit boven einde, het metaalen staafje of keten, die gemeenschap heeft met den Conductor van de Electriseer-machine, steeke, en de Kwik met Electrische stoffe vult, zal de Kwik zomtyds klimmen, doch altoos minder dan in den Barometer; hier door weet men hoe veel de uitzetting van de Kwik-kolom dezelve doet klimmen in een pyp

(*) Om dit licht te zien, is het noodig de Proeve in 't donker te neemen.

pyp gelyk aan die des Barometers. De werking van de lugt heeft geen plaats in dit geval, en men is in ſtaat om daar uit af te leiden hoe veel die werking kan te wege brengen.

Ik ſpreek niet van de Proeven eeniger Natuurkundigen, die, met behulp eens Barometers van een zonderling maakzel, en door medewerking van de lugt in de Kwik-kolom gebragt, of door eenige andere middelen, de Electriciteit veel grooter uitwerkzels hebben doen veroorzaaken dan zy heeft op eenvoudige Barometers. Deeze moeilyke kunstbewerkingen, die, misſchien, enkel aartigheden zyn, vernietigen de Proeven niet, tot welken wy denken ons te moeten bepaalen, noch ſtrekken tot weering der gevolgen, die wy daar uit afleiden.

EERSTE GEVOLG.

De Electriciteit, waar mede de Dampkring meer of min vervuld is, kan de Barometer niet valsch maaken.

Deeze eerſte Gevolgtrekking, die uit de voorgaande Proefneemingen voortvloeit, is blykbaar. Met hoe veel Electriſche ſtoffe de Kwik eens Barometers belaaden worde, klimt dezelve niet meer dan één of twee linien, en dikwyls geheel niet. Maar de lugt des Dampkrings, wanneer dezelve overvloedigst voorzien is van Electriſche ſtoffe, deelt de Kwik noit op verre na zo veel mede, als wanneer men die kwik met Electriſche ſtoffe opvult door toedoen der Electriſeer-machine. 'Er is een verbaazend verſchil, ten deezen opzigte, tusſchen de uitwerkzels der kunſtige en natuurlyke Electriciteit; klimt in 't eene geval de Kwik zeer weinig of in 't geheel niet, dan zal de klimming in 't andere nog veel onmerkbaarder of niets te agten weezen.

De veranderingen in de hette des Dampkrings in onderſcheiden jaarſaiſoenen, en zomtyds op een en denzelfden dag, brengen, zonder twyfel, eene uitzetting en inkrimping in de Kwik te wege, veel grooter dan de veranderingen van de Electriciteit des Dampkrings, 't geen de Barometer eenigzins doet miswyzen. Maar men is 'er niet op bedagt, ten minſten in het dagelyks gebruik, om de miswyzingen, daar uit ontſtaande, te verbeteren:

op eene meetkundige nauwkeurigheid letten de Natuurkundigen zo weinig als de Natuur zelve.

Indien, by hevige ſtormwinden, onweêr, en aardbeevingen, verſchynzels, waar in de Electriciteit zo veel deels heeft, de Barometer daalt, en in ſterke beweeging is, hebbe men niet te denken, dat de Electriciteit des Dampkrings veel werke, of die beweegingen veroorzaake. De Lugt alleen, die, als dan, beurtlings zeer groote en ſchielyke veranderingen ondergaat, is het beginzel, waar aan wy die uitwerkzels moeten toeſchryven.

TWEEDE GEVOLG.

Men hebbe de Veranderingen des Barometers niet toe te eigenen aan de Natuurlyke Electriciteit.

Ik zou my niet inlaaten om dit tweede Gevolg, 't welk onmiddelyk uit het eerſte voortvloeit, te bewyzen, indien men het tegenovergeſtelde niet als een Stelzel hadt willen aanvoeren en als eene gewigtige ontdekking, de Wereld opdringen (*).

De Schryver van de veronderſtelling, die de Veranderingen des Barometers aan de Electriciteit toeſchryft, brengt 'er drie redenen voor in 't midden.

Voor eerst, ſpreekt hy van de uitwerking der Kunst-Electriciteit, als het klimmen van de Kwik veroorzaakende, wanneer dezelve tot de grootſte hoogte gereezen is: dit eerſte beginzel heb ik genoegzaam omver geſtooten, door te toonen hoe weinig invloeds de Electriciteit, 't zy kunſtige, 't zy natuurlyke, op den Barometer hebbe.

De veranderingen des Barometers in onze lugtſtreeke ſtrekken zich uit van 27 tot 29 duimen: doch die de ſterkſte Electriciteit veroorzaakt loopen niet hooger dan één of twee linien: en zyn dikwyls van geene betekenis: welk eene overeenkomst is 'er nu tusſchen oorzaaken, welker uitwerkzels dermaate verſchillen? En ſlaan wy agt op het verbaazend onderſcheid tusſchen de natuurly-

(*) *Journal Encyclopedique*, Juillet 1776. p. 128 en 316. Men zie dit ſtukje, in onze *Hedendaagſche Vaderl. Letteroef.* VI. Deel, II. Stuk, bl. 534.

lyke en de kunstige Electriciteit, dan moet ons die overeenkomst nog harsfenschimmiger voorkomen.

De tweede reden, op welke die Schryver zyne veronderstelling doet rusten, is de strydigheid, die men zou moeten toestaan, dat een kolom lugts met water en uitwaasfemingen belaaden, minder zou weegen dan een kolom zuivere lugt: 't welk aanloopt tegen de wetten van de zwaarte der vloeistoffen. In de daad, de Kwik daalt wanneer de lugt het meest belaaden en met vreemde stoffe opgevuld is: dezelve klimt, in tegendeel, wanneer de lugt gelykaartiger en zuiverder wordt. Maar, zegt de Schryver, als men de Electriciteit houdt voor de oorzaak van de veranderingen des Barometers, zal men dit uitwerkzel begrypen; want de zuivere lugt is veel meer met Electriciteit vervuld, dan eene vogtige en onzuivere lugt.

Deeze redenkaveling steunt, voor eerst, op de valsche veronderstelling dat de meerdere of mindere Electrische vloeistoffe eenen merkbaaren invloed kan hebben, en met de daad heeft, op de Kwikkolom in de Barometer-pyp. Wy hebben gezien hoe veel of liever hoe *weinig die* invloed, zo van de natuurlyke en zelfs der kunstige Electriciteit, betekene.

Deeze zelfde redenkaveling mist, daarenboven, hier in dat ze alleen zodanige Natuurkundigen bestrydt, die beweeren, dat de lugt, met water belaaden, minder weegt dan zuivere en drooge lugt. Zy bewyst niet 't geen ze moest bewyzen. 't Is ook niet voldoende, dat een Stelzel, als 't geen men hier voordraagt, vry zy van de bygebragte strydigheid, het moet alle verschynzels kunnen oplossen, en steunen op vaste proefneemingen: daarenboven wordt deeze strydigheid alleen gevonden in Stelzels, die men reeds voor lang verzaakt en agter den bank geworpen heeft.

In de *derde plaats* beroept zich de Schryver op eene overeenstemming, die, in de daad, zonderling moet voorkomen. Hy neemt in aanmerking het uitwerkzel, 't welk de verschillende hoeveelheid van Electrische stoffe in den Dampkring op onze gesteltenisse en den omloop der vogten in 't menschlyk lichaam hebbe. De Electrische vloeistoffe, zegt hy, is een der noodzaaklykst werkende oorzaaken van den omloop der vogten, en bovenal van de zenuwsappen in 't menschlyk lichaam, van

wel-

welker vryen en volkomen omloop het welzyn onzer lichaamsgestellen afhangt. Dus ziet men, dat, ten allen tyde, wanneer die vloeistof min vry in den Dampkring werke, en by gevolge ook minder is in onze vogten, de sterkste lieden zich log, vermoeid en afgemat voelen, als mede dat zy die ten eenigen dage eene wonde bekomen hebben of met Rheumatique stoffe bezet zyn, by die vertraaging meer dan den doorgaanden pyn gevoelen. Dewyl, derhalven, de Electrische vloeistoffe bykans ten zelfden tyde onze Vogten beweegt, en de Kwikkolom in den Barometer, is het zeer mogelyk dat 'er eene zekere overeenkomst plaats hebbe tusschen de beweegbaarheid der deelen die de Kwik en de Vogten onzes lichaams uitmaaken. Het is, over zulks, de meerdere of mindere zwaarte van de lugtkolom niet, overeenkomende met die van de Kwik in den Barometer, maar de meerdere of mindere hoeveelheid van Electrische vloeistoffe in de Kwikkolom, die deeze veranderingen te wege brengt; zelfs dermaate, dat die vloeistoffe, naar gelange van derzelver hoeveelheid, om zo te spreeken, het werktuig des menschlyken lichaams bezielt, kragtiger of zwakker maakt, en in geraakte leden de beweeging herstelt.

Ik zal niet staan blyven op 't gebrek van juistheid in redenkaveling, 't welk zich hier voordoet: daar men uit eene enkele waarschynlykheid een stellig en zeker gevolg trekt, en een gevolg van eenen geheel anderen aart: want deeze overeenkomst die men voorgeeft te ontdekken tusschen de uitwerkzels van de Electrische vloeistoffe op het Menschlyk lichaam en de Kwik in den Barometer, bewyst die wel iets meer dan dat die zelfde uitwerkzels, ten zelfden tyde, plaats grypen: en is dit rede genoeg om ze aan dezelfde oorzaak toe te schryven?

Wie is onkundig dat de lugt niet zwaarder of ligter kan weezen, en, bygevolge, meerder of minder op ons lichaam werken, of de omloop der vogten zal daar door verhaast of vertraagd worden? Zy, derhalven, die de verandering in de zwaarte der lugt voor het beginzel houden van het klimmen en daalen der Kwikkolomme in den Barometer, verklaaren even goed, als de Schryver van dit nieuwe Stelzel, de overeenkomst die zich opdoet tusschen den staat des menschlyken lichaams en de veranderingen des Barometers.

BESLUIT.

De Electriciteit, waar mede de Dampkring meer of min belaaden is in de veranderingen, die dezelve ondergaat, heeft een' te geringen invloed op de Kwik in den Barometer, om merkbaar te zyn, en zich te ontdekken: en, wel verre van de veranderingen van klimmen en daalen daar in te veroorzaaken, heeft dezelve op dit werktuig geene dan onnagaanbaare uitwerkzels. De Proeven op den Barometer, met kunstige Electriciteit genomen, laaten ten deezen aanzien, geen twyffel over. 't Zou zelfs een ydel bestaan zyn om van den Barometer een Electrometer te maaken, schoon men denzelven, door eenige kunstbewerkingen, aandoenlyker kon maaken, dan dezelve is: de Natuurkundigen hebben Electrometers uitgevonden, en zullen die blyven gebruiken: de Barometer zal volharden met ons de veranderingen in de zwaarte des Dampkrings aan te wyzen.

De Electriciteit speelt eene groote rol in de Natuurkunde. Deeze vloeistoffe, in 't Heelal *verspreid, is* een der vermogendste en algemeenste oorzaaken der natuurlyke uitwerkzelen. De Natuurkundigen hebben het voordeel om 'er naar welgevallen, dat ik my dus uitdrukke, mede te werken: zy weeten dezelve te verspreiden, te verzamelen, en op een te hoopen, om over de uitwerkzels, met meer zekerheids te oordeelen. Een kunstig werktuig dient hun, om zich meester te maaken van deeze vloeistoffe. Hoe veele wonderen zyn 'er niet reeds door aan den dag gebragt! hoe veele ontdekkingen gedaan! hoe veel staan 'er nog door te geschieden, door middel deezer verwonderlyke vinding! Men mag zeggen dat de Natuurkundigen daar in een der sleutelen hebben van de geheimenissen der Natuure, en het Wereldstelzel, waar mede zy ten eenigen tyde, alle de gebruiken van denzelven kennende, alles zullen kunnen ontdekken. Doch, tot dat die dag aanbreeke, voegt het, buiten twyfel, hunne zwakheid, om zich binnen de paalen van wyze voorzigtigheid te houden. Lang, zeer lang, moeten zy zich met proefneemingen vergenoegen, zich zorgvuldig wagtende om Stelzels te vormen, en 'er onbedagtzaam gevolgen uit te trekken.

PROE-

PROEVE, OVER 'T LETTER- EN WOORDENZIFTEN, BENEFFENS EENE ZAMENSPRAAK TUSSCHEN SWIFT EN BENTLEY. *Aan* FLORUS.

(*Uit het Engelsch.*)

Myn Vriend, ik kan niet nalaaten te denken, dat gy te ſtreng waart in 't geen gy gezegd hebt tegen de Oordeelkundigen, die zich in 't naſpeuren van Woorden en Letteren bezig hielden. 't Is u niet onbekend, dat de bekwaamheid, om iets geestig en beſpotlyk voor te ſtellen, dingen van eene bekende nutheid beuzelagtig en belachlyk kan maaken. Om u de waarheid, vóor de vuist, te zeggen, ik geloof, dat gy uwe geestigheid, ten deezen opzigte, niet beteugeld hebt met die behoedzaamheid, die opregtheid en gematigheid eifchen.

Gaarne wil ik erkennen, dat de Oordeelkunde, die zich op Woorden toelegt, even als veele andere loflyke poogingen, in 't ongerymde kan loopen, wanneer dezelve niet werkt onder het beſtuur van Gezond Verſtand en juist Oordeel. Het onderzoeken van de Werken der Natuure is ten hoogſten aangenaam en nuttig; doch Onkunde en Bygeloof hebben deezen arbeid, tot ſchande des Menschdoms, veranderd, in de ydele kunst van Goudzoeken, en Starrewichelaary. Het naſpeuren van de Zeden en Gewoonten der Ouden, weeten wy, bevordert de Weetenſchappen, door het ophelderen van twyfelagtige ſtukken; het ſchenkt vermaak, door onze weetgraagte voldoening te verſchaffen: hier uit zyn, egter, de dorre Oudheidkenners en Verzamelaars van beuzelingen gebooren.

Wanneer gy de Letter- en Woordziftende Oordeelkundigen hekelt, vergeet gy zekerlyk, hoe veel gy aan hun hebt dank te weeten. Geloof my, gy zoudt nimmer die algemeene kennis gekreegen hebben aan de oude egte Schryvers van den besten tyd, waart gy verpligt geweest, alle die zwaarigheden door te worſtelen, die de Verklaarders, by het herleeven der Letteren, op zich namen, weg te weeren. De handſchriften der oude Schryveren, geſlaakt uit de cellen der Monniken,

wier zielen zo donker waren als de plaatzen hunner huisvestinge, vondt men vervuld met misflagen, verbasteringen; en het was onmooglyk een bladzyde te leezen, zonder zich verlegen te vinden met duisterheden, of uitlaatingen, door gisfing alleen aan te vullen.

Gy moogt, als 't u lust, lachen, over de koele gefteltenis der Letterblokkeren, die een twaalftal, of meer, Handfchriften inzagen en raadpleegden, om de rechte plaats te vinden van een lid of bywoord: gy zult, egter, hoe zeer gy ook, te deezer gelegenheid, boert, de nutheid huns arbeids moeten erkennen. Ik weet wel, men heeft deeze onvermoeide opfpeurders van den waaren zin der Schryveren den bynaam gegeeven van *Kruijers in 't Gemeenebest der Letteren*, men heeft hunne werken, fchimpender wyze, de *Pakhuizen der Letterkunde* geheeten. Maar men bedenke, dat, fchoon de Bouwkunftenaar den grootften roem verdiene, zyne plans en ontwerpen, zeer weinig zullen beduiden, zonder den mede arbeid der Metzelaaren en Opperlieden.

Doch, zonder verder aan te dringen op *het voordeel*, uit deeze foort van Letterziftende Oordeelkunde, tot het ophelderen van oude Schryveren, ontftaande, dunkt het my baarblyklyk, dat dezelve aankweeking verdiene, al ware het flegts om onze eige Taal op beter voet te brengen en te befchaaven.

Slaat gy het oog te rugge op den Staat der Letterkunde, gy zult ontdekken, dat flegts weinig Schryvers, in hunne eigene Taal, zich fraai en cierlyk uitdrukten, eer dezelve, door Spraakkundigen, onderzogt, en tot vaste regelen van overeenkomst gebragt was. Zy mogen meesters geweest zyn van kragt en klem in de uitdrukkingen: dewyl deeze de eigenaartige uitwerkzels zyn van natuurlyk vernuft; doch zy waren buiten ftaat om, by de zinrykfte gevoelens en fterkfte uitdrukkingen, de bevalligheden van een netten en befchaafden ftyl te voegen.

Indien wy, derhalven, voorwenden, fmaak te bezitten, indien wy fchoonheid boven leelykheid, duidelykheid boven verwarring keuren, moeten wy dien lof, welken wy gereedlyk toekennen aan andere deelen der Letterkunde, aan het Woord- en Letterziften niet weigeren.

Langen tyd is de Wereld vooringenomen geweest tegen

gen de Opstellers van Woordenboeken, en heeft hun eer beschouwd in 't licht van werkzaame Blokken, dan van lieden van smaak en vernuft; doch, gaan wy opregt te werke, wy moeten bekennen, dat de Geleerdheid meer verschuldigd is aan Woordenboeken, dan aan eenige andere voortbrengzelen: dewyl, zonder derzelver behulp, de oude Schriften, die bronnen van Letterkunde, onverstaanbaar zouden gebleeven zyn. De *Engelsche Taal* is verrykt door de SCHAKESPEARS, de MILTONS, de LOCKES, van vroegeren tyde; doch wy kunnen, met volle waarheid, zeggen, dat ze gezuiverd en verfraaid is, door de Taal- en Letterkundigen van deeze dagen: en 't is van hun alleen, dat wy de zuiverheid en netheid, daar aan nog ontbreekende, te wagten hebben (*).

Maar ik agt my ontslaagen breeder over dit onderwerp uit te weiden; vermids ik my verzekerd hou, dat gy het in geen goeden ernst meende, wanneer gy u tegen deeze soort van Letterkunde aankantte. Neen, FLORUS, ik kan noit denken, dat iemand zo veel moeite zou aangewend hebbben tot het verkrygen van eene bekwaamheid, welke hy niet agtte, ik kan het niet op my verkrygen, vast te stellen, dat gy eene kunst versmaadt, in welke gy uitmunt. ——— Liever wil ik u eene Zamenspraak tusschen SWIFT en BENTLEY mededeelen.

BENTLEY.

Laat af, goede Dr. SWIFT, van uw schempen en smaalen. In deeze Gewesten, waar Vernuft geen gelach mag verwekken, ten koste van verdiensten, en waar rede het belachen moet billyken, geloof ik, zult gy bevinden, dat ik een veel hooger plaats in de agting van anderen bekleed, dan uwe trots my gereedlyk wil toestaan.

SWIFT.

Zeer eerwaardige, en geleerde Dr. BENTLEY, het moeit

(*) 't Is nauwlyks noodig, hier aan te roeren, hoe deeze aanmerking ook geldt omtrent onze *Nederduitsche Taal*, die, door vroegere Taalminnaaren, van bastaardy ontheeven, en door de laatere tot die zuiverheid en fraaiheid gebragt is, waar van veele thans uitkomende Werken, tot onwraakbaare getuigen strekken. Een Schryver, hier in agtloos, wordt nu, ligtelyk, agter de bank geworpen.

moeit my, te bespeuren, dat eenige myner losse slagen, het zwaar gewigt van uw misnoegen, my op den halze gehaald hebben. Weinig dagt ik, dat het gekrabbel van een zo gering Schryver, als ik ben, de aandagt zou getrokken hebben van een staatlyk Oordeelkundigen, die zyn gansche leeven, zo dierbaar voor 't Gemeen, besteedde in het volvoeren van de onpartydige taak, om de rechte plaats van een Lid- en Bywoord aan te wyzen in eenig verminkt oud Schryver. Gy tast zeker mis, wanneer gy denkt, dat ik iets spotagtigs in myn gelaad vertoonde. 't Is met een ontzag, gelyk aan dat waar mede ik een SOCRATES of een PLATO aanschouwe, dat ik het oog op u slaa, op u, den grooten weldoender des Menschdoms, die uw leeven besteed hebt in de nutte weetenschap der Letter- en Woordzifterye.

BENTLEY.

Nog verkleefd aan uwe geliefde Spotterny? Ik zal, Dr. SWIFT, het my geenzins vermeeten, u met uwe eigene wapenen te bestryden; gy zyt in het *behandelen daar* van een volkomen meester geworden. Maar, wanneer gy genegen zyt met my, op gelyken voet, te stryden, Geestigheid ter zyde te zetten, en het geschil met Rede te voldingen, dan vertrouw ik u te zullen kunnen staan: en, indien ik, gelyk gy beweerd hebt, eene laakbaare strengheid hadt in myn styl en voorkomen in de bovengewesten, ik zal 'er my gaarne geheel van ontdoen, op voorwaarde, dat gy, van uwen kant, aflaat, om die kwaadaartige neiging, van de ernsthaftigste Persoonen en gewigtigste zaaken in een belachlyk licht te stellen, bot te vieren.

SWIFT.

Goed, Doctor, alle boertery ter zyde. Wat hebt gy in te brengen tot verdeediging, dat gy eene schranderheid, geschikt om de nutste zaaken uit te voeren, verkwist hebt in ydele naspeuringen van nutlooze onderwerpen der Oudheid? Hoe kunt gy de agting, welke gy u aanmaatigde, over het ontdekken van een lidwoord, door de verhaasting of slofheid der Uitschryveren veroorzaakt, en 't welk geen merkbaaren hinder deedt aan de meening des Schryvers, staande houden?

BENT-

BENTLEY.

Indien ik genegen ware, dit ftuk tegen u om te keeren, ik zou, misfchien, in ftaat weezen, om niet alleen de nutloosheid, maar fchadelykheid van veele uwer Werken te betoogen. —— Doch ik laat af van een ftuk, 't geen ons mogelyk in een heftig gefchil zou wikkelen, —— alles, wat ik beweer, beftaat hier in, dat, indien ik geregtigd was om bewonderd te worden, ik althans geene verfmaading verdiende.

SWIFT.

Gy ftelde te veel gewigts in beuzelingen, en gy voerde uwe Lettergefchillen met eene vinnige bitterheid, weinig voegende aan een Voorftander van befchaafde Letterkunde.

BENTLEY.

Verregaande tergingen, onverdiende mishandelingen, een natuurlyk driftig geftel aangedaan, vervoerden my, ik beken het, meermaalen tot eene heftigheid, welke ik, in bedaarder oogenblikken, wraakte; doch wat de beuzelagtigheid myner nafpeuringen, en de ydelheid myner Werken, aanbelangt, twyfel ik niet, of gy zult, u een weinig bedenkende, van gevoelen veranderen. —— Veroorzaakt de uitlaating van één enkel woord niet dikmaals eene verbaazende duisterheid? Is duisterheid niet altoos lastig? Maaken verkeerde leezingen niet menigwerf de fchoonfte plaatzen jammerhartige wartaal, zonder flot of zin? Vernietigen de misflagen van onnauwkeurige en verminkte uitgaven niet al het vermaak uit de fchoonheden eens Schryvers te trekken? —— Uwe eigene ondervinding zal u hier een bevestigend antwoord doen geeven. Deeze waren de ongelegenheden, welke ik zogt voor te komen; en, indien myne gisfingen, zomtyds, misten, zullen myne vyanden zelve egter erkennen moeten, dat ze vernuftig waren uitgedagt. Het verftaan der oude Schryveren gemaklyker te doen worden zal elk Letteroefenaar erkennen, dat een verdienstlyk werk is in het Gemeenebest der Letteren — en dit heb ik gedaan.

SWIFT.

Ik beken, een onbevoegd Regter te weezen over uwe verdienften in dit ziftende deel der Oordeelkunde; want om u de waarheid openhartig te belyden, kon ik noit

eenig Schryver met een microscopisch oog leezen. Ik begeerde nimmer myne aandagt af te wenden van de schoonheden eens Schryvers, om de misslagen eens Uitschryvers, of de drukfeilen eens Drukkers, na te gaan. 't Was my genoeg, als ik de meening eener uitdrukking begreep, 't welk ik gemeenlyk, met eene gewoone maate van schranderheid, kon doen, zelfs dan wanneer 'er een lidwoordje was overgeslaagen. ——— Ik wil, nogthans, toe staan, dat gy een groot deel bezat van de verdiensten, die een nauwkeurig naziender van Proeven der Drukpersse toekomt. ——— Maar wat zegt gy van die Studien, welker aanbelang my toeschynt gelyk te staan met het naspeuren van de wyze, waar op de oude *Grieken* en *Romeinen* hunne Mantels vouwden, of hunne schoenen vast maakten?

BENTLEY.

De eerbied, met welke wy deeze Ouden beschouwen, doet de minste omstandigheid, die licht verspreidt over hunne Zeden en Gebruiken, een voorwerp worden der aandagt, eens rechtschaapen *Letterminnaars* waardig. Oppervlakkige Snaateraars mogen daar over lachen; maar de Man van diepe Geleerdheid zal zulke naspeuringen, als strekken om duisterheden weg te neemen, of ten minsten stoffe van vermaaklyke bespiegeling opleveren, een ernstig opzien, en yverig onderzoek waardig keuren.

SWIFT.

Om u de waarheid te zeggen, myne gaaf was, Persoonen en zaaken in een bespotlyk licht te zetten. —— Ik oordeelde, dat gy daar van een gepast voorwerp waart, en gunde my geen tyd; om de regtmaatigheid of voeglykheid van myn gedrag te overweegen.

BENTLEY.

Ik zie u als bykans ongeneeslyk aan; doch ik zal u, egter, een raad geeven, die, schoon dezelve te laat komt om uw gedrag te verbeteren, uwe begrippen mag hervormen. Laat nimmer uwe gezindheid om te boerten, u, zo verre vervoeren, dat gy iemand in 't byzonder, of het Menschdom in 't algemeen, aantast, en smaad verspreidt op Characters, die regtmaatigen eisch hebben op Geleerdheid of Deugd.

SWIFT.

Nooit hadt ik tegen u kwaadaartige oogmerken; en ik weet niet, hoe gy in ſtaat zult weezen, om de zydlingſche beſchuldiging, van u beledigd te hebben, goed te maaken.

BENTLEY.

Myn naam, die nu zelden zonder ſpot genoemd wordt, zou, hadt gy uw bittere ſpotterny t'huis gehouden, altoos geëerbied weezen: en vergun my de vryheid u te zeggen, indien gy het niet weet, dat het eene zeer groote verongelyking is, iémand, die eere verdient, veragtlyk te maaken. Gy zoudt meer als een Man van braave beginzelen gehandeld hebben, wanneer gy verdienſten geſpaard en de kragt uws vernufts aangekant hadt tegen Dwaasheid, Onkunde, en Ondeugd.

SWIFT.

Ik kan deeze beſchuldiging, met weinig verandering, tegen u omkeeren. —— Geloof my Doctor, dat gy meer als een Man van verſtand zoudt gehandeld hebben, indien gy die bitterheid en heftigheid, welke gy in uwe Lettergeſchillen liet blyken, betoond hadt in ſchande te doen nederdaalen op Ongodsdienſtigheid, Ontheiliging en Zedeloosheid.

DE ONGELUKKIGE GEBED.

Eene Oosterſche Vertelling.

De Trouw, de Waarheid, de geſtrenge Zeden van *Viſapoer*..: Ach! daar word geene waarheid meêr gevonden, onder de Kinderen der aarde, ſprak *Seraſja*, een Jongeling van geſtrenge Zeden, doch zwaarmoedig van gedagten. —— Hy wandelt eene vermakelyke Valei door, en geeft, wandelende, al meêr en meêr bot aan zyne mymerende en verbysterde denkbeelden. —— *Abdal*, een eerwaardig Bramin, woonde, ter dezer tyd, in de nabuurſchap van *Viſapoer*. —— Ongevoelig komt *Seraſja* aan de Woning van dezen deugdzamen Gryzaard. —— Is hier de Woning der Deugd, ſpreekt hy, aankloppende, geeft dan herberg, ten minſten voor weinige ogenblikken, aan hem, die, om Waarheid en Deugd te zoeken, het verbasterd *Viſapoer* verlaten heeft. —— De eerwaardige Bramin haast zich, om een mensch te

zien

zien van zulke zeldzame beginzels. ——— Hy ziet voor zich eenen Jongeling. ——— Hy is verbaasd. ——— Zoon der droefheid, zegt hy: wie zyt ge? en wat is uwe begeerte? ——— Het antwoord was: het magtig *Indostan* is myn Vaderland, *Visapoer* de plaats myner Woning. ——— De veragting van Waarheid en Trouw aldaar doet my myne Woonplaats ontvlugten, om te zien of ik ze elders, op het eenvouwig land, in de Woning der nederigen, vinden mogte. ——— O Jongeling van zeldzame begeerte, spreekt de Gryzaard, neig uw hart tot Deugd. ——— Hebt ge een standvastig voornemen om de regels van Regt en Billykheid aan te kleven, wel aan, ge zult 'er meêr van vinden in myne lage hut, dan in de Vorstelyke Paleizen. Maar gy zyt jong: mogelyk treffen u eerlang de begeerlykheden der wereld; want het pad der Deugd is steil en hobbelagtig —— Vreest gy, te eeniger tyd, moeielykheden en gevaren; bezwykt uw moed, tree dan liever te rug en verlaat schielyk myne Woning. ——— Des Jongelings harte brand op dat pas, en zyne ziel is van zuiveren wellust doortrokken, hy gevoelt als een zoort van hemelsche aandoening. —— Nu zal ik.... Maar zyne tong is gelyk een blad, dat, door eenen geweldigen regen neergedrukt, van den wind eens even bewogen en opgeligt word. —— Hy zugt: doch dit zugten was van blydschap. ——— De goedaartige Gryzaard bied zynen nieuwen gast aanstonds eenige verversing aan. ——— *Serasja* vertoefde drie dagen by den Bramin, in welken tyd hy vele schoone lessen ontving, die haar opzigt hadden op het bewaren der *Trouw*, het spreken van de *Waarheid*, en het vlieden van alle *wellustigheden*. ——— *Serasja* was opgetogen over de wysheid van *Abdal*. Hy bezat vele goederen; maar, zegt hy, wat voordeel zullen myne Schatten my aanbrengen? —— Gy vind, zegt de Gryzaard, overal behoeftigen. ——— Laten nimmer uwe handen gesloten blyven voor elendelingen; geen deugd stort meêr wellust in de ziel, dan de deugd van *mildadigheid*. Iemand uit jammerlyke elenden te redden, ô myn Zoon, dan word 'er in den Boezem een hemelsch genoegen uitgestort. ——— Maar, zegt de Jongeling, wie weet wat kwaads myne Schatten my zomwyl ook brouwen kunnen? Myn Zoon, sprak de Gryzaard, de Hemel heeft u met Schatten beschonken, en te gelyk met een hart, dat gevoelig is tot medelyden, en dus geschikt, om 'er een goed gebruik van te maken. Drie Lessen zal ik u geven, ze zyn kort, neem ze wel in agt; vertrek naar *Visapoer*, en zoek 'er voordeel mee te doen onder uwen Evenmensch. —— De eerste les was; *Haat de Leugen, en spreek altyd Waarheid*. De tweede: *Benadeel niemand, maar tragt steeds aan allen goed te doen.* —— De derde bestond hier in: *Zoek den Armen en Noodlydenden zelve op, ondersteun hen met uwe Schatten in zyne elenden.* ——— De Jongeling vertrekt, in verbeelding dat hy zyne gangen rigten zou, zo als het behoorde, genoegzaam gesterkt tegens alles wat hem kon voorkomen,

men. —— Dan hy vatte deze lessen al te letterlyk op: hy begong al aanstonds een zeer grooten misslag door eene te letterlyke opvolging der eerste. —— Hy vermydde de Leugen: maar hy sprak juist Waarheid, daar hy 'er niet toe geroepen was.

Ter dier tyd voerde een zeer onregtvaardige Chan het bewind over de Stad, en het Landschap, *Visapoer*. Hy was een Dwingeland, en elk vreesde hem als een Tiran. —— Nochtans had zyne bestiering den uiterlyken schyn van Regtvaardigheid, om dat hy zyn kwaad, door veinzery, bedekte, en zyne verderfelyke oogmerken listiglyk wist uit te voeren. Onder schyn van regt verdrukte hy de inwoners, en nooit sloeg hy tot geweldige middelen over, dan alleen als hy zyn oogmerk niet anders bereiken kon. Met eene slaafsche onderdanigheid vreesde men hem, gelyk men gewonelyk dwingelanden vreest. Schynheiligheid was de verderfelyke grondregel zyns gedrags; maar van onder dat bedriegelyk dekzel ontdekte men nochtans den Snoodaart. —— Het was zeer gevaarlyk van hem te spreken. De Stad was vol van verspieders, die hem alles aanbragten, en hy wist zich op zyn tyd te wreken. Onder schyn van Barmhartigheid pleegde hy dikwils de ontmenschte wreedheden. —— Op allerleie wyzen knevelde hy den inwoneren geld af; en het regt verkogt hy aan hem, die 'er het meest voor besteden dorst. —— Hy hadt een soort van Serail, daar de schoonste Vrouwen van *Indostan* in te vinden waren: doch hy droeg zorg dat *Akber* daarvan niets ter ooren kwam, vreezende het gevaar dat hy by den Keizer loopen mogte.

Niet lang geleden, kwam 'er een zeker Vreemdeling met der woon binnen *Visapoer*, gehuwd aan eene Vrouw, zo schoon, en bevallig, dat ze in gansch *Indostan* mogelyk geene weêrga had. —— O gevarelyke plaats voor zulk eene Schoonheid! geene vier dagen, of de Chan is meester van dezen ryken buit, en zo behendig, dat 'er geen mensch iets van wiste, dan zy die 'er de hand in gehad hadden om dit gruwelstuk uit te voeren. De Schoone wierd gemist; maar niemand dorst hem, wegens dit geweld, beschuldigen, hoewel 'er geen mensch twyfelde, of het was door hem uitgevoerd. —— *Serasja* had van zynen Meester geleerd, waarheid te spreken. Zie daar eene schoone gelegenheid. Zonder te begrypen, dat zyn handelwys der geschaakte Vrouw meer nadan voordeel moest toebrengen, noemt hy den Chan vry uit een Schender der Wetten, een baldadigen Vertreder der Deugd, een Tiran, en een Wangedrogt in de Zamenleving. —— Zo dra komt hem dit niet ter ooren, of de ongelukkige en onvoorzigtige Jongeling word heimelyk opgeligt, met Ketens gekluisterd, en in een akeligen Kerker gesmeten.

De ongelukkige gevoelt wel dra alle de jammerlyke gevolgen, welke een akelige kerker na zich sleept; want, aan handen en voeten zwaar gekluisterd, ligt hy in een verschrikkelyk hol, in eene eiselyke donkerheid, daar eene menigte van allerlei onge-

dierte zyne eenige metgezellen waren. ——— „ *Abdal*", begint de Jongeling, de ongelukkige Jongeling, in de hevigste vlagen van vertwyfeling, uit te roepen: — „ O *Abdal!* hoe duur komt „ my uw raad, hoe slegt uwe vermaningen te stade! ——— Zyn „ dit nu de vrugten uwer lessen? Bittere vrugten voorwaar! —— „ Ach, *Abdal*! *Abdal!* welke wrange vrugten doen my uwe ver- „ maningen smaken! ——— Waarom my, met zo veel ernst, „ vermaand, ik zou altyd waarheid spreken? Wist gy dan niet, „ welke bittere gevolgen daarop komen moesten? O gy kent de „ Wereld niet. — In uw Kluis kunt gy schoone lessen geven. „ —— Ik heb 'er slegts eene beproefd, en nu leg ik in de jam- „ merlykste kluisters geboeid. ——— Ach! verkwikkelyke Dood, „ waarom blyven uwe treden agter? ——— Kom, verlos den „ elendigsten der stervelingen; maak, ach! maak een einde aan „ het leven van eenen rampzaligen. die, op dit ogenblik, uwe „ komst voor het zaligst tydstip van zyn leven zou schatten. „ Regtvaardige *Brama*, die de waarheid zelve zyt, kunt gy dul- „ den dat de onschuld zo jammerlyk mishandeld word"? —— Onophoudelyk herhaalde hy deze klagten, en met die treurige bezigheid sleet hy eenige dagen, in dien akeligen Kerker, welks wanden de zwarte donkerheid hem verhindert te kunnen aanschouwen. —— Dan, in het hevigst van eene der wanhopige vlagen, geeft, op 't onverwagst, de deur van het hol een knarsend *geluid op hare hengselen*, en een flauw schemerligt verspreid zich langs de wanden. ——— Wat wil dit verschynzel? Komt de bode des doods met de boodschap der verlossing voor den gekluisterden? —— Ga, wreedaard, roept *Serasja* met eene flauwe stem, zich verbeeldende, dat het een Dienstknegt ware, ga, boodschap uwen lafhartigen Meester, dat ik nog leve, maar welhaast zal zegepralen over alle zyne wreedheden; de gewenschte dood heeft zynen voet al binnen dezen Kerker. ——— Ga.... Dan de stem, als die eenes Engels, rolt zagtjes door de donkere spelonk.... Het geluid heeft iets verkwikkelyks.... Wat.... Maar neen.... De stem.... eene ontroering van blydschap doet des Jongelings borst kloppen.... Maar wie zou zich myner ontfermen.... wie myne zaak.... *Abdal*?.... ach neen!.... Myn Zoon, roept de goedhartige Gryzaard *Abdal*, komt u uit dit verblyf der eisselykheid verlossen. ——— Hy valt den Jongeling om den hals. ——— Welk een aandoenelyk toneel! geen enkel woord krygt een vryen doortogt. ——— Met tranen van blydschap bevogtigen zy elkanders wangen. ——— Al wat zy doen kunnen is elkander herhaalde reizen omhelzen, tranen te storten, den boezem, door zugt op zugt, ontlasten, en dit verschrikkelyk hol zonder spreken verlaten.

Abdal was, door een inwooner van *Visapoer*, gelukkig onderrigt geworden van alles, wat 'er binnen de Stad, ten opzichte van *Serasja*, was voorgevallen. ——— De oude Gryzaart vliegt, even

even als een Herder, die een weerloos Lam van zyne kudde uit de klauwen van een verscheurend dier zoekt te redden, naar de Stad, om *Serasja*, ware het mogelyk, uit de klauwen des Tirans te rukken. ——— Hy verneemt, zo dra hy te *Visapoer* gekomen is, dat *Abkar* een regtvaardig Keizer, tot wiens ooren de snoodheden des Chans gekomen waren, denzelven opontboden, en een ander in zyne plaats gezonden had. ——— Deeze was regtvaardig, en opende zyne ooren voor de klagten der elendigen. Aanstonds geeft hy *Abdal* toegang tot den opgeslooten Jongeling, om hem spoedig uit den verschrikkelyken Kerker te verlossen.

Nu smaakt *Abdal* een onuitsprekelyk genoegen. — Myn Zoon, zegt hy, aldus de waarheid te spreken, had u het leven kunnen kosten, zonder uwen evenmensch voordeel aan te brengen. ——— Laat daarom nooit de waarheid met verwyt, of toorn vergezeld gaan; dan schaad ze, zonder eenig nut te doen; zagtmoedigheid en overtuiging moeten hare gezellinnen zyn, en dan zal ze gewis zegepraalen.

De rechtvaardige Chan herstelde *Serasja* in alle zyne vorige bezittingen. ——— *Abdal* vertrekt, na nog eenige schoone lessen aan zynen Gunsteling medegedeeld te hebben, die haar voornaamste opzigt hadden, op het helpen van Nooddruftigen. —— De Jongeling blyft een geruimen tyd in eene kwynende eenzaamheid. —— Dan eindelyk schikt hy zich, om de lessen van zynen Leermeester op te volgen. Hy zoekt overal elendigen op, springt ze met zyne goederen by. Hy smaakt genoegen, hy word geroemd wegens deze schitterende deugd onder de inwooners van *Visapoer*, en blinkt boven alle zyne medeburgers uit. — Dan, hoe onvolmaakt, hoe onbestendig, is alle aardsch geluk. — Een zeker geval stort hem, van den throon des geluks, byna in eenen onherstelbaren jammerpoel. De goedhartige Jongeling had, met een groote somme Gelds, iemand gered, die van een ryk man eensklaps dood arm was geworden. —— Dit was een overgegeven booswigt; in stede van de goedheid van zynen Weldoener te erkennen, zoekt hy hem in dezelfde Kluisters, als onder den vorigen Stadsvoogd, te brengen. —— De aangeklaagde, onschuldig bevonden zynde, ontsnapt de aanklager maar ter nauwernood de ketens, die hy voor een ander gesmeed had. De aandoenelyke Jongeling was echter, door dit geval, zo getroffen, dat hy, uit den aart zeer overgegeven aan zwaarmoedige gedagten, dagelyks in diep gepeins was, en dikwils tot laat in den nagt de straten van *Visapoer* op en neêr liep, dan eens zich voorstellende de zamenleving te ontvlieden, en dan eens besluitende, om nooit eenig mensch meer wel te doen. ——— Op zekeren avond, liep hy, naar gewoonte, laat in den nagt, de straten van *Visapoer* op en neêr, terwyl de donkerheid aan zyne zwaarmoedige gedagten, op ieder oogenblik, een nieuw voedzel gaf, en hy zyne schreden al vast verdubbelde, zonder nochtans te weten werwaards heen. Zich ver-

beeldende, het gewigt zyner wederwaardigheden niet langer te kunnen torschen, begint hy den dood voor zich te wenschen; al voortwandelende, komt hy op eene wyde straat, die op een gragt uitloopt. Een zeker Koopman uit de Stad word, met een nog veel rampzaliger opzet, dien weg heen gedreven. De donkerheid verhindert den een den anderen te zien; zo dat ze elkanderen ongevoelig op het lyf loopen. De eenzaamheid van den nagt, gevoegd by de zwaarmoedigheid van gedagten, vergroot de akeligheid van dit voorval. Merkende, dat zy met hun beiden op den weg waren, daar elk waande maar alleen te zyn, wierd de tegenwoordigheid van den eenen aan den anderen ondragelyk. Zy zoeken van elkanderen af te geraken, doch hunne pogingen waren te vergeefsch. Wat beweegt u, beet de Koopman zynen onbekenden medgezel schamper toe, deze eenzame plaats in den donker te bezoeken? Die zelfde vraag kan ik u ook doen, krygt hy ten antwoord. —— Gy kunt nochtans die zelfde reden niet hebben, als ik, vervolgde de Koopman; daarom laat my myn weg vervolgen, en ga gy ook uwes weegs. —— Al morrende komen zy eindelyk aan de Gragt, waar heen de Koopman zich begeven had; om aldaar zyn rampzalig einde te vinden. —— Hy wil zich van de steilte neerstorten. —— De Jongeling vat hem in beide zyne armen. —— De Koopman zoekt te ontworstelen; doch te vergeefs; ik laat u, zegt hy, niet los, voor *ge my gezegt hebt*, hoe gy tot dit wanhopig besluit gekomen zyt. —— De Koopman, de onmogelykheid bemerkende, om los te geraken, verhaalt, om zyn opzet te regtvaardigen, het volgend geval.

„ Ik zag my meester van een magtig kapitaal; niets scheen my „ te ontbreken; ik was gelukkig, en deelde dat geluk met de „ deugdzaamste Vrouw, en eene Dogter, die de voetstappen van „ hare brave Moeder drukte: maar de goederen dezer waereld „ zyn onbestendig. —— Gunstige Hemel! hoe zyn uwe weldaden in straffen verkeerd! —— De herinnering van mynen „ vorigen staat verzwaart myne rampen. —— Te veel vertrouwde ik, helaas! op menschen, die myne opregtheid misbruikten. „ —— Bykans met al wat ik bezat, zyn snoodaards, door my „ uit de laagte verhoogd, doorgegaan. —— Een ongeluk komt „ zelden alleen; zy hadden ook nog anderen bedorven, die aan „ my schuldig waren; het een hing als een schakel aan het ander. „ Niemand my kunnende betalen, moest ik 'er ook mede ophouden; —— en morgen, ach morgen! word ik de verachting van „ 't algemeen. —— Welk eene schande!... Morgen moet ik eene groote zom betalen;.. Myn arme Vrouw en Dogter! —— „ De Hemel weet in wat toestand ik ze gelaten heb! —— Zy „ baden, zy smeekten my, ze hingen my aan den hals.... Ik ontrukte my met geweld uit hare armen. —— Ik trad de deur uit, „ om 'er nooit weêr een voet in te zetten. —— Zy begeren my „ te volgen! —— Ik stoot ze met geweld te rug. —— Het

door-

„ doorgrieft my het hart.... zy snikken.... zy smelten in....
„ ach! medelydende Vreemdeling, laat my toe een eind te maken
„ aan een leven, dat ik geen oogenblik langer begeer! —— Om
„ 's Hemels wil laat my los! —— Myn boezem.... ach myn lie-
„ ve Vrouw!.. ach myn waardige Dogter!.. Vaart wel!.. Gy
„ wagt te vergeefsch myne wederkomst! —— Ik verbeeld my
„ uwen toestand! —— Genadige Hemel! helaas wat zal het lot
„ zyn van deze arme Schepzels!.. Wat zullen zy aanvangen, als
„ zy hooren!... Laat my tog los"! —— Gy zult niet sterven spreekt *Serasja*. De Hemel zy myn getuige, hoe ik naar zulke voorwerpen verlangd heb! —— Gy zult leven, om de tranen af te droogen van twee deugdzame menschen, die van ogenblik tot ogenblik, met eene angstvallige vrees, uwe wederkomst verwagten. —— Sta af van uw wreed besluit!... De Groote *Brama* zy gedankt, nog dezen nagt zal 'er een einde komen aan uwe elenden: —— nog dezen nagt zal ik een rampzalig huisgezin uit het verderf rukken.

De Koopman, als iemand, die door eene onverwagten blixem getroffen is, staat onbewegelyk stom. —— Eene mengeling van vreugde en verwondering beneemt hem schier alle gevoel. Als in een droom waant hy dat alles eene loutere verbeelding is. —— *Serasja* vat hem aan den arm, beveelt hem te volgen naar zyn huis, brengt hem derwaards, en geleid hem binnen. —— Hier bezorgt hy hem van genoegzame penningen, om zyne schuld te voldoen. —— Tot dus ver was alles bykans zonder spreken toegegaan: maar thans begint de Jongeling in dezervoege: „ Zie
„ daar ongelukkige, neem dit van my aan, om u te redden; doch
„ 't is geenzins genoeg, om uw huisgezin tegens verdere rampen
„ te beveiligen. Haast u daar mede naar huis, en kom te rug als
„ de dageraad is aangebroken; dan zal ik u verder bezorgen, ter-
„ wyl ik my daar na der zamenleving meen te ontrekken, die my
„ allang lastig is gevallen. —— Ik heb een huisgezin gevon-
„ den, dat weldadigheden waardig is, en dit is my genoeg. Laat
„ ik met deze aangename denkbeelden vervuld blyven. Ik zal u
„ naar huis geleiden, en morgen voor het laatst zien."

Nu bleef 'er geen langer twyfel voor den Koopman over, of zyn gelukzon begon te dagen in den donkeren nagt. —— De ontroering zyner Ziele had hem tot dus ver de spraak als benomen. —— Zyn gezigt alleen was de tolk van zyn hart: hy ontvangt als een nieuw leven; edoch, bedwelmd door de onverwagte verandering, kan hy zyne erkentenis niet betuigen. —— Nu slaat hy zyn gezigt hemelwaards, dan op zynen Weldoener, en tevens op het geschenk; —— eindelyk spreekt hy, en zegt, „ Edelmoedige
„ Verlosser van een rampzalig huisgezin, laat ik u een gedeelte
„ van uw geschenk weêr mogen geven; ik vermag niet, ik ver-
„ mag waarlyk zo veel niet te ontvangen." —— Dan de edelmoedige *Serasja* begeert 'er volstrekt niets van te rug; integendeel

zegt hy: ik zal meêr geven, om dat het niet langer in myne magt zyn zal, als gy weer ongelukkig mogt worden, u te helpen; alle myne schatten kunnen niet beter besteed worden, dan aan een ongelukkig en dankbaar Huisgezin. —— Voor my zyn ze in 't vervolg ondienstig, om dat ik my der Zamenleving geheel onttrekken zal.

De Koopman, ontroerd op dit zeggen, doet al wat hy kan, om hem van dit opzet af te brengen. „ Ach! zegt hy, bezit gy „ schatten, en eene gevoelige ziel, om zo te handelen? Wilt gy „ op éénmaal een geluk verliezen, dat uwen staat byna volkomen „ kan maken? —— Neen, edelmoedige Weldoener, de Hemel „ heeft u niet verordend, om buiten het menschdom te leven. „ Vrugten uwer weldadigheid te plukken, zal uw geluk uitbreiden; en, met één woord, ik weiger volstrekt uw geschenk aan „ te nemen, ten zy ge van besluit verandert." —— *Serasja* brengt hem de drukkende omstandigheden van zyn huisgezin onder het het oog. —— Doch de dankbare Koopman, met de tranen op de wangen, weigert volstrekt één enkelen penning te ontvangen. —— De nagt midlerwyl verdwynt, en de dageraad blinkt reeds aan de kimmen, terwyl ze nog in een vriendelyken twist onder elkanderen onééns zyn. Het smertte den eenen, dat hy zynen onbekenden Vriend niet kon bewegen tot het aanvaarden der geschenken; en den anderen, dat hy zien moest, welk *eene smert* zyn Weldoener daar over leed. Eindelyk borst *de laatste in dezervoege* uit. „ Het staat dan vast, zeide hy, met tranen in de „ ogen, het staat dan vast, dat uw opzet onverzettelyk blyft. Ik „ sta u, myn Weldoener, voor altoos te verliezen. Gy gaat „ my, helaas! begeven, na dat ik my slegts een ogenblik heb „ mogen verblyden in uwe tegenwoordigheid, in de tegenwoordigheid van eenen, die my, als een Engel van den Hemel gezonden, in den wanhopigsten nood komt redden. —— Dan „ ééne bede zult gy me niet ontzeggen, en hier op zal ik uwe „ weldaden blymoedig tot my nemen. —— Eenen dag zult gy „ aan myn huis doorbrengen; éénen éénigen dag kunt ge my niet „ weigeren; vooral als gy in aanmerking neemt, dat ze my de „ aangenaamste van myn leven zyn zal. Laat ik myne nog bedrukte huisgenoten, ten minsten, mynen Weldoener leren kennen, aan wien zy alles verschuldigd zyn. —— Deel éénen „ dag in ons geluk en blydschap; breng éénen dag door met een „ gezin, dat zo ogenblikkelyk in 't verderf stond te storten. —— „ Wat zal die vreugde onbeschryvelyk zyn van eene Vrouw en „ Dogter, die haren Man en Vader door u weder krygen! —— „ Een Toneel, voorwaar, zo aandoenelyk, dat 'er uw boezem „ van gloeijen moet."

Dit verzoek was te billyk om afgeslagen te worden. *Serasja's* boezem klopt, en hy gevoelt als eenen heimelyken trek tot het menschdom. Hy volgt den Koopman; zyn hart ontroert op iedere

schre-

schrede, die hem nader brengt, om dat huisgezin beter te leren kennen.

Zy komen aan 't huis van den Koopman, als 't schemerligt van den dag begon door te breken. Vrouw en Dogter hadden den flependen nagt in jammerklagten, al wenende, doorgebragt; herhaalde keren hadden zy, op de kniën gevallen, *Brama* met de hartelykste gebeden gesmeekt, om het behoud van den ongelukkigen. —— Zonder hoop zien zy den dageraad aanbreken; ieder verflonden ogenblik vermeerdert hare ontroering. —— Hy vertoeft! een verdubbelde angst valt op het harte! —— Ach, hy zal nooit weêr komen! —— te vergeefsch wagten wy! —— Rampzalige! hy zal gewis niet komen!... Nu luisteren zy.... elke beweging, elk geritzel.... eindelyk zy geven den moed op!.. Dan, welk eene vertooning van onverbeeldelyke blydschap! —— De Koopman en *Serasja* staan voor haar eer zy 't ontwaar worden. „ Daar is hy, roepen zy uit, hem beiden om den hals vlie„ gende! —— Hy leeft nog"! —— meêr konden ze niet. —— „ Ziet daar", spreekt de Koopman, haar beiden al schreiende in zyne armen tegens de borst drukkende. „ Ziet daar uwen Weldoener, onzen Verlosser, wyzende op *Serasja*. Deze heeft my heden gered, de Groote *Brama* heeft hem, als eenen Engel der Verlossing, gezonden.

Nauwlyks heeft hy deze woorden gesproken, of Moeder en Dogter vallen aan de voeten van haren Weldoener. —— *Serasja* beurt haar op. —— Zy vliegen hem om den hals, en mengende een vloed van tranen onder elkanders halve woorden, gepaard met hartelyke zugten, die de grootste tederheid van aandoening uitdrukten, was al, wat zy onderling uitbragten. —— De boezem krygt ten laatste een weinig lugt, de spraakleden eenige kragt. —— „ Ik ben u dan, spreekt de Moeder, al wat ik in de „ wereld dierbaar schat, verschuldigd. Gy schenkt my mynen „ Man weder. —— En my mynen Vader, voegt 'er de Dogter „ by; een geschenk, my dierbaarder dan myn Leven! —— O „ onbekende edelmoedige"...

Serasja, getroffen door deze taal, smaakt nu voor 't eerst de regte zoetigheden van het leven; hy meent dat de wereld op éénmaal herschapen is; deszelfs bewooners zyn volmaakte Wezens in zyne oogen: zo treft hem de ontmoeting, die hem nu bejegent. Nu ziet hy den Koopman aan, dan de Vrouw, dan slaat hy 't oog op de Dogter, die een vermogen bezit, om zyn gezigt geduurig tot zich te trekken.

Niets treft doorgaans een gemoed, tot weldaden geneigd, meêr, dan de erkentenis. —— *Serasja* voelt zyne smart vermeerderen, naar gerade dat de ogenblikken van den dag sneller voorby vliegen. —— Een gedeelte zyner schatten had hy willen geven, om den loop van den tyd in deszelfs snellen voortgang te stuiten. Zyn opzet vertoonde hem zyn aanstaand lot in eenen eiselyken

 stand.

ſtand. —— Het ſcheiden zou allertreffendst voor hem zyn. De Koopman, wanende dat zyne ontroering voortkomt, om dat hy haakte naar de uitvoering van zyn beſluit, terwyl de dag begint te dalen, en zich tot den naderenden nagt ſpoed, dat gevreesd tydſtip, op 't welk hy zynen Redder voor altoos ſtaat te verliezen; vangt dus aan: „ Ik ga u dan verliezen, verliezen om nooit weêrom te „ zien"! Terwyl hy ſpreekt vloeijen de tranen langs zyne wangen, en 't gedurig ſnikken belet hem te ſpreken; alleen zyne ogen ſtrak op hem gevestigd houdende, ſpreken die eene veel kragtiger taal, dan de beſpraakte tong immer vermogt te doen. — Dan zyne Dogter, diep getroffen wegens de ontroering haares Vaders, ſlaat middlerwyl zulk een beweeglyk gezigt, nu op *Serasja*, dan op haren Vader, dat zy ſteen en marmer zou bewogen hebben.

Nu begint de Goedhartige *Serasja* ſchikkingen te maken, om dit bedrukt huisgezin te verlaten, en vaarwel te zeggen; hy ſpant middlerwyl alle vermogens in, om zyne ontroeringe te verbergen. Doch zy waren te zigtbaar, om niet bemerkt te worden. —— De Dogter, tevens de geweldige ontroering harès Vaders ziende, toen hun Weldoener opſtond om afſcheid te nemen, roept met een gil uit: „ Ach myn waarde Vader, ik zie uwe ontroering, „ ach wat naakt ons op nieuw, wat onheil ſtaat weêr voor de „ deur. —— Myn ziel word!... ach wy *verliezen onzen Wel-* „ *doener!*.... *onzen Verlosſer* ... waarom zyt *gy zelve*.... *uwe* „ ontroering.... en nochtans gaat gy.... ons verlaten.... voor... „ ach! ja voor altoos"!.... Deze Woorden ſchynen een twede ongeval te voorſpellen. Des Koopmans ontroering vermeerdert. — „ Ik kan nu niet langer meêr een geheim bewaren, dat ik „ euwig in mynen boezem dagt te ſmoren. — ô, Welk eene „ oneindige verpligting hebt gy onzen goeddadigen Verlosſer.... „ Wist gy 't.... Dezen gepasſeerden nagt.... Ja, ik verliet u.... „ De Hemel weet, hoe hard het my viel u geweld aan te doen! „ — Ik ſcheurde my nochtans uit beider armen... Ik dwaalde... „ buiten hoop van uitkomst dwaalde ik door *Viſapoer*... Ik ſtond „ op het punt.... ach hemel! had hy my niet weêrhouden op den „ uiterſten kant.... Ik zou gewis".... Hierop vielen zy beiden, Moeder en Dogter, in een ciſelyk gejammer uit. ——— Zy verbeeldden zich levendig, tot welk eenen wanhopigen ſtaat hy gekomen was. —— Beide ſchieten zy toe, als of zy hem nog van zyn rampzalig beſluit wilden weêrhouden. — Zy hangen hem aan den hals, ſchreeuwen al ſnikkende uit, wy ontvangen u dan als een geſchenk van den dood weder in onze armen..... „ Helaas! barst „ hy hier op uit; ſtaak het ſtorten van tranen over my...., Weent „ veel meer, om dat wy onzen Weldoener verliezen! —— Hy „ was het, die my in myn wanhopig opzet ſtuitte, en deze edel- „ moedige daad heeft hy dan alleen maar bedreven, om ons te „ gevoeliger te treffen, met ons voor altoos te verlaten... Ach! „ medelydende Weldoener, de Voorzienigheid deed my u *niet*

„ zon-

„ zonder gewigtige oogmerken en wyze einden volgen; zy ge-
„ bruikte u, als het middel, om myn leven te bewaren, en
„ myn rampzalig huisgezin te redden. —— Ach, edelmoedig
„ mensch! laat u verbidden door een Man, die u zyn leven,
„ door eene Vrouw en Dogter, die haar behoud, en het dierbaarst
„ pand, dat zy bezitten, verschuldigd zyn! —— Wy kunnen
„ in waarheid, wy kunnen uwe geschenken niet blyven behou-
„ den, en u van ons laten vertrekken! ... Neen, wy kunnen
„ ze niet behouden, en u laten heên gaan. —— Tot hoe vele
„ gewigtige einden kan de wyze *Brama* u gebruiken, om meer
„ elendelingen te redden. —— Zult gy u der zamenleving ont-
„ trekken, en daar door velen de gelegenheid benemen, om
„ door u geholpen te worden? —— Eén ondankbare maakt alle
„ menschen in de zamenleving tot schurken." —— Onder het spreken storten zy onderling een vloed van tranen..... De goedhartige Vrouw poogt ook iets te zeggen: doch een gestadig snikken doet de stem agter blyven.... Hare houding, hare tranen, en haar smekend gelaat stemden in alles zamen. —— Dan de Dogter, op dit pas zo schoon als een Engel, hoewel gedrangd door geweldige ontroering, slaat een gezigt vol tederheid op *Serasja*, een gezigt, dat hem door de ziel gaat, en laat slegts eenige zagte woorden over hare lippen rollen..... „ Gy wilt
„ ons dan voor altoos gaan begeven.... Ach, onvergelykelyke
„ Weldoener!.., het ware beter.... veel beter geweest, dat
„ wy u nimmer gekend hadden, dat wy u nooit hadden gezien.
„ —— Wy zyn al te aandoenelyk, dan dat wy het verlies van
„ zo iemand, aan wien wy alles verschuldigd zyn, zouden kun-
„ nen verdragen... waarlyk wy kunnen niet... wy wenschten...
„ ach"!...

Nooit gevoelde *Serasja* eene aandoening, die by deze te vergelyken was. Zyne zwaarmoedige denkbeelden, wegens het ondankbaar menschdom opgevat, beginnen te verdwynen, en hy vind zo veel genoegen in het beschouwen der deugden van dit huisgezin, dat hem de zamenleving welgevallig word. ——
„ Staakt uwe smeekingen, zegt hy, en zyt gerust, myn besluit is
„ genomen, vast genomen, ik sta af van myn eerste opzet; ——
„ ik mag u lieden niet verlaten; want door u begint my het ver-
„ keer van menschen aangenaam, en beminnelyk te worden. ——
„ Ik heb een ongelukkig huisgezin gered, en het zelve brengt my
„ weêr tot het gebruik myner rede. —— Ik heb geleerd, dat
„ de deugden van brave menschen de ondeugden van éénen Boos-
„ wigt rykelyk overwegen, om iemand van besluit te doen veran-
„ deren. —— Gy hebt regt gesproken, dat de oefening van
„ weldadigheid het uitgebreidste genoegen schenkt.... Gy hebt
„ regt gesproken, ô wyze *Abdal*, dat ik weldadigheden moest
„ bewyzen, dat ik mynen Evenmensch moest wel doen, om het
„ waar geluk deelagtig te worden. —— Ik wil eene wyze be-

„ stiering niet weêrstreven, daarom sta ik af van myn opzet. Niet
„ te vergeefsch ontmoetten wy elkanderen. De Voorzienigheid
„ dreef my denzelfden weg heen, als gy gingt, en u, dien ik ge-
„ gaan ben; beiden om elkanderen te behouden. Den Hemel zal
„ ik niet langer weêrstaan. ——— Een gansch nieuw *toneel* is
„ 'er dezen nagt voor my geopend. ——— Gy alleen zoudt 'er
„ een Gordyn voor schuiven kunnen; dan uwe toestemming kan
„ het ook in zynen volsten luister zetten, met my heden tot
„ uwen Zoon aan te nemen. ——— En gy, wendende zich met
„ en *gezigt* vol tederheid tot de Dogter, ——— Gy, die het
„ volmaakst beeltenis van Deugd en Schoonheid zyt. ——— Gy,
„ beminnelykste aller menschen, bewillig in myn verzoek, en
„ zyt de toestemming uwer Ouders, indien zy 'er my mede be-
„ gunstigen, niet tegen." ——— Het overige, waar in zyne tong
te kort kwam, vergoedde zyn gezigt; vervuld met zo vele bewyzen van tederheid en opregtheid, dat zy hare oogen, met eene blozende ontroering, zugtende naar den grond sloeg, als schynende te willen afwagten, wat besluit hare Ouders nemen zouden.

Geen van allen bragt, eenen geruimen tyd, één enkel woord voort. ——— Deze verklaring was zo onverwagt, als aangenaam, in zo ver, dat ieder zyn gehoor zelfs scheen te mistrouwen. ——— De Koopman brak eindelyk deze korte stilzwygenheid af; uitroepende: „ Mag ik waarlyk vertrouwen, dat my geene bedriegely-
„ ke verbeelding misleid? ——— Denkt gy in de bezitting van
„ myne Dogter uw geluk te zullen vinden; voorwaar gene zaak
„ zal ons zo veel genoegen schenken kunnen, als in onzen Ver-
„ losser en edelmoedigen Weldoener eenen Zoon te vinden. Het
„ aanbod, hoe onverwagt, is te groot, om 'er ons lang over te
„ beraden. Wy overzien ons geluk noch niet genoegzaam. ———
„ Doch, wel aan, wilt gy een ongelukkig geworden huisgezin
„ verheffen; wilt gy onze Dogter in luister zetten, dat anderen
„ haar geluk benyden moeten; zie daar, ontvang ze van onze
„ hand, als het onweêrsprekelykst onderpand onzer erkentenis."

„ Niets, antwoordde *Serasja*, kan halen by de gunst, welke ik
„ heden van u ontvang. ——— Ik heb niets gedaan, in verge-
„ lyking van zulk eene erkentenis." ——— Hier op zich tot zyne behagelyke Minnares wendende, zegt hy: „ Deugdzaamste en
„ bevalligste aller menschen, die uwe Sexe tot eere zyt, en al-
„ leen my tot reden hebt gebragt; verhinder nu niet, dat myn
„ geluk volkomen worde. Gun my u myne Bruid te mogen noe-
„ men, en bevestig dat geen, 't welk uwe onweêrstaanbare ver-
„ mogens in my hebben begonnen. ——— Bevestig myn geluk,
„ 't geen ik altoos zal erkennen alleen aan u verschuldigd te zyn."

Een blos van eerbre schaamte verfde hare vol schoone wangen, terwyl hare ogen, als met beschroomdheid, zich naar hem wendende, de zyne ontmoetten, en eene allerbeminnelykste taal spraken.

ken. In deze omstandigheden oefenden hare bekoorlykheden eene verdubbelde kragt. ——— Zy merkte dat *Serasja* de neigingen van haar hart begreep; hoewel zy haar genoegen, en de verwarring van haar gemoed, poogde te verbergen.

Het Huwelyk wierd korte dagen daar na voltrokken. ——— Nimmer leefde eenig paar Egtelingen zo gelukkig; nooit vond men Ouders, die hunne Kinders tederer beminden, en nergens zag men Kinders, die hunne Ouders hooger schatten. De Hemel was dit gansche huisgezin gunstig; en om dat zy deugdzaam waren, wierden zy van elk geacht. —— Hunnen Egt zag men bekroond met Kinderen, die zy al vroeg de deugdzame voetstappen der Ouderen leerden drukken. ——— De oude *Abdal* wierd menigmalen door hen bezogt. Nooit was hy vergenoegder, noch schatte zich gelukkiger, dan wanneer hy zyne Kinderen (dus was hy altyd gewoon *Serasja* en zyne Huisvrouw te noemen,) by zich had. ——— Door gansch *Visapoer*, en het omliggend land, was dit Paar bekend, en geliefd. Als men van een gelukkig Paar sprak, noemde men hen; en als men een voorbeeld ter navolging aanhaalde, wierden zy gemeld. Zy waren de toevlugt der ongelukkigen; de troost der bedrukten; de hulp voor allen die zich in verlegenheid bevonden, en de gelukkigsten voor zich zelven.

C. V. D. G.

ZEDELYKE BEDENKINGEN.

Hy, die waant, dat alles voor het gezag moet buigen, is doorgaans een onvoorzigtig en slegt Regent; schoon Hy anders ook goede deugden, en Gemenebestgezinde gevoelens, moge bezitten. Want, onkundig van die zagte en hartinneemende deugden, welk al het volk moeten vermeesteren, wekt Hy eenen algemeenen haat tegens zich; verzwakt alle behoorlyk gezag en onderwerping, terwyl Hy niet zelden zyn eigen onheil en ondergang berokkent.

Zy, die kloekmoedigheid met zagtaartigheid weten te vermengen, zyn de sieraden van eene Regeering, en worden doorgaans van het volk aangebeden. Menschen van dien stempel, in de regeering zynde, strekken, door hun gematigd gedrag, tot luister en geluk van hun Vaderland.

In alle plaatzen waar doldriftigheid en geweld de plaats innemen van yver en Rechtvaardigheid, daar kwynt het volk onder eene harde Regeering; en de allerheilzaamste wetten worden dan vaak, door eene ongehoorde drift van eigenbelang, schandelyk verbroken,

ken. ——— Zulk een Gemeenebest heeft het grootst gevaar; ja zynen geheelen ondergang te dugten.

Godsdienst-yver, die uit hoogmoed, en opgeblazenheid voortspruit, is voor den Godsdienst zeer nadelig. Men yvert slegts om gelyk te hebben, en om met zyn verstand te pronken, maar geenzins voor de waarheid, en om den Godsdienst te verdedigen. Men yvert niet om den Vrede te bevorderen; maar om te harrewarren.

Eigenbelang is de dryfveer, welke de meeste menschen aanzet om anderen wel te doen; en hoe hoger zy hunne weldaden uitmeten, des te yveriger bejagen zy doorgaans hun eigen voordeel.

Het is veelal een zeer groot gebrek, 't geen men by velen in de zamenleving bespeurt, dat ieder betuigt gaarn de eer en goeden naam van anderen op te houden, terwyl zy ondertusschen hun grootste werk maken, om van hun evenmensch kwaad te spreken. Dit is eene ondeugd, die groot en schandelyk is: maar hoe zal men ze uitroeijen?

Wanneer men altoos in overweging nam, hoe veel *smart het ons* aanbrengt, wanneer anderen van ons kwaad spreken, ik twyfel geenzins of het zou een van de beste middelen zyn, om het kwaadspreken te beletten.

Een mes is, in de hand van een kind, een allergevaarlykst werktuig. Dan van hoe veel dienst is het in de zamenleving? Het heilzaamste Geneesmiddel kan op dezelfde wyze, in de handen van onbedreven menschen, de eigen nadelige gevolgen hebben.

Eene uitgebreide kennis van zaken is een uitmuntend sieraad voor den mensch; maar hoe menig een bezit eene verbazende geleerdheid, terwyl hy nogthans, onkundig in de zelfkennis, zyn eigen bestaan niet kent.

Dat wy zo dikwils de gebreken van anderen doorstryken, *die* wy zelven begaan; —— dat wy zo dikwils van anderen niet verdragen kunnen, 't geen wy nogthans dagelyks anderen aandoen; komt voort uit gebrek van zelfkennis, en onoplettendheid. Wy maken te weinig werks van ons zelven te leren kennen; en wy houden ons doorgaans te veel bezig, met op anderen te letten, terwyl wy onverschonelyk onagtzaam omtrent ons zelven zyn.

Een geestige kwaadaartige deugniet is in de zamenleving het schadelykst gedrogt, dat 'er in gevonden kan worden.

Ver-

Verscheiden bedryven der menschen, die in den aart onzondig en straffeloos zyn, worden alleen kwaad door de omstandigheden, met welken zy gepaard gaan. Men vind enkel willekeurige gewoonten, die de bedryven der menschen ongeoorloofd maken, om dat men 'er ergernis door geeft aan anderen. Zo kan een straffeloos verkeer met onzen naasten dikwils kwaad worden; om dat de wereld meent, dat het ongeoorlofd is. Het verkeer word kwaad, als men zyn eigen goeden naam daar door te zeer in de waagschaal stelt.

Voor een laster, welke zo ver gaat, dat ze zelfs genen schynbaren grond heeft; maar haren oorsprong ten eenem al aan de onwaarheid verschuldigd is, kan geen mensch zich wagten. Maar als men door zyn gedrag eenigen schyn geeft van 't geen, waar mede de Laster ons beschuldigt, dan moet men zo styfhoofdig niet zyn, dat men zyn gedrag niet wille veranderen; alleen om dat men zich geenes kwaads bewust is. Men moet zyn gedrag veranderen, om den laster geen voedzel te geven.

Hy, die in 't openbaar schryft, behoort altoos te overwegen, dat hy het nut, 't geen 'er in gevonden dient te worden, nimmer uit het oog verlieze. —— Men moet niet slegts schryven, voor zichzelven; maar ten nutte van het algemeen. Een Godgeleerde, die voor het publiek schryft, dient bovenal voorzigtig en oplettend te wezen. Brengt hy wat nieuws voor den dag, billyk overwege hy vooraf, of het niet meer verwarring, dan nut zal aanbrengen. Zo hy het eerste maar eenigzins voorzien kan, doet hy best zyn gevoelen voor zichzelven te houden; om dat de ware Godsdienst, uit vele nieuwe voorstellingen, doorgaans meer nadeels, dan voordeels trekt.

Wy hebben gaarn in onze gevoelens medestanders; dit is de oorzaak, dat velen, 't geen zy voor waarheid houden, ook van anderen, voor eene uitgemaakte waarheid aangezien willen hebben. Maar 't gebeurt niet zelden, dat hun gevoelen, wanneer 't door anderen beoordeeld word, tegenspraak lyd. Heeft men dan de edelmoedigheid van zyne dwaling te erkennen, is het goed: dan weinigen bezitten die deugd; en daardoor heeft zulks meermaals ten gevolge, dat men 'er over aan het harrewarren geraakt. —— Wat voordeel brengt dit twisten tog aan?

Het scheelt dikwils hemelsbreedte, van wien eenige zaak word voorgedragen. Hy, die in aanzien is, word dra gehoord; terwyl men naar hen, die minder zyn, nauwlyks luistert; dog men vind in allerlei standen menschen, die wel spreken.

Indien men zynen minderen altoos wel behandelt, verdient men lof. Maar de meeste menſchen heerſchen liefst over diegenen, welken zich in eenen geringeren ſtand, dan zy, bevinden. Dit is eene verkeerdheid. Laat men zo handelen tegens zyns gelyken of tegen dezulken die boven ons zyn; men zal dra zyne trekken t'huis krygen.

Veel te ſpreken, en wel te ſpreken, zyn twee zaken, die zelden gepaard gaan. Vele menſchen praten onbedenkelyk: dog zy deden dikwils meer nut, met zwygen. Andere zwygen met bevalligheid; dog zy zouden zomtyds beter doen van mee te praten.

Wanneer men iemand wel doet, behoort men zulks niet te doen, om 'er weer vergelding voor in plaats te ontvangen. Wy moeten uit een zuiver grondbeginzel werken, als wy weldoen; en alleen het heil en voordeel van hun op het oog hebben, dien men weldaden bewyst.

Men vind menſchen, die altoos vitten, op het geen ze van anderen zien bedryven; nooit handelt iemand naar hunnen zin. In al hun doen, wyken zy zelve van den gemenen weg af; zy willen byzonder zyn; dog hunne byzonderheid is van dien aart, dat een verſtandig man dezelve beſpottelyk vind; en voor het gemeen is zy lastig.

Het is eene groote waanwysheid, zich te verbeelden altyd beter te denken, dan anderen. Zy, die dezen grondregel volgen, begaan de grootſte misſlagen. ——— Dan, 't geen grootelyks te verwonderen is, ze zyn doorgaans Luiden, die hoe zeer de verkeerde uitkomſten hen moesten leren, nimmer te verbeteren zyn.

Men vind Geleerden, die 't 'er op ſchynen toe te leggen, om hunne geleerdheid op eene verborgen wyze voor te dragen; die fraaiheden aan de wereld mede deelen, dog zo omwonden in duisterheid, dat ſchrandere vernuften werk hebben om 'er iets van op te ſporen. Wat nut brengen zulke menſchen het algemeen tog aan! Weinigen worden door hun getroffen; de meesten lezen hunne Schriften zonder aandoening, of ſtemmen blindelings in met anderen, welke zy vertrouwen, dat de ingewikkeldſte voorſtellen verſtaan kunnen. Wil men nut doen met zyne bekwaamheden; wil men vrugt hebben van zyn ſchryven, men moet zich als eenen algemenen volgregel voorſtellen, dat men geene fraaiheden zoekt met duisterheid te omwinden; maar alles in zyn ſpreken of ſchryven zo voorſtellen, dat de gemeenſte begrippen ze kunnen vatten,

en

en middelmatige verstanden bevoegde regters zyn kunnen, over 't geen men voordraagt.

Men vind gebreken onder de menschen, waar aan men met regt twyfelt, of ze onder den rang der Ondeugden te tellen zyn. Zo begaat men wel eens dwaasheden, die haren oorsprong hebben in de zwakheid van het verstand, en geenzins in de verkeerdheid van het hart. Edog zy geven nogthans, schoon zy waarlyk uit geen verdorven bron opwellen, dikwils aanleiding tot ondeugden. Hy dan, die in de zamenleving van nut wil zyn, en de leden der Maatschappy verbeteren, moet zo wel zyne medeburgers van gebreken, die uit zwakheid van 't verstand hunnen oorsprong hebben, als van zulken, die uit een verdorven hart opwellen, tragten te ontheffen.

C. V. D. G.

HET GROOTSTE KWAAD OP DEEZE WERELD.

BURZURGE MIHIR was Visir van KHOSROES, bygenaamd *Nuschirvan.* De Oosterlingen spreeken van hem niet dan met de uiterste eerbiedenisse; hem voorstellende als de wysste en deugdzaamste Man van zyn tyd. Men verhaalt, dat de *Grieksche* en *Indiaansche* Wysgeeren, in tegenwoordigheid van KHOSROES, een gesprek houdende, onder andere de vraag te berde kwam, *wat het grootste kwaad op deeze Wereld was?* Een *Grieksch Wysgeer* antwoordde: „ Oud, zwak en arm te zyn." — Een der *Indiaansche Wysgeeren* hieldt daar voor „ een ziek lichaam, en een onvergenoegden „ geest." ——— BURZURGE MIHIR betuigde: „ Wat my betreft, „ ik geloof dat het grootste kwaad, 't geen een Mensch op deeze „ Wereld kan overkomen, hier in gelegen is, dat hy zich aan „ 's Leevenseindpaal vindt zonder de Deugd betragt te hebben." De twee andere Wysgeeren verklaarden dat hy gelyk hadt (†).

(†) HERBELOT. *Bibliotheque Orientale.*

DE NAADELIGE DRANGREDEN.

Aristus, een dier braave lieden,
Die gaarne de armoê byſtand bieden,
Wierd door Fileet, die voorgaf, door den dood
Zyn 's Heers, geheel te zyn ontbloot,
Van 't noodige onderhoud tot dit kortſtondig leven,
Dus aangeſproken, in dien nood,
„ Mynheer! wil my de ſtoutheid toch vergeven,
Dat ik zo onbeſchaamd om uwe ontferming ſmeek!
Myn Meester is onlangs geſtorven:
'k Zoek overal naar werk; doch, hoe beleefd ik ſpreek,
Elk wyst my van de hand. Helaas...! ik ben bedorven...!
Tot heden konde ik, door 't verkopen van myn goed,
Myn troost'loos Huisgezin nog onderhoud verzorgen
Maar nu, hoe treft het myn gemoed!
Nu zyn wy alles kwyt, en niemand wil ons borgen.
'k Was onderrigt, Mynheer, dat gy weldadig zyt;
En dit verſtoutte my uw goedheid aan te ſpreeken".
„ Zwyg"! ſprak Aristus, „ zwyg! me is reeds genoeg gebleken,
Dat gy onſchuldig armoê lyd.
'k Zal u myn byſtand niet onttrekken:
En, ſchoon ge al een beſchermer derft,
Wy leven in geen land daar men van honger ſterft.
Wie zou hier niet ten trooster ſtrekken,
Als ſchreiende armoede ons haar nooddruft komt te ontdekken"?
Inmiddels had Weldadigheid
's Mans hand reeds naar zyn zak geleid,
Om 't onheil van Fileet, by voorraad, te verzagten.
Doch deeze, midden in zyn klagten,

Of,

Of loffpraak, zo men wil, geftoord,
Vatte, om de gift hier door, waar 't mooglyk, te vergrooten,
Dus wederom het woord.
„ Mynheer! 'k behoor wel niet by uw geloofsgenooten;
Doch myn Gezintheid heeft me al overlang mishaagd;
Dewyl ik ligt zou kunnen toonen,
Dat elk 'er is bezield met aanzien van perfoonen;
En niemand, hoe ook de armoê klaagt,
Haar een genegen hart toedraagt.
Dierhalven zal myn Kerk een Huisgezin verliezen;
En, daar 't nu zeer waarfchynlyk is,
Dat uw geloofsbelydenis
De beste is, die ik kan verkiezen,
Zal, 't niet lang duuren, waarde Heer!
Of 'k zal, voor zo veel beet're Leer,
Myn haatelyk geloof verzaaken".
Hier zweeg Fileet. —— Aristus ftak
Bedaard zyn gift weer weg, en fprak;
„ Ga heen! — Leer eerst het last'ren ftaaken,
En geen gebruik van vleien maaken,
Eer ge immer weer myn gunst begeert!
Wie, op zo los een grond, zyn Godsdienst durft veragten;
Oprechtheid —— liefde en trouw ontbeert,
Heeft, ook in onze kerk, geen onderftand te wagten".

✢ ✢ ✢ ✢ ✢

Wierd last'ring en gevlei altoos zo juist beloond,
En ieders Godsdienst dus beftreden;
De eerwaardige onfchuld wierd zo dikwerf niet gehoond,
En de aarde min onteerd door liefde- en fpoorloosheden.

W. H.

WAAR-

WAARNEEMINGEN

omtrent de

LUGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM,

in November, 1778.

DOOR *ANTONIUS WILHELMUS SCHAAF*, Med. Doct.

D.	Barometer. 's morg.	's midd.	's av.	Therm. mo.	mi.	av.	Winds Streek. 's morg.	's midd.	's av.	Weder. Gesteldh.
1	29. 10	29. 11½	30. 0	50	56	48	W Z W	W Z W	W Z W	Reg. Held.
2	30. 1	30 2	— —	48	55	49	W	Z W	Z W	Wolk. —
3	— 0	29 11½	29. 10	40	53	45	Z O	Z O	Z O	Helder.
4	29. 8	— 7½	— 6	41	53	50	—	Z t O	Z W	— Reg.
5	— 5½	— 5	— 4½	47	53	53	—	Z O	Z	Reg. Betr.
6	— 5	— —	— 4	49	54	48	Z W	Z W	Z W	Buijig.
7	— 3	— 4	— 4½	47	52	47	Z	W	N W	Regen.
8	— 8	— 9	— 10½	45	50	41	Z W	—	W	Buijig.
9	— —	— 7	— 6	43	45	43	O	Z O	Z O	Helder.
10	— 4	— 4	— 4	44	48	46	Z O	Z W	Z W	Regen.
11	29. 2	28. 11	28. 10½	43	45	49	—	O t Z	O t Z	—
12	— 3	29. 6	29. 7	44	48	42	N W	N W	N N W	Buijig.
13	— 8	— 8	— 8	42	48	41	W	—	N W	*Wolk. Betr.*
14	— 10	— 11	— —	39	43	38	N O	N O	N O	— Held.
15	— 6½	— 6½	— 6½	40	46	48	Z	Z Z W	Z Z W	Helder.
16	— 7	— 7½	— 7½	48	42	45	Z W	Z	Z O	Reg. Held.
17	— 7½	— 8	— —	44	49	48	Z	—	Z W	— Mist.
18	— 7	— 6½	— 7	47	50	47	Z W	Z Z W	Z Z W	Mist. Reg.
19	— 8	— 9	— 10	45	52	44	W	Z W	Z W	Held. Mist.
20	— 10½	— 11	30. 0	44	45	44	Z Z O	Z Z O	Z Z O	Betr.
21	30. 0	30. 0½	— —	38	46	45	Z	Z	Z	Wolk. Betr.
22	29. 11½	29. 11	29. 10	45	46	45	Z Z W	Z t W	—	Betr. Reg.
23	— 8	— 7	— 5½	48	43	53	Z W	Z t O	Z t O	— R. Wind.
24	— 6	— 2	— 4	54	57	43	—	Z Z W	W Z W	— Storm.
25	— —	— 8	— 10	50	51	47	W t N	W t Z	W t Z	St. Ha. D. W.
26	30. 0	30. 1	— 11	46	50	43	W	W	Z W	Hag. Dond.
27	29. 5	29. 4	— 6	47	50	48	Z W	Z W	N W	Regen
28	— 9	— 10	— 11½	46	49	43	W Z W	W	N W	Helder.
29	30. 0	30. 0	— 5½	45	46	43	N W	W t Z	W t Z	Mist Held.
30	29. 6	29. 7½	— 9	44	48	43	—	N W	N W	Reg. Hag.

Hoogste Barometer d. 30. 2 }
Laagste Barometer d. 28. 10½ } middelb. d. 29. 6½.

Hoogste Thermometer gr. 57 }
Laagste Thermometer gr. 38 } middelb. gr. 47 omtrent.

WAARNEEMINGEN
omtrent de
LUGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM,
in December, 1778.
DOOR *ANTONIUS WILHELMUS SCHAAF*, Med. Doct.

D.	Barometer. 's morg.	's midd.	's av.	Therm. mo.	mi.	av.	Winds Streek. 's morg.	's midd.	's av.	Weder. *Gesteldh.*
1	29. 11½	30. 0	29. 11	39	45	36	N W	W	W t N	Held. Mist.
2	— 8	29. 7½	— 8	32	39	34	Z W	Z O	Z O	Mist. Held.
3	— 6	— 4	— 3	36	40	38	Z O	—	—	Sn. Dynzig.
4	— 0	28. 11½	28. 11¼	41	46	43	—	—	—	Reg. Held.
5	— 1	29. 0½	— 10	39	45	43	Z W	—	—	Buijig.
6	— 1½	— 3	29. 4½	43	47	40	W	N W	N W	Reg. Storm.
7	— —	— 2	— 5	47	52	45	Z W	Z W	Z W	— Wind.
8	— 6	— 7	— 8	44	49	52	Z	Z	Z	— Storm.
9	— 9	— 9½	— 9	49	52	48	Z W	W	W t N	— —
10	— 9	— 8	— 7	47	51	47	Z	Z	Z	—
11	— 7½	— 7	— 8	47	51	51	Z W	Z W	Z W	— Wind.
12	— 6½	— 5½	— 5	51	53	47	—	Z t O	Z t O	Held. Betr.
13	— 4	— 4	— 4	48	51	49	—	Z W	Z W	Regen
14	— 4½	— —	— 5	48	51	46	—	W	—	Buijig.
15	— 5½	— 1	— 9	45	47	41	W	N W	—	— Hag.
16	— 10	— 11	30. 0½	40	45	46	N W	—	—	—
17	30. 1	30 1½	— 2	48	50	47	W t Z	W t Z	W t Z	—
18	— 2	— 3	— 3½	48	50	49	—	—	—	—
19	— 3	30. 2	— 1	48	50	47	—	W	W	—
20	— 0	29. 11	29 11½	43	48	46	Z W	Z W	Z W	Betr.
21	29. 11	30. 0	30 3	46	51	48	—	—	—	Helder.
22	30. 4	— 4	— 4	45	48	46	—	—	—	—
23	— 5	— 5½	— 6	46	49	48	Z	Z	Z	Buijig.
24	— 6¼	— 7	— 8	45	46	41	—	—	—	—
25	— 8¼	— 8½	— 8½	40	45	45	—	—	—	— Betr.
26	— 8½	— —	— 9	44	46	45	Z W	Z W	Z W	—
27	— 8¼	— 7¾	— 6½	43	48	43	—	—	—	—
28	— 1¼	— 0¼	29 10½	37	41	44	—	Z t O	Z t O	—
29	29. 7½	29. 3½	— 4½	47	49	41	Z t O	Z	Z	Storm.
30	— 8½	— 8½	— 8¾	38	41	38		W	W	—
31	— 7	— 2	28 8	38	45	41	W	N W	N W	D. en Weerl.

Hoogste Barometer d. 30. 9 }
Laagste Barometer d. 28. 8 } middelb. d. 29. 8¼.

Hoogste Thermometer gr. 53 }
Laagste Thermometer gr. 32 } middelb. gr. 45.

NB. De Hoogte van den Barometer, 's avonds den 26, was aanmerkelyk, naam. 30 duimen en 9 Lynen Engelsche Maat, gelyk aan 29 duimen 10¾ Lynen Rynlandsch. Niet minder buitengewoon was de Laagte van den Barometer, den 31. Naa Regen, Hagel, Koude en zwaare Donderbuy en Blixem, tekende hy 's avonds tusschen 11 en 12 uuren, met Storm en Hagel, op 28 duimen 8 Lynen Engelsch, gelyk aan 27 duimen 10¾ Lynen Rynlandsch; waarop den volgenden morgen de Storm uit den Noorden gevolgd is.

WAARSCHOUWING.

SELINDE is geen perfoneel, maar een algemeen, character. Een ieder, die 'er zig in meent te vinden, verbetere zig. Wy kunnen ons niet verbeelden, dat iemand *voor* SELINDE, als een algemeen character zoû opkomen; en die ons van perfonaliteiten verdenkt, doet ons het hoogfte ongelyk.

NABERIGT.

De Befchouwing der Herfstdagen is ons nu wat laat ter hand gekomen; 't komt ons gevoeglykst voor dezelve tot het volgende Najaar uit te ftellen.

DRUKFEILEN.

In 't *Meng.* bl. 302 reg. 27 *ftaat* Gielde *lees* Gulde.
———— 306 —— 16 —— Gielden —— Gulden.
———— ald. in de Aantek. Gield —— Guld.

BLADWYZER

DER

VOORNAAMSTE BYZONDERHEDEN,

In het Tweede Stuk des Zevenden Deels.

BERIGT
VOOR DEN
BOEKBINDER.

Het Plaatje van den *Honigwyzer* te plaatfen tegen over bl. 113
——— van de *Machine voor de Drenkelingen* — bl. 162